Հարգելի՛ ընթերցող.

ԵՊՀ հայագիտական հետազոտությունների ինստիտուտը, չհետապնդելով որևէ եկամուտ, իր կայքերում ներկայացնելով հայագիտական հրատարակություններ, նպատակ ունի հանրությանն ավելի հասանելի դարձնել այդ ուսումնասիրությունները:

Մենք շնորհակալություն ենք հայտնում հայագիտական աշխատասիրությունների հեղինակներին, հրատարակիչներին:

Մեր կոնտակտները՝

Պաշտոնական կայք՝ ***http://www.armin.am***

Էլ. փոստ՝ ***info@armin.am***

ՆԻՒԹԵՐ

Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ

ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ

Ը. ՀԱՏՈՐ

Պէյրութ – 2011

Խմբագիր՝ ԵՐՈՒԱՆԴ ՓԱՄՊՈՒՔԵԱՆ

«ՆԻՒԹԵՐ Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ» մատենաշարի
հրատարակութիւնը կը կատարուի Հ.Յ.Դ. Բիւրոյի որոշումով:

© All rights reserved
ISBN 978-9953-0-2113-3

Ներկայ հատորին տպագրութիւնը իրականացած է նուիրատուութեամբ
Տէր եւ Տիկին Հրայր եւ Մակի Սողոմոնեաններու:

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

«Նիւթեր Հ. Յ. Դաշնակցութեան պատմութեան համար» շարքի* Ութերորդ հատորը յատկացուած է Հ.Յ.Դ. Վեցերորդ Ընդհ. Ժողովին եւ կուսակցութեան 1909-1911 տարիներու գործունէութեան: Կազմուած հատորին ծաւալին պատճառով անկէ դուրս մնացին եւ շարքին Իններորդ հատորով պիտի տրուին, այլ նիւթերու կարգին, կովկասեան շրջանները եւ Պարսկաստանը: Այս վերջինը, ուր Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը կը շարունակէր իր գործօն մասնակցութիւնը բերել երկրի սահմանադրական կարգերու ամրապնդման ուղղութեամբ, հերթական անգամ բատերաբեմ պիտի հանդիսանար զիճեալ նոր բախումներու եւ նորանոր խռովութիւններու: Գահընկէց Շահը՝ Մեհմեդ Ալի, որ ապաստան գտած էր Ռուսիա, վերջինիս օժանդակութեամբ վերադարձած էր Իրան եւ նոր զօրքեր կուտակելով՝ կը ձգտէր վերատիրանալ կորսնցուցած գահին: Անոր վերադարձը նոր աշխուժութիւն տուած էր յետադիմական ուժերուն, մասնաւորաբար երկրին հիւսիս արեւելեան շրջաններուն եւ Ատրպատականի մէջ: Անդին, Ռուսիոյ տարածքին եւ յատկապէս Կովկաս, ցարական իշխանութիւններու հակահայ ու հակադաշնակցական մոլեգնութիւնը կը մտնէր նոր փուլի մէջ. 500ի հասնող ձերբակալուածներէն բանտերուն մէջ կը մնային 160 հոգի, որոնց դէմ կը պատրաստուէր դատական քննիչ Լըժինի ծաւալուն ամբաստանագիրը, որ հիմք պիտի ծառայէր Պետերսբուրգի մէջ կայանալիք «Դաշնակցութեան գործ» անունը կրող ծանօթ դատավարութեան:

Հ.Յ.Դ. Կեդր. դիւանատունը առատ նիւթ կը հայթայթէ վերոյիշեալ իրադարձութիւններէն թէ՛ մէկուն եւ թէ միւսին մասին:

Հետեւաբար կացութիւնը 1911 թուականին այնպէս էր, որ Արեւելեան Բիւրոյի անդամներուն, ինչպէս եւ պատասխանատու բազմաթիւ ընկերներու կալանքի տակ կամ փախստական ըլլալու բերումով, կովկասեան կազմակոյծ կամ ընդյատակ անցած դաշնակցական մարմինները ի վիճակի չէին ո՛չ կանոնաւոր ժողով գումարելու՝ Ընդհ. Ժողովի օրակարգը քննելու համար, ոչ ալ ընտրովի պատգամաւոր ուղարկելու կուսակցութեան գերագոյն ժողովին: Արդէն ուրիշ շրջաններու

*) *Յիշատակութեան արժանի է որ «ՆԻՒԹԵՐ»ու հրատարակութեան այս շարքին խորագիրը առաջին անգամ զուգադիպաբար եւ նոյնութեամբ գործածուած կը գտնենք Վեցերորդ Ընդհ. Ժողովի Արձանագրութեանց եւ Որոշումներու գրքոյկին մէջ (Տես էջ 92 եւ 133):*

շարքին արեւելեան մարմիններն ու շատ մը ընկերներ անպատեհ կը գտնէին Ընդհանուր Ժողովի գումարումը, մատնանիշ ընելով այն անորոշ, երերուն վիճակը, որ գոյութիւն ունէր Կովկասի, Պարսկաստանի եւ բուն իսկ Թուրքիոյ մէջ. փոխարէնը կը թելադրէին բաւականանալ արեւմտեան գօտիին յատուկ ոայոնական ժողովով մը: Արեւմտեան Բիւրոն եւ իրեն հետ այլ կազմակերպական շրջաններ, ընդհակառակն, կողմնակից էին յարգելու վերջին Ընդհ. Ժողովին որոշումը, ըստ որուն Վեցերորդը պէտք է գումարուէր 1911 թուականին: Հիմնական պատճառաբանութիւնը այն էր՝ որ Դաշնակցութեան նախորդ Ընդհ. Ժողովները եւս կայացած էին մեր ժողովուրդին համար եթէ ոչ աւելի՝ գէթ նոյնքան տագնապալի պայմաններու մէջ, որոնք ինքնին պարտադիր կը դարձնէին անոր անյապաղ գումարումը:

Այդպէս ալ եղաւ: Նախապատրաստական աշխատանքները կատարուած էին. օրակարգ եւ հրաւիրագրեր ղրկուած էին արդէն:

Ընդհ. Ժողովի օրակարգը շրջաններուն ուղարկուած էր միաժամանակ թէ՛ Արեւելեան եւ թէ Արեւմտեան Բիւրոներու անունով: «Կազմալուծման» խնդիրը, հետեւաբար, չի վերաբերիր Արեւելեանի բոլոր շրջաններուն, այլ միայն անոր կովկասեան թեւին: Արեւելեան Բիւրոյի Թուրքիոյ կամ Հայաստանի հատուածը, Կարին կեդրոնով, կը գործէր եւ, ինչպէս յայտնի է, Ընդհ. Ժողովին պիտի մասնակցէին անոր իրաւասութեան տակ գտնուող Ատրպատական-Պարսկաստանի, Վան-Վասպուրականի, Տարօն-Սասունի, Կարնոյ եւ Տրապիզոնի Կ. Կոմիտէութիւնները:

Հ.Յ.Դ. Վեցերորդ Ընդհ. Ժողովը բացուեցաւ Պոլիս 1911 թ. Օգոստոսի կիսուն եւ տեւեց ամիս մը ամբողջ: Նիստերը տեղի կ'ունենային «Ազատամարտ»ի շէնքին մէջ: Մասնակիցներուն մէջ քիչ չէր թիւը կովկասահայ ընկերներուն (ոստիկանական հետապնդումներէն Թուրքիա ապաստանած), բայց եւ այնպէս ժողովի օրինաւորութեան հարցը վերարծարծուեցաւ երկրորդ նիստին իսկ (17 Օգոստ.), հիմք ունենալով կովկասեան մարմիններու բացարձակ բացակայութիւնը: Թեր ու դէմ կարծիքներու փոխանակութենէն ետք, ի վերջոյ եզրակացուեցաւ՝

«Ներկայ ժողովը համարել լիազօր այն բոլոր հարցերուն համար, որոնք կը վերաբերին Թուրքիային, Պարսկաստանին եւ գաղութներուն, իսկ Ռուսիոյ վերաբերմամբ բաւականանալ լոկ նախընթաց Ը-ն Ժողովի գծած շրջանին մէջ կատարուելիք յեռնարկութիւններու գործնական որոշումներով»:

Ընդհ. Ժողովի օրակարգը ծանրաբեռնուած ըլլալով հանդերձ երեք երկիրներու վերաբերեալ հարցերով, Թուրքիան կը գրաւէ անոր զբաղումներուն հիմնական կեդրոնը: Իթթիհատի եւ կառավարութեան հետ յարաբերութիւնները, հայ գիւղացիութեան բռնագրաւուած հողերու, պատրիարքարանի եւ Ազգ. Իշխանութենանց հետ կապուած ներազգային խնդիրները եւ ինքնապաշտպանութեան կազմակերպման յատկացուած նիստերը կ'անցնին բուռն վիճաբանութիւններով, բայց եւ խորքային քննարկումներով ու դաշնակցական ժողովներու բնորոշ խիստ ինքնաքննադատութեամբ: Կազմակերպական շրջաններու տեղեկագրերն ու զեկուցումները եւս լայնօրէն կ'անդրադառնան վերոյիշեալ փշոտ խնդիրներուն, որոնք սահմանադրութեան հոչակումէն ասդին իրենց բաղձալի լուծումը գտնելէ հեռու՝ աւելիով բարդացուցած էին կացութիւնը ու սրած միջ-ցեղային արդէն իսկ կնճռոտ հակասութիւնները:– Հայկական ներքին գաւառներէն տեղացող գանգատ-բողոքները՝ ի մասին հողային նորանոր բռնագրաւումներու, դաշնակցական յայտնի գործիչներու դէմ յարուցուած դատական հետապնդումները, պետական պաշտօնէութեան բացայայտ կողմնակալութիւնն ու կաշառակերութիւնը, դատարաններու արձակած անարդար վճիռները, քիւրտ ցեղապետներու ու հանրածանօթ ոճրագործներու կողմէ օր ցերեկով գործուած սպանութիւնները եւայլն, եւայլն: Պաշտօնական իշխանութեանց մօտ այս բնոյթի բոլոր դիմումները դժբախտաբար մնացած էին անհետեւանք, իրենց հետ մոռացութեան մատնելով Սահմանադրութեամբ խոստացուած արդիական ու արդար նոր Թուրքիա մը կերտելու բոլոր յոյսերը: Եւ ասիկա այն աստիճան, որ բարի կամեցողութիւն ունեցող մարդոց համար համոզում կը դառնար որ՝

– Իթթիհատը ողողուած է բոլորովին յետադիմական, կրօնամոլ ու ցեղապաշտ տարրերով, որոնց ճնշումով ան, Իթթիհատը, անտեսելով օսմանցիութեան շուրջ գոյացած ընդհանուր համախոհութիւնը՝ կը հետապնդէ պարզապէս թուրքչիութեան ծրագիր, միշտ նպատակ ունենալով նուիրականացնելու օսմանեան բազմազգ ժողովուրդներուն մէջ բացառաբար թուրք տարրին գերակայութիւնը:

– Հայաբնակ գաւառներուն մէջ, փոխանակ համիտեան օրերէն մնացած հին վարչակազմի արմատական բարեփոխման ու աւատատիրական կարգերու գէթ աստիճանական չէզոքացման, կը հովանաւորուի քիւրտ ցեղապետներու սանձարձակ գործունէութիւնը, որ խորքին մէջ կը ծառայեցուէր ըստ նախկինին ճնշելու համար հայ գիւղացիութիւնը եւ զայն հեռացնելու իր պապենական հողերէն:

– Ատանայի ողբերգութենէն ետք Դաշնակցութեան կողմէ բազմաթիւ առիթներով կատարուած դիմումները Իթթիհատի թէ՛ Պոլսոյ եւ թէ Սելանիկի կեդրոններուն մօտ, երկուստեք կայացած հանդիսաւոր համաձայնութիւնները կը մնային, խորքին մէջ, մեռեալ տառ, խափանման ենթարկուելով իբր թէ տեղական պատասխանատուներէն, մինչդեռ հետզհետէ յստակ կը դառնար նոյն այդ կեդրոններուն խաղացած երկդիմի ու հայադաւ քաղաքականութիւնը:

– Երկրորդական խնդիրներու պարագային Իթթիհատն ու իրմէ սերած կառավարական դահլիճները գոհացում կու տային անշուշտ հայոց դիմումներուն՝ պատրիարքարանի, կուսակցութեան կամ պետական հայ երեսփոխաններու կողմէ ներկայացուած: Շուտով պարզորոշ պիտի դառնար, սակայն, երիտասարդ թուրքերու այս հասարակ ու խաբեպատիր խաղին հետապնդած իսկական նպատակը.– դիւանակալական ճգնգումներով ժամավաճառ ընել իրենց հայ խնդրարկուները՝ ի վերջոյ բաւարարութիւն տալու համար անոնց լոկ մասնակի պահանջներուն, իսկ ազգային ու համապետական չափանիշով բարեկարգումներու պարագային՝ միայն խոստումներ շռայլել՝ այն ալ ապագայի հաշուոյն, առանց երբեք նախաձեռնութիւն ցոյց տալու անոնց գործնականացման ուղղութեամբ:

Վոամեան, Վանայ Սարգիս եւ դաշնակցական պատասխանատու շատ դէմքեր կ'անդրադառնային անշուշտ այս իրականութեան եւ բարձրաձայն ալ կը գոչէին որ՝ թէ՛ Իթթիհատը եւ թէ կառավարութիւնը մեզ *կը խաբեն*:

Նաեւ համոզում գոյացած էր, որ կայսրութեան մէջ քաղաքական մենատիրութիւն հաստատած Իթթիհատը *հակահայ* է ըստ էութեան եւ *հակադաշնակցական*:

Հ.Յ.Դ. Վեցերորդ Ընդհ. Ժողովը, ինչպէս ըսուեցաւ, խոր քննութեան ենթարկեց այս իրողութիւնը բազմիցս: Արդէն անցնող երեք տարիներու ընթացքին, հակառակ արտաքին երեւոյթներուն, այնքան ալ հաշտ ու հեզասահ չէին եղած յարաբերութիւնները իշխող կուսակցութեան՝ Իթթիհատի հետ, որ քաղաքական գետնի վրայ անմրցակից էր եւ որմէ կախուած էր, դժբախտաբար կարեւոր չափով մը, թուրք ոճրածին խուժանին դէմ հայ ժողովուրդի անվտանգութեան այնքան ցաւոտ խնդիրը: Այս պայմաններուն մէջ, ուրեմն, Ընդհ. Ժողովը նախքան խզումի երթալը՝ որոշեց վերջին փորձ մը կատարել,– ի մօտոյ (1911 թ. Հոկտ.) Սելանիկի մէջ կայանալիք Իթթիհատի Համագումարին ուղղել յիշատակագիր-յայտարարութիւն մը, պահանջելով *«իրական երաշխիքներ»*... կրկնուած խոստումներու մօտալուտ իրագործման համար: Այլապէս «արտօնել Արեւմտեան Բիւրոն որ դադրեցնէ իր յարաբերութիւնները Իթթիհատի հետ»:

Անգամ մը եւս գրաւ կը դրուէր «Իթթիհատի իբր թէ «առողջ» ու «սահմանադրասէր» համարուող ձախակողմեան թեւին վրայ, որ արդէն փոքրամասնութեան վերածուած՝ կորսնցուցած էր ոչ միայն ամէն հեղինակութիւն, այլեւ ի՛նք յետագային հետեւորդ ու գործակից պիտի ըլլար կուսակցութեան որդեգրած «ցեղային մաքրազտման» ծրագրին:

*

* *

Ներկայ հատորի առաջին գլուխը բաղկացած է գլխաւորաբար հետեւեալ փաստաթուղթերէն.–

1) Ընդ. Ժողովի հրաւէր, օրակարգ, հարցարան եւ լիազօրագրեր (էջ 8-22):

2) «Հ.Յ.Դ. Վեցերորդ Ընդհանուր Ժողովի ատենագրութիւնները»: 274 էջերէ բաղկացած եւ թիւ 1541-22 համարակալումը կրող մեծ մատեան, ձեռագիր արտագրութիւն 1911 թ. Սեպտ. 17 Հոկտ. 17ին կայացած 50 նիստերուն (էջ 23-119):

3) «Տեղեկագիր Հ.Յ.Դ. Զ[րդ] Ընդհ. Ժողովի կողմէ ընտրուած Հաշուեքննիչ յանձնախմբին (1911)»: Ձեռագիր 24 էջ, ստորագրուած Գ. Ն. Քեստանեանի կողմէ (էջ 120-124):

4) «Հ. Յ. Դաշնակցութեան Վեցերորդ Ընդհանուր Ժողովին Որոշումները» (Օգոստոս 17 – Սեպտեմբեր 17, 1911 – Ամփոփում եւ քաղուածքներ): 31 էջերէ բաղկացած գրքոյկ «միայն մարմիններուն համար» մակագրութեամբ (էջ 125-135):

Պիտի յաջորդեն Արեւմտեան Բիւրոյի, Թուրքիոյ տարածքին գործող կազմակերպական շրջաններու, Պալքաններու եւ Ամերիկայի յատկացուած գլուխները:

Զ. Ընդհանուր Ժողովի կազմը

Յայտնենք որ արձանագրութիւններուն մէջ ժողովականները յիշուած են առ հասարակ իրենց կուսակցական ծածկանուններով կամ պարզապէս առաջին անունով: Տեղին, ծանօթագրութիւններու ճամբով ջանացած ենք տալ հարկ եղած պարզաբանումները եւ ճշդել ենթականերուն ինքնութիւնը: Նոյն ձեւով վարուած ենք տեղանուններու պարագային եւ արդէն, հատորի վերջաւորութեան կազմուած անձնանուններու եւ տեղանուններու ցանկերուն մէջ ըստ կարելւոյն ճշդուած են անոնց իսկական անուանակոչումները:

Ընդ. Ժողովին մասնակիցները կարելի է դասել հետեւեալ երեք խումբերուն մէջ.–

Ա.– Ընտրովի եւ իրենց մարմինները կամ իրաւասու ժողովները ներկայացնող անդամներ

1.- Ռոստոմ – Արեւելեան Բիւրօ (Կարնոյ հատոււած):
2.- Արշակ Վռամեան – Արեւմտեան Բիւրօ (Պոլսոյ հատուած):
3.- Բժ. Յովսէփ Տէր Դաւթեան – Կարին:
4.- Յարութիւն Շահրիկեան – Պոլիս:
5.- Հայրապետ Պանիրեան – Ատրպատական-Պարսկաստան:
6.- Արամ Մանուկեան – Վան-Վասպուրական:
7.- Սիմոն Զաւարեան – Տարօն-Սասուն:
8.- Յ. Տէրտէրեան – Տրապիզոն:
9.- Տիգրան Աստիկեան – Խարբերդ:
10.- Յովհ. Երէցեան – Տիգրանակերտ:
11.- Սեբաստացի Մուրատ – Սեբաստիա:
12.- Գէորգ Վիշապեան – Կեսարիա:

13.- Գէորգ Քեստանեան – Պալքան:
14.- Նշան Թաշճեան – Ամերիկա:
15.- Միքայէլ Վարանդեան – Եւրոպայի Ուս. Միութիւն:
16.- Սամսոն-Մարզուանի պատգամաւորին անունը չէ յիշատակուած. ժողովատեղի կը հասնի 8րդ նիստին (22 Օգոստոս):

Շրջանային պատգամաւորներու ցանկը փակելու համար յիշատակենք նաեւ Իզմիրի ներկայացուցիչ Մարտիրոս Սարըեանը, որուն կը տրուի խորհրդակցական ձայնի իրաւունք միայն:

Իբրեւ կազմակերպական շրջաններ, բացի Կովկասէն, Ընդհ. Ժողովին ներկայ չեն նոյնպէս Կիլիկիան եւ Եգիպտոսը:

Բ.– Իրաւասու ձայնով հրաւիրեալներ

Հաշուի առնելով կովկասեան մարմիններու բացակայութիւնը, Ընդհ. Ժողովը վճռական ձայնի իրաւունք կու տայ նոյնպէս հետեւեալներուն.–

17.- Աւետիս Ահարոնեան:
18.- Աւետիք Իսահակեան:
19.- Գարեգին Խաժակ:

Երեքն ալ նոյն տարին դրամական երաշխաւորութեամբ դուրս ելած էին ցարական բանտէն եւ կը մնային Կովկաս, առանց երկիրը լքելու արտօնութեան անշուշտ:

Այսուհանդերձ, Ընդհ. Ժողովի նախօրեակին գաղտնի ճամբով անոնք անցան սահմանը եւ հասան Պոլիս: Ժողովի ատենագրութեանց մէջ Աւոն՝ Իսահակեանն է, Բաքան՝ Գարեգին Խաժակը իսկ Սիսեան ծածկանունով յիշատակուածը ամենայն հաւանականութեամբ Ահարոնեանն է:

Ժողովը վճռական ձայնի իրաւունքով հրաւիրած էր նաեւ Տիգրան Աստիկեանը, երբ Խարբերդի Կ. Կոմիտէն իմացուց ենթակային իրենց շրջանի պատգամաւոր ըլլալու պարագան:

Գ.– Խորհրդակցական ձայնով հրաւիրեալներ

Ընդհ. Ժողովը ունեցաւ նաեւ բազմաթիւ հրաւիրեալներ, ինչպէս Անդրանիկը (որ պիտի չգար), Խանասորի Վարդանը, Ակնունին, Մարը (Միք. Տէր Մարտիրոսեան), բժ. Յ. Զաւրեանը, Հրաչ-Հայկ Թիրեաքեանը, Ռուբէն Զարդարեանը, Մարզպետը, Օսմ. խորհրդարանի Վանի եւ Մշոյ պատգամաւորներ՝ Վահան Փափազեանն ու Գեղամ Տէր կարապետեանը. ապա նաեւ՝ Յարութիւն Գալֆայեանը, Բարթող Զօրեանը, Ղեւոնդ Մելոյեանը, Սաթենիկ Օհանջանեանը, Միքայէլ Վարանդեանը: Վերջինս աւելի ուշ Եւրոպայի Ուս. Միութեան կողմէ լիազօրուեցաւ զինքը ներկայացնելու:

Այլապէս նաեւ ատենագրութեանց մէջ կը հանդիպինք Ֆելիքս, Մելքում, Վարազդատ, Սարումեան եւ այլ անուններու, երեւի իբրեւ տեղեկաբեր որոշ նիստերու ներկայ ըլլալու համար: Զանցառուած չէ նոյնպէս, որ անոնցմէ ոմանք գործածուած ըլլան վերոյիշեալ մասնակիցներուն համար իբրեւ տարբեր մէկ ծածկանուն:

Ե. ՓԱՄՊՈՒՔԵԱՆ

ԳԼՈՒԽ I

Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ՎԵՑԵՐՈՐԴ ԸՆԴՀ. ԺՈՂՈՎ

Ա.– ՀՐԱՒԻՐԱԳԻՐ ԵՒ ՕՐԱԿԱՐԳ

Ա 1.– Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ՄԱՐՄԻՆՆԵՐՈՒՆ

Շրջաբերական թիւ 13
(Ստանալնիդ իմացուցէք)

Ընկերներ,

Ինչպէս գիտէք, ապահովել կարենալու համար մեր կուսակցական գործունէութեան բոլոր ճիւղերուն ներդաշնակ զարգացումը, անհրաժեշտ է ճշդիւ տեղեակ ըլլալ Կազմակերպութեան ներքին վիճակին, ուրիշ խօսքով կուսակցական վիճակագրութեան:

Հրամայական կը դառնայ այս պահանջը մանաւանդ հիմա, երբ առաջիկայ Վեցերորդ Ընդհանուր Ժողովին գումարումը ենթարկուած է կարգ մը պայմաններու, որոնք սահմանուեցան Ե.րդ Ընդհանուր Ժողովին կողմէ:

Վերջինս, որոշելով հանդերձ Զ՞ Ընդհանուր Ժողովը գումարել տալ 1911ի մէջ, միւս կողմէն՝ հետեւեալ պայմանները կը հակադրէր այդ ժողովը կազմելու իրաւասու մարմիններուն (տես Ե. Ընդհանուր Ժողովի Կազմակերպական հրահանգներ - Ա.):

1.- Հրաւիրագրերը ցրուելու ատեն՝ Բիւրոները նկատի առնելու չեն միայն Կ. Կոմիտէներու *դրամական* սակը, այլ նաեւ ուշադիր գտնուելու են անոնց *կուսակցական* գործունէութեանն ալ:

2.- Վերջնական հրաւիրագրերը կ'արձակեն այն պարագային միայն, երբ ստացուած ըլլան *սակ ունեցող* իրաւասու մարմիններու *երկու երրորդին* տեղեկագրերն ու հաշիւները:

3.- Ժողովին մասնակցելու հրաւէր կը ղրկուի *այն* մարմիններուն միայն, որոնք *իր ժամանակին* կը ներկայացնեն իրենց հաշիւները, տեղեկագրերն ու պատգամաւորներու ընտրագիրը:

Ակներեւ է, որ մինչեւ վերի երեք գլխաւոր կէտերը չգործադրուին, Բիւրոները ի վիճակի չպիտի ըլլան Զ. Ընդհանուր Ժողովի հրաւէր ցրուելու, որովհետեւ անհրաժեշտ է ունենալ.

Նախ՝ դրամական այն նուազագոյն գումարը, որ հարկ է տրամադրելի ընել Զ. Ընդհ. Ժողովին, իր որոշումներուն գործադրութիւնը ապահովելու. *երկրորդ*՝ Կուսակցութեանս ներքին վիճակին ճշգրիտ գիտակցութիւնը, առանց որուն կարելի չէ առաջիկայ գործունէութեան ուղին գծել. *երրորդ*՝ բնական է որ Ընդհ. Ժողով գումարելու եւ կազմակերպութեան ճակատագիրը տնօրինելու իրաւունք չեն կրնար ունենալ այն բոլոր Կեդր. Կոմիտէները, որոնք պահանջուած գէթ նուազագոյն գործունէութիւն մը ցոյց տուած չեն, բոլոր ճիւղերուն մէջ:

Ուստի այժմէն իսկ հարկ կը համարենք առաջարկել Կեդր. Կոմիտէներուն եւ անկախ կոմիտէներուն (անոնք որ Կեդր. Կոմիտէ չունենալնուն՝ ուղղակի կը յարաբերին Բիւրոներուն հետ), որ *փութան* յղելու իրենց Բիւրոյին.

ա) Կազմակերպութեան ընդհանուր պիւտճէին սահմանուած իրենց բաժինը (40% Թուրքիոյ եւ 80% Գաղթային մարմիններէն) 1909 երկրորդ կիսամեակի եւ 1910 ամբողջ տարեշրջանի հաշուէն:

բ) Անհրաժեշտ դրամագլխին սահմանուած է 5% իրենց բաժինը, համաձայն Ե. Ընդհ. Ժողովի կազմ. որոշումներու Զ.րդ կէտին:

Դրամական սոյն առաքումները *փութացնել է* զատ, անմիջապէս ձեռնարկելու է պատրաստել հաշուեկշիռները եւ վիճակագրերը համաձայն այն աղիւսակներուն, որ առաջիկայ սուրհանդակով պիտի ստանաք:

Այդ աղիւսակներուն (Ա.) տեսակը ցրուելու է տեղական մարմիններուն որպէսզի անյապաղ երկուքական օրինակ լեցնեն, մէկը իրենց քով պահելու եւ միւսը Կեդր. Կոմիտէին ղրկելու համար:

(Բ.)-ը Ենթակոմիտէներուն եւ Կոմիտէներուն, որոնք իրենց ձեռքը կը կեդրոնացնեն *խումբերու հաշիւները*, անկախ խումբերուն (որ ուղղակի կը յարաբերին Կեդր. Կոմիտէի հետ), որպէսզի իւրաքանչիւրը երկուքական օրինակ լեցնեն, մէկը իրենց քով պահելու, միւսը Կեդր. Կոմիտէին ղրկելու համար:

(Գ.), (Դ.) եւ (Ե.) տեսակները յատկացուած են Կեդր. Կոմիտէներուն եւ այն մարմիններուն որ կապուած չըլլալով Կեդր. Կոմիտէի մը՝ կը յարաբերին Բիւրոյին հետ:

Կեդր. Կոմիտէները կը հրաւիրենք հաշուական աղիւսակները պատրաստել հետեւեալ երեք կիսամեակներու համար՝ Յուլիս-Դեկտեմբեր 1909, Յունուար-Յունիս 1910, Յուլիս-Դեկտեմբեր 1910: Ինչպէս հաշուական, նոյնպէս եւ վիճակացոյց աղիւսակները ջանալու է հասցնել մինչեւ Ապրիլ ամսու վերջը, եթէ հնարաւոր է՝ աւելի շուտ: Իսկ Յուլիս ամսու մէջ արդէն պատրաստուած ըլլալու է այս՝ 1911 տարուան առաջին կիսամեակին հաշիւները:

Կեդր. Կոմիտէները եւ անմիջաբար Բիւրոյի հետ յարաբերող մարմինները պարտաւոր են հաշուական աղիւսակներէն զատ, Բիւրոյին ներկայացնել նաեւ իրենց Օրհաշուի կամ Սնտուկի ելեւմուտքին *ճշգրիտ պատճէնը*, վաւերացուած համարատու մարմնին բոլոր անդամներուն ստորագրութիւններով:

Յուսով ենք որ Կեդր. Կոմիտէները ոգի ի բռին պիտի աշխատին իր ժամանակին աւարտել տալու այս աշխատութիւնները, ինչպէս եւ *անյապաղ* յղելու մեր կազմակերպութեան ընդհանուր պիւտճէին յատուկ գումարները, *հնարաւոր դարձնելու համար Ընդհանուր Ժողովին գումարումը, այս տարի:*

Ընկերական ջերմագին բարեւներով.
Հ.Յ.Դ. ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ԲԻՒՐՕ (Թ. հատուած)

Մարտ 14/27, 1911

Յ.Գ.- Կը հաստատենք մեր թիւ 12, Յունուար 26, 1911 թուակիր շրջաբերականը, Ազատամարտի մասին: Կը սպասենք լսել ձեզմէ այս ուղղութեամբ ձեր կատարած ջանքերուն արդիւնքը:

Փաստ. 1542-1

Ա 2.– Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ՄԱՐՄԻՆՆԵՐՈՒՆ

Շրջաբերական թիւ 15
(Ստանալնիդ իմացուցէք)

Ընկերներ,

Ե՞ Ընդհանուր Ժողովի որոշումին համաձայն՝ Վեցերորդ Ընդհանուր Ժողովը պիտի գումարուի այս տարի, առաջիկայ Օգոստոս ամսու մէջ: Ժողովին գումարման վայրը կը հաղորդուի երկրորդ ու վերջին հրաւիրագրով մը, որ իրաւասու մարմիններուն պիտի ուղղուի Ծուլիս ամսու սկիզբը, երբ ստացուած ըլլան բոլոր կեդրոնական եւ Մեկուսի Կոմիտէներու տեղեկագրերն ու հաշիւները, եւ ստուգուած իւրաքանչիւրին գործունէութեան եւ դրամական սակը:

Հոս կ'արտատպենք ամբողջովին Ե՞ Ընդհանուր Ժողովին կազմակերպական Որոշումներու Առաջին մասը, որը կը յանձնարարենք ձեր խորին նկատառութեան.

1. Վեցերորդ Ընդհ. Ժողովը տեղի կ'ունենայ 1911-ին, բացման օրն ու վայրը կ'որոշեն երկու Բիւրոները:

2. Ընդհ. Ժողովին օրակարգը հաղորդելու ատեն, Բիւրոները ստիպողաբար կը պահանջեն իրաւասու մարմիններէն, որ Ժողովին բացման օրէն ամիս մը *առաջ* փութացնեն իրենց տեղեկագրերն ու հաշիւները:

3. Ժողովին մասնակցելու հրաւէր կը ղրկուի այն մարմիններուն *միայն*, որոնք *իր ժամանակին* ներկայած են իրենց տեղեկագրերը, հաշիւներն ու պատգամաւորներու ընտրագիրը (mandat):

4. Բիւրոները վերջնական հրաւիրագիրը (գումարման օրն ու վայրը յայտնող) կ'արձակեն այն պարագային միայն, երբ ստացած ըլլան *սակ ունեցող* իրաւասու մարմիններու *երկու երրորդին* տեղեկագրերն ու հաշիւները, պատրաստուած Բիւրոներու յանձնարարած սիստեմով:

5. Նորակազմ Կեդր. Կոմիտէները, որոնք գէթ *վերջին երկու* տարուան մէջ պահանջուած սակը չունին – հրաւիրագիր *չեն* ստանար:

6. Բիւրոները հրաւիրագրերը ցրուելու ատեն, նկատի առնելու չեն միայն դրամական սակը, այլ ուշադիր ըլլալու են *յեղափոխական* սակին ալ:

7. Կեդր. Կոմիտէները ուշադիր գտնուելու են, որ պատգամաւորները ա) չգտնուին դատական ամբաստանութեան տակ. բ) ծանօթ ըլլան իրենց ներկայած շրջանի գործերուն:

8. Ժողովին մասնակցող մարմինները անվրէպ *ապահովելու* են իրենց պատգամաւորներուն երթուդարձի ծախքը եւ ապրուստը՝ ժողովին ամբողջ տեւողութեանը միջոցին:

9. Բիւրոները Ժողովին մասնակցելու կը հրաւիրեն Օսմանեան, Ռուսական եւ Իրանեան խորհրդարաններու դաշնակցական երեսփոխանները, առաջարկելով անոնց իրենց կողմէն ներկայացուցիչ եւ տեղեկագիր յղել:

10. Բիւրոները պարտաւոր են կազմակերպիչ մասնախումբին միջոցով պատրաստել տալ զեկուցումներ եւ բանաձեւեր, Օրակարգի կարեւոր խնդիրներու մասին, եւ մշակել տալ ստացուած տեղեկագրերը:

11. Խորհուրդին կը յանձնարարուի ժամանակին կատարել նախապատրաստական աշխատանքները, որպէսզի Ընդհ. Ժողովը չտեւէ *երկու* շաբաթէն *աւելի* եւ կատարէ արդիւնաւոր գործ:

12. Պատգամաւոր ընկերները պարտաւոր են *հշամնակուած օրը* գտնուիլ ժողովին գումարման վայրը:

Բացայայտ է ուրեմն՝ որ մինչեւ Յուլիս 1 ստացուած ըլլալու են *Բիւրոներու մէջ՝ բոլոր Կեդր. Կոմիտէներէն եւ Մեկուսի* (*) *Կոմիտէներէն տեղեկագրեր, վիճակացոյցեր, հաշիւներ եւ կազմակերպական հասոյթի, ինչպէս նաեւ* 5% *Անհպելի Դրամագլխին բաժիններէն։*

Իւրաքանչիւր Կեդր. Կոմիտէի չրջան Ընդհանուր Ժողովին կը մասնակցի 2 *պատգամաւորներով, մէկը Շրջանային Ժողովի կողմէն ընտրուած, միւսը Կեդր. Կոմիտէի իբրեւ ներկայացուցիչ* (Կանոնագիր, յօդ. 102)։ *Հետեւաբար Կեդր. Կոմիտէները* աճապարելու են արտակարգ *Շրջանային ժողով գումարել, թէ չրջանի պատգամաւորը ընտրելու եւ թէ քննավիճելու համար բոլոր այն խնդիրներու մասին, որոնք պիտի ներկայացուին Ընդհ. Ժողովին, իրենց Շրջանի կողմէն։*

Մեկուսի կոմիտէներն ալ անմասն չձգելու համար Ընդհ. Ժողովի աչխատանքին, Բիւրոները կը հրաւիրեն այդ Մարմիններն ալ պագամաւոր ղրկելու Ժողովին իրենց Շրջանի կողմէն, խորհրդակցական ձայնի *իրաւունքով միայն, համաձայն կանոնագրի* 103րդ *յօդուածին, եւ* 113*ի վերջին պարբերութեան։*

Առաջիկայ սուրհանդակով կը փութացնենք Ընդհ. Ժողովին Օրակարգը, պատրաստուած երկու Բիւրոներուն կողմէ։

Ընկերական բարեւներով
Հ.Ց.Դ. ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ԲԻՒՐՕ

(*) – Հոս հարկ կը համարենք շեշտել անգամ մը ընդմիշտ թէ սխալ ըմբռնուած է ոմանց կողմէ մեր թիւ 13 Շրջաբերականին «Անկախ Կոմիտէներ» արտաբերութիւնը։ Անկախ ըսելով մենք ակնարկած ենք *Մեկուսի* մնացած այն Կոմիտէները, որոնք տակաւին չեն ընդունուած Կեդրոնական Կոմիտէութեան շրջանի մը մէջ եւ հետեւաբար հարկադրուած են իրենց բոլոր կարգի յարաբերութիւնները պահպանել իրենց Բիւրոյին հետ, մինչեւ կամ իրենց շրջանը Կեդր. Կոմիտէութեան վերածուի եւ կամ միանան մերձակայ Կեդր. Կոմիտէի մը։ «Անկախ» հանգամանք չի ճանչցուիր, ըստ կանոնագրին, եւ ո՛չ մէկ կոմիտէի համար. բոլորն ալ պարտաւոր են ուշ կամ կանուխ կապուիլ Կեդր. Կոմիտէի մը հետ եւ հաւաքական գործունէութիւն մը ունենալ։ Նոր թիւրիմացութեան մը տեղի չտալու համար է որ հոս կը գործածենք Մեկուսի բառը, «Անկախ»ի փոխարէն։ Մեկուսի Կոմիտէները Բիւրոյին կը վճարեն իրենց հասոյթներուն առնուազն հարիւրին վաթսունը, ինչ որ պիտի ընէին արդէն, եթէ ենթարկուած ըլլային Կեդր. Կոմիտէի մը։

Այս միջոցիս իբրեւ Մեկուսի Կոմիտէ կը ճանչցուին հետեւեալ վայրերը միայն – Կեսարիա, իր շրջակայքով, Այնթապ (Հալէպի նահանգ) եւ Ատանա իր շրջակայքով։

Փաստ. 1542-2

ՄԱՐՄԻՆՆԵՐՈՒ ՀԱՄԱՐ
Ստանալ ընդ իմացուցէք

Ա 3.– ՕՐԱԿԱՐԳ

ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ Զ՛ ԸՆԴՀ. ԺՈՂՈՎԻ
***(ՏԵՂԻ ԿՈՒՆԵՆԱՅ 1911 ՕԳՈՍՏՈՍ ԱՄՍՈՒ ՄԷՋ*)**

ա) Առժամեայ Դիւանի ընտրութիւն։
բ) Պատգամաւորներու ընտրագրերուն (mandat) ստուգումը։
գ) Ժողովի բացումը, Օրակարգի հաստատումը եւ Յանձնաժողովներու ընտրութիւն։

Ա. ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՎԻՃԱԿ
(ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ-ՁԵԿՈՒՑՈՒՄՆԵՐ 1909-1911)

1) Արեւմտեան Բիւրօ

ա) Բիւրոյի գործունէութիւնը Թուրքիոյ մէջ։
բ) Բիւրոյի գործունէութիւնը Եւրոպայի եւ Մ. Նահանգներու մէջ։
գ) «Դրօշակ»ի խմբագրութիւնը եւ իր հրատարակութիւնները։
դ) Ամփոփ տեղեկատուութիւն Արեւմտեան Բիւրոյի Շրջանի Մարմիններուն գործունէութեան մասին – Թուրքիոյ նահանգներ՝ Ատանա, Այնթապ, Հալէպ, Մամուրէթ-իւլ-Ազիզ, Պոլիս, Սըվազ, Բալքանեան երկիրներ, Եգիպտոս, Եւրոպա, Մ. Նահանգներ։

2) Արեւելեան Բիւրօ

ա) Բիւրոյի գործունէութիւնը Ռուսիոյ մէջ։
բ) Բիւրոյի գործունէութիւնը Պարսկաստանի մէջ։
գ) Ամփոփ տեղեկատուութիւն Արեւելեան Բիւրոյի Շրջանի Մարմիններուն գործունէութեան մասին – Ռուսիա, Կովկաս, Պարսկաստան, Թիւրքիոյ նահանգներ՝ Բաղէշ, Կարին, Վան, Տիգրանակերտ եւ Տրապիզոն։

Բ. ԱՐԴԻ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՎԻՃԱԿԸ ԵՐԵՔ ԵՐԿԻՐՆԵՐՈՒՆ ԵՒ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ԴԻՐՔԸ ԱՆՈՐ ՀԱՆԴԷՊ

I ԹՈՒՐՔԻԱ

1) Դաշնակցութիւնը եւ միւս կուսակցութիւնները:

ա) Միութեան եւ Յառաջդիմութեան Կոմիտէն (Իթթիհատ վէ Թէրագգը)։
բ) Միւս քաղաքական կուսակցութիւնները։
գ) Ոչ-հայ ազգային խմբակցութիւնները (ասորի, եզիտի, յոյն, չերքէզ, քիւրտ, եւն)։

**) Ժողովին գումարման օրը եւ վայրին անունը իրաւասու մարմիններուն կը հաղորդուի Տեղեկագրերու եւ Հաշուեցոյցերու ստացումէն ետք, երկրորդ հրաւիրագրով մը (Կազմ. Որոշումներ Ե. Ընդհ. Ժողովի Բ. յօդուած 4, Տե՛ս նաեւ Շրջաբերական թիւ 15, Մայիս 7/20 1911)։*

2) Դաշնակցութիւնը եւ կառավարութիւնը

ա) Հողային հարցը (բռնատիրուած հողեր, իսլամ գաղթականներու գրաւած հողեր, անհող եւ սակաւահող գիւղացիներուն հողի բաշխում):
բ) Ապահովութեան խնդիրը հայաբնակ գաւառներու մէջ:
գ) Նահանգային ինքնավարութիւնը կամ «իրաւունքներու ընդլայնումը»:
դ) Հարկային սիստեմի բարեփոխումը (աշարի խափանումը, յառաջատուական տուրքի հաստատումը եւն):
ե) Հաղորդակցութեան ճամբաները հայկական նահանգներու մէջ (խճուղի, երկաթուղի):
զ) Տնտեսական բարգաւաճման միջոցներ (մանր եւ ածած վարկի ընկերութիւններ, Երկրագործական Դրամատունը, գործակցական (co-opératif) ընկերութիւններ):
է) Մշակութային (cultural) ինքնավարութիւնը Թուրքիոյ բաղկացուցիչ ազգերուն (կրթական խնդիր, բարեգործական հաստատութիւններ եւլն.):

3) Դաշնակցութիւնը եւ Հայ Ազգային Խնդիրներ

ա) Մեր մասնակցութեան եղանակը ազգային-մշակութային հաստատութիւններուն:
բ) Թուրքիոյ Հայոց Ազգային Սահմանադրութեան վերաքննումը:
գ) Պայքար հայ պահպանողական եւ յետադիմական տարրերու դէմ:

4) Օսմանեան Խորհրդարանի Դաշնակցական Երեսփոխանութիւնը

ա) Համարատուութիւն իրենց գործունէութեան մասին:
բ) Խորհրդարանական խմբակը եւ Բիւրոն, փոխյարաբերութիւններ:
գ) Հրահանգներ առաջիկայ գործունէութեան մասին:
դ) Առաջիկայ խորհրդարանական ընտրութիւնները (1912-1916 ճստաշրջան):
1. Թեկնածուներու անուանման եղանակը:
2. Երեսփոխաններու դրամական մասնակցութիւնը Կուսակցութեան ընտրողական ֆոնդին:

II ՌՈՒՍԻԱ

ա) Դաշնակցութեան տակտիկը Ռուսիոյ արդի ռեժիմին հանդէպ եւ կազմակերպական նոր եղանակի մը անհրաժեշտութիւնը:
բ) Դաշնակցութիւնը եւ միւս կուսակցութիւնները:
գ) Դաշնակցութիւնը եւ կովկասեան նահանգային ինքնավար նոր հաստատութիւններ (Զէմստվօ):
դ) Դաշնակցութիւնը եւ հայ ազգային հաստատութիւնները:
ե) Կուսակցական մամուլը Կոմկասի մէջ:
զ) Դաշնակցութիւնը եւ «Դաշնակցական Գործը» անուան տակ ծանօթ դատավարութիւնը եւ հալածանքը հայ ժողովուրդին դէմ:

III ՊԱՐՍԿԱՍՏԱՆ

1. Դաշնակցութիւնը եւ միւս կուսակցութիւնները, Խորհրդարանէն ներս եւ դուրս:
2. Դաշնակցութիւնը եւ Իրանի սահմանադրական կառավարութիւնը:
3. Պարսկաստանի հայաբնակ վայրերու ապահովութեան խնդիրը:

5.– Իրանեան Խորհրդարանի Դաշնակցական Երեսփոխանութիւնը

ա) Համարատուութիւն անցեալ շրջանի մասին:
բ) Դաշնակցական Երեսփոխանութիւնը եւ Ատրպատականի Կ.Կոմիտէն, փոխյարաբերութիւններ:
գ) Հրահանգներ առաջիկայ գործունէութեան մասին:

Գ. ԱՇԽԱՏԱՒՈՐԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

ա) Կուսակցութեան աշխատաւորական քաղաքականութիւնը՝ գիւղացիական, արհեստակցական եւ գործակցական միութիւններու հանդէպ (անոնց կուսակցական կամ ոչ-կուսակցական, ազգային կամ միջազգային կազմակերպումը եւլն):
բ) Ուրոյն նուազագոյն աշխատաւորական պահանջներ՝ Թուրքիոյ, Ռուսիոյ եւ Պարսկաստանի քաղաքական եւ տնտեսական պայմաններու համաձայն:

Դ. ԿԱԶՄԱԿԵՐՊԱԿԱՆ

ա) Օսմանեան կառավարութենէն վաւերացուած Ծրագրին վերաքննումը:
բ) Հիմնական կանոնագրին վերաքննումը եւ վաւերացումը:

Հ.Յ.Դ. Խորհուրդի ընտրութիւնը Ընդհանուր ժողովի կողմէ:
* Կուսակցութեան այլ եւ այլ մարմիններու իրաւասութեանց աւելի բացայայտ ճշդումը:
* Բիւրոյական Շրջաններու նոր բաժանում
* Պատասխանատու մարմիններու վերահաստատում
Մնայուն հաշուեքննիչ մարմնի մը հաստատում:
Թուրքիոյ Կեդր. Կոմիտէներու շրջաններուն աշխարհագրական ճշդումը:
Թուրքիոյ մարմիններու համար հայերէն-թուրքերէն կնիքներու գործածութեան խնդիր:
գ) Դրօշակի հրատարակութեան վայրը:
դ) Դաշնակցութեան Ժընեւի տան գնում:
ե) Փոխադարձ օգնութեան արկղի մը հաստատումը դաշնակցականներու համար:

՞) Աստղանիշ կրող առաջարկները ստացուած են Կեդր. Կոմիտէներէ:

Ե. ԲԱՆԱՒՈՐ ԵՒ ԳՐԱՒՈՐ ՊՐՈՊԱԳԱՆԴ

ԳՐԱՒՈՐ՝
1. Պաշտօնաթերթ Դրօշակը:
2. Կիսապաշտօնական թերթերը:
3. Հրատարակութիւններ:

ԲԱՆԱՒՈՐ
1. Դասընթացքի մը հաստատում պրոպագանդիստներու համար:
2. Գործիչ եւ պրոպագանդիստ ընկերներու բաշխում:
Բանաւոր եւ գրաւոր պրոպագանդ ոչ-հայախօս հայերու մէջ:

Զ. ԵԼԵՒՄՏԱՑՈՅՑԸ (Budget)

1. Դրամական հաշուետուութիւնը իւրաքանչիւր մարմնի (1909 Յուլիս – 1911 Յուլիս):
2. Նախահաշիւ առաջիկայ շրջանի համար:

Է. ԸՆՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ընդհանուր ժողովէն ընտրելի մարմիններու՝ Բիւրօ, Հաշուեքննիչ Մարմին, եւլն:

Փակումը Ջ՞ Ընդհանուր ժողովին եւ որոշում յաջորդ գումարման մասին:

Ծանօթ.– Իրաւասու մարմինները, ինչպէս նաեւ ամէն Դաշնակցական մարմին եւ ընկեր կը հրաւիրուին փութացնել իրենց առաջարկները, որոնք կը ներկայացուին Ընդհանուր ժողովին նկատառութեանը Օրակարգի հաստատման ատեն:

Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ
ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ԲԻՒՐՕ
ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ԲԻՒՐՕ

Մայիս 14/27, 1911

Փաստ. 50-59

Շրջաբերական թիւ 16
(Ստանալնիդ խմացուցէք)

Ա 4.– Հ Ա Ր Ց Ա Ր Ա Ն

ՏԵՂԵԿԱԳՐԵՐՈՒ ՊԱՏՐԱՍՏՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ

Զ.Ո Ընդհանուր Ժողովին ներկայանալի տեղեկագրերու պատրաստութեան առթիւ կը խնդրենք հակիրճ պատասխանել նաեւ հետեւեալ կէտերուն:

Այս հարցարանը միայն Թուրքիոյ, Պարսկաստանի եւ Գաղթային մարմիններու համար է: Կովկասի բացառիկ կացութիւնը նկատի առնելով՝ Կովկասեան մարմիններուն համար տարբեր հարցարան մը պատրաստուած է:

Հարցերու առջեւ տրուած գլխատառերը կը ցուցնեն թէ որոշ խնդիր մը ո՛ր երկրին համար մասնայատուկ է – այսպէս Թ. (Թուրքիա), Պ. (Պարսկաստան), Գ. (Գաղութներ):

Ա. ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ

1. Ի՞նչ արդիւնաբերութիւն զարգացած է ձեր շրջանին մէջ եւ ի՛նչ համեմատութեամբ (երկրագործութիւն եւ արհեստներ, որ ճիւղերը): Թ. եւ Պ.
2. Ի՞նչ գործարաններ կան ձեր շրջանի մէջ, քանի բանուոր, միջին օրավարձքը:
3. Ո՞րքան գոհացուցիչ եղած է ձեր բերքը 1910ին: Թ. եւ Պ.
4. Ի՞նչ վնաս պատճառած է ձեր գաւառին երաշտը եւ անասուններու համաճարակը: Թ.
5. Չինուորագրութիւնը ի՞նչ հետեւանք ունեցած է ձեր գաւառին տնտեսութեան վրայ: Թ.
6. 1910ին որքա՞ն տուրք վճարած էք եւ որքան յետամնաց ունիք նոյն հաշիւէն: Թ.
7. Սահմանադրութեան հռչակումէն ասդին ձեր տնտեսական կացութիւնը բարելաւա՞ծ է թէ ոչ, եւ ի՞նչ չափով: Թ. եւ Պ.
8. Մօտաւորապէս որքա՞ն կը կարծուի ըլլալ ձեր շրջանի հայ բնակչութեան թիւը:

Բ. ԳԱՂԹԸ *(արտագաղթ եւ ներգաղթ)*

1. Քանի անձ կամ ընտանիք պանդխտած են ձեր կողմէն, եւ ո՞ւր:
2. Քանի անձ կամ ընտանիք վերադարձած են արտասահմանէն, Օսմանեան Սահմանադրութեան հռչակումէն ասդին: Թ.
3. Մօտաւորապէս ո՛րքան հայ պանդուխտներ ունիք ձեր շրջանը, եւ որ գաւառներէն: Գ.
4. Ի՛նչ զբաղում ունին պանդուխտներն ու գաղթողները: Գ.
5. Նուազա՞ծ է թէ աւելցած պանդուխտներու թիւը վերջին տարին. Գ.

Գ. ՀՈՂԱՅԻՆ ՀԱՐՑ

1. Բռնատիրուած հողերէն քանի՞ կտոր վերստին անցած են իրենց օրինաւոր սեփականատէրերու ձեռքը Սահմանադրական շրջանի մէջ:Թ.
2. Եղա՞ծ են, ո՞ւր եւ քանի դէպք նոր բռնատիրումներու, Սահմանադրական շրջանի մէջ: Թ.
3. Հողային վէճերու շուրջ ի՞նչ ընդհարումներ ունեցած են հայերը՝ աւատապետներու, հարստահարիչներու եւ կամ բնակակից այլազգիներու հետ:

Դ. ԱԶԳԱՅԻՆ ՄՇԱԿՈՅԹ

1. Քանի դպրոց ունիք ձեր շրջանին մէջ, ի՛նչ աստիճանի (նախակրթարան, միջնակարգ, բարձրագոյն), քանի աշակերտ, քանի ուսուցիչ:
2. Քանի գիւղ ունիք, եւ անոնց քանի՞ն վարժարան ունին: Թ. եւ Պ.
3. Քանի՞ դպրոց Դաշնակցութեան ազդեցութեան ներքեւ կը գտնուին:
4. Ուսուցիչներուն քանի առ հարիւրը դաշնակցական են:
5. Թաղական խորհուրդներու, հոգաբարձութեանց, Գաւառ. ժողովին, Ազգային վարչութեան անդամներուն քանի առ հարիւրը դաշնակցական են կամ Դաշնակցութեան համակիր:
6. Ուսանողութեան (համալսարան եւ բարձրագոյն վարժարաններ) քանի առ հարիւրը դաշնակցական են:
7. Անուանել այն ուսանողները որոնք իրենց ուսանողութեան շրջանին կամ աւարտումէն ետք կը յօժարին մտնել Դաշնակցութեան գործօն շարքերը:
8. Քանի՞ գրադարան ունիք, քանի՞ն գիւղական:

Ե. ՄԻՋՑԵՂԱՅԻՆ ՅԱՐԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

1. Ի՞նչ հանգամանք կը կրեն փոխադարձ յարաբերութիւնները ձեր շրջանի հայերու եւ բնակակից միւս ազգերու եւ ցեղերու միջեւ:
2. Սահմանադրութեան հռչակումէն ասդին ո՞ր աստիճան բարելաւուած են:

Զ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ՏԵՂԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

1. Ի՞նչպէս կը վերաբերին ձեր տեղական իշխանութիւնները դաշնակցականներու հանդէպ. Թ. եւ Պ.
2. Ո՞ր կարգի գործեր հնարաւոր եղած է կարգադրել տեղին վրայ տեղական իշխանութիւններուն հետ ձեր համաձայնութեամբ:
3. Վարչական մաքրագործումը լրիւ կատարուա՞ծ է ձեր շրջանին մէջ, եւ ի՞նչ նոր փոփոխութիւններ բաղձալի են ձեր վայրի վարչական պաշտօնէութեան մէջ:
4. Պատրաստել եւ հաղորդել ցուցակը անբարեխիղճ, անձեռնհաս եւ յետաշրջական պաշտօնեաներու (անուն, մականուն, ծննդավայր, պաշտօն), փաստերով պատճառաբանուած:
5. Պատրաստել եւ հաղորդել ցուցակը բարեխիղճ, ձեռնհաս եւ սահմանադրասէր պաշտօնեաներու:

Է. ՄԻՒՍ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

1. Ի՞նչ քաղաքական կուսակցութիւններ կան ձեր շրջանին մէջ եւ ի՞նչ դիրք ունին հասարակութեան առջեւ:
2. Իւրաքանչիւր կուսակցութեան պատկանողներու թիւը, մօտաւորապէս:
3. Կա՞ն անոնց մէջ յետադիմականներ կամ Դաշնակցութենէ արտաքսուածներ եւ ի՞նչ համեմատութեամբ:
4. Ի՞նչ դասակարգի կը պատկանին անոնք (երկրագործ, արհեստաւոր, խանութպան, վաճառական):
5. Ձեր եւ անոնց միջեւ փոխադարձ յարաբերութիւններու բնոյթը: (Մասնաւորապէս ծանրանալ Իթթիհատ վէ Թէրագգըի վրայ):
6. Ո՞ր հարցերու շուրջ հնարաւոր եղած է համերաշխ գործակցութիւն մը ունենալ Իթթիհատի եւ միւս կուսակցութիւններու հետ:
7. Գաղթային մարմինները ի՞նչ յարաբերութիւն մշակած են տեղական ընկերվարական կուսակցութիւններու հետ: Գ.
8. Օտար արհեստակցական միութիւններու մէջ (trade-union) որքան հայեր կան եւ քանի՞ դաշնակցական: Գ.

Դաշնակցական մարմիններէ կը խնդրուի սոյն հարցերուն իրենց պատասխանները փութացնել իրենց Կեդր. Կոմիտէներուն, որպէսզի ասոնք ալ ի վիճակի ըլլան կարճ ատենուան մէջ պատրաստելու իրենց պատկան շրջաններու տեղեկագրերը, ներկայացնելու համար Ընդհանուր Ժողովին:

Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ
ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ԲԻՒՐՕ

Մայիս 21, 1911

Յետ գրութեան.– ա) Կեդր. Կոմիտէներէն անոնք որ տակաւին Արեւմտեան Բիւրոյին չեն ղրկած իրենց ներքին կանոնագիրը՝ երկ-երկու օրինակ փութացնելու են:

բ) Հաշուեցոյցներու կողքին ղրկելու է նաեւ Դրօշակի մէջ հրատարակելի տարեկան ցուցակը անդամավճարներու եւ նուէրներու, բայց ամփոփ կերպով:

գ) Ընկալագրերու կտրօնները ներկայելու է հաշուեցոյցներուն հետ:

Բ.– ԼԻԱԶՕՐԱԳՐԵՐ

Փաստ. 1542-5

Ատրպատականի կենտրոնական կոմիտէ

1911 *Յուլիս* 4

Հ.Յ.Դ. VI Ընդհանուր Ժողովի դիւանին

Ընկերներ,

Կ. կոմիտէն ընտրելով ընկեր Պիոնեանին լինելու իր պատգամաւորը VI Ընդհանուր Ժողովին, այս գրութեամբ տալիս է նրան լիազօրութիւն մասնակցելու ժողովի պարապմունքներին եւ իբր իր ներկայացուցիչ՝ քուէ տալ դրուած բոլոր հարցերի նկատմամբ։

Ընկերական բարեւներով
Հ.Յ.Դ. ԱՏՐՊԱՏԱԿԱՆԻ Կ. ԿՈՄԻՏԷ

Փաստ. 1542-6

Հ. Յ. Դաշնակցութեան Զ. Ընդհանուր Ժողովին

6/19 *Յուլիս* 1911
Տիգրանակերտ

Վիշապաձորի Դ. Շրջ. ժողովիս կողմէ Զ. Ընդհ. Ժողովին մասնակցելու համար, միաձայն հաւանութեամբ պատգամաւոր ընտրուեցաւ ընկեր Յովհ. Երէցեան (Ժիրայր)։

Վ[իշապա]Ձորի Դ. Շրջ. ժողովի դիւան
Քարտուղար *Նախագահ*
Վ. ԿԻՐԱԿՈՍ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԵԱՆ *Մ. ՊԱՍԹԱՃԵԱՆ*

Փաստ. 1542-7

Դուրան-Բարձրաւանդակի կենտրոնական կոմիտէ

10 *Յուլիս* 1911

Վկայական

Դուրան-Բարձրաւանդակի Շրջանային ժողովի կողմից իրաւասու է ընկեր Սմբատ Օհանեան[1], մասնակցելու առաջիկայ Հ.Յ.Դ. VI Ընդհանուր Ժողովին։

ԴՈՒՐԱՆ-ԲԱՐՁՐԱՒԱՆԴԱԿԻ
ԿԵՆՏ. ԿՈՄԻՏԷ

Փաստ. 1542-9

Աւազանի (Տրապիզոնի) կեդր. կոմիտէ 1911 *Յուլիս* 19

Հ.Յ.Դ. Արեւմ. Բիւրոյի Թ[ուրքիոյ] Հ[ատուած]ին
Ընկերնե՛ր,

Կը հաստատենք մեր 11 Յուլիս հեռագիրը. հոն սխալ մը սպրդած էր. Եսայեանի չկարենալ գալու պարագային, մեր պատգամաւորը կը լինի Յ. Տէրտէրեանը, եւ ոչ թէ Արամ Մանուկեանը։ Այսօր կ'ուղարկենք նաեւ Ծովափի Շրջ. մարմնի աղիւսակը (911 Յուլիս 1), որուն հաշիւը մտցուած էր նաեւ մեր V Շրջ. ժողովի հաշուեկշռին մէջ։

Տեղեկագիր եւ հարցարաններու պատասխանները՝ պատգամաւորին հետ կ'ուղարկենք։ Հրդեհը վատ ազդեցութիւն յառաջ բերաւ հոս ալ. հոս ալ հանգանակութիւն ձեռնարկելու վրայ է կառավարութիւնը։

Ընկերական բարեւներով
Ի դիմաց Աւազանի Կ. կոմիտէի
ՏԻՏԱՆ

Յ.Գ. 11 Յուլիսին մէջ ներփակ էին նաեւ Դ. եւ Ե. աղիւսակները։

ՆՈՑՆ

Պոլիս գտնուող Պետրոս Օտապաշեանը մեր ընկերներէն է, հարկ եղած բարոյական աջակցութիւնը չզլանաք։

ՆՈՑՆ

1.- Սմբատ Օհանեան՝ Զաւարեան Սիմոն։

Փաստ. 1542-10

26 Յուլիս 1911
Կիրասոն

Ա. Վռամեան,

Ինձ վստահուած մանդատը ընդունելով Պոլիս գալ չեմ կարող. չատ էին ուշացրել նամակը, այնպէս որ ես Բաթում գնալու համար տոմսակ իսկ գնել էի երբ Թաւրիզից ստացայ յանձնարարական նամակ: Ես հրաժարւում եմ, մանաւորաբար որ չեմ կարծում թէ ընդհանուր մի բան լինի: Խնդրում եմ իմ անունով ստացուելիք գրութիւնները բարի եղէք յանձնելու պր. Հ. Պանիրեանին որ Վիեննայից գալու է եւ իմ փոխարէն այդ գործի համար նշանակուած կը լինի: Խնդրում եմ ներողամիտ եղէք իմ այս հրաժարականի համար: Շոգենաւից եմ գրում, մանրամասնել չեմ կարող:

Բարեւներով՝ Կ. ՊԻՈՆԵԱՆ

Փաստ. 1542-11

27/9 Յուլիս, 1911
Կեսարիա

Պատգամաւորական Ջ՛ Ընդհ. Ժողովոյ
Յարգելի ընկերներ

Համաձայն կանոնական տրամադրութեան եւ Արեւմտ. Բիւրոյի N՝ 276 հրահանգի, Հ.Յ.Դ. Ջ՛ Ընդհ. Ժողովին պատգամաւոր կ'ընտրուի չրջանիս կողմէի Պ. Գ. Վիշապեան, որ խորհրդակցական ձայնով մասնակցելով ժողովին՝ լիազօրութիւն պիտի ունենայ ներկայացնելու մեր պահանջները:

Պրն.ը արդէն իսկ մեկնած ըլլալով տեղէս, որոշուած ժամանակին կը հասնի Պոլիս համաձայն ձեր հրահանգին գտնուելու համար ժամանակին ժողովին գումարուելիք վայրը:

Ուստի, ներկայս կը յանձնուի իրեն ի պահանջել հարկին գործածելու իր լիազօր պատգամաւորի հանգամանքը ճշդելու համար յատենի ժողովոյդ:

Ընկերական բարեւներով
ԲԱՐՁՐ ՍԱՐԻ ՄԱՐՄՆԻՆ՝
Մ.Ց.Կ.Բ. Բ. ՊՈՍԹԱՆԵԱՆ
ԳԱՌՆԻԿ Ց. ԳԱՎՃԵԱՆ

Փաստ. 1542-12

Բարձր Սար Կոմիտէ
Հ.Յ.Դ. Արեւմ. Բիւրոյի Թուրքիոյ Հատուածին, Կ. Պոլիս

1911 Յուլիս 27/9, Կեսարիա

Ընկերներ,

Ընդունեցինք Ձեր 4/17 11/24 եւ 18/31 Յուլիս երեք նամակները:

Մեր կողմէ Ջ՛ Ընդհ. Ժողովի համար պատգամաւոր լիազօր ընտրուած է ընկեր Պ. Գ. Վիշապեան որ արդէն իսկ ճամբայ ելած ըլլալով ճիշդ ժամանակին Ձեզ կը ներկայանայ եւ մեր Ընդհ. տեղեկագիրն ալ իրեն յանձնուած ըլլալով կը ներկայացնէ:

50 օրինակ պաշտ[օնական]. նամակի թուղթ, 10 օր[ինակ] կանոնագիր տեղական կոմիտէի, 6 Նախագիծ փոստէն առնուեցաւ:

Մեր չրջանի գործիչի մասին մեր պատգամաւորին յանձնարարուելիւն եղած է, չրջանս անհրաժեշտ պէտք ունի կարող գործիչի մը:

Պ. Գ. Վիշապեան հաչիւի մասին բացատրութիւն պիտի տայ:

Ընկերական բարեւներով՝
ԲԱՐՁՐ ՍԱՐԻ ՄԱՐՄԻՆ

Փաստ. 1542-14

1911 Օգոստ. 9/22, Ռուսճուք

Հ.Յ.Դ. 6՛ Ընդհանուր Ժողովի դիւանին,

Ընկերներ,
Ընկերներ Գ. Քեստանեան Հ.Յ.Դ. Պալքանեան Կ. Կոմիտէի ձայնով կը մասնակցի 6՛ Ընդհանուր Ժողովին:

Շնորհաւորելով մեր գերագոյն ժողովը, կը մաղթենք որ արդիւնաւէտ ու բեղմնաւոր ըլլայ անիկա վերածնուող հայրենիքին:

Ընկերական բարեւներով
Հ. Յ. Դաշնակցութեան Պալքանեան
Կ. Կոմիտէի ընկերներ
Մ. ՊԱՍՄԱՃԵԱՆ
ԳԱՌՆԻԿ ՄԿՐՏԻՉԵԱՆ
ՄԻՍԱԿ ԹՈՓՉԵԱՆ

Փաստ. 1542-15

1911 Օգոստոս 15

Հ.Յ.Դ. Ջ. Ընդհանուր Ժողովին,

Ընկերներ,
Հ.Յ.Դ. Պոլսոյ չրջանի կազմակերպութեան Գ՛ Շրջ. ժողովին կողմէ միաձայնութեամբ եւ օրինաւորապէս Ընդհ. Ժողովին համար պատգամաւոր ընտրուած է ընկեր Շահրիկեան, պարտականութիւն ունենալով չրջանի ձայնն ու կարծիքները ներկայացնել ժողովիդ: Ինչ կը վերաբերի Կեդր. Կոմիտէի ուրոյն պատգամաւորի ընտրութեան՝ այն եւս պիտի նշանակուի Կեդր. Կոմիտէի յառաջիկայ նիստին մէջ եւ արդիւնքը ծանուցուի առանձին յանձնարարականով:

Ընկերական բարեւներով
Հ.Յ.Դ. ՊՈԼՍՈՑ ԿԵԴՐ. ԿՈՄԻՏԷ

Փաստ. 1542-17

1911 Օգոստոս 19

Հ.Յ.Դ. Ջ՛ Ընդհանուր Ժողովին,

Ընկերներ,

Պոլսոյ Կեդր. Կոմիտէն, համաձայն կազմական կանոնագրին, երէկուան իր հերթական նիստին մէջ պարտականութիւն յանձնեց իր ընկերներէն Ֆելիքքին, իբրեւ Կեդր. Կոմիտէի ներկայացուցիչ մասնակցիլ Ընդհ. Ժողովիդ եւ ներկայացնել իր ձայնը: Փափաքելով ճանչցուած տեսնել զայն իբր մեր օրինաւոր պատգամաւորը՝

Ընկերական բարեւներով
Հ.Յ.Դ. ՊՈԼՍՈՑ ԿԵԴՐ. ԿՈՄԻՏԷ

Փաստ. 1542-18

Վիեննա, 21 Օգոստոս 1911

Արեւմտեան Բիւրոյին
Ընկերներ,

Այսօր ստացայ Ձեր Օգոստոս 5/18 թ. գրութիւնը։ [Ընդհ.] Ժ[ողով]ին մասնակցելու յանձնարարութիւնը, ինչպէս գիտէք, եղել էր ընկ. Պիտնեանին, այնպէս որ Ձեր հրաւէրը, ինչպէս եւ սրանից երկու օր առաջ Պիտնեանից ստացած նոյն մտքով երկտողը, ինձ համար անակնկալ էր. եւ ես ինձ գտնում եմ բոլորովին անպատրաստ, նախ, որ օրակարգի չուրջ Թաւրիզի ընկերների խորհրդակցութիւններին եւ որոշումներին ես անծանօթ եմ, որովհետեւ դրանք կատարուել են իմ այնտեղից մեկնելուց յետոյ, ապա այն, որ տակաւին ընկերներից ոչ մի լուր չեմ ստացել վերջին փոփոխութեան մասին եւ ոչ էլ այդ առթիւ պաշտօնական որեւէ յանձնարարութիւն, եւ վերջապէս այն, որ նիւթական տեսակէտից էլ հնարաւորութիւն չունեմ տեղից չարժուելու, որի համար ես արդէն գրել էի Թաւրիզ մեր դպրոցի հոգաբարձութեան՝ ինձ պէտք եղած ճանապարհածախսը փոխադրելու՝ վերադարձի համար. այնպէս որ այժմ այս բոլոր պայմանների մէջ յամենայն դէպս կարելի եւ կարեւոր կը գտնէք իմ ժողովին մասնակցիլը՝ խնդրում եմ կարգադրեցէք եւ եթէ երբեւիցէ կարիք կը լինի հեռագրելու, կարելի է Մխիթարեանների հասցէով հեռագրել.— Մխիթարեաններ, Հայր Ներսէս Ագինեան՝ Պանիրեանին։

Ներքին Պարսկաստանի հետ միաժամանակ Ատրպատականի վիճակն էլ ներկայումս ծանրանում է, չնորհիւ այն բանի, որ ինչպէս նոր հեռագիրներն են հաղորդում, էքս շահը, իր բանակի մի մասը Սիմնան[?] թողած, ինքը մտադիր է Բարֆրուշ եւ ապա Աստարա անցնիլ՝ Մարաղայի դաւաճանած հրամանատար Սիւլհէդ Դովլէին միանալու, որ կառավարակ[ան] միջոցներով եւ իր մարդկանցով Արտաբիլ էր անցել՝ իբր թէ չահսէվաններին զսպելու։ Կառավարութիւնը Թ[աղի] Զադէի խոստացած դրամակ[ան], միջոցները դժուար թէ կարողանար հայթայթել. այդ մասին, ինչպէս Թաւրիզի ընկերներն են գրում, յոյսը դրուած է ժողովրդակ[ան] հանգանակութեան վրայ, այն ժամանակ, գրում են, հնարաւոր կը լինի մեծ թուով տղաներ բերել։ Ամէնից կարեւորն այն է, որ կառավարութիւնը զինէ վստահելի տարրերը անխտիր, մանաւանդ սահմանագլխային ազգաբնակչութիւնը — Սալմաստում, Ուրմիում։ Եթէ այդ բանը յաջողուի լաւ է. քաղաքներում նոյնը անչուշտ տեղի կ'ունենայ՝ նեղն ընկած րոպէին։

Ընկերական բարեւներով՝
ՀԱԶՐԻԿ[2]

Փաստ. 1542-19

Վառնա, 23 Օգոստոս 1911

Սիրելի ընկեր պ. Վռամեան

Պ. Անդրանիկը[3] *գիւղէն լուր ղրկած է ինձ իմացնելու համար ձեզ թէ Ընդհ. Ժողովին մասնակցելու համար իրեն եղած հրաւէրը ստացած է, սակայն կը ցաւի որ չի կրնար այդ հրաւէրին անձամբ պատասխանել ու չնորհակալ ըլլալէ յետոյ ընկերներու կողմանէ իր մասին արտայայտուած համակրական զգացումներուն համար, կատարեալ յաջողութիւն կը մաղթէ ու սիրով կը բարեւէ ամէնքդ ալ։*

Նոյն մաղթանքները եւ բարեւները նաեւ իմ կողմանէ։Ձեզ անկեղծօրէն՝

Ց. ՓԱՓԱԶԵԱՆ

Ց.Գ.- կը խնդրեմ որ ուշադրութեան առնէք հասցէս ուր վայրը նշանակած եմ։ Քաղաքիս մէջ Փափազեաններ շատ են, նոյնիսկ ատամնաբոյժ օրիորդ Փափազեան մըն ալ կայ եւ մանաւանդ որ անունս Ցակոբ չէ եւ վերջին նամակներիդ ձեռքէ ձեռք պտտած էր թէեւ առանց բացուելու։
Dr. H. S. Papazian, Dentiste
Varna

2.- Հայրիկ՝ ծածկանունն է Պանիրեան Հայրապետի։
3.- Խօսքը կը վերաբերի հայդուկապետին, որ այդ տարիներուն Պուլկարիա կը մնար։

Փաստ. 1542-32

Հ.Ց.Դ. Պոլսոյ Կեդր. Կոմիտէ

5/18 Սեպտ. 1911, Կ. Պոլիս

Հ.Ց.Դ. Ընդհանուր Ժողովին,
Ընկերներ,

Որպէսզի Ազատամարտի, մանաւանդ անոր պիւտճէին նկատմամբ ժողովին կողմէ տրուած որոշումները ունենան իրենց բաղձալի արդիւնքը.— անհրաժեշտ էր որ ժողովը նշանակէր ձեռնհաս ընկերներ, յանձնախումբ մը՝ քննութեան ենթարկելու թերթին ներկայ վիճակը, անոր խմբագրութեան ու վարչական կազմը, ընդհանուր ծախսերը եւ հնարաւոր այն բոլոր բարեփոխութիւնները, որոնք կարող էին կատարուիլ՝ թէ բարոյական եւ թէ պիւտճէդային տեսակէտներով։

Այս կարգադրութիւնը անով աւելի ստիպողաբար անհրաժեշտ է յատկապէս, որ փոփոխութեան ենթարկուելիք պաշտօնեաները ժամանակ ունենան, իր ատենին, գտնելու իրենց յատուկ զբաղումներ, քանի դեռ փակուած չեն մանաւանդ վարժարանները։

«Ազատամարտ»ի խմբագրութեան կողմէ
Ռ. ՋԱՐԴԱՐԵԱՆ

Փաստ. 1542-33

8 - 9 - 1911

Արեւմտեան Բիւրոյին
Ընկերներ,

Մեր չրջանէն Ընդհ. Պատգամ. Ժողովի պատգամաւոր ընտրուած է ընկեր Նշան Թաչճեան։ Այս երկտողով կը վաւերացնենք։

Ընկեր. բարեւներով
ԱՄԵՐ. ԿԵԴՐ. ԿՈՄԻՏԷ
Քար. Ն. Մ. Ատենապետ ՋԱՏԻԿ ՄԱԹԻԿԵԱՆ

Փաստ. 1542-35

Հ.Ց.Դաշնակցութեան Զ՛ Ընդհ. Ժողովոյ դիւանին,

Ընկերնե՛ր,

Սեպտ. 8/21 երէկուան նիստին մէջ Ընդհ. Ժողովը Մեկուսի կոմիտէներու %45ի սակը բարձրացնելով 80ի ինձ կը թուի թէ անցուց մի քիչ սխալ ու անարդար որոշում։

Մեկուսի կոմիտէի մը ձայնն ու վիճակը ներկայացնող միակ պատգամաւորը լինելուս՝ ուզեցի արտայայտուիլ բայց չյաջողուեցաւ ինձ ձայն ստանալ, չնորհիւ այս խնդրոյն վրայէն ժողովի տարօրինակ հապճեպով մը անցնելուն եւ մեծամասնութիւնը վճռեց...։

Ներկայիս խոնարհաբար կ'ուզեմ Ձեզ դիտել տալ թէ կեսարիա իբրեւ մեկուսի կոմիտէ կը ներկայացնէ

դեռ նոր կազմակերպուած աղքատ չրջան մը, որուն առանձին մնալու չարժառիթը չէ եղած կարգ մը ուրիշ մեկուսի կոմիտէութեանց վերագրուած չահադիտութիւնը, այնպէս որ կեսարիան չրլալով Կենտրոնական կոմիտէութենէ անջատուած կոմիտէութիւն մը, ունեցած է իր ուրոյն գոյութեան ու ծագումին արդարանալի պայմանները։

Դիտել կու տամ դարձեալ թէ սակի այս անսպասելի բարձրացումը յուսահատական ազդեցութիւն պիտի ընէ մեր չրջանի վրայ զմեզ զրկելով մեր դրամական միջոցներէն, որով ոչ միայն կարելի չպիտի ըլլայ չրջանը կենտրոնական կոմիտէութեան վերածելու համար մեր գործունէութիւնը տարածել չրջականերուն վրայ՝ պահելով չրջուն գործիչ մը, այլեւ պիտի անդամալուծուի արդէն գոյութիւն ունեցած կազմակերպութիւնն իսկ, կազմակերպութիւն որուն գոյութիւնը եւ ուժեղացումը մեզ համար աւելի արժէք պէտք է ունենայ քան տարուայ մը սակի %35 յաւելումը։

Եւ ի վերայ այսր ամենայնի Ատանան եւս ճանչցուած իբրեւ ապագայ մեկուսի կոմիտէութիւն, անմիջապէս որ կազմակերպուի, ենթակայ պիտի ըլլայ չիչուած % 80 սակի կաչկանդիչ ազդեցութեանը, բան մը որ նոր կազմակերպուած քայքայուած չրջանի մը համար մեծագոյն անարդարութիւնը պիտի լինէր։

Եւ որովհետեւ՝ կեսարիան, Ատանան, Հալէպը ներկայիս մէջ ճանչցուած 3 մեկուսի կոմիտէութիւնները չահադիտական ձգտումով չէ որ կ'անջատուին այլ՝ աչխարհագրական եւ ուրիշ անտեղիտալի պայմաններու բերումով, երբ միւս կողմէ իրենց % 35 ոսկի յաւելումը կարեւոր գումար մը չէ ընդ. կազմակերպութեան պիւտճէի տեսակէտից։ Դիտել տալով այս բոլորը կը խնդրեմ յարգելի ընկերներ անդրադառնալ կայացուած այդ որոշման վրայ ենթարկելու համար զայն անհրաժեչտ սրբագրութեան։

կեսարիոյ չրջանի մեկուսի կոմիտէութեան պատգամաւոր
Գ. Ս. ՎԻՇԱՊԵԱՆ

14/27 Սեպտ. 1911
կ. Պոլիս

Փաստ. 1543-22

Իզմիր, 25/7 Սեպտ. 1911

Հ. Յ. Դաչնակցական Խորհուրդին
Ընկերներ,

Ժամանակին ստացած ենք մեր չրջանէն խորհրդակցական ձայնով, Զ՞ Ընդհ. Ժողովին մասնակցելու արտօնութիւնը։

Կեդր. կոմիտէն՝ այդ հանգամանքով իբր պատգամաւոր ընտրած է ընկեր Մարտիրոս Սարըեանը որ Ձեզ կը ներկայանայ եւ նրան յայտնած ենք նաեւ բերանացի մեր բոլոր ընկերներուն բաղձանքները կազմակերպութեանը յառաջիկայ բռնելիք ընթացքին ու ունենալիք թաքթիքին մասին։

Մեր տեղեկագիրը առանձին մեր պատասխաններուն հետ կ'ունենաք։ Հաչիւները ու աղիւսակները ընկեր Ֆարհատի[4] յանձնուած են։

Սիրալիր բարեւներով
Հ.Յ.Դ. Իզմիրի Կեդր. Կոմիտէ
ՎՏԱԿ ....

4.- Ֆարհատ՝ Հայկ Թիրիաքեանն է, Պանք Օթոմանի գրաւման ծանօթ հերոսներէն Հրաչը, որ Սահմանադրութեան հռչակումէն ետք բանտէն արձակուած էր, ու կը վարէր Պոլսոյ «Ազատամարտ» օրաթերթին վարչական բաժանմունքը։

Փաստ. 1541-22

Գ.– Հ. Յ. Դ. Չերեքօրեայ ընդհանուր ժողովի որոշման.
(1911)

Համաձայն Հ.Յ.Դ. Ը՞ Ընդհանուր Ժողովի որոշման՝ Զ՞ Ընդհանուր Ժողովի գումարման հրաւէր ուղղուած ըլլալով կուսակցութեան մարմիններուն, այդ առթիւ Շրջաններէն եկած պատգամաւորներն ու գործիչ ընկերները ունեցան նախապատրաստական հաւաքումներ՝ լրացնելու համար կարգ մը անմիջական աչխատութիւններ.

Ա) Որպէսզի ժողովները կանոնաւորութեամբ չարունակուին, մչակուեցաւ եւ ընդունուեցաւ հետեւեալ ներքին կանոնագրութիւնը։

1- Ժողովի նիստերը տեղի պիտի ունենան օրական երկու անգամ. առաւօտեան ժամը 9-12 եւ կէսօրէ ետք ժամը 4-7։

2- Ամէն պատգամաւոր, եթէ ժողովի որոչուած ժամուն բացուելէն ետքը մինչեւ 15 ր. ուչանայ եւ այդ կրկնուի երեք անգամ, պատասխանատուութեան պիտի ենթարկուի դիւանին կողմէ։

3- Նախագահական կազմը ամէն ժողովի վերջանալէն ետք՝ կանխաւ կը յայտնէ ժողովականներուն յաջորդ նիստի օրակարգը։

4- Կարեւոր առաջարկներն ու բանաձեւերը ժողովականները կը ներկայացնեն նախագահութեան՝ գրաւոր կերպով։

5- Բոլոր բացատրութիւնները, բողոքները, դիմումները որ կ'ըլլան ժողովի միջոցին, պէտք է ուղղուին նախագահական կազմին, ժողովը վերջանալէն յետոյ։ Եթէ նախագահութեան կողմէ անլսելի մնայ դիմողի ձայնը, բողոքողը կարող է անմիջապէս դիմել ընդհանուր ժողովին։

6- Ժողովի ընթացքին կարգապահութիւնը խանգարողները առաջին անգամ կը զգուչացնէ նախագահը. երկրորդ անգամ կը զրկէ այդ ժողովի միջոցին խօսելու իրաւունքէն. իսկ երրորդ անգամին կ'առաջարկէ ժողովին, հեռացնել նիստի դահլիճէն կարգը խանգարողը՝ նոյն ժողովէն միայն։

7- Շրջաններու տեղեկագիրները կը ներկայացուին անպայման գրաւոր կերպով. ռայոններու տեղեկագիրները որ պիտի կարդան համարատուական յանձնաժողովները, կրնան ըլլալ նաեւ բերանացի, պայմանով սակայն, որ ժողովէն ետքը նոյնը ներկայացուի գրաւոր եւ աւելի ընդարձակ կերպով.

8- Ձեկուցումները պէտք է ըլլան գրաւոր, բայց ամփոփ.

9- Խական հարցերու վերաբերող զեկուցումները կը տեւեն ոչ աւելի քան 40 րոպէ. ժողովը կրնայ այդ ժամանակը պակսեցնել կամ աւելացնել։

10- Իւրաքանչիւր խօսողի առաջին անգամ կը տրուի 15 րոպէ իսկ երկրորդ անգամ 10 րոպէ.

11- Ձեկուցանողին կը դրուի 20 րոպէ, իր վերջին խօսքն ըսելու համար։

12- Բոլոր անոնք որ, յարգելի պատճառներով, ստիպուած կ'ըլլան որոչ ժամանակով բացակայիլ ժողովէն, պէտք է կանխաւ արտօնութիւն ստանան նախագահութենէն։

Մխել եւ թէյ եւայլն խմել կարելի է միայն ընդմիջումներու պահուն։

Ընդհանուր ժողովը տեւելու է աւելի քան 15 օր (մինչեւ Օգոստ. 31-ը)։

Բ) Ժողովին մասնակցելու համար պատգամաւոր ուղարկած կամ նչանակած էին հետեւեալ չրջանները.— Վան՝

Արամ, կարին՝ Բժիշկ, Մուշ՝ Անտոն, Տիգրանակերտ՝ Թորգոմ, Տրապիզոն՝ Մխմօ, Սեբաստիա՝ Սուրէն, Կեսարիա՝ Վիշապ[եան], Պոլիս՝ Ատոմ, Ամերիկա՝ Նշան, Պալքան՝ Գրգօ, Պարսկաստան՝ Հայրիկ[1]: Խարբերդ, Սամսոն-Մարզուան, Իզմիր, Այնթապ, Ատանա, Եգիպտոս — պատգամաւորներ չունէին, ոմանք կազմի անբաւարարութեան իսկ մէկ-երկուքն ալ այլ անյարմարութիւնների պատճառով. ինչպէս նաեւ Կովկասէն չէին հասած պատգամաւորները:

Վճռական եւ խորհրդակցական ձայնի իրաւունքով հրաւիրուելիք ընկերներու մասին կատարուած խորհրդակցութեան արդիւնքով՝ որոշուեցաւ որ վճռական ձայնով հրաւիրուելիք ընկերներու թիւը աւելի չըլլայ ժողովին մասնակցող պատգամաւորներու 1/3-էն:

Երբ մարմին մը ձայնի իրաւունքով արդէն կը մասնակցի Ընդհանուր Ժողովին անոր միւս անդամները եթէ հրաւիրուին ժողովին՝ խորհրդակցական ձայն միայն կրնան ունենալ:

Վճռական ձայնի իրաւունք տուաւ կովկասէն նոր ղարձող ընկերներ՝ Սիսեանի, Բաբայի եւ Աւոյի, ինչպէս նաեւ ընկեր Տիգրանի՝[2] կանչուած արդէն Արեւմտեան Բիւրոյի կողմէ — որ նախորդ Ընդհանուր Ժողովէն յետոյ ընդարձակ չրջան մը ըրած էր Թուրքիոյ զանազան նահանգները եւ ընթացք տուած կազմակերպական գործերուն. իսկ խորհրդակցական ձայնով մասնակցելու համար որոշուեցաւ հրաւիրել Անդրանիկ, Վարդան, Ակնունի, Մար, Ասլան, Վարանդեան, Զաւրեան, Հրաչ, Մարզպետ, Վահան (օսմանեան պատգամաւոր), Գալֆա եւ Ժիրայր[3]:

Գ) Անցնելով նախագահական ընտրութեան՝ գաղտնի քուէարկութեան արդիւնքով նախագահ ընտրուեցաւ Բաբա (10 ձայն), Անտոն (9 ձայն), Ասլան (8 ձայն): Քարտուղարութեան աշխատանքները հերթով պիտի տանին Ամերիկայի, Պալքանի, Աւազանի[4] պատգամաւորները եւ Ժիրայր:

Դ) կարեւոր հարցերու վիճաբանութեան պահուն արձանագրութեան մէջ պիտի մտնեն իւրաքանչիւր ընկերոջ խօսածներուն ամփոփումը, իսկ հերթական եւ ընթացիկ խնդիրներու վերաբերմամբ յայտնուած կարծիքները պիտի արտայայտուին ընդհանուր կերպով առանց խօսողները մատնանշելու:

1.- Յաջորդաբար՝ (փակագծի մէջ իրենց ներկայացուցած շրջանը)
Արամ – Մանուկեան Արամ (Վան-Վասպուրական):
Բժիշկ – Տէր Դաւթեան Յովսէփ (Կարին):
Անտոն – Զաւարեան Սիմոն (Տարօն-Սասուն):
Թորգոմ – Երէցեան Յովհաննէս (Տիգրանակերտ):
Մխմօ – Յ. Տէրտէրեան (Տրապիզոն):
Սուրէն – Սեբաստացի (Խրիմեան) Մուրատ (Սեբաստիա):
Վիշապ – Վիշապեան Գէորգ (Կեսարիա):
Ատոմ – Շահրիկեան Յարութիւն (Պոլիս). նաեւ ծանօթ Նիթրա ծածկանունով:
Նշան – Թաշճեան Նշան (Ամերիկա):
Գրգօ – Քեստանեան Գէորգ (Պալքան):
Հայրիկ – Պանիրեան Հայրապետ (Պարսկաստան): Արծանագրութիւններու մէջ աւելի յաճախ՝ Կարագեան:

2.- Բաբա – Գարեգին Խաժակ (Չագալեան):
Տիգրան – Աստիկեան Տիգրան: (Խարբերդ):
Աւօ – Իսահակեան Աւետիք կամ/եւ Աիարոնեան Աւետիս. երկուքն ալ կը մասնակցին Ընդհ. ժողովին:
Սիսեան – Ամենայն հաւանականութեամբ Աիարոնեան Աւետիսի համար գործածուած ծածկանունն է:

3.- Խորհրդակցական ձայնով հրաւիրեալները՝ իսկական անուններով՝
Անդրանիկ – Օզանեան, որ պիտի չկարենար գալ:
Վարդան – Մեհրապեան Սարգիս, Խանասորի Վարդանն է:
Ակնունի – Մալումեան Խաչատուր:
Մար – Տէր Մարտիրոսեան Միքայէլ:
Ասլան – Զարդարեան Ռուբէն:
Վարանդեան – Յովհաննիսեան Միքայէլ:
Զաւրեան – Բժ. Զաւրեան Յակոբ:
Հրաչ – Թիրեաքեան Հայկ:
Մարզպետ – Ղազարոսեան Ղազարոս:
Վահան – Փափազեան Վահան (Կոմս):
Գալֆա – Գալֆայեան Յարութիւն:
Ժիրայր – Զօրեան Բարթող:

4.- Աւազանը նախկին Ծովափին տրուած ծածկանուն է. կը ներկայացնէ Տրապիզոնի եւ Կիրասոնի շրջանը:

<u>*Նիստ Ա.*</u>

17 Օգոստոս (Չորեքշաբթի առաւօտ)

Ներկայ՝ Կարինի, Մուշի, Տիգրանակերտի, Տրապիզոնի, Սեբաստիոյ, Պոլսոյ, Ամերիկայի, Պալքանի, Կեսարիոյ պատգամաւորները, Արեւմտ. Բիւրոյի ներկայացուցիչը. վճռական ձայնով հրաւիրուածներ են՝ Բաբա, Աւօ եւ Տիգրան. իսկ խորհրդակցական ձայնով 3. ընդամէնը 13 վճռական ձայն եւ 3 խորհրդակցական:

Դիւանը ժողովին հաղորդեց նոր ստացուած մէկ-երկու հեռագիրներու բովանդակութիւնը, որոնցմով Ժընեւ եւ այլուր գտնուող մէկ քանի ընկերներու մեկնումը կը ծանուցուէր:

Եւրոպայի դաշնակցական Ուսանողական միութիւնը նամակով մը յայտնելով ժողովին որ ուսանողական վերջին համագումարի որոշման չկրնալով ընդ առաջ գնալ — պատգամաւոր ընտրել բոլոր անդամներու քուէով եւ ուղարկել — կ'առաջարկուի իբր միութեան պատգամաւոր ընդունիլ ընկեր Վարանդեանը: Այս առթիւ ժողովին մասնակցող ընկերները մատնանշեցին ուսանողական միութեան ցենզին անբաւականութիւնը, ինչպէս նաեւ նախորդ Ընդհ. ժողովին իսկ նոյն Միութեան կողմէ եղած առաջարկ մը, որով կը խոստովանէին իրենց ցենզին անբաւականութիւնը եւ յառաջիկային համար կը հրաժարէին իրենց ձայնի իրաւունքէն:

Այս պատճառաբանութեան դէմ դիտել տրուեցաւ որ կազմ. կանոնագիրը ոեւէ փոփոխութիւն չէ կրած, ոչ ալ նախորդ Ընդհ. ժողովը այդ մասին արգելիչ որոշում մը ունի. ինչ կը վերաբերի ցենզին՝ պէտք չէ այնքան խստապահանջ ըլլալ, այլ նկատի ունենալու է խնդրին բարոյական կողմը. ու ցորչափ կանոնագիրը ի զօրու է, անոր տրամադրութիւններուն պարտի հետեւիլ ժողովը: Հարցը քուէի դրուելով 13 իրաւասու ձայներէն 7ին մեծամասնութեամբ, ընկեր Վարանդեան վճռական ձայնի իրաւունքով ընդունուեցաւ ներկայացուցիչ Եւրոպայի դաշնակցական Ուսանողական միութեան:

<u>Բացում ժողովին</u>.— Նախագահը (Անտոն) ժողովը բացուած յայտարարեց, աւելցնելով որ քսան տարուայ մեր գործունէութենէն յետոյ՝ ուրախութեամբ կանգ կ'առնէ երեւոյթի մը վրայ այն թէ՝ քսան տարի առաջուայ փոքր խմբակցութիւնը եղած է ամենագործօն տարրը հայութեան մէջ եւ ազդեցիկ հայկական կեանքին մէջ: Այս յաջողութիւնը արդիւնք է անոր որ Դաշնակցութիւնը իր ամբողջ ուշադրութիւնը դարձուցած է տառապող ժողովուրդի ցաւերուն եւ անոր պատճառներուն վրայ ու այս նպատակին չուրջ ալ կռուած՝ իրեն հետ ունենալով ժողովուրդին վստահութիւնը: Այս է որ տուած է կենսունակութիւն կուսակցութեան: Մենք կարողացած ենք, Արեւմտեան երկիրներու գաղափարները իւրացնելով յարմարցնել մեր ժողովուրդի պայմաններուն ու պահանջներուն: Մեր պայմանները չէին թոյլատրեր ծրագիր ստեղծել այնպէս, ինչպէս կ'ըմբռնուի եւ կը գործադրուի եւրոպական երկիրներու մէջ. մեր ծրագիրը հաշտեցումն է մեր պայմաններուն եւ ժամանակակից ընկերվարական փիլիսոփայութեան: Ահա այս ընթացքով է որ մեր ժողովուրդին մէջ առաջնորդող դեր կրցած ենք կատարել եւ տալ անոր Մերձաւոր Արեւելքի մէջ յառաջդիմութեան ջահակիրի դերը, ուր որոշ չափով յաջողած ենք: Մեր ուղղութիւնը մեր ոչ-տոկմաթիկ ծրագրով չատ աւելի արդիւնալից եւ կենսունակ է քան ըրացի տոկմաթիկ ուղղութիւնները — մենք եղած ենք աւելի գործնական քան տեսական: Այս մասին ճիշդ է որ մեր երիտասարդութեան նկատողութիւնները կան, բայց ժողովուրդը, որուն համար մենք կ'աշխատինք, աւելի գործնական օրինակով է որ կը դաստիարակուի, գործնականութիւնը աւելի դաստիարակիչ է՝ քան տեսականութիւնը: Ջնայելով մեր ապակեղրոնացման դրութեան, մեր կուսակցութիւնը ունեցած է խիստ լաւ տիսիփլին, որ նպաստած է մեր գործունէութեան յաջողութեան ունենալով իր մէջ միաժամանակ միշտ ընկերական ներողամիտ ոգի այն փոքր թերութիւններու վերաբերմամբ, որոնք սովորական են ամէն կուսակցութեանց կեանքին մէջ — խիստ՝ մեծ խնդիրներու մէջ գործուած յանցանքներու վերաբերմամբ, ներողամիտ ոգի՝ փոքր թերութեանց վերաբերմամբ, առաւել կամ նուազ, նպաստած են մեր յաջողութեան: Աչքի առաջ ունենալով այս բոլորը, ներկայ ժողովն ալ հարկ է որ ղեկավարուի այդ ուղղութեամբ եւ ընթացք տայ առաջարկուած աշխատութեանց:

<u>Օրակարգի դասաւորում</u>.— Աշխատանքներու դիւրութեան եւ կանոնաւորման համար դիւանը օրակարգը նոր բաժանման ենթարկած էր հետեւեալ կերպով — Ա) Զեկուցում Արեւմտեան եւ Արեւելեան Բիւրոներու չրջաններուն՝ իրենց չրջանի մարմիններուն հետ՝ 4 նիստ. Բ) Դաշնակցութիւն եւ ազգային խնդիրներ՝ 1 նիստ. Գ) կազմակերպական՝ 2 նիստ. Դ) Բանաւոր եւ գրաւոր պրոպագանդա՝ 1 նիստ. Ե) Դաշնակցութիւնը, միւս կուսակցութիւնները եւ Օսմ. Դաշ. երեսփոխանութիւն՝ 6 նիստ. Զ) Դաշնակցութիւն եւ կառավարութիւն, հողային հարց եւն.՝ 4 նիստ. Է) Աշխատաւորական քաղաքականութիւն՝ 2 նիստ. Ը) Պարսկաստան՝ 2 նիստ. Թ) Ռուսաստան՝ 2 նիստ. Ժ) Ընտրութիւններ եւն:

Առաջարկուեցաւ հարցերէն ոմանք տեղափոխել, որպէսզի մէկը միւսէն բխելով զիրար լրացնեն, ինչպէս նաեւ ի հարկին աւելցնել կանոնագրի, բանաւոր եւ գրաւոր փրոփականտի եւ Ռուսաստանի համար սահմանուած նիստերուն թիւը: Դիւանը աչքի առջեւ ունենալով եղած այս առաջարկները՝ իրենց կարգին պիտի ընէ հարկ եղած փոփոխութիւնները:

<u>Զեկուցանող յանձնախումբեր</u>.— Փոխադարձ համա-

ձայնուրհեամբ, զեկուցանող յանձնախումբի անդամ նշանակուեցան.

1) *Մանտաթեներու քննութեան համար՝ Բժիշկ, Ժիրայր, Տիգրան։*

2) *Կանոնագրի քննութեան համար՝ Բժիշկ, Ակնունի, Վահապ[5], Մէմօ, Ժիրայր։*

3) *Հաշուեքննիչ՝ Տիգրան, Գրգօ, Նշան։*

4) *Ներքին քաղաքականութիւն — Իթթիհատ, կառավարութիւն եւայլն՝ Վահապ, Վարանդեան, Երէց[եան]։*

5) *Հողային եւ տնտեսական — Ատոմ, Անտոն, Բաբա։*

6) *Ազգային-կուլտուրական — Ասլան, Ատոմ, Աւօ։*

7) *Փարլամենթական — Վահան [Փափազեան]։*

8) *Ռուսաստան — Ռոստոմ, Վարանդեան, Սիսեան եւ Բաբա։*

9) *Պարսկաստան — Հայրիկ եւ Ռոստոմ։*

10) *Մամուլ եւ փրոփականտա — Նշան, Ատոմ, Բաբա, Մէմօ։*

11) *Աչխատաւորական — Լեւենեան[6], Ֆելիքս, Երէց[եան] եւ Արամ։*

12) *Ինքնապաշտպանութիւն — Սուրէն, Վիչապ[եան], Մարզպետ, Հրաչ, Հայրիկ, Ռոստոմ։*

Նիստը փակուեցաւ որոշեալ ժամուն։

ցենզը չէին լրացներ, որ չատ մը չրջաններու անդամական ցենզը ոչ միայն լրիւ, այլ աւելի իսկ էր, պատգամաւորներու մեծամասնութիւնը ունի իր ընտրութիւնը ծանուցանող յանձնարարական, որոնց մէկ մասը կելլր. կոմիտէներու կողմէ եկած, մէկ քանին ալ ընտրուած Շրջ. ժողովներէն։

Դրամական ցենզի այս պարագան խորհրդակցութեան առարկայ դառնալով, հետեւեալ դեր ու դէմ արտայայտութիւնները եղան այդ մասին։

Վահապ.— Կը մատնանշէ կանոնագրի եւ Ե՛ Ընդհ. ժողովի ցուցմունքները, որոնց վրայ հիմնուելով չէ կարելի Ընդհ. ժողովը լրիւ համարել, հետեւաբար հարկ կ'ըլլայ որ ներկայ Ընդհ. ժողովը իր իրաւասութիւնը ճչդող բանաձեւ մը քուէարկէ, յիչելով որ կովկասը չէ մասնակցած, մարմինները իրենց դրամական ցենզը չեն լրացներ եւ այս պայմաններուն մէջ Ընդհ. ժողովը, իբրեւ իրաւասու ժողով մը չի կրնար նկատել ինքզինք՝ իր որոշումներուն մէջ դուրս չգալով նախորդ Ընդհ. ժողովի որոշումներու սահմանէն, մանաւանդ երբ հարցը հիմնական խնդիրներու մասին է։

Բաբա.— Ի՞նչ երաչխաւորութիւն ունինք որ գալիք Ընդհ. ժողովին ներկայանալիք չրջանները իրենց ցենզով աւելի համապատասխան պիտի ըլլան ու եթէ յաջորդ Ընդհ. ժողովին ալ անբաւական ըլլայ՝ ի՞նչ պիտի ընենք։ Մենք դրամական ցենզը լրացուցած ենք մի միայն բունի հանգանակութեանց օրերուն, լեկալ պայմաններու մէջ մեր հաստլճները միչտ կը պակսին. մենք անդամներու որակին պիտի կռթնինք, հետեւաբար չենք կրնար ներկայ Ընդհ. ժողովը լրիւ չնկատել։

Վահան.— Ձեմ գիտեր թէ նախորդ Ընդհ. ժողովը որքան համապատասխան էր նշանակուած ցենզին. այնուամենայնիւ ներկայ անցողական չրջանին երբ կազմակերպութիւնը նոր կը հիմնաւորուի նոր պայմաններու տակ, ցենզի մասին ծանրանալ խիստ պիտի ըլլար։ Մանաւանդ չրջապատող քաղաքական պայմաններուն մէջ, երբ Ընդհ. ժողովը սահմանափակուած իրաւունքներով դուրս գայ, այդ պարագային մենք մեր գործունէութիւնը վտանգած պիտի ըլլանք։ Եւ յետոյ մենք մեր իրաւասութիւնը ինչպէ՞ս պիտի գծենք։ Այս նկատումներով ալ Ընդհ. ժողովը հարկ է իրաւասու նկատել։

Բժիշկ.— Հաչիւները տակաւին կուսակցութեան գործունէութեան պատկերը չէ որ կու տան, հաչիւներէն դուրս չրջանները կրթական եւ այլ խնդիրներու մէջ չատ աւելին ըրած են եւ չատ աւելի դրամական զոհողութիւն հրապարակ բերած։ Այս նկատումներով Ընդհ. ժողովին իրաւասութիւնը պէտք է պահել։

Նիստ Բ.

17 Օգոստ. (Զորեքչաբթի կէսօրէ ետք)

Ներկայ՝ Պալքանի, Ամերիկայի, Տիգրանակերտի, Ուս. միութեան, Կեսարիոյ, Մուշի, Տրապիզոնի, Սեբաստիոյ, Կարինի, Վանի, Պոլսոյ պատգամաւորները եւ Արեւմտ. Բիւրոյի ներկայացուցիչը. վճռական ձայնի իրաւունքով հրաւիրուած ընկերներէն՝ Բաբա, Աւօ, Տիգրան. խորհրդակցական ձայնով հրաւիրուածներէն՝ Մար եւ Ժիրայր, ինչպէս նաեւ Օսմ. երեսփոխան Վահան, ընդամէնը 15 վճռական եւ 3 խորհրդակցական ձայն։

Առաջարկուեցաւ խորհրդակցական ձայնի իրաւունքով հրաւիրել նաեւ ընկերներ Մելօ եւ Սաթենիկ[7]։ Նկատի առնելով առաջինին երկրի մէջ ունեցած գործունէութիւնը եւ երկրորդին մօտալուտ մեկնումը կովկաս բանտարկեալներու եւ այլ գործերով՝ ընդունուեցաւ եղած առաջարկը։

Տեղեկաբերութիւն մանտաթային յանձնախումբին.— Մանտաղային յանձնախումբը իր տեղեկաբերութիւնն ըրաւ, առանց պատգամաւորներու ընդունելութեան մասին արտայայտուելու, այն նկատումով որ՝ Թուրքիոյ մարմինները դրամական կանխատեսուած

5.- Վահապ՝ Վռամեան Արշակ, իսկական անունը՝ Դերձակեան Օննիկ։

6.- Լեռնեան՝ Նազարեանց Լիպարիտ։

7.- Մելօ՝ Մելոյեան Ղեւոնդ է, իսկ Սաթենիկը կամ Սաթօ՝ Օհանջանեան։

կարդացուելով նախորդ Ընդհ. ժողովի որոշումները ցենզի եւ Ընդհ. ժողովի գումարման պարագաները ճչդող, կրկին խօսք առաւ Արեւմտ. Բիւրոյի ներկայացուցիչը, լրացնելով իր պաշտպանական տեսակէտը։

Վահապ.— Իմ խստապահանջութիւնս հիմնուած է տեսական եւ կանոնագրական նկատումներու վրայ միանգամայն, որովհետեւ իւրաքանչիւր ժողով ամէն տեղ իր գոյութեան պայմանները կը լրացնէ որոշ ցենզով եւ այդ կը հիմնաւորուի կանոնագրով։ Վերջին Ընդհ. ժողովի ցուցմունքները չատ աւելի խիստ կէտեր կը պարունակէ քան նոյնինքն կանոնագիրը։ Ընդհ. ժողովը հրաւիրուած է պարտաւորիչ հանգամանքներու տակ — նախ՝ յարգելու համար նախորդ Ընդհ. ժողովի որոշումը՝ որով յաջորդ ժողովը գումարել կը յանձնարարէր այս տարի. երկրորդ՝ յարաբերութեանց եւ պայմաններու փոփոխութիւններ յառաջ եկան, որոնց առջեւ Բիւրոները եւ մարմինները չունին իրաւասութիւն ըստ այնմ ընթանալու համար. խորհուրդ ալ կարելի չեղաւ գումարել՝ որպէսզի կարենայինք Ընդհ. ժողովը յետաձգել եւ նոր աչխատանքով ներկայանալ. խորհուրդ գումարելու համար ռայոնական ժողովներ չկային. մանաւանդ որ ռայոնական ժողովներու գումարումն ալ ինքնին Ընդհ. ժողովի հաւասար ծախք մը կ'ենթադրէր։ Միւս կողմէ մեր առջեւ կը ներկայանար թաքթիքական լուրջ խնդիրներ որոնց անհրաժեչտ էր ընթացք տալ. կար կովկասի վիճակը, կար Պարսկաստանի վիճակը՝ որոնց մասին հարկ կ'ըլլար նմանապէս արտայայտելու։ Այս պայմաններուն առջեւ Բիւրոները պարզ է որ չկրնային պատասխանատուութիւն ստանձնել։ Եթէ սակը մեր աչքին առջեւ արժէք մը ունի՝ պէտք է ուրեմն լրացնել եւ պահել, եթէ չունի պէտք է լրացնել. իսկ եթէ երբեք սակերը վերցնենք՝ վերցուցած պիտի ըլլանք զոհողութեան անհրաժեչտութիւնը, որով եւ վտանգած՝ կազմակերպութեան գոյութիւնը։

Այս պատճառաբանութիւններուն ի պատասխան զանազան ընկերներ դիտել տուին թէ՝ նախորդ Ընդհ. ժողովն ալ իր չատ չրջաններով դրամական ցենզ չէր լրացներ եւ սակայն իրաւասու ժողով մը եղաւ։ Այս ժողովը առ առաւելն Ռուսաստանի եւ կովկասի մասին միայն կրնայ վերապահ ըլլալ եւ [դուրս] չգալ նախորդ Ընդհ. ժողովի գծած որոշումներու սահմանէն, ուր մէկ աւելի պատգամաւորներ կային։ Դրամ տալը տակաւին գործունէութեան նչան չէ. կան չրջաններ՝ որոնք դրամ տուած են առանց բարոյական կուսակցական ոեւէ գործունէութիւն ունենալու։ Ոչ խորհուրդ, ո՛չ ոեւէ այլ ժողով կրնայ փոխարինել այս ժողովին, քանի որ հոս են եւ հոս պիտի հասնին ոչ միայն չրջաններու օրինաւոր պատգամաւորները այլ եւ Դաչնակցութեան յայտնի գործիչ-ընկերները։ Եթէ ներկայ ժողովն ալ իրաւասու չըլլայ, ո՞ր ժողովն է որ իրաւասու պիտի ըլլայ, երբ մանաւանդ վաղը ոեւէ արտակարգ պարագայի առջեւ գտնէ ինքզինք կուսակցութիւնը։ Եթէ կովկասը իր պատգամաւորները չունի, հարկաւ պատճառներ ունեցած է, քանի որ հրաւիրագրեր ղրկուած են, ինչ որ ան եւս վերջերս գումարեր է իր ռայոնական ժողովը։

Անտոն.— Մեր կուսակցութեան մէջ նչանակուած ցենզերը միչտ ալ փոխուած են. 92ի ժողովը դրամական ցենզ չունէր, այլ այս կամ այն քաղաքին մէջ գործօն խումբեր. յետոյ դրուեցաւ գինական ցենզ. այսօրուան ցենզն ալ կուսակցութեան բիւրեղացման ցենզը պիտի ըլլայ, այս պայմանը միայն դրամական ցենզի հետ չէ կարելի կապել. մեր կուսակցութիւնը կը գտնուի ներկայիս այն ուղիին մէջ՝ ուր կը գտնուէր 10-15 տարի առաջ. այժմ ալ, նոր պայմաններու մէջ նոր աչխատանք պիտի սկսինք։ Ձիչդ է, որ սահմանուած դրամական ցենզը կը պակսի որոշ չափով, սակայն կայ կուսակցական հասունացման ցենզ։ Ինչո՞ւ մենք նախորդ ռեժիմին օրով, երբ կովկասեան պատգամաւորները ճնչող մեծամասնութիւն էին, կու տայինք Թուրքիոյ մասին որոշում եւ այսօր նոյնը կը գլացուի այն ժողովին՝ որուն տարրերուն մէջ կայ նոյնիսկ մեծ թուով ռուսահայեր։ Համամիտ եմ որ հիմնական կէտերու մասին վճռական որոշումներ չտանք, բայց զգացնենք կուսակցութեան ղեկավարութեան սկզբունքը։

Վիճաբանութիւնը բաւ համարուելով քուէարկութեան դրուեցան հետեւեալ երկու բանաձեւերը։

Ա. բանաձեւ.— Ընդունելով թէ իւրաքանչիւր Ընդհ. ժողով ինչպէս նաեւ ոեւէ կազմակերպութեան հերթական համաժողովները, որոնք կազմակերպութեան կամքն արտայայտելու իրաւասութիւնն ունին, օրինաւորապէս ենթարկուած են իրենց գումարումէն առաջ հաստատուած կանոններուն եւ վճիռներուն,

Եւ նկատելով որ այս Ընդհ. ժողովէն ամբողջապէս կը բացակային կովկասեան մարմիններու պատգամաւորները,

Նկատելով նաեւ որ Թուրքիոյ եւ Պարսկաստանի կեդր. կոմիտէները բացարձակապէս չեն համապատասխաներ կանոնագրին եւ յատկապէս նախորդ Ե՛ Ընդհ. ժողովին կողմէ ճչդուած պայմաններուն։

Այս բոլոր նկատումներով այս ժողովը չի կրնար ինքզինքը հռչակել իբր լիազօր եւ հերթական Ընդհ. ժողովը դաշնակցութեան։

Այս ժողովը բարոյական եւ կանոնական պարտականութեան տակ կը գտնուի սահմանափակելու իր լիազօրութիւնը, որոշելով գբաղիլ միմիայն տակտիկի եւ գործնական խնդիրներու լուծումով եւ ընտրութիւններով, հաւատարիմ մնալով նախորդ Ընդհ. ժողովի որոշումներու ոգիին (ստացաւ 1 ձայն)։

Բ. բանաձեւ.— Նկատելով որ երկրին մէջ տիրող ընդհանուր յետամնացութիւնը եւ անցողական դրութիւնը թոյլ չեն տուած մեր մարմիններուն հասնելու որոշուած սակին,

Որ՝ Դաշնակցութեան մէջ տիրող ոգին եղած է աւելի բարոյական սակին նշանակութիւն տուող եւ որ նախընթաց երկամեակի տեւողութեան բաւական մեծ գործ է կատարուած կուսակցական գիտակցութեան եւ մշակութային տեսակէտով,

Որ՝ ներկայ ժողովի անդամները լիազօր ներկայացուցիչներ են Հ.Յ.Դ. մարմիններու անդամներու գումարին,

միեւնոյն ատեն նկատելով որ Ռուսաստանէն չկայ ոչ մէկ պաշտօնական ներկայացուցիչ,

Կ'որոշուի —

Ներկայ ժողովը համարել լիազօր այն բոլոր հարցերուն համար, որոնք կը վերաբերին Թուրքիային, Պարսկաստանին եւ գաղութներուն. իսկ Ռուսիոյ վերաբերմամբ բաւականանալ լոկ նախընթաց Ե՛ ժողովի գծած շրջանին մէջ կատարուելիք ձեռնարկութիւններու գործնական որոշումով (*ստացաւ 12 ձայն*)։

<u>*Ընթերցում տեղեկագրերու*</u>.— *Որոշուեցաւ տեղեկագրերը կարդալ եւ լրացուցիչ բացատրութիւններ ուզել պատգամաւորներէն, առանց վիճաբանութեան մտնելու. իսկ ամբողջ տեղեկագրերու ընթերցումէն յետոյ կուսակցութեան գործունէութիւնն ու վիճակը ենթարկել ընդհ. քննադատութեան։*

Կարդացուեցաւ Պոլսոյ տեղեկագիրը միայն, մնացեալներուն ընթերցումը վերապահելով յաջորդ նիստին։

ջարկեց տեղեկագրերէն կարդալ այն մասերը միայն որ կը վերաբերին կուսակցութեան կազմին, անոր զարգացման կամ յետադիմութեան եւ այլն. միւս մասերը կարդալ այն ատեն՝ երբ օրակարգի մէջ համապատասխան հարցերուն կու գայ կարգը։ Այս մասին վիճաբանութիւն տեղի ունենալով՝ ժողովը յանգեցաւ հետեւեալ եզրակացութիւն-որոշման.

Նկատելով որ ընդարձակ տեղեկագրերը կարդացած լմնցած են արդէն եւ մնացած են սեղմ կերպով պատրաստուած տեղեկագրերը միայն, շարունակել մնացած տեղեկագրերուն ընթերցումը, հարցադրանքին տրուած պատասխանները յանձնելով պատկան յանձնախումբերուն՝ իրենց կարգին ժողովին ներկայացնելու համար.

Քառորդ ժամ դադարէ վերջ՝ ժողովը չարունակեց իր զբաղումները։

Կարդացուեցաւ <u>Խարբերդի</u> շրջանի տեղեկագիրը, որուն մէջ կը պակսէր շրջանի պատկերը։ Ընկեր Աստիկեան տուաւ բերանացի լրացուցիչ տեղեկութիւններ, պատասխանելով տրուած հարցերուն։ Տիգրանակերտի պատգամաւորը, ժամանակ չլինելու համար իր տեղեկագիրը տուաւ բերանացի. ընկերներ զանազան հարցեր տուին որոնց նոյնպէս պատասխանուեցաւ։

<u>*Նիստ Դ.*</u>

19 *Օգոստ.* 911 (*Ուրբաթ առաւօտ*)

Ներկայ՝ Պալքանի, Ամերիկայի, Տիգրանակերտի, Տրապիզոնի, Վանի, Մուշի, Ուս. միութեան, Կեսարիոյ, Սեբաստիոյ, Պոլիսի, Կարինի, Պարսկաստանի պատգամաւորները եւ Արեւմտ. Բիւրոյի ներկայացուցիչը։ Վճռական ձայնով հրաւիրուածներէն՝ Բաբա, Աւօ, Տիգրան։ Խորհրդակցական ձայնով հրաւիրուածներէն Ժիրայր, Մելօ, Ասլան, Մարզպետ։

Կարդացուեցաւ <u>Կարինի, Դուրան-Բարձրաւանդակի, Պալքանի, Ամերիկայի</u> եւ կովկասեան շրջաններու տեղեկագիրները։ Տրուեցան նաեւ բերանացի լրացուցիչ տեղեկութիւններ՝ ի պատասխան հարցերու։

Պոլսի կեդր. կոմիտէն պաշտօնական նամակով մը կը յայտնէր ընկեր Ֆելիքսի ընտրութիւնը իբր իրենց ներկայացուցիչը Ընդհ. Ժողովին մէջ, փափաքելով ճանչցուած տեսնել զայն իբր իրենց օրինաւոր պատգամաւորը։ Այս առթիւ եղան հետեւեալ վիճաբանութիւնները .—

<u>*Քէթիչեան*</u>.— *Խօսեցաւ ի նպաստ անոր ընդունելութեան, փաստ բերելով անդամական ցենզի լրիւ ըլլալը. իսկ դրամական ցենզի ոչ-լրիւ ըլլալու մասին յիշեց այս մասին ուրիշ պատգամաւորներու այդ առթիւ եղած*

թոյլտուութիւնը համաձայն մեր որոշման։

<u>*Արամ*</u>.— *Խօսեցաւ դէմ՝ հիմնուած Բիւրոյի ցրուած հրաւիրագրերու այն կէտին վրայ, որով կը յանձնարարուի ցենզ չունեցող մարմիններուն միայն չրջանի կողմէ պատգամաւոր ղրկել՝ զրկելով կեդրոնական կոմիտէները իրենց իրաւունքէն։*

<u>*Վիշապ[եան]*</u>.— *Խօսեցաւ ի նպաստ՝ հիմնուած ներքին կանոնագրի տրամադրութեան վրայ։*

<u>*Թորգոմ*</u>.— *Նոյնպէս խօսեցաւ ի նպաստ՝ ներքին կանոնագրի տրամադրութեան վրայ։*

<u>*Աւտոմ*</u>.— *Խօսեցաւ ի նպաստ՝ յայտնելով որ Բիւրոն իրաւունք չունէր այդ սահմանափակումն ընելու, զայն նկատելով բռնաբարում ներքին կանոնագրի այդ մասին ունեցած տրամադրութեան։ Անդրադառնալով դրամական ցենզին, ընկերը նկատել տուաւ որ կեդր. կոմիտէն ըլլալով նորակազմ եւ ունենալով կարճ ժամանակի գործունէութիւն, ունեցած է դրամական հասոյթ մը՝ որ պահանջուած ցենզէն աւելի է։*

<u>*Վահագ*</u>.— *Դէմ խօսելով, դիտել տուաւ թէ կեդր. կոմիտէն վեց ամսուայ կարճատեւ գոյութիւն մը ունեցած չէ, այլ նշանակուած է Ճուլիսէն Ճունուար եւ հետեւաբար ունեցած մէկ տարուան գոյութիւն, բայց միայն վեց ամսուան գործունէութիւն ունեցած է։*

<u>*Բժիշկ*</u>.— *Նոյնպէս խօսեցաւ դէմ՝ յայտնելով որ կ. կոմիտէի կողմէ անտակտ քայլ առնուած է այդ դիմումով, քանի որ միւս կ. կոմիտէներու չրջանները մէկ մէկ ձայնով միայն մասնակցած են Ընդհ. Ժողովին, իսկ Պոլսի կոմիտէն բացառիկ գործունէութիւն մըն ալ ցոյց տուած չէ այդ իրաւունքն ունենալու համար։*

<u>*Աւտոմ*</u>.— *Կ. կոմիտէի առած քայլը չէ անտակտ, այլ Բիւրոյի բռնած դիրքը այս խնդրին հանդէպ։*

<u>*Անտոն*</u>.— *Խօսեցաւ ի նպաստ, առաջարկելով նոյնիսկ կ. կոմիտէի ամբողջ կազմը հրաւիրել՝ ներկայ ըլլալու խորհրդակցական ձայնով լսելու անոնց կարծիքը զանազան խնդիրներու մասին, այդպիսով օգտակար ըլլալու համար ժողովին։*

Վիճաբանութիւնը երկար չարունակելով, հարց ծագեցաւ թէ, քանի որ ժամանակը ուշ է, պէ՞տք է սպասել մինչեւ լուծում գտնէ այս հարցը թէ ոչ։ Որոշուեցաւ չարունակել վիճաբանութիւնը, որուն անվերջ չարունակուելուն հետեւանքով, կարելի չեղաւ եզրակացութեան մը յանգիլ, որով նախագահը ստիպուեցաւ փակած յայտարարել ժողովը՝ ժամը 1.30ին։

<u>*Նիստ Ե.*</u>

20 *Օգոստ.* 911 (*Շաբաթ առաւօտ*)

<u>*Ներկաները*</u>.— *Բիւրոյի ներկայացուցիչը, Ուս. միութեան, Մուշի, Վանի, Տրապիզոնի, Տիգրանակերտի, Պարսկաստանի, Ամերիկայի, Պալքանի, Պոլսոյ, Կեսարիոյ, Սեբաստիոյ, Կարնոյ պատգամաւորները. վճռական ձայնով՝ ընկերներ Բաբա եւ Աւօ. իսկ խորհրդակցական Վահան, Լեռնեան, Մարզպետ, Մար, Ասլան, Ժիրայր։*

Նիստը բացուեցաւ ընկեր Ասլանի նախագահութեամբ։

Կարդացուեց եւ վաւերացուեց I *եւ* II *ժողովներու արձանագրութիւնները։*

<u>*Պարսկաստանի զեկուցումը*</u>.— *Ընկեր Կարապետեան բերանացի տեղեկաբերութիւն ըրաւ Պարսկաստանի կազմակերպական գործունէութեան եւ վիճակին[8]։ Ընկերների կողմէն զանազան հարցեր տրուեցան որոնց պատասխանեց, գրաւոր զեկուցումը պատրաստուած ըլլալով Դաշ. Ընդհ. Ժողովի փակումից առաջ։*

Փորթուգալեանի յոբելեանական Ամերիկայի կեդր. Ճանճնախումբի կողմէն ստացուած նամակը կարդացելով որոշուեց յետաձգել այդ խնդիրը իր հերթին։

Ժողովի օրակարգի վրայ եղող խնդրի — Պոլսոյ կեդր. կոմիտէի չրջանէն երկու պատգամաւոր տալու հարցը — վիճաբանութեան չարունակութեան համար նախագահը հարց տուաւ չարունակել վիճաբանութիւնները թէ փակել. 7 ձայնով ընդդէմ 6-ի, որոշուեց չարունակել, պայմանաւ որ կարելի եղածին չափ համառօտ ըլլայ եւ իւրաքանչիւր խօսողի 5 րոպէէն աւելի ժամանակ չտրուի։

<u>*Ընկ. Կարապետեան*</u>.— *Բիւրոյից ստացուած հրահանգի համաձայն իւրաքանչիւր չրջան տալու է 1 ձայն. թէպէտ Բիւրոյի ներկայացուցիչը յայտնեց թէ Բիւրոն ունի ուրիշ կարգադրութիւն մը եւս, բայց այդ մեզ յայտնի չէր, այժմ քանի որ հարց է բարձրացեր եւ այդ պատճառ կը դառնայ եւ միւս չրջաններից պահանջներ առաջ գալուն, ուստի առաջարկում եմ բաւականանալ* 1 *պատգամաւորով եւ Պոլսոյ կ. կոմիտէին առաջարկել չպնդել իր պահանջին վրայ։*

<u>*Երէց[եան]*</u>.— *Համաձայն կանոնագրի իւրաքանչիւր կ. կոմիտէ տալու է* 2 *պատգամաւոր. պէտք չէ նայիլ անդամական եւ դրամական ցենզին միայն, այլ եւ յեղափոխական ցենզին. ուստի կ'առաջարկեմ բոլոր մարմիններին տալ մէկ մէկ ձայն եւս։*

<u>*Վարանդեան*</u>.— *Այս հարցը գոցելու համար փոխանակ բոլոր կ. կոմիտէներուն մէկ-մէկ պատգամաւոր եւս տալու, իրաւունք տալ Պոլսոյ կ. կոմիտէի ամբողջութեամբ մասնակցելու ժողովին խորհրդակցական ձայնով։*

8.- Կարագեան նոր անուն է, հաւանաբար գործածուած իբր ծածկանուն Պարսկաստանի պատգամաւոր Պանիրեան Հայրապետի (Հայրիկ) փոխարէն։

Ժիրայր·— Մինչեւ Կ· Կոմիտէի ներկայացուցիչի ընտրուիլը, Բիւրոյի կողմէն Կ· Կոմիտէն ոեւէ հրահանգ չէր ստացած· այս ժողովին մէջ այդ հարցը բարձրացաւ՝ երբ Կ· Կոմիտէն իր ընտրութիւնը կատարեց եւ տեղեկացուց։

Նշան·— Իւր ձայնը միացնելով ընկ· Վարանդեանի ձայնին՝ առաջարկեց տալ խորհրդակցական ձայն Պոլսոյ Կ· Կ·ի ընտրուած ընկերոջ, որպէսզի չկարծուի թէ կ՚ուզենք զայն զրկել ձայնէ եւ կամ մէկ ձայնն է որ պիտի վճռէ ժողովի բախտը։

Վահագ·— Եթէ Բիւրոն շրջաններուն յայտնել է մէկ ձայն տալու մասին այդ արել է Ե· Ընդհ· Ժողովի որոշման վրայ հիմնուելով։ Եթէ այդ առթիւ պարսաւ պէտք է այդ պիտի ըլլայ ոչ թէ այդ նոյն հարցին համար, այլ այս ժողովը հրաւիրած ըլլալուն համար, քանի որ ոչ մէկ շրջան ցենզ չի ներկայացներ· ընկ· Վարանդեանի առաջարկը Պոլսոյ Կ· Կ·ի ընկերներին տալ իրաւունք խորհրդակցական ձայնով մասնակցելու, կը հակասէ մեր նախորդ որոշման· այն է՝ ժողովին վայրը գտնուող Կ· Կոմ·ի անդամները ժողովի հրաւիրելը պարտաւորիչ չէ։ Իսկ բոլոր Կ· Կոմ·երուն նոր մէյ մէկ ձայն տալը նոր անպատեհութիւններ յառաջ կը բերէ· ա) ծախսերը կ՚աւելնան բ) ժողովը կ՚երկարի եւ գ) մեր բոլոր նախորդ որոշումները կը մնան վիճելի եւ միմիայն բաղձանք՝ մինչեւ բոլորին ներկայութիւնը· ուստի կ՚առաջարկեմ այս խնդիրը յետ մղել։

Անտոն·— Մենք Բիւրոներից չենք ստացել ոեւէ՝ հրահանգ ընտրութեանց սահմանափակման առթիւ· բայց ղեկավարուել ենք հիմնական ծրագրի այն կէտով՝ որ թելադրում է իւրաքանչիւր շրջանի ուժեղացման եւ թուլացման հետ նուազեցում եւ աւելացում նրա մասնակցութեան չափին՝ Ընդհ· Ժողովի մէջ, որով ընտրել ենք մի անդամ· պիտի նկատի ունենալ նաեւ այն որ զանազան ծախսերու տեղի չտալու համար է որ ոմանք մի մի ձայնով են ներկայացել ժողովին, որից զերծ է Պոլսոյ Կ· Կոմ·ն։ Երբ ուսանողական մարմնին եւ այլ մարմիններու ձայն տուինք առանց խստապահանջ ըլլալու եւ երբ Պոլսոյ Կ· Կոմ·ն որոշ չափով մօտեցել է ցենզին, հարկ չկայ այնքան խստապահանջ ըլլալ· աւելի նպատակայարմար կը լինէր Կ· Կոմ·ի կազմը հրաւիրել խորհրդակցական ձայնով։

Վիճաբանութիւնները փակուած համարուեցան· առաջարկուեց 5 բանաձեւ· ընկերներ՝ Արամի, Վարանդեանի, Գրգոյի, Բժիշկի եւ Կարագեանի կողմից։

I· *Ընկ· Արամի բանաձեւը*·— Նկատելով որ բոլոր Կ· Կոմիտէների կողմէն եկած են մէկ-մէկ պատգամաւոր, ցենզ չունենալնուն պատճառաւ։

Նկատելով որ Պոլսոյ Կ· Կոմիտէն ոեւէ բացառիկ գործունէութիւն չունի, հակառակ նրան որ պատահական գործիչ ընկերներու ահագին խմբեր միշտ տրամադիր են եղել տեղական գործերու, հոս են եղել եւ Բիւրոներու անդամները, պարլամենտական պատգամաւորները,

Նկատելով որ Կ· Կոմիտէն չի ունեցել եւ դրամական ցենզ, որովհետեւ ընդհ· կուսակցական դրամէն յետոյ, խմբագրական եւ այլ գործիչների համար ծախսուած գումարները մեծ մասամբ տրամադրելի են եղել Պոլսոյ շրջանի համար, առաջարկւում է մերժել Պոլսոյ Կ· Կոմ·ի առաջարկը ընդհանուր մարմիններու իրաւահաւասարութիւնը յարգած լինելու համար (3 ձայն)։

II· *Վարանդեանի բանաձեւը*·— իրաւունք տալ Պոլսոյ Կ· Կոմ·ին հաւաքաբար եւ խորհրդակցական ձայնով մասնակցելու ընդհանուր ժողովին (7 ձայն ստացաւ)։

III· *Գրգոյի բանաձեւը*·— Նկատի ունենալով որ Պոլիսը համեմատաբար ամէնէն կանոնաւոր Կ· Կոմ·ական շրջան մը եղած է եւ քանի որ տարբեր հոսանք մը կը ներկայացնէ եւ կարելի է պնդել թէ նոյնիսկ ցենզը լրացնելու փոքրիկ պարբերութիւն մը մնացած է եւ ընդհ· կանոնագրի 162րդ յօդուածը որոշ տրամադրութիւն ունի 2 պատգամաւոր տալու, կ՚առաջարկուի տալ Պոլսոյ Կ· Կոմ·ին մէկ ձայն եւս (1 ձայն)։

IV· *Բժիշկի բանաձեւը*·— Նկատելով որ բոլոր Կ· Կոմ·երէն եկած են մէկ մէկ պատգամաւոր ցենզ չունենալնուն համար եւ որ Պոլսոյ Կ· Կոմ·ի շրջանն էլ նոյնպէս ցենզ չունի, առաջարկւում է մերժել 2 ձայն տալ Պոլսոյ Կ· Կոմ·ի շրջանին (ստացաւ 2 ձայն)։

V· *Ընկեր Կարագեանի բանաձեւը*·— Ի նկատի ունենալով որ միւս Կ· Կոմ·ները կամ համապատասխան ցենզ ներկայացրած չլինելու կամ ծախսերից խուսափելու եւ այլ հանգամանքների պատճառով ժողովում ունին միայն մի-մի վճռական ձայն, ի նկատի ունենալով որ Պոլսին երկրորդ ձայն տալով կարող է ուրիշ Կ· Կոմիտէներից եւս երկրորդ ձայներ ընդունելու հարցը ծագիլ, ինչ որ յապաղման եւ այլ անպատեհութիւնների առիթ կարող է դառնալ, միւս կողմէ այդ խնդրին մի կերպ լուծում տալու համար, առաջարկւում է Պոլսոյ Կ· Կոմ·ին յետ վերցնել երկրորդ ձայն ունենալու համար իր առաջարկը (ստացաւ 8 ձայն)։

Ընկեր Անտոն առաջարկեց եւ հետեւեալ բանաձեւը՝ այդ հարցին ընդմիշտ վերջ տալու համար·

Պոլսոյ շրջանին 2 պատգամաւոր ունենալու ցանկութեան առթիւ առաջարկել Մանդաթային յանձնաժողովին շտապեցնել, ներկայացնել Ընդհ· Ժողովին իր փաստային տեղեկագիրը, բոլոր Կ· մարմինների սակի մասին (դրամական, ռազմական, բարոյական, յեղափոխական եւն) որպէսզի ըստ կանոնագրի ճշդուի ամէն մէկ շրջանի Ընդհ· Ժողովին մասնակցող պատգամաւորների թիւը (8 ձայն)։

Որոշուեցաւ վերջընթեր բանաձեւի բովանդակութեան համաձայն գրել Պոլսոյ Կեդր· Կոմիտէին։

Ժողովը փակուեց ժամը 12·30ին։

Չ· Նիստ

20 Օգոստ· 911 (կէսօրէ ետք)

Ներկայ՝ Բիւրոյի ներկայացուցիչը, Մուշի, Կարինի, Տրապիզոնի, Վանի, Պարսկաստանի, Տիգրանակերտի, Պալքանի, Ամերիկայի, Կեսարիոյ, Ուս· միութեան պատգամաւորները· վճռական ձայնով հրաւիրուածներէն Տիգրան, Բաբա, Ալօ· իսկ խորհրդակցական ձայնով՝ Ասլան, Վահան, Սաթօ, Լեռնեան, Մարզպետ, Ժիրայր։

Նիստը բացուեցաւ նախագահութեամբ ընկեր Ասլանի։

Ժողովը օրակարգ ունենալով *բերանացի եւ գրաւոր փրոփականտի* հարցը, նախքան համապատասխան յանձնախումբի զեկուցումը լսելը, յարմար դատուեցաւ լսել, իրենց ընդհանուր գիծերուն մէջ «Դրօշակ»ի եւ «Ազատամարտ»ի խմբագրութեան տեղեկաբերութիւնը։ Առաջինին հաշուական մասը վերապահելով յաջորդ նիստին, անոր բարոյական դերին վրայ տեղեկութիւններ տրուեցաւ ընկեր Վարանդեանի կողմէ։ «Դրօշակ»ը սկիզբէն կը տարուէր 3 ընկերներով, բայց յետոյ մէկ ընկեր մնաց՝ միւսներուն տեղափոխութեան պատճառով։ Թերթին բովանդակութիւնը ճոխացնելու համար ցաւով դիտել կը տրուի որ ոչ մէկ շրջանի ընկեր իր մասնակցութիւնը չէ բերած, մասնաւորապէս Պարսկաստանը, որ վերջերս մեծ կեանք մը ապրեցաւ· նման լայն ուսումնասիրութիւններ պակսեցան նոյնիսկ «Ազատամարտ»ին՝ Թուրքիայէն։ Հաշուական մուտքը եղած է շատ աննշան· պահանջ կայ՝ «Դրօշակ»ի ամբողջ հաւաքածուին հրատարակութեան։

Ընկեր Ասլան ձգելով «Ազատամարտ»ի ուղղութեան եւ բարոյական դերին քննադատութիւնն ու գնահատութիւնը ժողովին, յայտնեց որ թերթը ամէն տեղէ լաւ ընդունելութիւն գտած է· անոր խմբագրութիւնը յանձնուած է 5-6 ընկերներու՝ որոնցմէ իւրաքանչիւրը պատասխանատու է իր ստանձնած բաժինին։ Թերթը գտնուելով Բիւրոյի անմիջական հսկողութեան եւ պատասխանատուութեան տակ՝ կարեւոր խնդիրները, մասնաւորապէս խմբագրականները, գրուած են անոր գիտակցութեամբ եւ ընկերական խորհրդակցութեամբ։ Առաքման սակի փոփոխութենէն յետոյ՝ փոխանակ թերթին բաժնեգինին վրայ մասնաւոր զեղչ ընելու, ինչ որ բաւական վնաս պիտի պատճառէր թերթին, խորհուած է Շաբաթաթերթը հիմնել, որ իր բարոյական համեստ դերին հետ նիւթական բաւական յայտնի պակաս մը կը լրացնէ։ Վարչութեան կողմէ ընկեր Հրաչ հաշուական գործառնութեանց մասին ընդարձակ տեղեկութիւններ տուաւ, ցոյց տալով երկու տարուայ մէջ թերթին ունեցած ելեւմուտքը, բաժնեգիններէ եւ այլ կողմնակի հասոյթներէ գոյացած գումարներու քանակը, ելքի ստորաբաժանումները, կազմակերպութենէն ստացած գումարի քանակը թէ Ե· Ընդհ· Ժողովէն առաջ եւ թէ անկէ յետոյ, թերթին թիրաժին կրած անկումն ու բարձրացումը եւ այժմեան վիճակը։

Ներկայացուած հաշիւները հետեւեալ պատկերը կը պարզէին·— «Ազատամարտ»ի գոյութենէն մինչեւ 1911 Յունիսի վերջ, 25 ամսուայ ընթացքին, թերթին մուտքը եւ ելքը կը կշռէ մօտաւորապէս 1,040,734 ղրուշի գումար մը հետեւեալ մանրամասնութեամբ·

Մուտք

Բաժնեգիններէ	430,682
Ծանուցումներէ	124,112
Պոլսի հատավաճառութիւն	129,519
Հրատարակչական	8,271
Զանազան հասոյթներ	33,819
Կազմակ. օժանդակութ.	274,162
Տպարանին համար զանազաններէ	27,000
Փոխառութիւն զանազաններէ	13,169
	1,040,734

Ելք

Պաշտօնէութեան եւ աշխատակիցներու	320,121
Փոստ, առաքում, քոնթրոլ	203,239
Թուղթ, վարչական խմբագր.	158,553
Օֆիս, հեռագիր, օտար թերթեր, թղթակից եւն	21,436
Տպարանական, Ատոմ Շահէն, պանդ., հրատարակչական	173,147
Նորոգութիւն, դատական	11,647
Վարձք	33,206
Նպաստ, գոմիսիոն, կորուստ եւն	16,929
Կարասիք եւ տպարան	91,202
Կազմ. վերադարձուած հնչիւն	11,296
	1,040,816

Կազմակերպութենէն ստացած 274,162 ղրուշ գումարէն զեղչելով 11,296 ղրուշ վերադարձուածը, ինչպէս նաեւ զեղչելի 10,342 ղրուշը — մինչ 1910 Նոյեմբեր օֆիսի, վարձքի եւ այլ կազմակերպական ծախքերու, որոնք թերթը հոգացած [է] թէեւ բայց դեռ չէ հաշուակցած — կազմակերպութեան տուած գումարը կ՚իջնէ 252,524 ղրշ·ի, մօտ 2338 ոսկի, որուն 700ը տրուած է նախորդ Ընդհ· Ժողովէն առաջ (2338 - 700 = 1638), իսկ 348 ոսկին տալ որոշած է Զ^րդ Ընդհ· Ժողովը (1638 — 348 = 1290)։ Այս գումարին դէմ թերթը ունի տպարան մը՝ 844 ոսկի արժէքով եւ 1200 ոսկիէն աւելի գանձելի ապահով գումար մը բաժանորդներէ։

Տեղեկութիւններէն յետոյ եղան հարցումներ՝ որոնց պատասխանուեցան։ Ընկեր Վահագ լրացուց «Ազատամարտ»ի տեղեկաբերութեան բաժինը՝ մանաւանդ այն պահուն՝ երբ չորս կողմէ Դաշնակցութիւնը կը հալած-

ւէր։ Որպէսզի մեր փրոփականտը թուրք մտաւորական-հասարակական խաւերու մէջ եւս արդիւնք տար, աւելցուեցաւ թուրքերէնի բաժին մը՝ որ ունեցաւ իր օգուտները։

Ծախքերու խնայողութեան եւ կուսակցական հրատարակութեանց դիւրացման տեսակէտներէն առաջնորդուած՝ Բիւրոն եւ թերթին վարչութիւնը հետամտեցան սեփական տպարանի մը հիմնումին։

Քննադատութեանց անցնելէ առաջ ընկեր Անտոնի առաջարկութեամբ կարդացուեցաւ Ե՞ Ընդհ. Ժողովի կողմէ՝ «Դրօշակ»ի եւ «Ազատամարտ»ի վերաբերմամբ եղած որոշումները, որոնք հետեւեալներն են.

1) Աչքի առաջ ունենալով որ Պոլսում հրատարակուող կիսապաշտօնական թերթի պահանջը դրուած է ոչ միայն Պոլսոյ այլ եւ Թուրքիայի եւ այլ կեդր. մարմինների կողմից, Ընդհ. Ժողովը եւս գտնելով նրա օգտակարութիւնը, պարտականութիւն է դնում Թուրքիայի բոլոր մարմինների վրայ հայթայթել նրա համար անհրաժեշտ միջոցներ։ Մանրամասնութիւնները թողնւում է Արեւմտ. ռայոնի ժողովին (13 կողմնակից ձայն)։

2) Համաձայն սոյն նիստում տրուած նախորդ որոշման, կիսապաշտօնական թերթի օգտակարութիւնը ժողովը գտնում է անհրաժեշտ 1) ունենալ Պոլսում եւ Թիֆլիսում կուսակցական կիսապաշտօնական թերթեր («Ազատամարտ» եւ «Հնչակեան»), 2) Կ. Պոլսոյ եւ Թիֆլիսի թերթերին կուսակցութիւնը պէտք է դրամական նպաստ տայ, որի քանակը չպիտի դուրս գայ Ընդհ. Ժողովի որոշած սահմաններից (15 ձայն)։ 3) Ծանձնարարել այդ երկու չրջանների — Պոլսի եւ Թիֆլիսի ռայոնական ժողովներին՝ ճշդել երկու վայրի թերթերին նպաստի քանակը եւ հոգալ այդ մասին (16 ձայն)։

3) «Թերթը չարունակելու պարագայում՝ յանձնարարւում է թերթերի խմբագրութիւններին՝ պաշտօնական գոյն չտալ իրանց գոյութեան եւ կուսակցութեան պաշտօնական ազդերը պաշտօնական թերթում տպագրելուց եւ կամ թռուցիկներով դուրս գալուց յետոյ միայն տալով թերթերում» (18 ձայն)։

Խօսք տրուեցաւ ներկաներուն՝ արտայայտուելու համար օրակարգին վրայ գտնուած հարցին չուրջը։

Անտոն.— Ե՞ Ընդհ. Ժողովի որոշումը երկար վիճաբանութիւններէ յետոյ անցեր է։ Թերթի օգտակարութիւնը չէ որ վէճի առարկայ կը լինի հոս, այլ անոր վրայ ապօրինի կերպով ծախսուած գումարներու քանակը, քանի որ «Ազատամարտ»ն ալ միւս դաշնակցական թերթերու նման թերթ մըն է։ Ընդհ. Ժողովը իր նախահաշիւին մէջ նախատեսած է 8000 ֆր.ի գումար մը յատկացնել թերթին. այդ գումարը կարելի էր որոշուած քանակութեան մէջ պահել եւ վճարել՝ երբ կուսակցութեան մուտքը մնար նաեւ նախատեսնուած սահմաններուն մէջ միայն. այն ինչ կուսակցութեան մուտքը նախատեսուած գումարէն անհամեմատ պակաս ըլլալով հանդերձ՝ Բիւրոն 8000 ֆր.ի գումարը նոյնիսկ եռապատկած եւ քառապատկած է։ Պոլիսը հին ժամանակներէ ի վեր միշտ գաւառը կողոպտեր է յօգուտ իր բարելաւման. այժմ ալ նոյն դրութիւնը ստեղծուած կ'երեւի նաեւ մեր կուսակցութեան մէջ. այս ընթացքը մեզ դէպի հնչակեանութեան կ'առաջնորդէ։ Ինչո՞ւ հակառակ Ե՞ Ընդհ. Ժողովի որոշման աւելորդ գումար պիտի ծախսուէր։ Երբ կուսակցական զանազան պէտքերի համար դրամի պէտքը կը զգացուի՝ դրամ չկայ, երբ Սասունն է սովամահ՝ դրամ չկայ. մինչ այդ նպատակներու համար սահմանուած գումարներ «Ազատամարտ»ի վրայ ծախսելու համար դրամ կայ։ Այս ապօրինի ծախսերը պատճառ եղած են մեր պիւտճէի խանգարման, մեր զինական, փրոփականտի եւ կազմակերպման գործի կաղացման։ Ի՞նչ կ'արժէն մեր որոշումները՝ երբ անոնք պիտի չգործադրուին եւ երբ հակառակ գործողները պիտի չպատժուին։ Որոշուած էր մարմիններու լայն մասնակցութիւնը «Ազատամարտ»ին. երբ բացի Ամերիկայէն ոեւէ մարմին չի մասնակցիր այդ ծախքերուն՝ կը նշանակէ թէ այդ ծաւալով թերթի հրատարակելը աւելորդ էր. պէտք է անմիջապէս դադրեցնել կամ ծաւալը փոքրացնել՝ փոխանակ հազարաւոր ոսկի ծախսելու կազմակերպութեան արկղէն։ Ցոյց կը տրուի որ 1700 ոսկի առնելիք ունինք. բայց այդ գումարը լինճ համար ընդունելի չէ, քանի որ անոնց գանձումը հաւանական չէ, լոկ պատկեր են անոնք։ Թերթին թիրաժին անկման պատճառը նոյն ինքն «Ազատամարտ»ը չէ՞ր արդեօք։ Եթէ Բիւրոն իր ունեցած միջոցները անոր վրայ չծախսէր, «Ազատամարտ» ստիպուած պիտի ըլլար ուրիշ միջոցներու դիմել։ Կ'առաջարկեմ պատասխանատուութեան տակ կանչել Բիւրոն եւ թերթին վարչութիւնը եւ տրուած աւելի գումարները ետ պահանջել։

Վահագ (Բիւրոյի կողմէ).— Եթէ պատասխանատու մը կայ՝ Բիւրոն [է] եւ ոչ թէ թերթին վարչութիւնն ու խմբագրութիւնը, քանի որ դրամները տուողը Բիւրոն է եղած։ Սխալ է Ե՞ Ընդհ. Ժողովէն յետոյ տրուած գումարի քանակը չափազանցուած համեմատութիւններու հասցնել. կազմակերպութեան տուած գումարին քանակը — զեղչելով հաշուակցուած եւ հաշուակցուելիքները — կը հասնի 2300 ոսկիի, որուն 700ը տրուած է նախորդ Ընդհ. Ժողովէն առաջ եւ իբրեւ կատարուած իրողութիւն ընդունուած, 350 ոսկի ալ տալ վերջին Ընդհանուր Ժողովն է որոշած. ուրեմն տրուած աւելորդ գումարը 1300 ոսկի է, որուն դէմ այսօր գոյութիւն ունի 850 ոսկի արժէքով տպարան մը՝ կազմակերպութեան սեփականութիւն, եւ 1200 ոսկիի ապահով գանձելիներ. թող որ թերթի հիմնումի պահուն 30,000 ֆրանքի գումար մը վճարել նախատեսուած է։ Բիւրոն, համաձայն Ընդհ. Ժողովի որոշման, դիմեց կազմակերպութեան կ. կոմ.ներուն, որոնցմէ միայն Ամերիկա հասաւ օժանդակութեան, մնացեալները իրենց անկարողութիւնը յայտնեցին։ Այս պայմաններու մէջ որքա՞ն պատուաբեր էր թերթը գոցել, երբ անոր օգտակարութիւնը անառարկելի էր պայքարի այդ հրատապ օրերուն — այդ տեսակ քայլ մը կազմակերպութեան անկումին հաւասար պիտի ըլլար։ Ներկայի պատկերը մխիթարական է եւ թերթը, յուսալի է որ, իր տպարանով եւ սպառումով ոչ միայն իր գոյութիւնը պիտի կրնայ ապահովել այլեւ պիտի կրնայ իր պարտքերը վերադարձնել կազմակերպութեան մաս առ մաս։

Վիճաբանութեանց չարունակութիւնը վերապահելով յաջորդ նիստին, ժողովը փակուեցաւ։

Նիստ է.

22 Օգոստ. 911 (Երկուշաբթի առտու)

Ներկայ Տրապիզոնի, Պալքանի, Ուս. միութեան, Կեսարիոյ, Կարնոյ, Պոլսոյ, Սեբաստիոյ, Պարսկաստանի, Տիգրանակերտի, Վանի պատգամաւորները, ինչպէս նաեւ Արեւմտ. Բիւրոյի ներկայացուցիչը. վճռական ձայնի իրաւունքով հրաւիրուածներէն՝ Սիսեան, Տիգրան, Բաբա, Աւօ. խորհրդակցական ձայնով՝ Ասլան, Սաթօ, Մար, Վահան, Լեռնեան, Մելօ. ընդամէնը 15 վճռական ձայն, 6 խորհրդակցական ձայներ։

Կարդացուեցաւ Գ. եւ Դ. նիստերու արձանագրութիւնը եւ վաւերացուեցաւ։

Ջեկուցումն գրաւոր եւ բանաւոր փրոփականտի յանձնախումբին.— Ծանձնախումբը առանց անդրադառնալու այդ երկու տարուան մէջ մղուած բանաւոր եւ գրաւոր փրոփականտին առաւելութիւններուն կամ պակասութիւններուն՝ ներկայացուց հետեւեալ առաջարկ-եզրակացութիւնը։

1) Դրօշակ.— Վերածել զայն ամսական հանդէսի, 100-120 էջ ծաւալով, տեղ տալու համար քաղաքական, տնտեսական, հասարակական եւ երկրի ուսումնասիրութեան վերաբերող երկարաշունչ յօդուածներու։

2) Կիսապաշտօնական թերթեր.— Այն բոլոր թերթերը, որ կը հրատարակուին կազմակերպութեան կամ ընկերներու օժանդակութեամբ, անպայման պէտք է ունենան դաշնակցական աշխատաւորական ուղղութիւն։ Ծանձնախումբը համոզուած է որ այդ ուղղութիւնը կարելի է պահել այն ժամանակ միայն, երբ մտաւորական ուժերու հաւասար բաշխում ըլլայ զանազան մարմիններու վրայ եւ խմբագրական մարմինը ազատուած՝ վարչական գործերէ։

3) Հրատարակութիւնները.— Բանաւոր պրոպականտը յաջող կերպով առաջ տանելու համար պէտք է անոր զուգընթաց եւ սիստեմաթիկ կերպով առաջ տարուի նաեւ գրաւոր փրոփականտը, դասախօսութիւնները աստիճանական դասաւորութեամբ հրապարակելով առանձին գրքոյկներու մէջ։ Այս գրքոյկներու հրատարակութեան ատեն ամէն ջանք ի գործ դնել լեզուն մատչելի դարձնելու համար կիսախնտելիգենտ դասին օգտակար ըլլալու նպատակով։

4) Բերանացի պրոպականդ.— Այն կեդրոններուն մէջ ուր հնարաւոր է, ինչպէս օրինակ Պոլսի մէջ, ունենալ կուսակցական պրոպականդիստներ պատրաստելու դասընթացքներ, որոնք տեւեն առնուազն ինն ամիս։ Այս դասընթացքին պիտի մասնակցին միչնակարգ կրթութիւն ստացած կամ ինքնազարգացմամբ այդ աստիճանին հասած անձեր։ Ծանձնախումբը կ'առաջարկէ նաեւ ուժեղացնել բանաւոր պրոպականտը ա) լուսաբանելով օրուայ խնդիրները կուսակցական տեսակէտով բ) կազմակերպել մեր ընկերներուն համար սիստեմաթիկ դասախօսութիւններ, բացատրելու համար կուսակցութեան թէ՛ ծրագրային եւ թէ փիլիսոփայական աշխարհահայեացքը. գ) բոլոր դաշնակցական իրաւասու մարմինները պարտաւոր են հսկել, որ պրոպականտը չտարուի խակ եւ անպատրաստ անձերու ձեռքով՝ որուն անխուսափելի հետեւանքը կ'ըլլայ փոխանակ չինելու քանդել գործը։

Նախագահը դիտել տալով որ զեկուցանող յանձնախումբը իր առաջարկ-բանաձեւը լաւ չէ պատճառաբանած, ինչպէս նաեւ կը պակսի այդ զեկուցման մէջ անցեալ երկու տարուան աշխատութեանց եւ յառաջիկային գործ դրուելիք աշխատութեանց բաղդատական տարբերութիւնը իրենց առաւելութիւններով ու թերութիւններովն հանդերձ, թելադրեց որ առհասարակ բոլոր զեկուցանող յանձնախումբերը իրենց առաջարկները պատճառաբանուած եւ լաւ բանաձեւուած ներկայացնեն, որպէսզի ժողովը դիւրութիւն ունենայ արտայայտուելու։

Լսուեցաւ «Դրօշակ»ի խմբագրութեան տեղեկաբերութիւնը թերթի տնտեսական եւ բարոյական վիճակի վրայ, ուրկէ պարզուեցաւ որ խնայողական նկատումներով տարուան ընթացքին թերթը միացեալ թիւերով լոյս տեսած է. տարին մօտ 8 թիւ՝ փոխանակ 12ի, 6000-ական օրինակ թիրաժով։ Հրատարակուած է 2000 օրինակ 5-6 գրքեր, որոնք բաւական սպառում ունեցած են։ Աւելին կարելի չէ եղած ընել՝ ղրամական թէ ուժերու սակաւութեան պատճառով, թէեւ պահանջը աւելին ընել կը հարկադրէր։

Ազատութեան մատենադարանի յանձնախումբի հաշուետուութիւն-տեղեկաբերութենէն տեսնուեցաւ որ մօտ 3500 ոսկիէն աւելի արժէքով գիրքեր կը մնան պահեստին մէջ, «Ծառայ»ի, «Դրօշակ»ի, «Հայրենիք»ի եւ «Ազատութեան Մատենադարան»ի հրատարակութիւններէն։ Նոր գրքեր հրատարակուած են ընդամէնը 7-8 կտոր։ Գրքերու ցրուումը եւ տարածումը եղած է անկանոն եւ անհամապատասխան տրամադրելի գրքե-

րու արժէքին. վաճառող մարմինները թերացած են վաճառման եւ վճարման գործառնութեանց մէջ, տեղի տալով դրամական կորուստներու եւ մեծագումար ապառիկներու: Յանձնախումբը կ'առաջարկէ միջոցներ՝ յառաջիկայ տարեշրջանին մէջ գրքերու տարածման գործը սիստեմաթիկ յառաջ տանելու համար: Իբր լրացում ընկեր Տիգրան դիտել կու տայ թէ իր այցելած վայրերուն մէջ տեսած է որ մեծ քանակութեամբ գրքեր եւ պատկերներ երեսի վրայ կը մնան, այնպէս որ աւելի օգտակար պիտի ըլլար զանոնք հաւաքել ծովեզերեայ վայր մը, ուրկէ ճամբորդներու միջոցով կարելի էր դիւրութեամբ փոխադրել հարկ եղած տեղը: Դրօշակի բաժանորդներէն ոմանք թերթ չեն ստանար, մինչ տեղ տեղ ալ ղրկուած ծրարները կը մնան մարմիններուն մօտ՝ առանց ցրուելու. այս պայմաններուն մէջ չենք կրնար ըսել որ հրատարակուած 8000 օրինակները կը սպառին:

Որպէսզի կարելի ըլլար Դրօշակի մասին հանգամանօրէն արտայայտուիլ, խմբագրութիւնը հաշուական տեղեկութիւններ հաղորդեց — մանրամասնութիւնները ձգելով հաշուեքննիչ յանձնախմբին — որուն համաձայն Դրօշակի իւրաքանչիւր համարին վրայ կը ծախսուի մօտ 1000 ֆր. այնինչ երկու տարուայ ընթացքին հազիւ 1500-2000 ֆր. մուտք եղած է ի հաշիւ բաժնեգիրներու:

Առաջարկուած խնդիրներու չուրջ հետեւեալ արտայայտութիւնները եղան:

Ատոմ.— Ազատութենէն յետոյ «Դրօշակ»ը այն դերը չի կատարեր՝ ինչ դեր որ կը կատարէր առաջ: Այժմեան «Դրօշակ»ը եթէ տեսական խնդիրներու իր բովանդակութեամբ լաւ խմբագրուած [է], բայց մատչելի չէ մեր շարքերուն: Այս տեսակ հրատարակութիւն մը բնականաբար արդիւնաւոր չի կրնար ըլլալ: Ասկէ յետոյ «Դրօշակ»ը պէտք է դարձնել հանդէս, ուր ոչ միայն տեսական հարցեր չօշափուին, այլ եւ կուսակցական այլ խընդիրներ, մեր յեղափոխական պատմութեան եւ անցեալի համար նշանակութիւն ունեցող նամակ-դոքիւմաններ, կուսակցական կեանքը պատկերացնող գրութիւններ:

Վահան.— Հանդէսի վերածելու գաղափարին համամիտ է. աշխատակիցներ եւս կարելի է ճարել. հանդէսը պիտի ունենայ նաեւ վիճաբանական բաժին: Անհրաժեշտ է նաեւ զուտ կուսակցական օրաթերթի մը գոյութիւնը, որ առօրեայ ընթացիկ խնդիրներու լուրջ արտայայտուէր: Հրատարակելու է նաեւ ամսական տետրակներ՝ որ պատկերացնէ կուսակցութեան ներքին կեանքը՝ զանազան չրջաններու մէջ: Ցետոյ անհրաժեշտ է նաեւ թուրքերէն լեզուով կուսակցական թերթի մը գոյութիւնը:

Տիգրան.— «Դրօշակ»ի ներկայ վիճակը համապատասխան չէ նախորդ Ընդհ. Ժողովի ցանկութեան. հարկ է որ ան ճոխանար. ներկայ վիճակէն լաւ չէ տպաւորուած գաւառը: Կարեւոր է նաեւ հրատարակել հին հաւաքածոներ որոնք սպառուած են եւ որոնց մեծ պահանջ կայ:

Ասլան.— Ընդհանուր իմացական զարգացման անհրաժեշտութիւն ունինք. եւ այդ բանը կը սպասուի Դաշնակցութենէն: Ուրեմն «Դրօշակ»ը վերածելով հանդէսի մը, պէտք է որ ան ըլլայ ընդհանուր իմացականութեան արտայայտիչը: Եւ որպէսզի «Դրօշակ»ը չզրկուի միեւնոյն ատեն իր զուտ կուսակցական բովանդակութենէն, յայտարարութիւններ, նուիրատուութիւններ եւ այլ կուսակցական խնդիրներ՝ հրատարակել արտասահմանի մէջ եւ կցել բուն հանդէսին, այս վերջինը հրատարակելով Պոլիս:

Գրիգոր.— Եթէ չրջաններու հաշիւները աչքի առջեւ ունենանք՝ պիտի տեսնենք որ բաւական գումար գանձուած է, սակայն «Դրօշակ»ի խմբագրութիւնը նկատի ունի միայն իր ստացածները: Այդ գումարներուն կանոնաւոր առաքումը պարտադրելով՝ պիտի չէ մտցնել:

Կարապետ.— «Դրօշակ»ը հրատարակել ընդհ. իմացական պահանջներուն գոհացում տալու մտքով՝ կուսակցական օրկան ըլլալէ դադրեցնել կը նշանակէ: Իսկ անոր փոխադրութիւնը Պոլիս կը նշանակէ ենթարկել զայն այստեղի հոսանքներուն եւ փոփոխական պայմաններուն: Առանց մասնաւոր բաժանորդագրութեան եւ անոր չօշափելի արդիւնքին՝ կարելի չէ «Դրօշակ»ի հին հաւաքածոները հրատարակելու ձեռնարկել, որ շատ մեծ ծախք կը պահանջէ:

Ատոմ.— Կը կարդայ Պոլսոյ Շրջանային ժողովի առաջարկները որ հետեւեալն է.— «Ընդարձակել «Դրօշակ»ի ծաւալը, տալով անոր ընկերվարական ճոխ հանդէսի մը բովանդակութիւնը, ուր պատկերանայ ո՛չ միայն միջազգային քաղաքական-տնտեսական կեանքը, այլ եւ մեր կուսակցութեան ծոցին մէջ նկատուող կազդուրիչ երեւոյթները, որոնց ընթերցումը ըլլայ հետաքրքրական կուսակցութեան բոլոր խաւերուն համար եւ առհասարակ: Դրօշակի բովանդակութեան մասին եղած գանգատները նոր չեն: Եթէ նախկին ռեժիմին օրով անիկա օգտակարութիւն մը ունեցեր է, այն պարզ պատճառով որ միաժամանակ կատարեր է յեղափոխական օրաթերթի մը դերն ալ: «Դրօշակ»ը պիտի ծառայէ կուսակցական չարքերու դաստիարակութեան, առանց յաւակնելու ընդհանուր իմացական-դաստիարակչութեան խընդիրներու մէջ մտնելու: Ցօդուածներուն վճարելու գաղափարը ընկերներուն մէջ կը մեռցնէ զոհողութեան գաղափարը: Տեղափոխութեան հարցը առջ կու գայ պիտճէի հարցէն, ոչ թէ հրատարակութեան դժուարութենէն: Ցետոյ պէտք չէ մոռնալ որ թերթը կուսակցութեան ընդհանուր օրկանն է — եւ թուրքիոյ եւ Պարսկաստանի եւ Ռուսիոյ, որոնց իւրաքանչիւրը տարբեր պայմաններ ներկայացնելով՝ չէ կարելի թերթը մէկին կամ միւսին պայմաններուն ենթարկել:

Նշան.— Ճոխացման առաջարկին համամիտ ըլլալով՝ փոխանակ «Դրօշակ»ի հաւաքածուն հրատարակելու, լաւ կ'ըլլայ անոր մէջէն կարեւոր կտորներ [ընտրել] ու հրատարակել, ինչպէս նաեւ իրականացնել ալպոմի գաղափարը, զայն հրատարակելով պրակ առ պրակ: Ներկայ վիճակով՝ «Դրօշակ»ին համար բաժնեգին գանձել դժուար պիտի ըլլայ, իսկ եթէ բաղձացուած ձեւով հանդէս մը ըլլայ ան՝ կարելի է նպաստաւոր պիւտճէ մը ունենալ: Գալով ընդհանուր իմացականութեան հետ կապուած պահանջին՝ կարելի է տարբեր ձեւով մը գոհացում տալ, օրինակ ճոխացնելով «Ազատամարտ» չաբաթաթերթը:

Անտոն.— Որքան ատեն որ թերթը ձրի ըլլայ, այնքան ատեն հրատարակուած օրինակները չպիտի ցրուըին, պիտի մնան հոս ու հոն:

Մենք ոչ թէ թերթին թիրաժը մեծ ըլլալուն համար պիտի ոգեւորուինք, այլ անով թէ որքան կը գնահատուի ուղղակի բաժանորդագրութեամբ եւ հնչիւն փոխարինութեամբ. վեց ամսուայ մէջ 7000 ֆր. ծախք եղած է, փոխարէն 275 ֆր. միայն ստացուած. ասիկա արդիւնք է պատրաստ ղրամի գոյութեան, որուն վստահելով խմբագրութիւնը իր կողմէ չանք չէ թափած բաժնեգիններու գանձման եւ նիւթական այլ աղբիւրներու ստեղծման համար: Երբ թերթը կռթնի իր իսկ պիւտճէին վրայ՝ պարտաւորուած պիտի ըլլայ անոր բովանդակութիւնն ալ ճոխացնելու՝ ի հաշիւ տարածման: «Դրօշակ»ի ներկայ վիճակին պատճառներէն մէկն ալ կուսակցական կողմնակի թերթերու գոյութիւնն է. մինչեւ որ առօրեայ այդ թերթերու վրայէն կուսակցական հանգամանքը չվերնայ՝ «Դրօշակ»ի դիրքը չի փոխուիր: Վճարելու դրութիւնը ընդունելու է, քանի որ գրողներու մեծագոյն մասին հասոյթի աղբիւրը այդ է. մանաւանդ այս պարագային յօդուածներու վերաբերմամբ աւելի խստապահանջ կրնանք ըլլալ: «Դրօշակ»ը կը մնայ զուտ կուսակցական թերթ առանց գրական հանդէս ամսագրի ձեւ ստանալու:

Վահագ.— «Դրօշակ»ի պակասութիւններէն մէկն ալ հեռու ըլլալն է երկրէն. հետեւաբար անոր խմբագրութիւնը ու խմբագիրները պէտք է ըլլան երկրին մօտ: «Դրօշակ»ի վերաբերմամբ մեր բռնելիք դիրքը կախուած է մեր պիւտճէէն. իսկ այդ պիւտճէն կը խօսի ի նպաստ խնայողութեան: Այդ խնայողութիւնը կրնայ տեղի ունենալ՝ զայն Պոլիս փոխադրելով, ուր սեփական տպարան եւ այլ յարմարութիւններ կան: Այսպէսով փոխադարձ գործունէութեան վրայ ընդհանուր քոնթրոլ մըն ալ եղած կ'ըլլայ: Այս բոլորին հետ կ'ընդունի կուսակցութեան օճախին պահպանումը՝ Ժընեւի մէջ:

Լեւոնեան.— «Դրօշակ»ը փոխադրելով ծախքերու կրճատում չ'ըլլար, որովհետեւ Ժընեւի մէջ աւելի քիչով կրնան ապրիլ ընկերները: Ուժերու կեդրոնացման գաղափարն ալ գոյութիւն չունի, քանի որ նոյն այն ընկերները որ «Դրօշակ»ը պիտի խմբագրեն՝ դարձեալ անով պիտի զբաղին: Եթէ այդպէս չըլլայ՝ պիտի կլանուին միւս աշխատանքներով՝ ինչ որ իրենց բուն աշխատանքին տկարութիւնը կ'ենթադրէ: Մենք Դաշնակցութեան մասին խօսած ատեններս՝ միայն թրքահայ հատուածն է որ աչքի առջեւ կ'ունենանք, առանց նկատի առնելու միւս երկիրներու պայմանները: Պոլիսը դեռ յեղափոխական օրկանի մը առանձնայատուկ խօսքի ազատութիւնը չ'ընծայեր, մանաւանդ մենք պիտի արտայայտուինք նաեւ Ռուսիոյ դէմ, ինչ որ Պոլսոյ մէջ հնար չէ. յետոյ թերթը ընդհանուր կուսակցութենն է: Կայ նաեւ միջազգային ընկերվարական կեանքին հետ չփման պարագան: «Դրօշակ»ը պէտք չէ որ անպատճառ պարբերական ըլլայ՝ որպէսզի անխնամ հրատարակութիւններէ խուսափի. կարեւոր պարագաներու տակ կարելի է թռուցիկ հրատարակել:

Վարանդեան.— Ուրախ եմ որ ժողովը կարեւորութիւն կու տայ կուսակցական գրականութեան: Սակայն իր կարծիքն է չափազանցութեան մէջ չիյնալ, եղած ուժերը տրուած աշխատանքներուն հետ բաղդատելով անբաւական եղած են հազիւ այդքանն ալ ընել յաջողելով, որովհետեւ կուսակցական այլ կարեւոր աշխատանքներ ալ միաժամանակ ստիպուած են տանիլ. ամիսներով նոյն իսկ հեռանալ Ժընեւէն. թերթը տեսական զարճած է, որովհետեւ Ընդհ. Ժողովը այդպէս որոշած է, եւ թերթի բովանդակութիւնը համապատասխան է գծուած ուղղութեան:

Հարցը սպառած չլինելով՝ վիճաբանութեանց չարունակութիւնը վերապահուեցաւ յաջորդ նիստին:

Նիստ Ը.

22 Օգոստ. 911 (Երկուշաբթի կէսօրէ ետք)

Ներկայ՝ Ամերիկայի, Տրապիզոնի, Պարսկաստանի, Սեբաստիոյ, Կեսարիոյ, Պալքանի, Կարնոյ, Ուս. միութեան, Վանի, Տիգրանակերտի պատգամաւորները եւ Արեւմտ. Բիւրոյի ներկայացուցիչը: Վճռական ձայնի իրաւունքով հրաւիրուածներէն՝ Սիսեան, Աւօ, Տիգրան եւ Բաբա: Խորհրդակցական ձայնով՝ Ակնունի, Սաթօ, Մարզպետ, Վահան (Օսմ. երեսփ.), Ասլան, Մելօ, Մար, Ժիրայր:

Բանալիի կեդր. կոմիտէն[9] նամակով մը կ'իմացնէր ժողովին՝ ընտրութիւնը իր պատգամաւորին, որ ժողովի վայրը կը գտնուի: Այս առթիւ մանտաթային յանձնախումբի տեղեկաբերութեան կցուեցաւ Բիւրոյի տեղեկաբերութիւնները եւ թեր ու դէմ արտայայտութիւններէ յետոյ որոշուեցաւ անոր մասնակցութիւնն

9.- Բանալի՝ Սամսոնի եւ Մարզուանի շրջանն է:

եւս՝ վճռական ձայնով. ընտրուած պատգամաւոր ընկերը՝ այս ժողովին իսկ մասնակցեցաւ նիստերուն: Այսպէս՝ ժողովը բացուեցաւ 16 վճռական եւ 9 խորհրդակցական ձայներու մասնակցութեամբ եւ նախագահութեամբ ընկեր Ակնունիի:

«Դրօշակ»ի բովանդակութեան մասին արտայայտուելու կրկին փափաք յայտնուելով խօսք տրուեցաւ:

Ախսեան.— Նախ պէտք է քննել այն պատճառները թէ ինչո՞ւ «Դրօշակ»ը չի կարդացուիր, երբ անցեալի մէջ կը կարդացուէր:

«Դրօշակ»ը կարդացուելու համար պէտք է գաղափար դնել անոր մէջ. ներկայիս ինչ որ «Դրօշակ»ը կուտայ, կուտայ նաեւ «Ազատամարտ»ը. տեսական հարցերու մասին Ռուսաստանի մէջ [կայ] ամէն դիւրութիւն ընթերցանութեան. ի՛նչ հարկ այլեւս «Դրօշակ»ը կարդալ, որուն հետ կապուած է վտանգներ: «Դրօշակ»ը Դաշնակցութեան արտայայտիչ օրկանն է, հետեւաբար այն դերը որ կը կատարէր անցեալի մէջ Թուրքիոյ վերաբերմամբ պէտք է ընէ այժմ Ռուսաստանի եւ Կովկասի վերաբերմամբ: Ան պէտք է ըլլայ մարտական օրկան, ուր չօչափուած տեսական հարցերը [ըլլան] չափաւոր, որ պարունակէ մարտական չունչով գրական յօդուածներ: Ներկայ բովանդակութեամբ մենք երբեք չենք կրնար վարել ժողովուրդը:

Ատոմ.— Հէնց այդ մարտական չունչը անաղարտ պահելու համար ալ կ'ուզուի թերթը մեր գործունէութեան շրջաններէն դուրս պահել:

Ակնունի.— Այս տարուայ «Դրօշակ»ը խմբագրուած է համաձայն նախորդ Ընդհ. ժողովի որոշման: Եթէ կ'ուզուի «Դրօշակ»ը դարձնել կենսունակ, հարկ է պահել ամսօրեայ: Սակայն մեր ներկայ պիւտճէով եւ կրկին ծաւալով, աշխատակիցներուն ալ վճարելու պայմանով՝ թերթը չենք կրնար հրատարակել արտասահմանի մէջ:

Ժողովը կրկին անցնելով բանաձեւերու նկատառութեան, քուէարկութեան ենթարկեց Վահապի հետեւեալ բանաձեւը «Դրօշակ»ի բովանդակութեան վերաբերմամբ:

Ա. Բանաձեւ.— Ժողովը բաղձանք կը յայտնէ, որ «Դրօշակ»ը պահելով հանդերձ իր դիրքը, ընդարձակուի անոր ծաւալը ու բովանդակութիւնը, մանրամասնութեանց ճշդումը ձգելով յանձնախումբի մը (4 ձայն):

Բ. Բանաձեւ.— Քուէարկութեան ենթարկուեցաւ նաեւ ընկեր Վարանդեանի եւ Անտոնի միացեալ հետեւեալ բանաձեւը.

1) «Դրօշակ»ը հրատարակուում է ամէն ամիս, նոյն դիրքով եւ կրկնակ ծաւալով: Նա անպայման պիտի ունենայ իր տեսական եւ մարտական-գրական բաժինը. միաժամանակ տեղ է տալիս եւ լուրջ ու ամփոփ տեղեկագրերի մեր երկրի տնտեսական ու սոցիալական եւ յեղափոխական-պատմական վիճակի մասին: Կուսակցութեան գրող ուժերին պարտաւորեցնում է աշխատակցել (13 ձայն): 2) Բացարձակապէս կը վերցուի թերթին ձրի տարածումը եւ կ'ուղարկուի միմիայն արժէքը վճարողներին (15 ձայն): 3) «Դրօշակ»ը կը հրատարակուի մեր գործունէութեան վայրերէն դուրս (12 ձայն):

Վիճաբանութիւն եւ բանաձեւ «Ազատամարտ»ի չուրջ.— Ընկեր Անտոն հիմնուելով նախորդ նիստին մէջ իր ըրած քննադատութիւններուն վրայ, կ'առաջարկէ՝ 1) Եւ Ընդհ. ժողովի որոշած 8000 ֆրանքէն աւելի ծախսուած գումարը համարել ապօրինի եւ պահանջել զայն վերադարձնել գործնական միջոցներով: Այդ պարտքին պատասխանատու համարել Բիւրոյի, խմբագրութեան եւ վարչութեան անդամները: 2) Շաբաթաթերթը դադրեցնել՝ գաւառի խուլ անկիւններու բաժնեգիները զեղչելով փոխարէնը: 3) Դաշնակցական համարուած թերթերու (Ազատամարտ, Հայրենիք, Ծառայ, Առաւօտ, Աչխատանք) մէջ տպուած յօդուածները համարել այն չափով կուսակցական՝ որչափով որ անոնք ամբողջովին կամ առանձին կը կրեն կուսակցական համապատասխան մարմիններու ստորագրութիւնը:

Վահապ.— Անտոնի առաջարկն ու քննադատութիւնը «Ազատամարտ»ի վերաբերմամբ — ինչպէս նախորդ ժողովի մէջ ալ յայտնեցի — անհամապատասխան է իրականութեան, որովհետեւ Պատասխանատու մարմինը արդէն 7000 ոսկի ծախսեր էր, անկէ յետոյ որոշուած է ե. Ընդհ. ժողովի 8000 ֆրանքը, իսկ ասոնց դէմ կայ 800 ոսկի արժող տպարանը եւ 1200 ոսկիի գանձելի ապահով գումարները: Աւելցնենք նաեւ որ թերթը եղած է մեր միակ փրոփականտիստը, անոր բարոյական ազդեցութիւնը, անոր կատարած դերը անուրանալի է: Տարբեր խնդիր որ որոշուած գումարներէն աւելի տրուածները մաս առ մաս վերադարձուի:

Ատոմ.— Դրամական խնդիրը քննադատելէ աւելի լաւ կ'ըլլայ որ մէկ քանի տարուայ ընթացքին մէջ վերադարձնելու որոշում տրուի: Անցնելով թերթին բովանդակութեան, կը տեսնենք որ անխնամ տեղեկութիւններ եւ յօդուածներ կը զետեղուին հոն, որոնք չեն պատշաճիր մեր կուսակցութեան կչիռին: Մեր թերթը հրատարակուելով Պոլսոյ մէջ՝ աւելի տարուած է պոլսական վէճերով եւ պոլսական խնդիրներով, փոխանակ աւելի լայն տեղ տալու գաւառի պէտքերուն: Պայքարի ընթացքին մեր թերթը չմնաց քաղաքական բարձրութեան վրայ, ինչ որ անհրաժեշտ էր՝ օրինակ հանդիսանալու համար նոյնինքն հակառակորդներուն: Ընդհանրապէս մեր թերթը կեանքի երեւոյթներուն չէ մօտեցեր կուսակցական տեսակէտներով, այն ինչ բոլոր երեւոյթներուն ան պիտի մօտենար ա՛յդ ակնոցով: Մեր նպատակն ըլլալով աւելի պակասութեանց վրայ ծանրանալ, անոր առաւելութիւններուն վրայ կանգ չեմ առներ, որ անուրանալի է, ոչ ալ անոր կատարած դերին վրայ — թերթը միակ կենդանի փրոփականտիստը եղած է եւ Դաշնակցութեան գաղափարները ներմուծած է հոն՝ ուր ոչ մէկ դաշնակցական մտած է: Ասկէ յետոյ կը մերժենք դրամական ոեւէ նպաստ տալ, իսկ պարտքերու համար կ'ընդունինք եղած առաջարկը: Թերթը իր առաջիկայ կեանքին մէջ ունենալու է խնամուած բովանդակութիւն, հեռու մնալով անձնականութիւններէ:

Ատոմ.— «Ազատամարտ»ի կատարած հանգանակութիւնները անոր գոյութեան իրաւունքին արդարացումը չեն կրնար ըլլալ: Երբ կը յայտարարուի որ կուսակցութիւնը պատասխանատու չէ թերթին վերաբերմամբ՝ անբնական կ'ըլլայ եւ սխալ — կամ թերթը պիտի հետեւի կուսակցութեան աչխարհահայեացքին եւ պիտի մնայ պատասխանատու, կամ պիտի մնայ անկախ: Մէկ կողմէ այսքան նպաստներ տալ միւս կողմէ անոր պատասխանատու չըլլալ՝ անբնական է: Սխալը հոն է որ նախորդ Ընդհ. ժողովը չէ զբաղած խմբագրական կազմի իրաւասութիւններու եւ պատասխանատուութեանց ճշդումով: Խմբագրութեան մէջ կան կուսակցութեան աչխարհահայեացքին ոչ-հիմնովին ծանօթ ընկերներ. այս անպատասխանատուութիւնը ազդած է նոյն իսկ անոր բովանդակութեան վրայ. ան կրած է աւելի անհատական դրոշմ, յաճախ տուած է սխալ լուրեր եւ կուսակցութեան աչխարհահայեացքին հակասող յօդուածներ, եւ այս պայմաններուն մէջ թերթը եղած է աւելի ազատական կուսակցութեան արտայայտութիւն քան թէ Դաշնակցութեան: Այս բոլոր սխալները կը վերանան այն ատեն՝ երբ թերթը կը պատկանի Թուրքիոյ հայոնական ժողովին եւ խմբագրական մարմինն ալ կ'ընտրուի անկէ, ինչպէս նաեւ վարչականը, առանց Բիւրոյի միջամտութեան:

Մաք.— Ընկեր Ատոմի յայտնած կարծիքները խիստ էին եւ վիաբաւորական. եթէ «Ազատամարտ» եղած է անհատական թերթ, աւելի Ատոմին կը պատշաճի այդ մեղադրանքը, քանի որ ամէնէն աւելի շատ ան երեւցած է թերթին մէջ:

Մարգպետ.— Թերթին վրայ ծախսուած գումարները այնքան ալ անուշադրութեան առնուելիք խնդիր մը չէ, կուսակցութեանը նիւթական պատճառներու մէջբերումով գործել չէ կրցած հոս հոն, մինչ թերթին վրայ ծախսելու դրամ գտած է: Եթէ կուսակցութեան որոշումները պիտի չյարգուին՝ հարկ չկայ ուրեմն որոշումներ քուէարկելու:

Վահապ.— Այն օրէն որ ընկերներու կողմէն նկատողութիւն եղած է թերթին բովանդակութեան վերաբերմամբ՝ նկատի առնուած է: Խմբագրական կազմը պատահական անձնաւորութիւններէ կազմուած չէ, այլ ընկերներու փոխադարձ հաճութեամբ հրաւիրուածներէ. եղած քննադատութիւնները եւ դժգոհութիւնները աւելի անհատական դրոշմ կը կրեն եւ արդիւնք են անհատական տրամադրութիւններու եւ նախասիրութիւններու:

Վարանդեան.— Առանց ակնարկներու՝ պէտք է համաձայնիլ որ տրուած աւելորդ գումարները վերադարձուելու են մաս առ մաս: «Ազատամարտ»ը ուղղութեան տեսակէտէն ունի չատ մը պակասաւոր կողմեր, ան պէտք է ըլլայ աւելի բարձր, լուրջ եւ հետեւողական մանաւանդ երբ խնդիրը կուսակցութեան աչխարհահայեացքին կը վերաբերի: Ես ալ վրդովումով դիտած եմ սկզբունքային խնդիրներու չուրջ տեղի ունեցած չեղումները, ինչպէս պուրժուա տարրերին ալ մեր չարքերուն մէջ առնելու կամ անոր գերակչիռ դիրքի չուրջ գրուած յօդուածները: Թերթը բաղձալի իտէականութենէն հեռու է, զոր պէտք է դարմանել յառաջիկային: Միւս կողմէ՝ Թուրքիոյ պայմանները նկատի առնելով եւ օրաթերթի հանգամանքը՝ փոքր խնդիրներու վերաբերմամբ այնքան ալ խիստ ըլլալու չէ:

Տիգրան.— Առանց Բիւրոյի դրամական ազակցութեան՝ թերթը պիտի դադրէր. իսկ թերթին դադարումը Դաշնակցութեան անկումն ըսել էր: Ճիշդ է որ Արեւմտ. Բիւրոն դէմ գացեր է Ընդհ. ժողովին, բայց երբ չբերէր հարկ եղած ազակցութիւնը, թերթը պիտի դադրէր: Այո՛, կարելի էր մէկ-քանի գործիչ աւելի ղրկել գաւառները, բայց թերթին գոյութիւնը տրուած պայմաններու մէջ աւելի կարեւոր էր: Թերութիւններ գործուեր են խմբագրութեան կեանքին մէջ, սակայն ներողամիտ աչքով դիտելու է զանոնք, քանի որ այնպիսի անպատկառ հակառակորդներէ շրջապատուած ենք որ մարդ ակամայ իր պայքարի ընթացքին չեղումներու մէջ կ'իյնայ:

Լեւոնեան.— Այն ընկերները որոնք դրամական նպաստին դէմ խօսելով հանդերձ մէջտեղ չկրցան ցոյց տալ, թերթին անհրաժեշտութիւնը ընդունած եղան, նաեւ այն՝ որ Բիւրոն ուրիշ կերպ չէր կարող վարուել: Կուսակցութիւնը մենակ «Ազատամարտ»ն ունէր իրը արտայայտուելու օրկան: Կ'ընդունիմ որ թերթը իր ուղղութեան մէջ թերի է, կամ կեդրոնական ուղղութիւնը կը բացակայի: Թերթը կուսակցական է. այս մասին կասկած չկայ. հետեւաբար իրը այդպիսին իր կուսակցական ուղղութիւնը պիտի ունենայ. ասոր պատճառն ալ խմբագրական մարմնին մէջ պէտք է փնտռել, ուր կուսակցական դաստիարակութեան անընտել ընկերներ կան: Մեր թերթին մէջ արմատական պակաս կայ եւ եթէ Ընդհ. ժողովը ունի դեր մը՝ այդ ուղղութեան խնդրին մէջ խիստ վերաբերուիլն է:

Գրգօ.— Ընդհանրապէս «Ազատամարտ»ի մէջ նկատելի է խնամքի պակաս եւ վայրկենական տպաւորութեան տակ խմբագրուած ըլլալու չունչ մըն է որ կը տիրէ: Երբեմն կ'ըլլան խոստումներ այս կամ այն խնդրին վերադառնալու համար՝ որոնք չեն գործադրուիր: Նկատելի է անհետեւողականութիւն եւ համակիրներու քննադատելի արարքներու մասին ներողամիտ ոգի:

Մուրէն.— «Ազատամարտ»ի դէմ սկսուած հալածանքին մէջ ընդունինք որ մենք ալ ունեցանք մեր պատաս-

խանատուութեան բաժինը, որովհետեւ տեղի տուինք անտեղի վէճերու եւ պայքարներու։ Ասոնց առջեւը առնել հարկ է, տեղի չտալու համար նման երեւոյթներու կրկնութեան։

<u>Կարապետեան</u>.— Դրամական խնդիրներու մասին Ա-րեւմտ. Բիւրոն տարբեր կերպով չէր կրնար վարուիլ. պէտք է որ Ընդհ. Ժողովն ըլլար կտրուկ դիրք բռնողը, աչքի առաջ ունենալով անցեալի փորձառութիւնը։

<u>Անտոն</u>.— Ընդհ. Ժողովին տուած որոշումները չատ կտրուկ եւ պարզ են։ Եթէ խմբագրութիւնը քիչ մը համակերպէր տեղական պայմաններուն՝ իրականութիւնը տարբեր պիտի ըլլար։ Դրամական խնդրին մէջ կատարածը ապօրինի է՝ նուազագոյն որակումով։ Առանց այս ապօրինութեանց դատապարտութեան՝ ասկէ յետոյ ոչ մէկ որոշում կը յարգուի, կուսակցութիւնը իր միւս պէտքերն ունէր եւ դրամները պէտք էին այլքան առ հարիւր յատկացնել այդ նպատակներուն։ Մ'պ պիտի ըլլար պատասխանատու՝ վտանգի պահուն, երբ այդ նպատակին յատկացուած գումարները ծախսուած են թերթին վրայ։ Գաւառները ազատ ընկեր պահելու համար ամսական 3-4 ոսկիի պէտքը կայ, որուն չգոյութեան համար ամբողջ շրջաններ կը մնան երեսի վրայ։ Այս պայմաններուն մէջ, երբ կուսակցութեան որոշումները չեն յարգուիր ու գործադրուիր՝ կուսակցութիւնը չի կրնար ստանձնել ոեւէ պատասխանատուութիւն։ Ոչ միայն կատարուած անօրինութեան թոյլ տուողները պէտք է պատասխանատուութեան կանչել, այլ եւ դրամը չյանձնել Պոլիս գտնուող ձեռնհաս մարմնին։

<u>Ասլան</u>.— (Պատասխանելով) թերթը տարուած է այն ուժերով եւ այնքան՝ որքան որ հնարաւոր է։ Կ'ընդունուի թերթին պակասները, սակայն նկատի ունենալու է՝ զինք շրջապատող պայմանները։ Ամէն գործ քննադատելի է. մանաւանդ թերթի պէս ճեռնարկ մը, ուր ամէն ընկեր իր ճաշակին եւ ըմբռնումներուն համաձայն յօդուածները կը փնտռէ. թերթին հիմնումին օրէն իսկ որոշուած էր ունենալ դեմոկրատական ուղղութիւն, առանց սոսկ կուսակցական եւ ընկերվարական հողի վրայ կենալու։ Հիմնովին սխալ է այն քննադատութիւնը թէ «Ազատամարտ» Պոլսոյ թերթ եղած է. եղած գանգատները ընդհակառակը ատոր դէմ են. նկատի առնելու չէ պետական թէ ազգային այն խնդիրները՝ որոնք Պոլսէն կը բխին, սակայն տեղական չեն, այլ ընդհանուր. խմբագրակազմին 90%ը գաւառին եւ անոր ցաւերուն նուիրուած են. գաւառի լուրերուն եւ թղթակցութիւններուն ետ մեծ տեղ տրուած է։ Փարլամենթի, պետական կեանք եւայլն մեծ տեղ կը գրաւեն. պայքարի օրերուն, ճիշդ է որ երբեմն կորսնցուցինք մեր պաղարիւնութիւնը, բայց մոռնալու չէ որ մենք ալ մարդ էինք եւ ջիղեր ունէինք. շրջապատող պայմաններուն մէջ ամէնէն աւելի պաղարիւն ընկերը ամէնէն անհանդարտ կը դառնար։ Քոնթրոլը անհրաժեշտ է, որ խմբագրութեան կողմն ալ որ ըլլայ, թէկուզ անսխալական, պէտք է որ քոնթրոլի ենթարկուի։ Ընկեր Անտոն դրամական խնդրին վրայ չատ կը ծանրանայ եւ սակայն «Ազատութեան մատենադարան»ի գրքերու հրատարակութեան մէջ ինքն ալ տարբեր ուղղութեան մը չհետեւեցաւ։

Հարցը սպառած նկատելով՝ որոշուեցաւ յաջորդ ժողովին անցնիլ բանաճեւերու քուէարկութեան։

<u>Նիստ Թ.</u>

23 Օգոստ. 911 (Երեքշաբթի առտու)

Ժողովը բացուեցաւ 20 ընկերներու ներկայութեան։

<u>«Ազատամարտ»ի հարց</u>.— Համաճայն նախորդ նիստի որոշման, վիճաբանութիւնները փակուած նկատելով, բանաճեւեր ներկայացուեցան. 1) Ընկեր Վարանդեանի կողմէ, որ բաժնուած էր 3 մասերու — բովանդակութեան, պատասխանատուութեան եւ հատուցման։ 2) Ընկեր Վահապի կողմէ՝ որ կը վերաբերի միայն դրամական խնդրին։ 3) Ընկեր Անտոնի կողմէ՝ որ նոյնպէս կը բաղկանար 3 մասերէ։

Բանաճեւերու չուրջը տեղի ունեցաւ կրկին վիճաբանութիւն, ուր արտայայտուեցան հետեւեալ կարծիքները։

<u>Անտոն</u>.— Հակառակ ե. Ընդհ. Ժողովի այն որոշման — որ նախահաշուին մէջ նշանակուած է — որ «Ազատամարտ»ին համար առ առաւելն 8000 ֆրանկ նպաստ յատկացուի — Բիւրոն ապօրինի կերպով աւելի մեծ գումար մը յատկացուցած է — որ ճշգրիտ քանակը պիտի որոշուի հաշուեքննիչ յանձնախումբի կողմէ, պէտք է որ այս մասին խօսուի եւ ամենախիստ կարգադրութիւններ ըլլան Բիւրոյի եւ վարչութեան դէմ. որպէսզի ապագային ալ այսպիսի երեւոյթներ չկրկնուին։ «Ազատամարտ»ը պարտի վճարել այդ գումարը։

<u>Վահապ</u>.— Թէեւ ծախսուած է մեծ գումար մը «Ազատամարտ»ի վրայ սակայն պէտք է նկատի առնել որ այդ գումարներուն փոխարէն ունինք տպարան մը մամուլով որ հասոյթի ու խնայողութեան աղբիւր մըն ալ է, որ չէ կարելի կորսուած նկատել, եւ այն ծախելու պարագային միչտ դրամագլուխ մըն է որ չէ կարելի կորսըցած նկատել. ես ալ համաձայն եմ որ «Ազատամարտ»ը մաս մաս վերադարձնէ գումարը հաշուեքննիչի ընելիք ցուցմունքներուն [համաձայն]. ընկերը ներկայացուց հետեւեալ բանաճեւը, որ ստացաւ 11 քուէ։

«Ընդհ. Ժողովը պարտականութիւն կը դնէ «Ազատամարտ»ի վարչութեան վրայ առաջիկայի մաս մաս վերադարձնել թերթին համար Բիւրոյի կողմէ աւելի վճարուած գումարը, համաճայն հաշուեքննիչ յանձնախումբի կողմէն գծուելիք հատուցման եղանակին։

Միւս կողմէ նկատի առնելով այն՝ որ «Ազատամարտ»ին յատկացուած այս գումարը ե. Ընդհ. Ժողովի որոշումի սահմաններէն դուրս է եւ տրամադրութեանցը հակառակ, ժողովը միաձայնութեամբ տուաւ հետեւեալ որոշումը.—

«Բիւրոյի այս կարգադրութիւնը նկատել ապօրինի եւ ե. Ընդհ. Ժողովի որոշման հակառակ»։

<u>Անտոն</u>.— Կրկին անգամ կը ծանրանայ «Ազատամարտ»ին վրայ ծախսուած աւելի գումարին մասին, պահանջելով Բիւրոն պատասխանատուութեան ենթարկել. ժողովի մեծամասնութիւնը, սակայն, յարմար դատեց սպասել հաշուեքննիչ մասնախումբի տեղեկութիւններուն, ըստ այնմ որոշելու համար։ Այս առթիւ ընկեր Անտոն կարդաց իր հետեւեալ բանաճեւը։

«Նկատելով որ վերջին Ընդհ. Ժողովին մէջ կիսապաշտօնական թերթերին («Ազատամարտ» եւ «Հորիզոն») նպաստ տալը անցած էր մեծ վերապահութիւններով՝ այն իմաստով որպէսզի նպաստի ընդհանուր գումարը չանցնի 8000 ֆր.-էն, վերջինս վճարուէր մաս մաս եւ միմիայն մինչեւ Ցունուար երբ խմբագրութիւնը պարտաւոր էր հաւասարակշռութիւն մտցնել իր ծախսելքի մէջ, ծախսերի կրճատումով, թերթի ձեւը փոխելով կամ դարձնելով նա մասնաւոր կամ շրջանային հրատարակութիւն։

Նկատելով որ չնորհիւ թերթի վրայ ծախսուած գումարի այդ խոշորութեանը, բնականաբար զանց պէտք է առնուէին կուսակցութեան որոշումները մեր գործունէութեան այլ ճիւղերու մասին — զինական գործ, կազմակերպութիւն, անհրաժեշտ օգնութիւն տուժած վայրերին եւն։

Նկատելով որ որչափ էլ ցանկալի եւ կարեւոր լինէր թերթի շարունակութիւնը, որոշուած գումարի կրկնապատկելն ու եռապատկելը ոչ միայն հակառակ է մեր որոշումներուն, այլեւ անբարոյացուցիչ ազդեցութիւն կ'ունենայ կուսակցութեան վրայ ապացուցանելով որ ամէն մի վճիռ կարող է անպատիժ կերպով ոտնակոխ առնուել։

Նկատելով որ Դաշնակցութեան ամէն մի չրջան կամ ռայոն ունի էապէս իր չրջանային կիսապաշտօնական թերթը («Հայրենիք», «Առաւօտ», «Ցառաջ», «Աչխատանք» եւ այլն) եւ միմիայն «Ազատամարտ»ի կիսապաշտօնական ընդունուելը կու տայ նրան արտօնեայ մի դիրք միւս թերթերի հանդէպ միաժամանակ անհնարին դարձնելով հասարակութեան ճչդելու ո՛րն է կուսակցութեան պաշտօնական կարծիքը՝ պաշտօնական «Դրօշակ»ի՞նը թէ ոչ կիսապաշտօնական «Ազատամարտ»ինը։

Փորձից տեսնելով որ ամէնօրեայ թերթերի մէջ կուսակցական ուղղութեան անշեղ պահպանումը ու տաքտիկական սխալներ չկատարելը ներկայացնում է անհրթելի դժուարութիւններ։

Համարել «Ազատամարտ»ը Պոլսի չրջանի ոչ կիսապաշտօնական դաշնակցական թերթ, որի խմբագրութեան մէջ մասնակցութիւն են ունենալու տեղին դաշնակցական ռայոնի ներկայացուցիչները (Բիւրօ, Շրջանային ժողով, պարլամենտական խմբակ)։

<u>Թերթերու ուղղութեան չուրջ</u>.— Այս առթիւ ալ կարծիքներու փոխանակութենէ վերջ ժողովը քուէարկեց հետեւեալ բանաճեւը։

«Ազատամարտ»ը ինչպէս նաեւ մեր ընկերներու ու կազմակերպական մարմիններու չանքերով ու ծախքերով հրատարակուող բոլոր պաշտօնական ու կիսապաշտօնական թերթերը պիտի ունենան Հ.Յ.Դ.ական ուղղութիւնը»։

<u>Կանոնական առաջարկ</u>.— Ժողովը 10 ձայնով քուէարկեց հետեւեալը որ կանոնագրի մաս պիտի կազմէ։

«Մնայուն Հաշուեքննիչ մարմին մը ստեղծել, որ իրաւունք ունենայ Ընդհ. Ժողովներու կողմէ գծուած եւ գծուելիք նախահաշիւներու գործադրութեան վրայ հսկողի դերը կատարել։

<u>Հաշուեքննիչ մարմնին առաջարկը</u>.— Ընկեր Գրգօ հաշուեքննիչ մարմնին կողմէ զեկոյց թէ իրենց տրամադրութեան տակ բաւականէն աւելի հաշուական գործեր կան. ուստի՝ «Ազատամարտ»ի հաշիւները քննելու համար ժողովը ընտրէ մասնաւոր նոր մարմին մը։ Սակայն ժողովը յարմար նկատեց նշանակել երկու ընկերներ եւս յանձին Շաւարշի եւ Մայրի։

<u>Կիսապաշտօնական թերթերու հարց</u>.— (Առաւօտ, Ցառաջ, Աչխատանք Վանի, Աչխատանք Իզմիրի, Հայրենիք, Ուսանող, Ասպարէզ, եւն)։ Նկատի առնուեցաւ այն որ չատ թերթեր կը հրատարակուին եւ ոմանք ակամայ կը ծանրաբեռնուին կազմակերպական պիւտճէին վրայ։

<u>Արամ</u>.— Կ'առաջարկէ որ բացի «Դրօշակ»էն եւ «Ազատամարտ»էն բոլոր գաւառական թերթերը յանձնուին անհատներու պատասխանատուութեան։

<u>Ատոմ</u>.— Քանի որ այդ թերթերը իրենք կը յայտարարեն թէ դաշնակցական են եւ անոր սկզբունքներուն պաշտպան, պէտք է որ անպատճառ ենթարկուին նաեւ Դաշնակցութեան քոնթրոլին։ Գալով դրամականին՝ այս մասին կրնան դիմել իրենց չրջանին համապատասխան մարմիններուն։

<u>Լեռնեան</u>.— Համաճայն է որ անհատներու յանձնուի թերթերու զեկավարութիւնը, պայմանաւ որ Ընդհ. Ժողովը որոշէ թէ ո՞ր չրջաններու մէջ պէտք է կիսապաշտօնական թերթեր հրատարակուին։

<u>Վահապ</u>.— Քանի որ մեր կանոնագրին մէջ (161-162 յօդ.) չատ որոշ կերպով ըսուած է թէ կեդր. կոմիտէները իրաւունք ունին թերթ հրատարակելու, հարկ կ'ըլլայ լրացուցիչ յօդուած մը աւելցնելու որ վերաբերի դրամական մասին, ուր ճչդուած ըլլայ այն պարագան որ

պրոպականտի յատուկ գումարէն աւելի չծախսուի թերթերու վրայ:

Անտոն.— Վշտացած կերպով ըսաւ «Որքան ատեն որ Ընդհ. Ժողովներու որոշումները չգործադրող մարմիններու նկատմամբ ժողովը որոշ եւ կտրուկ որոշումներ եւ պատիժներ չտնօրինէ, ես չեմ մասնակցիր ոեւէ՛ որոշման. քանի որ այլ եւս աննպատակ կը դառնայ Ընդհ. Ժողովի որոշումները»:

Ժողովը այս հարցը բաւական լուսաբանուած նկատելով քուէարկեց հետեւեալ բանաձեւերը:

(ա) Արամի բանաձեւը.— որ ստացաւ 4 քուէ. «Բացի «Դրօշակ»է ուրիշ ոեւէ՛ թերթ չի ստանում դրամական օժանդակութիւն կուսակցութենէն. իսկ բացի «Դրօշակ»էն եւ «Ազատամարտ»էն կուսակցութիւնը ոեւէ՛ պաշտօնական մասնակցութիւն չպիտի ունենայ անոնց խմբագրական կազմին մէջ: Դաշնակցական ընկերներու ձեռքով հրատարակուած թերթերը, համաձայն կանոնագրի տրամադրութիւններին, պիտի համապատասխանեն կուսակցութեան ծրագրին եւ ընթացիկ գործելակերպին: «Հակառակ դէպքում թերթերը երբ հակադաշնակցական դիրքի մէջ են, կուսակցութիւնը կը յայտարարէ զանոնք ոչ-դաշնակցական»:

Ասոր դէմ անցաւ 9 ձայնով Վահանի բանաձեւը:

1) «Բոլոր Կ. Կոմ.ները ըստ կանոնագրի 161րդ յօդ.ի իրաւունք ունին թերթ հրատարակելու, առանց դուրս գալու իրենց պրոպագանդի պիւտճէէն:

2) Ոեւէ Կ. Կոմ. թերթ հրատարակելէ առաջ պէտք է համաձայնութիւնը առնէ քոնթրոլի մարմնին ներկայացնելով իր դրամական վիճակը եւ խմբագրական կազմը» (միաձայն):

Որոշուեցաւ այս յօդ.ները մտցնել կանոնագրի մէջ:

Ժամանակը ուշ ըլլալուն օրակարգի այս խնդիրին վերաբերող միւս կէտերու նկատառութիւնը վերապահուեցաւ յաջորդ նիստին:

Նիստ Ժ.

23 Օգոստ. 911 (կէսօրէ ետք)

Ներկաներ՝ Պարսկաստանի, Պալքանի, Ամերիկայի, Կարինի, Պոլիսի, Վանի, Տիգրանակերտի, Կեսարիոյ, Տրապիզոնի, Սեբաստիոյ, Մուշի, Սամսոնի, Ուս. միութեան, Խարբերդի պատգամաւորները: Վճռական ձայնի իրաւունքով՝ Բաբա, Աւօ, Սիսեան, Արեւմտ. Բիւրոյի ներկայացուցիչը, խորհրդակցական ձայնով՝ Մայր, Վահան, Մար, Սաթօ, Մարզպետ, Ժիրայր, Ասողիկ[10], Ակնունի, Լեռնեան:

Կիսապաշտօնական թերթերու շուրջ.— Միաձայնութեամբ որոշուեցաւ «բոլոր միւս թերթերը եւս (ինչպէս «Ազատամարտ»ը) եթէ կազմակերպական գանձէն ստացած են պիւտճէի մէջ սահմանուածէն աւելի գումար, նոյնպէս պարտաւոր են վերադարձնել»:

Հրատարակչական գործը.— Վահան՝ հրատարակչական գործին շուրջ ամփոփ տեղեկութիւններ տուաւ, ըսելով թէ բաւական շատ սթոք կայ. տարածումը կանոնաւոր ու պէտք եղած ձեւով չէ կատարուած: Այս մասին կարծիքներու հետեւեալ փոխանակութիւնը եղաւ.—

Ատոմ.— Այդ գործի անցեալին մասին տեսութիւն մը ըրաւ. առաջարկեց այդ գործը յանձնել անհատական շահակցութեամբ կազմուած եւ կազմուելիք խմբերու որպէսզի զարկ տրուի տարածման:

Սուրէն.— Դիտել տուաւ թէ հրատարակութիւններու լեզուն պէտք է հասկանալի լինի. պէտք է բարեփոխել նոյնիսկ Ծրագրի լեզուն:

Լեռնեան.— Շեշտեց թէ մեր հրատարակած գրքերու լեզուն եւ բովանդակութիւնը չէ որ պատճառ կ'ըլլայ չտարածուելուն, այլ այն որ տարածումը շատ անկանոն եղած է. ուստի տարածման համար պէտք է խնամք տարուի. պէտք է ուղեցոյց մըն ալ պատրաստել մեր հրատարակութիւնները ծանօթացնող:

Տիգրան.— Կ'առաջարկէ որ իւրաքանչիւր մարմին ունենայ մատենադարաններ, կարելի չափով նպաստելու համար մեր հրատարակութիւններու տարածման:

Լեռնեան.— Ցարմար կը դատէ նաեւ պատրաստել բառարան մը դժուարահասկնալի բառերը բացատրող:

Անտոն.— Բացատրեց թէ գրքերը մնայուն եւ կրթիչ հանգամանք ունին եւ պէտք է որ ասկէ վերջն ալ որոշ պիւտճէ մը յատկացուի եւ յանձնուի մասնաւոր յանձնախումբի մը որ կատարէ այդ գործառնութիւնները եւ լրացուցիչ հրատարակութիւնները:

Բաբա.— Շեշտեց թէ լեզուն մեծ նշանակութիւն ունի եւ ամենայնի օգտակար է այդ հրատարակչական գործին ոյժ տալը. շեշտեց նոյնպէս թէ գրաւոր փրոփականտը լաւ, յաջող կերպով յառաջ տանելու համար բանաւորն ալ պէտք է միանայ անոր:

Կարագեան.— Կը գտնէ որ հրատարակչական գործը յաջող կերպով տանելու համար աշխատութիւնը ոչ թէ անհատներու այլ կազմակերպութեան յանձնելու է:

Վահան.— Հրատարակութիւններու տարածման համար ամէնէն յարմար ձեւն է հիմնել այս շէնքին մէջ խանութ մը եւ նշանակել մասնաւոր պաշտօնեայ որուն բացի ամսականը՝ տալ նաեւ որոշ տոկոս մը, որպէսզի այդ պաշտօնեան շահագրգռուի եւ աշխատի մեծ չափով տարածել. առաջարկեց նաեւ ընդունիլ սէրիի ձեւով վաճառելու ձեւը, ընելով մասնաւոր զեղչ:

10.- Ասողիկ՝ ծածկանունն է Մշոյ երեսփոխան Տէր Կարապետեան Գեղամի: Մայրի ինքնութիւնը անծանօթ է մեզի:

Նախագահը քուէի դրաւ այն որ մասնաւոր յանձնախումբ մը ընտրուի, որպէսզի այս խնդրի մասին ժողովի տրամադրութիւնը արտայայտող բանաձեւ մը պատրաստէ. այդ յանձնախումբի անդամ նշանակուեցան, Ատոմ, Անտոն, Լեռնեան:

Բանաւոր պրոպականդ.— Ընկեր Վահագ Բիւրոյի կողմէ տուաւ զեկուցում ի նպաստ պրոպականտի 2 տարուան մէջ եղած ձեռնարկներու մասին: Ժամանակի ընթացքին զանազան ընկերներ շրջանները ղրկուեր են. թէեւ շատ աւելիին պահանջ կար, բայց կարելի չէ եղած գոհացում տալ յարմար ընկերներու չգոյութեան պատճառաւ: Ընկեր Վահագ յիշեց նաեւ որ դիմում եղած է նաեւ քանի մը ուսանող ընկերներու որոնք մերժած են եղած առաջարկները:

Ներկաներու կողմէ առաջարկուեցաւ որ ընկեր Տիգրան ընէ ընդհանուր տեղեկաբերութիւն մը՝ իբրեւ ամէնէն ընդարձակ եւ երկար շրջան ընող, որպէսզի ժողովականները որոշ գաղափար կարենան ունենալ այդ շրջաններու մասին:

Տիգրան.— 1909 Նոյ. 1էն մինչեւ 1911 Մարտ 19 այցելած եմ 12 քաղաքներ, որոնք են Ամասիա, Զարշամպա, Մարզուան, Զիլէ, Թոքատ, Սեբաստիա, Կիւրին, Տարէնտէ, Աշոտի, Մալաթիա եւ Խարբերդ: Պոլսոյ հակադաշնակցական պայքարի պահուն էր որ Պոլսէն մեկնեցայ դէպի գաւառները: Այս պայքարը իր վատ ազդեցութիւնը ունեցեր էր գաւառի հայութեան վրայ. մէկ կողմէն չէզոք եւ հակառակորդ տարրերը լարուած էին Դաշնակցութեան դէմ, իսկ միւս կողմէն ալ ընկերական շարքերը, ուր Սահմանադրութեան օրերուն խանդավառութեան եւ ոգեւորութեան տակ մտած էին ամէն կարգի մարդիկ այլ եւ այլ ակնկալութիւններով, սկսան թուլնալ եւ նօսրանալ, ինչպէս նաեւ կորսնցնել այն յարգանքը որ կը վայելէին Սահմանադրութեան օրերուն յեղափոխական կուսակցութեանց մասնաւորապէս Դաշնակցութեան հանդէպ: Ահա այս վիճակին մէջ էր որ գտայ կուսակցութեան ամբողջ կազմերը, որոնք վերակազմելը շատ դժուարին գործ մը պիտի ըլլար, ոեւէ գործիչի մը համար ինչպէս ինծի: Իմ ամբողջ գործունէութեան միջոցին զբաղած եմ թէ ներքին կազմակերպական եւ թէ արտաքին պրոպականդի գործերով: Ներքին կազմակերպական ճիւղին մէջ, միշտ աշխատած եմ կանոնաւորել անդամավճարներու գանձման եւ ընկերական շարքերու ուժեղացման խիստ դժուարին գործը: Ամէն տեղ տեսած եմ որ անհատական եւ անձնական խնդիրները դժբախտաբար պատճառ եղած են շարքերու լքումին եւ կազմակերպական գործին կաղացմանը: Արտաքին պրոպականդին պէտք եղածէն աւելի ուժ տուած եմ: Առ հասարակ իմ ամբողջ ատենախօսութեանց նիւթերը կազմած են Դաշնակցութեան աշխարհահայեացքները եւ օրուայ հասարակական ու ազգային հրատապ հարցերը: Ասոնց մէջ գլխաւոր տեղ բռնած են եւ գրեթէ ամէն տեղ ալ կրկնուած հետեւեալ գլխաւոր նիւթերը.— Հակադաշնակցական պայքարը, Հայ-թրքական համերաշխութիւնը, կուսակցութիւններու օգտակարութիւնները, Դաշնակցութեան դերը անցեալին եւ ներկային, ընկերվարութիւն եւն: Ընդհանրապէս՝ ատենախօսութեանց այցելողները եղած են ժողովրդի պարզ, աշխատաւոր ու մտաւոր դասակարգերը, ինչ որ խիստ ուրախալի երեւոյթ մըն է. ընդամէնը աւելի քան ութսուն ատենախօսութիւններ սարքած եմ յիշեալ վայրերուն մէջ:

Անցեալ Ընդհ. Ժողովէն ետք՝ եթէ կարող գործելու պրոպականդիսթներ ղրկուէին գաւառները, կազմակերպութիւնը այսօրուընէ աւելի տարբեր վիճակի մը մէջ պիտի ըլլար: Ինձմէ ետք, գաւառները ոչ մի գործիչ ղրկուած չըլլալով, իմ կատարած գործերս ապարդիւն մնացին. ինչ որ՝ ղրկուելու պարագային՝ գործը աւելի ուժգին թափով առաջ կրնային տանիլ:

Ընդհակառակը մեր հակառակորդ կուսակցութիւնը, Ս. Դ. Հնչակեանութիւնը, պէտք եղածէն աւելին ըրած է իրենց շարքերը ուժեղացնելու մասին: Կեդրոնէն ղրկուած եւ տեղական գործիչներ յաջորդաբար այցելած են Տիգրանակերտէն Սամսոն գծին վրայ գտնըւած վայրերը, որոնց այցելութեան շնորհիւ հնչակեան շարքերը սկսած են վերակենդանութեան նշոյլներ ցոյց տալ: Մեր ընկերներու որոշ մասին մէջ կը տիրէ այն համոզումը թէ՝ հնչակեան շարքերը կազմուած են անգիտակից եւ պաշփպոզուք անհատներէ: Այսպիսի համոզումի մը գոյութիւնը մեր մէջ, կատարելապէս ինքնախաբութիւն մըն է մեր կողմէն: Ճիշդ է որ անոնց մէջ կը գտնուին անգիտակից անհատներ, բայց սա չի նշանակեր որ ամէնքն ալ անանկ են: Մեր շարքերն ալ ամբողջովին գիտակիցներէ կազմուած չեն. ինչ որ անկարելի է քանի որ աչքի առաջ ունինք մեր հայ ժողովուրդի հոգեկան եւ մտաւոր վիճակը ներկայիս:

Գալով արհեստակցական եւ բանուորական միութիւններու հարցին՝ այսչափը կրնամ ըսել որ իմ այցելած վայրերուն մէջ կան միայն Թոքատը, Սեբաստիան եւ Մալաթիան որոշ չափով հող կը ներկայացնեն այս հարցին համար: Իմ մասնաւոր ջանքերովս հազիւ կարողացայ 8-10 օրուայ ընթացքին՝ Մալաթիոյ մէջ կազմակերպել կլայագործներու միութիւն մը, Դաշնակցութեան հովանաւորութեան տակ:

Իմ այցելած ամբողջ վայրերուն մէջ նկատուած է որ մտաւորական տարրը, մանաւանդ ուսուցիչներու մեծամասնութիւնը, դաշնակցական են, Խարբերդի մէջ, Մէզրէի 3 ժամուայ հեռաւորութեան վրայ կը գտնուին 34-40 դաշն. ուսուցիչներ: Վերջերս յաջողեցանք կազմել դաշնակցական Ուսուցչական միութիւն մը, որուն գլխաւոր նպատակը պիտի ըլլար նախ՝ Դաշնակցութիւնը պրոպականտ ընել եւ երկրորդ իրենց շահը պաշտպանել: Ասկէ զատ, հաստատեցի պրոպականտի դպրոց մըն

ալ, ուր հաւաքուելով դաշն. ուսուցիչները եւ քիչ թէ շատ դատող ընկերներ, մասնաւոր դասախօսութիւններ պիտի տրուէին ծրագրային եւ հասարակական հարցերու շուրջ։ Բայց այս Ընդհ. Ժողովին առթիւ իմ անմիջական մեկնումը խարբերդէն, դադրեցուց այս դասախօսութիւնները։

Ընկեր Տիգրանի տեղեկաբերութիւնը վերջանալէ յետոյ քանի մը հարցումներ տրուեցան, որոնց ամփոփ կերպով պատասխանեց։ Բայց ժամանակը ուշացած ըլլալուն՝ խնդրին վիճաբանութիւնը յետաձգուեցաւ յաջորդ նիստին։

<u>Նիստ ԺԱ.</u>

24 Օգոստ. 1911 (Երեքշաբթի կէսօրէ առաջ)

Ժողովը բացուեցաւ նախագահութեամբ ընկեր Ակնունիի, ներկայ էին բոլոր պատգամաւորները ինչպէս նաեւ վճռական եւ խորհրդակցական ձայնի իրաւունքով հրաւիրուած ընկերները, բացի Սիսեանէ եւ Վահանէ։

<u>Դասընթացքի հաստատման շուրջ</u>.— Թէեւ այս մասին նախորդ նիստով խօսուած է, բայց հարկ նկատուեցաւ վիճաբանութիւնները չարունակել։

<u>Վարանդեան</u>.— Թէեւ տրուած հարցը համակրելի է եւ կարեւոր, սակայն նկատի առնելու է որ պէտք եղած չափով մարդիկ չունինք այդ գործին ձեռնհաս։

<u>Տիգրան</u>.— Ես այդ ձեռնարկը կը գտնեմ աննպատակ, այն պատճառաւ որ ահագին գումարներ պէտք են։

<u>Բաբա</u>.— Քանի որ ամէն կողմէ գործիչի պէտքը կը չեշտուի, այդ պէտքին գոհացում տալու համար պէտք է ոյժ տալ լիշուած ձեռնարկին. բայց ոչ թէ բազմածախս կերպով՝ այլ աւելի ամփոփ, ինչպէս եղած է Կովկասում։

<u>Սուքէն</u>.— Կը ցանկամ որ այդպիսի ձեռնարկներ չսահմանափակուին միայն Պոլսոյ մէջ, այլ եւ գաւառներու քանի մը գլխաւոր կեդրոններու մէջ։

<u>Վահապ</u>.— Այսպիսի ձեռնարկներու ատեն պէտք է նկատի առնել թէ ինչպիսի տրամադրելի ուժեր կան այս ձեռնարկի համար մասնաւոր որոշում տալու համար, սպասել գործիչ ուժերի վերջնական բաշխումին, քանի որ մասնաւոր պիւտճէ չենք կրնար յատկացնել։

<u>Թորգոմ</u>.— Կ'առաջարկեմ որ մասնաւոր պիւտճէ մը նշանակուի եւ այդ ձեռնարկը ոչ թէ Պոլիս հիմնելու է այլ գաւառի մէջ։

<u>Հայրիկեան</u>.— Կը գտնեմ շատ կարեւոր եւ կը կարծեմ որ կազմակերպութեան թուլացման գլխաւոր պատճառներէն մէկն է պրոպականտի պակասը եւ անկանոնութիւնները. իմ կարծիքով լաւ է որ Պոլսի մէջ հիմնուին դասախօսական կուրսեր, նշանակելով մասնաւոր պիւտճէներ։

<u>Ատոմ</u>.— Ոչ պիւտճէ հարկաւոր է եւ ոչ ալ մասնաւոր մարմիններու պէտք կայ. ես կը գտնեմ հնարաւոր այդպիսի ձեռնարկներ հիմնել գլխաւոր կեդրոններու մէջ, միայն թէ նախաձեռնութիւնը ձգելու է Կ. կոմ.ներուն։

<u>Մոփացի</u>.— Դասընթացքը հիմնելու առթիւ պէտք է նկատի առնել այն, որ դասընթացքին մասնակցող աշակերտները իբ՞նչ չափով պիտի երթան Երկիր, ժողովրդին մէջ գործելու։

Շատեր ալ արտայայտուեցան ու այս կամ այն տեսակէտները պաշտպանեցին ու նկատի առնելով որ հարցը բաւական լուսաբանուած է, պահանջուեցան բանաձեւեր։

<u>1) Ընկեր Վարանդեանի բանաձեւը</u>.— «Ձանձնել պրոպականդի գործի կազմակերպութիւնը շրջանային մարմիններին եւ դնել նրանց տրամադրութեան տակ նիւթական միջոցներ՝ պրոպականտի յատկացուած պիւտճէի սահմաններում (4 ձայն).

«Նկատելով թէ՝ Դաշնակցութեան բանաւոր պրոպագանդը մինչեւ օրս ընթացել է կաղ կաղ եւ մասամբ անձեռնհաս ընկերների ձեռքով,

«Թէ դրանից սաստկապէս տուժել է կուսակցութեան վարկը եւ նրա ընդարձակ բարգաւաճման գործը,

«Ընդհ. Ժողովը ցանկանալով ուժեղ մղումն տալ կուսակցական պրոպագանդին,

Որոշում է՝ հիմնել Կ. Պոլսում եւ եթէ հնարաւոր է նաեւ գաւառական կարեւոր կեդրոններում մշտական ու կանոնաւոր դասընթացքներ՝ ծրագրային ոգով պրոպագանդիստ գործիչներ պատրաստելու եւ Երկիր ճամբելու նպատակով» (4 ձայն)։

<u>Բժիշկի բանաձեւը</u>.— «Կուսակցութեան ղեկավար մարմինները, շրջանները եւ պատրաստուած ընկերները ժամանակի խոշոր մասը պարտական են նուիրելու բանաւոր պրոպականտի, կազմակերպելով պրոպագանդի խնդրի դպրոցներ, դասընթացքներ, ընկերական վիճաբանութիւններ եւ այլ միջոցներով, չչեղելով որոշուած պիւտճէի սահմաններից (14 ձայն)։

Պրոպականդի եւ հետեւապէս կուսակցական գիտակցութեան եւ կազմակերպութեան զարգացումը կախուած լինելով ղեկավար մարմինների եւ անհատների տուած օրինակից, պրոպագանդի հարցը կապելու է կազմակերպութեան եւ ոյժերի բաշխման հետ (14 ձայն)։

Կուսակցական հրատարակչութեան համար ընտրուած մարմինը պիտի իրեն ցուցմունքներով եւ հրատարակութիւններով օգտակար հանդիսանայ այդ գործում Կ. կոմ.ների համար (10 ձայն)։

<u>Վահապի բանաձեւը</u>.— Հրատարակչական գործը վարող մարմինը կը մշակէ ու կը հրատարակէ մանրամասն ծրագիր մը, յարակից հրատարակութիւններով, որով կ'առաջնորդուին դասախօսները։ Միանգամայն կը հայթայթէ անոնց պէտք եղած գրականութիւնը, դասընթացքը հաստատող մարմիններու ծախքով» (11 ձայնով անցաւ)։

<u>Բանաձեւ Ակնունիի</u>.— Սա ստացաւ 1 ձայն. բայց կ'արձանագրուի որպէս անձնական կարծիք։ «Ընդհանուր Ժողովը նկատելով մեր պրոպականդի գործին թոյլ ու անկազմ կացութիւնը, այլ եւ այն տեսակէտն ունենալով, որ այժմեան պայմաններում մանաւանդ՝ անհրաժեշտ է ոյժ տալ հաստուն, տեւական ու սիստեմատիկ պրոպագանդի, թէ ծրագրային եւ թէ կազմակերպական տեսակէտից, որոշեց՝

ա) Հիմնադրել յատուկ դասընթացքներ պրոպականդիստներ պատրաստելու համար եւ Պոլսում եւ գաւառի կարեւոր կեդրոններում, դնելով այս դասընթացքները շրջանի բարձր մարմինների ղեկավարութեան տակ.

բ) Այս գործի յաջողութեան համար դասընթացքների հսկայ ծախքը մտցնել ընդհանուր պիւտճէի մէջ, դուրս չգալով, հարկաւ, պրոպագանդի գործի համար նախորոշուած ծախքի սահմաններից։

Ընդհ. Ժողովը նկատի առնելով մինչեւ այժմ եղած ջանքերը այդ մասին միաձայնութեամբ կ'ընդունի թէ մինչեւ ցարդ պրոպագանդի գործը տարուած է շատ թոյլ եւ խակ մարդոց ձեռքով։

Կարդացուեցաւ Ե. Նիստի արձանագրութիւնը եւ պզտիկ փոփոխութեամբ մը հաստատուեցաւ։

Կարդացուեցաւ նաեւ Ուսանողական միութեան մարմնին մէկ հեռագիրը, որով կը յայտնէին թէ, եթէ Վարանդեանը իրենց ներկայացուցչութիւնը մերժէ, իրենց պատգամաւոր նկատուի ընկեր Ածէմեանը։

Նկատի առնելով որ ընկեր Վարանդեանը արդէն ստացած է անոնց ներկայացուցչութիւնը, խնդիրը համարուեցաւ կարգադրուած։

Ժամանակը առաջացած ըլլալուն՝ ժողովը փակուեցաւ կէսօրէ [ետք] նորէն գումարուելու պայմանաւ։

<u>Նիստ ԺԲ.</u>

24 Օգոստ. 911 (Երեքշաբթի կէսօրէ ետք)

Ներկաներ՝ Արեւմտ. Բիւրոյի ներկայացուցիչը, Մուշի, Կարինի, Վանի, Սեբաստիոյ, Սամսոն-Մարզուանի, կեսարիոյ, Տրապիզոնի, Տիգրանակերտի, Պալքանի, Ամերիկայի, Պարսկաստանի, Ուս. Միութեան պատգամաւորները։ Վճռական ձայնով հրաւիրուածներէն՝ Բաբա, Աւօ, Սիսեան, Տիգրան։ Խորհրդակցական ձայնով հրաւիրուածներէն՝ Ժիրայր, Ասլան, Մար, Մելօ, Լեռնեան, Մարզպետ, Սաթօ, Ակնունի, Ասողիկ, Վահան։

Կարդացուեցաւ եւ թերթեւ սրբագրութիւններով ընդունուեցաւ նախորդ նիստերու արձանագրութիւնները։

<u>Արեւմտեան Բիւրոյի տեղեկագիրը</u>.— Բիւրոյի ներկայացուցիչը կարդաց Դաշնակցութեան եւ Իթթիհատի, ինչպէս նաեւ Դաշնակցութեան եւ կառավարութեան յարաբերութիւններու մասին մի ընդարձակ տեղեկագիր։

Տեղեկագրի այս բաժնի մասին վիճաբանութիւններու սկսելէ եւ այս հարցին համար կարգուած յանձնախումբի զեկուցումը լսելէ առաջ, նպատակայարմար սեպուեցաւ լսել նաեւ փարլամենտի պատգամաւորի տեղեկագիրը։ Սոյն պատգամաւորի այն յայտարարութեան վրայ թէ իր տեղեկագիրը պատրաստ չէ դեռ, որոշուեցաւ լրացուցիչ տեղեկութիւններ խնդրել Բիւրոյի տեղեկաբերէն՝ տալով հարցեր։

Հինգ րոպէ դադարէ վերջ՝ ընկերները ուղղեցին հարցումներ, որոնց պատասխանեց ընկեր տեղեկաբերը՝ տալով լրացուցիչ տեղեկութիւններ եւ լուսաբանութիւններ՝ տեղեկագրին մէջ յիշուած խնդիրներու մասին։

Ժողովը փակուեցաւ ժամը 8-ին։

<u>ՆԻՍՏ ԺԳ.</u>

25 Օգոստ. 911 (առաւօտ)

Ներկաներ՝ Արեւմտ. Բիւրոյի ներկայացուցիչը, Մուշի, Կարինի, Ուս. միութեան, Սեբաստիոյ, Պալքանի, Վանի, Տիգրանակերտի, Կեսարիոյ, Պարսկաստանի, Ամերիկայի, Պոլսի, Տրապիզոնի պատգամաւորները։ Վճռական ձայնի իրաւունքով հրաւիրուածներէն՝ Տիգրան, Բաբա, Սիսեան։ Խորհրդակցական ձայնի իրաւունքով հրաւիրուածներէն՝ Ասլան, Ակնունի, Մելօ, Վահան, Սաթօ, Ասողիկ, Մար, Ժիրայր։

<u>Փարլամենթի պատգամաւոր ընկեր Վահանի տեղեկագիրը</u>.— Ընկեր Վահան տուաւ բերանացի ընդարձակ տեղեկութիւն Օսմ. փարլամենթի կազմի եւ հոսանքներու մասին ընդհանրապէս, իսկ հայ պատգամաւորներու եւ դաշնակցական պատգամաւորներու մասին մասնաւորապէս։ Խօսեցաւ նաեւ Բիւրոյի եւ փարլամենթական պատգամաւորներու յարաբերութեան մասին։ Այս ընդհանուր տեղեկատուութենէն վերջ՝ ընկերը ներկայացուց առաջարկներ առաջիկային աւելի յաջող եւ արդիւնաւոր գործունէութեան համար։

Քառորդ ժամ դադարէ վերջ, պատգամաւոր ընկեր Գեղամ տուաւ լրացուցիչ տեղեկութիւններ՝ հայ պատ-

գամաւորներու փարլամենթական գործունէութեան մասին, մասնաւորապէս ծանրանալով հայութիւնը չահագրգռող խնդիրներու վրայ, ինչպէս են գինուորագրութիւն, սպանութիւններ, հարստահարում, աշար, աղնամ, ճամբու եւ այլ տուրքեր եւն։

Տեղեկագրերու աւարտումէն ետք — որոնք գրաւոր պիտի ներկայացուին արձանագրութեան կցելու համար — տրուեցան հարցեր, որոնց պատասխանել էր լուսաբանութիւններու սկսելէ առաջ, այն խնդիրը ծագեցաւ թէ Իթթիհատի եւ Դաշնակցութեան յարաբերութիւնները պիտի քննեն առաջ թէ դաշնակցական պատգամաւորներու փարլամենթական գործունէութիւնը։ Այս մասին գաղափարներու փոխանակութիւն կատարելէ վերջ՝ ժողովը յանգեցաւ հետեւեալ եզրակացութեան։

Իթթիհատի եւ Դաշնակցութեան յարաբերութիւններու մասին ոեւէ՛ որոշում տալէ առաջ՝ նախ քննել փարլամենթական գործունէութիւնը, հողային հարցը, կառավարութեան դիրքն այս խնդիրներուն հանդէպ եւ այլն, որոնց մէջոցին ինքնին պիտի պարզուի նաեւ Իթթիհատի դիրքը, ընդունելով զայն առանցքը այս բոլոր խնդիրներու մասին ըլլալիք վիճաբանութիւններուն — անկէ վերջ ճշդելու համար մեր դիրքը Իթթիհատի եւ առհասարակ կառավարութեան հանդէպ։

Ժողովը փակուեցաւ ժամը 1-ին։

Նիստ ԺԴ.

25 Օգոստ. 911 (Կէսօրէ ետք)

Ներկաներ՝ Պարսկաստանի, Պալքանի, Ամերիկայի, Պոլսի, կարինի, Տիգրանակերտի, Կեսարիոյ, Տրապիզոնի, Մուշի, Սամսոն-Մարզուանի, Ուս. միութեան պատգամաւորները եւ Արեւմտ. Բիւրոյի ներկայացուցիչը։ Վճռական ձայնի իրաւունքով հրաւիրուածներէն Տիգրան եւ Աւօ։ Խորհրդակցական ձայնի իրաւունքով հրաւիրուածներէն՝ Ասողիկ, Ասլան, Մելօ, Վահան, Ժիրայր, Մարզպետ, Սաթօ, Ակնունի, Մար։

Կարդացուեցաւ եւ քանի մը սրբագրութիւններով ընդունուեցաւ նախորդ նիստերու արձանագրութիւնները։

Ընկեր Վահան սկսաւ պատասխանել նախորդ ժողովին մէջ պատգամաւորներու կողմէ տրուած հարցերուն։

Ժողովը նկատի ունենալով ընկեր Սուրէնի գրաւոր դիմումը որով կը պահանջէր խիստ միջոցներ ձեռք առնել նիստերը որոշուած ժամանակին սկսելու համար, մեծամասնութեամբ տուաւ հետեւեալ որոշումը։

Նիստերուն երեք անգամ կէս ժամ ուշացող պատգամաւորը կը զրկուի ձայնի իրաւունքէն, ժողովի ամբողջ ընթացքին։

Ժողովը սկսաւ զբաղիլ դաշնակցական պատգամաւորներու փարլամենթական գործունէութեան քննադատութիւնով։

Ասլան.— Պատգամաւոր ընկերներու գործունէութեան դրական կողմին վրայ կանգ պիտի չառնեմ, այլ պիտի ծանրանամ անոր թերութիւններուն վրայ, ապագային աւելի լաւ վարելու համար գործը։

Խորհրդարանական կազմը չունեցաւ հաւաքական գործունէութիւն, հակառակ Բիւրոյի յամառ ջանքերուն՝ զանոնք հաւաքական աշխատանքի լծելու. մենք առաջարկեցինք անոնց Բիւրոյին կից մասնաւոր սենեակ մը յատկացնել, ուր, իբրեւ խորհրդարանական Բիւրօ, անոնք հաւաքուէին խորհրդակցութիւններ կատարելու եւ որոշ աշխատանք կատարելու. այս աշխատանքի պակասին հետեւանքով էր որ խորհրդարանի առջեւ եկած կենսական խնդիրներ արժանի ուշադրութեան չարժանացան մեր պատգամաւորներուն կողմէ։

Վահան.— Առաջարկեց փաստեր ներկայացնել։

Կարապետ.— Պատգամաւոր ընկերը ըսաւ թէ աշխատաւորական եւ այլ խնդիրներու չուրջ չկրցան որոշ եւ արդիւնաւէտ գործ կատարել, որովհետեւ այս մասին կան եղեր հոգեբանական պատճառներ, գործին անպատրաստ ըլլալու եւ լեզուին անծանօթ ըլլալու խընդիր։ Խօսուածքի խնդիրն ալ մէջ բերաւ ընկերը. անճնական տրամադրութիւնը հոս դեր պէտք չէ խաղայ. պատգամաւորները ղեկավարուելու են մեր ուղղութեամբ, որու մասին եթէ բոլոր պատգամ. ները չէին կրնար արտայայտուիլ, մէկը իբր ներկայացուցիչ պէտք է արտայայտուէր. մեր պատգամաւորներուն [հանդէպ] եղած սիրալիր վերաբերումը արգելք պիտի չըլլար որ անոնք ըլլային խստապահանջ։

Մարզպետ.— Պատգամաւորները մեծ դեր մը չխաղացին. վարեցին քուլիսներու քաղաքականութիւն մը. ղեկավարող ուժ չհանդիսացան. ընդհ. քաղաքականութիւն մը չունեցան, որու երեսէն սաստկապէս տուժեց հայկական հարցը։ Երկրի հարստահարութեանց մասին ուսումնասիրուած բողոք չներկայացուեցաւ, ինչպէս օրինակ Զօհրապ ներկայացուց Ալպանիոյ մասին, թէեւ համեմատաբար խաղաղ եւ հանգիստ եղած ըլլար ան։ Սկիզբէն նոյն իսկ «Ազատամարտ» չարտայայտուեցաւ այդ ուղղութեամբ. բայց երբ համբերութեան բաժակը յորդեցաւ, ան սկսաւ գրել խիստ։ Գուցէ առարկուի թէ հայ պատգ. մեծ ձայն չունէր. հետեւաբար աւելորդ էր աղմուկ բարձրացնել. բայց ընդունելի չէ այս, որովհետեւ փաստով տեսնուած է թէ երբ ուսումնասիրուած եւ փաստացի տեղեկագիր ներկայացնեն, ինչպէս օրինակ ներկայացուեցան Ալպանիոյ, Արաբիոյ եւ այլ պատգամաւորներու կողմէ, կ'ունենան որոշ ազդեցութիւն։

Ակնունի.— Մեր պատգ. հատուածի թուլութեան պատճառն այն է որ ան կը կազմէր փոքր թիւ — 11 —. մինչ մենք կը պահանջէինք առնուազն 20 ձայն, համաձայն օրէնքի. նոյն օրէնքի համաձայն, յոյներն ու պուլկարներն ալ պիտի ունենային համեմատական ներկայացուցիչ։ Մեր կուսակցութիւնը չկրցաւ իրականացնել իր այս պահանջը որուն մէջ մեղադրելի է Հագգը փաշան, որը կ'առաջարկէր 7 պատգամաւոր, իբրեւ ներկայացուցիչ 700,000 (?) հայի։ Փրկելու համար այս կացութիւնը կը մնար երկու միջոց 1) Միացնել հայերը, բարձրացնելով հայ պատգամաւորներու դիրքը. եթէ այս յաջողէր՝ մեր պատգամաւորութիւնը կ'ունենար բացառիկ դիրք չնորհիւ այն իրողութեան որ մեր փլաթֆորմը ընդունուած էր գրեթէ բոլոր միւս փարլ. հատուածներէ, 2) Հայերու բարոյական դիրքը, մաքրութիւնը միւս կողմէն պիտի ըլլային զօրաւոր ազդակ մը։

Մենք ոչ միայն այսչափը չկրցանք ընել, այլ նոյնիսկ չկրցանք մեր չորս պատգամաւորները միացնել մէկ պլոքի մէջ. աւելին անոնք ոչ միայն չմիացան, այլ եւ չունեցան համագործակցութիւն եւ յաճախ խրտչեցուցին Զօհրապն ու Հալլաճեանը. մեր պատգամաւորները,— թէ մեր չորսը եւ թէ հայերը առ հասարակ — յաճախ արտայայտուեցան իրարու հակառակ. ինչ որ մեծապէս վարկաբեկեց մեզ. ես զարմանքով կարդացի Ամերիկայի մէջ այն յայտարարութիւնը թէ Գարոն[11] ու Վարդգէսը իթթիհատական պատգամաւորներ են ու այս բանը չհերքուեցաւ։ Ես ալ կը կրկնեմ, որ հոս խառնըուածքի խօսք չի կրնար ըլլալ։ Եթէ մեր չորսը պլոք կազմած ըլլային, ես վստահ եմ թէ միւս հայ պատգամաւորներն ալ պիտի կարենային համախմբել իրենց չուրջը։ Իբր եզրակացութիւն, կ'առաջարկեմ պարտաւորեցնել յառաջիկային անպատճառ պլոք կազմել եւ ըլլալ կորիզը հայ երեսփոխանութեան. այսպիսով միայն հայ պատգամաւորութիւնը պիտի կարենայ ունենալ օգտակար գործունէութիւն մը։

Տիգրան.— Երբ ես կը փափաքէի գիտնալ մեր պատգամաւորներու անհամերաշխ գործունէութեան պատճառը, ասկէ կ'ուզէի եզրակացնել ամբողջ հայ պատգամաւորութեան անհամերաշխ գործունէութիւնը։ Եթէ մեր չորսը չեն կրցած գործակցիլ, ալ ինչպէս կրնանք ակնկալել որ 11 հայերը միանան։ Պէտք է առաջիկային շատ խիստ ըլլալ եւ պարտաւորեցնել մեր պատգամաւորները որպէսզի չհամերաշխողները յայտարարեն Դաշնակցութենէն դուրս։

Աւոտ.— Ես կ'ուզեմ քննադատութեան մէջ արդար ըլլալ. ընկեր Ակնունին իր բուռն քննադատութեան մէջ այնքան ալ արդար չէր։ Պատգամաւորութիւնը որչափ որ քննադատելի է, նոյնչափ ալ մենք։ Ես իմ քննադատութիւնս պիտի բաժնեմ երկուքի — անհատական եւ հաւաքական։ Մենք սխալ ըրինք ընտրելով մարդիկ միայն դաշնակցական ըլլալնուն համար. մենք շատ լաւ գիտէինք որ Վահանը, Գարոն թուրքերէն չգիտէին եւ անպատրաստ են խորհրդարանական կեանքին։ Ընտրութիւններու պայքարը մենք վարեցինք կազմակերպութեան ծախքով բայց հաշուեպահանջ չեղանք. ո՞ր ընտրական շրջանը հաշիւ պահանջեց եւ պատգամաւորը չգոհացուց։ Շրջանները պարտաւոր էին ընել այս եւ գոհացում չտանալու պարագային բողոքել կազմակերպական ճամբով եւ հակառակ պարագային նոյնիսկ մամուլի մէջ։ Ես ալ իմ բաժինս ունենալով այս թերութեան մէջ, կ'անցնիմ քննադատութեան։

Դաշնակցական պատգամաւորութիւնը ոչ միայն չէ ունեցեր հաւաքական գործունէութեան արտայայտութիւն. ոչ միայն իր հաւաքական գործունէութեան պակասով թերացեր է, այլ եւ ունեցած է իր բացասական ազդեցութիւնը։ Մենք մեր պատգամաւորներէն չենք կրնար պահանջել այն ինչ որ չունէին։ Մի բան սակայն կրնայինք պահանջել, աշխատանքը, որ բացարձակապէս բացակայեր է։ Մեր խառն ժողովներուն մէջ երբ իրենց գործունէութեան մասին փաստ կը պահանջէինք, ամիսներ կը սպասէինք ու չէինք ստանար։ Վարդգէս, ի պատասխան մեր այս պահանջին մեզ ներքին գործոց նախարարութեան կը յանձնարարէր։ Գեղամը կը կարծէր գործ կատարած ըլլալ ամէն մի հեռագրի առթիւ նախարարի դուռը ափ առնելով կամ փարլամենթի մէջ խօսք բարձրացնելով անհարկի կերպով, ինչ որ պատգամաւորի արժէքը կը կորսնցնէ։ Հողային կամ այլ կարեւոր հարցի մասին ոչ մի խղճամիտ ուսումնասիրութիւն չէ եղած։ Հողային հարցի մասին ներկայացուած նախագիծը, որ իբր գործունէութիւն ցոյց տուին պատգամաւորները, ոչ միայն պիտի լուծում չտար այդ կնճռոտ հարցին այլեւ, եթէ ընդունուէր, ամբողջովին պիտի քանդէր եղածն ալ, որովհետեւ նախարարութեան պատրաստած նախագծին իբր հականախագիծ մեր պատգամաւորներուն պատրաստած ու նախարարութեան ներկայացուածը, որ անկէ մերժուելու պարագային պիտի ներկայացուէր փարլամենթին — ոչ միայն բաւարար լուծում չէր տար հարցին այլեւ կը վնասէր անոր. քանի որ այդ նոր նախագիծը ընդունելու պարագային գոյութենէ պիտի դադրէր այն գոյութիւն ունեցող օրէնքը, որ եթէ գործադրուի լիուլի գոհացում կու տայ արդէն հողային հարցի բաւարար եւ արդար լուծման։

Աւոտ է հսկայ ռափոր Գարոյի ներկայացուցածի մասին, որ ոչ միայն հսկայ չէ, այլ եւ իր մտքի ծնունդը չէ։ Նա ոչ մի խղճամիտ ուսումնասիրութիւն կատարած չէ հանրային չինութեանց մէջ։

Մր օրէնսդրական օրինագծի մէջ է որ մեր պատգա-

11.- Խօսքը կը վերաբերի Արմէն Գարոյի՝ Փաստրմաճեան Գարեգինի, որ Վարդգէսի (Սերենկիւլեան Յովհաննէս) հետ երեսփոխան էր Կարնոյ։ Արձանագրութեանց մէջ Գարոն արեւմտահայ հնչիւնով ընդհանրապէս գրուած է Կարօ ձեւով։

մաւորները յանձնախումբերու մէջ իրենց առաջարկը ներկայացուցին, ընդունիլ տուին կամ մերժուեցան. չըրին. ընկեր Ակնունին մեծ դառնութեամբ կ'ըսէր թէ չկրցանք հայ փարլամենթականներու պլոքը կազմել. չկրցանք եւ պիտի չկարենանք, որովհետեւ մեր հայ պատգամաւորները, բոլորն ալ չեն եղած հայկական ընտրութեան արդիւնք. իթթիհատականները այն ատեն մեզ դիմած են, երբ անկարող եղած են անկախօրէն ընտրել. իսկ երբ կրցած են՝ ընտրած են անկախօրէն եւ ընտրած են մեր հակառակորդը: Մեր պատգամաւորները չզգացին իրենց վրայ հսկողութիւն եւ հետեւաբար չունեցան բաղձալի գործունէութիւնը: Միակ մարդը որ կրցաւ յաջողապէս արտայայտուիլ Զօհրապն է, որ նոյնպէս աշխատանք չկատարեց: Եթէ ան բախում ունեցաւ Զօհրապի հետ ես Վարդգէսը կը գտնեմ իրաւացի, որովհետեւ Զօհրապը քննադատելի էր յաճախ, օրինակ երբ ան կը պաշտպանէր Մերակոյտը: Զօհրապը չէր կրնար այն անհամբերաչէս դիրքը բռնել եթէ իր ետեւը տեսնէր դաշնակցական պլոքը: Եւ եթէ Զօհրապ ի նպաստ Ալպանիոյ փառաւոր ճառ արտասանեց եւ ոչ ի նպաստ Հայաստանի, պատճառը չատ պարզ է: Որովհետեւ Ալպանիա զէնք ունէր ձեռքը, իսկ ոչ միայն հայ պատգամաւորները անհամբերաչէս էին, այլեւ դաշնակցականները չունէին իրենց պլոքը:

Ուրեմն մենք իրաւունք չունինք անոնցմէ պահանջելու իրենց չունեցածը. կրնայինք աշխատանք պահանջել, որ չունեցան: Ոչ ալ յարաբերութիւն մը կատարուեր [է]. ոչ իսկ երեք տարուայ ընթացքին պատգամաւորներէն երկուքը իրենց ընտրական շրջանը գացած են՝ խնդիրներուն տեղին վրայ ծանոթանալու համար:

Լեռնեան.— *Ես բնաւ տարօրինակ չեմ համարեր որ քննադատութիւնները այսչափ հեռու կ'երթան եւ անճնականութիւնները կը չօշափուին: Երբ վերջին երեք տարուայ ընթացքին քննադատութիւններ կ'ըլլային, Դաշնակցութեան ղեկավար մարմինը գոհացում չէր կրնար տալ, առարկելով թէ ե. Ընդհ. Ժողովը լիազորութիւն տուած է իր պատգամաւորներուն: Ուրեմն, մեղադրելին Երդ. Ընդհ. Ժողովն է, որ առանց նկատի ունենալու պատգամաւորներու իրական արժէքը, տուած է անոնց այս լայն արտօնութիւնը: Այս սխալը պէտք է այս ժողովէն չտկուի: Ընկեր նախագահը չատ լաւ բնորոշեց Վահանի ճառը, զայն անուանելով ինքնամբաստանութիւն, որուն առջեւ թէեւ կ'ակնկալուէր որ քննադատները զինաթափ ըլլային, բայց ես կը կարծեմ ընդհակառակը. ան աւելի կը զօրացնէ քննադատները: Երբ մեր պատգամաւորները հասկցան թէ իրենք անյարմար են այդ պատասխանատու պաշտօնին, պէտք է հրաժարէին անմիջապէս:*

Տիսիփլինի բացակայութիւնը ամէնէն աւելի երեւան եկած է մեր պատգամաւորներու գործունէութեան մէջ. կրնամ բազմաթիւ փաստեր բերել: Շատեր կ'ըսեն թէ լեզուին անծանօթ են. փարլամենթական գործունէութիւնը ճառերու մէջ չէ եւ այն ո՞ր լեզուն է որ երեք տարուայ մէջ կարելի չէ սորվիլ: Պատգամաւորութեան երեք տարուան գործունէութիւնը ոչ մէկ փաստով ապացուցած է թէ փարլամենթի մէջ կայ դաշնակցական ֆրակցիա: Չեմ ուզեր ծանրանալ աշխատանքի մասին, որուն մասին խօսեցաւ ընկեր Ատոմ: Քանի՞ անգամ մեր պատգամաւորները երկիր, իրենց ընտրական շրջանակը գացած են: Իսկ երբեմն գնացողները իրենց շրջանը գնացած չեն: Այստեղ պլոքի խնդիր կար, կ'ըսեմ.— եթէ դաշն.ները, որ դամոկլեան սրի պէս իրենց գլխին վրայ կախուած ունէին Դաշնակցութիւնը, ու պլոք չկազմեցին, ինչպէ՞ս կ'ակնկալենք ամբողջ հայերու պլոքը.— նկատի ունենալով մեր պլատֆորմը, անկարելի կը նկատեմ ամբողջ հայկական պլոքի կազմութիւնը. եթէ ըլլար իսկ վնասակար պիտի ըլլար. որովհետեւ այդ հայ պլոքին մէջ ալ մեր ընկերները բախում ունենալով՝ մեզ պիտի վարկաբեկէին. հետեւաբար, եթէ կարելի չէ ընկերվարական փլաթֆորմի մը շուրջ համախմբել հայերը, գոնէ գանոնք համախմբելու է ազգային ընդհանուր բնոյթ կրող հարցերու շուրջ:

Նիստը փակուեցաւ որոշեալ ժամուն:

Նիստ Ժե.

26 Օգոստոս 911 (առաւօտ)

Ներկայ՝ Պարսկաստանի, Պալքանի, Ամերիկայի, Պոլսոյ, Կարինի, Տիգրանակերտի, Կեսարիոյ, Տրապիզոնի, Սեբաստիոյ, Մուշ-Սասունի, Սամսոն-Մարզուանի, Ուս. միութեան պատգամաւորները եւ Արեւմտ. Բիւրոյի ներկայացուցիչը. վճռական ձայնով հրաւիրուածներէն՝ Բաբա, Տիգրան, Աւօ. խորհրդակցական ձայնով հրաւիրուածներէն՝ Ասողիկ, Սաթօ, Ակնունի, Ժիրայր, Մարզպետ, Մար, Վահան, Ասլան, Մելօ:

Կարդացուեցաւ ընկեր Անդրանիկի[3] նամակը, որով իր չնորհաւորութիւններուն հետ՝ կ'իմացնէր նաեւ իր չկրնալ ներկայ գտնուիլը ժողովին:

Օրակարգի խնդիրն էր՝ <u>չարունակութիւն Օսմ. փարլամենթի դաշնակցական երեսփոխաններու գործունէութեան</u>.— *Կը կարդացուի կրկին վերջին Ընդհ. Ժողովի որոշումը՝ Օսմ. փարլամենթի դաշնակցական երեսփոխաններու պարտականութիւններն ու իրաւասութիւնները գծող:*

<u>Վահապ</u> (ի դիմաց Բիւրոյի).— *Կը չեշտէ երկուան ժողովին մէջ ըսուածները՝ հաւաքական գործունէութեան բացակայութեան մասին եւ խորհրդարանական Բիւրոյի մը պէտքը: Այս ուղղութեամբ երեսփոխաններու գործունէութիւնը այնքան անգոհացուցիչ եղած է որ՝ Արեւմտ. Բիւրոն ինք հարկադրուած է նամակով դիմել երեսփոխաններուն: Շատ բաներ ոտքի վրայ խօսուած են. աշխատանքի բաժանումը բացակայած է. նախ քան իթթիհատին ներկայանալը՝ խորհրդակցութիւնները քիչ անգամ տեղի ունեցած են, այնպէս որ հակասական դուրս եկած են Բիւրոն եւ երեսփոխանները. հակասական եղած է նաեւ անոնց գործունէութիւնը խորհրդարանին մէջ: Այս բանին մէջ ալ Բիւրոյի ջանքերը անզօր եղած են: Ցաւալի կէտերէն մէկն ալ այն էր որ ընկերները անպատրաստ գնացին խորհրդարան. միակ Վահանն էր որ մէկ անգամ պատրաստուած հրապարակ եկաւ. աւելի նախընտրելի էր չխօսիլը՝ քան թէ անտակ կերպով հրապարակ գալը՝ ինչպէս եղաւ յաճախ.— օրինակ՝ Հայկական Հարցի մասին Վարդգէսի անպատրաստ հրապարակ գալը. այդ քայլին տպաւորութիւնը շատ ճնշող էր: Մեր երեսփոխաններուն պակսեցաւ սիսթեմատիկ աշխատանքը, տեղի տալով պատահական գործունէութեան մը: Ամէն անգամ կազմակերպութենէն եկած նամակները տրամադրելի եղան իրենց, որոնցմէ չօգտուեցան սակայն: Այս աշխատանքի պակասին մէջ մատնանշուած պատճառներէն զատ, գլխաւորը՝ ծուլութիւնն էր. երկրորդը՝ երեսփոխանական հանգամանքը եւ չորս տարուան պայմանը՝ որ ինքնահաճ կամայականութիւն մը առաջացուցած է անոնց մէջ. անոնք՝ ստեղծուած կապերը պետական շրջանակներու հետ՝ վերագրեցին կարծես իրենց հեղինակութեան, մոռնալով Դաշնակցութեան դերն ու գոյութիւնը, եւ այն մտայնութեամբ որ՝ կարծես ալ պէտք չպիտի ունենան անոր. երրորդը՝ Ընդհ. Ժողովի որոշումի եւ փոխյարաբերութեան անստոյգ գծումն է: Ջնայելով որ իրենք կազմակերպութեան ծախքերով ընտրուած էին, իրենց դրամական մասնակցութիւնը չբերին անոր, հակառակ Բիւրոյի դիմումին, բացի այն համեստ մասնակցութենէն՝ որ բերին գրպանի ծախսերուն:*

<u>Անտոն</u>.— *Ընդհ. Ժողովի որոշման ծանօթ ըլլալէ յետոյ՝ կ'ուզէ չեշտել որ՝ Դաշնակցութեան գործունէութեան մէջ փարլամենթի գործունէութիւնը ամէնէն անգոհացուցիչն է: Վահանը ինքը չեշտեց որ՝ իրենք բարոյական հեղինակութիւն ունէին միւսներուն եւ ժողովուրդին վրայ, որովհետեւ յեղափոխական կազմակերպութեան մը ներկայացուցիչն էին: Մեր պատգամաւորները ոչ միայն չպահեցին այդ կազմակերպութեան փրեսթիժը այլ վարկաբեկեցին զայն. պատգամաւորները ամէնէն առաջ ժողովուրդին ներկայացուցիչն են, բայց ոչ մէկ անգամ չկանգնեցան ժողովուրդին ցաւերը ցուցնելու համար. եթէ խորհրդարանին մէջ լսողներ չըլլային, դուրսը լսողներ կ'ըլլային: Եթէ այդ ալ չէին կարող ընել, գոնէ կրնային պատրաստուած նիւթերը տպագրել եւ ցրուել: Երկրի քիւրտերն անգամ մեզ միլլէթ վէքիլի կ'ընդունին եւ այդ ականածանքով կը դիմեն. պէտք է արդարացնենք այդ յոյսերը: Եթէ մեր երեսփոխան ընկերները պատրաստ չէին, կրնային գոնէ առաջնորդուիլ մեր գրականութենէն. վլախովի մը մէկ ճառը ամէնքը յարգանքով լեցուց դէպի այն. մեր ընկերներէն ոչ մէկը ինքզինք նրա դիրքին մէջ դրաւ: Պետական պատրաստութեան չենք սպասեր, բայց կը պահանջենք իրենցմէ ժողովուրդին չահերուն պատշտպան ըլլալ: Լեզու չգիտէին, այո՛, բայց չէի՞ն կրնար գրել տալ եւ կարդալ: Այս երկիրը օրէնքներով կը բարեկարգուի. մենք հարկադրուած ենք անբաժան մնալ թուրքերուն հետ. անոնք այդ գիտեն. անոր համար է որ օրէնքներու մշակման մէջ մենք պէտք ենք մեր մասնակցութիւնը բերել: Երկաթուղին կարեւոր է. դեռ փարլամենթէն առաջ այդ խնդիրը դրուեցաւ. բայց ոչ մէկ ատեն ելան պաշտպանելու խորհրդարանին մէջ: Ինչո՞ւ պէտք էր կապուիլ ոեւէ Ջէմալբէրի կամ այլ ընկերութեան անունին. մեզի երկաթուղի պէտք էր. ա՛յս է էականը. ինչո՞ւ Դաշնակցութեան անունը կապուած չպիտի ըլլար այդ կարեւոր գործերուն մէջ. բանուորական օրէնք կը կազմուի, չեն գար առաջ, տարի կ'անցնի եւ չատ վերջը հրապարակ կու գայ ան: Ի՞նչ մեծ դժուարութիւն կար աշարի[12] օրէնք մը պատրաստելուն մէջ: Պաշտօնեաներու եւ զինուորականներու ամսականները բարձրացուցին, ու փոխանակ անոնց դէմ արտայայտուելու՝ զինուորները անդին մոռացութեան տրուեցան. անոնց մասին ոչ ոք մտածեց: Մեր ընկերները երբ դիրքի ելան, համեստութենէ զրկուեցան: Մեր մէջ քննադատութիւնը պակսեցաւ. քննադատութեան պակասը եղաւ այս վիճակին պատճառը: Գաւառ գնալու եւ գալու խնդիր եղաւ. բայց գաւառ երթալ եւ ոչինչ չընել ի՞նչ կը նշանակէ. կ'երթան պարզ ճանապարհորդութեան համար եւ ճանապարհածախսի համար: Ասոնք մեր աւանդութիւններուն հակառակ, հակոտնեայ երեւոյթներ են. կուսակցութեան դրամականին մասնակցելու պարագան՝ կարեւոր էր նկատի առնելով սոսկ ընկերական-յարաբերական տեսակէտով: Ոչ իսկ՝ իրենց քայլերը պատշաճեցուցած են կազմակերպութեան պատասխանատու ընկերներու քայլերուն ու Բիւրոյի ներկայացուցիչին հետ. հակառակ ուղղութեամբ են գործած: Ժամանակաւոր կառավարութեան մէջ միայն պիտի մըտնէին պատգամաւորները, այն եւս երբ յեղափոխական շրջանի մը մէջ գտնուէինք, մինչդեռ մենք ուժ տուած ենք Գարոյի թեկնածութեանը: Եթէ մեր պատգամաւորները այս կամ այն յարաբերութիւնը պահեցին՝ աւելի ի հաշիւ իրենց դիրքերու պահպանման էր: Մինչեւ որ փոլիթիքանութեան, դիրքի պահպանման, ռոճիկներու աւելցման եւ այլ հետամտութիւններուն վերջ չտրուի, պիտի կրկնուին այս երեւոյթները: Գալով իրենց ուղղութեան յառաջիկային համար, այսքան կ'ըսեմ որ կարելի չէ բոլոր հայ պատգամաւորները միաց-

12.- Աշարը՝ բերքի տասանորդ տուրքն է:

նել. բացի ազգային իրաւունքներու պաշտպանութեան խնդիրէն, միւս խնդիրներու մէջ չենք կրնար միանալ անոնց. մենք պիտի ձգտինք աշխատաւորական խմբակ առաջ բերելու, մինչեւ այդ՝ Իթթիհատի ձախ թեւին հետ կը յարաբերուինք եւ գործակցինք ի հարկին. եթէ կարելի է կ'աշխատինք նոյնիսկ անոնք ալ կապել եւ այդ ուղղութեամբ տանիլ մեզի հետ:

Ակնունի.— Վիճաբանութեան այս ուղղութիւնը մեզ նպատակի չի տանիր: Եթէ ժողովը տեսութիւններու չուրջ կանգ պիտի առնէ, չեմ կարծեր որ օգտակար ըլլանք: Եթէ պատգամաւորութեան թերի կողմը կարգաւորելով գործնական խնդիրներու չուրջ արտայայտուինք՝ այն ատեն խօսինք:

Վահան (*ի պատասխան*).— Խօսողները, մասնաւորապէս երկու երեք ընկերներ, համախորհուրդ գործունէութեան մասին անբաւարար գտան իմ ըսածներս. անոնք հաւաքական եւ համախորհուրդ գործունէութիւնը չփոթեցին. հաւաքական գործունէութիւն եղած է, բայց ոչ համախորհուրդ գործունէութիւն: Հաւաքական գործունէութիւնը ազգային եւ աշխատաւորական բնոյթ ունեցող խնդիրներու մէջ արտայայտուած է. համախորհուրդ գործունէութիւն չենք ունեցած, պարլամենտի մէջ՝ ընկերներու արտայայտութեան եւ քուէարկութեան պարագային: Պատճառ՝ որովհետեւ թուրքիոյ կեանքին համար փարլամենթի գոյութիւնը նոր երեւոյթ մըն էր. դրութեան եւ ուժի յանկարծական փոփոխութիւնը բոլորովին անսպասելի վիճակի մէջ դրին մեզ. կային խնդիրներ՝ որոնք անմիջական լուծում կը պահանջէին, զորս չէին նախատեսած մեր կուսակցական ժողովները: Այս պարագային է որ իւրաքանչիւր դաշնակցական պատգամաւոր արտայայտուեցաւ եւ գործեց իր տեմպերամէնտով[13] եւ մտածելակերպով: Մրագիրը թէեւ բոլոր ընկերները ընդունած են, սակայն տաքտիկի մէջ չատեր կը տարբերին անոնցմէ. այս պարագան արտայայտուած է սահմ. ուժի օրով, զանազան ընկերներու գործունէութեան չուրջ: Տիսիփլինը անշուշտ դեր ունի, բայց մոռնալու չէ անհատին գիտակցութիւնն ու կուսակցական հասկացողութիւնները: Ճիշդ է որ պետական կեանքին մէջ անհատական սերտ յարաբերութիւններու պահպանման չնորհիւ մեր դիմադրական ուժը թուլացած է եւ այս ցուելով դիտել տուի. արդէն նոյնիսկ մեծ նշանակութիւն ունեցած է մեզ անդամալուծելու տեսակէտէն, օրինակ՝ ազգային խնդիրներու մասին հրապարակ չգալը հէնց Իթթիհատական բարեկամներու խորհուրդն է. մեզմէ ոմանք կը կարծէին թէ մօտիկ յարաբերութեամբ աւելի կը շահէինք, քան թէ դիմադրական դիրքով. այս կարծիքները կարելի չեղաւ հաշտեցնել միմեանց հետ. միայն այն եղաւ որ սերտ յարաբերութիւն պահելու հոսանքը աւելի տիրապետող եղաւ եւ այդպէս ալ չարունակուեցաւ: Մեր կուսակցութիւնը մեզ ընտրած է այլ նկատումներով. ան կը կարծէր որ լեզուէ, ընդունակութենէ աւելի՝ յեղափոխական տեմպերամենտ ունեցող մարդիկ դրկել հարկաւոր է, որովհետեւ սահմանադրութեան մասին վստահ չէր: Ճիշդ է որ քուէի մէջ ալ բաժնուեցանք — Հագգը փաշալի դահլիճին ի նպաստ եւ աննպաստ քուէ տալու մէջ — բայց այդ պարագային ալ ձայները հաւասար էին, որով տիսիփլինի խնդիր չէր կրնար գոյութիւն ունենալ: Հայկական ցաւերու մասին փարլամենթի մէջ չխօսուիլը արդիւնք է այլ պատճառի. սկիզբի չրջանին որոշուած էր արտայայտուիլ. ինչպէս որ եղաւ քանիցս. վերջը ինչո՞ւ չարտայայտուեցանք — մեզ ալպաններու եւ արաբներու հետ բաղդատել ճիշդ չէ. մեր քիչուորութիւնը, զանազան թուլութիւնները դեր ունին այս գործին մէջ. անոնց հետ միացան չատ անգամ թուրքեր եւ այլ ազգութիւններ: Մենք արտայայտուելէն արդիւնք չէինք սպասեր, աչքի առջեւ ունենալով փարլամենթի մտայնութիւնը. լեզու չգիտնալը նոյնպէս մեծ դեր կը կատարէր. դատ մը պաշտպանելու համար պէտք է լեզուին գիտակ ըլլալ: Պլոքներ չկազմելու մեղադրանքին գալով՝ հայ պատգամաւորներու հետ ազգային հարցերու մասին միշտ փորձեր եղած եւ անյաջողութեան մատնուած են, եթէ միշտ ալ ինքզինքնին համաձայն ցոյց տուած են: Ընդհանուր մեղադրանքներու մէջ կան անպայման արդարացի կէտեր: Ընտրութեանց օրերուն Դաշնակցութիւնը ամէն կերպ աշխատեցաւ սահմանադրական տարրերը կապել մեզ հետ, մեկնելով նաեւ այն հիմնակէտէն որ ընտրուածները դաշնակցական թեկնածուներ ըլլան եւ այդ բնական էր եւ պէտք էր որ այդպէս ըլլար: Հողային հարցին մասին եղած աշխատանքները անհատներու աշխատութեան արդիւնքը չէ, այլ հաւաքական ժողովներու: Երկաթուղային հարցի չուրջ եղածներն ալ կ'անտեսուին: Ցաջողեցանք պատգամաւորները ժողովի հրաւիրելու երկու անգամ. առաջինին եկան 60-70 հոգի. երկրորդ անգամ է որ — ինչ անցաւ դարձաւ չենք գիտեր — այլ եւս չեկան: Բանւորական օրինագծին ուշանալուն պատճառն այն է որ՝ կը փափաքէինք ուրիշ պատգամաւորներ եւս միացնել անոր: Մեկնիաներու մէջ եւս աշխատութիւններ կատարուած են — օրինակ, ընկերներէն ոմանց մասնակցութիւնը ու օգտակարութիւնը հանրօգուտ եւ երկաթուղային սեկցիաներու մէջ, ինչ որ նոյնիսկ կը խոստովանին թուրք երեսփոխանները, տարբեր խնդիր որ չօչափելի արդիւնք չէ տուած: Չէսթրերի ծրագրին ընդունիլը յանձնաժողովէն՝ մեր ընկերներու ջանքերուն արդիւնքն է. կրթական խնդիրներու մէջ նոյնպէս ունեցած ենք դեր. եւ այս չատ մը խնդիրներուն մէջ ղեկավարուած ենք միշտ Դաշնակցութեան ծրագրէն: Մեզմէ ոչ մէկը պատգամաւորի իր պաշտօնին վրայ դողացող չէ ու պիտի չվարանի հրաժարիլ անկէ. բայց կային նկատումներ. կուսակցական տիսիփլինը, հրաժարման պարագային յաջորդ մը չգտնուիլը, յառաջիկային օգտակար ըլլալու յոյսերը՝ որուն արդիւնքը նկատելի եղած է տարուէ տարի: Ռոճիկներէն կազմակերպութեան չտալու ցանկութիւն չկայ. բայց այլ եւ այլ պատճառներով չեն կրցած անմիջապէս գոհացնել. ոչ ռոճիկները, ոչ ալ իրենց դիրքը փոխած են իրենց ներքին մարդը: Անցնելով հիմնական խնդրի մը՝ խղճի եւ ծրագրի խնդրին — իրականութեան մէջ այնպէս է որ՝ արդէն տարիներու ընթացքին մեր խիղճը ենթարկուած է այդ ծրագրին: Ամէն քայլափոխումի մեր մէջ երկուութիւն մը կը ցցուի, միացնելով նախաձեռնութեան ոգին եւ զոհելով մեր սեփական մտածողութիւնները: Սխալներ չատ կան. ասկէ յետոյ պէտք է որոշ գծել պատասխանատուութիւններու սահմանը թէ մեզ եւ թէ գալիքներուն համար:

Աստղիկ.— Ազգային խնդիրներու եւ ցաւերու մասին չխօսուելու մէջ երեսփոխանները պատասխանատու բռնելու չէ, որովհետեւ Ընդհ. Ժողովը ոչ մէկ ցուցմունք եւ պարտադրութիւն ըրած է: Այս բոլորին հետ՝ երեք տարուայ ընթացքին ներկայացած պատեհութեամբ արտայայտուած են իրենք. վերջին ամիսներու ընթացքին եղած արտայայտութիւնը անակնկալի արդիւնքն է: Ամէն խնդիրի համար դիմում եղած է, թէեւ առանց բաւարար լուծման:

Նախագահը բաւարար համարելով քննադատութեան պատասխանները կ'առաջարկէ միջոցներ ցոյց տալ:

Ատոմ.— Ժողովը կրնայ կանոններ սահմանել, սակայն այդ կանոնները գործադրող ուժ հարկաւոր է: Առաջադրուած խնդիրին գոհացում տուող միակ էակը՝ աշխատանքն է. այն օրը որ գործադրուեցաւ այդ պայմանը, այն օրէն կը դարմանուի ցաւը:

Մարզպետ.— գործել հաւաքաբար եւ կուսակցութեան հետ խորհրդակցաբար. դաշնակցական պատգամաւորները՝ հարկ է որ նախ իրենք իրենց մէջ հաւաքութիւն ներկայացնեն կազմելով կորիզը հայ պատգամաւորութեան եւ ղեկավարելու համար զայն ու ձգտին աշխատաւորական խմբակցութեան մը առաջացումին:

Ասլան.— Վճռել անհրաժեշտաբար որ դաշնակցական երեսփոխանութիւնը համախորհուրդ եւ հաւաքաբար գործէ եւ ներկայացնէ կազմակերպութիւն մը: Ընդունելով անոնց ինքնուրոյն գոյութիւնը՝ պատասխանատուութեանց կէտերը ճշդել եւ կազմակերպութեան համապատասխան մարմինի հետ համերաշխ եւ համախորհուրդ գործունէութիւն մը պարտադրել:

Զրգօ.— Հարկ է լաւ ճշդել Իթթիհատի եւ մեր երեսփոխաններու յարաբերութեան պարագաները, որպէսզի յառաջիկային անոնց գործունէութիւնն ու արտայայտութիւնը չկաշկանդուի այս կամ այն նկատումներով: Բիւրոյի դերը պէտք է զգացնել եւ Օսմ. երեսփոխանութեան պէտք է տալ խորհրդակի մը դերը:

Կը կարդացուի Պոլսոյ Շրջ. Ժողովի հետեւեալ բանաձեւը, որ կ'ընդգծէ հետեւեալ միջոցները.

«Մեկնելով կուսակցութեան ու հասարակութեան չահերու տեսակէտէն, միանգամայն եւ քննութեան առնելով Օսմ. փարլամենթի դաշն. երեսփոխաններու գործունէութիւնը իրենց աշխատանքին ու արտայայտութեան մէջ, Շրջ. ժողովը ոչ միայն գտաւ զայն անգոհացուցիչ, այլ բացասական:

«Իբրեւ արդիւնք Ա. նստաշրջանէն ստացուած փորձառութեան եւ իր այս եզրակացութեան, կ'առաջարկէ Գ. Ընդհ. Ժողովին ա) կուսակցութեան փրեսթիժին եւ հասարակութեան չահերուն չվնասելու նախանձախնդրութեամբ հրաժարիլ ընկերներու թեկնածութիւնը պաշտպանելէ, եթէ չգան յարմարագոյններ: բ) Պաշտպանել անպայման թրքերէնի հմուտ ընկերներու թեկնածութիւնը: Ցարմարագոյն ընկեր չգտնուած պարագային նախընտրել մեր տեսակէտներուն մօտ դեմոկրատիկ սկզբունքներու տէր ոչ-դաշնակցական անհատներ: գ) Թեկնածուներու անուանումը չձգել տեղական կազմերուն, այլ Թուրքիոյ Ռայոնական ժողովին: դ) Հետամտիլ հայ երեսփոխաններու թիւը ընդլայնելու փարլամենթին մէջ: ե) Դաշնակցական երեսփոխաններէն փարլամենթին մէջ ունենալ ուրոյն խմբակ եւ պարտադրել զանոնք արտայայտել իրենց ինքնուրոյնութիւնը ու դաշնակցական տեսակէտները եւ, համաձայն կուսակցութեան կողմէ կազմուած գործունէութեան նոր փլաթֆորմի, ի հարկին գործակցիլ Իթթիհատին եւ խորհրդարանական ազատական տարրերու հետ: զ) Պարտադիր դարձնել դաշն. երեսփոխաններու հաւաքական պատասխանատուութիւնը թէ կուսակցութեան առջեւ, իրենց գտնուած վայրի կեդր. մարմինին միջոցով եւ թէ իրենց գործունէութեան մէջ. միաժամանակ պահելով սերտ յարաբերութիւն իրենց ընտրական չրջանի հետ: է) Երեսփոխանները ընտրական ֆոնտին կը մասնակցին որոշ գումարով, փոխադարձ համաձայնութեամբ որոշելով զայն համապատասխան մարմնի հետ. իսկ իրենց անդամավճարները ըստ սակի կը վճարեն իրենց գտնուած եւ ապրած վայրի տեղական մարմնին, իբրեւ սոսկական անդամներ կազմակերպութեան»:

Ընկեր Վարանդեան կը կարդայ իր բանաձեւը, որ սակայն քուէարկութեան դրուելէ առաջ հարց կը տրուի:

Ակնունի.— Ջատել հարկ է յառաջիկայ ընտրութիւններու եւ յառաջիկայ պատգամաւորներու ընտրութեան պարագան, ներկայ պատգամաւորներու գործունէութեան քննադատութիւններէն եւ յառաջիկայ նստաշրջանի գործունէութենէն:

Անտոն.— Հարցին չուրջը պէտք եղածէն աւելի խօսուեցաւ եւ չօչափուեցան այս կամ այն կէտերը: Այժմ կարգը բանաձեւերու քննադատութեան եւ քուէարկութեան մասին է:

Օրակարգի առաջարկուած կերպով դասաւորման

13.- Տեմպերամենտով՝ խառնուածքով:

մասին կարծիքներու փոխանակութենէ յետոյ որոշուեցաւ բոլոր մնացած խնդիրներու մասին խօսիլ եւ բանաձեւ ներկայացնել քուէարկութեան համար։

Ակնունի.— Առաջիկայ խորհրդարանական ընտրութիւնները ըստ մեր ծրագրին եթէ համեմատական սիստեմի դրութեամբ տեղի ունենան խնդիրը կը դիւրանայ. այս առաջարկը պէտք է ընդունիլ տալ Իթթիհատին պահանջելով մօտ 20 պատգամաւոր։ Թուրքերու թիւը կը հաշուեն 7 միլիոն, արաբներունը 10 միլիոն, յոյն 3.5 միլիոն, հայ՝ 2 միլիոն, քիւրտ՝ 2.5 միլիոն, պուլկար՝ 1 միլիոն, Ալպան՝ 2.5 միլիոն։ կան ազգութիւններ որ այս թիւերը կը չհաշուեն, օրինակ յոյները, թուրքերը եւ արաբները։ Թուրքերու մէջ այն ձգտումը կայ որ ազգերու բաժանումը տրուի ոչ թէ ըստ ազգութեան այլ ըստ կրօնի. այս համեմատութեամբ իսլամներու թիւը կը հասնի մօտաւորապէս 22 միլիոն։ քրիստոնեայ 7 միլիոն։ Այս տեսակէտին դէմ է Դաշնակցութիւնը։ Հոս աւելի գերիչխանութեան պահպանման նկատումներն են որ կը խօսին, թէեւ թուրքերը որոշ զիջումներ ընելու տրամադիր էին հայերու վերաբերմամբ, ընդունելով առանց ուղղամտութիւնը։ Այս խնդիրն է որ պէտք է քննուի։ Իր կարծիքն է՝ առանց քոմփրոմիսի պաշտպանել համեմատական ընտրութեան սիստեմը. անցեալ շրջանին մէջ թեկնածուներու ընտրութիւնը դրուած էր բուն կուսակցութեան հողի վրայ, ուր դժուարութեանց բախուեցաւ, որովհետեւ թէ անձի եւ թէ օրինական արգելքներ եղան։ Այս պատճառով ալ հարկ է ընդունիլ — եթէ դաշն. շարքերու մէջ չկան համապատասխան անձնաւորութիւններ՝ այդ պարագային ոչ-դաշնակցական յարմարագոյն հայ թեկնածուներու տալ կամ միջկուսակցական ձեւին հակիլ եւ ծայրայեղ պարագային՝ միջազգային ձեւին։ Նախորդ ընտրութիւնները եղան տեղական մարմիններու եւ Պատասխանատու մարմնի համաձայնութեամբ։ Այս շրջանին համար ալ հարկ է յատուկ ընտրական Բիւրօ ստեղծել որուն նպատակն ըլլայ այդ գործով զբաղիլ, իսկ ճեռնհաս մարմինները 4-5 ամիս առաջ մտնեն գործի մէջ եւ ուժեղ պրոպականդ մղեն։ Դրամական գործին մէջ այն կարծիքէն եմ որ այդ պարտականութիւնը ոչ թէ ստիպման մը տակ պիտի իրագործուի այլ իրենց անհատներու բարոյական հասկացողութեան պէտք է թողուլ։*

Դեռ խօսողներ մնացած ըլլալով՝ չարունակութիւնը վերապահուեցաւ յաջորդ նիստին։

Նիստ ԺԶ.

26 Օգոստոս 911 (կէսօրէ ետք)

Ներկայ՝ Արեւմտ. Բիւրոյի ներկայացուցիչը, Մուշ-Սասունի, Պոլսի, Կարինի, Տիգրանակերտի, Սեբաստիոյ, Սամսոն-Մարզուանի, Պալքանի, Տրապիզոնի, Պարսկաստանի, Ամերիկայի, Կեսարիոյ, Ռուս. միութեան պատգամաւորները։ Վճռական ձայնի իրաւունքով՝ Աւօ, Բաբա, Տիգրան, խորհրդակցական ձայնով՝ Մելօ, Վահան, Մար, Սաթօ, Ժիրայր, Ասողիկ, Ակնունի, Ասլան։ Ընդամէնը 16 վճռական եւ 7 խորհրդակցական ձայն։

Շարունակութիւն նախորդ օրակարգի խնդիրին.—

Աւտմ.— Ակնունին լաւատես է դէպի ընտրական հարցը։ Ճիշդ է որ Դաշնակցութեան սկզբունքներէն մէկն ալ համեմատական կիրարկման խնդիրն է. բայց երբ հարցը գործնականին կու գայ՝ խնդիրը կը տարբերի։ Պատգամաւորական ժողովի թեկնածուներու նշանակումը պէտք է թողուլ Հայոնական ժողովին, ինչպէս ըրաւ Կովկասը, Պարսկաստանը։ Նոյնն է նաեւ Թուրքիոյ համար, այլ կերպ վարուելով անհետեւողական քայլ մը առած պիտի ըլլայինք։ Ընտրութեան ձեւին գալով՝ կ'առաջարկուի բանակցիլ Իթթիհատին հետ, ինչպէս եղաւ անցեալի մէջ, քանի որ անոնք էին յաջողցնողը մեր թեկնածուներուն ընտրութիւնը։

Ճիշդ է որ այդպէս ըրին, սակայն՝ այն վայրերու մէջ՝ ուր մեր թեկնածուներու յաջողութիւնը ակներեւ էր. այն ինչ՝ քիչ-հայաշատ կեդրոններու մէջ մեր թեկնածուներու ընտրութիւնը ետ մղուելով անգոյն մարդիկ առաջ քշուեցան։ Կուսակցական թեկնածուներ առաջ քշելու համար մեր ուժն ու ազդեցութիւնը գործածեցինք անցեալի մէջ, այդպէս պիտի ընենք նաեւ ապագայի[14] *վերաբերմամբ։ Բայց այսքանը բաւ չէ. ընտրութեանց ատենի յաջողութեան չանսերն ալ նկատի ունենալու ենք։ Անցեալ ընտրութեանց ատեն յայտնի համարձակ ընդդիմութիւն չկար, որովհետեւ համայք կար. մինչդեռ այժմեան «Իթթիհատ»ը յայտնի համարձակ հակահայկական, հակաղաչնակցական է. հետեւաբար ամէնէն առաջ մեր կուսակցական ուժերուն վրայ վըստահելու եւ զանոնք ուժեղացնելու հետամտելու ենք։ Մեր գլխաւոր աշխատանքն ու դերը երկրորդ կարգի ընտրութեանց պահուն պէտք է արտայայտուի, առաջին ընտրութեանց պարագային առանց մեր ընտրելիներու մասին յայտնի եւ սուր բնաւորութեամբ արտայայտուելու։ Ոեւէ անփութութիւն եւ անտակտութիւն եղածն ալ մեր ձեռքէն կը տանի։ «Իթթիհատ»ը եւս իր*

14.- Բնագրին մէջ՝ «անցեալի վերաբերմամբ», ինչ որ արտագրութեան սխալ պէտք է համարել։

մասին մտածելու հարկադրուած է, որովհետեւ անոր ալ կը պակսին յաջողութեանց չանսեր։

Մէմօ.— *Եթէ համեմատական ընտրութեան մասին պնդենք, ներկայ փարլամենթի կազմէն աւելի վատ կազմ կ'ունենանք. իսկ քոմփրոմիսի դիմելով եւս արդիւնք չվիտի ճեռք բերուի, որովհետեւ առաջուց պիտի համաձայնին՝ ետքը չիրականացնելու համար։ Ուրեմն երկու պարագային եւս մենք յաջողութեան չանսեր չունինք։ Այս պայմաններուն մէջ մենք պիտի նախընտրենք ժողովրդի այն տարրերը՝ որոնք օրէնսգիտական հըմտութիւն ունին եւ մեզ մօտիկ են։ Դրամական ծախքերու հոգացման համար նպատակայարմար է ընտրական ֆոնտ ստեղծել, որուն մասնակցին կազմակերպութիւնը, չրջանները եւ իրենք պատգամաւորները։ Ընտրութիւնները տարուելու են Բիւրոներու եւ կ. կոմ.ներու կողքին կազմուած ընտրական մարմիններու կողմէ եւ անոնց փոխադարձ համաձայնութեամբ նշանակուելով թեկնածուները։*

Նչան.— *«Իթթիհատ»ի հետ համաձայնութեամբ ընտրական պայքարին մէջ մտնելը նպատակայարմար է եւ յաջողութեան յոյսեր կը ներշնչէ քան առաջարկուած միւս կերպերը։ Գալով ընտրելիներուն՝ նախընտրելու է մեր նուազ պատրաստուածները ուրիչներէն։ Եթէ տարբեր կուսակցութեան հետ պիտի համաձայնինք՝ այդ պարագային հարկ պիտի ըլլայ նախ համաձայնութիւն կնքել կուսակցական հողի վրայ։ Դրամական խընդիրին գոհացում տալու համար՝ սխալ է պատգամաւորներու ամսականները իջեցնել Բիւրոյի ընկերներու ապրուստի սակին՝ մնացածը վերապահելու համար կազմակերպութեան որովհետեւ անոնց պէտքերը իրենց դիրքին ու պայմաններուն համեմատելով անբաղդատելիօրէն աւելի են։*

Տիգրան.— *Հարցը թեկնածուներու անուանման տեսակէտէն է որ աւելի կարեւորութիւն ունի։ Դժուար թէ մենք նախկին յաջողութիւնն ունենանք։ Միակ ելքը միւս հայ կազմակերպութեանց հետ համերաշխութիւնն է. առանձին գործունէութեան մը պարագային ձախողութիւնն է որ կը սպասէ մեզի։ Կուսակցական սուր հետամտութիւններէ տարուելու չենք. այն հայերը որոնց տեմբերամենտին եւ ուղղամտութեան վրայ վստահ ենք, պէտք չէ խորշինք անոնց թեկնածութիւնը առաջարկելէ։*

Աբամ.— *Եթէ «Իթթիհատ»ի համերաշխութիւնը մեզի զօրավիգ չունենանք՝ այժմէն մեր անյաջողութիւնը ընդունելու ենք. կառավարութիւնը որոնց ձեռք որ ըլլայ՝ անոնց ոյժը պիտի գործածուի ի նպաստ ընտրութեան։ Առաջին ընտրութեանց ատեն թեկնածուներու անունը տալու չտալու խնդիրը թաքտիքի հարց է, եւ ընտրելիին հետ կապուած. այս ալ տեղական խնդիր է։ Եթէ մենք խնդիրին արմատական կերպով պիտի մօտենանք, այդ պարագային մեր սկզբունքը պիտի ըլլայ — կամ լա՛ւ. [կամ] պատգամաւոր բնաւ. ու մեր թեկնածուներէն զատ տարբեր կուսակցութեանց չենք կրնար տալ մեր քուէները։ Կուսակից եմ որ մեր ընտրելիները թուրքերէն լեզուն գիտնան։ Կայ նաեւ Դաշնակցութեան հմայքի պահպանման խնդիրը, որ նոյնչափ դաշնակցական պատգամաւորներու պէտքը կը զգացնէ։ Անցեալ ընտրութեան ատեն անփորձ էինք եւ հրապարակ եկանք աւելի ճառերով եւ անիրականալի պահանջներով, քան գործով եւ աշխատանքով։ Թեկնածուներու անուանումը ռայոնական ժողովին ձգել անգործնական է. հարկ է Պոլսոյ մէջ կազմել կեդր. մարմին որ կեդր. կոմ.ներու հետ համախորհուրդ ընթացք տայ աշխատանքներուն եւ որոշեն թեկնածուները։ Կազմակերպըւած պայքարը ամէնէն մեծ գրաւականն է յաջողութեանց եւ հէնց այդ ուժէն կախուած է նաեւ Իթթիհատի դիրքը։ Պէտք է որ պատգամաւորները մասնակցին ֆոնտին, չհաշուելով իրենց անդամավճարները. սակայն հարկ է որ կազմակերպութիւնն ալ բերէ իր մասնակցութիւնը։*

Մելօ.— *Նախ պարզելու է թէ փարլամենթական գործունէութեան ծանրութեան կեդրոնը զուտ սոցիալիստական թէ ազգային տեսակէտի վրայ պէտք է կեդրոնանայ։ Մենք չենք կրնար ցոյց տալ ընտրական չրջաններ՝ ուր հայերը աւելի ըլլան թուրքերէն։ Այս պայմաններուն մէջ ոչ միայն դաշնակցական այլ եւ հայ երեսփոխաններու թիւն ալ պակաս պիտի ըլլայ այժմեան թիւէն։ Համեմատական ընտրութիւններու մէջ երբ մենք համազգային ուժով աշխատինք՝ աւելի արդիւնք ճեռք պիտի բերենք եւ համեմատական ընտրութեան պահանջին ալ ուժ տրուած պիտի ըլլայ այդպէսով։ Ընտրութեան արտակուսակցական ըլլալը վնասակար է։ Քիչ մը չատ կը խօսուի պատգամաւորներու ամսականներու մասին, իբրեւ թէ մեծ բան մը ըլլար ստացածնին. նշանակութիւն չունի թէ Բիւրոյին հաւասա՞ր պէտք է ստանան անոնք. կազմակերպութեան մէջ անգամ ապրելակերպի անհաւասարութիւններ կան, ա՛յդ է որ պէտք է դարմանել նախ։ Ցաւալին այն է որ դրամի եւ դիրքի պատճառով անոնց բարոյական դերն ու դիրքն է որ կ'աղճատուի։*

Ակնունի.— *Ընկերները կ'ուզեն փափկանկատ ըլլալ, առանց նկատելու որ՝ այն ինչ որ այսօր ընկերական չրջաններու մէջ գոյութիւն ունի ամէնէն մեծ անփափկանկատութիւնն է։ Խնդիրը կուսակցական օրէնքի մասին է. գուցէ պատգամաւորները կ'ընեն անհատական օգնութիւններ եւն. սակայն այդ տարբեր է, կուսակցական պարտականութիւնը տարբեր։ Որպէսզի մեր կուսակցութեան մէջէն այս ցաւը վերցնենք, հարկ է որ անհատական ակնկալութիւններուն սանձ դրուի։ Երբ պատգամաւորներու մասին այս սկզբունքը ընդունինք, վաղը նոյնը պիտի տարածենք նաեւ պետական այլ պաշտօններու մէջ եղող ընկերներու վերաբերմամբ։ Ձայնի*

4-5 առաւելութիւնը ինքնին մեծ նշանակութիւն չունի. ոեւէ լուրջ ճառ աւելի կ'արժէ քան 5 պատգամաւորի առաւելութիւնը։ Մեր ազգաբնակչութեան թիւը անորոշ է. եթէ ստուգելու ելլենք՝ պիտի դիմենք կառավարութեան տոմարներուն, ուր ճիշդ չէ, ընդհակառակը չատ նուազ։ Խնդիրը որակին մէջն է ոչ թէ թիւին մէջ. մեր մտաւոր զարգացումը, տնտեսական ուժն ու կշիռն է որ պէտք է նկատի առնուի. թէ փոքրամասնութեան իրաւունքի տեսակէտով եւ թէ այլ տեսակէտներով համեմատական ընտրութեան վրայ պնդելու չէ։ Ընտրութեան քոմպինեզոններ այժմէն նախատեսել դժուար է. միայն այն կ'ըսեմ որ աւելի նախընտրելի է մեր այս տկար պատգամաւորները՝ քան թէ զանազան կարգի այլ անհատներ։ Առաջուց հարկ է աշխատիլ հայ հասարակութեան մէջ համերաշխ հոսանք առաջացնելու, նոյն իսկ գոհացում տալով անոնց փափաքներուն. նոյնը նաեւ Իթթիհատի վերաբերմամբ։ Թեկնածուներու անուանումը նշանակելու է ռայոնական-շրջանային ժողովներու կողմէ. կազմելու է նաեւ փարլամենթական մարմին, որուն մէջ կը մտնեն ռայոններու ներկայացուցիչներ եւ պատգամաւորները եւս։

Կարագեան.— Եթէ մեր պատգամաւորներու թիւի մասին կանգ կ'առնենք՝ ոչ այն նպատակով որ 2-3 հատը առանձին նշանակութիւն մը ունի, այլ անոր համար որ անոնք ձախ են, որոշ ուղղութեան տէր եւ իրենց որակով բարձր ու ազդեցիկ։ Այնպէս որ քանի մը ուժեղ պատգամաւորներն ալ պիտի բաւեն մեր ցանկացած դերը կատարելու համար։ Այս առթիւ, ընկերը ծանօթութիւններ տուաւ Պարսկաստանի պատգամաւորներու պայմաններուն մասին։ Դրամական խնդիրը պատգամաւորները իրենք պէտք էին կարգադրած ըլլալ զգալով որ այդ կարգի խնդրի մը արծարծումը հոս անախորժ պիտի ըլլար իրենց համար։

Քաքա.— Աւելի լաւ է քիչ թիւով ուժեղ անհատներ, քան թէ չատ թիւով թոյլ տարրեր։ Ես համամիտ կ'ըլլայի համեմատական ընտրութեան՝ եթէ մեր թիւը որոշ ըլլար, բայց քանի որ որոշ սթատիսթիք չկայ եւ թիւրիմացութեանց տեղի կրնայ տրուիլ, նախկին ընտրական սիստեմի ու համաձայնութեան եղանակը կիրարկելու է յառաջիկային համար եւս։

Վահապ.— Առ այժմ ընտրութեան եղանակի եւ թեկնածուների մասին մտածել անժամանակ է։ Եթէ մենք զուտ կուսակցական հողի վրայ կանգնինք՝ հայկական կեանքին մէջ նոր խնդիրներ եւ նոր ընդդիմութիւններ պիտի ըլլան։ Սխալ պիտի ըլլայ [ըսել թէ] Իթթիհատին կռթնելով միայն կրնանք դաշնակցականներու ընտրութիւնը յաջողցնել. օգտուելու է ի հարկին ազատական տարրերէն, որոնց մէջ պարկեշտ եւ ձեռնհաս անձնաւորութիւններ չեն պակսիր եւ որոնց կարելի է ընդունիլ տալ մեր փլաթֆորմը։ Նոյնիսկ միւս հայ կուսակցութեանց դէմ պայքարելու տեսակէտէն ասիկա յարմարագոյն թաքթիքը կրնայ ըլլալ — այսինքն՝ մեզի հետ ունենալ ազատական տարրերը, որոնք կուսակցութիւններէն դուրս են։ Դրամական խնդիրներու մէջ պէտք է նաեւ հաւասարութիւն եւ ոչ թէ առանձնաշնորհեալ ընկերներ — մեծամտութեան առաջքը առնելու միակ ելքն է այս։ Ընտրութեանց ահագին ծախք մը կը սպասէ մեզ, զոր այժմէն հարկ է հայթայթել եւ որուն մէջ հարկ է որ մեր պատգամաւորները գալ տարիէն իրենց մասնակցութիւնը բերեն։

Մաք.— Համեմատական ընտրութեան վրայ թեթեւ կերպով կը նայուի. այն ինչ Թուրքիոյ այժմեան իրականութեան մէջ միակ յարմար սիստեմն է որ մեզ կ'առաջնորդէ դէպի ապակեղրոնացում։ Պէտք է այդ պահանջով հրապարակ գալ ընտրութեանց առթիւ։

Վիչապ.— Պատգամաւորներու ամսականներէն 20% առնել։ Ջունինք բաւական դաշնակցական ուժեր՝ զուտ կուսակցական հողի վրայ. հետեւաբար կուսակցութենէն յետոյ նախապատուութիւն տալու է ժողովրդի այն տարրերին, որոնք մեզ համակիր են եւ մեր փլաթֆորմին կողմնակից։

Անցնելով բանաճեւերու նկատառութեան, ընկեր Վարանդեան ետ առաւ իր բանաճեւը, միանալով ընկեր Անտոնի հետեւեալ բանաճեւին, որ ամբողջովին կարդացուելէ յետոյ մաս առ մաս քուէարկութեան դրուեցաւ։

«Լսելով պարլամենտական գործունէութեան մասին եղած պատգամաւորներու զեկուցագիրը ինչպէս եւ ժողովում արտայայտուած թեր ու դէմ կարծիքները եւ

Գտնելով որ այդ գործունէութիւնը արտայայտուել է աւելի ներքին պարլամենտի բեմին յետեւ եւ դուրսը կատարուող գնահատելի աշխատանքի մէջ. բայց գործունէութիւնը չի արտայայտել կուսակցական բարոյական դիրքին վայել, պարլամենտական պրոպագանդագիտացիոնը ինչպէս եւ պատգամաւորութիւնը իր գործունէութիւնը չի հիմնել հետեւողական լուրջ աշխատասիրութեան եւ կուսակցական դիսցիպլինի (կարգապահութիւն) սկզբունքներու վրայ (12 ձայն)։

Համոզուած որ թէ կուսակցական չահերը եւ թէ Օսմ. պետութեան վերակազմութեան ու վերածնութեան գործը պահանջում է դաշնակցական պատգամաւորներից բոլոր պարագաների մէջ էլ լինել անպակաս եւ անչահախնդիր քննուող հարցերի եւ ներկայացուող կաբինետական եւ այլ կոմբինեզոնների նկատմամբ (2 ձայն. չէ անցած)։

Դիտելով որ պատգամաւորները ընտրւում են դաշնակցութեան բարոյական-նիւթական միջոցներով, իսկ միւս կողմից նրանց բացառիկ բարձր ռոճիկները (գործող ընկերների հանդէպ) չի համապատասխանում կուսակցական շարքերի մէջ գոյութիւն ունեցող դեմոկրատիկ աւանդութիւններին եւ փոխ-յարաբերութիւններին (10 ձայն)։

Նկատելով որ պարլամենտական մեր գործունէութիւնը չահաւէտ դարձնելու համար անհրաժեշտ է յատուկ ծախսեր ընելով աշխատանք կատարել պարլամենտէն, նոյնիսկ մայրաքաղաքէն դուրս, պահել յատուկ քարտուղարութիւն, նախապէս պատրաստուել եւ մասնակցել ընտրողական ծախքերին (13 ձայն)։

Ընդհ. Ժողովը կ'որոշէ,

Անչեղ կերպով հետեւիլ Ե.րդ Ընդհ. Ժողովի այդ առթիւ տուած հետեւեալ որոշումներին

«Գործել հաւաքական խորհրդակցութեամբ ու պատասխանատուութեամբ.

Սերտ յարաբերութիւն պահել զիրենք ընտրող շրջաններու կ. կոմիտէներու հետ եւ փոխադարձ տեղեկութիւններ ստանալ.

Պարլամենտական գործունէութեան ընթացքին՝ բոլոր քննուող հարցերը լուսաբանել աշխատաւոր եւ ճնշուած խաւերու տեսակէտէն։

Պատգամաւորներուն, ինչպէս նաեւ դաշնակցականներուն առհասարակ, կ'արգելուի մտնել նախարարական կազմերու մէջ.

Ջանք.- Այս որոշումը չի վերաբերիր յեղափոխական եւ բացառիկ-անցողական շրջաններուն։ Իրենց ներկայացուցած շրջանի ղեկավար մարմիններու համաձայնութեամբ՝ դաշնակցական ընկերները կարող են մտնել ժամանակաւոր կառավարութեան մէջ՝ դադրելով նոյն օրէն կուսակցութեան գործօն անդամ ըլլալէ (14 ձայն)։

Այդ կէտերին Ընդհ. Ժողովը կ'աւելացնէ հետեւեալ հրահանգները.

1) Պարլամենտի մէջ ժամանակաւոր բլոկներ կազմել՝ ազգային-կրթական խնդիրներու պաշտպանութեան համար հայ եւ այլ մանր ազգերի պատգամաւորների հետ (15 ձայն)։

Մնացած տնտեսական եւ ընդհանուր պետական նշանակութիւն ունեցող հարցերի նկատմամբ աշխատաւորական մտայնութեան եւ անկասկած դեմոկրատիկ սահմանադրական ընթացք ունեցող կազմակերպութիւնների ու տարրերի հետ (15 ձայն)։

2) Ամէն մի պարլամենտական նստաշրջանի մէջ ամէն դաշնակցական պատգամաւոր յանձնախմբերից դուրս ջանալու է ներկայացնել առնուազն մէկ նախապէս պատրաստուած, ուսումնասիրուած առաջարկութիւն կամ լուսաբանութիւն ընթացիկ խոշոր հարցերի վերաբերմամբ (15 ձայն)։

3) Տարին գէթ 3 ամիս պատգամաւորը պարտական է անցկացնել գաւառների աշխատաւոր ժողովրդի խաւերի մէջ, վերջիններիս պէտքերը ուսումնասիրելու եւ ի հարկին պաշտպանելու համար (15 ձայն)։

4) Դաշնակցութեան ջանքերով ու օժանդակութեամբ ընտրուած ամէն մի պատգամաւոր իր ստացած ռոճիկից անձնական տրամադրութեան տակ է ունենալու այնչափ ռոճիկ որչափ ստացել է նախքան պատգամաւոր ընտրուելը, առաւել ամիսը 5ական ոսկի անակընկալ ծախքերի եւ ներկայացուցչութեան համար, մնացածը յանձնելով կուսակցութեան Բիւրոյի ընտրողական եւ այլ ծախքերը հոգալու համար (1 ձայն. չէ անցած)։

5) Ապագայ պատգամաւորների թեկնածուների որոշելը թողնելու է տեղական մարմիններին, խորհրդակցութեամբ համապատասխան Բիւրոների կամ Կեդրոնական Կոմիտէների, այն պայմանով որպէսզի թեկնածուների ցանկը վաւերացուած լինի շրջանի դաշնակցական պատգամաւորական ժողովի կողմից (15 ձայն)։

6) Դաշնակցական ազդեցութեան տակ գտնուած շրջանների մէջ դաշնակցական ձայները տրուելու են այնպիսի անհատների (դաշնակցական կամ համակիր) որոնք կը պարտաւորուին պաշտպանել դաշնակցական պլատֆորմը ինչպէս եւ ենթարկուել խորհրդարանական հատուածին վերաբերեալ կարգապահութեան։ Մնացած շրջանների մէջ դաշնակցական ձայները կարող են տրուիլ կուսակցութեան ուղղութեան ամէնէն աւելի մօտեցող տարրերի (12 ձայն)։

7) Պարլամենտական գործերը վարելու համար կազմւում է յատուկ մարմին իր դիւանով։ Պարլամենտական մարմնի որոշումները պարտաւորեցուցիչ են պատգամաւորների համար (15 ձայն)։

8) Այս որոշումներին չենթարկուող պատգամաւորները զրկւում են վերընտրուելու իրաւունքից եւ նրանց թեկնածութեան դէմ մաքառելու է կուսակցութիւնը իր բովանդակ ոյժով ու միջոցներով» (նկատառութիւնը մնաց յաջորդ նիստին)։

Յաջորդ նիստին յետաձգուեցաւ պատգամաւորներու անդամավճարներու եւ ընկերական ֆոնտի մասնակցելու հարցին նկատառումն ու քուէարկութիւնը, ինչպէս նաեւ ուրիշ մէկ-երկու այլ կէտեր։

Նիստը փակուեցաւ որոշեալ ժամանակին։

Նիստ Ժէ.

27 Օգոստ. 911 (առաւօտ)

Ներկայ՝ բոլոր պատգամաւորները, բացի Սերաստիոյ պատգամաւորէն. վճռական ձայնի իրաւունքով հրաւիրուածներէն կը բացակայէր Սիսեան. խորհրդակցական ձայնի իրաւունքով հրաւիրուածներէն կը բացակայէին Վահան, Մար եւ Լեռնեան։

Պարլամենտական հատուածի չուրջ.— երէկուայ նիստով տրուած որոշումներէն զատ մնացած էր նոյն հարցին վերաբերեալ կարգ մը այլ առաջարկներու նկատառութիւնը այս օրուայ նիստին։ Այս մասին ներկա-

յացուած քանի մը բանաձեւերու չուրջ տեղի ունեցաւ կարծիքի փոխանակութիւն։

<u>Անտոն</u>.— Կ'առաջարկեմ որ պարլամենտի ներկայ անդամ ընկերները եւ այլ պաշտօններու անցնողները վճարեն իրենց առած ամսականներուն համեմատութեամբ որոշ տոկոս կազմակերպութեան, յառաջատուական սկզբունքով։

<u>Վահագ</u>.— Կ'առաջարկեմ որ փարլամենթական ընկերները վճարեն 10% իրենց ամսականներէն կուսակցական տուրք. մէկ ամսական՝ ընտրական ֆոնտին համար եւ իրենց Բիւրոյի դիւանական ծախքերը։

<u>Ասողիկ</u>.— Կը գտնեմ չափազանց խիստ այս առաջարկները քանի որ պատգամաւորները մեծ ծախքեր ունին եւ դժուար թէ կարելի ըլլայ գործադրել այսպիսի որոշումներ։

<u>Բաբա</u>.— Ես ալ նոյնպէս չատ խիստ կը գտնեմ եւ յարմար կը նկատեմ գոհանալ միայն ամսավճարներով, խստութիւնը գտնելով անպատեհաբեր։

<u>Վահագ</u>.— Համաձայն եմ որ հին նստաշրջանին մասնակցողները ազատ ըլլան ընտրական ֆոնտին վճարելէ քանի որ անոնք աւելի կամ նուազ չափով գումարներ տուած են այլ եւ այլ անգամ «Ազատամարտ»ի անունով. միայն նորերուն գործադրելի ընենք տրուելիք որոշումը։

<u>Անտոն</u>.— Փորձով տեսանք որ Դաշնակցութեան ջանքերով եւ նիւթական զոհողութիւններով ընտրուած սակայն ոչ մէկ նիւթական զոհաբերութիւն ըրած են։ Երեսփոխանները չպիտի ձգտին նիւթական չահերու այլ բարոյական վարձատրութեան. թէեւ համաձայն եմ որ որոշ գումար մը ստանան, բայց ոչ թէ չատ լայն չափով։ Գալով համակիրներին՝ մենք կ'առաջարկենք որ անոնք ալ ենթարկուին նոյն տրամադրութեան եւ գոնէ ազգային ոեւէ հաստատութեան մը վճարեն։

Քուէարկութեան համար ներկայացուեցան բանաձեւեր, որոնք առանձին առանձին քուէարկուեցան տալով հետեւեալ արդիւնքը։

<u>Անտոնի բանաձեւը</u>.— «Դաշնակցութեան ջանքերով եւ ազդեցութեամբ ընտրուած պատգամաւորները, ինչպէս եւ այլ վարձատրուող պաշտօնների կոչուողները, իրենց ստանձնած բարոյական պարտականութիւնները կատարելէն զատ, պարտաւոր են նաեւ նիւթապէս օժանդակել կազմակերպութեան հետեւեալ ձեւով։

I. Մինչեւ օրս ընտրուած կամ պաշտօնի կոչուածները՝

ա) Վճարելու են միանուագ կերպով մէկական ամսական ընտրական պատրաստութիւնների համար (1 ձայն)։

բ) Իրենց կուսակցական անդամավճարները բարձրացնելու են ապագայում ճշդուելիք առաջատուական սկզբունքի համեմատ (11 ձայն)։

գ) Պարլամենտի պատգամաւորները բացի այդ ապահովելու են իրենց Բիւրոն, քարտուղարութիւնը եւ այլ անհրաժեշտ սեպուած աշխատութիւնները (11 ձայն անցած)։

II. Ապագային մէջ դաշնակցական ջանքերով եւ օժանդակութեամբ նոյնանման պաշտօնների նոր ընտրուողներն ու հրաւիրուողները պարտաւոր են՝

ա) Ստացած ռոճիկից իրենց տրամադրութեան տակ պահել այնչափ գումար, որչափ աշխատած են նրանք առաջ (նախքան նոր պաշտօնների առաջին անգամ կոչուիլը) + (աւելացրած) ճակատ ոսկի բացառիկ ծախքերի համար։ Անցեալում աշխատանքի չափի ճշդելու դժուարութեան պարագային՝ նրանց առնելիքը չի կարող անցնել տեղիս կուսակցական ազատ ընկերների առածէն + ճակատ ոսկի (1 ձայն)։

III. Վերը բերուած որոշումները ցանկալի է գործադրել կուսակցութեան ազդեցութեամբ պատուաւոր պաշտօնների ընտրուող ու հրաւիրուող ոչ-դաշնակցականների նկատմամբ, այն տարբերութեամբ որ ոչ-դաշնակցականները իրենց վճարումները յանձնելու են ընտրական ֆոնտին, ազգային եւ ոչ-ազգային կրթական-մշակութային հաստատութիւնների (1 ձայն)։

IV. Երեք ամսուայ ընթացքին մէջ այս որոշումներին չենթարկուողները յատուկ ազդարարութեամբ համարւում են դաշնակցական շարքերից դուրս (10 ձայն)։

V. Այդպիսիների ինչպէս եւ այս որոշումներին չենթարկուողների վերընտրուելուն կամ պաշտօնի կոչուելուն դէմ մաքառելու է կուսակցութիւնը իր բովանդակ ոյժով ու միջոցներով (10 ձայն)։

<u>Բաբայի բանաձեւը</u>.— Անդամավճարների վերաբերմամբ պարլամենտի մեպուներին ենթարկել այդ առիթով գոյութիւն ունեցող դաշնակցական օրէնքների ամենամեծ չափին (10%) աւելացնելով ժողովի որոշած պարլամենտական դիւանի բոլոր ծախքերը (1 ձայն)։

<u>Վահագի բանաձեւը</u>.— 1) «Երեսփոխան ընկերները, ինչպէս նաեւ բոլոր անոնք որ կազմակերպութեան բարոյական աջակցութեան չնորհիւ պաշտօն մը ձեռք կը բերեն պարտին իրենց մէկ ամսականը ամբողջովին տրամադրել կազմակերպութեան ընտրական ֆոնտին (10 ձայն)։

2) Երեսփոխական ընկերներու պարտականութիւնն է իրենց ծախսով պահել երեսփոխանական խմբակի Բիւրոն (11 ձայն)։

3) Երեսփոխական ընկերները, համաձայն կանոնագրի, կազմակերպական տուրքի առաւելագոյն չափը կը վճարեն — իրենց հասոյթի 10% — իրենց բնակած վայրի կոմիտէին՝ ի հաշիւ իրենց ընտրական չրջանի կոմիտէին (10 ձայն)։

<u>Ջանօֆ</u>.— Յօդ. 1-ի տրամադրութենէն ազատ են խորհրդարանական 1908-1911 նստաշրջանի երեսփոխանները (10 ձայն)։

<u>Կարագեանի բանաձեւը</u>.— Պարլամենտական դաշնակցական պատգամաւորները, ինչպէս եւ դաշնակցութեան ջանքով զանազան պետական այլ պաշտօններու հասած ընկերները, պահելով իրենց ապրած վայրում բաւարար ապրուստի գումարը + իրենց դիրքի եւ պաշտօնի բերման հետ կապ ունեցող ծախսերի գումարը՝ մնացածը յանձնում են կազմակերպութեանը (2 ձայն)։

<u>Վահագ</u>.— Կ'առաջարկեմ յայտնել, որ Օսմանեան երեսփոխաններէն երկուքը, Գարօ եւ Վարդգէս, ոչ ժողովի եկած են եւ ոչ ալ իրենց զեկուցագիրը ղրկած։

<u>Ներքին քաղաքականութիւն</u>

Կարդացուեցաւ նախորդ Ընդհ. ժողովի որոշումները այս մասին.

<u>Ակնունի</u>.— Կը կարծեմ որ նախքան այս հարցի մասին խօսուիլը՝ պէտք է Բիւրոյի ներկայացուցչի զեկուցումը լսենք ու յետոյ անցնինք բուն խնդրին։

<u>Մէմօ</u>.— Կը կարծեմ որ ժողովը կանոնաւոր ընթանալու համար Բիւրոյի զեկուցումը լսելէ յետոյ գնահատել եւ կամ քննադատել զայն ու յետոյ անցնինք բուն խնդրին։

<u>Վահագ</u>.— (Բիւրոյի կողմէ տուաւ բերանացի տեղեկութիւնները, այլ կուսակցութեանց հետ եղած յարաբերութեան մասին, այդ խնդրի մասին գրաւոր զեկուցումը տակաւին պատրաստ չըլլալով։

<u>Անտոն</u>.— Հարց կու տամ թէ ե՞ր Ընդհ. ժողովի մէջ եղած այն որոշումը թէ մեր որոշ տոկոսը պէտք էր յատկացուած ըլլար Զիֆոնին, արդեօք գործադրուա՞ծ է թէ ոչ։ Այս խնդիրը յարմար նկատուեցաւ յետաձգել յառաջիկայ նիստերու։

<u>Թորգոմ</u>.— Կարդաց տեղեկութիւններ Իթթիհատի մասին չրջաններէ եկած տեղեկագրերէն ամփոփուած մասնախումբի կողմէ, թէ Իթթիհատի յարաբերութիւններ չատ տեղեր ձեւական եղեր են, հողային հարցին հանդէպ բացասական դիրք բռնած են եւ իրենց չարքերը կազմուած են ընդհանրապէս աւատապետներէ։

<u>Տիգրան</u>.— Իթթիհատի հետ մեր ունեցած յարաբերութիւնը խզելու եւ չխզելու հարցը ամենակնճռոտն է մեզի համար։ Բոլորի ալ ծանօթ է այն իրողութիւնը թէ՝ գաւառները Իթթիհատի մասնաճիւղերը անկազմակերպ վիճակի մէջ են եւ անոնք կազմուած են ընդհանրապէս յետադիմական տարրերէ, որոնք յետադիմական չարժման մը պարագային՝ իրենց գոյնը կը փոխեն։ Եթէ գաւառներու մէջ կան քիչ թէ չատ վստահելի Իթթիհատական անհատներ, ատոնք ալ Պոլսէն ղրկուած զինուորականներն են, որոնք իրենք ալ չեն վստահիր տեղական Իթթիհատականներուն վրայ։ Եթէ Իթթիհատի հետ մեր յարաբերութիւնները խզենք, Դաշնակցութիւնը գաւառները ի՞նչ ոյժ կը ներկայացնէ, որով կարենայ որոշ խնդիրներ առանձինն կարգադրել։ Առանց ուժի Դաշնակցութիւնը չի կրնար իր պահանջումները գործադրել տալ։ Յաւելի է ըսել որ՝ Սահմանադրութենէն ետք Դաշնակցութիւնը ոչինչ ըրաւ գաւառներու մէջ իր կազմերը ուժեղացնելու մասին։ Այսօր վտանգի մը պարագային՝ հայ ժողովուրդը բոլորովին անպաշտպան դուրս պիտի գայ։ Եթէ Դաշնակցութիւնը պէտք եղած ուժերը ղրկէր գաւառները, այսօր բոլորովին տարբեր վիճակի մէջ պիտի գտնէինք գաւառները։ Ուրեմն, աչքի առաջ ունենալով հայ ժողովուրդի ներկայ թոյլ եւ անկազմակերպ վիճակը, ինչպէս նաեւ երկրի անկայուն կացութիւնը, կ'առաջարկեմ չխզել մեր յարաբերութիւնները Իթթիհատի հետ։

<u>Վարանդեան</u>.— Ցանձնախումբի երկու անդամների կողմից կու տայ հետեւեալ բանաձեւը։ Հիմնական խնդիրների վերաբերմամբ (հողային հարց, ժողովրդի ապահովութեան հարց եւն) Իթթիհատը սահմանափակուել է լոկ խոստումներով։ Գոհացում տուել են միայն մի քանի երկրորդական պահանջների (պաշտօնեաների փոփոխութիւն, օտարահպատակ ուսուցչի հարց եւն) մինչ մենք կատարել ենք հաւատարմութեամբ մեր բոլոր յանձնառութիւնները։

Եւրոպայի մէջ մեզ քննադատողներ եղած են մեր համաձայնութեան համար։ Նոյնպէս քննադատուած ենք հայ աշակողմէն. բայց եւ այնպէս կը գտնեմ որ խզում յայտարարել եւս անժամանակ է։ Երիտասարդ թուրքերը չեն ներկայացներ միապաղաղ տարր, բայց կան նաեւ անոնց չարքերուն մէջ մաքուր տարրեր, որոնք հաւանաբար կրնան մեզ որոշ չափով վստահութիւն ներշնչել։ բայց եւ այնպէս պէտք է յայտարարել թէ մենք կը մնանք կրկին մեր խոստման վրայ պայմանով որ մենք ասկէ վերջ ըլլանք աւելի քննադատ։ պէտք է յայտնել թէ՝ մեր կողմէ եղած պահանջներուն գոհացում տրուելու է, այլապէս կը յայտարարենք մեր կապը խզուած։

<u>Վահագ</u>.— Մենք պէտք չէ որ յայտարարենք մեր յարաբերութիւնները խզուած, ցորչափ մենք պատկաուելի ոյժ մը չներկայացնենք։

<u>Մէմօ</u>.— Իթթիհատը երբեք չէ եղած անկեղծ, այլ միշտ միայն նեղը ինկած ժամանակին է որ մեզի դիմած են եւ խոյս տուած են պատասխանատուութիւն մը ստանձնելու հայկական ջարդի մը հանդէպ։ Մեր յարաբերութիւնը արդէն խզուած է այժմ, ուստի նոր հիմունքներ որոնելու է եւ նոր պայմաններ առաջարկելով նոր համաձայնութիւն կնքելու է։

<u>Թորգոմ</u>.— Մենք կարելի չափով այդ համաձայնութենէն օգտուելու համար պէտք է մեր կողմէ ջանքեր եղած ըլլար. կան նաեւ անոնց մէջ մաքուր տարրեր։ Մենք չենք կրցած լաւ յարաբերուիլ անոնց հետ եւ ազդել անոնց մտայնութեան վրայ։

<u>Կարագեան</u>.— Մինչեւ այժմ տրուած տեղեկութիւնները Իթթիհատի եւ մեր յարաբերութեան մասին թերի են. մուքն է մանաւանդ Իթթիհատի իսկական դիմագիծը. տարուայ ընթացքում խօսքեր եղան նրանց տարեկան կոնգրէսի գաղտնի որոշումների մասին, որոնք ծայր աստիճան չովէն բնոյթ են կրում. այդ բոլորը

պէտք է ստուգել. այս բոլորից յետոյ մեր որոշման մէջ չպիտի լինենք հապճեպ այլ զգուշաւոր եւ շրջահայեաց։ Նրա վերաբերմունքի մէջ դէպի Դաշնակցութիւնը նկատելի են եղել միշտ խուսափում եւ արհամարհանք, դա ուժեղի հոգեբանութիւնն է. մենք պիտի լինէինք խստապահանջ դէպի նրանց յանձնառութիւնները, բողոքող եւ օգտուող նրանց իւրաքանչիւր թոյլ մոմենտից. մինչդեռ մեր պատգամաւորները պարլամենտում զանազան անհեռատես փափկանկատութեամբ զիջումներ են արել։ Այս բոլորի հետ միասին Իթթիհատը մնում է տակաւին, որպէս սահմանադրութեան պահապանը, որի հետ պիտի շարունակել մեր համբերաշխ գործունէութիւնը մի նոր, վերաքննուած համաձայնութեամբ։

Ս. Շաւարշ.— Ամէն անգամ որ Իթթիհատի գաւառային մասնաճիւղերը մեզի հետ կը յարաբերին, այդ միշտ կ'ըլլայ անոնց կեդրոնէն եղած յանձնարարութեան համաձայն եւ միշտ հետապնդած են իրենց շահերը։ Մարտ 31-ին[15] անոնցմէ 15-20 հոգիներ միայն մասնակցած են ինքնապաշտպանութեան գործի ատեն։ Անոնց 25%ը չահերով կապուած են սահմանադրութեան եւ մասամբ կարելի է վստահիլ։ Շատ բան կախուած է Սելանիկի կեդրոնէն։ Եթէ կրնանք այդ կեդրոնի վրայ ազդեցութիւն բանեցնել, կարելի կ'ըլլայ արդիւնք ձեռք բերել։

Ժիրայր.— Ընդունելով որ Իթթիհատը շատ մը խոստումներ ըրած եւ չէ գործադրած, սակայն պէտք է ընդունիլ որ մեր ալ յարաբերութիւնը չէ տարուած ցանկալի տաքթով. մենք մեզ չենք կրցած բարձր պահել. յարաբերող անհատները միաձեւ չեն տարած, մէկը մեղմ եւ միւսը խիստ եղած է. կ'առաջարկեմ պահել նախկին որոշումները սպասելով անոնց յառաջիկայ քոնկրէին, քանի որ շատ բան կախուած է ատկէ եւ ապա միայն որոշել մեր դիրքը։

Վիչապ.— Համաձայնութիւնը կը գտնեմ շատ տրամաբանական. անոր պայմանները շատ որոշ ու սահմանափակ են արդէն. կը յանձնարարեմ շարունակել համաձայնութիւնը փոխադարձ ծանօթութիւն ձեռք ձգելու համար. ոչ մի ազդարարութիւն ընել. դիրք մը պահել որ վայել է մարտական կուսակցութեան։ Հակառակ պարագային միայն Դաշնակցութենէ դուրս մարմին մը դէպքերուն դէմ՝ դէպքերով պատասխանելու է, որպէսզի զգացնենք մեր ուժը։

Կարդացուեցաւ Խարբերդի մէկ հեռագիրը որով Տիգրանին կու տան իրենց ձայնը. յիշեալ ընկերը որ հրաւիրուած էր իբր գործիչ այժմ կը նկատուի պատգամաւոր։

Նիստը փակուեցաւ որոշեալ ժամուն։

Նիստ ԺԸ.

27 Օգոստ. 911 (կէսօրէն վերջ)

Ներկայ էին Պալքան, Ամերիկա, Մուշ, Տիգրանակերտ, Կեսարիա, Սեբաստիա, Տրապիզոն, Արեւմտեան Բիւրօ, Խարբերդ, Ուսանող., Սամսոն-Մարզուան[15ա], Պարսկաստան, Սաթ[ենիկ], Ասլան, Մար եւ Ակնունի։ Պոլիս, Արամ, Ասողիկ։

Ներքին քաղաքականութիւնը.— Կարդացուեցաւ Իթթիհատի հետ կնքուած համաձայնութեան պայմանագիրը։

Է. Ակնունի.— Սահմանադրութեան սկզբի օրերուն, Իթթիհատը Մանիսիա Զադի բերնով, ուղղակի բացասական դիրք բռնեց մեր դէմ, որ շատ բնորոշ է, անոնց ներկայ ընթացքը ուրեմն կը բխի այդ հին տրամադրութենէն. անոնց ձախ թեւը դեռ երկար ատենէ ի վեր գոյութիւն ունեցած էր։ Պարզ է, որ անոնց աջ թեւը բացարձակապէս հակառակ է Դաշնակցութեան գոյութեանը։ Միւս կողմէ գերմանական ազդեցութիւնները օրըստօրէ շատցած են, եւ մենք լաւ գիտենք որ անոնք հակահայ քաղաքականութիւն ունին։ Թուրքերու ներկայ քաղաքականութիւնը կրնայ բացայայտուիլ երկու պատճառներով, առաջին այն որ՝ Դաշնակցութիւնը որ ամէնէն աւելի անջատականութեան դէմ է այժմ սկսած [է] կասկածիլ։ Երկրորդ՝ թուրքերը ռուսական նենգ ազդեցութեան տակ, անոր թելադրանքներով այն համոզումն են գոյացուցեր՝ թէ անկեղծ չեն եւ պէտք չէ հաւատալ հայերուն.— բացի այդ՝ որովհետեւ պաշտպանած ենք զինուորագրութիւնը եւ շատ մը ձեռնարկներ։ Ես տեղեկութիւններ ունիմ թէ հայ ներքին կեանքին մէջ տեղի ունեցած կռիւները շատ վատ դեր են կատարած եւ նոյնիսկ այդ կռիւները թելադրուած են եղեր գէշ աղբիւրներէ։ Ես չեմ միանար այն ընկերներին որ կ'ըսեն թէ պէտք է խզում յայտարարել Իթթիհատի հետ, եւ նոյնպէս համաձայն չեմ ներկայ ձեւով յարաբերութեանց շարունակուելուն, պէտք է ըլլալ աւելի խիստ։

Ատոմ.— Աչքի առաջ ունենանք թէ մենք երբ Իթթիհատի հետ համաձայնութիւն ունեցանք, ճիշդ Ատանայի կոտորածին ժամանակ էր. չնայելով այդ պայմաններին՝ որ ունեցեր ենք, ես որ հակառակ եմ եղած այդ կուսակցութեան, բայց դարձեալ համաձայն եմ այդ համաձայնութեան։ Ինչքան ալ կուսակցութիւնը եղած ըլլայ աթոռի ձգտող եւ շատ քննադատելի, բայց կայ նաեւ այն որ նա կամայ ակամայ ստիպուած է սահմանադրութեան պաշտպանը ըլլալ եւ պիտի մնայ։ Հակառակ անոր որ շատ մը հարցեր լուծել խոստացան, սակայն միշտ էլ խաբեցին. մենք ամէն համաձայնութեան ատեն պէտք է աչքի առաջ ունենանք որ մենք թուրքի հետ է որ գործ ունինք, 6 դարեր շարունակ տիրապետող տարրի

15.- Մարտ 31 – ակնարկութիւն 1909 թ. Մարտ 31ին Սուլթան Համիտի յետադիմական փորձին Սահմանադրութիւնը տապալելու։

15ա.- Ձեռագրին մէջ Մարզուանի փոխարէն Մարզպետ։

մը հետ։ Նա երբ տեսաւ որ բոլոր հայերը սկսան զարթնիլ, այդ հաճելի չէր անոնց եւ անոնք բնականաբար դէմ պիտի ըլլային բոլորին, նոյնպէս եւ Դաշնակցութեան գոյութեանը։ Իթթիհատը օր մը պիտի մնայ օփոզիցիայի մէջ եւ ակամայ յեղափոխական պիտի լինի։ Մեր պայմանները այնքան փափուկ են, որ ստիպուած ենք մենք բացի մեզ զանոնք ալ կառավարել։ Պէտք է գիտնանք, որ ամենամեծ գործօնն է ուժը. եթէ այսօր կ'ապրին Իթթիհատները, պէտք է վերագրել այդ անոնց քոմիթոմիներուն զանազան տարրերու հետ, եւ անոնց այդ միջոցները կը հատնին եւ ակամայ անոնք ալ կ'իյնան. ուստի մենք պէտք է պատրաստուինք դրական ուժ մը ամփոփելու համար. ուրիշ ելք չկայ. ուժ կարելի եղածին չափ հաւաքելու համար պէտք է կազմակերպական կեանքը վերանորոգել, եւ կենսական գործունէութիւն ունենալ։

Մար.— Սահմանադրութենէն վերջ ինքնամփոփուելու համար պէտք զգացինք Սահմանադրական կուսակցութեան հետ համաձայնութիւն կնքել, բանակցութեանց ընթացքին երեւցաւ թէ անոնք պէտք չէին զգար Դաշնակցութեան գոյութեանը։ Ես կ'ուզեմ որ մեր ուշադրութիւնը կեդրոնացնենք աւելի կուսակցական ինքնամփոփմանը. համաձայնութիւնը շատ չնչին արդիւնք է տուած, աւելի շատ բացասական, եւ մասամբ ալ մենք ենք ազդուեր անոնցմէ եւ չենք կեդրոնացեր զինման գործին։ Գալով այն տեսակէտին, խիստ յայտարարութիւն մը տալուն, կը գտնեմ վնասակար։ Մեզի պէտք է ազգային մարտական ուժ, իսկ համաձայնութիւնը պէտք է պահել։

Ասլան.— Իթթիհատի մէջ աշխարհհայեացք գոյութիւն չունի, անոնց միակ գաղափարը, երկրի ամբողջութեան պահպանումն է. ուստի մենք այս պարագան նկատի առնելով, ըստ այնմ ալ պէտք է որոշում տանք։ Իրենց կարծիքը այն է որ երկրին ապակեդրոնացումը կրնայ քայքայում մը ստեղծել։ Պէտք է գիտնալ որ անոնք հաւաքական ամբողջութիւն մը չեն ներկայացներ եւ միշտ թուրք տարրին գերակշռութեան կը ձգտին։ Դաշնակցութիւնը ունի ահագին փորձառութիւն մարտական եւ յեղափոխական տեսակէտով, բայց քաղաքականութեան մէջ խակ ենք, մինչ անոնք ասիական սիստեմով կը ջանան մեզ խաբել. բացի այդ լեզուին չենք տիրացած, այդ ալ արգելք մէ, իսկ յարաբերութեան խզումը կը բերէ նաեւ վտանգի մը հաւանականութիւնը. սակայն եթէ ներկայ ձեւով յարաբերիլ շարունակենք այդ ալ պատուաբեր չէ. աւելի խիստ պէտք է ըլլայ, իսկ տեսնելով որ չեն շարունակեր գոհացում տալ, իրաւունք տանք յառաջիկայ Բիւրոյին որ ի հարկին իրաւունք ունենայ յարաբերութիւնները խզելու։

Լեռնեան.— Համաձայն եմ ընկեր Ատոմի արտայայտած մտքերուն։ Մենք չենք ունեցեր այնպիսի գործունէութիւն որ մեր ուժը բարձրացնէր եւ բարոյական վարկն ալ բարձրանար։ Իթթիհատը եթէ համաձայնեցաւ մեզ հետ այն ակնկալութեամբ թէ՝ մենք շատ ուժ պիտի ներկայացնենք։ Եթէ կայ ընելիք բան մը այն ալ մեր կուսակցութեան ուժի բարձրացմանը ուժ տալն է։ Կը տեսնուի որ մենք ձգտում մը ունինք ծախքերու կրճատումին, այն ինչ աւելի շատ պէտք է հասոյթներու աւելացման ձգտիլ։ Իմ կարծիքով փոխանակ երկրորդական պէտքերուն ծախսելու մեր գումարները պէտք է 3/4ը յատկացնել բուն գործին, միայն 1/4-ը երկրորդական խնդիրներու։ Քանի որ այժմ եղածին չափ ուժ չունինք անյարմար է խզում յայտարարել, լաւագոյն է այս ժողովին կողմէ դիմել անոնց կոնգրէին, որ մեծ նշանակութիւն կ'ունենայ։

Սուրէն.— Մենք ալ կարծեմ սխալմամբ երբեմն պաշտպանած ենք նոյնիսկ անոնց սխրագործութիւնները, մենք պէտք է շատ լուրջ ըլլանք եւ քօրեքթ որպէսզի անոնք չկարծեն թէ մենք կը շոյենք զիրենք, այլ անաչառօրէն վերաբերելու ենք։ Ատանայի առթիւ որ մեր ազգային մարմինները միշտ կասկածոտ էին, այն ինչ մենք շատ լաւատես էինք, եւ կարծես կ'ուզէինք արդարացնել զանոնք։ Մեր մարտական կողմը շատ տկար է մնացած, այն ինչ, մենք շատ մեծ ջանք պէտք է թափէինք այդ տեսակէտին։ Ես ալ համաձայն եմ որ այս ժողովին կողմէ կոչ մը ուղղուի Իթթիհատին լուրջ լեզուով։

Սարումեան[16].— Լաւ չէ կարծել թէ մենք տկար ենք եւայլն, ընդհակառակը մենք այսօր կրնանք մեր վրայ վստահ ըլլալ, եւ մեր համաձայնութեան վրայ հիմնուած աւելի պահանջկոտ ըլլալ։ Մենք կարծելով թէ, սահմանադրութիւնը արդէն բաւական բան բերած է, ուստի փոխանակ շարունակելու հին ձեւով պատրաստուելու, աւելի միթինկներով, թերթերով զբաղեցանք եւ չկըրցանք նոյնիսկ հակադաշնակցական հոսանքի հոգեբանութիւնը հասկնալ եւ կասեցնել այդ կռիւը։ Իթթիհատականները իրաւամբ համոզուեցան թէ մենք չենք ներկայացներ այն, ինչ որ կ'ենթադրէին։ Մենք պէտք չէ հայկական կեանքի մէջ ստորաբաժանում ստեղծելու առիթ տայինք, քանի որ համահայկական ներդաշնակութեամբ միայն կարելի էր ազդել իթթիհատականներու վրայ։ Փորձերը ցոյց տուին թէ այն բոլոր առաջարկները, որ հաւաքաբար եղած են որոշ արդիւնք մը տուած են։

Ռոփացի[17].— Թուրքիոյ մէջ մեր կազմ[ակերպութիւն]ները պէտք է նոր կազմեր նկատել, եւ ճիշդ է թէ անոնք ցանկալի վիճակի մը մէջ չեն։ Դաշնակցութիւնը որքան ալ ուժեղ եղած ըլլայ, պիտի չկրնայ եւ չի կրնար

16.- Նոր անուն. հաւանաբար Մանուկեան Արամն է։ Արխիւներու մէջ կը գտնուին Արամի կողմէ գաղտնի թանաքով գըրուած շարք մը նամակներ, որոնց ազատ էջերուն վրայ գրուած «բաց» գրութիւնները կը կրեն Սարումեան ստորագրութիւն։

17.- Նոր անուն մը եւս. հաւանաբար Խարբերդի պատգամաւոր Աստիկեան Տիգրանն է։

դիմագրաւել բոլոր պատահարներուն։ Մեր կեդրոնական նպատակը պէտք է ըլլայ ստեղծել Ազգային քաղաքականութիւն մը, այլապէս ամէն ձեռնարկ պիտի հանդիպի անյաջողութիւններու։

Ասողիկ.— Իթթիհատի հետ եղած համաձայնութիւնը ոչ միայն օգուտ չէ տուած, այլ եւ անոնք գաւառներու մեր աւատապետներ ունին որ նոյնիսկ կը հալածեն հայերը։ Ես ալ հակառակ եմ խզում յայտարարելուն։ Ուժ հաւաքել եւ պատրաստել որ կ'ըսէինք՝ պէտք է հասկըցնանք ոչ թէ չնչին ցոյցեր ընելու, այլ աւելի սիստեմաթիք ինքնամփոփման համար։ Եթէ Դաշնակցութիւնը կը ձգտի համերաշխել Իթթիհատի հետ, ինչո՞ւ հայ միւս կուսակցութեանց հետ ալ չմտածենայ։ Նոյնպէս կ'ըսեմ՝ լաւ չըլլա՞ր որ քիւրտերու հետ ալ միանանք, մանաւանդ անոնց ռայա տարրերուն հետ։ օրինակներ շատ կան հաստատող որ անոնք եղած են անկեղծ, եւ շատ անգամ ալ հակառակ եղած հրամաններու չեն ջարդած հայերը։ Համերաշխութիւնը շարունակելով պիտի ջանանք հողային խնդրին լուծման եւ գաւառներու մէջ անոնց մասնաճիւղերը մաքրագործել տալ, աւատապետները դուրս ճգել տալով։

Մաք.— Իթթիհատի հետ տեղի ունեցած դիմումներուն ատեն անոնք մեզի կ'ըսեն թէ ձեր ժողովուրդը քանի որ ձեզի հետ չէ ինչպէ՞ս կը պահանջէք մեզմէ ձեզի գոհացում տալ։ Քննադատելի են այն բոլոր ընկերները որ բացի-գոցի խնդիրներով[18], կ'երթային միթինգներ սարքելու եւ ժողովուրդը կը լարէին մեզի դէմ, այն ինչ մենք հաւաքականութիւն պիտի ունենայինք, իսկ խզումը կարելի չէ քանի որ իրականին մէջ մենք ուժ չունինք։ խզումը ցոյց մըն է, ցոյցով օգուտ չենք կրնար վաստըկիլ։ Փաստը այն է որ օրըստօրէ մեր վիճակը վատթարանում է, ինքնաքննադատութիւնը օգուտ չի կրնար տալ, այլ ռեւէ դէպք որ պատահի, պէտք է հակադարձքով պատասխանել։

Անտոն.— Ինձ թւում է որ մենք այս համաձայնութեամբ վաստկել ենք չատ չնչին բան մը կրթականին մէջ. գալով ապահովութեան խնդրին ոչինչ չեն տուել։ Հողայինի մէջ գրեթէ բնաւ՝ իսկ հետեւեալ խնդիրները մնացած են ապարդիւն,— պաշտօնէութեան մաքրագործում, գաղթականութեան խնդիր, դաւանափոխութեան ու յետոյ Ատանայի յանցաւորները պատժելու խնդիր։

Նկատի առնելու է որ այս երկրին մէջ ստիպուած ենք ապրիլ. որո՞ւ հետ պէտք է գործել. եթէ մաքուր տարր մը կայ ան ալ Իթթիհատի մէջ գտնուող անհատներն են. հոս միայն կան համապատասխան տարրեր. ինձ թւում է որ, Իթթիհատի հետ կնքուած պայմանագիրը պէտք է վերաքննել. Այնտեղ կայ նահանգներու իրաւասութիւնները ընդարձակելու խնդիրը, այն ինչ այժմ այդ աթոռը վնասակար է մեզ. պէտք է նաեւ հողային հարցը հետապնդել։ Քանի որ անոնց մէջ պառակտում կայ, պէտք է մեր յարաբերութիւնները ճշդենք պայմանագրական կերպով. միայն կապուինք անոնց հետ, դնելով մեր կարեւոր պահանջները. ի հարկէ խոստումներ ընել նաեւ մեր կողմէ,— Սահ. պաշտպանութիւնը եւայլն. այժմ միայն հայ տարրն է անոնց հետ հաշտ. եթէ յայտարարենք թէ հակառակ պարագային ստիպուած ենք մեր դիրքը ճշդել, անոնք նկատի պիտի առնեն։

Հակառակ եմ նաեւ բացի-գոցի առթիւ եղած չարժումներուն, որով մեր դէմ լարեցինք հասարակութիւնը։ Ասողիկը չեշտեց քիւրտերուն հետ համերաշխութիւն կայացնելու խնդիրը, այո՛, պէտք է այդ ուղղութեամբ ալ աշխատինք։ Մենք նաեւ պէտք աշխատաւորութեան չահերուն պաշտպանի դերը չարունակենք, նաեւ քիւրտերու համակրութիւնը. ես քննադատելի կը գտնեմ նաեւ այն որ մենք զբաղել ենք թմբկահարութեամբ, այն ինչ մէկ կողմ ենք ձգել լուրջ գործերը։ Ուրեմն կ'առաջարկեմ չարունակել համաձայնութիւնը եւ դասաւորել մեր պահանջները։

Ժամանակը առաջացած ըլլալուն այս խնդրոյ վիճաբանութիւնը յաջորդ նիստին յետաձգուեցաւ։

<u>Նիստ ԺԹ.</u>

29 Օգոստոս 911 (առաւօտ)

Ներկաներ՝ Բիւրոներու ներկայացուցիչներ՝ ընկերներ Վահագ եւ Ռոստոմ, Մուշ-Սասունի, Կարինի, Պոլսի, Խարբերդի, Սեբաստիոյ, Սամսոն-Մարզուանի, Կեսարիոյ, Վանի, Տիգրանակերտի, Ամերիկայի, Պալքանի, Պարսկաստանի, Տրապիզոնի եւ Ուս. միութեան պատգամաւորները. վճռական ձայնի իրաւունքով հրաւիրուածներէն՝ Բաբա եւ Աւօ. խորհրդակցական ձայնի իրաւունքով հրաւիրուածներէն՝ Մարզպետ, Մելօ, Ակնունի, Սաթօ, Ասողիկ, Ժիրայր։

Ժողովը բացուեցաւ ընկեր Բաբայի նախագահութեամբ, ընկեր նախագահը առաջարկեց հրաւիրել ընկեր Մելքոնը խորհրդակցական ձայնով ժողովի, քանի որ նա եղել է կովկասեան ընդհարումներու ժամանակ պատասխանատու դերում եւ այժմ էլ Նիկոլի հրաւէրով մեկնում է Պարսկաստան։ Ընդունուեցաւ։

Հարց բարձրացաւ թէ որքա՞ն ժամանակ եւս տրուելու է Իթթիհատի չուրջ վիճաբանութեանց, քանի որ 3 ժողով արդէն զբաղուել ենք. որոշուեցաւ ցանկը փակել եւ իւրաքանչիւր խօսողի տալ 10 րոպէ։

18.- «Բացի գոցի խնդիր» – Ակնարկութիւն ատենին մեծ աղմուկ յարուցած այն հարցին, թէ պէ՞տք է արտօնել թէ ոչ, որ աշխարհական ճառախօսներ ելոյթ ունենան եկեղեցւոյ բեմէն։

Վահագ.— Ես կանգ չեմ առնի այն հարցի վրայ թէ մենք պիտի խզենք Իթթիհատի [հետ] յարաբերութիւնը. մեր յարաբերութիւնը չարունակելով է որ գործ պիտի կատարենք։ Գլխաւոր մի քանի պատճառներ կան որ այս հարցի վիճաբանութեան առիթ է ներկայացնում. I. Մեր դերը. մենք ցարդ չենք կարողացել գործերը տանել այնպէս ինչպէս պէտք էր։ Այժմ մենք ամէն ջանք ի գործ պիտի դնենք Իթթիհատին հետ համերաշխ ընթանալով՝ որքան կարելի է հասկացնել թէ մենք այլեւս նրա հետ չենք բաժանում պատասխանատուութիւնը, ինչպէս եւ Եւրոպային եւ հայ ժողովրդին։ II. Ինչպէս ուրիշ ընկերները ըսին՝ ամէն միջոցով Իթթիհատին ձախ կողմը պիտի կազմակերպենք. նրան ոյժ պիտի տանք, որը պապագային մէջ պէտք պիտի գայ։ Այժի մասին համաձայն ենք. դա անհրաժեշտութիւն մըն է։ Անցեալ Ընդհ. ժողովը չուզեց կանգ առնել էական խնդրի մը վրայ, այն է դաւադրական կազմի մասին, որով մենք մեր ուղղութիւնը գծուած չգտնելով խարխափեցինք։ Մենք կարող ենք եւ ուրիշ ուղղութեամբ գործել։ Այն ինչ որ տեղի է ունենում այժմ երկրի մէջ, համայնական ինքնապաշտպանութեան հակահարուած տալ, որով կառավարութեան եւ Իթթիհատին մէջ համոզում կը գոյանայ, որ երկիրը դժգոհ է այդ դրութենէն եւ եթէ չարունակուի ազգամիջեան ընդհարումներ առաջ կու գան եւ այդ փաստը նրանց առջեւ ցցուած ըլլալուն, կը ստիպէ նրանց որ աւելի լուրջ ուշադրութիւն դարձնեն հարցին։

III. Մենք ի նկատի պիտի ունենանք եւ այն, որ Պարսկաստանը մեզ համար լինելու է ոյժի կեդրոն։ Եփրեմի իւրաքանչիւր յաղթութիւն Իթթիհատի եւ կառավարութեան վրայ մեծ ազդեցութիւն է ձգում. ուստի անհրաժեշտ է այդտեղ բաւականի ոյժ ունենանք, որով կ'անդրադառնայ եւ Տաճկաստանի վրայ։

IV. Մենք ցարդ յարաբերութիւն ենք պահել պարլամենտի ընկերների միջոցով. այդ սխալ է. միանգամ ընդմիշտ վերջ դնելու ենք այդ հարցին եւ յարաբերութիւնները չարունակելու ենք մեր կազմակերպական ձեռնհաս մարմնի միջոցով, որոնք զերծ ըլլան այլեւայլ նկատումներէ։

V. Ինչպէս Իթթիհատն է ըրեր, ընկերներ ուղարկելուին մեր բոլոր շրջանները եւ գոնէ կարեւոր վայրերում լուրջ կազմակերպեն։

VI. Աշխատիլ հայ ժողովրդի լաւագոյն տարրերի հետ յարաբերութիւն պահել. բացի դրանից եւ այն բոլոր ցեղերը որոնք մեզ հետ հաշտ են, օրինակ եզիտիները եւն. Նրանց մէջ եւս պահպանել սերտ յարաբերութիւն։

Ակնունի.— Այստեղ երեք առաջարկ կայ. I. Խզել յարաբերութիւնները II. Սպառնալիք ընել III. Ցանուն մեր Ընդհ. Ժողովի նրանց կոնգրէսին յայտնել դժգոհութիւն։ Ցաւալի է ըսել որ մենք դրութիւնը լաւ չենք ըմբռնել. չատերս հեռու ենք եղած երկրից. ես կ'ասեմ այն ինչ կարողացել եմ հաւաքել դրսից։ Ասում են Իթթիհատի ձախ թեւը պիտի ուժեղացնել. բայց ինչպէ՞ս. ձախ թեւը այժմ գոյութիւն չունի եւ նրա թուլացման մէջ մենք եւս ունեցանք մեր բաժինը. մենք չհասկացանք նրանց աջակողմեանների ընթացքը, որոնք ձախ թեւի անուան տակ մեզ հետ յարաբերում էին։ Նազըմ բէյերու թիւը չատ է Իթթիհատի մէջ։ Մեր համերաշխութեան կէտերը, որ կնքուեցան, նրանց կողմից խաբէութիւն էր եւ յաջողեցան. նրանց ցանկութիւնն էր մեր դիրքը հայ հասարակութեան առաջ խախտել, եւ յաջողեցան. ուստի մենք այդպիսիներուն հետ չենք կարող համերաշխել։ Ես կ'ուզէի ասել եւ ա՛յն, որ մենք ոչ թէ պիտի պաշտպանենք այն, որ Իթթիհատը ունենալու է երկրի ղեկը իր ձեռքը. ես կ'ասեմ որ այլեւս Իթթիհատի ձեռքը չի լինելու երկրի ղեկը, այլ սահմանադրական կառավարութեան. ուստի մեզ անհրաժեշտ է հասկացնել թէ Իթթիհատի եւ թէ ժողովրդեան. մենք պարտաւոր ենք Իթթիհատին հասկացնել՝ թէ գաղտնի գործունէութիւն որ ունին ազդելու կառավարութեան վրայ, այդ մարմնի մասնակցելու են ոչ թէ միայն Իթթիհատականները եւ հայերը, այլ եւ բոլոր ազգութեանց ներկայացուցիչները։ Իսկ մեր գլխաւոր խնդիրների մեմորանտումը պիտի ներկայացնենք Իթթիհատի կոնգրէսին ոչ թէ միայն գրաւոր, այլ նրա հետ եւ ներկայացուցիչներ, ընտրուած այս ժողովի կողմից որոնք պաշտպանեն այդ հարցը եւ թոյլ չտան զանազան ձեւի մեկնաբանութիւններ անելու։

Աւոտ.— Որպէսզի հարցի վիճաբանութիւնը չերկարաւի, պէտք է խնդիրը հետեւեալ ձեւով դնել. ունեցե՞լ ենք յարաբերութիւն Իթթիհատի հետ, ո՞ր Իթթիհատի հետ. գոյութիւն ունի՞ այնպիսի Իթթիհատ մը, որին դիմենք եւ պատասխանատուութիւն ծանրացնենք նրա վրայ։ Եթէ եկել ենք այնպիսի եզրակացութեան որ այս երկրից այլեւս խեր չկայ, ձեռք վերցնենք. այդ չենք կարող անել. չպիտի կրկնեմ այն սխալները, որոնք անցեալում եղել են. այլ խօսքս ներկային դարձնելով պիտի ասեմ, գոյութիւն ունի այն Իթթիհատը, որ պետութիւնը ձեռքում ունի. նրա ձախ թեւը նոյնիսկ գոյութիւն չունի. էլ ի՞նչ ենք սպասում. Աւըմ բէյի պէս մարդը նրանց ձախ թեւի մէջ է. մի մարդ, որը յայտնի աւատապետ է. էլ ի՞նչ ենք սպասում ձախ թեւից. մենք չենք կարող այդպիսի ձախ թեւի հետ համերաշխել եւ յարաբերութիւն պահել. այդ ձախը դեռ իր ոյժը չկորցրած ի՞նչ արաւ. նոյնիսկ Վանի, Կարինի, Սեբաստիոյ կուսակալների տուած թագրիրները, որոնց նմանը մենք իսկ չենք կարող տալ, մնաց անհետեւանք. Էմին բէյի տուած թագրիրը պարզ ցոյց էր տալիս թէ այն կուսակցութիւնը որ երկրի ազատագրումը իր ուսերի վրայ տարաւ այս ուղղութեամբ ոչ մի չինարար գործ չի կարող կատարել, երբ մեր ձեռքն է կապտում. այդ բոլորը ստանում է

ձախ թալէադը. բայց ի՞նչ էր անում նա... առանց քաշուելու մեզ էր ցոյց տալիս, ուրեմն համաձայն էր կուսակալների հետ. բայց իրականութեան մէջ ոչինչ էէր կարողանում անել:

Ինձ թւում է թէ աչքի առաջ ունենալով որ չկայ այնպիսի Իթթիհատ մը, որի հետ կարողանանք համերաշխ գործել, այլ կան անհատներ, որոնք ուզում են մի բան անել բայց չեն կարողանում անել. այդպիսիներին մենք պիտի կազմակերպենք, ուղղութիւն ցոյց պիտի տանք, եւ առաջնորդենք դէպի յեղափոխական ուղի: Մենք չենք կարող եւ մեր յարաբերութիւնները խզել. ոչ թէ նրա համար որ ջարդ առաջ կու գայ, այլ նրա համար որ մեր յեղափոխական գործը կը կատարենք այն ժամանակ եւ այս երկիրը կը փրկուի, երբ ընդդիմադիր յեղափոխական տարր կը ստեղծենք նրանց մէջ եւս. մեր խզումով կը դառնանք ազգայնական, որով մեզ դէմ կը գրգռենք. մինչդեռ անհրաժեշտ է միացնել ընդդիմադիր տարրերը:

Մենք մեմորանտում պիտի ներկայացնենք Իթթիհատի կոնգրէին Դաշնակցութեան անունով եւ ցոյց տանք ա՛յն բոլոր պակասութիւնները որ ցարդ գործեր են նրանք եւ ա՛յն ուղին որով եթէ ընթանան կարող է այս երկիրը փրկուիլ:

Մենք մեմորանտում պիտի ներկայացնենք Իթթիհատի կոնգրէին Դաշնակցութեան անունով եւ ցոյց տանք ա՛յն բոլոր պակասութիւնները որ ցարդ գործեր են նրանք եւ ա՛յն ուղին որով եթէ ընթանան կարող է այս երկիրը փրկուիլ:

Վարանդեան.— Ընկերները թուեցին ներքին եւ արտաքին պատճառները. իսկ Ակնունին ի միջի այլոց եւ Գերմանիոյ ազդեցութիւնը մէջ բերաւ, որով ցոյց էր տալիս նրա դերը այս երկրի մէջ. ինձ թւում է թէ այդ մեկնաբանութեան մէջ կան եւ չափազանցութիւններ: Այս գործում մեծ դեր ունեցել ենք եւ մենք: Սկզբում մեր քաղաքականութիւնը եղել է շատ անտակտ. մենք կարծել ենք թէ մեծ ոյժ ունեցել ենք զինուորական տեսակէտից. այն ինչ երբ Մարտ 31-ին պէտք զգացուեց համարեա ոչինչ չկարողացանք ցոյց տալ: Ես համաձայն եմ Ատոմի հետ, որ եթէ ոյժ ունենայինք կարող կը լինէինք մեծ դեր խաղալ. բայց քանի որ չունինք, ստիպւած ենք լուրջ մտածել: Ջմռռանանք որ մահմետական տարրի մէջ միակ սահմանադրական տարրը եղել է Իթթիհատը. չմոռանանք եւ ա՛յն, որ զինուորական տարրը մեծ դեր է խաղացել այս երկրի մէջ եւ նրա ոյժը կեդրոնացած է Իթթիհատի ձեռքը: Ջմռռանանք եւ Եւրոպայի կարծիքը: Եթէ մեր յարաբերութիւնները խզենք եւրոպացիք նոյնիսկ մեզ կը դատապարտեն. ինձ թւում է որ մենք յայտարարենք նրանց թէ եթէ այդ ընթացքը չարունակեն, մենք կոչ կ'ընենք հայ ժողովրդին որ իր գլխի ճարը նայի. մենք կարող ենք եւ սպառնալ: Ինչպէ՞ս եղել է որ անցեալ բռնապետական ռեժիմին զգալի հարուածներ հասցրել ենք եւ այժմ կասկածում ենք: Մենք մեմորանտումով կարող ենք դիմել Իթթիհատի կոնգրէին եւ այդ թուղթը որպէս փաստ կը մնայ թէ Եւրոպայի եւ թէ հայ ժողովրդի առաջ եւ որով ցոյց կը տանք Եւրոպային թէ մենք դարձեալ կարող ենք մեր նախկին ընթացքը չարունակել եթէ ռեւէ փոփոխութիւն չկրի այս երկիրը:

Վիչաք.— Մենք չենք կարող յարաբերութիւնը խզել, բայց այդ յարաբերութիւնը պիտի չարունակենք առ երես. մենք պիտի պարզենք երկրի ընդհանուր վիճակը եւ ցոյց տանք որ երկիրը փրկելու միակ միջոցը ատոնց դարման տանելով է որ կ'ըլլայ. համաձայն լինելով Ատոմի բոլոր ասածներին, կ'առաջարկեմ անմիջապէս մեր գործին սկսիլ:

Մելօ.— Ես կողմնակից եմ յարաբերութիւնները խզելու. զարմանալի է. մեր յարաբերութեանց ո՞ր մասը չարունակուել է որ խզման մասին խօսք ենք անում: Մի բան որ արդէն խզուած է նրանց կողմից, այլ եւս ինչո՞ւ մենք պիտի խօսինք խզման մասին: Հարցը տարբեր է՝ եթէ մենք առաջարկենք նոր միջոցներ յարաբերութեանց՝ եւ յետոյ այստեղ ընկերներից ոմանք կարծում են թէ եթէ յարաբերութիւնները խզենք կարող է բարդութիւններ գալ. միթէ՞ յաւակնութիւնը ունինք կարծելու որ հայկական ջարդերու առաջը Դաշնակցութիւնն է որ առնում է: Իմ կարծիքով դա սխալ է. մեր համերաշխութեան օրից իսկ հնչակեանները, ազգայնէ երեսփոխանները եւ թերթերը քննադատեցին մեր արարքը, հակառակուեցին այդ համերաշխութեան. ինչո՞ւ ջարդ առաջ չեկաւ. եւ եթէ իրապէս մեր խզումով է որ ջարդ յառաջ պիտի գայ, մի անգամ ընդմիշտ վերջ տանք այս հարցին. խզենք յարաբերութիւնը եւ եթէ լինելու է մի րոպէ առաջ թող լինի, փոխանակ իւրաքանչիւր շաբաթ սիստեմատիկ 8-10 հայեր սպանելու: Ի նկատի ունեցէք եւ այն որ մեր ժողովրդի յեղափոխական ոգին մարեցաւ. նոյնիսկ Մասունը, Մուշը, նրանց մէջ այլեւս անձնական վրէժխնդրութիւնը կորաւ. փոխանակ իր եղբօր, ազգականի կամ արենակցի վրէժը լուծելու սպասում են վերեւից օգնութեան. չէ՞ որ կայ Դաշնակցութիւնը եւ նրա հետ Իթթիհատի համերաշխութիւնը. այսպիսով մենք մեր յեղափոխական ոգին է որ պակասեցնում ենք:

Անտոն.— Հարցը դառնում է բողոքի եւ պատճառաբանուած դիմադրութիւն յայտնելու չուրջը որ ըստ էութեան միեւնոյնն է. կը կարծուի որ չարիքը առաջ եկած է «ոչ լաւ» անհատների հետ գործ ունենալուց: Նախ, փաստերը ցոյց տուին որչափ դժուար է դա, երկրորդ ղեկավարուել այդպիսի սուբեկտիւ չափով, կը նշանակէ իթթիհատականներին եւս իրաւունք տալ ղեկավարուել նոյն տեսակէտով որ վտանգաւոր է: Իթթիհատի սխալների եւ խոստմնադրժութեան մասին խօսելիս, պարտական ենք խոստովանուել նաեւ մեր սեփական սխալները, սխալ տաքտիկը: Մինչեւ Քեամիլ փաշայի անկումը մեր այստեղի գործունէութիւնը կայանում էր Իթթիհատի յայտնի անձերուն անուանարկելու, կասկածելի տարրերի հետ համերաշխելու մէջ, որ վերջը չէր գտած նոյնիսկ ազատական բանակի Պոլսին մօտենալու ժամանակ: Իթթիհատը տեսնում էր այդ ամէնը եւ լցուած էր կասկածով ու ոխով մեր դէմ: Անհատներէն զատ ամէնէն աւելիով կուսակցութիւնների գործերով է որ մենք դատելու ենք ամէն մէկի արժէքը: Արդեօք ի՞նչ գործ ըրինք մենք: Իթթիհատը գոնէ տուաւ ապացոյց իր վճռականութեամբ ու սահմանադրականութեամբ. նա էր որ իր բանակով Համիտը գահընկէց ըրաւ եւ ազատեց երկիրը ռէակցիայից, իսկ մենք մի հոգով անգամ չմասնակցեցանք այդ պատմական քայլին: Լաւ է մեզ չմտնել մեր ուժերէն վեր դիպլոմատիքական խորխորատների մէջ: Գերմանական գաղութներ չեկան Թուրքիոյ մէջ. ամբողջ Բաղդադի գծի վրայ ոչ մի գաղութ չկայ. նոյնիսկ Համիտը թոյլ չտուաւ գերմանական գաղթականութեան: Մոռնալու չէ թուրք կառավարութեան թուլութիւնը. նրանք հարկադրուած են հակել կամ Ռուսիայի եւ Անգլիայի եւ կամ Գերմանիայի կողմը: Թուրքիայի պահպանութեան տեսակէտից դժուար է պնդել որ վերջինս ամենաանպատակայարմարն է: Ամէնից լաւն է լինել ուղղամիտ եւ անկեղծ: Մենք մեր պահանջը դնելու ենք Իթթիհատին, որ այլեւս չենք կարող չարունակել ձգձգողական յարաբերութիւնները, յայտարարելով միանգամայն որ սահմանադրութեան վտանգ սպառնալու դէպքում մենք պատրաստ ենք մեր արիւնը խառնել նրանց արեան հետ. դրա հետ միասին լուսաբանելով եղածի անգոհացուցիչ լինելը, պահանջելու է անպայման կերպով աստիճանաբար, որոշ ժամանակաշրջանների մէջ բաւարարութիւն տալ մեր հասունցած պահանջներին — հողային խնդրի լուծում, հայ պաշտօնեաների նշանակում, դեմոկրատական ուղղութիւն: Եթէ նոյնիսկ մեր առաջարկը 15-20 հոգի ընդունի, այդ մասի հետ համերաշխ գործակցութիւն յայտարարել եւ պահել: Մեր պահանջները եւ յանձնառութիւնները այսուհետեւ լինելու են պայմանադրական:

Բժիշկ.— Մեր դիմադրութիւնները պարզելով մեր յայտագրի մէջ, առաջարկել Իթթիհատին, վերաքննել նրանց հետ ունեցած յարաբերութիւնները ու համաձայնութիւնը եւ աշխատիլ մտցնել աւելի մանրամասն կէտեր հողային, ապահովութեան, ազգային մշակութային խնդիրների վերաբերմամբ, ամբողջ պետութեան վերաբերմամբ: Համապատասխան մեր հայեացքների, որպէսզի ներկայի պայմանների մէջ մեր եւ նրանց միջնորդում պահանջները Օսմ. սահմանադրական պետութեան, պարզուի, եւ մշակուի մեր կազմի գործադրութեան ձեւերը:

Ալբէն.— Մեր համերաշխութիւնը մեր ժողովրդին շատ կաշկանդեց. Իթթիհատը մեր համաձայնութեան կէտերը չյայտարարեց իսկ. դա վատ ազդեց ժողովրդին. իսկ այն վայրերում ուր դատարանները վճիռ էին կայացնելու յօգուտ հայ կամ քիւրտ գիւղացիներու, Իթթիհատը փոխանակ ոյժ տալու ստիպել է որ յօգուտ բէգերի վճռուի. մենք չպիտի վախենանք թէ հալածանք է սկսելու. օր առաջ թող սկսի, այդ լինի ոչ թէ հայու այլ Դաշնակցութեան դէմ:

Ռոստոմ.— Այստեղ զանազան կարծիքներ է յայտնուում. ուզում ենք խզել յարաբերութիւնները, սպառնալ, յայտագիր տալ. այդ բոլորը անտեղի է քանի որ մենք այդ կուսակցութեան հետ համերաշխութիւն ենք կնքել ժամանակաւոր: Մեր համաձայնութեան կէտերը մենք միշտ յարգել ենք մինչդեռ նրանք ոչինչ չեն արել, ապակեդրոնացման ուղղութեամբ, որ սկզբունքով ընդունուած էր նրանց կողմից. թող նրանք էլ ցոյց տան մի կէտ որ մենք ժխտել ենք: Բացի այդ մեր ընկերները շատ անգամ Իթթիհատ եւ կառավարութիւն խառնում են իրար: Էլ դա բոլորովին ի զուր է, պէտք է ի նկատի ունենալ, որ եթէ այսօր այդպէս է, վաղը այդպէս չի մնար. վաղ թէ ուշ նրանք բաժանուելու են, որից յետոյ հաստատուելու են խորհրդարանական կուսակցութիւններ եւ կառավարութիւնը կը պատկանի այս կամ այն կուսակցութեան. ուրեմն այժմուանից չչփոթենք այդ երկուսը եւ մեր վերաբերմունքով ցոյց տանք որ գաղտնի կոմիտէի եւ տիրող կառավարութեան միջեւ տարբերութիւն ենք դնում: Պէտք է ցրել ժողովրդի եւ մեր շարքերի ինչպէս նաեւ դուրսը բոյն դրած թիւր ըմռնումները: Մեր ժողովուրդը միշտ սպասել է դրսից ոյժ. ուրեմն մեզ մնում է նրանց այդ համոզումը փոխել: Մեր ժողովուրդը կարծում է թէ մեր եւ Իթթիհատի միջեւ կատարեալ համաձայնութիւն է տիրում եւ ապաւինելով այդ համաձայնութեան սպասում է որ իր բոլոր դարտի դարմանը կառավարութենէն հոգացուի: Դաշնակցութեան կեդրոնական մարմնի միջնորդութեամբ եւ իր կողմից ակտիւ քայքեր չի թափուում: Մենք պէտք է ցոյց տանք որ մենք անհաշտ թշնամի ենք Իթթիհատին այն դէպքերում որոնք վերաբերում են ժողովրդի տնտեսական եւ հասարակական կեանքին: Ի նկատի ունենալով եւ այն որ Իթթիհատը չի մնացել այն ինչ որ էր առաջ, թէ նրա մէջ մտել են պէյեր, ազդեցիկներ որոնք Իթթիհատի հեղինակութիւնը ծառայեցնում են իրենց անձնական դիրքը եւ ուրիշ չահերը ապահովելու համար, այնպէս ինչպէս մի ժամանակ մեր մէջ էր, մենք նրանց ցոյց պիտի տանք թէ երկրի բարօրութիւնը կը պահանջէ զտել նրանց չարքերը: Ընդունելով որ մեզ անհրաժեշտ է ոյժ ունենալ, լարենք մեր ջանքերը ժողովրդական խաւերը կազմակերպելու գործում, այլապէս եթէ մենք թոյլ մնանք, անբնական կը լինի պահանջել, որ մեզ կարեւորութիւն տան, ի զուր կը լինին մեր բողոքները եւ պահանջները: Մեզ համար կարեւորութիւն չպիտի ունենայ այն հանգամանքը, որ Իթթիհատականները անհատապէս թէ իրրեւ կուսակցութիւն

ինչ ձգտումներ են արտայայտում այժմ։ Թուրքիոյ բարեկարգութեան ընդհանուր գործը կը ստիպի նրանց կանգնել մեր տեսակէտների վրայ մի չարք խնդիրներում. ինչպէս օրինակ ապակեդրոնացման եւ աւատականութեան ոչնչացման հարցի եւ պահանջի։ Պիտի ցոյց տանք որ կառավարութեան ներկայ ընթացքին դէմ կուգում ենք, եւ կոչ անենք Իթթիհատին միասին լինել։ Այդ միջոցով է որ մենք պիտի կարողանանք Իթթիհատի հետ ունենալ գործակցութիւն։ կ'առաջարկեմ խառն ժողովներուն միանգամ ընդմիշտ վերջ տալ, մինչեւ այն ատեն եթէ նա կառավարութեան հակառակ կը գնայ, քանի որ նրանք միշտ մեզ խաբել են։

<u>Ասող[իկ]</u>.— Ճարաբերութիւնների խզումէն ոչ մի օգուտ սպասելու է. հետեւանքը աւելի վատ կը լինի. գիտնալու էք որ մեր ժողովուրդը՝ նոյնիսկ պարզ-անձնական ինքնապաշտպանութեան իսկ չէ ուզած դիմել, նոյն իսկ այս սահմանադրական շրջանին, որովհետեւ ինքնապաշտպանութիւնը տեղական իշխանութիւններու կողմէ միշտ մեկնուած է իբր ըմբոստութիւն պետական օրէնքներու դէմ եւ այս հայեցակէտով ինքնապաշտպանութեան փորձերն իսկ տասը հեղ աւելի ծանր նստած են հայ ժողովրդին.— գաւառներու մէջ տեղական իշխանութեան կողմնակալ եւ աչառկոտ ընթացքը յայտնի է. երբ որ Իթթիհատի կուսակցութեան հետ ալ մեր յարաբերութեանց խզումը իմանան, անոնք աւելի պիտի չատցնեն իրենց գեղծումները եւ չարիքները հայ ժողովրդի դէմ. արդէն այդպիսիներու ուզածն ալ այդ է. հետեւաբար՝ իմ մասին՝ հակառակ եմ խզման։ Լաւ կ'ըլլար անոր փոխարէն մենք պահանջէինք որ Իթթիհատը մաքրէր իր գաւառական մասնաճիւղերը հին բռնակալ եւ գեղծագործ տարրերէ եւ ընդունէր խառն մարմիններու կազմութիւնը երկու կուսակցութեանց համար։

<u>Արամ</u>.— Խօսեցինք այն կոնգրէսի հարցերի մասին որոնք պէտք են մեր համերաշխութեան հիմը կազմեն։ Բայց միշտ մոռանում ենք այն միջոցները որոնք պէտք է նպաստեն այդ հարցերի իրականացման։ Մինչեւ հիմա ունեցանք միայն մի խառն մարմին. նա միայն որոշումներ կը տայ. հարկաւոր է միայն այդ մարմինը ուժեղացնել այնպիսի իրաւունքներով որ նա կարողանայ իր որոշումները իրագործել կեանքի մէջ. վերջապէս պէտք է գտնել գործնական մի ուղի. մանաւանդ պէտք է աշխատիլ որ նման խառն մարմիններ ստեղծուին գաւառների մէջ.

Ժողովը փակուեց ժամը 12-ին։

<u>Նիստ Ի.</u>

31 *Օգոստոս* (*Շորեքշաբթի առտու ժամ* 10)

Ներկայ էին պատգամաւորներէն՝ Վան, Կարին, Մուշ-Սասուն, Պոլիս, Պարսկաստան, Ամերիկա, Պալքան, Արեւելեան Բիւրօ, Արեւմտեան Բիւրօ, Տիգրանակերտ, Կեսարիա, Տրապիզոն, Սեբաստիա, Սամսուն-Մարզուան, վճռական ձայնով հրաւիրուածներէն՝ Աւօ, Աստիկ, Բաբա, խորհրդակցական ձայնով հրաւիրուածներէն՝ Ասլան, Մար, Ժիրայր, Ասող[իկ], Ակնունի, Մարզպետ, Մելքում, Մելօ, Սարը[եան], Սաթօ։

<u>Շարունակութիւն նախորդ նիստի</u>

Մեծամասնութեան քուէով առաջարկուեցաւ անմիջապէս անցնիլ բանաձեւերուն՝ փակելով վիճաբանութիւնները։

Ներկայացուեցան վեց բանաձեւեր, որոնք քուէարկութեան դրուեցան հետեւեալ կարգով, անոնց մասին լրացուցիչ բացատրութիւններ տալէ եւ գաղափարներու փոխանակութիւն կատարելէ վերջ։

1- Պոլսի Շրջ. ժողովի հետեւեալ բանաձեւը.— ստացաւ հինգ (5) ձայն։

Պոլսոյ Շրջ. ժողովը քննութեան առնելով ազգային կուլտուրական խնդիրներու մէջ Դաշնակցութեան մասնակցութեան հարցը, եւ նկատելով Ա.- Որ մեր ազգային կուլտուրական հիմնարկութիւնները սերտ առնչութիւն ունին մեր ժողովուրդի կուլտուրական կեանքի հետ եւ կ'ամփոփեն իրենց մէջ ազգային կուլտուրական ինքնավարութեան սաղմերը։ Բ.- Որ այդ հիմնարկութեանց բարեկարգութիւնը եւ նպատակայարմար ուղղութիւնը մեծ կարեւորութիւն ունի ժողովրդի աշխատաւոր մեծամասնութեան տնտեսական, կրթական ու բարոյական շահերու տեսակէտէն։

Գ.- Որ կուսակցութեան ձեռնպահութիւնը այդ հիմնարկութեանց մասնակցութեան մէջ յետադիմական-պահպանողական տարրերու ազդեցութեան աւելացումը պիտի նշանակէ, ինչ որ աշխատաւոր դասակարգի շահերու ոտնահարումը ըսել է։

Շրջ. ժողովը կ'որոշէ,

Ա.- Կուսակցութիւնը կը մասնակցի երեսփոխանական եւ այլ ընտրութեանց՝ յանուն կուսակցութեան, նայելով տեղական պայմաններուն, մասնակցութեամբ նաեւ ազատական տարրերուն, կուսակցութեան թեկնածուները առանձնապէս ծանօթացնելով սակայն ժողովուրդին։

Բ.- Ազգ. օրէնսդրական ժողովին մէջ դաշնակցական երեսփոխանները կը կազմեն ուրոյն խմբակ, առանձին պլատֆորմով, ի հարկին գործակցելով ազատականներուն։

Գ.- Վարչութեանց ու խորհուրդներուն մէջ դաշնակցականները կը մասնակցին անհատական հանգամանքով, ըլլալով սակայն հետեւող խորհրդարանական խմբակի պլատֆորմին եւ պատասխանատու կուսակցութեան առջեւ՝ իրենց գտնուած շրջաններու կեդր. մարմիններու միջոցաւ։

II Մեկնելով սահմանադրութեան վերաքննութեան գաղափարի շուրջ ժողովուրդին մէջ առաջացած նպաստաւոր տրամադրութենէն եւ ընդունելով այդ վերաքննութեան անառարկելի անհրաժեշտութիւնը, կ'առաջարկուի,

Ա.- Շարունակել սահմ. վերաքննութեան գաղափարին շուրջ սկսուած աշխատանքն ու պահանջները։

Բ.- Պատրաստել ուսումնասիրուած նախագիծ մը, համահայկական հիմունքով, առանց դաւանանքի խտրութեան, ըստ այնմ միօրինակ եւ սիստեմաթիկ փորփրկանտա կարենալ մղելու եւ ամէն առթիւ պաշտպանելու համար անոր հիմնական առաջադրութիւնը։

Գ.- Շարունակել յետադիմական-պահպանողական տարրերու դէմ սկսած պայքարը, առանց սակայն զայն այլասերելու եւ մնալով մեր դերին համապատասխան բարձրութեան վրայ։

2- Ատոմի բանաձեւը ստացաւ եօթ (7) ձայն
3- Մեծատուրի բանաձեւը ստացաւ չորս (4) ձայն
4- Անտոնի բանաձեւը ստացաւ ութ (8) ձայն
5- Վահագի բանաձեւը ստացաւ եօթ (7) ձայն
6- Բժիշկի բանաձեւը ստացաւ վեց (6) ձայն

<u>Ակնունի</u>.— Քուէարկութեան արդիւնքէն յայտնի է որ ազգային կուլտուրական գործերուն ոչ կուսակցականօրէն մասնակցելու առաջարկը կը ստանայ առաւելագոյն քուէն։ Բայց որովհետեւ այս առաջարկին ալ ստացած քուէն 2/3 չի կազմեր, ըստ օրինի, ոչ մէկ նոր որոշում կ'անցնի եւ նախորդ Ընդհ. Ժողովի որոշումը կը մնայ ի զօրու։ Բայց ես այս առիթէն չեմ ուզեր օգտուիլ՝ ետ մղելու համար մասնակցելու մասին բերուած նոր առաջարկները։ Իբրեւ միջին ճամբայ, ես կ'առաջարկեմ փոխադարձ զիջողութիւններ անել երկրորդական կէտերու վրայ եւ կազմել բանաձեւ մը որ կարենայ հաւաքել համաձայնութեան բոլոր կէտերը։

<u>Անտոն</u>.— Ես կը բաղձամ որ մեր որոշումները տուած ատեն զգուշանայինք անհետեւողական ըլլալէ եւ չտանք այնպիսի որոշում կուսակց[ական]օրէն մասնակցիլ վճռելով որ գլխովին հակառակ ըլլայ մեր նախորդ ժողովի որոշումին։ Ջտանք այդպիսի որոշում մանաւանդ անոր համար, որ մեր կովկասի ընկերները բացակայ են այս ժողովէն։ կ'առաջարկեմ մաս մաս քուէարկել եւ միացնել բանաձեւը։

<u>Ատոմ</u>.— Երկու կողմերը մօտեցեր են. անոնք որ բոլորովին կը մերժէին, անոնք որ կուսակցականօրէն մասնակցիլ կ'առաջարկէին։ Ես ամբողջ սրտով համաձայն կ'ըլլայի բնաւ չմասնակցելուն, ոչ իբրեւ անհատ, ոչ իբրեւ կուսակցութիւն, եթէ այդ ըլլար ընդհանուր բաղձանքը։ Բայց, քանի որ մասնակցելու գաղափարը գերակշռող էր, ես առաջնութիւն կուտամ կուսակցականօրէն մասնակցելուն, որովհետեւ անհատական մասնակցութեան պարագային անկոնտրոլ գործունէութիւն տեղի կ'ունենայ որմէ կը ծագին չատ անպատեհութիւններ եւ այն բոլոր վտանգները, որ կուսակցականօրէն մասնակցելուն հակառակ եղողները մէջ կը բերեն։ Մինչդեռ երբ իբր կուսակցութիւն մասնակցինք ընկերներ ենթարկուած կ'ըլլան որոշ կոնթրոլի։

<u>Մէմօ</u>.— Հոս որոշապէս երեւան չեկաւ թէ որն է գերակշռող կարծիքը, մասնակցի՞լ թէ ոչ։ Ես կ'առաջարկեմ մեծամասնութիւն ստանալու համար քուէարկել սկզբունքներ։

<u>Բաբա</u>.— Մենք պէտք չէ նկատի ունենանք կովկասի մեր ընկերներուն հետեւած քաղաքականութիւնը, անոնց մասնակց[ութեան] եղանակը եւայլն. կ'առաջարկեմ սկզբունքները քուէարկել, եւ ձգտել ուժերու համեմատական բաշխումը։

<u>Հայրիկ</u>.— Մասնակցութեան երկու ձեւին մէջ տարբերութիւն չեմ տեսներ ես. անհատապէս պարտաւորուած ըլլալ կամ կուսակցականօրէն մասնակցիլ, նոյն բանն է։ Ազգային-կուլտուրական խնդիրները բազմապիսի են եւ որոնցից չատերը կարող են ոմանց չհետաքրքրել, դրա համար նրանց չպէտք է պարտաւորեցնել։ Մասնակցութիւնը կամաւոր պիտի լինի։

<u>Ատոմ</u>.— Անհատապէս մասնակցելու պարագային անպատեհութիւնները այս են, ժողովուրդը բնա՛ւ զանազանութիւն չի դներ այս երկուքին մէջ.— չմասնակցիլ ազգային կուլտուրական գործերուն, երբ մեր ուժերը հազիւ կը բաւեն մեր կազմակերպական գործերուն։

<u>Ակնունի</u>.— Ես կ'առաջարկեմ նոր բանաձեւ որ հաշտեցման եւ նոր բանաձեւ պատրաստելու միջոց է։

(1) Պահպանել իբր սկզբունք նախկին Ընդհ. Ժողովի որոշումը, ո՛չ կուսակցական մասնակցութեան վերաբերմամբ։

(2) Անհատական մասնակցութիւնը ցանկալի կարգապահութեան ենթարկելու եւ անոնց բռնելիք ընթացքը որոշ ուղեցոյցի ենթարկելու համար, նախկին Ընդհ. Ժողովի որոշման կցել ներկայ ժողովին կողմէն մշակելիք ուղեցոյց-պլատֆորմը, թէ պլոքներու կազմութեան, եւ թէ անհատ ընկերներու գործունէութեան վերաբերմամբ։

(3) Ճանձնել յատուկ մասնախումբի, վաղուան ժողովին բերել այս ուղղութեամբ մշակուած բանաձեւ, ձայներու վճռական մեծամասնութիւնը ապահովելու համար։

<u>Անտոն</u>.— Ես կը նկատեմ որ մտքերու նոյնութիւն կայ բոլոր առաջարկներու մէջ ալ, տարբերութիւնը մի-

ջոցներուն մէջ է։ Իբրեւ ելակէտ, ես կ'առաջարկեմ, արգիլել վարիչ մարմիններուն մասնակցիլ ազգային-կուլտուրական գործերուն։ լաւագոյն եւ գործնական ճեւն է այս ուժերու բաչխման։

Այս վիճաբանութիւններէն վերջ որոչուեցաւ սկսիլ սկզբունքներու քուէարկութեան։

1- Կուսակցականօրէն մասնակցիլ 8 ձայն։

2- Անհատապէս բայց ժողովին կողմէ գծած ուղեցոյցի մը համաձայն մասնակցիլ 8 ձայն

3- Բնա՛ւ չմասնակցիլ 4 ձայն

4- Դաշնակցականներու անհատական կամ կուսակցական մասնակցութիւնը կը կանոնաւորուի կազմակերպութեան կողմէ։

Նիստ ԻԱ.

31 Օգոստոս (կէսօրէ ետք ժամը 5-ին)

Ներկայ էին պատգամաւորներէն՝ Վան, Կարին, Մուշ-Սասուն, Պոլիս, Պարսկաստան, Ամերիկա, Պալքան, Արեւմտեան եւ Արեւելեան Բիւրոներ, Տիգրանակերտ, Կեսարիա, Տրապիզոն, Սեբաստիա, Սամսոն-Մարզուան։ վճռական ձայնով հրաւիրուածներէն՝ Աւօ, Աստիկ, Բաբա, խորհրդակցական ձայնով հրաւիրուածներէն՝ Ասլան, Մար, Ժիրայր, Ասող[իկ], Ակնունի, Մարզվետ, Մելքում, Մելօ, Սարը[եան], Սաթօ։

Որովհետեւ նոր բանաձեւ պատրաստած չէր ժողովը քուէարկեց նշանակել յանձնախումբ մը՝ բաղկացած գլխաւոր բանաձեւ ներկայացնող ընկերներէն, այսինքն։— Ատոմ, Անտոն, Վահագ։

1) Դաշնակցականներու մասնակցութիւնը նախագծող ուղեցոյց — միաձայն։

2) Կուսակցականօրէն մասնակցելու առաջարկը ստացաւ 8 ձայն։

3) Դաշնակցական չրջանները ազատ ըլլան մասնակցելու կամ ոչ. 11 ձայն։

4) Շրջ. ժողովները եւ կ. կոմիտէները իրենք ընտրեն ներկայացուցիչներ. 9 ձայն։

5) Դաշնակցականները պլոք կը կազմեն. ի հարկին ուրոյն կերպով գալով. 7 ձայն։

6) Դաշ. հատուածը առանձին չի մասնակցիր վարչութեան, այլ համախորհրդակցութեամբ եւ կ. կոմիտէի հաւանութեամբ ստացաւ 8 ձայն։

Քուէարկութեան դրուեցան ներկայացուած բանաձեւերը որոնցմէ Մեծատուրի բանաձեւը՝ չմասնակցիլ ազգային-կուլտուրական գործերուն՝ ստացաւ 3 ձայն։ Ինչպէս նաեւ բժիշկին հետեւեալ բանաձեւը (1) Որովհետեւ կուսակցութիւնը տրամաբանօրէն այն ժամանակ պիտի աւելի ուժեր տայ ազգային-կուլտուրական գործերին երբ Ընդհ. Ժողովը պարտաւորեցնի կ. մարմինները պաչտպանելու մասնակցելու այդ գործերին, եւ որովհետեւ հակառակ այդ տեսակ պարտաւորեցման չմասնակցելու, միչտ ընկերներ չափազանց չատ են այդ գործին մէջ մասնակցել[ու համար]։

2ր Ընդհ. Ժողովը առաջարկում է հետեւել նախկին 6ր Ընդհ.Ժողովի .....[19] իր գործերի մէջ, չտարուելով ազգ. կուլտուրական գործերով։ Ստացաւ 6 ձայն։

Այնուհետեւ քուէարկուեցան մաս առ մաս ընկերներ Վահագի, Անտոնի եւ Ատոմի ներկայացուցած հետեւեալ բանաձեւերը եւ տուին հետեւեալ արդիւնքները.

Ա. բանաձեւ Ատոմի.— Հ. Յ. Դաշնակցութեան 2ր Ընդհանուր Ժողովը առաջնորդուելով իւր ծրագրային այն հիմնական պարտականութիւններից՝ որով կուսակցութիւնը նպատակ է դրած պաչտպանել նաեւ հայ աչխատաւորութեան ազգային կուլտուրական չահերը, ստացաւ (10) տասը քուէ։

Աչքի առաջ ունենալով՝ որ Թուրքիայում հայ աչխատաւորութեան կուլտուրական կեանքը ամփոփուած են հայ-ազգային սահմանադրութեամբ գծուած ու օրինականացած Ազգ. ներքին կուլտուրական ինքնավար հիմնարկութիւնների մէջ. ստացաւ (11) տասնեմեկ քուէ։

Նկատի ունենալով սակայն որ թէ՛ Կովկասում եւ թէ Թուրքիայում երկա՛ր տարիներ կուսակցութիւնը անլեկալ ապրած լինելու պատճառով հնարաւորութիւն չէ ունեցած ազգ. կուլտուրական իւր պահանջները պարզել եւ աստիճանական նուաճումի իւր պլատֆորմը գծել. ստացաւ 5 քուէ։

Նկատի ունենալով՝ որ այդ անորոչութեան պատճառով, «կուսակցական ծրագրից չչեղելու» նախընթաց ընդհանուր ֆորմիւլաները անբաւական են եղած կուսակցական չարքերի ու գործող ընկերների համար կուսակցական ներդաչնակ գործելակերպ ստեղծելու, ստացաւ (6) վեց քուէ։

Նկատի ունենալով նաեւ՝ որ կուսակցական կեանքի եւ հետապնդած ընդհանուր նպատակի համար՝ քաղաքական ու աչխատաւորական գործունէութիւնը, եւ կուսակցական պրոպագանդի ու չարքերի ուժեղացումը նախապատուութիւն ստանալով միայն կարելի պիտի լինի կուլտուրական կեանքի մէջ եւս նուաճումներ անել, եւ հետեւաբար աչխատանքի եւ ուժերի բաժանումը պիտի կատարել համապատասխան որակով ու քանակով, ստացաւ 11 քուէ։

19.- Յայտնաբար ատենագրութեան մէջ զանց առնուած է Ե. Ընդհ. Ժողովի համապատասխան բանաձեւը, որմով կ'որոշուէր.— «Իբրեւ կուսակցութիւն չմասնակցիլ ազգային-կուլտուրական եւ հասարակական մարմիններուն՝ բաց դուռ ձգելով այսուհանդերձ կուսակցութեան անդամներուն առջեւ, պայմանաւ որ անոնք չհակասեն կուսակցութեան սկզբունքներուն»։

Ընդհանուր Ժողովը որոչում է.

Ա. Մշակել պլատֆորմ հայ-ազգային կուլտուրական կեանքի անմիջական եւ նուազագոյն պահանջների ու նուաճումների համար։

Բ. Ընտրական պայքարները մղել յանուն կուսակցութեան եւ պլատֆորմային պահանջներով՝ միացած բլոկ կազմուած այլ տարրերի հետ, եթէ կան։

Գ. Կեդրոնական ու գաւառային Ազգ. խորհրդարանական ժողովների անդամակցութեան համար թեկնածուներին ընտրել համապատասխան Շրջ. ժողովներից, Պոլսոյ մէջ՝ խորհրդակցութեամբ ձեռնհաս[20] մարմնի հետ։

Դ. Կուսակցական պատգամաւորները ներկայանան համապատասխան ժողովների մէջ որպէս դաշնակցական խմբակցութիւն։

Ե. Այն բոլոր հարցերի չուրջ որ կարելի է ազատական ու դեմոկրատ տարրերի եւ խմբակցութիւնների հետ համաձայնուել, նոյնպիսի որոչ հարցերի չուրջ այդ տարրերի եւ խմբակցութիւնների հետ բլոկներ կազմել։

Զ. Վարչական մարմիններին ընկերների մասնակցութիւնը յորդորել իրանց անձնական պատասխանատուութեամբ իբր դաշնակցական անհատներ։ Բայց եւ այնպէս մասնակցող ընկերները պարտաւորուած են իրենց չրջանի մարմինների եւ խորհրդարանական խմբակցութեան համաձայնութիւնը ստանալ, եւ ուր որ ընկերների մասնակցութիւնը կը վնասի նախապատուութիւն ունեցող կուսակցական գործերին, այնտեղ մասնակցել ցանկացող ընկերները կ'արգելուին։

Է. Շրջ. ժողովների ու մարմինների ընտրութիւնների ու համաձայնութիւնների մէջ անպայման առաջնորդուիլ ուժերի որակի ու քանակի համեմատական ու համապատասխան բաչխման անհրաժեչտութեամբ, ուր առաջնութիւնը միչտ ստանալու են քաղաքական, աչխատաւորական ու պրոպագանդի գործունէութիւնն ու պահանջները, եւ ուր որ կուլտուրական կեանքին մասնակցութեան համար բաւարար ուժեր չեն գտնուի, չրջանը կը մնայ ձեռնպահ։

Ը. Բանաձեւ Անտոնի.— Քննելով մեր ներքին-ազգային գործունէութեան քաղաքականութիւնը ինչպէս եւ մեր բռնելիք դիրքը դէպի հայկական կուսակցութիւններն ու տարրերը, Հ.Յ.Դ. 2ր Ընդհ. Ժողովը եկաւ հետեւեալ եզրակացութեան.

Գտնելով որ հայ եւ հարեւան ժողովուրդների տնտեսական քաղաքակրթական ներկայ յետամնաց չրջանին մեր ընկերական-յեղափոխական արմատական տարրերը անկարող են կազմել մեծամասնութիւն եւ գործադրել իրենց բովանդակ ծրագիրը՝ այլ հարկադրուած են վերջինիս հետամուտ լինել մասնակի նուաճումներով եւ գործնական ճեռնարկներով եւ իրենց իտէալների լայն արձարծումով եւ համախոհներ գտնելով։

Ընդունելով որ մեր գործունէութեան տարրերի ներկայ սոցիալիստական պայմանների մէջ՝ սկսած պետական կարգերից մինչեւ տեղական կամ ազգային ինքնավարութիւններն ու ընտանեկան ամենաչափ կարեւորութիւն ուն[եցող] սահմանադրական սկզբունքի (այսինքն մարդկային ազատութիւնների, ժողովրդապետութեան ու իրաւակարգի) լայնացումը, խորացումը եւ կիռարումը կեանքի մէջ՝ համայական-աւատական, կղերական օրէնքներու մտածողութեան տիրապետութեան աւանդութեանց տեղ։ Ստացաւ 17 քուէ։

Նպատակ ունենալով ապահովել բացի — ինչպէս եւ ամէն մի ազգութեան ազգային-մչակութային ինքնավարութիւնը իբրեւ պետական գործունէութեան մի ճիւղ իր ինքնավար վարչութեամբ ու յատուկ տուրք սահմանելու իրաւունքով, ստացաւ 17 քուէ։

Գիտակցելով որ թէ ազգային մչակութային, թէ սահմանադրութեան կիրարկման գործունէութեան մէջ մեզի համամիտ եւ համագործակից կը լինին թէ յառաջադէմ կուսակցականները թէ չէզոք խաւերի ազատամիտ տարրերը։ Ստացաւ 16 քուէ։

Նչելով որ Հ.Յ.Դ. բարոյական ազդեցութիւնը հետեւանք է ոչ միայն մեր Ծրագրի ու գործելակերպի ճչդութեան այլեւ կուսակցական անդամների անձնուիրութեան, անչահախնդրութեան եւ միչտ էլ նրա դըժուարագոյն գործեր ստանձնելուն եւ մտքի ու սոցիալական կեանքի նոր հորիզոններ բանալու մէջ։ Ստացաւ 16 քուէ։

Որոչում է

Դաշնակցութիւնը ջանալու է օրէնքի միջոցաւ ապահովել հայ ազգային մչակոյթին վերաբերեալ ինքնավարութիւն (իբրեւ պետական իրաւասութեան ու գործունէութեան մի ճիւղ) վերակազմելով համապատասխան վարչութիւնները դեմոկրատիկ ապակենտրոնացման աչխարհական հիմունքների վրայ եւ ապահովելով ձրի, պարտադիր, ընդհանուր տարրական կրթութիւնը, ճնչուած խաւերին օժանդակութեան անհրաժեչտութիւնը հասարակութեան եւ համայնքի կողմից եւ ծառայեցնելով դրանց ազգային կալուածներն ու հասոյթները, ազգային տուրքը եւ պետութիւնից ստանալիք մչակութային բաժնի մէջ հասնելիք մասը։ ստացաւ 16 քուէ։

Դաշնակցութիւնը իբրեւ կուսակցութիւն ու ամբողջութիւն չմասնակցելով ազգ-մչակութական գործերի ու հիմնարկութիւնների մէջ, կուսակցական անհատները եւ չրջանները կը մասնակցին այդ գործերին առանց հակասելու կուսակցական սկզբունքներուն լինելով ներչնչողի, ուղղութիւն տուողի, գործակցողի, եւ ոչ հրաման տուողի կամ միակ գործադրողի դերին մէջ։ ստացաւ 7 քուէ։

20.- Ձեռագրին մէջ՝ ձեռնտու։

Կրօնական եւ նրա հետ կապուած դաւանական խընդիրների ու համապատասխան հաստատութիւնների հանդէպ բռնելու է չէզոք դիրք ապահովելով ու յարգելով ամէն մէկի խղճի ազատութիւնը, համբերատար քաղաքավարի վերաբերմունք ցոյց տալով դէպի բոլոր տեսակի դաւանանքներն ու կրօնական սրբութիւնները։ Ստացաւ 16 քուէ։

Ազգային մշակութային մարմինների իրաւունքների պաշտպանութեան ու գործունէութեան մէջ աչխատողները գործում են բլոքներ կազմելով միւս յարատեւ գործունէութեան ընդունակ ազատական դեմոկրատիկ տարրերի հետ (ստացաւ 16 քուէ)։

Դաշնակցական ղեկավար մարմինների անդամները (Բիւրօ, Կ. Կոմիտէ, խմբագիր, Պարլամենտի անդամ) չեն կարող մտնել ազգային վարչութեան, քաղաքական ժողովների մէջ։ Ստացաւ 10 քուէ։

Մասնակցողները հաշուետու են չրջանային ժողովների առաջ. ստացաւ 15 քուէ։

Գ. Բանաձեւ Վահապի.— Ընդհանուր ժողովը ապահովել կարենալու համար համաչափ ներդաշնակութիւն մը կուսակցական գործունէութեան բոլոր ճիւղերուն մէջ եւ միանգամայն կանխելու համար բոլոր այն անպատեհութիւնները որոնք ծագեցան կամ կրնան ծագիլ առաջիկային եւս՝ դաշնակցական ընկերներու անհատական հանգամանքով, ազգային ներքին ինքնավարութեան գործերուն մասնակցած ըլլալուն հետեւանքով,

Պարտադիր կ'ընէ նուազագոյն պահանջներու պլատֆորմ մը, որով պարտին առաջնորդուիլ ազգային ներքին ինքնավարութեան գործերուն մասնակցող բոլոր ընկերները։

Թէ ազգային կեդրոնական եւ թէ գաւառական ժողովներուն մէջ մեր ընկերները կը մասնակցին հաւաքաբար, իբրեւ դաշնակցական երեսփոխանական հատուած, պայմանաւ որ ամէն անգամ այդ մասնակցութիւնը որոշուի այն պարագային՝ երբ տեղին վրայ կը գտնուին ձեռնհաս ընկերներ, որոնց մասնակցութիւնը ազգային գործերուն չվնասէ կազմակերպական գործունէութեան միւս ճիւղերուն։ Թեկնածուների անուանումը կը կատարէ իւրաքանչիւր վայրի Շրջանային ժողովը։ Պոլսի մէջ՝ խորհրդակցութեամբ Արեւմտեան Բիւրոյի թրքահայ հատուածի հետ։

Դաշնակցական ընկերները ազգային ժողովներու մէջ պահպանելով հանդերձ իրենց կուսակցական հատուածի ինքնուրոյնութիւնը, միշտ խմբակցութիւն (bloc) մը կը կազմեն ազատական տարրերու հետ, անոնց հետ պահպանելով եւ իրագործելով անոնց ծրագրի բոլոր այն մասերը՝ որոնք համաձայն են մեր պլատֆորմին, եւ հրապարակ գալով առանձինն՝ ամէն անգամ երբ անհրաժեշտութիւն կը տեսնուի յանուն կուսակցական սկզբունքներուն միջամտելու։

Դաշնակցական հատուածը առանձինն չի մասնակցիր վարչական ժողովներուն, այլ համագործակցութեամբ ազատական խմբակցութեան. վարչական այդ ժողովներու դաշնակցական թեկնածուները կ'անուանեն տեղին կեդրոնական կոմիտէները, իսկ Պոլսի մէջ՝ ձեռնհաս մարմինները, խորհրդակցութեամբ դաշնակցական երեսփոխանական հատուածին։

Ընտրական պայքարի ատեն դաշնակցական հատուածը հրապարակ կու գայ ազատական խմբակցութեան հետ — եթէ յաջողի միացեալ ընտրական պլատֆորմի մասին համաձայնութիւն գոյացնել կանխաւ։

Բոլոր այս բանաձեւերէն մէկ հատ պատրաստելու համար, որոշուեցաւ ընտրել յանձնախումբ մը՝ հետեւեալ ընկերներէն Բաքու, Ռոստոմ, Արամ, Թորգոմ։

Թուրքիոյ Հայոց Ազգ. սահմանադրութեան վերաքննութիւնը

Նկատի ունենալով որ այս խնդիրը կը կարօտի երկարատեւ եւ լուրջ ուսումնասիրութեան, ժողովը միաձայն որոշեց խնդիրը յանձնել ա՛յն յանձնախմբին, որ պիտի զբաղի պլատֆորմի պատրաստութեամբ։

Մեր դիրքը Հայ միւս կուսակցութիւններուն հանդէպ

Ատոմ.— Այդ հարցը արդէն լուծուած կը նկատեմ ազգային կուլտուրական հարցի մասին մեր բռնելիք դիրքի որոշմամբ։

Լիպարիտ.— Անհրաժեշտ կը նկատեմ առանձին բանաձեւ անցնել միւս կուսակցութիւններու իւրաքանչիւրի մասին, պատճառաբանուած կերպով որոշելով մեր դիրքը անոնց հանդէպ, անոնց վիճակը պարզելով ժողովուրդին քննադատական-ուսումնասիրական հրատարակութեամբ մը։

Ասլան.— Ես նպատակայարմար չեմ նկատեր միւս կուսակցութիւններու մասին այսպիսի խրտչեցնող եւ ընդհանուր համերաշխութեան վնասող որոշում-բանաձեւ մը անցնել։ վաղը կրնանք այս կամ այն կուսակցութեան հետ գործակցիլ որոշ խնդիրներու չուրջ։

Կարագեան.— Համաձայն եմ Լիպարիտին, պէտք է վճռապէս որոշենք մեր դիրքը եւ ժողովուրդին ներկայացնենք միւս կուսակցութիւններու իսկական դէմքը. այսպիսով մենք վերջ մը դրած պիտի ըլլանք ժողովրդային տրտունջին։

Վահապ.— Կը կրկնեմ Ասլանի նկատողութիւնը անտակտ նկատելով այսպիսի խիստ որոշում մը, մանաւանդ որ մեզի կը պակսին անհրաժեշտ նիւթերը՝ այսպիսի լուրջ խնդրի մը մասին լուրջ եւ խղճամիտ ուսումնասիրութիւն մը պատրաստելու համար։ Կ'առաջարկեմ բաւականանալ միայն ցաւ յայտնելով որ հակառակ մեր անկեղծ ջանքերուն չեն իրականացած համերաշխութեան փորձերը։

Մարզպետ.— Մեր անկեղծ ձգտումը՝ քաղաքական կուսակցութիւններու միջեւ համերաշխութիւն կայացնելու, մատնուեցաւ անյաջողութեան։ Համերաշխ գործունէութեան տեսակէտէն բան մը չչահեցանք, բայց բարոյական տեսակէտով շահեցանք։ Ժողովուրդը տեսաւ որ մենք անկեղծ կողմնակիցներ ենք քաղաքական հողի վրայ համերաշխ գործունէութեան։

Կ'առաջարկեմ ուրեմն, հաստատել նախորդ Ընդհանուր Ժողովի որոշումը այդ մասին եւ կեանքի մէջ համերաշխ գործել քաղաքական կուսակցութեանց մաքուր եւ անկեղծ տարրերուն հետ, ուր որ հնար է։

Լեռնեան.— Կը կրկնեմ իմ առաջարկս, որովհետեւ այդ բանը երբեք վէճի առիթ չի տար. պէտք է ցոյց տանք որ այդ կուսակցութիւնները իրենց անունին բոլորովին անհամապատասխան ուղղութիւն եւ գործունէութիւն ունին. անհրաժեշտ է պարզել անոնց ֆիզիոնոմին։

Թորգոմ.— Համաձայն եմ Լիպարիտի. ժողովուրդը անտեղեակ է իրողութեան. ինչո՞ւ չպարզել իրողութիւնը. այսուհանդերձ, մենք կրնանք գործակցիլ փարլամենթի իրենց ներկայացուցիչներուն եւ այն մարմիններուն հետ, որոնց հետ կարելիութիւն կայ։

Բաբա.— Համաձայն չեմ ամբողջ կուսակցութիւնը դատապարտելով, որովհետեւ, ընկերներն ալ կը խոստովանին թէ անոնց մէջ ալ կան մաքուր տարրեր, որոնց հետ կրնանք գործակցիլ։

Մուրատ.— Բոլորովին հակառակ եմ այդ կուսակցութիւններուն հետ ոեւէ համերաշխութեան. փաստերը այդ համոզման բերած են զիս. համագործակցինք ձախակողմեան բոլոր մաքուր տարրերուն հետ ուր որ ալ գտնուին անոնք եւ կամ ով [որ] ըլլան։

Ժողովը փակուեցաւ ժամը 8-ին։

Նիստ ԻԲ.

30 *Օգոստոս (Երեքշաբթի առաւօտ)*

Ներկայ՝ Մուշի, Պարսկաստանի, կարնոյ, Սամսոն-Մարզուանի, Տիգրանակերտի, կեսարիոյ, Սեբաստիոյ, Պալքանի, Ամերիկայի, Ուս. միութեան, Պոլսոյ պատգամաւորները, Արեւմտեան եւ Արեւելեան Բիւրոներուն ներկայացուցիչները. վճռական ձայնի իրաւունքով հրաւիրուածներէն՝ Բաքու, Տիգրան, Սիսեան, խորհրդակցական ձայնով 6 ընկերներ։

Նիստը բացուեցաւ նախագահութեամբ ընկեր Ասլանի եւ ներկայութեամբ 16 վճռական եւ 6 խորհրդակցական ձայներուն։

Օրակարգ.— Մեր բանակցութեան եղանակը Ազգ. կուլտուրական գործերու մէջ, կուսակցութեան ուժեղացումը եւ յարաբերութիւն միւս հայ կուսակցութեանց հետ.—

Ակնունի.— Վերջին տարիներու մեր գործունէութեան մէջ երկու ուղղութիւն կը նկատուի. մէկը այն՝ որ կ'ուզուի մեր կուսակցութիւնը — իբրեւ ընկերվարական յեղափոխական կուսակցութիւն — կեդրոնացնել քաղաքական[21] խնդիրներու չուրջը, ոյժ տալով իր զինուորական բաժնին. միւսը՝ հանրային ուժերու կեդրոնացման եւ կուսակցական մեկուսացման։ Թուրքիոյ մեր գործունէութեան ընթացքին չենք կրնար նախկին սխալներու կրկնութեան թոյլ տալ, մնալով նեղ-կուսակցական հողի վրայ՝ առաջ բերելով հայ ժողովուրդին մէջ ներքին պառակտումներ։ Ոմանք կ'ըսեն թէ մեր չարքերը այժմ աւելի ուժեղ են, ես հակառակ կարծիքի եմ. նոյնինքն Ընդհ. Ժողովի կազմը այդ կ'ապացուցանէ։ Մեր թուլացումը իր ապացոյցը տուաւ մեր գործունէութեան ընթացքին։ Նոյն իսկ Հագգը փաչային դահլիճին գլուխն անցնելն ու սանձարձակ գործունէութիւնը կապուած է հայ ժողովրդին մէջ առաջացած ջլատումին եւ ներքին հակամարտութեանց։ Նախկին չրջանին մէջ ընդհակառակը մեր պահանջները յարգուեցան — գինուորագրութիւնը չպիտի ընդունուէր՝ եթէ չըլլար Դաշնակցութեան ուժը։ Ներկայի պայմանները պարտադիր կը դարձնեն ներքին ուժերու համախմբման։ Ներքին պայքարը պիտի վնասէ մեր գործունէութեան։ Մենք այս կամ այն ազգային հաստատութեանց եւ գործօններու մէջ մտցնելով մեր ընկերները՝ կ'ուրախանայինք, մոռնալով որ այդ իւրաքանչիւրը քայլը, կամ ենթադրուած յաջողութիւնը դժգոհութեան խմորումը առաջացուց։ Այդ քայլերէն ոչ մէկը յաջողութիւն կ'ընդունիմ. յաջողութիւններ կան տեւական, յաջողութիւններ կան վաղանցուկ, մենք վաղանցուկ յաջողութեանց հետ չպիտի մոռնանք որ մենք հայ ժողովուրդի ծոցին մէջ մեծ պառակտում մը կ'առաջացնենք եւ առաջացուցինք ալ՝ ձգելով կուսակցութեան ազդեցութեան կշիռը՝ յաչս այլ տարրերու եւ նոյնիսկ կառավարութեան։ Այս ընթացքով մեր ունեցած յաջողութեանց դռներն ալ կը փակենք, երբ մանաւանդ կառավարութեան տրամադրութիւնը չատ որոշ է, որ մատնացոյց ըրաւ նոյնինքն Բիւրոյի տեղեկագիրը։ Մեզի կարեւոր է ամէնէն առաջ մերձեցումն առաջ բերել մեր ներքին հայ կեանքին մէջ։ Ժամանակ է որ մեր նեղ ուղղութիւնը ձգելով՝ լայն եւ չրջահայեաց ուղղութեան մը հետեւինք։ Այս կարծիքը կը պաշտպանեն Եւրոպայի յայտնի ընկերվարականներ, որոնց հետ տեսնուած ենք։ Ապագային, սահմանադրա-

21.- Չեռագրին մէջ՝ քաղաքապետական։

կան վստահելի պայմաններու մէջ միայն կարող ենք երեւան գալ մեծ ոյժով եւ մեր ոյժով։ Ներկայ պայմաններուն մէջ, երբ քաղաքական կացութիւնը չատ վտանգաւոր է, առողջ դատողութիւնը կը պահանջէ վերջ դնել ներքին կռիւներու բորբոքման, ձգտիլ առաջ բերել ժողովրդական կենսունակ տարրերու եւ խաւերու չաղկապ, համերաշխեցնել քաղաքական հայ կուսակցութիւնները եւ այսպէսով ներքին ներդաշնակ ոյժ ստեղծել՝ դիմադրել կարենալու համար գալիք վտանգներուն։

<u>Կարագեան</u>.— Այս երկու տարուայ ընթացքին ազգ.-կուլտուրական խնդիրներու մէջ մեր մասնակցութեան մասին տարակարծութիւններ կան, մէկը մասնակցելու, միւսը լոկ յեղափոխական գործունէութեան մէջ ինքնամփոփուելու վերաբերմամբ։ Եթէ Դաշնակցութիւնը չմասնակցի այդ գործօններուն՝ կրնանք միանգամայն վստահ ըլլալ որ հոն ոչինչ մի կատարուիր։ Թուրքիոյ մէջ սակայն պայմաններու փոփոխութիւնը նկատելի է. հոս եթէ Դաշնակցութիւնը ուղղակի չմիջամտէ իսկ՝ կ'երեւին տարբեր ուժեր, որոնք առաւել կամ նուազ չափով կրնան դեր մը կատարել, այն ինչ կուսակցական ընկերները, մասնաւորապէս Պոլսոյ մէջ, կ'անուէր են այդ գործով։ Հետեւաբար այդ պայքարը մեզի կը թուէր աննպատակայարմար։ Այս պայքարով մենք կերպով մը միջամտած կ'ըլլանք՝ հայ ժողովուրդի խղճի գործին, ինչ որ կ'արգիլէ նոյնիսկ մեր Ծրագիրը։ Պահպանողական տարրը ինչ յետին նպատակներէ ալ առաջնորդուած ըլլար մեր դէմ, այնուամենայնիւ մենք պէտք չէինք պայքարին այս գոյնը տալ։ Ծաղորդող նպաստաւոր փոփոխութիւնները ոչ թէ արդիւնք է մեր յաղթանակին, այլ պայքարի տարածման եւ ընկերներու ինքնամփոփման։ Հնչակեաններու հետ յարաբերութեան խնդիրը նոր չէ. հնչակեաններու միակ նպատակը Դաշնակցութեան առջեւ խոչընդոտներ հանել եւ զայն զբաղեցնել եղած է. համերաշխութիւնը տեսակ մը զինք ծառայած է, որ տեղին համաձայն գործածութեան դրած են, նոյնիսկ ներհակ ուղղութիւններով, տեղ մը Դաշնակցութեան դէմ խօսելով, ուրիշ տեղ մը պաշտպանելով։ Անցնելով տարբեր ազգութեանց յարաբերութեան խնդրին, կը դիտուի որ քրտերու մէջ զանազան չարժումներ տեղի կ'ունենան, ապացոյց՝ քիւրտ ցեղապետներու երթեւեկը պարսկա-թուրք սահմաններուն վրայ։ Բայց այս բոլոր չարժումներուն մասին Բիւրոյի տեղեկութիւնները ու չահագրգռութեան չափը անբաւարար են։ Եզրակացնելով կ'աւելցնեմ որ հնչակեաններու հետ ոեւէ համերաշխութիւն ցանկալի չէ. չկալանուիլ ազգային-կուլտուրական գործերով եւ նուիրուիլ կուսակցութեան յեղ. գործին։

<u>Բաբա</u>.— Թիւրիմացութիւն մը կը նկատեմ. ընկեր Ակնունին դեռ անցեալ ոգեւորութեան շրջանին մէջ կը զգայ ինքզինք, երբ ամէն հայ դաշնակցական կ'անուանէր ինքզինք։ Բայց ո՛չ մէկ լուրջ կազմակերպութիւն ունինք։ Երբեմն պատահական ոգեւորութեան տակ մեր չուրջը եկած նորամուտ տարրերը հեռացան՝ այն օրէն զանազան տարրեր իրենց գլուխը բարձրացուցին։ Այսօրուան լուրջ իրավիճակը արդիւնք է նոյնինքն մեր կազմակերպութեան չարքերու տակաւ չատացման։ Ահա այս պատճառով ալ մեր կազմակերպութեան միակ մտահոգութիւնն ըլլալու է կուսակցութեան ուժեղացումը։ Ազգովին կազմակերպուիլ անհնարին է եւ այդ տեսակ երեւոյթ ոչ մէկ ազգի մէջ գոյութիւն ունեցած է։ Ընկերները, որոնք կաթողիկոսական հարցին մէջ մասնակցութիւն ունենալուն ի նպաստ կը խօսէին, այսօր դէմ կը խօսին ազգային-կուլտուրական խնդիրներուն մէջ մասնակցութեան։ Երէկ, նախկին ռեժիմին օրով մեր չարքերը քիչ էին, սահմանափակուած էինք միմիայն զէնքի գործով, բայց այսօր երբ չարքերը չատցան, ինչպէս կարելի է չզբաղիլ, ինչո՞ւ անբնական կը նկատուի՝ եթէ ոեւէ դաշնակցական իբր համայնքի անդամ մասնակցի ազգային կուլտուրական գործերուն։ Կուսակցութիւնը չի կրնար, այժմեան պարագային զատել զուտ յեղափոխական գործերը եւ միայն անով զբաղիլ, մանաւանդ որ այդ գործունէութիւնը բաւարարութիւն չպիտի տայ։ Շարքերու մեծ մասը դեր եւ աշխատանք ունին կուլտուրական գործերու մէջ, այնպէս որ կուսակցութիւնը արգիլել մասնակցելէ՝ անբնական բան մը պիտի ըլլար, ապացոյց՝ կովկասի մեր գործունէութիւնը։ Եւրոպայի մէջ զուտ տնտեսական հողի վրայ կուսակցութիւններ կան՝ որոնք յեղափոխական ընկերվարութեան դէմ չեն նկատուիր եւ ընկերվարականները այսպիսիները նախասոցիալիստական չեն գտներ, որովհետեւ անոնց աշխատանքն ալ սոցիալիստական աշխատանքներու լրացումը կ'ընդունին։ Եթէ մեր կուսակցութեան մէջ սխալներ եղած են, պատճառն այն է որ մենք սկիզբէն հիմնական գործ չենք կատարած։

<u>Ռոստոմ</u>.— Այն ընկերութիւնները՝ որոնց մէջ մեր ընկերները մուտք չեն գործած՝ հակադեմոկրատական հոսանքին գլուխն են։ Ազգային յարաբերութեանց ուղղման տեսակէտով ազատականներու հետ սկսած գործունէութեան եղանակը յարմարագոյն կերպն է։ Այս բոլորին հետ մենք համամիտ չենք որ կուսակցութեան անունով գործուի. քանի որ անհատին եւ կուսակցութեան զանազանութիւնը, նոյնիսկ մեր չարքերուն համար, կարեւոր է հասկցնելու համար կուսակցական յեղափոխական գործին եւ ազգային-կուլտուրական գործին մէջ գոյութիւն ունեցող զանազանութիւնը։ Պէտք է մնալ նախորդ Ընդհ. Ժողովի որոշման վրայ։ Կովկասի օրինակը միշտ դաս պէտք է ըլլայ մեզի։ Հոն ալ կուսակցութեան անունով չէր սկսուած, սակայն պահանջուած տակտը պակսելուն՝ այն երեւոյթը ստացաւ որ կուսակցութիւնը իբրեւ կուսակցութիւն կը մասնակցի։ Այսքան փորձերէ եւ փորձառութիւններէ յետոյ կուսակցութեան հետ խառնել կողմնակի նպատակներ՝ անյարմար է։ Մենք նոյնիսկ արհեստակցական եւ այլ միութիւններ կը կազմակերպենք անկուսակցական հողի վրայ։

<u>Տիգրան</u>.— Դաշնակցութիւնը ժողովուրդին ծոցէն ծնած անհատներէ կազմուած ըլլալով՝ չի կրնար չհետաքրքրուիլ իրենց առօրեայ կեանքին հետ կապ ունեցող եւ ազդող խնդիրներու մէջ, երբ մանաւանդ իրենց աչքին առջեւ կը կատարուին բազմաթիւ դէպքեր՝ որոնց համաձայն չենք եւ նոյնիսկ բողոքող։

Երբ կայ մեր կուսակցութեան ծոցին մէջ նոր եւ գիտակից տարր մը՝ անկարելի է զիրենք արգիլել միջամտելէ եւ պայքարելէ։ կ'ընդունինք որ պայքարի ընթացքին սխալներ գործուեցան, բայց ատոնք անխուսափելի էին, որոնք սակայն ապագայ մեր գործունէութեան համար դասեր կը պարունակեն։ Մենք չենք կրնար չզբաղիլ ազգային-կուլտուրական գործերով, որովհետեւ ամէն ընկեր իր զաւկին կամ եղբօր կրթութեամբ կը հետաքրքրուի եւ չպիտի յանձնառու ըլլայ հաճի աղաներու ղեկավարութեան տակ տեսնել այդ կրթութիւնը։ Նոյն բանը կարելի է ըսել դաշնակցական ուսուցիչներու վերաբերմամբ։ Նոյնիսկ սերունդին դաստիարակութեան եւ կուսակցական զարգացման տեսակէտով պէտք է որ անոր կրթութեան գործը մեր ձեռքը ունենանք։ Համաձայն եմ յանուն կուսակցութեան մասնակցելու առաջարկին, որովհետեւ դիտած եմ որ նոյնիսկ կեդր. կոմիտէները իրենց ժողովներուն նիւթ ըրած եւ արձանագրութիւն պահած են, չնայելով Ընդհ. Ժողովի հակառակ որոշման։ Ասիկա ցոյց կու տայ թէ որքա՛ն հրամայական է պահանջը։

<u>Անտոն</u>.— Կը թուի թէ նախորդ Ընդհ. Ժողովի որոշումները լրիւ ու բաւարար չեն, որ թիւրիմացութիւն առաջ եկած է։ Մեր ծրագիրը կ'առաջարկէ՝ «պաշտպանել հայ աշխատաւոր մուսաների բովանդակ շահերը թէ տնտեսական-դասակարգային, թէ մարդկային-քաղաքական եւ թէ ազգային կուլտուրական»։ Այս առաջադրութիւնները միայն փարլամէնթով կամ օրէնքներով չեն իրականանար, այլ օրէնքներու հետ, մարդիկ իրենք իրենց մէջ պէտք է փոխուին։ Բաւական չէ միայն կուսակցութեան անդամ ըլլալ եւ կատարել սոսկ զրամական եւ այլ յանձնառութիւններ։ Հարկ է ծրագրային առաջնորդութեանց իրագործումին եւս հետամտիլ, մասնակցելով բոլոր այն գործնական ձեռնարկներուն մէջ, որոնք այս կամ այն կերպով առաջ կը մղեն մեր տեսակէտները։ Դաշնակցականները պէտք է մասնակցին այդ բոլորին մէջ՝ անոնցմէ իւրաքանչիւրը տեղաւորուելով իր ընդունակութեան համապատասխանող գործերու մէջ։ Պակասութիւնը հոն է որ մեր մասնակցութիւնը չէ եղած ուղղութիւն տուողի հանգամանքով, այլ պատասխանատուութիւնը հրաման տուողի ձեւով։ Այս եղանակն էր որ մեր դէմ հակահոսանք առաջացուց։ Գալով «բաց ու գոց»ի խնդրին՝ մենք չատ լաւ գիտենք որ Ֆրանսայի մէջ անգամ երբ կառավարութիւնը եկեղեցիէն բաժնո[ւ]եց, եկեղեցին չանձնեց հաւատացեալներուն։ Մենք մեր համոզումներով կը տարբերինք ժողովրդական մասսաներէն, հետեւաբար պէտք է տաքթով ընթանալ։ Այդ խնդրին կարգադրութիւնը կը մնայ թողուլ իւրաքանչիւր տեղի հոգաբարձութեան հայեցողութեան։ Մեզի, իբրեւ ընկերվարականներու՝ չատ ալ ճեռնտու չէ եկեղեցիի կամարներու տակ ճառել։ Այս տեսակէտներու վրայ հիմնուած՝ կ'առաջարկեմ լրացնել Ընդհ. Ժողովի որոշումները՝ հետեւեալ կէտերու ներմուծումով.

Դաշնակցական ամէն մի անդամ կուսակցութեան դաւանանքները տարածելէ, անդամավճար տալէ եւ պետական ընտրութիւններուն անհրաժեշտաբար մասնակցելէ զատ, պատրաստ է մասնակցութիւն ունենալ նաեւ մեր նպատակին գործակից եւ անընդհատ կենդանի գործունէութեան բնոյթ ունեցող հետեւեալ ճիւղերէն գէթ մէկուն մէջ՝

Ա. Պրոպագանդչային-ագիտացիական
Բ. Ինքնապաշտպանողական-մարտական
Գ. Արհեստակցական-գիւղացիական միութեան
Դ. Սպառողական-արդիւնաբերական
ընկերութիւններու
Ե. Ազգային-մշակութական լուսաւորութեան
Զ. Համայնական-քաղաքապետական

Այս ճիւղի գործերը տարուելու են ոչ կուսակցական հողի վրայ, եւ այդ ձեռնարկների մէջ մասնակցող դաշնակցականները չանալու են մտցնել այդ ձեռնարկների մէջ իրենց ուղղութիւնը, գործունէութեան մասին հաշուետու լինելով չրջանային ժողովների առաջ։

<u>Ատոմ</u>.— Վիճաբանութիւններէն առաջ հարկ է որ օրակարգի այս խնդրին մասին լսուի համապատասխան յանձնախմբին զեկուցումը. որովհետեւ յանձնախումբը տարակարծիք գտնուեցաւ, յարմար դատուեցաւ որ մեզմէ իւրաքանչիւրը, իբրեւ անդամ յանձնախմբի, առանձնապէս զեկուցանէ առաջադրուած հարցի մասին։ Նկատուող բոլոր թիւրիմացութիւնները առաջ եկած են այն պատճառով որ մենք ազգային-կուլտուրական-կրթական գործերը չփոթած ենք իրարու հետ։ Երբ մեր ծրագրին մէջ կան որոշ առաջադրութիւններ հանդէպ ազգային-կուլտուրական գործերու մեր պարտականութեան մասին, մենք չենք կրնար ըսել որ այս մասը կ'ընդունինք եւ միւսը ոչ։ Այն թուականներուն՝ երբ էի կովկաս եւ էի այլուր, մեր ընկերները մասնակցելով հանդերձ ազգային կուլտուրական գործերուն մէջ՝ ներկայի դժգոհութիւնները չէին առաջանար. պատճառը այն էր որ իբրեւ ոչ-կուսակցական կը մըտնէին, անձնապէս մնալով յեղափոխական իլլեգալ աշխատանքին մէջ եւ հետեւաբար չէին չօշափեր այս կամ այն տարրին կամ դասակարգին չահերը։ Երբ կեանքի իրականութեան մէջ կը մտնենք, ինչ անունով ալ որ ըլ-

լայ, որոշ չահերու ընդհարում առաջ կու գայ եւ պայքարը անխուսափելի կը դառնայ։ Ոեւէ ուղղութիւն որոշ ժամանակէ յետոյ կը դառնայ երբեմն անարժէք՝ այս ու այն պատճառներով։ Կուսակցութիւններու հետ յարաբերութեանց խնդիրին մէջ, երբ կարգը կու գայ ազգային կուսակցութեանց՝ սահմանները կը չփոթուին։ Այդ բոլոր հարցերը երեւան եկան այնպիսի պատճառներով՝ որոնք չէին նախատեսուած. հիմնական ծագման պատճառներուն մէջ կ'ընդունուի այն՝ որ ամէն բանէ առաջ մեզի պէտք էր կուսակցական-քաղաքական գործունէութիւն եւ չարքեր, կուսակցական աչխարհայեացք։ Ու փոխանակ այդ աչխատութիւններուն նուիրուելով՝ ամբողջովին նետուեր ենք ազգային-կուլտուրական գործերուն մէջ։ Պայքարը արդիւնք չէ հրամայելու քաղաքականութեան, այլ դաշնակցական ըլլալու-չըլլալու հանգամանքին։ Հնչակեաններու մասին խօսուած ատեն մոռնալու չէ որ անոնք ալ տարբեր չեն չարժած, սակայն որովհետեւ լաւագոյն տարրերը չեն եղած անոնց չուրջը, նոյնիսկ անոնց հետ եղած համաձայնութիւնը՝ ազգային-կուլտուրական խնդիրներէ անդին չեն անցնիր։ Անոնց հետ գործակցելու ուղին գծեր են նախորդ ընդհանուր ժողովները — գործակցութիւն մաքուր տարրերու հետ։ Որպէսզի մեր կուլտուրական-ազգային գործունէութեան մէջ նպատակայարմար ուղղութիւն ունենանք, հարկ է որ կուսակցութիւնը ընդգծէ մեր պահանջները՝ ազգային-կուլտուրական ներքին կեանքի վերաբերմամբ՝ մեկնելով աչխատաւորական չահերու տեսակէտէն։ Այս պակասն է որ թիւրիմացութեանց տեղի տուած է։ Ընդհանուր ժողովը պիտի գծէ պլատֆորմ, որպէսզի անհատ ընկերները հոն ներկայանան կուսակցականի դէմքով։ Ցետոյ այլ է ազգային ժողովին մէջ մտնել՝ որ օրէնսդիր է եւ ուղղութիւն տուող, այլ է վարչական դեր վերցնելը։ Ազգային վարչական դերեր վերցնելը վնասակար կ'ըլլայ այն պարզ պատճառով որ օրէնսդիր ժողովները կազմուած կ'ըլլան այնպիսի տարրերով՝ որոնցմէ ծնած վարչութիւնները կարենան ստեղծագործող դեր կատարել։ Յորչափ կը պակսի այդ կազմը, մեր ցանկացած վարչութիւնները չեն կրնար ոչ յաջողութիւն գտնել, ոչ ալ պաշտպանութիւն։ Վարչական մարմիններու մէջ մտնել կը նշանակէ իշխանութեան գլուխ անցնիլ, որ հոգեբանութեան եւ մտածելակերպի ահագին տարբերութիւն առաջ կը բերի. պէտք չէ որ Ընդհ. Ժողովը թոյլ տայ իբր կուսակցութիւն մասնակցելու այն վարչութեանց մէջ, որոնց ծնունդիչ ոյժերը մեր տարրերէն չեն. դաշնակցական անհատները կրնան մտնել՝ առանց կուսակցութիւնը պատասխանատու նկատելու։

Եզրակացութիւն.— 1) կուսակցութիւնը բնաւ թոյլ չպիտի տայ որ իր անդամները անհատապէս ներկայանան օրէնսդիր ժողովներուն, այլ յանուն կուսակցութեան, 2) Աչքի առջեւ ունենալով այդ ժողովներուն կազմութիւնը, վարչութեանց եւ գործադիր իչխանութեանց կը մասնակցին ընկերները անհատապէս, այս պարագային ալ անոնք միայն՝ որոնք ուժեղ են եւ կրնան ազդողի դեր կատարել, 3) կազմել ուրոյն խմբակ ազգային խորհրդարանին մէջ, ի հարկին գործակցելու համար ազատական խմբակցութեան, առանց նոյնանալու անոր հետ եւ առանց մեր չարքերը անոր տրամադրութեան տակ դնելու՝ ինչպէս եղաւ ասկէ առաջ։

Ջրգօ.— Դաշնակցականները անհատապէս մասնակցելով՝ ոչ միայն ինքնին արդէն կը չփոթուի կուսակցութեան հետ, այլ մասնակցութեան եղանակի անորոշութիւնը պատճառ կ'ըլլայ, ինչպէս եղած է, ընկերներու տարաձայնութիւններուն եւ տեղի տուած աններդաչնակութեանց։ Պայքարը իր էութեան մէջ ոչ թէ փրոփականտի միջոց է եղած, այլ զգացումներու եւ ամբոխային գրգռումներու։ Պէտք է կուսակցութիւնը իբրեւ կուսակցութիւն մասնակցի։

Մելօ.— Կը թուի թէ մենք չատ աւելի մեծ կարծիք ունինք մեր մօտաւոր անցեալի ուժին՝ քան ներկային։ Մեր սխալը կը սկսի սահմանադրութենէն անմիջապէս յետոյ սկսած մեր գործունէութենէն։ Ամէն քաղաքական կուսակցութիւն երբ յեղափոխական-ժողովրդական գործունէութենէն չեղելով, փոլիթիկանութեամբ կը զբաղի, կը քննադատուի, ինչպէս եղաւ մեր գործունէութիւնը սահմանադրութեան յաջորդող տարիներուն մէջ՝ առանց կշիռի առնելու մեր ուժը։ Նոյնը նաեւ ազգային-կուլտուրական գործունէութեան վերաբերմամբ։ Մէկ-երկու ուժերու ներմուծումը այդ ասպարէզին մէջ մեզ չյացուց։ Աչքի կը զարնէ այն՝ որ մեր ընկերները ժողովրդական խաւերու եւ վարժարաններու մէջ չմտան, վերէն նայեցան եւ տեղի տուին տիրող մտայնութեան։ Իւրաքանչիւր դաշնակցական ազգային-կուլտուրական գործերուն պէտք է մասնակցի անհատապէս. բայց այն պարագային՝ երբ այս կամ այն անհատը իր արտայայտութեամբ կամ խառնուածքով իր դէմ եւ իրմով կուսակցութեան դէմ կը լարէ ժողովուրդը, կուսակցութիւնը պէտք է որ յայտնէ թէ այնինչ ընկերը կուսակցութեան անունով չէ որ կը գործէ։ Հնչակեաններու հետ կուսակցական պայքարի մէջ չմտնալ եւ անհատներուն հետ յարաբերուիլ։

Նշան.— Եթէ պիտի մնանք զուտ յեղափոխական գործունէութեան վրայ, պէտք է որոշ համաձայնութեան մէջ ըլլալ միւս հայ կուսակցութիւններու հետ։ Իսկ եթէ պիտի մասնակցինք ազգային-կուլտուրական գործերուն մէջ՝ այն ատեն այդ համաձայնութիւնը հետապնդելու հարկ չի զգացուիր, որովհետեւ այդ գործունէութիւնը իր հոսանքին մէջ պիտի ձգէ զանազան ազատական տարրեր։ Կուսակցապէս կամ անհատապէս մասնակցելու մէջ տարբերութիւն չի տեսներ, որովհետեւ երկու պարագային ալ կուսակցութեան մասնակցելու երեւոյթը կը ստանայ եւ այսպէս ալ կ'ընդունուի։ Եւ ինչո՞ւ չմասնակցիլ՝ երբ կուսակցութեան ծրագիրը կը պարտադրէ այդ ուղղութեամբ գործունէութիւն մը։ Եթէ մինչեւ հիմա մեր գործունէութիւնը ցանկալի արդիւնք չէ տուած, որովհետեւ պակսեր է ուղղութիւն, ծրագիր եւ հաւաքական աչխատանքը։ Մենք ժողովուրդը խրտչեցուցած ենք ոչ թէ կուսակցութեան դէմ՝ այլ մեր սխալ տաքթիքին դէմ։

Իզմիրի Կ. Կոմիտէն ուղարկած ըլլալով իր տեղեկագիրը, կ'առաջարկէ խորհրդակցական ձայնի իրաւունքով ընդունիլ իր պատգամաւորը որ ժողովի վայրը կը գտնուի։ Կարծիքներու փոխանակութիւններէ վերջ, որոշուեցաւ ընդունիլ Իզմիրի կեդր. կոմիտէին պատգամաւորը, որ մասնակցեցաւ նիստերուն՝ այսօրուընէ սկսեալ։

Նիստ ԻԳ.

Օգոստոս 29 (երեկոյ 4:50)

Ներկայ՝ Բիւրոներուն ներկայացուցիչները, Ռոստոմ, Վահապ, պատգամաւորներ՝ Տիգրանակերտի, Վանի, Մուշի, Տրապիզոնի, Խարբերդի, Սեբաստիոյ, Կեսարիոյ, Պարսկաստանի, Սամսոնի, Պալքանի, Ամերիկայի, Պոլսոյ, Ուս. միութեան, Հրաւիրուած ընկերներ վճռական ձայնով, Բաբա եւ Աւօ. խորհրդակցական ձայնով՝ ընկերներ Մելքում, Գեղամ, Մար, Ակնունի, Սաթօ, Ժիրայր։

Ժողովը բացուեցաւ նախագահութեամբ ընկեր Բաբայի։

Նկատելով որ յանձնախումբը դեռ բանաձեւը չէր պատրաստած, նախագահը առաջարկեց առանձնանալ եւ բերել բանաձեւը մինչեւ նախորդ նիստերու արձանագրութեանց ընթերցումը եւ վաւերացումը։

Կարդացուեցան եւ վաւերացուեցան 14, 15, 16, 17րդ նիստերու արձանագրութիւնները։ Յանձնախումբը ժամը 6-ին առաջարկ բերաւ թէ քանի չէ վերջացեր բանաձեւը, լաւ կը լինէր այդ յետաձգել վաղուան եւ անցնիլ նոր հարցերու։ Առաջարկուեցաւ ընկեր Անտոնի կողմից ներքին ուժեղացման խնդրով զբաղիլ։

Ընկեր Վահապ առաջարկեց՝ քանի որ Իթթիհատի խնդիրը վերջացած կարելի է նկատել, լաւ կը լինէր ամէնից առաջ մեր յարաբերութիւնները ազատական խմբակցութեան հետ. թեր ու դէմ կարծիքներից յետոյ որոշուեց լսել Բիւրոյի զեկուցման չարունակութիւնը միւս կուսակցութեանց եւ ազգային յարաբերութեանց մասին. ընկեր Վահապ զեկոյց։ Դրուեցան զանազան հարցեր զեկուցման չուրջը եւ պատասխանուեցան ընկեր Վահապի կողմէ։ Ցետոյ որոշուեց քննադատութիւնը առաւօտուան թողնել։

Ժողովը փակուեց ժամը 7:30ին։

Նիստ ԻԴ.

30 Օգոստոս (կէսօրէ ետք)

Ներկայ՝ Մուշի, Պարսկաստանի, Կարնոյ, Սամսոն-Մարզուանի, Տիգրանակերտի, Կեսարիոյ, Սեբաստիոյ, Պալքանի, Ամերիկայի, Ուս. միութեան, Պոլսոյ պատգամաւորները, Արեւմտեան եւ Արեւելեան Բիւրոներու ներկայացուցիչները. վճռական ձայնի իրաւունքով հրաւիրուածներէն Բաբա, Տիգրան, Սիսեան, խորհրդակցական ձայնով՝ 6 ընկերներ։

Շարունակութիւն նախկին օրակարգի վիճաբանութեան.—

Վիչապ[եան].— Ներքին պայքարը կը սկսի «Ազատամարտ»ի երեւումէն անմիջապէս յետոյ բովանդակելով իր մէջ Աղթամարի եւ նման խնդիրներ։ Մենք ըլլալով ընկերվարական կուսակցութիւն մը՝ մեր դէմ էին թաղականները, աղաները, կրօնականները եւայլն։ Պայքարը մեր եւ ժողովուրդի միջեւ չէր. այլ մեր եւ աղայականութեան մէջ։ Երբ այդ նոյն տարրերը ամէն գնով կ'աչխատէին Դաշնակցութեան գործունէութեան դէմ արգելք յարուցանել, Դաշնակցութիւնը ինչպէ՞ս կրնար անտարբեր մնալ՝ առանց վաղուան սերունդին եւ իր պատմական կոչումին դէմ դաւաճանած ըլլալու։ Խընդիրը հոն չէ որ այդ պայքարի ընթացքին մենք եւս ունեցած ըլլանք չեղումներ։ Պիտի մասնակցիլ ազգային կուլտուրական գործերուն, իբրեւ անհատ որոշ ծրագրով, մեր պահանջները համաձայնեցնելով չրջապատող պայմաններուն եւ մեր ուժին։ Հնչակեաններու հետ իբրեւ կուսակցութիւն համերաչխելու համար եզրեր չկան. տարբեր խնդիր երբ անհատ հնչակեաններու հետ համերաչխինք ու գործակցինք։ Ժողովուրդը ունի զոյգ մը նախապաչարումներ՝ որոնց պէտք է մօտենալ զգուչութեամբ՝ քանի որ նախնական աչխատանք չէ կատարուած. բան մը որ մեր ընկերներէն չատերուն պակսած է, պատճառ դառնալով մեզի փարած ժողովուրդը մեզմէ հեռացնելու։

Ասողիկ.— Կուսակցութեան դէմ առաջ եկած դժգոհութեանց պատճառներ չատ են. «Ազատամարտ»ը երկրորդական տեղ կը գրաւէ այդ չարժման մէջ. այդ տեսակ հոսանքներ առաջ եկած են նախորդ ռեժիմի օրով, իսկ վերջին դժգոհութեանց պատճառներէն մէկը այն է որ՝ գեղեցիկ կերպով ստեղծուած պրոպագանդայի գործը չեղեցաւ իր ուղիէն՝ տեղ-տեղ տեղի տալով նոյնիսկ ճնշումի. երկրորդ պատճառն էր մեր մուտքը ազգային-կուլտուրական գործերուն մէջ առանց որոշ ծրագիր մը ունենալու. կայ նաեւ ժողովուրդի արժէքը արհամարհելու սխալը, ինչպէս նաեւ եկեղեցական եւ այլ աւանդութեանց վրայ յարձակելու սխալը։ Այս բոլորէն յետոյ յանուն կուսակցութեան արտայայտուիլ

եւ յանուն կուսակցութեան մտնել այդ գործերուն մէջ՝ նոր սխալ մը սկսիլ կը նշանակէ: Դաշնակցական պատգամաւորները ուղղակի Դաշնակցութենէն չեն ընտրուիր այլ ժողովուրդէն, հետեւաբար մեր պատգամաւորները բարոյական իրաւունքը չեն կրնար ունենալ ազգային եւ այլ ժողովներու մէջ ներկայանալ յանուն Դաշնակցութեան կամ իբրեւ դաշնակցական: Հարկ է մօտենալ ժողովրդական այն բոլոր խաւերուն որոնք կրնան մեզի հետ գործել եւ օգտակար ըլլալ:

Աուրէն.— Կովկաս «բաց ու գոց»ի խնդիր չկար, սակայն հոն եւս նոյն երեւոյթը կրկնուեցաւ, եթէ «բաց ու գոց»ը չըլլար, ազատականութիւն եւ կղեր ուրիշ խնդիր պիտի հանէին՝ իրենց չահերուն ի պաշտպանութիւն:Ինչպէս կարելի է այդ բոլորին դէմ լռել ու չխօսիլ: Անցեալ Ընդհ. Ժողովին որոշման կրկնութիւնը կ'առաջարկէին. իբրեւ կուսակցութիւն մասնակցելով չափազանցութեանց մէջ պիտի իյնան մեր ընկերները, քանի որ պահանջուած կուսակցական պատրաստութիւնը չունին:

Արամ.— Պայքարը անխուսափելիօրէն հինի եւ նորի խնդիր է: յեղափոխութեան եւ յառաջդիմութեան խնդիր է: Անոնք որ պայքարի էութեան մասին թիւր կարծիքներ ունին՝ հեռուէն դիտողի տպաւորութեամբ կը խօսին: Հալածանքը արդարացնելու համար ստեղծուած պատրուակները սուտ եւ չինծու եղած են — իրողութիւնն այն է որ յեղափոխութիւնը մեր ազդեցութիւնը կ'ուզէր չեզոքացնել: Մեր սխալը այն է որ մենք պատրաստուած եւ հիմնաւորուած չէինք եւ չէինք ստեղծած իսկական կուսակցական չարքեր: Այժմ զինադադարի այս շրջանին երբ փոխադարձ ուժերու ծանօթութիւն ունինք, ի զուր պիտի ըլլար արգիլել զայն կէս ճամբուն վրայ... իսկ այս կամ այն անունով մասնակցիլ ու ձեւին վրայ կրկին պնդել՝ աչկապուկ խաղալ պիտի նշանակէ: Պէտք է իբրեւ կուսակցութիւն մասնակցիլ՝ երկդիմութիւններէ խուսափելու համար. ուր կը սկսի եւ ուր կը վերջանայ մեր կուսակցականի եւ անհատ քաղաքացիի սահմանները,— կամ պէտք է թէ իբրեւ անհատ քաղաքացի եւ իբրեւ կուսակցութիւն չմասնակցիլ եւ կամ մասնակցիլ իբրեւ կուսակցութիւն. այս վերջին պարագային՝ միայն օրէնդրական մարմիններուն մէջ, իսկ զուտ վարչական գործոններու մէջ՝ իբրեւ անհատ: Հնչակեաններուն գալով՝ անոնք իրենց կուսակցական կեանքի գոյութիւնը կը փնտռեն մեզ դէմ հակառակ ընթանալու մէջ. առանց անհատներու մասին խօսելու՝ հնչ. կուսակցութեան հետ ոեւէ համերաշխութիւն փորձել աննպատակ է: Միակ հնա[րա]ւոր ելքը ազատական տարրերու հետ գործակցելուն մէջն է, գծելով որոշ ուղղութիւն:

Մէմօ.— Դաշնակցութեան դէմ պայքար յորդորողները իրենց ոտքին տակ հող չունին, անոնց միակ չարժառիթը իրենց չահերու պաշտպանութիւնն է, դիրքերու պահպանումը: Համաձայն եմ կուսակցութիւնը իրեւ կուսակցութիւն մասնակցելու գաղափարին. մինչեւ հիմա մեր մասնակցութիւնը եղած է անհատապէս՝ ըստ երեւոյթին, այն ինչ բոլոր խնդիրները կուսակցութեան ժողովներուն մէջ վիճուած եւ վճռուած կ'ըլլան. իսկ ժողովուրդը գիտէ որ կուսակցութիւնն է մասնակցողը: Պարտադիր որոշումով չմասնակցելուն վնասն այն է որ ընկերները պատրաստ պիտի ըլլան ենթարկուելու այդ որոշման, ժողովուրդն ալ դիւրութիւն պիտի ունենայ իր դիրքը ճշդելու: Կեդր. վարչական մարմիններու մէջ ալ իբրեւ կուսակցութիւն մասնակցելուն կողմն եմ, քանի որ անոնց ձեռքը կենտրոնացած է բաւական ֆոնկսիոններ: Հայ կուսակցութիւններէն Սահման[ադիր] ռամկավարները բացարձակ յետադիմականներ են. իսկ հնչակեաններու բնորոշումը եղաւ. իմ խօսքը անգիտակից մասսայի մասին չէ որոնք միշտ կը նախապաշարուին իրենց վերի խաւերէն:

Ասլան.— Ցանճնաժողովին մէջ ընկեր Ատոմին հետ տարակարծիք գտնուեցայ երկու կէտերու մէջ: Պայքարի մասին չ'ուզեր խօսիլ՝ որովհետեւ խօսուեցաւ պէտք եղածէն աւելի: Իր տեսակէտն է որ մեր պլատֆորմը տարբեր բան մը չպիտի ըլլայ, Ազգային Ժողովին մէջ ներկայիս գոյութիւն ունեցող ազատական խմբակցութեան ծրագրէն երկրորդ՝ անոնք տակաւին բարոյական ուժ մը չեն ներկայացներ որով առանց մեզի ոչինչ պիտի արժեն եւ այսօր որ մեր թիւնքը կը կազմեն, վաղը պիտի իներտ տարր մը դառնան. կայ նաեւ քուէարկութեան պարագան՝ առանց ազատականներու գործակցութեան՝ մեր ոչ մէկ թեկնածուն կրնայ անցնիլ: Որպէսզի մենք ուժ մը ներկայացնենք ազգային չրջանակին մէջ եւ անկէ դուրս՝ ազատականներու հետ մեր գործակցութիւնը անհրաժեշտ է: Այժմ հարց է թէ՝ անհատաբար մասնակցելով ալ մենք չափազանց սանձարձակ ձգած չե՞նք անհատ ընկերները, որոնք իրենց թանտանսներով[22] պիտի առաջնորդուին. իրականին մէջ արդէն կուսակցութիւնն է որ մասնակցած կ'ըլլայ. անհատաբար մասնակցելով երեւոյթները փրկած կ'ըլլայ որ ժամանակի մը համար անհրաժեշտ է: Բայց որպէսզի որոշ ուղղութեամբ մը առաջ երթան դաշնակցական ընկերները՝ հարկ է ունենալ դաշնակցական ընկերներու յատուկ ներքին պլատֆորմ՝ անկէ առաջնորդուելու համար: Կայ նաեւ խորհուրդներու մասնակցելու պարագան՝ որ նոյնքան կարեւոր է: Առաջարկ- 1) Ընդհ. Ժողովի կողմէ ընտրուած յանձնախումբի մը կողմէ գծել դաշնակցականներու յատուկ պլատֆորմ 2) Մասնակցիլ անհատապէս թէ ժողովներուն եւ թէ վարչութեանց ու խորհուրդներուն 3) Անպայման գործակցիլ ազատականներուն՝ առանց ուրոյն խմբակ կազմելու:

22.- Թանտաս՝ (ֆրանսերէն) ձգտում, միտում, նախասիրութիւն:

Մաք.— Սխալ է թէ վերջին պայքարները, պայքարն է յետադիմութեան եւ յառաջդիմութեան կամ հինի եւ նորի: Այդ պայքարը ժողովուրդէն Դաշնակցութեան դէմ ուղղուած պայքար մըն էր, որ չահագործուեցաւ այդ տարրէն. այս պայքարը մեր սխալ տաքթիկ եւ սխալ գործունէութեան արդիւնքն է, որովհետեւ մենք հանդիպած պատեհութեամբ դէմ կանգնեցանք ժողովուրդին զգացման: Գալով մասնակցելու խնդրին չենք կրնար զանազանել անհատական եւ կուսակցական մասնակցութիւնը:

Վահան.— Մեր ծրագրին մէջ կայ ազգային-կուլտուրական չահերու պաշտպանութեան որակը, որ պէտք է պաշտպանենք կազմակերպութիւններով: Մեր կուսակցութիւնը կը գտնուի հայ ժողովուրդի բոլոր խնդիրներու մէջ միջամտելու եւ իր կնիքը դնելու անհրաժեշտութեան առջեւ: Մենք տեսած ենք, օրինակ Կովկասի մէջ, երբ չենք մտած ազգային-կուլտուրական խնդիրներու մէջ, բեղմնաւոր արդիւնքներ չենք ունեցած նոյնիսկ կուսակցական դաստիարակութեան տեսակէտով: Մեր քաղաքական նպատակի տրամադրութեամբ՝ հարկ է որ Դաշնակցութիւնը իր անպայման մասնակցութիւնը ունենայ ազգային-կուլտուրական խնդիրներու մէջ: Թուրքիոյ [մէջ] Ազգ. սահմանադրութիւնը ներքին ազգային ինքնօրինութեան տարրեր կը պարունակէ եւ մենք իբրեւ ընկերվարական ազգային կուսակցութիւն պարտաւոր ենք միջամտել, դեր վերցնել եւ մեր տեսակէտները անցնել: Եթէ մենք փասիւ մասնակցութիւն ցոյց տալով բաւականանք, չպիտի կրնանք այն արդիւնքն ու դերը ցոյց տալ, քան ինչ որ աքթիւ մասնակցելով պիտի տայինք: Մեր աքթիւ մասնակցութիւնը իբր կուսակցութիւն այս պայմաններուն մէջ անհրաժեշտ է թէ օրէնդրականին թէ վարչականին մէջ: Քանի որ եթէ առաջինը օրէնքներ կը մշակէ, միւսը շատ մը աշխատանքներ կը կատարէ: Առանց Քաղաքական ժողովին ձեռնհաս տարրերէ կազմուած ըլլալուն, խորհուրդներուն մէջ դեր մը չենք կրնար կատարել: Մեր կուսակցութիւնը ունի երկու գլխաւոր նպատակ — յեղափոխական-աշխատաւորական, եւ ազգային-կուլտուրական: Մեր կուսակցութեան մէջ կան երկու տարրեր, մէկը կտրուկ յեղափոխական տարրը, միւսը քաղաքական լեկալ հողի վրայ գործող տարրը: աշխատանքը բաժնել տալով իւրաքանչիւրին իր ընդունակութեան չարմար ասպարէզը: Եւ այս բոլորը կուսակցական ընոյթի կրելու է: Կուսակցութիւնը պաշտօնապէս մասնակցելու է իրաւունք ունենալու համար իր անդամներէն հաշիւ պահանջելու եւ իր չարքերը հարկադրելու: Եթէ Դաշնակցութիւնը այս ձեւով մասնակցի, ինքն ըստ ինքեան ազատական տարրերը մեզ կը միանան եւ կը կազմեն պլոք: Սխալ է թէ ազատականները մեր պլատֆորմը պիտի ընդունին. կան խնդիրներ, որ անոնք մեզ հետ չպիտի միանան, օրինակ սահմանադրութեան[23] վերաքննութեան հարց, եւ հոտ է որ տարբերութիւնը հրապարակ պիտի գայ. չատ խնդիրներու մէջ անոնք մեզ հետ չպիտի ըլլան այլ մեզի դէմ:

Երէց.— Եթէ Պոլսոյ մէջ սկսուած պայքարը «Ազատամարտ»ին կը վերագրուի թիւրիմացութեամբ, գաւառներու մէջ ինչի՞ պէտք է վերագրել: Ժողովուրդէն մեզի դէմ պայքար չի գար, գոյութիւն ունեցած պայքարը հինի եւ նորի խնդիր է: Ազատականներու հետ գործակցելու է այնչափով, ինչ չափով որ չենք հակասեր մեր Ծրագրին:

Լեւոնեան.— Անոնք որ կը պահանջեն սահմանափակում մասնակցութեան եղանակին՝ թէորիի ազդեցութեան տակ կը գտնուին: Հոս ընկերային ազդակներու դերը ճշդել դժուար է, թէ ուր կը սկսի մէկը եւ ուր կը վերջանայ միւսը: Եթէ մենք կը ցանկանք մեր ազդեցութիւնը ունենալ ընկերային գործերու մէջ, պէտք է այդ ազդեցութիւնը ունենալ ընկերային գործերու մէջ, պէտք է այդ ազդեցութիւնը դնենք ընկերային զարգացման բոլոր գործոններու վրայ: Եթէ այդ ազդեցութիւնը կը գտնենք դպրոցներու մէջ՝ պէտք է մտնել հոն: Մենք անպատճառ չենք ըսեր որ մեր ազգային գործունէութեան մէջ այն եռանդը ցոյց տանք, ինչ եռանդ որ ցոյց կու տանք մեր միւս գործունէութեան մէջ: կուսակցութիւնը պէտք է մասնակցի իբրեւ կուսակցութիւն մինչեւ հիմա. քանի որ ներկայիս բոլոր ընկերները ոտքով, գլխով այդ գործերուն մէջ մտած են, պէտք է խնդիրը այսպէս դնել.— թեկնածուները պէտք է նշանակէ կուսակցական մարմինը ինք, անհատապէս մասնակցելու եղանակը չարքերու մէջ անկարգապահութիւն եւ անպատասխանատուութիւն կ'առաջացնէ: Եթէ կուսակցապէս ալ չմասնակցինք՝ մեր ընկերները պիտի կրկին կլանուին եւ իրականութիւնը նոյնը պիտի ըլլայ: Միւս տարրերուն մասին մեր գործունէութիւնը պիտի ըլլայ պլոքի ձեւով, ունենալով մեր պլատֆորմը, այսինքն մեր նուազագոյնը միացնելով անոնց առաւելագոյնին:

Վահագ.— Պայքարի մասին սխալ կարծիքներ յայտնեցին հեռուն գտնուողները: Հարցերուն նայուելան բաւական թեթեւ, մոռնալով որ 908-ին Կովկասի մէջ Դաշնակցութիւնը ամբողջովին ինկաւ կեդրոնական ժողովի պայքարին մէջ: Պայքարը ազգային-կուլտուրական գետնի, պայքար մըն էր: Հայ ժողովուրդին սեփական-իրաւունքը իր սեփական հողին վրայ, առանց կաթողիկոսական եւ այլ միջամտութիւններու, նայելով խնդրին նոյնիսկ խղճի տեսակէտէն. պայքարին մէջ աւելի յաղթեցինք քան կորնցուցինք՝ ապացոյց գոյութիւն ունեցող օրինակները: Պայքարը տարուած է ընկերներու խորհրդակցութեամբ. եթէ եղած են որո-

23.- Խօսքը կը վերաբերի Կ. Պոլսոյ պատրիարքութեան 1863 թ. ընդունած հայ Ազգ. Սահմանադրութեան:

չումներուն հակառակ արդիւնք դուրս եկած է, այդ ալ յաջորդող իրականութեան արդիւնքն է[24]: Կռիւ մղած ենք՝ երբ յարձակում եղած է մեր վրայ: Կուսակցութիւնը այսօր իր նիւթական, թուական եւ բարոյական ուժերով աւելին է քան էր 908-909ին: Եթէ չկռուէինք, ոչ համերաշխութիւն գոյութիւն կ'ունենար, ոչ ալ պայքարը կը դադրէր: Ազգային Սահմանադրութիւնը ընդունելով իբր մաս օսմ. սահմանադրութեան, պարտական ենք հոն մտնել ու զարգացնել զայն. եթէ մենք քաշուինք պահ մը ու չհետաքրքրուինք՝ մեզ սպաննած պիտի ըլլանք, տեղ տալով ուրիշներուն: Հետեւաբար պիտի հոն ներկայանանք իբրեւ կազմակերպուած կուսակցութիւն, առանց զանազան դիմակներու տակ մտնելու, այլապէս թէ տիսիփլինը եւ թէ համաձայնութիւնը պիտի բացակային: Մենք թէ օրէնսդրական եւ թէ վարչային ժողովներուն պիտի մասնակցինք, պայմանով որ Շրջ. ժողովները թեկնածուներ նշանակեն: Որպէսզի զանազան կասկածելի կուսակցութիւններու տեղ չտրուի, գործակցելու ենք ազատականներու հետ՝ պլոքի ձեւով, մնալով ուրոյն բայց գործակցելով:

Ռոստոմ.— Եթէ կ'առաջարկեմ կուսակցութեան դրօշի տակ հրապարակ չգալ, որովհետեւ կուսակցապէս պատրաստուած մասսա չունինք. սկզբունքին դէմ չեմ, այլ այդ թաքթիքը մեզ համար վտանգաւոր պիտի ըլլայ եւ ազգային հողի վրայ տեղի ունեցած ամէն կռիւ պիտի անդրադառնայ կուսակցութեան յեղափոխական գործունէութեան վրայ. օրինակ փարլամենթի երեսփոխանութիւնը՝ որ համեմատաբար պատրաստուած ուժեր են՝ չեն կրնար համախորհուրդ գործել. ինչպէ՞ս պիտի կրնանք վստահիլ համեմատական անպատրաստ ուժերու: Կուսակցապէս հրապարակ գալու պարագային՝ աւելի բարդութեանց տեղի պիտի տանք եւ տարաձայնութեանց: Աչքի առջեւ ունենալով կուսակցութեան թուլութիւնը, գործի յաջողութեան տեսակէտով, հարկ է որ Դաշնակցութեան անունով դուրս չգանք: Մէկ-երկու ընկերներու ներկայութիւնը ոեւէ ժողովներու մէջ՝ բաւական կ'ըլլայ ազդելու, բայց հէնց որ անոնք Դաշնակցութեան անունով խօսին՝ անմիջապէս ընդդիմութիւնը կը սկսի, մենք չէզոքներու մեծ մասսա ունինք, երբ մենք մեր չարքերու վրայ վստահ չենք, ի՞նչպէս վստահ պիտի ըլլանք անոնց վրայ, կը մնայ տակաւ զանոնք մեզ կապել, ինչ որ պիտի նպաստէ կուսակցութեան ուժեղացման: Առանց այս պայմանին՝ մեր չարքերը պիտի խառնուին, որովհետեւ այդ ուղղութեամբ հետամտութիւններով զինուած մարդիկ պիտի մտնեն մեր չարքերը, եւ մեզ չեղեցնեն ու վարկաբեկեն: Ազատական տարրերու հետ գործակցութիւնը օգտակար կը գտնեմ, բաւական է որ մեր ընկերները չչեզոքին կուսակցութեան ուղղութենէն:

Բանաձեւերու մասին խօսիլ վերապահուեցաւ յաջորդ նիստին:

Նիստ Իե.

1 Մեպտ. 1911 (առաւօտ)

Ներկաներ՝ Բիւրոներու ներկայացուցիչներ, Պարսկաստանի, Պալքանի, Ամերիկայի, Կարինի, Տիգրանակերտի, Տրապիզոնի, Սեբաստիոյ, Մուշ-Սասունի, Սամսոն-Մարզուանի, Ուս. միութեան, Խարբերդի, Պոլսոյ պատգամաւորները: Վճռական ձայնով՝ Վարազդատ, Սարուխեան, Աւօ, Սիսեան: Խորհրդակցական ձայնով՝ Ասողիկ, Մարզպետ, Ժիրայր եւ Ասլան:

Կարդադուցեաւ նախորդ մէկ, երկու նիստերու արձանագրութիւնը եւ հաստատուեցաւ:

Նկատի առնելով որ տակաւին օրակարգի վրայ կան շատ մը խնդիրներ՝ խորհրդակցութեան եւ որոշման կարօտ, կարծիքի փոխանակութիւններ տեղի ունեցան այն մասին թէ՝ ո՞ր խնդիրներուն պէտք է առաջնութիւն տալ:

Սարուխեան.— Կ'առաջարկեմ հետեւեալ կարգով աշխատիլ. (1) կազմակերպական խնդիրները, (2) ելեւմտացոյցը (3) Պարսկաստան (4) Ռուսիա եւայլն:

Ռոստոմ.— Նկատի ունենալով որ հակառակ մեր ցանկութեան աշխատանք չի տարուիր, ուստի աւելի լաւ է միայն կէսօրէ առաջ ժողով գումարել, իսկ կէսօրէ ետք յանձնախումբերի աշխատութեանց յատկացնել:

Ժիրայր.— Եթէ յանձնախումբերը աշխատին լաւ է, բայց փորձերը ցոյց տուին որ այդպէս ալ արդիւնք ձեռք չբերուեցաւ:

Նախագահը քուէի դրաւ օրը անգամ մը ժողով ընելու առաջարկը որ 11 ձայնով ընդունուեցաւ. ուստի որոշուեցաւ նիստերը ամէն օր կէսօրէ վերջ ժամը 3էն սկսիլ եւ շարունակել մինչեւ ուշ ատեն:

Իթթիհատը եւ մեր ներքին քաղաքականութիւնը.— Նախորդ նիստերու մէջ այս հարցը լայնօրէն ծեծուած ըլլալով պարտականութիւն յանձնուած էր յատուկ յանձնախումբի մը բանաձեւ պատրաստել եւ ներկայացնել ժողովի նկատառութեան եւ քուէարկութեան. ընկեր Վահապ կարդաց յանձնախումբին պատրաստած բանաձեւը որմէ յետոյ տեղի ունեցաւ կարծիքի փոխանակութիւն:

Աւետիս.— Պահանջները շատ ամփոփ կերպով գրուած է. աւելի լաւ կ'ըլլայ ընդարձակել:

Կարագեան.— Որովհետեւ Իթթիհատի վիճակը շատ անորոշ է, չենք գիտեր թէ առաջիկայ քոնկրէն ի՞նչ վիճակի մէջ պիտի դնէ զայն. ուստի լաւ է որ վերապահումներ ըլլան:

Վահան.— Բանաձեւին մէջ գրուած է թէ «կանոնաւոր յարաբերութիւն չեն ունեցած մեզ հետ». պէտք է ընել բնաւ չեն ունեցած յարաբերական եւ ընդհանրապէս բոլոր խնդիրներու մէջ:

Նշան.— Հոն ըսուած է «ոյժ տալ ձախակողմին». այդպէս պէտք չէ գրել, քանի որ Ահրարին ոյժ տալով սխալած եղանք. փոխանակ ձախակողմին ըսելու, նպատակայարմար պիտի ըլլար ըսել՝ սահմանադրական բոլոր տարրերուն:

Ժիրայր.— Մենք պէտք է չեշտենք թէ՝ մենք համաձայնութիւն կնքած ենք Իթթիհատի եւ ոչ թէ կառավարութեան հետ. ուստի պէտք չէ ըսել չբաժնելու համար կառավարութեան պատասխանատուութիւնը եւ այլն» այլ ուրիշ աւելի պարզ եւ հասկնալի ձեւով մը:

Ասողիկ.— Ես համաձայն չեմ խզելու սպառնալիքին. պէտք է այլ ձեւով չարաշրջել որ սպառնալիքի ձեւ չառնէ:

Անտոն.— Պէտք չէ ծանրանալ միայն Սելանիկեան յանձնառութեան վրայ քանի որ բացի այդ եղած են շատ մը խոստումներ խառն ժողովներով. պահանջել որ բացառիկ հանգամանքներով եղած ցաւերը դարմանելու համար բացառիկ միջոցներ ձեռք առնուին:

Ատոմ.— Ես ալ յանձնախումբի մէջ եղած եմ. բայց համաձայն չեմ կարդացուած բանաձեւին. ուստի ես առանձինն իմ բանաձեւս կը ներկայացնեմ. բայց ատկէ առաջ ըսեմ որ Սելանիկեան համաձայնութիւնը նոյնը չէ յետագայ համաձայնութեանց հետ. էապէս տարբեր է. ուստի ըստ այնմ վերաբերուելու է:

Ընկերը կը կարդայ իր բանաձեւը եւ նախագահին առաջարկով այս երկրորդ բանաձեւի չուրջը եւս կարծիքներ կը փոխանակուին եւ կ'որոշուի երկու բանաձեւերն ալ մաս առ մաս կարդալ եւ քուէարկել սկզբունքները:

Համաձայն այս որոշման՝ ընկեր Վահապ կը կարդայ յանձնախումբին բանաձեւը որ հետեւեալ արդիւնքը կու տայ:

Ընդհանուր Ժողովը լսելով Արեւմտեան Բիւրոյի տեղեկագիրը եւ միւս ընկեր պատգամաւորներու զեկուցումները, Իթթիհատի կազմի, գործունէութեան, Դաշնակցութեան հետ փոխ-յարաբերութիւններու եւ ատկէ սերած դահլիճներու յեղյեղուկ եւ հակազատական քաղաքականութեան մասին, եւ նկատելով որ Դաշնակցութեան ցարդ կատարած բազմաթիւ դիմումներն ու պահանջները հայ ժողովրդի բացառիկ կենսական պահանջներու մասին՝ առանց հետեւանքի մնացին Իթթիհատի եւ անկէ սերած դահլիճներու կողմէ, թէ երկուքն ալ՝ գոհացում տալով կարգ մը վարչական բնոյթ ունեցող երկրորդական խնդիրներուն՝ Իթթիհատն ու կառավարութիւնը էական խնդիրներու հանդէպ չատացան լոկ սին ու անիրագործելի մնացած խոստումներով (13 ձայն):

Նկատելով որ Իթթիհատն ու անոր յենած դահլիճները փոխանակ ոչնչացնել ձգտելու աւատական ուժերը եւ փոխանակ արգիլելու որ վերջին երեսուն տարիներու անիշխանութեան հետեւանքով առաջ եկած բռնատէրերը իրենց հողային գրաւումներուն չտան օրինական հանգամանք, ընդհակառակը իր հետեւած սիրաշահելու քաղաքականութեամբ, քաջալերեց [զ]անոնք ստեղծելով տեսակ մը առանձնաշնորհեալ դասակարգ, ի վնաս թուրքիոյ բազմաչարչար աշխատաւոր խաւերուն եւ երկրին բնականոն առաջադիմութեան (13 ձայն):

Հաստատելով միւս կողմէն որ Դաշնակցութիւնը անյողդողդ հետեւողականութեամբ մը հաւատարիմ գտնուած է Օսմանեան Սահմանադրութեան հռչակման առեն իր ստանձնած բոլոր յանձնառութիւններուն նոր Թուրքիոյ հանդէպ, այլ[եւ] ուղղամտօրէն գործակցած է Իթթիհատին իր փոխ-յարաբերութիւններու սահմաններուն մէջ (12 ձայն):

Մինչդեռ հակառակ Սալոնիկեան եւ այլ համաձայնութեան ոգիին եւ տառին, արտաքին քաղաքականութեան ընթացքը որոշելու առեն՝ Իթթիհատը ընդհանրապէս չէ դիմած Դաշնակցութեան ձեռնհաս մարմիններու խորհրդակցութեանը,

Ընդհանուր Ժողովը կ'որոշէ,

1) Ցանուն Ժողովի ուղղել Իթթիհատի առաջնակայ համաժողովին ամփոփ յիշատակագիր մը որ բովանդակէ (ա) վերջի երեք տարուայ կացութիւնը հայաբնակ նահանգներուն. (բ) կտրուկ եւ հիմնական միջոցներ հայ ժողովրդի տառապանքները դարմանելու. (գ) լայն ոամկավար ոգիով բարենորոգումներ, որոնց կիրառումը անխուսափելի եւ անյետաձգելի պահանջ դարձած է, Թուրքիոյ առաջդիմութիւնը չկասեցնելու համար. (դ) ճշդում երկու կուսակցութիւններու փոխյարաբերութեան եւ բացորոշ պայմաններ առաջիկայ գործակցութեան:

2) Եթէ յանուն կուսակցութեան գերագոյն մարմնին կատարուած սոյն դիմումէն ետք եւս Իթթիհատն ու անկէ բխող դահլիճները գործնական երաշխիքներ չտան ցարդ չդայլուած խոստումներու մօտալուտ իրագործման մասին, Ժողովը կ'արտօնէ իր ձեռնհաս մարմինը դադրեցնել իր յարաբերութիւնները Իթթիհատի հետ, ոեւէ՛ կերպով բաժնած չըլլալու համար անոր հետ պատասխանատուութիւնը՝ Իթթիհատական դահլիճներուն կատարած կամ կատարելիք քաղաքական սխալներուն մէջ (11 ձայն):

3) Դաշնակցութիւնը հաւատարիմ իր սկզբունքներուն աւանդութիւններուն եւ հանդիսաւոր յանձնառութիւններուն՝ ոչ միայն իր առաջին պարտականութիւններէն կը շարունակէ ընդունիլ օսմանեան սահմանադրութեան պահպանումը արտաքին եւ ներքին թշնամիներուն դէմ, այլեւ պիտի հետամտի իր վստահութիւնը եւ գործակցութիւնը ընձեռել Իթթիհատի ձախակողմեան ոամկավար թեւին, այլ նաեւ Թուրքիոյ

24.- Յայտնապէս արձանագրութիւնը հեռու է ատենախօսին մտքերը յստակօրէն ցոլացնելէ:

բոլոր առաջադէմ եւ ազատամիտ ու ռամկավար տարրերուն՝ նոր Թուրքիոյ վերածնութեան եւ բարեկարգումի գործին մէջ։

Ժողովը կը հրահանգէ միանգամայն (1) Օսմանեան խորհրդարանի դաշնակցական երեսփոխաններուն ստանձնել անաչառ քննադատի դեր կառավարութեան եւ Իթթիհատի հանդէպ (13 ձայն)։

(2) Կը թելադրէ Թուրքիոյ իր մարմիններուն իրենց պրոպագանդով ներշնչել հայ ժողովրդին որ հրաժարին նկատել դաշնակցական-իթթիհատական համաձայնութիւնը իբր միակ եւ տարաներժ գրաւականը իր կենսական շահերուն պաշտպանութեան համար, այլ սթափելով իր թմրութենէն, ձգտի կազմակերպուիլ քաղաքական կուսակցութիւններու մէջ։

(3) Իթթիհատի եւ Դաշնակցութեան փոխ-յարաբերութիւնները պիտի վարէ ձեռնհաս կազմակերպական մարմինը, որու մէջ ներկայացուցիչ մը կ'ունենայ նաեւ Օսմանեան խորհրդարանի դաշնակցական հատուածը։

Ատոմ.— Կը խնդրէ արձանագրել իր սա ուղղումը թէ Դաշնակցութիւնը իր սկզբունքի հիման վրայ պատասխանատու չէ եղած եւ չէ Իթթիհատի քաղաքականութեան։

Անցնելով ընկեր Ատոմի բանաճեւին նկատառութեան եւ քուէարկութեան, կը ստացուի հետեւեալ արդիւնքը։

Դաշնակցութեան Ջ՛ Ընդհ. Ժողովը ուշադրութեան առնելով Թուրքիոյ ներկայ քաղաքական, ընկերային ու տնտեսական դրութիւնը ընդհանրապէս եւ Թրքահայաստանի վիճակը մասնաւորապէս, սրտի ցաւով արձանագրում է որ երեք տարիների սահմանադրական շրջանի մէջ կառավարական աշխարհավարութիւնը ոչ միայն չէ նպաստել այլակրօն ու այլացեղ ազգերի ընդհանուր միութեանն ու համերաշխութեանը, երկրի ընդհանուր վերաշինութեանը մեծ գործին՝ այլ տեղի է տուել ընդհանրապէս անվստահութիւնների վերազարթնումին, ազգային ինքնութիւնների հալածանքին, չեչտուել են միջցեղային խտրութիւնները, եւ ի մասնաւորի հայաբնակ գաւառներում պաշտպանուել են աւատական ու հակասահմանադրական, կեղեքիչ եւ ոճրագործ տարրերը, ներումի են արժանացել չարագործները, չանքեր են դրուել յափշտակութիւններին օրինականացնելու (ընդունուած)։

Ընդհ. Ժողովը վերաքննութեան ենթարկելով Իթթիհատ-Թէրաքգը կուսակցութեան հետ Սալոնիկում կայացած համաձայնութիւնն ու նոյն թուականից ի վեր երկու կուսակցութիւնների միջեւ տեղի ունեցած փոխյարաբերութիւններն ու բանակցութիւնները,

Նոյնքան սրտի ցաւով արձանագրում է դառն իրականութիւնը՝ որ Իթթիհատ-Թէրաքգը կուսակցութիւնը մինչեւ անգամ անցնելով իշխանութեան գլուխ եւ ներկայացնելով պարլամենտական մեծամասնութիւն, աստիճանաբար յետ է նահանջել Սահմանադրական ժողովրդապետական սկզբունքներից, օրէնսդրական աշխատանք գործ չէ դրել ճնշուող ժողովրդի բեռը թեթեւացնելու, հարկային սիստեմը բարեփոխելու, տնտեսական բարենորոգումներ մտցնելու։

Ոչ միայն օրէնսդրական ճանապարհով՝ այլ եւ վարչական յստակ ու որոշ աշխարհավարութիւնը բացակայել է, որով նա հետեւած պիտի լինէր յետադէմ ու հակասահմանադրական տարրերին չէզոքացնելու եւ ներքին ու արտաքին վստահութիւնը ամրապնդելու. ընդհակառակը իր վարած քաղաքականութիւնը երկրի բոլոր անկիւններում խռովութիւնները խրոնիկական դարձած, ընդհանուր ապահովութիւնը բացակայած, զինուորական ճնշումների չրջանը վերանորոգուած եւ Եւրոպայի համար Արեւելեան հարցը վերստին վերաբացուած է մնում (13 ձայն)։

Այնուամենայնիւ աչքի առաջ ունենալով՝ որ Դաշնակցութեան քաղաքական դաւանանքն է եղել պաշտպանել Օսմանեան Սահմանադրութիւնն ու պետական ամբողջութիւնը ինքնորոշ ազգերի Օսմանեան միութեամբ՝

Աչքի առաջ ունենալով՝ որ Դաշնակցութեան համաձայնութիւնը Իթթիհատի հետ սահմանափակուած է եղել իր հիմնական նպատակից բխած սահմանադրական կառավարութեան դէմ ներքին ու արտաքին թշնամիների ու յարձակումների դէմ պաշտպանել, որին կուսակցութիւնը անշեղ հետեւողն ու հաւատարիմը կը մնայ,

Աչքի առաջ ունենալով որ երկու կուսակցութիւնների մէջ կայացած հիմնական կէտից դուրս ընկերային, տնտեսական եւ այլ հարցերում Հ. Ց. Դաշնակցութիւնը ունենալով իր ուրոյն ընկերվարական-յեղափոխական դաւանանքը նրանց վերաբերեալ հարցերում մնացել է եւ կը մնայ ընդդիմադիր (11 ձայն)։

Եւ նկատի ունենալով որ Իթթիհատի պարլամենտական կուսակցութեան ու նրանից բխած կառավարութեան ուղղութիւնն ու աշխարհավարութիւնը հետեւանք է այդ տարրերի դասակարգային բաղադրութեանը, նրանց ընկերային տնտեսական շահերին եւ ըմբռնումներին։

Նկատելով որ՝ պարլամենտից դուրս եւ ներսը Իթթիհատական չարքերում ճնշող մեծամասնութեամբ մուտք դրած բազմաթիւ ու կասկածելի տարրերը դիմափոխած են նոյնիսկ Իթթիհատական կուսակցութեան տեսական-քաղաքական դիմագիծը եւ ենթարկած են ինքն իրա մէջ պառակտումների ու հերձուածների։

Եւ ընդունելով որ պետական-ընկերային վերանորոգման մեծ գործը կարենալ գլուխ բերելու եւ պետութեան ճակատագիրը վարելու համար Իթթիհատական եւ ընդդիմադիր խմբակցութիւնները դեռ եւս կարօտ են ոչ միայն զտման, չերտաւորման ու բարեշրջման, այլ եւ այդ չերտաւորման ու զտման անհրաժեշտու-

թեամբն հանդերձ, այլացեղ ազգերի դեմոկրատական կուսակցութիւնների միջեւ կայանալիք համագործակցութեանը,

Ընդունելով՝ որ համագործակցութեան պարտադրութիւնը եւ դեմոկրատական աշխարհավարութեան իրականացումը կախուած է այս նպատակին համար կոչուած կուսակցութիւնների մարտական ու բարոյական ուժերի փոխ-յարաբերութեան չափերից (9 ձայն)։

Ընդհանուր Ժողովը պարտադրում է իր բոլոր մարմիններին ու չարքերին որ կուսակցութիւնը ինքն իրա մէջ ամփոփուելով, իր չարքերը սեղմելով ու զարգացնելով հանդերձ՝ երկրի վերածնութեան համար անհրաժեշտ եղող կուսակցութեան հայեացքները մասսաների սեփականութիւն դառնան եւ ըստ այնմ մթերուին ու պատրաստուին համապատասխան ուժերը։

Ընդհ. Ժողովը յանձնարարում է եւ պարտադրում է իր բոլոր մարմիններին ու չարքերին՝ պարլամենտից դուրսը եւ ներսը ամէն տեղ անխտիր, ցեղերի ու կրօնների թելադրել, առաջնորդել եւ ուժ տալ դեմոկրատական տարրերի զտմանը, չերտաւորման ու ինքնուրոյն կազմակերպմանը եւ կազմակերպուած չարքերի հետ կայացնել համագործակցական համաձայնութիւն։

Ընդհ. Ժողովը որոշում է իր կողմից մի յատուկ պատուիրակութիւն ղրկել Իթթիհատի առաջնակարգ գումարելի քոնկրէին եւ նրան ներկայացնել մի մէմորանդում երկրի առհասարակ եւ ի մասնաւորի հայբնակ գաւառների կացութեանն ու հրատապ կենսական հարցերի [մասին]։

Որոշում է նոյն քոնկրէին ուղղել իր գրաւոր ողջոյնը եւ կոչ անել վերջ դնել տատանումներին, յետադէմ ու պահպանողական տարրերի հետ կոմպրոմիսներին, մտնել առանց վերապահումների համագործակցական չրջանի մէջ. մատնանշել այն բոլոր սխալները՝ որոնք մղեցին ու առաջնորդեցին երկիրը ներկայ վիճակին եւ ցոյց տալ այն ուղին՝ որով միայն կարելի կը լինի ընդհանուր հայրենիքի վերածնունդի մեծ գործը գլուխ բերել ու հայրենասիրութեան պարտքը կատարել, օսմանեան միութիւնը իրականութիւն դարձնել։

Նիստ ԻԶ.

2 *Մեպ.* 1911 (*առաւօտ*)

Ներկաներ՝ Բիւրոներու ներկայացուցիչներ, Ամերիկայի, Պալքանի, Տիարպեքիրի, Մուշ-Սասունի, Կարինի, Տրապիզոնի, Սամսոն-Մարզուանի, Պարսկաստանի, Սեբաստիոյ, Խարբերդի, Պոլսոյ, Ուս. միութեան պատգամաւորները։ Խորհրդակցական ձայնով՝ Մարզպետ, Ասլան, Ժիրայր, Ասողիկ, Վահան։ Վճռական ձայնով՝ Սարուխան, Աւօ։

Ժողովին կը նախագահէր ընկեր Անտոն։ Կարդացուեցաւ պ. Աչոտ Եղիկեանի մէկ նամակը, որով կը խընդրէր իր դատը վերստին քննել ինչպէս նաեւ Վանի կեդրոնական Կոմիտէի անդամ Գ. Խլղաթեանի մէկ նամակը. որոշուեցաւ երկու նամակներն ալ յղել դատական մարմնին։

Զրակարգ.— Կանոնագրի քննութիւն. ընկեր Արամ կանոնագրի յանձնախումբի կողմէն զեկոյց այն փոփոխութիւններու մասին, որոնք մտցուած են կանոնագրին մէջ։ Այս առթիւ վիճաբանութեան ենթարկուեցաւ Խորհուրդի գոյութեան եւ անոր կազմութեան խնդիրը։

Ատոմ.— Թէ Պոլսոյ Շրջանային ժողովի եւ թէ իմ անձնական կարծիքն է որ Խորհուրդը իր այն իրաւասութիւններով գործնական չէ եւ անհամապատասխան կուսակցութեան ապակեդրոնացման սկզբունքին։

Տիգրան.— Ես ալ համակարծիք եմ Խորհուրդի վերացման. անցեալ Ընդհանուր Ժողովին ալ նոյն հարցը դրուեցաւ եւ մերժուեցաւ. լաւ կ'ըլլայ Խորհուրդը լուծել եւ անոր տեղ ընդունիլ պատասխանատու մարմիններու գոյութիւնը, քանի որ Խորհուրդը արդէն ինքնին անկարելի կ'ըլլայ գումարել, ինչպէս փորձերը ցոյց տուին։

Ռոստոմ.— Դուք կ'ըսէք թէ չէ կարելի Խորհուրդի գումարումը իրականացնել. եթէ նոյնիսկ այդպէս ըլլայ, ի՞նչ վնաս։ Խորհուրդի նպատակը այն է որ եթէ Ընդհ. Ժողով կարելի չըլլայ գումարել, Խորհուրդը գումարուի. սխալ է կեդրոնացման վախեր ունենալ. ընդհակառակը՝ եթէ Խորհուրդ չըլլայ այն ատեն Բիւրոները այդ գործերը կատարելով կեդրոնացման տեղի տուած կ'ըլլան։ Մենք Ընդհ. Ժողովները շատ դժուարաւ կրնանք գումարել, անոր համար որ մեր չարքերը չեն կազմակերպուած. մինչեւ այս պակասին դարմանումը՝ հարցը հիմնովին լուծել դժուար կ'ըլլայ։ Մեր այս անկերպարան վիճակին մէջ՝ չենք կրնար ժամանակաւոր երեւոյթներու վրայ հիմնուած նոր հարցեր առաջարկել։ Մենք կ'ընտրենք Խորհուրդը եւ եթէ հնարաւոր չըլլայ Խորհուրդ գումարել, այն ատեն այժմէն կարող ենք Բիւրոներուն ցոյց տալ այնպիսի ընկերներ՝ որոնցմով կարողանան լրացնել կազմը։ Եւ որ գլխաւորն է, մենք չենք կարող Խորհուրդի վերացման մասին խօսել,

քանի որ օրակարգի մէջ չէ դրուած այդպիսի առաջարկ։

Վահագ.— Շեշտելով այն միտքը թէ ժողովը չի կրնար Խորհուրդի վերացման մասին քուէարկել, քանի որ օրակարգին մէջ նման առաջարկ չկայ, կը թուէ Խորհուրդի տուած օգուտները Պարսկաստանի, Ռուսաստանի եւ Սասունի գործերու ժամանակ. մեզի անհրաժեշտ է ունենալ Խորհուրդ՝ ունենալու համար մարմին մը, որը կարողանայ Ընդհ. Ժողովի անունով գործել։ Նկատի ունեցէք որ եթէ կարողանայինք Խորհուրդ գումարել, այս անկատար Ընդհ. Ժողովը չէինք գումարեր։ Խորհուրդը կարող կ'ըլլար քանի մը գործեր կատարել որով Ընդհ. Ժողովը չէինք գումարեր։ Խորհուրդը կարող կ'ըլլար քանի մը գործեր կատարել որով Ընդհ. Ժողով կը գումարէինք այն ատեն՝ երբ կանոնաւոր շրջաններ կ'ունենայինք։ Ես համակարծիք եմ ընկեր Ռոստոմի ըսածին թէ՝ պէտք է ներկայացուցչական սիստեմ մտցնել, որ Բիւրոյի անդամները եւ համարատու եւ համարառու չըլլան։ Երբ ազգային ժողովները որոշուին, իւրաքանչիւր ազգային ժողովին կարելի է տալ մէկ-մէկ ձայն։

Կարագեան.— Ես կը կարծեմ թէ Խորհուրդի վերացման փոխարէն Բիւրոներն են որ պէտք է վերանան. Բիւրոներու դերը այժմ փոխուած է. նպատակայարմար պիտի ըլլար Կեդրոնական Կոմիտէներէ զատ Ընդհանուր մարմին մը ընտրել, որուն կարելի է տալ վարչական մարմնի դեր։ Եթէ վերացման մասին կայ առաջարկ, լաւ կ'ըլլայ վերցնել Բիւրոները։

Սուրէն.— Համակարծիք չէ այն մտքին թէ Խորհուրդը կեդրոնացեալ մարմին մըն է. մեր կեանքի իրականութենէն բխած է ան. մեր դրութիւնը փոխուած չեմ ընդունիր տակաւին. անցեալում Թուրքիան էր խռով, այժմ Ռուսաստանը, վաղը ո՞վ գիտէ ի՞նչ կը լինի եւ այստեղ։ Խորհուրդը մեծ դեր ունի կատարելիք անակընկալ վայրկեաններու մէջ։

Անտոն.— Սկիզբները Խորհուրդ գոյութիւն չէ ունեցած. սակայն յետոյ կեանքը ստիպեց այդ կարգի մարմնի մը գոյութիւն տալ Ընդհ. Ժողովներու ստէպ գումարման դժուարութիւններու առաջքն առնելու համար, ես կ'առաջարկեմ ունենալ չորս Բիւրօ, մեր գործունէութիւնը բաժնելով չորս գլխաւոր մասերու։ Եթէ զանազան կարեւոր շրջաններու մէջ կարելի չըլլայ ռայոնական ժողով գումարել՝ Բիւրօ կազմելու համար, այդ շրջանի ամենաուժեղ մարմինը [կու] տայ Խորհուրդին իր ներկայացուցիչը։

Ատոմ.— Օրակարգին մէջ է այս խնդիրը, հետեւաբար, կրնանք զբաղիլ անով։ Այն բոլոր ընկերները, որոնք կ'առաջարկեն Խորհուրդի գոյութեան պահպանումը, կամ Բիւրոներու լուծումը, նկատի ունին կազմակերպութեան չահը։ Կ'ըսուի թէ ճիշդ կեդրոնացման առջեւն առնելու համար կազմուած է Խորհուրդը, սխալ է։ Խորհուրդէն առաջ կար կազմակերպութեան կամքը ներկայացնող մարմին եւ որովհետեւ այդ նոյն ատենները խորհուրդի կազմութիւնը որոշուեցաւ, յղացուեցաւ նաեւ կազմել պատասխանատու մարմին։ Եւ գիտէ՞ք ի՞նչ ըրաւ կազմակերպութեան կամքը ներկայացնող այդ մարմինը։ բռնի հանգանակութիւն կատարեց. ատկէ յետոյ, այս մարմինը վերածուեցաւ Խորհուրդի, որ երբեք չէ կազմուած ըստ կանոնագրի։ Այն ընկերները որոնք կը պաշտպանեն Խորհուրդի ընտրութիւնը, կ'ընդունին որ ռայոնական ժողով գումարելը եղած է սկիզբէն ի վեր անկարելի։ ան առհասարակ կազմուած է Բիւրոներու ներկայացուցիչներէն եւ գործիչ ընկերներէ։ իսկ տեսնենք թէ Բիւրոները ո՞վ կը ներկայացնեն։ իրաւ է ընտրուած են Ընդհ. Ժողովէն բայց իբր համարատու չեն կրնար նաեւ համարառու ըլլալ։ Բիւրոներու կազմութիւնը շատ անգամ ենթարկուած է պատահականութիւններու։ պատահած է որ հեռացած են Բիւրոյի անդամներու մեծամասնութիւնը եւ մնացած անդամները կամ անդամը հրաւիրած են ուրիշներ Խորհրդակցական ձայնով (Բիւրոյի ներկայացուցիչը ոչ-Խորհրդակցական այլ ձայնի իրաւունքով) եւ այդպէս լրացած է կազմը։ Խորհուրդը ե՞րբ կատարած է իր դերը՝ գծուած կանոնագրի տրամադրութիւններով, երբե՛ք։ Իբր եզրակացութիւն Խորհուրդի գործունէութեան մեծագոյն մասը կը վերաբերի Բիւրոներուն եւ կ. կոմիտէներուն, որոնք եթէ իրենց դերին մէջ գտնուին Խորհուրդի գոյութիւնը կը դառնայ անպէտ. ասոնցմէ զատ պէտք է ըլլայ կազմակերպութեան կամքը ներկայացնող մարմին մը որ ի պահանջել հարկին գումարուի եւ տայ որոշումներ առանց համարատուի եւ համարառուի երկեակ եւ հակասական դերերուն մէջ գտնուելու։

Բժիշկ.— Համարատուի եւ համարառուի առարկութիւնը աւելորդ է. որովհետեւ եթէ այդ աչքով նայինք Ընդհ. Ժողովն ալ այդ վիճակին մէջ կը գտնուի կազմըւած ըլլալով կեդրոնական կոմիտէներու ներկայացուցիչներէն, որոնք համարատու են իրենց գործունէութեան։ Իսկ թէ Խորհուրդը չի կազմուիր համաձայն կանոնագրի, նոյն բանը կարելի է ըսել կ. կոմիտէներուն համար ալ։

Վահագ.— Խորհուրդները հաւաքուեր են այն չափով որ հնարաւոր եղեր է. եւ եթէ անկանոնութիւններ պատահած են այդ ալ հետեւանքն եղած է կազմակերպութեան ամբողջ մեքանիզմի անկանոնութեան. ռայոնական ժողովները չեն գումարուած Խորհուրդէն առաջ եւ այսպէս միւսները. Բիւրոյի պակաս անդամները լրացած չեն խորհրդակցական ձայնով այլ վճռական ձայնի իրաւունքով։ Կանոնագրի յիշուած կէտերը բոլորն ալ դրուած չեն անպատճառ կատարուելու համար Խորհուրդի կողմէ, այլ նշանակուած են՝ Ընդհ. Ժողով չգումարուելու պարագային գործադրուելու համար։

Ազամ.— Խորհուրդը Ընդհ. Ժողովէն ընտրելու առաջարկին առաւելութիւնն այն է որ ռայոններու ներկայացուցիչ չկարենալ ղրկելու պարագային, մարմին մը գոյութիւն կ'ունենայ. այս մարմինը կարելի է ընտրել երկուքը Բիւրոյի անդամ, երեքը ընտրուած, իսկ չորս ուրիշներ ալ այս հինգի կողմէն կ'ընտրուին շրջաններէն։

Ռոստոմ.— Նկատելով որ դժուար է Ընդհ. Ժողով գումարել, 1898ին ընդունուեցաւ Խորհուրդի սկզբունքը, որ մօտաւորապէս պիտի ունենար Ընդհ. Ժողովի ձեւը՝ առանց դուրս գալու Ընդհ. Ժողովի որոշումներէն։ Ասոր նպատակն էր, խնդիրներու լուծումը չթողուլ ընտրուած մարմիններուն — Բիւրօ, կ. Կոմիտէ։ Եթէ Խորհուրդը վերջացնէք, գործը կը մնայ Բիւրոներուն, որ աւելի անկատար է քան անկատար կերպով ընտրուած Խորհուրդը. իսկ այս աւելի դէպի կեդրոնացում կը տանի մեզ քան Խորհուրդի ընտրութիւնը։ Խորհուրդը ժողովի կողմէն ընտրել լաւ չեմ նկատեր։ Եթէ ռայոն. ժողով չունինք, ներկայացուցիչ ունենանք ռայոններէն՝ Կովկաս, Պարսկաստան, Արտասահման, Թուրքիա գոյութիւն ունեցող մարմիններուն փոխադարձ համաձայնութեամբ։ Գաղութներու մասնակցութիւնը չդարձնենք պարտաւորիչ՝ նկատի ունենալով դժուարութիւնները, բայց եթէ գան, աւելի լաւ։

Վիշապ[եան].— Եթէ Խորհուրդը կարեւոր է, անպատճառ ընդունիլ անոր գոյութիւնը՝ առանց նկատի ունենալու արգելքները։ Խորհուրդը չընտրել Ընդհ. Ժողովէն այլ ռայոնական ժողովներէն, որ աւելի համապատասխան է պահանջին ու անոր դերին։ Խորհուրդը ընտրել ռայոնական ժողովներէն եւ անոնց խորհրդակցութեան հրաւիրել անհատ գործիչներ։

Անտոն.— Մեր կազմի իրողութեան մէկ կողմը լաւ է, որ հաշուետու մարմինները եղած են նաեւ համարառու. խուսափելու համար այս անպատեհութենէն, խորհուրդն ընտրել այնպէս որ ըլլայ օրինադրական մարմին, անոր ընտրութեան մասնակից դարձնելով[25] ընկերական լայն շարքեր։

Հարցը քուէարկութեան ենթարկուելով, (ա) Ընդհ. Ժողովի, Բիւրոներուն եւ կ. Կոմիտէներուն միջեւ ուրիշ մարմին չընտրելու առաջարկը ստացաւ 1 ձայն։ (բ) Խորհուրդը Ընդհ. Ժողովի կողմէ ընտրուելու առաջարկը, անկախ Բիւրոներու եւ կ. Կոմիտէներու անդամներէն, ստացաւ 6 ձայն։ (գ) Խորհրդները կամ ռայոնական ժողովներէն եւ կամ այդ ռայոններուն մէջ գտնուող մարմիններու փոխադարձ համաձայնութեամբ ընտրուելու առաջարկը ստացաւ 13 ձայն։

Քոնթրոլ մարմնի կազմութիւն.— Զեկուցանող յանձնախումբի ներկայացուցիչը ներկայացուց հաշուեքննիչ յանձնախումբ մը կազմելու անհրաժեշտութիւնները բերելով այդ մասին գրաւոր առաջբերումներ, որոնց մասին տեղի ունեցան կարծիքի փոխանակութիւններ՝ հետեւեալ արտայայտութեամբ.

Գրիգո.— Ըլլալով հաշուեքննիչ յանձնախումբի անդամներէն մին, գտայ հաշիւները ընդհանրապէս անկանոն, չկայ տոմարական դրութիւն. պէտք է ստեղծել հաշուական միօրինակ դրութիւն մը, որուն համաձայն պատրաստուին բոլոր հաշիւները եւ ընտրուի մարմին մը հսկելու համար այս կանոնաւորութեան։

Անտոն.— Մեր չրջանի կողմէն ընտրուած է քոնթրոլ մարմին մը որ կը հսկէ որոշումներու ճչգրիտ գործադրութեան՝ հակառակ պարագային հրաւիրելով Շրջանային ժողով՝ անկախ կ. Կոմիտէէն։ Նոյնը կայ պետութիւններու մէջ. առանց պետական քոնթրոլի արտօնութեան ոչ մի ծախք չի կատարուիր. մենք հարկաւ ամբողջովին չենք կրնար հետեւիլ պետութիւններու օրինակին, բայց պէտք է ընդունինք քոնթրոլի սկզբունքը որովհետեւ այդ մարմնի պակասին արդիւնքն է անհաշիւ ծախսերու գոյութիւնը. մինչեւ չհաստատուի քոնթրոլ եւ պատժի չենթարկենք որոշուած պիւտճէէն աւելի ծախսողները մենք չենք կրնար կուսակցութիւնը դնել բաղձալի վիճակին մէջ։ Պէտք է Ընդհ. Ժողովը ընտրէ անկախ մարմին մը որ ոչ միայն քոնթրոլի դերն ունենայ այլեւ գործունէութենէն դադրեցնէ կանոնական եւ պիւտճէի սահմաններէն դուրս ելլող անհատները կամ մարմինները՝ սպասելով դատական մարմնի որոշումին։

Տիգրան.— Հաշուեքննիչ մարմնի մը ընտրութիւնը կը գտնեմ աւելորդ. Բիւրոներու հաշուապահները եւ չրջուն գործիչները կրնան հաշուեքննիչի դերը կատարել։

Վարանդեան.— Կը գտնեմ անհրաժեշտ քոնթրոլի մարմնի գոյութիւնը, անոր պակասը նկատելով մեր ամենակարեւոր վէրքերէն մէկը։

Սուրէն.— Ծախսի մասին առարկողներ եղան. նկատի ունենալով այն օգուտը որ պիտի բխի քոնթրոլ մարմնի գոյութենէն անհամեմատ աւելի մեծ պիտի ըլլայ քան այդ նպատակին համար ըլլալիք ծախսերը։

Ռոստոմ.— Ես ալ կ'ընդունիմ քոնթրոլ մարմնի անհրաժեշտութիւնը, որովհետեւ մեր մարմիններէն չատեր զանազանութիւն չեն կրնար դնել կազմակերպական եւ ոչ-կազմակերպական ծախսերու միջեւ։ Տեղեր կան ուր հիւրասիրութեան ծախսերն ալ մտցուած են կազմակերպութեան հաշուին. իսկ տեսած եմ մարմիններ ալ ուր բոլորովին հակառակն է տեղի ունեցեր.— ընկերներ իրենց գրպանէն վճարած են բացառիկ ծախսերը։ Ես համաձայն չեմ պետական սիստեմի քոնթրոլին. մենք յեղափոխական կազմակերպութիւն ենք եւ հարկադրուած ենք ակամայ չեղումներ ընել. օրինակ, եթէ «Ազատամարտ»ին համար եղած բացառիկ ծախսերը չվճարէին, արդեօք օգտակար գործ կատարուած կ'ըլ-

25.- Չեռագրին մէջ՝ մասնակցելով։

լա՞ր։ Այս բանը կարելի կ'ըլլար եթէ մենք հնարաւորութիւն ունենայինք կանխագուշակելու դէպքերը, նախատեսելու անակնկալները։

<u>Մարզպետ</u>.— Ընդհ. Ժողովը իր որոշումները կուտայ նախատեսութեան վրայ. եթէ բացառութիւն կրնայ կազմել այս կամ այն մասնաւոր պարագան, ինչպէս «Ազատամարտ»ը, ինչո՞ւ չունենան միւսները, որ նոյնպէս ունին արտակարգ պատճառներ։ Ես կ'առաջարկեմ որ իւրաքանչիւր ռայոն ունենար իր վճարուած հաշուեպահը. այս պաշտօնին համար ընտրուած անդամին իրաւասութիւն տալ մարտական-կազմակերպական քոնթրոլին։

<u>Նչան</u>.— Իմ առաջարկը կը մօտենայ Մարզպետի առաջարկին. իւրաքանչիւր շրջան կ'ունենայ իր վճարուած ընկերը հաշիւներու քննութեան հսկողութեան եւ կանոնաւորման համար։ Զանազան շրջաններու համար նշանակուած կամ տեղին վրայ ընտրուած այս ընկերները ի պաշտօնէ կը կազմեն ընդհ. քոնթրոլի մարմինը։

<u>Մէմօ</u>.— Իմ առաջարկն է ունենալ ընդհ. քոնթրոլի մարմին հսկելու համար կ. կոմիտէներու արկղին վրայ։

<u>Վարազդատ</u>.— Հաշուական խնդիրը ամէնէն կարեւոր մասն է ոեւէ՛ կազմակերպութեան համար։ Հետեւաբար, մեր շրջանին մէջ, ես անհրաժեշտ տեսած եմ ոչ միայն կ. կոմիտէներուն, այլ բոլոր ստորադաս մարմիններու կողքին դնել քոնթրոլէօր մը. համաձայն եմ ընկեր Մարզպետի առաջարկին։

<u>Գրգօ</u>.— Ապակեդրոնացումը ամէն տեղ նպատակայարմար չէ. դրամականին մէջ անհրաժեշտ է կեդրոնացումը։ Պէտք է ընտրել քոնթրոլ երկու հոգի Ընդհ. Ժողովէն որ հսկէ եւ կանոնաւորէ բոլոր կեդրոնական մարմիններու հաշիւները եւ, պարբերաբար հաշուեկշիռ պահանջելով իւրաքանչիւր մարմնէ, անոնց կցած ըլլալով մուտքի եւ ելքի վաւերաթուղթերը։

<u>Վահագ</u>.— Ես կը վախնամ որ այս խիստ կեդրոնացումը չտայ այն օգուտը որ ընկերը կ'ակնկալէ. Մարզպետի եւ Գրգոյի առաջարկներու միացումով կրնանք հասնիլ այս նպատակին. տեղական հաշուեպահները կը հսկեն եւ կը կանոնաւորեն հաշիւները՝ հետեւելով ընդհ. քոնթրոլի մարմնին թելադրութիւններուն եւ ցուցմունքներուն։ Քոնթրոլի մարմինը բոլորովին անկախ ալ պէտք չէ որ ըլլայ. ան պիտի ենթարկուի նաեւ Խորհուրդին։

<u>Թորգոմ</u>.— Ընտրել չորս հոգի, տալով իւրաքանչիւր Բիւրոյէ երկու անդամ, որոնք միանալով Բիւրոյի անդամներէն մէկին կը կազմեն երեք հոգիէ բաղկացած քոնթրոլի մարմինը։ Ասոնցմէ զատ իւրաքանչիւր կ. կոմիտէ ալ կ'ունենայ իր քոնթրոլ մարմինը։

<u>Կարագեհան</u>.— Բոլորդ ալ կ'ընդունինք մեր հաշիւներուն մէջ կանոնաւորութեան բացակայութիւնը, որուն դարմանն տանելու համար կ'առաջարկուի քոնթրոլ մարմին։ Կեդրոնական քոնթրոլէօր մը բաւարարութիւն չի կրնար տալ լայնածաւալ կազմակերպութեան։ Այն ինչ որ կ'առաջարկուի, կայ արդէն կանոնագրի մէջ, եթէ Բիւրոները կատարեն իրենց վրայ դրուած պարտականութիւնը։ Իսկ ինչ պակաս կը մնայ, յանձնուած է Խորհուրդին, որով կ'ամբողջանայ հաշիւներու կանոնաւորման համար անհրաժեշտ միջոցները։ Վիշապ[եան] համաձայն է ընկեր Վահագին։

<u>Սուրէն</u>.— Եթէ այսօր զանազան մարմիններ պահանջած ցենզը չեն լրացներ, պատճառներէն մէկն ալ քոնթրոլի պակասն է. անհրաժեշտ է քոնթրոլի մարմնի կազմութիւնը, ընտրուած Ընդհ. Ժողովէն եւ անջատ Բիւրոներէն։

<u>Անտոն</u>.— Առարկուեցաւ թէ այդ գործը Բիւրոներուն վերապահուած է. Բիւրոները սակայն ծանրաբեռնուած ըլլալով վարչական գործերով չեն կրնար զբաղիլ հաշուական քոնթրոլի գործով. եթէ հաշուական քոնթրոլը գտնուէր անջատ մարմնի մը ձեռքը, «Ազատամարտ»ին համար, օրինակ, չէր ծախսուեր այդ աւելորդ գումարը։ Անհրաժեշտ է կեդրոնական քոնթրոլի մարմինը որ հսկէ կ. կոմիտէներու հաշիւներուն, իսկ ստորադաս մարմինները իրենք հսկեն իրենց հաշիւները։ Քոնթրոլ մարմնի ձեռքը պիտի գտնուի գանձը, ընկալագրերը եւ ղրամականին հետ կապուած բոլոր թղթերը։

Կեդրոնական քոնթրոլի մարմին մը ընտրելու առաջարկը ընդունուեցաւ 12 ձայնով։ Ցետոյ քուէարկուեցան յանձնախումբին առաջարկները՝ որոնք ընդունուեցան 12 ձայներու բացարձակ առաւելութեամբ։

«Հաշուեքննիչ մարմինը պարտականութիւն ունի.

1) Բոլոր մարմինների հաշուապահական սիստեմը կարգաւորել.

2) Հսկել որ մարմինները կուսակցութեան ընդհանուր սնտուկը մտցնեն որոշեալ %ը [սակը]։

3) Հսկել որ կուսակցութեան պիւտճէն ըստ %ների բաշխուի եւ թոյլ չտրուի որ ոեւէ ճիւղի գերապատուութիւն տրուի ի վնաս միւսի.

4) Կոնտրոլի ենթարկել Բիւրոներու, Պատասխանատու մարմիններու, կ. կոմիտէներու եւ այլ ձեռնարկներու հաշիւները Ընդհ. Ժողովի կամ Խորհուրդի ներկայացուելու համար։

5) Կազմել պիւտճէի նախագիծ։

6) Հաշուեքննիչ մարմինը իրաւունք ունի ապօրինի գործողութիւններ անող մարմինները եւ անհատները պատասխանատուութեան կոչել եւ, մինչեւ դատը, կասկայել գանոնք. եթէ պատասխանատու մարմին, կեդր. կոմիտէ են Բիւրոյի համաձայնութեամբ, իսկ եթէ Բիւրոներն են՝ իրենց միաձայն որոշումով եւ միւս Բիւրոյի որոշումով Խորհուրդ հրաւիրել։

7) Ամէն ռայոնական ժողով պարտաւոր է իր շրջանի համար ընտրել վերաքննիչ մարմին որը իր շրջանի համար ունի այն իրաւունքները ինչ որ Ընդհ. Ժողովի կողմէ ընտրուած մարմինը։

8) Ռայոնական շրջանների քննիչ մարմինները հաշուետու եւ պատասխանատու են կեդրոնական քննիչ մարմնի առաջ։

9) Կեդր. քննիչ մարմինը ի պահանջել հարկին կարող է այս ու այն ռայոնը լիազօր քննիչ ուղարկել։

Պատասխանատու մարմիններու, կ. կոմիտէներու եւ այլ մարմիններու հետ յարաբերութիւնների կարգադրութիւնը պիտի առնուի Բիւրոյի միջոցաւ»։

<u>Նիստ Իէ.</u>

3 Սեպտ. 911 (Շաբաթ կէսօր)

Ներկայ՝ Պալքանի, Կեսարիոյ, Տիգրանակերտի, Ամերիկայի, Տրապիզոնի, Պարսկաստանի, Վանի, Կարնոյ, Մուշ-Սասունի, Սամսոն-Մարզուանի, Ուս. միութեան, Պոլսի պատգամաւորները եւ Արեւելեան ու Արեւմտեան Բիւրոներու ներկայացուցիչները։ Վճռական ձայնի իրաւունքով՝ Տիգրան, Սիսեան, Բաբա։ Խորհրդակցական ձայնի իրաւունքով՝ Մելքում, Մարզպետ, Սաթօ, Ակնունի, Ժիրայր, Վարազդատ։

Նիստը կը բացուի նախագահութեամբ ընկեր Անտոնի։ Կարդացուելով՝ կը վաւերացուին նախորդ մէկ-երկու նիստերու արձանագրութիւնները։ Հայ կուսակցութեանց հետ համերաշխութեան խնդրին զեկուցում — բանաձեւի աշխատանքը յանձնուած ըլլալով ընկեր Ռոստոմի՝ կը կարդայ Մեծ-Հայքի Ռայոնական ժողովի հետեւեալ որոշումը։ «Ռայոնական ժողովը ծանօթացաւ համերաշխական ժողովի առթիւ հնչակեան վերջին Ընդհ. Ժողովին ընդունուած բանաձեւի հետ եւ նկատելով որ՝ համերաշխական ժողովի կանոնաւոր ընթացքը ընդհատուած է հնչակեան վերջին Ընդհ. Ժողովի որոշման հետեւանօք, որ համերաշխական ժողովի առթիւ ընդունուած որոշման մէջ կարեւոր դեր են խաղացեր հնչակեան կուսակցութեան մէջ բոյն դրած այնպիսի տարրեր, որոնք ոչ միայն ոեւէ՛ առնչութիւն չունին ընկերվարութեան հետ այլ եւ իրենց էութեամբ հակառակ են հայ ժողովրդի ամէն մէկ ռամկավար քայլին։

Նկատելով որ այդ տարրերու հետ եւ անոնք, որոնք կամ դաշնակցական չարքերէն արտաքսուած եւ կամ անընդունակ են ոեւէ չինարար դրական աշխատանքի, համերաշխութիւնը պիտի նկատեն կաշկանդող հանգամանք մը իրենց սովորական գործելակերպին համար եւ բնականօրէն պիտի ձգտէին քանդել սկսուած համերաշխութեան փորձը։

Նկատելով նաեւ որ տարիներու ընթացքին մէջ համերաշխութիւն քարոզող եւ միւս յեղափոխական կուսակցութիւնները դատապարտող Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութիւնը այդ միւնոյն տարրերու ճնշման տակ ինքը նահանջի դիմեց, հէնց որ հարկ եղաւ համերաշխութեան առաջին գործնական քայլերն իրականացնել։

Ռայոնական ժողովը յայտնելով իր ցաւը կատարած իրողութեան մասին, միաժամանակ որոշեց՝

Ա. Ռայոնի մարմիններին յանձնարարել՝ չարունակելի համարելու Պոլսոյ համերաշխական ժողովի որոշումները.

Բ. Մասնաւորապէս չզբաղուիլ հնչակեան որոշ մամուլի միջոցաւ տարածուող սուտերու, զրպարտութիւններու մերկացումներով.

Գ. Ամէն կերպ աջակցիլ հնչակեան այն մարմիններուն եւ խմբակներուն, որոնք անկեղծօրէն կանգնած են յեղափոխական-ընկերվարական հողի վրայ»։

Ընկերներէն ոմանք առարկեցին Հնչակեան կուսակցութեան մասին եղած ծանրացումին դէմ. նախընտրուեցաւ կանգ առնել աւելի Դ.րդ Ընդհ. Ժողովի որոշման վրայ։

<u>Անտոն</u>.— Մեր Ընդհ. Ժողովները միշտ ջանք թափած են եւ արդիւնք չեն տուած. հարկ է միայն ցաւ յայտնել որ մեր բոլոր ջանքերը ապարդիւն մնացած են հակառակորդներու կողմէ եղած ընդդիմութեան չնորհիւ, եւ կրկին անդրադառնալ 4րդ Ընդհ. Ժողովի որոշումներուն։

<u>Վահագ</u>.— Ապ բանաձեւի արդիւնքով մեր ընկերները հնչակեաններու դէմ պայքարելու չպիտի ելլեն. պէտք է քիչ մը աւելի վճռական ըլլալ, որպէսզի ընկերները չփոթութեան չմատնուին եւ գիտնան իրենց ընթացիքը ուղին. պարզ է մեր ընդդիմադիրներու միակ նպատակն է մեր դէմ պայքարիլ ամենագարշելի եղանակաւ։

<u>Մարզպետ</u>.— Պայքարը, ժողովրդին կողմէ եւ անոր անունով մղելու է։

<u>Ակնունի</u>.— Ներկայ պայմաններու մէջ մղուած պայքարը կուսակցութեանց մէջ փոխադարձաբար՝ մեր չուրջը պիտի ստեղծէր անախորժ տրամադրութիւն, ինչպէս առհասարակ բոլոր պայքարներու ընթացքին։ Պայքարը զանոնք ուժեղացնելու միայն կը ծառայէ եւ ծառայած է, պատճառ դառնալով անոնց կազմակերպումին։ Ամէնէն նպատակայարմար քաղաքականութիւնը պիտի ըլլար ժողովուրդին մէջ համերաշխութեան գաղափարը տարածել եւ համերաշխ գործել հասարակական բոլոր գործօններուն հետ, եթէ կ'ուզուի կուսակցութիւնը բարձրացնել։

<u>Ռոստոմ</u>.— Պայքարը անհրաժեշտ է. բայց պայքարի միջոցներուն համամիտ չեմ։ Անոնց նպատակն է կուռել Դաշնակցութեան դէմ, իրենց գոյութիւնը ցոյց տալու համար. եւ հոգ է որ իրենց գոյութիւնը ցոյց պիտի տան, ոչ թէ չինարար աշխատանքի մէջ։ Մեր պայքարը պիտի չարունակուի՝ առանց սակայն անդրադառնալու ա-

նոնց գոյութեան, այլ հրապարակ բերելով միայն մեր ղրկան աշխատանքը։

<u>Նշան</u>.— Մեր մղած պայքարը հակառակորդները ուժեղացուցած է եւ մերիններու ուշադրութիւնը հոն կեդրոնացուցած է, փորձերը մեզ այն համոզումին բերին որ մենք նուիրուելու ենք չինարար եւ կազմակերպական աշխատանքի։ Այժմ ժողովուրդը եւ նոյնիսկ մեր կուսակցական խորհող չրջանակները զգուած են այս պայքարէն եւ եկած վերոյիշեալ եզրակացութեան։

Կարծիքներու լայն փոխանակութենէ յետոյ քուէարկութեան դրուեցան հետեւեալ երկու կէտերը։

1) Շարունակել մեր յարաբերութիւնները՝ 1907ի Ընդհ. Ժողովի գծած ուղղութեամբ, ցաւ յայտնելով որ անկէ յետոյ մեր կուսակցութեան կողմէ եղած ջանքերուն դէմ ամէն կարգի խոչընդոտներ յարուցուած են այն տարրերու կողմէ՝ որոնք զանազան առիթներու մէջ չեն դադրած համերաշխութեան անունով խօսելու — (12 ձայն)։ (2) Շարունակել համերաշխութեան քայլերը 1909ի Ընդհ. Ժողովի որոշման համաձայն (5 ձայն)։

Կանոնագրի քննութեան նկատառութիւնը յետաձգելով՝ իբրեւ օրակարգի հարց՝ քննութեան առնուեցաւ Պարսկաստանի խնդիրը։

Այս առթիւ կարդացուեցաւ պարսկական փարլամենթի դաշնակցական երեսփոխանին տեղեկագիրը։ Կարդացուեցաւ նաեւ պարսկական չարժման եւ ընթացիկ կացութեան մասին տեղեկագիր-նամակ մը որ նոր ստացուած էր։

<u>Ակնունի</u>.— Պարսկաստանի մեր ընկերներու գործելակերպը համապատասխան է Ե՛ Ընդհ. Ժողովի ցուցմունքներուն։ Նոյնիսկ Եփրեմի առանձին խումբին գոյութիւնը նպատակայարմար է, որովհետեւ խառն խումբի մը գոյութիւնը պիտի վարկաբեկէր մեր ընկերներու գործունէութիւնը։ Ուստի փոխանակ երկար զբաղելու այս հարցով կ'առաջարկեմ Դաշնակցութեան անունով հեռագիր ուղղել փարլամենթին եւ չնորհաւորել զայն, յանձնարարելով Պարսկաստանի կազմակերպութեան չարունակել իր ընթացիկ գործունէութիւնը։

<u>Ռոստոմ</u>.— Անցեալ Ընդհ. Ժողովի որոշումը քիչ մը անարդար էր եւ թերահաւատ վերաբերում ցոյց կու տայ դէպի Պարսկաստանի չարժումները, ինչ որ ազդեց մեր գործերու ընթացքին վրայ, որովհետեւ տեղական մարմինները կաչկանդուած զգացին ինքզինքնին։ Ներքին կառավարական-փարլամենթական կեանքին մէջ տեղին ընկերները եւս թերութիւններ գործեցին չմիջամտելով այդ գործերուն մէջ։ Դեմոկրատները ճիշդ է այն են՝ ինչ որ իթթիհատականները եւ աւելի լաւ տարրերէ բաղկացած քան պարսկական փարլամենթի չափաւորականները։ Պարսկաստանը նուազ ձախողանքներու մատնուէր գուցէ՝ եթէ դեմոկրատներուն ուժը պահպանուէր։ Դեմոկրատները կռիւ մղելով Ռուսաստանի դէմ՝ ռուս կառավարութիւնը աչխատեցաւ անոնց ոյժը կոտրել։ Իսկ դեմոկրատներու սխալը հոն էր որ Դաշնակցութեան ուժին չէին կրնար հանդուրժել եւ առհասարակ կը նախանձէին։ Մեր ընկերներու այս սխալը, ընդդէմ դեմոկրատներու համաձայն չէ նաեւ Ընդհ. Ժողովի որոշումներուն։ Անոնք են դարձեալ միակ տարրը որոնց վրայ կրնայինք յոյս դնել։ Ընդհ. Ժողովի վերապահ որոշումը պատճառ եղաւ որ Պարսկաստանէն դուրս գտնուող մարմիններն ալ, մասնաւորապէս Կովկասը, ձեռնպահ մնան։ Արդի կռիւին մէջ մեր դժբախտութիւնը այն է որ՝ ոչ թէ կուսակցութիւնն է որ իբրեւ կուսակցութիւն դուրս կու գայ, այլ անհատ ընկերներն են որ դուրս կու գան։ Ներկայիս իրականութիւնը այն է որ մեր եւ կուսակցական ուժերը խառն կը գործեն։ Առաջարկ՝

1) Աչխատիլ Ատրպատականի, մասնաւորապէս Սալմաստի մէջ, ունենալ մեծ մասամբ հայերէ կազմուած թէկուզ խառն խումբ մը սահմանագլուխի ինքնապաշտպանութեան համար։

2) Այս գործերուն մէջ թուրք կառավարութիւնն ալ կարգ մը նկատումներով չահագրգռուած ըլլալով՝ հարկ է որ աչակցի։ Նոյնիսկ սահմանագլխի ինքնապաշտպանութեան համար։

3) Վերահաստատել նախորդ Ընդհ. Ժողովի որոշումները, կցելով անոր վերոյիշեալ առաջարկները, ինչպէս նաեւ աւելցնել

4) Աւելի մեծ թափով մասնակցիլ արդի կռուին, պէտքն զգացնելով Թուրքիոյ եւ Կովկասի մեր մարմիններու աքթիւ աչակցութիւնը։

5) Որ Պարսկաստանի կռիւները հայ յեղափոխական երիտասարդութեան համար լաւագոյն մարզարանը կը հանդիսանայ։

<u>Կարագեան</u>.— Ընկերներէն ոմանց յարաբերութիւնը դէպի դեմոկրատները չեն ազդած մեր յարաբերութեանց վրայ։ ընդհակառակը մեր թերթերը եւ կուսակցական հանրային արտայայտութիւնը դէպի ի նպաստ դեմոկրատ կուսակցութիւնը եղած է։ Սալմաստի խումբի մասին եղած առաջարկը ամէն քննադատութենէ վեր է, որովհետեւ տիրող սարսափին հետեւանքով արտագաղթը ուժեղցած է չատ։ Սխալ է նաեւ այն թէ՝ Դաշնակցութիւնը աչխատանք չի կատարեր, այլ անհատները։ ընդհակառակը մարմինները պէտք եղածէն աւելին կ'ընեն, առանց հրապարակաւ արտայայտելու։ Միջոցներու պակասն զգալի է միայն։

<u>Անտոն</u>.— Պարսկաստանի գործունէութիւնը վերջերս սկսաւ Ռուսաստանի ներկայ վիճակէն յետոյ։ Պարսկաստանի մեր գործունէութիւնը ցանկալի է։ մենք թէ Թուրքիա, թէ Կովկաս, թէ Պարսկաստան հայերքով համերաշխութեան պիտի ձգտինք։ բայց այդ բանին մէջ մեր անկեղծութեան մասին վստահութիւն ներչնչելու համար հարկ է գործնական աջակցութիւն։ Արդէն համերաշխական հոսանքը եւ դէպի այն ձգտումը նկատելի է նաեւ պարսիկ ժողովուրդին մէջ։ կրնայ Պարսկաստան, Ռուսաստանի կամ Անգլիոյ ազդեցութեան տակ գտնուիլ։ երկու պարագային ալ մենք պէտք ունինք տեղական ազգաբնակչութեան հետ համերաչխ գործունէութեան։ ասիկա Թուրքիոյ վրայ եւս իր նչանակութիւնն ունի։ նոյնը նաեւ Կովկասի թուրքերուն վրայ, որոնք կրօնակից են աւելի պարսիկներուն եւ կը հետեւին մեր գործունէութեան՝ մեծ ուշադրութեամբ։ Ահա այս պատճառաւ նախորդ Ընդհ. Ժողովի որոշումը հարկ է քիչ մը աւելի ընդլայնել։

<u>Վարանդեան</u>.— Կ'առաջարկէ բանաձեւի քուէարկութիւնը յետաձգել, խօսելու համար հանգամանօրէն։ Ի՞նչ դիրք պիտի բունենք երբ Ռուսիա վաղը կամ միւս օր գրաւէ Ատրպատականը, նկատի առնելով միջազգային տրամադրութիւնը՝ որ մեծ արգելք ցոյց չի տար Ռուսիոյ այդ դիտաւորութեան։ Պէտք է ամէն պարագայի մէջ համերաչխ գործենք պարսիկներու հետ, ինչպէս կ'առաջարկուի։ Հարցը բարդ է եւ փափուկ, հետեւաբար եւ վիճաբանութեան կարօտ։ Պարսկաստան, հակառակ մեր այսքան զոհողութեան իր կողմէ ոչ մէկ նպաստաւոր քայլ առաւ դէպի մեզ։ Իմ կարծիքս, եթէ ոչ վճռական, կ'առաջարկէի ձեռնպահութեան քաղաքականութիւնը։ Ես չեմ մտներ նաեւ այն փափուկ խընդիրին մէջ թէ՝ ռուսական տիրապետութիւնը նախընտրելի է, հակառակ նոյնիսկ այս վերջինին ժամանակակից խստութեան։

<u>Ակնունի</u>.— Այս խնդրին մասին, մանաւանդ մեր ներկայ ուժերու սահմանին մէջ, կարծիք յայտնել դժուար է եւ մեր ուժերէն բարձր։ Որքան գիտեմ կարծիքները չօչափած եմ պարսիկներու՝ կրնամ ըսել որ Պարսկաստանի ժողովուրդը ընդհանրապէս կուսակից է ռուսական տիրապետութեան։ Ժողովրդի այս հոգեբանութիւնը կազմակերպութեան առաջնորդ չի կրնար ըլլալ։ Որովհետեւ եթէ այս հոգեբանութեամբ առաջնորդըլինք՝ այդ մտքերը պիտի արտայայտենք նաեւ Թուրքիոյ վերաբերմամբ։ Ատանայէն յետոյ է որ այդ ուղղութեամբ մտքեր սկսան ժողովրդական խաւերու մէջ հոս եւս. այն ինչ սահմանադրութենէն յետոյ այդ տեսակ միտք չկար։ Ասկէ 25 տարի առաջ մեր մասին Թուրքիոյ մէջ այն կարծիքը կար թէ՝ մենք Թուրքիոյ մէջ ոչինչ կրնայինք ընել. նոյնը Կովկասի եւ Պարսկաստանի վերաբերմամբ, բայց դէպքերը եկան ցոյց տալու թէ, ինչպէս Արեւմուտքի մտքերը հաստատեցին, հայ ժողովուրդը Արեւելքի մէջ մեծ դեր մը կատարելու է կոչուած։ Ահա այս տեսակէտէն ալ պէտք է որ մեր գործունէութեան չափը լայնցնենք աստիճանաբար։ Անյաջողութեան դէպքում նոյնիսկ մենք պիտի վերսկսէինք մեր կռիւը, ինչպէս յաջողութեան օրերին, բայց այս բոլորին դէմ՝ ժողովուրդին պէտք է չօչափելի արդիւնք ցոյց տալ եւ ի նպաստ անոր չահերուն նուաճումներ ընել։ Պարսկաստանի մէջ ունեցած մեր յաջողութենէն օգտուելու ենք, պահանջելով — 1) Պատգամաւորներու թիւի աւելացում 2) Նախարարութեան մէջ հայ ժողովուրդին համապատասխան տեղ 3) Սալմաստի մէջ կազմել գունդ մը՝ որ ըլլայ առաջին հայ գունդը՝ երկրի պաշտպանութեան նուիրուած 4) Ջինուորագրութեան պահանջ։

<u>Կարագեան</u>.— Վերջին չարժումներէն յետոյ վերցած է խտրութիւնը դէպի հայ տարրը որ առաջ իբր ստրուկ նկատուած էր։ Հայը չէր կրնար էնճիւմէններու[26] մէջ մասնակցութիւն ունենալ. մինչդեռ այժմ ունի եւ այս՝ առանց ուժգին պահանջի։ Այս պայմանները պատեհութիւն տուին որ հայ ժողովուրդը կազմակերպուի ինքնուրոյն՝ ազգային-կուլտուրական հողի վրայ. օրինակ՝ թեմական խորհուրդները՝ որոնց միջոցաւ պարսկահայերը ազգային ընդհ. սահմանադրութիւնը պիտի ստեղծեն։ Նախասահմանադրական չրջանի մէջ հայերու ունեցած վիճակը այժմեանին հետ չի կրնար բաղդատուիլ։ Մինիստրութիւնը իսլամական օրէնքի վրայ հիմնուած ըլլալով, հայերու մասնակցութիւնը խստիւ կ'արգիլուի։ հետեւաբար դժուար թէ փարլամենթը մօտենայ այդ հարցին. սահմանադրական գունդի մասին Եփրեմը դիմում ըրած էր եւ մասամբ յաջողման ճամբու մէջ, սակայն նահանգապետի չկամութիւնը յետաձգեց խնդիրը։ Պէտք չէ մոռնալ ե՛ւ Պարսկաստանի Դաշնակցութեան դերը Ռուսաստանի յեղափոխութեան վերաբերմամբ։ Քաղաքական ներկայ պայմաններուն մէջ, երբ չորս պետութիւններու մրցակցութիւնը կայ եւ Մէհմէտ Ալին[27] ալ պարտուած է, դժուար թէ Ռուսիա գրաւման փորձ ընէ։

<u>Մելքում</u>.— Մենք պէտք է պատմութեան դատավճիռէն ազատ մնանք։ Ոեւէ յեղափոխական կուսակցութիւն Պարսկաստանի իրականութեան առջեւ չի կրնար ղեկավարուիլ հաչիւներով եւ Դաշնակցութիւնը իբր այն՝ հարկ է իր վճռական խօսքը ըսէ իր ուժեղ մասնակցութիւնը ապահովելով. այժմ երբ հայերը այնքան դեր կատարեցին, մեր չէզոքութիւնը պիտի նչանակէր կեղծաւորութիւն։ Կոտորածներու մասին խօսուած ատեն՝ մոռնալու չէ մեր ժողովուրդին ինքնապաշտպանութեան, դիմադրական ներքին ուժն ու տրամադրութիւնները։ Ռուսական արշաւանքը փոլիթիքանութիւն է, որու մասին այժմէն ոչինչ կրնանք ըսել. եթէ մենք իրերի քաղաքական դերը վարողն ըլլանք՝ դժուար չպիտի ըլլար մեզի որոշել մեր դիրքը։ Նոյնիսկ հայկական ինքնամփոփ կեդրոնացման տեսակէտով Պարսկաստանը յարմար գետինը կը ներկայացնէ որուն չնորհիւ մեր միջազգային դերը կ'ունենայինք։

<u>Լեռնեան</u>.— Մասնակցութեան խնդրին մասին ար-

26.- Անճիւմաններ – Պարսկաստանի մէջ յեղափոխական գաղտնի կոմիտէներ։

27.- Մեհմէտ կամ Մուհամմէտ Ալի – Պարսկաստանի անկեալ Շահը, որ Թեհրանի գրաւումէն ետք Ռուսիա ապաստանած էր։

դէն ուշ է խօսիլ, քանի որ արդէն կը մասնակցինք։ Մենք այս կամ այն միջոցներով մեզի համար գործունէութեան լաւ հող պիտի ստեղծենք։ Մինչեւ այժմ մեր գործունէութիւնն եւ յարաբերութեան գիծերը որոշ չէին եղած պարսկական չարժման մէջ։ Գալով կոտորածի երկիւղներուն՝ այդ նոյն վայնասունն է որ կը կրկնուէր Թուրքիոյ մեր յեղափոխական չարժման օրերուն։ Եթէ Շահը յաջողի՝ կրնայ առանց անոր ալ կոտորել որովհետեւ մեր անցեալի ըրածն ալ կը բաւէ այդ բանին համար։ Եթէ պարսիկները կը կռուին հոս արշաւանքին դէմ՝ մենք ալ անբաժան պիտի կռուինք։

<u>Վահագ</u>.— Այն բաները որոնք Թուրքիոյ մէջ ըրած ենք անցեալի մէջ՝ առանց կոտորածի ուրուականէն վախնալու, առանց ժողովուրդին վայնասունը մտիկ ընելու, նոյնը պիտի ընենք Պարսկաստանի համար։ Ընդհակառակը այդ կռիւները մեր ժողովուրդին կորովը կը բարձրացնեն։ Այսուհետեւ այս 20 տարուայ կռիւներէն յետոյ բնաւ վախնալու պատճառ մը չունինք։ Ասկէ յետոյ մեր միակ քաղաքականութիւնը պիտի ըլլայ մեր եւ մահմետականներու մէջ առաջացած խրամատը ե՛ւ լեցնել եւ մեր յարաբերութիւնները դնել տանելի հողի մը վրայ եւ այդ ուղղութեամբ առնուած քայլերը որ երկրին մէջ ալ ըլլայ, իր նշանակութիւնը պիտի ունենայ դրացի մահմետականներու վրայ։ Մեր գործունէութեան ընթացքին միշտ դէպի ապագան պիտի նայինք։ Եթէ նոյնիսկ Ռուսիան փորձէ գրաւել Պարսկաստանը, խնդիր է գիտնալ թէ Ռուսիա պիտի ուզէ՞ միլիոնաւոր իսլամ բնակչութիւն մը, դժգոհ իրմէն, կցել իր հողամասին։ Նոյնիսկ այդ բանին համար մեր ներքին ուժեղացումը կարեւոր է եւ այդ պիտի նկատի առնուի Ռուսիոյ կողմէ։ Հայութիւն եւ Դաշնակցութիւն տարբեր են. մէկը ժողովուրդ է, միւսը կռուող ոյժ մը։ Մեր կռիւը է միաժամանակ ռուսական միջամտութեան դէմ՝ մեր ներքին գործերուն մէջ։ Մեր յեղափոխական պատմութեան մէջ քանի մը տասնեակ հայերու անկումը պարսիկներու հետ՝ փառք մըն է, մինչ անոր նահանջը անպատուաբեր ու վարկաբեկիչ։ Մենք հայկական պահանջներով հրապարակ գալու չենք, ոչ ալ առիթէն օգտուելով պահանջներ դնելու ենք։ Փոխանակ ուրոյն հայկական գունդ մը ստեղծելու աւելի նպատակայարմար է խառն խումբ մը ունենալ քանի որ արդէն առանց անոր ալ թիւրիմացութիւններ չեն պակսիր մեր չուրջը։ Յեղափոխական այսպիսի չրջանի մը մէջ անհրաժեշտ է պատասխանատու մարմին մը։

<u>Ռոստոմ</u>.— 904 թուականէն ի վեր Սալմաստի չրջանին մէջ գտնուող խումբը գործած է ի նպաստ պարսիկ ազգաբնակչութեան։ Անգլիոյ համաձայնութիւնը խաբելու քաղաքականութիւն է՝ ռուսական ոտնձգութեան առջեւը առնելու համար։ Կոտորածի երկիւղ կայ. բայց մեր մասնակցութիւնը աւելի կը նպաստէ առջեւն առնելու այդ կոտորածին. արդէն ռուսական նպատակն ալ այդ է, մտցնել զօրքը Թաւրիզ եւ կոտորած առաջ բերել տեղական յետադիմական ուժերու ձեռքով, յետոյ ազատարարի դիմակով գալու համար։ Պարսկաստանի մեր մարտական ուժի մասին այնքան ալ թերահաւատ ըլլալու պատճառ չունինք։ Կ'առաջարկէի Թուրքիոյ զանազան նահանգներէն 4-5ական ընկերներ բերել եւ վարժեցնել կռուի կեանքին։

<u>Անտոն</u>.— Մեր չահու տեսակէտով Թուրքիոյ եւ Պարսկաստանի պահպանութիւնը աւելի կարեւոր է քան Ռուսիոյ առաջխաղացութիւնը։ Յեղափոխութեան ճամբուն վրայ տրուած զոհը աւելի արդիւնք կու տայ։ Այս առիթէն օգտուելու ենք, մարտական ուժը ուժեղացնելու համար։ Կ'առաջարկէ հետեւեալ բանաձեւը իր կողմէ.

Խօսելով Պարսկաստանի մէջ մեր ունեցած գործունէութեան եւ բռնելիք ընթացքի մասին եւ չեչտելով անցեալ ժողովի նկատումները՝ Ընդհ. Ժողովը ուրախութեամբ դիտեց կուսակցութեանս ունեցած յաջողութիւնները, այս առիթիս իր ոյզոյնները ուղղելով նաեւ Պարսկաստանի ազատագրութեան համար կռուող բոլոր մարտիկներին։ Սրա հետ միասին ենթադրելով որ Պարսկաստանի մղած այսօրուայ պայքարը ապագայում կրնայ հանդիպիլ խոչընդոտների ու անյաղթութիւնների, Ընդհ. Ժողովը որոշեց յանձնարարել իր Պարսկաստանի մարմիններին ու ընկերներին բոլոր պարագաներում էլ գործել համերաշխաբար պարսիկ դեմոկրատիկ ազատական տարրերի հետ, պահպանելով իր կուսակցական ինքնուրոյնութիւնը։ Նախաձեռնարկ լինել հողեր տալով եւ հարկերը թեթեւացնելով բարելաւելու աչխատաւոր գիւղացիութեան վիճակը ի հաչիւ պետական դաւաճանութիւն գործող աւատապետների։ Ապահովել օրէնքով ազգային կուլտուրական ինքնավարութիւնը, ազգային տուրք նչանակելու իրաւունքը։

Պարսկաստանէն դուրս (ա) Յանձնարարել կուսակցական մարմիններին չզլանալ իրենց կուսակցական պարտականութիւնը Պարսկաստանի ազատագրական պայքարին հանդէպ. (բ) Պարսկաստանի եւ այլ պետութիւնների սահմանների փոփոխութեան համար մղուած ինտրիգներն ու պատերազմը համարել կորստաբեր հայ [ժողովրդի] ապրած վայրերի վերանորոգման եւ մեր ազգային մչակութական վերածնութեան տեսակէտից։

Ընկեր Վարանդեան կ'առաջարկէ քուէարկել իր հետեւեալ բանաձեւը իբրեւ լրացուցիչ մաս Պարսկաստանի մէջ մեր հետեւելիք քաղաքականութեան։ Ընդհ. Ժողովը որոշում է որ այն պարագային երբ ռուսական զօրքը ներս կը խուժէ Ատրպատականը գրաւելու դիտաւորութեամբ, Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը չէզոք կը մնայ ռուս-պարսկական պատերազմի մէջ։ Կարծիքներու մէջ հիմնական մեծ տարբերութիւն չտեսնուելով առաջարկուած բանաձեւերու սահմանին մէջ մչակուած բանաձեւի մը քուէարկութիւնը յետաձգելով ուրիչ ժողովի մը, նիստը փակուեցաւ որոշեալ ժամուն։

<u>Նիստ ԻԸ.</u>

5 *Սեպ.* 1911 (*առաւօտ*)

Ներկայ՝ Պալքանի, Տրապիզոնի, Սեբաստիոյ, Պարսկաստանի, Տիգրանակերտի, Կեսարիոյ, Ամերիկայի, Սամսոն-Մարզուանի, Ուս. միութեան, Մուշ-Սասունի, Պոլսոյ, Խարբերդի պատգամաւորները, Բիւրոներու ներկայացուցիչները։ Վճռական ձայնով՝ Աւօ։ Խորհրդակցական ձայնով՝ Ժիրայր, Մարզպետ, Սաթօ, Ակնունի, Լեռնեան, Ասլան, Մելքում։

Կարդացուեցաւ եւ վաւերացուեցաւ նախորդ մէկերկու նիստերի արձանագրութիւնները։

<u>Պարսկաստան</u>.— Շարունակուեցաւ կարծիքներու փոխանակութիւնը Պարսկաստանի կազմի մասին։ Առաջարկուեցաւ Թեհրանին տալ կեդր. կոմիտէի իրաւունք. քուէի կը դրուի Լեռնեանի հետեւեալ բանաձեւը որ կը ստանայ 3 ձայն։

ա) Թեհրանի կոմիտէն բարձրացնել կեդրոնականի աստիճանին.

բ) կազմել Պարսկաստանի Պատասխանատու մարմին, որուն պիտի մասնակցին երկու հոգի ընտրուած Ընդհ. Ժողովէն եւ երեք հոգի՝ ընտրուած երկու կեդր. կոմիտէներէ։

Պատասխանատու մարմինը կ'ըլլայ հոն, ուր հարկը կը պահանջէ։

<u>Վահագ</u>.— Նկատի ունենալով կարծիքներու տարբերութիւնը, միջին ճամբայ մը գտնելու համար կ'առաջարկեմ ուժեղ կեդր. կոմիտէ մը ընտրել՝ որ վարէ ամբողջ գործը, վայրը որոշել իրենց ձգելով. Ընդհ. Ժողովին կողմէ ալ ուժեր տալու է։

<u>Լեռնեան</u>.— Կը գտնեմ աննպատակ այդ առաջարկը, քանի որ այնտեղ քաղաքները իրարմէ 20-25 օրուան հեռաւորութիւն ունին։ Կ'առաջարկեմ կանգ առնել աւելի Թեհրանի վրայ, որպէսզի այդ տեղի կազմը ուժեղացուի։

Այս առաջարկը քուէի դրուելով 3ի դէմ կը ստանայ 11 ձայն։

Կը քուէարկուի նաեւ հետեւեալ առաջարկը. «Ուղարկուելիք ընկերների թիւը եւ պիւտճէի մասը կը մնայ ուժերի բաչխումների ժամանակին», որ կ'անցնի 1ի դէմ 13 ձայնով։

<u>Ռոստոմ</u>.— Պարսկաստանի մեր ընկերները մէկ բան միայն կ'ուզեն, այն՝ որ իրենք անկախ ըլլան որպէսզի հարկաւոր դէպքում կարենան ձեռնհաս կերպով տանիլ գործերը։ Պէտք է գիտնալ որ Թաւրիզը եւ Թեհրանը երկուքն ալ կարեւոր կեդրոններ են եւ միշտ ունին զանազան գործեր. ուստի կ'առաջարկեմ քուէարկել հետեւեալը.— «Հնարաւորութեան դէպքում երկու կոմիտէները պէտք է գործեն խորհրդակցաբար, հակառակ պարագային միայն՝ ազատ են անկախօրէն գործելու», որ կ'անցնի միաձայնութեամբ։

Ընդունուած այս հիմունքներուն համաձայն յատուկ յանձնախումբի մը պարտականութիւն յանձնուեցաւ կէսօրուան նիստին իսկ բերել ամբողջական բանաձեւ։

<u>Դաչնակցութիւնը եւ Իթթիհատ</u>.— Նախորդ ժողովներու մէջ այս հարցը ծեծուած էր եւ քուէարկուած էին կարգ մը էական կէտեր, որոնց ամփոփում-խմբագրութիւնը յանձնուած էր մասնախումբի մը. խնդրի առարկայ այդ բանաձեւը պատրաստուած ըլլալով՝ կարդացուեցաւ։ Ընկեր նախագահը հրաւիրեց որ ժողովականները բոլոր անոնք որ բանաձեւի մասին ոեւէ դիտողութիւն ունին՝ յայտնեն։

<u>Վահագ</u>.— Իմ բանաձեւիս մէջ կար այն որ բացի հայկական կեանքի վերաբերեալ կէտէն, մէմորանտումին մէջ պէտք է գրել ընդհանուր ձեւով մը համապետական խնդիրներու չուրջ եւ ապա միայն հայկական ցաւերու մասին։

<u>Անտոն</u>.— Բանաձեւին մէջ կրկնութիւն կայ — օրինակ, չարքերու ուժեղացման կէտը։ Այդ բանաձեւին մէջ պէտք է մտցնել աչխատաւորութեան հարկերի նուազեցումը եւ պէտք է որ անոնք ստանձնեն այդ տեսակէտը՝ իրագործելու համար։ Մենք մեր բանաձեւին մէջ մոռցած ենք աւելցնել արտաքին քաղաքականութեան վերաբերեալ նկատումները. պէտք է ըսել թէ կառավարութիւնը գործակցելով Գերմանիոյ պատճառ կ'ըլլայ դեմոկրատ կառավարութիւններու մեզմէ հեռանալուն։

<u>Ռոստոմ</u>.— Եթէ մենք մեր լիչատակարանին մէջ աչխատաւորութեան տեսակէտը դնենք, կը նչանակէ թէ մենք յոյսեր ենք ունեցեր Իթթիհատէն այդ ուղղութեամբ, այն ինչ անոնք չէին ալ կրնար աչխատաւորական տեսակէտ ունենալ։ Կ'առաջարկեմ որ մեր չարքերու ուժեղացման հատուածը գատուի այս բանաձեւէն։

<u>Վահագ</u>.— Մոռցուած է նաեւ խոսն կոմիտէներու յարաբերութեան մասին եղած բանաձեւը, որ պէտք է անպատճառ աւելցուի։

Ժամանակը առաջացած ըլլալուն՝ կարծիքներու փոխանակութեան չարունակութիւնը յաջորդ նիստին ձգուեցաւ։

<u>Նիստ ԻԹ.</u>

5 *Սեպ.* 1911 (*կէսօրէ վերջ*)

Ժողովը բացուեցաւ ներկայութեամբ Տրապիզոնի, Տիարպէքիրի, Կեսարիոյ, Պալքանի, Խարբերդի, Ամերիկայի, Մուշ-Սասունի, Պարսկաստանի պատգամաւորներուն, Բիւրոներու ներկայացուցիչներուն. վճռական ձայնով ներկայ էր Բաբա, խորհրդակցական ձայնով՝

Ակնունի, Սաթօ, Վարազդատ, Մելքում։

Նախագահ ընկեր Ակնունի ցաւ կը յայտնէ որ հակառակ բոլոր ջանքերին եւ նկատողութիւններուն այսօր էլ ժողովը ուշ է սկսում եւ այն 11 ձայներով. յետոյ կարդալով մնացեալ օրակարգի խնդիրների ցուցակը, բաժնուած շաբթուայ մնացեալ օրերուն վրայ դիտում է որ ժողովը փակուելու է առաջիկայ չաբաթ օրը՝ 10 Սեպտեմբերին։

«Ազատամարտ»ի խմբագրութեան կողմից մի գրաւոր առաջարկ կարդացուեց, որով առաջարկւում էր նշանակել մի յանձնախումբ՝ քննելու «Ազատամարտ»ի նիւթական եւ բարոյական վիճակը, որպէսզի նրա վիճակի մասին եղած որոշումները կարելի լինի չտապեցնել, զանազան ստիպողական նկատումներով։ Ժողովը ձայների մեծամասնութեամբ որոշեց ընտրել այդ առթիւ մի յանձնախումբ։ Ընտրուեցան Կարագեան, Մարզպետ, Նշան բերելու մի զեկուցում «Ազատամարտ»ի ապագայ վիճակի մասին։ «Ազատամարտ»ի համար վերջնական որոշումը կը տրուի երբ ժողովը կը գայ նրա նիւթական եւ այլ զեկուցումներին։

Կարդացուեց նաեւ Պարսկաստանի մասին պատրաստուած հետեւեալ բանաձեւը, որ ձայների մեծամասնութեամբ ընդունուեց։

Դաշնակցութեան Ջ. Ընդհ. Ժողովը, լսելով Պարսկաստանի մասին ներկայացրած զեկուցումը եւ ընկերների տուած լրացուցիչ տեղեկութիւնները,

Ընդունելով որ պարսիկ ժողովրդի մէջ արդէն կազմակերպւում եւ ամրանում է սահմանադրական տարը՝ պատրաստ արեան գնով պաշտպանելու ձեռք բերուած իրաւունքները։

Ընդունելով նաեւ, որ մեր կազմակերպութիւնը Պարսկաստանում՝ ճանաչուած նախորդ Ե. Ընդհ. Ժողովից իբրեւ յեղափոխական գործօն մարմին, կարողացել է մեծապէս նպաստել մանուկ սահմանադրութեան հաստատման գործին, առաջին շարքերի մէջ կռուելով յետադէմ տարրերի դէմ թէ՛ սկզբում Շահի գահընկեցութիւնից յետոյ եւ թէ վերջերս՝ Մուհամէտ Ալու նոր արշաւանքի պահուն,

Գոհունակութեամբ է արձանագրում երիտասարդ Իրանի հերոսական եւ յաղող ճիգերը ընդդէմ արտաքին ու ներքին թշնամիների եւ մասնաւորապէս մեր ընկերների կատարած կարեւոր դերը պատմական այս կարեւոր պայքարի մէջ։

Սրա հետ միասին Ընդհ. Ժողովը աչքի առաջ ունենալով այն, որ ռէակսիոն տարրերի յաղթանակը քաղաքերիչ հանգամանք պէտք է հանդիսանայ Թուրքիայի յետադէմ տարրերի համար եւ պիտի նպաստէ Ռուսիոյ արդի ռեժիմի ամրապնդման,

Որոշեց,

1) Ցանձնարարել կովկասի եւ Թուրքիոյ դաշնակցական մարմիններուն աւելի մեծ չափով մասնակցութիւն ցոյց տալ Իրանի ազատագրական գործին մարդով եւ զէնքով։

Դրա հետ միասին ժողովը որոշեց

ա) Աչքի առջեւ ունենալով սահմանագծի յատուկ կարեւորութիւնը, առաջարկել պահել այնտեղ կամաւորների մի քանի խմբեր տեղաւորուած Ուրմիայից մինչեւ Մակու։

բ) Յատուկ կոչ անել Թուրքիայի Արեւմտեան մասի մարմիններին ուղարկել Սալմաստ դաշնակցական երիտասարդներ, որոնք ծառայելով հանդերձ Իրանի դաշտին՝ ձեռք կը բերեն հարկ եղած ռազմական հմտութիւնը։

Տալ Թեհրանի մարմնին կ. Կոմիտէի իրաւասութիւններ, զօրեղացնել նրան նոր անդամներով եւ յանձնարարել Վրէժի եւ Շահի[28] կ. Կոմիտէներին՝ գործը վարել անպայման փոխադարձ համաձայնութեամբ։

Շարունակել սերտ յարաբերութիւն պահպանել դեմոկրատիկ տարրերի հետ համագործակցելով նրանց հետ այն բոլոր պարագաներում երբ անհրաժեշտութիւն կը ներկայանայ սահմանադրական կարգերը պաշտպանելու եւ ամրացնելու։ Աչխատիլ նրանց հետ միասին (a) Ապահովելու հիմնական օրէնքներով մեր ազգային-կուլտուրական ինքնավարութիւնը, տալ մեր ազգային ժողովին իրաւունք՝ պարտաւորական տուրք առնելու։ (b) Վերացնել կանոն էսասիէն[29] սահմանադրական ոգուն հակասող այլ եւ այլ սահմանափակումները՝ յենուած ազգային կամ կրօնական խտրութիւնների վրայ, ինչպէս օրինակ՝ արգելքը ոչ-միւսիւլմաններին վարել պետական բարձր պաշտօններ, (c) Մտցնել ոչ-միւսիւլման տարրերին զինուորագրութեան։

Ժողովը փակուեցաւ որոշեալ ժամանակին։

Նիստ I.

6 *Սեպտ.* 1911 (*առտու*)

Ներկայ՝ Տիգրանակերտի, Տրապիզոնի, կեսարիոյ, Ամերիկայի, Մուշ-Սասունի, Կարինի, Սամսոն-Մարզուանի, Պալքանի, Խարբերդի, Ուս. միութեան պատգամաւորները. վճռական ձայնով՝ Բաբա, խորհրդակցական ձայնով՝ Մելքում, Ասլան, Աստղիկ, Ակնունի, Մար, Վարազդատ, Սաթօ։ Ներկայ են նոյնպէս Բիւրոյներու ներկայացուցիչները։

Ինքնապաշտպանութեան յանձնախումբը սկսաւ իր զեկուցումին։ Զեկուցանող ընկերը կարդալէ առաջ յանձնախումբի գրաւոր որոշումը, տուաւ բերանացի ընդարձակ բացատրութիւններ՝ ինքնապաշտպանութեան գործի կազմակերպումին համար։ Ընկերներու կողմէ եղան հարցումներ որոնց լրացուցիչ տեղեկութիւններ տուաւ զեկուցանող ընկերը։

Արեւմտեան Բիւրոն նոյնպէս ներկայացուց իր գործունէութիւնը՝ ինքնապաշտպանութեան գործի մասին. այս առթիւ եւս եղած հարցումներուն տուաւ լրացուցիչ տեղեկութիւններ՝ Բիւրոյի ներկայացուցիչը։

Տիգրան.— Երկրի մարմիններու տրամադրութեան տակ գտնուած գոյքերը չատ խեղճուկ վիճակի մէջ են. փոխադրութեան վստահելի եւ ապահով միջոցներու չգոյութեան հետեւանքով եղած է այս. դրամը վճարած է արժէքաւոր զէնքերու համար. բայց ստացած չէ. ճանապարհին փոխուած կամ խորտակուած են. գնման գործին համար պէտք է ընտրել կեդր. մարմին մը, որ հսկէ եւ առաջն առնէ այս անպատեհութիւններուն։ Ես համաձայն չեմ անհատ վաճառականներու վստահիլ այս գործը. պէտք է ընկերներու յանձնել։

Թորգոմ.— Անբաւական կը գտնեմ Բիւրոյի տեղեկատուութիւնը. մենք չտեղեկացանք թէ իւրաքանչիւր շրջանի մէջ ի՛նչ կատարուած է ինքնապաշտպանութեան հողի վրայ. կ՛ուզեմ հարցնել ուրեմն թէ գնման համար յատկացուած գումարը ինչպէ՞ս բաշխուած է (Բիւրոյի ներկայացուցիչը կու տայ տեղեկութիւններ)։

Վարազդատ.— Ցեղափոխական կազմակերպութեան մը համար ամենաանհրաժեշտը զինումի գործն է, որու կազմակերպումին համար կը թելադրեմ հետեւեալը.— մեր խումբերը զինել կառավարութեան արգիլած արժէքաւոր զէնքերով, իսկ ժողովուրդը՝ արտօնեալ որսորդական զէնքերով. այսպիսով պատեհութիւն տուած կ՛ըլլանք ժողովրդին զինավարժութեան եւ զէնքերու հգատարութեան. մինչդեռ երբ արգիլուած զէնք ունենայ ենթակայ է փաստելու[30] եւ վտանգուելու։

Մէմօ.— Զեկուցանողի ներկայացուցած ծրագիրը գտայ չատ նպատակայարմար. գնումի գործը դնել չէզոք հողի վրայ, թոյլ տալ որ վաճառականներ կատարեն վաճառումը. ուրիշ կերպ թէեւ կրնայ աւելի ժամանգին ստանալ զէնքերը, բայց կան չատ անպատեհութիւններ այս ինդրի չուրջ։ Մեր շրջանի մէջ ինքնապաշտպանութեան գործը գոհացուցիչ վիճակի մէջ է, մանաւանդ գիւղերը։

Կարագեան.— Կազմակերպական զինումը վերջին տարիները առաջ չէ տարուած բաղձալի քանակով, մնացած է հինը. Ջիֆոնի մասին տեղեկութիւն չունինք։ Ժողովրդական ինքնապաշտպանութեան գործը տարած է բաւական գոհացուցիչ կերպով. ընդհանուր առմամբ 60-70 տոկոսը բոլոր շրջաններու զինուած է։ Ժողովրդի ինքնապաշտպանութեան գործը փորձ ըրած ենք յանձնելու ժողովրդին ձեռք, բայց անյաջողութեան մատնուած ենք. կեդր. կոմիտէն ինք վարած է վինման գործը։ Ապագային աւելի յաջող կերպով վարելու համար այս գործը, անհրաժեշտ է կ. կոմիտէին կից ունենալ մասնաւոր մարմին մը որ կողմնակի միջոցներով ջանայ առաջ մղել այս գործը։

Ռոստոմ.— Մեր մէջ սխալ ըմռնում մը կայ. ինքնապաշտպանութիւն ըսելով մենք զէնքի գնում կը հասկըննանք. հայ-թաթարական կռուի ատեն զէնք ունեցող քաղաքները չկրցան պաշտպանուիլ. մինչդեռ այնպիսի քաղաքներ — ինչպէս Պաքու — թէեւ չատ զէնք չկար, բայց կրցաւ կազմակերպուիլ։ Պակասը կազմակերպումն է, ուրեմն։ Հետեւաբար, բաժնել պէտք է այս երկուքը իրարմէ.— զէնքի գործը յանձնել անկախ վաճառականներու, իսկ կազմակերպումի գործը դնել կազմակերպութեան վրայ. Ընդհ. Ժողովը կ՛ընտրէ գաղտնի մարմին մը որ չրջելով բոլոր վայրերը կը հսկէ զէնքերուն եւ կը կանոնաւորէ, կը կազմակերպէ ինքնապաշտպանութեան գործը, կազմելով ինքնապաշտպանական խմբեր՝ արդէն զէնք ունեցողներէն եւ գործի մէջ քաչէ զէնք չունեցող բայց ընդունակ անհատները. կազմակերպումի այս գործը առանց ծախսի չ՛ըլլար. պէտք է փոքրիկ ֆոնտ մը տրամադրելի ընել այդ մարմնին, որ չրջելով եւ ո՛չ նամակագրութեամբ գործէ։

Անտոն.— Պէտք է համաժողովրդական հողի վրայ դնել զինման գործը եւ ժողովրդին հասկցնել զէնքի անհրաժեշտութիւնը, անոր սէրը, ու այս գործին մէջ պէտք է մեր ընկերները օրինակ ըլլան։

Քննարկուեցան հետեւեալ կէտերը.

1) *Ունենա՞լ մարմին մը ինքնապաշտպանութեան գործի ղեկավարման համար — միաձայն*

2) *Ընտրե՞լ այդ մարմինը Ընդհ. Ժողովին կողմէ։*

Անտոն.— Երկրորդ մասը քննարկելէ առաջ պէտք է որոշենք նախ թէ ի՞նչ պիտի ըլլան անոր յարաբերութիւնները կ. Կոմիտէներուն հետ։ Որպէսզի բարդութիւններ առաջ չգան եւ հակասութեան մէջ չյլյնանք՝ այդ մարմինները — ինքնապաշտպանութեան կամ մարտական — կազմեն իւրաքանչիւր կուսակցական-կազմակերպական մարմնի հատուածը, գործելու համար ոչ-բոլորովին անկախ։

Ակնունի.— Իրաւացի է կեդրոնացման վախը այս գործին մէջ. իսկ երբ հատուածներ ստեղծուին այս ձեռնարկին համար, այն ատեն գաղտնի ըլլալէ կը դադրի։

Ռոստոմ.— Կեդրոնացման վախը կրնար ծագիլ այն ատեն, երբ ան իր ձեռքին մէջ ունենար դրամ եւ զէնք. մինչդեռ ոչինչ չունի ան իր ձեռքին մէջ կեդրոնացած. ան պիտի չրջի միայն եւ կազմակերպէ, ղեկավարէ արդէն զինուածները։

Վիճաբանութիւնները չարունակելի նկատուելով, ժողովը փակուեցաւ ժամը 1.30*ին։*

28.- Վրէժը՝ Ատրպատականն է, մինչ այդ ամբողջ Պարսկաստանի միակ Կեդր. Կոմիտէութիւնը։ Վեցերորդ Ընդհ. ժողովը երկրորդ Կեդր. Կոմիտէութիւն կը ճանչնայ նաեւ Թեհրանի շրջանը՝ Շահ կամ Շահստան անունով ծանօթ։

29.- «Կանոն էսասիէ» — հիմնական օրէնք։

30.- Փաստելու՝ ժանգոտելու։

Նիստ ԼԱ.

6 Սեպտ. 1911 (երեկոյ)

Ներկայ՝ Պարսկաստանի, Տիգրանակերտի, Պալքանի, Տրապիզոնի, Մուշ-Սասունի, Կեսարիոյ, Սամսոն-Մարզուանի, Սեբաստիոյ, Կարինի, Խարբերդի պատգամաւորները, վճռական ձայնով՝ Աւօ, Բաբա. խորհրդակցական ձայնով՝ Ակնունի, Վարազդատ, Մելքում, Մարզպետ, Հրաչ. ներկայ են նաեւ Բիւրոներու ներկայացուցիչները։

Ժողովը բացուեցաւ նախագահութեամբ ընկեր Ակնունիի։

Օրակարգն է՝ չարունակութիւն ինքնապաշտպանութեան խնդրի վիճաբանութեան։

Աւուբէն.— *Կ'առաջարկէ այդ մարմինը ընտրել Ընդհ. Ժողովի կողմէ, որ պատասխանատու ըլլայ Խորհուրդին եւ Ընդհ. Ժողովին առաջ. այդ մարմինը չ'ունենար զինավաճառական ֆունկցիա։*

Կարագեան *կ'առաջարկէ այդ մարմինն տալ եւ ընդհանուր զինական քոնթրոլի իրաւունք։*

Հարց կը դրուի թէ ինչպէս պիտի լինի այդ մարմնի փոխյարաբերութիւնները կազմակերպութեան ձեռնհաս մարմինների հետ։

Ռոստոմ.— *Կեդր. մարմինը միմիայն կը յարաբերի Բիւրոյի հետ, իսկ գաւառի մարմինները, եթէ կարիք ունենան, կեդր. կոմիտէի մէկ անդամին միջոցաւ յարաբերութիւն պահեն, քանի որ գաղտնի կը պահուի։*

Թորգոմ.— *Քանի որ այդ մարմինը գործ պիտի ունենայ նաեւ չրջաններու հետ, չի կրնար չյարաբերուիլ։*

Կարագեան.— *Կ'առաջարկէ Բիւրոներու կից եւ կ. կոմիտէներու կից ստեղծել մարմին մը, սեկցիոնի ձեւով։*

Վահագ.— *Ես հակառակ եմ սեկցիոնի սիստեմին. քանի որ կ'ուզենք գաղտնի պահել, մենք ունինք այնպիսի ընկերներ մեր կազմերու մէջ, որոնք հաւանականաբար կրնան հեռանալ կամ հեռացուիլ Դաշնակցութենէն։ Մենք պիտի աշխատինք մեր այդ մարմինը գաղտնի պահել նաեւ մեր չատ մը ընկերներէն, որոնք դեռ իլլեկալ գործունէութեան վարժ չեն։ Կ'առաջարկեմ կեդրոնացեալ մարմին մը ունենալ ինքնապաշտպանողական հողի վրայ, որը կ'ըլլայ բոլորովին գաղտնի։ Անհրաժեշտ է մեծ զգուշութիւն կատարել, քանի որ այդ գործի վտանգուելէն կախուած է եւ մեր գործունէութիւնը։ Մարմինը պատասխանատու կ'ըլլայ Խորհուրդի եւ Ընդհ. Ժողովի առաջ։ Կը խորհրդակցի Բիւրոյի հետ։*

Թորգոմ.— *Կը գտնէ որ անհնար է մարմիններէն գաղտնի պահել այս մարմնի գոյութիւնը քանի որ անիկա գործ պիտի ունենայ տեղական ընկերներու հետ։ Հակառակ չեմ գաղտնապահութեան եթէ կարող էք, գտէք միջոցը։ կը կարծեմ թէ պէտք է գոնէ Շրջանային ժողովի կողմէ մէկ ընկեր յարաբերութիւն պահէ։*

Վարագդատ.— *Կ'առաջարկէ փոխանակ զինական կամ մարտական անուանելու, անուանել այդ մարմինները Որսորդական խումբ, քանի որ այդ բանը արգիլուած չէ. ու եթէ զինական-մարտական անուանենք, կանոնագիր մը պէտք պիտի ըլլայ, որով աւելի վտանգաւոր պիտի ըլլայ։*

Անտոն.— *Գտնում է որ եթէ կեդր. յանձնախումբը բարձրագոյն մարմնի հետ պիտի խորհրդակցի, ուրեմն եւ պիտի խորհրդակցի միւս մարմինների հետ. կամ այն է որ սեկցիոնի ձեւ պիտի ստանայ, կամ պէտք է բաժանել Դաշնակցութիւնը երկու մասի. մին յեղափոխական, միւսը կուլտուրական. միմեանցից անջատ, որոնք կը միանան Ընդհ. Ժողովի առաջ։ Ի նկատի պէտք է ունենալ որ եթէ այդ մարմինը ոեւէ գործ կատարէ գաւառի մէջ, այդ պարագային անմիջական հալածանքը պիտի սկսի տեղական մարմինների դէմ. քանի որ կատարելիք գործերը գաղտնի պիտի մնան մարմնից, կ'առաջարկէ կամ սեկցիոնի ձեւ տալ եւ կամ այստեղ վերջացնել գործը, որպէսզի ով որ ուզի կուլտուրականին, իսկ ո՛վ որ կ'ուզի յեղափոխականին մէջ մտնէ։*

Ռոստոմ.— *Երբ ասում ենք որ կեդր. մարմինը գաւառներուն մէջ ունենայ մասնաճիւղեր, կարծում են թէ դա դրսից է լինելու. պէտք է նկատի ունենալ այն որ կարող են կ. կոմիտէների անդամները եւս լինել այդ մասնաճիւղի մէջ, նոյնիսկ գուցէ եւ հաւաքաբար, ես կ'առաջարկէի ոչ թէ որոշէինք անպայման յարաբերուիլ, այլ թոյլ տալ նրանց, եթէ կ'ուզեն թող յարաբերուին. լաւ է բոլորովին անջատելը։*

Վահագ.— *կարծում է որ Բիւրոյի հետ կապ ունենալով պէտք չէ կեդր. կոմիտէներու հետ յարաբերուի. անկարելի է Դաշնակցութիւնը բաժանել. այժմէն դժուար թէ կարելի ըլլայ ապագայ բարդութիւնները գուշակել։ Ցարդ Բիւրոները կարողացել են տանիլ եւ մարտական գործը. ուստի ոչ մէկ դժուարութիւն չկայ այժմ էլ չարունակելու մէջ. կ'առաջարկէ անպայման խորհրդակցիլ Բիւրոներու կամ համապատասխան մարմիններու հետ։*

Թորգոմ.— *Գտնում է որ հին եւ նոր կազմուած կեդր. կոմիտէները չի կարելի բաժանել. պէտք է աշխատիլ միօրինակ տանիլ. անհրաժեշտ է որ իւրաքանչիւր մարմին կարողանայ մասնակցիլ այդ մարմնին, բայց ոչ թէ ղեկավարուի. կ'առաջարկէ մարտականը կազմել բոլորովին անջատ եւ գաղտնի։*

Մէմօ.— *Գտնում է որ մարմնի գոյութիւնը անհրաժեշտ է. նա խորհրդակցելու է անպայման Բիւրոյի հետ եւ պարտաւոր է կ. կոմիտէներու վստահելի ընկերները եւս ունենայ իր մէջ, նայած որակին եւ քանակին։ Բաժանել կուսակցութիւնը երկուսի՝ նոր անպատեհութիւններ առաջ կը բերէ, հաւանականաբար, մինչեւ յաջորդ Ընդհ. Ժողովը. կ'ունենանք երկու հակառակ բաժիններ, կասկածում է որ միլիտարիզմը զարգանայ. սեկցիոնի ձեւը գտնում է անհնար գաղտնապահութեան տեսակէտէն։*

Մարզպետ.— *Գտնում է որ անհնար է ինքնապաշտպանականը գաղտնի պահել մարմիններէն. ատիկա ցոյց տուաւ Կովկասի գործունէութիւնը։ Եթէ նոյնիսկ այդ մասերը բաժանուին, չի կարելի կառավարութիւնից պահել. եւ երբ լսուի, որպէս դաւադրական կուսակցութիւն, խիստ հալածանք կը սկսի անոր դէմ. կ'առաջարկէ զանազան անուններու տակ կազմել այդ մարմինները, որպէսզի կառավարական ուշադրութիւնը չգրաւէ։ Եւ այդ մարմինը կը յարաբերուի ամէն մարմնի հետ։*

Վիշապ[եան].— *Կը գտնէ որ անհրաժեշտ չէ իւրաքանչիւր մարմնի հետ յարաբերուիլ — այլ մէկ մարմնի (Բիւրօ կամ համապատասխան) հետ. այդ մարմինը կրնայ իր մէջ առնել եւ կ. կոմիտէներու մէկէ աւելի ընկերները եթէ վստահելիներ կան։*

Աւուբէն.— *Գտնում է որ եթէ մարմիններու հետ անմիջական յարաբերութիւն չունենայ, անհնար կը լինի խնդիրը լուծել։*

Հրաչ.— *Փոխանակ դիւրացնելու բարդացնում ենք. պիտի նախափորձը անել. կեդրոնական մարմինը արդէն կազմուած է, պիտի նրան թելադրել որ աւելի լայն խորհրդակցութիւններ ունենայ եւ որոշեն գործելակերպը. կարծում է որ եթէ մենք որոշենք պատմական սխալ գործած կը լինենք. լաւ կը լինի աւելի ազատ թողնել մարմինը իր գործունէութեան մէջ, ի հարկէ խորհրդակցութիւն տանելով համապատասխան մարմնի հետ (Բիւրօ եւն.). այս մեզ համար պիտի լինի փորձ մը. եթէ այդ մարմինը կը գտնէ որ անհրաժեշտ է յարաբերութիւնը գաւառներում, կը յարաբերուի։*

Նիկօ[31].— *Նախ պէտք է պարզ լինի թէ ինքնապաշտպանութիւն ասելով ինչ պիտի հասկնալ. երբ այդ պարզ կը լինի, այն ատեն եւ մենք կարող ենք գտնել մեր գործունէութեան ուղին։ Եթէ սահմանադրութեան պաշտպանութեան համար է, կարելի է ազատ անել, բայց քանի որ միմիայն այն չէ, ուրեմն մեզ համար անհրաժեշտ է յեղափոխական ճանապարհով գնալ։ Մեր գործը կը բաժնուի 3 մասի I- Սահմանադրութեան պաշտպանութիւն. II- Հայ ժողովրդի ինքնապաշտպանութիւն. III- Մեր ուժով սպառնալիք։ Երեք դէպքում էլ մենք պիտի կանգնինք յեղափոխական հողի վրայ։ Եթէ կայ մարմին մը որ այս ֆունկցիաները վերցնելու է իր վրայ, դա լինելու է Դաշնակցութիւնը. յետոյ գտնում է որ մեր այդ զանազան անուան տակ կազմած մարմիններով գործելը աւելորդ է. եթէ կառավարութիւնն իր հալածանքները սկսի, անիկա չպիտի փնտռէ գաղտնիները, այլ յայտնի դաշնակցականները։ Առաջարկում է փոխանակ այդքան դժուարութեամբ եւ ծախսելով կազմելու այդ մարմինը, ստիպել բոլոր ընկերներին զինուորագրութեան գնալ՝ որտեղ աւելի լաւ է մարզւում. եւ ոեւէ՝ ծախս չի լինի. նոյնիսկ աշխատելու է որ որքան կարելի է զինուորագրութիւնը չատցնել. այդպէսով առաջը կ'առնուէր այդ դժուար հարցին։*

Երկար վիճաբանութիւններից յետոյ ոեւէ՝ եզրակացութեան չգալով՝ առաջարկուեցաւ ինքնապաշտպանութեան յանձնախումբին վաղուայ համար պատրաստել ամփոփ բանաձեւ մը։

Ժողովը փակուեց ժամը 7-ին։

Նիստ ԼԲ.

7 Սեպտ. 1911 (առաւօտ)

Ներկայ՝ Բիւրոներու ներկայացուցիչներ, Ամերիկայի, Տիգրանակերտի, Տրապիզոնի, Ռուս. միութեան, Պարսկաստանի, Պալքանի, Կարինի, Կեսարիոյ, Մուշ-Սասունի, Խարբերդի պատգամաւորները։ Վճռական ձայնով՝ Բաբա, խորհրդակցական ձայնով՝ Մարզպետ, Ասլան, Նիկոլ[31]։

Ժողովը բացուեցաւ ընկեր Ասլանի նախագահութեամբ։

Օրակարգ.— 1) Հաշուական 2) Կանոնագրական

Նկատելով որ հաշուեքննիչ յանձնախումբի զեկուցումը դեռ պատրաստ չէ, յետաձգուեցաւ յաջորդ նիստերէն մէկուն, եւ նկատի ունենալով որ հաշուները դեռ կ'ուշանան, ընտրուեցաւ նախահաշուի մասնախումբ մը՝ ընկերներ Բժիշկէ եւ Ակնունիէ բաղկացած։

Կանոնագրական.— *Խորհրդակցութեան ենթարկուեցաւ Վանի կեդր. կոմիտէի առաջարկը, Պատասխանատու մարմնի մը ստեղծման՝ Մեծ-Հայքի համար։*

Ռոստոմ.— *Կարծում է որ այս հարցը կարելի է յետաձգել. Վանի մարմինը եթէ այդ առաջարկը բերել է, նրա համար է, որ իրանք ներքին դրամական դրութեամբ վատ են եւ յոյս ունին որ պատասխանատու մարմին մը լինելու դէպքում դրամ կը մտնի Երկիր. կ'առաջարկէ յետաձգել պատասխանատու մարմնի խնդիրը եւ զբաղուել միմիայն ինքնապաշտպանութեան խնդրով որ մեր ներկայ վիճակի եւ ոյժի միակ պահանջն է։*

Մարզպետ.— *Ընկեր Ռոստոմի ասածները որոշ ճշմարտութիւններ ունին, բայց ի նկատի պիտի ունենանք եւ այն տեղերու դրութիւնը՝ որ ռէակցիայի է հասել, ուստի մենք անհրաժեշտաբար պէտք է որ պատասխա-*

31.- Այս Նիկոյի կամ Նիկոլի ինքնութիւնը ծանօթ չէ մեզի։ Նիկոլ Դումանը չի կրնար ըլլալ. վերջինս այդ օրերուն կը գտնուէր Թաւրիզ։

նատու մարմին մը կազմենք փրկելու համար այդ վայրերը։

Անտոն։— Պատասխանատու մարմնի կազմութեան հակառակ է։ Նախ որ դրանք կազմուած են մանաւանդ ձեռնարկներու համար։ Մինչդեռ առհասարակ չրջանները ցանկանում են որ ընկերները գնան եւ ղեկավարեն գիրենք։ ինչ որ մեր սկզբունքներուն անհամապատասխան է եւ որոշ չափով արգելք նախաձեռնութեան ոգիի զարգացման մեր չարքերուն մէջ։ Բացի դրանից աշխատում են պատասխանատուութիւնը ձգել ուրիշներու վրայ։ Քանի որ Վանի չրջանը էապէս ապրում է քրիստիքական րոպէ, որպէս սահմանակից երկիր, ուստի կ'առաջարկէ, եթէ հնարաւոր է, ուղարկել ընկերներ եւ ուժեղացնել մարմինը։

Թորգոմ.— Գտնում է որ եթէ տեռորներ եւ այլևներ չենք ընելու աւելորդ է կազմել պատասխանատու մարմին։ աւելի լաւ է ինքնապաշտպանութեան խնդրի հետ կապենք։

Տիգրան.— Գտնում է Մուշի եւ Վանի վրայ պէտք է նայել բոլորովին տարբեր աչքով քան միւս վայրերուն, քանի որ այդ չրջանները կը գտնուին առանձնայատուկ պայմաններու մէջ. ուստի կ'առաջարկէ լուրջ ուշադրութիւն դարձնել եւ զօրացնել այդ չրջանները։

Վիշապ[եան].— Գտնում է որ ինքնապաշտպանութեան մարմնի եւ պատասխանատու մարմնի դերը նոյնն է եւ կ'առաջարկէ այդ մարմիններու ֆունկսիոնները հաշտեցնելով յանձնել ինքնապաշտպանութեան մարմնին։

Ատոմ.— Նկատելով որ ցարդ մեր պատասխանատու մարմինները եղել են ակտիւ գործունէութեան համար եւ գտնելով որ ներկայ վիճակը չի ներեր մեզ մտնել ակտիւ գործունէութեան մէջ, կ'առաջարկէ մերժել պատասխանատու մարմնի ստեղծման պահանջը։

Միաձայնութեամբ կը մերժուի պատ. մարմնի գոյութիւնը, թողնելով ինքնապաշտպանութեան մարմնի ֆունկցիաներու մէջ մտցնել պատ. մարմնի այն ֆունկցիաները որոնք նպատակայարմար կը նկատուին։

Ընկեր Բժիշկ յանձնախումբի կողմից զեկոյց որ աւելորդ է ունենալ Բիւրոներու հատուածները, քանի որ նրանք չեն կարողանում իրանց դերի մէջ լինել։

Թորգոմ.— Նկատում է որ Արեւելեան Բիւրոյի Թրքահայ հատուածը իր դերի մէջ չէ եղել. դրա մէջ մեղաւոր են եւ մարմինները։ Գտնում է աւելորդ այդ հատուածի գոյութիւնը։

Ռոստոմ.— Գտնում է աւելորդ Բիւրոներու հատուածները, բայց կարծում է որ ապագայում հարկաւոր կը լինին. լաւ կը համարի Արեւելեան Բիւրոյի Թրքահայ հատուածը միայն վերցնել.

Մարզպետ.— Գտնում է որ եթէ Արեւել. Բիւրոյի [Թրքահայ] հատուածը բաժանուի, այդ դէպքում կուսակցութեան երկու հատուածներու բարոյական կապերը կը թուլանան. ուստի կ'առաջարկէ պահել։

Բաքու.— Բաժանման կամ թուլացման վախը յետ մղելով կ'առաջարկէ կարնոյ հատուածը ուժեղացնել որով հնարաւոր չափով կարողանայ աջակցել եւ ձեռք տալ կովկասին։

Տիգրան.— Գտնում է աւելորդ Արեւել. Բիւրոյի Թրքահայ հատուածի գոյութիւնը, քանի որ ցարդ նա օգտակար չէ եղել։

Անտոն.— Բաքուի ասածների վրայ աւելացնում է եւ այն որ գործունէութեան տարբերութիւն կայ. պէտք է աշխատիլ ապակեդրոնական դրութեամբ տանիլ. չենք կարող ղեկավարուել կեդրոնից. պիտի աշխատել, որ Երկիրը ինքը ղեկավարէ իրան, եւ նկատելով որ Բիւրոներու աւելանալը ոեւէ՛ ծրագրային հակասութիւն չունենի իր մէջ, եւ քանի որ լրիւ չէ այս Ընդհ. Ժողովը, կ'առաջարկէ պահել նոյն դրութիւնը ինչ որ եղել է նախորդ Ընդհ. Ժողովի որոշումով, կանոնագրական փոփոխութիւն չընելու համար։

Վահագ.— Գտնում է որ Արեւել. Բիւրոյի Թրքահայ հատուածի այս տարուայ անգործունէութեան գլխաւոր պատճառներից մինն է ազատ գործիչ չունենալը եւ հաւանականաբար յաջորդ չրջանի մէջ էլ չկարողանայ ունենալ. քանի որ մարմիններու բաժանումները ոյժի կարօտ են եւ չպիտի կարողանանք բաւարարութիւն տալ, այսպէս թէ այնպէս ստիպուած ենք կապուել Պոլսի հետ, քանի որ ազգային գործերու եւ կառավարութեան կեդրոնը այդ վայրն է. ի նկատի պիտի ունենալ եւ այն որ այս երկու երկիրներու մէջ տարբեր գործունէութիւն կայ. ապացոյց նախորդ ռեժիմին Արեւել. Բիւրոյի Թրքահայ հատուած նշանակելը Թիֆլիսում։ Գտնում է որ Կովկասի հետ աւելի չուտ յարաբերութիւն կարելի է պահել Պոլսից քան Կարինից։ Ուստի կ'առաջարկէ որ Բիւրոյի այն ընկերները որոնք կը գտնուին զանազան վայրեր՝ այնտեղից կարողանան, կապ պահելով Պոլսի հետ, ղեկավարել գործերը։ Անհրաժեշտ կը գտնէ ընկերներ ուղարկել Երկիր, նոյնիսկ Բիւրոյի ընկեր անդամներ։ կ'առաջարկէ մէկ Բիւրօ պահել, քանի որ հատուածները կարող են հաւաքաբար գործել։

Նչան.— Նկատելով, որ Պոլսոյ գործունէութիւնը աւելի քիչ ազդեցութիւն կարող է ունենալ Երկրի մէջ, քան այնտեղ գտնուած մարմինը, կ'առաջարկէ կարնոյ մէջ ուժեղ մարմին մը ունենալ։

Ժողովը նկատելով որ 11 ձայն ունի, որով 2/3 չի կազմեր, չէր կարող քուէարկել, որոշուեց մի ընկեր եւս հրաւիրել բայց չգտաւ. նկատի ունենալով որ ընկերներից մէկը բացակայել է միշտ եւ պիտի մեկնի, ներկայ 11 ձայները [համարել] օրինական թիւ, 2/3, ընդունելով անցաւ քուէարկութեան։ Երկու գլխաւոր առաջարկ կար։ I- Թուրքիոյ մարմինները կապել միմիայն Արեւմտեան Բիւրոյի հետ (ստացաւ 2 ձայն)։ II- Պահել նախկին դրութիւնը (ստացաւ 9 ձայն)։

Ընկեր Բժիշկ յանձնախումբի կողմից բերաւ եւ այն առաջարկը թէ՝ Բիւրոները իրաւունք ունենան պատասխանատուութեան կանչել մարմինները եւ անհատ ընկերները Խորհուրդի առաջ, ժամանակաւոր կերպով դադրեցնելով նրանց գործունէութիւնը։

Նկատելով որ կանոնագիրը իր մէջ ունի եւ այդ հարցը, որոշեց պահել նախկինը։

Անտոն.— Առաջարկեց հետեւեալ ընդհանուր կէտը աւելցնել կանոնագրի մէջ։ Կուսակցութեան ամէն մարմին — Բիւրօ, կեդր. կոմիտէ եւ այլն — կարող է մասնակցիլ իրմէ աւելի նեղ իրաւասութիւն ունեցող չրջանային ժողովներուն մէկ ձայնի իրաւունքով, իսկ մարմիններուն՝ խորհրդակցական ձայնի իրաւունքով։ Այն առաջարկը անցաւ 11 ձայնով։

Ժողովը փակուեց ժամը 1-ին։

Նիստ 19.

7 Սեպտ. 1911 (երեկոյ)

Ներկաներ՝ Պարսկաստանի, Պալքանի, Ամերիկայի, Կարինի, Մուշ-Սասունի, Խարբերդի, Տիգրանակերտի, Կեսարիոյ, Տրապիզոնի, Սեբաստիոյ, Սամսոն-Մարզուանի պատգամաւորները, Բիւրոներու ներկայացուցիչները. վճռական ձայնով՝ Բաքու. խորհրդակցական ձայնով՝ Սաթօ, Մարզպետ, Ասլան։

Ժողովը բացուեցաւ ընկեր Ասլանի նախագահութեամբ։ Օրակարգն է չարունակութիւն կանոնագրի քննութեան։

Ընկեր Բժիշկ յանձնախումբի կողմից առաջարկեց Թուրքիան բաժանել 2 ռայոնի Ա) Մեծ Հայք Բ) Փոքր Հայք եւ Կ. Պոլիս։

Անտոն.— Այդ բաժանումը այնքան էլ լաւ չէ. աւելի յարմար է Թուրքիան բաժանել 3 մասի Ա) Մեծ Հայք Բ) Փոքր Հայք եւ Գ) Պոլիս՝ որուն մասնակցելու են Պոլիս, Իզմիր, Ատանա, Պալքան եւ այն ծովեզերեայ վայրերը, որոնք հեշտութեամբ կարող են յարաբերուիլ Պոլսոյ հետ եւ ուրիշ ռայոնի մասնակցելու հնարաւորութիւն չունին. եւ քանի որ ռայոններու խնդիրը կապ ունի Խորհուրդի գոյութեան հետ, կ'առաջարկեմ տալ Ամերիկային՝ մէկ ձայնի իրաւունք, որ երկու Կ. Կոմիտէի ցենզ ունի։ Մէկ ձայն Պարսկաստանին եւ 1 ալ Կովկասին։

Բժիշկ.— Հակառակ է Փոքր Հայքին ձայն տալու գաղափարին. կ'առաջարկէ Կովկասին տալ 2 ձայնով Խորհուրդին մասնակցելու իրաւունք։

Վահագ.— Դիտել կու տայ թէ Ե. Ընդհ. Ժողովը որոշած է որ այն վայրերը, որոնք 4 ցենզաւոր Կ. Կոմիտէ չունին, չեն կարող Ռայոնական ժողով գումարել։ կ'առաջարկէ այդ որոշումը հիմ բռնել եւ այդպիսիներին տալ միմիայն հաւաքուելու եւ իրենց չրջանի հարցերու մասին մտածելու իրաւունք. իսկ Խորհուրդին մասնակցելու իրաւունքը վերապահել համապատասխան ցենզ ներկայացնողներուն։

Վիճաբանութիւնները բաւ համարուելով, նախագահը կ'անցնի քուէարկութեան։

Ներկայ 14 ձայներով հետեւեալ վայրերը ճանաչուեցան ռայոններ։ Մեծ-Հայք (միաձայն), Փոքր-Հայք (11 ձայն), Պոլսոյ չրջանը՝ Պալքանի հետ (12 ձայն), Կովկաս (միաձայն), Պարսկաստան (12 ձայն), Ամերիկա (12 ձայն)։ Հինգ Կ. Կոմիտէ ունեցող ռայոնները կ'ունենան 2 ձայնի իրաւունք (անցաւ 12 ձայնով)։

Մեկուսի կոմիտէները.— *Թեր ու դէմ կարծիքներէ յետոյ որոշուեցաւ ծայրայեղ պարագաներուն միայն ճանչնալ մեկուսի կոմիտէներու գոյութիւնը եւ իբր այն յարաբերուիլ անոնց հետ, հիմ ընդունելով հետեւեալ պայմանները։*

ա) Մեկուսի կոմիտէներ կրնար ճանաչուիլ անոնք՝ որոնք ամենամօտ Կ. Կոմիտէէն հեռու են 3 օրով (10 ձայն)։

բ) Մեկուսի կոմիտէի չրջանային ժողովին կը մասնակցի Բիւրոյի ներկայացուցիչը (միաձայն)։

գ) Մեկուսի կոմիտէները Բիւրոյին յանձնելու են թէ կոմիտէի եւ թէ Բիւրոյին յանձնելիք գումարները (միաձայն)։

դ) Մարմին մը մեկուսի կարող է լինիլ միմիայն Խորհուրդի որոշմամբ։

Առաջարկուեցան հետեւեալ վայրերը ճանչնալ մեկուսի կոմիտէ.— Կեսարիա, Այնթապ, Գարահիսար, Երզնկա, Մալաթիա, Եգիպտոս, Ուրֆա, Ատանա, իսկ մնացեալները մերժուեցան։

Հինգ վայրկեան դադարից յետոյ ժողովը անցաւ պրոպագանդի եւ Իթթիհատի բանաձեւերուն։

Պրոպագանդ.— *Այս մասին յանձնախումբը բերաւ հետեւեալ բանաձեւը։*

Գրաւոր պրոպագանդ

Ընդհանուր Ժողովը, քննութեան առնելով, գրաւոր ու բանաւոր պրոպագանդի խնդիրը, որոշեց՝

«Դրօշակ».— *ա) «Դրօշակ»ը, կուսակցութեան պաշտօնական օրգանը, հրատարակել ամիսը մի անգամ, նոյն դիրքով բայց կրկնակ ծաւալով։ Նա պիտի ունենայ տեսական, յեղափոխական-պատմական ու մարտական-գրական բաժիններ ու միաժամանակ տեղ պիտի տայ լուրջ ու ամփոփ տեղեկագրերու երկրի տնտեսական ու սոցիալական վիճակի մասին։*

բ) Բացարձակապէս վերացնել «Դրօշակ»ի ձրի տարածումը եւ ուղարկել միայն նրանց, որոնք կը վճարեն

տարեկան բաժնեգինը (5 ֆրանկ)։

գ) Պաշտօնական օրգանը հրատարակել Դաշնակցութեան գործունէութեան վայրերից դուրս։

«Ազատամարտ»։— ա) Ճանաչել «Ազատամարտը» իբրեւ Թուրքիոյ չրջանի կիսապաշտօնական թերթը։

բ) Ճանճնել Բիւրոյին՝ կազմել թերթի համար ղեկավար մարմին, բաղկացած 3 հոգուց (մէկը խմբագրութեան կողմից, երկրորդը վարչութեան եւ երրորդը՝ Բիւրոյի կողմից)։

գ) Դադարեցնել «Ազատամարտի» որեւէ դրամական նպաստ տալը կուսակցական ընդհանուր արկղից, թողնելով ի հարկին այդ խնդրի կարգադրումը չրջանային ժողովին։

Թերթը։— 1) Բոլոր Կ. Կոմիտէները, ըստ կանոնագրի 161րդ յօդուածի, իրաւունք ունին թերթ հրատարակել, առանց դուրս գալու իրանց պրոպագանդի պիւտճէից։

2) Որեւէ Կ. Կոմիտէ թերթ հրատարակելուց առաջ, պէտք է առնէ համաձայնութիւնը քոնթրոլի մարմնին (հաշուեքննիչ) ներկայացնելով իր դրամական վիճակը եւ խմբագրական կազմը։

Հրատարակութիւնները։—

Բազմակողմանի կերպով քննութեան ենթարկելով կուսակցական հրատարակութիւնների խնդիրը այլեւ

Նկատելով,

1) Որ մեր կուսակցական հրատարակութիւնների սպառումը բաւականաչափ կազմակերպուած չըլլալով՝ չեն ծառայեր իրենց նպատակին եւ տարիներ չարունակ կը մնան իբրեւ մեռած դրամագլուխ։

2) Որ այս երեւոյթը հետեւանք է մէկ կողմէն անոր որ՝ հրատարակութիւններու տարածումը ստանձնող կուսակցական անհատները կամ մարմինները նիւթապէս չեն շահագրգռուած այդ գործով. իսկ միւս կողմէն անոր որ՝ գրքերու ոչ միայն բովանդակութիւնը, այլ եւ յաճախ լեզուն անմատչելի կը մնան կուսակցութեան լայն խաւերուն։

3) Որ վերջապէս բանաւոր պրոպագանդը նախապայման է գրաւորին յաջողութեան։

Ընդհ. Ժողովը նպատակայարմար կը գտնէ՝

1. Մասնաւոր չահագործման հիմերու վրայ դնել հրատարակութիւններու գործը։

2. Համընթաց ուղղութիւն տալ բանաւոր եւ գրաւոր պրոպագանդին։

3. Ճանճնարարել Բիւրոյին կազմել ճեռնհաս ընկերներէ մարմին մը, որուն պարտականութիւնը պիտի ըլլայ՝

ա) կազմել ընթերցանութեան ուղեցոյց մը եւ դասաւորել եղած հրատարակութիւնները ըստ նիւթի եւ բովանդակութեան աստիճանական բարդացման։

բ) կազմել համառօտ բառարան օտար բառերու եւ գիտական-մասնագիտական տերմիններու։ գ) Որոշել նոր հրատարակութիւններու նիւթերը, ըստ իրենց աստիճանական բարդացման։ դ) Հսկել լեզուի մաքրութեան եւ մատչելիութեան վրայ։ ե) Կանոնաւորել հրատարակման եւ սպառման գործերը։

Նոր հրատարակութիւններու բովանդակութիւնը պիտի կազմեն՝

1. Ցիշողութիւններ եւ էջեր հայ եւ օտար յեղափոխական կեանքէ։

2. Նիւթեր Հ. Ց. Դաշնակցութեան պատմութեան համար։

3. Ուսումնասիրութիւններ հայաբնակ չրջաններու տնտեսական եւ քաղաքական վիճակի. վիճակագրական տեղեկագիրներ։

4. Ընկերային եւ տնտեսական տեսութիւններ եւ իրենց լուսաբանութիւնը։

5. Գիտական այլեւ այլ ճիւղերու վերաբերեալ դիւրամատչելի հրատարակութիւններ, մասնաւորաբար այժ տալով այնպիսիներուն, որոնք կ'արթնցնեն քննադատական միտքը եւ կը փարատեն նաչապաչարումները։

6. Հրատարակութիւններ, որոնք կը լուսաբանեն եւ կը քննեն Հ. Ց. Դաշնակցութեան Ծրագրի տեսական դրոյթիւնները եւ սկզբունքները։

Բանաւոր պրոպագանդ։—

Կուսակցական ղեկավար մարմինները, չրջանները եւ պատրաստուած ընկերները իրանց ուժերի ու ժամանակի որոշ մասը պարտական են նուիրել բանաւոր պրոպագանդի, կազմակերպելով պրոպագանդային դասընթացքներ, որով առաջնորդուելու են դասախօսները ու պրոպագանդիստները. մատակարարելով ղրա հետ միասին դասախօսներին, եթէ կարիք լինի, հարկաւոր գրականութիւնը (դասընթացք հաստատող մարմինների ծախքով)։

Ժողովը նկատելով որ բանաճեւը իր մէջ կը պարունակէ եւ զանազան մանրամասնութիւններ, միմիայն գլխաւոր ուղղութիւնները քուէարկեց. այն է՝

ա) Ուղղութեան բաժինը (անցաւ միաձայն)

բ) Մասնաւորի գործ դարձնելու առաջարկը (մեծամասնութեամբ անցաւ).

գ) Ծանճնախումբի ընտրութիւնը Բիւրոյին թողել առաջարկը՝ մեծամասնութեամբ։

Ելթիհատի բանաճեւը։— Կարդացուեցաւ կրկին սրբագրուած բանաճեւը՝ այս խնդրին վերաբերեալ, որուն չուրջ դարճեալ կարծիքի փոխանակութիւն տեղի ունեցաւ։

Վահապ։— Նկատեց որ նախորդ բանաճեւերու մէջ նկատուած էր կէտ մը, ուր կը չեշտուէր հետեւեալը — պահանջել Ելթիհատէն լայն եւ դեմոկրատիկ գործունէութիւն երկրի մէջ։

Ռոստոմ։— Մենք հիմք պիտի վերցնենք մեր համա-

ձայնութեան կէտերը, եւ ոչ թէ այնպիսի կէտեր՝ որոնց մասին նոյնիսկ չենք մտածել. մեր այս քննադատութեամբ կարծես ուզեցել ենք որ Ելթիհատը մեր ծրագրով ընթանայ։

Անտոն։— Գտնում է որ մեր նկատումները պէտք է մեղմացնել, բայց պահանջներու մէջ պէտք է աւելացնել երկրի ընդհանուր պահանջներու մասը եւ լաւ կը լինի մեր դիմումը ընդունք ոչ թէ քոնկրէին, որը կարող է չկայանալ կամ կայանալու դէպքում[32] մեզ չընդունելի, այլ Ելթիհատին։

Աւրէն։— Գտնում է որ նկատումները չատ լաւ են, բայց մեր որոշումները մեղմացնում են դրանց. լաւ կը լինի որոշումները խստացնել

Թորգոմ։— Փոխանակ կառավարութեան եւ Ելթիհատի դերերը բաժանելու, մենք կառավարութեան դերին համար ալ Ելթիհատին ենք մեղադրում. մեր նկատողութիւնները վերաբերում են ե'ւ կառավարութեան ե'ւ Ելթիհատին, իսկ որոշումները կեդրոնանում են Ելթիհատի վրայ։

Տիգրան։— Կը ձայնակցի Թորգոմին եւ կ'առաջարկէ բաժանել պատասխանատուութիւնը։

Վահապ։— Մենք գծեցինք մեր դիրքը հանդէպ Ելթիհատի, բայց ոչ մի որոշում հանդէպ կառավարութեան. կ'առաջարկէի որ Ընդհ. Ժողովը լուրջ մտածէ եւ ապագային գործելու ուղի մը գծէ։

Ատոմ։— Գտնում է որ չի կարելի խիստ վերաբերուել. այդ կառավարութիւնը չի ունեցել այն ուժը՝ որով կարողանայ ղեկավարել, բայց կայ նրա մէջ տարր մը որոնց մէջ եւ զինուորականներից չատեր կան, կարող են աւելի գիտակցութեան հասնիլ եւ այժ ստանալով կառավարութեան ղեկը ձեռք առնել. մենք պարտաւոր ենք քաջալերել եւ այժ տալ Ելթիհատի մէջ կատարուած խմորումներուն եւ այդ ճեւով է որ կարող կը լինինք երկիրը փրկել։

Վահապ։— Կը գտնէ որ Ելթիհատի կարծեցեալ խմորումներուն վրայ յոյս չենք կարող դնել. պէտք է մեր դժգոհութիւնները արտայայտել, որպէսզի ցոյց տանք թէ՛ կառավարութեան, թէ՛ Ելթիհատին որ հայ տարրը, միակ սահմանադրասէր ժողովուրդը, դժգոհ է. կարող է ազդել եւ Ելթիհատի եւ կառավարութեան վրայ. անհրաժեշտ կը գտնէ որ մենք եւ մեր պատգամաւորները արտայայտուին երբ պարագան գայ. ուստի կ'առաջարկէ Ընդհանուր Ժողովին՝ լուրջ ուշադրութիւն դարձնել այս հարցին։

Մեր կարծիքը յայտնել անհրաժեշտ է. ի նկատի ունենալու է որ հայ ժողովուրդը մեր վրայ է դրած իր յոյսը եւ սպասում է մեր կարծիքը լսել։

Անտոն։— Գտնում է որ խիստ արտայայտուիլը այնքան էլ յարմար չէ, քանի որ մինչեւ նոր պարլամենտի ընտրութիւնները ինք՝ Ելթիհատն էլ երերուն դրութիւն ունի. այդ ընտրութիւններից կախուած է նրա վիճակը եւ եթէ այժմ արտայայտուինք՝ կարող է եւ մեզ համար վնասակար լինել։

Նկատելով որ բանաճեւը ունէր դեռ պակաս կէտեր՝ յանճնուեց ընկեր Ասլանին որ լրացնելով ներկայացնի յաջորդ նիստին։

Ժողովը փակուեց ժամը 8.30ին։

Նիստ ԼԴ.

8 Սեպտ. 1911 (երեկոյ)

Ներկաներ՝ Բիւրոներու ներկայացուցիչներ, Ամերիկայի, Կարինի, Տրապիզոնի, Մուշ-Սասունի, Պարսկաստանի, Պալքանի, Տիգրանակերտի, Կեսարիոյ, Սեբաստիոյ, Խարբերդի պատգամաւորները. վճռական ձայնով՝ Բաբա, Աւօ. խորհրդակցական ձայնով՝ Վարազդատ, Մելօ, Մարզպետ, Սաթօ։

Օրակարգն է Հողային խնդիրը։ Այս մասին ընկեր Անտոն կարդաց գրաւոր զեկուցումը յանճնախումբի կողմից եւ ներկայացուց պատրաստուած բանաճեւը։

Ատոմ։— Ընկեր Անտոնը չատ մանր հարցեր է չօչափեր, որոնք աւելորդ էին. Գեղամի գրածը, ունի չափազանցութիւններ. կարելի է այս հարցը 2 գլխաւոր մասերու բաժանել։ I- Ժողովրդային բանկերու չգոյութիւնը որ գիւղացին կարողանար յարմարագոյն տոկոսներով դրամ առնել։ II- Որ հայը օրէնքէն դուրս է ձգած հին ռեժիմը. ինճ համար աս է կենսականը. հողերու գրաւումով՝ հայը կտրուեց երկրէն եւ օրէնքը փոխանակ ժողովրդին պաշտպանելու՝ ընդհակառակը դեռ կարողանում է մուհաճիրներ բերել եւ տեղաւորել հայկական չրջաններում։ Ինճ ցաւ չի պատճառում որ նոր բռնատէրեր են երեւան եկել. ինճ համար նոյնն է թէ անոնք հին են կամ նոր. ցաւը նոյնն է որ այդ գրաւումները վաւերացւում են կառավարութեան կողմից. երբ բռնատէրը ցոյց է տալիս մուրհակը՝ ընդունւում է կառավարութեան կողմից եւ երբ ցոյց են տալիս որ դա կեղծ է՝ չեն ուզում լսել եւ ուղարկում են դատարան։ Ընկեր Անտոնը դիմում է երկրագործական պանքայի միջնորդութեան, այն պանքային՝ որը աւելի վատ է անում. իբր թէ տալիս է էժան տոկոսով փող, բայց ժամանակից մի օր աւելի չի սպասում եւ ամէն գնով ծախել է տալիս հողը, ինչպէս անում են աւատապետները։ Ներկայ կառավարութեան յայտարարութիւնը ոչինչ չի տալիս մեզ այսօր. կարող է այդ ճեւով յայտարարել, էգուց բոլորովին ուրիշը կու տայ. մենք դրանց վրայ յոյս չենք կարող

32.- Չեռագրին մէջ՝ «չկարողանալ կամ կարողանալու դէպքում». ըստ իմաստի վերածեցինք՝ «չկայանալ կամ կայանալու դէպքում»։

դնել. մեզ մնում է կամ յեղափոխութեան միջոցով անել, կամ արմատական՝ պարլամենտի միջոցով, երբ կառավարութիւնը կ'անցնի արմատական եւ լաւ անճնաւորութիւնների ձեռքը: Ես կարծում եմ, որ եթէ կառավարութիւնը բարեհաճի օրէնքի ճիշդ գործադրութեանը ձեռնարկել, մենք կարող ենք բաւարարութիւն ստանալ. ուստի անհրաժեշտ է մեզ կանգ առնել այդ հարցի վրայ: I- ցեղափոխական ճանապարհով ստիպենք այդ խնդրի լուծումը. այս հարցին մեծապէս պիտի նպաստէ մեր ուժը. երկրորդ՝ գաւառական լաւ փաստաբաններ ունենալով:

Վարանդեան.— Ընկեր Ատոմ այդ ասելով չի ուզում քուէարկել այդպիսի բանաձեւ. բայց ես կարծում եմ, որ մենք անհրաժեշտաբար օրինական ճեւերով պիտի գործենք եւ քանի որ մեր գլխաւոր գործն է հողային խնդիրը, ուստի կ'առաջարկեմ քուէարկել այդ բանաձեւը:

Ատոմ.— Քանի որ մեր տեղեկութիւնները դեռ հիմնական չեն եւ Գեղամի բերածը ունի մեծ թերութիւններ, կ'առաջարկեմ որ բոլոր գաւառական մարմինները լուրջ ուսումնասիրութիւն-վիճակագրութիւն կատարեն այս խնդրի առթիւ: Կառավարութիւնը ուշադրութիւն չի դարձնում. մեր տուած տեղեկութիւնները ոչինչ են մի քանի կուսակալների տուած յայտարարագրի համեմատութեամբ. բայց ի՞նչ դուրս եկաւ. ոչինչ: Կ'առաջարկեմ փոխանակ զանազան նորութիւններ եւ մանրամասնութիւններու մէջ մտնելու պահանջենք օրէնքի գործադրութիւնը:

Թորգոմ.— Կը գտնէ որ զեկուցումի մէջ թերութիւններ կան: Տիգրանակերտի մէջ աւելի վատ է հողային դրութիւնը. կու տայ մի քանի օրինակներ եւ կ'առաջարկէ աշխատիլ գաւառները տեղաւորել սոցիալական գաղափարներով տոգորուած փաստաբաններ:

Սուրէն.— Կը գտնէ որ այս հալածանքը չատ երկար ժամանակէ ի վեր սկսած է. ամէն շրջան նոյն դրութիւնն է. ես համաձայն եմ Ատոմին. բաւական է որքան լացինք խնդրանքներով եւ դիմումներով. աւելի լաւ կը լինի մի քիչ էլ տարբեր միջոցներով վարուինք, մեր ուղղութիւնը պիտի լինի այդ. եթէ ոյժ տեսնեն, չեն կարող այդքան էլ առաջ գնալ:

Մարզպետ.— Գտնելով որ խնդիրը չատ պարզ է եւ խոր ու ցաւալի որ երկարել կարիք չկայ. կ'առաջարկէ դեկլարացիայով մը բողոք ներկայացնել:

Ռոստոմ.— Գտնում է որ մեր ընկերները չատ սխալ են տարել բանակցութիւնները. Իթթիհատականները աշխատել են մեզ խաբել. մի օրուայ որոշումը աշխատել են միւս ժողովում ուրիշ առաջարկ բերելով անվերջ ձգձգել: Կ'առաջարկեմ մեր եկած եզրակացութեան վրայ հաստատ մնալով՝ զայն չփոխել, այլ կանգ առնել պահանջի վրայ:

Վահապ.— Անտոնի եւ Ատոմի առաջարկներուն մէջ տարբերութիւն չկայ. մին ուզում է լուծել խնդիրը վարչական միջոցով, միւսն ալ համարեա նոյնը՝ տարբեր ձեւով: Ձիս կը զբաղեցնէ այն հարցը թէ, եթէ լուծում չստանանք ի՞նչ դիրք պիտի բռնենք. ինչո՞վ ենք արտայայտելու. այս է որ մեզ պիտի առաջնորդէ, ուստի կ'առաջարկեմ լուրջ մտածել: Ես կ'առաջարկեմ պարլամենտի մէջ ընկերներով եւ զանազան տեղեր՝ մարմիններով եւ պատրիարքարանի միջոցով՝ ընդհանուր եւ միօրինակ բողոք՝ հրապարակային եւ այլ տեսակի: Մենք այժմ կարող ենք նոյն իսկ Հագգը փաշային դահլիճը ամբաստանել պրովոկացիայի եւ ընդհանուր ջարդի մէջ. ժողովուրդը կը սպասէ թէ ինչ դիրք պիտի բռնէ Դաշնակցութիւնը. ուստի անհրաժեշտ է մեր ուղին գծել որ մարմինները կարողանան գործել: Այս պարագային մենք չենք կարող լռել. լռելը մեր մահն է. անհրաժեշտ է որ մենք սկսինք մեր յարձակումները կառավարութեան դէմ միմիւնկներով՝ սկսած Պոլսէն: Այս օրուայ նախարարի յայտարարութիւնը մեզի իրաւունք կու տայ հարցապնդում ընել կառավարութեան եւ պահանջել լուծում: Եթէ քիւրտերը կարող են ջարդ յառաջ բերել եւ ինքը վստահ է, ինչո՞ւ զօրք չ'ուղարկեր գաւառները:

Վիչապ.— Գտնում է որ Իթթիհատի եւ կառավարութեան դէմ մեր բողոքը եւ որոշումը նոյն ձեւով պիտի լինի: Ես համաձայն եմ ընկեր Վահապին որ պէտք է բողոքի միմիւնկներ գումարել. պէտք է կառավարութեան եւ Իթթիհատին հասկացնել թէ իրենց կոտորելու քաղաքականութիւնը մեզ յայտնի է, որ նրանց տնտեսական հալածանքը հայութեան մահուան խնդիրն է. համաձայն եմ որ փաստաբանները օգտակար կը լինին. բայց աւելի էականը ինքնապաշտպանութիւնն է: Երբ կորիւնները կարողանում են մի շրջան կամ գիւղ փրկել, ուրեմն Հ. Ց. Դաշնակցութիւնը ունի իր մէջ ահագին թուով կորիւններ. երբ ժողովրդին մէջ կայ ինքնապաշտպանութեան ոգին, անհրաժեշտ է որ զարգացնենք եւ դա կը դառնայ կենդանի բողոք, որով կառավարութիւն եւ Իթթիհատ կը տեսնեն որ այլ եւս չէ կարելի մարսել հայուն իրաւունքը:

Վարանդեան.— Գտնում է որ պէտք է խնդիրները չբաժանել. ընկեր Վահապ հողային խնդրի չուրջ միայն կանգ առաւ. իսկ ես գտնում եմ՝ քանի որ բողոքներու մասին սկսանք խօսիլ, մեր բոլոր պահանջները դնենք կառավարութեան:

Վարազդատ.— Համաձայն լինելով ընկեր Վահապի հետ կ'առաջարկէ եւ գաւառներում դիմել խիստ միջոցների, որ կարելի լինի խնդիրը աւելի չուտ լուծել եւ կամ լսելի ընել կառավարութեան:

Ատոմ.— Առաջարկում է չորդեգրել ո՛եւէ արտաքին ցոյց, քանի որ դա մեզ չի օգնի, այլ կը վնասի մեր դատին:

Անտոն.— Մենք չպիտի լայնցնենք մեր տեսութիւննե-

րը, քանի որ ոչ միայն Տիգրանակերտի այլ եւ Սղերդի չրջանում կայ. մեզ համար թիւը կամ տարածութիւնը չէ որ դեր պիտի խաղայ, այլ իրականութիւնը. դրա համար վիճակագրութիւնը մեզ այնքան անհրաժեշտ չէ, թեեւ աւելի լաւ կ'ըլլար ունենալ: Օրէնքները բաւական չեն, այլ պէտք է որ օրէնքը բացատրող կէտեր ալ ունենայ. օրինակ մի գիւղ որ ունի որոշ վարելու հող, ունենալու է իր արօտատեղին: Նոյնպէս՝ երբ երկու հոգի գնում են կառավարութեան իրանց ձեռքին ունենալով նոր եւ հին քէչաններ[33], պէտք է իրաւունք տրուի հողը մշակողին: Նմանապէս՝ գաղթականների խնդիրը. վերադարձող հայ գաղթականներին տալ նպաստ, ինչպէս տալիս են մուհաճիրներին: Դարձեալ՝ անհրաժեշտ է պաշտօնեաներու փոփոխութիւն. եթէ այս կազմը մնայ, երբ ամբողջ Մուշի մէջ մի հայ ժանտարմ չի լինի, ոչ մի օգուտ չենք ունենար. ի նկատի պէտք է ունենալ որ մեր չրջանը կռուելու ցանկութիւն չունի: Այն չրջանը որ ունեցել է յեղափոխական անցեալ եւ անցեալում ուր մահը աւելի չատ էր քան ծնունդը, մինչ այժմ ծնունդը կըրկնապատկուել է. եթէ ի նկատի առնենք եւ տնտեսական ներկայ դրութիւնը՝ չատ աւելի լաւ պիտի գտնենք ան, քան անցեալը. մենք անցեալ Ընդհանուր Ժողովին մէջ որոշեցինք լեկալիզացիայի ենթարկուել, իսկ այժմ յանկարծ ուզում ենք յեղափոխական աքթիւ գործ կատարել. դա կը վնասէ մեզ, մեր հմայքը կորսուած է, լաւ է առայժմ զիջող լինենք եւ ներքին ոյժը բարձրացնենք. այդպէսով երբ ոյժ կ'ունենանք՝ կարող ենք անել եւ օրինականը եւ ոչ-օրինականը:

Ժամանակը լրացած ըլլալով, նիստը փակուեցաւ որոշեալ ժամուն:

Նիստ Լե.

9 *Մեպտ.* 1911 (*առաւօտ*)

Ներկաներ՝ Պարսկաստանի, Ամերիկայի, Կարինի, Վանի, Խարբերդի, Կեսարիոյ, Տրապիզոնի, Սեբաստիոյ, Մուշ-Սասունի, Ուս. միութեան, Սամսոն-Մարզուանի պատգամաւորները, Բիւրոներու ներկայացուցիչները. վճռական ձայնով՝ Բաքու. խորհրդակցական ձայնով՝ Վարազդատ, Ասլան, Մելքում, Մարզպետ, Վահան:

Նախագահում է ընկեր Ասլան: Օրակարգն է՝ հողային հարց:

Երէկուայ նիստին մէջ առաջադրուած հարցի մասին արդէն վիճաբանութիւններ կատարուած ըլլալով՝ նախագահը քուէի դրաւ մէկ-երկու էական սկզբունքներ.

այսպէս (1) Վարչական եղանակով եւ արդէն գոյութիւն ունեցող օրէնքներով հողային հարցը լուծելու տեսակէտը ստացաւ 12 ձայն եւ անցաւ իբրեւ որոշում:

Վահապ.— Իմ կարծիքով, հողային խնդրին հետ պէտք է կապել նաեւ ապահովութեան հարցը քանի որ իրարու հետ չատ սերտ կապով կապուած օրինակներ կան. Վարագայ վանքի, Սանասարեանի հողային խընդիրները չատ բնորոշ են:

Անտոն.— Ապահովութեան խնդիրը պէտք էր կապել աւելի «Դաշնակցութիւնը եւ կառավարութիւնը» խընդրին. թէեւ կ'ընդունիմ որ ապահովութեան հարցը կապուած է բոլոր հարցերուն հետ, բայց լաւ է այժմ հողային խնդիրը առանձին լուծենք, իսկ գալով ապահովութեան խնդրին՝ այդ ընդհանուր տակտիկը ճշդելու ատեն կրնայ է որոշել:

Վարանդեան.— Երկու կարծիք կայ — մէկ մասը կ'ուզէ որ հողային խնդրին կապուի նաեւ ապահովութեան խնդիրը, այն ինչ ուրիշներ կ'ուզեն գատել:

Նախագահը.— Ընդհանուր տրամադրութիւնը հողային հարցը առանձին քննելու տեսակէտին կողմնակից է, ուստի աւելորդ է քուէի դնել. թող ընկեր Անտոն կարդայ իր բանաձեւը որպէսզի իր բանաձեւը քուէարկուի:

Քուէարկութեան համար ներկայ են 14 ձայն. ընկեր Անտոն կը կարդայ իր հետեւեալ բանաձեւը, որ ընդունեցաւ միաձայնութեամբ:

1) Նկատի ունենալով որ չնորհիւ հայկական չրջանների մէջ համիտեան ռեժիմի եւ մանաւանդ 1890-1908ին իշխող բացառիկ ճնշումների՝ բռնութեան, կեղծիքի, կողմնապահութեան, օրէնքի բացակայութեան — հայ հողագործը զրկուել է աշխատանքի եւ ապրուստի համեմատհրաժեշտ միջոցից՝ հողից, հարկադրուած՝ տարեկան հասոյթին 40-60%ը այս կամ այն ձեւով վճարելու բռնակալներին ու դրամատէրերին:

Նկատելով որ առանց այդ բացառիկ ճնշումների հետեւանքների վերացման, հայ ճնշուած տարրին համար մեռած տառ կը մնան սահմանադրութիւնն ու արդարութիւնը եւ ընդհակառակը՝ բռնակալները, յափշտակիչները, գեղծարարները (սահմանադրութեան, օրէնքի ու կառավարութեան ձեռնպահութեամբ) կրնան խրախուսուիլ, պատեհ առթիւ նոր օրինազանցութիւններ գործելու համար:

2) Ընդունելով որ Օսմանեան երկրի հողային օրէնքների իմաստով իսկ հողը վերապահուած է մշակողին եւ հայերի հողերի կատարուած փոխանցումները արդիւնք են կամ բացարձակ բռնութեան, կամ հայերի գաղթեցնելուն ճնշման տակ եւ կամ անարժան պաշտօնեաների

33.- Քոչաններով — կալուածաթուղթերով, սեփականութեան փաստաթուղթերով: Նոյն իմաստով կը գործածուի նաեւ թափու:

կողմէ օրէնքներու կեղծելուն կամ չիլ մեկնաբանութիւններ անելուն։

3) Համոզուած որ աւատական մնացորդներով լեցուն հայ-քրտական չրջաններու մէջ ամէն մի աւատականի կողմից ամենաչնչին հողի տիրանալը համահաւասար է ղրանով իսկ ամբողջ գիւղին ու չրջանի վրայ իշխելուն, անվերջ բռնութիւնների հետ միասին։

4) Դիտելով որ իսլամ մուհաճիրների անուան տակ վերջին պատերազմից յետոյ օսմանեան հողն են գաղթած եւ կը չարունակեն գաղթել չատ անգամ աւազակութեան ու գողութեան համար հալածուողները, որոնց հողերը կը յանձնուին ռուս գաղթականների[34] որ մուհաճիրները մեծ մասամբ կը տեղաւորուին հայերի իբր թէ ազատ կամ մահվիլ[35] համարուած գետինների վրայ, զանց առնելով Միջագետքի բերրի բայց ամայի դաշտերը եւ խոյս տալով հայկական չրջանի հողաչատ մահմետական գիւղերէ, որոնց հանդէպ մուհաճիրները անկարող պիտի լինէին ցանկացած բռնութիւնները կատարելու։

5) Տեսնելով դրա հետ միասին, որ յանուն նոր կարգերու եւ սահմանադրութեան, տասնեակ հազար հայ հալածուածներ մնալով օտարութեան մէջ առանց հողի, դարձած են այսօր մայր երկիր, բայց կը գտնուին թշուառ վիճակի մէջ առանց հողի, անասունի, իրենց հողերը անցած տեսնելով զանազան կարգի բռնաւորներու ձեռքը։

6) Վստահ որ չահագրգռուած եւ խապիլական աշխարհահայեացք ունեցող եւ այն էլ տեղացիների մի տարրից միայն կազմուած պաշտօնէութիւնը իր աշառութեամբ ու կողմնապահութեամբ, բնականօրէն պիտի ստեղծէր վերը յիշուած անարդար կացութիւնը, ապագային նկատմամբ եւս չխոստանալով աւելի յուսալի արդիւնք։

Ընդհ. Ժողովը որոշում է.

1) Հայ տարրի 1895ին գոյութիւն ունեցող հողային status-quo*-ի վերահաստատումը համարել կառավարութեան արդարամտութեան եւ կուսակցական համերաշխութեան ամենաչական պայմաններից մին։ Հողային թալանի խնդիրը լուծուելու է գոյութիւն ունեցող հողային օրէնքների հիմնական սկզբունքներու հիման վրայ, որ կը տրամադրէ հողը ապահովել աշխատողին, վարչութեան ուժով վերացնել կատարուած բռնութիւն եւ զեղծումներ, օրէնքի խեղաթիւրումներ. աւելի բարդ դէպքում խնդրի կարգադրութիւնը թողնելով խառը մարմիններին։*

2) Մուհաճիրների եւ այլ հողազուրկների համար ազատ հողեր փնտռելիս, վերջիններիս մէջ չհամարել գիւղերի արօտատեղիները, մարանները[?], բալթաջիքները[?], ճլաստանները[?], անտառները ինչպէս եւ առանց քոչանի մշակուող հողերը։ Ամէն պարագայի մէջ կովկասից եկած կամ գալիք զինուած եւ կասկածելի աշխատաւորութեան ու բարոյականի տէր գաղթականներին տեղաւորել Ջօրի եւ Միջագետքի հողաչատ եւ այլ չրջանների մէջ, ամենածայրայեղ դէպքում միայն տեղ տալով հայկական չրջանների մահմետական գիւղերի մէջ կամ կից, 8 ժամէն ոչ պակաս հայ գիւղացիների հողային սահմաններից։

3) Իսլամ մուհաճիրներին վերապահուած հողային, հարկային եւ այլ կարգի օժանդակութիւնները տարածել օսմանեան երկրէն դուրս փախած ու վերադարձածների վրայ, ինչպէս եւ այն գիւղերի, որոնք աւերուած ու թալանուած են համիտական ռեժիմին դէմ կռուելու համար։

4) Հայ գիւղերից հեռացնել բոլոր այն ոչ-հայերին որոնք առնելիքների կամ այլ պատրուակներով 1890-ից ի վեր հաստատուած են հայ գիւղերի մէջ, խառը մարմինների միջոցաւ քննելով անոնց բռնօրէն հաստատած բնակութեան պատճառի էութիւնն ու իրաւասութիւնը։

5) Վերաքննութեան ենթարկել 1890-ից ի վեր էշրաֆների, քաղաքացիների եւ այլ ազդեցիկների կատարած հողային գրաւումները, օրինականութեան դէպքում այդպիսիների հողերը (փոխանցումների կամ յատուկ վարձատրութեան միջոցով) միացնել մէկ կտորի մէջ (իր բնական սահմաններով), իսկ մրիպա հողագործներին հող տալով սեփական խալի հողերէն։

6) Իբրեւ գրաւական անաչառ վարչութեան եւ օրէնքի գործադրութեան ու կեդրոնի հրահանգների գործադրութեան, օր առաջ վերակազմել հայկական գաւառների վարչութիւնը եւ ժանտարմըրին, տեղացիների տեղ նշանակելով դրսեցի պաշտօնեաներ, որոնց մէջ իսլամ պաշտօնեաների հետ լինելու են նաեւ հայեր (վերջիններիս թուի համեմատ)։

Հողային խնդրին չուրջ մարմինները ինչ հարց որ ստանան, պէտք է ուղարկեն Բիւրոյին կազմելու համար ընդհանուր ցուցակներ։

Որոշուեցաւ հողային խնդիրը վերջացած նկատել։ յանձնարարուեցաւ յանձնախումբին խմբագրել վերջնական բանաձեւը, նկատի ունենալով նաեւ իրաւաբանական տեսակէտները։

Վահագ.— Քանի որ հողային խնդրին առթիւ առայժմ ուրիշ ըսելիք չունինք, կ'առաջարկեմ անցնիլ «Դաշնակցութեան տակտիկի մասին», ճշդելու համար յառաջիկային մեր բռնելիք ընթացքը։

Վարանդեան.— Կ'առաջարկեմ հետեւեալ բանաձեւը։ «Ընդհ. Ժողովը կը յանձնարարէ իր ձեռնհաս մարմիններուն, փարլամենթի դաշնակցական երեսփոխաններուն եւ դաշնակցական ընկերներուն պայքարիլ կառավարութեան հակահայ քաղաքականութեան դէմ, այն

34.- Ըստ կ'ուզէ – Ռուսիայէն եկած թրքացեղ գաղթականներու։

35.- Մահիլիւլ – պետական սեփականութեան հող։

բոլոր միջոցներով՝ որ կը թելադրեն օրէնքը եւ կացութիւնը»։ Բանաձեւը անցաւ միաձայնութեամբ եւ որոշուեցաւ միացնել Իթթիհատի բանաձեւին։

Անտոն.— Անցեալ օր խօսելու ատեն ես յայտնեցի, թէ ինչ ընթացք պէտք է ունենանք. թէեւ մենք չատ տեսակ պահանջներ ենք ներկայացուցած, բայց գոնէ անոնց մէկ մասը եթէ գործադրուին, այն ալ բան մըն է։ Գալով քիւրտերուն՝ անոնց հետ պէտք է համերաշխիլ քանի որ քիւրտ աչխատաւորութիւնն ալ մեզ պէս հետաքրքրուած է հողային խնդրով եւ անոնց հետ կրնանք աչխատիլ. իսկ հակառակ պարագային եթէ կառավարութիւնը չուզէ գոհացում տալ՝ կ'առաջարկեմ դիմել օրինական ամէն միջոցներու։

Տրուած որոշումը այս մասին բաւ համարուեցաւ։

Ժողովը թէեւ ուզեց անցնիլ ազգային-մչակութային խնդրին, բայց բանաձեւը լրիւ չըլլալուն՝ յետաձգուեցաւ յաջորդ նիստին։

Կարդացուեցաւ ինքնապաչտպանութեան գործի համար համապատասխան մանախումբի կողմէ պատրաստուած բանաձեւը, որուն իբր լրացուցիչ կարդացուեցաւ նաեւ ընկեր Անտոնի բանաձեւը։ Այդ բանաձեւներէն միաձայնութեամբ ընդունուեցան հետեւեալ կէտերը։

1) Ինքնապաչտպանութեան գործը տանելու համար Ընդհ. Ժողովի կողմից ընտրուում է յատուկ մարմին, որի տրամադրութեան տակ է դնելու կեդրոնական կասսայից ինքնապաչտպանութեան յատկացուելիք գումարները։

2) Տեղական մարմիններից կը զատուին տեղական ինքնապաչտպանական մարմիններ, որոնց տրամադրութեան տակ կը դրուի կուսակցական գոյքը եւ տեղական հասոյթների նոյն գործին յատկացուելիք տոկոսը։

3) Կուսակցական ուժերի մի մասը զբաղուում է ինքնապաչտպանութեան գործի մէջ իր ձեռքն անցնելով կուսակցական ապրանքը, ինքնապաչտպանութեան գործին յատկացուած տեղական միջոցների %-ը։

4) Ինքնապաչտպանութեան մարմինը կը գործէ պարտաւորիչ խորհրդակցութեամբ՝ համապատասխան ձեռնհաս մարմիններուն։

5) Բիւրոները կանխավճար մը կ'ընեն ինքնապաչտպանութեան մարմնին առաջին առթիւ վար դնելու համար իր ստանալիք սակերու գումարէն։

6) Ինքնապաչտպանութեան մարմինը չպիտի զբաղի զէնք բերելու կամ տեղափոխելու գործով. գնումներն ու տեղափոխութիւնները պիտի կատարուին չէզոք մարմիններու միջոցաւ, վաճառականական հողի վրայ։

7) Ընդհ. Ժողովը կը յայտարարէ իր մարմիններուն որ հասկցնեն հայ ժողովրդին թէ ոեւէ ռէակսիոնի կամ կոտորածի դէմ բացի բարոյական աջակցութենէ չեն կրնար կուսակցութեան վրայ դնել ղրամական կամ զինական ակնկալութիւններ։ Ոեւէ վտանգի պահուն կուսակցութիւնը իր միջոցներով դուրս կու գայ, իսկ ժողովուրդն ալ անպայման պէտք է իր յոյսը դնէ իր միջոցներուն վրայ։

Ազատամարտի չուրջ.— Ընտրուած մասնախումբին կողմէ ընկեր Նշան կարդաց պատրաստուած բանաձեւը, որ կազմած են խմբագիրներու եւ վարիչ ընկերներու հետ խորհրդակցելէ յետոյ։

1) Ուղղութեան մասին աւելի չրջահայեաց ըլլալ եւ չեղումներու տեղի չտալ։

2) Խմբագրական եւ վարչական մարմինը ընտրել Բիւրոյի կողմէ եւ զայն նկատել պատասխանատու։

Մէկ-երկու ընկերներու կողմէ դրուեցաւ հետեւեալ առաջարկը։

3) Գործը դնել չահակցական հողի վրայ, այսինքն թերթին ելեւմտացոյցը հաւասարակչռել եւ կազմակերպութեան համար նշանակուած տարեկան գումարը վերադարձնելէ յետոյ՝ մնացեալը բաժնել խմբագիրներու եւ վարչական մարմնի անդամներուն մէջ, համեմատական հաշուով։

Զրգռ.— Գործնական չեմ գտներ այդ առաջարկները. լաւ չէ Ազատամարտի խմբագրական կազմի Բիւրոյին ձգելը եւ միայն 1 հոգի պատասխանատու նշանակելը. իմ կարծիքով Ընդհ. Ժողովը պէտք է ընտրութիւն ընէ եւ այն ալ 3 հոգիի վրայ. մէկ՝ վարիչ, մէկ՝ խմբագրապետ եւ մէկ՝ քարտուղար. այդ երեքը հաւաքաբար պատասխանատու նկատելու է կուսակցութեան առջեւ։

Ասլան.— Մասնախումբի կողմէ գծուած է որ խմբագիրները 9 ժամ աչխատին. ես կը գտնեմ այս չափազանց ծանր, քանի որ խմբագիրները մեքենական աչխատանք չէ որ պէտք է տանին, այլ ստեղծագործող աչխատանք, եւ անոնք պէտք է օրինական զարգացումով կարենան օգտակար ըլլալ, իսկ այս կերպով բանուորի պէս ստիպուած են աչխատիլ եւ չյառաջդիմել։

Տիգրան.— Եթէ յանձնախումբը այդ առաջարկները բերած է՝ կ'ուզեմ գիտնալ թէ ի՞նչ թերութիւններ նկատած է եւ ուսկէ՞ բխած են այդ առաջարկները։

Ընկեր Նշան կու տայ բացատրութիւններ այդ պատճառներու մասին։

Սուրէն.— Կարծես թէ մեր թերթին վրայ քննադրոյ չէ եղած, երբեմն թղթակցութիւններ կան որ այս կամ այն անիրաւ պաշտօնեան պաշտպանած ես։

Ասլան.— Սխալ է ընկեր Սուրէնի ըսածը. քանի որ մենք նշանակած ենք թղթակիցները կոմիտէներու ցուցմունքներով, ուստի այդ թղթակցութիւններու պատասխանատուն մարմիններն են։

Ա. Շաւարշ.— Իբրեւ հաշուեքննիչ, Ազատամարտի մասին տուաւ բացատրութիւններ, որոնց համաձայն թերթը կազմակերպութենէն մինչեւ ցարդ ստացած է մօտաւորապէս 1830 ոսկի, իսկ զանազաններէ 316 ոսկի։ Ասոնց փոխարէն՝ կարասի, գոյք ունի 65 ոսկի արժէքով, տպարան եւայլն 775 ոսկի, գանձումը ապահով

նկատուած ապառիկները կան 1200 ոսկի արժէքով։ Այնպէս որ ներկայ վիճակով Ազատամարտը իր ծախքը հաւնելով ամիսը 7-8 ոսկի չահ կ'արտադրէ։ բացի այդ 100 օրինակի չափ ձրի թերթ կ'ուղարկուի զանազաններու։ ծանուցումներու 600 ոսկիի հասոյթ մը ունի։ Ազատամարտ կրնայ ամիսը 8-10 ոսկի վճարել ի հաշիւ իր պարտքին։

Տիգրան։— Ազատամարտի անկանոնութեան պատճառը հոն է, որ պատասխանատու մարմին մը չէ եղած. պէտք է պատասխանատու մարմին մը ունենայ որ տանի գործերը։

Մէմօ։— Եթէ ընկերներու ըսածին պէս ըլլայ, կազմակերպութեան պահանջը կը կաղայ, ուստի մինչեւ այդ գումարի գանձումը պէտք է թերթը Ընդհ. Ժողովի հսկողութեան տակ պահել, ապա միայն ենթարկել ռայոնական ժողովին։

Ժամանակը լրացած ըլլալով՝ հարցին նկատառման չարունակութիւնը յետաձգուեցաւ յաջորդ նիստին եւ ժողովը փակուեցաւ։

Նիստ ԼԶ։

9 Սեպտ. 1911 (երեկոյ)

Ներկայ՝ Ամերիկայի, Մուշ-Սասունի, կարինի, Սամսոն-Մարզուանի, Տրապիզոնի, Տիգրանակերտի, Սեբաստիոյ, Վանի պատգամաւորները. Արեւմտ. եւ Արեւել. Բիւրոներու ներկայացուցիչները. Վճռական ձայնով՝ Տիգրան. խորհրդակցական ձայնով՝ Սաթօ, Մարգպետ, Մելքում, Ժիրայր։

Հաշուեքննիչ յանձնախումբի կողմէ ընկեր Տիգրան բերանացի զեկուցում մը ըրաւ մարմիններու հաշիւներու մասին ընդհանրապէս, Արեւմտեան Բիւրոյի (Թըրքահայ հատուած եւ Դրօշակ) մասնաւորապէս, գրաւոր տեղեկագիր եւս ներկայացնելու խոստումով. կը դիտէ որ բոլոր մարմիններն ալ հաշուական թերութիւններ եւ նշանակուած սակերու հակառակ ծախքեր ըրած են։ «Դրօշակ»ի խմբագրութեան պիւտոները իրենց պէտքերը հոգալու համար անձեռնմխելի գումարէն ծախած են, անոր քանակութիւնը իջեցնելով մօտաւորապէս 10.000 ֆրանկի։ Ցանձնախումբը ծանրացաւ Ե. Ընդհ. Ժողովէն անմիջապէս յետոյ, Ցուլիսէն-Մարտ պահուած հաշիւներու մէջ դրամական անհաւասարակշռութեան մը մասին, որուն գումարը կը հասնի 80-90 ոսկիի. այս առթիւ որոշեցաւ լսել ընկեր Հրաչի բացատրութիւնները, յաջորդ ժողովին մէջ։ Դիտել տրուեցաւ նաեւ Արեւմտ. Բիւրոյի կողմէ Զարիֆեանի ի հաշիւ անհատի մը իբր կանխավճար տրուած 150 ոսկիէ աւելի գումարի մը մասին՝ որուն գանձումը այնքան ալ ապահով չի թուիր. այս առթիւ ալ լսուեցաւ ընկեր Վահագի բացատրութիւնները, որ յայտնեց թէ Արեւմտեան Բիւրոն արդէն սկսուած յարաբերութիւններն է որ չարունակեց, հիմնուելով խնդրոյ առարկայ անձին հանդէպ տածուած վստահութեան վրայ։ Ասոր հետ միաժամանակ, վերոյիշեալ կանխավճար-գումարը լինքն անձամբ տուած ըլլալով, եթէ երբեք անոր գանձումը անկարելի դառնայ, ինք կը ստանձնէ ժամանակի ընթացքին մէջ մուծել։ Ընկեր Տիգրան Ե. Ընդհ. Ժողովի կողմէ ընտրուած իննի յանձնախումբի հաշուական սեկցիայի իբրեւ անդամ՝ տեղեկութիւններ տուաւ նաեւ նախկին Պատասխանատու մարմնի հաշիւներու մասին։ Խիստ քննադատութեան ենթարկուեցաւ հաշուական գործերու մէջ տիրող անկանոնութիւնը, մանաւանդ այն պարագան որ կուսակցութեան հասոյթները պակսած ըլլալով հանդերձ, ծախքերը ոչ միայն նախագծուած սահմանէն չեն պակսեցուած, այլ ընդհակառակը անցած են, պատճառ դառնալով որ անձեռնմխելի գումարն ալ սպառի զանազան կողմնակի գործերու վրայ։

Այս պարագաները աչքի առջեւ ունենալով, ժողովը կրկին անգամ Քոնթրոլ-մարմնին վրայ ստիպողական պարտականութիւն կը դնէ,

1) Բոլոր մարմիններու հաշիւները խիստ քոնթրոլի ենթարկել եւ աւելորդ ծախքերը արգիլելու համար ընել կտրուկ կարգադրութիւններ։

2) Պահանջել չուղարկուած հաշիւները, կուսակցութեան հաշուական ընդհանուր պատկերը կազմելու համար։

3) Մշակել եւ հետապնդել հաշուական միօրինակ սիստեմ։

4) Հաւասարակշռել եւ հարկ եղած որոշումները ընել Բիւրոյի չհաւասարակշռուած հաշիւին մէջ, նկատի առնելով այս առթիւ տրուած եւ տրուելիք բացատրութիւնները եւ ծանօթանալով փաստերուն։

Պարտականութիւն յանձնուեցաւ նաեւ ընկերներ Բժիշկի, Ակնունիի, Ժիրայրի պատրաստել յառաջիկայ տարեշրջանի պիւտճէն։

Նիստը փակուեցաւ որոշեալ ժամուն։

Նիստ ԼԷ։

10 Սեպտ. 1911 (երեկոյ)

Ներկաներ՝ Պալքանի, Ամերիկայի, Կեսարիոյ, Տիգրանակերտի, Սամսոն-Մարզուանի, Խարբերդի, Մուշ-Սասունի, Սեբաստիոյ, կարինի, Տրապիզոնի պատգամաւորները. Բիւրոներու ներկայացուցիչները։ Վճռական ձայնով՝ ներկայ ընկեր չկար. խորհրդակցական ձայնով հրաւիրուածներէն ներկայ էին Սաթօ, Ասողիկ, Ակնունի։

Բիւրոյի գործունէութիւնը։— «Ազատամարտ»ի եւ այլ հաշուական խնդիրներ։— Ընկեր Հրաչ բացատրութիւններ տուաւ ե. Ընդհ. Ժողովէն յետոյ մինչեւ Մարտ Բիւրոյի հաշուին մէջ գտնուած բացերու մասին, նամակներու թուականներով ապացուցանելով որ մէկ-երկու գումարներ — յանձնուած «Ազատամարտ»ին՝ իր միջոցով — կրկին անգամ արձանագրուած են, քանի որ ինքը նման գումարներ չէ ստացած։

Այս պատճառով պատգամաւորները կրկին անդրադարձան հաշուական թէ Բիւրոյի գործունէութեան նկատառման։

Վիշապ[եան]։— Բիւրոյի գործունէութիւնը քննադատելու ատեն պէտք է ղեկավարուինք չատ որոշ տեսակէտներով. տեսանք որ Բիւրոն իր գործունէութեան ընթացքին մէկ կամ միւս խնդիրներուն վրայ աւելի ծախսած է հակառակ նախահաշուի տրամադրութեան եւ այդ բնականաբար ի վնաս միւս պահանջներուն որով՝ ես կ'ըսեմ որ Բիւրոյի գործունէութիւնը վնասակար եղած է։

Մէմօ։— Հաշուեքննիչ յանձնախումբը պէտք եղած ձեւով տեղեկութիւն չէ տուած, որով ճշգրտօրէն չկրցանք հասկնալ. ընկեր Անտոն իր բացատրութեամբ, այլ կերպ կը լուսաբանէ հաշուական ծախսերը, իսկ ընկեր Վահագ բոլորովին այլ կերպ։ Ուստի կ'առաջարկեմ որ հաշուեքննիչ յանձնախումբը աւելի մանրամասն կերպով տեղեկաբերութիւն ընէ, որպէսզի ըստ այնմ քննենք եւ եզրակացնենք։

Ակնունի։— Հաշիւի այն տարբերութիւնը որ կայ, այդ քննելու համար յանձնած եմ ընկեր Հրաչին. ինչպէս որ տեսած էք ելքը աւելի է քան մուտքը. քանի որ ես անձնական դրամ չեմ ունեցած, ուստի չի կրնար իմ դրամս եղած ըլլալ, կը նշանակէ որ գումար մը եկած է եւ մոռցուած արձանագրուելու։ Եթէ քննելու ըլլայ՝ վստահ եմ որ կարելի պիտի ըլլայ գտնել։

Ինչպէս անցեալ նիստին ալ նման որոշում մը տրուած էր, յարմար դատուեցաւ այդ խնդիրը յանձնել քոնթրոլ մարմնին որպէսզի քննէ եւ երեւան հանէ այդ տարբերութիւնը։

Նախագահ։— Պատասխանատու մարմնի նախասահմանադրական չրջանի հաշիւներու մասին ընկեր Ակնունին պէտք է տեղեկաբերութիւն տայ, քանի որ ինքն ալ անդամ է եղած։

Ակնունի։— Այդ հաշիւները կը պահէր ընկեր Վահագն[36], ուստի ան պիտի գիտնայ, հաւանաբար Ժրնեւ ըլլայ։

Անտոն։— Ընդհ. Ժողովի ամէնէն մեծ գործն է կուսակցութեան հաշիւները քննել, այն ինչ տակաւին այս ժողովին չէ ներկայացած Պատասխանատու մարմնին նախասահմանադրական չրջանի հաշիւները. այս բանը օրինաւոր չէ, քանի որ հաշիւները պէտք չեն մթութեան մէջ մնալ եւ պէտք էր ներկայացնել նոյնիսկ մարմիններուն։ Անցեալ ժողովին որոշած էինք քննիչ յանձնախումբի յանձնել. ի՞նչ եղաւ։

Ակնունի։— Ճիշդ է որ Ընդհ. Ժողովն վերջ պէտք էր հաշիւները քննուէին, բայց քաղաքական պատճառներով կարելի չէ եղած Թիֆլիս երթալ եւ հաշիւները քննել, ուստի այդպէս ալ մնացած է։

Վահագ։— Նախահաշուին մէջ նշանակուած է չատ մը մուտքեր. ինչո՞ւ բոլոր մարմինները չեն ուղարկած բոլոր որոշեալ գումարները. եթէ դրամ չէ եկած, չի նշանակեր որ մենք պէտք չէ ծախսէինք, քանի որ չատ մը մարմիններ իրենց բոլոր մուտքը ծախսած են տեղական գործերու վրայ։

Անտոն։— Իմ ըսածս այն է որ մեր կուսակցութեան գործունէութեան մէջ, փոխանակ համաչափութեան դիմելու սկսանք թերթին վրայ ծախսել. կան նամակներ փոխանակուած Ժընեւի եւ Բիւրոյի միջեւ, եւ պիտի տեսնէք թէ այն ժամանակ մենք համաձայն չէինք թերթի լոյս տեսնելուն։ Գալով Մուշին՝ Ընդհ. Ժողովի որոշմամբ, 100 ոսկիի մուտք պէտք էր ունենար, այն ինչ եղած է 300 ոսկի, բայց ծախսուած է տեղին վրայ։ Ինչպէս որ ըսուեցաւ ուրիշ ընկերոջ մը կողմէ, լաւ է որ հաշուական մասնախումբը գրաւոր կերպով ամփոփ տեղեկագիր մը պատրաստէ եւ ներկայացնէ՝ հիմնուելով նախահաշուին վրայ։

Զրգօ։— Եթէ Բիւրոները չհետապնդեն եւ մարմիններն դրամ չպահանջեն, բնականաբար այս արդիւնքը կու տայ. օրինակ Վանը բաւական հասոյթ ունեցած է, բայց տեղւոյն վրայ ծախսած է եւ 50 ոսկի ալ պատրաստ դրամ մնացած, չատ տեղեր ալ զանազաններու վրայ ապառիկ մնացած է. այս տեսակէտով մասնաւորապէս Արեւելեան Բիւրոն չատ թոյլ եղած է։

Ռոստոմ։— Ես իբրեւ անդամ Արեւել. Բիւրոյի հետեւեալ տեղեկութիւնները տամ. նախ այն որ՝ այն կողմերը կազմակերպութիւնները չատ թոյլ են. բացի այդ ազատ ընկերներ չունինք որ հետապնդեն. մենք բոլորս զբաղած ենք եւ այն տեղերը ճամբորդելը չատ դժուար է եւ մեծ ծախսի կարօտ։

Աւետ։— Երբ կը խօսինք պէտք է նկատի ունենալ որ սահմանադրութենէն վերջ՝ նոյնիսկ դաշնակցական գործիչ ընկերներ թուլցած են եւ բնականաբար այդ կ'անդրադառնայ նաեւ մասսաներուն վրայ, իսկ գալով գործիչներուն նպաստ տրուած ըլլալու հարցին, կ'ըսեմ թէ ոեւէ ընկեր որ աշխատած է եւ հիւծուած, կարելի՞ է չօգնել։

Ընկեր Նշան յանձնախումբի կողմէ կարդաց «Ազատամարտ»ի բանաճեւը։

Վարազդատ։— Գիտենք որ յեղափոխութիւնը արտա-

36.- Տաթեւեան Վահագն։

կարգ վիճակ մըն է. այնպէս չէ, սակայն, թերթը, թէեւ ան ալ արտակարգ վիճակներ ունեցաւ եւ անցաւ այդ քրիզը: Թերթը հանդարտ գործունէութիւն ունի եւ կրնայ ունենալ այժմ. անոր բովանդակութենէն մեծ բան կախում ունի. մենք տեսանք որ անոր ղեկավարները լաւ տարին եւ մեր դիրքը բարձրացուցին: Ուստի այնպէս ընենք որ անոր խմբագիրները չծուլանան եւ չվհատին, եւ նոյնիսկ քաջալերուին:

Ակնունի.— Երկու կէտ կայ այս հարցի մասին. մէկ ու միւս մասը բացառաբար չատ է կարեւորութիւն տալիս, միւս մասն էլ ցանկանում է թերթի գոյութեան. մեր կազմակերպութեան համար իսկապէս որ օգտակար եղած է թերթը, բայց չտանք չափազանցուած նշանակութիւն. ոչ ոք կարող է ժխտել նրա օգտակարութիւնը: Լաւ չէ թերթը յանձնել մի խմբագրապետի եւ մի վարիչի. եւ այդպէս չէ եղած անցեալին ալ. միշտ մարմինների յանձնելու է, որպէսզի հաւաքաբար տանին այդ գործը: Գալով ընտրութեան ձեւին՝ փոխանակ Արեւելեան եւ Արեւմտեան Բիւրոներուն ձգելու անոր խմբագրութիւնը, աւելի գործնական կ'ըլլայ միայն Արեւմտեան Բիւրոյին յանձնելու որ ան ընտրէ եւ հսկէ: Ստորագրաս պաշտօնեաները վարձատրելու տեսակէտին մէջ ես ալ համաձայն եմ որ աւելի լաւ վարձատրուին: Գալով խմբագրապետին՝ պէտք է գիտնանք որ ան համեմատաբար չատ քիչ կը ստանայ, ինչպէս նաեւ վարիչը որ կը ստանայ միայն 10 ոսկի, այն ինչ 15 ոսկիով պաշտօն գտած էր, բայց չծողինք որ գնայ քանի որ գործերը չի կարելի երեսի վրայ թողնել: «Ազատամարտ»ը դնել չհակցական հողի վրայ իմ կարծիքով լաւ չէ, քանի որ 3-4 տարիէ որ թերթերը կարող են չահ բերել: Ահա իմ կարծիքս եւ կը խնդրէի որ յանձնախումբը փոխէ իր առաջարկը:

Մելքում.— Ես ալ ծանօթ եմ մի քիչ տպագրական եւ խմբագրական գործերուն եւ կը կարծեմ որ չպիտի այդքան լաւատես ըլլալ եւ նորանոր ծախքեր, յաւելումներ ընել, այդպէսով նորանոր պարտքեր չդիզելու համար: Գալով վարիչին՝ պէտք է առանձինն մարդ ըլլայ եւ միակը կառավարէ տպագրական եւ հրատարակչական գործերը: Մենք չպիտի օրինակ առնենք եւրոպական թերթերէն, որոնք աւելի նպաստաւոր պայմաններով է որ կ'ապրին. պէտք է նկատի ունենալ որ կուսակցական մամուլը այլ է եւ անոր խմբագրական կազմը անպատճառ որոշ չափով զոհողութեան ընդունակ տարրեր ըլլալու են, քանի որ շահակցական գործ չէ այլ գաղափարական: Եթէ մենք գրաշարի մասին ժամի խնդիր կ'ընենք, կարելի չէ նոյնը ընել նաեւ խմբագիրներու մասին: Իմ կարծիքս այն է որ թերթը de facto այսօր բաց ունի եւ պիտի ունենայ. ուստի եթէ զոհողութիւն չըլլայ այս գործը առաջ չ'երթար:

Նիստ ԼԸ.

10 *Սեպտ.* 1911 (*առաւօտ*)

Ներկաներ՝ Պալքանի, Մուշ-Սասունի, Կարինի, Վանի, Սեբաստիոյ, Պարսկաստանի, Ամերիկայի, Տիգրանակերտի, Սամսոն-Մարզուանի, Կեսարիոյ, Տրապիզոնի, Խարբերդի պատգամաւորները. Բիւրոներու ներկայացուցիչները. խորհրդակցական ձայնով՝ Սաթօ, Մելօ, Վարազդատ, Մարզպետ, Լեռնեան, Մելքում, Ժիրայր:

Ընկեր Ռոստոմ ժողովին յայտնեց Թաղիզատէի առաջարկը՝ թէ պարսիկ դեմոկրատ կուսակցութիւնը մտաղրութիւն ունի, իր քոնկրէի իսկ որոշումով, պլոք կազմել Դաշնակցութեան հետ: Ու քանի որ Ընդհ. Ժողովի որոշումն ալ համապատասխան է այդ մասին, հետեւաբար ընկեր Ռոստոմ ժողովին առաջարկեց խորհուրդ տալ Պարսկաստանի ընկերներուն՝ որպէսզի օգտուին առիթէն եւ համախորհուրդ գործեն: Ցետոյ միջոցներ ձեռք առնել՝ որպէսզի կառավարութիւնն ալ իր նիւթական աջակցութիւնը բերէ այդ գործին: Առաջարկեց նաեւ նիւթական անմիջական աջակցութիւն ուղարկել Պարսկաստանին: Որոշուեցաւ այդ առաջարկը նկատի առնել պիւտճէի քննութեան ժամանակ:

Բիւրոյի դրամական եւ բարոյական գործունէութեան չուրջ.— Առաջարկուած օրակարգին չուրջ վիճաբանութիւնները վերջացած ըլլալով՝ ժողովը անցաւ կրկին նոյն այդ հարցին:

Վահագ.— Ջարիֆեանի համար ծախսուած գումարը համաձայն է, կամ մօտ, նախատեսուած սակին:

Անտոն.— Երբ ընդհանուր կէտերը նկատի ունենանք՝ պիտի տեսնենք որ փոխանակ կէս առ կէս ծախսելու՝ ծախսած ենք 1/6 մասը: Բիւրոներու ծախսը՝ նոյնիսկ աւելի է կուսակցութեան ընդհանուր եկամուտէն. այն ինչ նախահաշուի եւ ստացուած ու ծախսուած գումարներուն մէջ համաչափութիւն պէտք է պահել: Այս ուղղութեամբ սխալ գործունէութիւն մը՝ մեզի եւ ժողովուրդին համար չատ սուղի պիտի նայի:

Նչան.— Փոխանակ ծախսերու սակին վրայ ծանրանալու, աւելի օգտակար պիտի ըլլար խնդրին նայիլ գործունէութեան ընթացքին եւ նպատակայարմարութեան կամ աննպատակայարմարութեան տեսակէտէն: Այս տեսակէտէն մեկնելով՝ եղած ծախքերը աւելի պէտքի մը արդիւնք են եւ ոչ թէ չռայլութեան: Այլապէս եղած քննադատութիւնն իր տրուած ձեւին մէջ ընկերները վհատեցնելու միայն կրնայ ծառայել:

Թորգում.— Եթէ քննադատելի մէկը կայ՝ ան ալ Ե. Ընդհ. Ժողովը պէտք է ըլլայ, որովհետեւ խնդիրներուն բաղձալի չրջահայեցութեամբ չէ նայած: Ինչ որ ալ ըլլայ, մեզ առաջնորդող ուղեգիծը պիտի ըլլայ Ընդհ. Ժողովի որոշումները, որոնք մեզ պէտք է առաջնորդող հանդիսանան:

Սուքէն.— Անուրանալի է որ Ջարիֆեանի գործը եթէ ոչ մոռացութեան տրուած, բայց կիսով չափ նայուած է, ինչ որ աւելի կենսական էր քան բանաւոր պրոպագանդը եւն: Ասոր համար ալ կարեւոր է որոշ որոշումներ տալ:

Կարագեան.— Կարելի չէ որ որեւէ Ընդհ. Ժողով, ինչքան ալ հեռատես ըլլայ, նախատեսէ այն՝ ինչ որ վաղը կեանքի մէջ պէտք կը զգացուի: Շեղումներ կ'ըլլան՝ սակայն այդ չեղումները յամենայն դէպս այնքան լայն ըլլալու չեն՝ ինքզինքնիս անելի առջեւ զգալու համար:

Նախագահը հարց տուաւ պատգամաւորներուն թէ՝ իրենք քանի՞ % տնտեսած են Ջարիֆեանի վրայ. տրուած տեղեկութիւններէն պարզուեցաւ՝ որ տեղ տեղ ծախսուած է տակաւին համաչափութիւն Ջարիֆեանի վրայ, իսկ տեղ-տեղ ձգուած ժողովրդական հողի վրայ կամ ժողովրդական միջոցներով:

Անտոն.— Ցոյց տրուած փաստերը ի նպաստ իմ քննադատութեան կը խօսին եւ ընդդէմ Բիւրոյի գործածած ոչ-համաչափութեան. իմ քննադատութիւնները զուտ կուսակցական օգտի տեսակէտէն են. ինձ համար ճչմարտութիւնն ու կուսակցութեան համաչափ զարգացումը աւելի մեծ կշիռ ունի:

Նիստը փակուեցաւ որոշեալ ժամուն:

Նիստ ԼԹ.

10 *Սեպտ.* (*կէսօրէ վերջ*)

Ներկայ՝ Պալքանի, Պարսկաստանի, Ամերիկայի, Պոլիսի, Կարինի, Վանի, Տիգրանակերտի, Կեսարիոյ, Տրապիզոնի, Սեբաստիոյ, Մուշ-Սասունի, Սամսոն-Մարզուանի, Խարբերդի, Ուս. մուրհեան պատգամաւորները, Բիւրոներու ներկայացուցիչները. վճռական ձայնով՝ Բաբա. խորհրդակցական ձայնով՝ Սաթօ, Ակնունի, Մելօ, Մարզպետ, Ժիրայր:

Պիւտճէ.— Ծանձնախումբը յառաջիկայ չրջանի նախահաշուի մասին հետեւեալ տեղեկութիւնները ներկայացուց:

Համաձայն Ե. Ընդհ. Ժողովի կազմական նախահաշիւին՝ կուսակցութիւնը տարեկան հետեւեալ նախահաշիւ-ելեւմուտքը կը նախատեսէ:

Ջանազան մարմիններու քով պատրաստ 89.000 *ֆր. պարտքեր —* 23.000:

Սպասելիք հասոյթ՝ 259.000 *ֆր., որուն* 149.000 *ֆր.ը տեղական չրջանային պէտքերու վրայ գործածելի. իսկ* 125.000*ը կեդր. արկղը ուղարկելի՝ ընդհանուր ձեռնարկներու համար:*

Այս գումարներուն մաս չի կազմեր անձեռնմխելի գումարը: Գանձելի գումարներէն 18.000*ը կովկասեան մարմիններու մօտ կը գտնուէր (*17.000 *Ոսկանապատ,* 1000*ը Նաւահանգիստ). 1000ը Վրէժի մօտ՝ որուն դէմ ունէր* 15.000*ի պարտք մը.*[37] 34.000 *ֆր.ը Ամերիկա,* 4000*ը՝ Պալքան. մնացեալը Պատասխանատու մարմինին եւ Թուրքիոյ մարմիններու մօտ՝ որոնք մեծ մասամբ յաջորդ տարուան մէջ ծախսուելու են ի հաշիւ տեղական-չրջանային եւ այլ ծախսերու:*

Առանց Կովկասի եւ Վրէժի հաշիւները ի ձեռին ունենալու — որոնք չեն ղրկուած — Թուրքիոյ եւ Արտասահմանի չրջաններէն ստացուած հաշիւներէն կը յայտնուի որ սպասուած 259.000 *ընդհանուր հասոյթին դէմ — միջին հաշուով ստացուած է* 76.197 *ֆր. հասոյթ եւ տեղական պէտքերու վրայ ծախսուած այդ գումարէն տարեկան —* 42.954 *ֆր.:*

Նախատեսուած ելեւմուտքն ու ստացուածը կը ներկայացնէ սա բաղդատական պատկերը.

	Նախատեսուած մուտք (ֆր.)՝	Ներքին ծախք (ֆր.)	Ստացուած մուտք (ֆր.)	Ծախք
Կովկաս – Պարսկաստան	105.000	–	–	–
Վասպուրական	1.000	6.000	3.300	3.640
Մուշ – Սասուն – Սլալնոյ Ձոր[38]	7.000	4.200	3.200	4.800
Կարին	10.000	6.000	2.340	1.339
Ամերիկա	30.000	16.000	42.597	15.131
Պալքան	10.000	2.000	5.340	2.500
Եգիպտոս	2.000	800	–	–
Պոլիս	40.000	24.000	3.400	1.000
Տրապիզոն	5.000	3.000	3.800	2.200
Իզմիր	10.000	6.000	–	–
Սամսոն-Մարզուան	4.000	2.400	1.840	900
Խարբերդ	10.000	6.000	3.100	3.100
Սեբաստիա	10.000	6.000	2.000	3.600
Տիգրանակերտ Նփրկերտ[39]	5.000	3.000	2.900	2.374
Կիլիկիա	1.000	600	–	–
«Դիշակ»ի խմբագր.	5.000	–	–	–
Դամասկոս – Այնթապ	–	–	100	170
Կեսարիա	–	–	1.480	1.340

Չեղչելով Կովկասի եւ Վրէժի մարմիններուն համար նախատեսուած հասոյթը՝ կը դիտուի որ Արտասահմանի եւ Թուրքիոյ մարմինները նախատեսուած 154.000 *ֆրանկին տեղ ունեցած են միայն* 76197 *ֆր. հասոյթ — գրեթէ կէսը:*

37.- Ոսկանապատը՝ Պաքուն է, Նաւահանգիստը՝ Պաքում, Վրէժը՝ Ատրպատական-Պարսկաստան:

38.- Սալնոյ ձորը՝ Պիթլիսի եւ Ախլաթի շրջանն է:

39.- Նփրկերտը՝ Մուֆարղին քաղաքն է, Տիգրանակերտի շրջանին մէջ:

Կեդր. արկղին մէջ ստացուելիք 125.000 *ֆր. գումարի փոխարէն երկու տարուան մէջ ստացուած է մօտաւորապէս* 40-50.000 *ֆր.՝ մէկ տարուան մէջ՝* 25.000 *ֆր.։ Այդ* 125.000*ին* 83.000*ն է որ պիտի հայթայթէին Թուրքիոյ եւ Արտասահմանի մարմինները։ Ըսել է՝ բացի Ամերիկայէն ոչ մէկ մարմին կրցած է հայթայթել իրեն համար նախատեսուած պիւտճէին. նոյնիսկ հայթայթուած անբաւարար պիւտճէին մեծագոյն մասը ծախսուած է տեղական պէտքերու վրայ, փոխանակ որոշուած սակին համաձայն գումար փոխադրելու կեդր. արկղը։*

Վերոյիշեալ գումարներէն զատ նուէրների, տոկոսի, Ազատութեան մատենադարանի, բանտարկեալների օգտին եւ այլ մուտքեր ունեցած է կուսակցութեան կեդր. սնտուկը մօտաւորապէս 35-40.000 *ֆր.։*

Իրողութիւնն այն է որ կուսակցութեան զանազան մարմիններու ուղարկած ղրամներէն զատ՝ Բիւրոներու եւ «Դրօշակ»ի խմբագրութեան միջոցով ծախսուած է պահեստի անձեռնմխելի գումարը՝ մնալով 10.000 *ֆրանկ։ Միայն նախատեսուած* 125.000 *ֆրանկին դէմ* 191.000 *ֆրանկի տարեկան ելք մը գծած է Ընդհ. Ժողովը, պակասը գումարը ամբողջացնելով զանազան մարմիններու մօտ գտնուած առաձեռն* 89000 *ֆրանկէն. այսպէս — Արեւել. Բիւրօ (Կովկաս, Թուրքիա)* 15.000, *Արեւմտ. Բիւրօ եւ «Դրօշակ»* 25.000, *Կովկասեան թերթին* 5000, *Պոլսոյ թերթին՝* 8000, *Կովկասի վերակազմութեան՝* 5000, *հրատարակութեանց՝* 5000, *Զ.-Զ.ի (Մեծ Հայք* 15000 + *Փոքր Հայք* 10000 + *Կիլիկիա* 13000) 38.000, *Զ. Մ. (Կովկաս՝* 15000 + *Վրէժ* 5000) 19000, *բանտարկեալներ* — 50.000, *Ընդհ. Ժողով* 15.000 *եւ անակնկալներու համար* 6000։

Առաջնորդուելով պարզուած իրականութենէն, ինչպէս նաեւ աչքի առջեւ ունենալով յառաջիկայ մեր գործունէութեան եւ կազմակերպութեան զարգացման աստիճանական ընթացքը, յառաջիկայ տարեշրջանի համար հետեւեալ նախահաշիւը կրնանք ունենալ եւ կիրառութեան ենթարկել։

Սպասելի հասոյթները

	Ընդհ. հասոյթ	Տեղական-Շրջ. ծախքեր	Պատրաստ մարմինների մօտ	Կեդր. արկղ փոխադրելի
Պոլիս	7000	4200	500	2800
Իզմիր	1000	600	—	400
Աւազան[40]	5000	3000	1600	2000
Կարին	5000	3000	500	2000
Վան	3000	1800	—	1200
Մուշ –Սասուն	1000	600	—	400
Խարբերդ	3500	2100	—	1400
Տիգր[անակերտ]–Նփրկ[երտ]	3500	2100	100	1400
Կեսարիա	2000	1200	160	800
Հալէպ –Դամասկոս – Այնթապ	1000	600	—	400
Սեբաստիա	3500	2100	—	1400
Սամսոն –Մարզուան	2000	1200	380	800
Պալքան	6000	2000	2000	4000
Ամերիկա	45000	12000	10000	33000
Պարսկաստան	8000	—	—	—
Կովկաս	—	—	—	—
Դրօշակի խմբագրութեան	10000	—	10000	10000
Ազատութեան մատենադ.ին	1500	—	—	1500
Ազատամարտին	1000	—	—	1000
Արտակարգ հասոյթներ	20000	—	—	2000
Բիւրոյի մօտ	—	—	25000	—
	128,000	36,500	50,240	91,500

Այսպէս յառաջիկայ նախահաշուի համար կեդր. արկղին եւ ընհանուր ձեռնարկներուն համար տրամադրելի գումար կ'ունենայ կուսակցութիւնը 50.000+91.000 = 140.000, *որուն* 25000 *ֆր.ը կովկասեան բանտարկեալներու պիտի ղրկուի՝ անոնց անունով հաւաքուած ըլլալուն համար, իսկ մնացեալ* 115.000 *ֆրանկը կը բաշխուի հետեւեալ կերպով։*

I- *Արեւելեան Բիւրօ (Կովկաս — Թուրքիա)*

Թրքահայ հատուած
1) *Մի անդամ (ազատ) եւ ճանապարհածախս* 12,000 *ղրչ.*
2) *Դիւանական* 1,000 »
3) *Կազմակերպական չրջ.* 3,000 »
16,000 *ղրչ.*= 3,200 *ֆր.*

Կովկասեան հատուած
1) *Ազատ* 2 *հոգի* 24.000 *ղրչ.*
2) *Դիւանական* 2,000 »
3) *Կազմակերպական* 4,000 »
30,000 *ղրչ.*= 6,800 *ֆր.*

Ընդհ. գումար 10,000 *ֆր.*

II- *Արեւմտեան Բիւրօ*

1) 2 *ազատ ընկեր*	24,000 *ղրչ.*
2) *Դիւանական*	7,000
3) *կազմակերպական* ՝	4,000
4) *Պրոպագանդ գրաւոր*	10,000
	45,000 *ղրչ.*= 10,000 *ֆր.*

«Դրօշակ» 12,000 *ֆր.*

III- *Ինքնապաշտպանութիւն*

Ընդհանուր ծախք —
1) *Ազատ ընկերներ եւ ճամբու ծախք* 46,000
2) *Դիւան* 500
46,500 *ղրչ.*=11,000 *ֆր.*

IV- *Կոնտրոլ-մարմին*
1) *Ազատ ընկեր եւ ծախք* 18,000 *ղրչ.*
2) *Դիւան* 7,000 *ղրչ.*
25,000 *ղրչ.*= 5,000 *ֆր.*

V- *Զինուորական մարտական*

Ընդհանուր — Հայկական գաւառներ — Կովկաս, Վրէժ
Մուտքի 40%*ը* = 50,000 *ֆրանկ*
Արտակարգ- անակնկալ 15,000 *ֆրանկ*

VI- *Պիւտճէէն դուրս —*

Պահանջուած Արեւմտեան չրջանից
1) *Բանտարկեալներ* = 120.000 *ֆր.*
պրուած է 1) 52 *տոլար «Դրօշակ»ից*
2) *Ամերիկա հաւաքուած* 50,000 *ֆր.* (*հանրային է*)
3) *Թուրքիայի հանգանակութ.* 70,000 *ֆր.*
Գումար 120,000 *ֆր.*
2) *Պարսկաստանից ղրկուած է* 24,000 *ֆր.*

Առաջարկուած նախահաշուի մասին կարծիքներու փոխանակութիւնը եւ վերջնական որոշումը վերապահուեցաւ յաջորդ նիստին։

Նիստ ԽԲ.

12 *Սեպտ.* 1911 (*առաւօտ*)

Ներկայ՝ Պոլիսի, Կեսարիոյ, Ամերիկայի, Կարինի, Տրապիզոնի, Սեբաստիոյ, Սասուն-Մուշի, Սամսոն-Մարզուանի, Պալքանի, Վանի պատգամաւորները. Արեւելեան եւ Արեւմտեան Բիւրոներու ներկայացուցիչները. խորհրդակցական ձայնով՝ Վարազդատ, Մելօ, Ժիրայր, Ասլան, Լեւոնեան, Սաթօ, Վարդան, Ակնունի։

Ժողովին կը նախագահէ ընկեր Ակնունի։ Օրակարգն է Շարունակութիւն պիւտճէի վիճաբանութեան։—

Անտոն։— Եթէ մեր պիւտճէն, ինչպէս ընկերներից ոմանք յայտնեցին, կարեւորութիւն չունի, այն ատեն աւելորդ է նրա մասին մտածել. իսկ եթէ մեր պիւտճէն մի քիչ կշիռ պիտի ունենայ, կ'արժէ մտածել այդ մասին։ Անցեալում գծուած է տարեկան 125.000 *ֆրանկ մուտք. իսկ ստացած ենք* 1/5*ը* 25-30.000 *ֆրանկ։ Մենք նկատի պիտի ունենանք որ ամբողջ երկիրը իր տուածից աւելի պիտի ծախսէ, որովհետեւ քայքայուած է։ Մենք պիտի վերցնենք մեր իրական մուտքը եւ ոչ թէ երեւակայականը։*

Եթէ անցեալում ստացել ենք 20.000 *ֆրանկ, ուրեմն*

40.- Աւազանը՝ Տրապիզոն-Կիրասոնի շրջանն է։

մեր պիւտճէն այդ հաշուից դուրս չի գալու. սովորական գումարները պիտի պահել ապագայ անակնկալների. օրինակ՝ այսօր Պարսկաստանը այնպիսի դրութիւն ունի՝ որ մեզմէ շատ ծախս չի պահանջեր, բայց կարող է գալ մի րոպէ երբ մեր բոլոր կարողութիւնը ստիպուած կը լինենք ի գործ դնել: Մախսերը պէտք է կրճատել. պէտք է ազատ ընկերների որոշուած 10 ոսկի գումարը իջեցնել: Եզրակացնելով կ'ասեմ. իրական մուտքը վերցնելով՝ իսկական ծախսերը գոցելու է. իսկ արտակարգ գումարները պահելու է արտակարգ դէպքերու:

<u>Ատոմ</u>.— Ինձ թւում է որ մի ծայրայեղութիւնից միւսը ընկնում ենք. մենք պետութիւնների նման չենք կարող մեր պիւտճէն կազմել. նրանք ունին մնայուն մուտքեր, իսկ յեղափոխական կուսակցութիւնը երբեք այդ ուղղութիւնը չի կարող բռնել. մենք ոչ թէ պիտի նայինք թէ որքան մուտք ունինք եւ ըստ այնմ գործենք, այլ ընդհակառակը մենք իրական կեանքը պիտի նկատի առնենք եւ ինչ որ որոշենք պիտի մտնենք ասպարէզ եւ գործադրութեան դնենք: Մեր ազատ ընկերները չպիտի մտածեն թէ դուրսը ի՛նչ կարող էին չահել, այլ նա պիտի գիտնայ որ որպէս յեղափոխական՝ պէտք է զոհողութիւն անէ. բայց մենք չենք կարող ազատ գործիչ ընկերների համար եղած ծախսերը խնայել. մեզ աւելի պէտք է մտածել թէ այդ գործիչը գնայ որոշ ուղղութեամբ, ահա այդ միջոցով կարող ենք չարքերը խոտացնել եւ մեր աշխատանքը ապարդիւն չի գնար:

<u>Վահագ</u>.— Մենք չպիտի ենթադրենք թէ Թուրքիոյ կազմակերպութիւնը՝ անմխիթար է. ես կարծում եմ որ այժմ Թուրքիոյ մեր կազմերը աւելի լաւ են քան անցեալ տարիներունը. թուանշանները պերճախօս ապացոյցներն են. նոյնպէս ի նկատի պիտի ունենանք որ կուսակցութիւնը 80.000 ֆրանկ կարողացաւ հաւաքել կովկասեան բանտարկեալ ընկերներին. դա եղած է մեր ջանքերով եւ մեր ընկերների մասնակցութեամբ, ուրեմն այս ալ ի նկատի ունենալով պիտի ըսենք որ մեր ժողովուրդը իր կարողութիւնից էլ աւելի է տուել: Գտնում եմ որ այդ նշանակուած գումարները վերջնական չպիտի նկատել, մեր մուտքը կախուած է մեր գործունէութիւնից: Գալով ազատ ընկերներու գործին, մենք չենք կարող նրանց ստացածի կէսի մասին խօսք ընել, չի կարելի ապրել այդքան գումարով. ուրեմն մենք միայն նշանակելու ենք մաքսիմումը 10 ոսկին եւ թոյլ տանք որ իւրաքանչիւր շրջան իր տեղի եւ ծախսի համեմատ վարուի: Մենք մեր ուժերի բաշխումը լաւ կատարելու ենք, այն ատեն մեր պիւտճէն կարող է կրկնապատկուիլ. ինձ համար դրամը կարեւորութիւն չունի, այլ մարդը. երբ մարդ կայ, դրամ ալ կայ:

<u>Ակնունի</u>.— Եթէ կայ կազմակերպութեան մէջ թերութիւն՝ պէտք չէ վերագրել միայն կեդրոնական մարմիններուն, այլ տեղական կազմակերպութեան մարմիններուն:

Եւ այս թերութիւնը արդիւնք է աւելի ուժերու բաշխման աններդաշնակութեան եւ կամ այլ գործին պահանջուած կարեւորութիւնը չտրուելուն: Շրջաններու մէջ գոյութիւն ունեցող ուժերով նախատեսուած եկամուտն ալ չեն կարող ունենալ. հարկ է ուժերու նոր դասաւորում եւ բաշխում: Նորմալ հասոյթներ պիտի հայթայթել կազմակերպութեան եւ ուժերու նոր բաշխման չնորհիւ, իսկ արտասովոր ծախքերու համար հարկ է մտածել այլ միջոցներ: Օրինակ՝ ինքնապաշտպանութեան մարմինը նախատեսուած ուղղութեամբ աշխատանք կատարելու համար կրկին տրամադրելի գումարի պէտք կայ, որովհետեւ կարելի չէ սպասել որ սանթիմներով եկած գումարներով մեծ պէտք մը հոգացուի:

<u>Սուրէն</u>.— Ներկայ ուժերով նախատեսուած հասոյթները չենք ունենար. հարկ է ուժերու բաշխում. իսկ սակերու նուազեցում՝ քանի որ գծուած սակերը ոչ մէկ տեղ կարելի չէ եղած իրականացնել:

<u>Նչան</u>.— Անցեալ պիւտճէով եւ ներկայ պիւտճէով կազմակերպութեան դրամին կէսը ստացուած եւ ակընկալուած է Ամերիկայից: Վերջին 4 տարին Ամերիկան մնացել է լքուած, մինչ Ամերիկան միշտ պահանջել է գործիչ, ի հարկէ նկատի ունեցել է ապագան: Բացի 43.000ից Ամերիկան տուել է, զանազան հանգանակութեանց միջոցով, ահագին գումար. վերջին տարին եկաւ ընկեր Ակնունի. դա մեր մարմինների պահանջը չէ. նկատի ունեցէք որ մեր հանգանակութիւնը թէպէտ չէզոք հողի վրայ եղած է, բայց 9/10ը վճարել են ընկերները. եթէ այսպէս չարունակուի՝ առաջ պիտի գայ ընդհանուր լքում մը. մեր մարմիններու վերջին լքումը այն աստիճանի է հասեր որ մտադրուած է նոյնիսկ խզել կապերը եւ գումարը պահել կեդր. Կոմիտէի կասսային մէջ. օրինակ Ֆրեզնօ որ ունի 5000 հոգի, հազիւ 25 ընկեր ունինք. ի՞նչ է պատճառը. այդ վայրը ցարդ ոչ մէկ գործիչ չէ գնացեր, միմիայն վերջին ամիսներուն մէջ ընկեր Ակնունին գացած է: Հոն թերթ մը ունինք եւ եթէ ընկեր մը ըլլայ իրրեւ խմբագիր, կարող է անդամներու թիւը հասցնել 200ի. համոզուած եմ որ եթէ Ամերիկայի վրայ այս ժողովը լուրջ ուշադրութիւն չդարձնէ օգտակար գործ մը ըրած չպիտի ըլլայ:

<u>Վարազդատ</u>.— Կը գտնէ որ ներկայ վիճակը մեր ուժերու սխալ բաշխումից է եղած. եթէ մենք լաւ ընկեր մը կարողանայինք ունենալ Իզմիր, պիտի տեսնենք թէ այդ չրջանը որ այժմ ոչ մէկ գումար չէ տուած, կարող էր մեծ գումարներ տալ. ուշադրութիւն պէտք է դարձնել եւ այն վայրերուն վրայ՝ որոնք ունենալով դրամական ցեղ՝ ունին եւ յեղափոխական ցեղ. ահա այն ժամանակ մենք կը կազմաւորենք մեր գործերը:

Նիստը փակուեցաւ որոշեալ ժամուն չարունակութիւնը թողնելով յաջորդին:

<u>Նիստ ԽԱ</u>.

12 *Սեպտ.* 1911 (*երեկոյ*)

Ներկաներ՝ Արեւելեան եւ Արեւմտեան Բիւրոներու ներկայացուցիչներ, Ամերիկայի, Կարինի, Տիգրանակերտի, Կեսարիոյ, Տրապիզոնի, Սեբաստիոյ, Մուշ-Սասունի, Սամսոն-Մարզուանի, Խարբերդի, Ուս. միութեան եւ Պոլսի պատգամաւորները, ինչպէս նաեւ Պալքաններ. խորհրդակցական ձայնով՝ Վարազդատ, Մարզպետ, Ժիրայր, Ասլան, Լեռնեան, Վարդան, Մելքում. վճռական ձայնով՝ Աւօ:

Ժողովը բացուեցաւ ընկեր Ռոստոմի նախագահութեամբ:

Օրակարգն է <u>Շարունակութիւն պիւտճէի քուէարկութեան</u>:

Ընկեր նախագահը գտնելով որ հարցը պարզուած է, առաջարկեց հետեւեալ ձեւը:

Մեր ունեցած պահեստի գումարը եւ արտակարգ հասոյթները պահել զանազան անակնկալ դէպքերու համար: Իսկ ընթացիկ ծախսերու համար հոգալ ընթացիկ, տեղական եկամուտներից (չքուէարկուեցաւ):

<u>Վահագ</u> առաջարկեց հետեւեալ բանաձեւը.— Պահեստի գումար համարել միայն այն գումարները՝ որոնք գոյութիւն ունին ժրնեւ, եւ կազմակերպութեան միջոցներով կովկասեան բանտարկեալների համար հաւաքուած 17.000 ֆրանքի գումարը (որը կը հասնի 27.000 ֆրանքի). առաջարկել բոլոր մարմիններուն՝ որ չեն վճարած 5% անձեռնմխելի գումարը, անմիջապէս այդ գումարը փոխադրեն եւ աւելացնել այդ գումարին վրայ (ստացաւ 1 ձայն):

<u>Ակնունի</u>.— Գտնում է որ պահեստի գումարի 5%-ի վրայ յոյս դնելը աւելորդ է քանի որ 40%-ը չեն վճարած մարմինները, ինչպէ՞ս կանգ առնել 5%-ի վրայ. կ'առաջարկէ ամբողջ գումարը պահել պահեստի եւ անակնկալի դէպքում փոխադրութիւն անել այդ գումարից (ստացաւ 8 ձայն):

<u>Վարազդատ</u>.— կ'առաջարկէ պահեստի գումարի 40.000ը պահել, իսկ 8.000 գործառնութեան դնել (10 ձայն):

<u>Ակնունի</u>.— Քանի որ այս առաջարկով մենք որոշեցինք ընթացիկ ծախքերը եկամուտներով հոգալ, պէտք է ուրեմն մեր եկամուտի համաձայն բարձրացնել կամ իջեցնել մեր ծախսերը, բաժանելով իւրաքանչիւրի վրայ համեմատական չափով:

<u>Նախագահ</u>.— կը գտնէ որ դա անհնար է, մենք չենք կարող այդպիսի սահմանափակումներ ընել, այլ պէտք է կեանքը թոյլ տայ մեզ թէ ո՞ր ճիւղին աւելի պիտի ծախսուի:

Հարց բարձրացաւ թէ գործիչները ի՞նչ համեմատութեամբ պիտի ստանան ապրուստի դրամ. թերթ ու դէմ կարծիքներից յետոյ՝

Որոշուեցաւ որ ամէն տեղ միեւնոյն գումարը ստանան գործիչները, վճարի նորմալ քանակ ընդունելով 200 ֆրանկ:

Հարց բարձրացաւ նաեւ թէ կազմակերպական ընդհանուր գումարի 50%-ը պիտի չրջանառութեան մտնէ ժողովուրդը զինելու, թէ՞ այդ տոկոսով կազմակերպական զէնքեր գնելով տրամադրելի պիտի ըլլայ ի հարկին մարտական մարմնին: Այս մասին եւս թերթ ու դէմ կարծիքների փոխանակութենէ յետոյ որոշուեց՝

Այդ գումարը յատկացնել զէնքի եւ թողնել ինքնապաշտպանութեան մարմնին տրամադրութեան տակ կեդրոնացնելու համար զանազան վայրերու մէջ:

Այս որոշումներէն յետոյ ներկայացուած նախահաշիւը ընդունուեցաւ նոյնութեամբ:

Ժողովը անցաւ ուժերու բաշխման խնդրին:

Նախ նկատի առնուեցաւ Մուշի եւ Վանի չրջանները, որ իրենց հաշուին ազատ գործիչ չեն կարող պահել. նկատուեց որ Վանը կարող է իր ծախսերով պահել ազատ գործիչ. իսկ Մուշին կազմակերպական միջոցներով պահել ազատ գործիչ մը:

<u>Ակնունի</u>.— Առաջարկեց անցեալում եւ ներկայում պրոչիւրներից եղած մուտքերը յատկացնել գիրքերու հրատարակման. ընդունուեցաւ այս առաջարկն ալ:

Նիստը փակուեցաւ որոշեալ ժամուն:

<u>Նիստ ԽԲ</u>.

13 *Սեպտ.* 1911 (*կէսօրէ վերջ*)

Ներկաներ՝ Արեւելեան եւ Արեւմտեան Բիւրոներու ներկայացուցիչներ, Վանի, Կարինի, Ամերիկայի, Պալքանի, Սասուն-Մուշի, Պոլսի, Ուս. միութեան, Խարբերդի, Տիգրանակերտի, Կեսարիոյ պատգամաւորները: Խորհրդակցական ձայնով՝ Վահան, Մելօ, Ժիրայր, Ակնունի:

Շարունակելով խորհրդակցութիւնը ուժերու բաշխման մասին, կազմուեցան ցուցակներ Արեւմտեան եւ Արեւելեան Բիւրոներու, Քոնթրոլ մարմնի, Ինքնապաշտպանութեան մարմնին եւ պրոպականդիսթներու համար՝ անոնց վրայ կատարելով ընտրութիւնը:

Կովկասէն Արեւելեան Բիւրոյի անդամ ընտրելու կամ Ընդհ. Ժողովին կողմէ մէկը Կովկաս ղրկելու մասին եղած առաջարկները նկատի առնելով՝ որոշուեցաւ յետաձգել՝ այդ մասին որոշում կայացնելով Կովկասեան զեկուցումը լսելէ վերջ:

Ժողովը փակուեցաւ ժամը 8.30ին:

Նիստ ԽԶ.

14 Սեպտ. 1911 (առաւօտ)

Ներկաներ՝ Տրապիզոնի, Ամերիկայի, Պալքանի, Սեբաստիոյ, Կեսարիոյ, Տիգրանակերտի, Խարբերդի, Վանի, Մուշ-Սասունի, Սամսոնի, Ուս. միութեան, Կարինի պատգամաւորները, Բիւրոներու ներկայացուցիչները, վճռական ձայնով՝ Բաբա, Աւօ, խորհրդակցական ձայնով՝ Ակնունի, Ասլան, Վարազդատ, Մելքում, Մար, Մելօ, Ասողիկ, Սաթօ, Լեռնեան։

Ուժերու բաշխում.— Անտոն.— Քանի որ ընկեր Ռոստոմ կ'աճապարէ երթալ, լաւ է որ խօսինք ինքնապաշտպանութեան մասին. այդ մարմինը ուժեղացնելու համար պէտք է Ռոստոմն ալ մտցնել անոր մէջ։

Գրգօ.— Քանի որ ընկեր Ռոստոմը առանց այն էլ կրնայ եւ կ'օգնէ այդ գործերուն, ուստի փոխանակ զայն ընտրելու, առանց անոր կազմակերպենք նոր մարմին մը եւ ընտրենք նոր անհատներ։

Մելօ.— Ես դիտած եմ որ չատ անգամներ մենք փոխանակ պատասխանատու գործերին փորձառու ընկերներ դնելու՝ դրած ենք անփորձ ուժեր. ես կ'առաջարկեմ փորձառուներին նախապատուութիւն տալ։

Սուրէն.— Ես համաձայն եմ որ ընկեր Ռոստոմ դպրոցի գործը չձգէ։

Վարազդատ.— Եթէ ընկեր Ռոստոմը պիտի նշանակուի պատասխանատու գործի, որպէսզի կարենայ օգտակար ըլլալ, պէտք է դպրոցէն հրաժարի։

Ակնունի.— Ես կը կարծէի որ ինքնապաշտպանութեան մարմինը մէկ քաղաքի մէջ պէտք է ըլլայ, որպէսզի կարենայ օգտակար ըլլալ։

Արեւմտեան Բիւրոյի կազմ

Նախագահ.— Անցեալ նիստին առաջարկ մը եղած է որ փարլամենթի անդամները Բիւրոյի անդամ չեն կարող լինել։

Գրգօ.— Մեր որոշումները ձեւական չըլլալու համար չանանք որ մէկ ընկեր քանի մը աշխատանքի մէջ չմտնէ, քանի որ օգտակար չի կրնար ըլլալ. իսկ գալով ընկեր Գարոյի թեկնածութեան՝ կ'ըսուի որ «դաշնակցական չեմ» կ'ըսէ. այսպիսի անձեր պէտք չէ որ Բիւրոյի անդամ ընտրենք։

Նախագահը քուէի դրաւ թէ՝ Վարդգէսի եւ Գարոյի թեկնածութիւնը պէ՞տք է պահել. գրեթէ միաձայնութեամբ որոշուեցաւ վերցնել անոնց թեկնածութիւնը։

Ժողովը անցաւ առանձին թեկնածուներու մասին կարծիքներու փոխանակութեան. նախ ընկեր Անտոնը դուրս ելաւ եւ անոր մասին խօսուեցաւ. Ժողովին ընթացքին հարց ծագեցաւ թէ պէտք է խօսուի նաեւ ազատ ընկեր ըլլալու մասին բայց որոշուեցաւ չետաձգել եւ առանձին խօսիլ այդ մասին։ Իսկ ընկեր Անտոնի թեկնածութիւնը ընդունուեցաւ։ Ժողովը անցաւ ընկեր Ատոմի չուրջ կարծիքներու փոխանակութեան՝ ինք բացակայ ըլլալով ժողովէն։

Նշան.— Առաջարկ դրաւ որ որոշում մը անցնի թէ ասկէ վերջ ընտրելու չէ այնպիսի ընկերներ՝ որոնք պետական քոնսեսիոններ ունին, իսկ ընտրուելու պարագային՝ պէտք է գոնէ հրաժարին։

Գրգօ.—Իբրեւ ընկեր Ատոմի թեկնածութիւնը առաջարկող՝ ետ կը վերցնեմ առաջարկս, քանի որ ինքն ալ ներկայ չէ արդէն։

Ժողովը սկսաւ ընկեր Ասլանի մասին խօսիլ իր բացակայութեան եւ որոշուեցաւ նաեւ պահել նրա թեկնածութիւնը։

Ընկեր Վարանդեանի մասին խօսելու համար ան եւս դուրս հանուեցաւ եւ խօսուելէ վերջ՝ միաձայնութեամբ որոշուեցաւ պահել իր թեկնածութիւնը։ Որոշուեցաւ «Դրօշակ»ի մասին առանձին խօսիլ։

Ընկեր Մարի մասին ալ եղան խորհրդակցութիւններ. ինքը բացակայ էր արդէն եւ որոշուեցաւ զայն Քոնթրոլի մարմնին մէջ մտցնել, որուն վրայ հանուեցաւ իր անունը Բիւրոյի թեկնածուներու ցանկէն։

Նիստը փակուեցաւ որոշեալ ժամուն։

Նիստ ԽԴ.

14 Սեպտ. 1911 (կէսօրէ վերջ)

Ներկաներ՝ Պալքանի, Սեբաստիոյ, Տրապիզոնի, Խարբերդի, Տիգրանակերտի, Մուշ-Սասունի, Կարինի, Սամսոն-Մարզուանի, Ամերիկայի, Վանի պատգամաւորները, Բիւրոներու ներկայացուցիչները. վճռական ձայնով՝ Բաբա, Աւօ. խորհրդակցական ձայնով՝ Մելքում, Սաթօ, Վահան, Ասողիկ, Վարազդատ, Ակնունի, Մելօ։

Ինքնապաշտպանութեան մարմին.— Ներկայացուած թեկնածուներու վերաբերմամբ կարծիքներու փոխանակութեան պէտք տեսնուելով՝ փոխադարձ լուսաբանութիւններէ յետոյ գրեթէ միաձայնութեամբ անցաւ Սուրէնի, Ռոստոմի, Վարդանի, Հրաչի եւ Պարոյրի թեկնածութիւնը։

Ընկեր Անտոնի թեկնածութիւնն ալ դրուած էր թէեւ, սակայն նկատելով որ ան միշտ օգտակար կ'ըլլայ առանց ընտրուած ըլլալու ալ, մանաւանդ որ Բիւրոյի ալ թեկնածու նշանակուած է արդէն, հարկ չտեսնուեցաւ ծանրանալ։

Քոնթրոլի մարմին.— կարծիքներու փոխանակութենէ յետոյ՝ այս մարմինին համար իբրեւ թեկնածու ընդունուեցան Վարդան, Գալֆա, Ժիրայր, Հրաչ, Մար։

Ընկեր Վահապ յիշեցուց որ չատ մը մարմիններ կնի-

քի պէտք ունին, ինչպէս նաեւ պաշտօնական թղթեր թուրքերէնով։ Դատական խնդիրներու մասին ալ պէտք է խօսուի եւ կարգադրութիւն մալ ըլլայ, այլապէս անախորժ երեւոյթներ կը պարզուին։ Այս առթիւ հետեւեալ ընկերներէ յանձնախումբեր նշանակուեցան, գոյութիւն ունեցող խնդիրները դասաւորելու, կարգադրելու եւ իրենց եզրակացութիւնները բերելու համար։ 1) Դատականի համար՝ Նշան եւ Լեռնեան, 2) կանոնականի համար՝ Ժիրայր, Գրգօ, 3) Մրագրային հարցերու համար՝ Բաբա եւ Վարանդեան, 4) Իթթիհատի բանաձեւին համար՝ Ակնունի, Ասլան, Ոստան։

Նիստը փակուեցաւ որոշեալ ժամուն։

Նիստ ԽԵ.

14 Սեպտ. 1911 (գիշեր)

Ներկաներ՝ Ամերիկայի, Կարինի, Վանի, Մուշ-Սասունի, Ուս. միութեան, Սեբաստիոյ, Պալքանի, Խարբերդի, Սասմսոն-Մարզուանի, Կեսարիոյ, Տիգրանակերտի պատգամաւորները, Բիւրոներու ներկայացուցիչները. վճռական ձայնով՝ Բաբա, խորհրդակցական ձայնով՝ Ակնունի, Լեռնեան, Մելքում, Մարզպետ, Մելօ։

Ճառաջիկայ Ընդհ. Ժողովի ժամանակը.— Ժողովի գումարման մասին եղան երկու գլխաւոր առաջարկներ, առաջինը՝ երեք տարիէն գումարել, երկրորդը՝ երկու տարիէն գումարել։ Այս առաջարկները քուէարկութեան դրուելով՝ առաջինը ստացաւ 5 ձայն, երկրորդը ստացաւ 8 ձայն։ Որոշուեցաւ ուրեմն յառաջիկայ է. Ընդհ. Ժողովը գումարել 1913 Յուլիսին, այն թելադրութեամբ որ եթէ անհրաժեշտ խնդիրներ չըլլան հրապարակի վրայ, Բիւրոները՝ համաձայնութեամբ, ժողով չգումարեն։

Հ.Ց.Դ. Ժընեւի տան գնումը.— Տեղեկութիւն տրուեցաւ թէ Ամերիկայի պատգամաւորական ժողովը որոշած է գնել Հ.Ց.Դ.Ժընեւի տունը եւ այդ նպատակի իրագործման համար իբր գործնական քայլ, որոշած է նաեւ որ իւրաքանչիւր ընկեր Ամերիկայի մէջ վճարէ մէկ մէկ տոլար։

Լեռնեան.— Ես կը կարծեմ որ ոչ ոք դէմ չէ այդ տան գնումին, քանի որ յիշատակներ ունին հոն եւ նիւթական տեսակէտէն ալ չենք վնասեր, ժամանակի ընթացքին չենքին արժէքն ալ կը բարձրանայ եւ մենք կ'օգտուինք։

Սուրէն.— Ամերիկայի կողմէ եղած առաջարկը լաւ է. սակայն պէտք չէ ձգել միայն Ամերիկային, այլ բոլոր մարմիններուն հարկադրելու է այս մասին հոգալ։

Անտոն.— Այդ տան գնումով դրամական ոչ մէկ առաւելութիւն չենք կրնար ունենալ քանի որ Եւրոպայի մէջ դրամագլուխը չատ քիչ տոկոս կը բերէ, իսկ գալով յիշատակներու տեսակէտին՝ այդ չենքը ոչ մէկ արժէք չունի, որովհետեւ մեր հին ընկերներու բնակարանը չէ եղած այլ վերջերս հոն փոխադրուած «Դրօշակ»ի խմբագրութիւնը. իսկ եթէ ուզենք օգտակարապէս գործածել այդպիսի գումար մը՝ աւելի նպատակայարմար է Սասունի մէջ գործածուի, որովհետեւ վստահ եմ որ 100% չակ կ'արտադրէ եւ ժողովրդին վրայ ալ լաւ տպաւորութիւն կ'ընէ։

Սարուխեան.— Նախ տունը խոնաւ է, յետոյ ոչ մէկ յիշատակ կայ այդ տան մէջ եւ ինչպէս որ ընկեր Նշանը ըսաւ թէ՝ դրամը ոչ միայն Ամերիկան պիտի տայ այլ եւ բոլոր մարմինները. ես ալ համաձայն եմ ընկեր Անտոնին որ ընկերներու մէջ ներշնչելու է այն որ նախընտրութիւնը տրուի կարեւորագոյն գործերու եւ ոչ թէ ժընեւի մէջ չենք գնելու։

Ատոմ.— Ես համաձայն չեմ ընկեր Սարուխեանի տեսակէտին. կան առաջարկներ որ որոշ ցանկութիւններէ կը բխին եւ չեն կրնար քննադատութեան ենթարկուիլ, մանաւանդ այս պարագային որ Ամերիկայի նախաձեռնութիւնէն կը բխին չատ անկեղծ կերպով եւ մենք իրաւունք չունինք այդպիսի լաւ առաջարկները կոպիտ ձեւով մերժելու։

Ակնունի.— Ես չեմ մտածեր որ Ամերիկայի մեր ընկերները մտածէին թէ Ընդհ. Ժողովը պիտի կրնայ այսպիսի վերաբերում ցոյց տալ՝ մերժելով ինքնաբերաբար առաջարկ մը, իսկ գալով խոնաւութեան այդ տունը մենք մեր բնակութեան համար չէ որ կը գնենք, այլ կազմելու համար ընդհանուր յիշատակարան մը։

Մարզպետ.— Մենք չենք ուզեր նոր Մխիթարեաններ ստեղծել. աւելի լաւ է ամէն խնդրի վրայ նայինք «Դէպի Երկիր»ի ձեւով ու ամէն ձեռնարկ ընենք գաւառի մէջ։

Վահապ.— Եթէ կ'ուզենք Դաշնակցութեան յիշատակները յաւերժացնել, չատ աւելի լաւ գործ մը ըրած պիտի ըլլայինք եթէ պատրաստէինք Դաշնակցութեան պատմութիւնը, որի մասին թէեւ չատ խօսուած է, սակայն բան մը չէ եղած. կրնանք նոյնիսկ հատորներ կազմել եւ ատոր համար ալ պէտք կայ մեծ ծախքերու՝ թող Ամերիկայի մեր ընկերները նախընտրութիւնը տան այդ բանին։

Ռոստոմ.— Եթէ օգտակարութեան տեսակէտից նայինք, այդ չենքի գնումը երկրորդական է։ Մենք որոշած էինք ձգել այդ չենքը եւ վարձել նոր սենեակ մը, աւելի աժան. բայց երբ հոն գացի զգացում մը արթնցաւ մէջս եւ ես ալ պէտքը զգացի գնումին, որովհետեւ չատ մը առարկաներ տեսայ հոն, բոլորն ալ յիշատակներ։ Իսկ ապագային եթէ ազատութիւն ըլլայ՝ կրնանք նաեւ այդ բոլորը Երկիր փոխադրել։

Վիչապ[եան].— Կը ձայնակցի Վահապի առաջարկին։

Անտոն.— Մենք չատ խոշոր պահանջներ ունինք եւ

նախընտրութիւնը պէտք է տալ անոնց· իսկ զանազան ընկերներու յիշատակները չատ դիւրաւ կարելի է փոխադրել երկրի մէկ կողմը։

Տիգրան.— *Կը ձայնակցի Վահապի առաջարկին։*

Բաբա.— *Ես անգամ ամենաբուռն կերպով համակիր եմ ընկեր Վահապի առաջարկին բայց եւ այնպէս կը կարծեմ թէ բնաւ պէտք չէ այդ ինքնաբուխ առաջարկը յետ մղել· եթէ խնդիրը վերջնապէս կրնանք ուրիշ առթիւ տարբեր առաջարկներ բերել եւ նրանք նորէն կ'օգնեն։*

Նշան.— *Ես չեմ գիտեր թէ ինչ եզրակացութեան պիտի գայ ժողովը, բայց ես կ'ուզէի գիտնալ թէ անոնք որ այս առաջարկը քննադատեցին, մինչեւ ցարդ ինչո՞ւ այլ կարեւոր առաջարկները — չիրիմներ կազմելու, Դաշնակցութեան պատմութիւնը պատրաստելու եւն.— իրենք չեն ըրած եւ այժմ ալ մեր առաջարկը կը քննադատեն· մենք նիւթական չահեր նկատի չենք ունեցած, այլ բարոյական։*

Նախագահը քուէի դրաւ Ամերիկայի Պատգ. ժողովի կողմէ «Դրօշակ»ի խմբագրատունը գնելու առաջարկը, որ ստացաւ 3 քուէ, իսկ հակառակը 4 քուէ ստացաւ։

Առաջադրուած հարցի չուրջ քուէարկութեան դրուեցաւ նաեւ Լեռնեանի հետեւեալ բանաձեւը որ ստացաւ 2 ձայն։ «Նկատի ունենալով որ այս պահուս աւելի այժմէական է Դաշնակցութեան պատմութեան կազմուիլը, որ այդ գործին մէկ կապուած ծախքերը հոգալու համար կուսակցութիւնը ի վիճակի չէ տրամադրելի ընել յատուկ գումար, մինչդեռ ամերիկացիներու կողմէ առաջարկուած մասնավճարն իսկ բաւական է Դաշնակցութեան պատմութեան համար»։

Ընդհանուր Ժողովը, չգոհելով Դաշնակցութեան տան գնումին խնդիրը եւ չնորհակալութիւն յայտնելով եւ գնահատելով Ամերիկայի ընկերներուն իրենց առաջարկած նուէրին համար, կ'առաջարկէ որ Դաշնակցութեան տան գնումին համար ժողովուելիք գումարի առաջին մասնավճարը յատկացուի Դաշնակցութեան պատմութեան համար։

Քուէարկութեան դրուեցաւ նաեւ ընկերներ Գրգոյի եւ Վիշապ[եան]ի հետեւեալ բանաձեւը, որ ստացաւ 5 ձայն.— «Ընդհ. Ժողովը ուրախութեամբ ողջունելով Ամերիկայի ընկերներու կողմէ յայտնուած դրամական այս նախաձեռնութիւնը, ներկայիս՝ աւելի նպատակայարմար կը համարէ այդ նախաձեռնութեան արդիւնքի կիրառումը Հ. Ց. Դաշնակցութեան ընդհանուր պատմութիւնն ու ալպոմը պատրաստելու յատկացնել — մասնակցութեամբ բոլոր կուսակցական մարմիններու»։

Քուէարկուեցաւ նոյնպէս ընկեր Անտոնի հետեւեալ բանաձեւը, որ ստացաւ 10 ձայն.— «Գնահատելով այն զգացմունքները, որ թելադրել են Ամերիկայի Շրջանային ժողովը առաջարկել գնել Ժընեւի տունը իբրեւ կուսակցական սեփականութիւն — Ընդհ. Ժողովը ներկայ պարագաներում աւելի նպատակայարմար է գտնում կուսակցութեան անցեալը յաւերժացնել այլ կարգի ձեռնարկներով, որպիսին են Դաշնակցութեան պատմութիւնը, ալբումի կազմելը, նահատակների չիրիմներ կառուցում եւն.»։

Դատական յանձնախումբի զեկուցումը.— *Զեկուցանողը կարդաց եւ բերանացի բացատրութիւններ տուաւ դատական գործի մասին իր կատարած քննութեան արդիւնքին՝ առաջարկելով այդ խնդիրը չքննել այս ժողովին մէջ, այլ յանձնել ժողովի կողմէ ընտրուած առանձին մարմնի մը, որ հնարաւորութիւն ունենայ մանրամասն եւ լուրջ քննութեան ենթարկել այս խնդիրները։*

Որոշուեցաւ եւ ընտրուեցաւ լինը անդամէ բաղկացած յանձնախումբ մը հետեւեալ նկատումներով։ Նկատի ունենալով որ Խորհուրդի գումարումը անհնարին է մօտ ժամանակի մէջ, Ընդհ. Ժողովը կ'ընտրէ Բարձրագոյն Դատական մարմին, քննելու եւ վերջնաբանելու դատական տոսիէի մէջ եղած եւ ներկայացուելիք գործերը»։ 1) Վարդան, 2) Լեռնեան, 3) Անտոն, 4) Հրաչ, 5) Գալֆա 6) Ակնունի, 7) Բաբա, 8) Վարազդատ, 9) Մ. Շաւարշ։

«Ազատամարտ» հարցը.— *Զեկուցանող յանձնախումբը ժողովին ներկայացուց հետեւեալ բանաձեւը.— «Ընդհ. Ժողովը կը յանձնարարէ Արեւմտեան Բիւրոյին ընտրել երկու հոգի, յանձնելով մէկուն թերթին խմբագրականին մասին վերահսկողութիւնը, իսկ միւսին՝ վարչական մասին։ Այս երկու անձերը Բիւրոյի ներկայացուցչի մը հետ միասին կը կազմակերպեն խմբագրական եւ վարչական մարմինները եւ պատասխանատու են Բիւրոյի առջեւ թերթին հետ կապուած բոլոր հարցերու համար»։*

Անտոն.— *Մենք պէտք է «Ազատամարտ»ի գործը, ինչպէս գրաւոր պրոպագանդի հարցը, դնենք չահկցական հիմերու վրայ· վարձատրենք բոլոր պաշտօնեաները հաւասար չափով։ Թերթին ձրի աշխատակցութիւն ընողները պիտի գնահատուին եւ արժէքը պիտի յանձնուի կազմակերպական գանձին· թերթը պէտք է վճարէ տպարանին վարձք։ Դադրեցնել չաբաթաթերթը իբրեւ անօգտակար։ Աւոր փոխարէն գաւառներու բաժանորդագրութիւնը իշեցնել։*

Վահապ.— *Ըսուածներուն մէջ կան դեղեցիկ խօսքեր, որոնք սակայն կը ջախջախուին իրականութեան երկաթէ փաստերուն դէմ։ Շաբաթաթերթի մասին յայտնուած կարծիքները անճիշդ են· անկարեւոր աղբիւր է նիւթական տեսակէտը։*

Ակնունի.— *Պէտք է փակել այս հարցը, որովհետեւ վիճաբանելի կէտեր չատ կան· կ'առաջարկեմ այս հարցն ալ յանձնել ժողովի մանր խնդիրները կարգադրելու համար ընտրուելիք յանձնախումբին։*

Կ'ընդունուի այս առաջարկը։

Իննի յանձնախումբ.— *1) Ընդհ. Ժողովի օրակարգին մէջ մնացած մանր խնդիրներու կարգադրութիւն, 2) բանաձեւերու վերջնական խմբագրութիւն. 3) «Ազատամարտ»ի խմբագրա-վարչական կազմի որոշում. 4) Խմբագրել եւ ընթացք տալ Իթթիհատին ըլլալիք դիմումին (համաձայն ժողովի որոշման) 5) Խմբագրել ազգային-հասարակական գործունէութեան յատուկ պլատֆորմ 6) Փորթուգալեանի յօբելեան 7) Բանտարկեալներու խնդիր 8) Ժողովի որոշումներու հրատարակութիւն։*

Այս յանձնախումբի անդամներն են 1) Վարանդեան, 2) Վահապ, 3) Ակնունի, 4) Մելօ, 5) Անտոն, 6) Բաբա, 7) Ասլան, 8) Գրգօ, 9) Մելքում, 10) Մ. Շաւարշ, 11) Վարազդատ, 12) Տիգրան։

Ուժերու բաշխում.— *Ժողովը երկար զբաղեցաւ այս խնդրով, սակայն մէկ կողմէ ուժերու սակաւութիւնը, միւս կողմէ զգացուած պէտքը ամէն վայրերու մէջ, դժուար վիճակի մէջ գտաւ լինքզինքը եւ առ այժմ բաւականացաւ միայն Ամերիկայի համար տրամադրելի ընելով Վրացեանը։*

Արեւելեան Բիւրօ.— *Միաձայնութեամբ ընտրուեցան ընկերներ՝ Ակնունի (12 քուէ), Զաւրիեւ (11 քուէ), Բժիշկ (12 քուէ)։ Չորրորդ եւ Հինգերորդ անդամները կ'ընտրուին Ռայոնական ժողովին կողմէ։*

Արեւմտեան Բիւրօ.— *Ընդունուած թեկնածուներէն գաղտնի քուէարկութեամբ ընտրուեցան ընկերները՝ Վարանդեան (11 քուէ), Ասլան (10 քուէ), Վահապ (11 քուէ), Բաբա (10 քուէ), Անտոն (11 քուէ)։*

Հաշուեքննիչ յանձնախումբ.—*Նախապէս նշանակած թեկնածուներու վրայ քուէարկութիւն կատարելով՝ ընտրուեցան ընկերներ՝ Մար (11 քուէ), Գալֆա (10 քուէ), իսկ համեմատականի մնացին Ժիրայր (7 քուէ), Վարդան (5 քուէ), Հրաչ (2 քուէ)· այս երեք թեկնածուներուն վրայ կրկին քուէարկութիւն կատարուելով ստացուեցաւ հետեւեալ արդիւնքը,— առաջին անուն ընդունելով իբր անդամ, իսկ յաջորդ երկուքը թեկնածուներ· ընտրուեցան Վարդան, Հրաչ եւ Ժիրայր։*

Ինքնապաշտպանութեան մարմին.— *Գաղտնի քուէարկութիւն կատարուեցաւ՝ արդիւնքը գաղտնի պահելու որոշումով — ընտրուեցան ընկերներ՝ Վ = 12 քուէով, Ռ = 12, Ա = 11, Հ = 11, Մ = 12 [41];*

Ժողովը փակուեցաւ որոշեալ ժամուն։

41.- Համապատասխանաբար՝ Վ=Խանասորի Վարդան՝ Մեհրապեան Սարգիս. Ռ=Ռոստոմ՝ Զօրեան՝ Ստեփան. Ա=Անդրանիկ (Օզանեան). Հ= Թիրեաքեան Հայկ (Հրաչ). Մ=Տէր Մարտիրոսեան Միքայէլ՝ Մար։

Նիստ ԻԶ.

15 *Սեպտ.* 1911 (*առաւօտ*)

Ներկաներ՝ Բիւրոներու ներկայացուցիչներ, Պալքանի, Ամերիկայի, Վանի, Կարինի, Կեսարիոյ, Տրապիզոնի, Սեբաստիոյ, Մուշ-Սասունի, Ռուս. միութեան, Խարբերդի պատգամաւորները։ Խորհրդակցական ձայնով՝ Մելօ, Վահան, Ասող[իկ], Ակնունի, որու նախագահութեամբ բացուեցաւ ժողովը։

Կանոնագրական փոփոխութիւններ.— *Կնիքի խնդիրը*.— *Ժողովը նկատի առաւ կնիքի գործածութեան խնդիրը երկրի զանազան մարմիններու կողմէ, որոնք ասկէ առաջ չէին վայելեր այդ իրաւունքը։*

Անտոն.— *Մեր վիճակը անկայուն է· կ'առաջարկեմ ուրեմն, կնիքի գործածութիւնը ընդհանրացնել բոլոր քլիւպներու համար, իսկ կազմակերպութեան զանազան մարմիններուն համար պահել նախկին սահմանափակումը։*

Սուրէն.— *Եթէ ընդունած ենք կեդր. կոմիտէներու գոյութիւնը, պէտք է նաեւ իրաւասութիւն տանք անոնց կնիք գործածելու։*

Տիգրան.— *Խարբերդի չրջանն ալ կնիք ունենալու պահանջը դրած է· ես չեմ խորհիր թէ ասկէ անտեղութիւններ երեւան կու գան· անտեղութիւններ առանց կնիքի ալ կը պատահին։*

Արամ.— *Ձչդենք խնդիրը· ցենզ չունեցող կեդր. կոմիտէները պէ՞տք է ունենան կնիք թէ ո՛չ։*

Ակնունի.— *Այս խնդիրը կանոնական է եւ հետեւաբար վիճաբանութեան իսկ չի կրնար ենթարկուիլ· որոշ է որ կնիք պիտի ունենան կ. կոմ.ները· իսկ այն կ. կոմիտէները որ ցենզ չունին պէ՞տք է ճանչցուին իբր կ. կոմիտէ թէ ոչ։*

Վահապ կը կարդայ ներքին կանոնագրի յօդ. 70-ը։

Կարծիքներու այս փոխանակութիւնը բաւական համարուելով՝ խնդիրը քուէարկութեան կը դրուի եւ կ'որոշուի հետեւեալը.

Մեկուսի կոմիտէներուն կնիք գործածելու իրաւասութիւն չտալ։

Նկատի առնելով կնիքի մէջ թրքերէն լեզուի ալ գործածութիւնը ընկերները հետեւեալ կերպով կ'արտայայտուին։

Անտոն.— *Մենք միջազգային կազմակերպութիւն ենք, եթէ հայերէնէ տարբեր լեզուներ գործածել պէտք ըլլայ, այն ատեն չատ լեզուներ կան որ պիտի գործածուին· կ'առաջարկեմ պահել պաշտօնական կնիքի լեզուն հայերէն, իսկ քլիւպները թող ունենան իրենց թրքերէնը։*

Վահապ.— *Մենք ասկէ առաջ իրաւունք տուինք դաշնակցական քլիւպներուն իրենց մէջ առնել նաեւ համակիրներ, հետեւաբար քլիւպներուն չենք կրնար կնիք գործածելու իրաւասութիւն տալ։*

Միաձայն ընդունուեցաւ հետեւեալը.

1) *Կազմակերպութիւնը կ'ունենայ հայերէն կնիք միայն։*

2) *Քլիւպները կրնան ունենալ, իրենց կնիքը հայերէն եւ թրքերէն, առանց զինանշանի։*

Կեդր. Կոմիտէի ցենզի նուազեցում.— Ցանձնախումբը առաջարկ բերած էր անդամական ցենզի նուազագոյն չափը իջեցնել 500-ի։

Գրգօ.— Կ'առաջարկեմ ընդունիլ. այսպէսով խրախուսած կ'ըլլանք զանազան շրջաններ եռանդուն գործունէութեան։

Նչան.— Երկրին համար ընդունած ենք դրամական ցենզի նուազեցումը. չընդունիլ անդամական ցենզի նուազեցումը՝ որովհետեւ այդպէսով չատցուցած պիտի ըլլանք կ. Կոմիտէներու թիւը՝ տեղի տալով այն հաւանական անպատեհութիւններուն, որոնց մասին վախ յայտնուեցաւ կնիքի գործածման հարցի առեն։

Որոշուեցաւ անդամական ցենզը պահել 1000։

Դրամական ցենզը.— Ցանձնախումբը կ'առաջարկէ դրամական ցենզը ընդունիլ 10.000ը, որուն առնուազն 5000ը պէտք է անպատճառ անդամական տուրք ըլլայ, իսկ մնաց 5000ը՝ կազմակերպութեան պահանջներուն համար հաւաքուած՝ կազմակերպական ճամբով։

Ատոմ.— Կ'առաջարկեմ բոլորովին վերցնել դրամական ցենզի խնդիրը. ամէն կ. Կոմիտէ որ կը վճարէ իր անդամական տուրքերը, ունի ցենզ։ Դրամական ցենզը կրնայ ստեղծել այն անպատեհութիւնը որ դրամ չատ վճարողներ ստանան ցենզ, առանց արժանի ըլլալու։

Անտոն.— Հակառակ եմ դրամական ցենզի վերացման. պէտք է որոշ պարտք դնել ընկերներու վրայ. Տարօն, որու որ հարցնէք, դաշնակցական եմ կ'ըսէ, բայց երբ կարգը դրամին գայ ոչ ոք կ'ուզէ վճարել։

Ատոմ.— Չիմնակէտ չէ աս մեր կանոնագրին մէջ. դրամական ցենզի ներմուծումը եղած է այն ատենին, երբ մենք սկսած ենք խաղալ հարիւր հազարներու հետ. ցենզը պէտք է ըլլայ գիտակցական. անդամավճարներէն զատ բացառիկ հանգանակութիւններով առաջացած գումար պահանջել՝ մեզ կը դնէ սխալ ճամբու մէջ։

Ազամ.— Գիտակցութիւնը դեռ ապացոյց չէ թէ դրամական ցենզը կարելի է ապահովել. չատ գիտակիցներ ունինք, որ չեն վճարեր իրենց տուրքերը. պէտք է պարտաւորիչ ընել։

Հարցը քուէարկութեան դրուելով ստացաւ հետեւեալ արդիւնքը։

1) *Քսան հազարը մնայ անխախտ (1 ձայն)*

2) *Տասը հազար՝ Ցանձնաժողովի առաջարկին համեմատ (8 ձայն)*

3) *Ջորոշել ոչ մէկ սակ, այլ հիմնուիլ անդամավճարներու կանոնական տոկոսի վճարման վրայ (ստացաւ 9 ձայն), 2 ձեռնպահ, 2 հակառակ։*

Անտոն.— Ընդունելով եւ համաձայն ըլլալով դրամական ցենզի անցած որոշման, կ'առաջարկեմ անդամավճարի մէջ մտցնել առաջատուական սկզբունքը, այսպէս.—

1) *Տարեկան 10 ռուբլի եկամուտ ունեցողը — 1%*

2) *Տարեկան 20 ռուբլի եկամուտ ունեցողը — 2%*

3) *Տարեկան 30 ռուբլի եկամուտ ունեցողը — 3% եւ այսպէս յաջորդաբար մինչեւ 100 ռուբլի եկամուտ ունեցողը։ 100 ռուբլիէն վեր իւրաքանչիւր 100 ռուբլի աւելի եկամուտին 1% աւելի։*

Այս առթիւ թեր ու դէմ կարծիքներ յայտնելով, որոշուեցաւ վճռական որոշում չտալ, այլ յանձնարարել ընկերներուն հետեւեալը — «Անդամավճարներու չափը ճշդելու պարագային, ղեկավարուիլ յառաջատուական սկզբունքով. այսինքն.—

Իւրաքանչիւր 10-20 ռուբլի եկամուտ ունեցողը 1-2%
Իւրաքանչիւր 21-40 ռուբլի եկամուտ ունեցողը 2-3%
Իւրաքանչիւր 41-80 ռուբլի եկամուտ ունեցողը 3-4%
Իւրաքանչիւր 81-100 ռուբլի եկամուտ ունեցողը 4-5%

Քառորդ ժամ դադարի միջոցին կարծիքներու նոր փոխանակութիւններ կատարուելով, ժողովին ներկայացուեցաւ հետեւեալ առաջարկը՝ 11 ընկերներու ստորագրութեամբ. «Ննկատելով որ պիւտճէի հարցը Ատոմի բանաձեւով կը մատնուի անորոշութեան եւ թէ ոչ մէկ մարմին չունենալով կոնկրէտ գումարի պարտականութիւն՝ չի ալ ձգտիր դրամական պիւտճէն ապահովելու,

Նկատելով որ այդ դրութեամբ անկարելի է որոշեալ ձեւով հաշիւ պահել, քոնթրոլի ենթարկել եւ այս ու այն մարմնին պահանջներ ընել,

Նկատելով որ այդ դրութեամբ եկամուտները անորոշութեան կը մատնուին, մինչդեռ պիւտճէի ելքը որոշուած է,

Նկատելով որ անորոշ պիւտճէով ոչ մէկ մարմին չի կրնար ընտրուիլ եւ գործել,

Կ'առաջարկենք՝ վերաքննել գայն իբրեւ հակասող բոլոր նախկին որոշումներուն»։

Այս առաջարկին վրայ մտքերու նոր փոխանակութիւն տեղի ունեցաւ եւ ընդունուեցաւ հետեւեալ նոր բանաձեւը.— «Կ. Կոմիտէներու դրամական ցենզը նշանակել 10.000 ֆրանկ, որուն առնուազն 3000ը պէտք է գոյացած ըլլայ անդամական կանոնական տուրքերէ, 2000ը կազմակերպական ջանքերով հաւաքուած (հանգանակութիւն, նուէր, եւն.) բուն կազմակերպական ձեռնարկներու համար, մնացած 5000ը դարձեալ կուսակցական ջանքերով ձեռք բերուած, բայց կարելի է գործ դնել ոչ-կազմակերպական, բայց կուսակցութեան համակրելի ձեռնարկներու համար. «Խորհուրդին կը թողուի, նկատի ունենալով երկրի այլ եւ այլ շրջաններու տնտեսական կացութիւնն ու յեղափոխական գործունէութիւնը, նուազեցնել այս ցենզը իբրեւ բացառութիւն»։

Ժողովը փակուեցաւ ժամը 1.30ին։

Նիստ ԺԷ.

16 *Մեպտ.* 1911 (*առաւօտ*)

Ներկայ՝ Ամերիկայի, Մուշ-Սասունի, Պալքանի, Տրապիզոնի, Պոլսոյ, Կեսարիոյ, Ուս. միութեան, Սամսոն-Մարզուանի, Վանի, Խարբերդի պատգամաւորները. Արեւելեան եւ Արեւմտեան Բիւրոներու ներկայացուցիչները. վճռական ձայնով՝ Բաքու, Աւօ. խորհրդակցական ձայնով՝ Մելօ, Ակնունի, Վարագդատ, Մելքում, Վարդան։

Պրոպագանդի բանաձեւի վերջնական մշակումը յանձնուեցաւ Իննի մասնախումբին, իսկ բանաձեւը, որ պատրաստուած էր արդէն պէտք տեսնուեցաւ կարդալ եւ վաւերացնել։

Նոյնպէս կարդացուեցաւ ընկեր Վահապի մէկ առաջարկը եւ Իննի յանձնախումբին (կանոնական) յղուեցաւ։

Ընկեր Ատոմ եւս կ'ուզէ իր հարցի մասին քանի մը լուսաբանութիւններ տալ։

Նախագահ.— Ատոմի չուրջ ամբաստանութիւններ չեն եղած, այլ նկատի առնուեցաւ այն որ՝ յիշեալը արդէն, ինչպէս նաեւ Գարոն, ամբաստանուած են եւ չեն կարող թեկնածու ըլլալ Բիւրոյի։ Եթէ ժողովը ուզէ, կարող է զինքը լսել եղած նոր ակնարկներու մասին, յատկացնելով որոշ ժամանակ մը։

Ատոմ.— Ես չեմ համաձայնիր որոշ ժամանակ որոշելու առաջարկին. ես ստիպուած եմ պատմել բոլոր եղածները. ժողովը պէտք է ազնիւ ըլլայ եւ ստիպուած է զիս մտիկ ընել, հոգ չէ թէ երկար տեւէ իմ ըսելիքս. ես կը պահանջեմ այդ. չեմ կրնար թողուլ որ զիս բարոյապէս մեռցնէք իմ բացակայութեան խօսելով եւ զիս լռեցնելով։

Անտոն.— Ընկեր Ատոմ իրաւունք չունի այդքան խստապահանջ ըլլալու, քանի որ ինք իրաւունք ունի այս ժողովին ներկայ ըլլալու եւ բոլոր ակնարկութեանց պատասխան տալու, բայց իր կամքէն անկախ պատճառով ներկայ չկրցաւ ըլլալ. ասոր հետ մէկտեղ կ'առաջարկեմ որ օրակարգը վերջանալէ յետոյ միայն լսուի ընկերը, ընկերաբար, որպէսզի ժողովը մէկ կողմը միայն լսած չըլլայ։

Բաքու.— Ժողովին մէջ Ատոմի նկատմամբ նոր ամբաստանութիւններ եղան ուստի եւ իրաւունք ունի պահանջելու որ խօսի եւ տայ լուսաբանութիւններ, բայց նախ օրակարգը վերջացնենք եւ ապա միայն լսենք զինքը։

Նչան.— Ես ալ այն կարծիքէն եմ որ լսենք Ատոմը, քանի որ անոր չուրջ եղան նոր ակնարկներ. եթէ հարկ ըլլայ քանի մը օր եւս սպասել՝ սպասենք եւ լսենք զինքը։

Ատոմ.— Քանի որ իմ բացակայութեանս խօսուած է իմ մասին եւ եղած են զրպարտութիւններ, ուստի իմ արդար իրաւունքն է բացատրութիւններ տալ։

Նախագահը քուէի կը դնէ Ատոմը լսելու առաջարկը եւ 1-ի դէմ 7 ձայնով կ'որոշուի լսել անոր բացատրութիւնները։

Ժողովը անցաւ Դաշնակցութիւնը եւ Ազգային կուլտուրական գործերը բանաձեւին նկատառութեան։ Ներկայ էին 12 ձայներ, որոնց 9-ին քուէներով անցաւ իբրեւ դաշնակցական ֆրակցիա ազգային երեսփոխանական ժողովին հաւաքաբար մասնակցելու առաջարկութիւնը, որ կար բանաձեւին մէջ. յետոյ կէտ առ կէտ կարդացուեցան բանաձեւի մնացեալ մասերը եւ չնչին փոփոխութեամբ վաւերացուեցան։

«Քննելով ներքին ազգային գործունէութեան քաղաքականութիւնը ինչպէս եւ մեր բռնելիք դիրքը, դէպի այդ ասպարէզի կուսակցութիւնները ու տարրերը,

Դաշնակցութեան Ջ. Ընդհ. Ժողովը,

«Գտնելով որ հայ եւ հարեւան ժողովուրդների տնտեսական-քաղաքակրթական ներկայ յետամնաց չրջանին մէջ ընկերվարական-յեղափոխական եւ արմատական տարրերը անկարող են կազմել մեծամասնութիւն եւ գործադրել իրենց բովանդակ ծրագիրը, այլ եւ հարկադրուած են սահմանափակուիլ մասնակի նուաճումներով եւ իրենց իտէալներու արծարծումով ու համախոհներ գտնելով.

Ընդունելով որ մեր գործունէութեան վայրերի ներկայ սոցիալական պայմանների մէջ՝ ամենաէական կարեւորութիւն ունի սահմանադրական սկզբունքի (մարդկային ազատութիւններու, ժողովրդապետութեան ու իրաւակարգի) լայնացումը, խորացումը եւ կիրառումը կեանքի մէջ, աւատական ու կղերական մտածողութեան տիրապետութեան տեղ։

Նպատակ ունենալով ապահովել հայի՝ ինչպէս եւ ամէն մի ազգութեան ազգային-կուլտուրական ինքնավարութիւնը, իբրեւ պետական գործունէութեան մի ճիւղ, իր ինքնավար վարչութեամբ ու յատուկ տուրք սահմանելու իրաւունքով։

2) Գիտակցելով որ ազգային-կուլտուրական հարցերու ու սահմանադրութեան կիրառման մէջ մեզի համամիտ թէ համագործակից կը լինին թէ յառաջադէմ կուսակցականները թէ չէզոք խաւերի ազատամիտ տարրերը։

3) Շեչտելով որ Դաշնակցութեան բարոյական ազդեցութիւնը հետեւանք է ոչ միայն մեր ծրագրի ու գործելակերպի ճշդութեան այլեւ կուսակցական անհատներու անձնուիրութեան, անշահախնդրութեան եւ միշտ դժուարագոյն գործեր ստանձնելուն՝ մտքի ու սոցիալական կեանքի նոր հորիզոններ բանալու մէջ,

Կ'որոշէ,

1.- Քանալ օրէնքի միջոցով ապահովել հայոց ազգային-կուլտուրական ինքնավարութիւնը (իբրեւ պետական իրաւասութեան ու գործունէութեան մի ճիւղ) վե-

բակազմելով համապատասխան վարչութիւնները դեմոկրատիկ-ապակեդրոնական աշխարհական հիմերու վրայ, ապահովելով ձրի-պարտադիր, տարրական, ընդհանուր կրթութիւնը, ճնշուած-աղքատ խաւերի համար՝ ծառայեցնելով անոր ազգային կալուածներն ու հասոյթները, ազգային տուրքը եւ պետութեան կողմէ ստանալիք մշակութական նպաստի հանելիք մասը։

2.- Դաշնակցութիւնը իբրեւ կուսակցութիւն ու ամբողջութիւն չմասնակցելով ազգային-կուլտուրական գործերու ու հիմնարկութիւններու մէջ՝ կուսակցական անհատները եւ շրջանները կը մասնակցին այդ գործերին առանց հակասելու կուսակցական սկզբունքներուն, լինելով ներշնչողի, ուղղութիւն տուողի, գործակցողի եւ ոչ կարգադրողի կամ միակ գործադրողի դերին մէջ։

3.- Կրօնական եւ անոր հետ կապուած դաւանական խնդիրներու ու համապատասխան հաստատութիւններու հանդէպ բռնելու է չէզոք դիրք՝ ապահովելով ու յարգելով ամէն մէկի խղճի ազատութիւնը, համբերատար ու վայելուչ վարմունք ցոյց տալով դէպի բոլոր տեսակի դաւանանքներն ու կրօնական զգացումները։

4.- Ազգային-մշակութական մարմիններու մէջ աշխատող մեր ընկերները կը գործեն՝ պլոքներ կազմելով՝ յարատեւ գործունէութեան ընդունակ միւս ազատական-դեմոկրատիկ տարրերի հետ։

5.- Դաշնակցական ղեկավար մարմիններու անդամները (Բիւրօ, Կ. կոմիտէ, խմբագիր, փարլամենդի անդամ) չեն կարող մտնել վարչական ու քաղաքական ժողովներու մէջ։

6.- Կեդրոնական ու գաւառային ազգ. խորհրդարանական ժողովների անդամակցութեան թեկնածուները կը նշանակուին համապատասխան շրջանային մարմիններէն, իսկ Պոլսոյ մէջ՝ խորհրդակցութեամբ ձեռնհաս մարմիններու. մասնակցողները հաշուետու են շրջանային ժողովին։

7.- Կուսակցական պատգամաւորները կը ներկայանան ազգային երեսփոխանական ժողովների մէջ որպէս դաշնակցական խմբակցութիւն։ Այն բոլոր հարցերի չուրջ ուր կարելի է ազատական ու դեմոկրատիկ տարրերու ու խմբակցութիւններու հետ համաձայնուիլ պէտք է պլոքներ կազմել անոնց հետ։

8.- Ազգային վարչական մարմիններուն ընկերները կը մասնակցին անձնական պատասխանատուութեամբ իբր դաշնակցական անհատներ, իրենց խորհրդարանական խմբակցութեան կամ շրջանի մարմիններու համաձայնութիւնը ստանալէ ետք։

Ծանօթ.— Ուր որ ընկերներու մասնակցութիւնը կը վնասէ կուսակցութեան գործերուն, մասնակցութիւնը կ'արգիլուի։

9.- Ընտրութիւններու գործերը կը կարգադրուին դաշնակցական ձեռնհաս մարմիններու ներքին հրահանգներով։

10.- Ազգային-մշակութային կեանքի անմիջական հասունացած պահանջներին համար կը մշակուի յատուկ պլատֆորմ, որմէ պարտաւոր են առաջնորդուիլ մեր պատգամաւորները»։

Իթթիհատի բանաձեւը.— Կարդացուեցաւ բանաձեւը որ մասնախումբի կողմէ որոշ փոփոխութեան ենթարկուած էր եւ ժողովն ալ որոշ, փոքրիկ փոփոխութիւններ ընելով հաստատեց, որ հետեւեալն է.— «Ընդհ. Ժողովը լսելով Արեւմտ. Բիւրոյի տեղեկագիրը եւ ընկեր պատգամաւորներու զեկուցումները՝ Իթթիհատի կազմին, գործունէութեան, Դաշնակցութեան հետ ունեցած յարաբերութիւններուն եւ Իթթիհատէն սերած դահլիճներու քաղաքականութեան մասին.

Ուշադրութեան առնելով Թուրքիոյ ներկայ քաղաքական, ընկերային եւ տնտեսական դրութիւնը ընդհանրապէս եւ հայկական նահանգներու վիճակը մասնաւորապէս.

Սրտի ցաւով արձանագրելով եռամեայ շրջանին մէջ կառավարական քաղաքականութիւնը, [որ] հակառակ շատ մը յուսատու նախափորձերու ոչ միայն չէ նպաստած այլակրօն ու այլացեղ ազգերու հաշտ համակեցացողին, ինչ որ հիմ պէտք է ծառայէր երկրի ընդհանուր վերաշինութեան մեծ գործին, այլեւ տեղի է տուեր ընդհանրապէս անվստահութիւններու արծարծման եւ գոյութիւն ունեցող ազգային իրաւունքներու ճնշումին։

Որ Իթթիհատը եւ անոր յենած դահլիճները փոխանակ հետեւողականօրէն ոչնչացնել ձգտելու աւատական ռեժիմի մնացորդ միջնադարեան առանձնաշնորհումները, փոխանակ արգիլելու որ Անատոլուի մէջ վերջին երեսուն տարիներու անիշխանութեան հետեւանքով առաջ եկած բռնատէրեր օրինական հանգամանք չտան իրենց հողային գրաւումներուն,— ընդհակառակը իրենց հետեւած սիրաշահումի քաղաքականութեամբ քաջալերած են զանոնք ի վնաս Թուրքիոյ բազմաչարչար աշխատաւոր զանգուածներուն եւ երկրի բնական յառաջդիմութեան։

Որ Իթթիհատը, ձգտելով իր ձեռքը պահել իշխանութեան ղեկը եւ ներկայացնելով փարլամենթական մեծամասնութիւն, աստիճանաբար ետ է նահանջեր սահմանադրական-ժողովրդապետական սկզբունքներէն, գործ չէ դրած օրէնսդրական աշխատանք՝ ճնշուած, աշխատաւոր ժողովրդի բեռը թեթեւցնելու, հարկային սիստեմը բարեփոխելու եւ տնտեսական բարենորոգումներ մտցնելու, այն պատճառով որ իր կազմին մէջ էապէս սահմանադրասէր եւ դեմոկրատ տարրերուն ընդդէմ գոյութիւն ունի խայտաբղետ եւ մեծ մասով աջակողմեան բազմութիւն մը։

Որ Իթթիհատական քաղաքականութիւնը զանց ըրած է ֆինանսներու մէջ հաւասարակշռութիւն ստեղծելու եւ ոչ-արդիւնաւէտ ծախսերը կրճատելու տեղ՝ չարունակած է պարտքեր ընելու սիստեմը, ինչ որ չի կրնար վտանգի չենթարկել պետութեան անկախութիւնը։

Որ Նոր-Թուրքիան իր աշխարհագրական դիրքին եւ քաղաքական չահերուն վայել քաղաքական չէզոք յարաբերութիւն չէ պահած Եւրոպայի քաղաքական խոշոր խմբակցութեանց հետ, այլ եղած է միակողմանի եւ ենթարկուած է գերմանական ազդեցութեան՝ այսպէս պաղեցնելով իրմէ արեւմտեան Եւրոպայի ամենաղեմոկրատիկ ու ազատասէր կառավարութիւնները, ինչ որ բարդութիւններու դուռ բանալ կը նշանակէ։

Արձանագրելով դարձեալ՝

Որ Դաշնակցութեան ցարդ կատարած բազմաթիւ բանակցութիւնները ու համաձայնութիւնները հայ ժողովրդի բացառիկ կացութեան ու կենսական պէտքերուն նկատմամբ՝ մնացած են առանց հետեւանքի Իթթիհատի եւ անկէ բխած դահլիճներուն կողմէ։

Որ Իթթիհատը եւ իր դահլիճները գոհացում տալով կարգ մը երկրորդական խնդիրներու, էականներուն հանդէպ չատացած են միայն լոկ անիրագործելի մնացած խոստումներով,

Որ, հակառակ Սելանիկեան եւ բոլոր այլ համաձայնութիւններու՝ Իթթիհատը չէ խորհրդակցած Դաշնակցութեան հետ երկրի կացութեան վերաբերող կարեւոր հարցերու լուծման ատեն, ինչպէս եւ իր գաւառական մարմինները՝ տեղին դաշնակցական կոմիտէներուն հետ,

Որ կառավարութիւնը, յանուն կիլիկեան սարսափելի ոճիրներուն, իր դատած ու դատապարտած յանցաւորները հետզհետէ ներման արժանացնելով՝ բանտէն ազատ արձակած է, վարկաբեկելով արդարութեան ուժը թէ դժբախտ զոհերու եւ թէ յանցագործ տարրերու աչքին ու նպաստելով այն հին համոզման արմատացումին թէ՝ կարելի է սահմանադրական ռեժիմին տակ եւս թալանել, հրդեհել, ջարդել եւ մնալ անպատիժ։

Հաստատելով միւս կողմէ՝ որ Դաշնակցութիւնը ոչ միայն անյողդողդ հետեւականութեամբ հաւատարիմ գտնուած է Օսմանեան սահմանադրութեան հաստատման ատեն իր ստանձնած բոլոր յանձնառութիւններուն՝ հանդէպ Նոր-Թուրքիոյ,— այլ եւ ուղղամտօրէն գործակցած է Իթթիհատին՝ փոխ-յարաբերութիւններու սահմանին մէջ, յաճախ նոյնիսկ ընդդէմ երթալով հայ ժողովրդի մէկ ստուար մասին զգացումներուն,

Ընդհ. Ժողովը կ'որոշէ

1) Կուսակցութեան անունով Իթթիհատի առաջիկայ քոնկրէսին ուղղել յայտարարագիր մը՝ հիմ ունենալով վերի մտածումները, ճշդելու համար երկու կուսակցութեանց փոխ-յարաբերութիւններու եղանակը եւ գործակցութեան բացորոշ պայմանները, կցելով այդ յայտարարագրին նաեւ ամփոփ ցիչատակագիր մը որ բովանդակէ ա) վերջին 3 տարիներու կացութիւնը հայաբնակ նահանգներու մէջ, եւ, բ) կտրուկ ու հիմնական միջոցներ՝ հայ ժողովրդի բացառիկ տառապանքներուն դարմանման նկատմամբ.

2) Եթէ յանուն կուսակցութեան կատարուած այս դիմումէն ետք եւս Իթթիհատն ու անկէ բխած դահլիճները գործով երաշխիքներ չտան ցարդ եղած խոստումներու մօտալուտ իրագործման մասին՝ ժողովը կ'արտօնէ իր ձեռնհաս մարմինը, դադրեցնել յարաբերութիւնները Իթթիհատի հետ, ուեւէ կերպով պատասխանատուութեան բաժնած չըլլալու համար անոր հետ՝ Իթթիհատական դահլիճներու կատարած կամ կատարելիք սխալներուն մէջ.

3) Սակայն, Դաշնակցութիւնը, հաւատարիմ իր սկզբունքներուն եւ հանդիսաւոր յանձնառութիւններուն, ոչ միայն կը չարունակէ միշտ իր առաջին պարտականութիւններէն մէկը ընդունիլ օսմանեան սահմանադրութեան պահպանումն ու զարգացումը, այլ եւ չի խնայեր իր գործակցութիւնը Իթթիհատի ձախակողմին էապէս ռամկավար տարրերուն ինչպէս եւ Թուրքիոյ բոլոր անկեղծօրէն սահմանադրասէր տարրերուն՝ յանուն երկրին վերանորոգման գործին.

Ժողովը կը հրահանգէ միանգամայն՝ (Ա) որ Թուրքիոյ դաշնակցական մարմինները իրենց չարունակական պրոպագանդով ներշնչեն հայ ժողովուրդին՝ հրաժարիլ Իթթիհատ-դաշնակցական համաձայնութիւնը նկատելէ իբր միակ եւ բացարձակ գրաւականը իր կենսական չահերու պաշտպանութեանն համար եւ ձգտիլ կազմակերպուիլ քաղաքական կուսակցութեանց մէջ։ (Բ) Որ Օսմ. խորհրդարանի դաշնակցական պատգամաւորները ստանձնեն անաչառ քննադատի դեր՝ հանդէպ կառավարութեան եւ Իթթիհատի։

4) Իթթիհատի եւ Դաշնակցութեան փոխադարձ յարաբերութիւնները պիտի վարէ Արեւմտեան Բիւրոն, մասնակցութեամբ Օսմանեան խորհրդարանի դաշնակցական հատուածի ներկայացուցչին, իսկ խորհրդակցութիւնները եւ որոշումները տեղի կ'ունենան խառն մարմնի մէջ, կազմուած Բիւրոյի անդամներէն, մէկ պատուիրակէն[42] եւ Կ. Պոլսոյ Կ. Կ.ի մէկ ներկայացուցչէն։

Ներկայ որոշման վերաբերմամբ ապագայում անելիք այս կամ այն քայլը՝ կ'որոշէ կամ դաշնակցական խորհուրդը կամ նրա բացակայութեամբ՝ երկու Բիւրոները, փոխադարձ համաձայնութեամբ, խորհրդակցութեան կանչելով շրջանի ձեռնհաս ընկերները»։

Ընկեր Անտոնը պատրաստած ըլլալով միջազգային յարաբերութեան մասին բանաձեւ մը, կարդացուեցաւ եւ այդ մասին [եղաւ] կարծիքներու հետեւեալ փոխանակումը.—

42.- Մէպուսներէն – պետական երեսփոխաններէն, պատգամաւորներէն։

Բաբա.— Ես կը կարծեմ որ միջազգային յարաբերութեան խնդիրը շատ բարդ է եւ այդ չէ կարելի այժմէն որոշել, որովհետեւ պայմանները միշտ կը փոխուին եւ մենք չենք կրնար որոշ դիրք ունենալ։

Վարանդեան.— Շատ դժուար է այդ խնդիրը լուծել։ Ես ալ շատ եմ մտածեր, բայց չեմ կրցած որոշ եզրակացութեան գալ եւ խնդիրը այնքան դժուար լուծելի է որ պէտք է չարաբաներ խօսուի եւ վիճուի որպէսզի կարենանք մեր դիրքը ճշդել։ Ես կ'առաջարկեմ այս խնդիրը յետաձգել։

Ատոմ.— Ընկեր Անտոնի առաջարկութեան մէկ մասը արդէն անցած է — որ բոլոր դաշնակցականները իրենց քաղաքացիական պարտականութիւնները··· եւ պէտք է գիտնալ թէ դաշնակցականները նախ դաշնակցական են եւ յետոյ միայն քաղաքացի։

Անտոն.— Նկատի առնելով որ հարցը երկար վիճաբանութեան պէտք ունի, բաւականաչափ լուսաբանուած չէ, ետ կ'առնեմ իմ առաջարկը աչքի առջեւ ունենալով որ ժամանակը սուղ է։

Ժողովը միաձայնութեամբ որոշեց նոր Քոնթրոլի մարմնին պարտականութիւն յանձնել նախորդ Ե. Ընդհ. Ժողովի կողմէ ընտրուած հաշուեքննիչ մարմնին տեղեկագիրը մտցնել Ընդհ. Ժողովի որոշման մէջ եւ ցրուել մարմիններուն։

Նիստ ԽԸ.

16 Սեպտ. 1911 (կէսօրէ վերջ)

Ներկաներ՝ Սամսոն-Մարզուանի, Ամերիկայի, Ուս. միութեան, Կեսարիոյ, Սեբաստիոյ, Խարբերդի, Պալքանի, Վանի, Պոլիսի պատգամաւորները. վճռական ձայնով՝ Բաբա, Աւօ, խորհրդակցական ձայնով՝ Վահան, Մելօ, Ժիրայր, Սաթօ, Ասողիկ, Մարզպետ, Մելքում, Ակնունի։ Հրաւիրուած էր նաեւ ընկեր Ֆելիքս։

Աշխատաւորական քաղաքականութիւն.— Յանձնախումբի կողմէ ընկեր Ֆելիքս բերանացի կու տայ մանրամասն զեկուցում, չեշտելով որ օգտուած են բոլոր տեղեկագիրներէն եւ պատգամաւորներու բերանացի բացատրութիւններէն. յանձնախումբը եկած է այն եզրակացութեան՝ որ բոլոր տեղեկագիրներն ալ անխնամ կերպով պատրաստուած էին, ինչ որ ներելի չէ։ Ցետոյ ընկերը թուական բացատրութիւններ տուաւ գլխաւոր շրջաններու մէջ եղած տարբերու մասին թէ ի՛նչ չափով աշխատուած է եւ որքան բանուորներ կան ու ի՛նչ նոր ձեռնարկներ եղած են այդ ուղղութեամբ. օրինակ քօոպերաթիւ-գործակցական ընկերութիւններ եւն։ Ցետոյ չեշտեց այն որ աշխատաւորական յառաջդիմութեան եւ կազմակերպմանը համար գրեթէ բնաւ ջանք չէ թափուած, ինչպէս փարլամենթի բեմէն, նոյնպէս նաեւ մեր օրաթերթին մէջ, այն ինչ պէտք էր շատ աւելի աշխատանք թափուէր աշխատաւորական միութիւններ կազմելու համար, եւ եթէ քիչ շատ բան մը եղած է ան ալ անհատ ընկերներ է որ ըրած են. այն ինչ միջազգային սոցիալիստական կուսակցութիւն մը որպիսին է մերը, պէտք է աւելին ընէր։ Ընկերը կարդաց Էնթեռնասիոնալի մէկ որոշումը թէ ի՛նչ ձեւով պէտք է կազմակերպել արհեստակցական միութիւնները եւ առաջարկեց այդ միջին ձեւը իւրացնել եւ այդ ձեւով միայն կազմել նոր միութիւնները. նկատել տուաւ նաեւ այն որ մենք մեր ներկայացուցչին բերնով Էնթեռնասիոնալին խոստացած ենք կազմակերպել նաեւ օսմանցի տարրեր։ Մեր չահը իսկ կը պահանջէ ուրիշ ազգերու արհեստակցական միութեանց հետ յարաբերուիլ, քանի որ անոնց իրական չահերու պաշտպանը կրնայ միայն սոցիալիստական կուսակցութիւն մը ըլլալ, ուստի մենք պէտք է յարաբերուինք սերտ կերպով եւ հասկցնենք թէ միայն մենք կրնանք անոնց պաշտպանը ըլլալ՝ թէ փարլամենթի մէջ եւ թէ դուրսը. այսպիսով քաղաքական կամ քաղաքացիական ոեւէ առիթ կրնանք բոլոր արհեստակցական միութիւնները եւ բանուորները միացնելով՝ միջազգային հողի վրայ պահանջներ ներկայացնել եւ յաղթել։ Ցայտնեց նաեւ թէ յանձնաժողովի մէջ ընկեր Արամը տարբեր տեսակէտի վրայ կեցած է։

Վիշապ[եան].— Ընկեր զեկուցանողը ըսաւ թէ, որպէս թէ Կեսարիոյ մէջ աշխատաւորական միութիւններ կազմելու հող չկայ ըսած ըլլամ ես. այն ինչ ես ըսած եմ թէ գիւղացիական եւ այլ միութիւններ կարելի է կազմել, բայց միայն բանուորական միութիւններ է որ չէ կարելի կազմել. պատճառը այն է որ քաղաքի մէջ կան 200 գործաւորներ, որոնք բաւականաչափ օրական կը ստանան, անոնք չեն կրնար իրենց օրականները բարձրացնել, այլապէս արդիւնաբերութիւնը կը քայքայուի։

Սուրէն.— Դաշնակցութիւնը իր գործունէութիւնը չի ցուցադրեր, այդ պատճառով մեր բովանդակ գործունէութիւնը չ'ամփոփուիր ընկեր Ֆելիքսի զեկուցման մէջ։ Սեբաստիոյ շրջանին մէջ 5-6 արհեստակցական միութիւններ կան՝ որոնք գործադուլներ ըրին եւ բաւական ալ յաջողեցան։ Ես պատեհութիւն ունեցայ նաեւ Երզնկա երթալու, ուր եւս բաւական աշխատանք թափուած է եւ գոյութիւն ունի միութիւն մը։

Վարանդեան.— Շատ ցաւալի է որ զեկուցումը տըխուր կերպով նկարագրած է մեր աշխատաւորական գործունէութիւնը, սակայն չպիտի կարծել թէ ատոր պատասխանատուութիւնը կ'իյնայ ղեկավար ընկերներու վրայ, քանի որ երկրի յետամնացութիւնը մեծ դեր է կատարում, արդիւնաբերական թուլութիւնը մեծ չափով կ'ազդէ, նոյնպէս նաեւ մեր գոյութեան անորոշութիւնը, վտանգներու ներկայութիւնը եւ այլն։ Իմ կարծիքով հայ բանուորները պէտք է կազմել ազգային հողի վրայ, նախ քանի որ առ այժմ մենք խառն արհեստակցական միութիւններ կազմելով կը ստեղծենք մեծ Բաբելոն մը։ Ճիշդ է, մենք խոստացած ենք Էնթեռնասիոնալին բոլոր տարրերի կազմակերպումին ձգտիլ, բայց խառն ձեւով չենք կրնար։ Մենք մեր ձեռնհաս ընկերներու ձեռքով կ'աշխատինք նաեւ անոնց մէջ։

Ակնունի.— Այս հարցը լուսաբանելու համար պէտք է աչքի առջեւ ունենանք Կովկասի մեր գործունէութիւնը, որպէսզի կարելի ըլլայ աւելի լաւ ծրագիր եւ քաղաքականութիւն մշակել։ Ուրիշ երկիրները չէ կարելի օրինակ առնել, մենք ապրում ենք բացառիկ պայմաններում, այստեղ կրօնային, ազգային չերտաւորումը մեծ չափերով չեչտուած է, ուստի մենք հոս անկուսակցական հողի վրայ հիմնելու ենք արհեստակցական միութիւններին եւ եթէ կ'ուզենք՝ նոյնիսկ միջազգային հողի վրայ ըլլալու են անոնք որպէսզի ազգերու մերձեցում մը առաջ բերուի։ Եթէ կուսակցական հողի վրայ դնենք, նախ յոյները չպիտի կարենանք մեզ մօտեցնել. նոյնիսկ հայ բոլոր տարրերը, քանի այստեղ կուսակցական առեւտրականը մեծ չափերու է հասած։

Ատոմ.— Իմ կարծիքս այն որ գիւղացիական եւ արհեստակցական միութիւնները պէտք է ըլլան կուսակցական եւ անոնք պէտք է դաստիարակուին ազգային, քաղաքական եւ տնտեսական երեք տեսակէտներով. այն ինչ ընկեր Ֆելիքս կ'ուզէ — շատ մաթերիալիստական-տնտեսական հողի վրայ եւ այդ դաստիարակութեամբ վարել։ Իսկ գալով այն կասկածին թէ միութիւնները կուսակցական հողի վրայ դնելով ազգային խորութիւններ կը ծագին, ինչպէս կարծում է ընկեր Ակնունի, այդ ճիշդ չէ, ընդհակառակը երբ միջազգային հողի վրայ կազմուի աւելի կրնայ վտանգուիլ այդ յարաբերութիւնները։ Քանի որ մեր քաղաքական խումբերը շատ գործունէութիւններ չունին ընելիք, ուստի պէտք է աշխատուի արհեստակցական եւ այլ տնտեսական չարժումներու հետ կապել, բայց բնաւ չմոռնալ քաղաքական եւ ազգային գործունէութիւնը։ Գիւղացիական միութիւնները պէտք է կազմել միայն կուսակցական հողի վրայ։

Ընկեր Ֆելիքս եղած քանի մը հարցերուն կը պատասխանէ ըսելով թէ ինք երբեք չէ ըսած որ արհեստակցականները պէտք չէ զբաղուին քաղաքացիական հարցերով. իր առաջարկած ձեւն այն է որ արհեստակցական միութիւնները կազմուին անկուսակցական հողի վրայ։

Բաբա.— Կովկասի մասին ըսեմ որ այնտեղ գործունէութիւնը եղաւ չատ արագ, տակաւին մօտաւորապէս չպատրաստուած սկուեց գործադուլները եւ չատ անգամ ատրճանակով կ'ուզուէր գործ տեսնել։ Գալով անոր թէ մեր միութիւնները ապազգային հողի վրայ պիտի դնել թէ ոչ՝ ես կ'ըսեմ թէ այդ ձեւով Սոց. Դեմ.ը կրնան ընել, իսկ մենք իբրեւ Հ. Յ. Դաշնակցականներ կը կազմենք հայկական միութիւններ եւ եթէ ուզենք միջազգային հողի վրայ դնել, պէտք է նախ ազգային խմբակները պատրաստուին եւ ապա դաշնակցական կապերով կապուին ուրիշ ազգի միութիւններու հետ. միասին գործելով՝ լեզուի խնդիրներ կարող ենք ունենալ, իսկ գիւղացիները կազմակերպելիս չատ աւելի դիւրութեամբ կրնայինք կազմել կուսակցական հողի վրայ։

Ատոմ.— Ընկեր Ֆելիքսի ներկայացուցած ձեւը սենտիքալիստներու տեսակէտներու վրայ հիմնուած է, որ կարծեմ չի համապատասխաներ մեր պայմաններին, քանի որ հոն տարբեր պայմաններ կան, ուր զանազան ազգութիւններ չկան. իսկ Աւստրիոյ եւ Ռուսիոյ պայմանները որոշ չափով յարմարում են մերինին, որովհետեւ հոն գոյութիւն ունին տիրապետող եւ տիրապետուող ցեղեր եւ կայ ժուլման քաղաքականութիւն. ուստի եւ չեշտում է ազգային խտրականութիւն. նոյնը կայ նաեւ հոս Թուրքիոյ մէջ. կան հայ, թուրք, յոյն եւն աշխատաւորներ, ուստի այդ ձեւով ալ պէտք է կազմակերպել։ Դաշնակցութիւնը եթէ պիտի կազմակերպէ աշխատաւորութիւնը, պէտք է մօտենայ աշխատաւորին դաշնակցական դիմակով, ուրիշ կերպ չի կարելի. իսկ անկուսակցական եւ ազգային ձեւով կազմակերպելու մասին խօսք անգամ չի կարելի ընել։ Այդպէս ըլլալով հանդերձ կայ թաքթիքի հարց։ Օրինակ՝ եթէ կան ուրիշ ազգի աշխատաւորներ, որոնք չունին ոչ մէկ միութիւն, անոնց մէջ պէտք է ջանալ միութիւններ ստեղծել ու խոստանալ գործակցիլ անոնց, որով լաւագոյն ձեւը ընդունած կը լինինք։ Գործադուլներու մասին խօսելու ատեն ըսուեցաւ թէ արդեօք հող կա՞յ գործադուլի եւն.։ Ես կ'ըսեմ որ ճիշդ է թէ հոս համեմատաբար արդիւնաբերութիւնը ետ է մնացած, բայց փոխանակ սպասելու որ [զարգանայ ան]եւ ապա միայն գործենք,— այդ սխալ կ'ըլլայ. այժմէն պէտք է սկսի սիստեմատիկ աշխատանքը նախապատրաստական քայլեր առնելով, մասնաւորապէս ոյժ տալով նաեւ քոոպերաթիւներու եւ գործակցականներու։

Անտոն.— Ընկեր Ատոմ խօսելու ատեն ըսաւ թէ օրինակ առնենք եւրոպական սոցիալիստական կազմակերպութիւններէն, ես ալ այդ տեղէն կը սկսիմ։ Այն աշխատաւորները որ տնտեսական բարելաւման կը ձգտին, այդ չի նշանակեր թէ անոնք պատրաստուած են նաեւ քաղաքականապէս։ Եւրոպայի մէջ ըսուած է թէ՝ բոլոր տնտեսական ձեռնարկները, ըլլան արհեստակցական թէ գործակցական, պէտք է ըլլան անկուսակցական, իսկ քաղաքական կուսակցութեանց անդամները կը մնան այդ միութեանց մէջ եւ կը մղեն պրոպականդ եւ կ'աշխատին ի նպաստ քաղաքական կուսակցութեան։ Այս օրինակով մենք հոս ալ պէտք է կազմակերպենք անկուսակցական հողի վրայ, մանաւանդ մեր պայմաններու տակ, որ մասսաները չափազանց պէտք են եւ չու-

նին հարկաւոր գիտակցութիւնը։ Գալով գիւղականներուն, որովհետեւ դաշնակցականները չափազանց քիչ են եւ չեն կարող զուտ կուսակցական հողի վրայ ընել, Ռայոնական ժողովն այսպիսի որոշում մը տուած է թէ՝ Մեծ-Հայքում սեներիքները լինելու են անկուսակցական։ Մեր տնտեսական այս պայմաններում մեր աշխատաւորական գործունէութիւնը երկրորդական տեղ միայն կարող է բռնել մանաւանդ յետ մնացած վայրերու մէջ, ինչպէս Մուշ, եւն, ուր տակաւին նորմալ պայմաններ չկան եւ սակայն 2-3 տարուան խաղաղ կեանքը բաւական եղած է որ ցորենը 4 անգամ բազմապատկուի։ այս կը նշանակէ թէ հունձքը կրկնապատկուած է, եռապատկուած է, իսկ օրականը կրկնապատկուած է։ Ես այս օրինակներով կ'ուզեմ ապացուցանել թէ որքան մեծ դեր կը կատարէ քաղաքական եւ տնտեսական փոփոխութիւնը։

<u>Վարազդատ</u>.— Մեր ձգտումն է աշխատանքի արդիւնքը աշխատաւորին տալ։ ասիկա իտէալն է, սակայն, պէտք է ճշդել թէ ինչ գործնական ճանապարհով պիտի ձգտինք հասնիլ այդ կէտին։ Արհեստակցական եւ գիւղացիական միութիւնները չատ քիչ չափերով տարածուած են, մասնաւորապէս մեր մէջ, ու մեր աշխատաւորներէն չատերը անգործ են — պէտք է ձգտինք արդիւնաբերութեան զարգացման, որպէսզի աշխատանք ստեղծուի բանուորներու համար։ Ինչպէս որ ես պաշտպանեցի ազգային ժողովին մէջ կուսակցականապէս մասնակցելու տեսութիւնը, նոյնպէս նաեւ կ'ըսեմ թէ մենք աշխատաւորական միութիւնները պէտք է կազմակերպենք կուսակցական հողի վրայ։

Նիստը փակուեցաւ որոշեալ ժամուն՝ օրակարգի չարունակութիւնը վերապահելով յաջորդ ժողովին։

<u>Նիստ ԽԹ.</u>

17 *Սեպտ.* 1911 (առաւօտ)

Ներկաներ՝ Սամսոն-Մարզուանի, Պոլիսի, Կեսարիոյ, Խարբերդի, Մուշ-Սասունի, Սեբաստիոյ, Վանի, Ամերիկայի, Ուս. միութեան, Պալքանի պատգամաւորները, Արեւմտեան Բիւրոյի ներկայացուցիչը. վճռական ձայնով՝ Բաբա. խորհրդակցական ձայնով՝ Ակնունի, Մելօ, Ֆելիքս, Լեռնեան, Ասլան, Սաթօ, Վահան։

<u>Շարունակութիւն վիճաբանութեան — Աշխատաւորական քաղաքականութեան մասին</u>

<u>Լեռնեան</u>.— *Մեր կուսակցութիւնը ազգային է, քանի որ մեր ծրագիրը միջազգայնական է, բայց ազգային հողի վրայ կեցած։ Ընկերվարութեան մէջ միջազգայնութիւնը իտէալ մըն է եւ անոր կը ձգտինք։ քանի որ կան նախապաշարումներ, նոյնիսկ լարուած վիճակներ, ուստի միջազգայնութեան իսկ ոյժ տուած ըլլալու համար՝ պէտք է իբր ազգ, ազգային հողի վրայ դաշնակցական կապերով կապուիլ։ կուսակցական ձեւով կազմակերպուելով կը յարաբերուինք այլ կուսակցութեանց հետ, որով միջկուսակցական տեսակէտը կ'ուժեղնայ։ Այն կուսակցականները որ մեր շարքերու մէջ են՝ անոնք կը կազմեն դաշնակցական կուսակցական արհեստակցական միութիւններ, հոգ չէ թէ անոնց թիւը ըլլայ չատ փոքր։ այսպիսով ուրիշ ազգի եւ ուրիշ կուսակցութեանց ներկայացուցիչներու հետ կարելի է հաւաքական աշխատանք տանիլ։ Գիւղացիական խումբերը աւելի դժուար է պահել։ ընկեր Անտոնը ըսաւ թէ գիւղացիներու համար նոր ձեռնարկներ ստեղծելու է։ իմ կարծիքով անոնք կրնան հաւաքական-համագործակցական ձեւով տանիլ։*

Ցետոյ ընկեր Ֆելիքս բոլոր ընդդիմախօսներուն եւ քննադատներուն պատասխանեց մանրամասն կերպով։ ընկեր Վիշապ[եան]ին պատասխանելով՝ ըսաւ թէ եթէ գործադուլի համար հող չկար այդ չի նշանակեր որ արհեստակցական միութիւնները պէտք չէ գործեն։ անոնք պէտք է չարունակեն դրամ հաւաքել, գիտակցիլ եւ պատրաստուիլ ապագայ գործունէութեան համար։ Քաղաքական կուսակցութիւն մը կը կազմուի քաղաքական հողի վրայ եւ աշխատաւորական շահերը կը պաշտպանեն փարլամենթներու եւ այլ պետական քաղաքային ժողովներու մէջ։ իսկ զուտ տնտեսական ու գործադուլային գործունէութիւնները կը տարուին անջատ եւ անկախ։ Ոեւէ գործարանի մէջ եղած 100 կամ 200 գործաւորներէն 10-20ը կազմելով չենք կրնար արդիւնաւոր գործ մը ըրած ըլլալ, պէտք է բոլորը անկուսակցական հողի վրայ կազմել եւ պատրաստել մեր ընկերները որ անոնց մէջ ամէն օր պրոպագանդ ընեն եւ որքան չատ ըլլայ այդ պրոպագանդը, այնքան աւելի մեր ազդեցութիւնը ձեռք կը բերուի։ Գալով միջազգային հողի վրայ կազմելու տեսակէտին որուն դէմ արտայայտուեցան քանի մը ընկերներ՝ ընդհակառակը անոնք հաւաքաբար կազմակերպելով, աւելի մեծ չափով կրնանք ազգային ատելութիւնները մեղմացնել եւ համոզել թէ իրենց տնտեսական շահերը մէկ են եւ փոխանակ տկար տկար ազգային քանի մը միութիւններ ունենալու, աւելի լաւ կ'ըլլայ մէկ, մեծ եւ ուժեղ միութիւն կազմել։ Քաղաքական եւ տնտեսական մեթոտները զատ զատ ըլլան։ մէկը կը կազմուի ազգային հողի վրայ, իսկ տնտեսականը զուտ միջազգային հողի վրայ։ լեզուի մասին ըսուեցաւ, բայց այնքան ալ դժուար խընդիր չէ այդ, մանաւանդ եթէ նկատի առնենք ստացուելիք օգուտները, ազգամիջեան յարաբերութիւններու լաւացման տեսակէտէն։

Վիճաբանութիւնները բաւարար նկատուեցան, ուստի ժողովը անցաւ բանաձեւերու ընթերցումին՝ մէկը ներկայացուած ընկերներ Ֆելիքսի եւ Անտոնի կողմէ, իսկ միւսը ընկերներ Վարանդեան եւ Բաբայի կողմէ։

Ընկեր նախագահը քուէի դրաւ բանաձեւերու ոգին։ կուսակցական հողի վրայ կազմակերպելու առաջարկը ստացաւ 7 քուէ, 5ի դէմ, որոնք կողմնակից են անկուսակցական հողի վրայ կազմակերպուելուն։

<u>Անտոն</u>.— *Աշխատաւորական քաղաքականութեան մէջ, որովհետեւ նոր է մեր գործունէութիւնը, ուստի մենք ալ ըստ այնմ պէտք չէ չտապենք՝ քանի դեռ պայմանները չատ բարդ են եւ անորոշ, ուստի մեր որոշումն ալ պէտք է անորոշ ըլլայ։ Բոլոր այն ձեռնարկները որ եղած են կուսակցական՝ միշտ չեն յաջողած, իսկ անկուսակցականները յաջողած են, օրինակ էրզրումի երիտասարդաց միութիւնը, եւն։ Մեր որոշումները պէտք է ըլլան առաձգական։*

Յանձնարարուեցաւ ընկեր Բաբային երկու տեսակէտները իրար հաչտեցնել, բանաձեւի մը պատրաստութեամբ որ պատչաճեցուի իւրաքանչիւր չրջանի պայմաններուն։

Ժողովը փակուեցաւ որոշեալ ժամուն։

<u>Նիստ Մ.</u>

17 *Սեպտ.* 1911 (կէսօրէ վերջ)

Ներկաներ՝ Մուշ-Սասունի, Սամսոն-Մարզուանի, Վանի, Խարբերդի, Կեսարիոյ, Սեբաստիոյ, Պալքանի, Ամերիկայի, Ուս. միութեան, Պոլիսի պատգամաւորները. վճռական ձայնով՝ Բաբա, Աւօ, Արեւմտեան Բիւրոյի ներկայացուցիչը. խորհրդակցական ձայնով՝ Վարազդատ, Մարզպետ, Մելօ, Ակնունի։

Ժողովը սկսաւ աշխատաւորական քաղաքականութեան մասին պատրաստուած բանաձեւի քուէարկութեամբ, որ հետեւեալն է.—

1) *Նկատելով որ մեր կազմակերպութեան գլխաւոր խարիսխն է հայ աշխատաւորութիւնը։*

2) *Որ աշխատաւորութիւնը (գիւղացիներ, բանուորներ, արհեստաւորներ) կազմակերպուելով հանդերձ տնտեսական չահերու չուրջը, պէտք է հետապնդէ նաեւ քաղաքական եւ ազգային կուլտուրական նպատակներ։*

3) *Որ գլխաւոր եւ բանաւոր պրոպագանդը պիտի կատարուի որքան հնարաւոր է ուժերի խնայող գործադրութեամբ, իսկ այդ խնայողութեան ամէնից մեծ չափին կարելի է հասնիլ ազգային միջավայրում, ուր կը տիրէ լեզուի, զարգացման աստիճանի եւ հոգեբանութեան համանմանութիւն։*

4) *Նկատելով որ հայերի ապրած բազմացեղ եւ բազմալեզու միջավայրում ներկայումս տիրում են ազգային խոր հակամարտութիւններ եւ փոխադարձ անվստահութիւններ եւ որ այդ երեւոյթը կազմակերպութիւնների ծոցում ստեղծելու է անխուսափելի ընդհարումներ՝ փոքրամասնութիւնների եւ մեծամասնութիւնների միջեւ,— մի բան որ անպատճառ պիտի ազդէ գործի առաջադիմութեան վրայ, կազմալուծելով նորածիլ միութիւնների վարչական միութիւնները եւ գործունէութիւնը։*

5) *Նկատելով որ վերոյիշեալի նման բախումներ անխուսափելիօրէն պէտք է տեղի ունենան նաեւ այն պրագաններում, երբ հայ աշխատաւորութեան մէջ կը լինին կուսակցական բաժանումներ։*

Ընդհ. ժողովը որոշում է։

Աշխատաւորական կազմակերպութիւնները դնել ազգային եւ կուսակցական հողի վրայ, իսկ ուր անհնարին է այդ առժամապէս կանգնել միջազգային եւ անկուսակցական հողի վրայ։

1) *Բոլոր աշխատաւորական կազմակերպութիւնները պատրաստ են անպայման համերաշխօրէն եւ միջազգայնաբար գործել տնտեսական (բոյկոտ, գործադուլ եւն.) ձեռնարկների մէջ։*

<u>Մանօթ</u>.- *Աչքի առաջ ունենալով որ հայ աշխատաւորական չահերը կարող են իրապէս բարգաւաճիլ միմիայն այն պարագային, երբ դրացի ժողովուրդների մէջ եւս կազմակերպուած կը լինին աշխատաւորական տարրերը եւ երբ բովանդակ միջազգային աշխատաւորութիւնը կ'ուղղէ իր համերաշխ ճիգերն ընդհանուր թշնամիների — աւատականութեան եւ կապիտալիզմի դէմ։*

2) *Որ հայ ընկերվարական մտաւորականութիւնը, իբր աւելի գիտակից եւ պատրաստուած տարր օսմ. երկրին մէջ՝ պարտաւոր է իր ուժերի ներած չափով՝ ղեկավար հանդիսանալ դրացի ազգերի աշխատաւորութեան։*

Ընդհ. ժողովը հրահանգում է իր ձեռնհաս մարմիններին՝

Եռանդուն պրոպագանդ մղել դրացի ազգերի աշխատաւորութեան մէջ, կազմակերպել նրանցից միութիւններ, ի հարկին հրատարակել գրքոյկներ աշխատաւորական հարցերի մասին թուրք, քիւրտ եւ այլ լեզուներով, առաջ քաշել եւ ջանալ պատրաստել ընկերվարական ոգով ծրագրուած մտաւորական տարրեր, որոնք ժամանակին կարողանան ստանձնել իրենց ազգի աշխատաւորների դատի ղեկավարութիւնը։

<u>Մանօթ</u>.— *Ընդհ. ժողովը յանձնարարում է իր բոլոր ձեռնհաս մարմիններին, արհեստակցական-սենտիքալ գործունէութեան ասպարէզում նախապատուութիւն տալ այնպիսի ձեռնարկների, որոնք հասունացած են եւ կարող են տարուել մասնակցող աշխատաւորների ջանքերով։*

Որոշուեցաւ յանձնել սոյն բանաճեւը Իննի յանձնախումբին որ վերջնական կերպով խմբագրէ, նկատի առնելով նաեւ ընկեր Անտոնի նկատումները։

<u>Քաղաքական կացութեան հանդէպ մեր դիրքը</u>։— (Թուրք եւ իտալական [պատերազմ]).

Առաջարկուեցաւ իրաւասութիւն տալ Իննի յանձնախումբին խմբագրել թռուցիկ-յայտարարութիւն մը՝ ուղղուած հասարակութեան։

Կարծիքներու փոխանակութիւններէ վերջ որոշուեցաւ կազմել յանձնախումբը, 3 հոգիէ բաղկացած, որ խմբագրէ յայտարարութիւնը՝ պայմանաւ որ վաւերացուի Իննի յանձնախումբէն։

<u>Ակնունի</u>։— Կ'առաջարկէ ընտրել յանձնախումբ մը՝ թռուցիկ-յայտարարութիւնը խմբագրելու համար, բայց ի՞նչ ուղղութեամբ պիտի խմբագրուի այդ յայտարարութիւնը։ ի՞նչ պիտի ըլլայ ղեկավարող միտքը։ պէտք է Ընդհ. Ժողովը ուղեցոյց միտք տայ որուն համաձայն յանձնախումբը խմբագրէ յայտարարութիւնը։

<u>Բաբա</u>։— Համաձայն չեմ։

Որոշուեցաւ ձայն տալ իւրաքանչիւր պատգամաւորի կարճ կերպով արտայայտելու, դիւրացնելու համար յանձնախումբի գործը։

<u>Վարանդեան</u>։— Կոչ համագործակցութեան եւ համերաշխութեան Թուրքիայում գործող զանազան կուսակցութիւններին։ քննադատութիւն Հագգը փաշայի գերմանասէր դիրքին։

<u>Լեռնեան</u>։— Պէտք է քննադատութիւն մտցնել այդ յայտարարութեան մէջ ցոյց տալով կառավարութեան դիրքը այս խնդրին հանդէպ եւ անկէ վերջ ընել համագործակցութեան կոչ։

<u>Մարգպետ</u>։— Յայտարարութեան մէջ ինքնավարութեան խնդիրը մէջ բերել եւ այդ մասին դնել պահանջներ։

<u>Ակնունի</u>։— 1) Նախ յայտնել այն միտքը թէ չենք ուզեր լռել եւ այդ պատճառով ալ կ'ընենք մեր խօսքը ինչպէս միշտ։ 2) Մեր դժգոհութիւնը կառավարութենէն փաստերով։ 3) Այնուամենայնիւ կը մնանք հաւատարիմ մեր ընդհանուր հայրենիքի պաշտպանութեան գործին։ 4) Միջոցներ ձեռք առնել թէ՛ թուրք մամուլի եւ թէ թուրք ժողովուրդի [տեղեակ ?] պահելու։ 5) Վտանգը անցնելէ վերջ կրկին պահանջ կը դնենք երկիրը իրապէս բարեկարգելու։

<u>Վահան</u>։— Թռուցիկը աւելորդ է։ [ե]թէ հայ ժողովրդին ուղղուած է, լաւ, բայց քանի որ պիտի ըլլայ ընդհանուր, աւելորդ է։ թէ ինչո՞ւ մեր ջանքերը ցարդ անցեր է աննկատ։ ամէն անգամ մենք երեւան եկած ենք այսպիսի պարագաներու մէջ, բայց մնալով աննկատ՝ տոնքիշոթութիւն ըրած ենք աւելի։ Այսպիսի պարագաներու մէջ լուռ մնացողներն են աւելի ազդեցիկ։ Եթէ որոշուած է թռուցիկը, ատոր առանցքը պիտի ըլլայ քննադատական, ներկայացնելով երկրի կացութիւնը։

<u>Ատոմ</u>։— Տակաւին որոշել չկարենալով հանդերձ թէ պէ՞տք է հրատարակել այսպիսի յայտարարութիւն մը թէ ոչ, կարծեմ թէ աւելորդ է որովհետեւ մեր տուած որոշումներուն մէջ արտայայտուած ենք արդէն։

<u>Անտոն</u>։— Քննադատութեան մասը աւելորդ է, ինչպէս աւելորդ պիտի մեռելի տան մէջ, տանտիրոջ թերութիւններուն վրայ խօսիլ։ Արտայայտելու է միայն մեր հաւատարմութիւնը։

Քուէի դրուելով՝ թռուցիկ հրատարակելու առաջարկը ստացաւ մեծաձայն հաւանութիւն։ Յայտարարութիւնը խմբագրելու համար ընտրուեցան հետեւեալ ընկերները — Վահագ (10), Ակնունի (9 ձայն), Անտոն (10), Վարանդեան (10)։

Տասը վայրկեան դադարէ վերջ, ժողովը նկատի առաւ ընկեր Ատոմի այն առաջարկը թէ այս յայտարարութեան խմբագրութենէն վերջ՝ պէ՞տք է փոփոխութեան ենթարկել Ընդհ. Ժողովի որոշումները թէ ոչ։

<u>Ատոմ</u>։— Քանի որ նոր Յայտարարութիւն կը խմբագրուի, հետեւաբար պէտք է յետաձգել հինը, թողլ տալով համապատասխան մարմինին հինը յանձնել պատկան մարմնին իր յարմար ատենին. վարչական գործ ըլլալով այս՝ ժողովը չզբաղեցաւ։

<u>Կանոնական նոր առաջարկ Ընդհ. Ժողովի մասին</u>։— Ընկեր Վահագ ներկայացուց հետեւեալ գրաւոր առաջարկը՝ ապագայ Ընդհ. Ժողովները աւելի արդիւնաւոր ընծայելու համար։— «Նկատելով որ Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը գերազանցապէս յեղափոխական ուժերու եւ ինքնազոհողութեան վրայ հիմնուած կազմակերպութիւն մըն է, ուր աշխատանքի բաժանումը միշտ կատարուեր է ոչ թէ բարձրագոյն մարմիններու կամ «պետ»երու հրամաններու զօրութեամբ այլ անձնուէրներու ինքնաբուխ յօժարութեամբը։

Հաւատալով միւս կողմէ, որ ցարդ ուժեր գտնելու եւ նպատակայարմար բաշխումի մէջ նոյն Ընդհ. Ժողովները միայն յաջողեր են, որոնց մէջ իրենց պատշաճ մասնակցութիւնը ունեցեր են գործիչ ընկերները, չնորհիւ այն պարագային որ գործիչները գործի պահանջներուն մօտէն ծանօթանալէ ետք, իրենք իրենց ձայնով կը մասնակցին իրենց մասին տրուած որոշումներուն,

Ժողովը կ'որոշէ՝ ապահովել պատասխանատու գործի վրայ գտնուող բոլոր գործիչ ընկերներու մասնակցութիւնը առաջիկայ Ընդհ. Ժողովին, անոնց ընտրութիւնը թողնելով Ընդհ. Ժողովէն առաջ գումարուող խորհուրդին։

Ինչ որ ալ ըլլայ թիւը հրաւիրուելիք գործիչներուն՝ անոնց ձայներու թիւը պիտի չանցնի պատգամաւոր ընկերներու ընդհանուր թիւին կէսը։ Գործիչներուն տրուելիք ձայներու յատկացումը կարելի է որոշել կամ անոնց գործունէութեան հնութեան վրայ, կամ պարզապէս վիճակով։ Անոնց ծախքերը կը հոգան պատկան մարմինները կամ չրջանները։

Բիւրոները, իբրեւ Ընդհ. Ժողովէն ընտրուած եւ անոր առջեւ պատասխանատու մարմիններ, խմբովին ներկայ կ'ըլլան Ժողովին, իւրաքանչիւր Բիւրօ մէկ ձայնի իրաւունքով միայն, միւս անդամները խորհրդակցական։

Բիւրոյի անդամները ոեւէ՛ ուրիշ մարմնի կողմէն պատգամաւորի ձայն չեն կրնար ստանալ։

Ընդհ. Ժողովի գումարումէն գէթ ամիս մը առաջ նիստ կ'ունենայ Խորհուրդը, ա) Լուծելու համար բոլոր դատական խնդիրները եւ զեկուցանելու Ընդհ. Ժողովին, բ) Նախապատրաստական բոլոր աշխատանքները կատարելու (զեկուցում, բանաճեւ) որպէսզի Ընդհ. Ժողովը մշակուած նիւթեր ունենալով իր առջեւ՝ չկարկաղրուի տարապայման երկարացնել իր նիստերը։

Սոյն առաջարկը որոշուեցաւ յանձնել Իննի յանձնախումբի նկատառման։

<u>Միջազգային յարաբերութիւններու բարդութեան պարագային՝ կուսակցութեան դիրքը</u>։— Այս խնդիրը եւս յանձնուեցաւ Իննի յանձնախումբին։ Պարսկաստանի ընկերներուն մեր ողջոյնն ու քաջալերանքը [խմբագրելու գործը] յանձնուեցաւ նոյնպէս Իննի յանձնախումբին։

Ժողովը վերջնապէս փակուած յայտարարուեցաւ ժամը 8ին։

Փաստ. 1629-3

Դ.– ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ
Հ.Յ.Դ. Զ[ոյ] ԸՆԴՀ. ԺՈՂՈՎԻ ԿՈՂՄԷ ԸՆՏՐՈՒԱԾ
ՀԱՇՈՒԵՔՆՆԻՉ ՅԱՆՁՆԱԽՄԲԻՆ (1911)

ՏՐԱՊԻԶՈՆ – ԱԽԱՋԱՆԻ ԿԵԴՐ. ԿՈՄԻՏԷ

Ունի 8 հատ կոմիտէ, որոնք հետեւեալ կարգով հասոյթ ունեցած են, հաշուելով զուտ անդամավճարները։

40%	1) *Տրապիզոնի կոմիտէն՝*	1909-1911 –	6620 ղրչ.
20%	2) *Օրտուի*	» »	6500 »
35%	3) *Կիրասոնի*	» »	4500 »
12%	4) *Եոմուրայի*	»	4400 »
70%	5) *Շապկին Գարահիսար*	»	3900 »
30%	6) *Թրիպոլիի*	» »	3200 »
3%	7) *Էլեվիի*	» »	2955 »
100%	8) *Կիւմիւշխանէի (նոր)*	» »	340 »
			32415 ղրչ.

Մախքերը հետեւեալ ձեւով՝

1) 2750.- 2) 570.- 3) 1700.- 4) 500.- 5) 2816.- 6) 860.- 7) 92.- 8) 370.-

Ինչպէս կ'երեւի վերեւի հաշուէն այս շրջանի կոմիտէները միջին հաշուով ծախսած են 30% *եւ մնացեալը փոխադրած են կ.կ.ի արկղը։*

Կեդր. կոմիտէին մուտքը՝

Անդամավճարներէ՝	25755 ղրչ.
Զանազան հասոյթներէ՝	1991,75
Նուէրներէ	620
Բանտարկեալներու համար[1]	21500
Վաճառ[ուած] իրեղէններէ	3900
	53746,75

Գումար մօտաւորապէս 50,000 *ղրչ.։*

«Դրօշակ»ի բաժնեգիններէ մուտք արձանագրուած է միայն 91 *ղրչ. այն ինչ մարմինները* 2150 *ղրչ. մուտք ունեցած են, այդ գումարը իսկ շատ փոքր է. մենք կը կարծենք որ Տրապիզոնի շրջանը շատ աւելի կրնայ հաւաքել «Դրօշակ»ի բաժնեգին եւ անմիջապէս մտցնել կեդր. կոմ. արկղը։*

Տրապիզոնի կեդր. կոմիտէն իւր 28000 *ղրչ. մուտքէն* 50%*ը ծախսած է տեղւոյն վրայ, որուն* 25% *տեղական եւ* 25% *արտակարգ ծախսեր։ Իսկ Բիւրոյին փոխադրած է* 12106 *ղրչ.։ Պատրաստի գումար ունին* 8094 *ղրչ.։*

Այս մարմնին հաշիւները բաւական կանոնաւոր են։–

ՆՔՐԿԵՐՏԻ ՇՐՋԱՆ.– ՄԵԿՈՒՍԻ ԿՈՄԻՏԷ

1910 – 19 *տարուայ մէջ ունեցան են* 5000 *ղրչ. մուտք անդամավճարներէ եւ փոքր գումար մը նուէրներէ։*

«Դրօշակ»էն եւ հրատարակութիւններէ հասոյթ քիչ ունեցած են. ցանկալի է որ թերթին եւ հրատարակութեանց տարածմանը ուժ տան։–

Հասոյթ «Դրօշակ»էն 75 *ղրչ. հրատ.էն* 100. *բանտարկեալներու համար հաւաքած են* 9366 *ղրչ.։ Տեղական ծախքը եղած է* 100%։ 2950 *ղրչ.ի իրեղէններ ծախած են. այդ ծախուած իրեղէններու գումարին* 1276 *ղրչ.ը վճարած են փոխառութեան՝ հին պարտքերուն եւ մնացեալը* 1953 *ղրչ. փոխադրուած Բիւրոյին։ Հաշիւները բաւական կանոնաւոր են։*

Կ. ՊՕԼՍՈՑ ԿԵԴՐ. ԿՈՄԻՏԷ

Ունի 15 *կոմիտէներ, որոնք հետեւեալ կարգով հասոյթ ունեցած են*

1) *Գըլնճըլար*	1500
2) *Պարտիզակ*	1500
3) *Ատաբազար*	1200
4) *Պոլիս*	860
5) *Սկիւտար*	860
6) *Զոնկուլտաք*	690
7) *Զեննկիլէր*	550
8) *Պալիա*	430
9) *Գուրտպելէն*	370
10) *Արմաշ*	295
11) *Բերա*	290
12) *Իզմիդ*	215
13) *Մալկարա*	122
14) *Գարթալ*	70

Պոլսոյ շրջանը երկու տարուայ մէջ ունեցած է 33000 *ղրչ. մուտք անդամավճարներէ եւ ծախսած է* 7060 *ղրչ. կը նշանակէ* 22%*ը ծախսուած է. արտակարգ ծախքեր ալ ունեցած են* 3750 *ղրչ.ի մօտ։*

Կեդր. կոմիտէն 1909էն 1911 *երկու տարուան մէջ մուտք ունեցած է* 23000 *ղրչ. որուն* 9000 *ղրչը տեղական ծախսերու գործածուած է* 40%*ը։ Բանտարկեալներու համար հաւաքած են* 21729 *ղրչ. իսկ Դրօշակի բաժնեգիններէն* 695 *ղրչ. միայն հաւաքած են որ շատ քիչ է Պոլսոյ շրջանին համար։ Գալով հաշիւներուն կարելի է ըսել, որ ամէնէն կանոնաւորն է։ Պատրաստ դրամ մնացած է* 3617 *ղրչ.։*

1.- Հարցը կը վերաբերի Կովկասի քաղաքական բանտարկեալներու համար հանգանակուած գումարին։

ՊԱԼՔԱՆԵԱՆ ԿԵԴՐ. ԿՈՄԻՏԷ

Ունի 9 *կոմիտէներ։ Մուտք* 1910-1911 *մէկ տարուան մէջ անդամա[վճար]է* 1500 *ֆր. հասոյթ որուն* 20%*ը ծախսած են տեղական ծախքերու։ Քաղաքական բանտարկեալներու օգտին հաւաքած են* 1900 *ֆր., անուղղակի հասոյթ* 3500 *ֆր., Բիւրոյին ղրկած է* 6353 *ֆր.։ Դրօշակի բաժն. է* 420 *ֆր., հրատար[ակութիւններ]է* 328 *ֆր.։*

Պատրաստ դրամ ունին 2200 *ֆրանք. հաշիւները կանոնաւոր են։*

ԽԱՐԲԵՐԴԻ ԿԵԴՐ. ԿՈՄԻՏԷ

1909 – 1911 *երկու տարուայ մէջ ունեցած է* 30000 *ղրչ. մուտք անդամավճարներէ եւ* 100% *ծախսած է տեղւոյն վրայ, վաճառուած է* 7000 *ղրչ.ի իրեղէններ։ Ապառիկ մնացած է* 5000 *ղրչ. զանազաններու վրայ, ինչ որ ներելի չէ։ «Դրօշակ»ի բաժնեգիններէ չատ քիչ մուտք ունեցած են* 265 *ղրչ. պէտք է հետապնդեն որ ամբողջութեամբ գանձուին։ Բիւրոյին ղրկած են* 8356 *ղրչ.։ Իսկ հրատարակութիւններէ ոչինչ ստացած են. պատրաստ դրամ ունին* 2130 *ղրչ.։*

ԱԱՄՈՒՆ – ՄՈՒՇ

1909էն 1911 *երկու տարուան մէջ ունեցած են* 32000 *ղրչ. մուտք անդամավճարներէ եւ ներկայացումներէ. իսկ ծախք* 48000 *ղրչ., այս ծախքին մէջ կը մտնեն նաեւ* 44700 *ղրչ.ի գոյքերու համար ծախսուածը. կը նշանակէ որ յիշեալ մարմինը չատ աւելի ծախսեր է, առանց նկատի առնելու Ընդհ. Ժողովի որոշումը։ Այս ծախքերը գոցելու համար կ.կ.ը դիմած է փոխառութեան* 16.000 *ղրչ.ի եւ ունի* 968 *ղրչ. պատրաստ դրամ։ Դրօշակի բաժնեգիններէ հասոյթ քնաւ չէ ունեցած ինչպէս նաեւ հրատարակութիւններէ. յառաջիկայ մարմիններու ուշադրութիւնը կը հրաւիրենք այս զանցառութեան վրայ։*

ՏԻԳՐԱՆԱԿԵՐՏ – ՎԻՇԱՊԱՁՈՐ

1909 – 1911 *երկու տարուան հաշիւը, անդամավճարներէ եւ զան[ազան] հասոյթներէ գոյացած է* 19500 *ղրչ., որուն* 13000*ը առաջին տարուայ մէջ գոյացած է. քաղաքական բանտարկեալներու օգտին հանգանակած են* 10000 *ղրչ.ի մօտ գումար մը։ «Դրօշակ»ի բաժնեգիններէն ոչ մի հասոյթ չեն ունեցած. հաւանաբար գործակալի վրայ մնացած է պէտք է հետապնդուի։ Արեւելեան Բիւրոյի փոխադրած են* 3650 *ղրչ.։ Տեղական ծախքը հասած է* 15250 *ղրչ.ի մօտաւորապէս* 75%*ը տեղական ծախք։ Պատրաստ դրամ* 443 *ղրչ.։*

ԱԵԲԱԱՏԻԱՁԻ ԿԵԴՐ. ԿՈՄԻՏԷ

1909 – 1911 *երկու տարուան մէջ ունեցած է անդամավճարներէ եւ նուէրներէ մուտք* 10111 *ղրչ. ասոր* 9000 *ղրչ.ը հաւաքուած է առաջին* 1½ *տարուան մէջ։ Զատիկեանի[?] համար հանգանակութիւն ըրած են* 17000 *ղրչ. քաղաքական բանտարկեալներու օգտին հանգանակուած է* 5150 *ղրչ. եւ փոխադրուած Բիւրոյին։ Ամբողջ հասոյթը ծախսած են տեղւոյն վրայ, հաշիւները կանոնաւոր չեն. ուշադրութիւնը կը հրաւիրենք քոնթրոլի մարմնոյն որ բոլոր ապառիկներու վրայ հսկէ եւ նուազագոյնի մը հասցնել տայ. յառաջիկայ տարեշրջանին Ընդհ. Ժողովի որոշումները անշեղ գործադրուին։ Դրօշակի բաժնեգիններէն դրամ չէ հաւաքուած. պէտք է հետապնդել։ Հաշիւները կանոնաւոր չեն։ Պահանջներ ունին զանազաններու վրայ* 14943 *ղրչ. պէտք է հաւաքուի այս գումարը։ Պատրաստ դրամ* 43.50 *ղրչ.։*

ԿԱՐԻՆԻ ԿԵԴՐ. ԿՈՄԻՏԷ

Ներկայացուցած է միայն 1910 – 1911*ի մէկ տարուան հաշիւները,* 1909 – 1910*ի հաշիւները պէտք է պահանջել։*

Մէկ տարուան մէջ 11750 *ղրչ. հասոյթ ունեցած են միայն անդամավճարներէ եւ* 978.50 *ղրչ. ալ վաճառած իրեղէններէ գոյացած է. հասոյթին* 55%*ը ծախսած են տեղւոյն վրայ, Բիւրոյին փոխադրած են* 1537 *ղրչ. միայն։ Պատրաստ դրամ ունին* 3750.75 *ղրչ. պէտք է պահանջել այս գումարը։ Բանտարկեալներու հաշուին հաւաքուած է* 156.50 *ղրչ. պէտք է պահանջել։ Նոյն նպատակի համար* 1909/10 *հաշուէն* 586 *ղրչ. հաւաքուած է. ծախսուած է տեղւոյն վրայ, այս գումարն ալ առանձին պիտի զատել եւ պահանջել։*

Բիւրոյին փոխադրեալ արձանագրուած 1537 *ղրչ.ը պէտք է արձանագրել Բիւրոյի հաշուոյն ծախք, այս բառը արձանագրելու է նաեւ Արեւելեան Բիւրոյի հաշուոյն մէջ։ Հաշիւները կանոնաւոր են։*

ԿԵՍԱՐԻԱ – ԲԱՐՁՐ-ՍԱՐ

Ունի 5 *մարմիններ,– Կեսարիա, Մունճուսու, Էվերկ-Ֆենեսէ, Էֆքերէ, Թալաս։* 1909 – 1911. *երկու տարուան մէջ անդամավճարներէ եւ զան. հասոյթներէ* 15600

ղրչ., հին հաշիւներէ պատրաստ ունեցածնին 790.75 ղրչ. Դրօշակի բաժնեգիններէ 326.50 ղրչ. Հրատարա[կութիւններ]է 25 ղրչ., քաղաքական բանտարկեալներու օգտին 7585.25 ղրչ., որը ամբողջութեամբ փոխադրուած է Բիւրոյին։ Բիւրոյի փոխադրած են միայն 1259.25 ղրչ. իսկ տեղական ծախքը հասած է 85%ի։ Դրօշակի բաժնեգիններէ փոխադրած են 235 ղրչ.ը միայն. մնացած գումարը պէտք է պահանջել։ Պատրաստ դրամ ունին 848.50 ղրչ. Հաշիւներ անկանոն չեն բայց ջանալու է որ միայն մէկ կոմիտէն յարաբերուի Բիւրոյի հետ եւ միայն անոր միջոցաւ տեղի ունենայ հաշուետուութիւնը։

ՎԱՍՊՈՒՐԱԿԱՆ — ՇԱՄԻՐ ԿԵԴՐ. ԿՈՄԻՏԷ

1909 — 1911 երկու տարուան հաշուեկշիռը ներկայացած, հաշիւները անկանոն են։

Արեւելեան Բիւրոյէն ստացած են 1630 ղրչ.	
անդամավճարներէ	23,792,75
Ջանազան հասոյթներէ	10,000
	34000

110% ծախսած են. կը նշանակէ իրենց հասոյթէն 10% աւելի ինչ որ ներելի չէ. քոնթրոլի մարմինը դէպի այս երեւոյթը պէտք է չատ խիստ ըլլայ եւ չթողնէ այսպիսի ծախսեր։ Քաղաք. բանտարկեալներու օգտին 5215.50 ղրչ. հաւաքած են եւ միայն 2160 ղրչ.ը փոխադրած են Բիւրոյին ուստի կը մնայ 3055.50 ղրչ.ը, որը պէտք է պահանջել։ Վաճառուած իրեղէններէ գոյացեր է 2214 ղրչ. Բիւրոյին փոխադրուած է 240 ղրչ.ը ըսուած է հաշուոյն մէջ, բայց չէ հաստատուեր. պէտք է լուսաբանել։ Պատրաստ դրամ կայ այժմ 5075.75 ղրչ.։ Ընկերներու վրայ փոխատուութիւն ըրած են. այդ գումարները պէտք է ետ պահանջուի եւ արգիլուի փոխատուութիւն ընելու։

ԴԱՄԱՍԿՈՍ. ՄԵԿՈՒԱՄԻ ԿՈՄԻՏԷ

1909 — 1911 երկու տարուան հաշիւները։

Պատրաստ ունեցած են 235 ղրչ.։ Անդամավճարներէ 938.75 ղրչ. հասոյթ ունեցած են որոնց % 85ը ծախսած են տեղւոյն վրայ։ «Դրօշակ»ի բաժնեգիններէ ստացած են 150 ղրչ. քաղաքական բանտ. օգտին 752 ղրչ. այս երկու գումարներն ալ ամբողջութեամբ փոխադրած են Բիւրոյին։

Պատրաստ դրամ ունին այժմ 102.75 ղրչ.։

ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ԿԵԴՐ. ԿՈՄԻՏԷ

1910 — 1911 մէկ տարուայ հաշիւը։

Նախորդ շրջանէն պատրաստ ունեցած են 137598 ղրչ.։ Անդամավճարներէ եւ այլ հասոյթներէ 213000 ղրչ. տեղական եւ ինք[նապաշտպանութեան] համար ծախսած են 88000 ղրչ.։

Կը նշանակէ որ % 45 ծախսած են։

«Դրօշակ»ի բաժնեգիններէ հաւաքած են միայն 282 ղրչ., այս գումարը չեն փոխադրած, ասկէ վերջ պէտք է կարգադրել որ բոլոր կոմիտէները Դրօշակի բաժնեգինները կեդր. կոմիտէի միջոցաւ փոխադրեն եւ ըստ կարելւոյն չուտ։

Բանտարկեալներու օգտին հաւաքած են 25862 ղրչ.։

Նահատակ ընկերներու օգտին հաւաքած են 17661 ղրչ.։

Հաշիւները կանոնաւոր են, պահանջելու է միայն 1909 — 1910 տարուայ հաշիւները։ Պատրաստ դրամ ունին 408368 ղրչ.։ Քաղաքական բանտ.ներու օգտին եւ նահատակ ընկերներու ի նպաստ հաւաքուած գումարներէն աւելի փոխադրած են որով հաշիւները չեն կանոնաւորուիր։

«ԴՐՕՇԱԿ»Ի ՀԱՇԻՒՆԵՐԸ

2 տարուան մէջ 20000 ֆր. մուտք ունեցած է. բոլորը կարելի չէ հասոյթ նկատել, բուն հասոյթը չատ քիչ է. Դրօշակէն եւ հրատարակութիւններէն մօտաւորապէս 4000 ֆր.ի հասոյթ է. ելքի կողմը կան չատ մը գումարներ որոնց մանրամասն քննութիւնը կը ձգուի քոնթրոլի մարմնոյն. այդ ելքերու մասին կան մասնաւոր տոքիւմաններ։ Հաշիւները չատ կանոնաւոր են եղած, բայց հակառակ մեծ գործողութիւններ ունեցած ըլլալուն, խմբագրութիւնը բաւականացած է միայն քասայի տետրով, այն ինչ պէտք էր մայր հաշիւի տետր մալ ունենալ։ Ժամանակի ընթացքին չատերու փոխատուութիւնն եղած է. պէտք է մանրամասն ցանկ մը հանել եւ բոլորին համար առանձին հաշիւներ բանալ եւ հետապնդել այդ գումարները գանձելու, ըլլայ այդ դրամով ըլլայ հեղինակութեամբ քանի որ պարտականներու մէջ կան այնպիսիներ, որոնք կրնան իրենց պարտքը վճարել գոնէ մէկ մէկ յօդուած գրելով, որով հաշիւներն ալ վայելուչ ձեւով մը փակուին։ Կան չատ մը անուղղակի ծախքեր. օրինակ նպաստներ զանազաններու, գործիչներու ճանապարհածախս եւայլն. յաջորդ շրջանին համար պէտք է հարկադրել եւ յանձնարարել խմբագրութեան որ բացի թերթին զանազան խմբագրական, դիւանական եւ տպագրական ծախքերէ ուրիշ բաներու վրայ գումարներ չծախսէ, որով կանոնաւորութիւն կը մտնէ եւ չատ մը ծախսեր կը վերնան. թերթին դուրս եղած կամ ըլլալիք բոլոր գործառնութիւնները պէտք է ձգուի Բիւրոյի Թուրքիոյ հատուածին վրայ։ Փոխատուութիւնները բացարձակապէս արգիլելու է, անհաճոյ դէպքեր չստեղծելու համար։

Պէտք կը զգանք աւելցնելու թէ, խմբագրութիւնը ջանք չէ թափած «Դրօշակ»ի բաժնեգինները հաւաքելուն. բաւական չէ բաժնեգին որոշելը, պէտք է միշտ հետապնդել եւ բաժնեգինները պահանջել։

Բանտարկեալներու հաշուին ուղարկուած գումարները պէտք է քննել. այս մասին ոեւէ քննութիւն կարելի չեղաւ ընել։ Պ. Վահան Փափազեանի վճարուած է որոշ գումար մը. փոխարժէքը ստանալու պայմանաւ. յիշեալը կ'ըսէ որ այդ գումարը ուղարկած է Ցովնանի հասցէին՝ մինչ տոմարին մէջ չկայ արձանագրուած այդպիսի գումար մը, ուստի պէտք է այս մասին հարցընել ընկեր Ցովնանին եւ ստուգել։

Այժմ պատրաստ դրամ ունին 20028,85 ֆր.։

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ԲԻՒՐՕ

Բիւրոն չատ ուշ սկսած է գործի, 1910ի Սեպտ.ին եւ կարելի է ըսել որ բնաւ գործունէութիւն չէ ունեցած, չէ կարողացած հետապնդել իր շրջանի մարմիններուն, որով դրամական չատ փոքր գործառնութիւն մը ունեցած է։ Տիգրանակերտ եւ Մովափ, այս երկու մարմինները միայն դրամ փոխադրած են. առաջինը 26½ ոսկի իսկ երկրորդը 15 ոսկի միայն։ Այս մուտքերուն դիմաց 107 ոսկիի ծախք մը ունեցած է որ երբեք չի համապատասխաններ. նախահաշուին։ Քաղաքական բանտարկեալներու օգտին հաւաքուած 178 ոսկի 64 ղրչ. 35 փր. այս գումարը ամբողջութեամբ կը մնայ յիշեալ մարմնոյն քով, պէտք է պահանջել որ այդ գումարը ամբողջութեամբ փոխադրուի Բիւրոյէն Պոլիս։

Մախքերու համար տոքիւմաններ չկան. կայ մանրամասն գրուած անոնց հաշուետետրին մէջ։ Պատրաստ գումար ունին 254 ոսկի 49 ղրչ. 15 փր. այս գումարին մէջ է նաեւ բանտարկեալներու ղրամը։ Տետրը վաւերացուած չէ։

Ծանօթ.- Վերջի պահուն ստացանք Ամերիկայի մէկ նոր հաշուեկշիռը. կարծենք բաւական տարբեր է հին հաշիւէն ու կը չարունակուի մինչեւ 1911 Ցունիս 30ը. ըստ մեզ այս վերջինը պէտք է քննուի քոնթրոլի մարմնի կողմէն։

Ստացանք նաեւ Իզմիրէն կեդր. կոմիտէի հաշուետետրերը, որոնց քննութեան ժամանակ չմնաց, ուստի այդ հաշիւները պէտք է քննել եւ կանոնաւորութեան մը մէջ մտցնել. ատոնց քննութիւնը եւս կը յանձնարարուի հաշուական մարմնին։

ՔՆՆՈՒԵՑԱՆ ՆԱԵՒ ԱԶԱՏԱՄԱՐՏԻ

մասին մանրամասն արձանագրութիւն չէ եղած սակայն։

Ց.Գ.- Խումբ մը պէտք է աւելցնել այս տեղեկագրին վերջին մասին մէջ. Ազատամարտը ասկէ վերջ ոեւէ գումար չի կրնար ստանալ կազմակերպութ]եան գանձէն. նոյնիսկ մինչեւ ցարդ առած գումարներն իսկ պէտք է կամաց-կամաց վերադարձնէ, թէեւ Ազատամարտը ի վիճակի է աւելի մեծ գումարներ ալ վերադարձնել, սակայն ցանկալով որ թերթը մաս մալ իր վրայ գործածէ, յանձնախումբը եկաւ այն եզրակացութեան որ, առայժմ մինչեւ յառաջիկայ Ընդհ. Ժողով, պէտք է վճարէ տարին 50-60 ոսկի եւ երբեմն ալ հրատարակութեամբ հաշուակցի։

Կարելի է աւելացնել որ, «Ազատամարտ»ի հաշիւները ամէնէն աւելի կանոնաւոր եղած են. նոյնպէս նաեւ տեղեկագիրը։

ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ԲԻՒՐՕ

Մանրամասն քննութեան ենթարկուեցաւ նաեւ Արեւմտեան Բիւրոյի հաշիւը ընկեր Աստիկեանի ձեռքով. մանրամասն արձանագրութիւնը պիտի տրուէր բայց ընկեր Աստիկեանի մեկնումովը կարելի չեղաւ. բայց հաշիւները կանոնաւոր էին. կար միայն քասայի տետր։

ԸՆԴՀ. ԴԻՏՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

1) Հաշիւներու միօրինականութիւն չկայ. կը յանձնարարուի հաշուական մարմնի ուշադրութեան որպէսզի յառաջիկային միօրինակութիւն մտցնելու աշխատի։

2) Նախահաշիւներու համաձայն ել եւ մուտք չեն ունեցած մարմինները. այս հսկողութիւնը կը յանձնուի դարձեալ հաշուական մարմինին։

3) Ջափազանց չատ են անկարեւոր եւ ապօրէն ծախքեր. այս մասին պէտք է չատ խիստ ըլլալ եւ ամէն 2 ամիսը անգամ մը բոլոր կ. կ.ներէ եւ Բիւրոներէ պէտք է պահանջուի ծախքերու եւ ելքերու տոքիւմաններ եւ հաստատելու է հաշիւներու կանոնաւորութիւնը։

4) Պատրաստ դրամ նկատուած գումարը չէ կարելի նկատել կազմակերպական դրամ. անոր մէջ են չատ մը աղբիւրներէ գոյացած դրամները, ուստի պատրաստի հաշիւներն ալ պէտք է բաժնել ըստ տեսակի։—

5) Բոլոր այն գումարները որ կը հաւաքուին գանազան հաստատութիւններու եւ ձեռնարկներու ի նպաստ, այդ գումարները լրիւ եւ անմիջապէս պէտք է փոխանցուի պատկանեալ մարմիններուն։

6) Կազմակերպական հասոյթները ըստ մեզ պէտք չէ որ չատ ճիւղաւորուին. կարելի է բաժնել երկու մասի.

ա) Անդամական կամ խմբական ամսավճար

բ) Զանազան (թատրոն, հանգան., նուէր, տուգանք, վիճակ[ահանութիւն], եւայլն)։

Որով դիւրութիւն մը եղած կ'ըլլայ։

7) *Պէտք է չեչտել մասնաւոր շրջաբերականներով թէ միայն այս գումարներէն կարելի է տեղական ծախքի համար տոկոս հայթայթել։*

8) *«Դրօշակ»ի բաժնեգիրները պէտք է փոխադրել ուղղակի ժրընեւ կ. կ.ներու միջոցաւ։*

9) *Հրատարակութիւնները առ հասարակ ցրուած են բոլոր կոմիտէներու քով. Ազատութեան մատենադարանի մարմինը պէտք է յատուկ շրջաբերականով մը ժրընեւ, Ամերիկա եւ բոլոր կեդր. կոմիտէներէ պահանջէ ընդհ. ցուցակը եւ հաշիւները ու կեդրոնացնէ մէկ տետրի մէջ, որով չատ մը անպատեհութիւններու առաջքը կ'առնուի։*

10) *«Դրօշակ»ի, «Կազմակերպութեան» եւ բոլոր կարեւոր հաստատութեանց ինչպէս «Ազատամարտ»ի եւ «Ազատութեան մատենադարան»ի պրակ-ստացագիրները պէտք է պահանջել եւ պահել հաշուական մարմինի տրամադրութեան տակ ու ցուցակագրել եւ վաւերացնել յետոյ միայն շրջաբերութեան թողնել՝ պահելով արձանագրութիւններ այդ մասին եւ միշտ պահանջել սպառած քուբոնները. այն պրակները որ կարելի չէ ետ պահանջել գործածութեան եւ շրջագայութեան մէջ ըլլալուն համար, պէտք է պահանջել կ.կ.ներէ ցուցակները, թիւերով։*

11) *Հաստատելով նոր դրութիւններ, պորտերոներու գործածութիւնը. որպէսզի պարտաւորիչ ըլլայ ամէն ամիս եղած դրամական գործողութեանց ցուցակը ձեռքի տակ ունենալ։*

12) *Բոլոր կեդր. կոմիտէները ունին մեծ քանակութեամբ ապառիկներ. բոլոր պարտականներու համար բանալ առանձին հաշուեընթացներ եւ հետապնդել այդ գումարներու գանձումը։*

13) *Կեդր. կոմիտէները կը պահեն միայն քասայի տետրակներ. դիւրութեան համար, այդ տետրակէն ամէն ամիս կ'արտագրեն մուտքի եւ ելքի գործողութիւնները եւ կը ղրկեն հաշուական մարմնոյն, որով յիշեալ մարմինը Մայր Տոմար կ'ունենայ մանրամասն գրլուխներով զանազան շրջաններու համար, որով իր տրամադրութեան տակ կ'ունենայ ամբողջ Դաշ-եան հաշիւները։*

14) *Հաշ. մարմինը յամառօրէն կը պահանջէ բոլոր կեդր. մարմիններու հաշիւները, չթողնելով այդ բանը իրերու բնական ընթացքին. չատ գործ ըլլալու պարագային կազ[մակերպութ]եան չահը կը պահանջէ, մէկէ աւելի ազատ անդամ ունենալ եւ գործը կանոնաւոր տանիլ, աչքի առաջ ունենալով Ընդհ. Ժողովէն գծուած պիւտճէն։*

15) *Հաշուական մարմինը պահելու է նաեւ վիճակագրական մատեաններ, համաճայն հաւաքուած եւ հաւաքուելիք վիճակացոյցներու։*

16) *Հաշուական մարմինը պարտականութիւն ունի ամփոփելու բոլոր մարմիններու հաշիւները, լուսաբանութիւններ եւ ծանօթութիւններ ալ կցելով տպագրութեան տալ ու կեդր. կոմիտէներու միջոցաւ ցրուելու համար բոլոր կոմիտէներուն։*

17) *Պարտականութիւն ունի Ընդհ. Ժողովի գումարումէն առաջ հաւաքել բոլոր կեդր. մարմիններու հաշիւները եւ կազմել ընդհ. հաշուական տեղեկագիր եւ ներկայացնել Ընդհ. Ժողովի քննութեան եւ վաւերացման. պատրաստել նաեւ յառաջիկայ տարուան նախահաշիւը։*

Ջ՛ Ընդհ. Ժողովի կողմէ ընտրուած
Հաշուեքննիչ յանձնախումբ
Գ. Ն. ՔԵՍՏԱՆԵԱՆ

1911 Սեպտ. 26
Կ. Պոլիս

Փաստ. 1542-37

ՄԻԱՅՆ ՄԱՐՄԻՆՆԵՐՈՒՆ ՀԱՄԱՐ

Ե.– Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ՎԵՑԵՐՈՐԴ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԺՈՂՈՎԻՆ ՈՐՈՇՈՒՄՆԵՐԸ

Օգոստոս 17 – Սեպտեմբեր 17, 1911

ԱՄՓՈՓՈՒՄ ԵՒ ՔԱՂՈՒԱԾՔՆԵՐ

Ե՛ Ընդհանուր Ժողովին որոշման համաձայն, Ջ՛ Ընդհանուր Ժողովը պիտի գումարուէր 1911 տարուան մէջ, ըստ այսմ՝ ցրուեցան հրաւիրագրերը եւ Ժողովը տեղի ունեցաւ 1911 Օգոստոս 17էն մինչեւ Սեպտեմբեր 17, նուիրելով միջին հաշուով օրական երկու, ընդամէնը 50 նիստ օրակարգի գլխաւոր խնդիրներուն։

Տեղեկագրերու ընթերցումէն եւ բերանացի զեկոյցներէն ետք, Ժողովն անցաւ վիճաբանութիւններուն եւ տուաւ որոշումներ, որոնցմէ կը քաղենք հոս կարեւորագոյնները։

Ա. ԱՇԽԱՏԱԿՈՐԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Ընդհանուր Ժողովը նկատելով՝

Որ մեր կուսակցութեան գլխաւոր խարիսխն է հայ աշխատաւորութիւնը,

Որ աշխատաւորութիւնը (գիւղացի, բանուոր, արհեստաւոր եւայլն) կազմակերպուելով հանդերձ իր տնտեսական չահերուն շուրջ, մոռնալու չէ երբեք թէ մերինին պէս յետամնաց հասարակութեանց մէջ տնտեսական պայքարը կարելի չէ բնաւ յաջող վախճանի մը հասցնել, առանց մղելու քաղաքական ուժգին պայքար մը՝ պետական եւ ազգային մշակոյթի լայն բարենորոգումներու համար։

Որ պրոպագանդը՝ բանաւոր թէ գրաւոր, պէտք է որ կատարուի հնարաւոր եղածին չափ ուժերու խնայող տնտեսութեամբ, իսկ այդ տնտեսութեան ամէնէն բարձր աստիճանին կարելի է հասնիլ ազգային միջավայրի մէջ, ուր կը տիրէ համամտանութիւն մը լեզուի, հոգեբանութեան եւ զարգացման աստիճաններու։

Որ հայերուն բնական բազմացեղ եւ բազմալեզու միջավայրերուն մէջ տակաւին կը տիրեն ազգային խոր հակամարտութիւններ եւ փոխադարձ անվստահութիւններ — երեւոյթ մը, որ կազմակերպութիւններու ներսը կը ստեղծէ անխուսափելի ընդհարումներ՝ փոքրամասնութիւններու եւ մեծամասնութիւններու միջեւ, կազմալուծելով վարչական մարմինները նորածիլ միութիւններուն։

Որ նման բախումներ անվրէպ տեղի պիտի ունենան այն պարագային, երբ հայ աշխատաւորութեան մէջ եւս առաջ գան կուսակցական բաժանումներ,

Որ հայ աշխատաւորութեան չահերը կրնան իրապէս բարգաւաճիլ այն պարագային միայն՝ երբ դրացի ժողովուրդներու մէջ եւս կազմակերպուած կ'ըլլան աշխատաւորական տարրերը ու երբ միջազգային բովանդակ աշխատաւորութիւնը իր համերաչխ ճիգերը կ'ուղղէ ընդհանուր թշնամիներուն՝ աւատականութեան եւ կապիտալիզմին դէմ,

Որ հայ ընկերվարական մտաւորականութիւնը, իբր աւելի գիտակից եւ պատրաստուած տարր մը Թուրքիոյ մէջ, պարտի իր ուժերուն ներած չափով ղեկավար հանդիսանալ բնակակից ազգերու աշխատաւորութեան,

Կ'ՈՐՈՇԷ

1) Աշխատաւորական կազմակերպութիւնները դնել *ազգային եւ կուսակցական* գետնի վրայ, իսկ ուր անհնարին է ատ, առժամապէս կանգնիլ միջազգային՝ անկուսակցական տեսակէտի վրայ։ Բոլոր աշխատաւորական կազմակերպութիւնները անպայման պարտին համերաշխօրէն եւ միջազգայնաբար գործել տնտեսական ձեռնարկներու մէջ (գործադուլ, պոյքոթ եւայլն)։

Ծանօթ.- ա) Ընդհ. Ժողովը իր բոլոր ձեռնհաս մարմիններուն կը յանձնարարէ արհեստակցական (սենտիքալ) գործունէութեան ասպարէզին մէջ նախապատուութիւն տալ այնպիսի ձեռնարկներու, որոնք հասունցած են եւ կրնան իրագործուիլ մասնակցող աշխատաւորներու ջանքերով։

բ) Շրջանային պատգ. ժողովները հրահանգներ կը մշակեն իրենց շրջանի աշխատաւորական գործունէութեան համար, հիմնուելով այս որոշումներուն վրայ եւ յարմարցնելով ասոնք իրենց տեղական պայմաններուն։

2) Եռանդուն պրոպագանդ մղել բնակակից ազգերու աշխատաւորութեան մէջ, կազմակերպել անոնցմէ միութիւններ, ի հարկին հրատարակել գրքոյկներ աշխատաւորական հարցերու մասին՝ թուրք եւ քիւրտ եւ այլ տեղական լեզուներով, խրախուսել եւ ջանալ պատրաստել ընկերվարական ոգիով տոգորուած մտաւորական տարրեր, որպէսզի առաջիկային անոնք կարենան ստանձնել ղեկավարութիւնը իրենց համազգի աշխատաւորներու դատին։

Բ. ԹՈՒՐՔԻԱ

ՀՈՂԱՎԷՃԸ

Նկատելով որ համիտեան ռեժիմին տակ հայաբնակ նահանգներուն մէջ, յատկապէս 1890էն ի վեր տիրող բռնութեան, աչառութեան, օրինական խարդախութիւններու եւ օրէնքի չիլ մեկնաբանութեանց չնորհիւ, հայ հողագործը զրկուեցաւ իր ապրուստի էն ահրաժեշտ միջոցէն — հողէն, որուն հետեւանքով, ինչպէս նաեւ այլ յարակից պատճառներով՝ հայ աշխատաւորներու ստուար մասը հարկադրուած եղաւ իր հասոյթին մեծագոյն մասը այս կամ այն ձեւով լեցնելու հարստահարիչներու եւ վաշխառուներու գրպանը,

Հաստատելով որ Համիտեան բացառիկ բռնութիւններէն տարագիր արտասահման ապաստանած տասնեակ հազարներով հայեր, տարիներ շարունակ թշուառ կեանք մը քաշքշելէ ետք, այսօր երբ սահմանադրական ռեժիմին ապաւինած կը վերադառնան իրենց հայրենիքը, գրաւուած կը գտնեն իրենց հողերը այլեւայլ հարստահարիչներէ, որոնք յենած իրենց բիրտ ուժին կամ օրինական խարդախութիւններու՝ կը մերժեն հայ աշխատաւորին յանձնել իր օրինական սեփականութիւնը,

Ապացուցուած համարելով, թէ աւատական մնացորդներով լեցուն հայաբնակ նահանգներուն մէջ, հարստահարիչները հողեր յափշտակած են ո՛չ թէ իրենց պէտքերուն համար այդ հողերը մշակելու, այլ անոնց վրայ բնակեցնելու եւ չահագործելու համար միրիքա[1] քիւրտեր ու հայեր եւ հոն կռուան մը ստեղծելէ ետք՝ հետզհետէ իրենց բռնութիւնները տարածելով՝ տիրանալու համար չրջակայ գիւղերուն,

Դիտելով, որ Կովկասի ռուս իչխանութիւններէն իրենց գործութեան կամ աւազակային արարքներուն համար հալածուած տարրեր, Թուրքիա ապաստանելով, կը չահագործեն իսլամ գաղթականի անունը, օգտուելու համար առ այդ թուրք կառավարութեան ընծայած մեծամեծ դիւրութիւններէն,

Թէ մինչ այդպիսի փախստականներու հողերը ռուս կառավարութեան կողմէ բացառապէս կը տրուին ռուս գաղթականներու, թուրք կառավարութիւնը զանոնք կը տեղաւորէ «ազատ կամ մահկիւլ հողի[2]» պատրուակի տակ հայկական հողերու վրայ, զանց ընելով Միջագետքի ամայի դաչտերը եւ խոյս տալով հողաչատ մահմետական գիւղերէ, որոնց հանդէպ նորեկ իսլամները անկարող պիտի գտնուէին գործադրելու այն բոլոր ապօրինութիւնները, որոնք անհանդուրժելի ըլած են գիւրենք հայաբնակ գիւղերուն մէջ,

Շեչտելով, որ օսմանեան հողային օրէնքներուն համաձայն հողը օգտագործելու իրաւունքը վերապահուած է զայն մչակողին, մինչդեռ վերջին 30 տարուան մէջ հայ գիւղացիներուն հողերը յափշտակուած են կա՛մ բռնութեամբ, կա՛մ օրինական խարդախութիւններով եւ կամ մահուան սպառնալիքի տակ հարկադրելով զանոնք թողելու իրենց հողերը եւ հեռանալու երկրէն,

Մատնանիչ ընելով միանգամայն, թէ ինչպէս անցեալին մէջ, նոյնպէս եւ այժմ դիտուած բոլոր զեղծումներն ու ապօրինութիւնները արդիւնք են կառավարական պաչտօնեաներու աչառութեանն ու անբարեխղճութեանը եւ ատ աստիճան մը եւս կը չեչտուի չնորհիւ այն պարագային, որ պաչտօնէութիւնը մենաչնորհն եղած է իսլամ տարրին,

Հաստատապէս համոզուած որ — եթէ արտակարգ միջոցներով չդարմանուին համիտեան բացառիկ ճնչումներուն արդիւնք եղող այս անօրինակ զրկանքները,— հայ ժողովրդին համար մեռած տուն մը պիտի մնայ Սահմանադրութեան աւետած բարիքները եւ աստիճան մը եւս պիտի խրախուսուին բոլոր յափշտակիչներն ու զեղծարարները՝ գործելու նորանոր ապօրինութիւններ,

Կ'որոշէ, հողավէճի լուծման ձեռնարկելու ատեն, իբր ղեկավար սկզբունք ունենալ հետեւեալ կէտերը.

1) 1890էն ասդին կատարուած հողային եւ յարակից գրաւումները հէչակել տալ իբր արդիւնք հայութեան դէմ ուղղուած բռնութիւններու եւ քաղաքական բացառիկ հալածանքներու։ Հետեւաբար 1890ին գոյութիւն ունեցող հայ հողային-ջրային սեփականութեան status quo-ի վերահաստատումը նկատել սահմանադրական կառավարութեան արդարամտութեան եւ Իթթիհատ-Դաշնակցական համերաչխութեան կարեւոր պայմաններէն մէկը։

2) Հողավէճը լուծել տալ վարչական եղանակով եւ խառն յանձնաժողովներու միջոցով, յենուելով օսմանեան հողային օրէնքներուն եւ անոնցմէ բխող լրացուցիչ լուսաբանութիւններու։ Վիճելի հողերու եւ ջրերու

1.- Սեփականազուրկ, անհող մշակ։
2.- Պետական սեփականութիւն։

նկատմամբ սեփականութեան իրաւունքը ճանչնալ հին վաւերաթուղթեր ներկայացնողին, համաձայն 1909 (1329) Օգոստոս 27 Պետական Խորհուրդի որոշման։

3) *Հալածանքներու երեսէն արտասահման փախած կամ ցրուած եւ Սահմանադրութենէն ետք իրենց բնագաւառը վերադարձող հայերուն ընծայել դրամական բոլոր այն օժանդակութիւնները եւ ապահարկութեան արտօնութիւնները՝ որոնք վերապահուած են եղեր մինչեւ այժմ իսլամ գաղթականներուն։*

4) *1890էն ասդին հայ հողերու վրայ հաստատուած իսլամ գաղթականները փոխադրել տալ ուրիչ ազատ վայրեր։ Իսլամ գաղթականները այսուհետեւ տեղաւորել Միջագետք կամ ուրիչ հողաչատ չրջաններ, զանոնք բնակեցնելով 8 ժամէն ոչ մօտ հայաբնակ գիւղերուն։*

Ծանօթ.— Ազատ հողերը ճշդելու ատեն իբրեւ այդպիսին չնկատել գիւղերու արօտատեղիները, անտառները, շամբերը, ինչպէս նաեւ առանց թափուի արդէն մշակուող արտերը.—

5) *Հայ գիւղերէն հեռացնել բոլոր այն բռնակալները, որոնք առնելիք գանձելու կամ այլ պատրուակներով 1890էն ի վեր բնակութիւն հաստատած են հոն։*

Անոնց պահանջներուն օրինաւորութիւնը վերապահել քննելու դատարաններու կամ խառն յանձնախումբերու առջեւ։

6) *Վերաքննել 1890էն ասդին աւատականներու եւ հարստահարիչներու կատարած հողային իւրացումները։ Օրինաւորութեան պարագային՝ այդպիսիներու հողերը (փոխանակութեան կամ մասնաւոր հատուցման մը միջոցով) միացնել մէկ կտորի մէջ, իր բնական սահմաններով։*

7) *Հողավէճի լուծման հետեւանքով անհող մնացած հայ եւ քիւրտ միրիքաներուն հող տալ պետական խալի հողերէն, քիւրտերուն 8 ժամէն ոչ մօտ իրենց հեռացած վայրէն։*

8) *Տեղացիներու հետ ազգակցական կամ չահակցական հաչիւներով կապուած պաչտօնեաներու փոխարէն կարգել տալ դրսեցիներ։ Ասոնց մէջ հայերու թիւը աստիճանաբար աւելցնել, հասցնելով տուեալ վայրի հայ բնակչութեան ներկայացուցած տոկոսին։*

ԻԹԹԻՀԱՏ ՎԷ ԹԷՐԱԳԳԸ ԵՒ ՕՍՄ. ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹԻՒՆԸ

Ընդհ. Ժողովը լսելով Արեւմտեան Բիւրոյի տեղեկագիրը եւ ընկեր պատգամաւորներու զեկուցումները Իթթիհատի կազմին, գործունէութեան, Դաշնակցութեան հետ ունեցած յարաբերութիւններուն եւ Իթթիհատէն սերած դաւիճներու քաղաքականութեան մասին,

Ուչադրութեան առնելով Թուրքիոյ ընկերային, տնտեսական եւ քաղաքական արդի դրութիւնը՝ ընդհանրապէս եւ հայկական նահանգներուն կացութիւնը մասնաւորապէս.

Սրտի ցաւով կ'արձանագրէ

Թէ սահմանադրութեան եռամեայ չրջանին մէջ կառավարութեան քաղաքականութիւնը՝ հակառակ չարք մը յուսատու նախափորձերու, ո՛չ միայն չէ նպաստած այլակրօն եւ այլացեղ ազգերու հաչտ համակեցութեան,— բան մը որ պէտք է ծառայէր իբրեւ հիմը երկրին ընդհանուր վերաչինութեան մեծ գործին,— այլ ընդհանրապէս տեղի տուեր է անվստահութիւններու արծարծման ու գոյութիւն ունեցող ազգային իրաւունքներու ճնչումին,

Թէ Իթթիհատը եւ անոր յենած դահլիճները փոխանակ հետեւողականօրէն ոչնչացնել ճգտելու աւատական ռեժիմի մնացորդ միջնադարեան առանձնաչնորհումները, փոխանակ արգիլելու որ վերջին 30 տարիներու անիչխանութեան հետեւանքով Անատոլուի մէջ առաջ եկած բռնատէրեր օրինական հանգամանք չտան իրենց հողային յափշտակութիւններուն,— ընդհակառակը, իր հետեւած սիրաչահումի քաղաքականութեամբ քաջալերած են այդ տարրերը ի վնաս Թուրքիոյ բազմաչարչար աչխատաւոր զանգուածներուն եւ երկրին բնականոն առաջդիմութեան,

Թէ Իթթիհատը ճգտելով իր ձեռքը պահել իչխանութեան ղեկը եւ ներկայացնելով հանդերձ խորհրդարանական մեծամասնութիւն՝ աստիճանաբար ետ նահանջեր է սահմանադրական-ժողովրդապետական սկզբունքներէ, օրէնսդրական աչխատանք չէ կիրարկած թեթեւցնելու համար ժողովրդին բեռը, բարեփոխելու հարկային սիստեմը կամ ներմուծելու տնտեսական բարենորոգումներ,

Թէ Իթթիհատեան քաղաքականութիւնը փոխանակ ելեւմտական հաւասարակչռութիւն ստեղծելու եւ ոչ արդիւնաւէտ ծախքերը կրճատելու՝ չարունակեր է պարտքեր ընելու սիստեմը, բան մը որ չի կրնար վտանգի չենթարկել պետութեան անկախութիւնը,

Թէ Նոր Թուրքիան իր աչխարհագրական դիրքին եւ քաղաքական չահերուն պատչաճ բարեկամական չէզոք յարաբերութիւն չէ պահպանած Եւրոպայի քաղաքական խոչոր խմբակցութեանց հետ, այլ միակողմանի ազդեցութեան ենթարկուելով՝ ուծացուցած է իրմէ արեւմտեան Եւրոպայի ռամկավար ու ազատամիտ կառավարութիւնները, պարագայ մը որ չէր կրնար չանդրադառնալ Թուրքիոյ ներքին ու միջազգային կացութեան վրայ,

Թէ Իթթիհատը միջոցներ ձեռք չառաւ պայքարելու եւ մաքրելու իր կազմը աղակողմեան խայտաբղետ տարրերէ, որոնք հետզհետէ բազմանալով իր կուսակցութեան մէջ գերակչիռ ազդեցութիւն մը ձեռք բերին հոն։

Արձանագրելով դարձեալ,

Թէ հայ ժողովրդի բացառիկ կացութեան ու կենսական պէտքերու մասին Դաշնակցութեան ցարդ կատարած բազմաթիւ բանակցութիւններն ու համաձայնութիւնները Իթթիհատի հետ՝ մնացած են առանց հետեւանքի, Իթթիհատի եւ անկէ բախած դահլիճներուն քով,

Թէ Իթթիհատն ու իր դահլիճները գոհացում տալով կարգ մը երկրորդական խնդիրներու, էականներուն հանդէպ չատացեր են անիրագործելի մնացած խոստումներով միայն,

Թէ հակառակ Կ. Պոլսի (1909) եւ Սելանիկի (1911) համաձայնութիւններուն՝ Իթթիհատը չէ խորհրդակցած Դաշնակցութեան հետ՝ երկրին կացութեան վերաբերող կարեւոր հարցերու լուծման ատեն, ինչպէս եւ իր գաւառական մասնաճիւղերը՝ տեղին դաշնակցական կոմիտէներու հետ,

Թէ կառավարութիւնը հետզհետէ ներման արժանացնելով եւ բանտերէն ազատ արձակելով կիլիկեան զարհուրելի ոճիրներուն համար իր դատած ու դատապարտած յանցաւորները, վարկաբեկած է արդարութեան ուժը թէ՛ դժբախտ զոհերուն եւ թէ չարագործ տարրերու աչքին, եւ ատով նպաստած է այն հին համզումին արմատացման թէ սահմանադրական ռեժիմին տակ եւս կարելի է թալլել, ջարդել եւ անպատիժ մնալ,

Հաստատելով միւս կողմէն՝

Թէ Դաշնակցութիւնը ո՛չ միայն անյողդողդ հետեւողականութեամբ հաւատարիմ գտնուած է Օսմ. սահմանադրութեան հաստատման ատեն Նոր Թուրքիոյ հանդէպ իր ստանձնած բոլոր յանձնառութիւններուն, այլ եւ ուղղամտօրէն գործակցած է Իթթիհատին՝ փոխյարաբերութիւններու սահմանին մէջ, յաճախ նոյնիսկ դէմ երթալով հայ ժողովրդի մէկ մասին զգացումներուն։

Կ'ՈՐՈՇԷ,

1) *Ցանուն Հ.Ց.Դաշնակցութեան՝ ուղղել Իթթիհատին յայտարարագիր մը, հիմ ունենալով վերի նկատումները, ճշդելու նպատակով երկու կուսակցութեանց փոխ յարաբերութիւններու եղանակը եւ բացորոշ պայմաններ առաջիկայ գործակցութեան համար։ Կցել անոր ամփոփ յիշատակագիր մը, որ բովանդակէ. ա) Վերջին երեք տարիներու մէջ կացութիւնը հայաբնակ նահանգներուն եւ անոր հանդէպ դիրքը Իթթիհատին եւ իթթիհատեան դահլիճներուն. բ) կտրուկ հիմնական միջոցներ, որոնք կը հարկադրուին հայ ժողովրդի բացառիկ տառապանքները դարմանելու. գ) Լայն ռամկավար ոգիով կարգ մը բարենորոգումներ, որոնց կիրառումը անհրաժեշտ է փութացնել։*

2) *Եթէ յանուն կուսակցութեան կատարուած այս դիմումէն ետք եւս՝ Իթթիհատն ու անկէ բխող դահլիճները գործով երաշխիքներ չտան ցարդ կրկնուած խոստումներու մօտալուտ իրագործումին — արտօնել Արեւմտեան Բիւրոն որ դադրեցնէ իր յարաբերութիւնները Իթթիհատին հետ, ո՛եւէ կերպով պատասխանատուութիւն բաժնած չըլլալու համար անոր հետ՝ իթթիհատեան դահլիճներու կատարած կամ կատարելիք սխալներուն մէջ։*

3) *Թուրքիոյ դաշնակցական մարմինները անընդհատ պրոպագանդ կը մղեն ներշնչելու հայ ժողովուրդին՝ որ հրաժարի նկատելէ Իթթիհատ-Դաշնակցական համաձայնութիւնը իբր միակ ու բացարձակ գրաւականը իր կենսական չահերուն պաշտպանութեանը, եւ չդրունակէ կազմակերպուիլ քաղաքական կուսակցութեանց մէջ։*

4) *Ցանձնարարել Դաշնակցութեան ձեռնհաս մարմիններուն եւ Օսմ. Խորհրդարանի երեսփոխաններուն՝ պայքարիլ կառավարութեան հակահայ քաղաքականութեան դէմ այն բոլոր օրինական միջոցներով, զորս կը թելադրէ կացութիւնը։*

5) *Օսմանեան խորհրդարանի դաշնակցական երեսփոխանները կը ստանձնեն անաչառ քննադատի դեր կառավարութեան հանդէպ, իրենից առաջնորդ ունենալով կուսակցութեան սկզբունքները, տակտիկն ու յանձնառութիւնները, եթէ կան։*

6) *Իթթիհատի հետ յանուն Հ. Ց. Դաշնակցութեան կը յարաբերի Արեւմտեան Բիւրոն՝ մասնակցութեամբ Օսմ. Խորհրդարանի Դաշնակցական Հատուածին ներկայացուցչին, իսկ խորհրդակցութիւններն ու որոշումները տեղի կ'ունենան խառն մարմնի մը մէջ, կազմուած Բիւրոյի անդամներէն, Դաշն. երեսփոխաններէն եւ Կ. Պոլսի Կ. Կոմիտէի մէկ ներկայացուցչէն։*

7) *Այս որոշման համաձայն առաջիկային ոեւէ՛ քայլ կամ ձեռնարկ կ'որոշէ Դաշնակցութեան Խորհուրդը կամ անոր բացակայութեան՝ երկու Բիւրոները, խորհրդակցութեամբ իրենց շրջանի ձեռնհաս ընկերներուն։*

ԽՈՐՀՐԴԱՐԱՆԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԷՈՒԹԻՒՆԸ

Ընդհանուր Ժողովը լսելով խորհրդարանական գործունէութեան մասին ներկայ երկու երեսփոխաններու անհատական զեկուցումները, ինչպէս նաեւ Ժողովին մէջ արտայայտուած թեր ու դէմ բոլոր կարծիքները եւ գտնելով՝

Որ այդ գործունէութիւնն աւելի՛ շատ արտայայտուելու է Խորհրդարանին նկատելէն դուրս կատարուած գնահատելի աշխատանքներով, քան Կուսակցութեան բարոյական դիրքին վայել խորհրդարանական պրոպագանդայով,

Որ Դաշնակցական երեսփոխանութիւնը իր գործը չէ հիմներ հետեւողական եւ լուրջ աշխատութեան եւ կուսակցական կարգապահութեան սկզբունքներու վրայ,

Որ խորհրդարանական մեր գործունէութիւնը բեղմնաւոր դարձնելու համար անհրաժեշտ է դրամական զոհողութիւններ ընելով՝ աշխատանք կատարել Խորհրդարանէն եւ նոյնիսկ մայրաքաղաքէն դուրս, պահել յատուկ քարտուղարութիւն եւ մանակցիլ ընտրողական պայքարի ծախքերուն,

Որ մինչ երեսփոխանները կ'ընտրուին Դաշնակցութեան բարոյական-նիւթական միջոցներով, գործիչ ընկերներու ստացածին հետ բաղդատմամբ անոնց թոշակները չեն համապատասխաններ կուսակցութեան շարքերուն մէջ գոյութիւն ունեցող ռամկավար աւանդութիւններուն եւ փոխյարաբերութիւններուն,

Կ'ՈՐՈՇԷ.

1) *Երեսփոխան ընկերները կը գործեն հաւաքական խորհրդակցութեամբ եւ պատասխանատուութեամբ, սերտ յարաբերութիւն կը պահպանեն — փոխադարձաբար իրազեկ պահելով զիրար — զիրենք ընտրող շրջաններու կեդր. կոմիտէներու հետ եւ կը լուսաբանեն բոլոր խնդիրները աշխատաւոր եւ ճնշուած խաւերու չահերուն տեսակէտէն։*

2) *Երեսփոխաններուն, ինչպէս առհասարակ բոլոր դաշնակցական ընկերներուն կ'արգիլուի ընդունիլ նախարարի պաշտօնը։*

Ծանօթ.— Յեղափոխական եւ բացառիկ-անցողական շրջաններում միայն դաշնակցական ընկերները կրնան մտնել առժամեայ կառավարութեան մէջ, հաւանութեամբ իրենց շրջանի ղեկավար մարմիններուն, բայց նոյն օրէն կը դադրին գործօն անդամ ըլլալէ կուսակցութեան մէջ։

3) *Ազգային-կրթական խնդիրներու լուծման համար Դաշն. երեսփոխանները պլոքներ կը կազմեն հայ եւ ոչթուրք երեսփոխաններուն հետ։ Իսկ տնտեսական եւ ընդհանուր պետական կարեւորութիւն ունեցող խընդիրներու համար՝ պլոք կը կազմեն աշխատաւորական մտայնութիւն եւ աներկբայօրէն ռամկավար ընթացք ունեցող կազմակերպութիւններու եւ տարրերու հետ։*

4) *Խորհրդարանի ամէն նստաշրջանին՝ դաշնակցական իւրաքանչիւր երեսփոխան, խորհրդարանական յանձնախմբերու մէջ իր աշխատանքէն զատ, կը ջանայ ներկայել առնուազն մէկ ուսումնասիրուած առաջարկութիւն կամ լուսաբանութիւն ընթացիկ կարեւոր խնդիրներու մասին (օրինագիծ, ուսումնասիրութիւն, պատճառաբանուած ճառ եւայլն)։*

5) *Երեսփոխան ընկերները տարին 3 ամիս պարտաւոր են անցնել գաւառները՝ աշխատաւոր խաւերուն մէջ, անոնց պէտքերն ուսումնասիրելու եւ ի հարկին պաշտպանել կարենալու համար։*

6) *Երեսփոխան թեկնածուների անուանումը կը թողուի իւրաքանչիւր շրջանի ղեկավար մարմնին, խորհրդակցութեամբ համապատասխան Բիւրոյին եւ ղրացի կեդր. Կոմիտէներուն, պայմանով որ թեկնածուներուն ցուցակը վաւերացուի նոյն շրջանի Պատգ. Ժողովէն։*

7) *Դաշնակցութեան ազդեցութեան տակ գտնուած շրջաններուն մէջ՝ դաշնակական քուէները տրուելու են այնպիսի անձերու (դաշնակցական կամ համակիր), որոնք յանձնառու կ'ըլլան պաշտպանել Դաշնակցութեան պլատֆորմը եւ ենթարկուիլ Դաշնակ. Խորհրդար. Հատուածին կարգապահութեանը։ Միւս շրջաններուն մէջ դաշնակցական քուէները կրնան տրուիլ իրենց ուղղութեամբ կուսակցութեան աւելի մօտ կեցող անհատներուն։*

8) *Դաշն. Երեսփ. Հատուածը իբր ուրոյն մարմին, կ'ունենայ իր դիւանը։ Երեսփոխանները իրենց միջոցներով պիւտճէ մը կ'ապահովեն, իրենց գրասենեակի, քարտուղարութեան եւ խորհրդարանական ուրիչ անհրաժեշտ աշխատանքներու համար։*

9) *Խորհրդարանական Հատուածին որոշումները պարտադիր են երեսփոխաններուն համար։*

10) *Դաշնակցութեան ջանքերով եւ ազդեցութեամբ ընտրուած երեսփոխանները, ինչպէս եւ այլ վճարեալ պաշտօններու կոչուողները, իրենց ստանձնած բարոյական պարտականութիւնները կատարելէ զատ, պարտաւոր են նաեւ նիւթապէս օժանդակել կուսակցութեան։ Երեսփոխանական ընկերներն իրենց հասոյթին 10% (առաւելագոյնը կազմակերպական տուրքին) կը վճարեն իրենց բնակած վայրի Կ. Կոմիտէին, ի հաշիւ իրենց ընտրական շրջանի Կ. Կոմիտէին։*

11) *Երեսփոխան ընկերները, ինչպէս նաեւ բոլոր անոնք, որ կուսակցութեան բարոյական աջակցութեան չնորհիւ պաշտօն ձեռք կը բերեն, պարտին իրենց մէկ ամսականը տրամադրել ընտրական պայքարի սնտուկին։*

Ծանօթ.— Սոյն յօդուածին տրամադրութենէն ազատ են 1908-1912 ընտաշրջանի երեսփոխանները։

12) *Այս որոշումներուն անսաստողները կ'ենթարկուին Հիմնական Կանոնագրին կարգապահական յաւելեալ տրամադրութեան։ (Տես երես 29)*[3]։

ԱԶԳԱՅԻՆ – ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԳՈՐԾԵՐ

Ընդհանուր Ժողովը քննելով կուսակցութեան ներքին՝ ազգային գործունէութեան քաղաքականութիւնը, ինչպէս նաեւ մեր բռնելիք դիրքը նոյն ասպարէզին վրայ գործող հայ կուսակցութիւններուն հանդէպ,

Գտնելով, որ հայ եւ անոր բնակակից ժողովուրդներու տնտեսական-քաղաքական արդի յետամնաց շրջանին մէջ՝ ընկերվարական-յեղափոխական եւ արմատա-

3.- Ներկայ հրատարակութեան մէջ էջ 134 (Կարգապահական)։

կան տարրերը անկարող ըլլալով մեծամասնութիւն կազմել եւ գործադրել իրենց բովանդակ ծրագիրը, հարկադրուած են մասնակի նուաճումներով սահմանափակուիլ. իրենց իտէալներն արծարծելու եւ համախոհներ գտնելու գործին մէջ,

Ընդունելով որ մեր գործունէութեան վայրերու ընկերային արդի պայմաններուն տակ՝ կենսական կարեւորութիւն ունի աւատական ու կղերական մտածողութեան տիրապետումը փոխարինել սահմանադրական սկզբունքներով, (մարդկային ազատութիւններ, ժողովրդապետութիւն, իրաւակարգ), անոնց կիրառումով, լայնացումովն ու խտացումովը կեանքի մէջ,

Նպատակ ունենալով ապահովել հայուն, ինչպէս եւ ամէն մէկ ազգի՝ ինքնավարութիւնը իր ազգային մշակոյթին մէջ, նկատելով զայն պետական գործունէութեան ճիւղ մը, իր ինքնավար վարչութեամբ եւ յատուկ տուրք սահմանելու իրաւունքով,

Գիտակցելով որ ազգային մշակոյթի խնդիրներուն ու սահմանադրութեան կիրառման մէջ՝ մեզի համամիտ եւ գործակից կրնան գտնուիլ թէ՛ առաջադէմ կուսակցութիւնները եւ թէ ազատախոհ չէզոք տարրերը,

Շեշտելով որ Դաշնակցութիւնը իր բարոյական ազդեցութիւնը կը պարտի ոչ միայն իր ծրագրին ու գործելակերպին, այլ եւ իր ընկերներու անձնուիրութեան, անշահախնդրութեան եւ միշտ դժուարագոյն պատասխանատուութիւնները ստանձնելու յօժարակամութեան՝ մտքի ու ընկերային կեանքի նոր հորիզոններ բանալու կոչուած աշխատանքներուն մէջ,

Նկատելով վերջապէս, որ Կուսակցութիւնը առաջադրած ունի իրեն՝ իր ծրագրին ու տակտիկին վերաբերող ուղղակի նպատակներ, որոնց նուիրուած պիտի ըլլայ ընկերներու աշխատանքին ու ջանքերուն մեծագոյն մասը,

Կ'ՈՐՈՇԷ.

1) *Հետամտիլ օրէնքի միջոցով ընդլայնելու Թուրքիոյ Հայոց Ազգային Սահմանադրութեամբ ճանչցուած ինքնավարութիւնը, իբրեւ պետական իրաւասութեան ու գործունէութեան ճիւղ մը, վերակազմելով՝ ռամկավար, աշխարհական հիմերու վրայ՝ անկէ բխող վարչական մարմինները. ճնշուած եւ չունեւոր խաւերուն ապահովել ձրի-պարտադիր տարրական կրթութիւն, այդ նպատակին յատկացնելով ազգային կալուածներու հասոյթը, ազգային տուրքը եւ պետութեան վճարելիք բաժինը ազգային կրթական պիւտճէին:*

2) *Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը* իբր կուսակցութիւն եւ ամբողջութիւն *չի մասնակցիր ազգային մշակոյթի գործերուն եւ հիմնարկութիւններուն: Կուսակցական շրջանները ուն ու անհատները են, որ կրնան մասնակցիլ անոնց՝ առանց հակասելու կուսակցութեան սկզբունքներուն, միշտ մնալով սակայն ներշնչողի, ուղղութիւն տուողի, գործակցողի, եւ ո՛չ թէ տնօրինողի կամ միակ գործադիրի դերին մէջ:*

3) *Կրօնի եւ անոր հետ կապուած դաւանական խընդիրներուն ու համապատասխան հաստատութիւններուն հանդէպ՝ դաշնակցականները չէզոք դիրք կը բըռնեն, ապահովելով ու յարգելով ամէն մարդու խղճի ազատութիւնը, պատշաճ ու համբերատար վերաբերում ցոյց տալով ամէն տեսակի դաւանանքներու եւ կրօնական զգացումներու հանդէպ:*

4) *Երեսփոխանութեան թեկնածուները կ'անուանուին, եթէ հնար է, Շրջանային Պատգ. ժողովէն, հակառակ պարագային՝ շրջանին ղեկավար մարմինէն (Պոլսոյ մէջ՝ խորհրդակցութեամբ Բիւրոյին), որ այդ առթիւ կու տայ ընտրական հրահանգները: Երեսփոխան ընկերները համարատու են Շրջան. Պատգ. ժողովին:*

5) *Երեսփոխան ընկերները Ազգային ընդհանուր եւ գաւառական ժողովներու մէջ կը ներկայանան իբրեւ դաշնակցական խմբակցութիւն:*

6) *Դաշնակցական ղեկավար մարմիններու (Բիւրօ, Կ. Կոմիտէ) անդամները, ինչպէս նաեւ խորհրդարանի երեսփոխանները եւ կէս-պաշտօնական թերթերու խմբագիրները չեն կրնար մտնել Ազգ. կեդր. եւ Գաւառ. վարչութիւնների մէջ (քաղաքական ժողովներ):*

Ասոնցմէ դուրս ուրիշ ընկերներ իրենց անձնական պատասխանատուութեան տակ միայն կրնան անդամակցիլ վարչական մարմիններուն, կանխաւ հաւանութիւնն առնելով իրենց Ազգ. խորհրդարանական խըմբակցութեան կամ շրջանի ղեկավար մարմնին: Անոնց անդամակցութիւնն ալ կ'արգիլուի, երբ վնասակար դատուի կուսակցութեան տեղական գործերուն համար:

7) *Ազգային բոլոր այդ մարմիններուն մէջ աշխատող մեր ընկերները պլոք կը կազմեն յարատեւ գործունէութեան ընդունակ ազատական ռամկավար տարրերու հետ:*

8) *Ազգային մշակոյթի հասունցած անմիջական պահանջներուն համար կը մշակուի յատուկ պլատֆորմ, որով պարտին առաջնորդուիլ դաշնակցական երեսփոխանները:*

ՀԱՅ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Ընդհանուր Ժողովը լսելով Դաշնակցութեան եւ հայ քաղաքական այլ կուսակցութիւններու փոխյարաբերութիւններու մասին զեկուցումը,

Իր ցաւը կը յայտնէ այն ձախողանքին համար, որուն հանդիպած է, իր գործադրութեան տակաւին սկզբնական քայլերուն մէջ իսկ, եւ Ընդհանուր Ժողովին որոշումով եւ յանձնարարութեամբ սկսուած համերաշխութեան ծանօթ ձեռնարկը, որ էր.

«Ոչ մէկ ջանք չխնայել՝ յաջողցնելու համար դիմադիր քաղաքական հայ կուսակցութիւններու եւ խմբակցութիւններու համերաշխ գործունէութիւնը:

Ծանօթ.- Իբր այդ ուղղութեամբ նախապատրաստական քայլ՝ Ընդհանուր Ժողովը կը յանձնարարէ Արեւմտեան Բիւրոյին՝ հրաւիրել զանազան հայ կուսակցութիւններէ խորհրդակցական ժողով մը եւ ձգտիլ համերաշխութիւն գոյացնել քանի մը անյետաձգելի խնդիրներու շուրջը – ապահովում Օսմ. Սահմանադրութեան, պաշտպանութիւն ազգային մշակոյթի շահերու եւայլն:
(Տես որոշումներ Եր՝ Ընդհանուր Ժողովի):

Ժողովը կը հրահանգէ միանգամայն.

Եթէ հակառակ բոլոր մեր անկեղծ ջանքերուն՝ ապագային եւս անկարելի ըլլայ հայ կուսակցութիւններու ամբողջին հետ համերաշխութիւն պահպանել — յանձնարարել դաշնակցական մարմիններուն գէթ մասնակի համերաշխութեան եւ գործակցութեան մտնել տեղական վստահելի խումբերու հետ՝ գործնական այլեւայլ ձեռնարկներու շուրջը:

Ժողովն այն համոզումն ունի, թէ համերաշխութեան ձեռնարկներու ձախողելը պարագային՝ միջկուսակցական կռիւներու վերջ տալու լաւագոյն միջոցն է՝ անտեսել հակառակորդներու յարձակումները, չէզոքութեան դատապարտելով բոլոր այն տարրերը, որոնք դրդուած կուսակցական անձուկ տեսակէտներէ ու չահերէ միայն՝ արուեստականօրէն կռիւներ կ'արծարծեն հանրային կեանքին մէջ:

Գ. ՌՈՒՍԻԱ

Ընդհանուր Ժողովը նկատելով, որ ԵՊ Ընդհ. Ժողովէն ետք զգալի փոփոխութիւն մը առաջ չէ եկած Ռուսիոյ քաղաքական կացութեան մէջ,

Կ'որոշէ իր ուժին մէջ պահել նախորդ Ընդհ. Ժողովին որոշումը, որ էր.

«Նկատի առնելով թէ Ռուսիոյ մէջ միապետական ռեժիմը՝ որ յենուած է ազնուական հողատէրերու եւ խոշոր բուրժուազիայի վրայ ու կը շահագործէ աշխատաւոր խաւերը եւ քաղաքացի միջակ դասը՝ վաղուց չի համապատասխաներ երկրին քաղաքական ու տնտեսական հասունութեան.

«Գիտակցելով, որ արտաքին բարդութիւններու եւ ներքին յեղափոխութեան ճնշման տակ 1905-ին յայտարարուած սահմանադրութիւնը ընդհիմադիր տարրերու տաքտիքային սխալներուն չնորհիւ (ներքին երկպառակութիւն, մարտական ուժի տկարութիւն), յետագային էապէս խափանուեցաւ, ու այսօրուան Պետական Դուման կը հանդիսանայ միայն իբրեւ նպաստաւոր միջոց ու քող՝ փրկելու կառավարութեան դիրքը թէ՛ ներսը եւ թէ դուրսը,

«Գտնելով, որ ժողովրդական զանգուածներու վրայ չենուող կուսակցութիւնները դրական հետեւանքներու կարող են հասնիլ միայն այն պարագային, երբ առանց մոռացութեան տալու կուսակցութեան հեռաւոր նպատակները, կը մարզեն զանգուածները գործնական քայլերով՝ կոնկրէտ հարցերու չուրջը (աւատական կարգերու բարձում, հողերու բաշխում, հարկերու թեթեւացում եւայլն),

Կ'ՈՐՈՇԷ.

1) Կազմակերպական շարքերը զօրացնելու եւ ամրապնդելու պահուն՝ ամենամեծ ուշադրութիւն դարձնել ընդհանուր քաղաքական պահանջներու եւ կռուի կարեւորութեան, ինչպէս նաեւ այն միջոցներու վրայ, որոնք կ'ապահովեն անոնց յաղթանակը:

2) Նախաձեռնութիւն ստանձնել՝ հրաւիրելու թէ Ռուսիոյ մէջ ընդհանրապէս եւ թէ Կովկասի մէջ մասնաւորապէս ընկերվարական եւ ասոնց համաձայնութեամբ ուրիշ ռամկավար կուսակցութիւններու համագումար մը՝ ընդհանուր պահանջներ, տակտիկ եւ գործունէութեան ձեւեր մշակելու համար:

3) Այժմու հալածանքներու դէմ միջոցներ ձեռք առնելը թողուլ Դաշնակցութեան Կովկասի ձեռնհաս մարմիններուն:

Դ. ՊԱՐՍԿԱՍՏԱՆ

Ընդհանուր Ժողովը լսելով Պարսկաստանի կացութեան մասին ներկայացուած զեկուցումը եւ պատգամաւոր ընկերներու հաղորդած լրացուցիչ տեղեկութիւնները,

Ընդունելով որ պարսիկ ժողովուրդին մէջ արդէն կը կազմակերպուի ու կ'ամրանայ սահմանադրական տարրը, պատրաստ իր արեան գնով պաշտպանելու ձեռք բերուած իրաւունքները,

Հաստատելով նաեւ, որ Պարսկաստանի մեր կազմակերպութիւնը, որ երդ Ընդհանուր Ժողովի կողմէն ընդունուած էր իբրեւ յեղափոխական գործօն մարմին, մեծապէս նպաստեր է Իրանի մանուկ սահմանադրութեան ամրապնդմանը, միշտ առաջապահ չարքերուն մէջ կռուելով յետաշրջականներուն դէմ, ինչպէս սկիզբները՝ Մուհամէտ Ալիի գահընկէցութենէն ետք, նոյնպէս վերջերը՝ անոր արշաւանքին պահուն:

Գոհունակութեամբ կ'արձանագրէ երիտասարդ Իրանի հերոսական ճիգերը արտաքին ու ներքին թշնա-

միներու դէմ, եւ մասնաւորապէս մեր ընկերներուն կատարած կարեւոր դերը պատմական այդ պայքարի մէջ։

Նկատելով միեւնոյն ատեն, որ յետաշրջական տարրերու յաղթանակը կրնայ քաջալեր հանդիսանալ Թուրքիոյ յետադէմ տարրերուն եւ նպաստաւոր՝ Ռուսիոյ միապետական ռեժիմին ուժեղացմանը,

Կ'ՈՐՈՇԷ.

1) Յանձնարարել Կովկասի եւ Թուրքիոյ դաշնակցական մարմիններուն՝ մարտական եւ զինական ուժերու աւելի մեծ համեմատութեամբ մասնակցիլ Իրանի Ազատագրական գործին։

2) Տալ Կեդրոնական Կոմիտէի իրաւասութիւնները Թեհրանի կոմիտէին, զօրեղացնելով զայն նոր անդամներով եւ յանձնարարել Պարսկաստանի երկու Կեդր. Կոմիտէներուն՝ փոխադարձ համաձայնութեամբ վարել սահմանադրական ազատութիւններու համար կռիւը։

3) Շարունակել սերտ յարաբերութիւն պահպանել ռամկավար տարրերու հետ, գործակցելով անոնց այն բոլոր պարագաներուն մէջ, երբ անհրաժեշտութիւն կը ներկայանայ պաշտպանելու եւ ամրապնդելու սահմանադրական կարգերը։ Աշխատիլ անոնց հետ ա) ապահովել տալու՝ հիմնական օրէնքներով՝ մեր ազգային մշակութային ինքնավարութիւնը եւ պարտադիր տուրք գանձելու իրաւունքը Պարսկահայոց Ազգային Ժողովին համար։ բ) Չնջել տալու «Կանոն էսասիէն» սահմանադրական ոգիին հակասող բոլոր սահմանափակումները, որոնք հիմնուած են ազգային կամ կրօնական խտրութիւններու վրայ (այսպէս, ոչ-միւսիւլմաններուն դէմ դրուած արգելքը պետական բարձր պաշտօններ վարելու եւ զինուորագրութեան մասնակցելու եւլն)։

4) Առաջարկել Իրանի սահմանադրական կառավարութեան յարքունիս գրաւել սահմանադրութեան դաւաճանողներուն կալուածները եւ յանձնել զանոնք գիւղական համայնքներուն։

Ե. ԿԱԶՄԱԿԵՐՊԱԿԱՆ

ՊՐՈՊԱԳԱՆԴ

Գրաւորը

Ա.— ԴՐՕՇԱԿ

1) *Կուսակցութեան պաշտօնական օրգանը՝* Դրօշակ *հրատարակել ամիսն անգամ մը, նոյն ղէրքով, բայց կրկին ծաւալով։* Դրօշակը *կ'ունենայ բաժիններ՝ տեսական, յեղափոխական-պատմական, մարտական-գրական, տեղ տալով նաեւ լուրջ ու ամփոփ տեղեկագրերու՝ երկրին տնտեսական եւ ընկերային կացութեան մասին։*

2) *Բացարձակապէս դադրեցնել* Դրօշակի *ձրի տարածումը (բաժնեգին ընդունելով տարին 12 համար 5 ֆրանք)։*

3) Դրօշակը *հրատարակել Դաշնակցութեան գործունէութեան վայրերէն դուրս։*

Բ.— ՊԱՐԲԵՐԱԿԱՆ ՄԱՄՈՒԼ

1) *Կեդր. Կոմիտէները կանոնագրի 161ոդ յօդուածին համաձայն (1907-ի տպ.), իրաւունք ունին թերթ հրատարակելու, պայմանով որ դուրս չելլեն իրենց պրոպագանդի պիւտճէէն։*

2) *Թերթի մը հրատարակութեան ձեռնարկելէ առաջ, Կեդր. Կոմիտէն կը ստանայ հաւանութիւնը Կեդր. Հաշուեքննիչ մարմնին եւ իր Բիւրոյին՝ ներկայացնելով առաջնոյն իր նիւթական միջոցները, եւ երկրորդին՝ խմբագրական կազմը։*

Ազատամարտ Օրաթերթը

1) *Ճանչնալ* Ազատամարտը *Թուրքիոյ չրջանի իբր կէս-պաշտօնական թերթը։*

2) *Արեւմտեան Բիւրոյին թողուլ՝* Ազատամարտի *համար կազմել ղեկավար մարմին մը, երեք անդամէ, որոնց մէկը կը ներկայացնէ Բիւրոն, միւսը կը ստանձնէ անոր խմբագրութիւնը, երրորդը՝ վարչութիւնը։*

3) *Կուսակցութեան ընդհանուր արկղէն դադրեցնել ոեւէ նպաստ* Ազատամարտին, *Թուրքիոյ Ռայոնական ժողովին թողլով ստանձնել ատոր հոգը, եթէ պէտք մը տեսնուի։*

Գ.— ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ընդհանուր ժողովը նկատելով

Որ կուսակցական մեր հրատարակութիւններու սպառումը գոհացուցիչ կերպով կազմակերպուած չըլլալով՝ անոնք չեն ծառայեր իրենց նպատակին ու տարիներ չարունակ կը մնան իբր մեռած դրամագլուխ,

Որ այդ երեւոյթը մէկ կողմէն հետեւանք է անոր, որ հրատարակութիւններու տարածումը ստանձնող անհատները նիւթապէս չեն շահագրգռուած այդ գործով, իսկ միւս կողմէն՝ գրքերու բովանդակութիւնն ու յաճախ ալ լեզուն անմատչելի կը մնան կուսակցութեան լայն խաւերուն,

Որ բանաւոր պրոպագանդը անհրաժեշտ նախապայմանն է գրաւորին յաջողութեանը,

Կ'ՈՐՈՇԷ.

1) *Համընթաց ուղղութիւն տալ բանաւոր եւ գրաւոր պրոպագանդին.*

2) *Փորձել մանաւանդ չահագործման հիմերու վրայ դնել հրատարակութեանց գործը.*

3) *Յանձնարարել Արեւմտեան Բիւրոյին ընտրել ձեռնհաս ընկերներէ Պրոպագանդի մարմին մը, որ պարտականութիւն ունենայ. ա) Պատրաստել ընթերցանութեան եւ դասախօսութեան ուղեցոյցներ (ինքնազարգացումով զբաղողներու եւ պրոպագանդիստներու համար), դասաւորելով արդէն եղած բոլոր հայերէն հրատարակութիւնները, ըստ նիւթերու բովանդակութեան, աստիճանական բարդացումով. բ) կազմել համառօտ բառարան մը օտար բառերու եւ գիտական-մասնագիտական թերմիններու։ գ) Որոշել նոր հրատարակութեանց նիւթերը, ըստ իրենց աստիճանական բարդացման։ դ) Հսկել անոնց լեզուին մաքրութեան ու պարզութեանը։ ե) Կանոնաւորել հրատարակութեան եւ սպառման գործը։*

Ծանօթ.— Պրոպագանդի մարմինը կը հայթայթէ դաշնակցական մարմիններու խնդրանքին վրայ եւ անոնց հաշուով՝ դասախօսներու կամ պրոպագանդիստներու համար կարեւոր դատուած օտար լեզուով գրքեր։

4) *Նոր հրատարակութիւնները հետեւեալ բովանդակութիւնը ունենալու են.*

ա) Ծուչեր եւ էջեր հայ եւ օտար յեղափոխական կեանքէն։

բ) Նիւթեր Հ. Յ. Դաշնակցութեան պատմութեան համար (առանձին դրուագներ, ուսումնասիրութիւններ եւլն)։

գ) Ընդլայնում եւ բացատրութիւն Հ. Յ. Դաշնակցութեան ծրագրին եւ սկզբունքներուն։

դ) Ընկերային եւ տնտեսական տեսութիւններ եւ իրենց լուսաբանութիւնը։

ե) Ուսումնասիրութիւններ հայաբնակ չրջաններու տնտեսական եւ քաղաքական վիճակի։ Վիճակագրական տեղեկագրեր։

զ) Դիւրամատչելի հրատարակութիւններ գիտական այլեւայլ ճիւղերու վերաբերեալ, նախապատրաստութիւն

տալով անոնց՝ որ կ'արթնցնեն քննադատական միտքը եւ կը փարատեն արմատացած նախապաշարումները։

է) Թուրքերէն լեզուով հրատարակութիւններ՝ Հ. Յ. Դաշնակցութեան պատմութեան, ծրագրին, ինչպէս նաեւ տնտեսական եւ քաղաքական խնդիրներու մասին։

Քանաւորը

Կուսակցութեան բոլոր չրջանները, ղեկավար մարմիններն ու ընկերները պարտին իրենց ուժերուն եւ ժամանակին որոշ մասը նուիրել բանաւոր պրոպագանդին, կազմակերպելով պրոպագանդի դասընթացքներ եւ վարել պրոպագանդի գործը, տեղական պայմաններուն պատշաճ եղանակով մը, առանց դուրս ելլելու որոշուած պիւտճէի սահմաններէն։

ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԿԱՆՈՆԱԳՐԻՆ ՎԵՐԱՔՆՆՈՒՄԸ

Ընդհ. ժողովը մի առ մի քննեց Հիմնական կանոնագրի լրացման եւ բարեփոխման մասին եղած կարեւոր առաջարկները,– ասոնց մէկ մասը մնացած նախորդ Ընդհանուր Ժողովէն,– ընդունեց եւ քուէարկեց կարգ մը փոփոխութիւններ, որոնք պիտի ներմուծուին Կանոնագրին նոր տպագրութեան մէջ, որ լոյս պիտի տեսնէ ի մօտոյ։ Աւելորդ չենք համարեր հոս յիշատակել հետեւեալները.

ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ ՀԱՇՈՒԵՔՆՆԻՉ ՄԱՐՄԻՆԸ

Ժողովը կարեւոր դատեց հաստատել Կեդրոնական Հաշուեքննիչ մարմին մը, իր հետեւեալ բանաձեւովը.

«Ընդհանուր Ժողովէն կ'ընտրուի Կեդրոնական Հաշուեքննիչ մարմինը. իր իրաւասութիւններն են.

1) *Պատրաստել կուսակցութեան ընդհանուր պիւտճէի նախագիծը։*

2) *Հակակշռի ենթարկել Դաշնակցութեան բոլոր վարչական մարմիններուն (Բիւրօ, Պատասխ. մարմին, կ. Կոմիտէ եւայլն) հաշիւները եւ ներկայացնել զանոնք Ընդհանուր Ժողովին կամ Խորհուրդին։*

3) *Հսկել, որ կուսակցութեան հասոյթներուն բաշխումը կատարուի ըստ պիւտճէին եւ թոյլ չտալ որ ո'եւէ ճիւղին գերադասութիւն տրուի ի վնաս միւսներուն։*

4) *Հետամուտ ըլլալ, որ Դաշնակցութեան բոլոր մարմինները կուսակցութեան ընդհանուր սնտուկին*

հատուցանեն հասոյթներու որոշուած տոկոսը։

5) Պատրաստել տոմարակալութեան միօրինակ սիստեմ մը, պարտաւորիչ Դաշնակցութեան բոլոր մարմիններուն համար։

6) Պատասխանատուութեան կոչել դրամական ապօրինի գործողութիւններու մէջ ամբաստանուած մարմիններն ու ընկերները, կախակայելով զանոնք մինչեւ դատավարութեան աւարտումը։ Եթէ ամբաստանեալը Պատ. մարմին կամ Կեդր. Կոմիտէ է՝ իր Բիւրոյին հաւանութեամբը, եթէ Բիւրօ մըն է ամբաստանեալը՝ Կեդր. Հաշ. մարմինը միաձայն որոշումի մը յանգելէ ետք, միւս Բիւրոյին հաւանութեամբը գումարել կու տայ Հ.Յ.Դ. Խորհուրդը։

7) Կեդր. Հաշ. մարմինը, ի հարկին, լիազօր քննիչ կը ղրկէ, տեղին վրայ քննութիւն կատարելու համար։

8) Ամէն ռայոնական ժողով իր շրջանին համար կ'ընտրէ հաշուեքննիչ մարմին մը, որ կ'ենթարկուի Կեդրոնական Հաշուեքննիչին՝ նոյն իրաւասութիւններով իր շրջանի մարմիններուն հանդէպ։

9) Կեդր. Հաշուեքննիչը դաշնակցական մարմիններուն հետ կը յարաբերի Բիւրոներու միջոցով։

<u>ԿԵԴՐ. ԿՈՄԻՏԷՆԵՐՈՒ ԴՐԱՄԱԿԱՆ ՍԱԿԸ</u>

Ժողովը Կեդր. Կոմիտէներուն համար դրամական սակ (Կանոնագիր 1907-ի յօդ. 122) որոշեց 10,000 ֆրանք (օսմ. ոսկի 435)։ Այդ գումարին առնուազն 3000 ֆր. (օսմ. ոսկի 131) պէտք է գոյացած ըլլայ անդամավճարներէ, 2000 ֆր. (օսմ. ոսկի 87) կազմակերպութեան ջանքերով կուսակցական ձեռնարկներու համար հաւաքուած հասոյթներէ (նուէր, հանգանակութիւն, ներկայացում, վիճակահանութիւն եւայլն), իսկ մնացած 5000 ֆր. (օսմ. ոսկի 218) դարձեալ կազմակերպութեան ջանքերով ձեռք բերուած գումարներէ, որոնք կը յատկացուին կուսակցութեան նպատակներուն մօտիկ, սկզբունքով համակրելի ձեռնարկներու (դպրոց, գրադարան, եւայլն)։

Ծանօթ.– Այս սակի մասին ունէր բացառութիւն Խորհուրդը միայն կրնայ ընել, նկատի առնելով շրջանի մը տնտեսական կացութիւնը եւ անոր կուսակցական գործունէութիւնը։

<u>ՅԱՌԱՋԴԻՄԱԿԱՆ ՍԿԶԲՈՒՆՔԻՆ ԿԻՐԱՌՈՒՄԸ</u>

Անդամավճարներու քանակը պատշաճեցնելու համար արդարութեան գաղափարի մը, ժողովը բաղձալի գտաւ, որ անդամավճարներու տոկոսը (հասոյթին 1—10 %) ճշդելու պարագային՝ ընկերները իրենց առաջնորդ ունենան յառաջդիմական սկզբունքը։ Օրինակի համար.

10-20 ոսկի տարեկ.	հասոյթ	ունեցողը	վճր.		1-2	տոկոս
21-40 »	»	»	»	»	2-3	»
41-80 »	»	»	»	»	3-4	»
81-100 »	»	»	»	»	4-5	»
101-120 »	»	»	»	»	5-6	»
121-140 »	»	»	»	»	6-7	»
141-160 »	»	»	»	»	7-8	»
161-180 »	»	»	»	»	8-9	»
181-200 »	»	»	»	»	9-10	»

<u>ԿԱՐԳԱՊԱՀԱԿԱՆ</u>

Ժողովը որոշեց հետեւեալ կարգապահական տրամադրութիւնն աւելցնել հիմնական կանոնագրին մէջ.

Կուսակցութեան կանոնագրին եւ Ընդհ. ժողովին ու Խորհուրդին որոշումներուն անսաստողները ազդարարութիւն կը ստանան պատկան մարմինէն, եւ եթէ երեք ամսուան տեւողութեան մէջ չուզենան համակերպիլ անոնց Դաշնակցութեան շարքերէն դուրս կը յայտարարուին։ Այդպիսիները եթէ երեսփոխան են՝ անոնց վերընտրութեան կամ պետական պաշտօններու կոչուելու դէմ կը մաքառի կուսակցութիւնը իր բոլոր միջոցներով։

<u>ՄԵԿՈՒՍԻ ԿՈՄԻՏԷՆԵՐ</u>

Ընդհանուր ժողովը անգամ մը եւս շեշտելով սերտ գործակցութեան հրամայական անհրաժեշտութիւնը դրացի կոմիտէներուն միջեւ, կանոնական սահմանափակումներու ենթարկեց մեկուսի կոմիտէներու գոյութիւնը։ Առաջիկայ շրջանին մէջ, իբրեւ այդպիսին, ժողովը որոշեց ճանչնալ հետեւեալ վայրերը, իրենց շրջաններով միասին. Այնթապ, Ատանա, Եգիպտոս եւ Կեսարիա։

ԴԱՏԱԿԱՆ ԳՈՐԾԵՐԸ
ԵՒ
ԲԱՐՁՐԱԳՈՅՆ ԴԱՏԱԿԱՆ ՅԱՆՁՆԱԽՈՒՄԲԸ

Ժողովը նկատելով, որ Հ.Յ.Դ. Խորհուրդին գումարումը տակաւին մօտալուտ չէ, ընտրեց ինը ընկերներէ Դատական Յանձնախումբ մը, լիազօրութիւն տալով անոր, քննել ու վճիռ տալ, յանուն Ընդհանուր Ժողովին, բոլոր այն գործերու մասին, զորս կը պարունակէր Ժողովին դատական պարութան[4]։ Յանձնախումբն իր աշխատանքներն աւարտելէ ետք, անոր եզրակացութիւններն ու որոշումները մասնաւոր շրջաբերականով մը պիտի հաղորդուին Կ. Կոմիտէներուն։

4.- Թղթածրարը:

ՀԱՇՈՒԱԿԱՆ

ՀԱՇՈՒԵՏՈՒՈՒԹԻՒՆ 1907-1911 ՏԱՐԻՆԵՐՈՒՆ
(Ե^րդ եւ Զ^րդ Ընդհ. Ժողովներու շրջան)

Ընդհանուր Ժողովը յանձնարարեց Կեդր. Հաշուեքննիչ մարմնին.

ա) Քննել Ընդհ. Ժողովներէ ընտրուած մարմիններու հաշիւները, բ) Պահանջել ու քննել այն մարմիններունը, որոնք թերացած են հաշիւ տալու նոյն շրջաններուն մէջ, եւ ամփոփելով այդ բոլորը Ե^րդ եւ Զ^րդ Ընդհ. Ժողովներու հաշուեքննիչ յանձնախումբերու կատարած աշխատանքներուն հետ, հաղորդել ի գիտութիւն Կ. Կոմիտէներուն։

ԱԶԱՏԱՄԱՐՏԻ ՀԱՇԻՒՆԵՐԸ

Ընդհ. Ժողովը որոշեց.

1) Նկատել ապօրինի Արեւմտեան Բիւրոյի այն տնօրինութիւնը, որով յաւելուածական գումար մը յատկացուցած էր Ազատամարտ օրաթերթին, դուրս ելլելով Ե. Ընդհ. Ժողովին քուէարկած պիւտճէէն։

2) Պահանջել Ազատամարտի վարչութենէն որ մաս առ մաս Կուսակցութեան վերադարձնէ յաւելուածական այդ գումարը, հատուցման եղանակին ճշդումը թողլով Կեդր. Հաշուեքննիչ մարմնին։

ԺԸՆԵՒԻ ՏԱՆ ԳՆՈՒՄԸ

Հ.Յ.Դ. Ամերիկայի Պատգ. Ժողովը առաջարկ դրած էր ընկերներու մէջ հանգանակութեան ձեռնարկել՝ գնելու համար «Դրօշակ»ի խմբագրութեան արդի շէնքը, խոստանալով իր շրջանի իւրաքանչիւր ընկերոջ կողմէ մէկ-մէկ տոլար։

Ժողովը գնահատելով այն զգացումները, որոնք թելադրած էին Ամերիկայի Պատգ. Ժողովը այդ առաջարկը բերելու՝ Ժընեւի տունը կուսակցութեան սեփականութիւն դարձնելու նպատակով — աւելի պատշաճ կը գտնէ արդի պարագաներու մէջ, կուսակցութեան անցեալը յաւերժացնել ուրիշ կարգի ձեռնարկներով, ինչպէս հրատարակել Հ. Յ. Դաշնակցութեան պատմութիւնը, կազմել յեղափոխական ալբոմ մը, կառուցանել նահատակ ընկերներու շիրիմները եւայլն։

ԵՕԹՆԵՐՈՐԴ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԺՈՂՈՎԸ

Առաջիկայ Եօթներորդ Ընդհանուր Ժողովը որոշուեցաւ գումարել 1913 Յուլիս ամսուն։

Յանձնարարուեցաւ սակայն երկու Բիւրոներուն, որ փոխադարձ հաւանութեամբ առժամապէս յետաձգեն անոր գումարումը, եթէ հրատապ եւ կարեւոր խնդիրներ անհրաժեշտ չդարձնեն զայն նոյն պահուն։

ԳԼՈՒԽ II

ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ԲԻՒՐՕ

Բաժինը յատկացուած է Հ.Յ.Դ. Արեւմտեան Բիւրոյի 1909-1911 տարիներու գործունէութեան, որուն հիմնական առանցքը կը կազմեն հայեւթուրք յարաբերութիւնները:

Ինչպէս ծանօթ է, 1908 թ. Օսմանեան Սահմանադրութեան հռչակումէն անմիջապէս ետք Պոլսոյ մէջ հաստատուեցաւ Դաշնակցութեան Պատասխանատու մարմինը՝ հայեւթուրք յարաբերութիւնները վարելու եւ կայսրութեան հայկական եւ հայաբնակ նահանգներուն մէջ կազմակերպական կառոյցը վերաշխուժացնելու առաքելութեամբ: Պատ. մարմնին գործունէութիւնը տեւեց մէկ տարի: 1909 թ. Հինգերորդ Ընդհ. Ժողովի որոշումով զոյգ Բիւրոները պիտի ունենային Թուրքիոյ իրենց հատուածները, Արեւելեանը՝ Կարին իսկ Արեւմտեանը Պոլիս կեդրոնացնելով:

Յայտնի է Արեւելեան Բիւրոյի թիֆլիսեան կեդրոնի կազմալոյծ վիճակը ցարական Ռուսիոյ Դաշնակցութեան դէմ յարուցած հալածանքներու սաստկացումէն ասդին: Գործօն դարձաւ որոշ չափով Կարնոյ հատուածը, ուր հաստատուած էին բժ. Յովսէփ Տէր Դաւթեան եւ Ռոստոմ (վերջինս թէեւ Արեւմտեան Բիւրոյի անդամ ընտրուած):

Միւս կողմէ Արեւմտեան Բիւրոյի ծանրութեան կեդրոնը փոխադրուեցաւ Պոլիս: Ժընեւը, ուր կը մնային Միք. Վարանդեան եւ, պարագայաբար, միւս անդամներէն մէկ քանին, պիտի ծառայէր առաւելաբար պաշտօնաթերթ «Դրօշակ»ի խմբագրութեան եւ Հայ Դատի ու եւրոպական քարոզչութեան համար:

Այսուհանդերձ, հակառակ Պոլսոյ վիճակուած փափուկ դերին ու անոր վրայ իսկած ծանր պատասխանատուութեան, հոս եւս կը նշմարուի ուժերու պակաս: Կեդրոնական դէմքը Արշակ Վռամեանն է. միւս անդամները շարժուն են եւ տեղէ տեղ փոխադրուող, անշուշտ յատուկ առաքելութեամբ գործուղուած: Ասոր փոխարէն, Արեւմտեան Բիւրոն լայնօրէն կ'օգտուի Պոլիս ներկայութենէն բազմաթիւ գործիչներու, ոմանք մնայուն կերպով հաստատուած, ուրիշներ պարագայաբար հոն գտնուող: Ասոնց շարքին կարելի է յիշատակել «Ազատամարտ»ի խմբագիր Ռուբէն Զարդարեանը, Մարը, Լիպարիտ Նազարեանցը, Նիկոլ Դումանը, բժ. Յովսէփ Տէր Դաւթեանը, Սիմոն Զաւարեանը, Յարութիւն Գալֆայեանը եւ շատ ուրիշներ, որոնք մայրաքաղաք գտնուած ժամանակ կը հրաւիրուէին մասնակցելու Բիւրոյի պաշտօնական նիստերուն կամ ընդհանուր խորհրդակցութեանց:

* * *

Ներկայացուած թղթածրարին վրայ բացորոշ է Վռամեանի դրոշմը իբրեւ հեղինակ բերուած փաստաթուղթերու մեծագոյն մասին: Պէտք կը տեսնենք ընդգծել որ Վռամեանի պատկանող *բոլոր* փաստաթուղթերը, բացի ծայրայեղօրէն դժուար ընթեռնելի ըլլալէն, ունին նոթագրութեան կամ սեւագրութեան բնոյթ, որոնք զեկուցուելու ատեն պիտի ամբողջացուէին հարկ եղած բացատրութիւններով, կամ մաքուրի արտագրութեան պարագային՝ վերջնական տեսքի բերուէին:

– Փաստ. 1543-21 – «Տեղեկագրի ամփոփոյք Հ.Յ.Դ. Արեւմտեան Բիւրօ (Թ. հատուած) 1909 Նոյ.– 1911 Օգոստոս»: Վռամեանի ձեռագրով 30 էջ:

– Փաստ. 87ա-1 – «Յարաբերութիւնները «Իթթիհատ վէ Թերաքքը»ի հետ, 1909 Նոյ. – 1911 Օգոստոս»: Վռամեանի ձեռագրով 40 էջ:

– Փաստ. 78ա-2 – «Յիշատակագիր Հ. Յ. Դաշնակցութեան եւ «Իթթիհատ վէ Թերաքքը» կուսակցութիւններու փոխադարձ յարաբերութիւններու մասին, պատրաստուած Զ. Ընդհանուր Ժողովի որոշումով»: Վռամեանի ձեռագրով 196 էջ:

– Փաստ. 877-35 – «Թիւրք կառավարութենէն վաւերացուած ծրագրի բնագրին ձեռագիրը»: Վռամեանի գրչով 9 էջ:

– Փաստ. 107-164 – Շրջաբերական թիւ 11 (Կ. Կոմիտէներուն):

– Փաստ. 108-42 – Նամակ Արեւմտեան Բիւրոյէն Արեւելեան Բիւրոյին:

– Փաստ. 108-138 – Խորագիր, հասցէ եւ թուական չկրող մէկ էջնոց գրութիւն, յայտնաբար Ռոստոմի ձեռագրով եւ հաւանաբար Կովկասի մարմիններէն մէկուն ուղղուած նամակ:

Փաստ. 1543-21

Ա.– ՏԵՂԵԿԱԳՐԻ ԱՄՓՈՓՈՅՔ
Հ.Յ.Դ. ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ԲԻՒՐՕ (Թ[ՈՒՐՔԻՈՅ] ՀԱՏՈՒԱԾ)

1909 Նոյ. – 1911 Օգոստոս

Կազմը·–

Վարանդեան, Ծովնան (Ժընեւ), Ռ[ոստոմ], Ակ[նունի] եւ Վահ[ապ] (Պոլիս):

Փոփոխութիւնները՝ տնտեսական եւ ուժերու բաշխման տեսակէտներով – Ակնունին՝ Եւրոպա եւ Ամերիկա 1910 Մարտին, Ռոստոմը՝ Կարին 1910 Օգոստոսին, Ծովնան՝ (Թաւրիզ) 1910 Յուլիս:

Թ[ուրքիոյ] հատուածը օգտուեցաւ Պոլիս գտնուող ընկերներէն՝ ընկերներ Մալխաս եւ Մելոյեան յաջորդաբար անդամ-քարտուղարութեան պարտականութիւնը: Աւելի ուշ՝ ընկեր Մար: Բիւրոն 1910-ի վերջերը՝ Ասլան, Մար, Վաթան, Լիպ[արիտ] եւ Վահապ: Նիկոլը հոս եղածատեն միշտ կը հրաւիրուէր: Քանի մը անգամ Գալֆան: Վերջին ամիսներուն մէջ՝ ընկեր Բժիշկ, իբրեւ անդամ Արեւելեանի: Նոյնպէս՝ Զ[աւարեան][1]:

Կուսակցութիւններու հետ

1.- *«Իթթիհատ եւ Թերաքքը» – Տես այս մասին մասնաւոր տետրակը թիւ*[2] .....

2.- *Հայ կուսակցութիւնները*·– *Համերաշխութեան ժողովին կազմումը*, 1909-ի *Հոկտ*·*ին – Մ*· *Դ*· *Հնչակեան, Վերակազմեալ Հնչակեան եւ Սահմ[անադիր] Ռամկավար: Վերջիններս կը հեռանան ժողովէն 1909 Դեկտ*·*ին, պատրուակ բռնելով Շահր[իկեան]ի յօդուածը Սուլթանին դէմ: Միւսները կը շարունակեն մնալ: Նիստերու թիւը կը հասնի 25-ի: Որոշումներէն կարեւորներն են՝ ԺԹ-ԻԵ նիստերուն, որ առանձին թռուցիկով հրատարակուեցաւ (Ապրիլ 13/26, 1910), եւ «Բաց ու գոցի» խընդրին առթիւ համաձայնութիւնին: Տես մեր շրջաբ[երականը] թիւ 3 (Մարտ 3/15, 1910) եւ թիւ 5 (26 Ապրիլ 1910)*:

Փոքր Հայքի [Հնչակեան] Նահ[անգային] վարչութեան դիմումը մեզ Դեկտ· *15/28) 1909 նամակով մը – Մրագիր, կանոնագիր եւ Ընդհ*· *Ժողովի որոշումները (գաղտնի) խնդրելով: Պատ[ասխանը] Դեկտ*· *29, 1909 եւ ղրկուած տպագիր հրատարակութիւնները: Զուլուելու տրամադրութիւնին. ետ կենալու «յարգելի» պատճառը՝ հին դրամական հաշիւներու քրքրելու վախը կը ստիպէ «Հին»երը մնալ Հնչ[ակեան] շարքերուն մէջ*:

Ծունիսի (1910) մէջ սակայն հին Հնչակեան կեդրոնը տապալեցաւ (Հմ· *Արամեանցի վարչութիւն) եւ անոր տեղ անցնելով Սապահ Գուլեանինը – խզեց յարաբերութիւնները, առանց ոեւէ զեկուցման*:

Համերաշխ[ութեան] հակառակ գնացին հնչակեան մարմինները, գաւառական բազմաթիւ բողոքներ՝ Տիգրանակերտ, Սվազ, Ամերիկա՝ յատուկ խստութեամբ: Պատճառ՝ համ[երաշխութեան] շրջանին իրենց ընկերներու 1) թուլնալը, 2) յարիլը աւելի գօրաւոր կազմ[ակերպութեան]՝ Դաշնակցութեան գերիշխանութեան:

Վերակ[ազմեալ]ները չարունակեցին պահել իրենց բարեկամ[ական] ընթացքը· վերջերս ալ բերանացի դիմումներ կրկնեցին՝ վերսկսելու պաշտ[օնական] յարաբերութիւններն ու գործակցութիւնը:

Ս· *Դ*·*– Շեշտուած թշնամութեամբ մը գործեցին ժամանակ մը, յատկապէս օգտուելով Ագգ· իշխ[անութեանց] շրջանակներու մէջ ծագած թշնամութենէն: Իզմիրի երկու մահերը եւ Վանի իրենց ընկերներէն մէկուն սպանութիւը, բաւական զսպած է գիրենք: Հակադաշ[նական] արշաւին դադրիլը զգալապէս նպաստած է անոնց ձախողանքին:*

Օտար կազմ[ակերպութիւններէն] յարաբերութիւն պահպանած ենք Սալոնիկի Բանուորական Դաշնակցութեան հետ, մասնակցած ենք անոնց միթինկին (ընկեր Վ· Փափազեան խօսած է հոն) եւ աջակցած ենք անոնց ձերբակալուած ընկերներու արձակմանը: Régie-ի գործադուլի պարագան: Անոնց առաջարկը ողջունելու մեր համաժողովը յատուկ պատուիրակութեամբ:

Հակադաշ[նական] պայքարին դէմ պայքարը: Թերթով եւ մանաւանդ ազգային գործունէութեան գետնի վրայ: «Բաց ու գոցի» խնդիրը պատրուակ է ծառայեր՝ ընկերներու կորովը արթնցնելու եւ համախոր-

---

1.- Ծածկանունով յիշուած անունները՝
Ակնունի – Մալումեան Խաչատուր:
Ռոստոմ – Զօրեան Ստեփան:
Յովնան – Դաւթեան Յոնան:
Մալխաս – Յովսէփեան Արտաշէս:
Մար – Տէր Մարտիրոսեան Միքայէլ:
Ասլան – Զարդարեան Ռուբէն:
Վաթան – Մելոյեան Ղեւոնդ:
Լիպարիտ – Նազարեանց Լիպարիտ. ծանօթ նաեւ Լեռընեան ծածկանունով:
Վահապ – Դերձակեան Օննիկ, աւելի ծանօթ Վռամեան Արշակ անունով:
Նիկոլ – Նիկոլ Դումանճ է (Տէր Յովհաննիսեան Նիկոլ):
Գալֆա – Գալֆայեան Յարութիւն:

2.- Ձեռագրին մէջ տետրակին թիւը նշուած չէ: Հարցը կը վերաբերի թիւ 78ա-1 թղթածրարին՝ «Յարաբերութիւնները «Իթթիհատ վէ Թերաքքը»ի հետ» (տեսնել էջ 143):

հուրդ եւ համաչափ գործունէութեան մղելու — *հարկ է միշտ գործով մը «զբաղեցնել», եւ բնական է ազգ[ային], մշակ[ութային], քաղաք[ական] [հարցերով] աւելի չատ հնարաւոր էր, քան գուտ աչխատ[աւորական] խնդրով մը։*

Մեր պայքարը անհրաժեչտ էր եւ պետական տեսակէտէ՝ կառավարութեան առջեւ մեր հմայքը պահպանելու։ Մեր հակառակորդներու թաքուն նպատակներէն մէկն ալ՝ ճիշդ մեզ վարկաբեկելն էր կառավարա[կան] շրջանակներուն առջեւ, վտարելով մեզ Ազգ. իշխանութենէն։

Միթինկներ եւ անոնց նչանակութիւնը։ Պայքարի բուռն հանգամանքը. Իզմիրի դէպքերը։ Ինքնապաչտպանութեան գլխաւոր միջոցը՝ յարձակողականի անցնելն է։

Հայկական գաւառներու վիճակը տագնապալից, եւ Դաչ[նակցութեան] եւ «Ազատամարտ»ի խրոխտ դիրքը համակրանք կ'արթնցնէ։ Ազատական երեսփոխաններու խմբուիլը մեր շուրջ աստիճանաբար,— 1/5-ի դադրեցման խնդիրը եւ մեծ միթինկներու կատարած գործը։ — Դաչ[նակցական] երես[փոխաններու] գործունէութիւնը՝ անհատաբար, սակայն մարմիններու գործակցութեամբ։ Դաչնակցական եւ ազատական ընտրեալներ յաչողցնելու մասին։ Լայն խորհրդակցութիւն Պոլսոյ ընկերներուն, առժամեայ կեդր. կոմիտէի եւս՝ ազգային ինքնավարութեան մասնակցելու առթիւ։

Նոր Ազգ. ժողովի դիմագիծը՝ ազատականները գրեթէ 2/5-ի ուժ, եւ համակրանքը չէզոք տարրերու։ Ս. Դ.երու պարտութիւնը՝ նոր վարչութեան (Սթամպոլցեան) եւ «համերաչխութեան» զինադուլը։ — Քաղաքական ժողովին իբրեւ կուսակցութիւն ազատականներու մուտքը։ Ընդհ. ժողովին առջեւ հարցը կը ղրուի՝ մեր երես[փոխան] ընկերներու կարգապահութեամբ. իբրեւ ոչ-կուսակցական անհնարին է այլեւս. կրնայ առաջ գալ անախորժութիւններ։

Աչակութային գործերը.— Դպրոցական ֆոնտը հասած մօտ 250 ոսկի (24.416)։

— Սասունի դպրոց. ֆոնտը՝ 20.925 [ղրուչ]։

— Կեդր. դպրոցի աչակերտներուն համար մօտ 100 ոսկի։

— Օգնենք Սասունին՝ հասած 60 լիրայի։

Պրոպագանդ (գրաւոր)

Գրաւորը՝ «Ազատամարտ».— Անոր կարեւորութիւնը ամէն անկիւնէ. պահպանելու հրամայական պահանջը.— Ընդհանուր ժողովի որոչումը 8000 ֆրանք։ Անկէ առաջ արդէն ծախք եղած էր Պատ. մարմնի ձեռքով՝ 87.102 ղրուչ (տես Իննի յանձնաժողով) ե. Ընդհ. ժողովի, քննիչ յանձնաժողովի տախտակ)։ Անկէ ետք փոխ տրուած է .....[3], ըսել է 8000 ֆրանք. աւելին՝ .....[3]։ Բայց ատոր փոխարէն պատրաստ ապրանք կայ կազմակերպական սեփականութիւն՝ տպարան։ Նոյնպէս [?] կազմ. հասոյթներու միջոց մը։

Թուրքերէն բաժինը Իւրոյի կարգադրութեամբ կատարուած, իբրեւ պրոպականտի միջոց թուրքերու մէջ. անոր կատարած դերը՝ կառավ. շրջանակներու եւ պաշտօնեաներու վրայ։

Ազատութիւն մատենադարան

Բաժնուած Իւրոյի արկղէն՝ անկախ ապրելու հնարաւորութիւն ստեղծելու համար։ Հրատարակուած «Ազատութեան մատենադարան» չարքէն 7 կտոր (տես մանրամասնութիւնները Ազատ. մատ.ի հաշուետուոյթին մէջ)։

Պրոպականդ (բանաւոր)

Միջոցներու սղութիւնը եւ ընկերներու պակասը։

Պոլսոյ համար՝ պրոպականտի դասընթացք մը ստեղծելու փորձեր։ Ընկեր Ա. Դարբինեան եւ ընկեր Ռ. Լեռնեան, Իւրոյի սուղ միջոցներով. բաւական չերմ ընդունելութիւն երիտասարդութեան կողմէ։

Նոյն նպատակով ձեռնարկուեցաւ Ակումբը հիմնելու, որ մինչեւ վերջն ալ վայելեց Իւրոյի օժանդակութիւնը. թէ՛ վայրի դիւրութեան եւ թէ փոխադրութեան մասին։ Ակումբին կատարած դերը՝ իբրեւ հաւաքատեղի։

Իբրեւ շրջիկ պրոպականդիստ՝ Աստիկեան (Խարբերդ՝ ամբողջ գիծը 17 ամիս), Վռամեան եւ Լեռնեան՝ Իզմիր, Գալֆա՝ Պրուսա, Ֆարհատ[4] Պուլկարիա եւ Իզմիր, Սուրէն[5] Տրապիզոն եւայլն։ Սուրէն՝ Բաղէշի համար ուղուած, բայց բիւրեղէ չեն ցոյց տուած։ Գարմէնին[6] առաջարկած ենք շրջիկ-պրոպականդիստի եւ կազմակերպիչի դեր՝ Ատանայի համար. մերժած է. Ակնունի՝ Ամերիկա, Ռոստոմ՝ Կարին։

Դիմումներ ըրած ենք՝ Ս. Յակոբեան, Շահխաթունեան, Դարբինեան՝ Եգիպտոս, Իզմիր եւ Ամերիկա՝ իբր խմբագիր-գործիչ. մերժած են։

Ուսուցիչներ եւ տեսուչներ ղրկելու փորձը — գրեթէ անյաջող. կազմ[ակերպութեան] մօտ շրջանակի եւ հին ընկերներ միայն յանձնառու գտնուած են։

Ինքնապաչտպանութեան] եւ զ[ինական] գործը.— Մեր N° 1, պայմանադրական հեռագիր։

Շուկայ ստեղծելու նպատակով՝ մեր կողմէն գնումներ կատարուած եւ ածան — 900 ոսկիի ծախք մը, 300 հատ, որուն 250-ը արդէն ծախուած, մարմիններուն եւ ընկերներուն։ Փորձ եղած է նաեւ մեծաքանակ բերել

3.- Չեռագրին մէջ բաց ձգուած։

4.- Ֆարհատ – Թիրիաքեան Հայկ (Հրաչ)։

5.- Սուրէն – Սեբաստացի Մուրատ (Խրիմեան)։

6.- Գարմէն – Մելքոնեան Մկրտիչ, նախկին Տաճատ վրդ.։

տալու ծայր եւ կոթ, բայց առայժմ անյաջող։ Նպատակներ՝

Մասնաւոր մարմնի մը կազմութեան պէտքը, Իւրոյի կից, գոհացում տալու պահանջներուն եւ անակնկալները կանխելու։

— Շամի մարմնին տուած, մեր հրահանգին համաձայն, Մինարէթէն՝ 32 կոթ, + 3 ուրիշներ եւս Փարոսէն, ընդամէնը 35 (տես Ատրպատականի կ.կ. Հոկտ. 7, 1910)։

Մրագրին օրինականացումը

Մեծ դժուարութիւններ։ Թարգմանել տուինք ամբողջ Մրագիրը, կանոնագիրը (դաւադրականի յապաւումով), ե. Ընդհ. Ժողովի Յայտարարագիրն ու որոչումները — նախորդը յայտարարած թէ հասկցող չկայ։ Լաւագոյն է համառօտութիւն մը տալ, ինչ որ ըրած ենք անունը պահուած թուրքերէնի մէջ ալ։

Ձգելու կարօտ կէտ (1) «կեդրոնական մարմնի մը» անուանումը։ Կառավ[արութեան] օրէնքով պատասխանատու կը համարուին կեդրոնի ներկայացուցիչները։ (2) Կնիքի պէտքը թուրքերէն։ (3) Ակումբներու դիրքը կազմակերպութեան մէջ։

Օրինականացած եւ չօրինականացած վայրեր. որոչ կարգադրութեան մը պէտքը այս առթիւ։

Ճարաբերութիւններ դաչն. մարմիններու հետ

Ա.— Օսմ. խորհրդարանի հայ երեսփոխաններու խմբակը։ Անոնց ներքին անախորժ գործունէութիւնը։ Իւրոյի առաջարկները գրասենեակ մը ունենալու, աչխատանոց եւ գրադարանի՝ անտարբեր ընդունելութիւն։ Խառն ժողովները անկանոն՝ պատրաստելու համար խնդիրները «Իթթիհատ»ի խառն ժողովին առջեւ։ Հասունութիւն եւ աչխատութիւն կը բացակային։ Անհատական գործունէութիւն խորհրդարանի մէջ՝ կանխաւոր խորհրդակցութեան պակաս։ Պատրաստուած ճառ միայն Վահանինը՝ կրթական խնդրին առթիւ։ Քրէական գործունէութեան ատեն՝ իրարու հակասող չորսն ալ։ Վնասակար մեր վարկին թէ խորհրդարանի մէջ եւ թէ կառավարութեան առջեւ։ Վարդգէսի ճառը՝ անպատրաստ։

Պատճառներ — երեսփոխ. «ազատագրումը» կուսակցութենէն չնորհիւ իրենց անձնական հեղինակութեան եւ կապերուն «Իթթիհատ»ի վարիչներուն եւ նախ[արարներու] հետ (Վարդգէս, Գարօ, եւայլն)։ Փոխյարաբերութիւնները չճշդել։ Անհատական խառնուածք՝ Գեղամի, Գարոյի, Վարդգէսի, Վահանի[7]։ Անպատրաստ եւ .....[8] ոչ բոլորն ալ ատակ։ Լեզուի անգիտակ։ Դրամական խնդիրը՝ Վարդգէս, Գեղամ (?), Վահան (?), Գարօ (?)։ Ընկ. համագումարին Սալոնիկ՝ Վ.ի չերթալը։ Ընդհ. Ժողովին չպատրաստուիլը, «ցրուիլը»։

Իւրոն հաղորդեր է իր նամակներով երեսփ. ընկերներուն՝ գիտակ պահելու համար զանոնք իրենց շրջանի գործերուն։

Բ.— Կեդր. Կոմիտէներ

Պոլիս — Իւրոյի ջանքերը շրջանը վերակազմելու մ.սին. շրջիկ (քարոզիչ) զինուոր [?] Գրիգոր եւայլն։

Նչանակուած Կեդր. Կոմիտէ 1910 Յուլիսի մէջ։ Վեց ամսուան գործունէութիւնը 1911 Յունուարի Շրջ. ժողովը հնարաւոր կը դարձնէ։ Մեր շրջանի մէջ ստացուած է 6226+1275=7501. ծախք եղաւ՝ 3500+1275=4775, որով գուտ հասոյթ միայն 2726 ղրուչ՝ 1909—1910 շրջանի մէջ։

Փաստրմաճեան-Շահրիկեանի միջադէպը.— Գարոյի տեղեկագիրը 1910։ Արեւելեան Իւրոյի հետ խորհրդակցութեամբ Խորհուրդին թողնել որոչումը (նամակ Արեւելեան Իւրոյի Փետր. 13, 1910)։

Շահրիկեանը ամիսներ ետք՝ կիրասոնէն հեռագրով կը պահանջէ։ Իւրոն Խառն ժողով կը հրաւիրէ՝ Օսմ. Խորհ. երեսփոխ[անները] եւ հին գործիչներ։ Խառն ժողովը մեծամասնութեամբ որոչեց՝ պատասխանատուութեան ենթարկել Գարոն Խորհուրդին առջեւ, բայց մերժեց հրապարակաւ ոճէ լուսաբանութիւն ընել (Տես Մայիս 23ի որոչումը Խառն ժողովի. Իւրոյի ընդհ. գ. տետրը, երես 220, Յունիս 6/19 1911)։

Հիմնական տարբերութիւնը հայեացքներու՝ կ.կ.էն անպատճառ հրապարակաւ բացատրութիւն մը եւ Խորհուրդի որոչման նկատումներէն միայն մէկը հրատարակել որ ի նպաստ Շահրիկեանի էր։ Իւրոյի առարկութիւնը՝ որոչումը ամբողջովին միայն կարելի է, յապաւելու իրաւունք չունինք։ կ.կ. չէր համաձայներ ատոր, եւ Իւրոն ալ. իւրաքանչիւրը տարբեր նկատումներով։ Առաջինը կը պնդէր միայն «չանթաժ» բառը հերքել, իսկ երկրորդը՝ անարդար գտնելէ զատ, վնասակար թէ կազմ[ակերպութեան] եւ թէ նոյնիսկ այդ ընկերներու չահերու տեսակէտէն։

կ.կ.ի շրջ[աբերականին] սխալ եւ կամաւոր խեղաթիւրում — Շահրիկեանին թողուած չէ որոչելը, այլ ի նպաստ անոր հատուած մը միայն աւելցուած. որոչումը Խորհուրդին տրուիլն է։

կ.կ. հակակարգ[ապահ] գտնուեցաւ՝ 1) Իւրոյին հետ Խառն ժողովին մասնակցելէ ետք՝ Խառն ժողովի որոչումը չ'ընդունիր եւ դուրս կ'ելլէ. 2) Կեդր. կոմիտէներուն կը ցրուէ շրջ[աբերական], հակառակ Իւրոյին դիմած եւ Իւրոյէն թելադրութիւն ստացած ըլլալուն,

7.- Յաջորդաբար՝ Տէր Կարապետեան Գեղամ, Փաստրմաճեան Գարեգին (Արմէն Գարօ), Սերենկիւլեան Յովհաննէս (Վարդգէս) եւ Փափազեան Վահան։

8.- Էջի լուսանցքին դժուար, յաճախ նաեւ բոլորովին անընթեռնելի բառեր։

որ չզբաղեցնէ չրջանները այդ գործով։

Շահրիկեանը նոյնպէս՝ Մարմնին դիմելէ ետք, չի գոհանար եւ դատարանին դիմումէ կ'ընէ։ Երկու ընկերներն ալ անկարգապահ (Շահր. եւ Գարօ)[9]։

— Կ.կ.ի յաւակնութիւնը մասնակցելու «Իթթիհատ»ի հետ մեր յարաբերութիւններուն։

Անոնց նամակը այդ մասին եւ բացատրութիւն չկարծնալ տալը։

Խառն ժողովներ ընդունած ենք մենք միայն տեղական եւ Պոլսոյ չրջանի վերաբերող խնդիրներու համար։

Իզմիրի չրջանը.—

Ցաջող գործունէութիւն Մարտ 31-ին[10]։ Հանգանակութիւնը։ Պարտք նիւթեր գնելու համար, վճարումը Բիւրոյի կողմէն, մօտ 6000 ֆրանք։ Պատրաստ ապրանք (տես ռազմ. դիւանը)։

Հոն կը ղրկուին Վահագն, Պզտիկեան՝ մաքրելու համար հաշուական գործերը եւ «իւղ»ի[11] խնդիրը վերջացնելու։

Վերակազմութեան չանքերը — Վահաբի հոն երթալը, Բաց ու գոցի խնդրին տաք ատենը։ Մեծ ոգեւորութիւն չարքերու մէջ։ Վճռական նշանակութիւնը այդ դէպքերուն։

Մ[ահմանադիր] Ռամկ[ավար]ներու եւ Վեհունի վար[դապետ]ի գծուծ մեքենայութիւնները, ստորին եւ սրիկայ խաւերը գրգռելու՝ օղի, դանակ, դրամ։ Վախճանը՝ կրկնակ սպանութիւն, Գասպարի ձերբակալում եւ դատապարտութիւն։ Ծանցաւորը եւ պատասխանատու այդ դէպքին՝ Նալբանդեան եւ Հ. Բաթթաբանեան ըստ Իզմիրի կոմ[իտէի] յայտարարութեան։

Բիւրոն հեռագրած էր սպասել Ազգ. ժողովի որոշումին։

Այդ դէպքին բարոյական նշանակութիւնը։

Իզմիր ղրկուած Ռ., Լեռնից դասախօսութիւններու համար եւ ընկ. Ֆարհատ՝ չրջանը վերակազմելու։

Այդ չրջանին կարեւորութիւնը՝ համակիր տարրերը (բուրժուաներ), յեղափոխական երիտասարդութիւն, թէ հոն եւ թէ չրջանը։

Գործիչի պէտքը եւ «Աչխատանք»ի խմբագիր։ Կարող է պահել իր հաշուով։

Ատանա.—

Անբարոյացում եւ լքում՝ ջարդերէն ետք։ կազմակերպելու ճիգ չի տեսնուիր։ Պզտիկեան եւ Վահագ՝ երկուքն ալ զգուչաւոր։ Ժողովուրդի մէջ տիրող հակազդեցութիւնը պատճառ կը բռնեն։ Առարկելի։ Ունին համակիրներու խումբ մը միայն։

Շրջանին մէջ՝ Զէյթուն (Նազարէթ Նորաչխարհեանի եւ Վաղարչակ վրդպ.ի չանքերը։ երիտասարդներու խումբ մը։ Նչանակելի ոչինչ) — Սիս՝ Գիւտ վրդ.։— Հաճընն, կարս-Բազար, դադրած։

Գարմէնին[6] առաջարկած ենք — մերժած է։

Այնթապ.—

«Իրաւասու մարմնի» մը հաստատումը Այնթապի մէջ, Շրջանային ժողովէ մը, Ցուլիս 5, 1910։ Մասնակցած են՝ Հողաբլուր, Հովիտ, Լիճ, Մոգ, Լեռ, Մուսա-լեռ[12]։ Ե. Ընդհ. Ժողովի որոշումներու համաձայն՝ տնօրինութիւններ։ «Ընդհանուր ուսանող. միութեան մը» հաստատումը կ'որոշուի. հոս դիմումներ՝ ապարդիւն։

Բիւրոյէն կը պահանջուի չրջուն գործիչ մը որ թէ պրոպ[ագանդ] եւ թէ ռազմ. գործիչ, բայց Բիւրոյի հաշուով։

Կը գեղչէ Բիւրոյի 40%ը 20%ի, ինքնահաճ մեկնաբանութեամբ մը Ընդհ. Ժողովի ցենզի մասին որոշումին, որ կ'արտօնէր Ռայ. ժողովները կէսի իջեցնելու՝ տագնապի ատեն, դրամական, ընտրական, եւայլն ցենզի սակը։

Աչքի զարնող գործունէութիւն մը երեւան եկած չէ. բայց Քարավանք (Զ[ոք] Մարգ[ուան]), Մարաշ բաւական գոհացուցիչ եղած են վերջերս։

Ուսանող. խմբերը Պէյրութի եւ Դամասկոսի նոյնպէս եռանդուն, արձագանգ տուած են հանգանակ[ութեան] գործին։

Շրջ. ժողով մը պիտի գումարուէր այս Ցուլիսին եւ Ընդհ. Ժողովի պատրաստական աչխատ[անք] հրաւիրուած էր, սակայն միայն Մարաշի պատգ[ամաւորը] գնացեր է Այնթապ։ Քոլերան արգելք եղած է հաւաքոյթին։

Սամսոն.—

Կանխաւ Մարզուան էր Կ.Կ., անցեալ տարի Սամսոն, խորհելով թէ աւելի ձեռնհաս ընկերներ պիտի կրնային

9.- Յար. Շահրիկեան–Արմէն Գարօ «միջադէպը» ծագած էր երբ վերջինս իբրեւ Օսմ. խորհրդարանի անդամ, կառավարութեան ներկայացուցած էր երկրի արեւելեան նահանգներէն անցնող երկաթուղիի մը հաստատման ծրագիր մը, որուն նպատակը բնականաբար հայկական շրջաններու զարգացումն էր։ Շահրիկեանի միջամտութիւնը խնդրին մէջ, իբրեւ ֆրանսական դրամատան մը ներկայացուցիչի, ունեցած էր ըստ Արմէն Գարոյի՝ խանգարիչ հանգամանք եւ իր կողմէ որակուած «շանթած»։ Խնդիրը քաշքշուեցաւ տարիներ, մանաւանդ որ կողմերը չէին յարգեր կուսակցական մարմիններու եւ յատկապէս Դաշնակցութեան Խորհուրդին այն վճիռը, որմով կը թելադրուէր հարցը փակուած նկատել ու հրապարակային բանավէճի նիւթ չդարձնել։

10.- Ակնարկութիւն 1909 թ. Մարտ 31ին Սուլթան Համիտի հակասահմանադրական յեղաշրջումի փորձին։

11.- «Իւղը» պայթուցիկ նիւթ է, ուժանակ։ Վահագը՝ Տաթեւեանն է, Պզտիկեանը՝ Զաքարիա, ծանօթ Կիլիկեան ծածկանունով, Կիլիկիոյ հին գործիչներէն։

12.- Հողաբլուրը Այնթապի շրջանն է. Հովիտը՝ Այնթապ քաղաքը. Լիճը՝ Դամասկոս. Ծոցը՝ Պէյրութ. Լեռը՝ Հալէպ. Մուսա-լեռը՝ Սուէտիոյ շրջանը։

գործերու ղեկավարութիւնն ստանձնել։ Ցուսախաբութիւն, գործի ընկերներ բոլորն ալ։ Շարունակ պնդած ուզած են գործիչ մը, իրենց հաշուով։

Կարեւոր դեր կատարած է ռազմ. փոխ[ադրական] գործերու համար եւ կրնայ աւելին ընել։

Շրջանային ժողով չէ կրցած՝ քոլերայի պատճառով ընկեր Արմ. Բարսեղեան [?]։

1910 Օգ. 13-ին ունեցած եւ Շրջ. ժողով Արեւմտ. Բիւրոյի կողմէն ընկեր Արամ[13]։

Ալաջ.—

Շրջ. ժողով ունեցած չէ. կազմը՝ տկար. չրջանը չէ կրցած կառավարել։

Առաջարկ ըրած է միանալու Մարզուանի հետ։

Խարբերդ.—

Ունեցած է չրջանային ժողովներ — 1910 Մարտի մէջ։

Ընդհանրապէս աւելի խօսող, քան գործող. եղած է մտաւորական կեդրոն մը եւ մտաւորական չարքերը մեր մէջ կը համարուին։ Ամէնէն չատ բիւրոչէն յատկացուցած է պրոպականդիստներու համար, բայց ոչ նչանակելի արդիւնք։ Բիւրոյի բաժինը դժուարութեամբ գանձած է, հաչուակցութիւններով։

Բողոքները Մալաթիայէն եւ Արաբկիրէն։ Ասոնք որոչած էին իրենք գործածել իրենց դրամը իրենց պրոպագանդին համար։

Անհրաժեչտութիւն կանոնագրին մէջ յաւելում մը՝ կոմիտէները արտօնելու ուղղակի Բիւրոյին դրկելու կազմ[ակերպութեան] %[սակի] բաժինը եւ անհպելի դրամագլխինը։

Մանօթ վէճը Բանալիի եւ Սեւ Բլուրի հետ[14]։ Նամակով մը կ'աչխատին [?] բացատրել իրենց գանգատները։ Էութիւնը։

Արեւելեան Բիւրօ.—

Իր անընդհատ յարաբերութիւնները այդ չրջանի, մանաւանդ Տարօնի եւ Վանի հետ։

Տիգրանակերտ.—

Նփրկերտի[15] խնդիրը բաժանման. Ճէմիլի (Ֆերիտ)[16] պրոպականտը եւ հեռացումը այնտեղէն։

Դաչնակցական Մեղրիկեանի ամբաստանութիւնը եւ անպարտ արձակուիլը։

Պասթաճեան կարապետը սպանողի ձերբակալութեան մասին «Ազատամարտ»ի մէջ հրատարակութեան մը առթիւ ներքին վէճ հոն։ Ճչդումը կը գոցէ խնդիրը։

Քրակերթօ (Նփրկերտ).—

Կը բաժնուին Տիգրանակերտէն։ Շրջ. ժողով Ցունուար 26-30, 1910։ Պատճառներ՝ հեռաւորութիւնը եւ անոնց պահանջին գոհացում չտրուիլը պրոպագանտի մասին։ Բիւրոյի դիտողութիւնները երկուքին եւս։

Նփրկերտի մտայնութիւնը — 30 հոգի կը բաժնուին հնչակեան կը դառնան պատճառ[աբան]ելով թէ Դաչ-[նակցութիւնը] անկրօնութիւն կը քարոզէ։

Մուչ-Տարօն.—

Կուսակալներու փոփոխութիւն եւ պաչտօնեաներու (Թահիր փաչա, Իսմայիլ Հագգը, Մուչի վիլայէթի) զբաղցուցիչ մեզ անընդհատ։

Գարմէնի խնդիրը։ Պաչտօն կը խնդրէր՝ գտնուելէն ետք ոչ մէկ պատասխան. իր անտակտ վարմունքը 1910 Ցուլիսին Մուչի հրամանատարի ներկայութեամբ։ Compensation-ի[17] գաղափարը։ Թահիրի տեղ՝ Գարմէնի հեռացումը։ Իր ձգձգումները, Վանի մարմնին ապաստանիլը եւ հաչուական կնճիռներ ու անկանոնութիւններ։

Սիմէոնը[18] նչանակուած «Ազատամարտ»ի թղթ[ակց]ի անուան տակ՝ գործիչ 1911 Ցունուարէն սկսած — Ցուլիս։

Բաղէշի համար Սուրէնը[19]՝ ճամբու ծախքը անգամ չկրցին տալ։

Վան.—

Կուսակալի եւ պաչտ[օնեաներու] փոփոխութիւն. Պէքիր Սամիէն ետք, Նազմ։ Ցետադէմներու պաչտօնանկութիւն (Թալաթ պէյ 1910)։

Մարտ 1909 չուկայի դէպքին առթիւ ամբաստանած Քաղ. ժողովի անդամներուն արդարացումը։

Ապտիւլ Գատէր ծերակուտականին ետ կոչել տրուիլը։

Գարմէնի գտած պաչտպանութիւնը։

Չինուած դաչնակցականներ եւ չերքէզներ աւազակներ հետապնդող՝ Պէքիր Սամի պէյի հրահանգով։

Դաւիթի մահը։ Խնդիրը անորոշ եւ չբացատրուած Բիւրոյին։

13.- Մանուկեան Արամն է։

14.- Բանալիի Սամսոնի շրջանն է, իսկ Սեւ Բլուրը՝ Սեբաստիան (Սըվազ)։

15.- Նփրկերտը Ֆարղինի շրջանն է, որ նախապէս ենթակայ էր Տիգրանակերտ–Տիարպեքիրի (Կիշապածոր) Կեդր. Կոմիտէութեան, ապա անջատուած։ Ծանօթ էր Փրակերթօ ծածկանունով։

16.- Ֆերիտ Ճեմիլը, յետագային Տիգրան Ծամհուր, բուն անունով Ամսէեան Տիգրան։

17.- Ֆրանսերէն՝ փոխ-հատուցում։

18.- Խօսքը կը վերաբերի Ս. Զաւարեանին։

19.- Սուրէն՝ իբրեւ ծածկանուն գործածուած Սեբաստացի Մուրատի (Խրիմեան) համար։

Կաքին։—

Մասնաւոր յարաբերութիւններ չենք մշակած, Արեւելեան Բիւրոյի Թուրքիոյ հատուածի գոյութեան պատճառով հոն։

Երգնկայի միջադէպը, որուն լուծման օգնեցինք հաչտարար եղանակով։ Սուրբէնի հոն երթալը. անկէ առաջ հոն մեկնող ընկերներու միջոցով մեր թելադրութիւնները։

Տրապիզոն։—

Սարափի[20] *խնդիրը. Սուրբէնի երթալը հոն*։

Պարսկաստան։—

Ատրպատականի կ. կ.ի հետ յարաբերութիւնները՝ Վասպ[ուրական]ի եւ սահմանագլխի գործերու չուրջը։ Կարաբէկով, Թաղիզադէ։

Կոթերու[21] *խնդիրը*։

20.- Սարափը Տրապիզոնի շրջանի Եոմուրա աւանի կուս. ծածկանունն է։

21.- Հրացաններու։

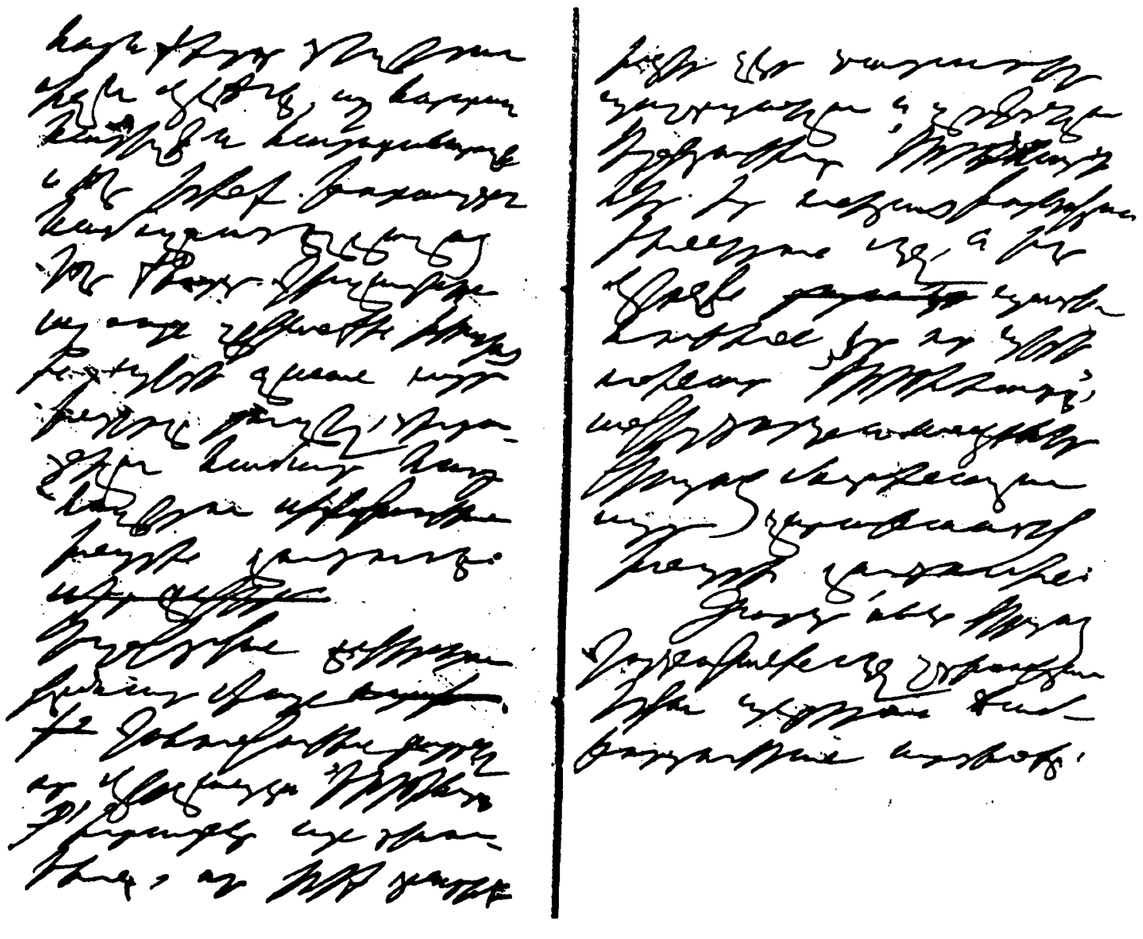

Վռամեանի ձեռագրէն ճմոյշ մը (փաստաթուղթ 78ա-2)

Փաստ. 78ա-1

Ազեմտեան Քիւրոյի Թ[ուրքիոյ] հատ[ուած]

Բ 1.– ՅԱՐԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ «ԻԹԹԻՀԱՏ ՎԷ ԹԵՐԱՔՔԸ»-Ի ՀԵՏ

1909 ՆՈՅ. – 1911 ՕԳՈՍՏՈՍ

Խառն ժողովները — *Ազեմտեան Բիւրոյի եւ «Իթթիհատ»ի յարաբերութիւնները 1909-ի վերջին երկու ամիսներու մէջ տարտամ հանգամանք մը ունէին, չնորհիւ նոյնինքն «Իթթիհատ»ի մէջ տիրող անստուգութեան։ Այդ վիճակը տեւեց մինչեւ Թալէաթ եւ Ճաւեր բէյերու մուտքը դահլիճին մէջ։ Յարաբերութիւնները կանոնաւորուիլ սկսան 1910ի սկիզբները, երբ կազմուեցաւ Խառն մարմինը, հետեւեալ կերպով — երեք ընկեր Դաշ[նակցութենէն] (որոնց երկուքը խորհրդ[արանի] երեսփ[ոխան] եւ 1 կուսակց[ութեան] կողմէ) եւ երեք ընկեր Իթթիհատէն, դարձեալ նոյն համեմատութեամբ։*

Կազմը — *երեսփ.՝ Գարօ եւ Վարդգէս, կուսակց[ութիւն]՝ Վռամեան — [Իթթիհատի կողմէ] Միհտաթ եւ Հապիպ բէյերը եւ կուսակց.՝ Հաջի, Նազմ, երբեմն Քեամիլ։ — կուսակց[ութեան] կողմէ՝ մէկ երկու անգամ մասնակցած է նաեւ Շահրիկեան։*

Խառն ժողովները փոխնիփոխ գումարուեցան Դաշ[նակցութեան] կամ «Իթթ[իհատ]ի պաշտօնատուները եւ մերթ երեսփ. ընկերներու բնակարաններու մէջ։ Մեր ժողովները, հակառակ մեր բոլոր ջանքերուն, պարբերական կանոնաւորութիւն մը չունեցան։ Երբեմն ամիսներով ընդհատուեցան։ Այսպէս անցան գրեթէ՝ 1910ի Մարտ, Ապրիլ, Մայիս եւ Յունիս ամիսները։ Ընդամէնը կանոնաւոր նիստեր ունեցած ենք հազիւ 16 մէկուկէս տարուան ընթացքին մէջ։*

Այս երեւոյթին գլխաւոր պատճառը պէտք [է] համարել՝ ընդհանուր հիմնական պատճառներէն դուրս, որոնց պիտի գանք ստորեւ — հետեւեալները։

1) Յաճախակի տագնապները, նախարարական եւ կուսակցական.

2) Իթթիհատի կարեւոր ընկերներու յաճախակի բացակայութիւնը քաղաքէն.

3) Սիստեմատիկ գործունէութեան մէջ իրենց անվարժութիւնը.

*4) Մեր պահանջներուն գոհացում տալու մասին իրենց անկարողութեան զգացումը**։*

Հայկական — Խորհրդակցութեանց նիւթ կազմող խնդիրները անլուծելի մնացին՝

1) հողավէճը իր բոլոր պարագաներով.

2) աւատականներու աստիճանաբար տկարացումը եւ ընդհանուր օրէնքներու հպատակեցումը.

3) ապահովութեան խնդիրը, իր բոլոր պարագաներով,

4) սահմանադրական ներկայաց[չութեան] սկզբունքի կիրառումը պաշտօնէութեան մէջ։

Լուծուած խնդիրներու մէջ՝ առաջին տեղը կը բռնէ

1) կրթական ինքնավարութեան չուրջը յարուցուած խնդիրներու առթիւ տեղի ունեցած համաձայնութիւնը, որ իր ամբողջին մէջ կրնայ գոհացուցիչ նկատուիլ։ (Օտարահպատակ հայ ուսուցիչներուն թոյլտուութիւն

*) *Մասնաւոր տեսակցութիւնները չենք հաշուած հոս։ Կանոնաւոր նիստերէ դուրս, թէ երեսփոխան ընկերներ եւ թէ կուսակց. ներկայացուցիչները ունեցած են տեսակցութիւններ նախարար Իթթիհատականներու կամ կուսակց. պատասխ[անատու] ներկայացուցիչներու հետ։*

**) *Երկու կարգի կը բաժնուին խնդիրները. ա) ընդհանուր պետական, բ) Անատոլուի վերաբերող (քիւրտերու եւ սահմանագլխի), գ) բուն հայկական, դ) Իթթիհատի մասին՝ կազմակերպական ձեւի եւ ծրագրի մասին։*

Ընդհանուր պետական — Դահլիճի կազմին մասին դիտողութիւնները, ներքին եւ արտաքին քաղաքականութեան սխալները. բարեկարգումներու պէտքը (ընկերային եւ տնտեսական՝ բանուորական օրէնք, աշար, աղնամ), երկաթուղիներու կառուցման անհրաժեշտութիւնը. զինուորագրութիւնը, բանուորական օրինագիծը, աւատականութեան ջախջախման պէտքը։

Անատոլուի վերաբերող — Քիւրտ աշիրէթներու հաստատման (նստակեաց ընելու) խնդիր. քիւրտերը չահելու եւ սահմ[անադրական] դարձնելու համար հիմնական միջոցներ։

Իթթիհատի կողմ — Գաւառներէ եկած դիտողութիւնները հաղորդուած՝ կազմի մասին. համասեռ մարդիկ, ծրագիր որոշ սահման[ադրական] սկզբունքներու հաչակում։

եղաւ, իր ժամանակին, մեր դիմումներուն վրայ)։

2) *Կարգ մը կուսակալներու եւ այլ պաշտօնեաներու պաշտօնանկութիւն կամ անուանումը։ Այսպէս՝ Վանի, Բաղէշի, Կարնոյ, Սըվազի, Խարբերդի եւ Ատանայի կուսակալութեան անուանեցան հետզհետէ Պէքիր Սամի, Իսմայիլ Հագգը, Ճելալ, Մեհմէտ Էմին, Ճեմալ, Մուամմէտ պէյերը, եւայլն։*

Մերակուտական անուանեցան Զարեհ Տիլպէրը, պետական խորհուրդի անդամ՝ Ս. Գայայեան եւն, եւն։

Պաշտօնանկ եղածներուն մէջ՝ Բաղէշի կուսակալ Թահիր փաշա, Դ. զօրաբ[անակի] հրամանատար Իբրահիմ փաշա, եւ կարգ մը միւթեսարիֆներ (Մուշ) ու գայմագամներ (Արճէշ, Ոստան)։

<u>*Սալոնիկի համաժողովը*</u>

Աւելի քան մէկ տարուան ընթացքին մէջ չարունակուող եւ կրկնուող բողոքներու, տեղի ունեցած համաժողովներու անհետեւանք մնալը, եւ միւս կողմէն ներքին գաւառներու կացութեան աստիճանաբար սպառնալից հանգամանք մը ստանալը հարկադրեց Բիւրոն, ուղղակի դիմում մը ընելու Սալոնիկի Կեդրոնական մարմնին։ Ընկերներ Շահրիկեան եւ Վռամեան Բիւրոյի պաշտօնաթղթով 1910 Մարտ 20ին Սալոնիկ երթալով՝ Իթթիհատի կեդրոնի անդամներուն հետ երկար խորհրդակցութիւններ ունեցան՝ գլխաւորաբար հողավէճին, ապահովութեան, կրթական խնդիրներու եւ դաշ[նակցական] ընկերներու դէմ տեղ-տեղ ծայր տուած հալածանքներու առթիւ, որոնք սիստեմաթիկ հանգամանք մը ստացած էին։

Ընդունելութիւնը շատ սիրալիր եղաւ։ Կեդրոնի անդամները ամէն կերպով ջանացին հաւաստել եւ համոզել Բիւրոյի պատուիրակները, թէ հայերու եւ Դաշնակցութեան հանդէպ «Իթթի[հատ]ի քաղաքականութիւնը փոխուած չէ, թէ ընդհակառակը երթալով աւելի խորունկ համոզում կը կազմեն թէ հայ ժողովուրդը Սահմանադրութեան միակ զօրավիգ եւ հաւատարիմ նեցուկն է Անատոլուի մէջ։ Հաւաստեցին թէ իրենք ճուլման քաղաքականութիւն չհետապնդելէ զատ, իրենց համար հետեւելու օրինակ մը առնելու վրայ են աւստրիական պետական կազմը, որ փոքր ազգութիւններու շահերն ապահովելով հանդերձ՝ կը պահպանէ պետութեան ամբողջութիւնը։ Բաւական ախորժելի եւ մխիթարական անակնկալ մը եղաւ մեր պատուիրակներուն համար՝ տեսնել Ֆրանսայէն նոր ստացուած բազմաքանակ գրքեր, բոլորն ալ ընկերային գիտութեանց վերաբերող, որոնք բերել տուած էին Իթթի[հատ]ի կեդր. գրադարանին համար, յատկապէս գործիչներու գործածութեան յատկացուած։

Սալոնիկի խորհրդակցութիւններու արդիւնքը՝ ցորչափ խնդիրը տեսականին մէջ կը մնայ, գոհացուցիչ էր։ Հաջի բէյ իր ձեռքով յայտարարութիւն մը յանձնելէ զատ ազգային հարցի մասին Իթթի[հատ]ի տեսութիւններուն, գրի առաւ նաեւ համաձայնութեան կէտերը, զոր կը կցենք այս տեղեկագրին (Տես թիւ 1 հայերէն թարգ[մանութիւն]ը թուրքերէն բնագրին հետ)։

Այդ համաձայնութեան կէտերը պիտի ենթարկուէին Պոլսի Խառն մարմնին, գործնական ձեւի մը վերածելու համար։

Եւ արդարեւ, մեր պատուիրակներու վերադարձէն ետք տեղի ունեցած Խառն ժողովին մէջ, Ապրիլ ամսուն սկիզբը, երկարօրէն ծեծուելով համաձայնութեան այդ կէտերը, հետեւեալ գործնական կէտերն ընդունուեցան՝

ա) Հողային վէճին վարչական եղանակով լուծումը (ատոր հետ նաեւ Զարսանճագինը)։

բ) Ապահովութեան խնդիրը։

գ) Դատական բարենորոգումներ։

դ) Քաղաքական վերատեսուչներ։

ե) Պաշտօնեաներու փոփոխութիւններ (Տես մանրամասնութիւնները թիւ 2)։

Կրթական գործի վրայ հարկ չեղաւ երկար կանգ առնել, իրենց կողմէն սկզբունքով ընդունուած ըլլալով յարիլ այն եզրակացութիւններուն, որոնց պիտի յանգէր յոյն երեսփոխաններու հետ արդէն իսկ բանակցութիւններ վարող իթթիհատական յանձնախումբը։

Ապրիլ 6/19ին այս կէտերու թուրքերէն թարգմանութիւնը իբրեւ յիշատակագիր յանձնուեցաւ Թալէաթ պէյին (Տես Բիւրոյի թղթակցութիւններու պատճէնը, երես 90)։

Խառն ժողովին մէջ իթթիհատական ընկերները յայտարարած էին թէ իրենք Սալոնիկի Կեդրոնէն հրահանգ ստացած էին արդէն,— Սալոնիկի մէջ տեղի ունեցած Համաձայնութիւնը հիմ բռնելով, գործադիր իշխանութեան քով դիմումներ ընել՝ Պոլսի Խառն մարմնի որոշումներն իրագործել տալու։ Իթթիհատական ներկայացուցչին պիտի ընկերանար մեր երեսփոխան ընկերներէն մէկնումէկը՝ նախարարներու հետ այդ առթիւ տեղի ունենալիք բանակցութիւններու ընթացքին։

Այս Համաձայնութիւնը եւ անոր հետեւող գործնական որոշումներն ալ մնացին անհետեւանք։ Այդ միջոցին էր որ ծագեցաւ ներքին հերճուածը Սատըզ պէյի առաջնորդութեամբ, որ ամբողջովին գրաւեց իթթիհատական ղեկավարներու ժամանակը։ Այդ հերճուածի մէջն էր Խառն ժողովի իթթիհատական անդամներէն՝ Հապիպ պէյը (Պոլսի երեսփոխան)։ Քիչ յետոյ վրայ հասաւ Սուլթանին ճամբորդութիւնը Մակեդոնիա, որու միջոցին Պոլսէն բացակայեցան թէ եպարքոսն ու նախարարներ եւ թէ իթթիհատական պարագլուխները։

Քիչ ետք՝ Մայիս 23ին տեղի կ'ունենար երեսփոխանական ժողովին փակումը, որ կու գար անկախութիւն մը տալու Դահլիճին՝ իր գործառնութիւններուն մէջ։ Եւ սակայն դահլիճը արդէն կը խուսափէր տակաւ ճակատով իթթիհատականներու ազդեցութենէն։ վերջիններս կը խոստովանէին ներք[ին] գործ[ոց] նախարար Խալիլ պէյին թէ՝ ապիկարութիւնը եւ թէ անոր հետ իրենց ունեցած անհամաձայն գտնուիլը կարգ մը խնդիրներու մէջ։

Այս միջոցին էր որ յայտնեցին իրենք թէ մտադիր են ձաւեր եւ Նաչի պէյերը Անատոլու ղրկել, ճամբորդութիւն մը ընելու, գլխաւոր նպատակ ունենալով ժողովրդային համակրանքը վերադարձնելու Իթթիհատին հանդէպ։ Եւ թէ այդ ուղեւորութենէն կ'ուզէին օգտուիլ Անատոլուի վերաբերող առկախ խնդիրները, յատկապէս հողավէճը տեղին վրայ ուսումնասիրել տալու, եւ անկարող պաշտօնեաները ճգել տալու։

Ծունիսի երկրորդ չաբթուն տեսակցութիւն մը տեղի ունեցաւ ձաւեր եւ Նաչի պէյերուն հետ. ներկայ էին ներկայացուցչէն զատ, Վահան եւ Վարդգէս։

Այս անգամ երկու իթթիհատականները, ինչպէս առնոցմէ առաջ թալէաթ պէյ բացարձակապէս յայտարարեցին թէ ոեւէ ակնկալութիւն ունենալու չէ արդի դահլիճէն, թէ իրենք ալ նպատակ [ունին] եւ առիթի կը սպասեն տապալելու զայն, իրապէս երիտասարդ թուրք նախարարի մը գործի գլուխ անցընելու համար։ Մանաւանդ անոր համար որպէսզի հարազատ իթթիհատական դահլիճ մը իշխանութեան վրայ գտնուի՝ երկրորդ նստաշրջանի ընտրական պայքարներու ատեն։

Այս առթիւ յայտնեցին երկուքն ալ՝ թէ Իթթի[հատ] մտադրած է Դաշ[նակցութեան] հետ կատարելու ընտրական պայքարը, թէ հիմակուընէ պատրաստելու ենք մենք մեր թեկնածուները, որոնց թիւը այս անգամ կ'ընդունին իրենք որ աւելի շատ ըլլալու է քան անցեալ անգամ. բոլոր հայաշատ կեդրոններուն կը ճանչնային մէկ-մէկ պատգամաւոր ընտրել տալ։

Գալով հայաբնակ նահանգներու ներքին ցաւերուն՝ հողավէճին վարչական եղանակով լուծումին համաձայն ըլլալով՝ պիտի ջանային, եթէ հնար է, այս տարի իսկ, ձեռնարկել տալ ատոր Վանի եւ Բաղէշի կուսակալութիւններուն մէջ։ Մենք երկարօրէն բացատրեցինք մեր հայեցքները եւ յատկապէս իրենց ուշադրութիւնը հրաւիրեցինք հազարերորդ անգամն ըլլալով՝ քիւրտ հարստահարուած գիւղացիութեան դատը ձեռք առնելու անհրաժեշտութեան վրայ, քաղաքական, ընտրական եւ կուսակցական տեսակէտներէ։ Կատարելապէս մեզի համակարծիք ըլլալնին յայտարարեցին։

Ծունիս 25ին մեկնեցան անոնք, իսկ նոյն միջոցին Պոլսի Իթթի[հատի] ներկայացուցիչ Նազմ պէյ եկաւ մեզի յայտնելու թէ ինքը հրահանգ ստացած է Սալոնիկէն գործակցելու եւ աջակցելու մեր ներկայացուցչին, կառավարութեան քով ըլլալիք մեր դիմումի առթիւ — քանի որ Խառն ժողովները ինքնին դադրած էին՝ թէ երեսփոխան եւ թէ կուսակցական ընկերներու բացակայութեան պատճառով քաղաքէն։

Անկէ ետք անձնական յարաբերութիւններ ունեցանք Նազմ պէյին հետ եւ փորձեցինք օգտուիլ անոր առաջարկէն պաշտօնական դիմում մը ընելու համար Խալիլ բէյին թէ՝ ընդհանուր խնդիրներու եւ թէ յատկապէս Խոյթի դէպքերու առթիւ։

Նազմ պէյի հետ ընկերներ Վահան եւ Վռամեան մօտ երեք ժամուան տեսակցութիւն մը ունեցան Ցուլիս 2ին ներքին գործերու նախարարութեան հետ։ Վերջինս հերքեց թէ Խոյթի զօրքերուն հրահանգ ղրկուած ըլլայ բիրտ միջոցներու չձեռնարկել կամ գնդակ չարձակել մարդասպանները ձերբակալելու համար, ուրացաւ որ խոստում տրուած ըլլայ 4 վաշտ զօրք եւ 8 վաշտ պահեստի հոն ճամբելու. նոր զօրք ղրկելու անկարելիութիւնը չեշտեց, անհնարին գտաւ յանցապարտ եւ ոճրագործ աւատականները վարչական եղանակով աքսորել տալ՝ Սահմանադրութեան հակառակ գտնելով այն։ Իր բոլոր խոստումը եղաւ՝ գիւղական պահակներու դրութիւնը հաստատել տալ, եւ դատարա[նա]կան վերակազմութիւնը փութացնել հոն։ Երկուքն ալ անգործադրելի մինչեւ այսօր։

Այս տեսակցութիւնը որքան մեր պատուիրակներուն, նոյնքան եւ Նազմ պէյի վրայ թողուց չատ անյոյս տպաւորութիւն մը։ Երկրորդական խոստումներէն՝ ներում Սեպուհին եւ Մարգպետին, չիրագործուեցաւ նոյնպէս։ Այս փորձէն ետք՝ աւելորդ համարեցինք նոր դիմում մը եւս կրկնել, սպասելով հեղինակաւոր իթթիհատականներու վերադարձին։ Դժբախտաբար, անոնք բոլորն ալ այլեւայլ՝ կուսակցական թէ անձնական գործերով, ինչպէս վերը ըսինք, Պոլսէն հեռու կը գտնուէին եւ կը գտնուին այս պահուս ալ։

Յարաբերութիւնները խզուած չեն, կը չարունակին Նազմ պէյի հետ, բայց կը կրեն պղտոնական բնաւորութիւն — արդիւնք անստոյգ կացութեան մը, որուն վախճանը կախուած է «Իթթիհատ»ի առաջիկայ համաժողովին՝ ձախակողմեաններու յաղթանակով կամ պարտութեամբը։

Այս ընդհանուր եւ արագ տեսութենէն ետք՝ «Իթթիհատ»ի հետ մեր ունեցած յարաբերութիւններու մասին, աւելորդ չենք համարեր մատնանշել այն երեւոյթները, որոնք մեր կարծիքով պատճառները պէտք է համարել ոչ-գոհացուցիչ այն արդիւնքին, որ իրաւունք ունինք սպասելու 1909ի համաձայնութեան կնքումէն ետք[1]։

1.- *Առաջին եւ գլխաւոր պատճառը պէտք է որոնել «Իթթիհատ»ի կազմին մէջ, ուր հետզհետէ տիրապետող դիրք ստացան հողատէրեր, աւատականներ, հին ռեժի-*

1.- Ակնարկութիւն Ղ.Յ.Դ. Պոլսոյ Պատասխանատու մարմնին եւ Իթթիհատի Սելանիկի Կեդրոնին միջեւ 1909 թ. Օգոստոսին կնքուած համաձայնագրին։ Տես «ՆԻՒԹԵՐ»ու Ջ. հատոր, էջ 266։

մեան զեղծարար պաշտօնեաներ, մոլլաներ, եւայլն։ Տիրապետող եւ պետական կուսակցութեան տէրը դառնալով՝ անոնք աստիճանաբար ետ մղեցին «Իթթիհատ»ի թէեւ տարտամ ոամկավար սկզբունքները, եւ կրօնական մոլեռանդութիւնը արծարծելով՝ թուրք ազգայնամոլական ձգտումները խորացուցին եւ զօրացուցին անոր մէջ։ Այդ տարրը՝ ի սկզբան սմքած ազատարար բանակի առաքած սարսափին տակ՝ հետզհետէ գլուխ բարձրացուց, օգտուելով՝ «Իթթիհատ»ի վարիչներու դէմ յարուցուած դժգոհութիւններէն։ Ցարդ կազմըւած դահլիճներու, մանաւանդ վերջինին երերուն եւ վարանոտ քաղաքականութիւնը, Իթթիհատական վարիչներէն ոմանց նպաստաւորուիլը իրենց պետական դիրքէն, անոնց ամբարտաւան վերաբերումը թէ՛ ներսը՝ իրենց մէջ եւ թէ դուրսը՝ մայրաքաղաքի մտաւորական շարքերու մէջ ծագած դժգոհութիւններուն, եւ վերջապէս դժգոհ սպաներու խլրտումները բարձր զինուորականութեան մէջ՝ թէեւ եւ թիկունք եղան այդ ալակողմեան հոսանքին՝ ինքզինքն արտայայտելու։ Սատըգ պէյի հերձուածը, որ ապրիլ ամսու մէջ յանկարծ պոռթկաց՝ պատրաստուած էր ամիսներ առաջ։ Այդ խլրտումներու հետեւանքն էր որ Թալէաթ պէյ քաշուեցաւ, որուն հետեւեցաւ Հալաճեան փետրուարին եւ ապա Ճաւէր պէյը — երեք «երիտասարդ»ները Հագգը փաշայի դահլիճին։ Խորհրդարանին մէջ եւս՝ կուսակցապետ Խալիլին յայտրնեց Սէյիտ պէյ, ազակողմեան մը, մութ սադրանքներու մարդ, որով կառավարական շրջանակներու մէջ «Իթթիհատ»ի ձախակողմեան թեւի ազդեցութիւնը զգալապէս ինկաւ։ Խալիլին գործունէութիւնը իբր ներքին գործերու նախարար չուտով եկաւ փարատել այն պատրանքները որ կը սնուցանէր ձախը՝ կարծելով թէ Թալէաթի փոխարինումը Խալիլով՝ անձի եւ ո՛չ ուղղութեան փոփոխութիւն պիտի ըլլար։ Շատ չանցած իր գոյնը ցոյց տուաւ նաեւ դատական նախարար Նէճմէտտին մոլլա, որ թէեւ կասկածելի տարր՝ «երիտասարդ»ներուն հետն եղած էր միշտ՝ պատերազմի նախարար Սատըգ պէյի հանդէպ շատ երկդիմի դիրք մը բռնած ըլլալով՝ չէր վայելեր այլեւս նախկին վստահութիւնը։ Իբրեւ բուն իթթիհատական մնաց Խալրի պէյ (Էվքաֆի նախարար), որ անպայման կը հրաժարէր՝ եթէ վախը չունենայինՙ թէ վերջին դիրքն ալ ձեռքէ կը հանէին։ Հագգը փաշայի դահլիճը, որ ի սկզբան ամէնէն աւելի «Իթթիհատական»ը եղած էր բոլոր դահլիճներուն — այսօր կարելի է ըսել թէ ապա-իթթիհատութեամբ վերջացուց։

2.- Պետութեան ներքին խառնակ վիճակը՝ ապստամբական շարժումները (Ալբանիա, Արաբիա, Հաւրան, մակեդոնական չեկրոններ[?] եւայլն) թէ պիւտճէի վրայ ծանրացան ահագնապէս եւ թէ կառավարութեան ամբողջ ուշադրութիւնը կեդրոնացուցին իրենց վրայ։

3.- Թիւրք ժողովուրդը եւ աւատապետները չգրգռելու եւ ապստամբութեան չմղելու մտահոգութիւնին, որը մասնաւոր հոգածութեամբ մը կը մշակեն Հայաստանի եւ Քիւրտիստանի քիւրտեւթուրք հողատէր երեսփոխանները, քրտական խնդրի մը խրտուիլակը դնելով կացութեան անտեղեակ դահլիճին եւ Իթթիհատին աւելու։

4.- Հայ ժողովուրդի տնտեսապէս եւ քաղաքականապէս զօրացման հեռապատկերը Հայաստանի մէջ՝ թուրք ազգայնամոլներուն երկիւղ կ'ազդէ։ Խօսակցութեան մը մէջ Տոքթոր Նազմ պէյ յայտնեց թէ քիւրտ աւատապետները չատ յօժար են եղեր բռնատիրուած հողերը ետ դարձնելու, բայց անոնք կը վախնան եղեր թէ հայերը հոծ բնակչութիւն մը կրնան կազմել եւ ապագային մէջ զիրենք նեղել։ Դժուար թէ այս միտքը չբաժնէր ինքը Նազմ պէյ, որուն կը վերագրուի Մակեդոնիան իսլամ գաղթականներով բնակեցնելու ծրագիրը։ Առանց քաշուելու խոստովանած են մեզի, քանի քանի անգամներ, թէ մակեդոնական խնդիրը լուծելու միակ բանաւոր միջոցը որ կը գտնեն իրենք — իսլամ ովասիսներ կազմել՝ մակեդոնական զանգուածին մէջ։

5.- Դիտելի է որ Դ. զօրաբանակը իր աւանդութիւններով կը չարունակէ պաշտպան հանդիսանալ քիւրտ աշխրէթապետներուն եւ թշնամի՝ հայ տարրին զօրացման։ Ասկէ առաջ՝ Թահիր փաշայի հետեւած սիրալիր վարմունքը աւատապետներուն հանդէպ, ինչպէս նաեւ կարնոյ եւ Վանի կուսակալներուն (Ճելալ եւ Պեքիր Սամի պէյեր) բռնած կտրուկ ընթացքին հետեւանքով Պարսկաստան ապաստանած կարգ մը աւատապետներու եւ աւազակապետներու հանդէպ ցոյց տուած վրդովիչ կերպով մեղմ ընթացքը՝ Իթթիհատը կը վերագրէր Դ. զօրաբանակի հրամանատար Իպրահիմ փաշային, որ վերջ ի վերջոյ պաշտօնանկ ըլրին (յուլիս 1910)։

Այս տարի ալ նոյն զօրաբանակի քննիչ Օսման փաշային հրամաններուն պէտք է վերագրել Խոյթի բարձրացող զօրագունդին թոյլ վարմունքը՝ Խոյթի ահռելի ոճիրը կատարողներուն հանդէպ։ Օսման փաշային արտասանած խօսքերը Խասգիւղի մէջ կը յատկանշէին ոչ միայն Օսման փաշային, այլ Դ. զօրաբանակի սպայակոյտին մտայնութիւնը։

6.- Թէ «Իթթիհատ»ի եւ թէ կառավարական շրջանակներու կողմէ ցոյց տրուած յողդողդ եւ վարանոտ վերաբերումը մեզ չհագրգռող հրատապ հարցերուն (օրինակ՝ հողայինը, աւատապետութեան ջնջումը, ապահովութեան համար կտրուկ միջոցներ եւայլն) պէտք է բացատրել նաեւ այդ խնդիրներու մասին անոնց բացարձակ տգիտութեամբը։ Ո՛չ հողավէճին պարագաները ուսումնասիրած են, ո՛չ քիւրտ ժողովուրդի ներքին ուժերը գիտեն եւ ոչ ալ կը ճանչնան այն ափ մը աւազակապետները, որոնք կը չարունակեն վայելել կառավարութեան ներողամտութիւնը։

Պէտք է աւելցնել ասոր նաեւ ձեռնհաս մարդոց ան-

ռելի պակասը, եւ սիստեմատիկ եւ երկարաչունչ աշխատութեան անպատրաստ եւ անվարժ ըլլալնին։

7.- Դաշնակցութեան ընդգրկած խաղաղասիրական եւ խստիւ օրինապահ տակտիկը անպայման մեծ դեր կատարած է՝ Իթթիհատը եւ կառավարութիւնը մտահոգ չընելու համար հայկական նահանգներու մասին, հետեւաբար եւ անտարբեր մնալու համար մեր կենսական պահանջներուն հանդէպ։

*Պէտք է չմոռնալ որ ռուսական հալածանքները կովկասի մէջ, Նովոչերքասքի դատը՝ ապահովութիւն կը ներշնչեն «Իթթիհատ»ին թէ Դաշնակցութիւնը հարկադրուած է գոհանալ թուրքիոյ արդի պայմաններով եւ լռել**։

8.- Տակաւին լրիւ չուսումնասիրուած, բայց կարեւոր պատճառ մը նկատելու ենք նաեւ ռուս կառավարութեան դիւանագիտական հակազդեցութիւնը թուրք կառավարութեան քով, «երես չտալ» հայերուն եւ մասնաւորապէս Դաշնակցութեան։ Ներքին նահանգներուն մէջ ռուս հիւպատոսները իրենց պարտք համարած են միշտ «զգուշացնել» թուրքերը հայերուն ներկայացուցած «վտանգին» հանդէպ։

Ոչ նուազ հաւանականութեամբ կարելի է նոյն խորհրդածութիւնը ներելի համարել գերման դիւանագիտութեան համար, որուն Փոքր Ասիոյ արկածախընդրութեան առջեւ արգելք մը կրնայ համարուիլ հայ ժողովուրդը, իր կազմակերպական ուժերով։

9.- Հողավէճին առթիւ «Իթթիհատ»ի ցոյց տուած չկամութեան վերջին բայց ոչ-անկարեւոր մէկ պատճառն ալ կարելի է համարել Բիւրոյի եւ երեսփոխան ընկերներէն երկուքին՝ Գարոյի եւ Վարդգէսի միջեւ եղած տարաձայնութիւնը։ Մինչ Բիւրոն իր ներկայացուցչի բերնով intransigeant[2] էր իր պահանջներուն մէջ, յիշած երեսփոխան ընկերները հակամէտ էին զիջանելուն։ Այդ պարագան չէր կրնար խուսափիլ «Իթթիհատ»ի ներկայացուցիչներու ուշադրութենէն եւ չազդել անոնց տրամադրութեան վրայ։

«Իթթիհատ»ը գաւառներուն մէջ

Միակերպ քաղաքականութիւն մը ունեցած չէ։ Մինչ բաղդատաբար սիրալիր եղած են Կարին, Իզմիր եւ կարգ մը երկրորդական քաղաքներու մէջ, անհնարին եղած է Վան, Բաղէշ, մասամբ Տիգրանակերտ, նայելով տեղական կազմի մէջ գտնուողներուն անհատական եւ ընկերային չհաշերուն (Տիգրանակերտ-միայն քաղաքը, միւս կողմերը թոյլ)։

Տեղ տեղ պատահած է որ նոյնիսկ իթթիհատական ներկայացուցիչները (Սալոնիկէն կարգուած) չափազանց կասկածելի քաղաքականութեան մը հետեւած են — այսպէս Խարբերդ (ժանտարմի հրամանատար Ղանի պէյ) եւ Ատանա (Եագուպ Ճեմիլ պէյ)։

Երկու տեղ՝ Հալէպ եւ Այնթապ 1910ի Հոկտեմբերի մէջ քիչ մը տարօրինակ առաջարկներ եղած են տեղական «Իթթիհատ»ի կողմէն — ճուլուխի իրենց հետ, հաղորդելով իրենց՝ դաշնակցական անդամներու ցուցակը, հասոյթները եւայլն։

Իրաւունք չենք համարեր բացասական այս երեւոյթները վերագրել կեդրոնի հրահանգներուն, քանի որ ընդհանուր բնոյթ մը չունէին։ Ընդհակառակը՝ «Իթթիհատ»ը ինչպէս հաղորդեցին պաշտօնապէս, 1910 փետրուարի մէջ շրջաբերական մը ղրկեց իր մարմիններուն համագործակցելու Դաշնակցութեան, եւ այդ մասին անոնց անկեղծութեան վրայ կասկածելու պատճառ մը չենք տեսներ։

Խոստացան ոչ միայն պատուիրակներ ղրկել համերաշխութիւնը զօրացնելու — մինչեւ իսկ Կարնոյ մէջ հաստատել Խառն մարմին մը՝ արեւելեան գաւառներու գործերով զբաղող —, բայց չկրցան գլուխ հանել։ Այդ մարմնի իբրեւ անդամ, Նաջի պէյ երկար չմնաց հոն։ Իբրեւ շրջիկ պատուիրակ ղրկեցին Մուստաֆա Նեճիպ եւ Հագգը պէյերը գործակցութիւն քարոզելու։ անոնք ալ երկար չկրցան մնալ։ Առաջնի մասին (Մ. Նեճիպի) գովեստով խօսեցան իրեն հետ յարաբերող մեր ընկերները։ Ուշագրաւ են անոր դիտողութիւնները ներքին կացութեան մասին՝ համաձայն մեր տեսակէտներուն։

Անկարող եղան մարդ հասցնելու ամէն տեղ՝ բայց ուր որ դժգոհութեան ձայն մը ելաւ՝ դարմանեցին անմիջապէս։ Օրինակ կրնանք յիշել Խոիպ մոլլա անուն անձի մը պարագան։ Այդ մոլլան որ իբրեւ ներկայացուցիչ ղրկուած էր Վան՝ բան գործ ըրած էր չերիաթի քարոզութիւններով զբաղելու հոն։ Մեր բողոքին վրայ (Հոկտ. 1910) «Իթթիհատ»ը ետ կանչեց զինք։

Սխալ մը չենք ըրած ըլլար ըսելով՝ թէ Սալոնիկի կեդրոնի եւ մասնաճիւղերու յարաբերութիւնները ենթադրուածին չափ սերտ եւ կուռ չեն։ Եւ ատով պէտք է բացատրել Սալոնիկի կեդրոնին կողմէ յատուկ ներկայացուցիչներու անուանումը բոլոր վիլայէթներուն մէջ։ Բայց ատոնց մեծագոյն մասը անփորձ, գաղափարական պատրաստութենէ զուրկ եւ հեղինակութիւն չվայելող անձեր են դժբախտաբար։ «Իթթիհատ»ի ներքին տկարութեան գլխաւոր պատճառներէն մէկն է, առաջինը ըլլալով, յատակ ծրագրի մը չգոյութիւնը։

Մեր յարաբերութիւնը կուսակցութեան հետ

Թէ՛ օրինականացումէն առաջ եւ թէ ետք՝ յարաբերած ենք ն[երքին] գ[ործերու] նախարարին հետ, չատ

**) Պատճառ մը նաեւ ներքին պայքարի հետեւանքով Դաշ[նակցութեան] կարծեցեալ տկարացումը։*

2.- Ֆրանսերէն՝ անգիջող։

*յաճախ երբ Թալլադ պէյ կը գտնուէր պաշտօնին վրայ, իսկ Խալիլ պէյի օրով անգամ մը եւս**: Այն գործերը որ հնարաւոր է եղած երեսփոխան ընկերներու միջոցով կատարել — այդպէս ալ ըրած ենք: Այդպէս՝ գաւառներէն եկած բազմաթիւ դիմումները, այլեւայլ ու զանազան խնդիրներու մասին: Այս առթիւ թելադրած ենք մեր կ. կ.ները տեղին վրայ աշխատիլ — բան մը որ արդիւնաւոր հետեւանք ունեցած է: Բազմաթիւ խնդիրներ լուծում գտած են տեղին վրայ՝ սիրալիր եւ տակտով յարաբերութիւններու շնորհիւ, որոնք անլուծելի պիտի մնային, եթէ կեդրոնին դիմուէր: Այսպէս՝ Վան, Կարին, Սըվազ, Տրապիզոն, Ատանա, Կեսարիա եւայլն: Եւ ատոնց մէջ՝ նոյնիսկ հողային խնդիրներ (Վան):*

Խալիլ պէյի օրով դիտուած չկամութեան իբրեւ օրինակ՝ Սեպուհի եւ Մարզպետի ներման ձգձգումը, եւ Գասպարի (Իզմիր) վճռին հաստատումը:

***) կարեւոր գործը այդ յարաբերութիւններու չնորհիւ՝ ծրագրի օրինականացումն է. կառավ[արութեան] կողմէ հեռագրեր՝ ճանչնալու բոլոր մեր կոմիտէները:*

«Իթթիհատ»ի հետ գործակցութիւն Պարսկաստանի գործերու չուրջ: — Խառն մարմին մը Իթթ[իհատ], Դաշ[նակցութիւն] եւ պարսիկ[ներ] — կարաբէկովի մեկնումը Վան եւ ապա հեռացումը: — «Իթթ[իհատի]» ներկ[այացուցիչ]ի ինքնագլուխ գործունէութիւնը եւ չկամութիւնը Դաշ[նակցութեան հետ] գործակցելու (Տես Վանի նամակները. Գատրի պէյի բռնած դիրքը):

Հայ նախարարի անուանման պարագան.— Հալաճեանի հրաժարումէն ետք՝ Գարոն կ'առաջարկուի Իթթ[իհատի] կողմէ: Ի սկզբան հաւանութիւն՝ նկատի ունենալով պէտքը — մանաւանդ երկաթուղիի հարցին դէմ Հագգը փաչայի ընդդիմութիւնը: Ցետոյ սակայն հրաժարելով այդ միտքէն՝ լաւագոյն համարելով Զօհրապի վրայ պնդել — ընդունելով թէ այդ դահլիճի մէջ ո'եւէ չինարար եւ սիստեմատիկ աշխատանք անհնարին է եւ դահլիճը կարճ կեանք ունենալուն՝ compromettre[3] *չընել մեր ընկերը:*

3.- Ֆրանսերէն՝ վտանգի ենթարկել:

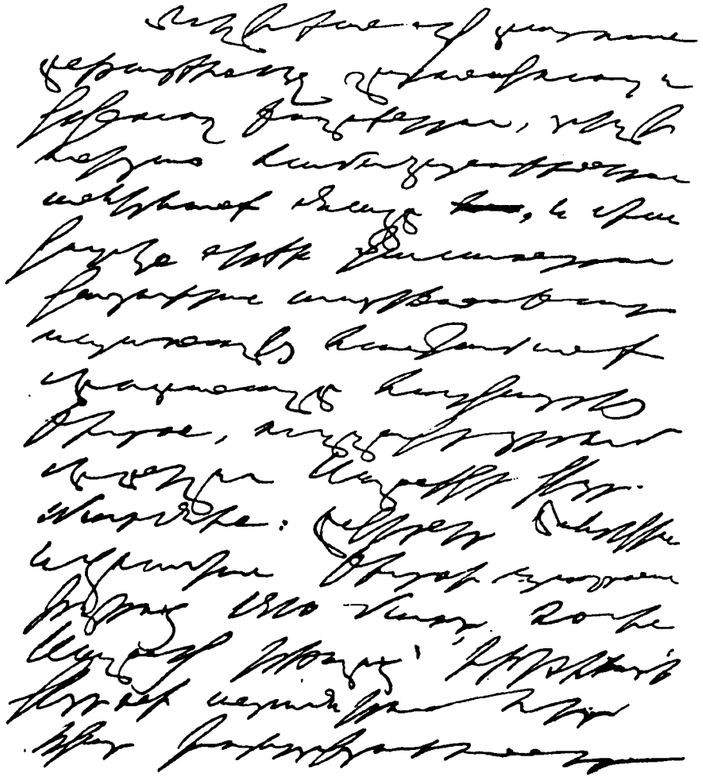

Նմոյշ՝ Վռամեանի ձեռագրէն

Փաստ. 78ա-2

Բ 2.– ՅԻՇԱՏԱԿԱԳԻՐ Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ԵՒ «ԻԹԹԻՀԱՏ ՎԷ ԹԵՐԱԳԸԼ» ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒ ՓՈԽԱԴԱՐՁ ՅԱՐԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒ ՄԱՍԻՆ

Պատրաստուած Զ. Ընդհանուր Ժողովի որոշումով

Համերաշխ գործակցութիւն Սահմանադրութեան հռչակումէն առաջ

Երկու կուսակցութիւնները ալ համերաշխ գործակցութեան հրամայական կարեւորութիւնն ընդունեցին տակաւին 1907 Դեկտեմբեր 27-29 Համաժողովին մէջ՝ Փարիզ, ուր համաձայնութեան եկան երեք կէտերու վրայ. ա) գահընկէցութիւն Սուլթան Համիտի. բ) Արմատական փոփոխութիւն հին ռեժիմին. գ) Հաստատում ներկայացուցչական ռեժիմի (խորհրդարան):

Համերաշխութեան բեղուն գաղափարը մեռած տառ մը չթողուլ եւ իր որոշումները իրագործել կարենալու համար, Փարիզի համաժողովը չափազանց կարեւոր քայլ մը առաւ՝ ընտրելով անպայման Խառն կոմիտէ մը, համաժողովին մասնակցող կուսակցութիւններու ներկայացուցիչներէն: Իւրաքանչիւր կուսակցութիւն զբաղած էր նոյն պահուն իր ստանձնած յանձնառութիւնները կատարելու աշխատութեամբ: 1908 Փետրուարի մէջ՝ նշանակուած էր Խառն մարմնին ժողովը Վիեննա, բայց տեղի չունեցաւ: Սակայն այն պարագան իսկ, որ «Իթթիհատ»ի կողմէն Ահմէտ Ռիզա պէյ Դաշնակցութեան դիմել հարկ տեսաւ 1908ի Մարտ ամսուն մէջ՝ Սալոնիկեան ապստամբութեան հետ զուգահեռաբար չարժում մը ստեղծելու առաջարկով՝ հայկական նահանգներուն մէջ — բաւական ապացոյց մըն էր հաստատելու համար Փարիզի մէջ կնքուած համաձայնութեան լրջութիւնը: Հանրածանօթ իրողութիւն մըն է, որ Դաշնակցութեան Հայաստանի կոմիտէները անկարող եղան օսմանեան յեղափոխութեան մասնակցելու, մեծապէս դժբախտ պատահարի մը հետեւանքով — Վանի ծանօթ դաւաճանութիւնը 1908 մարտին, անոր հետեւող խուզարկութիւններով, որու միջոցին կառավարութեան ձեռքն անցան մեր զէնքի պահեստները Վանի նահանգին մէջ:

Այդ իրողութիւնը եկաւ յուզելու Դաշնակցութեան ծրագրին անտեղեակ թուրք հասարակութիւնը, մինչ միւս կողմէն՝ «Իթթիհատ»ի հետ մեր կնքած համե[րա]չխութեան պարագան (Փարիզի համաժողովին որոշումները) տակաւին անծանօթ կը մնային Արեւելեան Անատոլուի մէջ: Իսկ «Իթթիհատ»ի պատուիրակը՝ Նաջի պէյ, որ Վան մտնելու համար ճամբայ ելած էր ատենէ մը ի վեր, իր զբաղումներու պատճառով կը յապաղէր Խոյ (Պարսկաստան):

Սահմանադրութեան հռչակումէն ետք

Սահմանադրութեան հռչակումէն ետք, Պոլսի մէջ կազմուած Խառն մարմինը՝ Իթթիհատ, Սապահետտին եւ Դաշնակցութիւն կուսակցութիւններէն՝ ունեցաւ իր կարեւոր դերը Ազատութեան առաջին ամիսներու քաղաքական փափուկ կացութեան մէջ: Այդ գործակցութիւնը արդարեւ դրական եղաւ իրական համերաշխութեան մը թուրք եւ հայ ցեղերուն միջեւ, աստիճանաբար տկարացնելով ատելութեան եւ տառապանքներու յիշատակները՝ հայ ժողովրդի սրտին մէջ:

Քիչ ետք այդ խառն մարմինը կը լուծուէր տեղի տալով խորհրդարանական խառն խմբակի մը՝ կազմուած Իթթիհատ եւ դաշ[նակցական] երեսփոխաններէ, տնօրինելու համար յատկապէս բոլոր այն գործերը, որ կը վերաբերէին Թուրքիոյ հայերուն:

Մինչ Դաշնակցութիւնը անվերապահօրէն կը յարէր Օսմանեան սահմանադրութեան, կը դադրեցնէր իր դաւադրական գործունէութիւնը, Երկրին մէջ կը ցրուէր իր յեղափոխական խումբերը, կը դադրեցնէր իր եւրոպական պրոպագանդը, խաղաղ՝ խորհրդարանական պայքարի միջոցով հետամտելու համար իր ծրագրին իրականացումին — տեղի կ'ունենար մարտ 31ի յեղաշրջումը: Անժխտելի իրողութիւն մըն է այլեւս թէ կայսրութեան ապագային սպառնացող այդ տագնապալի օրերուն ո'րքան անվեհեր եւ ինքնազոհ առաջ նետուեցան Դաշնակցութեան կոմիտէները՝ խաղաղութիւնն ու կարգը պահպանելու համար իրենց ազդեցութեան բոլոր շրջանակներուն մէջ: Աւելորդ չէ յիշել անոնց կատարած փրկարար դերը յատկապէս Վանի, Բաղէշի եւ կարնոյ կուսակալութիւններուն մէջ, Պոլիս եւ այլուր: Բոլոր այն ընկերները եւ զօրականները, որոնք կը գտնուէին վտանգուած այդ վայրերը՝ կրնան վկայել եւ կը վկայեն այդ մասին. աւելորդ չէ յիշատակել յատկապէս ազատարար բանակի հրամանատարը. Մահմուտ Շեւքէթ փաշա մասնաւոր գրութեամբ, ուղղուած Պոլսի մեր կոմիտէին՝ գնահատումի եւ վստահութեան նշանակալից ապացոյցը կը բերէ այլապէս այդ մասին:

Ատանայի Եղեռնը

Այդ ամէնը չափազանց սուղի արժեցան հայ ժողովրդին։ Բռնակալութեան այս հոգեվարքի ցնցումներուն հանդէպ ցուցադրուած դիմադրութեանը քաւել նորէն վիճակուեցաւ հայ ժողովուրդին։ Ատանայի եղեռնագործութեան վրայ կանգ չենք ուզեր առնել, բայց զոր մոռնալու չէին ու չեն թուրք առաջադէմ տարրերը՝ ահաւոր փորձութիւն մըն էր որ երբեք կանգնած ըլլայ հայ քաղաքական գործիչներու առաջ[?]*։ Եւ սակայն Դաշնակցութիւնը կրցաւ բարձր մնալ վայրկեանի տպաւորութիւններէն եւ թելադրութիւններէն, տեղի չտուաւ հայ ժողովուրդի մէջ ծայր տուած եւ բորբոքած արդար ցասումին եւ կսկիծին, դէմ գնաց իր ժողովուրդի տրամադրութիւններուն, զոհելով մինչեւ իսկ իր կազմակերպական շահերը — եւ ձեռք տուաւ «Իթթիհատ»ին աւելի հանդիսաւոր խոստում մը կնքելու, մոռցնել տալու համար եղեռնով լի անցեալը ու ներկան, պատրաստելու համար հաշտութեան ապագայ մը՝ գալոց սերունդներուն։ Մեր խօսքը՝* Սալոնիկի համաձայնութեան (*Օգ*[*ոստոս*] 20, 1909) *մասին է, զոր կը բերենք հոս ամբողջութեամբ*[4]*։*

Այդ Համաձայնութիւնը, որ Ատանայի եղեռնէն հազիւ չորս ամիս ետք կը կնքուէր՝ որքան ալ որ տարտամ իր ընդհանուր յանձնառութիւններով, գործակցութեան գետինը անգամ մը եւս կը ճշդէր երկու կուսակցութիւններուն միջեւ, ամրապնդելով կապերը, որոնք թուլցած էին այն օրէն, երբ «Իթթիհատ»ը յաջողած էր ձեռք առնել կառավարութեան ղեկը։

Կ'արժէ պահ մը կանգ առնել այդ համաձայնութեան կէտերուն վրայ, որովհետեւ ցաւ է ըսել, որ անոր գոյութիւնն իսկ մոռացութեան տրուեցաւ (մեռած տառ մնաց) յատկապէս «Իթթիհատ»ի գաւառական ճիւղերուն կողմէ։

Որքան ալ տարտամ այդ համաձայնութիւնը, մէկ բանի մէջ — այն որ «Իթթիհատ վէ Թերագգը»ն հանդիսաւորապէս կը ստանձնէր Դաշնակցութեան հետ համերաշխ գործակցիլ երկու կարգի նկատումներով։

Առաջին՝ ապահովելու հետեւեալ յանձնառութիւններու կատարումը. ա) Սահմանադրութիւնը կիրարկել. բ) հանրային զարգացումը անսասանօրէն ամրապնդել. գ) յետաշրջական շարժումներու հաւանականութեան դէմ միջոցներ ձեռք առնել. դ) հակահայկական նախապաշարումները քննադատել ու ցրել. ե) նահանգային իրաւանց ընդարձակման հետամտիլ։

Երկրորդ՝ որ ամէնէն կարեւորն է եւ իրապէս բուն շարժառիթն է այդ համաձայնութեան կնքումին, ամփոփուած է համաձայնութեան 5*րդ կէտին մէջ։—*

Քաղաքականութեան եւ քաղաքակրթութեան կորկնակ տեսակէտներէ յետամնաց արդի վիճակը Թուրքիոյ՝ չի կրնար նպաստաւոր ըլլալ հակամարտ կուսակցութիւններու պայքարին։

Մարտ 31-ը կը խնայուէր այս երկրին եւ անոր հետ Ատանայի աղէտները եթէ «Իթթիհատ»ը տեսակ մը գինովցած իր յաջողութիւններէն՝ մենատէրը դառնալ չնկրտէր կառավարական մեքենային եւ չարգիլէր քաղաքականապէս տարբեր գաղափարներու ծաւալումը։ Այդ համոզումն է որ դրդած է Սալոնիկի համաձայնութեան ստորագրողները յատուկ յօդուածով մը չեշտելու կրկին ու կրկին «ձեռք ձեռքի տուած աշխատելու» *անհրաժեշտութեանը երկու կուսակցութիւններուն միջեւ՝ նոր եւ աղէտալի ցնցումներէ փրկելու համար Թուրքիան։*

Օգոստ. 20-ի համաձայնութեան կարեւորութիւնը Կիլիկիոյ համար

Կը համարձակինք կարծել որ Թուրքիոյ քաղաքական վարկի համար այնքան տագնապալի պահու մը, որպիսին էր Ատանայի եղեռնը, այդ համաձայնութեան կնքումը ամէնէն աւելի տառապած ու տակաւին արիւնլուայ հայ ժողովուրդին քաղաքական գործօն կուսակցութեան կողմէն՝ քաղաքականապէս աննշան օգնութիւն եւ ծառայութիւն ըլլալէ զատ՝ ընդհակառակը թանկագին աջակցութիւն մըն էր սահմանադրական Թուրքիոյ կառավարութեան։

Այդ համաձայնութիւնը կարեւորութիւն մը կ'ունենար անով որ հեռու մասնաւոր փոխադարձութիւններու *հանգամանք մը կրելէ՝ տոգորուած էր լոկ ընդհանուր պետական շահերու մտահոգութեամբ։*

Աւելորդ կը համարենք ծանրանալ մատնանշելու համար Դաշնակցութեան բոլոր մարմիններու ցարդ ցոյց տուած ուղղամիտ վերաբերումը այդ համաձայնութեան ոգիին եւ տառին, նոյնիսկ այն գաւառներու մէջ, ուր իթթիհատական տեղական մասնաճիւղը անցեր է տեղին հարստահարիչներուն եւ հայատեացներուն ձեռքը։ Աւելին կ'ըսենք։ Դաշնակցութեան ղեկավար մարմինները մէկէ աւելի անգամներ փութացին հաղորդել «Իթթիհատ»ի կեդրոնին կամ մասնաճիւղերուն իրենց ձեռք բերած բոլոր այն կարգի լուրերը եւ տեղեկութիւնները, որոնց հարկ էր իրազեկ ըլլալ թուրք քաղաքական շրջանակները՝ պետական ընդհանուր շահերու տեսակէտէն։ Կրնայինք մանրամասնել այս կէտը, եթէ անյարմար չնկատէինք խորհրդապահական տեսակէտէ (այդպիսի դէպքերը, Մակու, ռուսական ինտրիկները, Պարսկաստանի շարժման մեր մասնակցութիւնը)։

Այս բոլորէն ետք՝ գանք ճշդելու թէ ինչպէս գործադրուեցաւ Սալոնիկի այդ համաձայնութիւնը վերջին երկու տարիներուն մէջ։

4.- Արձանագրութեան մէջ նշուած բայց մէջբերուած չէ խնդրոյ առարկայ համաձայնութիւնը։ Այս մասին տեսնել թիւ 1 ծանօթագրութիւնը, էջ 145։

Խառն մարմինը

Օգոստոսի համաձայնութիւնը կը պարտադրէր երկու կողմն ալ «միացած ուժերով», «միասիրտ հաստատակամութեամբ» եւ «ձեռք ձեռքի տուած» աշխատելու եւ պայքարել[*ու*]*»։*

Այդ յանձնառութիւնները մէկ պայմանով կարելի էր կատարել — եթէ երկու կողմի ներկայացուցիչներէ կազմուած խառն մարմիններ համերաշխ համաձայնութիւն մը զգային տուեալ պարագաներու մէջ երկու կողմերու բռնելիք ընթացքը ճշդելու։ Գործակցութեան այդ կերպը ընդունուած էր տակաւին Փարիզի համաձայնութեան մէջ։ Կը մնար նոյնը կիրարկել այս անգամ եւս, աւելի կանոնաւորութեամբ։ Համաձայնութեան ստորագրումէն վեց ամիս ետքը՝ հազիւ 1910 *սկիզբը հնարաւոր եղաւ կազմել այդ մարմինը, Պոլսոյ մէջ, այն ենթադրութեամբ որ նման մարմիններ հետզհետէ պիտի կազմուէին նաեւ գաւառներու մէջ, տեղական գործերու ձեռնհասութեամբ։*

Խառն մարմինը չատ անկանոն գործեց. հազիւ 14 *գումարում ունեցաւ այդ երկու տարիներու ընթացքին մէջ,— ոչ բոլորը լիագումար, շնորհիւ այն պարագային, որ իթթիհատական անդամները հետամուտ չեղան անոր կանոնաւորման՝ պատճառներով, զորս մեզի չի վերաբերիր որակել հոս։ Աւելցնենք նաեւ թէ մօտ* չորս ամիս՝ 1910 *մարտ, ապրիլ, մայիս եւ յունիս ամիսներու մէջ հնարաւոր չեղաւ նիստ գումարել, հակառակ խառն մարմնին դաշնակցական անդամներու կրկնակի պահանջներուն։*

Այդ ժողովները մեծ մասով բարեկամական խօսակցութեան *բնոյթ կրեցին, քան որոշումներու յանգելու նպատակով ի մի եկած գործի մարդոց խորհրդակցութեան մը։ Կարեւոր որոշումները եւ «Իթթիհատ»ի անունով եղած* խոստումներէն *ո՛չ մէկը չիրագործուեցաւ։ Անիրաւ չըլլալու համար յիշատակենք որ գործադրուեցան վարչական երկրորդական գործեր՝ պաշտօնեաներու փոփոխութիւն, պաշտօնանկում կամ անուանում հայաբնակ նահանգներուն մէջ։ Այսքան միայն, եւ ան ալ ո՛չ բոլորը։*

Գործակցութեան պակաս ընդհանուր պետական խնդիրներու շուրջը — ամէնէն աչքառու կէտն է այդ յարաբերութիւններուն մէջ։ Ոչ խառն մարմինին առջեւ, ո՛չ ալ դաշնակցական երեսփոխաններու խմբակցութեան առջեւ դրուեցան պետութեան ընդհանուր քաղաքականութեան վերաբերող հարցերը (արտաքին թէ ներքին)։ Ո՛չ օրէնսգէտներու, ո՛չ նախարարական փոփոխութիւններու կամ դահլիճի կազմութեան, ո՛չ արտաքին քաղաքականութեան տագնապներու, ո՛չ հայ երեսփոխաններու ընտրութեան մէջ — ո՛չ մէկ անգամ դիմում եղաւ Դաշնակցութեան ձեռնհաս մարմիններու կարծիքն ալ հարցնելու։ «Իթթիհատ»ի մեր ընկերներէն եւ Դաշնակցութենէն վրիպեցաւ եւ այն կարեւոր պարագան՝ թէ «Սահմանադրութեան կիրառումը», «հանրային զարգացման ամրապնդումը», «յետաշրջականներու դէմ պայքարը» եւ «ձեռք ձեռքի տուած աշխատանքը», որ կը հարկադրէր Օգոստոսի համաձայնութիւնը՝ այնպիսի ծանրածանր պատասխանատուութիւններ էին՝ որոնց անհնար էր հաւատարիմ մնալ առանց համազօր իրաւունքի մը՝ գործակցելու իթթիհատական Թուրքիոյ ներքին եւ արտաքին քաղաքականութեան, օրինաբար, քաղաքական եւ մտաւորական չափով մը։ Եւ վերջապէս, եթէ Օգոստոսի համաձայնութիւնն իսկ տեղի ունեցած չըլլար, իրաւունք ունենալ կը կարծենք պնդելու թէ Դաշնակցութեան տնտեսականընկերային ծրագիրը, անոր գերազանցապէս ընդհանուր պետական հանգամանք կրող պահանջները՝ արտայայտուած իր պլատֆորմին մէջ, անոր երկարամեայ փորձառութիւնը եւ տրամադրելի մտաւոր ուժերը, անոր թափած արիւնը Փոքր Ասիոյ ժողովուրդներու ազատագրութեան համար՝ առանց կրօնի ու ցեղի խտրութեան, ըլլա՛յ Կովկաս թէ Պարսկաստան, եւ վերջապէս անոր անվերապահ յարումը նոր Թուրքիոյ վերածնութեան գործին, կը կրկնենք, պէտք էր բաւէին, կը կարծենք, բարոյապէս հարկադրելու համար «Իթթիհատ»ը, որ օգտուէր անոր խորհուրդներէն, փրկելու համար երկիր մը, որ հայրենիքը չէր միայն թուրք ցեղին։*

Ոչ իսկ ընտրական արդարութիւն հայ ժողովուրդին

Օգոստոս 20-ի համաձայնութեան մէջ դաշ[*նակցական*] *պատուիրակներ ոչ իսկ բառ մը սպրդեցուցած* [*էին*] *այն անժխտելի ու տարրական փոխարինութեան մասին, որ հայ ժողովուրդը իրաւունք ունէր ակնկալելու նոր ռեժիմէն։ Բռնապետական ռեժիմը երկարատեւ, անընդհատ, բացառիկ ու մասնաւոր օրէնքներով ու կարգադրութիւններով ֆիզիքապէս եւ տնտեսապէս բնաջինջ ընել ջանացեր էր օսմանցի հայը։ Նոր ռեժիմը պարտաւոր էր դարմանել այդ ահաւոր չարիքը, հնարաւորութեան սահմանին մէջ, նոյնպէս բացառիկ միջոցներով։ Հարիւր հազարներով կոտորուածներուն եւ սպանուածներուն յարութիւն կարելի չէր տալ, միլիոնաւոր ոսկիներու կողոպուտը եւ թալանը անդարձ գացած էր։ Ատոնց մասին չէր խօսքը։ Երբ ժողովուրդ մը որոշած էր խեղդել իր սրտին մէջ ու առյաւէտ մոռնալ ատելութեան եւ փոխվրէժի ամուլ եւ աղիտաբեր զգացումները, նոր Թուրքիոյ վերածնութեան մէջ իր ապագան ստեղծելու անսասան հաւատքով,—* գործնականը

*) (*Հոս դնել եւ ընդհ. քաղաքականութեան սխալները՝ աւատականութեան եւ լիդերներու* [?] *զօրացումը, տնտեսական խնդիրներ, երկաթուղիներու խնդիրներ եւայլն*)։

եւ կարելիւն միայն կրնար պահանջել, եւ այդպէս ալ ըրաւ. եւ ո՞վ կրնայ ժխտել թէ քաղաքական չափաւորութեան աւելի մեծ ապացոյց մը կրնար կամ կրցեր է երբեք տալ ոեւէ ազգ, որ անցած ըլլար արիւնի ու չարչարանքի այն ծովէն որ բաժին ինկաւ Հայուն։

Դաշնակցութիւնը Օգոստոս 20-ի համաձայնութեան մէջ չդրաւ այդ խնդիրները։ — *Նոր ռեժիմը եւ «Իթթիհատ»ը նախատեսելու համազօր պիտի ըլլար իբր պայման առաջարկել բան մը, որ անուանարկիչ պայմանն էր ոեւէ համաձայնութեան — որովհետեւ բարոյական արդարութեան պահանջն էր այդ, նոր ռեժիմի մը* raison d'être-*երէն*[5] *ապահովաբար առաջինը։ «Իթթիհատ»ը որ հաշտեցումի եւ խաղաղեցման անունով հրապարակ կ'իջնէր նոր Թուրքիան ստեղծելու, պէտք չէր որ անգիտանար այդ հրամայական պայմանը։*

Կ'ենթադրուէր թէ Խառն մարմինին առաջին գործը պիտի ըլլար՝ հին չարիքները աստիճանաբար դարմանել եւ միանգամայն ապահովել հայ ժողովուրդի ազատ զարգացումը, իր ազգային մշակոյթի բոլոր շրջանակներուն մէջ, եւ զուգընթաց՝ պետութեան ընդհանուր եւ միւս ազգերու նոյնքան համազօր չահերուն։

Այդպէս չեղաւ դժբախտաբար։ Խօսինք օրինակներով։

I *Հողային վէճը։* — *Բռնի կամ օրինական կեղծիքներով հայ ժողովուրդի յափշտակուած հողերուն իրենց հարազատ տէրերուն ետ տրուիլը սկզբունքով ոչ մէկ օսմանցի կրցած է ժխտել ցարդ։ Տնտեսապէս քայքայուած ժողովուրդին տրուելիք գոհացումը ուրիշ բան մը չէր կրնար ըլլալ թէ ոչ իր ապրուստի աղբիւրը վերադարձնել իրեն։ Լսենք անմիջապէս թէ խոստումները չեն որ պակսեցան։ Քեամիլ փաշային վարչապետութեան օրով որոշուեցաւ քննիչ յանձնաժողովի մը առաքումը։ Ձեռնհաս ու անաչառ պաշտօնեաներու խումբ մը պիտի պտտէր հայաբնակ նահանգները տեղին վրայ քննելու եւ վարչական եղանակով զրկուած հայը իր սեփականութեան մէջ հաստատելու համար։ «Իթթիհատ»եան երեսփոխանները մերժեցին այդ գործնական եւ իմաստուն ձեռնարկը, որ եթէ ընդունուէր, մինչեւ այսօր երեք տարուան ընթացքին մէջ, թերեւս վերջնականապէս գոցած ու սպիացուցած ըլլար վէրք մը, որ երթալով ախտաւոր բնոյթ մը կը ստանայ եւ կը սպառնայ ծանր բարդութիւններով։*

Երկրորդ փորձ մը եղաւ Հիլմի փաշայի վարչութեան ատեն, 1909 (1327) Օգոստոս 27 որոշումը պետական խորհուրդին, վաւերացուած կայս[երական] իրատէով, որ իրաւունք կու տար իտարէ մէճլիսներուն՝ ճշդել սեփականութեան իրաւունքը կալուածաթղթերու հնութեամբ եւ տուրքերու ընկալագրով, եւ յանձնել օրինական տէրերուն, հակառակորդ կողմին վերապահելով դատարան դիմելու իրաւունքը։ Որքան ալ թերի՝ այս որոշումը նորէն կիսամիջոց մըն էր, որ տեղ տեղ օգնեց խղճամիտ կուսակալներուն՝ կարգ մը վէճեր տնօրինելու։

Սակայն պետական խորհուրդի նոր ձախորդ որոշումը 1910-ի գարնան եկաւ նախորդը կասեցնելու, իտարէ մէճլիսներու ձեռնհասութիւնը մէկ տարուան մէջ միայն տեղի ունեցող վէճերու սահմանափակելով զայն։ Նոր խառնակութիւն, նոր զրկանքներու եւ նոր բռնութիւններու տեղի տուաւ այդ խնդիրը։ Շատ բըլնատէրեր վերստին տէր եղան արդէն յանձնած հողերուն։ Հայերուն կ'առաջարկուէր դատարան դիմել։ Դատարաններու անձեռնհասութիւնը եւ անոնց թերի կազմը հանրածանօթ իրողութիւն մըն է, զոր կը խոստովանին բոլոր բարձրաստիճան պաշտօնեաները։ Մ՚ը հայ գիւղացին, եթէ դրամ իսկ ունենար, քաջութիւնը պիտի ունենար տարիներով հարստահարիչներու ազդեցութեան տակ գտնուող, անոնց ազգական կամ կաշառուած դատարաններու առջեւ իր դատը վարելու։ Եւ ո՞ր հայը կամ քիւրտ հողագործը պիտի երթար վկայելու ի նպաստ զրկուածի մը, երբ հարստահարիչներու գնդակը իրականութիւն մըն է, իսկ կատարուած վկայութեան պաշտպանութիւնը՝ կեղծիք մը։ Խոյթի ոճիրները կ'ազատեն մեզ՝ նոր ապացոյցներով ծանրաբեռնելէ այս գրութիւնը։

Այդ որոշումը համազօր էր ըսելու հայուն եւ քիւրտին — նոր ռեժիմը որոշած է ձեր հողերը չտալ ձեզի, եւ պաշտպանել բռնատիրութեան իրաւունքը։ Խոստովանութիւն վարչական ոյժով կատարուած։

I *Եվգաֆը* *սիստեմատիկաբար հետամուտ եղաւ անարդարութեան մը, որ կրնար դարմանուիլ նոյն կառավարութեան վարչական միջամտութեամբ միայն։ Եւ խորունկ ցաւով հարկադրուած ենք արձանագրել հոս, թէ այդ կարճամիտ եւ իր հետեւանքներով աղէտալի որոշումը տեղի ունեցաւ ամէնէն իթթիհատական կարծուած դահլիճի մը օրով՝ երբ պաշտօնի վրայ կը գտնուէին Թալէաթ եւ Ճաւեր պէյերը։ Թալէաթ պէյ արդարացնել փորձեց միշտ, առարկելով թէ հայ նահանգներուն չէր վերաբերեր այդ որոշումը, բայց ետ չառնուեցաւ ան եւ տակաւին մինչեւ այսօր կը մնայ ի զօրու։ Եւ բան մը որ կու գայ զօրացնելու այս առիթիս ստեղծուած <u>անվստահութիւնը՝</u> այն պարագան է որ նոյնիսկ դատական վճռով ճանչցուած իրաւունքները գործադիր իշխանութիւնը գլացաւ յարգել։ Բազմաթիւ փաստերէն յիշենք՝ Վանի Վարագայ վանքի Այտկանը[?] գիւղի, Կարնոյ Սանասարեան վարժարանի ծանօթ արտերուն, Արճէշի Մեծոփայ վանքի արտերուն, Իզմիր՝ Արմաշի հողերուն եւ բազմաթիւ նման դէպքեր։*

II *<u>Ապահովութիւնը հայաբնակ նահանգներուն մէջ.—</u>*

Հողային վէճին հանդէպ այս եղեռնական ընթացքը չէր կրնար չանդրադառնալ երկրին ապահովութեան վրայ։ Ապացուցանելու պէտք չկայ այլեւս թէ վէճը երկու ցեղերու մէջ չէ՝ հայու եւ քիւրտի, այլ մէկ կողմէն՝ քիւրտ աւատապետներու եւ վերջին երեսուն տարիներու միջոցին երեւան եկած չարագործներու, եւ միւս կողմէն՝ անպաշտպան հայ գիւղացիներուն։

Հայուն հողը հայուն վերադարձնելով՝ քիւրտ գիւղացին չէ որ զրկանքի պիտի ենթարկուէր, այլ քիւրտ բռնատէրը, որ իրրեւ միրիւբ[6] *բերած նստեցուցած է քիւրտ հողագործը, չահագործելով զայն չարաչար կերպով։*

Երբ ազատութեան, եղբայրութեան, հաւասարութեան եւ արդարութեան անունով խօսող կառավարութիւնը չուզեց տարրական արդարութիւնը իրագործել հայուն նկատմամբ, շատ բնական էր քիւրտ բռնատէրը մնաց իր համոզման մէջ թէ անունները փոխուած էին, բայց ոչ իրերը։ Կառավարութիւնը հարստահարողներու կողմն էր — այս էր տխուր, բայց մերկ իրականութիւնը։ Ու ազատութեան առաջին օրերու մէջ զսպուած քիւրտ հարստահարիչը՝ աստիճանաբար վերաղարձաւ իր այն բարքերուն, որ չափազանց ծանօթ են արդէն։

Բայց միւս կողմէն հայ գիւղացին չէր կրնար այդքան դիւրաւ հրաժարիլ իր անկապտելի իրաւունքէն. եւ յամառութեամբ մը պիտի հետապնդէր յափշտակիչը։

Հետեւանքը եղաւ ոճիրներու չարք մը, որոնց մէջ առաջնութեան իրաւունքը կը մնայ Նէմրունի սպանութիւններուն (Վանի վիլայէթի), բայց զոր եկաւ գերազանցելու՝ Խոյթի Թաղավանքի ահռելի ոճիրը (ուր հոգի, մէկ ընտանիք, կանխամտածութեամբ խողխողուած, նոյն օրը, երկու կէտի վրայ)։

Անապահովութեան սաստկանալուն նպաստեց նաեւ կառավարութեան ներողամիտ դիրքը չարագործներուն հանդէպ։ Ազատութեան հռչակումէն մինչեւ այսօր (1908 Յուլիս — 1911 Յուլիս) երեք տարուան ընթացքին մէջ պատահած ոճիրներուն հեղինակներէն եւ ո՛չ մէկը օրէնքի տրամադրած պատիժը կրեց, հայաբնակ նահանգներու մէջ հայերու վրայ կատարած յանցանքներու համար։

Ո՛չ Ալճեվազի, ո՛չ Նէմրունի, ո՛չ Խոյթի, վիշելով միայն խմբական ոճիրները, ո՛չ մէկուն իրական հեղինակները ձերբակալուեցան եւ պատժուեցան։

Կառավարութեան թոյլատու այս ընթացքը բնականաբար վերստին առաջ բերաւ տգէտ խաւերու մէջ հին ռեժիմին յատուկ այն յանցապարտ դրութիւնը, թէ հայուն կեանքն, ինչքը եւ պատիւը կրնար անպատիժ բռնաբարուիլ, իշխանութեան լռելեայն հաւանութեան տակ։

Աւելորդ կը համարենք մանրամասն ցուցակը ներկայացնել հոս վերջին երեք տարիներու ոճիրներուն, բռնաբարումներուն, ահաբեկումներուն, խոշտանգումներուն եւայլն։ Պատրիարքարանը, խորհրդարանի հայ երեսփոխանները քանի մը անգամներ ներկայացուցած են յիշատակագրեր այդ ուղղութեամբ։ Դաշնակցութեան կողմէ եւս ամիսներ առաջ Իթթիհատի Սալո-

նիկի կեդրոնին եւս գրուած է։ Բաւ համարենք յիշել որ շատ չափաւոր հաշուով մը՝ հետեւեալ պատկերը կ'ունենանք՝

— Սպանութիւններ
— Վիրաւորում
— Բռնաբարում
— Առեւանգում
— Բռնի իսլամացում։

Կառավարութեան միակ արդարացումը եղաւ այն տղայամիտ առարկութիւնը թէ այդ կարգի ոճիրներ քաղաքակիրթ երկիրներու մէջ ալ կը գործուին։ Բայց չկրցաւ բացատրել ցարդ, թէ ինչո՛ւ այդ ոճիրները միայն հայերու վրայ կը գործուէին, եւ որոնց հեղինակները չեն ձերբակալուիր, իսկ ձերբակալուածները անպարտ կ'արձակուէին։ Այդ կարգի արդարացումները մէկ բանի մը միայն ծառայեցին՝ աւելի եւ աւելի վարկաբեկ ընելու նոր ռեժիմը թէ՛ օսմանցիներուն եւ թէ քաղաքակիրթ աշխարհին առջեւը (comble[7]*՝ Ատանայի չարագործները)։*

<u>Պատասխանատուութիւնը</u> իրերու այս կացութեան առջեւ։

Դաշնակցութիւնը, թէ՛ իր կոմիտէներու պրոպագանդով եւ գործունէութեամբ, թէ իր երեսփոխաններով խորհրդարանի մէջ, թէ՛ իր մամուլով կը հանդիսանար միակ զօրավիգը «Իթթիհատ»ին, այսինքն՝ կուսակցութեան մը, որ աստիճանաբար կը հրաժարէր ո՛չ միայն ընդհանուր պետական բարենորոգումներէն, ո՛չ միայն չէր յարգեր Թուրքիոյ բազկացուցիչ ազգերու բնական եւ անկապտելի իրաւունքները իրենց ազգային մշակոյթի անկաշկանդ եւ ազատ զարգացումին մէջ — այլ, չենք սխալիր եթէ ըսենք, կոպտաբար արդար գոհացումը տալ ամէնէն աւելի տառապած, երկրին ապատութեան համար ամէնէն աւելի պայքարած ժողովուրդի մը աղաղակող պէտքերուն։ Որքան ալ անմիջական ազդեցութիւն ունենալէ զրկուած երկրին քաղաքական ուղղութեան մէջ — բարոյապէս պատասխանատուութեան մեծ բաժին մը կ'իյնար Դաշնակցութեան վրայ, թէ իր կուսակցութեան չարքերուն, թէ հայ ժողովուրդին, թէ բոլոր օսմանեան տարրերուն եւ թէ Եւրոպայի առջեւ — որովհետեւ ցորչափ չարունակէր չբողոքել «Իթթիհատ»ի եւ անկէ սերող դահլիճներուն հետեւած քաղաքականութեան դէմ — հաւանութեան եւ համամտութեան ամբաստանութիւն մը կրնար ծանրանալ իր վրայ, պատասխանատուութիւն մը, որ չէր կրնար ընդունիլ ինք, հակոտնեայ համարելով զայն Թուրքիոյ իրական չահերուն։

5.- Ֆրանսերէն՝ գոյութեան իմաստը։

6.- Միրիբա կամ մրիպա – աճիող, սեփականազուրկ մշակ։
7.- Ֆրանսերէն՝ ի լրումն [չարեաց]։

Պատասխանատուութեան այդ զգացումը եւս աւելի կը ծանրանար անով՝ որ չուտով պիտի գումարուէր Դաշնակցութեան Ընդհանուր Ժողովը, ուր հաշուեկշիռը պիտի կազմուէր վերջին երեք տարիներու իրթիհատական ռեժիմին։ Այդ նկատառումներն էին որ մղեցին Դաշնակցութեան Արեւմտեան Բիւրոն, պաշտօնական դիմում մը ընելու Իրթիհատի կեդրոնին քով, Սալոնիկի դիրքերը ճշդելու յոյսով։

(Սալոնիկի Երկրորդ համաձայնութիւնը Մարտ 26-ի 1911)։

Դաշնակցութեան կողմէ երկու լիազօր պատուիրակներ մարտ 20-ին գնացին Սալոնիկ, վերջնապէս ճշդելու համար «Իրթիհատ»ի կեդրոնին վերջնական հայեացքները, կարծիքներն ու տրամադրութիւնները՝ Դաշնակցութիւնը գերազանցապէս չահագրգռող հրատապ խնդիրներու շուրջ։

Ընդունելութիւնը սիրալիր եղաւ։ «Իրթիհատ»ի կեդրոնական ընդհ. կոմիտէն, ինչպէս Պոլիսի Խառն մարմինին մէջ իր ներկայացուցիչները, ընդունեց Դաշնակցութեան պատուիրակներու գրեթէ բոլոր առաջարկները հրատապ խնդիրներու մասին, եւ թէեւ խոյս տուաւ յանձնառութիւններու նոր տոքիւման մը ստորագրելէ, բայց արտօնեց իր անդամներէն Նազի բէյը գրի առնել երկու կողմի հաւանութիւնը ստացած կէտերը եւ յանձնել պատուիրակներուն։ (Դնել հոս այս տոքիւմանը)։

Որոշուեցաւ միանգամայն որ Պոլսի Խառն մարմինը արտօնուի մշակել գործնական միջոցներ համաձայնութեան այդ կէտերը իրագործելու համար։ Եւ Խառն մարմնի իրթիհատական ներկայացուցիչներուն հրահանգ տրուեցաւ միանգամայն առանց այլեւս Սալոնիկի կեդր. կոմիտէին դիմելու՝ տեղին վրայ կեդր. կուսակցութեան քով կատարել հարկ տեսած հետապնդումները, Խառն մարմնի որոշումները գործադրել տալու համար։

Խառն մարմնի որոշումները

Դաշ[նակցական] պատուիրակներու Պոլիս դարձէն ետք՝ Խառն մարմինը ունեցաւ երկու նիստ եւ Սալոնիկի Երկրորդ համաձայնութեան հիման վրայ, տուաւ հետեւեալ որոշումները զոր յանձնառու եղան Թալէաթ եւ Միւհտար պէյերը ընդունիլ տալ ներքին գործերու եւ դատական նախարարներու կողմէն։

Ապրիլ 6/19-ի որոշումները (դնել հոս)[8]։

Այս որոշումներն ալ մնացին ապարդիւն։ Խառն ժողովի իրթիհատական անդամները մեկնեցան Պոլսէն, որով անոր նիստերը դադրեցան։

Ձավեր եւ Նազի պէյերու խոստումները

Այդ երկու ընկերները իրենց Անատոլուի ճամբորդութեան ձեռնարկելէ առաջ (յունիս 15, 1911) տեսակցութիւն մը ունեցան մեր ընկերներուն հետ, որու միջոցին յայտնեցին թէ իրենք պիտի օգտուին իրենց ուղեւորութենէն, թէ՛ ուսումնասիրելու հողային ապահովութեան եւ յարակից խնդիրները տեղին վրայ, եւ թէ պիտի ջանան իրենց զեկոյցներով եւ տեղեկագրերով ղրկել կեդր. կառավարութեան իրենց ընկերները, աստիճանաբար, վարչական եղանակով լուծելու հողավէճերը, գէթ սկսելով Վանի եւ Բաղէշի նահանգներէն այս տարի։

Երկուքն ալ իրենց եւ իրենց կուսակցութեան խորունկ համոզումը ըլլալ յայտնեցին սա պարագան, թէ հողավէճեր կը նկատեն ո՛չ թէ երկու՝ հայ եւ քիւրտ ցեղերու միջեւ վէճ մը, այլ հարստահարիչի եւ հարստահարուողի, եւ թէ իրենք խորապէս համոզուած ըլլալով թէ քիւրտ գիւղացիներն ալ զրկանքին ենթակայ են, պիտի ջանան այդ խնդիրը յուզել, դիւրացնելու համար հայ հողերու սեփականութեան խնդրին լուծումը։

Դաշնակցական ընկերներու կը մնար միայն գոհունակութիւն յայտնել որ վերջապէս «Իրթիհատ»ը կ'իւրացնէր այն տեսութիւնը, որ երեք տարիէ ի վեր չէր դադարեր պաշտպանելու եւ զարգացնելու Դաշնակցութիւնը՝ «Իրթիհատ»ի հետ իր ունեցած խորհրդակցութիւններուն մէջ, եւ թէ վերջին պատեհութիւնն էր որ պիտի ունենար «Իրթիհատ»ը, անկեղծօրէն եւ անվեհեր կերպով մօտենալու այդ չարաբաստիկ խնդրի լուծումին։

Յարդ ո՛եւէ կերպով գործնականին մէջ չտեսնուեցաւ երկու պէյերու ճամբորդութեան արդիւնքը։

Վերջին փորձը՝ տեսակցութիւն ներքին գործերու նախ[արար] Խալիլ պէյի հետ։

Ցունիսի վերջերը «Իրթիհատ»ի Պոլսոյ ներկ[այացուցիչ] Նազմ պէյ եկաւ իմացնելու մեզ թէ Սալոնիկէն պաշտօնապէս յանձնարարուած է իրեն, Դաշնակցութեան պատուիրակի մը հետ, կատարել դիմումներ կառավարութեան քով, անմիջական լուծումի կարօտ խնդիրներու համար, մինչեւ Խառն մարմնի իրթիհատական անդամները կը վերադառնան Պոլիս։ Այդ առաջարկէն օգտուելով վերջին անգամ ըլլալով, յուլիս 2-ին տեսակցութիւն մը ունեցանք Նազմ պէյի ընկերակցութեամբ, ներքին գործերու նախարար Խալիլ պէյի հետ, յատկապէս Բաղէշի վիլայէթի Խոյթ գաւառի դէպքերուն առթիւ։ Աւելորդ յոգնութիւն մը առած էինք, ինչպէս կ'երեւի։ Խալիլ պէյ ուրացաւ, որ զօրք ղրկելու խոստում տրուած էր պատրիարքարանէն Թաղավանքի

8.- Ձեռագրին մէջ չկան նշուած «տոքիւմանները», որոնց մասին սակայն յստակ գաղափար կու տայ Արեւմտեան Բիւրոյի Թուրքիոյ հատուածին կողմէ 1911 թ. 2/15 Ապրիլին Արեւելեան Բիւրոյի Կարնոյ հատուածին գրուած նամակը (Տես էջ 160, փաստ. 108-42)։

ահռելի ոճիրը գործողները ձերբակալելու, ժխտեց թէ հրաման ղրկուած ըլլայ զէնք չարձակելու եւ խուզարկութիւններ չկատարելու չարագործներու պարագաներուն քով — իրողութիւն մը, որ անհերքելիօրէն հաստատուած է այսօր, յատուկ պատուիրակի մը կատարած քննութեամբը նոյնիսկ Խոյթի եւ Բաղէշի մէջ։ Խալիլ պէյ Սահմանադրութեան հակառակ գտաւ յանցապարտ աւատականները, որոնք թելադրիչն էին ամէն օր կատարուող ոճիրներուն՝ իրենց նահանգէն հեռացնել։ Անկարելի գտաւ նոր զօրք ղրկել հոն խաղաղ ժողովուրդը պաշտպանելու եւ յանցաւորները գինաթափ ընելու համար։ Խոստացաւ միայն գիւղական պահակներու դրութիւնը կիրարկել, խոստում մը, որ երեք տարիէ ի վեր կը տրուի, առանց իրագործուելու։ Խոստացաւ դատաստանական վերակազմութիւնը փութացնել այդ նահանգներուն մէջ — միշտ խոստումներ։

Այդ վերջին տեսակցութիւնն էր ունեցանք Իրթիհատեան նախարարի մը հետ, որ թողուց ամէնէն ցաւալի տպաւորութիւնը որ երբեք մեր ընկերները ունեցած էին ո՛եւէ պաշտօնէի մը հետ։ անկարեկիր վերաբերում մը՝ վրդովիչ անարդարութիւններու հանդէպ, եւ անորակելի անբմբռնողութիւն մը Անատոլուի կացութեան մասին, որ հեռու էր Իրթիհատեան գործիչի մը պատիւ բերելէ, այլ չենք ըսեր Թուրքիոյ չահերուն համապատասխան ըլլալէ։

Պաշտօնական յարաբերութիւնները

Պաշտօնական յարաբերութիւնները դադրած են ձեռնհաս մարմիններուն միջեւ։ Խառն մարմնի նիստերուն դադրեցումովը մայիս 23էն ետք, երբ գոցուեցաւ օսմ. խորհրդարանը։

Գաւառներուն մէջ կացութիւնը նուազ մխիթարական է — գէթ հոն ուր պարտ էին սերտ եւ անկեղծ ըլլալ։ Այսպէս Վան, Մուշ, Տիգրանակերտ՝ գրեթէ լարուած վիճակի մէջ, որովհետեւ «Իրթ[իհատ]ի» անդամ ընտրուեցան հոն տեղին բոլոր ծանօթ ոճրագործներն ու հարստահարիչները, որ պարտ էին մեկուսի, չէզոք պահել արդի ռեժիմին տակ։

Կարնոյ մէջ Խառն մարմին մը կազմելու որոշում տրուեցաւ եւ ժամանակ մը եռանդով գործեց այդ մարմինը. չստանալով ակնկալութիւն «Իրթիհատ»ի կեդր. կոմիտէէն, վերջ ի վերջոյ լուծուեցաւ, յարաբերութիւններու սառնութիւն մը առաջ բերելով։

Տեղ տեղ՝ «Իրթիհատ»ի կեդրոնի ներկայացուցիչները այնպիսի դիրքի մը մէջ գտնուեցան որ մենք պիտի հրաժարէինք հոս յիշատակելէ, եթէ վստահութեան արժանի աղբիւրներէ ստուգած չըլլայինք։ Ղանի պէյ, Խարբերդի ներկայացուցիչը, Իրթիհատի տեղական մասնաճիւղի ժողովին մէջ յայտարարած է, թէ Զարսանճագի հողային վէճը կրնայ լուծուիլ միայն կոտորելով հայերը (յատկապէս ձեռքի չարժումով մը չեչտելով այդ միտքը)։ Իսկ Ատանայի ներկայացուցիչը՝ Եագուպ Ճեմիլ պէյ այս Օգոստոս 8-ին, կուսակալին ներկայութեամբ յայտարարած է մեր ծանօթ մէկ ընկերին, թէ «հայերը անջատողական ծրագիր ունին, որուն ուժ կու տայ Դաշնակցութիւնը, որ իր գաղափարը առաջ տանելու համար մեծ գումարով մը կաշառած է եղեր Սպասհետտին իչխանը։ Թէ իրենք բարեկամ չեն ճանչնար ո՛չ հայերը, ոչ ալ Դաշնակցութիւնը, իրենց յոյսը դնելով միմիայն համիսլամութեան վրայ։ Թէ Դաշնակցութիւնն է պատճառ բոլոր ջարդերուն եւ հալածանքներուն, բայց առաջիկային՝ երբ հայկական խնդիրը վերստին ծագի, հասարակ ժողովուրդը չէ որ սրի պիտի անցընեն իրենք, այլ Դաշնակցութեան գլխաւորները եւայլն եւայլն։

Այս խօսքերը, ո՛չ արբեցութեան պահու մը, ոչ ալ խեղաթիւր մը ջղային[?] նոպայի ատեն արտասանուած, այլ երկար ատենէ ի վեր խորհուած միտքեր են, որ Եագուպ Ճեմիլ կ'արտայայտէ սերտ բարեկամական չրջանակի մը մէջ, առանց ո՛եւէ վերապահութեան։

Ու երբ նկատի առնենք որ այդ անփորձ երիտասարդը իբր Իրթիհատի անդամ կ'արժանագրէ Ատանայի երկրորդ Ակումբին՝ բանտէն արձակուած մարդասպաններն ու ծանօթ սրիկաները — չենք կրնար մեր զարմանքը չյայտնել համերաշխութեան այս ցաւագին եւ տարօրինակ ըմբռնումին վրայ։

Դաշ[նակցութեան] Ջ. Ընդհ. Ժողովին մէջ

Հ.Ց.Դ. Ջ. Ընդհանուր Ժողովը անհուն վիշտով մը քննելէ ետք տխուր կացութեան բոլոր պարագաները, այն եզրակացութեան հասաւ, որ անկարելի պիտի ըլլայ այսուհետեւ իր գործունէութիւնը բարոյապէս լծորդուած նկատել «Իրթիհատ վէ Թերագգը»-ին հետ, եթէ անոր պատասխանատու ձեռնհաս մարմինը բացայայտ եւ աներկդիմի եղանակ մը չգտնէ, իրագործելու համար հետեւեալ միջոցները, զորս Դաշնակցութիւնը անխուսափելի կը գտնէ, Թուրքիոյ ընդհանուր պետական եւ Անատոլուի տեղական չահերուն համար։

Ներքին քաղաքականութեան մէջ, պարտ էր ամէնէն աւելի չեչտել երկու կուսակցութիւններու համե[րա]չխ գործակցութիւնը։ Արդ՝ ցաւով դիտուեցաւ որ «Իրթիհատ»ը եւ անկէ սերող դահլիճները ճիշդ ու ճիշդ հակառակ դիրք մը բռնեցին այն եզրակացութիւններուն, որոնց յանգած էին Խառն մարմինը եւ բազմաթիւ անգամ տեղի ունեցած տեսակցութիւններն ու խորհրդակցութիւնները, թէ պաշտօնական եւ թէ անպաշտօն գետնի վրայ երկու կողմերուն միջեւ։

Իբրեւ կարկառուն օրինակ մը, յիշենք քանի մը առաջնակարգ խնդիրներ, որոնց հանդէպ իրարու հակոտնեայ դիրքի մը գտնուեցան «Իրթիհատ»ն ու Դաշնակցութիւնը։ Թուրքիոյ պետական մարդոց համար նոր գիւտ մը ընելու եւ խորունկ ուսումնասիրութեան

մը պէտք չկար այլեւս ճշդելու համար իրենց դիրքը աւատականութեան *հանդէպ, որուն աստիճանական ոչնչացումը վճռուած խնդիր մը եղած էր հին Թուրքիոյ վարիչներուն համար, տակաւին կէս դար առաջ։ «Իթթիհատ»ին կը մնար իր տրամաբանական վախճանին հասցնել այդ պայքարը, պետութեան կեանքին ու զարգացման տեսակէտէն՝ գէթ երկու մեծ սկզբունքներ ունենալով առաջնորդ։*

Առաջին՝ վերջ մը դնելու համար պետութեան մէջ պետութիւնը [դրութեան], զոր կը ներկայացնեն այդ աւատապետները։

բ) Ազատագրելու եւ իր կողմը շահելու համար Թուրքիոյ բազմամիլիոն բնակչութիւնը, որ ճորտը եղած էր այդ ազգային հարստահարիչներուն։

«Իթթիհատ»ը այլապէս չհասկցաւ իր քաղաքական կոչումը՝ վստահելով այն մարդոց, որոնք իրենց շահերով միայն՝ ոխերիմ թշնամին պիտի ըլլային ու եղան արդարութիւն եւ հաւասարութիւն աւետող նոր ռեժիմին։ Ներքին գաւառներու իթթիհատեան ակումբներուն յետադարձ[9] ուղղութիւնը վերջին երկու տարուան մէջ գաղտնիք մը չէ այլեւս ո՛չ մէկուն համար։ Այդ իրողութիւնը ունի իր բացատրութիւնը եւ ատոր անմիջական հետեւանքով՝ անոնց դէմ պայքարող հազուագիւտ պաշտօնեաները [Իթթիհատ] չուզեց կամ չկրցաւ պաշտպանել։ այսպէս՝ հետզհետէ հեռացուեցան Հիւսէյին Քեռիմ պէյ Հալէպէն, Պեքիր Սամի պէյ Վանէն, Մեհմէտ Էմին պէյ Սվազէն, Նազմ պէյ Համայէն, եւայլն եւայլն։

Ներքին դժգոհութիւնները երբ ապստամբութիւններու յանգեցան, փոխանակ ժողովուրդին ցաւերը դարմանելով՝ ըմբոստութիւնը արմատէն բառնալու, իթթիհատեան վարիչները ժողովուրդը արհամարհելով, հարստահարիչ եւ աւատական դասը ճեռք առին, հետեւելով համիտեան հազար անգամ փորձուած ճախող քաղաքականութեան։ Այսպէս Արաբիոյ մէջ չէմխերուն ճանչցան վարչական իրաւունքներ, իսկ Ալպանիոյ մէջ պայրաքտարները[10] միւտիր կարգեցին։

Իթթիհատը աւատական դասուն անհետացումին չաշխատելէ զատ՝ իր թեւարկութեան տակ առաւ նաեւ բոլոր այն անձերը, որ կէս աւատական դիրք մը ստեղծած էին, իրենց անպատիժ մնացած ոճիրներուն սարսափովը, վերջին 10-15 տարուան անիշխանութեան միջոցին։ Երբ Հիւսէյին փաշա մը եւ իր ընկերները, ժողովուրդին արիւնով յղփացած չարագործներ, ըմբոստանալով սահմանադրութեան բերած դոյզն արդարութեան դէմ, Պարսկաստան չուեցին, իբրեւ ցոյց, «Իթթիհատ»ը փոխանակ առիթէն օգտուելով ամբողջ գաւառները ազատագրելու այդ ճիւաղներու թալանի այժերէն, ներսէն բերել տուաւ անոնց եւ հրաւիրեց Թուրքիա, իրենց դիրքերուն տիրանալու։ Այդ սխալ ըմբռնուած ներողամտութիւնը կառավարութեան տկարութեան վերագրուեցաւ եւ նուազեցուց Սահմանադրութեան հմայքը թէ այդ չարագործներու աչքին եւ թէ անոնց ճեռքին տակ հարստահարուած նահանգներուն մէջ։

Եւ չնորհիւ այդ սիրաշահողական քաղաքականութեան է որ կամաց կամաց իրենց գլուխը սկսաւ բարձրացնել աւատական ու կէս-աւատական հարստահարիչ դասակարգը, որ ինքն իրեն մէջ ամփոփուած կծկուած էր ազատութեան առաջին ամիսներուն։

Կ'արժէ յիշատակել նաեւ անտակտ քայլը որ թոյլ տուաւ իրեն ներքին գործերու իթթիհատեան նախարար մը՝ Պոլսէն չղթայակապ վտարել տալով այն թշուառ քիւրտերը, որոնք եկած էին բողոքելու Նիազի «փաշա»ի ապօրինութիւններուն դէմ։ Ոճրագործներ եւ չարագործներ չչղթայող եւ չպատժող կառավարութիւնը հարիւր անգամ պէտք է որ զգուշանայ այդպիսի ընթացք մը բռնելէ այդ հողագործ քիւրտերուն դէմ, եթէ մինչեւ իսկ անոնք իրենց յուսահատութեան մէկ պահուն անօրէնք արտայայտութիւն մը կամ քայլ մը ըրած ըլլային՝ ամէն պարագայի տակ անարիւն, միւսներու ոճիրներուն բաղդատմամբ։

Ժողովուրդի տնտեսական բարելաւման հանդէպ ցոյց տրուած անտարբերութիւնը՝ «Իթթիհատ»ի ներքին քաղաքականութեան ախտաւոր կէտերէն մէկը եղաւ։

Ռոճիկներու յաւելում, հանգստեան թոշակներ իրար յաջորդեցին աւելի ու աւելի ծանրացնելով պետութեան պիւտճէն, բայց «Իթթիհատ» չուզեց մօտենալ ո՛չ աշարի, ո՛չ աղնամի[11] տուրքերուն, ոեւէ կերպով թեթեւցնելու համար աշխատող ու զրկուած մեծամասնութիւնը։

Մշակութեաւ առաջատուական տուրքը, հարստահարիչ եւ հարուստ դասակարգին օգտին [որ] չարուն կեց ծանրաբեռնել պետութեան ամբողջ պիւտճէն՝ զրկուած ժողովուրդին վրայ։ Ոչինչ այնքան անխոհեմ էր եւ տրամագծօրէն հակառակ հարցին զարգացումը ապահովելու, Սահմանադրութիւնը պաշտպանելու եւ Ռէաքսիոնի դէմ կռուելու, որուն համար համերաշխած էին երկու կուսակցութիւնները։

Լրացնելու համար այդ պատկերը, կը գոցենք. անցնինք՝ յիշատակելով միայն սա կէտն ալ, թէ Անատոլուի երկաթուղիներու կառուցման խնդրին մէջ՝ «Իթթիհատ»ը սխալ քաղաքականութեան մը հետեւեցաւ, մերժելով նկատի առնել այն առաջարկները, որոնք կը վերաբերէին Արեւելեան Անատոլիի գիծերուն, բայց թոյլատրելով Հագգը փաշան, որ ստորագրէ չինութիւնը [?]։

Պաղտատի բաժնին (Ատաբազար — Պոլիս), որուն կառուցումը ո՛չ մէկ անմիջական օգուտ պիտի ունենար Թուրքիոյ համար, օտար դրամատէրերուն գրպանը լեցնելէ զատ։

9.- «Յետադարձ ուղղութիւն» ըսուած է յետադիմական (ռեակսիոն) ուղղութիւն իմաստով։

10.- Թուրքերէն՝ դրօշակակիրները։

11.- Աշարը՝ տասանորդի, իսկ աղնամը՝ ոչխարի տուրքն է։

Փաստ. 877-35

Գ 1.–

ՆՊԱՏԱԿ

«Հ. Յ. Դաշնակցութիւն» անուն կուսակցութիւնը, կազմուած 1890-ին, ընկերվարական կուսակցութիւն մըն է, որ կը ձգտի պաշտպանել, առանց ցեղի եւ կրօնի խտրութեան, աշխատաւոր զանգուածներու բովանդակ շահերը՝ *տնտեսական-դասակարգային, մարդկային-քաղաքական եւ ազգային-մշակոյթի* (cultural)։

Դաշնակցութիւնը անջատողական *ո՛եւէ ձգտում չի սնուցաներ Թուրքիոյ հանդէպ — ինչպէս քանիցս պաշտօնապէս յայտարարած է Սահմանադրութեան հռչակումէն տակաւին տարիներ իսկ առաջ։ Սահմանադրական ռեժիմը կ'ընդունի իբր երաշխիքը Թուրքիոյ բարօրութեան համար. հետեւաբար պիտի պաշտպանէ Օսմ. սահմանադրութիւնը անոր ներքին եւ արտաքին թշնամիներու դէմ եւ պիտի աշխատի անոր անընդհատ զարգացումին։*

Աշխատաւորական կուսակցութիւններու կազմակերպումին չնորհիւ հնարաւոր է իրականացնել ազգերու հաւերաշխութիւնը, *որ ամէնէն հզօր ազդակը պիտի ըլլայ աստիճանաբար տկարացնելու եւ անհետացնելու միջցեղային այն բզքտումները, որոնք կործանումի հաս[ց]ուցին Թուրքիան, ինչպէս նաեւ ուրիշ շատ մը երկիրներ։*

Համերաշխութեան այդ փառահեղ գործին հիմնաքարը պիտի կազմէր յարգանքը իւրաքանչիւր ցեղի մտաւոր-հոգեկան կեանքի նկատմամբ՝ պետականօրէն, առանց նպաստաւորելու մէկ կամ միւս ցեղը։ Ուստի Դաշնակցութիւնը կը պահանջէ Թուրքիան կազմող բոլոր ազգերու կատարեալ իրաւահաւասարութիւնը, *ոչ միայն թոյլ տալու, այլ մանաւանդ նպաստելու անոնց, որ զարգանան իրենց ներքին ուժերու համաձայն։*

Օսմանեան լայնածաւալ կայսրութեան գաւառները իրենց աշխարհագրական, ցեղագրական եւ այլ մասնայատկութիւններով այնպիսի բազմազանութիւն մը կը ներկայեն, որ վարչութեան մը ճեռնհասութենէն վեր է յանճանճել այդ գաւառներու բազմապիսի եւ յաճախ ինքնայատուկ տեղական պէտքերը։ Ուստի ինքնին կը հարկադրուի, Օսմանեան հայրենիքի բոլոր մասերուն անարգել եւ ներդաշնակ զարգացման համար, որ այդ գաւառները — որոնք են Հայաստանը, Քիւրտիստանը, Արաբիան, Սուրիան, Մակեդոնիան, Ալպանիան եւայլն,— ունենան տեղական ինքնավարութիւն մը, դաշնակցային (fédéral) *կապերով զօրուած իրարու, Օսմ. խորհրդարանի գերագոյն իրաւասութեան ներքեւ։*

ՄԵՋՈՑՆԵՐ

Օսմ. Սահմանադրութեան հռչակումով՝ քաղաքական պայքարի համար օրինական պայմաններ ստեղծուեցան։ Դաշնակցութիւնը հանդիսաւորապէս հրաժարեցաւ Թուրքիոյ մէջ դաւադրական միջոցներու կիրառումէն։ Դաշնակցութիւնը կը մնայ յեղափոխական լոկ այն իմաստով՝ որ արդի դրամատիրական կարգերու յեղաշրջումը կը հետապնդէ, պատրաստելու եւ հաստատելու համար ապագայի ընկերվարական կարգերը։

Դաշնակցութեան գործադրած ու էական միջոցն է փրոփականտը՝ բանաւոր ու գրաւոր իր բոլոր ձեւերուն մէջ։

Համայնական ոգիով դաստիարակելու համար աշխատաւորները եւ արդի կարգերու մէջ համայնական սեփա[կան]ատիրութեան եւ տնտեսութեան հնարաւոր ձեւերը իրագործելու նպատակով ալ, Դաշնակցութիւնը կը կազմակերպէ գիւղացիական եւ արհեստակցական *միութիւններ, գործակցական ընկերութիւններ* (coopératif) *եւայլն։*

ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹԻՒՆ

Դաշնակցութեան անդամակցիլ փափաքողը ամբողջովին ընդունելու է կուսակցութեան ծրագիրը ու գործելակերպը, ենթարկուելու է անոր կանոնագրին եւ ըլլօրէն հետամուտ ըլլալու է իր կեանքին մէջ անոր սկզբունքները իրագործելու։

Դաշնակցական անդամները կը կազմեն խումբեր, որոնք կ'ըլլան քաղաքական, գիւղացիական եւ արհեստակցական։

Կիները կրնան կազմել նաեւ կարմիր Խաչի կամ կարմիր Մահիկի միութիւններ։

Կազմակերպական մարմիններն են՝ խումբ, ենթակոմիտէ, կոմիտէ, կեդրոնական կոմիտէ, Բիւրօ, որոնք կ'ընտրուին ներքին կանոնագրի համաձայն, որ պիտի վաւերացնէ առաջիկայ Ընդհանուր Ժողովը։

Դաշնակցական իւրաքանչիւր մարմին կրնայ ունենալ իր ակումբը (club)։

Իւրաքանչիւր կեդր. կոմիտէ տարին գէթ մէկ անգամ իր շրջանի պատգամաւորական ժողովը կը գումարէ, ուր լուծում կը ստանան շրջանի ընթացիկ խնդիրները եւ կը կատարուի ընտրութիւնը կեդր. կոմիտէի։

Թուրքիոյ բոլոր կեդր. կոմիտէները միասին կամ շրջաններու բաժնուած՝ կ'ունենան Շրջանային ժողովներ (assemblée régionale)։ *Հոն է որ կը քննուին եւ լուծում կը ստանան ընդհանուր խնդիրներ, եւ հոն է որ կը մշակուի խորհրդարանական գործունէութեան մասին կուսակցութեան պլատֆորմը, որ կը հրատարակուի Օսմ. խորհրդարանի քառամեայ շրջանի սկզբին։*

ԴՐԱՄԱԿԱՆ ՀԱՍՈՑԹՆԵՐ

Դաշնակցութեան դրամական հասոյթները կը կազմեն անդամավճար, նուիրատուութիւն, հանգանակութիւն, վիճակախաղ եւայլն, տիրող օրէնքներու տրամադրած սահմաններուն մէջ։

1910 *Յունիս* 1/20

Փաստ. 107-164

Գ 2.– ՇՐՋԱԲԵՐԱԿԱՆ ԹԻ 11

(Կ. ԿՈՄԻՏԷՆԵՐՈՒՆ)

3/16 Դեկտ. 1910, Կ. Պոլիս

Ընկերներ,

Մօտ օրերս տպագիր պիտի ստանաք կառավարութեան կողմէ վաւերացուած մեր ծրագիրը, որ պահանջուած ատեն կը ներկայացնէք տեղական իշխանութիւններուն իբր վաւերաթուղթ։ Մեր կողմէն արդէն իսկ կեդրոնական կառավարութեան հաղորդած ենք անունները բոլոր այն վիլայէթներուն ուր ունինք կազմակերպուած մարմիններ։ Վարչական դիւրութեան համար ամէն խնդիր որ հնարաւոր է տեղական բարձրագոյն իշխանութիւններուն ձեռքով կարգադրել՝ հետապնդեցէք կուսակալութեան կեդրոնավայրի մարմնի միջոցով – հակառակ պարագային միայն ձգելու էք Պոլսոյ Բիւրոյին։

Ընկերակցութեանց օրէնքի (Տես «Ազատամարտ» թիւ 54) յօդ. 6-ի համաձայն ամէն մարմին մէկ կամ երկու անձնաւորութիւն կը ներկայացնէ տեղական կառավարութեան, յարաբերութիւններու իբրեւ միջնորդ։

Ամէն մարմին իրաւունք ունի ակումբ բանալու պայմանով որ մասնակցողներու անդամավճարներով միայն պահպանենք անոնք, որպէսզի զուտ կազմակերպական հասոյթները ամբողջովին յատկացուին գրաւոր եւ բանաւոր փրոփականտին կամ ծրագրով թոյլատրուած ձեռնարկներուն։

Կազմակերպութեան օրինականացման իբր հետեւանք՝ մեր մարմինները յատուկ ուշադրութեան առնելու են ընկերակցութեանց օրէնքի 7-րդ յօդուածը, որով իրաքանչիւր մարմին ունենալու է – 1) հաշուական, 2) անդամակցական, 3) արձանագրութեանց առանձին տոմարներ։ Հետեւաբար՝ մինչեւ այժմ տեղի ունեցած գործառնութիւններու վերաբերեալ բոլոր տոքիւմաններէն ու տոմարներէն – եթէ ունիք այդպիսիները – կարեւորագոյնները ընտրելով կը յղէք մեզ՝ կուսակցութեան դիւանատան մէջ՝ պահելու համար իսկ անկարեւոր թուղթերը հոդ կ'ոչնչացնէք, մասնախմբի մը ձեռքով։

Նկատելով որ անհնար է գրաւոր հրահանգներով մանրամասնօրէն բացատրել օրինականացման հետ առնչութիւն ունեցող բոլոր խնդիրները – կը պատրաստելինք մասնաւոր պատուիրակներ հանել գաւառը, որոնցմէ լրացուցիչ տեղեկութիւնները առաջիկային կ'առնէք։

Ընկերական բարեւներով՝
ԱՐԵՒՄՏ. Բ[ԻՒՐՈՅ]Ի Թ[ՈՒՐՔԻՈՅ] ՀԱՏՈՒԱԾ

Փաստ. 108-42

Գ.– ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ԲԻՒՐՈՅԷՆ ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ԲԻՒՐՈՅԻՆ

Ապրիլ 2/15 1911, Կ. Պոլիս

Ընկերներ,

Նկատի ունենալով կառավարութեան անբարեհաճ վերաբերմունքը դէպի ներկայ այրող կացութիւնը – ինչպէս են հողային, կրթական, ապահովական եւայլն, եւ այն հանգամանքը, որ հետզհետէ տեղական պաշտօնէութեան ոչ անկողմնակալ վերաբերմունքի հետեւանքով բողոքը մեր գաւառներում ուժեղանում է, եւ դրա հանդէպ կառավարութիւնը ոչ մի լուրջ միջոցի չէ ձեռնարկում, մեր եւ երեսփոխականական խառը ժողովը որոշեց, որ ընկերներից Վռամեանն ու Շահրիկեանը երթան Սալոնիկ եւ վերը յիշուած հարցերը անկեղծօրէն դնեն Իթթիհ[ատի] կեդրոնի առաջ՝ բաւարարութիւն պահանջելով: Նրանց տուած պատասխանից պիտի կախուած լինէր անմիջապէս որոշել մեր դիրքը դէպի Իթթ. կազմակերպութիւնը: 5 օր Սալոնիկում հարկ եղածը խօսուած է, եւ կենտրոնը գոհացուցիչ պատասխաններ տուած ու յանձնառութիւններ ստանձնելով՝ մեր ընկերները վերադարձան այստեղ՝ տեղիս Իթթ[իհատի] գլխաւորների հետ աւելի մանրամասնօրէն խօսելու ու այնտեղ եղած խոստումները գործնականի դարձնելու համար միջոցներ գտնել:

Երէկ մեր խառը ժողովին՝ խմբագրատան մէջ՝ ներկայ էին Թալէաթ, Նազըմ բէյ եւ Միհտհատ բէյ: Ժողովի մէջ տրուած համաձայնութիւնը հետեւեալն է:

1.- Հողային հարցը պիտի լուծուի վարչական ճեւով, առանց Խորհրդարան մտնելու: Հարկ եղած հրահանգները պիտի տան վալիներուն: Անհող գաղթական հայերին հող պիտի տրուի իրենց նահանգին մէջ եւ պետական նպաստ: Յատուկ քննիչներ պիտի ղրկուին տեղի վրայ հարկ եղած աջակցութիւնը եւ կոնտրոլը կատարելու: Դատական բարենորոգումը պիտի փութացուի:

2.- Ապահովութեան համար սկզբունքով ընդունեցին աստիճանաբար հարստահարութիւնները զսպել: Բոլոր այն գիւղերը, հայ-քիւրտ, որոնք վտանգի ենթակայ են, պիտի զինուին կառավարական զէնքով. վաչկատուների թափառումները պիտի սահմանափակուին:

3.- Կրթական խնդրում՝ ճանաչեցին պատրիարքարանների իրաւունքը, ինչպէս նաեւ առաջնորդներինը: Դպրոցներին տրուելիք նպաստը պիտի բարձրացուի ըստ հարկատուների թուի: Օտարահպատակ ուսուցիչներին արգելք չպիտի լինի: Պետական վարժարաններում հայ ազաներ[12] պիտի ընտրուին համեմատական ճեւով եւ ի հարկին աւել՝ մեր յանձնարարութեան վրայ: Դաշնակցական ընկերների դէմ սկսուած դատերը պիտի դադրեցուին: Մարզպետին եւ Սեպուհին ներում պիտի անեն. Գարմէնի հետապնդումը պիտի գոցուի (նման դատ եթէ լինի ձեր կողմը, անմիջապէս իմացնելու էք մեզ):

Շատ խոստումներ, տեսնենք թէ գործը ի՛նչ ցոյց կը տայ:

Ներփակում ենք Ամերիկայից Վրացեանին ուղղուած նամակը. այդ խնդիրը կարգադրելէն առաջ լաւ կ'ըլլար կովկասի մեր ընկերների բողոքը նրա մասին նկատի ունենալ:

Այսօր ճեզ ղրկեցինք մեր N13 շրջաբերականի մէջ խոստացած աղիւսակներէն Ա. 150 [հատ], Բ. 75 եւ Գ. 10. պիտի չուտ ցրել Ա. եւ Բ. գաւառները, որ լցնեն: Դուք էլ նրանց վրայ հիմնուած ընդհանուր հաշուեկշիռ կազմէք: Մենք ղրկած ենք Ա.էն եւ Բ.էն միայն Բաբերդ եւ Շ. Գարահիսար:

Ընկ[երական] բարեւներով
ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ԲԻՒՐՈՅԻ
Թ[ՈՒՐՔԻՈՅ ՀԱՅՈՒԱԾ]

– Տ[երսիմի] Աչոտի մասին Եգիպտոսէն Նշանի եւ Մատթէոսի կարծիքները նպաստաւոր են. պիտի վերջացնել այդ խնդիրը. ամէն անգամ դիմումներ է անում: Ի՞նչ է ձեր կարծիքը:

12.- Խորհուրդներու անդամներ:

Փաստ. 108-138

Ե.– ԿՈՎԿԱՍԻ ՄԱՐՄԻՆՆԵՐՈՒՆ

Թուական չի կրեր, շատ մանրատառ, մէկ էջի վրայ. ձեռագիրը Ռոստոմինն է. գրուած Զ. Ընդհ. Ժողովի փակումէն անմիջապէս ետք եւ ուղղուած պէտք է ըլլայ կովկասեան մարմիններէն Թիֆլիսի կամ Պաքուի Կ. Կոմիտէութեանց եւ կամ՝ շրջաբերականի ճեւով, Արեւելեան շրջանի բոլոր մարմիններուն:

Զ. Ընդհ. Ժողովը վերջացրեց աշխատանքները եւ ցրուեց: Մի երկու շաբաթից պատրաստ կը լինեն վճիռները ու կայացրուած բանաճեւերը որ ուղարկուեն բոլոր Կ. Կոմիտէներին. կ'ուղարկենք եւ ձեզ:

Պէտք է ցաւով ասենք, որ Սարուստանից ոչ մի ներկայացուցիչ չկար. այդ պատճառով ժողովը բարւոք համարեց այդ տեղի գործերը թողնել տեղական ռայոնական ժողովին, մինչեւ որ պայմաններն աւելի բարեյաջող լինեն:

Կատարուեցին Արեւելեան եւ Արեւմտեան Բ[իւրո]ների ընտրութիւնները: Արեւմտեանի համար ընտրուեցին 5 հոգի, իսկ Արեւելեանի համար 3, թողնելով որ երկուսն էլ ձեր ռայոնականն ընտրէ իբր Սարուստանի բ[իւրոյ]ական սեկցիա: Ցոյս ունինք, որ ընտրութիւն կը կայացնէք եւ ձեր յարաբերութիւնները կը կանոնաւորէք թէ՛ կարնի ձեր սեկցիայի եւ թէ մեզ հետ:

Խնդրում ենք բանտարկեալների դրութեան եւ գործի ընթացքի մասին մեզ մանրամասն տեղեկութիւններ տաք: Բացի այդ մի քանի անգամ արդէն խնդրել ենք, որ մինչեւ այժմ բանտարկեալների համար ուղարկուած բոլոր դրամների եւ նրանց ծախսման մասին մանրամասն հաշիւ ներկայացնէք, որպէսզի մենք հնարաւորութիւն ունենանք մնացած դրամներն էլ ճեզ փոխադրելու:

Ընկերնե՛ր, ուրախութեամբ տեղեկացանք Վրէժի մեր ընկերներից, որ դուք պատրաստականութիւն էք յայտնել օգնել այնտեղի ընկերներին մարդով եւ զէնքով: Մեր կարծիքով այժմ Պարսկաստանին պէտք է ամէն կերպ օգնել, որովհետեւ պէտք է ջանալ այնտեղ մարզել մեր կռուող ուժերը, պատրաստի բանակ կազմել, որպէսզի ապագայում բոլոր հնարաւոր բարդութիւնների առջեւ սեւերես չմնանք:

Շատ լաւ կը լինէր, որ ճեր պահեստների – երկարնէրի, կարճերի եւ ծայրերի – ամբողջ հաշիւները կազմէիք եւ որեւէ մի վստահելի ընկերոջ ուղարկէիք Էրզրում Ռ[ոստոմի] եւ միւս ընկերների հետ մանրամասն խորհրդակցելու համար: Այնտեղ արդէն կարելի կը լինի որոշել թէ որքան ուղարկել Վրէժ, որքան Շամ, որքան այլ վայրեր եւայլն: Ինչ ասել կ'ուզէ, որ նախ կը պարպէք արդէն վտանգուած կամ վտանգուելու աւելի հաւանականութիւն ունեցող պահեստները եւ ապա միւսները:

Մենք պատրաստում ենք մի ընդարձակ մեմորանտում Իթթիհատին ներկայացնելու եւ հետն էլ մի ուլտիմատում դնելու, թէ մեր համաձայնութեան պայմանագիրին ինքը խախտում է, թողնում իբր մեռած տառ, որ պէտք է վերջապէս վերջ դնել այդպիսի վարմունքին, պէտք է լուծել հողային, տեղական ինքնավարական, քրիստոնեաների եւ իսլամների իրաւունքների լիակատար իրաւահաւասարութեան հարցերը, պիտի աչխատաւոր գիւղացիութեան եւ բանուորութեան համար մշակել օրէնքներ, մտցնել այս, այս եւ այս բարենորոգումները եւայլն: Եթէ այդ պայմանների իրականացմանն անմիջապէս չէք սկսի ճեռնարկել, մենք կը խզենք մեր յարաբերութիւնը ճեզ հետ եւ կը ջանանք գտնել աւելի ճախակողմեան տարրեր եւ բլոկ կը կազմենք նրանց հետ: Սակայն մենք միշտ կը մնանք Թուրքիոյ սահմանադրութեան անկեղծ պաշտպաններ... Ահա՛յս է մեր գրելիքին միտքը, համաճայն Ընդ. Ժ[ողովի] որոշման:

ԳԼՈՒԽ III

ՌԱՅՈՆԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎ
ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ԲԻՒՐՈՅԻ ԹՈՒՐՔԻՈՅ ՀԱՏՈՒԱԾԻՆ
1910 ՀՈԿՏ. 2–13, ԿԱՐԻՆ

Ինչպէս 1908 Հոկտեմբերին, նոյնպէս 1910 Հոկտ. 2–13ին Կարին-Էրզրումի մէջ կը գումարուի Արեւելեան Բիւրոյի Թուրքիոյ հատուածին իրաւասութեան ենթակայ Մեծ Հայքի կազմակերպական շրջաններու Ռայոնական ժողովը: Ներկաներէն յիշատակելի են՝ Ռոստոմը, բժ. Յ. Տէր Դաւթեան (Քարսեղեան?), Վարդգէսը (Սերենկիւլեան), Սեպուհը, Հրաչեայ Մարալը: Գլխաւոր բացական Վան-Վասպուրականն է, որուն ներկայացուցիչը, ինչպէս կը նշուի ծանօթագրութեան մը մէջ, կը հասնի ուշ՝ օր մը ետք ժողովի գրուելէն:

Արխիւներու մէջ պահպանուած են ժողովին արձանագրութիւնները՝ խմորատիպ երեք օրինակներով, եւ պարզ մատիտով գրուած սեւագրութիւն – բնագիր մը, որ եւ ստորագրուած է ձայնի իրաւունք ունեցող բոլոր պատգամաւորներուն կողմէ:

Խմորատիպ օրինակներուն եւ սեւագրին միջեւ չկան ուշագրաւ տարբերութիւններ կամ յաւելումներ: Կարեւոր նկատուածները նշած ենք ծանօթագրութիւններով:

Փաստ. 1595-1

Ժողովը սկսաւ Հոկտ. 2 կէսօրէն յետոյ ժամը 2½-ին: Վճռական ձայնով կը մասնակցին ժողովին՝

1. *Արեւել. Բիւրոյի կողմէն ընկ. Բարսեղեան*[1]
2. *Բարձրաբերդի կեդր. կոմ.ի կողմէ Մարալ*[2]
3. *Բարձրաբերդի Շրջ. ժողովի կողմէ Սեպուհ*[3]
4. *Դուրան-Բարձրաւանդակի Շրջ. կոմ[իտէ]ի կողմէ Մանուկ*
5. *Մովափի Շրջ. կոմիտէի կողմէ Ռոստոմեան*[4]
6. *Վիշապաձորի Շրջ. կոմ[իտէ]ի կողմէ Վրոյր*[5]
7. *» » ժողովի կողմէ Րեգուլ*[6]
8. *Օս[մանեան] երեսփ[ոխանական] ժողովի Դ[աշնակցութեան] հայ պատուիար[ակութեան] կողմէ Վարդգէս*[7]

Ժողովէն կը բացակայէին՝
Շամի կեդր. կոմիտէն
Շամի Շրջանային ժողովը[8]
Մովափի եւ Դուրանի Շրջ. ժողովները

1.- Բարսեղեանը՝ Արեւելեան Բիւրոյի ներկայացուցիչ, հաւանաբար բժ. Յովսէփ Տէր Դաւթեանն է:
2.- Մարալ կամ Հրաչեայ Մարալ, ծանօթ է նոյնպէս Փիլոս ծածկանունով. բուն անունը՝ Ղարիպեան Գրիգոր:
3.- Սեպուհ՝ հանրածանօթ մարտիկն է, իսկական անունը՝ Ներսէսեան Արշակ:
4.- Ռոստոմեանը նոյն Ռոստոմն է (Զօրեան Ստեփան):
5.- Վրոյր, սեւագրին մէջ նաեւ Վարդ, բուն անունով Տէր Եղիայեան Վարդ: Վերջին երկուքը պատգամաւոր Տիարպեքիր – Տիգրանակերտի (Վիշապաձոր):
6.- Րեգուլ, սեւագրին մէջ նաեւ՝ Ճերմակ:
7.- Վարդգէս՝ Սերենկիւլեան Յովհաննէս:
8.- Շամը՝ Վան–Վասպուրականի շրջանն է: Դուրան–Բարձրաւանդակը՝ Տարօն–Սասունի: Ծովափը՝ Տրապիզոնի եւ Կիրասունի շրջանը:

Պահանջուած մեծամասնութիւնը կազմուած լինելով՝ ժողովն օրինաւոր ճանաչուեցաւ:

Որոշուեցաւ օրական երկու ժողով գումարել. ժամը 2–4 առաւօտները եւ 8–12 երեկոները: Որոշուեցաւ ժողովին խորհրդակցական ձայնով մասնակցելու համար հրաւիրել ընկերներ՝ Տուրբախ, Արմէն[9] *եւ կեդր. կոմիտէի մնացած անդամները: Մբռւլին հրաւիրելու խնդիրը յետաձգուեցաւ մինչեւ անոր հարցի պարզուիլը: Ժողովին նախագահ ընտրուեցաւ ընկ. Բարսեղեան, քարտուղար՝ Մարալ:*

Օրակարգի հարցերն են՝

1. *Տեղեկագիր եւ զեկուցում կեդր. կոմիտէներու.*
2. *» » Արեւելեան Բիւրոյի.*
3. *կեդր. կոմիտէներու դրամական հաշուետուութիւն.*
4. *Արեւելեան Բիւրոյի » »*
5. *V Ընդհ. ժողովի Բարձրաւանդակի խոստացուած նպաստի խնդիրը.*
6. *Մահարճան նահատակ ընկերներու վրայ.*
7. *Երկիրն ուսումնասիրելու խնդիրը.*
8. *Լիբարիտի խնդիրը.*
9. *Մարալի »*
10. *Մբռւլի »*
11. *«Ծառայ» թերթի տարածման խնդիրը.*
12. *Անկախ կոմիտէներու խնդիրը.*
13. *Պրոպագանտ՝ քրդախօս հայերու մէջ.*
14. *Միջոցներ՝ կազմակերպական վիճակը ուժեղացնելու, զբաղումներ՝ կազմակերպուած խմբերու համար:*
15. *Վերաքննութիւն Ազգ. Սահմանադրութեան.*
16. *Ազգ. դպրոցներն ու պետական հսկողութիւնը.*
17. *Ռայ. ժողովի պատգամաւորներու թուի ճշդումը.*
18. *Մեր դիրքը դէպի համերաշխութեան ժողովը (Հնչակեան կուսակցութիւնը).*
19. *Սարուստան*[10] *կազմակերպութեան վիճակի բարեկարգման խնդիրը եւ բանտարկուած ընկերները.*
20. *Մեր վերաբերմունքը դէպի Մէճլիսի Ումումիի, Պելետիէի եւ Խարբէի ընտրութիւնները.*
21. *Հողային խնդիր.*
22. *Պարսկաստանի ներկայ վիճակը եւ մեր վերաբերմունքը.*
23. *Գիւղատնտեսական եւ արհեստակցական միութիւններ.*
24. *Պդէեանի խնդիրը.*
25. *Կեդր. կոմիտէներու գործունէութեան խնդիրը.*
26. *Արեւելեան Բիւրոյի Թուրքիոյ հատուածի պակաս անդամներու ընտրութիւնը.*
27. *Հարկերու թեթեւացման խնդիրը.*
28. *Հանրագրութեան խնդիրը:*

Օրակարգի խնդիրները ստուգելէ վերջ, ժողովն անցաւ տեղեկագրերու ընթերցման:

9.- Տուրբախ՝ Կիրակոսեան Յարութիւն, վաստակաւոր մարտիկներէն: Արմէն՝ արդեօ՞ք Արմէն Գարոն (Փաստրմաճեան Գարեգին):
10.- Սարուստան՝ ընդհանրապէս Ռուսիոյ եւ յատկապէս Կովկասի տարածքին գործող դաշնակցական կազմակերպութեան ծածկանունը:

Բ. ՆԻՍՏ

Ժամանակն ուշ լինելուն պատճառով ժողովն զբաղեցաւ նախնական խնդիրներով միայն: Որոշուեցաւ.

ա.— Հեռագրել Շամ' պատգամաւորին եւ Դուրան' ընկ. Գարմէնին[11] անմիջապէս մեկնիլ, հասնելու համար ժողովին:*

բ.— Բացի Կեդր. Կոմիտէի ընկերներէն, խորհրդակցական ձայնով հրաւիրել նաեւ տեղ. կոմիտէի ընկերները:

Գ. ՆԻՍՏ

<u>Դուրան-Բարձրաւանդակի հաշիւներու քննութիւն</u>

Դուրան-Բարձրաւանդակի հաշիւներու ընթերցումէն յետոյ, պատգամաւոր ընկերը տուաւ նաեւ լրացուցիչ տեղեկութիւններ' տեղւոյն կազմակերպական վիճակի մասին, որը մխիթարական չէ: Ընկերոջ հաղորդած տեղեկութիւններէն պարզուեցաւ, որ շնորհիւ այն բանին, որ տեղւոյն մարմինը' որպէս կուսակցութիւն ակտիւ կերպով մասնակցեր է ազգ. կրթական գործին եւ նմանապէս կազմակերպական գործով, որով կազմակերպութիւնը այդ շրջանի մէջ մնացեր է թոյլ վիճակի մէջ: Բացի այդ' հասարակական այլ խնդիրներով, ժողովրդական ցաւերը բուժելու անհրաժեշտ աշխատանքով տարուած, կազմակերպական գործիչ ընկերները յաճախ ստիպուեր են անտեսել զուտ կազմակերպական աշխատանքը, որով պէտք է բացատրել այն բոլորը, որ կուսակցական անդամներու անդամավճարները մնացեր են անգանձելի, որ հնարաւորութիւն չէ եղեր Շրջ. ժողով գումարել, եւ որ' վեց ամիսէ ի վեր կանոնաւոր յարաբերութիւն պահուած չէ Կեդր. Կոմիտէի եւ շրջաններու միջեւ եւ որու պատճառով ալ Դուրան-Բարձրաւանդակի Կեդր. կոմիտէութեան շրջաններու մանրամասն տեղեկագրութիւնը կարելի չեղաւ ներկայացնել Ռայ. ժողովին:

Բացի վերոյիշեալ պատճառներէն, տեղական կառավարութեան' Դաշնակցութեան դէմ ամիսներէ ի վեր սկսած հալածանքը նոյնպէս արգելիչ պատճառ մէր կազմակերպութեան վիճակը կանոնաւորելու: Հակառակ այս բոլորովին սակայն Դուրանի իւրաքանչիւր գիւղին մէջ գոյութիւն ունին կազմակերպուած խմբեր, 20-60 *անդամներով: Գիւղերէն զատ քաղաքին մէջ նոյնպէս' Սահմանադրութեան հռչակումէն յետոյ կազմակերպուած էին* 10-15 *խումբ, որոնք սակայն կոմիտէի կարգադրութեամբ կազմալուծուեցան ամբողջութեամբ, որովհետեւ հապճեպով ու չտապովի կազմակերպուած լինելով անոնց մէջ սպրդած էին այնպիսի տարրեր, որոնց մուտքը կազմակերպութեան մէջ երբեք օգտակար ու ցանկալի չէր: Քաղաքի խմբերու կազմալուծումէն յետոյ անոնք տակաւին վերակազմուած չեն եւ մէկ տարիէ ի վեր քաղաքի մէջ ոչ մէկ դաշնակցական խումբ գոյութիւն չունի:*

Կազմալուծուած նոյն վիճակը կը ներկայանեն նաեւ Պուլանըգը, Վարդոն եւ մի երկու այլ շրջաններ: Կազմակերպական ընդհանուր այս դրութիւնը բարուքելու համար պատգամաւոր ընկերը կ'առաջարկէ յեղափոխական անցեալ ունեցող մի ազատ ընկեր ուղարկել այնտեղ:

Տեղեկագրի ընթերցումէն եւ պատգամաւոր ընկերոջ հաղորդած լրացուցիչ տեղեկութիւններէն յետոյ ընկերներէն ոմանք մի քանի հարց տուին տեղւոյն կազմակերպական գործերու վերաբերմամբ:

Ա. Թէ ինչո՞ւ Դուրանի Մարմինը տեղական կրթական գործին մասնակցեցաւ ակտիւ կերպով' որպէս կուսակցութիւն:

Բ. Ինչո՛ւ V *Ընդհ. Ժողովէն յետոյ Դուրան-Բարձրաւանդակի Կեդր. Կոմիտէութեան հաշիւները ներկայացուած չեն կազմակերպական պատշաճ մարմիններուն, իսկ ներկայ Ռայ. ժողովին ներկայացուած հաշիւներն ալ նոյնպէս լրիւ չեն եւ ոչ ալ վաւերացուած տեղական Շրջ. ժողովի կողմէն:*

Պատգամաւոր ընկերը պատասխանեց, որ կրթական խնդրի համար երբ տեղւոյն առաջնորդը ելաւ շրջաններ կրթական տուրք հաւաքելու, ժողովուրդը դէպի նա ցոյց տուաւ չափազանց սառն անտարբերութիւն. այդ պատճառով ալ տեղական գաւառական երեսփոխանական ժողովի յանձնարարութեամբ ազգային վարչութիւնը յատուկ պաշտօնագրով մը դիմեց Դաշն. մարմնոյն, խնդրելով վերջնոյս աջակցութիւնը' կրթական գործը դնելու լուրջ հիմերու վրայ: Տեղական կոմիտէն նկատի ունենալով խնդրի կարեւորութիւնը եւ պաշտօնական դիմումը, ընդունեց մասնակցիլ կրթ. գործին: Իսկ ինչ կը վերաբերի հաշիւներուն, մինչեւ 906 *թուի հաշիւները ղրկուած են արդէն* IV *Ընդհ. Ժողովին:* 907, 908, 909 *թուերու հաշիւները ղրկուած լինելը կամ չլինելը ինքը չի գիտեր. իսկ* 909 *Ապրիլ* 17*էն մինչեւ* 910 *Մարտ* 18*ի հաշիւները, որոնք ներկայացուած չեն ներկայ Ռայ. ժողովին, թէեւ քննուած' բայց տեղւոյն Շրջ. ժողովի կողմէ վաւերացուած չեն եւ Ռայ. ժողովին կը ներկայացուին որպէս հում նիւթ:*

Պատգամաւոր ընկերոջ հաղորդած վերոյիշեալ բացատրութիւններէն յետոյ, մտքերու փոխանակութենէ վերջ ժողովը Ա) Նկատելով որ կրթական գործը Դուրան-Բարձրաւանդակի շրջանին մէջ ոչ միայն կազմակերպութեան բարոյական ուժերն է կլլեր, այլեւ խլեր է կազմակերպութեան նիւթական ուժերն ալ, որոշեց' Դուրան-Բարձրաւանդակի Կեդր. Կոմիտէի ուշադրութիւնը հրաւիրել այս երեւոյթի վրայ եւ յանձնարարել որ Տեղական Մարմինը որպէս դաշնակցական մարմին իր ջանքերը կեդրոնացնէ զուտ կազմակերպական գործին վրայ, ընկերներէն իւրաքանչիւրն ազատ թողլով մասնակցիլ Ազգ. կրթական ու կուլտուրական խնդիրներու մէջ' որպէս քաղաքացիներ, առանց ի հարկէ շփոթելու ազգային խնդիրները կուսակցական խնդիրներու հետ:

Բ) Ժողովրդի եւ կառավարութեան միջեւ լինելիք յարաբերութիւնները թողուլ ըստ կարելւոյն միմիայն ազգային վարչութիւններուն:

Գ) Նկատելով որ 907*ին,* 908*ին* 909 *թուականներու հաշիւները տակաւին տեղ չեն հասած, որոշեց Դուրան-Բարձրաւանդակի Կեդր. Կոմիտէութեան նոյն թուականներու հաշիւներու պատճէնները անյապաղ ղրկել պատշաճ մարմիններուն:*

Դ) Ժողովն անբաւարար գտնելով քաղաքի մէջ ցարդ ոչ մէկ դաշնակցական խումբ չլինելու առթիւ տրուած բացատրութիւնները, յանձնարարեց Տեղական մարմնոյն միջոցներ ձեռք առնելու, քաղաքի մէջ եւս կանոնաւոր կազմակերպութիւն առաջ բերելու համար:

**) Ծանօթ.— Շամի պատգամաւոր ընկերը հասաւ ժողովը ցրուելու հետեւեալ օրը եւ ներկայացուց Շամի վերաբերեալ տեղեկագրերու զեկուցումը:*

11.- Գարմէն՝ Մելքոնեան Մկրտիչ (Նախապէս Տաճատ վարդապետ):

Դ. ՆԻՍՏ

Ժողովականներու քչութեան պատճառով տեղեկագրերու ընթերցման շարունակութիւնը, ինչպէս նաեւ զեկուցումներու, յետաձգուեցաւ ուրիշ աւելի ամբողջական նիստի, եւ զբաղեցաւ'

Ա) Բարձրաւանդակի նպաստի խնդրով.

Բ) Նահատակ ընկերներու մահարձանի խնդրով եւ

Գ) Երկրի ուսումնասիրութեան հարցով:

Ա) Բարձրաւանդակի պատգամաւորը բողոքեց, որ հակառակ V *Ընդհ. Ժողովի որոշման, Բարձրաւանդակի համար որոշուած նպաստը ցարդ ստացուած չէ:*

Ընկերոջ բողոքի դէմ ընկերներ Բարսեղեան եւ Մարալ յայտնեցին որ խոստացուած նպաստի մէկ մասն արդէն ղրկուած է, որու ստացուած լինելու ստացականն ալ կայ, բայց Տեղական մարմինը չէ հասկցեր նպաստ լինելը. իսկ միւս մասին համար ալ գրուած է իրենց, բայց իրենք եղած առաջարկներուն պատասխանած չեն:

Զանազան վիճաբանութիւններէ յետոյ ժողովն յանձնարարեց Արեւել. Բիւրոյին' Բարձրաւանդակի նպաստը յանձնել նոյն տեղի մարմնոյն:

Բ) Ժողովը ջերմապէս համակրելով նահատակ ընկերներու վրայ մահարձան կանգնեցնելու առաջարկին, որոշեց Դաշնակցութեան 20ամեակի առթիւ հանդէսներ սարքել ամէն տեղ եւ հանգանակութիւններ ընել նոյն նպատակի համար, իսկ ընդհանուր հանգանակութեան խնդիրը թողնել յառաջիկայ ամրան:

Գ) Ընկեր Սեպուհ, նկատի ունենալով ուսումնասիրուած եւ յատուկ վիճակագրութեան անհրաժեշտութիւնը, առաջարկեց' Ռայ. ժողովի կողմէն յանձնարարել բոլոր կեդր. կոմիտէներուն, որ իւրաքանչիւրն իր շրջանին մէջ տեղական ընկերներու աջակցութեամբ ուսումնասիրէ ազգաբնակութեան թիւը, կազմէ յատուկ ցուցակներ, այսպիսով գէթ վիճակագրութեան ընդհանուր ամփոփում մ'ունենալու համար:

Ժողովն ընդունելով հանդերձ խնդրի կարեւորութիւնը, բայց նկատի ունենալով նաեւ այս ձեռնարկի համար փորձունակ մասնագէտ ուժերու պակասը, որոշեց յանձնարարել մեր մարմիններուն, իրենց շրջաններուն մէջ հնարաւոր չափով ձեռնարկելու վիճակագրական տեղեկութիւններ կազմելու եւ այսպիսով գոնէ մօտաւոր թիւ մ'ունենալու համար:

Ե. ՆԻՍՏ

<u>Լիբարիտի խնդիր</u>

Կարդացուեցաւ Բարձրաբերդի Շրջ. ժողովի այն բանաձեւը, որով նոյն Շրջ. ժողովը որոշեր էր հեռացնել զայն Բարձրաբերդի շրջանէն եւ դաշնակցական շարքերէն:

Բանաձեւի ընթերցումէն յետոյ, գործին ծանօթ ընկերները տուին եւ ուրիշ լրացուցիչ տեղեկութիւններ Լիբարիտի խնդրի վերաբերմամբ, պարզեցին Շրջ. ժողովի կողմէ նշանակուած քննիչ յանձնախմբի քննութեան արդիւնքը, առաջարկելով որ յարգուի Շրջ. ժողովի որոշումը, քանի որ Լիբարիտը հակառակ նոյն ժողովի որոշման կը մնայ տակաւին Բարձրաբերդի շրջանին մէջ:

Կարդացուեցաւ Լիբարիտի Ա[րեւելեան] Բիւրոյին ուղարկած նամակը, ապա նաեւ ընկ. Բարսեղեան հաղորդեց այն պատճառները, որոնց համար Լիբարիտն ինքը որոշեր էր մնալ Բարձրաբերդի շրջանին մէջ, յայտնելով նաեւ այս պարագաները Կեդր. Կոմիտէին' իր մեկնած օրը:

Ընկ. Ռոստոմ սկզբունքով համաձայն լինելով հանդերձ որ ոեւէ դաշնակցական մարմնի կամ ժողովի որոշումները գործադրուելու են անպայման, սակայն միւս կողմէն գտնելով որ Լիբարիտը Բարձրաբերդի շրջանէն հեռացնելու վերաբերմամբ Շրջ. ժողովի տուած որոշումը աննպատակայարմար է, քանի որ եթէ այդ որոշումը որպէս պատիժ տրուած է Լիբարիտի բացասա-

կան կողմերուն համար, ապա ուրեմն նա բոլորովին անծանօթ չրջաններ երթալով, նոյն բացատական կողմերով կարող է նոր խնդիրներ առաջացնել ու աւելի վնասակար լինել։

Ռոստոմի առակութեան վրայ ընկերները պարզեցին այն չարժառիթները, որոնց հիման վրայ Շրջ. ժողովը տուած էր իր որոշումը։ Այս առթիւ տեղի ունեցած վիճաբանութիւններէն յետոյ ժողովը [որոշեց]՝

Նկատելով որ Շրջ. ժողովը Լիբարիտի վերաբերմամբ իր որոշումը տուած ատեն, Լիբարիտը մինակ էր այստեղ՝ առանց իր ընտանիքին, որմէ յետոյ սակայն տեղս եկած է իր ընտանիքը, որով Լիբարիտը աքսորուելու պարագային, ասոր պատիժը բոլորովին անմեղ տեղը պիտի բաժնուէր նաեւ իր կնոջ եւ որդիներուն վրայ։

Նկատելով որ Լիբարիտի աքսորման մասին պնդել այժմ կը նշանակէ դարձեալ բաժնել անոր պատիժը անմեղ անձերու վրայ, Ռայ. ժողովը որոշեց թողուլ զայն պաշտօնավարելու Բարձրաբերդի չրջանին մէջ, իսկ կազմակերպական չարքերէն հեռացնելու իր պատիժը փոխանակ մէկ տարուայ՝ բարձրացնել երկու տարիի։ Ժամանակամիջոցը լրանալէ յետոյ կազմակերպական չարքերու մէջ ընդունուիլը թողուլ իր բնական չրջանի կեդր. կոմիտէի՝ անոր ընթացքին մասին տուած վկայութիւններուն։

Զ. ՆԻՍ

Ա. Մարալի խնդիր
Բ. Սմբուլի խնդիր

Ռայ. ժողովը լսելով Բարձրաբերդի Շրջ. ժողովի առաջարկը Մելինաբերդի[12] խնդրի վերաբերմամբ ընկ. Մարալի ունեցած պատասխանատուութեան մասին, եւ նկատելով որ այս առթիւ մի որեւէ եզրակացութեան հասնելուն համար անհրաժեշտ տեղեկութիւններն ու ցուցմունքները կը պակսին տակաւին ժողովին, նկատելով նաեւ որ նոյն խնդրի հետ կապուած է նաեւ ընկեր Տերսիմցին,

Ժողովը որոշեց յանձնարարել Բարձրաբերդի կեդր. կոմիտէին այս առթիւ յատուկ քննութիւն կատարել եւ արդիւնքը հաղորդել Ա[րեւելեան] Բիւրոյին։ Բացի այս, վիչապաձորի պատգամաւոր ընկ. Ճերմակի առաջարկութեամբ ժողովը որոշեց ճչդել նաեւ Մովափի մարմնոյն բարոյական պատասխանատուութեան չափը ընկ. Եղիչէի[13] դէմ լարուած դաւադրութիւնը կանխելու համար՝ ժամանակին միջոցներ ձեռք չառնուելու մասին։

Սմբուլի[14] խնդիր

Ընկ. Ռոստոմ յայտնեց որ Բոլգարիայի մէջ 907 թուի սկզբին, զինուորական դպրոցը եղած ժամանակ, աշակերտական ընդհանուր հարցարան տետրակին մէջ «ո՛վ ինչ կուսակցութեան կը պատկանի» հարցի բաժնին մէջ, Սմբուլն իր ժամանակին գրեր էր մօտաւորապէս հետեւեալ բառերը։

«Աւա՛ղ երբեմն դաշնակցական, իսկ այժմ ոչ»։

Նկատելով որ այս բառերը գրելէ անմիջապէս յետոյ Կովկաս վերադառնալով եւ յետոյ Թուրքիա անցնելով միշտ գործեր է դաշնակցական չարքերուն մէջ, առանց սակայն իր գրած վերոյիչեալ բառերու մասին բացատրութիւն տալու, անհրաժեշտ է որ ինքը՝ Սմբուլը բացատրութիւն տայ նոյն բառերու մասին։

Ռոստոմի առաջարկութեան դէմ Սմբուլը պատասխանեց, որ ինքը երբեք չի յիշեր այդպիսի բառեր գրած լինելը, եւ կարող է պատահել որ զանազան մարդիկ կեղծած լինեն իր գիրը։

Ընկերոջ տուած բացատրութիւններուն վրայ Ռայ. ժողովը որոշեց յանձնարարել Արեւել. Բիւրոյին՝ քննել եւ վերջնականապէս պարզել այս խնդիրը։

Վերոյիչեալ եզրակացութենէն յետոյ, հարց դրուեցաւ ժողովի նիստերուն՝ Սմբուլը հրաւիրելու համար։ Ընկ. Ռոստոմ սկզբունքով ոչինչ չունենալով հանդերձ կը մնայ ձեռնպահ, մտածելով որ Սմբուլը ինչպէս որ ներկայիս կը մեղադրէ դաշնակցական այն մարմինները, որոնք իր վերոյիչեալ բառերը գրելէ յետոյ՝ գործեր են յանձներ իրեն, այժմ ալ նոյն ձեւով կրնար մեղադրել դարձեալ Ռայ. ժողովը նոյն առարկութեամբ։

Ժողովը չորս ձայնով ընդդէմ երկուսի եւ մէկի ձեռնպահութեամբ որոշեց անոր մասնակցութիւնը ժողովին։

Է. ՆԻՍ

«Քառաջ» թերթի տարածման խնդիր

Ընկ. Մարալ չեչտելով գաւառական կեանքի մէջ գաւառական թերթի չափազանց անհրաժեշտութիւնը, որու մասին որոշումներ տրուեն են ոչ միայն Բարձրա-

12.- Միջնաբերդը կուս. ծածկանունն է Բաբերդ քաղաքի։

13.- Կարնոյ «Յառաջ» թերթի նախկին խմբագիր Թոփչեան Եղիշէ, որ մասնակցած էր Վառնայի Հ.Յ.Դ. Հինգերորդ Ընդհ. ժողովին եւ ընտրուած Արեւելեան Բիւրոյի անդամ։ Կարին վերադարձի ճամբուն վրայ, Բաբերդի մօտ դաւադրաբար սպաննուած (Յոկ. 23, 1909) խմբապետ Միհրանի եղբօր Յաբէթի կողմէ։

14.- Սմբուլ – Հ.Յ.Դ. Պուլկարիոյ զինուորական վարժարանի աշակերտներէն. դպրոցի տոմարին մէջ կը յիշուի Սմբուլ մշեցի, բուն անունը՝ Յակոբեան Սմբատ. նշուած է նաեւ որ «ուղարկուած է Կովկասէն բայց մնացած է միջնեւ Յունուար [1907]. վարժարանին մէջ լաւ դեր ունեցած չէ, ատոր համար ալ Կեդր. Կոմիտէն [Պալքանի] սեւ յանձնարարական չէ տուած յիշեալին՝ մեկնած պահուն» [փաստ. 1179-25]։

բերդի Շրջ. ժողովներուն մէջ, այլ նաեւ նախորդ Ռայ. ժողովին մէջ եւս, թերթի գոյութիւնն ընդունելով՝ որպէս կարեւոր մէկ միջոց գրաւոր պրոպագանդի տեսակէտէն, պարզեց, որ «Քառաջ»ը թէեւ կոչուած է լրացնելու այդ պակասը, բայց նիւթական իր ներկայ աննախանձելի վիճակի պատճառով կարող է չուտով դադարման դատապարտուիլ եթէ այժմէն միջոցներ ձեռք չառնուին թերթի նիւթական դրութիւնը բարելաւելու։

Այս նպատակով ալ ընկ. Մարալ կ'առաջարկէ, որ Ռայ. ժողովն իր կողմէն եւս նոր միջոցներ ձեռք առնէ եւ ժողովին մասնակցող կեդր. կոմիտէներէն իւրաքանչիւրն իր չրջանին մէջ չանայ տարածել թերթը, այսպիսով նպաստելու անոր նիւթական վիճակի բարելաւման, բան մը, որ հնարաւորութիւն կու տայ թերթի խմբագրութիւնը զարձնելու աւելի բազմակողմանի եւ աւելի արտայայտիչ մեր սկզբունքներուն եւ աչխարհայեացքին։

Ընկերոջ յայտնած բացատրութիւններէն յետոյ, ժողովն ընդունելով անհրաժեշտ՝ թերթի գոյութեան չարունակութիւնը, որոշեց՝

Պարտաւորել Ռայ. ժողովին մասնակցող մարմիններուն՝ իւրաքանչիւրն իր չրջանին մէջ՝ ընկերներէն կարգել յատուկ գործակալներ իրենց չրջանին մէջ թերթի տարածմանը նպաստելու, ինչպէս նաեւ գտնել յատուկ թղթակիցներ, տեղական թարմ լուրեր հաղորդելու թերթին։

Ը. ՆԻՍ

«Անկախ» կոմիտէներու խնդիր

Ժողովին ներկայացուած տեղեկագրերէն, ինչպէս նաեւ ընկերներու տուած զեկուցումներէն պարզուեցաւ, որ մէկ քանի վայրեր, ինչպիսիներ են Արծիւ եւ Խորաձոր Բարձրաբերդի չրջանին մէջ, Նփրկերտ՝ Վիշապաձորի չրջանին[15] մէջ, կը ձգտին անկախ լինել, առանց կազմակերպական կապերով կապուած զգալու իրենց չրջանին մէջ գոյութիւն ունեցող կեդր. կոմիտէներու հետ, եւ այս՝ առաւելապէս իրենց կազմակերպական եկամուտները միմիայն իրենց չրջանին մէջ ծախսելուն ցանկութիւնով։ Հաչիւներու ընթերցումէն պարզուեցաւ իսկապէս որ նոյն չրջաններու տեղական մարմինները ըրեր են այնպիսի ծախսեր, որոնք ոչ միայն շատ են տեղ. կոմիտէութեան համար նշանակուած ծախսի համեմատութեամբ, այլեւ երբեմն բոլորովին աւելորդ ալ են։ Բացի այս, Վիշապաձորի պատգամաւորը իրենց չրջանի Շրջ. ժողովի ընդունած բողոք բանաձեւը կարդալէ վերջ Նփրկերտի կոմիտէի հակակազմակերպական ընթացքի դէմ, յայտնեց նաեւ որ նոյն չրջանի կոմիտէի անդամներէն մէկ երկուսը, մօտիկ անցեալի մէջ, իրենք զիրենք յայտարարեր են «Դաչնակցութեան պատասխանատու մարմին» եւ այս ստորագրութեամբ ալ նամակներ գրեր՝ զանազան չրջաններ, բան մը, որ իսկական կազմակերպական ապօրինութիւն է։

Ռայ. ժողովը նկատի ունենալով այս բոլորը որոշեց՝

Ա) Պարտաւորել վերոյիչեալ մարմիններուն անպայման կերպով կապուիլ մի ոեւէ կեդր. կոմիտէի հետ, թողնելով իրենց միանգամայն ազատ իրենց չրջանի կեդր. կոմիտէներէն մէկն ու մէկն ընտրել։

Բ) Հասկցնել նոյն մարմիններուն, որ իրենք վարչականօրէն միայն կապուած լինելու են իրենց կեդր. կոմիտէներուն հետ, մնալով միաժամանակ կատարեալ անկախ իրենց ներքին գործերուն մէջ, Ընդհանուր եւ Ռայոնական ժողովներու գծած սահմաններուն մէջ։

Գ) Վիչապաձորի մարմինէն պահանջել Նփրկերտի մարմնի կողմէ «Պատասխանատու մարմին» ստորագրութիւն կրող գրութիւնները եւ դատի հրաւիրել գանոնք իրենց ապօրինի ընթացքին համար։ Բացի այս, ժողովը որոշեց յանձնարարել Արեւել. Բիւրոյին նոյն չրջանի կազմակերպական բոլոր խնդիրներու համար յատուկ քննիչ ուղարկել եւ վերջնականապէս կարգադրել նոյն չրջանի գործերը։

Թ. ՆԻՍ

Գրաւոր պրոպագանդ քրդախօս հայերու մէջ

Տեղեկաբեր ընկերներու զեկուցումներէն պարզուեցաւ որ Թուրքիոյ զանազան գաւառներուն մէջ կան այնպիսի վայրեր, ուր հայ ազգաբնակութիւնը զրկուած է ոչ միայն կուլտուրական, տնտեսական եւ այլ հասարակական յառաջ մղիչ պայմաններէ, այլ զրկուած է իր մայրենի լեզուէն անգամ, բան մը, որ մեծ չափով կը նպաստէ անոնց աննախանձելի վիճակի ամրացման, ինչպէս նաեւ իրենց ծայրայեղօրէն յետամնաց դրութեան չարունակման։

Նկատի ունենալով նաեւ այն, որ գաւառական նոյն յետամնաց վայրերուն մէջ կը պակսի նաեւ սահմանադրական տարրական ազատութիւններու գործադրութիւնը, որ վերոյիչեալ աննպաստ պայմաններու պատճառով՝ չահագործող, վաչխառու եւ յետադիմական դասերը դեռեւս կը տիրապետեն տեղերը սանձարձակորէն, Ռայ. ժողովը անհրաժեշտ նկատեց գրաւոր թէ բանաւոր պրոպագանդ մղել նոյն վայրերու քրդական գիւղերուն մէջ, այս նպատակով հրատարակել յատուկ բրոշիւրներ հայերէն տառերով ու քրդերէն լեզուով,

15.- Բարձրաբերդ–Կարինի շրջանին մէջ Արծիւը Երզնկան է, Խորաձորը՝ Քղին։ Վիշապաձոր–Տիգրանակերտի շրջանին մէջ Նփրկերտը՝ Ֆարղին քաղաքն է, Փրակերթօ ծածկանունով։

որոնք սակայն կազմուած լինին միանգամայն պարզ, դիւրամատչելի եւ գաւառի կեանքն ու կարիքները չոշափող նիւթեր։

Ռայ. ժողովը կը յայտարարէ պատշաճ մարմիններուն դիւրամատչելի լեզուով բրոշիւրներ հրատարակել նախ այն պատճառով ու այն հաւատքով, որ վերոյիշեալ ձեւի բրոշիւրներ իրենց չօշափած նիւթերով կարող են մեծապէս նպաստել նաեւ մեր դրացի քիւրդ տարրի զարգացմանը, որը նոյնպէս, զրկուած յառաջդիմական նպաստաւոր պայմաններէ, խորապէս կարիքն ունի ներկայ քաղաքական-տնտեսական պայմանները չօշափող ու պարզաբանող հրատարակութիւններու։

Միջոցներ կազմակերպական վիճակը բարելաւելու

Թէ՛ տեղեկագրերէն եւ թէ ընկերներու տուած զեկուցումներէն պարզուեցաւ, որ կազմակերպական գործերը, համարեա՛ բոլոր չրջաններուն մէջ, կը գտնուին թոյլ ու աննախանձելի դրութեան մէջ։ Ընդհանուր այս թուլութեան համար, մի քանի ժամանակներէ ի վեր սկսած հակադաշնակցական պայքարը որքան ալ ունենայ իր բացասական ազդեցութիւնը դաշնակցական շարքերուն վրայ, սակայն եւ այնպէս կազմալուծման գլխաւոր պատճառը կը բացատրուի անով որ դաշնակցական շարքերը չեն ներկայացներ դեռեւս պահանջուած հասունութիւնը, որ անոնք մեծ մասամբ դեռեւս չեն իւրացուցած կազմակերպութեան քաղաքական-տնտեսական աշխարհահայեացքը եւ անոր հասարակական բնոյթը, եւ որ վերջապէս առօրեայ հրատապ խընդիրներու մէջ իսկ կազմակերպուած տարրը չ'ունենար ոչ մի մասնակցութիւն, երեւոյթ մը, որ ինքնին անգործութեան կը դատապարտէ զանոնք եւ որ ինքնին կարեւոր պատճառ մ'է կազմալուծման։ Ռայ. ժողովը ի նկատի ունենալով այս բոլորը, որոշեց՝

Ա) Մանօթացնել խմբերը Դաշնակցութեան անցեալ պատմութեան հետ եւ սիստեմատիկ կերպով բացատրել անոնց Դաշնակցութեան ծրագիրը, ինչպէս նաեւ անոր աշխարհահայեացքը հասարակական բոլոր խնդիրներու մէջ։

Բ) Իւրաքանչիւր վայրի մէջ օրուայ հրատապ խնդիրներուն չանալ մասնակից դարձնելու դաշնակցական խմբերը եւ, առաւելապէս, պետական ու ազգային մարմիններու ընտրութիւններուն։

Գ) Ամէն առիթէ օգտուելով պարզել մեր հասարակական դաւանանքն ու տեսակէտները։

Ժ. ՆԻՍ

Վերաքննութիւն Ազգ. Սահմանադրութեան

Զեկուցանող ընկ. Վաղարշ չեչտելով Ազգ. Սահմանադրութեան անհրաժեշտութեան վրայ, որպէս նախապայմանը ազգային կուլտուրական ինքնավարութեան, պարզեց նաեւ այն պակասաւոր կէտերը, որոնք գոյութիւն ունին նոյն սահմանադրութեան մէջ եւ որոնց համար անհրաժեշտ նկատեց ընդունիլ Ազգ. Սահմանադրութեան վերաքննութեան սկզբունքը։

Զեկուցանող ընկերը կանգ առնելով ընտրական սկզբունքի վրայ, չեչտեց՝ որ նոյն սկզբունքի թերի սիստեմին պատճառով Ազգ. Երեսփ. ժողովի 140 անդամներուն 100ը կ'ընտրուին Պոլսէն, որոնց 20ը միայն հոգեւոր-ական, 80ը աշխարհական. իսկ մնացած 40ը միայն հայկական գաւառներէն, որուն աչքի ընկնող մէկ մասը նոյնպէս կ'ընտրուի պոլսաբնակներէն։ Այս երեւոյթը խոշոր չափով արգելք կը հանդիսանայ գաւառի կարիքները հարազատութեամբ եւ ուժեղ կերպով արտայայտելու Ազգ. բարձրագոյն ժողովի առաջ։ Միւս կողմէն Պոլիսը չունենալով իր ուրոյն գաւառական երեսփ. ժողովը, Ազգ. երեսփ. կեդրոնական ժողովը յաճախ կը դատապարտուի զբաղելու միմիայն պոլսական խնդիրներով, մոռացութեան մատնելով բազմաթիւ գաւառներու բազմապիսի ցաւերն ու կարիքները։ Բացի այս, ընկերը կանգ առաւ նաեւ այն երեւոյթի վրայ, որ Ազգ. Սահմանադրութիւնը լինելով հանդերձ ազգային կուլտուրական կեանքի օրինականացած ինքնավարութիւնը, սակայն եւ այնպէս նոյն կուլտուրական պահանջներու համար միջոցներ հայթայթելու խնդիրը դրուած է միմիայն բարոյական պարտաւորութեան հիմերու վրայ, առանց օրինական յստակ տրամադրութեամբ իրաւասութիւն տալու ազգային իշխանութեան՝ հայթայթելու նոյն ազգ. կուլտուրական պահանջներու համար անհրաժեշտ միջոցները, ինչպէս օրինակ կրթական տուրքը, բան մը, որ անհրաժեշտ է կրթական վիճակի բարելաւման համար։

Ընկ. Վաղարշի տուած տեղեկութիւններէն յետոյ, Ռայ. ժողովը ընդունելով Ազգ. Սահմանադրութեան վերաքննութեան սկզբունքը, որպէս վերաքննելի կէտեր՝ կանգ առաւ հետեւեալ խնդիրներու վրայ։

Ա) Հայկական բոլոր գաւառները, ինչպէս եւ Պոլիսը, ազգաբնակութեան որոշ թուի համեմատութեամբ կուտան Ազգ. Կեդրոնական Երեսփ. ժողովին հաւասար թուով պատգամաւորներ։ Պոլիսը որպէս ուրոյն չրջան ունենալու է իր ուրոյն գաւառական երեսփ. ժողովը։

Բ) Վերացնել ընտրութեան ցենզը եւ ընտրուելու մինիմում 25 տարին իջեցնել 21-ի։

Գ) Հոգեւորականութիւնն որպէս առանձին դասակարգ չպիտի մասնակցի ազգային ժողովներուն. իւրաքանչիւր հոգեւորական որպէս պարզ քաղաքացի ընտրելի է միաժամանակ եւ կ'ընտրուի ժողովրդական քուէով։

Դ) Սահմանել օրինական յստակ տրամադրութիւն մը Ազգ. Սահմանադրութեան մէջ, որով ազգային իշխանութիւնները հնարաւորութիւն ունենան միջոցներ ձեռք բերելու ազգային կրթական ու կուլտուրական խնդիրներու զարգացման համար, եւ իրաւասութիւն՝ որուշումները գործադրելու։

Ե) Ազգային Սահմանադրութիւնը էապէս ազգային դարձնելու համար, միջոցներ մտածել լուսաւորչական համայնքի հետ կապելու նաեւ այլադաւան հայերը։

Զ) Ազգ. Երեսփ. Կեդրոնական ժողովը իր զբաղումներու համար կ'ունենայ իր յստակ ժամանակաչրջանը. զբաղումներուն ժամանակամիջոցին համար ընդունիլ պատգամաւորները վարձատրելու սկզբունքը։

Ռայ. ժողովը գտնելով անհրաժեշտ Ազգ. Սահմանադրութեան մէջ վերոյիշեալ կէտերու լրացումը, անոնց գործադրութեան պայմանամիջոց կ'առաջարկէ.

ա. Գումարել Ազգ. Երեսփ. ժողով մը իւրաքանչիւր վայրի ազգաբնակութեան թուի համեմատութեամբ ընտրուած պատգամաւորներով, եւ կեդրոնական ժողովի քննութեան ենթարկել թէ՛ այս եւ թէ Սահմանադրութեան վերաբերեալ այլ կէտեր։

բ. Ազգ. Երեսփ. ժողովի անդամներուն, ընկերներուն եւ առհասարակ բոլոր քաղաքացիներուն մէջ պրոպագանդ մղելով արծարծել նոյն խնդիրները եւ մտքեր պատրաստելու Ազգային Սահմանադրութեան վերաքննութեան համար։

*
* *

Ազգային դպրոցներ եւ պետական վերահսկողութիւն.— Տեղեկութիւններ առնելու համար վերջերս կառավարութեան կողմէ եղած յաճախակի դիմումներու առթիւ, ժողովը երկար վիճաբանութիւններէ յետոյ որոշեց՝

Նկատելով որ, ինչպէս իւրաքանչիւր քաղաքակիրթ պետութիւն, այնպէս եւ Օսմ. պետութիւնը դպրոցական եւ այլ կարգի վիճակագրութիւններու համար անհրաժեշտօրէն պէտք ունի իմանալու իր պետական չրջանակին մէջ գոյութիւն ունեցող դպրոցներու, ուսուցիչներու եւ այլ խնդիրներու ճչգրիտ թուերն ու պատկերը. նկատելով նաեւ որ նման յարաբերութիւններու համար՝ Ազգային Սահմանադրութեան ոգոյն համաձայն գոյութիւն ունին արդէն ազգային իշխանութիւնները, Ռայոն. ժողովը ընդունեց՝ Որ կառավարութեան յարաբերութիւնը ազգային դպրոցներու մասին զանազան տեղեկութիւններ քաղելու համար՝ պէտք է կատարուի միմիայն Ազգ. իշխանութիւններու միջոցաւ։

ԺԱ. ՆԻՍ

Ռայոնական ժողովի պատգամաւորներու թուի ճչդումը

Ռայոն. ժողովը նկատի ունենալով մի չարք վայրեր, որոնք հակառակ իրենց գործ ղրած աչխատութեանց հնարաւորութիւն չեն կրնար ունենալ կազմակերպական կանոնագրի համաձայն կենտր. կոմիտէներու վերաբերմամբ պահանջուած ցենզը լրացնելու, զրկուելով այսպիսով կազմակերպական բարձրագոյն ժողովներուն մասնակցելու իրաւունքէն, որոշեց՝

Այն չրջանները, որոնք հակառակ իրենց գործ ղրած ջանքերուն չեն կարողանար լրացնել կանոնագրով պահանջուած ցենզը,— իրենց Շրջանային կոմիտէի եւ Շրջանային ժողովի կողմէ Ռայոն. ժողովին կ'ուղարկեն մէկ մէկ պատգամաւոր, առաջինը խորհրդակցական, իսկ վերջինը վճռական ձայնի իրաւունքով։

*
* *

Համերաչխական ժողով

Օրակարգի այս խնդրի վերաբերմամբ ժողովն անհրաժեշտ նկատեց վերջին ժամանակներս Պոլսոյ մէջ կայացած հայ կուսակցութիւններու համերաչխական ժողովի մասին տեղեկութիւններ քաղել։ Ընկեր Ռուստոմը, որպէս իրազեկ՝ համառօտ զեկուցում տուաւ համերաչխական ժողովի, անոր բնաւորութեան, անոր ընթացքի եւ վախճանի մասին։

Զեկուցումէն վերջ Ռայոն. ժողովը ծանօթացաւ նաեւ համերաչխական ժողովի առթիւ Հնչակեան վերջին ընդհանուր ժողովի ընդունած բանաձեւի հետ, եւ նկատելով որ՝

Համերաչխական ժողովի կանոնաւոր ընթացքը ընդհատուեր է Հնչակեան վերջին ընդհանուր ժողովի որոշման հետեւանօք, որ Համերաչխական ժողովի առթիւ ընդունուած որոշման մէջ կարեւոր դեր են խաղացեր Հնչակեան կուսակցութեան մէջ բոյն դրած այնպիսի տարրեր, որոնք ոչ միայն որեւէ առնչութիւն չունէին ընկերվարութեան հետ, այլեւ իրենց էութեամբ հակառակ են հայ ժողովրդի ամէն մէկ ռամկավար քայլին։

Նկատելով որ այդ տարրերու հետ եւ անոնք, որոնք կամ դաշնակցական շարքերէն արտաքսուած եւ կամ անընդունակ են ոեւէ չինարար դրական աչխատանքի, համերաչխութիւնը պիտի նկատէին կաչկանդող հանգամանք մը իրենց սովորական գործելակերպին համար եւ բնականօրէն պիտի ձգտէին քանդել սկսուած համերաչխութեան փորձը։

Նկատելով նաեւ որ տարիներու ընթացքին մէջ համերաչխութիւն քարոզող եւ միւս յեղափոխական կու-

սակցութիւնները դատապարտող Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութիւնը, որ միեւնոյն տարրերու ճնշման տակ ինքը նահանջի դիմեց, հէնց որ հարկ եղաւ համերաշխութեան առաջին գործնական քայլերն իրականացնել,

Ռայոնական ժողովը յայտնելով իր ցաւը կատարած իրողութեան մասին, միաժամանակ որոշեց՝

Ա. Ռայոնի մարմիններուն յանձնարարել՝ չարունակելի համարելու Պոլսոյ Համերաշխական ժողովի որոշումները։

Բ. Մասնաւորապէս չզբաղուիլ հնչակեան որոշ մամուլի միջոցաւ տարածուող սուտերու, զրպարտութիւններու մերկացումներով.

Գ. Ամէն կերպ աջակցիլ հնչակեան այն մարմիններուն եւ խմբակներուն, որոնք անկեղծօրէն կանգնած են յեղափոխական, ընկերվարական հողի վրայ։

ԺԲ. ՆԻՍՏ

Սարուստանի[10] կազմակերպական վիճակը եւ բանտարկեալ ընկերները

Սարուստանէն եկած ընկ. Արմէնը զեկոյց այնտեղի ընդհանուր կազմակերպական վիճակի մասին։ Չնարաւորութիւն չունենալով իւրաքանչիւր տեղի մասին ճշգրիտ եւ ամփոփ թուեր տալու, նա նախ եւ առաջ պարզեց ընդհանուր վիճակը, կանգ առնելով նաեւ քաղաքներու վրայ առանձին առանձին։

Մեծ Քաղաք[16]*.— Ժամանակէ մը ի վեր կառավարութիւնն առանձին ուշադրութիւն է դարձուցած Մ. Ք.ի վրայ, եւ խստութիւններն այնտեղ կրկնակի կերպով ծանրացած են քան մնացած վայրերը. չնայածասոր սակայն, Մ. Ք.ի մէջ կան կազմակերպուած կանոնաւոր խմբեր, կազմակերպուած առաւելապէս քաղաքական կռուի համար, որոնց թիւը կը հասնի մօտաւորապէս 200-ի։ Արհեստակցական միութիւններ բնաւ գոյութիւն չունին։ Կազմակերպուած քաղաքական խմբերը կը կառավարուին իրենց եւ բանուորական միութիւններէ ընտրուած տեղական կոմիտէով, տիրող դժնդակ պայմաններու պատճառով, ինչպիսիք են՝ գինուորականութիւն, լրտեսական վոհմակներու գործած բիրտ ճնշումները եւայլն եւայլն։*

Խմբերու մէջ ժողովներ տեղի կ'ունենան շատ քիչ եւ ուշ-ուշ։ Հակառակ այս բոլորին, ընդհանուր տրամադրութիւնը թէ՛ կազմակերպուած չարքերու մէջ եւ թէ հասարակութեան մէջ բարձր է եւ լաւ. հակայեղափոխական եւ հակաղաչնակցական տարրերը, չնայած իրենց գործ դրած անդուլ ջանքերուն եւ պրովոկասիոններուն, չեն յաջողիր ժողովրդականութիւն ձեռք բերել, ընդհակառակը՝ կարելի է ըսել, որ ժողովուրդը ներկայիս աւելի քան երբեք կը զգայ Դաշնակցութեան անհրաժեշտութիւնը, երեւոյթ մը, որու մէկ ապացոյցը կարելի է նկատել այն՝ որ հոգաբարձական ընտրութիւններու ժամանակ՝ հակադաչնակցական տարրերը համարեա թէ սեւացան, եւ անոնց թեկնածուները, բացառութեամբ մէկ երկուսի չընտրուեցան ամբողջութեամբ։

Ոսկանապատ[17]*.— Կազմակերպական վիճակը համեմատաբար մխիթարական է, եւ կարելի է ըսել, որ Ոսկանապատը միակ վայրն է, ուր մտաւոր հասունութիւն ներկայացնող բանուորական միութիւնները գոյութիւն ունին։ Բանուորական միութիւններն այնտեղ ունին 4 պրոպագանդիստ ընկերներ, որոնք նոյն չարքերու մէջ պրոպագանդ կը մղեն. լաւ են կազմակերպուած նաեւ անոր չրջակայ արուարձանները։*

Մրգաստան[18]*.— Մտացուած վստահելի տեղեկութիւններու համաձայն քաղաքը եւ չրջակայ գիւղերը կազմակերպուած են։*

Քարը[19]*.— Նախ քան ընդհանուր ձերբակալութիւնները գոյութիւն ունէին լաւ կազմակերպուած խմբեր. ձերբակալութիւններէ վերջ կազմալուծուած են։*

Այգեստան[20]*.— Մօտաւորապէս հինգ ամիս առաջ այնտեղ գումարուած ժողովի մը մէջ բռնուեցան չարք մը տոքիւմաններ, որուն պատճառով ալ քայքայուեցաւ գոյութիւն ունեցող կազմակերպութիւնը։*

Նալչհանգիստ[21]*.— Տեղացիներու ցանկութեամբ այնտեղ ուղարկուած էր պրոպագանդիստ ընկեր մը, որը բաւական լաւ գործունէութիւն ցոյց տուաւ։ Դըժբախտաբար պրոպականդիստ ընկերը բռնուեցաւ չուտով եւ ստեղծուած կազմակերպութիւնն ալ քայքայուեցաւ իրմէ յետոյ։*

Ջրաբերդ[22]*.— Ջրաբերդի ինչպէս նաեւ մնացած համարեա բոլոր վայրերու մէջ ալ գոյութիւն չունին լուրջ կազմակերպութիւններ եւ որոնք կանոնաւոր յարաբերութիւնն ալ չեն պահեր կենտրոնական Մարմնի հետ։ Ընդհանրապէս կարելի է ըսել որ կեանքը մեռած է, դրութիւնն անմխիթարական։ Հատուկտոր ընկերներ կան համարեա ամէն տեղ, բայց անոնք ցրուած են այս ու այն կողմ, եւ անհրաժեշտ է կարող ու հեղինակաւոր ձեռք մը, որ կարողանայ միացնել, ի մի հաւաքել ցրուած ուժերը եւ իրարու հետ կապել զանոնք. այս պարագային միայն կարելի է ըսել, որ կազմակերպական կեանքը կը կենդանանայ անպայման։*

Բանտարկեալ ընկերները.— Բանտարկեալ ընկերներու դրութիւնը որքան ալ ծանր է ու անմխիթար, բայց

16.- Մեծ-քաղաքը՝ Թիֆլիսն է։
17.- Ոսկանապատը՝ Պաքուի Կեդր. Կոմիտէութիւնը։
18.- Մրգաստանը՝ Երեւանի Կեդր. Կոմիտէութիւնը։
19.- Քարը՝ Ալեքսանդրապոլի Կեդր. Կոմիտէութիւնը։
20.- Այգեստանը՝ Գանձակի Կեդր. Կոմիտէութիւնը։
21.- Նալւահանգիստը՝ Պաքումի Կեդր. Կոմիտէութիւնը։
22.- Ջրաբերդը՝ Կարսի Կեդր. Կոմիտէութիւնը։

անոնք իրենց գիրենք կը պահեն չատ լաւ եւ արի։

Թէ՛ բանտարկեալներուն եւ թէ անոնց կարօտ ընտանիքներուն երբեմն երբեմն մասնակի օգնութիւններ կը լինին։

Դրացի ազգութիւնները.— Կովկասեան դրացի ազգերու մէջ համայնական յեղափոխական գաղափարները սկսած է նորէն խմորուիլ։ Տիրող դժնդակ կարգերուն դէմ դժգոհութիւնը գնալով կը զարգանայ, թէ ռուսերու, թէ վրացիներու եւ թէ թուրքերու մէջ։ Վերջին ժամանակներ մանաւանդ թուրքերու մէջ նկատելի է չարժում մը կազմակերպելու վերաբերմամբ. անոնք այժմ տխուր յիշողութիւններով կը նային դէպի անցեալը եւ բաւականաչափ լուրջ քայլեր կ'առնեն կազմակերպելու համար։

Կովկասի ընդհանուր վիճակը ներկայիս չատ անձուկ է, նա որ իր կարեւոր դերն է խաղացեր հայ յեղափոխական պատմութեան մէջ։

Ընկ. Արմէնի տուած զեկուցումէն յետոյ Ռայ. ժողովը ընդունելով չափազանց անհրաժեշտ թէ՛ բանտարկեալ ընկերներուն եւ թէ կովկասեան յեղափոխական չարժման սատարելու սկզբունքը, որոշեց՝

Ա. Հնարաւոր բոլոր միջոցներով նպաստել կովկասահայ յեղափոխական գործին, թէ նիւթապէս եւ թէ բարոյապէս, պատշաճ մարմնի միջոցաւ։

Բ. Ցատուկ ուշադրութիւն դարձնել թուրք յեղափոխական չրջանակներու հետ համերաշխ գործունէութիւն մշակելու աշխատանքին վրայ։

Գ. Ռայ. ժողովի անունով յատուկ յայտարարագիր ուղարկել բոլոր մարմիններուն, կովկասահայ բանտարկեալներու օգտին ընդհանուր հանգանակութեան ձեռնարկելու թէ՛ քաղաքներու եւ թէ գիւղերու մէջ, այսպիսով նորէն ամրացնելու [համար] կովկասահայ եւ տաճկահայ տարրի միջեւ ընդհանուր ազգային կապը։

Բացի այս, ժողովը նկատի առնելով որ կը մօտենայ բանտարկեալներու դատավարութեան օրը եւ որ գուցէ չուտով անոնք ստանան իրենց մեղադրական ակտերը, նկատելով նաեւ որ մեղադրական ակտի այն մասը, որ որպէս դաշնակցական բանտարկեալներու պիտի բնորոշէ իրենց պատկանած կազմակերպութեան ընդհանուր բնոյթը, եւ որը անպայման կազմուած կը լինի բոլորովին սուտ ու սխալ տեղեկութիւններու, ինչպէս նաեւ անուանարկիչ զրպարտութիւններու վրայ, որը անկասկած պրովակացիայի խոշոր նիւթ պիտի դառնայ ընդհանրապէս հակայեղափոխական, մասնաւորապէս հակադաչնակցական տարրերու ձեռքին՝ անուանարկելու Դաշնակցութիւնը հասարակութեան առաջ,

Ռայ. ժողովը որոշեց՝ մեղադրական ակտը ստանալէ անմիջապէս յետոյ դաշնակցական երկու Բիւրոներու խորհրդակցութեամբ, յատուկ բացատրական նամակով պարզել Դաշնակցութեան իսկական դերը։

ԺԳ. ՆԻՍՏ

Մեր վերաբերմունքը դէպի Մէճլիսի Ումումիի եւ Պէյէտիէի ընտրութիւնները[23]

Ընդունելով որ վերոյիշեալ մարմիններէն իւրաքանչիւրն ալ կարեւոր ազդակներ են մեր երկրի յառաջդիմութեան եւ սաղմերը՝ ապագայ նահանգային վարչական ու նահանգային ապակեդրոն ու ինքնավար դրութեան, նկատելով որ անոնցմէ իւրաքանչիւրը իրենց այժմեան վիճակով իսկ կարեւոր միջոցներ են, հաղորդակցութեան միջոցներէ ի սպառ զուրկ օսմ. երկրի, իւրաքանչիւր նահանգի ու քաղաքի գործերու մէկ մասը գոնէ տեղացիներու ուժով տեղւոյն վրայ գործադրելու, բայց որոնք տակաւին բոլորովին թերի են ու պակասաւոր ժողովրդական լինելէ, ինչպէս նաեւ հեռու են համապատասխանելէ մեր երկրի պահանջներուն չատուկ ինքնուրոյն դիրքէ. նկատելով որ անոնցմէ իւրաքանչիւրը, առաւելապէս Մէճլիսը Ումումին (Նահանգին Ընդ. ժողով), չնայած իրեն վերապահուած չափազանց կարեւոր դերին, սակայն եւ այնպէս չի վայելեր պահանջուած իրաւունքները, որ՝ իւրաքանչիւր նահանգի կուսակալ Մէճլիսի Ումումիի վերջին օրինագծով կը վայելէ անհամեմատ աւելի լայն իրաւասութիւններ՝ քան ամբողջ նահանգային ժողովն ինքը. նկատելով որ ընտրական սիստեմն ալ նոյնպէս մշակուած է ոչ բոլորովին ռամկավար ձեւով,— Ռայ. ժողովը ընդունելով հանդերձ վերոյիշեալ մարմիններու իւրաքանչիւր մէկի ընտրութեան մասնակցելու սկզբունքը, միաժամանակ որոշեց՝

Ա. Թէ՛ պարլամենտական պատգամաւորներն եւ թէ դուրսը, ընկերներու եւ հասարակութեան մէջ պրոպագանդ մղել, բողոքի դասախօսութիւններ կազմակերպել, եւ ամէն կերպ աչխատիլ ժամանակի ոգուն եւ պահանջներուն համաձայն ռամկավարացնել անոնց ընտրական սիստեմը։

Բ. Ընդարձակել Մէճլիսի Ումումիի օրէնսդրական իրաւասութիւնը նահանգային խնդիրներու վերաբերմամբ։

Գ. Իտատէի ժողովին մէջ պաշտօնի բերումով մասնակցողներէ զատ, աւելցնել անոնց թիւը ժողովրդական ընտրութեամբ։

Դ. Աւելցնել նոյնպէս Պէյէտիէի անդամներու թիւը, անոնց մէջ կազմելով նաեւ թէ քաղաքային խորհուրդ եւ թէ գործադիր վարչութիւն։

Հողային խնդիր

Ժողովին մասնակցող իւրաքանչիւր պատգամաւոր բերանացի համառօտ զեկուցում տուաւ ժողովին իր

23.- Մէճլիս Ումումի – ընդհանգային խորհուրդ. Պէյէտիէ – քաղաքապետութիւն։

չրջանի մէջ գոյութիւն ունեցող հողային գրաւումներու թուի եւ անոնց գրաւման ձեւի մասին։

Թէ տեղեկագրերէն եւ թէ տուած զեկուցումներէն պարզուեցաւ որ ռայոնի ամէն մէկ վայրի մէջ գոյութիւն ունին բազմաթիւ խնդիրներ, բոլորն ալ զանազան ձեւերով տրուած։ Բացի այս, կան զանազան տեղեր, առաւելապէս Սասնոյ, Խոյթի, Բռնաչէնի եւ Փսանաց գաւառներուն մէջ, ուր մինչեւ հիմա եւս կը չարունակուի ճորտատիրական դրութիւնը, եւ ուր զանազան բէկերու ձեռքով ոչ միայն հողեր են գրաւուած այլեւ մարդիկ, որոնք կ'անցնին ձեռք ձեռք իբրեւ ապրանք, վաճառք, եւ գրաւուած հողի այս կամ այն տարածութեան վրայ բնակուող ժողովուրդը ենթակայ է նորանոր աղէտներու եւ բէկերու չահատակութիւններուն։

Նոյն չրջանի պատգամաւորը պարզեց որ Սասնոյ չրջանին մէջ կան բաւական տեղեր, որոնց համար թափուն[24] բոլորովին գոյութիւն չունի, ոչ հայերու եւ ոչ ալ քրտերու մէջ, բայց տասնեակ տարիներէ ի վեր հայերը մշակեր, վարեր ու ապրեր են նոր հողերու վերայ եւ կատարելապէս վճարել պետական հարկը։ Բէկերու կողմէն հայերու դէմ դատեր բացուած են դատարանական ճանապարհով գրաւելու նոյն հողերը։ Հայերը ի նկատի ունենալով դատարաններու մէջ բէկերու ունեցած բազմաթիւ ազգական-բարեկամ պաշտպաններու գոյութիւնը, կը մերժեն դատարան երթալ, եւ խնդիրը այսպէս ալ կը մնայ առ այժմ. բայց հաւանական է որ վերջիվերջոյ բէկերը գան ու բռնի գրաւեն հայերու մշակած նոյն հողերը։

Բէկերը եւ առհասարակ հողեր բռնագրաւող բոլոր աղաները վերջերս չափազանց շատ քաջալերուած են տեղական կառավարութեան այն ընթացքէն, որով հայերու հողերուն վերայ բռնի կերպով բնակող մուհաջիրները եւ ուրիշները որոնք դուրս հանուած էին Սահմանադրութենէն յետոյ, նորէն բերելով հաստատեց նոյն հողերուն վերայ։

Ընկերներու հաղորդած զեկուցումներէն յետոյ ընկեր Վարդգէս պարզեց ընդհանուր առմամբ կառավարութեան եւ իթթիհատեան չրջանակներու մէջ տիրող տրամադրութիւնը նոյն ցաւոտ խնդրի վերաբերմամբ եւ պատմեց նաեւ այն փուլերը, որոնցմէ անցեր է ցարդ հողային խնդիրը կառավարութեան չրջանին մէջ։

Ընկ. Ռոստոմ հողային խնդիրը բաժանած է երեք գլխաւոր մասերու։

Ա. Բռնի գրաւուած հողեր, որոնք օրինական ձեւակերպութիւններով վաւերացուած չեն կառավարութեան կողմէ եւ որոնց գրաւողները չունին թափու քոչաններ։ Այսպիսիները դատարանական գործողութիւններով չանճնուելու են իրենց տէրերին։

Բ. Սպառնալիքով կամ չնչին գումարով գրաւուած եւ օրինական ձեւակերպութիւններով ապրողներու վրայ վաւերացուած հողերը, զորս նոյնպէս չանալու է լուծել, վարչական ճանապարհներով։

Գ. Ընդհանուր հողային խնդիր, որ կը վերաբերի Թուրքիոյ բոլոր գիւղացիներուն, հայ, թուրք, քիւրտ եւայլն։

Տերէբէյական չրջանի մէջ ժողովուրդը կը ճանչնար միայն մէկ տէր, տերէբէյին։ Ժողովուրդը միայն անոնց տուրքեր կը վճարէր, իսկ կեդրոնական կառավարութեան հետ ոչ մի անմիջական կապ չունէր. անոր հետ յարաբերութիւն ունէին միայն իրենք տերէբէյիներ։ Ժողովուրդը հպատակ կը վարուէր տերէբէյիներուն։ Երբ կեդրոնական կառավարութիւնը խորտակեց տերէբէյիներու քաղաքական ուժը եւ սահմանեց իր տուրքերը, բնականաբար պիտի ոչնչանային տերէբէյական տուրքերը։ Այդպէս չեղաւ սակայն չատ վայրերու մէջ։ Խոշոր տերէբէյիներու ժառանգները կը չարունակէին գանձել իրենց սովորական տուրքերը։ այսպիսով աչխատաւոր գիւղացութիւնը ստիպուած եղաւ տուրքերը վճարել երկու իչխանութիւններուն, կեդրոնական կառավարութեան եւ տերէբէյիներու ժառանգներուն։ Նաեւ եղաւ հպատակ երկու տէրերու։ Համիտեան ռեժիմը ռուս-թուրքական պատերազմէն յետոյ առանձնապէս սկսաւ հովանաւորել աւատականներուն, նկատելով անոնց ուժը իբր անհրաժեչտ պայման իր սեփական գոյութեան։ Այդ ընթացքն էր որ եղաւ հիմնապատճառը հայկական բոլոր աղէտներուն։ Արդի սահմանադրական կարգերուն մէջ աւատականները զգալով, որ երկրին մէջ օրէնքը հաստատուելով՝ իրենք պիտի զրկուին իրենց առանձնաչնորհեալ դիրքէն, կը ձգտին օրինական ձեւ տալ կեղեքումներուն. անոնք կը ճգնին ցոյց տալ, որ իրենց եկամուտները ոչ թէ տուրքեր են, երբեմնի հպատակներէ աւանդաբար գանձուող, այլ վարձ այն հողերուն համար, զորս կը մչակեն գիւղացիները։ Այսպիսով իրենց վաղեմի իրաւունքները՝ կապուած գիւղացիներու հետ, իբրեւ հպատակներու, զանոնք կը փոխանցեն այժմ հողին, որու վրայ կ'աչխատին այդ գիւղացիները։ Անոնք կ'ուզեն իբր անհատական սեփականութիւն ցոյց տալ այն հողերն, որոնց վրայ դարերէ ի վեր արիւն քրտինք է թափեր աչխատաւոր գիւղացութիւնը։

Սահմանադրական կառավարութեան առաջին պարտականութիւնն է վերջ տալ աւատականներու ոտնձգութիւններուն՝ հասկցնելով օրէնքը, անջատել գիւղացութիւնը՝ հայ, թուրք, քիւրտ եւայլն տերէբէյիներու իչխանական լուծէն։

Ռայ. ժողովը թէ՛ զեկուցանող ընկերներու եւ թէ ընկ. Ռոստոմի հաղորդած տեղեկութիւններէն յետոյ, նկատելով որ՝ հողային խնդիրները մեր գաւառներուն մէջ աղաղակող անարդարութիւններ են՝ գործուած

24.- Թափու, քոչան – սեփականատիրութեան փաստաթուղթ։

նախորդ ռեժիմի օրով, որուն հրամայողականօրէն անպայման վերջ պիտի տար սահմանադրական կառավարութիւնը, գործադրած լինելու համար Սահմանադրութեան ոգիին բխող ամենատարրական արդարութիւնը։

Նկատելով որ քանի այս ցաւոտ խնդիրը լուծուած չէ արդարօրէն, մեր երկրի համար չափազանց անհրաժեչտ անդորրութիւնը չպիտի կարողանայ իրականանալ։

Նկատելով որ հողային այդ խնդիրներու լուծումը թողնել դատարանական միջոցներու վրայ ոչ միայն աւելորդ այլ եւ անարդար կը լինէր, քանի որ համիտական կառավարութիւնը ուղղակիօրէն ինքն է եղեր քաջալերողը հողային բռնագրաւումներու. եւ հետեւապէս ալ ներկայ կառավարութիւնը վարչականօրէն ինքը պիտի ձգտի լուծել ցաւոտ խնդիրը։

Ռայ. ժողովը բացի մինչեւ ցարդ ձեռք առնուած միջոցներէն, որոշեց նաեւ միթինկներով, հանրագրերով եւ այլ միջոցներով ուժգին կերպով բողոքել կառավարութեան վարանոտ քաղաքականութեան դէմ — պահանջել հողային խնդրի արդար լուծումը։

Ժողովը որոշեց նաեւ իրաւազրկուած բոլոր տարրերուն կողմէն, առանց ցեղի եւ ազգի խտրութեան, հանրագրութիւններով բողոքել նաեւ բէկերու, աղաներու գործած գրաւումներու, ինչպէս նաեւ անոնց ձգտումներուն դէմ, որով անոնք կ'աչխատին օրինական սեփականատէր հանդիսանալ աչխատաւոր ժողովրդի հողերուն, հիմնուած տերէբէյական ժամանակներէն իրենց ունեցած առանձնաչնորհեալ դիրքի եւ գանձուած տուրքերու վրայ։

Պարսկաստանի ներկայ տխուր վիճակին վրայ, գտնելով որ՝ ներկայ կացութիւնը այնքան լուրջ է, որ կարող է վտանգել արդէն իսկ գրաւուած քաղաքական ագատութիւնները։

Ռայ. ժողովը զեկուցումէն վերջ որոչեց.

Ցանձնարարել այժմէն Ա[ռեւելեան] Բիւրոյին միջոցներ ստեղծելու թէ կովկասէն եւ թէ Թուրքիայէն փոխադրելու անմիջապէս ռազմական օգնութիւն, ապահովելու համար այնտեղ սահմանադրական կարգերը։

ԺԴ. ՆԻՍՏ

Պարսկաստանի ներկայ վիճակը եւ մեր վերաբերմունքը

Տարիներու ընթացքին մէջ մղուած արիւնոտ պայքարը, ինչպէս յայտնի է, դեռեւս հասած չէ Պարսկաստանի մէջ այն ցանկալի վախճանին, եւ վերջերս մանաւանդ արտաքին ոտնձգութիւններէ խրախուսուած՝ միապետական տարրերն այնտեղ նորէն սկսած են պայքարի մտնել սահմանադրական կառավարութեան հետ ուժեղ կերպով, վտանգելով ոչ միայն ներքին անդորրութիւնը, այլեւ գոյութիւն ունեցող սահմանադրական կարգերը։

Ընկ. Ռոստոմ համառօտակի զեկոյց Պարսկաստանի ազատագրական չարժման նչանակութիւնը եւ Հ. Յ. Դաշնակցութեան կատարած դերը նոյն չարժման մէջ։ Իր զեկուցումէն յետոյ ընկերը ծանրացաւ նոյնպէս Պարսկաստանի ներկայ տխուր վիճակին վրայ, գտնելով որ՝ ներկայ կացութիւնը այնքան լուրջ է, որ կարող է վտանգել արդէն իսկ գրաւուած քաղաքական ագատութիւնները։

Ռայ. ժողովը զեկուցումէն վերջ որոչեց.

Ցանձնարարել այժմէն Ա[ռեւելեան] Բիւրոյին միջոցներ ստեղծելու թէ կովկասէն եւ թէ Թուրքիայէն փոխադրելու անմիջապէս ռազմական օգնութիւն, ապահովելու համար այնտեղ սահմանադրական կարգերը։

Արհեստակցական եւ գիւղացիական միութիւններ

Թէ արհեստակցական եւ թէ գիւղացիական միութիւններու կազմակերպումը անմիջականօրէն բխելով Դաչնակցութեան ծրագիր-կանոնագրէն, ժողովը վճռեցաւ միայն կազմակերպման թեքնիքական չարմարութիւններու վրայ, եւ ընդունելով արհեստակցական եւ գիւղացիական միութիւններու անհրաժեչտութիւնը մեր կեանքի մէջ, որպէս տնտեսական կարեւոր գործառնութիւններ, բայց եւ նկատելով որ կազմակերպուելիք միութիւններու մէջ կարող են լինել եւ այնպիսի տարրեր, որոնք անհրաժեչտ չափով հասունութիւն չեն ներկայացներ ըմբռնելու կուսակցութեան սկզբունքներն ու աչխարհահայեացքը, Ռայ. ժողովը որոչեց.

Միութիւններու այդ մասը ղեկավարել առայժմ անկուսակցական հողի վրայ ընկերներու մասնակցութեամբ եւ ընդունիլ զանոնք կուսակցութեան մէջ միայն այն ժամանակ ու այնտեղ, երբ անոնք կը ներկայացնեն երաչխիքը ըմբռնելու կուսակցութեան աչխարհահայեացքն ու գործելակերպը։

Պտէեանի խնդիրը

Պտէեանի խնդիրը Ռայ. ժողովի առաջ դրուած էր Դուրան-Բարձրաւանդակի մարմնի կողմէն, բայց ժողովը նկատելով որ՝ նոյն խնդիրը Դաչնակցական Խորհուրդին մէջ քննուած եւ յատուկ որոչում ալ տրուած է արդէն, որոչեց՝

Ցայտնել իր ցաւը Դուրան-Բարձրաւանդակի Կեդր. Կոմիտէին, որ չնայելով թէ ինքը՝ նոյն մարմինը ծանօթ է արդէն Պտէեանի խնդրի Խորհրդին մէջ քննուած լինելուն, ինչպէս նաեւ անոր մասին տրուած որոչման, սակայն եւ այնպէս նոյն խնդիրը իր կողմէն դրեր է նաեւ տեղւոյն Շերլանալին ժողովի առաջ՝ նոր որոչում ընդունելու համար։

Բացի այս՝ ժողովը որոչեց իր կողմէն եւս առաջարկել Դուրան-Բարձրաւանդակի Կեդր. Կոմիտէին, անպայման գործադրել Խորհրդի տուած որոչումը Պտէեանի խնդրի վերաբերմամբ ամէնէն մօտիկ ժամանակի մէջ։

ԺԵ. ՆԻՍՏ

Կեդր. Կոմիտէներու գործունէութեան խնդիրը

Ժողովի կողմէն ընտրուած հաշուեքննիչ յանձնախումբը տուաւ իր զեկուցումը Ռայ. ժողովին մասնակցող Կեդր. Կոմիտէներու հաշիւներու ստուգութեան մասին։ Բարձրաբերդի հաշիւներուն մէջ նկատելով մի քանի անորոշ կէտեր դիտողութիւն եղաւ այդ մասին. ներկայացուցչի տուած բացատրութիւններէն պարզուեցաւ որ նոյն հաշիւները քննուած են Շրջ. ժողովի կողմէ եւ վաւերացուած։

Դուրան-Բարձրաւանդակի Կեդր. Կոմիտէի հաշիւներու առթիւ, նկատելով որ Տեղական մարմինը իր ներքին գործերու համար ծախսեր է անհամեմատ չատ տոկոս (75%), որը մեր կանոնագրի նախատեսած տոկոսէն անհամեմատ չատ է, որոշեց նկատողութիւն ընել նոյն մարմնոյն, յանձնարարելով որ այսուհետեւ չափաւորուին իրենց ծախսը՝ մեր կանոնագրի նախատեսած սահմաններուն մէջ։

Բացի այս, նկատելով որ Դուրան-Բարձրաւանդակի մարմնի կողմէ Ռայ. ժողովին ներկայացուած հաշիւները փոխանցուած չեն տեղւոյն Շրջ. ժողովի կողմէն, յանձնարարեց նոյն հաշիւները ներկայացնել եւ վաւերացնել տալ Շրջ. ժողովէն, արագացնելով Շրջ. ժողովի գումարումը։

Նկատելով որ Շամի ինչպէս նաեւ Մովափի մարմիններու հաշիւներն ու տեղեկագիրները ներկայացուած չեն ժողովին, որոշուեցաւ պահանջել սոյն մարմիններէն իրենց հաշիւներն ու տեղեկագրերը։

Վիշապաձորի մարմնի հաշիւները կանոնաւոր էին։

Թէ զեկուցումէն եւ թէ ներկայացուած հաշուետուութենէն՝ նկատելով Բարձրաբերդի Կեդր. Կոմիտէի չափազանց թոյլ ընթացքը, որը ի միջի այլոց նկատուեցաւ նաեւ Ռայ. ժողովի նիստերուն կանոնաւոր չմասնակցելուն համար, ժողովը որոշեց նկատողութիւն ընել Բարձրաբերդի Կեդր. Կոմիտէին իր սոյն դատապարտելի ընթացքին առթիւ, միաժամանակ յանձնարարելով որ Կեդր. Կոմիտէն իր պակաս անդամներու թիւը լրացնելու համար հրաւիրէ նոր ընկերներ, վերականգնելու համար իր գործունէութիւնը։

Նկատելով նաեւ որ Դուրան-Բարձրաւանդակի այժմեան Մարմինը ընտրուած չէ տեղւոյն Շրջ. ժողովէն, Ռայ. ժողովը որոշեց յանձնարարել նոյն մարմնոյն որ փութացնէ Շրջ. ժողովի գումարումը, ընտրելու համար նոր Կեդր. Կոմիտէ։

Ընտրութիւն Արեւել. Բիւրոյի պակաս անդամներու

Ընտրուեցան ընկեր Անտոն եւ Թորոս, իսկ եթէ վիշաւած ընկերներէն մէկն ու մէկը չկարողացաւ ստանձնել իր պաշտօնը, այդ պարագային թողնել Ա[րեւելեան] Բիւրոյին լրացնելու իր թիւը[25]։

Բացի այս ժողովը նկատելով որ Ա[րեւելեան] Բիւրոյին չրջանը կազմող Կեդր. Կոմիտէները ընդհանուր առմամբ իրենց բիւդճէներէն Ա[րեւելեան] Բիւրոյին հասնելիք տոկոսը չեն հայթայթեր, երեւոյթ մը որ գլխաւոր արգելիչ պատճառ է հանդիսացեր Բիւրոյի գործունէութեան, նկատելով նաեւ որ նոր ընտրութեամբ ուժեղացած կազմը, որ պիտի ջանայ Սարուստանի հետ նոր կապեր եւ նոր գործունէութիւն ստեղծել, որը անշուշտ առանց համապատասխան եկամուտի չի կարող լինել, Ռայ. ժողովը որոշեց յանձնարարել չրջանի բոլոր Կեդր. Կոմիտէներուն, որ այսուհետեւ իւրաքանչիւրը իր եկամուտէն Բիւրոյին հասնելիք բաժինը առ առաւելն երկու ամիսը մի անգամ անվրէպ ուղարկէ հաշիւներու հետ միասին։

Հարկերու թեթեւացում եւ հանրագրութիւնները

Ռայ. ժողովը նկատելով որ՝ հարկերու ներկայ սիստեմը համարեա թէ բացառապէս ծանրացած է աշխատաւոր դասակարգի վրայ, հանգամանք մը որ մեծ չափով խոչընդոտ կը հանդիսանայ երկրի տնտեսական զարգացման, որ՝ ունեւոր դասակարգը հարկերու բաշխման մէջ ալ կը վայելէ առանձին արտօնեալ վիճակ։

Նկատելով որ՝ հարկերու արդար բաշխումով Թուրքիոյ աշխատաւոր դասակարգը ազատել հարկերու ծանրութենէն, կը նշանակէ նպաստել նաեւ Սահմանադրութիւնը ժողովրդականացնելու անհրաժեշտ խնդրին, որոշեց՝

Պարլամենտական ընկերներու միջոցով նոյն հաստատութեան եւ պետական չրջանակներու մէջ չարուշնակել դարձեալ պայքարիլ հարկերու արդար բաշխման մասին, յառաջատեւական սիստեմն ընդունելով որպէս ամենանպատակայարմարը ներկայ կարգերու մէջ։

Ցանձնարարել ժողովին մասնակցող իւրաքանչիւր Կեդր. Կոմիտէի, ամէն մէկն իր չրջանին մէջ, առանց ազգի եւ ցեղի խտրութեան հանրագրութիւններ պատրաստելու, միլիւնկներու միջոցաւ բողոքելու՝ հարկերուն ներկայ անարդար բաշխման փոխարէն պահանջելով յառաջատեւական սիստեմը[26]։

25.- Անտոնը՝ Զաւարեան Սիմոնն է, Թորոսը՝ Ալոյեան Գալուստ, ծանօթ նաեւ Դարվիշ ծածկանունով։
Ներկայ արձանագրութեան սեւագրին մէջ կը յիշուի որ Արեւելեան Բիւրոյի իբրեւ թեկնածու անդամ ընտրուած է Սիգ, որ ծածկանունն է Վրացեան Սիմոնի։

26.- Ատենագրութեան սեւագրութեան տակ ստորագրած են՝ Մանուկ, Ռոստոմ, Բարսեղեան, Մարալ, Սեպուհ, Վրոյր եւ Րեգուլ, այլ խօսքով՝ իրաւասու ձայն ունեցող պատգամաւորները։

ԿԱԶՄԱԿԵՐՊԱԿԱՆ ՇՐՋԱՆՆԵՐ

ԳԼՈՒԽ IV

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼՍՈՅ ԿԵԴՐ. ԿՈՄԻՏԷՈՒԹԻՒՆ

«Կազմակերպական շրջաններ»ու բաժինը կը սկսինք Կ. Պոլիսով։ Մինչեւ 1908 թ. ընդյատակեայ եւ առաւելաբար դաւադրական բնոյթի գործունէութեամբ յատկանշուող Պոլիսը (Վիշապ), Սահմանադրութեան հռչակումէն ասդին կը կազմակերպուէր արագ թափով։ Նախկին փոքրաթիւ բջիջներու հիմքին վրայ կը ստեղծուէր կոմիտէներու եւ ենթակոմիտէներու ցանց մը մայրաքաղաքի հայկական թաղերուն եւ հայաշատ շրջակայքին մէջ, Թուրքիոյ եւրոպական բաժնէն մինչեւ Պրուսա՝ Փոքր Ասիոյ տարածքին։

Կեդր. Կոմիտէութիւնը չէր տառապեր, ինչպէս այլուր, մտաւորական ու ղեկավար ուժերու պակասէն։ Հոն հաստատուած էին նախ՝ Պատասխանատու մարմնի եւ «Ազատամարտ»ի անդամներն ու խմբագրութիւնը, ապա, Հինգերորդ Ընդհ. Ժողովի աւարտին՝ Հ.Յ.Դ. Արեւմտեան Բիւրոյի (Թուրքիոյ հատուած) անձնակազմն ու բազմաթիւ գործիչներ։ Հոն փութացած էին նոյնպէս տարագրութենէ վերադարձած ստուարաթիւ մտաւորականներ,– յայտնի գրողներ ու արուեստագէտներ։ Հետզհետէ պիտի ստուարանային նաեւ՝ սահմանէն անդին ցարական իշխանութեանց վարած հայահալած քաղաքականութենէն փախուստ տուող եւ այսպէս թէ այնպէս ազատական կարգեր ընդունած Թուրքիոյ մայրաքաղաքին մէջ ապաստան փնտռող դաշնակցական եւ այլ մտաւորականներն ու հասարակական գործիչները։ Այնպէս որ հայկական Պոլիսը Սահմանադրութեան կարճատեւ տարիներուն, արտաքնապէս գէթ, կը ներկայանար քաղաքական, ազգային ու մշակութային աննախընթաց եռուզեռ ապրող ոստանի մը երեւոյթով։

Կուսակցական գետնի վրայ, վերոյիշեալ մթնոլորտին մէջ զարգացող կեանքը, ընդհանրապէս եռուն եւ դրական իր շատ մը երեսներով, զերծ չէր այսուհանդերձ կազմակերպական եւ յարաբերական կարգ մը անհարթութիւններէ։ Իբրեւ կեդրոն՝ Պոլիս հաստատուած էին, ինչպէս ըսինք, նախ Պատասխանատու մարմինը, ապա, Հինգերորդ Ընդհ. Ժողովէն ետք, Հ.Յ.Դ. Արեւմտեան Բիւրոն՝ Թուրքիոյ հատուածով։ որպէս գերադաս մարմիններ, այս վերջիններուն էր վերապահուած ընդհանուր խնդիրներու տնօրինումը՝ երեսփոխանական ընտրութիւններէն մինչեւ ազգային ու պետական շրջանակներու, մասնաւորաբար Իթթիհատի մարմիններուն հետ յարաբերութիւն պահպանելու հարցերը։ Քայց եւ ասոնցմով շահագրգռուած էր միաժամանակ Կ. Պոլսոյ Կեդր. Կոմիտէն, եւ բնական է որ այս պայմաններուն մէջ, միեւնոյն միջավայրին մէջ գործող երկու մարմիններուն միջեւ ծագէին իրաւական կարգի տարաբնոյթ խնդիրներ։ Ու որքան ալ որ խառն նիստերու միջոցով փորձուէր հաւաքական լուծումներ գտնել ներկայացող՝ երբեմն ամէնօրեայ խնդիրներուն, զոյգ մարմիններու փոխադարձ իրաւասութիւններու ճշդումի հարցը կը մնար սեղանի վրայ, մանաւանդ

որ հետզհետէ ինքզինք հաստատող Պոլսոյ Կ. Կոմիտէութիւնը կը դառնար աւելի պահանջկոտ եւ քննադատական՝ գերադաս մարմնի նկատմամբ:

Այս երեւոյթը, որուն խիստ դրսեւորումին կը հանդիպինք երբեմն Պոլսոյ Շրջանային ժողովներու արձանագրութեանց մէջ, եզակի չէ, այլ բնորոշ այն բոլոր վայրերուն, ուր տեղականին կողքին ներկայ է եւ կը գործէ գերադաս մարմին մը:

*
* *

Պոլսոյ թղթածրարը կը բաղկանայ՝

1.– Փաստ. 1543-2 թուակիր տետրակէ մը, ուր տարբեր ձեռագրերով կը գտնուին.–

ա.– «Տեղեկագիր Հ.Յ.Դ. Պոլսոյ Կեդր. Կոմիտէի», 1909 Օգոստ. – 1910 Դեկտ., ձեռագիր 16 էջ:

բ.– «Ատենագրութիւն Հ.Յ.Դ. Պոլսոյ Ք. Շրջանային ժողովի», գումարուած 1911 Յունուար 3–10, ձեռագիր 71 էջ:

գ.– «Տեղեկագիր Պոլսոյ Շրջ. ժողովի Հաշուեքննիչ յանձնախումբի», 1911 Յունուար, 11 էջ:

Արխիւներուն մէջ պահպանուած է նոյնպէս Կեդր. Կոմիտէի 18 Փետր. 1911ի ընդարձակ շրջաբերականը «Ամփոփում Պոլսոյ Քª Շրջանային ժողովի ատենագրութեան», մեծադիր 32 էջ, խմորատիպ (փաստ. 878-16):

2.– «Հ.Յ.Դ. Պոլսոյ շրջանի Արտակարգ Գ. Շրջանային ժողովոյ ատենագրութիւնք», 1911 Յուլիս 12-19, ձեռագիր 98 էջ: Յայտնենք որ «արտակարգ» կը կոչուէին շրջանային ժողովները, որոնք կը գումարուէին Ընդհ. Ժողովի նախօրեակին եւ կը քննէին գլխաւորաբար վերջինիս օրակարգը: Ատով պէտք է բացատրել միեւնոյն տարուան ընթացքին երկու շրջանային ժողովներու գումարումը (1911 թ. Յունուար եւ Յուլիս):

3.– «Ազատամարտ»ի խմբագրութեան մէկ շրջաբերականը (1-10-1910) ուղղուած մարմիններուն եւ ընկերներուն:

Փաստ. 1543-2

Ա 1.– ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ Հ.Յ.Դ. ՊՈԼՍՈՅ ԿԵԴՐ. ԿՈՄԻՏԷԻ

1909 ՕԳՈՍՏ. – 1910 ԴԵԿՏ.

Ընդհանուր ակնարկ.– Թուրքիոյ սահմանադրութեան հռչակումէն յետոյ, դէպի Դաշնակցութիւնը ստեղծուած տարերային համակրութեան հետեւանքով՝ Պոլսոյ եւ իր շրջանին մէջ, ինքնաբերաբերար թէ ընկերներու նախաձեռնութեամբ, կը կազմուին դաշնակցական խումբեր թէ մարմիններ, որոնց ամէնն ալ իրենց ատենին կը կապուին Պոլսոյ Պատասխանատու մարմնին հետ: Գոյութիւն առած կազմերը, ծնունդ վայրկեանի խանդավառութեան, այդ առաջին տարուան մէջ թէեւ իրենց որակով չէին համապատասխաներ կազմակերպութեան սահմանած ցենզին եւ կանոնական տրամադրութիւններուն, սակայն Դաշնակցութեան Երդ Ընդհ. Ժողովի նախօրէին — 1909 Օգոստոս — կը գումարուի Ա. Շրջանային ժողովը, որ կ'ընտրէ Շրջանի պատգամաւորը՝ Ընդհ. Ժողովին համար եւ շրջանի կազմակերպութեան դրամական-բարոյական գործունէութեան քննութեան հետ — թէեւ ոչ լրիւ — կու տայ կարգ մը որոշումներ՝ շրջանի կազմակերպութիւնը ուժեղցնելու եւ կանոնաւորելու նպատակով. կ'ընտրէ Կեդր. Կոմիտէ՝ հետեւեալ ընկերներէն — Պատրիքով[1], Պերճ, Ասլան, Արամ եւ Խոսրով[1]:

Շրջանի եւ Կեդր. Կոմիտէի կազմն ու գործունէութիւնը.– Մէկ կողմէ Շրջ. ժողովի հապճեպ գումարումը, միւս կողմէ նորընտիր Կեդր. Կոմիտէի անդամներու մեծամասնութեան հրաժարման պատճառով՝ կարելի չ'ըլլար առաջադրուած որոշումներն իրագործել: — Շրջանական ժողովի որոշումները չեն հաղորդուիր մարմիններուն, յարաբերութիւնները չեն պահուիր, մարմիններն ու խումբերը կը մնան առանց հրահանգի՝ որոնք անծանօթ ըլլալով կուսակցութեան աւանդութիւններուն, սկզբունքներուն եւ անոնցմէ բխած օրէնքներուն՝ կը մատնուին անգործութեան եւ կազմալուծման: Ամբողջ 6-7 ամիս միայն ընկեր Պատրիքով կը պահէ յարաբերութիւնները՝ իր զբաղումներու թոյլատրած սահմանին մէջ եւ Բիւրոյի հետ խորհրդակցաբար: Այս 6-7 ամսուան ժամանակամիջոցին մէջ մէկէ աւելի անգամներ կեդր. Կոմիտէն վերակազմելու փորձեր կ'ըլլան Բիւրոյի կողմէ, սակայն բաղձալի արդիւնքը ձեռք չի բերուիր: 1910 Յունիս ամիսէն՝ Բիւրոյի խորհուրդով ընկեր Ժիրայր[2] կը գործակցի ընկեր Պատրիքովին՝ ստանձնելով յարաբերութեանց պահպանման աշխատութիւնը: Առաջ բերուած պատճառներով՝ շրջանի կազմակերպութիւնը չատ տեղեր անորոշ եւ կազմալուծած վիճակի մը մատնուած ըլլալով՝ հարկ կ'ըլլայ յատուկ շրջան մը ընել՝ մօտէն ճանչնալու համար թէ կազմակերպութեան մէջ մտած տարրերը տեղւոյն վրայ եւ թէ ցրուած խումբերն ու անհատ ընկերները կազմակերպելու համար: Այս նպատակով Ժիրայր եւ Արշաւիր շրջանի կարեւոր մէկ մասը կը շրջին: Միաժամանակ Բիւրոն կ'ամբողջացնէ կեդր. Կոմիտէի կազմը՝ անդամ նշանակելով Պատրիքովի եւ Ժիրայրի հետ նաեւ Արշաւիրը[3], Սեւակն ու Ֆէլիքսը՝ մինչեւ Բª Շրջ. ժողովի մը գումարումը տանելու համար կեդր. Կոմիտէի աշխատութիւնները:

Վերակազմուած կեդր. Կոմիտէն իր ուժերու ներած աշխատութիւնը ի գործ կը դնէ՝ ըլլայ նամակներով, ըլլայ շրջաբերականով՝ պահելու համար սերտ յարաբերութիւն՝ շրջանի մարմիններու եւ խումբերու հետ եւ զանոնք գործունէութեան մղելու: Բերանացի փորփանտի համար մէկէ աւելի ընկերներ շրջանի մէկ-քանի կարեւոր կեդրոններու մէջ կը կազմակերպեն բանախոսութիւններ եւ ընկերական հաւաքումներ: Եւ իրօք, ըլլայ կեդր. Կոմիտէին ուղղած նամակներուն եւ շրջաբերականներուն թիւը, ըլլայ շրջանի մարմիններէն եւ խումբերէն ստացուածներունը՝ ցոյց կու տան թէ գգալի բարեփոխութիւններ ներմուծուած եւ արդիւնքներ ձեռք բերուած է բարոյական-կազմակերպական թէ նիւթական կրկնակ տեսակէտներով:

Տրամադրուած ժամանակին հետ՝ աշխատութեանց արտակարգ բնոյթը դժբախտաբար թոյլ չտուին որ կեդր. Կոմիտէի ընկերները այցելեն նաեւ Պանտրմա-Պալիա եւ Ռոտոսթօ-Տէտէ Աղաճի շրջանը՝ մօտէն ծանօթանալու համար նոյն շրջաններու կազմակերպական վիճակին եւս. աշխատութիւն մը՝ որ կը մնայ իրականացնել կեդր. Կոմիտէի յառաջիկայ կազմին:

Ներկայ առժամեայ կեդր. Կոմիտէի աշխատանքը աւելի վերակազմութեան աշխատանք մը եղաւ եւ այցելող ընկերները աւելի այդ մասին աշխատեցան, քանի որ ամենակարեւորն ա՛յդ էր: Եւ իրրեւ արդիւնք վերակազ-

1.- Պատրիքով՝ կը թուի թէ Հրաչն է (Թիրիաքեան Հայկ), որ միւս չորսին հետ ընտրուած էր Կ. Կոմիտէի անդամ յիշուած Շրջ. ժողովին: Պերճը՝ Բարսեղ Շահապազն է: Արամը՝ Յակոբով: Խոսրովը՝ Պապայեան:

2.- Ժիրայրը, Պալքանի Կեդր. Կոմիտէի անդամներէն Զօրեան Բարթողն է, որ կանչուած էր անդամակցելու Պոլսոյ Պատ. մարմնին: Ներկայ տեղեկագրի ձեռագիրն ալ կը պատկանի իր գրչին:

3.- Արշաւիր՝ ծածկանուն Միսաքեան Շաւարշի:

մուխեան այդ աշխատանքին, յաջողեցանք պատրաստել բաւական մանրամասն վիճակագոյց մը — յանձնարարելի պատգամաւոր ընկերներու ուշադրութեան — զոր հետեւեալ կերպով կարելի է խտացնել հոս։—

Այս պահուս Պոլսոյ Կեդր. Կոմիտէի շրջանին մէջ կազմակերպութիւն ունինք, Պոլսէն դուրս — 13 վայրերու մէջ՝ մօտ 600-650 ընկերներով. իսկ հաւանական կազմակերպելի վայրեր՝ 10ը՝ 150-200 յուսալի ընկերներով. Պոլիսը կը ներկայացնէ 3 ենթակոմիտէներ՝ 180-200 կազմակերպուած ընկերներով։ Կազմակերպուած 13 վայրերուն 2ը՝ կը ներկայացնեն կոմիտէներ՝ 6ը՝ ենթակոմիտէներ։ Մնացեալ 5 վայրերը՝ մէկ կամ մէկէ աւելի խումբեր։ Ընդհանուր թիւ ընկերներու՝ 800, որոնց 50-60ը ընկերուհիներ, առանց հաշուելու կազմակերպելի վայրերու հաւանական անդամները, ինչպէս նաեւ մասնաւորապէս Պոլսոյ եւ իր արուարձաններուն մէջ գտնուած այնպիսի անձնաւորութիւններ՝ որոնք իրենց համոզումներով դաշնակցական ըլլալով հանդերձ՝ չեն մտած շարքերուն մէջ եւ կամ չեն տակաւին շարքերուն մէջ։ Կազմակերպուած այս շրջանները, իրենց 800 ընկերներով եւ անդամավճարներու եւ կողմնակի հասոյթներու ներկայ անգոհացուցիչ եւ վտիտ քանակութեամբ տարեկան 25-30,000 ղուրուշի եկամուտ մը միայն կրնան արտադրել, եթէ սակայն կանոնաւոր վճարումներ ըլլան եւ պարտադիր դառնան եւ առանց զեղչելու այդ գումարէն տեղական ծախսերու սակը։ Իսկ եթէ մնացեալ 8-10 վայրերն ալ կազմակերպուին, այդ հասոյթի գումարը ամենայն հաւանականութեամբ կրնայ բարձրանալ 35000ի, դարձեալ վճարման նոյն պայմաններով։ Մինչդեռ Դաշնակցութեան նման կուսակցութեան մը համար, եւ ան ալ Պոլսոյ պէս բարեկեցիկ շրջանի մը մէջ՝ այդ գումարը չատ փոքր բան մըն է։ Շրջ. ժողովին կը մնայ ուրեմն անդամավճարներու եւ բացառիկ հասոյթներու աւելցման եւ կանոնաւորման անհրաժեշտութիւնը նկատի առնել եւ պարտադիր կանոններ մշակել, միանգամ ընդմիշտ ապահովելու համար մեր շրջանի հասոյթին հետ կազմակերպութեան ընդհանուր պիւտճէն, խնդիր մը՝ որ դրուած է արդէն ժողովի օրակարգին մէջ։

Պէտք է խոստովանիլ որ, վերակազմութեան վերջին ամիսներու աշխատանքէն յետոյ, եւ չնորհիւ մշտատեւ յարաբերութեան, պարտականութեան եւ իրաւունքի ըմբռնումը հետզհետէ կ'իւրացուի մեր շարքերէն եւ այդ իսկ տեսակէտով արդիւնքը կը դառնայ աւելի չօչափելի։ Նոյն բանը պիտի ըսէինք կարգապահութեան վերաբերմամբ, որովհետեւ կիրառութեան դրուած ժամանակաւոր հրահանգներուն հետեւանքով՝ կարելի եղած է կարգապահական ոգին տակաւ մտցնել ընկերներուն մէջ։ Այս իսկ երեք-չորս ամսուայ ընթացքին՝ մէկէ աւելի նման խնդիրներ դրուած են Կեդր. Կոմիտէի սեղանին վրայ — ինչպէս Ենովք Շահէնի եւ Արօնեանի խնդիրները — որոնց մասին Կեդր. Կոմիտէն կայացուցած է որոշումներ, անոնց վերջնական վաւերացումը թողլով ժողովիդ։

<u>Հաշուական գործառնութիւնները</u>.— վերոյիշեալ թերի պայմաններուն մէջ առաջացած կպմերը, պարզ է որ պիտի ուննենային նաեւ թերի հաշուապահութիւն, քանի որ պակսած է չարքերուն առհասարակ ոչ միայն Դաշնակցութեան մաքուր աւանդութիւններուն եւ սկզբունքներուն գիտակցութիւնը, այլեւ պակսած է գոնէ առաջնորդող անհրաժեշտ օրէնք մըն ալ։ Այս պատճառով ալ հաշուական թիւրիմացութիւնները պակաս չեն եղած. օրինակ՝ եղած են շրջաններ՝ ուր Սահմանադրութեան խանդավառութեան առաջին օրերու, տպաւորութեան տակ կազմակերպուած եւ ամիսներ յետոյ ցրուած են՝ իրենց հաւաքած ոեւէ աննշան կամ նշանակելի գումարին գոյութիւնն ալ թողելով անորոշութեան մէջ. կան ալ որ՝ իրենց հաւաքած փոքրաքանակ գումարները ծախսած են ամբողջովին կամ մեծ մասով տեղական-կազմակերպական, նոյն իսկ գիւղական պէտքերու վրայ, ուղարկելով կեդրոնական արկղին չատ չնչին մաս մը. ուրիշներ՝ ցարդ ունին թերհաշիւներ՝ զանազան պատասխանատու կարգադրութիւններ ըրած ըլլալուն. բայց ասոնց փոխարէն եղած են շրջաններ ալ՝ որոնք հաւաքած գումարնին առանց երբեք համրելու՝ ուղղակի փոխադրած են։ Եւ այս բոլոր գանձումներն ըլլալով յանուն կուսակցութեան՝ կատարուած թերութիւնները կը տարածուին կուսակցութեան վրայ եւ միաժամանակ պահանջ կ'ըլլայ նուիրատուութիւններու հրատարակման՝ «Դրօշակ»ի մէջ։ Կեդր. Կոմիտէն եթէ պատասխանատու մարմնի եւ իր ստացած գումարները միայն հրատարակութեան տար՝ դժուար թէ գոհանային տեղական նուիրատու անհատներն ու խումբերը. իսկ նուիրատուութիւնները մանրամասնօրէն հրատարակելու համար՝ Շրջ. ժողովի հաւանութիւնն ու գիտակցութիւնը հարկ էր՝ այդ պատասխանատու գործին համար։ Այս ընդհանուր թերութեան եւ հաշուետուութեան անկանոնութեան հետեւանքով է որ կարելի չեղաւ մեզ հաշուական ընդհանուր եւ որոշ չափով լիակատար ցուցակ կազմել՝ հասկնալու համար թէ սահմանադրութենէն յետոյ Պոլսոյ շրջանը ի՛նչ մուտք ունեցած է եւ ի՞նչ ուղղութեամբ ծախսուած են ստացուած գումարները. ասիկա պարտադիր անհրաժեշտութիւն մը ըլլալէն զատ կուսակցական-հաշուական քոնթրոլի անխուսափելի օրինապահութեան տեսակէտէն, իր օգտակարութիւնն ալ պիտի ունենար մեր յառաջիկայ պիւտճէի կազմութեան համար եւս։ Այսպէս ըլլալով հանդերձ՝ պատգամաւոր ընկերներու քով եղած եւ կամ դեռ գալիք հաշիւներն ալ ստանալէ յետոյ Կեդր. Կոմիտէն պատրաստելով ժողովիդ պիտի ներկայացնէ կարելի եղածին չափ ամփոփ հաշուեցուցակ մը՝ ինչպէս նաեւ իր դիտողութիւնները՝ այս կամ այն մարմնի հաշուական թերութիւններու վերաբերմամբ։

Գալով Կեդր. Կոմիտէի դրամական գործառնութիւններուն, ինչպէս ըսուեցաւ, մինչեւ 909 Օգոստոս՝ ուղարկուած դրամները անցած եւ արձանագրուած են Պատասխանատու մարմնի հաշուոյն եւ այդ մասին անդրադարձած է նախորդ Շրջ. ժողովը. 909 Օգոստոսէն մինչեւ 910 Օգոստոս ստացուած գումարները — որուն մանրամասնութիւնը նշանակուած է Կեդր. Կոմիտէի հաշուետետրին մէջ — անցած են Բիւրոյի հաշուին, որուն փոխարէն Բիւրոն ինք հոգացած է մեր շրջանի ընթացիկ ծախքերն ու ղրկուած փրոփականդիստներու եւ քոնթրոլ-ընկերներու ծախքերը. իսկ 910 Օգոստոսէն յետոյ եղած ելեւմուտքի հաշիւը եւս պահուած է առանձինն՝ Կեդր. Կոմիտէի կողմէ։

Իսկ ինչ կը վերաբերի նուիրատուութեանց հրատարակման խնդիրին, Կեդր. Կոմիտէն հետեւեալ կարծիքին է.

1) Ոչ մէկ պատասխանատուութիւն ստանձնել եւ հետեւաբար հրատարակել այն մարմիններու կամ կազմերու հաշիւները, որոնք իրենց կազմութենէն յետոյ դրամական-հաշուական կապակցութիւն չեն ունեցած կեդրոնական մարմիններու հետ եւ լուծուած. եւ ապագայ ոեւէ դիտողութեան պատասխանել այս մտքով. 2) հրատարակել «Դրօշակ»ի մէջ այն մարմիններու հաշիւները՝ որոնք տիրող պայմաններու բերումով թէեւ չեն լրացուցած հաշուական կանոններու տրամադրութիւնները եւ իրենց գանձումներուն մեծագոյն մասը ծախսած են տեղւոյն վրայ, եւ սակայն ներկայացուցած են կանոնաւոր հաշիւ. հրատարակելով նաեւ թերհաշիւ ունեցող եւ պատասխանատու կարգադրութիւններ ընդող մարմիններու նուիրատուութեանց ցանկը՝ պատասխանատուութեան հրաւիրել համապատասխան մարմինը։

<u>Շրջանի կազմակերպման գործը</u>.— Շրջանի կազմակերպութիւնը մեծագոյն մասամբ նորամուտ ընկերներէ՝ բնական է որ անոնք պիտի ըլլային անծանօթ՝ կուսակցութեան ընդգրկած սկզբունքներուն եւ անոր բարձրօրէն գեղեցիկ աւանդութիւններուն, օրէնքներուն եւ սիստեմներուն։ Ահա՛ հոս ալ պէտք է փնտռել չարքերու նօսրացման գլխաւոր պատճառներէն մէկը՝ խանդավառ տրամադրութեանց անմիջապէս յաջորդող հակադաշնակցական-հակայեղափոխական տրամադրութեանց օրերուն։ Բայց այս շրջանը նպատակայարմար պիտի ըլլար անուանել «զտման» եւ «վերակազմութեան» շրջան, որովհետեւ առաջացած հալածանքը պատճառ եղած է որ ասպարէզ գան մեր իսկական ընկերները՝ որոնք այսօր կը կազմեն չարքերը եւ որոնց վրայ պիտի կռթնի կուսակցութիւնը։ Այժմ անոնց կուսակցական-յեղափոխական դաստիարակութեան աշխատանքի մասին պէտք է հոգալ՝ նպատակայարմար միջոցներով։

Շարքերու թուլացման մէջ դեր ունեցած է օրինականացման խնդիրին չուրջն ստեղծուած կազմակերպական սխալ հասկացողութիւններուն հետ կեդր. Կոմիտէի ցրուած վիճակը, ինչ որ մատնանշեցինք իր տեղին։ Ցամենայն դէպս՝ սխալ պիտի ըլլար կարծել թէ՝ շրջանի ընկերներու կուսակցական-կազմակերպական ներկայ թերի հասունութեան մէջ կազմակերպման գործը կարելի է առաջ տանիլ առանց շրջող ընկերներու եւ արտաքին ձեռքերու օժանդակութեան — ահա՛ թէ ինչպիսի դրական կարգադրութեան մը պէտքն զգալի է։ Նոյն բանը պիտի ըսէինք նաեւ հաշուական քոնթրոլի վերաբերմամբ։

Կազմակերպական գործին մէջ՝ ակումբներու հաստատութիւնն եւս ունի իր որոշ նշանակութիւնը, պայմանով որ որոշապէս ճշդուած ըլլայ անոնց նիւթական թէ բարոյական-կազմակերպական յարաբերութեանց սահմանները։ Ցարդ գոյութիւն առած խմբասեղի-ընթերցարաններն ու ակումբները իրենց պիւտճէով ծանրացած են կուսակցութեան պիւտճէին վրայ, մինչդեռ, մեր ըմբռնումով, ակումբները պէտք էր դառնային միջոցներ՝ կուսակցութեան պիւտճէի աւելցման՝ իրենց բարոյական եւ նիւթական օժանդակութիւններով։ Պիւտճէի այս պարագան ճշդելէ զատ՝ անհրաժեշտ է միօրինակ կանոնագրի մը մշակութիւնը՝ դաշնակցական ակումբներու համար, ուր որոշապէս ճշդուած ըլլան անոնց իրաւասութեանց եւ յարաբերութեանց սահմանները։

Ուրիշ նոյնքան եւ աւելի նկատողութեան արժանի պարագայ մըն ալ։— Ինքզինքնին «դաշնակցական անուանող, «անպատասխանատու» եւ «անկազմակերպ» տարրերու արարքներն ու արտայայտութիւնները նըւազ վնասակար չեն եղած՝ կազմակերպութեան թուական կամ բարոյական առաւելութեան տեսակէտով։ Ուստի, կազմակերպման գործին մէջ ունենալու համար ցանկալի յաջողութիւն, Շրջ. ժողովը, մեր կարծիքով, օգտակար գործ մը ըրած պիտի ըլլայ՝ եթէ հրապարակով արտայայտուի այդպիսի «ինքնակոչ» եւ «անպատասխանատու» տարրերու վերաբերմամբ, թոյլ չտալով որ Դաշնակցութեան անունը չահագործուի, ոչ ալ այդպիսիներու արարքը վերագրուի անոր, եւ կամ՝ նման տարրեր չքաջալերուին իրենց արարքին եւ վերաբերումին մէջ։

<u>Քանուորական հարց</u>.— Պոլիսը, իր շրջականերով, կրնայ ըսել որ Թուրքիոյ կարեւոր շրջաններէն մէկն է, ուր իսկական բանուորութիւն մը գոյութիւն ունի, մանաւանդ շրջակայ մէկ քանի գիւղերու եւ քաղաքներու մէջ՝ ուր բանուորութիւնը ամփոփ վիճակով մը կը ներ-

կայանայ [եւ] կազմակերպման տեսակէտով կու տայ անվիճելի դիւրութիւններ։ Հակառակ այս առաւելութիւններուն՝ մեր ընկերները այդ ուղղութեամբ գրեթէ ոչինչ ըրած են։ Ճիշդ է որ Սահմանադրութեան սկիզբի օրերուն՝ Դաշնակցութեան չուրջը հաւաքուեր է բանուորական ստուար խումբեր, սակայն տեղացի թէ այցելու ընկերներու կողմէ տեղի ունեցած սխալներու եւ անպատեհ ու անժամանակ գործադուլներու պատճառով՝ բանուորական շարքերու մէջ յուսալքում եւ ցրուում առաջացած է, որովհետեւ տրուած չափազանց յոյսերուն յաջորդող բաւարարութիւնը անհամապատասխան եղած է կամ ոչ տեւական։ Այս պատճառին վրայ եկած է աւելնալ մինչ կուսակցական տարանջատումները՝ բանուորական շարքերու մէջ, չնորհիւ իրենք զիրենք հնչակեան անուանողներու վնասակար եւ պառակտիչ փորփականտին, ուրկէ օգտուած են միշտ գործատէրերը։ Եւ սակայն այս բոլորէն առաջ եւ այս բոլորին հետ՝ մեր ընկերներու անտարբերութիւնը այս ամենակենսական խնդիրին հանդէպ՝ ոչ մէկ պատճառաբանութեամբ կրնայ արդարանալ, որուն վրայ հարկ է որ լրջօրէն անդրադառնայ Շրջանական ժողովը, ճշդելով միաժամանակ իր տեսակէտը՝ բանուորական միութիւններու կազմակերպական ճեւի եւ ուղղութեամբ վերաբերմամբ։

Ահա՛ այս խնդիրներն է որ ուզեցինք յանձնել Շրջ. ժողովի ուշադրութեան, եթէ ոչ իբրեւ արդիւնք գործունէութեանը կեդր. Կոմիտէին, այլ արդիւնք համեստ փորձառութեան մը։ Ու ցանկալով յաջող եւ արդիւնալից գործունէութիւն նորընտիր կեդր. Կոմիտէին։

Հ.Ց.Դ. ՊՈԼՍՈՑ ՇՐՋԱՆԻ
ԿԵԴՐ. ԿՈՄԻՏԷ

1910 Դեկտ. 31

Ա 2.–[ԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Հ.Յ.Դ. ՊՈԼՍՈՅ Բ. ՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ԺՈՂՈՎԻ]

ՆԻՍՏ Ա.

1911 *Յունուար 3, Երկուշաբթի*

Հ.Ց.Դ. Պոլսոյ Կեդր. Կոմիտէն շրջանային ժողովի հրաւիրած ըլլալով շրջանի մարմինները, այսօր, Յունուար 3 Երկուշաբթի, տեղի ունեցաւ առաջին գումարումը։

Համաձայն Կեդր. Կոմիտէի յանձնարարած օրինական տրամադրութիւններուն, շրջանային ժողովին իրաւունք ունէին մասնակցելու վճռական ձայնով կոմիտէի ու ենթակոմիտէի ցենզ ներկայացնող շրջանները, իսկ խորհրդակցական ձայնով՝ մէկ կամ մէկէ աւելի խումբեր ունեցող շրջանները։ Այսպէս Ատա-բազար ու Պարտիզակ (կոմիտէներ) կ'ունենային 2-ական վճռական ձայնի իրաւունք, իսկ Զէյնկիլէր, Գնճըլար, Գուրթպէյէն, Արմաչ, Բերա, Սամաթիա եւ Սկիւտար իրենց շրջանակներով՝ 1-ական ձայն. Կեդր. Կոմիտէն՝ նոյնպէս 1 ձայն, ընդամէնը 12 վճռական ձայն. իսկ խորհրդակցական ձայն ունէին՝ Գարթալ, Ռոտոսթօ, Մալկարա, Պալիա-Մատեն, Տէյտ-աղաճ, Պրուսա եւ Զոնկուլտաք՝ յանձին մէկ մէկ պատգամաւորի։

Այս առաջին ժողովին վճռական ձայնի իրաւունքով ներկայացան — Կեդր. Կոմիտէի կողմէ՝ Ժիրայր[2], Ատա-բազարէն՝ Տոքթ. Տ. Գասապեան եւ Ց. Աթանասեան, Պարտիզակէն՝ Սրենց[4] եւ Ֆարհատ[5], Գնճըլարէն՝ Թ. Սօֆեան, Զէյնկիլէրէն Գ. Աբգարեան, Արմաչէն Ց. Ղուկասեան, Բերայէն՝ Սասունի[6], իսկ խորհրդակցական ձայնով Գարթալէն՝ Վտարանդին[7], Մալկարայէն՝ Փանոսիկեան։

Իրաւասու ձայներու 2/3-ի մեծամասնութիւնը ներկայ ըլլալով՝ Կեդր. Կոմիտէի ներկայացուցիչը ժողովը բացուած յայտարարեց, ուրկէ ետք ժողովը անցաւ ստուգելու՝ պատգամաւորներու ընտրութեանց օրինաւորութիւնը ճշդող վկայագրերը, որոնք բաւարար նկատուեցան՝ յառաջիկային օրէնքի բոլոր տրամադրութիւններն ալ յարգուելու թելադրութիւն ընելով մարմիններուն։

Անցնելով դիւանի կազմութեան՝ գաղտնի քուէարկութեան արդիւնքով, ձայներու մեծամասնութիւնով ա. նախագահ ընտրուեցաւ ընկեր տոքթ. Տ. Գասապեան, բ. նախագահ՝ ընկեր Ֆարհատ, ինչպէս նաեւ քարտուղար՝ Ժիրայր եւ Աթանասեան։

Նախագահը ժողովը օրինաւորապէս բացուած յայտարարելով՝ նախաձեռնուեցաւ ընթացիկ աշխատութեանց։

<u>Ժողովներու ժամանակը եւ ներքին կանոնագիրը</u>.— Խորհրդակցութեան առնուելով ժողովի գումարման ժամանակն ու տեւողութիւնը, ինչպէս նաեւ վիճաբանութեանց ընթացքը, աշխատութեանց արդիւնաւորման տեսակէտով, որոշուեցաւ,

1- Ժողովները պիտի գումարուին ամէն օր կէսօրէ յետոյ ժամը 2-6, գիշերները 8-11, իսկ բացառաբար Երեքշաբթի ու Ջորեքշաբթի օրերուն, առաւօտեան ժամը 10-12 եւս։

2- Մնացեալ օրերու առաւօտեան ժամերուն պիտի աշխատին յանձնախումբերը։

3- Վիճաբանութեանց ընթացքին ո՛եւէ հարցի մասին առաջին անգամ կը խօսուի առառաւելն 15 վայրկեան, ըստ կարգին՝ 5 եւ ընդդիմախօսութիւն՝ 5 վայրկեան։

4- Ժողովի որոշումները պիտի վերապահուի. կեդր. կոմիտէն պիտի հաղորդէ զանոնք շրջաններուն, իսկ պատգամաւորները՝ իրենց դարձին պարտաւոր պիտի ըլլան ընդհ. ժողովներ կազմել ու ծանօթացնել իրենց տեղական ընկերները՝ ժողովի զբաղումներու, վիճաբանութեանց եւ առ հասարակ յարակից խնդիրներու հետ։

5- Պատգամաւոր մը անպայման պէտք է ներկայ գտնուի. առանց դիւանի հաւանութեան՝ տեղի ունեցած ա. բացակայութիւնը ներելի է. բ. անգամուն նկատողութիւն կ'ըլլայ եւ գ. անգամուն կը կորսնցնէ իր ձայնը։

<u>Հրաւիրելիք ընկերները</u>.— Որոշուեցաւ խորհրդակցական ձայնի իրաւունքով հրաւիրել՝ Պոլիս գտնուող այն ո՛չ տեղացի ընկերները՝ որոնք անցեալի մէջ իրենց աքթիւ գործունէութիւնով ծանօթ են, ու յանձնարարուեցաւ դիւանին՝ հրաւիրել ընկերներ Դուման, Մալխաս[8], Սահակեան, Մելոյեան, Տէրտէրեան. որոշուեցաւ հրաւիրել նաեւ Ամերիկայի ընկերներէն Արիս Խորայէլեանը՝ այն նկատումով որ Կեդր. Կոմիտէն մտադրութիւն ունէր անոր մասին առաջարկ բերել ժողովին՝ շրջանի փորփականտի գործին մէջ դեր տալու համար անոր. ինչպէս նաեւ օր. Մ[աթենիկ] Օհանջանեանը՝ ցանկալով ունենալ ժողովին մէջ գործօն ընկերուհիի մըն ալ ներկայութիւնը։ Ասոնցմէ զատ՝ պարտականու-

4.- Սրենց՝ Գլըճեան Սարգիս։

5.- Ֆարհատ ծածկանունով ծանօթ են դաշնակցական յայտնի գործիչներ Օհանջանեան Սարգիս, Թիրիաքեան Հայկ եւ Գասպարեան Միհաս (Վերածին) եւ ուրիշներ։ Այս մէկը հաւանաբար Հայկն է։

6.- Սասունի՝ ապագայի ծանօթ Կարօ Սասունին է։

7.- Վտարանդի՝ Արամ Չարըգն է։

8.- Նիկոլ Դուման՝ Տէր Յովհաննիսեան Նիկոլ։ Մալխաս՝ Յովսէփեան Արտաշէս։

թիւն յանձնուեցաւ դարձեալ դիւանին՝ իմացնել Բիւրոյին՝ իր ներկայացուցիչը ունենալ ժողովին մէջ՝ վճռական ձայնի իրաւունքով, ինչպէս նաեւ՝ Ազատամարտի խմբագրական մարմինն ու Օսմ. խորհրդարանի դաշնակցական պատգամաւորութիւնը՝ մէկմէկ խորհրդակցական ձայնով։

<u>Ընտրութիւն յանձնախումբերու</u>.— Որպէսզի իւրաքանչիւր յանձնախումբի անդամ կարենայ ուշադիր հետեւիլ տեղեկագրի ընթերցման՝ համաձայն իրեն յանձնուած պարտականութեան բնոյթին, որոշուեցաւ յանձնախումբերու ընտրութիւնը կատարել նախքան տեղեկագրերու ընթերցումը. թեր ու դէմ վիճաբանութենէ յետոյ պէտք տեսնուեցաւ երեք յանձնախումբերու, ա— հաշուեքննիչ՝ որ պիտի զբաղի մարմիններու, խումբի եւ կեդր. կոմիտէի հաշիւներու քննութեամբ. բ— դատական՝ որ պիտի զբաղի կեդր. կոմիտէի սեղանին վրայ դրուած քննուած եւ անկէ վճռուած դատական խնդիրներով եւ գ— բանաճեւերու յանձնախումբ՝ որ նկատի պիտի ունենայ չրջանէն եկած բանաճեւերը, ինչպէս նաեւ ժողովի վիճաբանութիւնները եւ ըստ այնմ պատրաստելով խնդրոյ առարկայ հարցերու համապատասխան բանաճեւերը՝ պիտի ներկայացնէ ժողովի նկատառման եւ որոշման։

Այսպէս՝ փոխադարձ համաձայնութեամբ հաշուական յանձնախումբի անդամ նշանակուեցան Աթանասեան, Սօֆեան եւ Տ. Ղուկասեան։ Բանաճեւերու յանձնախումբի՝ Ֆարհատ, Սասունի եւ Սրբենց, դատական յանձնախումբի՝ Վտարանդին, Փաննիկեան եւ Գասապեան. իսկ կեդր. կոմիտէի ներկայացուցիչը պիտի գործակցի երեք յանձնախումբերուն եւս։

<u>Տեղեկագրերու ընթերցում</u>.— Որոշուեցաւ իւրաքանչիւր մարմնի տեղեկագիրը կարդացուելէ յետոյ պահանջել պէտք տեսնուած լուսաբանութիւնը եւ քննադատութեան ենթարկել խնդրոյ առարկայ մարմնի գործունէութիւնը՝ եթէ հարկ տեսնուի. իսկ բոլոր տեղեկագրերու ընթերցումէն յետոյ՝ ընդհանուր գործունէութեան մասին արտայայտուիլ մէկ բանաճեւով։

Այս որոշման համաձայն կարդացուեցան՝ կեդր. կոմիտէի, Մալկարայի խումբերուն եւ Ատա-բազարի մարմնոյն տեղեկագիրը։ Այս վերջինի մասին տրուած բացատրութիւններն ու եղած քննադատութիւնները լրացած չըլլալով՝ չարունակութիւնը ձգուեցաւ յաջորդ նիստին։

ՆԻՍՏ Բ.

1911 Յունուար 4, Երեքշաբթի առաւօտ

Բացակայ՝ Գնճըլարի, Սամաթիոյ եւ Սկիւտարի պատգամաւորները. վճռական ձայնի իրաւունքով ներկաներու թիւ 8, խորհրդակցական ձայնով՝ 2։

Նկատելով որ Գնճըլարի պատգամաւորը գինուոր ըլլալուն համար բանաւոր պատճառաւ կը բացակայի, միւս կողմէ ժողովը առանց որոշումներ տալու տեղեկագրերու ընթերցումն է որ պիտի լսէ, որոշուեցաւ չարունակել աշխատութիւնները՝ ձայներու մեծամասնութիւնով բանալով ժողովը։

<u>Շարունակութիւն տեղեկագրերու ընթերցման</u>.— Լսելէ յետոյ Ատա-բազարի պատգամաւորներուն լրացուցիչ տեղեկութիւնները, կեդր. կոմիտէի ներկայացուցիչն եւս իր նկատողութիւններն ըրաւ՝ յայտնելով որ Ատա-Բազարի կազմին գործունէութիւնը համապատասխան չէ իր միջավայրի պահանջներուն եւ ընձեռած դիւրութիւններուն, ինչպէս նաեւ կը պակսի վարիչ ընկերներուն յեղափոխականի խիզախութիւնը եւ առհասարակ մտավախութիւն մըն է որ նկատելի է,— իրրեւ թէ յեղափոխական գործը պարզ բարեգործական եւ կամ ո՛եւէ նման հաստատութիւն մը եղած ըլլար. չարքերու կազմակերպական եւ ընկերական կապերը չատ թոյլ են։

Կարդացուեցաւ Պարտիզակի տեղեկագիրը որ իր թերի կազմութեամբ չէր պատկերացներ ո՛չ տիրող կազմակերպական եռուն կեանքը ո՛չ ալ գործունէութիւնը. պատգամաւորները լրացուցիչ բացատրութիւններ տուին. իսկ կեդր. կոմիտէի ներկայացուցիչը նկատեց որ Պարտիզակի համեմատաբար պատրաստուած ընկերները՝ սխալ տակտիկի մը հետեւած են չմտնելով մարմնին մէջ, ըստ որում յուսացած են թէ՝ խումբերուն մէջ ցրուելով աւելի օգտակար դեր կրնան կատարել, այն ինչ՝ իրականութիւնը հակառակը ցոյց կու տայ։

Արմաշի կազմը իր տեղեկագրով կը ներկայացնէր ընկերներու տարուան մը գործունէութիւնը, չահկցական եւ այլ ընկերակցութեանց կատարած եւ կատարելիք դերը, ինչպէս նաեւ վերջերս նոյն գիւղին մէջ առաջացած պառակտումները՝ դպրոցական խնդիրներու չուրջ, որուն հետեւանքը եղած է վարժարանին երկու մասի բաժնուիլը. պատգամաւոր ընկերը տուաւ նաեւ բերանացի մանրամասնութիւններ։ Ժողովական ընկերներէն ոմանք նկատողութիւն ըրին Արմաշի կազմին որ՝ դպրոցական այդ խնդիրներուն մէջ կառավարական միջամտութիւնը ետ չէ մղած եւ խոհական ելք մը տալու չէ հետամտած. իսկ կեդր. կոմիտէի ներկայացուցիչը Արմաշի կազմակերպութեան կամ կազմակերպական ընկերներու առաւելութիւնը վեր առնելով հանդերձ, քննադատեց զանոնք, յայտնելով որ՝ ծագած խնդիրները մեղմելու համար պահանջուած տաքը չեն ունեցած եւ չեն գոհացուցած նոյնիսկ կեդր. կոմիտէն՝ ուսուցիչներու վերաբերմամբ ըրած առաջարկի մասին, որպէսզի անոնք դուրս գան վանքէն։ Արմաշի վանքի պարագաներուն ծանօթ պատգամաւորներ պատահած խնդիրներուն մէջ նոյն վանքի վանահայր-վարդապետներուն ալ դերը կը տեսնեն, որոնք առիթէն օգտուելով գիւղացիներուն վանքին վրայ ունեցած իրաւունքները ետ մղելու կը ջանան։

Կարդացուեցաւ նաեւ Գարթալի տեղեկագիրը եւ լսուեցաւ իր պատգամաւորին բացատրութիւնները։

Նիստը փակուեցաւ որոշեալ ժամուն։

ՆԻՍՏ Գ.

Յունուար 4, Երեքշաբթի կէսօրէ ետք

Բացակայ՝ Գուրթպէլինի, Սամաթիոյ պատգամաւորները։ Իրաւասու ձայնի իրաւունքով ներկայ 8 պատգամաւոր, խորհրդակցական ձայնով՝ 2, հրաւիրուած ընկերներէն՝ Սահակեան։

Կարդացուեցաւ Ա. նիստիատենագրութիւնը եւ վաւերացուեցաւ։

<u>Շարունակութիւն տեղեկագրերու ընթերցման</u>.— Կարդացուեցաւ Զէյնկիլիչէրի տեղեկագիրը՝ եւ լսուեցաւ նոյն չրջանի պատգամաւորին բերանացի բացատրութիւնը։ Կեդր. կոմիտէի ներկայացուցիչը թուելով Զէյնկիլիչէրի միջավայրին ընձեռած դիւրութիւնները՝ կազմակերպական գործին համար, ընկերներու գործունէութիւնը եւ արդիւնքը համապատասխան չգտաւ ատոնց։ Նոյն դիտողութիւնը ըրին նաեւ պատգամաւոր ընկերները՝ աչքի առջեւ ունենալով մանաւանդ բանւորական գործին հանդէպ ցոյց տրուած անուշադրութիւնը։

Սկիւտարի տեղեկագրին հետ նկատի առնուեցաւ նաեւ Գատը-գիւղի տեղեկագիրը՝ որ առանձին կցուած էր։ Սկիւտարի մարմնին գուտ կազմակերպական օրկանական աշխատանքը՝ պատգամաւորներու ոմանց կողմէ անբաւարար նկատուեցաւ։ Իսկ Գատը-գիւղի ընկերական կազմակերպական մօտաւոր ոչ-մխիթարական վիճակը պարզուեցաւ կեդր. կոմիտէի կողմէ, ինչպէս նաեւ նոյն տեղի նորակազմ խումբի չկամութիւնը Սկիւտարի մարմնոյն կցուելու՝ փափաքելով անջատ կազմ ունենալ։

Կարդացուեցան նաեւ Սամաթիոյ, Գնճըլարի, Զոնկուլտաքի տեղեկագրերը եւ լսուեցան կեդր. կոմիտէի

եւ համապատասխան չրջաններու պատգամաւորներու բացատրութիւններն ու նկատողութիւնները։ Այս չրջաններու տեղեկագրերն եւս իրենց առաւել կամ նուազ թերութիւններով եւ առաւելութիւններով՝ չատ քիչ բանով կը տարբերէին միւս չրջաններու տեղեկագրերէն, որոնք կարդացուեցան։

Ժողովը փակուեցաւ որոշեալ ժամուն։

ՆԻՍՏ Դ.

Յունուար 4, Երեքշաբթի գիչեր

Բացակայ՝ միայն Գուրթպէլէկնի պատգամաւորը։ Իրաւասու ձայնի իրաւունքով ներկայ՝ 11 պատգամաւոր, խորհրդակցական ձայնով՝ 2, հրաւիրուած ընկերներէն ներկայ՝ Սահակեան եւ Տէրտէրեան, «Ազատամարտ»ի խմբագրութեան կողմէ՝ Զարդարեան, ընդհանուր թիւ ներկաներու 16 ընկեր։

<u>Քննադատութիւն Կեդր. Կոմիտէի եւ չրջանի գործունէութեան</u>.— Որպէսզի կարելի ըլլար չրջանի կազմակերպական վիճակին եւ գործունէութեան, ինչպէս նաեւ Կեդր. Կոմիտէի տարուան մը կեանքին ու աշխատութիւններուն վրայ արտայայտուիլ հանգամանօրէն՝ երկրորդ անգամ կարդացուեցաւ Կեդր. Կոմիտէի տեղեկագիրը։

Քննադատութիւնները տարուեցան հետեւեալ ուղղութիւնով.

ա — Գոհունակութիւն յայտնուելով առժամեայ Կեդր. Կոմիտէի վերակազմութեան աշխատանքներուն համար, որ երեք-չորս ամսուան ընթացքին չրջանը բաւականաչափ կազմակերպելով վերստեղծած էր օրինական կազմակերպական կեանքը եւ գումարած ներկայ չրջանական ժողովը, I — Կը քննադատուի նախորդ չրջանային ժողովին ընտրուած կազմը, եթէ ո՛չ հաւաքաբար, գէթ անհատաբար, որոնք իրենց պարտականութեան գլուխը չգտնուելով՝ վնասած են չրջանի կազմակերպութեան եւ պատճառ դարձած անոր կազմալուծման, ինչպէս նաեւ բանւորական, փրոփականտի եւ այլ չատ մը կենսական գործեր երեսի վրայ մնալուն։

II — Կը քննադատուին վարիչ մարմինները կամ չրջանականները, որոնք ստեղծուած կացութեան համապատասխան դարման կարգադրութիւններ չեն փութացուցած եւ իրերը ձգած են իրենց վիճակին։

բ — Ստեղծուած կացութիւնը եթէ չ'ուզուիր վերագրել Սահմանադրութեան յաջորդող խանդավառութենէն յետոյ տիրող թէ՝ ազգային եւ թէ պետական հակահոսանքին արդիւնք հոգեբանական անօրինակ վիճակին եւ չատ բնական հետեւանքն անոր. ու կ'ուզուի ան-

պատճառ պատասխանատու մը փնտռել՝ այդ պարագային գլխաւոր պատասխանատուներն են, I — *Շրջաններու, այսպէս ըսենք, առաջնորդող ընկերները՝ որոնք չեն գտնուած իրենց յեղափոխական-կազմակերպական բարձրութեան վրայ եւ գործերը թողած են երեսի վրայ՝ սպասելով վերէն գալիք հրահանգներու, մանաւանդ որ՝ վերակազմութեան օրերուն իսկ կեդր. Կոմիտէի գրած մէկէ աւելի շրջաբերականներուն եւ նամակներուն հազիւ պատասխանած են, ան ալ ստիպումներէ յետոյ,* II — *Նախորդ շրջանային ժողովը՝ որ առանց իր ընտրած կեդր. Կոմիտէի անդամներուն հաւանութիւնը առնելու եւ առանց նոյնիսկ անոնց գիտութեան ընտրութիւն կատարած ու անմիջապէս ցրուած է,* III — *Դարձեալ նոյն ժողովը՝ որ նոյնիսկ որոշ ուղղութիւն չէ գծած, ոչ ալ ո՛եւէ պիւտժէ սահմանած է իր շրջանի գործունէութեան եւ փրոփականտին համար։*

IV — *Ստեղծուած պայմաններուն մէջ՝ Բիւրօ կամ վարիչ ընկերներ՝ իրենց պարտականութիւնը կատարած են միշտ վերակազմութեան փորձեր ընելով կեդր. Կոմիտէն, եւ հազիւ յաջողած են վերջին կարգադրութիւնով վերջին արդիւնքը ձեռք բերելու։*

գ — I — *Շրջանի կէս-կազմալուծուած վիճակը բնական էր եւ նոյնիսկ անհրաժեշտ՝ չարքերու զտման եւ ընկերներու ճշդորոշման տեսակէտով,* II — *Վերակազմութեան շրջանէն յետոյ նկատուող երեւոյթները՝ ըլլան ընկերական ներդաշնակ յարաբերութեանց տեսակէտով, ըլլան դէպի կազմակերպական-օրկանական աշխատանք կատարելու ճգտումի տեսակէտով՝ յուսահատական չեն եւ ընդհակառակը յուսալից՝ յառաջիկայ տարեշրջանի գործունէութեան համար։* III — *Ստեղծուած ներքին պայքարը՝ պէտք եղածէն աւելի զբաղեցուցած է ընկերները եւ ժամանակ ու կորով սպառած։*

Մարմիններու ընդհանուր կազմակերպական թերութեանց տեսակէտէն քննադատուեցան։

ա — Բանուորներու եւ բանուորական կազմակերպութիւններու մասին ցոյց տրուած անտարբերութիւնն ու անհետաքրքրութիւնը,

բ — Տեղեկագրերու անսիստէմ, թերի ու անգոհացուցիչ պատրաստութիւնը, *գ —* Ընկերներու յեղափոխական դաստիարակութեան եւ տեղական կազմի մասին եղած անփութութիւնը, *դ —* Տեղական-կուլտուրական խնդիրներու մասնակցութեանց կամ վերապահութեանց մէջ ցոյց տրուած անհետեւողականութիւնը, *ե —* դրամական վճարումներու անկանոնութիւնը։

Վիճաբանութիւնները այս ուղղութիւնով թեր ու դէմ եւ երկար չարունակուելէ յետոյ՝ յանձնարարուեցաւ համապատասխան յանձնախումբին՝ ներկայացնել համիմաստ բանաձեւ՝ քուէարկութեան ենթարկելու համար։

Ժողովը փակուեցաւ որոշեալ ժամուն։

ՆԻՍՏ Ե.

Յունուար 5, Յորեքշաբթի առաւօտ

Բացակայ՝ Գուրթպէյլէնի, Գնճըլարի եւ Սամաթիոյ պատգամաւորները. իրաւասու ձայնով ներկայ՝ 9, խորհրդակցական ձայնով՝ 2։

Շրջանի կազմակերպութեան դիրքը հանդէպ աշակերտութեան եւ ուսանողութեան.— Պատգամաւոր ընկերները լայնօրէն արտայայտուեցան առաջադրուած հարցի մասին՝ առաջնորդուելով հետեւեալ տեսակէտներէն,

ա — I — *Աշակերտներուն կը պակսի պահանջուած հասունութիւնն ու ժամանակը՝ զբաղելու համար կուսակցական կեանքով,* II — *Աշակերտութեան միտքը պէտք է հեռու պահել դոկմերէ, մինչդ տալով որ գարգանայ անոր մէջ խորհելու, դատելու կարողութիւնը եւ ինքը գիտակցաբար ընտրէ յառաջիկային իր հետեւելիք քաղաքական ուղին,* III — *դպրոցներու մէջ կուսակցական խումբեր կազմելով, կամ կուսակցական հոսանքներ մտցնելով՝ աշակերտութիւնը մղուած պիտի ըլլայ կուսակցական պայքարներու եւ մրցումներու, խանգարելով վարժարանի խաղաղ կեանքը եւ թոյլ չտալով որ աշակերտը իր դասերով զբաղի,*

բ — I — *Գաւառներու պայմանները տարբեր են Պոլիսէն, որովհետեւ այն տեղերը համալսարաններ չկան, այլ նախակրթարաններ եւ երկրորդական վարժարաններ միայն գոյութիւն ունին եւ նախակրթարաններու բարձրագոյն կարգերու աշակերտները ո՛չ միայն բաւական հասունութիւն ցոյց կու տան եւ կը հարկադրեն մարմինները ընդունիլ զիրենք տեղական կազմերուն մէջ, այլեւ անոնք կը ներկայացնեն այսօրուան եւ վաղուան մտաւորականութիւնը՝ զոր կարելի չէ անտես առնել,* II — *Տարբեր կուսակցութիւններ մուտք գտած են արդէն վարժարաններու մէջ, ուր խումբեր եւ կազմակերպութիւններ կը յառաջացնեն ուղղակի կուսակցական հողի վրայ. այս պայմաններուն մէջ Դաշնակցութեան ձեռնպահութիւնը՝ վնասակար պիտի ըլլայ, որովհետեւ աշակերտութեան մտքերը խաթարուած պիտի ըլլան եւ այդպէսով այսօրուան ու վաղուան գործունէութիւնն է որ դժուարութեան մատնած պիտի ըլլանք։*

գ — I — *Դպրոցներէն ներս չունենալով կազմակերպութիւն եւ աշակերտները ձգելով ազատ՝ դաշնակցական ընկերները իրաւացիօրէն կրնան պայքարիլ եւ ընդդիմանալ տարբեր կուսակցութեանց կողմէ փորձուած եւ մեր կողմէ վնասակար նկատուած այդ ոտնձգութիւններուն դէմ,* II — *Երբ Դաշնակցութիւնը իր գաղափարներու եւ խոհակներու մաքրութեան եւ յաղթանակին հաւատքն ունի՝ վաղանցուկ խոչընդոտներ չեն կրնար արգելք հանդիսանալ անոր ծաւալման, եւ արդէն կեանքը ցոյց կու տայ որ՝ տարիներու գոյութենէ եւ ջանքերէ յետոյ իսկ ո՛չ մէկ խելահաս ուսանող ունին իրենց չուրջը հակառակորդ կուսակցութիւնները, ըլլայ Ռուսաստանի, ըլլայ Արտասահմանի կամ Թուրքիոյ մէջ։*

Վիճաբանութիւնը այս ուղղութիւնով չարունակելով ուսանողութիւնը եւ աշակերտութիւնը երեքի բաժնուեցաւ, I — *Նախակրթարաններ յաճախող աշակերտներ,* II — *երկրորդական կամ բարձր վարժարաններու աշակերտներ եւ* III — *համալսարան յաճախող ուսանողներ, ու աչքի առաջ ունենալով զանոնք շրջապատող պայմանները եւ առաջնորդուելով վիճաբանութեանց ընթացքէն, ժողովը ցուցմունքներ ըրաւ բանաձեւերու յանձնախումբին՝ այդ ուղղութիւնով բանաձեւ պատրաստել եւ ներկայացնել ժողովին։*

Սամաթիոյ պատգամաւորին խնդիրը.— Կեդր. Կոմիտէի ներկայացուցիչը յայտնեց ժողովին թէ՝ Սամաթիոյ պատգամաւորը հակառակ օրին ընտրուած եւ ընտրութեան պարագան տեղեկագրուած ըլլալուն՝ Դ՞ նիստին միայն ներկայ եղաւ՝ կեդր. Կոմիտէի դիմումին վրայ, իսկ այժմ անպաշտօն կերպով կ'իմացուի որ չի՛ւեալ պատգամաւոր ընկերը իր ուսանողական աշխատանքը պատճառաբանելով՝ հրաժարեր է նախքան ժողովին գալը. Սամաթիոյ մարմինը իմանալով այս պարագան՝ նոր ընտրութեան ձեռնարկեր է. այժմ նորընտիր պատգամաւորն է որ եկած կ'առաջարկէ ժողովին մասնակցիլ առանց ձայնի, մինչեւ տեղեկագրի ստացուիլն ու ընտրութեան օրինաւորութիւնը հաստատուիլը։

Ժողովը նկատելով որ՝ ո՛չ մէկ պաշտօնական գրութիւն ունի իր սեղանին վրայ Սամաթիոյ մարմինէն այդ պարագաները պարզող ու չկրնալով մեկնութիւն մը տալ հրաժարող եւ կրկին ժողովին ներկայացող Սամաթիոյ պատգամաւորի ընթացքին, որոշեց նախկին պատգամաւորը իբր օրինաւոր պատգամաւոր ընդունել՝ ցորչափ Սամաթիոյ մարմինը գրաւոր կերպով չարտայայտուի. ու աչքի առջեւ ունենալ նոյն պատգամաւորին բացակայութիւնները՝ ժողովի ներքին կանոնագրին համեմատ չարժելու համար, միաժամանակ յանձնարարուեցաւ կեդր. Կոմիտէին՝ այս մասին հարկ եղածը հաղորդել Սամաթիոյ մարմնին։

Նիստը փակուեցաւ որոշեալ ժամուն։

ՆԻՍՏ Զ.

5 Յունուար (Դշ. կէսօրէ ետք)

Բացակայ՝ Գուրտպէյլէնի, Գնճըլարի, Սամաթիոյ պատգամաւորները։ Իրաւասու ձայն՝ 9, խորհրդակցութեան ձայնով 2 պատգամաւոր։

Ընդունուած բանաձեւեր.— Շրջանի եւ նախորդ Շրջանական ժողովի կողմէ ընտրուած եւ ցրուած կեդր. Կոմիտէի գործունէութեան, ինչպէս նաեւ ուսանողներու եւ աշակերտներու մասին շրջանի կազմակերպութեան բունելիք դիրքի վերաբերմամբ հետեւեալ բանաձեւերը ներկայացուեցան՝ յանձնախումբին կողմէ։

Ա. բանաձեւ՝ *ի մասին շրջանի գործունէութեան.—* «Շրջանական ժողովը քննութեան առնելով շրջանի մարմիններու եւ կեդր. Կոմիտէի տեղեկագիրը, լսելով նաեւ պատգամաւոր ընկերներու տուած բացատրութիւնները, Պոլսոյ շրջանի Դաշնակցութեան գործունէութիւնը կը գտնէ անբաւարար եւ անհամապատասխան կուսակցութեան չինարար ճգտումներուն եւ անոր բարոյական արժէքին։

«Ու նկատելով՝

«Որ՝ այդ անբաւարար գործունէութեան մէկ կողմէ մասամբ պատճառ ըլլալով շրջապատող աննպաստ պայմանները եւ ստեղծուած հակայեղափոխական, հակադաշնակցական տրամադրութիւնները, միւս կողմէ՝ անհրաժեշտ է աւելի նախորդ Շրջ. ժողովի կատարած հապճեպ ընտրութեանց եւ թերի կարգադրութեանց, ըստ որում կեդր. Կոմիտէի ընտրուած անդամներու հաւանութիւնը չէ առնուած կանխաւ, որով եւ ընտրուած ընկերները չեն ստանձնած իրենց յանձնուած պարտականութիւնը։

«Որ՝ Շրջանի մարմինները կամ իւրաքանչիւր վայրի առաջնորդող ընկերները չեն գտնուած կուսակցական-յեղափոխական պահանջուած գիտակցութեան վրայ՝ պահելու համար իրենց շրջանի կազմակերպական գործը ցանկալի ուղղութեան մէջ՝ առանց թոյլ տալու անոնց կաղացման։

«Շրջանական ժողովը կը յայտնէ իր ցաւը այս իրողութեանց համար՝ եւ կը յանձնարարէ ըլլայ նորընտիր կեդր. Կոմիտէին, ըլլայ շրջանի մարմիններուն՝ յառաջիկայ տարեշրջանի իրենց գործունէութեան մէկ ուժեղ եւ խստապահանջ գտնուիլ՝ դարմանել կարենալու համար տեղի ունեցած պակասները»։ (Ընդունուած միաձայնութեամբ)։

Բ. բանաձեւ՝ *ի մասին ուսանողութեան եւ աշակերտութեան։*

Շրջանական ժողովը խորհրդակցութեան առնելով

ուսանողներու եւ աշակերտներու յարաբերութեան հարցը շրջանի կազմակերպութեան հետ փոխադարձաբար, լսելով այս մասին պատգամաւոր ընկերներու տեղեկաբերութիւնները՝ համաձայն իրենց տեղական պայմաններուն եւ պէտքերուն — կ'որոշէ.

1) *Վարժարաններէն ներս չկազմակերպել խումբեր.*

2) *Նախակրթարաններու աշակերտները չընդունիլ կուսակցութեան շարքերուն մէջ.*

3) *Երկրորդական կամ բարձր վարժարաններու աշակերտներէն շարքերուն մէջ առնել իբրեւ անհատ դաշնակցականներ անոնք միայն՝ որոնք որոշ պատրաստութիւն եւ յարմարութիւններ ունին, առանց թոյլ տալու անոնց՝ իբրեւ դաշնակցական գործելու իրենց գտնուած վարժարաններէն ներս.*

4) *Գործօն շարքերու մէջ ընդունիլ համալսարանական ուսանողները եւ մղել զանոնք կուսակցութեան տեսական փրոփականտին եւ յանձնարարել ու աջակցիլ անոնց՝ միջազգային ուսանողական միութեանց միջոցով ընկերվարական փրոփականտ մղելու:*

Շրջանական ժողովը միաժամանակ կը յանձնարարէ դաշնակցական ընկերներուն.

Հնարաւոր սահմաններու մէջ տեսական հարցերու շուրջ դասախօսութիւններ սարքել աշակերտական շրջանակներու մէջ՝ զանոնք պատրաստելով ապագայ հասարակական կեանքին (ընդունուած 2ի դէմ 7 ձայնով):

<u>Շրջանի մարմիններու տեղեկագրերը</u>.— Կեդր. Կոմիտէին կը յանձնարարուի՝ իր եւ շրջանի մարմիններու տեղեկագրերու խտացումը տպագրելով ցրուել մարմիններուն:

<u>Կազմակերպումն եւ պատասխանատուութեանց ճշդում</u>.— Կեդր. Կոմիտէն եւ պատգամաւոր ընկերներէն ոմանք կ'առաջարկեն որ ժողովը հրապարակային արտայայտութեամբ կամ ներքին կազմակերպական ճանապարհներով ճշդէ ընկերներու եւ մարմիններու դիրքը՝ հանդէպ կարգ մը երեւոյթներու՝ որոնք կը վնասեն կուսակցութեան հմայքին եւ աններդաշնակութեանց պատճառ կը դառնան:

Այս տեսակէտով ալ պատգամաւոր ընկերներն երեք պարագաներու վրայ կանգ առին.

1) *Որ՝ ինքզինքնին դաշնակցական անուանող — ըլլան անոնք արտաքսուած կամ ոչ — եւ սակայն կազմակերպութեան մէջ չգտնուող մարդիկ իրենց արտայայտութիւններով եւ արարքներով յաճախ վնասակար կը հանդիսանան կազմակերպութեան՝ եւ հասարակութիւնը այդպիսիներու արարքները կը վերագրէ կուսակցութեան կամ դաշնակցականներու.*

2) *Որ՝ վերակազմութեան առթիւ վերակազմող ընկերներու կամ խումբերու գործ դրած զգուշութեան եւ կամ անուշադրութեան հետեւանքով կազմակերպութենէն դուրս մնացած են ընկերներ՝ որոնցմէ շատեր վստահելի են եւ սակայն եղած կարգադրութենէն վրշտացած, իսկ ուրիշներ՝ բոլորովին անտեղեակ մնացած են վերակազմութեան աշխատանքէն.*

3) *Որ՝ կուսակցութեան շարքերը կազմող ընկերներէն մեծագոյն մաս մը ըլլալով նորամուտ տարրեր՝ տեղ տեղ կուսակցութեան կարգապահութեան եւ հաւաքական քաղաքականութեան հակառակ անհատական դէպքեր կը պատահին.*

Ժողովը նկատի առնելով այս երեք պարագաները, թեր ու դէմ արտայայտուելով անոնց մասին՝ հետեւեալ որոշումը տուաւ յանձնարարելով յառաջիկայ Կեդր. Կոմիտէին՝ ի հարկին հրատարակել նաեւ զայն.

«1.— Շրջանական ժողովը դիտելով որ՝ կազմակերպութեան շարքերուն մէջ չգտնուող եւ սակայն ինքզինքնին «դաշնակցական» կամ «Դաշնակցութեան համակիր» անուանող անձերու, ինչպէս նաեւ կուսակցութեան շարքերէն հեռացուած նախկին դաշնակցականներու ոեւէ արարքն ու արտայայտութիւնը հակառակորդներու եւ հակայեղափոխական տարրերու կողմէ դիտումնաւոր կերպով յաճախ կը վերագրուի կուսակցութեան եւ դաշնակցական ընկերներու — կը հրահանգէ շրջանի մարմիններուն.—

Նման երեւոյթներու հանդէպ իրենց տեղական պայմաններու ներած սահմանին մէջ լուսաբանել մտքերը եւ մերկացնել իրողութիւնը թոյլ չտալու համար որ խծբծուին դաշնակցական մարմիններն ու ընկերները եւ քաջալերուին դատապարտելի արարքներու մէջ գտնուող տարրերը:

1) *Դիտելով որ վերջացող տարեշրջանի մէջ կատարուած զտումին եւ վերակազմութեան աշխատանքներու ընթացքին՝ ընկերներէն ոմանք անտեղեակ մնացած ըլլալով այդ իրողութեան՝ շարքերու մէջ չեն կրցած մտնել — այդպիսի ընկերներուն կը հրահանգուի.—*

Մինչեւ երկու ամսուայ միջոցին դիմել տեղական մարմիններուն եւ անոնց կարգադրութեան համաձայն մտնել կազմակերպական շարքերուն մէջ, այլապէս՝ տարբեր պայմաններու եւ ժամանակամիջոցի մէջ եղած ոեւէ դիմում նկատի պիտի առնուի՝ ըստ կազմակերպական կանոններու ցուցմունքներուն:

Ասոնց հետ միաժամանակ, <u>կազմակերպութեան շարքերուն մէջ</u> գտնուած շրջանի բոլոր դաշնակցական ընկերներուն աւելորդ անգամ մըն ալ կը յանձնարարուի.—

Իւրաքանչիւր դաշնակցական ընկեր պատրաստ ըլլալով պատշաճեցնել իր գործունէութիւնն ու քայլերը կուսակցութեան ընդգրկած հաւաքական քաղաքականութեան՝ հասարակական բնոյթ ունեցող — պետական թէ ազգային — խնդիրներու վերաբերմամբ, խիստ պատասխանատուութեան պիտի ենթարկուին այն ամէն ընկերները՝ որոնք այս տեսակէտով հակակարգապահական ընթացքներու մէջ կը գտնուին եւ իրենց քայլերով կը վնասեն կուսակցութեան հմայքին:

<u>Անդամավճարներ եւ հասոյթի նորանոր աղբիւրներ</u>.— Ժողովը շրջանի տեղեկաբերութիւններէն իրազեկ ըլլալով որ նշանակուած անդամավճարներու քանակութիւնը ոչ միայն անգոհացուցիչ է այլեւ գանձումները անկանոն, մինչդեռ շրջանի պիւտճէն եւ առհասարակ կազմակերպութեան հասոյթներու կանոնաւորումին տեսակէտով աւելին ընել հարկ էր, միւս կողմէ դիտելով որ ընկերները կազմակերպութեան իբրեւ հասոյթի աղբիւր ընդունած են աւելի անդամավճարները առանց արտակարգ հասոյթներ եւս հայթայթել հետամըտելու, Շրջ. ժողովը հետեւեալ պարտադիր յանձնարարութիւնները կ'ընէ.

1) *Կանոնաւորապէս գանձել անդամավճարները՝ վճարման նուազագոյն սակ ընդունելով իւրաքանչիւր ընկերոջ ամսական հասոյթի 2%-ը, ինչպէս կը տրամադրէ ընդհանուր կանոնագիրը, ամսավճարի քանակը որոշել ձգելով վճարող ընկերներուն:*

2) *Ամէն ջանք եւ աշխատութիւն չխնայել կազմակերպութեան օգտին սարքելու համար երեկոյթ-հանդէսներ, վիճակախաղ եւն:*

Նիստը փակուեցաւ որոշեալ ժամուն:

ՆԻՍՏ Է.

5 Յունուար (Դշ. գիշեր)

Բացակայ՝ Պարտիզակի պատգամաւորներէն Սրենց, ինչպէս նաեւ Սամաթիոյ եւ Գուրտպէլէնի պատգամաւորները: Իրաւասու ձայնով ներկայ՝ 9, խորհրդակցական ձայնով՝ 2 պատգամաւոր: Հրաւիրուած ընկերներէն 2. Կեդր. Կոմիտէի մնացեալ անդամներ եւ Բիւրոյի ներկայացուցիչը:

<u>Ցենզ չներկայացնող շրջաններ</u>.— Կեդր. Կոմիտէի տեղեկաբերութենէն պարզուեցաւ որ բացի ենթակոմիտէի եւ կոմիտէի ցենզ ներկայացնող մարմիններէն, շրջանին մէջ կան նաեւ հեռաւոր եւ մերձակայ վայրեր՝ որոնք ենթակոմիտէի մը համար պահանջուած անդամներու թիւը չունին. Կեդր. Կոմիտէն կարգադրած էր իրենց հարեւան մարմնին կցել այն խումբերը՝ որոնք անմիջապէս մօտ կը գտնուէին ոեւէ ենթակոմիտէի, իսկ այն շրջանները՝ որոնք ցենզ չէին ներկայացներ եւ հեռու կը գտնուէին՝ պահած էր առանձին յարաբերութիւն խումբերու հաւաքականութեան հետ: Սակայն իրենց հարեւան մարմինին կցուած մէկ երկու շրջաններ փափաք կը յայտնէին առանձին մարմին ներկայացնել:

Շրջանական ժողովը խնդիրը նկատի առնելով թէ կարգապահական եւ թէ կազմակերպական տեսակէտներով՝ համաձայն գտնուեցաւ Կեդր. Կոմիտէի ըրած կարգադրութեան, յառաջիկային մէջ եւս յանձնարարելով.—

Այն շրջանները՝ որոնք ցենզ չեն ներկայացներ եւ իրենց կից ունին ցենզ ներկայացնող մարմին՝ կը մնան կցուած անոնց, մինչեւ որ ենթակոմիտէի մը ցենզը լրացնեն, իսկ անոնք որ իրենց հեռաւորութեան համար անյարմարութիւններ կը ներկայացնեն՝ Կեդր. Կոմիտէն առանձին յարաբերութիւն կը պահէ:

<u>Կանանց խումբեր</u>.— Տեղեկագրերու ընթերցումէն եւ պատգամաւորներու բերանացի բացատրութիւններէն տեսնուեցաւ որ, բացի մէկ երկու շրջաններէ, ուրիշ ոչ մէկ վայրի մէջ — Պոլիսն ալ միասին առնելով — կանանց խումբեր գոյութիւն ունին եւ կամ այդ ուղղութեամբ աշխատանք թափուած է: Միւս կողմէ նկատի առնելով կանանց խումբերու օգտակարութիւնը կազմակերպական գործունէութեան յաջողութեան տեսակէտով, Շրջ. ժողովը կը յանձնարարէ մարմիններուն.

1) *Լուրջ աշխատանք գործ դնել՝ կանանց խումբերու կազմութեան համար:*

2) *Արդէն իսկ գտնուած խումբերու կազմակերպական-յեղափոխական դաստիարակութեան համար պարտաւորիչ աշխատանք կատարել եւ տալ յարմարութիւններ առանձին թէ խառն ժողովներու գումարման:*

<u>Արհեստակցական եւ բանուորական միութիւններ</u>.— Առաջարկ եղաւ միութիւնները կազմակերպել՝

1) *Կուսակցական հողի վրայ՝ նկատելով որ այդպէսով մարմինները հնարաւորութիւն պիտի ունենան ուղղակի հսկելու եւ պարտադիր աշխատանք վերցնելու.*

2) *Անկուսակցական հողի վրայ՝ նկատելով որ բանւորութեան շարքերը կը կազմեն տարբեր կուսակցութեանց եւ տարբեր ազգութեանց պատկանող տարրեր՝ զորս դժուար պիտի ըլլար մեր կուսակցութեան դրօշին տակ կազմակերպել, առանց տարանջատումներու եւ ներքին պառակտումներու ծնունդ տալու, ինչ որ կը վնասէ բանուորներու անմիջական եւ կենսական շահերուն՝ յօգուտ գիրենք շահագործող պուրժուաներուն:*

Կարծիքներու լայն փոխանակութենէ յետոյ՝ ժողովը միաձայնութեամբ ընդունեց հետեւեալ բանաձեւը.

«Նկատելով որ Պոլսոյ Կեդրոնական Կոմիտէի շրջանը Թուրքիոյ գրեթէ բոլոր շրջաններէ աւելի հող ունի բանուորական հարցին, անհրաժեշտ է որ շրջանի բոլոր ընկերներն ու մարմինները իրենց շուրջը գտնուած

բանուորները կազմակերպեն [իբրեւ] արհեստակցական-բանուորական միութիւններ.

Ադ միութիւնները պէտք է կազմակերպել՝

1) Միջազգային հողի վրայ՝ ուր բանուորները խառն ազգերէ կը բաղկանան. իսկ ազգային՝ ուր անոնք միայն մէկ ազգէ կը բաղկանան, ըլլան անոնք հայ թէ տարբեր ազգութիւններու պատկանողներ:

2) Կազմակերպել միութիւնները զուտ արհեստակցական հողի վրայ, առանց պարտաւորիչ ընելու անոնց՝ ընդունիլ Դաշնակցութեան ծրագիրն ու թաքթիքը: Դաշնակցական ընկերները կը ջանան հետզհետէ անոնց ծանօթացնել Հ. Յ. Դաշնակցութեան ծրագիրն ու թակթիկը եւ մղել ու օգտակար դարձնել, զանոնք քաղաքական-ընկերական նպատակներու:

3) Դաշնակցական ընկերներն ու մարմինները պարտաւոր են ղեկավարել Արհեստակցական Միութիւնները ոչ միայն անոնց լոկ տնտեսական չահերուն՝ այլեւ զանոնք բանուորական օրէնսդրութիւններուն եւ ընդհանրապէս բանուորական դատին յաղողութեան ի նպաստ ծառայեցնելու եւ հետապնդելու տեսակէտներով»:

Նիստը փակուեցաւ որոշեալ ժամուն:

ՆԻՍՏ Ը.

6 Յունուար (Եշ. կէսօր)

Բացակայ՝ Գուրտպէլէնի պատգամաւորը: Իրաւասու ձայնով ներկայ՝ 11 պատգամաւոր. խորհրդակցական ձայնով ներկայ՝ 2. հրաւիրուածներէն 2 ընկեր եւ դիւանի ներկայացուցիչը:

Կարդացուեցաւ Ե. Նիստի ատենագրութիւնը եւ վաւերացուեցաւ:

Սամաթիոյ մարմնին նոր կարգադրութիւնը.— Սամաթիոյ մարմինը նամակով մը կը յայտնէր թէ նախապէս ընտրած իրենց պատգամաւորը հրաժարած ըլլալով՝ նախաճեռնած են նորի մը ընտրութեան, որուն արդիւնքով պիտի ներկայանայ ընկեր Մանաս, իբրեւ օրինաւոր պատգամաւոր: Ժողովը նկատելով որ նախկին պատգամաւորը ժողովներուն չգալով, ընդունուած կանոնին համաձայն արդէն կորսնցուցած է իր ձայնի իրաւունքը, ներկայացուած վկայականը քննելով, ընտրութիւնը նկատեց օրինաւոր եւ հետեւաբար այս ժողովէն սկսեալ հրաւիրեց նորընտիր պատգամաւորը՝ մասնակցիլ ժողովին: Ժողովը միաժամանակ նկատի առնելով որ նախկին պատգամաւորը հրաժարեցէն յետոյ ներկայացած է ժողովին եւ մարմինը ոչինչ գիտէ կամ ոչ մէկ կարգադրութիւն ըրած է, որոշուեցաւ այս անկարգութեան համար յառաջիկայ կեդր. Կոմիտէի միջոցով նկատողութիւն ընել Սամաթիոյ մարմնին:

Օրինականացում[9].— Ժողովը լսելով այս մասին Բիւրոյի ներկայացուցիչի եւ շրջանի պատգամաւորները, ընդունեց հետեւեալ բանաձեւը՝ 2-ի դէմ 9-ը ձայնով:

«Նկատելով որ առաջադրուած հարցը կապ ունի ամբողջ կազմակերպութեան հետ եւ հետեւաբար ստեղծելիք սիստեմը պէտք է ըլլայ միօրինակ եւ ընդհանուր՝ Թուրքիոյ մարմիններու համար, Շրջ. ժողովը կ'առաջարկէ նորընտիր կեդր. Կոմիտէին՝ ձեռնհաս մարմնին դիմելով ստիպողութիւն տալ հրահանգ-կանոններու առաքումին, որպէսզի կեդր. Կոմիտէն եւս իր կարգին դիւրութիւն ունենայ պատրաստելու շրջանի ներքին կանոնագիրը եւ ղեկավարելու յառաջիկայ գործունէութիւնը ըստ այնմ»:

Նիստը փակուեցաւ որոշեալ ժամուն:

9.- Հարցը կը վերաբերի պետութեան կողմէ կուսակցութիւնը (Դաշնակցութիւնը) օրինականացնելու խնդրին:

ՆԻՍՏ Թ.

7 Յունուար (կէսօրէ ետք, Ուրբաթ)

Բացակայ՝ Գուրտպէլէնի պատգամաւորը: Իրաւասու ձայնով ներկայ՝ 11 պատգամաւոր. խորհրդակցական ձայնով՝ 2: Հրաւիրեալներէն 2, ինչպէս նաեւ «Ազատամարտ»ի խմբագրական մարմնի եւ Բիւրոյի ներկայացուցիչը:

Կարդացուեցաւ Զ. Նիստի ատենագրութիւնը եւ վաւերացուեցաւ:

Դատաստանական յանձնախումբի տեղեկագիրը.— Նկատողութեան առնուելով դատաստանական յանձնախումբի տեղեկագիրը՝ դիտուեցաւ որ չատ համառօտ կազմուած ըլլալուն համար՝ խնդրոյ առարկայ դատերուն վրայ ամփոփ գաղափար մը չէր տար, որպէսզի պատգամաւորները դիւրութիւն ունենային արտայայտուելու այդ մասին. որոշուեցաւ վերադարձնել ներկայացուած տեղեկագիրը դարձեալ նոյն յանձնախումբին, քիչ մը աւելի ընդարձակը պատրաստելու յանձնարարութեամբ:

Առաջարկ Կեդր. Կոմիտէին.— Կեդր. Կոմիտէի պատգամաւոր ընկերը դիտել տալով ժողովին՝ որ՝ նոր Կեդր. Կոմիտէի ընտրութեան խնդիրը օրակարգի բաւական կարեւոր հարցերէն մէկն է, եւ խորհրդակցութեան արժանի ու ժամանակի կարօտ, առաջարկեց պատգամաւորներուն, ժողովին մէջ կամ ժողովէն դուրս խորհիլ եւ կարգադրութիւններ ընել այդ մասին, ընտրութիւնը արդիւնաւոր ըլլալու եւ անակնկալներու չհանդիպելու համար, ինչպէս եղեր է անցեալ տարի՝ Շրջ. ժողովին: Պատգամաւոր ընկերները հաւաստեցին թէ՝ այդ ուղղութեամբ սկսած են արդէն խորհիլ իրենք:

Գրաւոր եւ բերանացի փոխանակութիւն.— Դաշնակցական մամուլ կամ հրատարակութիւններ եւ անոնց տարածումը.— Կազմակերպում.—

Ժողովը նախ ճշդելով իր դիրքը վիճաբանութեան առարկայ ըլլալիք խնդիրին նիւթ կազմելիք ազգակներու մասին, «Դաշնակցական մամուլ» պիտակին տակ ընդունեց պաշտօնական եւ կիսապաշտօնական թերթերը.— «Դրօշակ» եւ «Ազատամարտ»,— եւ Դաշնակցութեան հրատարակած գրքերը՝ «Ազատութեան մատենադարան»ի, «Ծառայ»ի, «Դրօշակ»ի եւայլն: Այս տեսակէտով ալ պատգամաւոր ընկերները արտայայտուեցան հետեւեալ ուղղութեամբ:

Ա.— Գնահատելով «Դրօշակ»ի ուղղութիւնը՝

1) Բաղձանք յայտնուեցաւ անոր կանոնաւոր հրատարակման համար աւելի ջանք թափել:

2) Փոխադրութեան գաղափարին անհամամտու-

թիւն յայտնել՝ եթէ իրագործուի.

3) Մարմիններու միջոցով թերթին տարածման համար աշխատանք գործ դնել, հարկադրելով ընկերները որ կարդան զայն:

4) Թերթին բաշխումը կատարել իւրաքանչիւր կեդր. Կոմիտէի միջոցով՝ հաշուական եւ ստացման կանոնաւորութեան համար:

Բ.— 1) «Ազատամարտ»ի խմբագրականներու լեզուն եւ ոճը գնահատելի՝ սակայն անհատական ստորագրութեամբ երեւցած կարգ մը յօդուածներու մէջ կը նկատուին թերթին կշիռին եւ արժէքին անհամապատասխան բացատրութիւններ, ինչպէս նաեւ անհատականութիւններ:

2) Իր մօտեցած հարցերու պարզաբանութեան համար յաճախ չի մօտենար Դաշնակցութեան սոցիալիստական տեսակէտով.

3) Ծրագրային խնդիրներ չէ պարզաբանած՝ հակառակ իր խոստումներուն, մանաւանդ որ Թուրքիոյ մէջ հրատարակուած միակ կազմակերպական հեղինակաւոր թերթն է.

4) Կուսակցական արտայայտութեանց մէջ եղած է լիպերալ եւ խնդիրներուն մօտեցած է նոյն ակնոցով.

5) Իրարու հակասող մտքեր երեւցած են՝ հակառակ նոյն իսկ կուսակցութեան աշխարհհայեացքին եւ նման պարագաներու տակ խմբագրութիւնը ո'եւէ ծանօթութեամբ իր տեսակէտը չէ պարզած.

6) Կրօնական եւ այլ նման նախապաշարումներու դէմ եւս չէ արտայայտուած եւ ընդհակառակը քաջալերող դիրք բռնած է.

7) Զափէ դուրս տարուած է ազգային խնդիրներով:

Այս նկատողութիւններուն հակառակ ուղղութեամբ արտայայտուող ընկերները հետեւեալ տեսակէտներու վրայ հիմնուեցան.—

1) «Ազատամարտ»ի ուղղութիւնը համաձայն է հայ եւ պետական իրականութեան օրուայ պահանջներուն եւ Դաշնակցութեան ընդգրկած այժմեան ուղղութեան եւ տաքթիքին:

2) Դաշնակցութիւնը եւ հետեւաբար «Ազատամարտ»՝ զինք չրջապատող այլազան պայմաններուն մէջ չի կրնար սահմանափակուիլ զուտ ընկերվարական խնդիրներով.

3) Երբեմն երեւցած խիստ արտայայտութիւնները պէտք է փնտռել երկու տարիէ ի վեր մղուած անընդհատ պայքարին եւ ասկէ առաջացած հոգեբանութեան եւ տրամադրութեան մէջ. եւ արդէն ուրիշ կերպ ալ կարելի չէր՝ տրուած պայմաններուն մէջ. նոյնիսկ երեւոյթներու լուսաբանութեան տեսակէտով անճնականութիւններով զբաղիլ անխուսափելի կը դառնայ.

4) «Ազատամարտ» ամէն խնդիրներուն ալ մօտեցած

է ընդհակառակը՝ մեկնելով կուսակցութեան աչխարհահայեցքէն. գալով սկզբունքային-ծրագրային պարզաբանութեանց՝ աւելին ընել «Դրօշակ»ին կ'իյնայ, ըստ որում «Ազատամարտ» իբրեւ քաղաքական խնդիրներով զբաղող առօրեայ թերթ՝ զբաղած է այնքան՝ որքան ներած են իր աչխատանքի եւ օրաթերթի սահմանները. յետոյ պէտք չէ մոռնալ ընթերցողներու ինքնութեան եւ թերթին զուտ տնտեսական պարագաները. Նոյն բանը կը տեսնուի Եւրոպայի ընկերվարական կուսակցութեանց մօտ եւս, ուր օրաթերթերը, ինչպէս օրինակ «Իւմանիթէ», կը զբաղին օրը օրին քաղաքական խնդիրներով, զուտ սկզբունքային խնդիրները վերապահելով պրոշիւրներու եւ հանդէսներու։

5) Բանուորական-աչխատաւորական խնդիրներով զբաղած է այնքան՝ որքան նիւթ տրուած է կազմակերպութեան մարմիններէն եւ ընկերներէն, որոնք չեն պատասխանած նոյնիսկ ցրուըւած հարցարանին.

6) Ազգային խնդիրներու միջամտելով՝ ընծայած է ընկերվարական-աչխատաւորական դատին ամենամեծ ծառայութիւններէն մէկը, որովհետեւ պայքարի զբաղման նիւթ կազմող խնդիրները չատ որոշ են.— կրթական, ազգապատկան կալուածներուն մատակարարութիւն, եւն, եւն, որոնց մէջ տուժողը միչտ աչխատաւոր մեծամասնութիւնն է.

7) Գեղարուեստ եւ գրականութիւն պէտք չէ չփոթել հրապարակախօսութեան հետ. չենք կրնար պահանջել որ ամէն գրագէտ իր ո'եւէ գրուածքին մէջ ղեկավարուի զուտ մեր տեսակէտներով եւ մնայ անոնց սահմանին մէջ. ատիկա սպանել պիտի նշանակէր մտքի թռիչքը.

8) Իմաստասիրական-կրօնական յօդուածներու կը մօտեցուի ա'յն չափով՝ ինչ չափով որ կը թոյլատրեն չրջապատող պայմանները. «Ցաւելուած-Ազատամարտ»ի անգոհացուցիչ բովանդակութիւնը՝ խմբագրութիւնը ինքն ալ իր մտահոգութեան առարկաներէն մէկն ըրած է եւ դարմանի ձեռնարկած։

Գնահատելով «Ազատամարտ»ի ուղղութիւնը պետական թէ ազգային խնդիրներու մէջ՝ կ'առաջարկուի 1) Քիչ մը աւելի խիստ արտայայտուիլ «Իթթիհատ»ի եւ կառավարութեան մասին՝ ա'յն խնդիրներու վերաբերմամբ՝ որոնց մասին ակնարկուած գործօնները հակառակ կ'ընթանան մեր աչխարհահայեացքին եւ մեր ազգային իրաւունքներուն եւ առանձնաչնորհումներուն։ 2) «Ազատամարտ»ի մէջ յատուկ բաժին մը ունենալ՝ յատկապէս տեղ տալու համար մեր սկզբունքային հարցերը ժողովրդականացնելու ծառայող յօդուածներու։ Ցանձնարարուեցաւ բանաձեւերու յանձնախումբին՝ բերել ժողովի արտայայտութեան համապատասխան բանաձեւ։

Նիստը փակուեցաւ որոշեալ ժամանակէն 1½ ժամ ուշ, օրակարգի մնացեալ մասին վրայ խօսիլ վերապահելով [յաջորդ նիստին]։

ՆԻՍՏ Ժ.

7 Յունուար, ուրբ. գիչեր

Բացակայ Գուրտպէլէնի պատգամաւոր։ Իրաւասու ձայնով ներկայ՝ 11 պատգամաւոր. խորհրդակցական ձայնով՝ 2. Բիւրոյի ներկայացուցիչը եւ հրաւիրուած ընկերներէն 2։

Շարունակութիւն՝ նախորդ օրակարգի.— Գրաւոր եւ բերանացի փրոփականտա.— Առաջարկ եղաւ անդրադառնալ դաչնակցական, ընկերներու անհատական նախաձեռնութեամբ եւ պատասխանատուութեամբ հրատարակուած թերթերուն եւս, քանի որ անոնց ոեւէ հակասութենէն կամ անտեղի արարքէն առաջացած հակազդեցութիւնը կը բաժնուի առհասարակ կուսակցութեան վրայ, մանաւանդ որ նման անհատական հրատարակութիւն մըն ալ գոյութիւն ունի իպմիթի մէջ։ Ժողովը նկատելով որ իր իրաւասութեան սահմանին մէջ չ'իյնար զբաղիլ անհատական նման ձեռնարկներով, կեդր. կոմիտէին կը ձգէ հրապարակով արտայայտուիլ, երբ տեսնէ թէ այդ կարգի հրատարակութիւնները կը չփոթեն իբրեւ կուսակցական ձեռնարկ եւ կամ անոնց չեղումները կը վերագրուին կուսակցութեան։

Տեղեկութիւններ տրուեցաւ ժողովին այս պահուս կազմակերպութեան տրամադրութեան տակ գտնուած գրքերու քանակին մասին, որոնց գումարը կը հասնի մօտ 2000 ոսկիի։ Մինչ միւս կողմէ գրքերու տարածումը չափազանց մոռացութեան տրուած է մեր մարմիններուն կողմէ եւ սպառուածներուն փոխարժէքն ալ փոխադրելու պարտականութեան մէջ՝ կը դիտուի նկատողութեան եւ ուշադրութեան արժանի անփութութիւն։ Աչքի առջեւ ունենալով ահա այս ամէնը, հրամայական կը դառնայ գրքերու կանոնաւոր սպառման գործը՝ դիւրութիւն տալու համար նոր հրատարակութեանց, ինչ որ ներկայ պայմաններուն տակ անկարելի կը դառնայ։ Եւ իբրեւ միջոց գրքերու տարածման՝ ժողովը հաւաքաբար կ'ընէ հետեւեալ պարտադիր յանձնարարութիւնները.— 1) Պարտականութիւն դնել ընկերներու վրայ՝ որպէսզի չանան ունենալ կուսակցութեան հրատարակած գրքերէն մէյ մէկ օրինակ եւ անոնց ընթերցումը իրենց մտաւոր աչխատանքներէն մէկը նկատեն։ 2) Կազմել իւրաքանչիւր մարմնի հսկողութեան տակ Դաչնակցութեան հրատարակութիւնները — գիրք, պրոշիւր եւ թերթ,— տարածելու աչխատող յանձնախումբեր. 3) Սարքել դասախօսութիւններ՝ սկզբունքային խնդիրներու եւ առհասարակ դաչնակցական հրատարակութեանց նիւթ կազմող հարցերու չուրջը՝ ընկերներու եւ հասարակութեան մէջ հետաքրքրութիւն արթնցնելու համար դէպի այդ գրքերը. 4) Դաչնակցական ակումբներու եւ ընթերցարան-խմբակ-

տեղիներու վարչութեանց վրայ եւս պարտականութիւն դնել՝ գրքերու սպառման մասին. 5) Դաչնակցութեան կողմէ սարքուած հրապարակային ատենախօսութեանց միջոցին՝ վաճառման գործին աչխատիլ. 6) Պատգամաւորները իրենց չրջանները վերադարձին՝ պարտաւոր պիտի ըլլան վերոյիչեալ ցուցմունքներով դրական աչխատանք կատարել։

Թռուցիկներու հրատարակութիւնը եւս սերտօրէն կապուած ըլլալով կուսակցութեան փրոփականտին եւ թաքթիքին օգտակար եւ վնասակար հանդիսանալու տեսակէտէն, չրջանական ժողովը՝ համաձայն կուսակցութեան կանոնագրի ցուցմունքներուն՝ կը հրահանգէ.— 1) Տեղական մարմինները թռուցիկ կրնան հրատարակել այն պարագային միայն՝ երբ հրատարակութիւնը թռուցիկին պատճէնը ղրկելով կեդր. կոմիտէին՝ անոր հաւանութիւնը կը ստանան. 2) Անհատ ընկերները երբ հաւաքաբար կամ անհատաբար տեղական կամ ազգային ոեւէ խնդիրի մասին պէտք կը զգան արտայայտուելու՝ պէտք է հաւանութիւն ստանան տեղական մարմիններէ. 3) Զուտ կուսակցական ներքին եւ թաքթիքական-սկզբունքային խնդիրներու մասին ո'չ մէկ ընկեր կամ մարմին կրնայ հրապարակ գալ՝ եթէ չունի կեդր. կոմիտէի հաւանութիւնը իրեն հետ. 4) Կեդր. կոմիտէն ազատ է հրատարակել թռուցիկներ՝ երբ պէտք զգայ եւ լրացնէ կանոնագրի տրամադրութիւնները։

Ցարդ մղուած բերանացի փրոփականտը, իր զուտ միթինկային հանգամանքին մէջ՝ պատգամաւորներէն ոմանք նկատեցին սխալ եւ վնասակար. ըստ որում անոնք չարքերու դաստիարակութեան եւ հարցերու պարզաբանութեան տեսակէտէն օգտակար դեր մը չեն կատարած, եւ ընդհակառակը ընկերներու ուշադրութիւն ու հետաքրքրութիւնը կլանած են, անոնց մէջ արթնցնելով աւելի ազգայնական նեղ զգացումներ։ Այս արտայայտութեան հակառակ՝ պատգամաւորներու մեծամասնութիւնը ցարդ տեղի ունեցած փրոփականտը նկատեց արդիւնք պահանջի մը՝ որ իրականութենէն բխեցաւ եւ որ նպատակ ունէր մեր տեսական փրոփականտին համար գետին պատրաստել. մանաւանդ սխալ պիտի ըլլար ըսել թէ տեղի ունեցած բոլոր դասախօսութիւն-բանախօսութիւնները ալ չեն կրցած նչանակելի դեր կատարել նոյնիսկ այդ ուղղութեամբ, ընդունելով հանդերձ որ զուտ ընկերներու մտաւոր-ծրագրային դաստիարակութեան փրոփականտը եղած է անբաւարար։ Միւս կողմէ մոռնալու չէ ուշադրութեան առնել նաեւ այն բազմապիսի եւ այլազան պայմաններն ու դժուարութիւնները՝ որոնց մէջէն քալել հարկադրուած էր մեր փրոփականտի գործը։

Այս երկու տեսակէտներու չուրջը ժողովը թեր ու դէմ երկար արտայայտուելէ վերջ, որոշ ցուցմունքներ ըրաւ յանձնարարելով բանաձեւերու յանձնախումբին՝ որպէսզի աչքի առջեւ ունենայ ժողովի տրամադրութիւնը եւ ըստ այնմ համապատասխան բանաձեւը պատրաստելով, ներկայացնէ յառաջիկայ նիստերուն։

Նիստը փակուեցաւ որոշեալ ժամանակէն 1½ ժամ վերջ։

ՆԻՍՏ ԺԱ.

8 Յունուար, 5ին, կէսօրէ ետք

Բացակայ՝ Գուրտպէլէնի պատգամաւորը։ Իրաւասու ձայնով ներկայ՝ 11. խորհրդակցական ձայնով ներկայ՝ 2, հրաւիրուած ընկերներէն՝ 2։

Պիւտճէ.— Փրոփականտիսթի հարց եւ յառաջիկայ կեդր. կոմիտէի կազմը.— Օրակարգի այս երեք հարցերն ալ իրարու հետ սերտ առնչութիւն ունենալուն, ժողովը միաժամանակ նկատի առաւ երեք խնդիրներն ալ։ Կեդր. կոմիտէի պատգամաւորը ամփոփ տեղեկութիւնը տուաւ չրջանի պէտքերուն, նիւթական ուժերուն եւ տրամադրելի ընկերներու որակին ու քանակին, եւ ժողովի ուշադրութեան յանձնեց կեդր. կոմիտէի ընկերներու մեծամասնութեան եւ իր անձնական տեսակէտները։ Կեդր. կոմիտէն առաջնորդուելով չրջանի պէտքերէն, այն կարծիքէն էր, որ առանց պիւտճէի անբաւականութիւնը նկատի առնելու եւ մնալու Ընդհ. Ժողովի գծած սակին մէջ, պահել երկու ազատ ընկերներ, որոնցմէ մէկը յատկապէս չրջանի մէջ պտտի բերանացի փրոփականտի եւ կազմակերպական աչխատանք կատարելու համար, իսկ միւսը մնալով Պոլիս՝ տանի գրաւոր յարաբերութեանց եւ այլ յարակից աչխատանքները, ի հարկին ան եւս քոնթրոլի եւ այլ պարտականութեամբ չրջանը երթալու առաջադրութեամբ։ Իսկ կեդր. կոմիտէի պատգամաւորը անձնապէս Ընդհ. Ժողովի ցոյց տրուած սակը աչքի առջեւ ունենալով, ինչպէս նաեւ ուրիչ կարգ մը տեսակէտներ՝ կ'առաջարկէր պահել մէկ հրապարակախօս ընկեր, որ տարուան մէջ մէկ-երկու անգամ չրջան երթայ, իսկ մնացեալ ժամանակը յատկացնէ գրաւոր յարաբերութեանց պահպանման՝ օժանդակութեամբ մնացած ոչ-ազատ ընկերներու։ Կեդր. կոմիտէն չրջանի կազմակերպութեան վիճակը նկատի ունենալով եւ յուսալով որ անդամավճար եւ պատահական հասոյթներ պիտի կրնան կանոնաւորաբար գանձուիլ կամ ստեղծուիլ, տարեկան 25-30,000 ղրուչի ընդհանուր եկամուտ մը ցոյց կու տար, որուն 40%ը, ըստ Ընդհ. Ժողովի որոշման՝ պիտի յանձնուի Բիւրոյին, կազմակերպութեան ընդհ. պէտքերուն գործածելու համար. 20%ը հազիւ պիտի բաւէր տեղական մարմիններուն,— որմէ աւելի ծախսելու իրաւունք ալ չունին արդէն,— մինչ մնացած 40%ը չպիտի բաւէ փրոփականտի եւ

կազմակերպական այլ անխուսափելի պէտքերու։

Պատգամաւորները կեդր. կոմիտէի ներկայացուցած հաստիքի գումարը ընդունելով չատ նուազ, քան ինչ որ կը խոստանայ տալ շրջանի կազմակերպական ներկայ վիճակը, հետեւեալ պիւտճէն կազմեցին զայն հայթայթելու խոստում տալով ժողովին։

Շրջաններ	Նախահաշիւ Կեդր. Կոմիտէի	Պատգամաւորներու յանձնառութիւնը	ընդհանուր գումար
	Անդամավճար	+ բացառիկ	
Գարթալ	300	700+ 300=	1000
Գատըգիւղ	680	2600+1000=	3600
Սկիւտար	1320		
Բերա	1200	6000+ 600=	6600
Սամաթիա	2000	2500+ 500=	3000
Պարտիզակ	3300	3500+1500=	5000
Նիկոմիդիա	600	600+ 400=	1000
Արմաշ	1300	1000+ 500=	1500
Ատա-բազար	4000	5400+1600=	7000
Գուրտպէլէն	1000	1000+.....=	1000
Գնճըլար	1500	1760+ 400=	2160
Չէնկիլէր	1800	2000+.....=	2000
Պրուսա	800	800+.....=	800
Պալիա-Մատէն	1500	1500+ .....=	1500
Մալկարա	600	700+.....=	700
Ռոտոսթօ	300	300+..... =	300
Տէտէ-Աղաճ	300	300+..... =	300
Զոնկուլտաք	820	1000+ 200=	1200
Այլեւայլ		2000=	2000
			40660

Այս հաշուով միջին գումար ընդունելով 40,000 ղրուշ, ժողովը 16,000 ղրուշը, ըստ Ընդհ. Ժողովի որոշման, պիտի տայ Բիւրոյին. 8000 ղրուշ տեղական մարմիններու ծախսին՝ ըստ 20% սակի եւ 16,000 ղրուշ ալ կը մնայ երկու ազատ ընկերներու եւ դիւանական ծախքերու։

Պատգամաւորներէն ոմանք դիտել տուին որ 20% սակը չատ է շրջաններու համար, սակայն ժողովը մնալով Ընդհ. Ժողովի գծած այդ սահմանին մէջ՝ կը յանձնարարէ որոշ խնայողութիւն՝ շրջանի պիւտճէն չնեղելու համար։

Աչքի առջեւ ունենալով մինչեւ այժմ շրջանի փրոփականտայի վերաբերմամբ եղած աշխատանքը եւ անոր դրական թէ բացասական կողմերը՝ առաջարկ եղաւ շրջանային մէկէ աւելի փրոփականտիստներ ունենալ եւ կամ պատահական փրոփականտիստներ ղրկել. սակայն երկու պարագային մէջ ալ անպատեհութիւններ նկատելով՝ շրջիկի մը պէտքին վրայ ծանրացաւ ժողովը եւ գրաւոր յարաբերութիւնները պահող մնայուն ընկերոջ մը անխուսափելի անհրաժեշտութիւնը չեչտեց՝ անոնց երկուքին համար իր պիւտճէին մէջ նախատեսելով տարեկան 140-145 ոսկիի գումար մը եւ 3-ի դէմ 8 ձայնով ընդունեց հետեւեալ բանաձեւը.—

«Նկատի առնելով շրջանի բացառիկ պահանջը՝ այս տարեշրջանի համար առանց նոյնիսկ նկատի առնելու պիւտճէի անբաւականութիւնը կամ սակը՝ պահել երկու ազատ ընկեր՝ մէկը փրոփականտի, միւսը նամակակցութեան եւ յարաբերութեանց պահպանման համար, ի հարկին այս վերջինը եւս շրջանը պտտելու առաջադրութեամբ»։

Անցնելով կեդր. կոմիտէի ընտրութեան նախապատրաստութեան, առաջարկուեցաւ յարմարագոյն թեկնածուներու անուններ, անոնց մասին արտայայտուելէ յետոյ, ընտրութիւնը վերապահուեցաւ յաջորդ նիստին, ընտրելիներու հաւանութիւնը կանխաւ առնելու յանձնարարութեամբ։ Այս առթիւ նաեւ ժողովը որոշեց 5 անդամէ բաղկացած կեդր. կոմիտէ ընտրել, մէկն ունենալով նաեւ յարաբերութիւններ պահող ընկերը՝ իբր այն ընդունելով Ժիրայրը[2], եւ 2 փոխանդամ ալ բացէն ընտրել՝ հեռացող կամ հրաժարող անդամներուն յաջորդելու համար։

Նիստը փակուեցաւ որոշեալ ժամուն։

ՆԻՍՏ ԺԲ.

8 Յունուար, Շբ. գիշեր

Բացակայ՝ Գուրտպէլէնի եւ Գնճըլարի պատգամաւորները։ Իրաւասու ձայնով ներկայ՝ 10 պատգամաւոր. խորհրդակցական ձայնով՝ 2։

Կարդացուեցաւ Թ.րդ նիստի ատենագրութիւնը եւ վաւերացուեցաւ։

<u>Ընտրութիւն կեդր. կոմիտէի</u>.— Պատգամաւորներու յայտնած փափաքին համաձայն, առանց խորհրդակցութեան եւ վիճաբանութեան, գաղտնի քուէարկութիւն կատարուեցաւ կեդր. կոմիտէի ընտրութեան համար, որ հետեւեալ արդիւնքը տուաւ.

Ֆելիքս՝ 9 քուէ. Շահրիկ՝ 9, Ժիրայր՝ 9, Սահակեան՝ 9, Օր. Սաթենիկ՝ 8։ Փոխանդամներ՝ Արշաւիր 7 քուէ, Գալֆա՝ 6։ Ասոնցմէ զատ կեդր. կոմիտէի անդամակցութեան համար քուէ ստացան՝ Արշաւիր՝ 3, Պատրիքով՝ 1, Բարբարոս՝ 1. իսկ փոխանդամութեան համար՝ Սեւակն՝ 2, Ներսէս՝ 2, Շահրիկ՝ 1, Սահակեան՝ 1, Ֆելիքս՝ 1։

<u>Շրջուն փրոփականտիսթի խնդիրը</u>.— Խորհրդակցութեան առարկայ ընելով շրջիկ ընկերոջ ինքնութեան հարցն ու իրաւասութեան եւ պատասխանատուութեանց սահմանը, Շրջանային ժողովը որոշեց ուղղակի իր կողմէ ընտրել շրջիկը, ենթարկելով զայն կեդր. կոմիտէի պատասխանատուութեան եւ անոր ցուցմունքներով ղեկավարուելու պարտադրութեան. միաժամանակ ազատ ձգելով նաեւ կեդր. կոմիտէն ի հարկին հրաժարեցնել շրջիկը՝ երբ շրջաններէն լուրջ բողոքներ եւ դժգոհութիւններ գան անոր մասին։

Իբր տրամադրելի շրջիկ ընկեր՝ կեդր. կոմիտէն կը ներկայացնէր ընկեր Արիսը՝ որու մասին կարծիքներու փոխանակութիւններ տեղի ունենալէ յետոյ՝ միաձայնութեամբ զայն ընտրեց, վերոյիշեալ որոշումներու սահմանին մէջ։

<u>Տինոյեանի նամակը</u>.— կեդր. կոմիտէի կողմէ շարքերէն հեռացուած կեդրոնական վարժարանի աշակերտ Տինոյեան նամակ մը ուղղելով կեդր. կոմիտէին, կ'առաջարկէր իր խնդիրը Շրջ. ժողովի նկատառութեան յանձնել եւ վերաքննել տալ։ Նամակը յղուեցաւ դատական յանձնախումբին՝ նկատի առնելու համար։

<u>Շրջանի կազմակերպութեան դերը՝ ազգային-կուլտուրական գործերու մէջ</u>.— Օրակարգի նիւթ կազմող այս հարցի մասին պատգամաւոր ընկերները արտայայտուեցան հետեւեալ ուղղութեամբ.

Ա.— 1) կազմակերպական մարմինները իրենց գործելակերպով դուրս եկած են Ընդհ. Ժողովի որոշումներու սահմանէն, այնպէս որ կուսակցութիւնը իր կարեւոր գործերը եւ իր աշխարհահայեացքին անմիջական ենթակայ կարեւորագոյն խնդիրները ձգած՝ ազգային գործերու մէջ մխրճուած է. 2) դաշնակցական ընկերները չեն արտայայտուած գոնէ դաշնակցական աշխարհահայեացքով. 3) իբրեւ ընկերվարական կուսակցութիւն չենք կրնար մասնակցիլ գործադիր իշխանութեանց։

Բ.— 1) Դաշնակցական ընկերները աննչան չեղում մը միայն ըրած են Ընդհ. Ժողովի որոշումէն՝ մղուած միմիայն իրականութեան պահանջէն, հաւաքական աշխատանք գործ դնելով ազգային գործերու մասնակցութեան մէջ. եւ արդէն իրականութեան պահանջը այնքան ուժեղ է եղած որ՝ դաշնակցականները գրեթէ ամէն տեղ մասնակցելով եւ հետաքրքրուելով՝ Դաշնակցութիւնը մասնակցած ըլլալու երեւոյթը առաջացաւ. այն ինչ՝ ընդհակառակը ո՛չ մէկ դաշնակցական մարմին հրապարակ եկած եւ յանուն կուսակցութեան պայքար մղած է. Ազգային ժողովի դաշնակցական երեսփոխաններու դիրքը նոյնպէս տարբեր կերպով չէ կարելի մեկնել, քանի որ անոնք եւս իբր անհատ-քաղաքացիներ կ'արտայայտուին ամէն պատեհութեամբ։ 2) Ազգային ժողովի եւ ազգային վարչութեանց յօրինուածքն ու դերը նոյնը չէ՝ բաղդատմամբ պետական վարչութեանց. 3) Ընդհ. Ժողովը Օսմ. խորհրդարանի դաշնակցական պատգամաւորներուն առջեւ որոշ արգելք կը դնէ մասնակցելու նախարարութեան մէջ, ընդհակառակը ո՛չ մէկ նման արգելք կը սահմանէ ազգային վարչութեանց համար, ու թոյլատրելով անհատ-դաշնակցականներուն մասնակցիլ ազգային-կուլտուրական գործերու, թոյլատրած կ'ըլլայ նաեւ մասնակցիլ գործադիր իշխանութեանց։ Անգլիոյ եւ ուրիշ երկիրներու մէջ անգամ ընկերվարականները գործադիր իշխանութեանց մասնակցած եւ ի նպաստ աշխատաւորութեան օրէնքներ անցուցած են. մանաւանդ՝ հաւատարիմ Դաշնակցութեան աշխարհահայեացքին՝ անհատին դերը պէտք չէ ժխտել։ 4) Դաշնակցականները չմասնակցելով ազգային-կուլտուրական գործերուն՝ հարկ պիտի ըլլայ ձգել բոլոր գործերը յետադիմական-հակառակորդ տարրերուն. գաւառներու մէջ մանաւանդ մտաւորական ուժերը Դաշնակցութեան մէջն են, հետեւաբար արգիլել անոնց մասնակցութիւնը՝ պիտի նշանակէր քանդել մեր կուլտուրական-կրթական գործերը. ու եթէ երբեք դաշնակցական ընկերները չմասնակցին գործադիր իշխանութեանց՝ որո՞նց է որ քուէ պիտի տան դաշնակցականները։ 5) Ազգային Սահմանադրութեան վերաքննութեան եւ բարեփոխութեան իսկ տեսակէտով՝ դիրքերը պէտք է մեր ձեռքն ըլլան։

Վերոյիշեալ տեսակէտներով լայնօրէն վիճաբանելէ յետոյ հետեւեալ բանաձեւը ընդունուեցաւ.

«Առաջնորդուելով Հ.Ց.Դ. Ընդհ. Ժողովի այն որոշումէն, որ իրաւունք կու տայ դաշնակցական ընկերներուն մասնակցիլ ազգային-կուլտուրական գործերուն, կ'առաջարկուի յառաջիկայ Ընդհ. Ժողովին, որպէսզի այդ իրաւունքը պարտադիր դարձնէ կուսակցութեան համար հաւաքաբար, ձգելով որ իւրաքանչիւր շրջանի դաշնակցական ընկերներ կամ մարմիններ ճշդեն իրենց մասնակցութեան եղանակն ու աստիճանը՝ համաձայն զիրենք շրջապատող պայմաններուն եւ իրենց թուական կամ բարոյական ուժին։ Միաժամանակ կը հրահանգուի շրջանի ընկերներուն, որպէսզի մինչեւ ՁՐ Ընդհ. Ժողովի գումարումը՝ ընկերները ոչ յանուն Դաշնակցութեան՝ բայց հաւաքական ուժերով ճգտին ազգային ժողովներու եւ մարմիններու մէջ.— ըլլան գործադիր թէ օրէնսդրական,— կարելի եղած չափով իրենց ուժեղ մասնակցութիւնը բերել»։ (Ընդունուած 7 ձայնով, 2 ձեռնպահ, եւ 1՝ մասնակցութեան հակառակ)։

Նիստը փակուեցաւ որոշեալ ժամուն։

ՆԻՍՏ ԺԳ.

9 Ցունուար, կիր. կէսօրէ ետք

Բացակայ՝ Գուրտպէլէնի պատգամաւորը։ Իրաւասու ձայնով ներկայ՝ 11։ Խորհրդակցական ձայնով ներկայ՝ 2, հրաւիրուած ընկերներ՝ 2։

Ընթերցում եւ վաւերացում նախորդ նիստերու։

Բանաձեւ գրաւոր եւ բերանացի փրոփականտի.— Ներկայացուեցաւ հետեւեալ բանաձեւը, որ ընդունուեցաւ 8 ձայնով.—

«Շրջանական ժողովը իր ուշադրութեան առարկայ ընելով շրջանի մէջ ցարդ մղուած բերանացի փրոփականտը՝ իր զանազան ձեւերուն մէջ, ինչպէս նաեւ դաշնակցական մամուլի ուղղուածքին՝ իր ընդհանուր գծերուն մէջ, լսելով միաժամանակ շրջաններէն եկած կարծիքներն ու առաջարկները այդ մասին՝ յանգեցաւ հետեւեալ եզրակացութեան.

1) Բերանացի փրոփականտի համար ցարդ ընդունուած միջինկային ձեւը — որոշ չափով արդիւնք սահմանադրութենէն յետոյ առաջացած իրականութեան եւ տիրող հոգեբանութեան — կը նկատուի անբաւարար ստեղծուած պահանջին՝ եւ աւելի նպատակայարմար ու սիստեմատիք աշխատանքի մը պէտքը կը զգացուի, որուն համար ժողովը կը տրամադրէ իր ունեցած միջոցները, սպասելով նաեւ այդ մասին ձեռնհաս մարմիններու եւ ընկերներու գործնական աջակցութիւնը։

2) Գնահատելով «Դրօշակ»ի ուղղուածքը՝ բաղձանք կը յայտնէ ամսէ ամիս անոր կանոնաւոր հրատարակման, պահելով թերթը կրկին ժընեւի մէջ։

3) Գնահատելով «Ազատամարտ»ի կատարած օգտակար եւ ներգործական դերն ու ուղղուածքը պետական թէ ազգային խնդիրներու եւ հարցերու քննադատութեան եւ պարզաբանութեան տեսակէտով, ու քաջալերելով զինքը իր մղած պայքարին մէջ, կը փափաքի որ անիկա ճգտի սիստեմատիք եւ պարբերական յօդուածներով Դաշնակցութեան սկզբունքներուն եւ աչխարհահայեացքին պարզաբանութեան եւ ժողովրդականացման, ինչպէս նաեւ անհատական յօդուածներու ոճին եւ ուղղութեան վերաբերմամբ ըլլալ աւելի ուշադիր՝ պահելու համար «Ազատամարտ»ի դիրքը իր դերին արժանի բարձրութեան վրայ եւ իր ուղղութեան մէջ՝ հետեւողական կուսակցութեան սկզբունքներուն։

4) Պարտականութեան տակ կը դնէ շրջանի մարմինները՝ ամէն կարելի աչխատութիւն գործ դնել դաշնակցական մամուլի եւ հրատարակութեանց ծաւալման՝ համաձայն յատկապէս այդ մասին ժողովին կողմէ եղած մասնաւոր ցուցմունքներուն։

Դատական խնդիրները.— Դատական յանձնախումբը՝ մանրամասն տեղեկաբերութիւն ընելով Տինոյեանի եւ Ենովք Շահէնի դատական խնդիրներուն՝ առաջարկ կը բերէր

Ի.— Հաստատել Տինոյեանի մասին կեդր. կոմիտէի կայացուցած որոշումը՝ աւելցնելով որ դատական յանձնախումբը կողմնակի կերպով լսած է նաեւ ենթական եւ իր տրամադրութեան տակ գտնուած տոքիւմէնտներէն ու կեդր. կոմիտէի տուած բացատրութիւններէն յետոյ՝ պէտք չէ տեսած հրաւիրելու իր ներկայութեան ամբաստանեալ եւ ամբաստանող կողմերը։

ԻԻ.— Ընդունելով հանդերձ Ենովք Շահէնի մասին կեդր. կոմիտէի որոշման օրինաւորութիւնը, մանաւանդ որ Ենովք Շահէնն ինքն ալ դժգոհութիւն չէր յայտնած, առաջարկ կը բերէր պատիժին 2/3 մասը լրացնելէ յետոյ՝ ներել։

Կեդր. կոմիտէի պատգամաւոր ընկերը երկու խընդիրներու մասին ալ տուաւ բացատրութիւններ, վերջինի մասին յայտնելով իր ընկերներու մեծամասնութեան կարծիքին հետ եւ փոքրամասնութեան կարծիքը՝ որ Ենովքի ի սպառ արտաքսման կուսակից եղած է։

Շրջանական ժողովը կարծիքներու փոխանակելէ յետոյ միաձայնութեամբ որոշեց հաստատել կեդր. կոմիտէի որոշումը՝ այն է՝ «Պօղոս Տինոյեան մինչեւ իր ուսանողական շրջանին վերջացնելը հեռացուած մնայ կուսակցութեան շարքերէն. իսկ այդ ժամանակամիջոցէն յետոյ յիշեցնել այս որոշումը այն շրջանի դաշնակցական մարմնին՝ ուր կը գտնուի Պ. Տինոյեան, որպէսզի նկատի առնուի յիշեալի անցուցած կեանքը եւ քննութենէ յետոյ միայն ընդունուի կուսակցութեան շարքերուն մէջ»։

Իսկ ժողովի մեծամասնութիւնը համաձայն չըլլալով դատական յանձնախումբի կողմէ ի մասին Ենովք Շահէնի բերած առաջարկին եւ ընդհակառակը. կեդր. կոմիտէի կայացուցած որոշումը երկու ամսուան համար եւս երկարաձգել որոշեց՝ ձայներու 2/3ի մեծամասնութեամբ՝ այսպէս.

«Հեռացնել Ենովք Շահէնը կուսակցութեան շարքերէն 8 ամսուան պայմանաժամով — սկսեալ 1910 Հոկտ. 15էն, իսկ վերստին ընդունուելու պարագային, նկատի առնել՝ հեռացուած 8 ամսուայ ընթացքին մէջ անոր ունեցած ընթացքը եւ առնել կեդր. կոմիտէի հաւանութիւնը յառաջիկային մէջ, նման դէպքի մը պարագային աւելի խիստ պատիժ սահմանել։

Համերաշխութիւն հայ եւ տարբեր ազգութեանց պատկանող կուսակցութեանց հետ.— Աչքի առջեւ ունենալով հայ թէ ղրացի ազգութեանց իրականութեան մէջ գործող կուսակցութիւնները, անոնց սկզբունքները, ծրագիրներն ու հետազօտութիւնները, Շրջանական ժողովը հետեւեալ որոշումները կու տայ.

Ի.— «Ըլլալով փափաքող համերաշխութեան գաղափարին տարածման, Շրջանական ժողովը կը հրահանգէ իր շրջանի մարմիններուն՝ համերաշխութեամբ գործել այն բոլոր հայ տարրերուն հետ — ըլլան անոնք խմբակցութիւն թէ կուսակցութիւն — որոնք կը փափաքին Դաշնակցութեան կամ դաշնակցական ոեւէ մարմնի հետ համախորհուրդ եւ համերաշխաբար աչխատիլ այս կամ այն առաջադրութեան եւ նպատակին իրականացման համար, ըլլան անոնք պետական թէ ազգային խընդիրներու մասին»։ (Միաձայնութեամբ)։

ԻԻ.— «Շրջանական ժողովը համամիտ ըլլալով «Իթթիհատ» կուսակցութեան հետ համերաշխ գործունէութեան, կ'առաջարկէ կեդր. կոմիտէին միաժամանակ պայքարիլ անոր խիստ դէպի աջ հակումներուն դէմ»։ (Միաձայնութեամբ)։

ԻԻԻ.— «Հ.Ց.Դաշնակցութիւնը ըլլալով ընկերվարական կուսակցութեան մը եւ իբր այդպիսին՝ պարտականութիւն ունենալով Թուրքիոյ միւս ազգութիւններու մէջ յառաջ բերել ընկերվարական խմբակցութիւններ ու անոնց հետ միասին Թուրքիոյ բովանդակ աչխատաւորութեան դատը պաշտպանել, Շրջանական ժողովը կ'առաջարկէ իր ընկերներուն եւ մարմիններուն՝ ուժ տալ տեղ-տեղ արդէն երեւան եկած ընկերվարական խմբակցութեանց եւ ձեռնարկներ ընել անոնց հետ մըշտական համերաշխութիւն կնքելու համար։ (Միաձայնութեամբ)։

Հողային հարցեր.— Մարմիններու տեղեկագրերն ու պատգամաւորներու բերանացի բացատրութիւնները. ժողովին ուշադրութեան կը յանձնէին շրջանի զանազան վայրերու մէջ գոյութիւն ունեցող հողային հարցերը որ այրող բնաւորութիւն ստացած ըլլալով՝ ո'չ միայն ազգաբնակչութեան տնտեսական քայքայման պատճառ կը դառնայ, այլ կը սպառնայ մէյնցեղային ցաւալի բախումներ առաջացնել։ Շրջանական ժողովը նկատի առնելով հարցի կարեւորութիւնը ու նշանակութիւնը, կը յանձնարարէ կ. կոմիտէին Օսմ. խորհրդարանի դաշնակցական պատգամաւորներու ուշադրութիւնը հրաւիրել այս մասին, որպէսզի հայկական գաւառներու մէջ գոյութիւն ունեցող հողային հարցի հետ, այս շրջաններու համար այնքան կենսականութիւն ունեցող այս խնդիրն ալ նկատի առնեն եւ ըլլայ դիմումներով, ըլլայ փարլամենթի մէջ հարցապնդումներով ստիպողութեան տակ անոր։

Շրջանակային գումարումներ.— Ժողովը աչքի առջեւ ունենալով շրջանի կազմակերպական եւ այլ յարաբերական պայմանները, գտաւ որ Շրջանակային գումարումները ստիպողական պէտք մը չեն ներկայացներ՝ ու նման որոշում մը պիտի մնայ շատ անգամ անիրականալի,— պարտադիր ոեւէ յանձնարարութիւն չ'ըներ այդ մասին, եւ սակայն ազատ կը ձգէ կեդր. կոմիտէն հարկ տեսած պարագային հրաւիրել իրարու մօտ եղող շրջաններու մարմիններու ներկայացուցիչները խորհրդակցութեան, եւ կամ եթէ ոեւէ շրջանակի մարմիններու մեծամասնութեան կողմէ նման փափաք կը յայտնուի։ Շրջանակային գումարումները պիտի զբաղին զուտ տեղական բնոյթ ունեցող կազմակերպական եւ այլ հարցերով։

Զանազան առաջարկներ պատգամաւորներէն

Ի.— Սամաթիոյ պատգամաւորը առաջարկ բերաւ խորհիլ թուրքերէն թերթի մը եւ պրոշիւրներու հրատարակութեան մասին։ Նպատակայարմար տեսնուեցաւ որ այդ շրջանի, Պոլսոյ կամ տարբեր շրջանակի ընկերները թուրք մտաւորական երիտասարդութեան մէջ ստեղծելու հետամտին այդ կարգի տրամադրութիւններ եւ գործնական քայլերու մղեն զանոնք. իսկ գալով պրոշիւրներուն՝ Ազատութեան մատենադարանի նպատակին մէջ կ'իյնայ։

ԻԻ.— Պատգամաւորներէն ոմանց կողմէ փափաք յայտնուեցաւ ցրուելէ առաջ ծանօթանալ կուսակցութեան այժմեան իրականութեան, եւ լսել այս մասին ձեռնհաս ընկեր մը՝ իրազեկ ըլլալու համար կուսակցութեան կեանքին։ Ուստի պարտականութիւն տրուեցաւ կեդր. կոմիտէին վրայ՝ այս մասին ընել փափաքած կարգադրութիւնը՝ վաղուան եւ վերջին ժողովին համար։

ՆԻՍՏ ԺԴ.

10 *Յունուար (Երկուշաբթի կէսօրէ ետք)*

Պատգամաւոր ընկերները վերջին անգամ հաւաքուելով՝ լսեցին արձանագրութեան ամբողջական ընթերցումը՝ վաւերացնելու համար։

Տեղեկաբերութիւն Հաշուեքննիչ յանձնախումբի։— Լսելով Հաշուեքննիչի տեղեկաբերութիւնը, Շրջ. ժողովը կը յանձնարարէ կէտ առ կէտ գործադրութիւնը եղած թելադրութիւններուն եւ լրացումը՝ հրահանգուած պարտադրութիւններուն։ Ժողովը պարտք կը դնէ Կեդր. Կոմիտէին վրայ՝ հաշուեքննիչի տեղեկագիրը կցել ներկայ արձանագրութեան եւ գործադրել անոր տրամադրութիւնները։

Կեդրոնական Կոմիտէի անտուկը գտնուած պատրաստ գումարը՝ 3832.5 հաշուեքննիչ յանձնախումբին կողմէ յանձնուեցաւ Կեդր. Կոմիտէին։

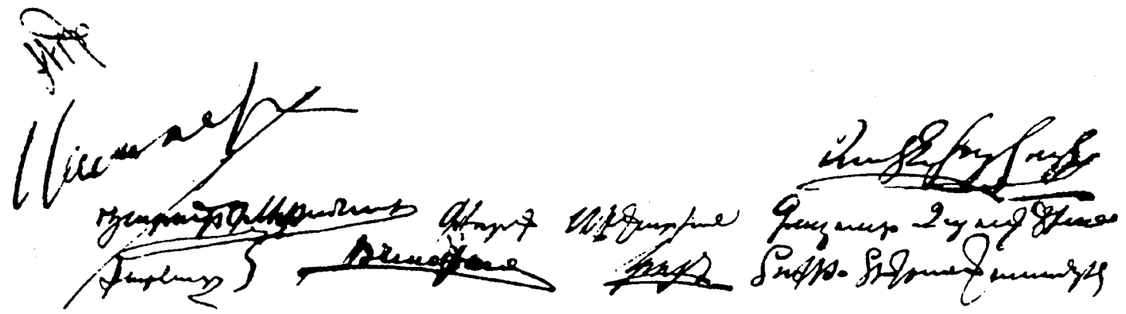

Ա 3.– ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ
ՊՈԼՍՈՅ ՇՐՋ. ԺՈՂՈՎԻ ՀԱՇՈՒԵՔՆՆԻՉ ՅԱՆՁՆԱԽՈՒՄԲԻ
1911 ՅՈՒՆՈՒԱՐ

ԿԵԴՐ. ԿՈՄԻՏԷԻ ՀԱՇԻՒ	*ՄՈՒՏՔ*
Յանձնախումբի տրամադրութեան տակ գտնուած հաշիւներու համաձայն Կ. Կոմիտէի գանձածները	7974,25
Կ. Կոմիտէի գանձածները այն վայրերէն՝ որոնց հաշիւները յանձնախումբի տրամադրութեան տակ չեն	3974,50
Նախորդ Շրջ. ժող.ի յանձնած պատրաստ դրամը	150
	12098,75

	ԵԼՔ
Բիւրոյին յանձնուած՝ ըստ ընկալագրի	7618
Ընթացիկ եւ բացառիկ ծախքեր	648,25
Պատրաստ դրամ	3832,50
	12098,75
Կովկասահայ բանտարկեալներու համար չրջաններէ գանձուած եւ Բիւրոյին յանձնուած ըստ ընկալագրի	5022

Դիտողութիւնները։— 1) Ծիշուած գանձումներէն յետագաները առանց ընկալագրի եղած են — Ատաբազար՝ 55 եւ 648 + Սամաթիա 117 + Ռոտոսթօ-Մալկարա 336 + Աւստրալիայէն Պալաքեան 240 = 1396 (ժ. կ.կ.ի Սամաթիոյ 117ը ուղղակի Բիւրոյին յանձնուած ըլլալով՝ անկէ ստացած են ընկալագիրը)։ 2) Գուրտպէլէնէն ղրկուած 280 ղրչ.ի գումար մը «Ազատամարտ»ի հաշիւներուն հետ չփոթուելով՝ մուտք չէ արձանագրուած Կ.կ.ի տետրակին մէջ։ 3) Կեդր. Կոմիտէի հաշիւները կանոնաւոր են եւ համաձայն չրջաններու հաշիւներուն։

ՇՐՋԱՆԻ ՄԱՐՄԻՆՆԵՐՈՒ ՀԱՇԻՒՆԵՐԸ

Պարտիզակ	*Հին*	*Նոր*	*ՄՈՒՏՔ*
Անդամավճարներէ գանձուած	2995	828,50	3823,50
Բացառիկ հասոյթներ	790	293	1083
	3785	1121,50	4906,50
Ընթացիկ ծախքեր	868	1220	2088
Բացառիկ ծախքեր	1111,50	—	1111, 50
Կեդր. Կոմիտէին ղրկուած	524	1023	1547
			160
Պատրաստ ղրամ Կոմիտէին քով	2503,50	2243	4906,50

Դիտողութիւնները։— 1) Խմբական տետրակները խիստ անկանոն են. ամբողջովին ղրկուած չըլլալով՝ Շրջ. ժողովին, կարելի չէ եղած բաղդատել անդորրագրերուն հետ։ 2) Խումբերու վճարումները մարմնի տետրակին մէջ նկարագրուած են եւ ընկալագրերու համաձայն են։ 3) Խմբապետներու քով մնացած է 279,։ ղրչ.։ 4) Անդամավճարներ մինչեւ 1910 Հոկտեմբերի վերջ եղած են։ 5) Հաշուի տետրի 31րդ էջը 399 ղրչ.ի գումար մը կայ՝ զանազան հաշիւներէ աւելցած՝ որ մուտքի գումարներու մէջ չ'երեւիր։ 6) Տետրակները ըստ բաւականի կանոնաւոր են։ 7) Տեղւոյն վրայ ծախսուած է 65%։

Հաշուեքննիչ յանձնախումբը կ'առաջարկէ Շրջ. ժողովին՝ Պարտիզակի կազմը պարտադրել այդ խմբապետներու քով մնացած դրամը գանձել ըստ կարելւոյն չուտով։

Գրենադրամ	*Հին*	*Նոր*	*ՄՈՒՏՔ*
Անդամավճարներէ	718,50	2292,50	3011
Բացառիկ հասոյթ	126,50	395,50	522
	845	2688	3533

	ԵԼՔ
Ընթացիկ ծախքեր	414,50
Բացառիկ	1321,50
Գոյք	142,75
Ատաբազարի կոմիտէին ղրկուած	213,75
Կեդր. Կոմիտէի	946
Նորընտիր Կեդր. Կոմիտէին յանձնելի	376
Պատրաստ ղրամ ենթակոմիտէին քով	118,50
	3533

Դիտողութիւնները։— 1) Խմբատետրերը ամբողջ ըլլալով՝ կարելի չէ եղած բաղդատել. ղրկուած տետրակները կանոնաւոր են։

2) Անդամավճարներէն անվճար մնացածները չնչին գումար մը կը ներկայացնեն. 3) Հաշիւները մինչեւ 910 Դեկտեմբերի վերջ փակուած են։ 4) Տեղւոյն վրայ ծախսուած է 50%։

Սամաթիա			*ՄՈՒՏՔ*
Անդամավճարներէ			703,50
			ԵԼՔ
Կեդր. կոմիտէին վճարուած			583, 50
Տեղւոյն վրայ ծախսուած			120

Դիտողութիւններ.— *Անդամավճարները մինչեւ Հոկտ. վերջ ամբողջովին վճարուած են եւ խմբատետրերը խիստ կանոնաւոր են։ 2) Տեղւոյն վրայ ծախսուած է 15%։*

Մալկարա	*Հին*	*Նոր*	*ՄՈՒՏՔ*
Անդամավճարներէ	455,75	350,50	806,25
			ԵԼՔ
Ընթացիկ ծախք	14,75	1,50	16,25
Կեդր. կոմիտէին ղրկուած	—	—	785
Պատրաստ դրամ			5
			806,25

Դիտողութիւններ.— 1) *Խմբատետրերը կանոնաւոր են. ընկերները մինչեւ Հոկտ. վերջ վճարած են ամբողջ անդամավճարները։ 2) Տեղւոյն վրայ գրեթէ չէ ծախսուած։*

Գարթալ

Ստացուած է կեդր. կոմիտէին կողմէ միայն 70 ղրչ. հաշուետետր, խմբատետր եւն չկայ։

Արմաշ	*ՄՈՒՏՔ*
Կանուխի հաշիւներէն մնացորդ	330,75
Անդամավճարներէ	650
	980,75
	ԵԼՔ
Բացառիկ ծախք	285,50
Գոյք	40
Կեդր. կոմիտէին ղրկուած	655,25
	980,75

Դիտողութիւններ.— *Ընկերները մինչեւ Դեկտեմբերի վերջ վճարած են իրենց անդամավճարները։ 2) Խմբական տետրակները ղրկուած չեն։ 3) Տեղական պէտքերու ծախսուած է 20%։*

Զէնկիլէր	*Հին*	*Նոր*	*ՄՈՒՏՔ*
Անդամավճարներէ	1647	488	2135
Բացառիկ հասոյթ	565	—	565
	2212	488	2700
			ԵԼՔ
Ընթացիկ եւ բացառիկ ծախքեր			1422
Կեդր. կոմիտէին ղրկուած			1344
			2766

Դիտողութիւններ.— 1) *Խմբապետներու քով մնացած է 201,5 ղրչ. հաշիւները փակուած են մինչեւ Նոյեմբերի վերջ։ 2) Տեղւոյն վրայ ծախսուած է 50%։ 3) Միայն հաշուեկշիռ ղրկած են։*

Զոնկուլտաք	1910 *Ապրիլէն 910 Դեկտ.*	*ՄՈՒՏՔ*
Խումբը 787,5 ղրչ. անդամավճար ունեցած է եւ զայն ամբողջութեամբ		
Կեդր. կոմիտէին ղրկած է		787,5

Դիտողութիւններ.— 1) *Ընկերները մինչեւ Դեկտեմբերի վերջ իրենց անդամավճարները փակած են։ 2) Միայն հաշուեկշիռ ղրկած են։*

Գուրտպէլէնի կոմիտէ	1910 *Յունիսէն-Նոյ. վերջ*	*ՄՈՒՏՔ*
Երեք խումբերէ		354
		ԵԼՔ
Տեղական ընթացիկ ծախք		74
Տեղւոյն վրայ ծախսուած եւ մնացած		280
		354

Դիտողութիւն.— 1) *Միայն հաշուեկշիռ ղրկած են։*

Ակիւտար	*ՄՈՒՏՔ*
Նախորդ հաշուկշիռէն մնացած	90
Անդամավճարներէ	769
	859
	ԵԼՔ
Ընթացիկ ծախք 99, բացառիկ 235	334
Կեդր. կոմիտէին ղրկուած	525
	859

Դիտողութիւններ.— 1) *Խումբերէն մէկ քանին մինչեւ Նոյեմբեր, մէկ քանին մինչեւ Հոկտեմբերի վերջ փակած են իրենց հաշիւները։ 2) Խմբատետրերը կանոնաւոր են։ 3) «Վրէժ» խումբի քով մնացած է՝ 19,5 ղրչ.։ 4) Տեղւոյն վրայ ծախսուած է 40%։*

Ատաբազար	*Հին*	*Նոր*	*ՄՈՒՏՔ*
Անդամավճար	5025,25	3032,25	8057,50
Բացառիկ հասոյթ	3086	463,50	3549,50
Շրջակայ գիւղեր	—	—	337,75
	8111,25	3495,75	11944,75
	Հին	*Նոր*	*ԵԼՔ*
Կեդր. կոմիտէին ղրկուած	802	1080	1882
Տեղական ընթացիկ	1888,75	454,50	2343,25
Գոյք 1510, կարասի 40			1550,75
Տեղական բացառիկ	3140,50	574,50	3715
Ընկերներու փոխ տրուած			1593
Քլիւպի փոխ տրուած			148
Պատրաստ դրամ			712
			11944,75

Դիտողութիւններ.— 1) *Մախսուած գումարներուն տոքիւման չկայ։* 2) *Խմբատետր, մարմնի տետրակ, անդորրագիր եւն չկայ, միայն հաշուեկշիռ ղրկած են։* 3) *Տեղւոյն վրայ ծախսած են* 50%։ 4) *Կազմակերպական ղրամէն ընկերներու փոխ տրուած է, որուն գանձումը կասկածելի է։* 5) *Անդամավճարները մինչեւ Հոկտեմբերի վերջ վճարուած են, կան ընկերներ՝ որոնք մինչեւ Հոկտ.ի համար ալ պարտական են, որոնց գումարը* 500ի կը հասնի։ 6) *Հաշուեքննիչ յանձնախումբը կ'առաջարկէ Շրջ. ժողովին այդ փոխ տրուած ղրամներու գանձումը պարտադրել Ատաբազարի կոմիտէին եւ ուրիշ ատեն պատահելու պարագային նմանօրինակ անկանոնութիւն՝ խիստ պատասխանատուութեան ենթարկել կազմը։*

Ընդհ. դիտողութիւններ

1) *Հաշուական սիստէմի եւ հաշիւներու կատարեալ անկանոնութիւն։* 2) *Ծախսերու տոքիւմաններու պակաս։* 3) *Ծախսերու անհաշիւ տնտեսում՝ չատ քիչ բացառութիւնով։* 4) *Խմբատետրերու եւ գանձումի անկանոնութիւն։*

Դարման-թելադրութիւններ

1) *Իւրաքանչիւր մարմին պէտք է ունենայ մէկ տարուան համար բաւող միօրինակ տետրակ՝ յետագայ բաժանումներով.*

ա) Արձանագրութեան, բ) ելեւմուտքի, գ) անդամավճարներու, դ) «Դրօշակ»ի եւ հրատարակութեանց, ե) կարասիներու։

Այս բաժիններուն մէջ պէտք է արձանագրել — 1) *մարմնի ժողովները՝ սեղմ կերպով.* 2) *մարմնի ելեւմուտքը՝ մանրամասնօրէն եւ թուականի կարգով՝ յիշելով ընկալագրի թիւը, իսկ ելքի գումարներէն ամէնէն չնչին ներուն համար ալ ունենալ անպատճառ համապատասխան ընկալագիրը՝ տոքիւմանը եւ անոնց թիւը նշանակել տետրակին մէջ, վճարուած գումարին դէմ։* 3) *Բաժնին մէջ նշանակել ընկերներու անունները իրարու տակ, իւրաքանչիւրին արձանագրուած անդամավճարը նշանակելով դիմացը՝ մասնաւոր սիւնակի մը մէջ։ Ասկէ զատ անդամներու այդ անուններուն դէմ պէտք է գծուած ըլլան* 12 *սիւնակներ՝ տարուան* 12 *ամիսներուն համար, որոնց մէջ պէտք է նշանակել ընկերոջ վճարած անդամավճարը՝ ամէն ամիս։ Դ. եւ Ե. բաժիններուն մէջ պէտք է նշանակել ստացուած եւ վաճառուած գրքերու եւ Դրօշակներու, ինչպէս նաեւ կարասիներու քանակն ու արժէքը։*

2) *Մարմինները պարտաւոր են առ նուազն մէկ ամիսն անգամ մը քոնթրոլ ընել խմբատետրերը։*

3) *Խմբատետրերու կանոնաւորութեան համար ալ հոգ պէտք է տանիլ եւ ուշադիր ըլլալ հետեւեալ կէտերուն.*

ա- Վճարմանց սիւնակին մէջ նշանակել միայն վճարուած գումարները. բ- կարելի եղածին չափ աշխատիլ վճարողներու ստորագրել տալ ստորագրութեան սիւնակին մէջ՝ թուականով. գ) Արձանագրութեան բաժնին մէջ պէտք է անպատճառ նշանակել իւրաքանչիւր ընկերոջ յանձն առած ամսական անդամավճարը։ դ) անդամավճարներու կանոնաւոր գանձումին պէտք է խստօրէն գործադրել ներքին կանոնագրի տրամադրութիւնը։

Կեդր. Կոմիտէի պատրաստ դրամը

Ցանձնախումբս ճշդած է Կեդր. Կոմիտէի պատրաստ դրամը տետրակներուն համաձայն ըլլալը եւ կը գտնուի յանձնախումբին քով, որուն գումարն է — 3832,5

18,5 *օսմ. ոսկի*	1998	[*ղրուշ*]
12 *անգլ. ոսկի*	1440	[*ղրուշ*]
4 *ֆր.* »	380	[*ղրուշ*]
Մանրուք	14,20	
	3832,5	

ԳԱՐՈՒԹԻՒՆ ԱԹԱՆԱՍԵԱՆ, Թ. ՍՕՖԻԱՆ
ԿԱՑՕ

Փաստ. 878-48

Բ.— Հ.Յ.Դ. ՊՈԼՍՈՅ ՇՐՋԱՆԻ ԱՐՏԱԿԱՐԳ
Գ. ՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ԺՈՂՈՎՈՅ ԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ

1911 Յուլիս 12-19

ՆԻՍՏ Ա.

1911 12 *Յուլիս, Երեքշաբթի առաւօտ*

Հ.Յ.Դ. Ջ՛ Ընդհ. Ժողովի գումարման անհրաժեշտ նախապատրաստութեանց համար Բիւրոյի եւ Կեդր. Կոմիտէի կրկին շրջաբերականներով Պոլսոյ շրջանի կազմակերպութեան մարմինները արտակարգ Շրջանային ժողովի հրաւիրուած էին այսօր։

Վերջին վիճակագրութեան համաձայն շրջանը ունէր Կեդր. Կոմիտէի հետ 13 *իրաւասու ձայներ այսպէս.*

Բերա	2 *ձայն*
Սամաթիա	1 *ձայն*
Սկիւտար	1 »
Ատա-բազար	2 »
Արմաշ	1 »
Պարտիզակ	2 »
Գնդըլար	1 »
Գուրտպէլէն	1 »
Զէյնկիլէր	1 »
Կ. Կոմիտէ	1 »

Ասոնցմէ զատ խորհրդակցական ձայնի իրաւունք ունեցող կազմեր գոյութիւն ունէին 15 *վայրեր, որոնցմէ Պրուսա, Պալիա-մատէն, Տէտէ-աղաճ, Իզմիթ, Մալկարա, Զոնկուլտաք, Գարթալ՝ կազմակերպական վերջին շրջանական ժողովէն առաջ* (1911 *Յունս.*), *իսկ Պալըքէսիր, Պանտրմա, Սուլթան-զաչայիր, Պիլէճիկ, Քիւրմութի, Գավալա, Մեծ Նորգիւղ, Ենիճէ՝ նոյն Շրջանային ժողովէն յետոյ։*

Իրաւասու ձայն ունեցող պատգամաւորները բոլորն ալ ընտրուած եւ Պոլիս հասած էին, այնպէս որ այս առաջին ժողովին ներկայ էին 10 *պատգամաւորներ, կը բացակայէին Գուրտպէլէնի եւ Սկիւտարի պատգամաւորները եւ Ատա-բազարի մէկ պատգամաւորը միայն, որոնցմէ առաջինը ժողովին չկարենալ ներկայ գտնուիլը յայտնած էր, իր զբաղումներու բնոյթը մատնանշելով։*

Խորհրդակցական ձայնով ներկայ էին Մեծ-Նոր գիւղի եւ Պրուսայի պատգամաւորները, իսկ Ենիճէի պատգամաւորը, Պոլիս գտնուելով հանդերձ, երկու-երեք օրի չափ ժողովէն բացակայիլը իմացուցած էր։

Իրաւասու ձայնի իրաւունքով ներկայ եղող պատգամաւորներու թիւը 2/3-*ի մեծամասնութենէն աւելի ըլլալով՝ կ. Կոմիտէի ներկայացուցիչը ժողովը բացուած յայտարարեց։*

Անցնելով յանձնարարագրերու ստուգման, դիտուեցաւ որ ամառնային անխուսափելի զբաղումներու հետեւանքով — նախատեսուած արդէն Կեդր. Կոմիտէի շրջաբերականին մէջ իսկ — կարգ մը շրջաններու ընկերական ժողովները կարելի չէ եղած 2/3-*ի մեծամասնութիւնով գումարել եւ ընտրութիւններն ալ կատարել ըստ այնմ։*

Ժողովը լսելով այս մասին Կեդր. Կոմիտէն եւ ծանօթանալով եղած պատճառաբանութեանց արդարացի բնաւորութեան հետ՝ յանձնարարեց Կեդր. Կոմիտէին, որպէսզի ժողովէն յետոյ, ուսումնասիրելով ընտրութեանց պակասաւոր կողմերը՝ իւրաքանչիւր շրջանի մարմնին առանձին նկատողութիւն ընել, որպէսզի յաջորդ ընտրութեանց մէջ չկրկնուին նոյն թերութիւնները։

Ենիճէի ու Պրուսայի կազմի ընկերներու թիւը իրաւասու ձայներու համար նախասահմանուած թիւը կը լրացնէր, սակայն Կեդր. Կոմիտէն այն կարծիքէն որ՝ անոնց իրաւասու ձայն տալու պարագան ձգուի տարեկան շրջանային ժողովին, մինչեւ որ խնդրոյ առարկայ կողմերու աշխատութեանց եւ կազմակերպական-բարոյական գործունէութեան մասին որոշ համոզում գոյացուի։

Կեդր. Կոմիտէի կարծիքը բաժնելով ժողովը, Ենիճէի պատգամաւորի ընտրութեան եղանակն ալ արդէն ըլլալով թերի, միեւնոյն ատեն ժողովը որոշեց որ ան մնայ իր խորհրդակցական ձայնի իրաւունքին մէջ, իսկ Պրուսայի մասին իր որոշումը վերապահեց՝ մինչեւ որ իրը պատգամաւոր ներկայացող ընկերոջ յանձնարարականը ստացուի։

Պատգամաւորներու մանտաթներու ստուգութենէն յետոյ ժողովը ձեռնարկեց դիւանի ընտրութեան։ Առաջարկուեցաւ 1911 *Յունուարի ժողովին դիւանը նոյնութիւնով պահել, քանի որ նոյն ժողովին ընկերները ար-*

ղէն ներկայ էին այս ժողովին եւս։ Առաջարկուեցաւ նաեւ իբր նախագահ՝ ընկեր Ատոմ[10] եւ Սրենց[4], որոնց երկուքն ալ պատճառաբանեցին այդ առաջարկին դէմ։ Ցետոյ ժողովը գաղտնի քուէարկութեան դիմեց՝ անոր արդիւնքը պարտաւորիչ դարձնելով։ Նախագահ ընտրուեցան ընկերներ Ատոմ եւ Սրենց, իսկ քարտուղարներ՝ Աթանասեան եւ Ժիրայր[2]։

Բանաճեւերու պատրաստութեան եղանակի մասին խորհրդակցելով առաջարկուեցաւ այդ պարտականութիւնն եւս տալ դիւանին, առաջարկուեցաւ նաեւ ընտրել առանձինն յանձնախումբ՝ դիւանի աշխատութիւնները չծանրաբեռնելու նպատակով։ այս առաջարկին վրայ ընդհանուր հաւանութիւնով յանձնախումբի անդամ նշանակուեցան ընկերներ Պօղոս, Աթանասեան եւ Ժիրայր։

Ժողովի աշխատութեանց եւ վիճաբանութեանց կանոնաւոր ընթացք տալու նպատակով ընդունուեցաւ նաեւ հետեւեալ ներքին կանոնագիրը։

1- Ժողովները պիտի գումարուին ամէն օր առաւօտեան ժամը 9-12, իսկ կէսօրէ ետք ժամը 3-7, մնացեալ ժամանակը յատկացուելով յանձնախմբի աշխատութեան։

2- Վիճաբանութեանց ընթացքին, ոեւէ հարցի մասին առաջին անգամ կը խօսի առ առաւելն 20 վայրկեան, ըստ կարգին՝ 5 եւ ընդդիմախօսութիւն՝ 10 վայրկեան։

3- Ժողովի որոշումները պիտի վերապահուին մինչեւ անոր աւարտումը։ Կեդր. Կոմիտէն կը հաղորդէ ժողովին արդիւնքը իր չրջանի մարմիններուն՝ առանձին չրջաբերականով, իսկ պատգամաւորները իրենց դարձին պարտաւոր պիտի ըլլան ընդհ. ժողովներ կազմել եւ ծանօթացնել իրենց տեղական ընկերները՝ ժողովի զբաղումներու, վիճաբանութեանց եւ առ հասարակ չարաչիք խնդիրներու ընթացքին։

4- Պատգամաւոր մը անպայման պէտք է ներկայ ըլլայ ժողովին։ Ա. բացակայութիւնը ներելի է երբ դիւանի հաւանութիւնը առնուած է, այլապէս նկատողութիւն կ'ըլլայ ժողովին մէջ՝ բացակայ ընկերոջ. իսկ Բ. բացակայութեան պարագային՝ ենթական իր ձայնը կը կորսնցնէ։

Կարճ խորհրդակցութենէ մը ետք, խորհրդակցական ձայնի իրաւունքով որոշուեցաւ հրաւիրել Բիւրոյէն, Ազատամարտէն եւ օսմ. խորհրդարանի դաշնակցական երեսփոխանութենէն մէկ-մէկ ներկայացուցիչներ, իսկ քաղաքս գտնուող գործիչ ընկերներէն Բժիշկ[11] եւ Արամ[12]։

Նիստը փակուեցաւ որոշեալ ժամին։

10.- Շահրիկեան Յարութիւնն է։
11.- Բժիշկը Տէր Դաւթեան Յովսէփն է։
12.- Մանուկեան Արամն է
13.- էշրաֆ՝ երեւելի, ազդեցիկ, մեծահարուստ անձնաւորութիւններու վերնախաւ։

ՆԻՍՏ Բ.

12 Յուլիս, Երեքշաբթի կէսօրէ ետք

Ներկայ իրաւասու ձայն ունեցող պատգամաւորներէն 11, խորհրդակցական ձայներէն 2. հրաւիրուած ընկերներէն 1, կեդր. կոմիտէի անդամներէն խորհրդակցական ձայնով 1։

Ժողովը իր զբաղումներուն առարկայ ընելով Զ՛ Ընդհ. Ժողովի օրակարգը՝ Արեւմտեան Բիւրոյի թուրքիոյ եւ այլ վայրերու մէջ ունեցած գործունէութեան մասին արտայայտուելու համար անհրաժեշտ գտաւ լսել Բիւրոյի տեղեկաբերութիւնը, ինչ որ Ընդհ. Ժողովին առջեւ պիտի ըլլար. այնպէս որ այդ գործունէութեան քննադատութիւնը ձգելով հանդերձ իր չրջանէն գնալիք երկու պատգամաւոր ընկերներուն, միաժամանակ որոշեց լսել Բիւրոյի ներկայացուցիչը, օրակարգի սպառումէն յետոյ, եթէ միջոց մնայ, որպէսզի ժողովը դիւրութիւն ունենայ գէթ մասամբ արտայայտուելու։

I- <u>Դաշնակցութիւնը եւ միւս կուսակցութիւնները</u>.— ա) Միութիւն եւ Ճառաջդիմութեան կոմիտէն (Իթթիհատ վէ Թերաքքը)։ բ) Միւս քաղաքական կուսակցութիւնները։ գ) Ոչ-հայ ազգային խմբակցութիւնները (ասորի, եզիտի, յոյն, չերքէզ, քիւրտ, եւայլն)։

Այս առթիւ ընկերները արտայայտուեցան հետեւեալ տեսակէտներով։

Ա.— «Իթթիհատ»ը ըլլալով իր կազմով եւ իր բաղկացուցիչ տարրերով էչրաֆներու[13] եւ իշխող տարրերու կուսակցութիւն մը՝ Դաշնակցութիւնը չի կրնար համերաշխութիւն կնքել անոր հետ։ Մանաւանդ՝ անոր պարզած վերջին գունափոխութենէն յետոյ՝ այդ համերաշխութիւնը ինքնին քննադատելի պիտի ըլլայ։ Ներկայ պարագային գոյութիւն ունեցող համերաշխութեան հանդիսաւորապէս խզումն ու հրապարակային յայտարարութիւնը՝ թէ՛ Իթթիհատի եւ հայ ժողովուրդին եւ առհասարակ աշխատաւոր տարրերուն վրայ բարոյական աւելի մեծ եւ արժէքաւոր ներգործութիւն մը պիտի ունենայ։ Իթթիհատի ներկայ վերաբերումին գալով՝ մամուլի, փարլամէնթի թէ ժողովներու մէջ խիստ կերպով պէտք է արտայայտուիլ անոր դէմ։

Բ.— Համերաշխութեան գաղափարը չի կրնար ժխտել Դաշնակցութիւնը, սակայն ո՛եւէ քաղաքական կուսակցութեան հետ համերաշխութեան պարագային՝ հարկ է մօտենալ անոր զուտ քաղաքական եւ տնտեսական նպատակներով. զուտ ընկերվարական խմբակցութիւններու հետ կնքուելիք համերաշխութիւնը խնդրոյ առարկայ չըլլալով՝ զուտ քաղաքական խմբակցութիւններուն կամ կուսակցութիւններուն պէտք է մօտենալ այն չափով որ անոնց ձգտումները այս կամ այն խնդրոյ մէջ դէմ չեն գար մեր ձգտումներուն կամ հետապնդութիւններուն։ Այս տեսակէտէն մեկնելով՝ եթէ «Իթթիհատ»ը լիուլի չէ կրցած ընդառաջ գնալ մեր պահանջներուն՝ պատճառներուն մէկ մասն ալ պէտք է փնտռել զայն չրջապատող աննպաստ պայմաններուն մէջ։ Մոռնալու չէ որ ներկայիս սահմանադրութեան միակ նեցուկ տարրը «Իթթիհատ»ն է թուրքերուն մէջ, որուն տկարացումն ու անկումը՝ սահմանադրութեան տկարացումին ու անկումին համազօր է։ Փոխանակ մեր յարաբերութիւնները խզելու՝ լաւ է որ ջանանք ուժ տալ անոր ձախ թեւին զօրացման, մա՛նաւանդ խորհրդարանին մէջ։ Նոյնիսկ հայ ժողովրդեան քաղաքական թէ ազգային չահերը կը պահանջեն պահել գոյութիւն ունեցող համերաշխութիւնը։

Գ.— Եղած համաձայնութիւնը ճիշդ է որ ոչ մէկ չափելի արդիւնք ցոյց տուած է, սակայն սխալը հէնց անոր մէջ է որ՝ մեծ յոյսեր դրուած է այդ համաձայնութեան վրայ, որ իր էութեան մէջ ուրիշ բան չէ, եթէ ոչ նոյն ինքն սահմանադրութեան պաշտպանումը։ Այդ իսկ իր մէջ հակասութիւն մը կը պարունակէ. երբ մէկ կողմէ սահմանադրութեան պահպանումի մասին դաշինք կը կնքուի, միւս կողմէ «Իթթիհատ»էն կազմուած կառավարութիւն մը ինքնապաշտանութեան ամէն միջոց կ'արգիլէ հայ ժողովրդին, երբ վնասակար տարրեր զէնքերով կը չրջին ու կը թալլեն։ Ընդհ. Ժողովի նախատեսած կամ յանձնարարած խառն ժողովներն ալ տեւականօրէն գոյութիւն չեն ունեցած... Եթէ երբեք յարաբերութիւններ ու բարեացակամութիւններ գոյութիւն ունին՝ ան ալ կը բխի անհատներէ եւ ո՛չ թէ կուսակցութեան հաւաքականութենէն եւ արդէն այդ յարաբերութիւն ըսուածն ալ կեդրոնական մէկ երկու քաղաքներու մէջ է. ոչ մէկ տեղ պաշտօնական հողի վրայ կանոնաւոր յարաբերութիւն գոյութիւն ունեցած է ու մեր յարաբերութիւնը «Իթթիհատ»ի հետ՝ աւելի փարլամէնթէն ներս պիտի ըլլայ, փոխանակ կուսակցական հողի վրայ ըլլալու։ Եթէ երբեք «Իթթիհատ»ի եւ Դաշնակցութեան յարաբերութիւնը իր բուն ուղեգծէն չեղած ըլլալու երեւոյթն ունի, տակիկա պէտք է փնտռել նաեւ մասամբ յարաբերութիւն պահող ընկերներու ո՛չ այնքան նպատակայարմար տաքտին եւ մեր հրապարակային արտայայտութիւններուն մէջ։ Այս բոլորին հետ, աչքի առջեւ ունենալով որ «Իթթիհատ»ի ներքին պայքարը դեռ իր վախճանին չէ հասած եւ անոր ֆիզիոնոմիան Սելանիկի յառաջիկայ քոնկրէսին մէջ երեւան պիտի գայ, միւս կողմէ յառաջիկայ նստաշրջանի խորհրդարանական ընտրութիւնները՝ ուր գործակցութիւն մը անհրաժեշտ կը դառնայ յառաջիկայ խորհրդարանի կազմին իսկ տեսակէտով, աւելի նպատակայարմար է իրերու ներկայ դրութիւնը պահել, մնալով քիչ մը վերապահ, մինչեւ որ «Իթթիհատ»ը վերջնապէս արտայայտէ ինքզինք. եթէ այդ գունաւորումը աննպաստ ըլլայ «Իթթիհատ»ի ձախ թեւին, ջանալ Օսմ. խորհրդարանին մէջ առաջացնել յառկական ազատական տարրերէ կազմուած խմբակցութիւն։ Միաժամանակ չարունակել սկսուած քննադատական ուղղութիւնը, առանց այդ քննադատութեան տալու այն տեսակ բնոյթ մը՝ որ ժողովուրդը սահմանադրութենէն պաղեցնէ։

Ժողովին մեծամասնութեան տրամադրութիւնը համապատասխան ըլլալով այս վերջին տեսակէտին, յանձնարարուեցաւ յանձնախումբին՝ ըստ այնմ պատրաստուած բանաճեւ ներկայացնել՝ քուէարկութեան համար։

Գալով հայ եւ ոչ-հայ ազգութիւններու պատկանող միւս ընկերվարական թէ ազգային կուսակցութիւններուն եւ խմբակցութիւններուն հետ կուսակցութեան ունենալիք յարաբերութիւններուն՝ ժողովը կ'իւրացնէ նախորդ Շրջ. ժողովի բանաճեւը, այն յաւելումով որ՝ աշխատաւորական տեմոքրաթիկ սկզբունքներ ունեցող կուսակցութիւններու կամ խմբակցութիւններու հետ յարաբերութեան մէջ ըլլալ, իսկ ազգային կուսակցութիւններու հետ ժամանակաւոր պլոք կազմել՝ երբ այս կամ այն խնդիրի յաջողութեան ի նպաստ գործելու համար անոնց եւ մեր մարմիններու միջեւ որոշ համաձայնութիւն կը կայանայ։

2.— <u>Դաշնակցութիւնը եւ կառավարութիւնը</u>. ա- Հողային հարցը (բռնատիրուած հողեր, խալամ գաղթականներու գրաւած հողեր, անհող եւ սակաւահող գիւղացիներու հողի բաշխում)։

Օրակարգի այս հարցին չուրջ ըստ էութեան արտայայտուելու պէտք չտեսան պատգամաւոր ընկերները՝ նկատի ունենալով անոր չափազանց արդար եւ իրաւական հանգամանքը, որ հայ եւ քիւրտ ու թուրք ժողովուրդի չահերու տեսակէտով գոյութեան հարց մըն է, իսկ պետական չահերու տեսակէտով՝ արդարութեան եւ խաղաղութեան խնդիր մը։ Ուստի միջոցներու մասին է որ ծանրացաւ աւելի ժողովը՝ հետեւեալ երկու տեսակէտներէն առաջնորդուած։

Ա.— Ո՛չ պետական եւ ոչ ալ այս կարգի այլ դիմումներով կարելի պիտի ըլլայ լուծել հողային հարցը, որ ժամանակի կը կարօտի, մինչեւ որ կարելի ըլլայ քիւրտ եւ թուրք աշխատաւոր եւ իրաւագուրկ տարրն ալ չահագրգռել եւ զայն եւս բողոքելու եւ ըմբոստանալու ընդունակ դարձնել։ Հողային հարցը զուտ հայկական խնդիր մը չդնելով՝ այս ուղղութիւնով պէտք է փորձականօտ մղել աշխատաւոր ժողովուրդին մէջ եւ այդ ուղղութեամբ պատրաստել զայն։

Բ.— Շարունակելով հանդերձ վերոյիշեալ աշխատանքը, միաժամանակ փորձել բոլոր այն միջոցները՝ զորս սահմանադրական կարգերը կը թոյլատրեն,— բողոք մամուլին մէջ, բողոք նախարարութեան մօտ՝ իր ցոյց տուած վերաբերումին համար, երբ միւս կողմէ կը

քաջալերէ իսլամ գաղթականները՝ ամէն դիւրութիւն ընծայելով, վերջապէս հրապարակային բողոքներ։ Այս բոլորէն յետոյ իրերու կացութեան պատասխանատուութիւնը թողուլ ամբողջութեամբ կառավարութեան։

բ.- <u>Ապահովութեան խնդիրը հայաբնակ նահանգներու մէջ։</u>

Թէ սահմանադրութեան պահպանման եւ թէ հայ ժողովուրդի կեանքի ապահովութեան տեսակէտէն ըլլալով ամէնէն ցաւոտ խնդիրը՝ ապահովութեան հարցը, այս մասին երկու ուղղութեամբ սիսթեմաթիք եւ տեւական աշխատանք պէտք է գործ դնել, ա) պետական միջոցներով եւ թոյլտուութիւնով կազմելու հետամտիլ գիւղական պահակներ։ բ) երկրին բոլոր կէտերուն վրայ ոստիկան-զինուորներու կանոնաւոր կազմ։ գ) ինքնապաշտպանութիւն՝ ժողովրդական հողի վրայ եւ պարտադիր աշխատանք այդ մասին։

Գ.— <u>Նահանգային ինքնավարութեան</u> կամ իրաւունքներու ընդլայնումը, հարկային սիստեմի բարեփոխումը, հաղորդակցութեան ճամբաները հայկական նահանգներու մէջ, տնտեսական բարգաւաճման միջոցներ, մշակութային ինքնավարութիւնը Թուրքիոյ բաղկացուցիչ ազգերուն եւայլն հարցերը, ինքնըստինքեան բխելով կուսակցութեան ծրագրէն եւ աշխարհհայեացքէն եւ մաս կազմելով անոր պլատֆորմին, Դաշնակցութիւնը պիտի հետապնդէ նոյն թափով, ըլլայ մամուլի, ըլլայ փարլամէնթի բեմէն, ըլլայ հրապարակային փրոփականտայով։ Սակայն որպէսզի այդ հարցերը լուսաբանուելով դառնան կուսակցութեան չարքերուն սեփականութիւնը եւ այդ առթիւ մղուած փրոփականտան ըլլայ հետեւողական, կ'առաջարկուի Ընդհ. Ժողովին յատուկ յանձնախումբի մը միջոցաւ ուսումնասիրութեան ենթարկել զանոնք եւ կուսակցութեան տեսակէտները ճշդորոշել։ Այս աշխատութեան մէջ Շրջ. Ժողովը իր կարծիքը բերելու համար որոշեց ընկեր Շահրիկեանին յանձնել օրակարգի այդ կէտերը, նախագիծ մը բերելու համար ժողովին, որն իւրացնելով պիտի կցուի Ընդհ. Ժողովին գնալիք հարցերուն։

Նիստը փակուեցաւ որոշեալ ժամին։

14.- Տաթեւեան Վահագն։

ՆԻՍՏ Գ.

13 *Յուլիս, Չորեքշաբթի առաւօտ*

Նիստը բացուեցաւ ներկայութեամբ 11 *իրաւասու եւ* 2 *խորհրդակցական ձայն ունեցող պատգամաւորներու, ներկայ էին նաեւ հրաւիրեալ ընկերներէն* 1, *կեդր. Կոմիտէի մնացեալ ընկերներէն* 1։ *Ա.-ին նիստի ատենագրութիւնը կարդացուելով վաւերացուեցաւ։ Որոշուեցաւ նաեւ խորհրդակցական ձայնի իրաւունքով ժողովի նիստերուն հրաւիրել ընկեր Վահագնը*[14]։

Օրակարգ՝

3.— <u>Դաշնակցութիւնը եւ հայ ազգային խնդիրները</u>։ Այս մասին ժողովը արտայայտուեցաւ հետեւեալ ուղղութիւնով.

Ա.- Ազգային-կուլտուրական հիմնարկութիւններու եւ գործերու մէջ անհատաբար մասնակցելու վերաբերմամբ Եմ Ընդհ. Ժողովի պատճառաբանութիւնները լրիւ չեն, որոնց վրայ հարկ է աւելցնել նաեւ այն՝ որ մեր ընկերներու մէջ տակաւին դաշնակցական մտածողութիւնը չէ հիմնաւորուած, որով մեր մասնակցութիւնը պիտի նոյնանայ ազատականներուն հետ, ինչպէս որ ներկայիս մեր գործունէութիւնն ու աշխարհհայեացքը խառնուած է անոնց հետ։ Եմ Ընդհ. Ժողովը ինքն ալ կ'ընդունի Ազգային-կուլտուրական գործերը իբրեւ մեր ծրագրին հետ ուղղակի առնչութիւն չունեցող խնդիրներ, հետեւաբար այդ կարգի հիմնարկութեանց մէջ կուսակցութիւնը չի կրնար աշխատիլ յանուն կուսակցութեան։ Սկսուած պայքարները այնչափ կլանած են մեր չարքերը որ՝ զուտ յեղափոխական-ընկերվարական աշխատանքները սկսած են երկրորդական տեղ բռնել ու տիրող այս ընդհանուր մտայնութեան մէջ՝ յեղափոխական ոգին է որ կը չքանայ ու կ'աղճատուի։ Այս տեսակէտներուն վրայ կ'աւելցուի նաեւ այն՝ որ իբրեւ ընկերվարական կուսակցութիւն՝ չենք կրնար մասնակցիլ գործադիր իշխանութեանց։ Այն պատճառներով ալ պահելու է նախորդ Ընդհ. Ժողովի որոշումը, պայմանաւ որ մասնակցող ընկերներու վրայ կուսակցութիւնը քոնթրոլ ընէ։

Բ.- Ընդունելով այս պատճառաբանութիւնները, որուն վրայ հիմնուելով Բմ Շրջանային ժողովը կուսակցութեան անունով եւ հաւաքական ուժերով ազգային- կուլտուրական հիմնարկութեանց մէջ մասնակցելու որոշում տուած է, ըստ որում պետական վարչային կազմին ու դերին հետ բաղդատելով՝ Ազգ. ժողովի եւ ազգ. վարչութեան դերն ու յօրինուածքը նշանակելի տարբերութիւն մը կ'ներկայացնէ, որոնց մասնակցելու արգելք չի դներ Ընդհ. Ժողովը, ինչպէս կ'ընէ նախարա-

րութեանց մասնակցելու վերաբերմամբ, ու մեր ձեռնպահութեամբ հարկ կ'ըլլայ ձգել կրթական եւ այլ կենսական գործեր պահպանողական յետադիմական տարրերուն ձեռքը։ Գործունէութեան եղանակն ու ցարդ գործ տրուած թաքթիքն է որ փոփոխութեան ենթարկել հարկ կ'ըլլայ։ Պայքարին ու ազգային գործունէութեան մէջ մեր ձեռք բերած ոչ ցանկալի արդիւնքին պատճառը ոչ թէ պէտք է փնտռել կուսակցութեան անունով մասնակցելուն մէջ, այլ մասնակցող եւ գործող ընկերներու անհատական մտածելակերպին ու գործելակերպին մէջ, որոնց առջեւ չէ գծուած նաեւ ոչ մէկ ուղեգիծ։ Ընդհակառակն իբրեւ կուսակցութիւն մասնակցելով եւ իբրեւ դաշնակցական արտայայտուելով՝ մեծապէս նպաստած պիտի ըլլանք Դաշնակցութեան սկզբունքներուն եւ տեսակէտներուն ծաւալման ու փրոփականտին, ու ո՛րքան ալ փոքրամասնութիւն կազմենք մենք, պիտի ազդենք ազատական տարրերուն վրայ ու զանոնք պիտի ձգենք մեր հոսանքին մէջ, մինչդեռ մեր ձեռնպահութիւնը պիտի ուժեղացնէ պահպանողականութիւնը եւ տարածէ անոնց ազդեցութիւնը։ Բայց մեր գործակցութիւնը ազատականներուն կամ ազատական խմբակցութեան հետ կրելու չէ այն տեսակ բնոյթ մը՝ որ համերաշխութիւնը «նոյնացման» հետ չփոթուի, մանաւանդ որ ազատական եւ դաշնակցական ուղղութիւն նոյնը ըսել չէ։ այնպէս որ ինչ որ ազատականներուն պահանջն է՝ չի կրնար միշտ դաշնակցականներուինը ըլլալ։ Ազատական կուսակցութեան ծրագիրը չի կրնար դաշնակցական երեսփոխաններու ծրագիրն ըլլալ, սակայն դաշնակցական երեսփոխանները ընդունած են զայն եւ մինչեւ իսկ նոյն կուսակցութեան մէջ կեդրոնական գործօն դեր ստանձնած։ Դաշնակցութիւնը կը մասնակցի ընտրութեանց՝ իբրեւ կուսակցութիւն՝ նայելով իւր տեղական պայմաններուն։ դաշնակցական երեսփոխանները Ազգ. ժողովին մէջ կը կազմեն ուրոյն խմբակ՝ ուրոյն պլատֆորմով եւ կը գործակցին՝ ի հարկին ազատականներուն, իսկ դաշնակցական ընկերներ վարչութեան եւ խորհուրդներու մէջ կը մտնեն իբրեւ անհատ, հետեւելով սակայն խորհրդարանական խմբակի պլատֆորմին եւ ըլլալով պատասխանատու կուսակցութեան առջեւ։ Այս տեսակէտը ըլլալով ժողովին մեծամասնութեան տեսակէտը՝ յանձնախումբը իր բանաձեւը պիտի պատրաստէ այդ պատճառաբանութիւններու եւ եզրակացութեան համաձայն։

Բ.- Գալով <u>Ապահովութեան վերաբերեալ խնդրին</u>[15]*, դիտելով որ այդ մասին ժողովուրդի լայն խաւերու մէջ նպաստաւոր տրամադրութիւն առաջացած է եւ ժամանակի անհրաժեշտ պահանջներէն մէկն է, կ'առաջարկուի մէկ կողմէ շարունակել այդ ուղղութեամբ սկսուած աշխատանքին մէջ, միւս կողմէ ուսումնասիրուած նախագիծ մը պատրաստել համահայկական հիմունքով, առանց դաւանութեանց խտրութեան, ըստ այնմ միօրինակ եւ սիսթեմաթիք փրոփականտա կարենալ մղելու եւ ամէն առթիւ պաշտպանելու համար անոր հիմնական կէտերը։*

Գ.- Ցետադիմական եւ պահպանողական տարրերու դէմ սկսուած պայքարը պէտք է շարունակել, առանց սակայն զայն այլասերելու ու մնալով միշտ համապատասխան բարձրութեան վրայ։

Նիստը փակուեցաւ որոշեալ ժամուն։

ՆԻՍՏ Դ.

13 *Յուլիս, Չորեքշաբթի կէսօրէ վերջ*

Ժողովին ներկայ էին պատգամաւորներէն՝ իրաւասու ձայնով 12 *ընկեր, խորհրդակցական ձայնով՝* 2, *հրաւիրուած ընկերներէն* 2, *կեդր. կոմիտէի մնացած անդամներէն* 3։

<u>Օրակարգ.Դաշնակցական երեսփոխանները փարլամէնթին մէջ</u>.— Ա. Օսմ. փարլամէնթի դաշնակցական երեսփոխաններէն չենք կրնար այնքան խստապահանջ ըլլալ, որովհետեւ անոնց կը պակսէր կարգ մը առաւելութիւններ՝ զորս անհրաժեշտ էր, ինչպէս օրինակ թուրքերէն լեզուի համտեսութիւն, փորձառութիւն եւն։ Անոնց ընտրութիւնն ալ եղաւ պատահականութեանց բերումով, արդիւնք Մահմանադրութեան առաջին օրերու խանդավառութեան, ուր առանց խորհելու եւ կշռադատելու փարլամէնթի ուղարկուեցան այնպիսի ընկերներ՝ որոնք իրենց ստանձնելիք պարտականութեանց անհամապատասխան էին։ Նոյնպէս պէտք չէ մոռնալ այն բացառիկ պայմանները՝ որոնցմով չրջապատուեցան անոնք փարլամէնթին մէջ եւ որոշ չափով անօգտակարութեան դատապարտուեցան։ Եթէ չմնացին օփոզիսիոնի դերին մէջ եւ միշտ «Իթթիհատ»ի հետ համերաշխ դիրք բռնեցին ու քուէարկեցին, անոնք ատով հետեւեցան կուսակցութեան քաղաքականութեան եւ չարքերուն անոր խորհուրդներով, եւ արդէն զուտ ընդհիմադիր քաղաքականութիւն մը խորհրդարանին մէջ՝ ոչ միայն օգտակար չպիտի կրնար ըլլալ, այլեւ յուսախաբ պիտի ընէր նոյն ինքն հայ ժողովուրդը։ Պատգամաւորները տուին այն ինչ որ ունէին։ հակառակ իրենց թերութեանց եւ չրջապատող պայմաններու անճեռնտու հանգամանքին՝ անոնք աւելին իսկ ըրին հայկական նահանգներու ցաւերուն վերաբերմամբ։

Բ.- Դաշնակցական երեսփոխաններու ունեցած կա-

15.- Հարցը կը վերաբերի 1863 թ. Հայ Ազգային Սահմանադրութեան վերաքննութեան։

րողութենէն աւելին չի պահանջուիր, սակայն անոնք իրենց ունեցած կարողութիւնն անգամ օգտակար չընծայեցին. մեր երեսփոխանները ծոյլ եղան եւ աչխատանք չկատարեցին, ինչ որ էականն էր: Երեք տարուայ ընթացքին անոնք ո՛չ մէկ աչխատուած ուսումնասիրութիւն կատարեցին եւ հրապարակ բերին, ոչ իսկ հողային հարցի նման կենսական խնդիրը ուսումնասիրած են լիովին՝ եւ հետեւած անոր բոլոր փուլերուն. իրենց ընտրական չրջաններու ցաւերուն մասին անգամ պատրաստուած ուսումնասիրութիւն մը՝ չունին եւ հրապարակ չբերին. եւ հակառակ այն բազմապիսի աղբիւրներուն՝ որ իրենց տրամադրութեան տակ կը գտնուէր, փոխանակ խորհրդարանի բեմէն թուանշաններով ու փաստերով խօսելու, փաստելու համար ներքին գործոց նախարարը մատնանչելու էին: Անոնք չունեցան նոյնիսկ սիստեմաթիկ ժողովներ, որ նպատակ ունենար չօշափելի աչխատանք եւ ուսումնասիրութիւն կատարելու եւ փարլամէնթի բեմը իրենց ծառայեցնելու համար. եւ հաւաքուեցան միայն այն ատեն երբ հարկ էր դիմում մը ընել նախարարի մը անունան կամ վստահութեան քուէի մասին խորհրդակցիլ: Անոնք չզգացին ինքզինքնին պատասխանատու նաեւ կուսակցութեան եւ համապատասխան մարմնին առջեւ՝ օգտուելով ե. Ընդհ. ժողովը որոշման այն տրամադրութենէն՝ որուն համաձայն «Դաշնակցական փարլամէնթական ֆրակցիան կը կազմէ մարմին մը»: Անոնց պակսեցաւ յաճախ հաւաքական խորհրդակցութիւնը: Փոխանակ ժամանակաւոր պլոքի, ինչպէս կը հրահանգէր ե. Ընդհ. ժողովը, մեր երեսփոխանները նոյնացան «Իթթիհատ»ի հետ, այնպէս որ երբ իրենց անունը խառնուեցաւ «Իթթիհատ»եան երեսփոխաններու անունին հետ, խղճահարութիւնը չունեցան հերքելու. իրենց հրապարակային արտայայտութիւնը փարլամէնթին մէջ յաճախ եղաւ ձախող եւ անհետեւողական. փարլամէնթի բեմէն ոչ մէկ ատեն հնչեց Դաշնակցութեան տեսակէտը եւ ո՛չ մէկ ատեն կուսակցութիւնը իրեն գոյութիւնը զգացուց:

Այս ցաւալի պատկերը կը հարկադրէ յառաջիկայ ընտրութեան ատեն ըլլալ խիստ — սկզբունք ընդունելով.— 1) Փոխանակ կուսակցութեան համլային վնասելու եւ հասարակական չահերը վտանգելու՝ հրաժարիլ ընկերներու թեկնածութիւնը պաշտպանելէ եթէ չկան յարմարագոյնները, 2) Թեկնածուներու անուանումը չձգել տեղական կազմերուն այլ Թուրքիոյ ռայոնական ժողովին. 3) Անպայման թուրքերէնի հմուտ անհատներու թեկնածութիւնը միայն պաշտպանել. այդպիսի ընկերներ եթէ չկան՝ նախընտրել մեր տեսակէտներուն մօտ տիմոկրաթիկ ո՛չ դաշնակցական տարրեր: 4) Խորհրդարանի մէջ դաշնակցական երեսփոխանները պէտք է արտայայտեն իրենց ինքնուրոյնն ու դաշնակցական տեսակէտներ եւ իբրեւ ուրոյն խմբակ ժամանակաւոր պլոքներ կազմեն «Իթթիհատ»ի կամ ազատական այլ տարրերու հետ: 5) Հայ երեսփոխաններու թիւը ընդլայնելու հետամտիլ: 6) Ցառաջիկայ նստաչրջանի համար կազմել նոր պլատֆորմ: 7) Պատգամաւորները հաւաքաբար պատասխանատու պիտի ըլլան այն վայրի կեդրոնին ուր կը գտնուին, միւս կողմէ սերտ յարաբերութիւն պահելով իրենց ընտրական չրջանին հետ: 8) Երեսփոխանները կը մասնակցին ընտրական ֆոնտին՝ որոշ գումարով մը՝ համաձայնելով կուսակցութեան համապատասխան մարմնին հետ, իսկ իրենց անդամավճարը, ըստ կուսակցական նախատեսուած սակի, կը վճարեն այն չրջանի տեղական մարմնին, ուր կը բնակին անոնք: Ժողովին մեծամասնութիւնը համակարծիք ըլլալով այս երկրորդ հոսանքի պատճառաբանութիւններուն եւ եզրակացութեան՝ բանաձեւը պիտի պատրաստուի այդ ուղղութեամբ:

Ռուսաստան.— Պատգամաւոր ընկերներ արտայայտելով ներկայ իրականութեան մասին, եկան այն բնական եզրակացութեան թէ՝ Ռուսաստանի ներկայ ռեժիմին տակ միայն գաղտնի գործունէութիւն մըն է, որ կրնայ ունենալ կազմակերպութիւնը, այնպէս ինչպէս մօտաւոր անցեալի մէջ ունեցած է ան Թուրքիոյ մէջ մնալով պատրաստական դիրքի մէջ, առանց երբեք նախաձեռնարկ յառաջապահն ըլլալու ռուսական յեղափոխութեան: Իր կազմակերպական ձեւն ալ կ'ըլլայ բնականաբար միեւնոյնը ինչպէս անցեալի մէջ Թուրքիոյ կազմակերպութիւնն էր: Կուսակցութիւնը ըլլալով իլլեկալ՝ հասարակական գործերու մէջ հրապարակ չի կրնար գալ իր անունով: Իսկ արտակարգ պարագաներու տակ, ինչպէս էին օրինակ հայ-Թրքական ընդհարումները, եկեղեցական կալուածներու գրաւումը եւն, կուսակցութիւնը հրապարակ պիտի գայ ժողովուրդին հանուր իրաւունքներու պաշտպանութեան համար:

Ընդունելով որ ինչպէս Կովկասի արտայայտութիւնը կը ներգործէ Թրքահայ յեղափոխական տրամադրութեան վրայ, այնպէս ալ Թրքահայ հասարակութեան եւ ընկերական տրամադրութիւնն ու չարժումները ունին իրենց նչանակելի ներգործութիւնը Ռուսիոյ ընկերներու յեղափոխական տրամադրութեան եւ անոնց վիճակին վրայ. պէտքը կը չեչտուի ոչ միայն սկսուած նիւթական եւ բարոյական օժանդակութեան հոսանքը խորացնել եւ ընդլայնել, այլեւ Թրքահայ ինտէլիգենցիային մէջ ստիպել այդ գաղափարական-զոհաբերական մթնոլորտը: Նոյն չղացողն ու գործադրողը եղան ռուսահայ ինտէլիգենցիայի լաւագոյն տարրերը իրենց անձնական զոհողութեան եւ կեանքի օրինակով: Ռուսական յեղափոխութեան բնոյթին գալով՝ որքան ատեն որ ռուսական հալածանքը ուղղուած է կուսակցութեան դէմ եւ ոչ հայ ժողովուրդի ամբողջութեան եւ անոր ֆիզիքական գոյութեան դէմ՝ մեր ուղղակի եւ նախայարձակ*

մասնակցութիւնը օգտակար չի կրնար ըլլալ: Առանց մեր ուժերու գերգնահատութեան ինքնախաբէութիւնը ունենալու՝ հետամտելու ենք մեր կազմակերպութեան ուժեղացման, մնաց որ ռուսական յեղափոխութեան առջեւ դրուած է ռեժիմի փոփոխման խնդիրը: Մինչ Թրքահայ յեղափոխութեան առջեւ կեցած էր ժողովուրդի մը ֆիզիքական բնաջնջման եւ մորթոտման արիւնոտ պատկերը: Երկու երկիրներուն մէջ բնակող հայ ժողովուրդին վիճակը մեծապէս կը տարբերի իրարմէ:

Ժողովը այս ընդհանուր տեսակէտներուն մէջ համաձայն ըլլալով՝ յանձնարարեց բանաձեւը պատրաստել եղած արտայայտութիւններու սահմանին մէջ:

Ա. բանաձեւ

I.- Հ.Ց.Դ. Պոլսոյ Շրջանային ժողովը համոզուած ըլլալով հանդերձ,

ա- որ Դաշնակցութեան եւ Իթթիհատի մէջ կնքուած համաձայնութիւնը ակնկալուած արդիւնքը չտալով՝ սահմանափակուած է մասամբ բարեկամական յարաբերութեանց սահմանին մէջ:

բ- Որ Թէ՛ պետական եւ Թէ հայ-ժողովուրդի ներքին կեանքին վերաբերեալ կարգ մը անյետաձգելի խնդիրներ մնացած են առկախ, հակառակ անոր որ կնքուած համերաչխութենէն յետոյ անոնց իրականացումը կը սպասուէր Իթթիհատէն, իբրեւ կառավարութիւնը ներկայացնող կուսակցութեան:

գ- Որ կանգնելով նոյնիսկ սահմանադրութեան պահպանման տեսակէտին վրայ, կնքուած համերաչխութենէն յետոյ պարզուած կարգ մը երեւոյթներ հակասական կը յայտնուին նաեւ այդ հիմնական առաջադրութեան, քանի որ ինքնապաչտպանութեան տարրական իրաւունքն իսկ զլացուեցաւ աչխատաւոր եւ կեղեքուած հայ տարրին, երբ աւատապետներ զինուած ըլլալու ամէն իրաւունք վայելեցին:

Միւս կողմէ նկատի առնելով

ա- Որ հակառակ այս բոլոր քննադատելի թերութիւններուն՝ եթէ կայ սահմանադրութեան պաչտպան տարր մը՝ Իթթիհատի մէջ կարելի պիտի ըլլայ գտնել.

բ- Որ փարլամէնթի յառաջիկայ նստաչրջանի ընտրութեանց առթիւ ժողովին ֆիզիոնոմիան մեծապէս առնչութիւն ունի եւ կախուած է Իթթիհատի վայելած ուժէն եւ ազդեցութենէն:

գ- Որ Իթթիհատի վերջնական ուղղութիւնն ու ոգին պարզելու համար հարկ կ'ըլլայ սպասել նոյն կուսակցութեան յառաջիկայ քոնկրէին արդիւնքին:

Շրջ. ժողովը կ'առաջարկէ Ընդհ. Ժողովին.

ա- Պահել նախորդ Ընդհ. ժողովին որոշումը՝ յարաբերութեան որոշ վերապահումներով:

բ- Սահմանադրական պաչտպանութեան հիմնական նպատակը պահելով՝ խզել Իթթիհատի հետ բարեկամական եւ այլ այս կարգի յարաբերութիւնները՝ եթէ քոնկրէին մէջ կուսակցութեան ձախ թեւը ի սպառ պարտուի եւ Իթթիհատի ղեկը անցնի աջ հոսանքին ձեռքը, որ էջրաֆներու տիրապետութիւնը պիտի նչանակէ:

գ- Հետամտիլ խորհրդարանի ազատական տարրերէն առաջացնել ուրոյն խմբակցութիւն եւ անոր հետ կազմել ժամանակաւոր պլոք՝ որոշ խնդիրներու չուրջ, միաժամանակ չարունակելով քննադատել կառավարութեան այն բոլոր քայլերը՝ որոնք կը վնասեն երկրի ամբողջական չահերուն, առանց սակայն այդ քննադատութեան տալու այնպիսի թոն ու բնաւորութիւն՝ որ սահմանադրութիւնը նսեմացնէ ժողովրդի աչքին ու զայն խրտչեցնէ անկէ:

II.- *Ըլլալով փափաքող համերաչխութեան գաղափարին ծաւալման, կ'առաջարկուի նախաձեռնարկ ըլլալ համերաչխութեամբ գործելու այն բոլոր տարրերուն հետ՝ որոնք տրամադիր են Դաշնակցութեան կամ դաշնակցական ո՛եւէ մարմնի հետ համախորհուրդ եւ համերաչխ աչխատիլ այս կամ այն առաջադրութեան եւ նպատակի իրականացման համար, ըլլան անոնք պետական Թէ ազգային խնդիրներու մասին: Կուսակցութիւններէն կամ խմբակցութիւններէն նախընտրել անոնք՝ որոնք տեմոքրաթիք սկզբունքներ ունին. իսկ զուտ ազգային կուսակցութիւններու հետ ժամանակաւոր գործակցութիւններ միայն ունենալ՝ երբ այս կամ այն խնդիրի յաջողութեան ի նպաստ գործելու համար մեր եւ անոնց մարմիններու միջեւ որոշ համաձայնութիւն կը կայանայ:*

III.- *Հ.Ց.Դ. ըլլալով ընկերվարական կուսակցութիւն մը եւ իբր այդպիսին պարտականութիւն ունենալով իր գտնուած վայրերուն միւս ազգութեանց մէջ առաջ բերել ընկերվարական խմբակցութիւններ, անոնց հետ գործակցելու եւ բովանդակ աչխատաւորութեան դատը պաչտպանելու նպատակով, կ'առաջարկուի Ընդհ. Ժողովին, որպէսզի կուսակցութեան մարմիններուն ու ընկերներուն պարտադրէ ուժ տալ այս նպատակին եւ տեղ տեղ արդէն երեւան եկած ընկերվարական խմբակցութեանց հետ ձեռնարկներ ընել ու միտական համերաչխութիւն կնքել:*

Բ. Բանաձեւ

Մեկնելով պետութեան եւ աչխատաւոր ազգաբնակչութեան (առանց ազգի խորութեան) չահերու տեսակէտէն եւ ընդունելով.

ա- Որ հողային հարցը իրաւունքի հարց մ'ըլլալով հանդերձ արդարութեան հարց մըն է միանգամայն:

բ- Որ աչխատաւոր ազգաբնակչութեան ստուար մեծամասնութեան գոյութիւնը կախուած ըլլալով անկէ,

անոր արմատական եւ արդար լուծումը անխուսափելի անհրաժեշտութիւն մը կը ներկայացնէ։

գ- Որ այդ խնդրին ձգձգումը ո՛չ միայն կը սպառնայ անտեղի յուզումներու եւ բախումներու բնականոն ազգութեանց եւ տարրերու մէջ, այլեւ երկրին զանազան մասերուն տեւական խաղաղութեան։

դ- Որ կառավարութիւնը մէկ կողմէ կը պատսպարէ ամէն գնով դրսէն եկած իսլամ մուհաճիրները, մինչ ոչ մէկ հոգածութիւն եւ պաշտպանութիւն ցոյց կու տայ երկրին բնիկ բայց իրաւազրկուած զաւակներուն։

Շրջանային ժողովը կ'առաջարկէ,

ա- Օգտուելով սահմանադրական կարգերու ընձեռած դիւրութիւններէն, չդադրիլ հետապնդելէ խնդիրը բոլոր թոյլատրուած միջոցներով։ Հրապարակային բողոք՝ մամուլով թէ միթինկներով, խորհրդարանի բեմէն եւ կառավարութեան մօտ եղած օրինական դիմումներով։

բ- Հողային հարցը գուտ հայկական խնդիր մը չդլլալով, քիւրտ եւ թուրք աշխատաւոր ու իրաւազուրկ տարրերուն միջեւ եւս փրոփականտա մղել, որպէսզի անոնք եւս տէր կանգնին իրենց իրաւունքներուն եւ իրենց ձայնը միացնեն հայ բողոքողներուն։

գ- Այս բոլորէն յետոյ առաջնահերթ ամէն թիւրիմացութեան եւ անախորժութեան պատասխանատուութիւնը ձգել կառավարութեան վրայ։

Գ. Բանաձեւ

Ապահովութեան խնդիրը հայաբնակ նահանգներու հայ ազգաբնակչութեան համար ըլլալով տեսակ[մը] մահու եւ կենաց խնդիր, ու նկատելով որ այս մասին կառավարութեան ձեռք առած միջոցները անբաւարար են խաղաղութեան տեւական պահպանման եւ թէ վերտանգի րոպէներուն համար,

Կ'առաջարկենք,

ա- Պահանջել թոյլտուութիւն՝ պետական միջոցներով եւ աջակցութեամբ կազմելու գիւղական պահակներ, ինչպէս նաեւ ապահովել ոստիկան-զինուորներու կանոնաւոր կազմակերպութիւն եւ անոնց տեւական գոյութիւնը երկրի բոլոր կողմերը։

բ- Ժողովրդային ինքնապաշտպանութեան համար պարտադիր աշխատանք կատարել եւ դրական արդիւնքներու հետամուտ ընելու չանալ զայն։

Դ. Բանաձեւ

Շրջանային ժողովը՝ քննութեան առնելով ազգային կուլտուրական խնդիրներու մէջ Դաշնակցութեան մասնակցութեան հարցը, եւ նկատելով,

ա- Որ մեր ազգային կուլտուրական հիմնարկութիւնները սերտ առնչութիւն ունին մեր ժողովրդի կուլտուրական կեանքին հետ եւ կ'ամփոփեն իրենց մէջ ազգային-կուլտուրական ինքնավարութեան սաղմերը։

բ- Որ այդ հիմնարկութեանց բարեկարգութիւնը ու նպատակայարմար ուղղութիւնը մեծ կարեւորութիւն ունի ժողովրդի աշխատաւոր մեծամասնութեան տնտեսական, կրթական ու բարոյական չահերու տեսակէտէն,

գ- Որ կուսակցութեան ձեռնպահութիւնը այդ հիմնարկութեանց մասնակցութեան մէջ յետադիմական-պահպանողական տարրերու ազդեցութեան ընդլայնումը պիտի նշանակէ, ինչ որ աշխատաւոր դասակարգի չահերուն ոտնահարումը ըսել է։

Շրջանային ժողովը կ'որոշէ,

ա- Կուսակցութիւնը կը մասնակցի երեսփոխանական եւ այլ ընտրութեանց՝ յանուն կուսակցութեան, նայելով տեղական պայմաններուն՝ մասնակցութեամբ նաեւ ազատական տարրերուն, կուսակցութեան թեկնածուները առանձնապէս ծանօթացնելով սակայն ժողովրդին։

բ- Ազգ. օրէնսդրական ժողովին մէջ դաշնակցական երեսփոխանները կը կազմեն ուրոյն խմբակ, առանձին պլատֆորմով՝ ի հարկին գործակցելով ազատականներուն։

գ- Վարչութեանց եւ խորհուրդներու մէջ դաշնակցականները կը մասնակցին անհատական հանգամանքով, ըլլալով սակայն հետեւող խորհրդարանական խմբակի պլատֆորմին եւ պատասխանատու կուսակցութեան առջեւ՝ իրենց գտնուած չրջաններու կեդր. մարմիններու միջոցաւ։

II.— *Մեկնելով սահմանադրութեան վերաքննութեան գաղափարի չուրջ ժողովուրդին մէջ առաջացած նպաստաւոր տրամադրութենէն եւ ընդունելով այդ վերաքննութեան անառարկելի անհրաժեշտութիւնը, կ'առաջարկուի,*

ա- Շարունակել սահմ. վերաքննութեան գաղափարին չուրջ սկսուած աշխատանքն ու պահանջները,

բ- Պատրաստել ուսումնասիրուած նախագիծ մը, համահայկական հիմունքով, առանց դաւանանքի խըտրութեան, ըստ այնմ միօրինակ եւ սիստեմատիկ փրոփականտա կարենալ մղելու եւ ամէն առիթ պաշտպանելու համար անոր հիմնական առաջադրութիւնները։

գ- Շարունակել յետադիմական-պահպանողական տարրերու դէմ սկսուած պայքարը, առանց սակայն զայն այլասերելու եւ մնալով մեր դերին համապատասխան բարձրութեան վրայ։

Ե. Բանաձեւ

Մեկնելով կուսակցութեան եւ հասարակութեան չահերու տեսակէտէն միանգամայն, եւ քննութեան առնելով օսմ. փարլամէնթի դաշնակցական երեսփոխաններու գործունէութիւնը իրենց աշխատանքին ու արտայայտութեանը մէջ, Շրջանային ժողովը ո՛չ միայն գտաւ զայն անգոհացուցիչ այլեւ բացասական։

Իբրեւ արդիւնք առաջին նստաշրջանէն ստացուած փորձառութեան եւ իր այս եզրակացութեան, կ'առաջարկուի Ջ՛ Ընդհ. Ժողովին,

ա- Կուսակցութեան փրեսթիժին եւ հասարակութեան չահերուն չվնասելու նախանձախնդրութեամբ՝ հրաժարիլ ընկերներու թեկնածութիւնը պաշտպանելէ, եթէ չկան յարմարագոյններ,

բ- Պաշտպանել անպայման թուրքերէնի հմուտ ընկերներու թեկնածութիւնը։ յարմարագոյն ընկեր չգտնուած պարագային՝ նախընտրել մեր տեսակէտներուն մօտ տեմոքրաթիք սկզբունքներու տէր ոչ-դաշնակցական անհատներ,

գ- Թեկնածուներու անուանումը չձգել տեղական կազմերուն, այլ Թուրքիոյ Ռայոնական ժողովին։

դ- Հետամտիլ հայ երեսփոխաններու թիւը ընդլայնելու փարլամէնթին մէջ։

ե- Դաշնակցական երեսփոխաններէն փարլամէնթին մէջ ունենալ ուրոյն խմբակ եւ պատրաստել զանոնք արտայայտելու իրենց ինքնութիւնը ու դաշնակցական տեսակէտները եւ, համաձայն կուսակցութեան կողմէ կազմուած գործունէութեան նոր պլատֆորմի, ի հարկին գործակցիլ Իթթիհատին ու խորհրդարանական ազատական տարրերու հետ։

զ- Պարտադիր դարձնել դաշնակցական երեսփոխաններու հաւաքական պատասխանատուութիւնը թէ՛ կուսակցութեան առջեւ՝ իրենց գտնուած վայրի կեդր. մարմինին միջոցով եւ թէ իրենց գործունէութեան մէջ, միաժամանակ պահելով սերտ յարաբերութիւն իրենց ընտրական չրջանին հետ։

է- Երեսփոխանները ընտրական ֆոնտին կը մասնակցին որոշ գումարով՝ փոխադարձ համաձայնութեամբ որոշելով զայն համապատասխան մարմինին հետ, իսկ իրենց անդամավճարները ըստ սակի կը վճարեն իրենց գտնուած եւ ապրած վայրի տեղական մարմնին իբրեւ սոսկական անդամներ կազմակերպութեան։

Զ. Բանաձեւ

Աչքի առջեւ ունենալով Ռուսաստանի ներկայ իրադրութիւնն ու անոր յեղափոխական-քաղաքական պայմանները, ինչպէս նաեւ հայ ժողովուրդի վիճակը,

Շրջանային ժողովը յանգեցաւ հետեւեալ եզրակացութեան.

ա- Ռուսաստանի ներկայ ռեժիմին տակ գաղտնի գործունէութիւն միայն կրնայ ունենալ կուսակցութիւնը, ինչպէս երբեմն Թուրքիոյ մէջ, եւ միեւնոյն կազմակերպական ձեւը, մնալով սակայն պատրաստական դիրքի մէջ՝ առանց երբեք նախայարձակ եւ յառաջապահ ըլլալու։

բ- Արտակարգ պարագաներու տակ — ինչպէս էին անցեալին մէջ հայ-թաթարական ընդհարումներն ու եկեղեցական կալուածներու գրաւումը — կուսակցութիւնը հրապարակ կու գայ յանուն ժողովրդային իրաւունքներու պաշտպանութեան։

գ- Իբր իլլեկալ կազմակերպութիւն, հասարակական լեկալ գործօններուն մէջ — մամուլ, Զեմստւօ, եւայլն — չկրնալով ուղղակի մասնակցիլ, անուղղակի միջոցներով կը ջանայ ապահովել իր մասնակցութիւնը։

Միւս կողմէ ընդունելով որ ինչպէս կովկասի արտայայտութիւնը կը ներգործէր Թրքահայ յեղափոխական տրամադրութեան վրայ, այնպէս ալ Թրքահայ հասարակութեան եւ ընկերներու տրամադրութիւններն ու չարժումները ունին իրենց նշանակելի ներգործութիւնը Ռուսաստանի ընկերներու եւ յեղափոխական տրամադրութեան եւ անոնց վիճակին վրայ։

Շրջանային ժողովը կ'առաջարկէ.

ա- Ցանուն կուսակցութեան ուղղել իր հանդիսաւոր ողջոյնները ու յարգանքը բոլոր այն ընկերներուն՝ որոնք բանտերու խորչէն Թէ յեղափոխական պատնէշին վրայէն իրենց պայքարի գործն ու աղաղակն է որ կը հնչեցնեն բովանդակ տառապող աշխատաւորութեան եւ քաղաքակիրթ մարդկութեան։

բ- Կոչ ընել Թրքահայ ընկերներու եւ առհասարակ ինտելիգենցիային, որպէսզի ո՛չ միայն աւելի ուժեղ թափով առաջ տանի եւ կատարէ բարոյական ու նիւթական աջակցութեան այն համեստ գործը՝ որուն ձեռնարկած է, այլեւ չանայ ստեղծել իր չարքերուն մէջ զոհաբերութեան այն բարձրօրէն գաղափարական մթնոլորտը՝ որուն յղացողն ու գործադրողն եղան դեռ երէկ Ռուսաստանի հայ ինտելիգենցիայի լաւագոյն տարրերը՝ իրենց անձնազոհութեան կազդուրիչ օրինակով։

ՆԻՍՏ Է.

14 Յուլիս, Հինգշաբթի առաւօտ

Ժողովին ներկայ էին իրաւասու ձայն ունեցող պատգամաւորէն 11, խորհրդակցական ձայնով՝ 3, հրաւիրուած ընկերներէն 2, կեդր. Կոմիտէէն 2։

Ստացուած ըլլալով Պրուսայի, Ջէնկիլճէրի եւ Սկիւտարի պատգամաւորներու վկայականները, ընտրութեան պարագաները օրինաւոր նկատուեցան։ Իսկ ինչ կը վերաբերի Պրուսայի պատգամաւորին վճռական ձայն տալու առաջարկին, ժողովը դարձեալ բաժնեց կեդր. Կոմիտէի կարծիքը, նկատելով որ դեռ հազիւ մէկ ամիսէ ի վեր Պրուսայի կազմը լրացուցած է իր անդա-

մական ցեղը եւ հետեւաբար չի կրնար իրաւասու ձայնի իրաւունք ստանալ։

Օրակարգ՝ Պարսկաստան.— Պարսկաստանը վերածնուելու ընդունակ երկիր մը չէ։ մինչեւ անոր վերածընուումը՝ դրացի եւ քաղաքակիրթ այլ պետութեանց թաթը կը հասնի արդէն եւ կը բռնէ զայն, ինչպէս օրինակները ցոյց կու տան։ Պարսկական յեղափոխութիւնը մանաւանդ — իսկական ժողովրդական յեղափոխութիւն մը չէ, այլ ազդեցութեան (ներքին թէ արտաքին ազդակներու) տարածման եւ տիրապետութեան բախում. եթէ այդպէս չըլլար՝ երկուան կռուող «ազատական»ները չպիտի տեսնէինք ռէակսիոնների դերին մէջ։ Գոյութիւն ունեցող պայմաններուն մէջ՝ մօտաւոր անցեալին մէջ մեր ըրած ճիգերը առանց անոր ալ արդէն շատ եղան եւ անհամեմատ թէ՛ մեր ուժերուն եւ թէ գործին ունեցած կարեւորութեան։ Եւ քանի որ երեք տարուան ճիգերը ո՛չ մէկ յոյս ներշնչեցին երկրին բարեկարգութեան ի նպաստ, կը մնայ այլեւս չկլանուիլ, եւ նուիրուիլ հայ ժողովրդեան ինքնապաշտպանութեան գործին՝ որ տիրող պայմաններուն հարկադրութեամբ իսկ ամենակենսական խնդիր մը կը դառնայ եւ արդէն այդքանն իսկ մեծ ծառայութիւն մը պիտի ըլլար սահմանադրութեան։ Նոր ստեղծուած անցողական կացութեան մէջ, երբ գահընկէց Շահը կ՚ուզէ յափշտակել իր աթոռը, անոր դէմ պայքարիլը նոյնքան կարեւոր է, քանի որ այդ յետադարձ շարժումը անմիջական կապ ունի Պարսկաստանի ազատական տարրերու կեանքին հետ եւ մասնաւորապէս հայ ժողովուրդի կեանքին հետ, որուն ճիգերովն էր որ տապալեցաւ Շահը։ Կ՚արժէ նաեւ սահմանադրական Թուրքիոյ կառավարութեան ուշադրութիւնն ալ հրաւիրել Պարսկաստանի սահմանադրութեան պահպանման ի նպաստ, քանի որ Ռուսիոյ յառաջացումն ու տիրապետութիւնը Թուրքիոյ արեւելեան սահմաններուն ալ վրայ՝ ինքնին մեծ վտանգ մը կը ներկայացնէ նոյն ինքն Թուրքիոյ համար։ Լեկալ պայմաններու մէջ սահմանադրական պայքարը պէտք է առաջ տանիլ պարսիկ ազատականներու հետ, ուղղելով հարուածները մասնաւորապէս աւատապետներու դէմ, իսկ փարլամէնթին մէջ դաշնակցական երեսփոխանները կ՚ունենան ա՛յն դերն ու թաքթիքը՝ ինչ որ պիտի ունենան դաշնակցական երեսփոխանները օսմ. փարլամէնթին մէջ։

Հիմնուելով այս տեսակէտներուն վրայ, Շրջ. ժողովը կ՚որոշէ, հասնելով այն եզրակացութեան

ա- Որ Պարսկաստան՝ մէկ կողմէ անընդունակ վերածնելու, միւս կողմէ ենթակայ պետութեանց կողմէ տիրապետման անմիջական ու անխուսափելի վտանգին։

բ- Որ պարսկական յեղափոխութիւնը չունենալով իսկական ժողովրդական յեղափոխութեան բնոյթ՝ աւելի ներքին թէ արտաքին ազդակներու կողմէ առաջացուած ազդեցութեանց պայքար մըն է, ինչպէս փաստերը ցոյց կու տան։

գ- Որ այս պայմաններուն մէջ՝ Դաշնակցութեան բերած մասնակցութեան չափը մօտաւոր անցեալի մէջ առանց անոր ալ արդէն իր ուժերէն բարձր էր ու չնախատեսուած,

Շրջանային ժողովը կ՚որոշէ,

ա- Սահմանադրութեան պահպանման համար աջակցիլ՝ տեղական ուժերու ներած սահմաններուն մէջ, առանց ամբողջ կուսակցութիւնը կլանելու այդ գործով։

բ- Ինքնապաշտպանութիւնը նկատելով կուսակցութեան առաջնակարգ զբաղումներէն մէկը, ըստ այնմ ուշադրութիւն դարձնել եւ ընթացք տալ՝ ինչ որ իր կարգին պիտի նպաստէ նոյնինքն սահմանադրութեան պահպանման։

գ- Պարսկաստանի սահմանադրութեան պաշտպանութեան գործին մէջ չհաագրգռել երիտասարդ Թուրքիան եւս, նկատելով որ Ռուսիոյ տիրապետութիւնը Թուրքիոյ արեւելեան սահմաններուն վրայ՝ վտանգ մըն է Թուրքիոյ ամբողջութեան դէմ։

դ- Նորմալ պայմաններու մէջ, փարլամենթին մէջ թէ անկէ դուրս սահմանադրութեան պահպանման շուրջը գործակցիլ պարսիկ ազատական տարրերու հետ, ճիշդ այնպէս՝ ինչպէս Թուրքիոյ մէջ տեղի կ՚ունենայ։

Աչխատաւորական.— I.- Արհեստակցական եւ այլ նման միութիւններու «կուսակցական» ըլլալու տեսակէտը պաշտպանեցին ընկերներէն ոմանք՝ հիմնուելով հետեւեալ տեսակէտներուն [վրայ]։

Անկուսակցական թէ կուսակցական ըլլալու պարագան տեղէ տեղ կը տարբերի, հետեւաբար Ընդհ. ժողովը պէտք չէ որ բացարձակ որոշում տայ այդ մասին, իբր ուսումնասիրուած եւ եզրակացութեան յանգուած խնդիր, այլ այդ որոշումը պէտք է թողուլ տեղական ընկերներուն կամ Շրջ. ժողովներուն։ Արդէն ընկերվարական կուսակցութիւն մը ուժ ներկայացնելու համար հարկ է որ աչխատաւորական կազմ եւ ուժ ունենայ, իսկ այդ պարագային կազմուած միութիւնները ինքնին կուսակցական կ՚ըլլան։ Արհեստակցական եւ այլ միութիւնները կ՚ընդունին կուսակցութեան կանոնագիրը, որով քաղաքական եւ այդ խումբերու մէջ առանձին տարբերութիւն ու խորութիւն չի դներ, երկուքն ալ դաշնակցական օրինաւոր խմբեր են, հետեւաբար իրը դաշնակցական օրինաւոր խմբեր են, հետեւաբար իրը դաշնակցական պարտք է մօտենալ անոնց։ Կայ նաեւ այդ խումբերու դաստիարակութեան հարցը, որ կուսակցական հողի վրայ եւ կուսակցութեան աչխարհահայեացքով պէտք է կատարուի, եւ այն բոլոր անպատեհութիւնները որ կուսակցական հողի վրայ կազմակերպելուն մէջ կայ. կայ նաեւ անկուսակցական հողի վրայ կազմակերպուած [ըլլալու] պարագային։ Սոցիալ դեմոկրատներն ալ, բանուորները անկուսակցական հողի վրայ կազմակերպելու անունով, մօտեցած է կուսակցական հողի վրայ

կազմակերպման։ Կուսակցական հակամարտութիւնները կը դադրին այն ատեն միայն՝ երբ կուսակցութիւնները դադրին աչխատաւորական դատը ներկայացնելէ կուսակցութեան եւ կուսակցական չահերուն ծառայեցնելէ եւ մօտենան աչխատաւորութեան՝ զուտ անոր չահերուն պաշտպանութեան տեսակէտով։ Աչխատաւորական հետեւողական քաղաքականութիւն մը մշակելու համար սիսթեմաթիք փրոփականտի պէտք կայ. իսկ անոր մասին որոշ պահանջներ կրնանք գծել այն պարագային՝ երբ ուսումնասիրուած է խնդիրը եւ կանոնաւոր վիճակագրութիւններ կան մեր առջեւ. այդ բանը ընելու համար ալ ձեռնհաս եւ ազատ ընկերներ պէտք է յատկացնել։

II.- Ընդունելով հանդերձ որ կուսակցութիւնը բացարձակ որոշումով մը չվճռէ խնդիրը արհեստակցական եւ նման միութիւններու կազմակերպումը կուսակցական կամ անկուսակցական հողի վրայ, սակայն Թուրքիոյ եւ Ռուսիոյ ներկայ պայմանները ի նպաստ անկուսակցական հողի վրայ կազմակերպելու քաղաքականութեան կը խօսին։ Մենք չենք կրնար պարտադրել որ դաշնակցական չեղող մը՝ անպայման ընդունի Դաշնակցութեան ծրագիրն ու տեսակէտը՝ իր չահերու պաշտպանութեան դիւրութենէն չզրկուելու համար. այդ կարգի բանուորները առ առաւելն մենք կ՚առնենք մեր քաղաքական խումբերուն մէջ։ Ամէն տեղ ալ, չատ քիչ բացառութեամբ, բանուորական միութիւնները կուսակցութեան մէջ չեն մտներ եւ կը մնան սոսկական բանուորական միութիւններ։ Բանուորական չահը միշտ պէտք է նախադասել կուսակցութեան չահերէն։ Բանուորական կազմակերպութիւններ առաջացնելու համար, տգիտութենէն զատ, երկու գլխաւոր դժուարութիւններ կան — ազգային եւ կուսակցական. որպէսզի հակամարտութիւններ առաջ չգան՝ հարկ է որ անոնք կազմակերպուին առանց կուսակցական խտրութեան՝ մէկ կուսակցութեան մէջ. այլապէս կուսակցական թէ ազգային համոզումի հողի վրայ պիտի առաջանան պառակտումներ, ինչպէս եղած է մօտաւոր անցեալին կովկասի մէջ, ու մանաւանդ մեր շրջանին մէջ, ուր թէ՛ դաշնակցականները եւ թէ այլ խմբակցութիւններ փորձած են կազմակերպել բանուորները կուսակցական հողի վրայ, ինչ որ գործին յաջողութեան վնասած եւ ներկայի աչխատանքները դժուարացուցած է մեծապէս։

Եղած այս արտայայտութիւններէն յետոյ, ժողովը հետեւեալ որոշման յանգեցաւ.

Մեկնելով այն հիմնական տեսակէտէն որ՝ Դաշնակցութիւնը իր փրոփականտի եւ աչխատութեան կարեւոր մէկ մասը պիտի նուիրէ աչխատաւորութեան կազմակերպման, անոր տնտեսական թէ քաղաքական չահերու պաշտպանութեան իսկ համար, եւ ընդունելով որ այդ աչխատանքները պէտք է տարուին այնպիսի թաքթով ու ուղղութեամբ՝ ուրկէ աչխատաւորութիւնը օգտուի, Շրջանային ժողովը կ՚որոշէ,

ա- Բանուորական, արհեստակցական եւ այլ այս կարգի միութիւններու կազմակերպումը պարտադիր աչխատանքներէն մէկը նկատել կուսակցութեան բոլոր շրջանի մարմիններուն եւ ըստ այնմ գծել որոշ պարտականութիւններ։

Միւս կողմէ, ընդունելով որ այդ միութեանց կազմակերպման ձեւը տակաւին ուսումնասիրութեան արժանի եւ իրական կեանքի տալիք փորձառութեանց կարօտ խնդիր մըն է, կ՚առաջարկուի Զ՟ Ընդհ. Ժողովին՝ որ առանց իր բացարձակ եւ վերջնական խօսքն ըսելու այդ մասին, որոշ ժամանակաշրջանի մը համար, կովկասի թէ Թուրքիոյ բանուորական, արհեստակցական եւ այլ միութեանց օգտին տեսակէտով՝ ընդունի անկուսակցական հողի վրայ կազմակերպելու թաքթիքը եւ հրահանգէ կազմակերպութեան մարմիններուն։

բ- Կազմակերպել միութիւնները միջազգային հողի վրայ՝ ուր բանուորները զանազան ազգերէ կը բաղկանան, իսկ Ազգային՝ ուր բանուորութիւնը մէկ ազգի պատկանող անհատներէ կը բաղկանայ, ըլլան անոնք հայ թէ տարբեր ազգութեանց պատկանողներ, առանց պարտաւորիչ ընելու անոնց ընդունիլ Դաշնակցութեան ծրագիրն ու թաքթիքը. դաշնակցական ընկերները կը ջանան հետզհետէ անոնց ծանօթացնել Հ.Յ.Դ. ծրագիրը, մղելով զանոնք քաղաքական-ընկերային նպատակներու իրագործումին եւ բանուորական օրէնսդրութիւններ առաջացնելու նպաստող աչխատանքներու։

ՆԻՍՏ Զ.

14 Յուլիս, Հինգչաբթի, կէսօրէ ետք

Ժողովին ներկայ էին իրաւասու ձայն ունեցող 11, խորհրդակցական ձայնով 3 պատգամաւորներ, կեդր. կոմիտէի մնացած անդամներէն ներկայ՝ 2, հրաւիրուած ընկերներէն 1։

Օրակարգ ունենալով կազմական կանոնագրի փոփոխութեան առթիւ որոշելիք կարգ մը էական անհրաժեշտութիւն ներկայացնող կէտերը, առաջարկուեցաւ քննութեան ենթարկել նախ [Դաշնակցութեան] Խորհուրդի գոյութեան խնդիրը։

Պատգամաւոր ընկերներէն ոմանք Խորհուրդի գոյութեան դէմ արտայայտուեցան՝ հիմնուելով այն պատճառաբանութեան վրայ թէ՝ Խորհուրդը իր կազմով եւ պարտականութիւններով ապակեդրոնական սկզբունքին անհամապատասխան մարմին մըն էր որ գոյութեան իրաւունք չունի։ Այս պատճառաբանու-

թեան դէմ՝ Խորհուրդի պէտքին վրայ չեչտուեցաւ, որ Ընդհ. Ժողովի չգոյութեան պարագային, անակնկալ ժամանակներ կը գումարուի եւ որոշումներ կու տայ, դատական խնդիրներու ընթացք կու տայ եւ կրնայ օգտակար ըլլալ. որպէսզի Խորհրդի պատասխանատուութիւնն ու ամբողջութիւնը պահուած ըլլայ, օգտակար պիտի ըլլար զայն ընտրել ուղղակի Ընդհ. Ժողովէն, առանց Բիւրոյի անդամներու մասնակցութեան։

Ժողովի նախագահը իր պատգամաւորի ձայնէն օգտուելով յայտնեց որ իրեն եւ պատգամաւոր ընկերներէն չատերուն կը պակսի Խորհուրդի գոյութեան իրաւունքին, անոր կատարած ու կատարելիք դերին վերաբերմամբ ծանօթութիւններ. այս պարագային՝ Խորհուրդը կը թուի օգտակար ըլլալ՝ ի հարկին Ընդհ. Ժողովին փոխարինելու դերովը միայն։

Խնդիրը քուէի դրուելով՝ սկզբունքով ընդունուեցաւ «առանց Բիւրոյի անդամներուն մասնակցութեան» Ընդհ. Ժողովէն ընտրուած Խորհուրդի մը գոյութիւնը»։

Ցետոյ անցնելով Խորհուրդի պարտականութեանց ճշդման խնդրին, ընկեր Ատոմ[10],— նոր եկած ժողովին — դիտել տուաւ որ ժողովը սխալ որոշում մը տուած է, ըստ որում առանց մարմնի մը պարտականութիւնները ճշդելու, կարելի չէ անոր գոյութիւնը որոշել. գուցէ վիճաբանութեանց ընթացքին ժողովը այն եզրակացութեան հասնի թէ՝ Խորհրդին տրուելիք պարտականութիւնները չկան եւ տրուած որոշումը չեղեալ նկատուի։ Այս պատճառաբանութեամբ ալ, ըստ էութեան խօսելու համար խօսք ուզեց։

Ընկեր Արամ[12] դիտել տուաւ որ երբ խնդիրը ըստ էութեան որոշուած է, այլեւս գոյութեան եւ չգոյութեան հարցը չի կրնար վիճաբանութեան առարկայ դառնալ, կը մնայ Խորհուրդի պարտականութիւնները ճշդել եւ անցնիլ։

Ընկեր Ատոմ իր միտքը կրկնեց, աւելցնելով որ այդ պարտականութիւնները ճշդած պարագային անգամ հարցին պիտի մօտենանք ըստ էութեան ու չարունակեց խօսիլ։

Ընկեր Արամ պահանջեց նախագահէն յարգել նախորդ որոշումը, եւ արգիլել ըստ էութեան խօսելէ։

Նախագահը դիտել տուաւ որ ժողովը բան մը չի կորսընցներ ընկեր Ատոմը լսելով, քանի որ պատգամաւորներէն մէկ մասին անծանօթ է հարցը. եթէ ժողովը յանգի այն եզրակացութեան որ Խորհուրդին տալիք պարտականութիւններ չունինք, ինքնին նոյն մարմինը եւ քիչ առաջ տրուած որոշումը կը կորսնցնէ իր ուժը։

Ընկեր Արամ հակաօրինական գտնելով ըստ էութեան խօսուելու թոյլտուութիւնը, ցոյնափ ժողովը հաւաքաբար չէ չեչտած այդ պէտքը, մեկնեցաւ ժողովէն։

Ժողովը չարունակեց լսել ընկեր Ատոմը նոյն խընդրին չուրջը, որ հետեւեալ պատճառաբանութիւնները մատնանշեց,— Խորհուրդը մարմին մըն է, որ ոչ-մէկ հաւաքական գոյութիւն ունի եւ յարաբերութիւն ունի Բիւրոյին եւ կեդր. Կոմիտէներուն հետ, որ յանկարծ պատահաբար գումարուելով կու գայ կուսակցութեան անունով որոշումներ տալու։ Ասկէ առաջ Խորհուրդ անունին տակ գոյութիւն առած մարմինները իրենց պարտականութիւնները չեն կատարած, որովհետեւ ոչ մէկ ատեն լրիւ կազմ ունեցած են եւ կանոնաւորապէս հաւաքուած։ Բիւրոյական պարտականութիւնը մէկ ընկերէ մ'առնելով միւս ընկերոջ մը տալով, կամ մէկ ընկեր մը ասկէ անդին փոխադրելով օգտակար գործ մը ըրած չենք ըլլար։ Ընդհ. Ժողովէն ընտրուած Խորհուրդն ալ իր պարտականութեան գլուխը չպիտի մնայ, քանի որ նոյնինքն Ընդհ. Ժողովէն բխած մարմիններն անգամ այս կամ այն պատճառներով, իրենց հաւաքական կազմով չեն մնացած, որոնց փոխարինած են Ընդհ. Ժողովէն չբխած ընկերներ։ Այն ընկերները՝ որոնք պատասխանատու չեն Ընդհ. Ժողովի առջեւ, պարզ է որ իրենց պարտականութեան չպիտի մօտենան պատասխանատուութեան զգացումով։ Խորհուրդը համապատասխան չէ նոյնիսկ մեր ապակեդրոնացման սկզբունքին։ Խաղաղ պայմաններու մէջ Խորհուրդի գումարման պէտք չկայ, իսկ յեղափոխական ժամանակներու մէջ, մինչեւ անոնց հաւաքուիլը, արդէն պարագաները կը փոխուին, եթէ երբեք կարենան իսկ ամբողջովին հաւաքուիլ։

Որպէսզի մէկ կողմէ որոշ առաջարկներու չուրջ կատարուած ըլլայ վիճաբանութիւնը, միւս կողմէ աւելի բազմակողմանի կերպով լուսաբանուին ընկերները, ժողովը պարտականութիւն յանձնեց կեդր. Կոմիտէի ընկերներէն Ֆելիքսին՝ պատրաստել Խորհուրդի հաշուական, դատական եւ այլ կարգի էական կէտեր ճշդող նախագիծ մը եւ զեկուցում բերել այդ մասին վաղուան ժողովին։

Ուստի Խորհուրդի գոյութեան եւ անոր յարակից կազմակերպական բաժնի միւս խնդիրները վերապահելով յառաջիկայ նիստերէն մէկուն, ժողովը անցաւ օրակարգի միւս խնդիրներուն։

<u>«Դրօշակի հրատարակութեան վայրը եւ Դաշնակցութեան տան գնումը</u>.— «Դրօշակի» տեղափոխութեան առաջարկին ընդդէմ դիտել տրուեցաւ որ Դաշնակցութիւնը միայն Թուրքիոյ յատուկ կուսակցութիւն մը չէ, այլ նաեւ Կովկասի եւ Պարսկաստանի, որոնք իրենց պայմաններով զանազանութիւններ կը ներկայացնեն. այս պատճառով ալ նպատակայարմար կ'ըլլայ եթէ «Դրօշակ»ը տեղափոխելու առաջարկ չներկայացնէր Ընդհ. Ժողովը, այլ միայն ժամանակաւոր կարգադրութիւններ ընէր։ Նոյնիսկ աւանդութեանց պահպանմանն իսկ համար փափաքելի է որ «Դրօշակ»ը մնայ Ժընեւի մէջ եւ թերթին գոյութիւնը չարունակուի։

Միեւնոյն պատճառաբանութիւնով ժողովին մեծամասնութիւնը մօտեցաւ նաեւ Դաշնակցութեան տան գնման առաջարկին։

Օրակարգի այս երկու առաջարկ-հարցերուն դէմ ընկերներէն ոմանց այն առարկութեան թէ՝ հարկ չկայ միայն աւանդութեանց յարգանքին համար այդքան զոհողութիւն ընել, որ չօշափելի ո՛չ մէկ արդիւնք կապած է իր հետ, պատասխանուեցաւ որ կեանքի մէջ կան րոպէներ եւ աքթեր, որոնք մաթեմաթիքական հաշուի հետ կապ չունին ու կան զգացողական այնպիսի տպաւորութիւններ ու գործեր՝ որոնք կ'առաջացնեն գեղեցիկ արդիւնքներ։

Հարցը քուէի դրուելով 2-ի դէմ 9 ձայնով որոշուեցաւ.

ա- «Դրօշակ»ը պահել Ժընեւի մէջ, իսկ եթէ այս կամ այն պատճառներով անխուսափելի դառնայ անոր տեղափոխութիւնը, ընել ժամանակաւոր կարգադրութիւն միայն, հրատարակութեան միակ վայր ընդունելով Ժընեւը։

բ- «Դաշնակցութեան տան» գնման առաջարկը Շրջ. ժողովը կը գտնէ համակրելի, այդ հաստատութիւնը ապագային Դաշնակցութեան իբր միւզէօն եւ ուսանողութեան ներշնչարան ծառայեցնելու գաղափարով։ Եթէ այս առաջարկը բերող նախաձեռնարկ մարմինն տրամադրած միջոցները անբաւական ըլլան, մեր չըրջանն ալ կը բերէ մասնակցութեան իրեն հնկած բաժինը։

<u>Փոխադարձ օգնութեան սնտուկ</u>.— Շրջ. ժողովը կ'առաջարկէ մէկ կողմէ սկսիլ այս գաղափարին իրականացման համար աշխատիլ, միւս կողմէ խնդիրը ուսումնասիրութեան ենթարկել՝ ամբողջ կազմակերպութեան մէջ ճեռնարկին միօրինակ ճեւ մը տալու համար։ Միւս կողմէ մեր չրջանի պատգամաւորները իրենց դարձին պարտականութիւն պէտք է զգան զայն իրականացնելու հետամտիլ եւ յառաջիկայ Շրջ. ժողովին բերուած արդիւնքին նայելով կազմել միօրինակ կանոնագիր մեր չրջանի համար, որպէսզի կարելի ըլլայ Ընդհ. Ժողովին եւս ներկայանալ գործնական եւ փորձառական որոշ արդիւնքով։

Նիստը փակուեցաւ որոշեալ ժամուն։

16.- Սաննագը՝ գաւառն է, իսկ գազան՝ գաւառակը։

ՆԻՍՏ Է.

15 Յուլիս, Ուրբաթ առաւօտ

Ժողովին ներկայ էին իրաւասու ձայնով 12, խորհրդակցական ձայնով 3 պատգամաւորներ, կեդր. Կոմիտէի մնացեալ անդամներէն 1։

Վաւերացուեցան նախորդ նիստերու արձանագրութիւնները։

<u>Նահանգային ինքնավարութեան, հարկային սիստեմի եւ յարակից քանի մը հարցերու մասին ընկեր Ատոմի յանձնած աշխատութիւնը լրացած եւ պատրաստել յանձնարարուած նախագիծը բերուած ըլլալով՝ ժողովը նախ ամբողջութեամբ լսեց զայն եւ չօշափուած իւրաքանչիւր խնդրի մասին արտայայտուեցաւ. թեթեւ փոփոխութիւններով իր ամբողջութեան մէջ իւրացնելով զայն որոշուեցաւ կցել Շրջ. Ժողովի որոշումներուն՝ Ընդհ. Ժողովի ներկայացուելու համար։</u>

<u>Դաշնակցութիւնը եւ կառավարութիւնը</u>

<u>Նահանգային ինքնավարութիւնը կամ իրաւունքներու ընդլայնումը</u>

Ներկայ պայմաններուն այդ պահանջով հրապարակ գալը վտանգաւոր է։ Եթէ արտակարգ կեդրոնացումը կամ ո'չ-ապակեդրոնական ռեժիմը չի զարգացներ, կամ աւելի ճիշդը կը խեղդէ նահանգային նախաձեռնութեան ոգին, կեդրոնը գրեթէ ամբողջովին կը լափէ նահանգներու եկամուտները։ Ինչպէս սահմանադրական առհասարակ կարգերը՝ նոյնպէս եւ նահանգային ապակեդրոնացումները չեն ծառայեր ժողովրդական շահուն՝ մինչեւ որ պետական քաղաքականութիւնը չփոխուի, աւատականութիւնն ու հարստահարիչ տարրերը տիրող ու ղեկավար ըլլալէ չդադրին եւ իրաւունքներու ու պարտականութիւններու համեմատական բաշխման հիմք չընդունուի ու գործնական կիրառութիւն չստանայ։

Ամբողջ հայկական կամ հայաբնակ գաւառներու մէջ հազիւ երկու կամ երեք գազա, մի կամ երկու սանճագ[16] գտնուին՝ ուր հայ-քրիստոնեայ տարրը բացարձակ մեծամասնութիւն կազմէ եւ վճռող ձայնը կարողանայ ապահովել։

Առհասարակ ճնշող մեծամասնութիւնը, մանաւանդ ներկայ նահանգային վարչական չրջաններու բաժանումով, ոչ-հայ քրիստոնեայ տարրերը կը կազմեն եւ ընտրութիւններու մէջ ճնշող ազդեցութիւն կը գործեն աւատական ու հարստահարիչ տարրերը։

Մենք չպիտի պաշտպանենք անուշտ նահանգա-

պետներու անձնաւորութեան վրայ կեդրոնացնել ապակեդրոնացումը կամ իրաւունքներու ընդլայնումը, որովհետեւ նախ նահանգապետներու ընտրութեան եւ կեդրոնին պաշտպանութեան անհրաժեշտ պայմաններու մասին ապահովութիւն չունինք, ուստի եւ ատիկա պիտի ըլլայ երկայրի սուր· երկրորդ՝ անհատի, անձնական իրաւասութեանց կեդրոնացումը կը հակասէր մեր վարդապետութիւններուն։

Նահանգային ինքնավարութիւնը կեդրոնացած պիտի ըլլար նահանգային ընդհանուր ժողովներով, այդ ժողովներու խորհրդակցական որոշումներուն ալ օրէնսդրական ուժ տալով։

Արդ, երեւակայել պէտք է պէկերով, էշրաֆներով, հարստահարիչ ու բացարձակ ո՛չ-հայ քրիստոնեայ մեծամասնութիւնով բաղկացած նահանգային ընդհանուր ժողովները, որոնք որոշումներ, օրէնքի ուժ ունեցող կարգադրութիւններ պիտի կայացնեն իրենց պատկանած նահանգին համար։ Անոնք են որ տուրքեր պիտի սահմանեն նահանգային կրթական գործին համար, հաղորդակցութեանց միջոցներու համար, երկրագործութեան, վաճառականութեան, արհեստներու զարգացումին նպաստումին համար։ Կասկած կա՞յ որ այդ տուրքերը մեծ մասամբ չվիտի բաչխուին հայ-քրիստոնեայ աշխատաւոր ժողովուրդին առանց այն ալ կքուած քամակը ճնշելու համար· կասկած կա՞յ որ հայէն չվիտի գանձեն քուրտին, թուրքին, պէկին ու հարստահարիչին տունը, թաղը, գիւղը չէնցնելու, անոնց ճանապարհներ բանալու եւ քամակը պարարտացնելու համար։

Աչքի առջեւ ունենալով այս բոլոր հիմնական վտանգաւոր պայմաններն ու հանգամանքները պէտք է աշխատիլ՝

Ա. Փոխել կառավարութեան քաղաքականութիւնը հանդէպ աւատական, հարստահարիչ տարրերու։

Բ. Մտցնել ազգերու համեմատական չափով իրաւանց եւ պարտքերու բաչխումը։

Գ. Համեմատականութեան չափերու հիմքը ընդունիլ ո՛չ թէ նահանգներու, սանճագներու, գազաներու ազգաբնակութեան թիւը՝ այլ թուրքիոյ ընդհանուր բնակչութիւնը կազմող ազգերու ուրոյն ընդհանուր թիւերը։

Դ. Նահանգային, գաւառային, գաւառակային եւ համայնքային չրջանակներու նոր բաժանումը կատարել։

Ե. Փոխել նահանգային ընդհանուր ժողովներու ընտրութեանց սիստեմն ու ցեղը։

Իսկ նահանգային եւ անոնց ստորաբաժանեալ ներկայ չրջանակներու փոփոխութեան անհրաժեշտութիւնը ընդունիլ՝ եւ նոր բաժանումները նպատակայարմար կարենալ կատարել տալու համար, նախ ուսումնասիրած պատրաստի ունենալ աշխարհագրական, ազգագրական, տնտեսական անպատեհութիւնները ու առաւելութիւնները ճչդող վիճակագրութիւնները։

Անհրաժեշտ է նաեւ այժմէն կուսակցական գործունէութեան մէջ մտցնել նահանգային ընդհ. ժողովներու ընտրական պայքարն ու զբաղումները։

Դ.— Հարկային սիստեմի բարեփոխումը (աշարի խափանումը, յառաջատուական տուրքի հաստատումը, եւայլն)

Քանի որ հարկային սիստեմի բարեփոխում ըսելով կը հասկցուի աշարի[17] խափանումը եւ յառաջատուական տուրքի հաստատումը, այս երկուքն ալ իրրեւ անմիջական պահանջ ներկայացնելը անգործնական ու աննպատակայարմար է։ Անգործնական ու անյարմար է, որովհետեւ երկուքին համար ալ մեր երկրին մէջ դեռ ուսումնասիրութիւն ու վիճակագրութիւն գոյութիւն չունին եւ առանց հիմնական ուսումնասիրութեան եւ վիճակագրութիւններու, միմիայն փորմիւլներու կըրկնութիւնով բաւականանալը, եթէ նոյնիսկ օրէնսդրական իշխանութիւնը բարեյաջողութիւն ունենայ՝ անմիջական ու գործնական արդիւնք չի կրնար ունենալ։

Եթէ անվիճելի իրականութիւն մը կայ՝ այն ալ աշարի տուրքի կիրառութեան ձեւն ու սիստեմն է՝ որ գործ կը դրուի իբրեւ վաճառք աճուրդի դրուելով ու ծախելով։ Ամէնէն առաջ աշարի իլթիզամն ու աճուրդը խափանելու է։ Պէտք է գտնել միջին թիւեր ամէն մէկ գիւղի, եթէ կարելի է նաեւ ամէն մէկ արտի տարեկան աշարի փոխարժէքը որոշել, կարենալու համար այդ որոշեալ փոխարժէքը գիւղի համայնքին (ու եթէ կարելի է ամէն մէկ արտի հողատիրոջ) վրայ հաշուելու եւ գանձելու համար։ Աշարը պէտք է հաշուել զուտ բերքի՝ եւ ո՛չ արդէն աշարը վճարուած սերմի խառնուրդի վրայ։ Եթէ գիւղի կամ համայնքի վրայ պիտի հաշուըւի, յատկացեալ գումարը համայնքին կամ միայն հողատէրերուն, ըստ հողի քանակի· արդար բաչխումին համար ալ օրէնսդրական բաւարար միջոցներ գծել անհրաժեշտ է։

Նախքան սահմանադրութեան վերյայտարարութիւնը Մակեդոնիոյ համար ընդունուած եւ գործածուած աշարի համեմատական տանելի դրութիւն մը կայ, որն Իթթիհատի կուսակցութիւնն ալ ընդունեց եւ իր ծրագրին մէջ մտցուցած էր։ Եթէ այդ դրութիւնն իսկ ընդունիլ տրուի ասիական նահանգներուն համար, կարեւոր թեթեւացում ու յաջողութիւն պէտք է նկատել։

Աշարի այս ոչ ըստ էութեան՝ այլ տանելի ձեւական փոփոխութեանը համար պէտք է աչխատիլ ընդունիլ տալ նաեւ յառաջատուական տուրքի հաստատութեան համար անհրաժեշտ ուսումնասիրութիւններն ու վիճակագրութիւնները կատարել՝ պատկանեալ նախարարութեան կողմէ։

Եթէ այս ուսումնասիրութիւնն ու վիճակագրութիւ-

17.- Աշար՝ հողային բերքի տասանորդ տուրք։

նը կատարել որոշուի փարլամենթական առաջին քառամեակի այս վերջին նստաչրջանին մէջ, իսկ ուսումնասիրութիւնը լրիւ կատարուի երկրորդ քառամեակի ընթացքին, այդ ալ կարեւոր յաջողութիւններէն մէկը կարելի է սեպել։ Եւ որովհետեւ գիտենք թէ պետական պաչտօնէութեան մէջ հազուադէպ են այդ աչխատութիւնը բարեխղճօրէն կատարելու ընդունակներ, կուսակցութիւնը իր վրայ պիտի վերցնէ իր պատգամաւորներու եւ մարմիններու կամ ձեռնհաս անդամներու միջոցով, առնուազն մէկ երկու նահանգներու մէջ կատարել անպաչտօն կամ կիսապաչտօն բազմակողմանի ուսումնասիրութիւն յառաջատուական տուրքի հաստատութեան եւ նախապէս աշարի նոր ձեւի կիրառութեան համար։ Այսպիսի աչխատութեան համար օսմ. պատգամաւորները եւս կարող են ստանալ արձակուրդներու միջոցին տեղւոյն վրայ կատարելի ուսումնասիրութեանց համար անհրաժեշտ դիւրութիւններ, եւ օժանդակութիւններ պետութենէն, ու այդ դիւրութիւններն ու օժանդակութիւնները իրենց կողմէ տրամադրելի ընել ի հարկին եւ կուսակցութեան։

Ե.— Հաղորդակցութեան ճամբաները հայկական նահանգներու մէջ (խճուղի, երկաթուղի)։

Խճուղիները.— Երկու կարգի խճուղիներ կան — մէկը՝ պետական, որ մեծ պողոտաներն են եւ կախուած ուղղակի պետութենէն, միւսը՝ նահանգային, որ ամէն մէկ նահանգի ներքին հաղորդագրութեանց գծերն ըլլալով՝ կապուած են նահանգային իշխանութեանց ինքնավարութիւններու հետ։ Պետական խճուղիներէն 10,000 քիլոմեթր գծերու չինութիւնը յանձնուեցաւ Ֆրանսական՝ Ռուվիէի Ֆինանսական խմբակցութեան։ Դեռ որոշ չէ թէ՝ այդ 10,000 քիլոմեթրին ո՛րքանը հայկական է եւ ո՛ր նահանգներուն է վիճակուած։ Այդ 10,000 քիլոմեթրին միայն միայն 6,000ի չինութեան նախապատրաստութիւնն է որ ձեռնարկած է յանձնառու ընկերութիւնը եւ սակայն այդ 6,000-ին ալ ո՛րքանը հայկական եւ որ նահանգներուն վիճակուած ըլլալը որոշ չէ եւ ենթարկուած է նախարարութեան եւ ընկերութեան հայեցողութեանը կամ կամայականութեանը։ Ցառաջիկային անհրաժեշտ է որ Օսմ. փարլամէնթի դաչնակցական երեսփոխանները զբաղին անհրաժեշտ գծերու ուսումնասիրութիւններով եւ ընկերութեան նախապատրաստութեան ծանօթութիւններով եւ ըստ այնմ հետապնդել նախապատուութիւն տրուելիք գծերու չինութեանը, ճչդելով այս պարագային թէ՝ գծերուն որքանը հայկական եւ որքանը միւս նահանգներու մէջ պիտի չինուի։ Իսկ նահանգային գծերու համար ալ նահանգային կուսակցական չարքերը եւ մարմինները առանձնապէս պէտք է զբաղուին անոնց ուսումնասիրութիւններով ու չինութեան որոշումը նահանգային ընդհ. ժողովներէն անցնելու աչխատանքին։

Երկաթուղիները.— Յարդ հրապարակի վրայ չդրուեցաւ այն տեսակ ուսումնասիրութիւն մը որ՝ հայկական եւ այլ նահանգներու համար անհրաժեշտ նկատուած զանազան երկաթուղային գծերու չինութեան դժուարութիւններն ու առաւելութիւնները, տնտեսական ու քաղաքական, զինուորական պայմանները, դժուարութիւնները յաղթող միջոցները ներկայացնէր եւ ըստ այնմ ալ լուրջ ուսումնասիրութիւններու վրայ հիմնուած զանազան գծերու ծրագիրներ ներկայացնելով կամ ուղղակի եւ կամ փարլամենթական միջոցով կառավարութեան ընդունիլ տալ։ Յարդ կառավարութեան քննութեան եւ բանակցութեան առարկայ եղած գծերը միայն անոնք են՝ որոնք օտար քափիթալիստները, իրենց սեփական չահերէն առաջնորդուած հետապնդած են, իսկ օտարներու կողմէ հետապնդուած ծրագիրներն ալ քննադատութեան առարկայ չեն եղած, առաջնորդուելով կարծես «երկաթուղին թո՛ղ չինուի ի՛նչ պայմաններով եւ ի՛նչ գնով կ՚ըլլայ թող ըլլայ»ի մտայնութենէն։ Ակնարկուած այդ լուրջ ու բազմակողմանի ուսումնասիրութիւնը նախապէս տեղի ունեցած չըլլալուն պատճառով ալ՝ երկու անգամ «ուսումնասիրելու կարօտութեան» պատրուակով փարլամէնթին յետաձգման ենթարկուեցաւ Զէյթլրի ծրագիրը· եւ ներկայացուած միայն մէկ երկու ծրագիրներու մասին ալ ցոյց տրուած սոսկական պաչտպանութեան եւ ոչ-քննադատական-պաչտպանութեան եղանակը նպաստած միւս կողմէ տիրողներու մտայնութեան ուժեղացումին, եւ հետեւաբար ցանկութեան հակառակ ելքին յանգեցաւ բնականօրէն, մինչդեռ քննադատական վերաբերմունքը կը չէզոքացնէր այդ մտայնութիւնը, գիտակցական համոզմունքի հասարակական կարծիք կը ստեղծէր ու առաջ կը բերէր աւելի վստահութեան եւ յաջողութեան չանս։

Զ.— Տնտեսական բարգաւաճման միջոցները.— Մանր ու ժան վարկի ընկերութիւններու, գործակցական միութիւններու հաստատութիւնը գերազանցապէս կապուած է երկրի ընդհանուր տնտեսական դրութիւնը յեղաշրջելու կոչուած հաղորդակցութեան, փոխադրութեան միջոցներու եւ ընդհանուր ապահովութեան հետ։ Բռնազբօսիկ կերպով չեն կարող ստեղծուիլ ու զարգանալ անհատական ու հաւաքական նախաձեռնութեան կարօտ հիմնարկութիւնները՝ եթէ զանոնք քաջալերող մթնոլորտն ու պայմանները չեն ստեղծուիլ։ Այսպիսի հաստատութիւններու մասին առայժմ կուսակցական գրաւոր ու բերանացի, մանաւանդ մամուլի միջոցաւ բաւարար փորձականտ պէտք է կատարել հասարակական գիտակցութիւնն ու նախաձեռնութիւնը նախապատրաստելու եւ առիթէն օգտուելու համար։

Երկրագործական դրամատունը որ հասարակական չարիք մըն է, գուցէ կարելի կ՚ըլլար ցարդ վերցնել՝ եթէ

չարիքը պատկերացնող փաստերու լուրջ ուսումնասիրութեան աշխատանք գործ դրուած ու փարլամենթի ու մամուլի մէջ պայքարը նոյն ուղղութեամբ մղուած ըլլար։

Ինչպէս այս՝ նոյնպէս միւս բոլոր հասարակական կեանքի հետ կապուած հարցերու համար պատրաստի ֆորմիւլներով հրապարակ նետուիլը՝ տիրող մտայնութեան մէջ ո՛չ մէկ տարբերութիւն կ՚առաջացնէ եւ հետեւաբար տիրող ամլութիւնը ջնջելու եւ ստեղծագործական կեանքը սկսելու համար, ամէն բանէ առաջ կուսակցական չարքերու մէջ թէ՛ պատգամաւորական խմբակցութեան մէջ պէտք է ստեղծել սիստեմաթիք աշխատութեան մթնոլորտը ու պարտադրութիւնը։

Է.— Մշակութային (culturel) ինքնավարութիւնը Թուրքիոյ բազկացուցիչ ազգերուն (կրթական խնդիր, բարեգործական հիմնարկութիւններ եւայլն)։

Ինչքան ալ պետութեան եւ ղեկավար տարրերու կողմէն թաքուն ձգտումներ, յայտնի ոտնձգութիւններ ըլլան, այնուամենայնիւ դեռ չա՛տ երկար ժամանակի համար տեղ չկայ վախնալու թէ՝ ո՛չ մահմետական ազգերու կուլտուրական ինքնավարութեան իրաւունքը կը ջնջուի։ Ընդհակառակը անողոք կեանքը պիտի մղէ մահմետական ազգերն ալ նոյն իրաւունքները ձեռք բերելու։ Դաշնակցութեան համար հոգածութեան առարկան ուրեմն ո՛չ թէ այդ իրաւունքի պահպանութիւնը՝ այլ զայն կիրարկելու ձեւը պիտի ըլլայ։ Այդ իրաւունքը մտքերու վրայ դրոշմուած է իբրեւ «կրօնական առանձնաշնորհում»։ ահա այդ իսկ «կրօնական առանձնաշնորհում» ըլլալու գաղափարը պէտք է ջնջել ու փոխարինել տալ անոր համայնական բնական իրաւունքի եւ կուլտուրական անհրաժեշտութեան գաղափարը եւ այդ իրաւունքի աշխարհականացումը։

Հայ-ազգային Սահմանադրութիւնը՝ օրէնսդրական ճանապարհով հիմը դրած է արդէն այդ չինարար մըտքին։ Դաշնակցութեան աշխարհահայեացքի պարտադրութիւնն է այդ մտքի լայն կազմակերպումը առաջացնել ու չրջահայեաց նրբութեամբ տանելով փրոփականտը՝ ազգային միութիւնները առաջնորդել այդ ուղղութեամբ։

Եկեղեցին կուլտուրական կեանքէն բաժնելու համար երբեք անհրաժեշտութիւն մը չկայ որ պետութիւնն ալ իր կրօնքէն բաժանուելու օրին սպասենք եւ պաշտպանենք մեր փիլիսոփայութեան բացարձակապէս հակասող միտքը թէ՝ քանի պետութիւնը կապուած ու հիմնուած է խալիֆայութեան եւ կրօնի վրայ, ո՛չ մահմետական ազգերու կրօնական առանձնաշնորհումները ալ, այսինքն կուլտուրական ինքնավարութիւնը, եկեղեցիներու հետ միացած պիտի մնան։

Նիստը փակուեցաւ որոշեալ ժամուն։

ՆԻՍՏ Ը.

15 Յուլիս, Ուրբաթ կէսօրէ ետք

Ժողովին ներկայ էին իրաւասու ձայն ունեցող ընկերներէն 11, խորհրդակցական ձայնով 2, հրաւիրուած ընկերներէն 1, կեդր. կոմիտէի մնացեալ ընկերներէն 2։

Գրաւոր ու բանաւոր փրոփականտա.— Օրակարգի այս հարցի մասին պատգամաւոր ընկերները բաժնելով նախորդ Շրջնային ժողովի մէջ եղած արտայայտութիւնները, հետեւեալ տեսակէտներու վրայ ծանրացան։

Ի.— Յարդ մղուած բերանացի փրոփականտը յաճախ իր զուտ միթինկային բնաւորութեամբը մանաւանդ, եղած է անբաւարար եւ յաճախ բացասական՝ չարքերու դաստիարակութեան եւ հարցերու պարզաբանութեան տեսակէտէն։ Ծրագրային-մտաւոր փրոփականտը ընկերներու վերաբերմամբ նոյնպէս ցանկալի ուղղութեամբ չտարուեցաւ եւ գրեթէ չտարուեցաւ։ Բերանացի փրոփականտը՝ թէ իբրեւ ագիտացիա եւ թէ իբրեւ դաստիարակութեան խնդիր չարքերու եւ հասարակութեան համար, հարկ է որ առաջ տարուի սիստեմաթիք եւ ծրագրուած ուղղութեամբ. այս բանին համար անհրաժեշտ կը դառնայ ո՛չ միայն մարմին տալ փրոփականտիսթներու համար օրակարգին մէջ նախատեսուած դասընթացքին, այլեւ կազմել տեսական հարցերու մէջ նախապատրաստութեան համար յատուկ ծրագիր՝ որպէսզի ընկերները իրենց ընթերցումն ու աշխատանքները տանին այդ ուղղութեամբ։ Բերանացի փրոփականտը՝ պէտք չէ սահմանափակուի միայն հայ ժողովրդին մէջ, այլեւ դրացի ժողովուրդներուն մէջ՝ անոնց հասկցած լեզուներով, ինչ որ անտեսուած է ցարդ։

ԻԻ.— «Դրօշակ»ը իր ներկայ բովանդակութիւնով ու խմբագրուելու ձեւով չարքերէն չ՚իւրացուիր եւ շատ սահմանափակ թուով ընթերցողներ միայն ունի. յաճախ մէկ-երկու յօդուածներով ամբողջ թերթը կը լեցուի, այնինչ անհրաժեշտ է նախ անոր ծաւալը ընդարձակել եւ տալ անոր այնպիսի ճոխ հանդէսի մը դերը, ուր կարելի ըլլայ պատկերացնել միջազգային քաղաքական-տնտեսական կեանքին հետ, աշխարհի զանազան մասերուն մէջ ընկերվարական այս կամ այն չարժումները, այս կամ այն չրջանի դաշնակցական կեդր. մարմիններու գործունէութիւնն ու նոյն չրջաններուն մէջ նկատող կուսակցական կազդուրիչ ու հրահանգիչ երեւոյթները. վերջապէս տալ անոր այնպիսի բովանդակութիւն մը՝ որ հաճելի ըլլայ թէ՛ մեր մտաւորականութեան եւ թէ՛ չարքերուն առհասարակ։ Այս ծրագրին իրականացումով «Դրօշակ»ը աւելի լայն չրջաններու մէջ կարելի պիտի ըլլայ տարածել։

ԻԻԻ.— Իբր ռայոնական կիսապաշտօնական թերթ ընդունելով «Ազատամարտ»ը, նախորդ չրջանային ժողովին մէջ եղած քննադատութիւններէն յետոյ,դիտել կը տրուի թէ՝ անոր մէջ զգալի փոփոխութիւն մը չտեսնուեցաւ. մեր ծրագիրը պարզաբանող եւ ժողովրդականացնող յօդուածներ պակսեցան եւ կուսակցութեան ծրագրին ու ուղղութեան հակասող յօդուածները եւ նոյնիսկ խմբագրականներ կրկին կը չարունակեն գրուիլ հոն։ Թերթին ուղղութիւնը կը միտի աւելի դէպի պատեհապաշտութեան եւ յաճախ անհետեւողականութեան եւ լիպերալ արտայայտութեան։ Կը բացակայի նաեւ աշխատաւորական որոշ քաղաքականութիւն։

Իր տուած աշխատաւորական տեղեկութիւնները միայն տեղեկութիւններ են։ Այս պակասը դարմանելու համար եւ թերթին վրայ քոնթրոլը անպակաս ընելու համար հարկ է որ խմբագրական մարմինը բխի կամ Ընդհ. ժողովէն եւ կամ ռայոնականէն եւ խմբագրութիւնը սերտ կապ պահէ երկրի կեդր. մարմիններու հետ։

ԻՎ.— Շարունակել հրատարակութիւնը կուսակցութեան սկզբունքներուն պարզաբանութեան նուիրուած պրոշիւրներ ու գրքեր։

Ընդունելով վերը յայտնուած մտքերուն եւ եղած առաջարկներուն մեծ մասը, պատգամաւորներէ ոմանց կողմէ դիտել կը տրուի։

ա.— Ոչ մէկ ընկերվարական կուսակցութեան փրոփականտիսթները՝ փրոփականտի դպրոցէն առաջ չեն գար, այլ ինքնօգնութեամբ եւ կեանքէն։ Եթէ սովրելու եւ սովրեցնելու մտայնութիւնը տիրապետէ մեր կուսակցութեան չարքերուն մէջ, այն ատեն մեր նպատակին լիուլի հասած պիտի ըլլանք, եւ ա՛յս մտայնութիւնն է որ առաջացնելու աշխատելու ենք։ Ասկէ զատ փրոփականտիսթներու դասընթացք հաստատելու գաղափարը նոր չէ որ կուսակցութեան ժողովներու սեղանին վրայ է, սակայն այսքան երկար տարիներէ ի վեր կարելի չէ եղած իրականացնել, որովհետեւ ան չի տար նաեւ գործնականութեան երաշխիքը. փրոփականտիսթի դպրոցէն պէտք է օգտուին անոնք՝ որոնք արդէն ժողովուրդին մէջն են, հոս հոն, այս կամ այն չրջանը եւ նուիրուած գործին եւ ո՛չ թէ անոնք որոնք պիտի գան սորվին վերջը կրկին իրենց նախկին դերին ու դիրքին մէջ մնալու համար. իսկ չրջաններու մէջ որոշ կազմ. պարտականութեան տակ գտնուող ուժերը հաւաքել թէ՛ դժուար է եւ թէ անգործնական։ Մոռնալու չէ նաեւ այն՝ որ այս տեսակ ձեռնարկ մը նիւթական ահագին զոհողութիւններու պէտքը կը զգացնէ, որուն համար դժուար թէ կուսակցութիւնը ի վիճակի ըլլայ այս պահուս։ Այս պատճառներով ալ աւելի լաւ պիտի ըլլար՝ եթէ իւրաքանչիւր չրջանի մէջ փորձուէր այդ աշխատանքը, նախաձեռնութեամբ չրջանի կեդր. մարմիններուն եւ ղեկավարութեամբ նոյն չրջանները գտնուող կամ չրջող ձեռնհաս ընկերներուն։ Զենք կրնար ըսել թէ օտար ազգութեանց մէջ փրոփականտա ըրած չէ կուսակցութիւնը։

բ.— «Դրօշակ»ը կուսակցութեան մտաւորականութեան թերթն է։ Հետեւաբար զարմանալի չէ՝ եթէ չարքերը անկէ չեն կրնար հաճոյք զգալ։ «Դրօշակ»ի կանոնաւոր չտարածուելուն մէջ մասնակի դեր ունի նաեւ առաքման անկանոնութիւնները։

գ.— Ռայոնական թերթը՝ «Ազատամարտ» իր արտայայտութեամբ համաձայն է հայ եւ պետական իրականութեան օրուայ պահանջներուն եւ կուսակցութեան հետեւած ուղղութեան։ Ծրագրային խնդիրներու մասին ուղղութիւն տալու դիրքը աւելի «Դրօշակ»ին կ՚իյնայ. օրաթերթերը առօրեայ խնդիրներուն է որ կը մօտենան եւ կը պարզաբանեն զանոնք մեր տեսակէտէն. կարելի է ծրագրային ուսումնասիրութեանց ծառայեցնել նաեւ մասամբ չաբաթաթերթ «Ազատամարտ»ը։ Ընկերվարական եւ աշխատաւորական խնդիրներու մօտեցած է «Ազատամարտ»ը այնքան՝ որքան կեանքը արտայայտած եւ ընկերները աշխատակցած են։ Ցետոյ մոռնալու չէ նաեւ մեր ապրած միջավայրը, երբ թերթին տնտեսական վիճակը կախուած է նաեւ այնպիսի տարրերէ, որոնք տակաւին այդ կարգի հարցերով չեն չահագրգռուիր եւ հետեւաբար անոնց յաճախակի կրկնութիւնը բարոյական օգուտ մը չ՚արտայայտեր, այլ վնասած կ՚ըլլանք թերթին տնտեսականին։ Ագգային խնդիրներու միջամտելով՝ ընծայած է ընկերվարական աշխատաւորական դատին ամենամեծ ծառայութիւններէն մէկը, որովհետեւ պայքարի կամ զբաղման նիւթ կազմող խնդիրները չատ որոշ են.— կրթական, ազգապատկան կալուածներու մատակարարութիւն եւայլն, որոնց մէջ տուժողը ժողովուրդն է։

դ.— Պրոշիւրներու հրատարակութիւնը որոշ ժամանակի մը համար միտք չունի եւ կուսակցութեան տնտեսականը միայն պիտի խանգարէ, որովհետեւ նոր հրատարակուածները չեն ցրուըլիր ու վաճառուիր մեր մարմիններու կողմէ, եւ այսօր 2000 ոսկիէն աւելի արժէք ներկայացնող գրքերու հսկայ մթերք մը կայ։ Աւելի նպատակայարմար պիտի ըլլար՝ եթէ Ընդհ. ժողովը պարտաւորեցնէր կուսակցութեան մարմինները՝ որոշ ժամանակ մը այդ գրքերու սպառումէն եւ գրքերու վաճառումէն գոյացած արդիւնքով միայն հրատարակել նոր գրքեր, առանց երբեք մասնաւոր նոր պիւտճէ բանալու։ Վաճառման դիւրութեան իբր միջոց՝ Ընդհ. ժողովին ուշադրութիւնը հրաւիրել մեր Բ՛ Շրջ. ժողովին եղած ցուցմունքներուն վրայ,— իւրաքանչիւր մարմին պարտաւորեցնել տարեան մէջ որոշ քանակութեամբ եւ արժէքով գիրք սպառել՝ այդ աշխատանքը եւս ընդունիլ անոր պարտականութիւններէն մէկը։

Մտքերու այս փոխանակութենէն յետոյ ժողովը

միաճայնութեամբ ընդունեց հետեւեալ բանաձեւը.

Շրջ. ժողովը լսելով կուսակցութեան բանաւոր եւ գրաւոր փրոփականտի չուրջ եղած արտայայտութիւնները եւ այդ մասին շրջաններէն եկած առաջարկները, կ'որոշէ,

ա- Կուսակցութեան կողմէ ցարդ մղուած բերանացի փրոփականտը, մանաւանդ իր միթինկային ձեւին մէջ — որոշ չափով արդիւնք սահմանադրութենէն յետոյ առաջացած իրականութեան եւ տիրող հոգեբանութեան — կը նկատուի անբաւարար եւ աւելի նպատակայարմար եւ սիստեմաթիկ աշխատանքի մը պէտքը կը զգացուի, առաջարկելով, ա) ընթացք տալ Ընդհ. Ժողովի օրակարգին մէջ նախատեսուած փրոփականտի դասընթացքին, շրջապատող պայմաններուն եւ կուսակցութեան տրամադրելի միջոցներու սահմանին մէջ, բ) կազմել տեսական հարցերու նախապատրաստութեան համար յատուկ ծրագիր-ուղեցոյց, սկսնակ ընկերներու ինքնազարգացողական աշխատութեանց դիւրութիւն տալու նպատակով:

բ- Ընդարձակել «Դրօշակ»ի ծաւալը, տալով անոր ընկերվարական ճոխ հանդէսի մը բովանդակութիւնը, ուր պատկերանայ ո՛չ միայն միջազգային քաղաքական-տնտեսական կեանքը, այլեւ մեր կուսակցութեան ծոցին մէջ նկատուող կազդուրիչ երեւոյթները, որոնց ընթերցումը ըլլայ հետաքրքրական կուսակցութեան բոլոր խաւերուն համար առ հասարակ:

գ- ա) միջոցներ ընձեռել «Ազատամարտ»ին, որպէսզի ան իր ուղղութեամբ,— պետական, ազգային թէ ծրագրային հարցերու պարզաբանութեան եւ քննադատութեան տեսակէտէն — ըլլայ հետեւողական եւ ճգտի սիստեմաթիկ, պարբերական յօդուածներով Դաշնակցութեան սկզբունքներուն եւ աշխարհահայեացքին ժողովրդականացման, բ) յօդուածներու ոճին ու բովանդակութեան վերաբերմամբ ըլլալ աւելի ուշադիր՝ պահելու համար թերթը իր դերին արժանի բարձրութեան վրայ, գ) ճշդորոշել կուսակցութեան կանոնաւոր քոնթրոլը՝ Ազատամարտի եւ առհասարակ կուսակցութեան միւս օրգաններու խմբագրական-վարչական կազմերուն:

դ- ա) Գրքերու հրատարակութիւնը ընդհատել որոշ ժամանակի մը համար, մինչեւ որ պատրաստի մթերքը սպառի որոշ չափով եւ այս մասին որոշ պարտականութիւն դնել մարմիններու վրայ, այդ աշխատանքն ալ տեղեկացնելով անոնց համար սահմանուած ցենզին մէջ, բ) նոր հրատարակութիւններ ընել ծախուած գրքերու արդիւնքով, առանց նոր պիւտճէ սահմանելու,

Կազմակերպական.— Ընկեր Մովսէս իր զեկուցումը ըրաւ՝ ժողովին կողմէ իրեն յանձնուած պարտականութեան, որ նպատակ պիտի ունենար կարգ մը էական կէտեր ճշդորոշել կազմ. ընդհ. կանոնագրին եւ յանձնել զանոնք Ընդհ. Ժողովի ուշադրութեան, որպէսզի կանոնագրի մշակութեան աշխատութեան ընթացքին նկատի առնուին:

Այդ զեկուցումով հետեւեալ ցուցմունքները եղան.

Դաշնակցութիւնը իրեն գործունէութեան վայր ունի Թուրքիան, Կովկասը եւ Պարսկաստանը, որոնք տարբեր միջավայրեր են եւ տարբեր պայմաններ կը ներկայացնեն, հետեւաբար կազմակերպութեան եղանակն ու թաքթիքն ալ իրարմէ կը տարբերին: Այս տեսակէտէն մեկնելով՝ նախ կազմակերպութիւնը բաժնել հարկ կ'ըլլայ երկու ռայոններու, Կովկաս եւ Պարսկաստան առանձին, Թուրքիոյ նահանգները եւ արտասահմանը առանձին:

Տաճկաստանը կ'ունենայ իր ռայոնական ժողովը, ունենալով իր մարմինը, իսկ Կովկասը եւ Պարսկաստան միացեալ ռայոնական ժողով մը, որ կ'ունենայ իր համապատասխան մարմինը:

Ռայոնական ժողովներէ զատ աւելի երկարաձգուած պայմաններով կը գումարուի Ընդհ. Ժողով:

Արհեստակցական միութիւններ, խումբեր, փարլամենթական գործունէութիւն, ազգային ժողովի աշխատութիւններ, փրոփականտ եւայլն կազմելով կուսակցութեան զբաղումները, կը յանձնարարուին կեդր. կոմիտէին կամ վարչական մարմիններէն:

Երկու ռայոնական ժողովները կը գծեն մէկ տարուան համար իրենց ռայոնի կազմակերպութեան գործունէութեան ուղղութիւնը եւ պլատֆորմը եւ այդ պարտադրութիւնները իրականացնելու կը հարկադրեն իրենց շրջանի կեդր. կոմիտէները: Այդ մարմիններու վրայ քոնթրոլի եւ հսկողի դերը կը ստանձնէ պատկանեալ շրջանի Բիւրոն:

Ընդհանուր թաքթիքի եւ ընդհ. ուղղութեան եւ սկզբունքներու վրայ հսկող վերին մարմինները կ'ըլլան «Բիւրո»ները:

Ասոնցմէ զատ կան եւս տիսիփլինի եւ դատական գործեր որոնք լաւ ճեւուած չեն գոյութիւն ունեցող կանոնագրին մէջ եւ այդ դերը տրուած է Խորհուրդին եւ կեդր. կոմիտէներուն: Արդարութեան պահպանումի սկզբունքի իսկ տեսակէտէն այդ դատերը վարչական մարմիններու չեն կրնար տրուիլ, որովհետեւ արդար չ'ըլլար: Ուստի պէտք է ընդունիլ իրաւարար ատեանի սկզբունքը, որ կը կազմուի երկու կողմէն երկուական անդամ որոշելով, երդ անդամ մըն ալ դատաւորները իրենք կ'որոշեն: Եթէ ատեանի որոշման դէմ ոեւէ բողոք ըլլայ, անիրաւուած կողմը կրնայ դիմել կեդր. կոմիտէին որ խնդիրը կը յանձնէ շրջանային ժողովին, ի հարկին ծանր խնդիրներու համար ռայոնական ժողովին եւ այս վերջինները իրենց մէջէն ընտրուած յանձնաժողովներու կողմէ, որոնք կամ կը հաստատեն տրուած որոշումները եւ կամ նոր որոշում կը կայացնեն:

Դրամական բաշխումի եւ քոնթրոլի գործը կ'իյնայ ռայոնական ժողովներուն, Ընդհ. Ժողովի տուած որոշումներու սահմանին մէջ:

Բիւրոյի եւ կեդր. Կոմիտէի հաշիւներու քննութեան համար ռայոնական ժողովը կ'ընտրէ Վերստուգիչ մարմին մը, որ յաջորդ ռայոնական ժողովէն առաջ կը գումարուի, կը քննէ եւ կը տեղեկագրէ ժողովին, ինչպէս կեդր. Կոմիտէները նոյնը կ'ընեն իրենց շրջանի մարմիններուն վերաբերմամբ Շրջ. Ժողովին առջեւ:

Ցանուն կազմակերպութեան խօսելու իրաւունքը կը տրուի Բիւրոներուն՝ նախապէս կեդր. Կոմիտէներուն հաւանութիւնը առնելու պայմանով: Երբ կարելի չըլլայ կեդր. Կոմիտէներուն ամբողջին կարծիքը առնել, գոնէ կարելի հնարաւորութիւնը փորձելու է: Բիւրոն վարչական դեր չունի:

Կուսակցութեան կեդր. օրկանի խմբագրական կազմը կ'ընտրուի Ընդհ. Ժողովէն, ռայոնական թերթերունը պատկանեալ ժողովէն, իսկ շրջանային թերթերունը շրջ. ժողովներէն: Խմբագրութեանց վրայ քոնթրոլ յանձնախմբերը եւս կ'ընտրուին նոյն այդ ժողովներէն: Անհատ դաշնակցականներու թերթերը ոչ ամբողջովին բայց կուսակցութեան քաղաքկն. տնտսկ. ուղղութեան սահմանի մէջ կ'ենթարկուին իրենց շրջանի կ. Կոմիտէի քոնթրոլին:

Տրուած զեկուցումի չուրջը հետեւեալ թեր ու դէմ կարծիքները յայտնուեցան.

Ա.- Կարեւոր եւ արտակարգ պարագաներու տակ կուսակցութեան կողմէ արտայայտուելու համար առաջարկուած եղանակը բաւական դժուար իրականանալի է, որովհետեւ դժուար կ'ըլլայ կարծիքներ հաւաքել եւ եզրակացութեան մը յանգիլ: Զեկուցումին հետեւելով Ընդհանուր Ժողովէն բխող ոչ մէկ մարմին կը մնայ բացի Դրօշակէն, որուն դերը յամենայնդէպս այն չէ լինչ որ կազմակերպութեան այն մարմիններուն դերը, որոնք գործնական աշխատանքներ կատարելու սահմանուած [են]. կուսակցութեան ընդհ. ուղղութեան եւ սկզբունքներուն վրայ հսկող քոնթրոլ մարմինները հարկ է որ բխին Ընդհ. Ժողովէն եւ այս մարմինները ըստ զեկուցումի կ'ընդունուին Բիւրոներէ: Ասկէ զատ Բիւրոներու ընտրութիւնը՝ ձգել ռայոնական ժողովին՝ անհեռատես գործ մը պիտի ըլլար, կուսակցութեան ներկայ կազմակերպական վիճակը եւ զայն բաղկացնող տակաւին անպատրաստ տարրերը աչքի առջեւ ունենալով: Նոյնպէս Բիւրոյէն առնելով գործադիր մարմնի բոլոր դերերը եւ կեդր. Կոմիտէները ձգելով առանձին իրենց գործունէութեան մէջ՝ պիտի խանգարէ իր կարգին կուսակցութեան ընդհ. ներդաշնակութիւնը: Դատական խնդիրները, երբ կուսակցութեան գոյութեան եւ անոր կարեւոր ճեռնարկներու հետ կապ չունին՝ նըպատակայարմար պիտի ըլլար յանձնել իրաւարար ատեաններուն, բայց վերոյիշեալ պարագաներու մէջ այդ ատեանը բխելու է Ընդհ. Ժողովէն:

Նոր կազմակերպութիւն չէ որ կը ստեղծենք, այլ 20 տարիէ ի վեր գոյութիւն ունեցող կազմակերպութեան մը կանոնագիրն է որ բարեկարգութիւններու պիտի ենթարկենք, հետեւաբար հարկ չկայ այդքան հիմնական փոփոխութիւններ յառաջացնել մէկ ոստումով:

Բ.- Հիմնուելով այն տեսակէտին վրայ թէ Դաշնակցութիւնը 20 տարուան փորձառութիւն եւ աւանդութիւն ունի, հարկ է որ դիմենք այդ աւանդութեանց: Այժմ գոյութիւն ունեցող կանոնագիրը սակայն 20 տարուան կանոնագիր մը չէ, այլ մեր աւանդութիւններու չեղման շրջանի ծնունդ կանոնագիր, իսկ զեկուցման նպատակն է կազմակերպութիւնը դարձնել իր նախկին աւանդութիւններուն: Մեր կուսակցութիւնը հիմնուած ըլլալով ապակեդրոնացման վրայ պէտք է նայիլ թէ համապատասխա՞ն է անոր տրուած ոեւէ որոշում, դրուած ոեւէ օրէնք. Խորհուրդի ստեղծումը ու Բիւրոներուն տրուած ֆունկցիաները հակասական եւ բացառական են մէկը միւսին:

Մեր կուսակցութիւնը ապակեդրոնական է ոչ թէ անհատական հողի վրայ այլ մարմիններու. կազմակերպութեան չէնքին պահպանման շահն իսկ կը պահանջէ որ զայն վերադարձնենք դէպի ապակեդրոնացման այդ սկզբունքը, որուն համաձայն անհատի սեփական տրամադրութիւնները չէ որ դեր պէտք է ունենան հոն այլ կուսակցութենէն բխած որոշումը, որովհետեւ անհատ մը որքան ալ իտէալական բարձրութեան վրայ կանգնած ըլլայ չենք կրնար ըսել թէ նոյն բարձրութեան մէջ ալ պիտի մնայ: Համաձայն մեր կազմակերպութեան աւանդութիւններուն Բիւրոները վարչական դեր չունին. անոնք խորհրդակը պիտի ըլլան կազմակերպութեան. Բիւրոներու այժմեան վարչական դերը արդիւնք է բացառիկ շրջաններու մէջ յառաջացած պայմաններու, այժմ հարկ է որ այդ դերերը յանձնուին համապատասխան այն մարմիններուն, որոնք իրենց շրջաններուն ժողովներէն բխած են: Կ'առարկուի թէ քանի վար իջնենք՝ այնքան չատ կը կատարուի սխալը եւ քանի վեր ելլենք սխալը կը քիչնայ. ատիկա հետեւութիւնն է այն պատճառի, որ գործերը մնացեր են միշտ մանաւանդ ընկերներու ձեռքը եւ եթէ վաղը անոնք հրապարակէն անհետանան ի՛նչ պիտի ըլլայ այս կուսակցութիւնը. որպէսզի այս չէնքը հաստատ հիման վրայ դրուի հարկ է որ ամէն խնդիր չարքերուն մէջ վիճուած, ծեծուած եւ գիտակցուած ըլլայ, որպէսզի քանի մը ընկերներու վրայ չհիմնուի եւ անոնց անհետացումով վտանգուի խնդիրը: Ցետոյ միթէ Ընդհ. Ժողովի եւ ռայոնական ժողովի պատգամաւորները նոյն չարքերէն եւ նոյն եղանակով չէ՞ն ընտրուիր. տարբերութիւնն այն է որ Ռայոնական ժողովի պատգամաւորներու թիւը քիչ մը նուազ է: Խորհուրդին տրուած է այն դերը, որ Բիւրոներունն է, որով Բիւրոներն են որ ջնջուած կ'ըլլան: Դատական խնդիրներն եւս նոյնպէս կարելի չէ Խոր-

հուրդին յանձնել. ընդհակառակը նոյնինքն Խորհուրդը իր կողմէն, իր բնոյթին հետեւանքով, բոլոր դատական խնդիրները ձգձգած եւ անլոյծ վիճակի մէջ թողուցած է: Խորհուրդը կեդրոնական բիւրոկրատ մարմին մըն է եւ ոչ-ապակեդրոնական մարմին մը չի կրնար գոյութիւն ունենալ Դաշնակցութեան մէջ: Կ'առարկուի թէ կարելի չէ տագնապալից եւ անմիջական պարագաններու տակ կեդր. կոմիտէներու հետ խորհրդակցիլ. նման պարագաններու տակ Խորհուրդն ալ չի կրնար հաւաքուիլ, որովհետեւ ցրուած կազմ մ'ունի ան, որուն երկու երեք անդամներն ալ պիտի ընտրուին ռայոնական ժողովներէն. կուսակցութեան երկար տարուայ գործունէութեան ընթացքին հազուագիւտ [են] դէպքերը, ուր Բիւրոն ինքնագլուխ գործած ըլլայ, առանց ճեռնհաս մարմիններու հետ խորհրդակցելու. իսկ արտակարգ եւ քրիթիքական պայմաններու մէջ՝ գործին վայրը գտնուած մարմինը կ'ընէ այն ինչ որ ինք յարմար կը տեսնէ, վերցնելով պատասխանատուութիւնը իր վրայ. բացառիկ պարագաներու համար օրէնք չ'ըլլար. Պանք Օթոմանը գրաւողները իրենք վարեցին բանակցութիւնները. ինչպէ՞ս կ'ըլլայ որ ցրուած եւ ընտրելի Խորհուրդ մը կրնայ հաւաքուիլ եւ Բիւրոն կեդր. կոմիտէներուն հետ չի կրնար խորհրդակցիլ: Խորհուրդի կազմը անպաշտպանելի է նաեւ այն տեսակէտէն, որ պատասխանատու մարմիններուն անդամներ, որոնք այդ բացառիկ պարագաներու տակ իրենց գործունէութեան վայրն ալ չեն գտնուիր, իրաւունք պիտի ունենան կազմել Խորհուրդ: Գալով դատական ֆունկցիային՝ դաւաճանական եւ նման ծանր խնդիրներ մաս չեն կազմեր ակնարկուած ատեաններու ֆունկցիաներուն:

Վերստուգիչ մարմնի ստեղծումն ալ դժուարութիւն մը չունի. ընդհակառակը այդ մարմնին չգոյութիւնն է որ չեղումներու տեղի կու տայ. մինչդեռ այսօրուան Բիւրոները [թէ՛] հաշուետու են եւ թէ հաշուառու: Որպէսզի կուսակցութեան բարձր. մարմինները բխած ըլլան ընդհ. ժողովներէն, լաւ կ'ըլլայ եթէ թեկնածուները բխին ռայոնական ժողովներէն, իսկ ընտրութիւնն ընէ Ընդհ. Ժողովը:

Հարցը տակաւին սպառած չըլլալով, վիճաբանութեան չարունակութիւնը վերապահուեցաւ յաջորդ նիստին:

ՆԻՍՏ Թ.

16 Յուլիս, Շաբաթ առաւօտ

Ժողովին ներկայ էին վճռական ձայնի իրաւունքով 11, խորհրդակցական ձայնով 2 պատգամաւորներ, հրաւիրեալներէն 1, կեդր. կոմիտէի մնացեալ անդամներէն 2:

Կարդացուեցաւ նախորդ նիստերու արձանագրութիւնը:

Շարունակուեցաւ երէկուան նիստին օրակարգը՝ ի մասին կազմակերպութեան ընդհ. կանոնագրի վերաքննութեան, որուն չուրջը թեր ու դէմ կարծիքներ փոխանակուեցան հետեւեալ ուղղութեամբ:

Ա.- Բերուած զեկուցման մէջ չէր նախատեսուած այն պարագան՝ թէ ո՞վ պիտի լրացնէ Բիւրոյի կազմը՝ երբ ան պակսի կամ ցրուի, մինչդեռ գոյութիւն ունեցող կանոնագրով այդ խնդիրը նկատի առնուած է, հոգ չէ թէ կանոնաւոր Խորհուրդ գումարուած չըլլայ: Բիւրոներու անդամներու թեկնածուները ռայոնական ժողովէն նշանակելու տեսակէտը ընդունելով՝ գործերու ընթացքը խանգարուած կամ յապաղման ենթարկուած պիտի ըլլայ եւ արդէն Ընդհ. Ժողովին մէջ ալ չէ՞ որ պատգամաւորները իրենց չրջանները գտնուող ընկերներու մասին կրնան ցուցմունքներ ընել:

Նոյնքան եւ աւելի անօգտակար, գուցէ եւ վնասակար պիտի ըլլար ընդհ. ժողովներու գումարման տեւողութիւնը երկարաձգել, երբ երեք երկիրներու մէջ ալ քաղաքական յարափոփոխ վիճակ մը կը տիրէ: Ռայոնական ժողովները երկուքի բաժնել միայն կարելի է, փոխանակ երեքի, որովհետեւ Թուրքիոյ պայմանները տարբեր եւ Կովկաս ու Պարսկաստանի պայմանները տարբեր են:

Բ.- Բիւրոյի պակսած կազմը կարելի է լրացնել կամ նախապէս ընտրուած փոխ անդամներով եւ կամ նամակով մարմիններու հաւանութիւնը առնելով, մանաւանդ այդ անպատեհութիւնը չատ քիչ անգամ տեղի պիտի ունենայ, որովհետեւ ամէն տարի Ռայոնական ժողով պիտի գումարուի: Բիւրոներու թեկնածուները Ռայոնական ժողովներէն նշանակելուն մէջ ոչ մէկ անպատեհութիւն կայ, ընդհակառակը աւելի գիտակցական կ'ըլլայ: Ընդհ. ժողովներու գումարման երկարաձգումը նոյնպէս անպատեհութիւն մը չի ներկայացներ, որովհետեւ ռայոնական ժողովները յաճախ կը գումարուին, մինչ իլլեկալ երկիրներու համար դժուար է ամէն երկու տարին անգամ մը պատգամաւոր ուղարկել. եւ ընդհ. ժողովի մը գումարումը իր չրջապատող պայմաններուն մէջ տնտեսապէս ալ բաւական ծանր պիտի կչդէր: Ռայոնական ժողովները ստէպ գումարուելով կուսակցական կեանքը մեծ զարկ պիտի ստանայ: Երբ Բիւրոյի ընկերները կը դիտեն որ ո՛չ իրենց զբաղման բնոյթը ոչ ալ կուսակցութեան տնտեսական վիճակը կը ներէ որոշուած թիւէն աւելի ընկերներու ապրուստը հոգալ, որով կը հարկադրուին մեկնիլ իրենց ընտրուած վայրէն, հարկ է որ նախապէս զգան այդ բանը եւ իրենց թեկնածուութիւնը չդնեն:

Այս վիճաբանութիւններէն ետք ալ կարծիքներ համախմբուած չըլլալով քննքրէթ առաջարկներու չուրջ, ընտրուեցաւ առանձին յանձնախումբ, որպէսզի արտայայտուած մտքերու թոյլատրած սահմանին մէջ բանաձեւէ եղած առաջարկները եւ բերէ ժողովի յաջորդ նիստին:

Հայերէն-Թուրքերէն կնիքներու
գործածութեան հարց

Պատգամաւոր ընկերներէն ոմանք յիշելով տեղական կարգ մը անհրաժեշտութիւններ, առաջարկ բերած էին, որ Ընդհ. Ժողովին առաջադրուի տեղական կազմերուն ալ կնիք տալու խնդիրը: Ժողովը թեր ու դէմ արտայայտուելով այս առթիւ եւ թուելով անոր կարգ մը անպատեհութիւնները, յանգեցաւ այն որոշումին՝ որ տեղական մարմինները ըստ առաջնոյն չունենան կնիք, հարկ եղած պարագային ստորագրեն նամակները եւ կամ գործածեն տեղական քլիւպներու կնիքը, իսկ կեդր. կոմիտէներուն տալ երկուական կնիք՝ որոնցմէ մէկը հայերէն եւ թուրքերէն:

Նիստը փակուեցաւ որոշեալ ժամանակէն կէս ժամ առաջ, միջոց տալու համար յանձնախումբի աշխատութեան:

ՆԻՍՏ Ժ.

16 Յուլիս, Շաբաթ, կէսօրէ ետք

Ժողովին ներկայ էին իրաւասու ձայն ունեցող պատգամաւորներէն 11, խորհրդակցական ձայնով 2, հրաւիրուած ընկերներէն 3, կեդր. կոմիտէի մնացեալ անդամներէն 2:

Յանձնախումբը ներկայացուց իր բանաձեւած առաջարկները կազմական կանոնագրին մէկ քանի էական կէտերը ճշդող: Այս առթիւ նախորդ ժողովին զեկուցում բերող ընկերոջ առաջարկին համամիտ եղող պատգամաւորները քննաղատեցին նոր բերուած առաջարկները՝ դիտել տալով [որ] անոր մէջ մտցուած են նաեւ այնպիսի կէտեր, որոնց մասին ժողովը չէ ալ արտայայտուած: Բերուած առաջարկին չուրջ կարելի չըլլալով որոշ ձայներ գոյացնել, ակնարկուած հոսանքը ինքն ալ բանաձեւեց իր առաջարկները, որոնք առանձին-առանձին քուէարկութեան դրուեցան:

Այդ բանաձեւերն են.

Ա. Առաջարկ բանաձեւ.— Հ.Յ.Դ. ընդհ. ժողովը կուսակցութեան բարձրագոյն օրէնսդիր մարմինն է եւ կը գծէ ամբողջ կազմակերպութեան համար պարտադրիչ օրէնքներ եւ ընդհանուր սկզբունքներ, եւ կը գումարուի չորս տարին անգամ մը:

1) *Թուրքիա եւ գաղութները* (կուսակցութեան լեկալ մասը) կ'ունենայ իր ռայոնական ժողովը, որ կը գումարուի տարին անգամ մը գծելով Թուրքիոյ համար կուսակցութեան ընդունելիք ընդհանուր քաղաքականութիւնը եւ տաքտիկը՝ Ընդհ. Ժողովի գծած հիմնական սկզբունքներուն սահմանին մէջ:

2) *Կովկաս եւ Պարսկաստան* (կուսակցութեան իլլեկալ մասը) կ'ունենայ իր ռայոնական ժողովը, որ կը գումարուի տարին անգամ մը եւ կ'ունենայ այն իրաւասութիւնները՝ ինչ որ Թուրքիոյ ռայոնական ժողովը ունի:

3) *Ժողովներու կազմը.*— Ընդհ. եւ ռայոնական ժողովները կը կազմուին կեդրոնական կոմիտէներու եւ չրջանային ժողովներու մէկ մէկ պատգամաւորներէն:

4) *Արեւմտեան Բիւրոն* կը բխի Թուրքիոյ ռայոնական ժողովէն եւ հաշուետու է անոր. իսկ *Արեւելեանը*՝ կը բխի Կովկաս-Պարսկաստանի ռայոնական ժողովէն եւ հաշուետու է անոր:

Բիւրոները ընտրելու ժամանակ պէտք է ընտրել փոխ անդամներ, որոնք կը յաջորդեն երկար ժամանակ հեռացող կամ հրաժարող անդամներու տեղ:

5) *Բիւրոներու Ֆոնկցիոնները.*— Բիւրոները կը հրամայեն Ընդհ. եւ Ռայոնական ժողովներու որոշումներուն եւ կազմակերպական ընդհ. կանոններու ճչդիւ գործադրութեան. կապ կը պահեն կեդր. կոմիտէներու միջեւ, կը կատարեն դրամական բաչխումները՝ որոշուած նախահաշուի համաձայն: Կուսակցութեան ընդհ. բնոյթի ունեցող հարցերուն չուրջ եւ որոշ յանձնառութիւններու պարագային Բիւրոները ռայոնական ժողովներու գծած սահմաններուն մէջ՝ իրենց չրջանի կեդր. կոմիտէներու հետ համաձայնելով կրնան յարաբերութիւններ մշակել տարբեր քաղաքական կուսակցութիւններու հետ:

Արտակարգ պարագաներու մէջ Բիւրոները, հնարաւոր եղած կեդր. կոմիտէներու հետ համաձայնելով, կրնան կուսակցութեան բռնելիք դիրքը որոշել:

6) *Հաչուական.*— Բիւրոներու եւ ռայոնական մամուլի հաչիւները մանրամասնօրէն քննելու եւ ռայոնական ժողովներուն բերելու համար կ'ընտրուին ռայոնական ժողովներէն Վերստուգիչ մարմիններ (3 հոգիէ բաղկացած եւ 2 փոխ անդամ) որոնք ռայոնական ժողովներու գումարումէն երկու ամիս առաջ պատկանեալ Բիւրոյին եւ մամուլի հաչիւները մանրամասնօրէն կը քննեն եւ կը ներկայացնեն ռայոնական ժողովին:

7) *Տիսցիփլին եւ դատական.*— Ընկերներու, ընկերներու եւ մարմիններու եւ մարմիններու միջեւ ծագած զանազան անհամաձայնութիւններու կամ կազմակերպական յանցանքներու խնդիրները քննելու համար կ'ընտրուի Իրաւարար ատեան՝ երկու կողմերէն ընտրուած երկուական ներկայացուցիչներէ, որոնք կ'ընտրեն հինգերորդ մը, որուն տուած վճիռը վերաքննելի է չրջանային եւ ռայոնական ժողովներէն, որոնք

կ'ընտրեն իրենց մէջէն դատական յանձնախումբ՝ կայացուած վճիռը քննելու եւ իր կարծիքը բերելու Շրջ. կամ ռայոնական ժողովներուն՝ անոնց քննութեան եւ վաւերացմանը ենթարկելու համար։

Կազմակերպութեան համար կենսական բնոյթ ունեցող դատական խնդիրներու նախնական քննութիւնները կը կատարուին ռայոնական ժողովներու կողմէ ընտրուած յանձնախումբէ մը, որ քննութեան արդիւնքը կը ներկայացնէ ռայոնական ժողովին, որ կու տայ իր վճիռը, որ վերաքննելի է Ընդհ. Ժողովին։

8) Մամուլ.— կեդր. օրկանի խմբագրական մարմինը կը բխի Ընդհ. Ժողովէն։ Ռայոնական օրկաններու խմբագրական մարմինները կ'ընտրուին ռայոնական ժողովներէն։ Շրջ. օրկաններու խմբագրական մարմինները կը բխին շրջ. ժողովներէն։

Ռայոնական մամուլի ուղղութեան հսկելու պարտականութիւնը կը ստանձնէ Վերստուգիչ մարմինը, որով կը դառնայ մնայուն։

Իսկ շրջանային օրկաններու ուղղութեան հսկողն է շրջանի կեդր. Կոմիտէն։

11 իրաւասու ձայներէն 5ը ի նպաստ եւ 3ը դէմ քուէարկեցին եւ 3ը ձեռնպահ մնացին։

Բ. Առաջարկ-բանաձեւ.— 1) Երկու տարին անգամ մը Ընդհ. Ժողովի գումարում, իսկ տարին անգամ մը Ռայոնական ժողով՝ Թուրքիոյ ամբողջ կեդր. Կոմիտէներէն առանձին, Կովկաս եւ Պարսկաստան միացեալ՝ առանձին։ Ռայոնական ժողովներու մասնակցութիւն՝ մէկ պատգամաւորով, ընտրուած շրջ. ժողովներէն։ 2) Ընդհ. Ժողովէն կ'ընտրուին Արեւմտեան եւ Արեւելեան Բիւրոները երեքական ընկերներով, որոնց երկուքին մնայունութիւնը պարտաւորիչ [է] իրենց զբաղման գլուխը։ Բիւրոն պարտաւոր կ'ըլլայ իրեն խորհրդակցութեան եւ գործակցութեան կանչել իր գտնուած վայրը եղող անցեալ ունեցող գործիչ ընկերները եւ նոյն տեղի կեդր. Կոմիտէէն մէկ ներկայացուցիչ։ Ընդհ. Ժողովը երկուական ընկերներ կ'ընտրէ իբր փոխ անդամ, ի հարկին ամբողջացնելու համար կազմը։

Երբ պատահի որ մինչեւ ռայոնական ժողով դարձեալ պակսին Բիւրոյի լրացած կազմի անդամները՝ նոյն ժողովը ինք կ'ամբողջացնէ այս անգամ կազմը՝ մինչեւ յաջորդ Ընդհ. Ժողովի համար։ Ռայոնական ժողովը կ'ունենայ հաշուեքննիչ մարմին մը՝ որ կը քննէ նոյն ռայոնի կեդր. Կոմիտէներու հաշիւները։ Իսկ Ընդհ. Ժողովը կ'ընտրէ առանձին հաշուեքննիչ, Բիւրոյի հաշիւներու քննութեան համար։

3) Քաղաքական անկախ տագնապի եւ Դաշնակցութեան անունով արտաքին յարաբերութիւն պահելու պարագաներուն մէջ երկու Բիւրոները խորհրդակցելով եւ եզրակացութեան յանգելով, արդիւնքը կ'ենթարկեն ռայոնական ժողովներէն մէկուն կամ երկուքին՝ եթէ զուգադիպին՝ հակառակ պարագային կեդր. Կոմիտէի կարծիքները կը հաւաքեն այդ մասին։

4) Դատական այն թեթեւ խնդիրները որոնք կը ծագին ընկերներու, ընկերներու եւ մարմիններու եւ այլ պարագաներու մէջ կը քննուին ընկերային ատեանով, որուն վճիռը կը հասնի մինչեւ շրջ. ժողով։ Իսկ կազմակերպական կեանքին ու ձեռնարկներուն հետ առնչութիւն ունեցող կարեւոր խնդիրներու քննութեան համար Ընդհ. Ժողովը կ'ընտրէ դատական յանձնախումբ, որուն պարտականութիւնը կը չարունակուի մինչեւ խնդիրին վերջնական քննութիւնը։

5) «Դրօշակ»ի խմբագրական կազմը կ'ընտրուի ռայոնական ժողովէն եւ համարատու է անոր[18]. ռայոնական թերթինը ռայոնական ժողովէն եւ համարատու է անոր։

11 իրաւասու ձայներէն 3ը ի նպաստ. 5ը դէմ քուէարկեցին, եւ 3ը ձեռնպահ մնացին։

Կեդր. Կոմիտէի հրաժարականը եւ Գարօ-Շահրիկ խնդիրը[19].— կեդր. Կոմիտէն յատուկ շրջաբերականով իր հրաժարականը ներկայացուցած էր շրջանի մարմիններուն, իբրեւ արդիւնք ընկեր Գարոյի կողմէ Շահրիկեանի դէմ եղած հրապարակային արտայայտութեան եւ այդ առթիւ Բիւրոյի բռնած ընթացքին։ Շրջաբերականին մէջ պատճառաբանուած են բոլոր տեսակէտները՝ որոնց վրայ կը հիմնէ կեդր. Կոմիտէն իր հրաժարականը, եւ կուսակցական այն մտահոգութիւնը՝ որմէ կ'առաջնորդուի ան։ Այդ հրաժարականի մասին արտայայտուելու համար՝ Շրջ. ժողովը այս նիստին մէջ լսեց՝ Բիւրոյի ներկայացուցիչը եւ կեդր. Կոմիտէի ընկերները՝ որոնք ընդարձակօրէն պարզեցին իրենց հիմնակէտերը եւ ինչպէս նաեւ պատասխանեցին այն հարցումներուն՝ որոնց լուսաբանութեան պէտք զգացին պատգամաւորները։ Ի վերջոյ ժողովը իր ստացած տեղեկութիւնները բաւ համարելով, իր որոշումը վերապահեց յաջորդ նիստին, որ տեղի պիտի ունենայ ի բացակայութեան Բիւրոյի եւ կեդր. Կոմիտէի ընկերներուն։

Նիստը փակուեցաւ որոշուած ժամանակէն մէկ ժամ ուշ։

18.- «Դրօշակ»ի խմբագրական կազմի ընտրութիւնը «Ռայոնական ժողովէն» յայտնաբար արտագրութեան սխալ է. պէտք է ըլլայ «Ընդհ. ժողովէն», քանի արդէն շարունակութեան մէջ կ'ըսուի «ռայոնական թերթինը ռայոնական ժողովէն»։

19.- Հարցը կը վերաբերի Արմէն Գարոյի կողմէ պետութեան ներկայացուցած ծրագրի մը՝ հայկական նահանգներէն երկաթուղի անցընելու մասին, եւ այդ առթիւ իր եւ Շահրիկեանի միջեւ ծագած «միջադէպ»ին, զոր, հակառակ Դաշնակցութեան Խորհուրդի վճիռին, կողմերը հրապարակային վէճի նիւթ դարձուցած էին։ Հարցը տարիներ զբաղեցուց կուսակցական վերին մարմինները, ներառեալ Կ. Պոլսոյ կեդր. Կոմիտէն եւ Շրջանային ժողովները։ Տեսնել այս մասին նաեւ «ՆԻՒԹԵՐ»ու Զ. հատոր էջ 18 եւ ներկայ հատորին մէջ Արեւմտեան Բիւրոյի տեղեկագիրը, էջ 137։

ՆԻՍՏ ԺԱ. ԵՒ ԺԲ.

18 Յուլիս (Երկուշաբթի)

Իրաւասու ձայն ունեցող պատգամաւորներէն ներկայ էին 11 *ընկերներ, խորհրդակցական ձայնով* 2 *ընկերներ։*

Ժողովի այս երկու նիստերուն օրակարգը կը կազմէր՝ կեդր. Կոմիտէի հրաժարականը եւ Գարօ-Շահրիկ խնդիրը, որոնց առթիւ ունեցաւ կարծիքներու լայն փոխանակութիւն. ուշադրութեան առնուելով՝ կուսակցութեան շահերու պաշտպանութեան տեսակէտը՝ որ կեդր. Կոմիտէ եւ Բիւրօ միանգամայն կը բաժնեն մեկնելով տարբեր հիմնակէտէ. Բիւրոյի վերաբերումը Գարոյի ընթացքին հանդէպ եւ Շահրիկեանի վերաբերմամբ, Գարոյի ընթացքը հանդէպ Խորհուրդի տուած որոշման, կեդր. Կոմիտէի հրաժարման նպատակայարմար կամ աննպատակայարմար ըլլալու կրկնակ պարագաները, հրաժարելու կամ ինքն իր կողմէ հրապարակաւ հերքելու միջոցներուն տարբերութիւնը. խառն ժողովի մտավախութիւնը՝ երբ մէկ կողմէ կ'ենթադրէ որ ընկեր Գարոն հրապարակ կու գայ, նոյնը չի խորհիր նաեւ ընկեր Շահրիկեանի վերաբերմամբ՝ երբ մանաւանդ անիրաւուածը ան էր. Բիւրոյին լռութիւնը՝ նոյնիսկ կազմակերպական շարքերուն առջեւ ներքնապէս, Բիւրոյի կամ խառն ժողովի պարզած վերաբերումին ու դիրքին հակառակ ըլլալը կուսակցութեան շահերուն, կեդր. Կոմիտէի շրջաբերականը քոչր կեդր. Կոմիտէներուն եւս ուղարկուելու պարագան։

Մտքերու փոխանակութենէ եւ թեր ու դէմ վիճաբանութիւններէ յետոյ՝ կազմուեցաւ յատուկ յանձնախումբ պատրաստելու հարկ եղած բանաձեւը եւ բերելու երկրորդ նիստին։

Երկրորդ նիստին մէջ ներկայացուած բանաձեւն եւս երկար քննութեան առարկայ եղաւ եւ ինչ ինչ բարեփոխութիւններով՝ միաձայնութեամբ ընդունեցաւ որ հետեւեալն է.

Նկատի առնելով կ. Կոմիտէի պատճառաբանեալ հրաժարականը Գարօ-Շահրիկեան խնդրի առթիւ, եւ լսելով Բիւրոյի եւ կեդր. Կոմիտէի ներկայացուցիչներու ընդարձակ բացատրութիւնները, նկատի ունենալով Հ. Ը. Դաշնակցութեան Խորհրդի բնագիր վճիռը, Պոլսոյ Շրջանային ժողովը եկաւ հետեւեալ եզրակացութեան,

ա.- կեդր. Կոմիտէի պահանջները եւ կուսակցական նախանձախնդրութիւնը կը գտնէ իրաւացի եւ գնահատելի եւ մերժելով իր հրաժարականը անոր ուշադրութեան կը յանձնէ որ պարտաւոր էր իր բողոք հրաժարականը չհանել իր շրջանի սահմանէն դուրս։

բ.- Գարոյի ընթացքը Խորհրդի որոշումէն ետք կուսակցական կարգապահութեան հակառակ եւ դատապարտելի կը գտնէ։

գ.- Յաւ կը յայտնէ այս առթիւ ղեկավար ընկերներու մէջ նկատուած փոխադարձ հակակրական վերաբերումներուն։

դ.- Գարօ-Շահրիկեան միջադէպի այս վերջին փուլին առթիւ Արեւմտեան Բիւրոյի ընթացքը՝ Շրջանային ժողովը կ'առաջարկէ հարցապնդման ենթարկել Զ՞ Ընդհ. Ժողովոյ առջեւ։

Ցետոյ ժողովը պարտականութիւն յանձնեց ընկեր Աթանասեանին, որպէսզի ընդունուած բանաձեւը ներկայացնէ այս գիշեր իսկ կեդր. Կոմիտէի ժողովին եւ պարզէ Շրջ. ժողովի տեսակէտները, պնդելով որ ո՛չ մէկ կերպով Շրջ. ժողովը տրամադիր է ընդունիլ տրուած հրաժարականը եւ հրաւիրել զայն չարունակել իր աշխատութիւնները, որպէսզի ժողովը խղճի հանդարտութեամբ ցրուի։

Ընտրութիւն Ընդհ. Ժողովի պատգամաւորին.— Թեկնածուներ առաջարկուեցան՝ ընկերներ Շահրիկեան, Պետրոսեան, Արշաւիր, Տօքթէօր եւ Սրբենց, որոնց մասին կարծիքներու փոխանակութենէն յետոյ, գաղտնի քուէարկութեամբ եւ միաձայնութեամբ (ներկայ 12 իրաւասու ձայներու 12-ին քուէով) Ընդհ. Ժողովին պատգամաւոր ընտրուեցաւ ընկեր Շահրիկեան։

Ժողովը փակուեցաւ որոշեալ ժամուն։

ՆԻՍՏ ԺԳ.

19 Յուլիս, Երեքշաբթի առաւօտ

Իրաւասու ձայնով 11 *պատգամաւորներ, կ. Կոմիտէի մնացեալ անդամներէն* 1 *ընկեր ներկայ։*

Ընկեր Աթանասեան հաղորդեց թէ՝ կեդր. Կոմիտէն իր երէկ գիշերուան նիստին մէջ, անբաւական գտած է իր հրաժարականի չարժառիթը եղող խնդրոյ մասին քուէարկուած բանաձեւը եւ կը պնդէ իր հրաժարականին վրայ։ Կեդր. Կոմիտէի ներկայացուցիչն ալ բացատրութիւններ տուաւ պարզելով կեդր. Կոմիտէի տեսակէտը, ըսելով թէ ինք իրաւունք ունէր ուրիշ կեդր. Կոմիտէներու ղրկելու շրջաբերական, մանաւանդ շրջաբերականներուն մէջ յանձնարարած է որպէսզի կ. Կոմիտէները իրենց մէջ միայն պահեն այս խնդիրը։ Ժողովը պնդեց իր բանաձեւին վրայ, միանգամայն խնդրելով կ. Կոմիտէն, որպէսզի չարունակէ իր պաշտօնը եւ այլեւս հրաժարականի խնդիր չյարուցանէ։

Նիստը փակուեցաւ որոշեալ ժամուն։

ՆԻՍՏ ԺԹ.

19 Յուլիս, Երեքշաբթի կէսօրէ ետք

Իրաւասու ձայնով ներկայ 10 պատգամաւոր, կ. կոմիտէի մնացեալ անդամներէն 2, դրսէն, պատգամաւորներու հաւանութիւնով, ընկեր Սարգիս Մինասեան եւ խորհրդակցական ձայնով 2։

Կարդացուեցան մնացեալ նիստերու ատենագրութիւնները եւ վաւերացուեցան։

Ընկեր Շահրիկեան մերժեց ընդունիլ իր անձին վրայ կայացած ընտրութիւնը՝ կարգ մը պատճառներով. անոնք են, ղեկավար ընկերներու նկատմամբ տրուած բանաձեւը, երբ մէկ կողմէ ժողովը զինք պատգամաւոր կ'ընտրէ, միւս կողմէ ղեկավար ընկերներու փոխադարձ հակադրութիւն կը վերագրուի, որ իր բացատրութեան այդ ձեւով կրնայ զանազան ենթադրութեանց տեղի տալ, այն ինչ ինք ոչ մէկ ընկերոջ դէմ հակադրութիւն մը ունի։

Ժողովը միաձայնութեամբ իր վստահութիւնը յայտնեց, որուն ապացոյցն իսկ է միաձայնութեամբ կատարուած ընտրութիւնը, բայց որպէսզի թիւրիմացութեանց միանգամ ընդմիշտ տեղի չտրուի, բանաձեւի հատուածը բարեփոխեց հետեւեալ կերպով. չեղեալ համարելով նախապէս գոյութիւն ունեցող հատուածը, այս բարեփոխեալ ձեւը անվերապահ պիտի ներկայացուի Ընդհ. Ժողովին։ «Շրջ. ժողովը նախանձախնդիր կուսակցութեան բարոյական հմայքին պահպանման եւ խորապէս գիտակ անոր կատարելիք պատմական դերին ու աւանդութիւններուն՝ կ'առաջարկէ Ընդհ. Ժողովին կոչ ընել կուսակցութեան ղեկավար շրջաններուն, որպէսզի իրենց կեանքով ու գործունէութեամբ հաւատարիմ աւանդապահն ըլլան անոր սկզբունքներուն եւ աւանդական մաքուր մթնոլորտին եւ ընկերական կապերու սերտ պահպանման։ Կեդր. Կոմիտէն դարձեալ կը մնայ իր հրաժարողի դերին մէջ հետեւեալ պատճառաբանութիւններով.

«Կեդր. Կոմիտէն իր շրջաբերականը՝ ի գիտութիւն միայն ղրկած է քոյր կեդր. Կոմիտէներուն եւ այս մասին ոչ մէկ արգելք կայ. Կեդր. Կոմիտէն իր իրաւունքին մէջն է, մինչ Բիւրոն հասցէներ չէ տուած իրեն։ Թաքթիկ տեսակէտով ալ անպատեհութիւն մը չի ներկայացներ. հարկ էր որ կուսակցութեան կարեւոր մարմինները գոնէ գիտակ ըլլային այդքան կարեւոր խնդրի մը, երբ իր շրջանի տեղական մարմինները կրնային գիտնալ միայն այդ հանգամանքը ունենալնուն համար։ Շրջաբերականի ազդեցութեանը մասին այժմէն կարելի չէ նկատողութիւն եւ դատողութիւններ ընել, քանի որ ոեւէ հարց չկայ այդ մասին։ Շրջաբերականին նպատակներէն մէկն ալ կուսակցութեան ծոցին մէջ տեղի ունեցած ցաւալի երեւոյթի մը դէմ բողոքի արտայայտութիւն մը ընել էր»։

Շրջ. ժողովը երկար վիճաբանութիւններէ վերջ բանաձեւի խնդրոյ առարկայ հատուածը բարեփոխեց հետեւեալ կերպով.

«Շրջ. ժողովը ՉՓ Ընդհ. Ժողովին ուշադրութեան կը յանձնէ այն պարագան որ՝ արդեօք Կեդր. Կոմիտէն իրաւասութիւն ունէր իր բողոք-հրաժարականը իր շրջանէն դուրս հանելու»։

Նախագահը նիստերը վերջացած եւ փակուած յայտարարեց։ Այս վերջին նիստի ատենագրութիւնն եւս կարդացուելով վաւերացուեցաւ։

[11 *ՍՏՈՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ*]

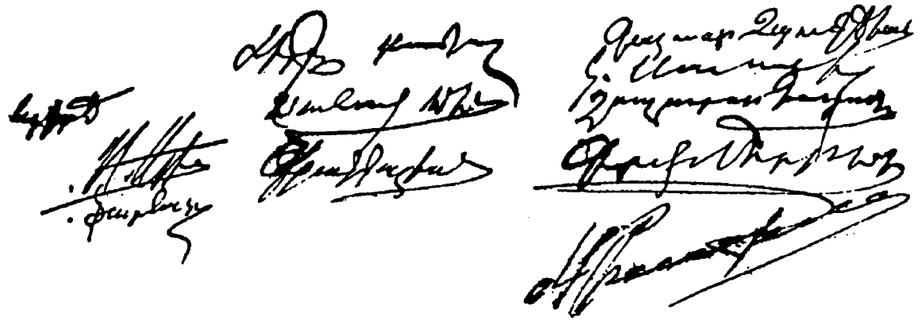

Փաստ. 877-69

Գ.– «ԱԶԱՏԱՄԱՐՏ»Ի ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՇՐՋԱԲԵՐԱԿԱՆԸ՝ Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ՄԱՐՄԻՆՆԵՐՈՒՆ ԵՒ ԸՆԿԵՐՆԵՐՈՒՆ

Առաջնորդուելով *«Ազատամարտ»*ի բարոյական թէ նիւթական յաջողութեանց ապահովութեան տեսակէտէն, Խմբագրութիւնը նպատակայարմար կը գտնէ *փոխադարձ յարաբերութեան* կապ մը հաստատել մէկ կողմէ Թուրքիոյ եւ Արտասահմանի ընկերներուն, թղթակիցներուն ու գործակալներուն եւ միւս կողմէ իր միջեւ՝ *Ազատամարտի* հետ անմիջական առնչութիւն ունեցող խնդիրներու շուրջը։

Այս անգամ կարեւոր կը նկատենք դաշնակցական մարմիններու եւ մեր գործակալներու ուշադրութեան յանձնել հետեւեալ քանի մը խնդիրները։

ա) Թերթի մը յարատեւութեան ամենաէական միջոցն է անոր տարածումն ու սպառումը հասարակական լայն խաւերու մէջ։ Դժբախտաբար շատ տեղեր, այդ հոգը ծանրացած կ'երեւի աւելի գործակալներու վրայ, մինչդեռ ընկերներու դրական եւ յամառ աշխատանքն ու աջակցութիւնն է հարկաւոր հոդ։ Դիտելի է որ՝ բաժանորդ-ընկերներու թիւը մեծ տոկոս մը չի կազմեր համեմատաբար տեղի մը ընկերներու թիւին եւ հոն սպառած *Ազատամարտի*ներու քանակին։ Որպէսզի կարելի ըլլայ այս զգալի պակասը դարմանել, անհրաժեշտ է համոզել ու հրապիրել քիչ թէ շատ բարեկեցիկ ընկերները՝ *Օրաթերթ-Ազատամարտի*ն բաժանորդագրուելու, իսկ նուազ բարեկեցիկներն ալ՝ գոնէ *Շաբաթաթերթ-Ազատամարտի*ն։ Ասկէ զատ, ինչպէս ըսինք, իւրաքանչիւր ընկեր իր կազմակերպական-կուսակցական պարտականութիւններէն մէկն ալ նկատելու է թերթին ծաւալման եւ տարածման աշխատիլ՝ գտնելով նորանոր բաժանորդներ։ Բաժնեգիրներու *օրը օրին* եւ *կանոնաւորաբար գանձումն* ու *առաքումն* ալ այս զանցառութեանց մէջ գլխաւոր տեղ մը կը գրաւէ, որ իր կարգին տեղի կու տայ վարչական ընթացիկ գործերու կաղացման եւ դժուարութեանց։ Հոս եւս հաւաքական օժանդակութեան եւ գործակցութեան տիրական անհրաժեշտութիւնը կը հարկադրուի իւրաքանչիւր վայրի դաշնակցական մարմնի, որպէսզի ջանադիր ըլլայ աջակցիլ գործակալին՝ գանձումները չուշացնելու եւ պատրաստ գումարները անմիջապէս փոխադրելու համար Պոլիս։ Ընկերները հաստատապէս գիտնալու են սա պարագան՝ թէ *Ազատամարտը* պատրաստ դրամագլուխ չունի, անսպառ համբերութեամբ մը սպասելու համար մեծագումար ապառիկներու գանձումին։ Ուստի Դաշնակցութեան իւրաքանչիւր Մարմին ուշադիր հսկելու է որ ապառիկները չդիզուին եւ անոնց գումարը հնարաւոր նուազագոյնի մը հասցուի։

բ) Թղթակիցներու ընտրութեան եւ պատասխանատուութեան խնդիրը նոյնքան ուշադրութեան արժանի կարեւոր պարագայ մըն է։ *Ազատամարտ*, իր ծանօթ հանգամանքովն իսկ, գոյութիւն ունեցող պոլսական եւ այլ թերթերու մէջ ունենալով բացառիկ կարեւորութիւն, իր հաղորդած տեղեկութիւններն ու արտայայտած մտքերը, բնականաբար, ունին նոյնքան բացառիկ նշանակութիւն։ Ահա այս պատճառով ալ մեր տեղեկութեանց աղբիւրները որքան *վստահելի*, նոյնքան եւ այդ տեղեկութիւնները պէտք է ըլլան *վաւերական* եւ *իրական*։ Եղած են պարագաներ՝ ուր թղթակիցներու ձախող եւ հապճեպ լրատուութենէն տուժած է Խմբագրութիւնը,» թէ բարոյապէս եւ թէ նիւթապէս. տեղ տեղ, մէկէ աւելի թղթակիցներ միեւնոյն իրողութիւնը տարբեր տարբեր նկարագրած են. ուրիշներ՝ երբեք նկատի չեն առներ քանիցս հրատարակուած այն հրահանգներն ու ցուցմունքները՝ որոնց սահմանին մէջ պէտք է կատարուէին լրատուութիւնները։–

Որպէսզի այս բոլոր անպատեհութեանց առջեւը միանգամ ընդմիշտ առնուի, Խմբագրութիւնը կ'առաջարկէ.

Ամէն քաղաքի եւ գիւղերու մէջ, դաշնակցական մարմիններու եւ ընկերներու պատասխանատուութեան տակ կազմել Տեղեկատու Բիւրոներ եւ պաշտօնապէս տեղեկացնել Խմբագրութեան՝ անոր վաւերականութիւնը, հասցէն, ստորագրութիւնը, որպէսզի Խմբագրութիւնը զայն միայն ճանչնայ իբրեւ վաւերական աղբիւր եւ անկէ բխած լուրերը հրատարակութեան յանձնէ՝ իբրեւ սեփական տեղեկութիւններ։ Տեղական մարմինը կամ խումբը ինք պիտի ստանձնէ պատասխանատուութիւնը՝ Տեղեկատու Բիւրոյին հաղորդած լուրերու ստուգութեան եւ վաւերականութեան։ Աւելորդ է ըսել, Տեղեկատու Բիւրոն պէտք է կազմել այնպիսի ընկերներէ՝ որոնք բաւականաչափ յաջող ըլլան շարադրելու, ի վիճակի ըլլան կառավարական թէ ազգային ամէն շրջանակի մէջ մուտք գործելու, ինչպէս նաեւ շփուելու ժողովրդական խաւերու հետ։

Ցանկալի է որ մարմինները կարելի եղածին չափ շուտ ընթացք տալով այս առաջարկին՝ փութացնեն իրենց

կարգադրութեան տեղեկագրութիւնը, որպէսզի միանգամ ընդ միշտ կանոնաւորուած ըլլայ լրատուութեան եւ թղթակցութեան գործը:

գ) Օգտակար պիտի ըլլար քանի մը ընդհանուր թելադրութիւններ ալ Տեղեկատու Բիւրոներուն կամ թղթակիցներուն համար.

Յիշեցնելով ասկէ առաջ քանիցս հրատարակուած այլ եւ այլ հրահանգները, մասնաւորապէս կանգ կ'առնենք հետեւեալ կէտերուն վրայ.

1) Թղթակցութիւն թէ լրատուութիւն պէտք է ըլլան շատ կարճ, պիտի պարունակեն միմիայն իրողութիւնները՝ *առանց խորհրդածութիւններու*: Խորհրդածութիւն եւ երկար գրուած տեղեկութիւններ անպայման պիտի կրճատուին:

2) Ուէ՛ իրողութիւն հաղորդել առանց ժամանակ կորսնցնելու, իսկ ուէ տարաձայնութիւն *սպուգելէ յետոյ* միայն տեղեկագրել:

3) Անծերու շուրջ եղած ամբաստանութիւնները հիմնել իրողութիւններու եւ վաւերաթուղթերու վրայ, այլապէս նկատի պիտի չառնուին:

4) Հետամուտ ըլլալ դրացի հասարակութեանց (թուրք, քիւրտ, յոյն, ասորի, հրեայ, ելն.) մէջ տեղի ունեցած դէպքերուն ու հաղորդել նաեւ զանոնք:

5) Լուրջ ուշադրութիւն դարձնել եւ իրողութիւններ հաղորդել քիւրտ եւ թուրք աշխատաւորութեան եւ գիւղացիութեան մէջ առաջացած դժգոհութեան եւ գանգատներուն՝ հանդէպ ամէն կարգի անիրաւութեանց եւ բռնութեանց:

6) Տեղական ազգային իշխանութիւնները քննադատուած պահուն չղեկավարուիլ անպատճառ քննադատելու տենչէն, այլ իրողութիւններէն: Հիմնուելով սակայն փաստերու վրայ՝ մերկացնել ամէն զեղծում ու ապօրինութիւն:

դ) Խմբագրութեան համար կարեւոր է ծանօթանալ նաեւ *Ազատամարտի* մասին յայտնուած կարծիքներուն եւ անոր գտած ընդունելութեան, օրինակ՝

1) Ի՞նչպէս կը գտնեն ընթերցողները թերթի ոտղութիւնը առ հասարակ, ի՞նչ դիտողութիւններ կան, եւ ո՞ր բաժիններն են որ աւելի հետաքրքրութեամբ կը կարդացուին, ո՞ր բաժիններուն հարկ է աւելի ուժ տալ, յապաւել կամ նոր մը բանալ:

2) Ի՞նչպէս կը գնահատուի թերթը հասարակութեան կողմէ, առ հասարակ ի՞նչ կէտերու մասին դիտողութիւններ կ"ըլլան եւ կամ ի՞նչպէս կ'ուզուի տեսնել թերթը:

3) Մինչեւ հիմա հրատարակուած թերթօնները ի՞նչպէս կը կարդացուին, ո՞րքան հետաքրքիր է թերթօնի բաժինը մասնաւորապէս գաւառի համար, ի՞նչ տեսակ թերթօններ աւելի յաճոյքով կը կարդացուին:

Ստիպողաբար կը խնդրենք որ ներկայ շրջաբերականին ըովանդակութիւնը նկատի ունենալով՝ դաշնակցական մարմինները իրենց տեղական ընկերներուն կարծիքները առնեն առաջադրուած խնդիրներու մասին եւ փութացնեն մեզ իրենց պատասխանները:

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆ «ԱԶԱՏԱՄԱՐՏ»Ի

Պոլիս, 1 Հոկտեմբեր 910

ԿԱԶՄԱԿԵՐՊԱԿԱՆ ՇՐՋԱՆՆԵՐ

ԳԼՈՒԽ V

ՎԱՍՊՈՒՐԱԿԱՆԻ ԿԵԴՐ. ԿՈՄԻՏԷՈՒԹԻՒՆ

Օսմ. Սահմանադրութեան այս առաջին երեք տարիներուն, Վասպուրականի կեդրոնական դէմքերէն շատեր հեռացած էին շրջանէն, ինչպէս Մանուկեան Արամը, որ ուսուցչական պաշտօնով անցած էր Օրտու, Վարդան Շահպազը՝ իր ծննդավայրը Սեբաստիա նահանգ, իսկ Փափազեան Վահան (Կոմս) երեսփոխան ընտրուած ըլլալով Վանէն՝ փոխադրուած էր Պոլիս: Տեղւոյն վրայ կը գտնուէին գլխաւորաբար Վանայ Մարգիսը (Օտապաշեան Պօղոս) եւ Իշխանը (Միքայէլեան Նիկոլ): Այս վերջինի կազմակերպած Լեռնապարի շրջանը վերամիացուած ըլլալով Վանի, 1909–1911 երկամեակին Վասպուրականը կրկին կը ներկայանայ մէկ Կեդր. Կոմիտէութեամբ:

Վան-Վասպուրականը կը մնար Հ. Յ. Դաշնակցութեան ամէնէն կազմակերպուած եւ կուռ շրջաններէն մէկը եւ, հակառակ Դհերցի Դաւիթի մատնութեան հետեւանքով բռնագրաւուած կուսակցապատկան ոչ-զանցառելի զինամթերքին, ան յաջողած էր կարեւոր չափով մը համալրել իր զինանոցը. զինանոց մը՝ սահմանուած որքան հայ ժողովուրդի ինքնապաշտպանութեան, նոյն չափով նաեւ երկրի սահմանադրական կարգերու պահպանութեան համար: Երեւի ատով ալ Դաշնակցութիւնը դարձած էր աչքին փուշը Իթթիհատին եւ թրքական իշխանութեանց, որոնք ծիգ չէին խնայեր գրգռելու շրջակայքի քիւրտ ցեղախումբերը՝ դեռ մօտիկ անցեալին իր մարտունակութեան ապացոյցը տուած Վասպուրականի հայութեան դէմ:

Նշուած երկամեակի ընթացքին սովորական դարձած էին հակահայ արարքները, հողավէճը, կողոպուտն ու աւազակային սպանութիւնները, դաշնակցական հանրածանօթ գործիչներու հալածանքը, վերջիններուն դէմ յարուցուած սարքովի դատերը (Իշխան, Գարմէն, Սեպուհ, Սեբաստացի Մուրատ, Մարգպետ, եւայլն), որոնք բացի իրենց վարկաբեկիչ հանգամանքէն, կը հետապնդէին մանաւանդ ուշադրութիւնները շեղելու նպատակը բուն սկզբունքային ու էական հարցերէն, ինչպիսիք էին պետական բարեկարգութիւնը, ազգութեանց իրաւահաւասարութիւնը, նահանգներու վարչական ինքնավարութիւնը, բռնագրաւուած հողերու վերադարձը եւայլն, եւայլն:

Սահմանադրական սկզբունքներու յարգում կամ իրական բարեռորոգումներ,– թրքական իշխանութիւններուն համար եթէ ի սպառ մոռցուած բաներ չէին , որոշապէս սակայն ետնուած էին յետին կարգ:

* * *

Վասպուրականի թղթածրարը կազմուած է.–

1.– <u>«Հ. Յ. Դաշնակցութեան Վասպ[ուրական]ի շրջանի համառօտ տեղեկագիր 1910 թուի»</u>. ձեռագիր 9 էջ, ստորագրուած Բաֆֆ: Վերջինս՝ իսկական անունով Երէցեան Ռաֆայէլ, դաշնակցական երիտասարդ գործիչ էր եւ կրթական տեսուչը Վասպուրականի հարաւային գաւառներու հայկական դպրոցներուն: Սպաննուեցաւ 1912 թ. ամրան թուրքերու դաւադրութեամբ եւ քիւրտերու ձեռքով:

2.– <u>«Տեղեկագիր Վասպուրականի Կ. Կոմիտէի Հ.Յ.Դ. Ջ. Ընդհանուր Ժողովին»</u>, ստորագրուած Կ.Կ.ի անդամներու կողմէ. ձեռագիր 22 էջ:

3.– Վասպուրականի Կեդր. Կոմիտէի երեք նամակներ ուղղուած Հ.Յ.Դ. Արեւմտեան (Պոլիս) եւ Արեւելեան (Կարին) Բիւրոներուն, ստորագրուած Շամիլի (Քարսեղեան-Օտապաշեան Պօղոս) կողմէ: Առաջին նամակը ստորագրուած չէ, բայց ձեռագիրը ստուգապէս Շամիլին է:

Փաստ. 670-83

Ա.– Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ՎԱՍՊ[ՈՒՐԱԿԱՆ]Ի ՇՐՋԱՆԻ ՀԱՄԱՌՕՏ ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ 1910 ԹՈՒԻ

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՎԻՃԱԿ

Տնտեսական.— *Ազգաբնակութեան տնտեսական դրութիւնը ընդհանրապէս՝ Սահմանադրութիւնից յետոյ զգալի չափով բարձրացել է։*

Ժողովուրդը անջատուելով բռնակալական ճնշումներից ու կառավարական ծանր ու ապօրինի գանձումներից ամբողջովին անձնատուր է եղած խաղաղ ու յաման աշխատանքի՝ իր քրտինքի արդիւնքը վայելելու հաստատ հաւատով։

Խոշոր հողատիրութիւնը հայկական գաւառներում բացառիկ երեւոյթ է։ Սակաւահողութիւնը զգալի է Լեռնապարի[1] շրջաններում, իսկ Ալճավազի եւ Արճէշի գաւառներում իւրաքանչիւր տան ընկած հողաբաժինը բաւարար է։ Երկրագործութիւնը իր նախնական վիճակումն [է], սակայն նկատելի է այդ ասպարէզում նորամուծութիւնների հակում, մեքենաներ եւ այլ գործիքներ բերել տալու մի ուժեղ մղում։

Մեղուաբուծութիւնն ու ոչխարապահութիւնը վերջին երկու տարիներու ընթացքին մէջ բաւական տարածուել է. մեխակներու եւ ոչխարներու թիւը 50% աւելացել է։

Վաճառականութիւնն ու առեւտուրը քաղաքում եւ գիւղաքաղաքներում կենտրոնացած է հայերի ձեռքը, արհեստաւորները ընդհանրապէս հայեր են։ Արհեստագիտական եւ առեւտրա-վաճառականական ոչ մի նորագոյն ձեռնարկութիւն։

Քաղաքական.— *Մի ժողովուրդ, որ դարեր շարունակ ապրել է բռնակալութեան տակ, որ քաղաքական իրաւունքներու եւ պարտականութիւններու ճշգրիտ գիտակցութիւն չէ ունեցել, բնական է, որ Սահմանադրութիւնից անմիջապէս յետոյ չունենալով պէտք եղած քաղաքական հասունութիւնը՝ չօգտուէր նոր կարգերի ընձեռած ազատութիւններից։ Բայց եւ անուրանալի է, որ երկու տարուան սահմանադրական կեանքը բաւական զգալի փոփոխութիւններ մտցրեց ազգաբնակութեան՝ մասնաւորաբար հայերի, քաղաքական հայեացքների եւ գործունէութեան մէջ, որը արտայայտուեց հողային խնդրի եւ պետական մարմինների ընտրութիւնների մէջ։*

Կառավարական վարչական մարմինների մեծ մասամբ յետադիմական տարրերից բաղկացած լինելը որոշ չափով վատ է ազդում ժողովրդի վրայ. այդ ազդեցութիւնը ուժեղացել է վերջերս մի շարք աւազակային խմբերի երեւան գալովը (Միր-Մհէ, Ռաշիդ, Սայիդ եւն) որոնք կը գործեն ըստ երեւոյթին միմեանցից անկախ, բայց իսկապէս ներդաշնակուած ծրագրով կարծես սահմանադրական կառավարութիւնը վարկաբեկելու համար։ Թալանի եւ սպանութեան դէպքերը համեմատաբար չատացել են, իսկ տեղական կառավարութիւնը այդ վտանգաւոր չարժումները ճնշելու եւ արմատախիլ անելու համապատասխան ուժերը չունի եւ անընդունակ է համարեա։

Կուլտուրական կեանքը.— *Քաղաքական կուլտուրական կեանքը զգալի յառաջդիմութիւն է ըրել. դրպրոցներ եւ այլն ձեռնարկութիւնները բազմացել են եւ կանոնաւորուել։ Իսկ գաւառներում այդ ուղղութեամբ տարուած աշխատանքները դանդաղ են առաջ գնում։*

Բայց ընդհանրապէս կարելի է ասել, որ ազատութիւնների չրջանում կուլտուրական կեանքը առանձին մղում ու թափ է ստացել։

Հողային հարց.— *Այս հարցը Վասպ։ի չրջանում չի կրում այնպիսի սուր բնաւորութիւն, ինչպէս ուրիչ նահանգներումն է։ Նա վերջերս լուծուեց Ալճավազի, Արճէշի եւ Մարայի չրջաններում. գոյութիւն ունի միայն Մամրտանքի, Սպարկերտի եւ Մոկսի մէջ՝ իր առանձնայատուկ կերպարանքով։ Բունագրաւումները այդտեղերը կատարուել են օրինական աստառի տակ, որը դժուարացնում է վարչական եղանակով հարցի լուծումը (հայ գիւղացին, իր կեանքն ու գոյքը ապահովելու եւ իր ու բէկի յարաբերութիւնները ճշդելու համար ստիպուած է եղել իւր հողերի որոշ մասի թափուն[2] դարձնել մի որեւէ բէկի վրայ. մնալով անուանական սեփականատէր՝ բէկին վճարել է միայն տարեկան կապալ։ Սահմանադրութիւնից յետոյ բէկը օգտուելով իրեն ձեռքն ունեցած թափուից իրեն յայտարարել է հողի սեփականատէր)։*

1.- Լեռնապար՝ Վասպուրականի հարաւային եւ լեռնային շրջանը (Մոկս, Ոշտուհիք, Կարճկան, եւայլն), որ նախապէս անջատ Կ. Կոմիտէութիւն կը կազմէր։

2.- Թափու՝ սեփականատիրութեան փաստաթուղթ։

ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Քաղաքում կան դաշնակցական, հնչակեան եւ Սահմ[անադիր] Ռամկ[ավար] կուսակցութիւններ։

Սահմ. Ռ. կազմուած են տեղւոյն ազգաբնակութեան տականքներէն՝ զուտ հակադաշնակցական նկատումներով։

Հնչակեանները աւելի փոքրաթիւ են եւ ունեն փոքր ի չատէ սկզբունքային բնոյթ։ Այս կուսակցութիւնները գոյութիւն ունեն միայն քաղաքում, իսկ գաւառներում մասսա չունեն, այլ համակրող անհատներ միայն։ Մեր յարաբերութիւնները նրանց հետ գրեթէ խզուած են։

Դաշնակցութիւնը ամենաստուար, տիրապետող կուսակցութիւնն է։

Մեր կազմակերպութեան ձեւերն են. ա) արհեստակցական միութիւններ. բ) գիւղացիական միութիւններ եւ գ) քաղաքական խմբեր։

Արհեստակցական միութիւնները.— *Հիմքը դրուած է եղել բռնակալութեան չրջանում եւ այդ ուղղութեամբ ահագին աշխատանք է թափուած, սակայն չնորհիւ դասակարգային չերտաւորումներու թուլութեան միութիւնների դիրքը խախուտ է եղել եւ թափուած ջանքերը չօչափելի արդիւնք չեն տուել. բացառութիւն է Շատախի թաղը, ուր կազմուած է ճուլագործ արհեստաւորների միութիւնը։*

Գիւղացիական միութիւնները թուով տարածուած կազմակերպական ձեւն է, սակայն գաղափարի նորութեան ու բարդութեան եւ մնայուն ղեկավարող ուժերի պակասութեան պատճառով, անխոցելի վիճակ չեն ներկայացնում, սակայն համեմատած ուրիչ չրջանների հետ, լաւ են։

Քաղաքական խմբեր.— *Միակ կենսունակ, ժողովրդի կողմէն իւրացրուած ու մարսուած ձեւն է։*

ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԱԾ ՎԱՅՐԵՐԻ ՀԱՄԱՌՕՏ ՎԻՃԱԿԱԳՈՅՆԸ (ԴՊՐՈՑԱԿԱՆ ԵՒ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊ.)

1.- Շատախի չրջան.— *Կազմակերպուած է 12 գիւղ, անդամներու թիւը հասնում է 300-ի, բացի դրանից թաղում կան քաղաքական խմբեր եւ արհեստակցական միութիւն. ունեն մօտ 80 անդամ։*

Ընտրուած կայ Շրջ. վարչ. եւ ենթակոմիտէ. ինքնապաշտպանութեան գործը որոշ գիւղերում լաւ է տարուած։ Այս տարեչրջանում բացուած է 7 դպրոց, ունեն մի գրադարան-ընթերցարան, կանոնաւորապէս ստանում են «Ազատամարտ» օրաթերթը։

2.- Մոկսի չրջան.— *Կազմակերպուած է 10 գիւղ, անդամների թիւը հասնում է մօտաւորապէս 150-ի. ընտրուած մարմին (կուսակց.) չկայ։ Ինքնապաշտպանութեան գործը չատ է կաղում։ Այդ չրջանում բէկութիւնը ուժեղ դիրք ունի։ Բացուած է այս տարի 18 դպրոց. ունի մի գրադարան-ընթերցարան. ստանում են երկու օրաթերթ «Ազատամարտ» եւ «Բիւզանդիոն»։*

3.- Սպարկերտի չրջան.— *Կազմակերպուած է 15 գիւղ. միութեան անդամներու թիւը հասնում է 250-ի. Տնտեսական դրութիւնը լաւ չէ. ինքնապաշտպանութեան գործը չատ յետ է մնացել. չրջանում այս տարի բացուած է 6 դպրոց. թերթ չեն ստանում։*

4.- Խիզանի չրջան.— *Կազմակերպութիւն եղել է երկու տարի առաջ, այժմ գրեթէ չկայ։ Բացուած է այս տարի հինգ դպրոց, տնտեսական վիճակը քիչ լաւ է։*

5.- Կարկառի չրջան.— *Կազմակերպուած է 12 գիւղ, անդամներու թիւը 250էն աւելի. ընտրուած կայ Շրջան. վարչ. ինքնապաշտպանութեան գործը չատ լաւ է. այս տարի այդ չրջանում բացուած է 5 դպրոց։*

6.- Կաւաչի չրջան.— *Կազմակերպուած է 6 գիւղ՝ 200 անդամով. ունի Շրջ. վարչ. կրթական գործը համեմատաբար լաւ է. այս տարի բացուած է 7 դպրոց. տնտեսական վիճակը նախանձելի է։*

7.- Կարճկանի չրջան.— *Կազմակերպուած է 20 գիւղ՝ 600 անդամներով. ընտրուած կայ Շրջ. վարչ. ինքնապաշտպանութեան գործը տարուել է առանձին հոգածութեամբ. բացուած է այս տարի 8 դպրոց. կանոնաւորապէս ստանում են 3 օրինակ «Ազատամարտ»։*

Հայոց Ձորեր.— *Կազմակերպուած է 15 գիւղ. միութեան անդամների թիւը հասնում է 300-350-ի. կայ ընտրուած Շրջ. վարչ. ինքնապաշտպանութիւնը կանոնաւոր հիմերու վրայ չէ դրուած. տնտեսական վիճակը լաւ է։ Կրթական մակարդակը փոքր ի չատէ բարձր է։ Այս տարի բացուած է 15 դպրոց (5 բողոք[ական] 10 ազգ[ային])։ Ունին մի գրադարան։*

9.- Արուաբճանները.— *Կազմակերպուած է 5 գիւղ՝ 51 անդամով. ինքնապաշտպանութիւնը զգալի չափով առաջ է գնացել։ Այս տարի բացուած է 3 դպրոց։*

10.- Ատելճազ.— *Կազմակերպուած է 19 գիւղ։ Անդամներու թիւն է 600. ունի Շրջ. վարչ. ինքնապաշտպանութեան գործը նախանձելի է։ Բացուած է այս տարի 9 դպրոց. տնտեսական դրութիւնը բաւական լաւ է։*

11.- Արճէկ.— Գիւղաքաղաքում կազմակերպուած է 8 խումբ՝ 80 անդամով, ընտրուած կայ ենթակոմիտէ. ամսավճարներէ գանձումը կանոնաւոր է: Ինքնապաշտպանութիւնը լաւ է: Ունի գրադարան ընթերցատուն, ստանում են մի քանի օրինակ «Ազատամարտ». ունին կանոնաւոր ծխական դպրոց:

12.- Բաշգալէ.— Կազմակերպուած է 10 քաղաքական խումբ՝ մօտ 81 անդամով:

13.- Սարա.— Կազմակերպուած է 4 քաղ. խումբ՝ 25 անդամով: Բացուած է 2 դպրոց:

14.- Նոր-Դուզ.— Կազմակերպուած է 5 գիւղ՝ 25 անդամով: Ինքնապաշտպանութեան գործը թոյլ է: Տնտեսականը աննախանձելի է:

15.- Այգեստան.— Կազմակերպուածների թիւը 325-ի է հասնում: Ունի ենթակոմիտէ, ամսավճարները կանոնաւորապէս վճարւում են. ինքնապաշտպանութեան գործը նախանձելի է. մի ճոխ գրադարան-ընթերցարան ունի: Ստանում են թերթեր՝ Ֆրանս., թուրք., հայ.:

16.- Քաղաք [Վան].— Կազմակերպուածներու թիւը 80-ի կը հասնի. ունի ենթակոմիտէ. ամսավճարները կանոնաւորապէս գանձւում են. ունի գրադարան-ընթերցարան, ստանում է պոլսահայ եւ ռուսահայ թերթեր՝ թուրքերէն եւ հայերէն:

17.- Աւանց.— Կազմակերպուած է 12 քաղ. խումբ. անդամներու թիւը մօտաւորապէս 120 է հասնում. ունին ենթակոմիտէ, ինքնապաշտպանութեան գործը լաւ է. ունեն գրադարան-ընթերցարան. ստանում են հայերէն եւ թուրք. թերթեր:

Պէտք է նկատել, որ կազմակերպական մուտքերը գանձուել են միայն քաղաքական խմբերից եւ մէկ-երկու շրջանների գիւղացիական միութիւններից, մնացածը թողնուած է աշնանը գանձել.— Համայնական չտեմարաններ ունին Ատելճաւազի, Կարճկանի, Հայոց Ձորերի, Կաւաշի եւ Կարկառի շրջանները:

ԿԱՋՄԱԿԵՐՊՉԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔ

1910ի Մարտէն սկսեալ Կ. Կ. ի նկատի ունենալով մի քանի շրջանների կազմալուծուած եւ մի քանիսի բոլորովին չկազմակերպուած դրութիւնը, իր ուժերի ներած չափով աշխատել է կազմակերպել չկազմակերպուած վայրերը եւ վերակազմել քայքայուած շրջանները: Այդ աշխատանքը որոշ չափով յաջողուել է եւ մասսայի ընդհանուր տրամադրութիւնը հակուած է դէպի մեզ: Ազատ ընկերների[3] կարծիքը զգալի է եղած մէջտ:

Կուսակցական պրոպագանդ.— Քաղաքում եւ Այգեստանում՝ չնորհիւ մնայուն ընկերներու, պրոպագանդայի գործը դրուած է աւելի կանոնաւոր հիմքերի վրայ. մեր գաղափարներն ու սկզբունքները կը ծաւալին բոլոր խաւերի մէջ: Սակայն շրջանի մէջ թոյլ է, չհիմնաւորուած եւ կրում է պատահական բնոյթ:

Մամուլ.— Շուտով լոյս կը տեսնի կուսակցական կիսապաշտօնական օրգանը «Աշխատանքը»՝ Կ.Կ.ի ղեկավարութեամբ:

Վասպ.ի թէ՛ ազգային եւ թէ կուլտուրական գործունէութիւնները գտնւում են մեր ազդեցութեան տակ:

Երեսփոխանական եւ քաղաքական ժողովներու եւ Ուսումնական խորհրդի ճնշող մեծամասնութիւնները մեր ընկերներից է: Մեզ յաջողուած է այս դպրոցական գործին աւելի լայն ծաւալ տալ:

Պիտի ըսել, որ առհասարակ այսօրինակ գործերը մեզանից խլում են մեր ժամանակի մեծ մասը, կլանում են մեր ուժերը:

Մեր եւ կառավարութեան յարաբերութիւնները.— Ներկայ կուսակալի օրով այդ յարաբերութիւնները աւելի սերտացած, մտերմացած են, եւ այդ պարագան հակակչիռ է եղած կառավարական յետադէմ տարրերին, քիւրտ բէկերի եւ իսլամ տարրի ռէակցիոնէր տրամադրութեան: Մեր ուժեղ ազդեցութեան հետեւանքն էր Վասպ.ի շրջանի հողային հարցի բաւարար լուծումը:

Մեր եւ Իթթիհատի յարաբերութիւնները.— Մենք աշխատել ենք մօտիկ յարաբերութիւններ ստեղծել Իթթիհատական մարմնի հետ. բայց չէ յաջողուած այդ, որովհետեւ նա կազմուած է այնպիսի անհատներէ, որոնք բոլորովին անընդունակ են համագործակցական աշխատանքի եւ զուրկ են սկզբունքէ ու նկարագրէ, եւ հէնց այդ պատճառաւ մեր յարաբերութիւնները վերջերս գրեթէ սառել են:

Կազմակերպութեան ազդեցութիւնը ուժեղ է եւ քիւրտի, նամանաւանդ նրա աշխատաւոր մասի վրայ, որի մէջ արդէն նկատւում են արթնացման նշաններ, սակայն չնայելով այս նպաստաւոր տրամադրութեան կուսակցութիւնը՝ ազատ, տրամադրելի ընկերներ չունենալուն պատճառաւ, մինչեւ այժմ չէ օգտուած այդ տրամադրութիւնից:

Վասպ.ի Կ. Կոմիտէի պատգամաւոր՝
ՐԱՖՖ

3.- Ազատ ընկեր – կուսակցական լիազօր գործիչ:

Փաստ. 1543-24

Բ.– ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ ՎԱՍՊՈՒՐԱԿԱՆԻ Կ. ԿՈՄԻՏԷԻ Հ.Յ.Դ. Զ. ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԺՈՂՈՎԻՆ

Սահմանադրութիւնից քիչ յետոյ, Վասպուրականում կազմակերպութիւնը գնալով աստիճանաբար սկսում է թուլանալ:

Այլեւս չէ նկատւում առաջուայ ոգեւորութիւնը կուսակցական շարքերում. զոհաբերութեան ոգին եւս հետզհետէ թուլանում եւ նոյնիսկ շատ վայրերում զբոյի է հաւասարւում. կազմակերպութեան դրամական աղբիւրները ցամաքում եւ շարքերը նօսրանում է. ընդհանուր թուլութիւն եւ անտարբերութիւն է նկատւում չորս կողմ:

Վասպ. Հ.Ց.Դ. Ռայոնական ժ[ողով]ներում եւ ընկերական շրջաններում, քանիցս խորհրդակցութեան նիւթ է դարձել այդ երեւոյթը, որտեղ եւ փնտռել ենք պատճառները ու շարժառիթները: Ընկերները հետեւեալ բացատրութիւններն են տուել՝

I- Վասպ-ը իբրեւ յեղափոխական կեդրոնական վայրերից մէկը, միշտ եղել է ամենալարուած դրութեան մէջ: Աշխատել է էնտենսիւ կերպով, սպառել է ահագին էներգիա եւ ուժասպառ եղել՝ թէ՛ ֆիզիքապէս եւ թէ նիւթապէս:

Բայց երբ անսպասելիօրէն վրայ հասաւ սահմանադրութիւնը, բնական մի պահանջ էր զգացւում իւրաքանչիւրի մէջ, հանգստանալ, վերաշինել իր աւերուած բոյնը եւ տնտեսութիւնը, վայելել կեանքը եւ պահ մը ապրել իր անհատական կեանքով: Ուրեմն մի բնական ռէակցիա մարդկանց հոգու եւ ղղերի մէջ:

II- Դաշնակցական մասսայի քաղաքական դաստիարակութեան պակասը մի կողմից, միւս կողմից տեսնելով նաեւ տարրական կեանքի, գոյքի ապահովութիւն, ճանապարհների ազատութիւն եւայլն, կարծում են որ վերջացաւ ամէն բան եւ թէ իրենց բոլոր նպատակները իրականացել է արդէն: Ուրեմն այլեւս առանձին անելիքներ չունինք, հետեւապէս աւելորդ է կազմակերպուել:

III- Հին ռեժիմի ատեն համարեա իւրաքանչիւր գաւառի մէջ ազատ ընկեր ունէինք, որ կարգաւորում էր գործերը եւ ղեկավարում տեղական մարմիններին եւ ընկերներին. սահմանադրութիւնից յետոյ մենք համարեցէք չենք ունեցել մէկից աւելի ընկեր. իսկ այդ բանը չափազանց խոշոր կերպով ազդել եւ անդրադարձել է մեր գործունէութեան վրայ:

Պէտք է յիշել նաեւ, որ վերջերս սկսել է մասսայի եւ կուսակցական ընկերների հոգեբանութիւնը փոխուել: Քաղաքի մէջ օրէ օր լայնանում է մեր շարքերը. յետ քաշուած ընկերները նորից մօտենում եւ մտնում են շարքերի մէջ, իսկ նոր երիտասարդութիւնը աւելի մեծ հետաքրքրութեամբ մօտենում է Դաշնակցութեանը: Պատճառը պէտք է փնտռել այն հանգամանքի մէջ որ արդէն բաւական հանգստացան եւ նորից բնական կարիք զգացուեց հասարակական ընդհանուր հարցերով զբաղուել: Երկրորդ՝ անցաւ առաջին գինովութեան թափը եւ հաւատը դէպի նոր օրէնքներն ու կարգերը: Խորը կասկած է թափանցել համարեա հասարակութեան բոլոր խաւերի մէջ, վերջին անապահովութեան եւ ռէակցիոն չարժումների պատճառաւ:

Ներկայումս համարեցէք [որ] Վասպ-ի գաւառների մեծագոյն մասը կազմակերպուած է. ներքեւ դրուած վիճակացոյցը ցոյց կը տայ, որ մեր կազմակերպուած շարքերի թիւը մի պատկառելի քանակի է հասնում:

Կազմակերպուած գաւառները հետեւեալներն են

1. Այգեստան	ենթակոմիտէութիւն		
2. Քաղաքամէջ	»		
3. Աւանց գիւղ	»		
4. Արճէկ	»		
5. Շատախ (Թաղ)	»		
6. Գարգառ	»		
7. Բաշկալէ	»		
8. Բերկրի	քաղաքական խմբեր		
9. Հաղբակ	»	»	
10. Գաւառ	»	»	
11. Վերին եւ Ներքին Թիմարներ		Շրջանային վարչութիւններ	
12. Գիտանի[?]		»	»
13. Ալջաւազ		»	»
14. Վերին Հայոց Ձոր		»	»
15. Ներքին Հայոց Ձոր		»	»
16. Գեաւաշ		»	»
17. Սպարկերտ-Խիզան		»	»
18. Կարճկան		»	»

Դաշնակ. կազմակ. անդամների թիւը հասնում է մօտ 3500: Քաղաք. խմբերին պատ[կանող] 1000, իսկ մնացածը գիւղացիական միութիւնների:

Ծանօթ.- Ենթակոմիտէութիւնը կազմում է քաղաք. խմբեր, իսկ Շրջ. վարչութ. գիւղաց. միութիւններ:

Կազմակերպական ձեւեր

Վասպ.ում երեք կազմակերպական ձեւեր կան.

ա) Քաղաք[ական] խմբեր, գիւղացիական եւ արհեստակ[ցական] միութիւններ: Սահմանադրութիւնից յետոյ Վասպ.ի ղեկավար ընկերները եւ իրաւասու մարմինները գտնում են ժամանակը հասունացած կազմակ[երպութիւնը] դնելու տնտեսական հիմունքների վրայ:

Այդ ուղղութեամբ կազմում են ժամանակաւոր կանոնագիր եւ ձեռնարկում աշխատանքի: Գիւղ. միութեան եկամուտները կազմում են տարեվճարները եւ ցանքերից հաւաքած որոշ տոկոսը: Դրա 20%ը հասնում է կ. կոմիտէին, իսկ 80%ը իրենց զանազան կուլտուրական, տնտեսական եւ քաղաքական ձեռնարկների համար:

Այդ միութիւնների գաղափարը մեծ ընդունելութիւն է գտնում գիւղական շրջաններում, ինչպէս նաեւ ցոյց է տալիս վերեւ բերուած թուերը: Որքա՛ն ոգեւորութեամբ որ ընդունւում է այդ միութիւնների գաղափարը, այնքան եւս դժուար է դրա կիրառելը կեանքի մէջ: Խնդիրը նրանումն է, որ գիւղ. միութեան ձեռնարկները գլխաւորապէս գործնական բաներ են, պահանջում է սիստեմաթիք եւ յարատեւ աշխատանք, մեքենայական ճշտապահութիւն աշխատանքի եւ ժամանակի նկատմամբ եւ այլն...: Փոքր անփութութիւն եւ պաղ վերաբերմունք՝ գործը արդէն քայքայուած է...

Որպէսզի կարելի լինի վարել այդ դժուար ձեռնարկները, անհրաժեշտ է որ գիւղացիք ունենան այնքան հասունութիւն որ կարողանան գործը առաջ մղել առանց դրսի օժանդակութեան կամ թէ չէ հարկաւոր է ամէն մի շրջանում ունենալ մի ազատ ընկեր գործին տոն տալու եւ ղեկավարելու համար:

Ի նկատի ունենալով կ.կ.ի բիւղջէն, վերջինս բացարձակապէս անկարելի է, իսկ եթէ ընդունիք, որ բիւղջէն պատրաստ է, այն ժամանակ այդքան ազատ ընկերներ ունենալը՝ դժուար է անգամ երեւակայել: Իսկ թէ գիւղացիք ո՞րքան հասունութիւն եւ նախաձեռնութիւն ունին այդ ձեռնարկութիւնները առաջ տանելու՝ բաւական է յիշել որ գիւղ. միութեան ցանքերը կամ այլ ձեռնարկութիւնները չեն համարում իրենցը, այլ թողնում են երեսի վրայ. այդ ցոյց տուեց վերջին երեք տարուայ փորձերը: Որքան որ գիւղ. միութեան գաղափարը գրաւիչ երեւայ եւ շուտ իրականանայ կեանքի մէջ, բայց փաստերը ցոյց են տալիս որ դեռ վաղաժամ է: Շնորհիւ գիւղացի՝ միութեան՝ մեր կազմակ. աղբիւրը (բիւղջէն) ուղղակի ցամաքած է. թէ ուրիշ վայրերում եւս այդ երեւոյթը կրկնւում է, այն ժամանակ դրամական տագնապի առաջ պիտի գտնուինք:

Քաղաքական խմբեր

Այս ձեւը արդէն 20 տարուայ կեանք ունի կազմակերպ. մէջ: Քաղք. խմբերի անհրաժեշտութիւնը եւ այդ սիստեմի պահպանութիւնը երկու գլխաւոր պատճառներ ունի: Առաջին եւ գլխաւոր պատճառը, մեզ թւում է թէ պէտք է փնտռել Թուրքիոյ անցողական-յեղափոխական դրութեան մէջ: Որքան էլ ենթադրելու լինինք, որ սահմանադրական կարգերի մէջ ենք ապրում եւ կարող ենք այսուհետեւ զբաղուել ստեղծագործական աշխատանքով, երեւոյթները գալիս են ապացուցելու, որ դեռ գերազանցապէս անցողական, անորոշ եւ անակընկալների շրջանում ենք ապրում: Այդ պարագան խորապէս ազդում է կազմակերպուած շարքերի վրայ եւ զբաղեցնում նրան աւելի շուտ քաղաքակա՛ն, քան թէ տնտեսական խնդիրներով:

Երկրորդ պատճառը պէտք է փնտռել քաղաք. խմբերի պահպանման եւ դիւրին դաստիարակութեան մէջ. մենք շատ աղքատ ենք պատրաստուած ոյժերից եւ զուրկ զոհաբերութիւնից. այս պարագան եւս խոչոր է ուրեմն եւ պէտք է աչքի առաջ ունենալ: Մեզ թւում է թէ ընդհանրապէս կազմակերպական ձեւերը արագ փոփոխութեան չպէտք է ենթարկել, դրդուած այս կամ այն խաբուսիկ երեւոյթներից: Քաղք. խմբերի գոյութիւնը մեզնում, ամէն տեսակէտից աւելի յարմար ձեւն է երեւում ներկայ պայմաններում: Այս ուղղութեանը այսուհետեւ աւելի ենք ուշադրութիւն դարձնելու: Ապագայ գիւղ[ացիական] միութիւնները ինքնաբերաբար կարելի է զարգացնել քաղաքական խմբերի միջից, տարիների ընթացքում քաղաք. խմբերը ենթարկելով անցեալի մետամորֆոզի:

Արհեստակցական միութիւն

Վասպ-ում, մասնաւորապէս Վանում, արհեստ. միութիւնները դեռ հին ռեժիմի ժամանակ ինքնաբերաբար առաջացել էին: Նրանք ունեցան իրենց դրական արդիւնքները.— Վարպետների եւ աշակերտների մէջ ստեղծուեց աւելի մտերմական եւ սերտ յարաբերութիւն. իր ազդեցութիւնը ունեցաւ նաեւ տնտեսականի վրայ: Արհեստ. միութիւնների թողած բարոյական արժէքը աւելի մեծ եւ նկատելի է եղել՝ քան տնտեսականը: Ընդհանրապէս այս տեսակի կազմակերպութիւնները մեր շրջանում առաջ են գալիս որոշ մոմենտներում եւ արագօրէն անցնում:

Այժմ միայն մէկ արհեստակցական միութիւն գոյութիւն ունի կուսակ. հողի վրայ, այն էլ Շատախ թաղի մէջ:

Ընտրողական խմբեր[4]

Պէտք է ասել որ այս կարեւոր խնդիրը լայն ջանքերով ուշադրութեան չէ առնուել: Ներկայ քաղաքական-սահմանադրական կարգերը մտավախութիւն են առաջ բերել ղեկավարող շրջաններում, կարծելով, որ պրովոկացիայի առիթ կարող է դառնալ: Զգալով այդ խմբերի չափազանց կարեւորութիւնը, գուցէ ոչ պակաս քան առաջուայ ժամանակներում, փոքր չափով հիմք դրուեց: Ընտրող. խմբերը կը կազմուին վերոյիշեալ երեք կազմակերպուած շրջանների աշխոյժ եւ ուշիմ երիտասարդներից: Այսուհետեւ պէտք է առանձին ուշադրութիւն դարձնել այդ ամենակարեւոր կազմակերպական ձեւի վրայ:

ԻՆՉ ԶԵՌՆԱՐԿՆԵՐ Է ՈՒՆԵՑԵԼ V ԸՆԴՀ. ԺՈՂ-ԻՑ ՑԵՏՈՑ ՎԱՍՊ-Ի Կ. ԿՈՄԻՏԷՆ

Հողային հարց

Վասպ-ը մեծ դէպքերից յետոյ չափազանց ենթակայ է եղել հալածանքների. դրան պէտք է վերագրել որ որոշ գաւառները շատ քիչ բացառութեամբ դատարկուել էր հայերից. նախկին չէն, մեծ եւ հարուստ գիւղերում չինւած է այս կամ այն աղաների քէօշկերը, ուր եւ բերել լցրել են շատ քրդեր եւ ղոլամներ: Օր. Արճէշի գաւառում մօտ 20 գիւղ բոլորովին կամ կիսով չափ դատարկուել են: Ալջաւազ գաւառի 20 գիւղերից կէսը քրդաբնակ էին դարձել, իսկ բնիկները ցրուել քրդերի մէջ եւ օտար վայրեր: Նոյն վիճակն է ներկայացնում Արճակի Հաջբախու եւ այլն շրջանները:

Վասպ-ի Կ.Կ.էն սահմանադրութիւնից յետոյ առանձին ուշադրութիւն է դարձրել այդ ամենակարեւոր խնդրի վրայ: Դեռ մինչեւ V Ընդ. ժ-ը Ալջաւազ գաւառը համարեա թէ դատարկուեց քրդերից, քանդուեց նոր չինուած քրդական գիւղերը. հայերը մեծ մասամբ վերադարձան իրենց տները: Նոյն բանը եղաւ նաեւ Արճակի եւ Սարայի շրջաններում: 1910 թ. գարնան յայտնուեցաւ դուրս քշել տալ Արճէշի գաւառի հայ գիւղերը բռնի գրաւողներին, այնպէս որ փախած հայերը սիրտ առած, եկան նորից տիրեցին իրենց հողերին: Ցաւօք սրտի պիտի ասել, որ այդ գաւառից բաւական թուով հայեր կան կովկասում եւ այլ տեղեր:

Արճէշ եւ Ալջաւազ գաւառներում հողային խնդիրը մասնաւոր կերպարանք է կրում ներկայումս: Այժմ մեր շրջանում կարեւոր հողային խնդիրները մնացել են Հաղբակի եւ Նորդուզ գաւառները, ուր մեծ քանակութեամբ բռնի հողեր են գրաւել քիւրդ աղաները: Մամրտանք եւ Խիզան նմանապէս ու Շէյխ-Սէիդ Ալին եւ ուրիշ մի քանի աղաներ նորանոր գրաւումներ են անում զանազան միջոցներով (կապալով) որը մասամբ յաջողւում է:

Կ.Կ-էն ամէն կերպ աշխատում է պահպանել ճնշւածների իրաւունքները: Բռնագրաւուած հողերի յետ ստանալը եղել է Կ.Կ.-ի անդուլ աշխատանքով, որին եւ պիտի հետեւէ միշտ, չնայած խնդիրը քանի գնում կնճռոտւում եւ սպառնալից բնաւորութիւն է ստանում: Ցմռռանանք յիշելու նաեւ Մոկս գաւառը — ուր հողերի մեծ մասը պատկանում է մատրասաներին, աղաներին, մասամբ եւ վանքերին: Հողագրաւումը կատարուել է այստեղ չատ բռնի ձեւերով — ընդհանրապէս ամբողջ գաւառը տառապում է հողի սակաւութիւնից եւ հողային խնդրի լուծումը չափազանց դժուարութիւնների պիտի հանդիպի, եթէ կառավարութիւնը բացառիկ միջոցների չդիմէ այդ շրջանների համար:

Գրագարան-ընթերցարան

Սահմանադրութիւնից անմիջապէս յետոյ կազմակերպութիւնը անմիջապէս ձեռնարկել է այդ հիմնարկութեանց, ունի բաւականին ճոխ գրադարան (մօտ 3000 գիրք): Վերջերս եկամուտները բաւականին պակսել են. կ. կ-էն մտածում է բացել նաեւ դրանց կից կլուբ եւ դարձնել կուսակցութեան պաշտօնական հաստատութիւնը: Ցոյս ունինք որ մօտ ապագայում, լուրջ հիմքերի վրայ դնելով յիշեալ հաստատութիւնը առանց դժուարութեան կարող է ինքը իր ծախքերը հոգալ: Ընթերցարանը ունի նաեւ թուրքական բաժին, որի ընթերցողների թիւը 10-ից չէ անցնում:

Մամուլ

1910 թ. Փետրուարի Ռայոնական ժ-ը որոշեց տեղական մամուլ ունենալ. նախ քան թերթի լոյս ընծայելը բաւական ծախքերի տակ ընկանք. դրան պէտք է վերագրել, որ այժմս 150 ոսկի պարտք է ծանրացել վրաներս: Թերթի բաժանորդները չատանում են, թերեւս ոչ արագ կերպով: Թերթի վարչութիւնը հաւատացնում է, որ II-րդ տարեշրջանին թերթը կարող է իրեն ապահովել, նրանից յետոյ կը սկսինք պարտքերը մաս-մաս վճարել: Պէտք է ասած որ թերթը պահանջ է դառնում ընթերցողների որոշ խաւերի մէջ. թերթը պահւում [է] ընկերների զոհաբերութեամբ, այլապէս դժուար կը շարունակէր իր գոյութիւնը:

Եթէ մէկ կողմից թերթը կատարում է որոշ հասարակական եւ կուսակցական դեր, չպէտք է մոռանալ նաեւ որ անուղղակի կերպով ազդում է կուսակցական բիւղջէի վրայ: Այն զոհաբերութիւնները (նիւթական)

4.- Որսորդական խումբ. զինավարժութեան նպատակով կազմուած երիտասարդական խումբեր:

որ գործ է դրւում «Աչխատանք»ի վրայ, չգոյութեան դէպքում հաւանօրէն կը գնար այդ դրամները կուսակ. կասսան։

Մեզ թւում է, թէ ո՛րքան էլ ասելու լինինք՝ թէ կիսապաշտօնական օրգանները պահւում են ոչ կուսակցական, այլ անկախ միջոցներով, բայց եւ այնպէս զգալիօրէն ազդում է կուսակցական բիւրջէի վրայ։

Դաշնակցութեան տուն

Նկատելով, որ կուսակցութիւնը ահագին վարձք է տալիս գրադարան-ընթերցարանի, թերթի խմբագրատան-մամուլի չէնքերին, միւս կողմից էլ նկատելով, որ Դաշնակցութեան ընդհանուր ժողովների եւ ձեռնարկների համար չունինք մի յարմար հաստատութիւն, որ եւ չարունակ տուժում ենք այդ պատճառով, 1910 Դեկ. 5-ի Ռայոնական ժ-ը որոշեց ունենալ մի սեփական հաստատութիւն, ուր հնարաւոր լինի բաւարարութիւն տալ վերեւ յիշած ձեռնարկներին։ Այդ ուղղութեամբ որոշ քայլեր արուած է արդէն,— գնուած է հող, որի դրամի մի մասն է վճարուած։ Ի հարկէ դրա ծախսերը ընկնում է դաշնակ[ցական] ընկերների վրայ առանց դիպչելու մեր բիւրջէին։

Հանգանակութիւն
Կովկ[ասի] բանտարկ[եալների] օգտին

Տեղիս կ. կ.-էն անցեալ աշնան ձեռնարկեց յիչեալ հանգանակութեան. զանազան պատճառներից դրդուած՝ հանգանակութիւնը կատարուել է միմիայն գիւղերում. մինչեւ այժմ հաւաքուել է մօտ 50-60 օսմ. լիրա։ Սպասում ենք յարմար առիթի, որ քաղաքի մէջ եւս սկսինք չարունակել այդ հանգանակութիւնը։

Սէիդ բէգի դէմ ուղարկուած խմբեր

Մանդանցի յայտնի Սէիդ-բէգը փախչելով բանտից թուրք ռէակցիոներների աջակցութեամբ (զաբթիաներին) սպանել է իրեն հետեւող երկու զաբթիաների։ 1910 թ. ամռանը չատ դիւրին էր նրան ոչնչացնել. նկատելով, որ նա չարիք է դառնալու մեր վիլայէթի գլխին, քանիցս առաջարկեցինք կառավարութեանը, [որ] չարժուի մեր առաջարկած ծրագրով, խոստացանք տալ նաեւ մարդկային օժանդակութիւն։ Կառավարութիւնը խոստացաւ, բայց գործադրութեան րոպէին ծածկեց մեզնից, կամ աւելի չուտ չդիմեց մեր օժանդակութեան։ Սէյիդը նորէն փախչելով իր ապաստարան գտած վայրից նորից վրէժխնդիր եղաւ. յարձակուելով զաբթիաների վրայ սպանեց նրանցից 2-ը եւ ծանր վիրաւորեց 3-ին։ Թէպէտ այնուհետեւ Սէյիդին ձեռք բերելը չատ դժուար էր, բայց եւ այնպէս չմերժեցինք կառավարութեան դիմումը։ 28 հոգիանոց խումբ ուղարկեցինք Սէյիդի յետեւից.— դրանց ղեկավարութիւնը յանձնուած էր ընկ. Գրիգորին, իսկ օգնական բոլգարացի Սարգսին։

Խումբը չհասաւ իր նպատակին, քանի որ Սէյիդը արդէն անցել էր Պարսկաստան։ Կառավ. զինուորականութիւնը սառը վերաբերմունք ցոյց տուեց մերոնց, առաջնորդուելով նրանով — որ հայ յեղափոխականները պիտի անեն այն — ինչ որ իրենք չեն կարողանում։ Կառավ. մարդիկը միչտ լուր էին տալիս Սէյիդին մերոնց ուր լինելու մասին, այնպէս որ 4 ամսուայ ընթացքում ո՛չ մի անգամ առիթ չեղաւ իրար հանդիպելու։ Տեսնելով, որ հակառակ [են] եւ խաբում են մեզ, ստիպուած եղանք յետ կանչելու խումբը։

Թէեւ մեր ձեռնարկը դրական արդիւնք չտուաւ, բայց եւ այնպէս Սէյիդին մեծ ահաբեկութեան մէջ ձգեց. մերոնք երբ վերադարձան Սէյիդը շրջում էր այնտեղ ուր զօրք էր լինում եւ ծաղրում ու հեգնում կառավարութեան անկարողութեան վրայ։ Ունեցաւ նաեւ իր բարոյական նշանակութիւնը հայ եւ քիւրտ հասարակութեան վրայ մերոնց երեւալը։

Մեր յարաբերութիւնը
տեղական կառավարութեան հետ

Վերջին երկու տարիներում, մեր յարաբերութիւնը տեղակ. կառավարութեան հետ բաժանւում է երկու շրջանի։ Առաջին շրջանում երբ կուսակալ էր Բէքիր-Սամի-բէյը մեր յարաբերութիւնը աւելի կանոնաւոր եւ բարեկամական էր. թէ նա եւ թէ իր շրջապատը գնահատում էր Դաշնակցութեան կարծիքը եւ աչխատում էր օգտուել նրա խորհուրդներից։ Նրա օրօք է որ Արճէշի հողային խնդիրը լուծուեց։ Կուսակցութիւնը կարեւոր պարագաներով իր ընկերներից մէկին ուղարկում էր որոշ պահանջներով, որը ընդհանրապէս բաւարարութիւն էր գտնում։ Տեղական ռէաքսիոն տարրը համախմբուելով, այնպիսի պայմանների մէջ դրուեցին, որ նա ստիպուած եղաւ հրաժարուելու մեր նահանգից։ Հեռացրին նաեւ մի քանի ազատական պաշտօնեաներ։ Նոր կուսակալի փոխանորդի գալուց յետոյ մեր յարաբերութիւնները սկսեցին սառել։ Նորը անվարչագէտ, նեղ երքամոլ մի անձնաւորութիւն է, ազատական տարրերին ղեկավարում է իթթիհատների հրահանգներով. մենք պահում ենք կորեկտ-քաղաքավարի յարաբերութիւն, ուրիչ ոչինչ։

Պէտք է ասած, որ ազգային եւ ժողովրդական զանազան խնդիրները մենք ներկայացնում ենք տեղական կառավարութեան առաջնորդարանի եւ քաղաք. ժողովի միջոցաւ։ Իչխանութիւնը ինքը գուցէ լաւ է հասկանում, որ մենք կանգնած ենք նրա յետեւը. այդ ձեւը այն լաւ կողմը ունի, որ կառավարութեան հետ չվման, մանաւանդ ընդհարման չատ կէտեր չեն լինի, եւ կուսակ-

ցութիւնը ստիպուած չի լինի դիւրութեամբ ընդհարուելու կառավարութեան հետ։ Միւս կողմից երբ խնդիրները կարեւոր են եւ ունին կարեւոր նշանակութիւն, այն ժամանակ մենք երեւան ենք գալիս կուսակցութեան անունով, պաշտպանում առաջնորդարանի ներկայացրած պահանջները եւ այդպիսով խնդրին տալիս համազգային բնաւորութիւն։

Դաշնակցութիւնը մեծ համարում ունի թէ տեղական եւ թէ գաւառների կառավարութեան աչքում. նրանք գիտեն որ դա մեծ ոյժ է, որին անկարելի է անտես առնել այս կամ այն խնդրի մէջ եւ աչխատում են նրա կարծիքը կամ համաձայնութիւնը առնել։

Դաշնակցութիւնը եւ տեղական Իթթիհատը

Դժբախտաբար պիտի յիչել, որ Վանայ Իթթիհատի մէջ հաւաքուել են բոլոր յայտնի ոճրագործները եւ ռէաքսիոն տարրերը։ Թենսիկաթով[5] դուրս վռնդուած պետական պաշտօնեաների 95%ը պատկանում է այդ կառավարութեան. կան եւ երիտասարդ լաւ թուրքեր, որոնք դժբախտաբար ոչ միայն չեն կարողանում ազդել եւ ղեկավարել իրենց կազմակերպուած մասսային, այլ ընդհակառակը իրենք են ղեկավարւում նրանցից։

Դաշնակցութեան դէմ տարաձայնուող պրովակասիոն լուրերը ծնունդ են մեծ մասամբ նրանց կլուբից։ Այստեղի զինուորականները, որ ընդհանուր առմամբ իթթիհատականներ են, չեն քաչւում, հրապարակաւ այստեղ ու այնտեղ խօսել, որ դաշնակցականները գաղտնի ծրագիր, միտումներ ունին, որ նրանք դաւադիրներ են, ցանկանում են թուրքիան քանդել եւայլն։

Այդ խոր թունաւորումը դէպի Դաշնակցութիւնը, պէտք է պատճառաբանել Իթթիհատի որակից. լինելով մեծ մասամբ ռէակսիոն եւ նախկին ոճրագործ տարրեր, թունաւորում են անմիջապէս ամէն նոր եկողի։ Ահա թէ ինչն է պատճառը եւ չնայած մեր բարի ցանկութիւններին համերաչխ գործել նրանց հետ, չէ յաջողւում այս դժբախտ եւ անակնկալներով լի անկիւնում։ Մեր յարաբերութիւնները տեւում են 2-4 չաբաթ եւ ընդհատւում ամբողջ ամիսներով։ Ներկայ վայրկեանում մեր յարաբերութիւնները աւելի քան սառն են։ Օդը ապականուել է. ինչ որ կասկածելի բաներ են երեւում մթնոլորտի մէջ, եւ այդ բոլորը պէտք է վերագրել այդ որջին, որտեղից միայն չար մտքեր են տարածւում։

Մինչեւ որ մի կարող եւ լուրջ ղեկավար չգայ այս երկիրը, Իթթիհատի կենտրոնից ուղարկուած, դժուար թէ որեւէ բան [պէտք է] սպասել այստեղի կլուբից։ Թէպէտեւ ովքեր էլ գան դժուար թէ կարողանան մաքրագործել տեղի կլուբը, բայց գէթ անձնապէս Դաշնակցութեան հետ լաւ յարաբերութիւն պահելով, թերեւս հնարաւոր լինի այդ ճգտուած տրամադրութեանը վերջ տալ։

Ռամկավարներ եւ հնչակեաններ

Այս երկու խմբակցութիւնները վաղուց ի վեր համերաչխ էին գործում իրար հետ։ Քանիցս անգամ փորձ ենք արել, որ ընդհանուր ազգային բնոյթ ունեցող խնդիրներում միասին գործենք, անկարելի է եղել։ Պարզ կերպով երեւում է որ նրանք իրենց գոյութեան գրաւականը համարում են Դաշնակցութեան իւրաքանչիւր ձեռնարկին հակառակելու մէջ։ Միայն Յուլիս 10-ի Սահմանադրութեան տարեդարձի օրը մի անսպասելի արագութեամբ համերաչխեցինք երեք կուսակցութիւններս եւ միասին տօնեցինք։ Նոյն համերաչխութիւնը նկատուեց նաեւ առաջնորդի Վան մտնելու օրը։ Իրար յաջորդող այդ երկու օրուայ համերաչխութիւնը մի ուժեղ ցոյց էր ընդդէմ կառավարութեան եւ Իթթիհատին, որոնք ցանկանում էին չճանաչել կամ անտեսել հայ քաղաք. կուսակցութիւնները։

Այս երկու կուսակցութիւնները մեծ մասամբ սահմանափակուած են Վան քաղաքում. ռամկավարների մասսան կազմում են նախկին արմենականները եւ աղայական դասը։ Անուղղելի հակառակորդներ են Դաշնակցութեան։ Հնչակեանները մեծ թիւ չեն կազմում եւ հետեւում են ընդհանրապէս ռամկավարներին։

Միջցեղային յարաբերութիւն.

Ա.- Թուրքեր

Մեր նահանգում թուրքերը չափազանց քիչ տոկոս են կազմում . մօտ 25-30 հազար։ Լուրջ, հասկացող դասի բացակայութեան պատճառով յայտնի հարուստներ եւ աղաներն են համարւում նրանց ղեկավարները. վերջիններս մտած լինելով Իթթիհատի մէջ, իրենց մասսաներին աչխատում են մչտական հակառակութեան եւ թշնամութեան մէջ պահել Դաշնակցութեան եւ հայերի հետ։ Թէպէտ կան մի քանի լաւ մաքուր անհատներ, որոնք տարիներ չարունակ մեզ հետ լաւ յարաբերութեան մէջ են եղել, բայց դժբախտաբար նրանց ազդեցութեան շրջանը չատ նեղ է, եւ առանձնապէս չեն կարողանում ազդել իրենց մասսաների վրայ։ Իրենք էլ համարեա կղզիացած են մնացել եւ հակառակորդների կողմից համարւում են գեաւուրներ։

Բ.- Քիւրտեր

Սրանք բաժանւում են երկու մասի՝ աղաների եւ աչխատաւոր գիւղացիների։ Թէեւ աղաները աչխատում են Դաշնակցութեան հետ սիրալիր յարաբերութիւններ ստեղծել եւ բարեկամ ցոյց տալ իրենց, բայց գաղտնա-

5.- Թենսիքաթ (վարչական) բարեկարգում։

պէս թունաւորում են ժողովրդին հայերի վերաբերմամբ: Այս դասը այժմ չատ կասկածելի խմորման մէջ է. յամենայն դէպս լաւ բաներ չենք սպասում:

Աչխատաւոր մասը աւելի լաւ վերաբերմունք ունի դէպի Դաշնակցութիւնը, որու միջոցաւ գուցէ եւ դէպի հայերը:

Սկիզբները չատ աւելի խանդավառութեամբ էին մօտենում դէպի Դաշնակցութիւնը, յուսալով որ Դաշնակ[ցութիւնը] պաշտպան պիտի կանգնէ իրենց անիրաւուած դատին: Բայց տեսնելով որ առանձին օգուտ չստացան, նախկին տաք ու յատուկ վերաբերմունքը պաղեց, թուլացաւ: Պակաս դեր չէ կատարել թուրք ռէակսիոն տարրը եւ քիւրդ աղայութիւնը այդ վերաբերմունքի փոփոխման մէջ, որոնք չատ գիտակցաբար աչխատում են նրանց հեռու պահել հայերից եւ մեզնից: Եթէ Դաշնակցութիւնը հոգատար կերպով գործէ նրանց մէջ, կասկած չկայ, որ կարճ ժամանակում մի որոշ մասը կը հակուէր մեր կողմը:

Գ.- Ասորիները

Վանայ շրջանում չատ քիչ են, լաւ են հայերի հետ, դիմում են Դաշնակցութեան իրենց չատ գործերի համար: Շատ են Բաշկալէի միւթէսարիֆութեան մէջ, Ղոլամերիկի մօտ,- Դիար-տուխում: Լեռնային երկրի մէջ ապրելով, կիսանկախ կեանք են վարում: Դժբախտաբար երբեք էլ չէ յաջողուել մարդ ուղարկել նրանց մէջ եւ բարեկամական յարաբերութիւն ստեղծել:

Դ.- Եզիտիները

Քիչ են մեր շրջանում, սիրալիր դէպի հայերը եւ լաւ, Դաշնակցութեան վերաբերմամբ: Կազմակերպեցինք 7-8 գիւղ, բայց չարունակաբար մարդ չկարողացանք ուղարկել որը եւ դրական արդիւնքներ չտուեց այդ կազմակերպումը: Նրանք չատ աւելի տրամադրելի տարր են:

Կուլտուրական ձեռնարկները

Վասպուրականում Դաշնակցութիւնը ըստ V Ընդհ. ժ-ի որոշման, իբրեւ կուսակցութիւն, պաշտօնապէս չէ մասնակցել ազգային կրթական հաստատութիւններին: Բայց թէ՛ ղեկավար ընկերները, եւ թէ դաշնակցական անհատները, ամենալայն աչխատանք են թափել այդ գործերի մէջ: Թէ՛ Վանայ առաջնորդարանի թեմում եւ թէ Աղթամարի չրջանում մասնակցելով երեսփոխընտրութիւններին, երկու վայրերում էլ չախչախիչ մեծամասնութիւն են կազմել, այնպէս որ Աղթամարի քաղաք. ժողովը ընտրուած է դաշնակցականներից, իսկ Վանի Քաղաք. ժ-ը դաշնակցականներից եւ համակիրներից ու ազատական տարրերից: Աղթամարի թեմում, բացուած է 49 վարժարան 56 ուսուցիչներով. պարտ են բացառապէս դաշնակցական ընկերներին:

Վանի թեմի 28-30 դպրոցների բացումը մեծ մասամբ նոյն աչխատանքով է առաջ եկել: Դաշնակցական ընկերների ձգտումն է եղել ցաք ու ցրիւ եղած հաստատութիւնները միացնել եւ կազմել մի ուժեղ ազգային իչխանութիւն: Աղթամարի թեմում այդ բանը յաջողուել է. յոյս ունինք, որ նոյն բանը յաջողեցնենք Վանի թեմում: Ջանազան ազգային խնդիրներ, որոնցով զբաղուել է կուսակցութիւնը՝ ինչպէս անապահովութեան խնդիր, հողային եւ դպրոցական հարցեր, աչխատել է Ազգ. վարչութիւնների միջոցաւ կատարել: Պէտք է ասած, որ կուսակցութեան եւ Ազգ. իչխանութեան ներդաշնակ աչխատանքը եւ գործակցութիւնը տալիս է իր զգալի արդիւնքները: Ընդհանուր ազգային բնաւորութիւն կրող համարեա թէ բոլոր հարցերում դիմել ենք նրանց օժանդակութեան:

Գործելով համերաչխ Ազգ. իչխանութեան հետ աչխատանքի բաժանման սկզբունքով, չատ հարցեր կան որ նրանք կը վարեն եւ այդպիսով կուսակցութեանը հնարաւորութիւն կը տրուի զբաղուելու իր ներքին եւ այլ աչխատանքներով:

Ինքնապաչտպանութիւն

Աւելորդ ենք համարում խօսել այն ընդհ. անապահովութեան մասին, որ նկատւում է Թուրքիայում, մասնաւորապէս մեր վիլայէթում: Ռէակսիոն տարրերը աչխատում են զանազան ուղղութեամբ եւ տարբեր նկատումներով: Անհա՛չտ, թուրք ազդեցիկները, յիչելով անցեալի երանելի օրերը, անկարող են տանել ներկայ ազատ կարգերը եւ այն իբր թէ հաւասարութիւնները որ գոյութիւն ունի Թուրքիայում: Քիւրդ աղաները տեսնում են ակնյայտնի կերպով իրենց սանձարձակ իչխանութեան անկումը: Աբդուլ Ռազխները կաչառուած ռուս կառավարութիւնից ցանկանում են քրդական չարժումներ առաջացնել. այդ բոլորի վրայ աւելացրէք նաեւ պարսկական ռէակսիոն չարժումները, որ անմիջապէս անդրադառնում է սահմանակից գաւառների ժողովրդեան տրամադրութեան վրայ, պարզ կը լինի այն ընդհանուր անապահով վիճակը, որին մատնուած է Վասպուրականը: 7-8 աւազակախմբեր ահաբեկել են ամբողջ վիլայէթը, կառավարութիւնը անզօր է որեւէ բան անելու: Բոլոր ուժեղ տարրերը թեւ ու թիկունք են աւազակային խմբերին:

Այս ընդհ. անապահովութեան դէմ կուսակցութիւնը չատ քիչ, համարեա թէ ոչինչ չէ արել ինքնապաչտպանութեան տեսակէտից: Ժողովուրդը նկատելով մոտալ օրերի նախանչանները , դիմում է մեզ, բայց մենք անկարող ենք որեւէ բան անել: Վաճառականների բերածը

չատ ջնջին եւ այն էլ սոսկալի սուղ. վերջիններս աւելի չատ վաճառում են հակառակորդներին, քանի որ նրանք աւելի թանգ են գնում:

Վերջերս մարմինը եկաւ այն եզրակացութեան, որ միակ ելքը Զէֆոնեան[6] ստեղծելն է, որպէսզի հնարաւոր լինի չարունակաբար մատակարարել, եւ արժան կերպով հայթայթել: Դժբախտաբար անկարելի է լինում տեղական ընկերներից միջոցներ ստեղծել. մեր չարքերը աղքատ են եւ անընդունակ մի այդպիսի գումար տրամադրիր անելու կուսակցութեան, չրջանառութեան մէջ դնելու համար:

VI Ընդ. Ժ-ին է մնում այդ ուղղութեամբ մտածելու. ինչ որ գլխաւորն է՝ հարկաւոր է չուտ եւ արագ անել: Մենք չատ ժամանակ կորցրինք, ու թերեւս արդէն ուչացել ենք: Ժողովրդի ինքնապաչտպանութիւնը աչխատեցինք ապահովել կառավարութեան միջոցաւ. սկզբունքը անցաւ բայց երբեք էլ չիրականացաւ. ընդհակառակը միայն մի քանի մահմետական գիւղեր օգտուեցին մեր անցկացրած առաջարկից: Թէ՛ կառավարութիւնը ինքը տրամադիր չէ հայի ձեռքը զէնք տալու, որքան վտանգաւոր վայրում էլ նա ապրելու լինի, եւ թէ հայ ժողովուրդը կասկածում է կառավարութեան վրայ եւ չէ ցանկանում նրանից ինքնապաչտպանութեան միջոցներ խնդրել:

VI Ընդհ. Ժ-ի գլխաւոր զբաղմունքներից մէկը պիտի լինի այս կարեւոր խնդիրը, այլապէս մեր տարիների աչխատանքը կարծես թէ զուր պէտք է անցնի. մի ռէակսիոն չարժում էլի նորից հայ ժողովուրդն է որ խորապէս պէտք է տուժէ: Ատանան մեզ կենդանի օրինակ պիտի լինի: Մենք կանգնած ենք մի չափազանց տխուր երեւոյթի առաջ:

Քարաբերութիւններ մարմինների հետ

Շարունակաբար յարաբերութեան մէջ ենք եղել Արեւելեան եւ Արեւմտեան Բիւրոների հետ, Դուրան-Բարժր[աւանդակ]ի, Դիարբէքիրի եւ Վրէժստանի[7] կ.կ.ի հետ:

6.- Զիֆոն կամ Զիֆոնեան՝ գէնքի հայթայթման յատուկ մարմին:

7.- Դուրան-Բարձրաւանդակը Տարօն – Սասունն է, Վրէժստանը՝ Ատրպատական-Պարսկաստանը:

Ի դիմաց
Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ՎԱՍՊՈՒՐԱԿԱՆԻ Կ. ԿՈՄԻՏԷԻ

ՇԱՄԻԼ
ԳՐԻԳՈՐ

ԱՐՄԷՆ ՇԱՀԻՆԵԱՆ[?]

ԺԻՐԱՑՐ

Գ.– ՎԱՆԱՅ ՍԱՐԳԻՍԵՆ ԵՐԵՔ ՆԱՄԱԿ ԲԻՒՐՈՆԵՐՈՒՆ

Փաստ. 671-15

Գ 1.– Հ.Յ.Դ. ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ԲԻՒՐՈՅԻՆ

Վան, Փետր. 1911

Արեւմտեան Բիւրոյին

Ընկերներ!

Մարտի 31-ը[8] *մեզ համար մի բան պարզեց, որ թուրք հասարակութիւնը դեռեւս չէ հասունացած քաղաքականապէս, եւ չկան գիտակից ուրիշ քաղաքական կուսակցութիւններ, որոնք պատրաստ կը լինէին ամէն գնով սահմանադրութեան պաշտպանութեան համար աշխատելու. եւ որ կամայ-ակամայ մենք պէտք է իթթիհատին ամէն կերպ աջակցենք, իբրեւ միակ սահմանադրական կուսակցութիւն:*

«Համաձայնութիւն» կայացնելով նրանց հետ, ի հարկէ մենք այն կարծիքին չէինք թէ նոքա բոլոր կէտերում կանգնած կը լինեն մեր տեսակէտների վրայ. մեզ աւելի զբաղեցնում էր այն, որ սահմանադրութիւնը վտանգի մէջ գտնուելիս [?], պիտի դաշնակցինք, որպէսզի երկուսիս էլ հաւասարապէս չհագեցրած քաղաքական այդ ձեւը պահպանուի: Եւ դրան պէտք է վերագրել, թէ ինչո՞ւ Ադանայի աղէտի պէս մի խոշոր անարդարութեան առաջ մենք ոեւէ խոշոր քայլ չձռոյլ տուինք մեզ, եւ նոյնիսկ անմեղ հայերին կախաղան բարձրացնելիս, ստիպուած եղանք լռելու, որպէսզի երիտասարդ ռեժիմի առաջ նորանոր բարդութիւններ չդնենք:

Այդ բոլորը հասկանալի էր այն աւեն, անհրաժեշտ, հրամայողական. մենք կատարեցինք ընդհանուր պետական տեսակէտից մեր պարտականութիւնը եւ ոչ ոք կարող է այդ մասին մեզ ոեւէ կշտամբանք ձռոյլ տալ:

Այնուհետեւ երեւոյթները արագօրէն փոխուում են եւ մենք մինչեւ հիմա մեր ուղղութեան մէջ ոեւէ նորութիւն չենք մտցրել:

Մեզ համար պարզուեց, որ Իթթիհատը կանգնած է «համիսլամական» ճանապարհի վրայ. այդ բանը իմացուեց ոչ միայն «Ազատամարտի» արտատպումից, որը Իթթիհատը չհերքեց, այլ մի դռկումենտից եւս, որը մենք տեսանք մեր աչքով. դա մի ստացական էր, որուած մի հոգեւոր «առաքելի» կողմից, ուղարկուած Հնդկաստան համիսլամական պրոպագանդի համար: Այդ փաստը անժխտելի է. բացի այդ, հաւաստի աղբիւրից էլ տեղեկացանք այդ գաղափարի մանրամասնութիւնները: 2) Թուրք տարրի գերիշխանութեան գաղափարը, որը բխում է երիտասարդ թուրքերի բոլոր գործողութիւններից. մուհաջիրական քաղաքականութիւնը[9] համիսլամական եւ թուրք տարրի տիրապետութեան գործնական արտայայտութիւնն է. նոքա որոշել են այսուհետեւ Մակեդոնիա գալիք գաղթականները բերել Կովկասից, իբրեւ թուրք ցեղ, եւ իբրեւ այդպիսին աւելի վստահելի: Դժբախտութիւնը նրանում է, որ իւրաքանչիւր տարի քուէարկուող բիւրժէն այդ նպատակի համար մեր պատգամաւորների կողմից ընդունւում է լռութեամբ, որը հակասական է մեր ուղղութեան, պետականութեան մեր ըմբռնումներին, եւ որ գլխաւորն է՝ ազգային գաղափարին, որի ամենաջատագով պաշտպաններն ենք մենք: Դուք պէտք է լաւ իմանաք, որ մեր ազգային չահերի պաշտպանութիւնը ոչ թէ միայն պէտք է պաշտպանուի այն դէպքում, երբ հարուածը ուղղակի մեզ է հասցուում, այլ եւ այն բոլոր դէպքերում, երբ կատարուում է նաեւ անուղղակի. այդպիսիների կարգում է պատկանում Ռումելիում տեղաւորուող մուհաջիրների խնդիրը: Այսօր նրանց են ուժասպառ անում այդ ձեւով, վաղը նոյնպէս պէտք է անեն եւ մեր վերաբերմամբ. թէպէտեւ մոռանալու չէք, որ այդ խնդիրը մեր գլխին աւելի էր ծանրացած հին ռեժիմի ատեն, եւ քիչ էր մնացել ոչնչացման տանէր. իսկ ներկայումս ե՛ւ Մանազկերտ ե՛ւ Բուլանըխ երկու գիւղեր են հաստատել «հայերի հողերի վրայ»:

Մեր պատգամաւորները պարտաւոր են նման դէպքերում ուժգնօրէն բողոքելու, թէ այդ գումարները անհրաժեշտ են ներքին բարեկարգութեան համար ծախսել, հին բնիկ ժողովրդների կարիքները հոգալ, եւ ոչ թէ նոր «ցաւեր» մեր գլխին աւելացնել, աղքատներով լեցուած մեր երկիրը:

3) Հողային խնդիրը ամենաայրողն է թէ ընդհանուր պետական եւ թէ ազգային տեսակէտից: Իթթիհատը, որ նոյնն է կառավարութիւնը, մեզ չարունակական կերպով ԽԱԲՈՒՄ է բացարձակօրէն մեր իրաւունքը տալով մահմետական աւատապետներին: Մենք չգիտենք որ Արեւմտ. Բիւրոն եւ մեր պատգամաւորները այդ մասին ի՞նչ կորուկ միջոցներ են ձեռք առել: Մենք ուղարկել ենք մեր պատգամաւորները Պոլիս, որպէսզի իբրեւ արձուն պահապաններ հսկեն մեր ազգային իրաւանց վրայ. կատարուում է ամենամեծ անարդարութիւնը բարեկամ համարուող կառավարութեան (Իթթիհատի) կողմից: Փաստեր կան, որ Բուլանըխից, ինչպէս եւ Հաղրակից հայ գաղթականներից չատեր նորից ընտանիքով վերադարձան իրենց եկած տեղերը, իսկ բազմաթիւ գաղթականներ ստիպուած են մնալ Պարսկաստան–Ռուսաստան, չհաւատալով, որ տէր պէտք է դառնան իրենց հողերին: Վերադարձողներից չատերն էլ առանց լծկանի կամ սերմացուի եւ ծածկուած պատըսպարանի են մնացել: Ի՞նչ է արուած այդ ուղղութեամբ, եւ կառավարութիւնը ի՛նչ դրական քայլեր է արել այդ անարդարութիւնը վերացնելու:

4) Դպրոցական խնդիրը եթէ այժմ չայող չկարգադրուեց, այսուհետեւ տասնեակ տարիներ պէտք է ուշանայ: Մեր կարծիքն է, առանց երկդիմի քաղաքականութեան եւ փափկանկատութիւնների, պարզ կերպով պէտք է դնել. ա- իրաւունք չունին միջամուխ լինելու մեր կուլտուրական ներքին կեանքին, որը ամէն րոպէ կատարուում է լուսաւորութեան նախարարութեան գաղտնի հրամանների համաձայն. բ- կրթական բիւրժէի մեզ հասնելիք մասը պէտք է տրուի հայ առաջնորդարաններին, որը ըստ կարիքի եւ յարմարութեան կը դասաւորի, եւ կ'աշխատի կառավարութեան ի գիտութիւն:

5) Ինչո՞ւ չի պահպանուում կառավարութեան պաշտօնէութեան մէջ ազգային համեմատական սիստեմը, եւ չպահպանուելուց զատ ի՞նչ իրաւունքով հայ «մուսլիմները»[10] այլեւս գոյութիւն չունեն. այդ մի քայլ էր կառավարութիւնը օսմանացնելու, այն ինչ այժմ գնում ենք դէպի «Թուրքականութիւնը»:

Ինչպէս անցեալ նամակներում էլ յիշել ենք, մեզ թըւում է թէ ձեր անձնական «մօտիկ» յարաբերութիւնները սկսել են ծառայել ակամայօրէն տիրող կուսակցութեան չահերին, քան թէ մեր կուսակցական տեսակէտներին եւ ազգային իրաւանց. նոքա բաւարարութիւն են տալիս ձեզ բոլորովին երկրորդական խնդիրներում, իսկ կարեւորները, էականները ձգձգում, մի կողմն են դնում, իսկ գաղտնի հրահանգներով էլ իրենց ուզածները թելադրում գաւառների վարչութիւններին:

Դուք ապրելով հեռու հայրենիքի հողից, եւ ազգային տրամադրութիւններից, տարուած էք աւելի չուտ «պոլսական» խնդիրներով, քան բուն գաւառի, որը մեր «էութիւնը», մեր կեանքն է կազմում: Դժգոհութիւնը գնալով աճում է թէ ժողովրդական խաւերի եւ թէ կուսակցական մարմինների մէջ: Երկար խորհրդածելուց յետոյ եկանք այն եզրակացութեան, որ վերոյիշեալ էական խնդիրների համար մի անգամ եւս պէտք է խօսել «Իթթիհատի»–կառավարութեան հետ. այդ նոյն խնդիրները պէտք է դնել նաեւ պարլամենտում. եթէ բաւարարութիւն չտուին, մեր պատգամաւորները պարտաւոր են ուղղակի հեռանալու պարլամենտից, յայտարարելով նոյն տեղում որ գալիք բոլոր դժբախտութիւնների մեղքը գցում ենք ձեր վզին: Զարժէ գործակցել մի կառավարութեան կամ կուսակցութեան, որը սահմանադրութեան անունով է ցանկանում այժմ էլ հարւածել մեր ազգային իրաւանց եւ գոյութեան: Սա մեր կարծիքն է: Ձեզ է մնում լուրջ կերպով անդրադառնալ իրական կացութեան վրայ, եւ ճշդէք ձեր վերաբերմունքը եւ դիրքը:

6) Բիթլիսի վիլայէթի եւ մասնաւորապէս Մուշ-Բուլանըխ սկսուած հալածանքները եւ խուզարկութիւնները մեր ազգային-կրթական գործի չուրջը սկսած, պէտք է պահանջ դրուի վերջացնելու: Բոլոր յայտնի դաշնակցական ընկերները ստիպուած պէտք է լինեն փախստական դառնալ կառավարութեան այդ վերաբերմունքի պատճառով: Ի՞նչ է, մենք ապրում ենք սահմանադրական մի չրջանում, թէ հին ռեժիմի ատեն: Մենք քանիցս ասել եւ նոյնը կրկնում ենք: Գարմէնի (Սեմալցի, Մանուկի, Կորիւնի եւ միւսների) խնդիրը զուտ անձնական մի խնդիր չէ, այլ ազգային եւ կուսակցական: Դաշնակցութիւնը սահմանադրութիւնից յետոյ իր ամբողջ թափով նետուել էր կրթական գործի մէջ: Դպրոցական տուրքերը պատրուակ են դարձրել՝ թէ զենքի դրամ է հաւաքել: Սուտ եւ կեղծ վկաներով մարդկանց դատարան են քաշում: Եթէ առաջուայ կառավարական բաչիբոզուկ քաղաքականութիւնը այժմ էլ պէտք է չարունակուի Անատոլիայում, անկարելի է որ խաղաղութիւնը չատ երկարատեւ լինի այս երկրում: Դիմումը պէտք է լինի արագ եւ նոյնպէս կտրուկ: Այդ բոլոր խնդիրները պէտք է դնել մի անգամից, եւ պահանջել բաւարարութիւն կարճ ժամանակում:

Արեւմտեան Բիւրոն ինչպէս եւ մասնաւորապէս մեր պատգամաւորները պարտաւոր են կենդանի կապ ունենալ գաւառի մարմինների հետ: Պոլսի ընկերները պէտք է արձագանգ լինեն գաւառի ցաւերին եւ մեր ազգային իրական պահանջներին. եւ այդ կարելի է, թէ խորհրդակցութեամբ կարեւորագոյն խնդիրների համար գաւառի, եւ թէ իրենց ընտրող մարմինների հետ: Այն ինչ մենք բացարձակապէս չգիտենք թէ դուք ի՞նչ խորհրդակցութիւններ էք ունենում ձեր մէջ, ի՞նչ տեսակ յարաբերութեան մէջ էք կառավարութեան եւ Իթթիհատի հետ. ձեր գրածներում չատ-չատ կ'ասէք «սիրալիր» յարաբերութիւններ ունենք: Այդ սիրալիր խօսքը մեզ բաւական չէ, եւ պէտք է խնդրենք աւելի մանրամասը գրէիք մեզ, մասնաւորապէս մեր պատգամաւորի պարտականութիւնը՝ աւելի մանրամասը եւ ներքին կապ պահել մեզ հետ:

7) Քաղաքական մթնոլորտը գնալով ծանրանում է: Գարնանը իսկի լաւ բաներ չենք սպասում ընդհանուր Տաճկահայաստանում: Կասկած չկայ որ ոեւէ աղէտի դէպքում մենք պէտք է տուժողը լինենք: Ի՞նչ էք մտածել այդ մասին եւ ի՞նչ պէտք է լինի մեր դիրքը նման

8.- Մարտ 31 – ակնարկութիւն 1909 թ. Մարտ 31ին Սուլթան Ապտիւլ Համիտի կողմէ սահմանադրական վարչակարգը տապալելու փորձին:

9.- Մուհաջիրական քաղաքականութիւն – այսինքն թրքացեղ գաղթականներու բնակեցման ծրագիր հայկական նահանգներուն մէջ:

10.- Մուսլիմ – օգնական քննիչ:

պարագաներում: Ահա այն ամենակարեւոր խնդիրը, որը պէտք է զբաղեցնի այժմ մեր բոլոր ընկերներին եւ մարմիններին: Այստեղ էլ մինոլորտը շատ լաւ չի երեւում: Սէյիդ բէյը օրէցօր ուժեղանում է. 7 հոգին դառաւ 52. գարնան երեւի 200-ի էլ հասնի: կատարում է ակնյայտնի ասպատակութիւններ. հաւաքում է մեծագումար դրամներ քրդերից, եւ նոյնիսկ տուրք: Ցայտարարել է կռիւ կառավարութեան դէմ: Ամբողջ վիլայէթի մէջ դաւթարտարը եւ փոլիս միւտիրին, որ անկեղծօրէն ցանկանում են բռնել, բայց զինուորականութիւնը հարկաւոր կերպով չչարժուելուց զատ, չի ամաչում ասել հրապարակաւ թէ դաւթարտարը այդ բոլորը անում է կուսակալ դառնալու համար:

Մինչեւ այժմ հայերին ակնյայտնի կերպով բան չէ արել. հաւանօրէն գարնան դառնայ նաեւ հայերի դէմ:

Անհրաժեշտ է մի լաւ կուսակալի անմիջական առաքումը: Այժմ համարեա թէ վասպուրականում կառավարութիւն չկայ: Վերոյիշեալ հարցերին աշխատեցէք շուտ պատասխանել: Իրերը արագօրէն կը գահավիժեն եւ մենք ենք որ կը մնանք տակը:

[Վասպուրականի կեդր. կոմիտէ
ՇԱՄԻԼ][11]

Փաստ. 671-59

Գ 2.– Հ.Յ.Դ. ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ԲԻՒՐՈՅԻՆ

Անցեալ փոստային մենք ձեզ գրեցինք, որ ամենագլխաւոր եւ էական խնդիրներով մեր Պոլսոյ ընկերները աւելի քիչ են զբաղւում, քան թէ աննշան, երկրորդականներով: Ընկերները նորից խորհրդակցութիւններ կատարեցին եւ դրին հետեւեալ խնդիրները Արեւմտեան Բիւրոյի եւ մեր պատգամաւորների ուշադրութեան:

1) Հողային. 2) Դպրոցական. 3) Մուհաջիրներ, որոնք սպառնում են Ռումելիից յետոյ, ուղղուել դէպի Անատոլիա եւ հայկական վայրեր. մենք այն կարծիքին ենք, որ պարլամենտում այդ քաղաքականութեան դէմ ուժեղ արշաւանք պէտք է սկսել, որպէսզի մի անգամ ընդ միշտ դադրի այդ ուղղութիւնը: 4) Կառավարական պաշտօնէութեան մէջ պահպանել ազգային ներկայացուցչական սիստեմը: 5) Քրիստոնեայ մուաւինների խնդիր:

Ոչ մի կասկած, որ Իթթիհատը ոչ միայն համիալամական է, այլեւ նրա ամբողջ գործունէութեան ընթացքում կարմիր գծով անցնում է թուրք տարրի գերիշխանութեան գաղափարը. եւ դորան պէտք է վերագրել, որ զանազան երկրորդական խնդիրներ հէնց իրենք են յարուցանում մեր դէմ գաւառներում, որպէսզի մենք զբաղուենք դորանով, իրենք էլ ի հարկէ բաւարարութիւն կը տան այդպիսիներին, որպէսզի գլխաւորները թողնենք, կամ նոյնիսկ հնարաւորութիւն չունենանք սրանց մասին մտածելու: Մեզ թւում է թէ ժամանակը արդէն հասել է, որպէսզի մենք վերանայինք Իթթիհատ-Դաշնակցութիւն համաձայնութիւնը, իմանալու համար ի՛նչ վաստակեցինք եւ ի՛նչ կորցրինք:

Երեւոյթները եւ պարագաները յստակօրէն փոփոխութեան են ենթարկւում, իսկ մենք կարծես թէ չարժըւում ենք տրադիցիայով. դժգոհութիւնը եւ անվստահութիւնը գնալով աճում է ոչ միայն հասարակութեան զանազան խաւերի մէջ դէպի Իթթիհատը-կառավարութիւնը, այլեւ որ ցաւալին է նաեւ կազմակերպական ղեկավար ընկերների մէջ: Մենք որ ամենաջերմ պաշտպանն ենք եղել երիտասարդ թուրքերի հետ գործել համաձայնութեամբ, այժմս սկսել են[ք] տատանուել, համոզուած լինելով որ նոքա մեր բարեկամութիւնը ի չարն են գործ դնում. եւ ինչ որ գլխաւորն է, ներկայ պարագայում, երբ ամէն բան նոր է դրւում, ցանկանում են մեզ քնացնելով, կա՛մ մեր ազգային իրաւունքները սահմանափակել, կա՛մ թէ բաւարարութիւն չտալ այնպիսի այրող եւ անյետաձգելի խնդիրների, որոնք մեզ համար էական նշանակութիւն ունին, ինչպէս դպրոցականը, հողայինը եւայլն:

Մենք պահանջ ենք դրել, որ Իթթիհատի հետ այդ խնդիրների համար խօսուի կտրուկ, եւ կարճ ժամանակում, որպէսզի մենք իմանանք մեր բռնելիք դիրքը:

Պոլսոյ ընկերները ապրելով հայրենի հողից եւ ժողովրդից հեռու, տարւում են այլ հոգեբանութեամբ եւ տրամադրութեամբ: Եւ ի՛նչ որ գլխաւորն է, երբեք մենք չենք իմանում թէ ընկերները այնտեղ ի՛նչ են մտածում, ի՛նչ տեսակի յարաբերութեան մէջ են կառավարութեան, Իթթիհատի հետ, եւ մեր ամենաանյետաձգելի

11.- Շամիլ՝ Վանայ Սարգիսն է, բուն անունով Օտապաշեան Պօղոս, որ այդ շրջանին անդամ էր Վասպուրականի Կեդր. Կոմիտէին:

խնդիրների մասին ի՛նչ դիրք են բռնել կառավարութեան հանդէպ:

Եթէ Արեւմտեան Բիւրոն եւ մեր պատգամաւորները այդպէս կարծեն իրենց յարաբերութիւնները գաւառի մարմինների եւ ընկերների հետ, ամենեւին լաւ բան սպասելու չէ: Նրանք իրենց այս կամ այն հրահանգի դէպքում, գաւառի ընկերներին պէտք է կարծեն կանգնած իրենց թիկունքին, այլապէս խօսքը կը լինի անոյժ, անվճռական:

Բիթլիսի վիլայէթի եւ Մշոյ դաշտի գործերը օրէցօր վատ կերպարանք են ընդունում: Մենք քանիցս ասել եւ կրկնել ենք, որ կառավարութեան սկսած հալածանքը միմիայն Գարմէնի[12] դէմ չէ, այլ որոշ ուղղութեան: կառավարութիւնը կրթական բիւրժէի մեզ հասանելիք մասը չտալուց զատ, ամէն տեսակի խոչընդոտ է յարուցանում, որպէսզի այդ խնդիրը մենք ներքնապէս էլ չկարգադրենք: Դուք լաւ գիտէք, որ անցեալ տարի մեր այստեղի ընկերների ամբողջ ուշադրութիւնը կենտրոնացրուած էր այդ կարեւոր խնդրի չուրջը եւ որպէսզի հէնց սկզբում խեղդի այդ ձեռնարկը, գէնքի դրամի անմիտ խրտուիլակը մէջտեղ գցեց, եւ ընկերներին ենթարկեց հալածանքի: Այդ հարցում պակաս դեր չի կատարում եւ հողային խնդիրը. հալածանքի ենթարկելով դաշնակ[ցական] ղեկավար ընկերներին, ենթադրում են խեղդել կամ առժամապէս դադրեցնել եւ այդ այրող խնդիրը: Պոլսոյ ընկերները չեն ցանկանում այդ բանը ըմբռնել. Գարմէնի խնդրին տուեցին անձնական խընդրի բնոյթ եւ չեն աշխատում համապատասխան կերպով: Եւ իրրեւ մեր թուլութեան պատճառ, ահա այն խուզարկութիւնների չարանները, որ օրէցօր աւելանում է. եղել են նաեւ նոր ձերբակալութիւններ Բուլանըխ եւ այլ վայրեր այդ խնդրի չուրջը: Եթէ դա որոշ ուղղութիւն չէ՝ թելադրուած կենտրոնական կառավարութեան կողմից, թող բաւականութիւն տան մեր վերոյիշեալ էական պահանջներին. մենք երկրի ղեկավար ընկերներս ուրախութեամբ կը թողնենք այս հողը եւ կը հեռանա[ն]ք օտար երկրներ:

Մեր Պոլսոյ ընկերները չեն ցանկանում այդ բանը գիտակցել, եւ ահա այն տարտամ քաղաքականութիւնը, որին նրանք հետեւում են: Այդ անարդար եւ հակասահմանադրական ուղղութիւնը մեր վերաբերմամբ վերջ պէտք է գտնէ կտրուկ կերպով եւ կարճ ժամանակում, եթէ դա կենտ. կառավարութեան թելադրութեամբ չէ: Ցայտնի ոճրագործ աղաներ ներւում են եւ հանգիստ թողնւում, սահմանադրական կառավարութիւնը մեր մէջն է հակասահմանադրականներ փնտռում: Եթէ այդ քաղաքականութեանը վերջ չտրուի, խաղաղութիւնը անկարելի է ապահոված համարել:

Քաղաքական կացութիւնը ամբողջ Թուրքիայում եւ մեզանում լաւ չէ. երկինքը ամպոտում է. ո՞վ գիտէ ինչեր կարող են վաղը կրկնուել: Դժբախտաբար մենք այդ ուղղութեամբ համարեա թէ ոչինչ չենք մտածած, եւ անակնկալների դէպքում չանկարծակիի կարող ենք գալ: Ահա մի չափազանց կարեւոր խնդիր, որի մասին պէտք է մտածել եւ հրահանգել մարմիններին այդ ուղղութեամբ մտածել: Մեզ թւում է թէ «Վիչապը»[13] մասնաւորապէս պարտաւոր է առանձին, լուրջ ուշադրութեան ենթարկէ այդ խնդիրները. նա կարող է ունենալ թերեւս ճակատագրական նշանակութիւն. Քանի ուշ չէ, չտապելու է:

— Քանիցս կրկնեցինք աչքի դեղ, «ֆենօ-ֆրոլմէյինի» մասին. չատ կարեւոր է. աչքերիս ցաւը օրէցօր աւելանում է:

— Մեր հաշիւները ի՞նչ եղան. ախր այդ խնդիրը պէտք է մի անգամ ընդ միշտ պարզաբանուի՞ թէ ոչ, որպէսզի մենք մեր անելիքը իմանանք:

Վաղուց է ձեզնից նամակներ չենք ստանում: Ի՞նչ է պատճառը:

Ընկերների կողմից
ՇԱՄԻԼ[11]

1911

12.- Գարմէնի՝ Մելքոնեան Մկրտիչ (նախկին Տաճատ վարդապետ), Տարօնի գործիչներէն, որ շատ մը ուրիշ ղեկավար դէմքերու շարքին, կը հալածուէր թուրք կառավարութեան կողմէ:

13.- «Վիշապ»ը Կ. Պոլիսն է. այս պարագային՝ Արեւմտեան Բիւրոն եւ մայրաքաղաքի ղեկավար դէմքերն ու մարմինները:

Փաստ. 1542-3

Գ 3.– ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ԲԻՒՐՈՅԻՆ

7 Մարտ 1911

Ընկերներ!

Կուսակալի գալը պէտք է չտապեցնել. տեղիս անարխիան օրէցօր կ'աւելանայ: Բոլոր սեւ ոյժերը միացած, դորանց հետ եւ տեղիս Իթթիհատականներն ու զինուրականները իրենց նպատակ են դրել դաւթարտարին եւ փոլիս միւտիրին[14] հեռացնել տեղիցս: Շարունակ դաւադրութիւններ են սարքում, որպէսզի վարկաբեկեն կամ յուսահատեցնեն: Ինչպէս կ'երեւի, անցեալներ սովորեցրել էին մի զաբթիա չաւուշի, որպէսզի գնա ամասական ուզի եւ մի սկանդալ բարձրացնի այստեղ, որը եւ արուեց. հազիւ այդ դէպքը անցած, ահա երկու օր առաջ, չորս հոգի, որոնցից մէկը ոչխարանենի [?] բժիշկ, հարբած անցնում են կառքով դաւթարտարի դրան առջեւից, եւ երկու անգամ ատրճանակ պարպում. բարեբախտաբար գիշերային փոլիսը իսկոյն եւեթ կառքի առաջն է անցնում եւ ձերբակալում յանցաւորներին:

Կուսակալի այստեղ [եղած] ժամանակ Սէյիդին ձերբակալելու համար, հայերից 14, իսկ չէրքէզներից 10 կամաւորներ էին հրաւիրած. այդ խնդիրը դարձրել են մի մեծ բան, զինուրականութիւնը դիմել է Միւշիրին եւ բողոքել որ կառավարական զէնքերը տրուել է ֆետայիներին: Մի բան, որ եթէ չենք սխալւում, արուած է կենտրոնական կառավարութեան կողմից, եւ այն էլ ոչ թէ միայն հայ, այլեւ չէրքէզ կամաւորների էլ է տրուած: Ահա ինչպիսի ստոր ինտրիկներով ցանկանում են տապալել դաւթարտարին եւ փոլիս միւտիրին, որոնք գուցէ միակ անձնաւորութիւնները են, որոնք չեն ցանկանայ սրա եւ նրա դիւդիւկով պարել:

Ընդհանրապէս ամենամութ դերը կատարում է տեղիս Իթթիհատը, որի հետ համարեա թէ ոչ մէկ յարաբերութիւն չունենք իբրեւ սեւ ու մութ տարրերի ժողովածուի: Վռամեանը եւ Բժիշկը[15] լաւ են ճանաչում տեղիս յայտնի ռէակցիոներներին: Դորանք բոլորը կլուբի զարդերն են: Եթէ Իթթիհատի կենտրոնը համաձայնէր, մի կարեւոր եւ լաւ ոյժ ուղարկէր երկար ատենուայ համար այս կողմերը, լաւ դեր կարող էր կատարել ներկայ պարագաներում: Դժբախտաբար գաւառացիներս սկսում ենք հիասթափուել եւ պատմական դորանց կենտրոնից[16]: Այդ մարդիկը կամ գլուխին կորցրել են, չեն հասկանում ինչ կ'ընեն, կամ պետութիւնը տանում են դէպի անկում, կամ գուցէ հէնց իրենց ծրագիրը եւ ուղղութիւնը այլ բան է թելադրում, քան թէ մենք ենք կարծում:

Վասպուրականում հայ ժողովրդի միտքը չափազանց գրգռուած է, եւ անհանգիստ: Կորել է վստահութիւնը ե'ւ դէպի Իթթիհատ-կառավարութիւնը եւ դէպի սահմանադրութիւնը: Կառավարութիւնը մի յայտարարութիւն փակցրեց պատերին, եւ տպել տուեց «Աչխատանքի» մէջ որ հանգիստ լինեն, ասելով որ դաշնակցականներից գրաւուած զէնքերը պէտք է տան ժողովրդին, գիւղական պահակների համար, բայց մենք հաստատ գիտենք, որ լաւ զէնքերից ոչինչ չի մնացել[17]. գողացել եւ ծախել են ժամանակի ընթացքին թուրքերին եւ քրդերին. մնում է հասարակ ժողովրդական զէնքերը. բայց այն էլ չեն տալիս. խոստումներ է միայն: Այն ինչ հայերը որոշ վայրերում միշտ ենթակայ են կոտորածի եւ սպառնալիքի, ինչպէս Բաշկալա, Նորդուզ, Սարայ, Բերկրի, Փոս եւ նման ոչ հայաշատ վայրեր: Կենտրոնական կառավարութիւնը եթէ անկեղծօրէն ցանկանում է երկրի խաղաղութիւնը, եւ ոչինչ չի տածում դէպի հայերը, վտանգաւոր վայրերին պէտք է կարգադրի անմիջական կերպով զէնք բաժանեն, եւ այն էլ գոնէ Մարթինի, եւ ոչ թէ այն ժողովրդական «քոռացաւ» զէնքերը: Մենք չգիտենք ի'նչ յարաբերութեան մէջ էք դուք Իթթիհատի հետ. արդեօք եթէ կան ձեր խառը ժողովները, ոեւէ բանի ծառայո՞ւմ են, թէ առաջուայ պէս անուանական մի բան է: Ներկայ ծանրակշիռ մոմենտում, երբ ամէն բան գահավիժօրէն դէպի անկումն է գնում, անհրաժեշտ է, որ Իթթիհատի եւ Դաշնակցութեան համերաշխութիւնը կայանայ աւելի դրական եւ կոնկրէտ հողի վրայ, որպէսզի մենք վստահենք, եւ մեր բոլոր բարոյական եւ այլ ոյժերով կանգնած լինենք նրանց կողքին, դիմագրաւելու ամէն վտանգ: Այդ խնդիրները հետեւեալներն են.— ա) դպրոցական, բ) հողային, գ) այնտեղ ուր հայերը ենթակայ են մշտական վտանգի, կառավարութեան կողմից զէնք տրուի պաշտպանութեան համար. դ) Պոլսում, ինչպէս եւ գաւառներում, խառը մարմիններ, որոշ խնդիրների մէջ համերաշխօրէն գործելու եւայլն:

Ցիշում էք, որ երբ օտարահպատակ ուսուցիչների դէմ օրէնք պէտք է հրատարակէին, մեզ ապահովեցնում էին թէ դա յոյների դէմ է, դուք անհանգստանալու ոչինչ չունէք. այն ինչ այդ օրէնքը նոյն խստութեամբ իրագործում են եւ մեր վերաբերմամբ, ինչպէս Մուշ, Կարին: Դորանց հետ պէտք է խօսել, որ խաբելու քաղաքականութիւնը միմիայն վստահութեան վերացման կը ծառայէ:

Ինչպէս անցեալ նամակում էլ մենք գրել էինք՝ մենք կողմնակից ենք ռայոնական (թուրքիոյ) ժողովի, եւ այն էլ խոշոր, ազգային եւ պետական բնաւորութիւն կրող հարցերով պէտք է զբաղուել: Ահա ուղարկում ենք մեր առաջարկելիք օրակարգերը: Եթէ երկու Բիւրոնները համաձայնութեան եկաք Յունիսի 1-ին կատարել ռայոնական ժողովը, միւս օրակարգերը չուտով ուղարկեցէք մեզ, որ իմանանք մեր անելիքը:

Օրակարգերը

1.- *Ռէակցիայի դէպքում մեր դիրքը.*
2.- *Ոեւէ հայկական կոտորածի (օրինակ, ինչպէս Ատանան) պարագային կազմակերպութեան դիրքը.*
3.- *Սիստեմատիկ հայերի սպանութիւնների դէպքում (ինչպէս Վասպուրականում), մեր տակտիկը եւ ուղղութիւնը.*
4.— *Ստեղծել Պատասխանատու մարմիններ յատուկ բիւդժէներով.*
5.- *Որսորդական ընկերակցութիւններ.*
6.- *Մեր յարաբերութիւնը Իթթիհատի հետ.*
7.- *Ցարաբերութիւն մեր ծրագրի սահմանում գործող թուրք եւ այլ ազգութիւնների յեղափոխական մարմինների հետ.*
8.- *Նոյնը նաեւ պարլամենտում.*
9.- *Ազգային իրաւահաւասարութիւն.*
10.- *Հողային խնդիրներ.*
11.- *Դպրոցական խնդիր (պետութեան հետ).*
12.- *Մուհաջիրական խնդիր.*
13.- *Ազգային իրաւանց խնդիրներում պատրիարքարանների համերաշխ գործակցութիւն.*
14.- *Կովկասեան խնդիր.*
15.- *Պարսկաստանի խնդիր.*
16.- *Միջոցներ ներկայ սահմանադրական կառավարութեան ուժեղացման համար.*
17.- *Գաւառի Իթթիհատական մարմինների զտումը եւ ուժեղացումը:*

Մեր ուղարկելիքները սոքա են:

Ձեր նամակները զարմանալի կերպով չոր եւ սեղմ են լինում, ուր բացակայում են կարեւոր խնդիրները, որոնց համար անհրաժեշտ է մէկզմէկս շարունակ տեղեակ պահել:

Ցոյս ունենք, որ Ազատամարտի բաժանորդագրութիւնը այս անգամ աւելի կանոնաւոր հիմունքների վրայ պէտք է դրուի, եւ բաժանորդների թիւը աւելացւի:

Ինչո՞ւ համար «Աչխատանքի» համար յատուկ Ազատամարտ չի ուղարկւում:

Շատ բարեւներով՝ ի դիմաց ընկերների՝
ՇԱՄԻԼ

Գարմէնի խնդրի համար քանի անգամ ձեզ գրեցինք, բայց եւ ոչ մի անգամ պատասխան չառինք. թէ ի՞նչ էք մտադիր անելու, կամ կառավարութիւնը իր այդ կործանարար ուղղութիւնը պէտք է թողնի՞ թէ ոչ:

Մամրտանքի սպանութիւնների համար պէտք է խիստ կերպով պահանջ դնել: Ալճաւազի [?] սպանուածների դատը ուղղակի ծաղրալի վերջաւորութիւն ընդունեց: Եւ ոչ մէկը գոնէ մինչեւ ցայսհետ բանտարկութեան չենթարկուեց. ամենաչատը 9 տարուայ, իսկ միւսները երեքական մինչեւ 8: Եթէ այդ ձեւով պէտք է մարդասպանները պատժուեն, ի հարկէ խաղաղութիւնը? մչտական կը լինի այս դժբախտ երկրում:

ՆՈՁՆ

Խնդրում ենք մեզ ուղարկէք «Ֆէնո-Ֆրոլմէին»[?], շատ հարկաւոր է: Բացի այդ մեր գրած նամակները ամէն անգամ դուք Վահանին[15] կարդալու էք, քանի որ իւրաքանչիւրիդ առանձին-առանձին գրելու ժամանակ չենք ունենում:

ՆՈՁՆ

14.- Դաւթարտարը ելեւմտական սպասարկութեան պաշտօնեան է, փոլիս միւտիրին՝ ոստիկան եւ զօրքերու հրամանատարը:

15.- Բժիշկ՝ ծածկանուններէն մէկն էր Փափազեան Վահանի (Կոմս), որ Վանէն ընտրուած անդամ էր Օսմ. խորհրդարանի: Կրնայ ըլլալ նաեւ բժ. Յովսէփ Տէր Դաւթեանը, որ 1908 թ. ատեն մը Վան եղած էր:

16.- Ակնարկութիւն Իթթիհատի Սելանիկի կեդրոնին:

17.- Ակնարկութիւն 1908 թ. Դաշնակցութեան գրաւուած զինապահեստներուն:

ԿԱԶՄԱԿԵՐՊԱԿԱՆ ՇՐՋԱՆՆԵՐ

ԳԼՈՒԽ VI

ԴՈՒՐԱՆ-ԲԱՐՁՐԱՒԱՆԴԱԿԻ ԿԵԴՐ. ԿՈՄԻՏԷՈՒԹԻՒՆ

Դուրան-Բարձրաւանդակը կ'ընդգրկէր Պիթլիսի նահանգը գրեթէ ամբողջութեամբ,– Տարօնի ընդարձակ դաշտը Մուշ կեդրոնով, Սասնոյ լեռնաշխարհը, Պիթլիս քաղաքը, Սղերդը, Մանազկերտը: Վասպուրականի հետ եւ անոր կից, Հայկ. բարձրաւանդակի ամէնէն հայաշատ այս նահանգը ունէր նաեւ արիւնոտ անցեալ: Հակառակ առաջինին, Վան-Վասպուրականին, որ ուսումնական թէ ընդհանուր զարգացման առումով համեմատաբար յառաջադէմ ու լուսաւոր պատկերով մը կը ներկայանար, Տարօնի աշխարհը, ընդհակառակն, յետամնաց անկիւն մըն էր, համատարած թշուառութեան եւ տգիտութեան մէջ թաղուած եւ ենթակայ յարատեւ կոտորածի ու հալածանքներու:

Սահմանադրութեան հռչակումէն ետք շրջանը գրեթէ պարպուած էր անցեալի ղեկավարութենէն. շատերը նահատակուած էին, ուրիշներ հեռացած. մնացողները եւ պարբերաբար հոն մտնող գործիչներ, իրենց կարգին, կ'ենթարկուէին կառավարական սիստեմաթիկ հետապնդումի եւ հալածանքի (Գարմէն, Սեբաստացի Մուրատ, Սեպուհ Կորիւն եւ ուրիշներ):

Այսուհանդերձ, կուսակցական վերակազմակերպման եւ մասնաւորաբար կրթական ու մշակութային կեանքի վերելքին մէջ առաջնակարգ դեր պիտի խաղար Սիմոն Զաւարեան, որ ամբողջ երկու տարի (1909–1911) իբրեւ շրջանի ազգային վարժարաններու տեսուչ փոխադրուեցաւ ու գործեց Հայաստանի սիրտը համարուող Տարօն-Սասունի մէջ:

Շրջանի խնդիրներու քննարկման ու ներկայացման մէջ Զաւարեանի տիրական ներկայութեան ապացոյց են նաեւ յաջորդող էջերու մէջ տրուած նիւթերը, որոնց մեծագոյն մասը կը պատկանի իր գրչին.–

1.– «Քաղուածքներ Հ.Յ.Դ. Դուրան-Քարձրաւանդակի Շրջանային ժողովի որոշումներէն». տպագիր 16 էջնոց պրակ, անթուակիր: Նոյնին խմորատիպ կրկնօրինակը, 8 մեծադիր էջ, Հ.Յ.Դ. Դուրան-Բարձրաւանդակի Կ.Կ.ի կարմիր կնիքով եւ 6 ստորագրութիւններով: Խմորատիպ օրինակը ձեռագիր մակագրութիւն ունի,– «1911 Յուլիս 13», որ հաւանաբար այս վերջինին շրջաբերականի ձեւով տարածման թուականն է: Այլապէս, գիտենք որ Շրջ. ժողովը սկսած է Մայիսի վերջերուն եւ, ընդհատումով, շարունակուած մինչեւ Յունիսի 12ը:

Արխիւներուն մէջ պահպանուած են, սեւագրութեան ձեւով, այս «քաղուածքներ»էն որոշ հատուածներ Ս. Զաւարեանի ձեռագրով, ինչ որ ենթադրել կու տայ որ տեղեկագրին եթէ ոչ ամբողջութիւնը, գէթ կարեւոր մէկ մասը անոր շարադրութեան կը պատկանի*:

2.– «Տեղեկագիր Հաշուեքննիչ յանձնաժողովոյ Դուրան-Քարձ.ի Ռայոնական ժողովին». ձեռագիր 4 էջ:

3.– «Տեղեկագիր Դուրան-Քարձրաւանդակի Կ.Կ.ական շրջանի մասին». անթուակիր է եւ առանց ստորագրութեան, ամփոփ տեղեկագիր Ս. Զաւարեանի ձեռագրով. կը գտնուի Հ.Յ.Դ. Զ. Բնդհ. ժողովի թղթածրարին մէջ:

4.– Զաւարեանի կողմէ (Սմբատ Օհանեան) զոյգ Բիւրոներու Պոլսոյ եւ Կարնոյ հատուածներուն ուղղուած 7 նամակներ, ինչպէս նաեւ «Հ. Յ.Դ. Դուրան Քարձրաւանդակի Կ. Կոմիտէի» մէկ շրջաբերականը, ամենայն հաւանականութեամբ դարձեալ Զաւարեանի գրչին պատկանող:

**) Այս «սեւագրութիւնները» սխալմամբ զետեղուած են Դուրան-Քարձրաւանդակի 1909 թուականի թղթածրարին մէջ, ինչ որ պատճառ դարչած է, որ անոնք, դարձեալ սխալմամբ, տեղ գրաւեն Հ. Տասնապետեանի կազմած «Սիմոն Զաւարեան» Գ. հատորին մէջ իբրեւ 1909 թ. փաստաթուղթ (էջ 71-77):*

Փաստ. 706-138

Ա 1.– ՔԱՂՈՒԱԾՔՆԵՐ Հ.Յ.Դ. ԴՈՒՐԱՆ-ԲԱՐՁՐԱՒԱՆԴԱԿԻ ՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ԺՈՂՈՎԻ ՈՐՈՇՈՒՄՆԵՐԷՆ

ԺՈՂՈՎԻ ԲԱՑՈՒՄԸ, ԿԱԶՄԸ, ՕՐԱԿԱՐԳԸ

Անցեալ տարուընէ սկսեալ կատարուած երկար նախապատրաստութիւններէ եւ աշխատանքներէ յետոյ, վերջերս գումարուեցաւ Հ. Ը. Դաշն. Դ-Բ-ի Շրջանային ժողովը:

Առաջուց հրաւիրուած վարչական ժողովի որոշման եւ կանոնագրի թելադրութիւններու համաձայն, ժողովին մասնակցելու հրաւիրուած էին ենթակոմիտէական եւ կոմիտէական շրջանակներու մէջ ընտրուած ամէն 50 անդամէ մէկական հոգի:

Այդ ձեւով ընտրուած 19 պատգամաւորներու ներկայութեամբ ժողովը բացուեցաւ. բացակայ էին այլեւայլ պատճառներով կուսակցութեան յայտնի կազմակերպուած վայրերէն միայն 3-4 շրջաններու ներկայացուցիչները:

Առանձնապէս պատգամաւորներէ գումարուած խորհրդակցութիւնը՝ նախքան դիւանի ընտրութիւնը, որոշեց ձայնի իրաւունքով նիստերու հրաւիրել նաեւ այն շրջիկ ընկերները, որոնք արդիւնաւէտ գործունէութիւն են ունեցած (6 հոգի), նոյնպէս եւ մէկ ներկայացուցիչ հաշուեքննիչ մարմինէն, եւ մէկ ալ քաղաքի կազմակերպիչներէն: Որպէսզի հրաւիրուած ընկերները գերակչիռ ազդեցութիւն չունենան ժողովի որոշումներուն վրայ, պատգամաւորները սահմանափակեցին ձայնով հրաւիրուածներուն թիւը պատգամաւորներու թուի կիսով:

Բացի այդ, նիստերուն հրաւիրուած էին եւ կը մասնակցէին խորհրդակցական ձայնով նաեւ կեդր. կազմի բոլոր անդամները, ինչպէս եւ ժողովի վայրի խմբապետները:

Դիւանը ընտրելէ յետոյ ժողովը, ստուգեց պատգամաւորներուն ընտրուած լինելը համապատասխան թուով ընկերներու կողմէն, հեռացուց իր մէջէն իրաւասութիւն չունեցողները եւ ղրամական սակի քննութիւնը յանձնեց յատուկ յանձնախմբի մը: Ժողովականները համաձայնեցան որ՝ ներկայ պատգամաւորական ժողովը Դուրան-Բարձաւանդակի միակ եւ ամենաբարձր իրաւասութիւն ունեցող ընտրուած մարմինն է:

Գալով իր զբաղմանց նիւթերու օրակարգին եւ նկատի ունենալով ժամանակի սղութիւնը, ժողովը որոշեց եղած հարցերը սեղանի վրայ դնել հետեւեալ կարգով.–

ա) Պատգամաւորներու տեղեկագրեր եւ հաշուետուութիւն:

բ) Կեդր. կազմի տեղեկագիր եւ հաշիւներ (սկսեալ 1907էն) եւ

գ) Ընտրութիւն կ. կոմիտէի կազմի, Դատական մարմնի եւ Ընդհանուր Ժողովի պատգամաւորի:

Այս հարցերը լուծելէն յետոյ (մեծ մասը 2/3ի եւ աւելիի ներկայութեամբ), ժողովը դադար ունեցաւ քանի մը շաբաթ, որմէ յետոյ մնացած խնդիրները քննուեցան մասնակցողներու կէսէն աւելիի ներկայութեամբ:

Ստորեւ կը բերենք տրուած որոշումներէն կարեւորագոյնները:

Կուսակցութեանս Բիւրոները, ինչպէս եւ Բարձր Հայքի Ռայոնական ժողովը՝ չեչտած լինելով տեղիս հաշիւներուն (սկսած 1905 թուէն) օրինական քննութեանց չենթարկուելը, Շրջանային ժողովը զեկուցումներէն յետոյ ամէնէն աւելի զբաղուեցաւ հաշուետուութեան խնդրով:

1906 ՕԳՈՍՏՈՍ – 1907 ԴԵԿՏԵՄԲԵՐԻ ՀԱՇԻՒՆԵՐԸ

Հաշուեքննիչ մարմնի զեկուցումէն եւ այլ բացատրութիւններէն պարզուեց որ 1906 Օգոստ. 1907 Դեկտ. ընթացքին տեղիս մուտքերն ու ելքերը կազմուած են հետեւեալներէն.–

Մուտք	ղրչ.
Ստացուած դրսի մարմիններէն	151,516
Ելք	
Նպաստ սովեալներու, զինուորներու	75910
Բանտարկեալ ընկերներու	8010
Զինուորական ծախքեր	46127
Սուրհանդակի	11276
կաշառք	4627
Ընդամէնը[1]	145947
Դրամարկղի մէջ	5569

Հաշիւներու ստուգման համար կան օրագրական մատեանները, ցուցակներ եւ ստացագրեր. դիտելով որ ծախսերը կատարուած են նախասահմանադրական շրջանին մէջ, երբ կը տիրէր զինուորական դրութիւն.

1.- Այս եւ յաջորդ հաշուեցուցակներուն մէջ նշմարելի են գումարումի մանր անճշտութիւններ, վերագրելի հաւանաբար տպագրական վրէպի:

բ) Նկատի ունենալով որ այս դժնդակ պայմանների մէջ իսկ պատասխանատու անդամը եւ կազմը ներկայացրեր են ամէն ամիս կանոնաւոր օրագրական մատեան ծախսերի համար՝ ստորագրուած տեղիս կազմի եւ ազատ գործիչ ընկերոջ կողմէ.

գ) Ստուգելով որ այն ժամանակուայ որոշումների համաձայն դաշտի զինուորներին ամսական ծախսի չափն էր մէկ, լեռի զինուորներին 1½, իսկ պատասխանատու մարմնի անդամին 3 ոսկի, եւ որ պատասխանատու մարմնի անդամը կը վարէր զինուորներու չափ համեստ, չասել խիստ կեանք:

Շրջ. ժողովը որոշեց 1906 VIII — 1907 XII ծախսերը համարել օրինաւոր կերպով կատարուած եւ ընդունելի:

1908ի ՅՈՒՆՈՒԱՐԻ ՀԱՇԻՒԸ

Նախորդ հաշուէն ունենալով մնացորդ 5559 ղրչ. գումար եւ ատոր հետ միասին հաշիւների մէջ բոլորովին բացակայ տեսնելով 1909 Յունուարին վերաբերեալ մուտքերն ու ելքերը, որով անկարելի է ոեւէ բան ըսել այդ ժամանակաշրջանի առթիւ.—

Շրջ. ժողովը որոշեց հարկ եղած բացատրութիւնները ուզել այդ մասին Ռ.ից եւ Գ.ից[2] ներկայացնելով եկող նախկին զինուորներ, հրապարակի վրայ են գտնուած հարիւրաւոր բանտէն ելնող եւ հազարաւոր քայքայուած ու սոված սաստնցի ու դաշտեցիներ, որոնց հանդէպ գործող ընկերները անկարող էին ձեռնպահ մնալ:

Նկատի ունենալով որ խանդավառութեան այդ շրջանին՝ երբ դեռեւս գումարուած չէր ոչ մի ընկերական ժողով կուսակցութեան ապագայ սահմանադրական ընթացքի մասին խորհրդակցելու համար, եւ սովեալներին, դպրոցի եւ այլ հասարակական նպատակների համար կատարուած ծախքերը վերագրուելու են կուսակցութեան գործելակերպի եւ ընկերների գիտակցութեան անորոշութեան:

Գտնելով որ կուսակցութեան տան վրայ եղած եւ այլ մի քանի ծախսերը թէեւ չդայլ են, բայց խանդավառութեան հարբեցողական այն շրջանին մէջ դիտուելու են ներելի:

Շրջ. ժողովը որոշեց.—

ա) Մուրատին ճանապարհի եւ այլ կարիքների համար ծախսուած 21 եւ 10 ոսկիների մասին բացատրութիւններ ուզել.

բ) 1908 II — 1909 IV վերաբերեալ մնացած հաշիւները համարել բաւարար եւ ընդունելի:

1908 II (ՓԵՏՐՈՒԱՐ) IV 1909 (ԱՊՐԻԼ) ՀԱՇԻՒՆԵՐԸ

Հաշուեքննիչ մարմնի զեկուցումէն պարզուեց որ 1908 Փետրուար՝ 1909 Մայիս ընթացքին մէջ, տեղիս կեդր. կազմի մուտքերն ու ելքերը եղած են.—

Մուտք	ղրչ.
Դրսի մարմիններէ ստացուած	71483
Ամսավճար եւ տուգանք	3989
Նպաստի եւ որբանոցի համար	12601
Գումար	89073

Ելք	ղրչ.
Դիւանական	4051.30
Նպաստ չքաւորների եւ բանտարկեալների	11247
Զինուորների, շրջիկ եւ գործիչ ընկերներու	58634
Ազատ ընկերոջ տան, դրսի ընկ. եւ ճիւերի	9693.20
Տնական գոյք	2726
Ազգային մշակոյթ	2470
Գումար	88822.10

Հաշիւները լուսաբանելու համար կան օրագրական մատեաններ, ցուցակներ եւ ստացագրեր: Քննելով այդ ամէնը եւ դիտելով որ ծախսերի մեծ մասը կատարուել են Սահմանադրութեան յայտարարութենէն անմիջապէս յետոյ երբ դեռ տեղաւորուած չէին եղեր բազմաթիւ

1909 IV — 1910 III ՀԱՇԻՒՆԵՐԸ

Քննութիւնը պարզեց որ շրջանիս եւ կեդր. կ-ի այդ ժամանակամիջոցին մէջ մուտքեր ու ելքերը կազմուեր են հետեւեալներէն.—

Մուտք	ղրչ.
Անդամավճարներէն	26816
Հանգանակութիւններէն	3374
Կրթական դրամէ	3212
Յետ ստացուած պարտքերէ	2899
Ծախսած գոյքէ, ապրանքէ	1664
Տուգանքէ	540
Դրսի մարմնէն պարտք վերց.	5400
Աւանդ վերցուած գումարներ	7506
Ընդհ. գումար	51411.30

Ելք	ղրչ.
Դիւանական	1787
Շրջիկ, գործիչ ընկերների	10678
Համերաշխութեան, դպրոցների	3188
Հին պարտքեր վճարուած	5039.20
Ազատ ընկերի կազմ. տան Հիւրերի եւ ճիւերի (10678)	28754
Տնային գոյք գնուած	2115.20
Ընդհանուր գումար	51562

2.- Ռ.ն պէտք է ըլլայ Ռուբէն Տէր Մինասեանը. Գ.ը՝ Գարմէնն է (Մկրտիչ Մելքոնեան):

Այսպիսով ազատ գործիչի, իր հետ անմիջապէս կապուած բնակարանի ու ընկերների վրայ սպառուած է 30.869 ղրչ. կամ շրջանի ամբողջ տեղական մուտքը (որ է 30.120):

Շնորհիւ այդ պարագայի՝ յիշուած եռամիսների ընթացքին մէջ ոչ միայն կուսակցական կեդրոնական դրամարկղը զուրկ է մնացեր շրջանիս օժանդակութենէն, այլ եւ մոռացութեան է տրուած տեղիս գործունէութեան ամենակարեւոր ճիւղերէն մին՝ ինքնապաշտպանութեան գործը:

կ. կազմի այս ընթացքը պարզելով՝ ընկերների ու ժողովրդի մէջ առաջ է բերեր պաղութիւն, յուսախաբութիւն եւ ձեռնպահութեան աստիճան չէզոքութիւն:

Այս գործելակերպը չի կարող արդարանալ օրուայ կացութեան կամ միմեանց յաջորդող դէպքերի բացառիկ պահանջներով:

Նախընթաց շրջանին համար (1908 II — 1909 IV) ազատ գործիչի եւ տան վրայ եղած ծախքերը դիտելով չդայլ՝ ժողովս «ներելի» էր գտած զայն, նկատի ունենալով միմիայն կռուի շրջանին անմիջապէս յաջորդող ժամանակը, զինուորների ու ժողովրդի թշուառ վիճակը, կուսակցութեան ընթացքի անորոշութիւնը եւայլն:

Սահմանադրութեան հռչակումէն, ազատ ընկերներու հեռացումէն, դրութեան պարզուելէն յետոյ նոյնանման ծախքերի չարունակելը համարելու է ապօրինի: Ապօրինի կրկնակի չափով քանի որ շրջանիս անդրանիկ բազմամարդ եւ կազմի ուղղութեան հետեւող Սուրբ Կարապետի ժողովը հաշուի առնելով տեղական պայմանները, կ. կազմի եւ տեղական մարմինների պէտքերի համար նշանակած էր տեղական հասոյթների 40%. մնացած 40 եւ 20%ները պիտի գործադրուէին ինքնապաշտպանութեան եւ կուսակ. ընդհ. պէտքերու վրայ (Արեւելեան Բիւրոյի միջոցաւ): Զանց առնելով նոյնիսկ հարցի այս իրաւացի կողմը եւ կանգ առնելով ժամանակի ներկայացրած պահանջների վրայ, Շրջնային ժողովը եկաւ այն եզրակացութեան, որ ազատ ընկերոջ եւ կուսակցական տան (այցելուների ու հիւրերի հետ միասին) համար բարեխղճօրէն կատարուած ծախքերը չէին կարող անցնել ամիսը 6 ոսկուց, մի գումար՝ որի կիսով բաւականացեր է նոյն գործիչը «տնէն» բաժնուելէն յետոյ:

Իրականութեան մէջ եթէ ծախքերը եղեր են ատկէ մի քանի անգամ աւելի, բացատրելու է միայն անով որ կուսակցութեան միջոցներով ապահովուած են եղեր Գարմէնի մտերիմ եւ Հաճի[3] ամենամօտ ազգական ընտանիքներ ու մերձաւորներ եւ որ կուսակցական ծախքերը ծանրաբեռնուեր են ճիւերի հաշիւներով:

Ժողովիս մէջ պարզուեց որ մի քանի ընկերների «ճիւերի պահելը» ընդունուեր է կրթական գործի համար եւ վերջինիս միջոցներով, որու համար իսկապէս եւ ստացուեր է բաւականաչափ գումար (33 ոսկի):

Ճիւերի համար ստացուած այդ գումարը դասաւորելու տեղ կրթական տուրքի հանգանակիչներու մէջ (ըստ ամէն մէկի ցոյց տուած օժանդակութեան), դիտաւորեալ կերպով եւ սովորականէն կրկնակի չափ ծախսեր ցոյց տալով, ճիւերի ծախսերը կապուեր են կազմակերպութեան տան հետ:

Այս ամէնի հետ միասին.

ա) Դիտելով որ 1909 IV — 1910 III հաշիւները չնայած աւելի նպաստաւոր պայմանների՝ չեն ներկայացներ նոյնիսկ նախասահմանադրական շրջանի հաշիւների կանոնաւորութիւնը, չկայ օրագրական մատեան եւ եղածը կազմուած է վերջը, մի քանի խոշոր ծախսերի փաստաթղթեր կը պակսին, իսկ եղած ստացագրերի մեծ մասը ստորագրուած են «ծառաների», «մերձաւորների» կողմէն եւ հետեւապէս չեն ներկայացներ հական արժէք.

բ) Աչքի առաջ ունենալով, որ 1907 — 1909ի հաշիւները — հակառակ կանոնագրի — չեն ներկայացուած ոչ շրջանիս Պատգամաւորական ժողովին, ոչ կ. կազմի անդամներին եւ ոչ ոեւէ ընկերական շրջանի կամ այլ ճեւի հսկողութեան ու ստուգման եւ ընդհակառակն հաշիւ պահանջողներու նկատմամբ ցոյց է տրուած դժգոհութիւն, գործ են դրուած այլեւայլ ճնշումներ ու խոչընդոտներ:

գ) Նկատի ունենալով որ Գարմէնի Հաճիի տան մէջ մնալու դէմ (սկիզբի օրերէն իսկ) բողոքած են բոլոր գործիչ եւ պարզ ընկերները որ այդ «տան» մէջ ապրելը ու անոր հետ կապուած ծախսերը պատճառ են եղած քաղաքի խմբերի պայքարի ու քայքայման, սակայն այդ բողոքները արհամարհուեր ու չեն լսուեր, միմիայն հաճելի եւ ցանկացած պայմանների մէջ ապրելու համար.

դ) Քանի որ կ. կազմի զանազան անդամների իրաւասութեան — պատասխանատուութեան եւ մանաւանդ գործին մասնակցելու չափը իրականութեան մէջ շատ տարբերուեր է, իսկ ծախսերի վերաբերեալ որոշումները ու իրագործումը (մինչեւ հաշիւների քննութիւնը), ամենախոշոր չափով կատարուեր է Գարմէնի ու Հաճիի հրահանգներով ու ձեռքով.

ե) Քանի որ վերջի 14 ամիսների ընթացքին մէջ յիշեալ երկու անձերուն տրուած էր աւելի քան բաւարար ժամանակ արդարանալու համար, այն ինչ, չէզոք հաշուեքննիչի եւ շրջանային անդամների մատնացոյց ըրած ապօրինի կէտերը մնացին առանց բացատրութեան. իսկ Գարմէնը չնայած երիցս անդամ իրեն պաշտօնապէս գրաւոր ու բանաւոր հրաւէրներուն՝ առանց պատճառների խոյս տուաւ գրաւոր կամ բերանացի բացատրութիւններ տալէ, ոչ միայն Հաշուեքննիչ մարմնին (իր Մուշ գտնուած ատեն), այլ նաեւ ժողովիս:

զ) Հաշուի առնելով այն պարագան որ հակառակ կ. կ-ի պաշտօնական դիմումներուն՝ Գարմէնն ու Հաճին մինչեւ օրս էլ չեն յանձնած կազմին ոչ միայն կուսակ-

3.- Կոտոյի Հաճի (Կոտոյեան Յակոբ):

ցական բոլոր գոյքերն ու իրերը այլ եւ պաշտօնական եւ կուսակցութեան սեփականութիւն կազմող քանի մը կարեւոր թղթերը եւ բացի այդ՝ Հաճին առանց կազմի համաձայնութեան ընթացիկ մուտքի եւ ծախի մէջ է ցոյց տուած աւանդ կամ կարճ ժամանակի համար փոխ յանձնուած գումարները (30 եւ 40 ոսկիներ)։

Նկատի ունենալով բոլոր այս պարագաները Դուրան-Բարձրաւանդակի Շրջանային ժողովս 1909 Ապրիլ — 1910 Մարտ հաշիւների նկատմամբ որոշեց.—

ա) Օրինական, նպատակայարմար եւ ընդունելի համարել դիւանական, ինքնապաշտպանութեան, բանտարկեալների, մշակութային-համերաշխութեան, շրջիկ ընկերների եւ տեղական մարմինների վրայ եղած ծախքերը, ինչպէս եւ վճարուած պարտքերը։

բ) Ազատ ընկերոջ եւ իր հետ կապուած «տան», հիւրերի երթեւեկների համար բաւարար եւ ընդունելի սեպել ամսական 6 ոսկի (ընդամէնը 66 ոսկի)։

գ) Առանց կազմի գիտութեան՝ աւանդ եղած գումարների մտցնելը տումարի մէջ ընդունելով ապօրինի, այդ գումարների հատուցումը ըստ պատկանելւոյն համարել անհրաժեշտութիւն, հակառակ պարագային գեղծում։

դ) Մնացած գումարի ծախսելը համարելով չհայկութիւն, անբարեխիղճ եւ անընդունելի, դրա հատուցումը կուսակցութեան (կամ չհագրգռուած անձերի) թողնել Գարմէնին եւ Հաճուն։ Սրա հետ միասին իրաւունք տալ վերջիններիս նախկին կազմի անդամների համաձայնութեամբ կամ Միջնորդ դատարանի միջոցաւ ճըշդել կազմի միւս անդամների վճարելիքը ամէն մէկի ապօրինի կերպով օգտուածի համեմատ.

ե) Մինչեւ այդ ապօրինի կերպով ծախսուած գումարների վերադարձնելը եւ վերադարձնելուց յետոյ 3 տարի ժամանակով, Գարմէնին եւ Հաճուն հեռացուած համարել Դուրան-Բարձրաւանդակի, իսկ դաշնակցական Խորհրդի համաձայնութեամբ ընդհանուր դաշնակցական շարքերէն իբրեւ անհատների, որոնք ի չարն են գործ դրած իրենց կուսակցական դիրքը եւ մերձաւորներին՝ ապահովելու, ցանկացած եւ հաճելի կեանք վարելու համար անբարեխղճօրէն, աննպատակայարմար կերպով ծախսած են հազարաւոր հաւատարմատէրերի ամսավճարները, խոյս տալով հաշուետուութենէ, իսկ հաշիւ պահանջողների դէմ յարուցանելով այլեւայլ խոչընդոտներ։

զ) Շրջանային ժողովը յանդիմանութիւն կը յայտնէ կ.կ.ի այն անդամներին, որոնք սահմանադրութենէն եւս հարկ եղած եռանդով չեն գործադրած իրենց իրաւունքները (իբրեւ կազմի անդամներ)։

է) Շրջանային ժողովը ցաւ կը յայտնէ որ տեղիս դաշնակցական ընկերների մեծամասնութիւնը անհրաժեշտ աչալրջութիւնը եւ հսկողութիւնը չի ունեցած իր շրջանի գործիչների ընթացքի եւ հաշիւների վրայ։

1910 ՄԱՐՏ 13 — 1911 ՅՈՒՆԻՍ 30

ՀԱՇԻՒՆԵՐԸ

Մուտք	ղրշ.
Տարեվերջի հաշուէն բաց	150
Դրսի մարմիններէ	3094
Անդամավճարներ	1590
Հանգանակ. Կովկաս բանտրկլ. համար	9307
«Ազատամարտ»ի բաժնեգին եւ փոստ քարտեր	1367
Ստացուած նուէր. ընկերների ընտանեաց համար	8556
Հին պարտքերէ գանձուած	779.20
Գումար	24693,20
Պատրաստ կասսայի մէջ	968.30
Պատրաստ թերթի գործակալի մօտ	132

Ելք	ղրշ.
Փոսթա, հեռագիր, արտագր. եւայլն	1175.10
Գործիչներին, ընկերներին, շրջիկներին	2600.20
Կովկ. բանտարկելոց ուղարկուած	9307
Նահատակ ընկերների ընտանիքների տրուած	8556
«Ազատամարտ»ին ուղարկուած	1287
Ազատ գործիչի ապրուստի ծախք	648
Ընդհանուր գումար	23574.30

Լսելով 1910 — 1911ի հաշիւներին վերաբերեալ մանրամասնութիւնները, Շրջանային ժողովը որոշեց.—

ա) Փաստաթղթերի ստուգումը յանձնել նախկին Հաշուեքննիչ մարմնին, եղած ծախքերը համարելով օրինական եւ ընդունելի։

բ) Ապագայի նկատմամբ դիւանական եւ ազատ գործիչի համար անհրաժեշտ ծախքերը մինչեւ 3 ոսկի ամսական չկաշկանդել սահմանուած տոկոսներով։

ԸՆՏՐՈՒԹԻՒՆ ԿՈՒՍԱԿՑԱԿԱՆ ՄԱՐՄԻՆՆԵՐԻ

Ա. Կեդր. Կոմիտէ
Բ. Հսկիչ (Կոնտրոլ) մարմին
Գ. Դատական մարմին
Դ. Ընդհ. Ժող.ի պատգամաւոր

ՎԱՐՁԱԿԱՆ ՆԵՐՔԻՆ ԲԱՐԵՓՈԽՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Դիտելով մինչեւ այժմ գոյութիւն ունեցող կուսակցական վարչական թերութիւնները՝ օրինակ որ կատարուած են չհայկ ծախսեր եւ տարիների ընթացքին մէջ Կ. Կազմի հաշիւները Շրջանային ժողովի քննութեան հաստատման չեն ներկայացուած, որ Կ.Կ. իրաւէս չէ եղած ընտրովի, ուշադրութիւն չի դարձուցած իր շուրջը տարածուող դժգոհութիւններին եւլն.

Նկատելով որ ամէն մի հասարակական մարմինի մէջ

եւ մանաւանդ ընկերվարական Դաշնակցութեան — կարգապահութեան հետ միասին պահելու է նաեւ ընկերական համերաշխութիւն,— օգտուելով խորհրդակցութիւնների ներկայացուցած առաւելութիւններէն։— Որոշուեց.

ա) Լայն հասարակական նշանակութիւն ունեցող հարցերի մասին Կ. կազմը առնելու է նախապէս միւս մարմինների կարծիքները, յաճախեցնելով առհասարակ խմբական, շրջանների, Շրջանային ժողովներու խորհրդակցութիւնները։

բ) Կ.Կ.ի նիստերին մասնակից ընել կոմիտէներու յատուկ նշանակուած ներկայացուցիչներին, եթէ վերջիններս գտնուին Կ. Կազմի վայրին մէջ եւ յամենայն դէպս ամէն ամսուայ առաջին նիստերին։

գ) Կուսակցութեան գոյքը (Կ. Կազմի եւ թէ կոմիտէների տրամադրութեան տակ գտնուած), պահել յատուկ մարմինների մօտ, ընտրուած վարչական կազմերէն դուրս անձերէ։

ՀՍԿԻՉ (ԿՈՆՏՐՈԼ) ՄԱՐՄԻՆ

Համոզուած, որ առանց համարիրաւահաւասար մարմինների գոյութեան ու փոխադարձ օգնութեան եւ հսկողութեան դժուար է կուսակցական մարմինները հեռու պահել միակողմանիութիւններէ, չափազանցութիւններէ, սխալներէ ու գեղծումներէ.

Շրջ. ժողովը որոշեց՝

Կեդր. Կազմէն զատ ընտրել նաեւ հսկիչ (կոնտրոլ) մարմին, որը Կ. Կազմին օժանդակելու հետ միասին ժամանակ առ ժամանակ քննէ Կ. Կոմիտէի եւ այլ մարմինների հաշիւները։ Եւ անկանոնութիւն, չհայկութիւն, կամ հակականոնագրական ընթացք նկատելու դէպքում հրաւիրէ համապատասխան շրջանների, կամ ընդհանուր Շրջանային ժողով՝ ամբաստանուող մարմինների գործերը քննելու համար։

ԴԱՏԱԿԱՆ ՄԱՐՄԻՆ

Նկատելով որ շրջանիս մէջ գործող մի քանի անձերի դէմ վաղուց ի վեր (նաեւ Շրջանային ժողովին) ներկայացուած են ամբաստանութիւններ, որ առանց այդ մեղադրանքների անաչառ քննութեան, մի կողմէն ամբաստանուողները կը գտնուին անորոշ կացութեան մէջ, միւս կողմէն կուսակցական շարքերը իրաւունք կ'ունենան մշտական կասկածներ տածելու դէպի իրենց ընկերակիցների մաքրութիւնը.

Շրջանային ժողովը որոշեց.

Ընտրել յատուկ Դատաստանական մարմին այդ ամբաստանութիւնները քննելու եւ Շրջանային ժողովի կողմէն իր վճիռներն տալու եւ հրատարակելու համար։

Շրջանային ժողովին ներկայացուած ամբաստանութիւններէն զատ, մնացած դատական հարցերը կ'առաջարկուի քննել ու լուծել շրջանների մէջ միջնորդ կամ ընկերային դատարաններու միջոցաւ։

ՆՈՐ ԳՈՐԾԵԼԱԿԵՐՊ

(Ճարմարցուած սահմանադրական պայմանների)

Մինչեւ օրս եւ մանաւանդ Սահմանադրութենէն առաջ կուսակցական մարմինների գործունէութիւնը կեդրոնացած է եղել ժողովրդի ապահովութեան եւ հիմնական ազատութիւններ ձեռք բերելու գործին վրայ։

Դաշնակցական տեղական խմբերը կը խաղային օժանդակողների դեր, մեծ մասամբ վարիչ մարմինների հրահանգները կատարելով։ Բացի այդ, սահմանադրական կարգերի հաստատումով հասարակութեան ապահովութեան գործը դրուեցաւ վստահելի ձեռքերի մէջ, ուստի եւ Դաշնակցութեան ինչպէս եւ այլ սահմ. կուսակցութիւններին, այդ տեսակէտից կը մնայ այժ տալ սահմանադրական կառավարութեան, սահմանադրութեան դէմ ուղղուած վտանգների ու տագնապների ժամանակ միայն պայքարելով յետադիմականների դէմ։

Եւ քանի որ, բարեբախտաբար, վերջին վտանգը հաւանական չէ, ուստի կուսակցութեան ուշադրութիւնը կեդրոնացնելու է Դաշնակցութեան ծրագրի այլ կէտերի իրականացման վրայ։

Աւելի ապահով ու յառաջադէմ շրջանների դաշն. մարմինների գործունէութիւնը լինելու է այդ տեսակէտից մեզի ուղեցոյց։

Աշխատաւոր-Զքաւոր դասի բարձրացման ուղղուած բարեփոխութիւնները, սահմանադրական կարգերի լայն ըմբռնումն ու կիրառումը կեանքի մէջ, ինչպէս եւ ազգային համերաշխութեան ու հաւասարութեան ապահովութիւնը,— ահա այն ամենակարեւոր պահանջները որ կենսական են մեր երկրի խաղաղ զարգացման համար։ Դրանց գործադրութեան վրայ է որ կենտրոնացնելու են իրենց ուշադրութիւնը բոլոր դաշնակցականները, թէ իրենց ոչ սեփական միջոցներով եւ թէ գործադիր ու օրէնսդրական մարմիններին հարկ եղած դիմումները ուղղելով։

Այս ընդհանուր խնդիրներէն զատ կուսակցական մարմինները իրենց առաջ ունին նաեւ տեղական ամէնօրեայ գործունէութիւն, որը առերեւոյթս աննշան է, բայց էապէս շատ կարեւոր կուսակցական գործելակերպի ամրապնդման եւ աշխատաւոր դասի ազատագրման տեսակէտէն այլեւայլ կարգի ճնշումներէն։ Հարցը կը վերաբերի այն ձեռնարկներին՝ որոնք կարելի է բաւարար ելքի յանգեցնել ամէն մի խումբի գործունէութեամբ, կամ մի քանի փոքրիկ խմբերի համագործակցութեամբ։

Այդպիսի խմբական-ընկերական ձեռնարկներն ու անելիքներն բազմապիսի են. մի տեղ մեղուանոցի, այգիի հաստատումը, նորագոյն ձեւերով հաւաքաբար պարտէզի, բանջարանոցի, ծխախոտի մշակումը, կամ

թէ նորագոյն սերմերի տարածումը։

Մի այլ վայրի մէջ ընկերաբար գնուող եւ հաւաքաբար կամ հերթով գործածուող նորագոյն գութանի, սերմերը մաքրող եւ հնձող մեքենայի գնելը կամ հաւաքաբար կատարուած ցանքսերը, անասունների պահելը, չատ վայրերի մէջ կը ներկայացնեն որոշ օգտակարութիւն։

Ատոր հետ միասին ընկերական միջոցներով կազմուող ամբարի հաստատումը (գարնանը չունեւորներին սերմցու մատակարարելու համար), ընկերական կամ համայնական սպառողական խանութի ձեռնարկները կարող են նպաստել վաշխի իյնալուն, դրամատէրերի ճանկերէն ազատուելուն։

Վերջապէս, ով չգիտէ որ մեր ժողովրդի այս տգիտութեան մէջ մի լրագրի հաւաքաբար ստանալն ու ընթերցումը, ամենահամեստ ընթերցարանի բացումը, լսարանի հաստատումը կ'ազատէ մեզի վնասակար նախապաշարումներէ, հիւանդութիւններէ եւ այլ մոլութիւններէ։

Ընկերական այս բոլոր ձեռնարկները կը նպաստեն ոչ միայն աշխատաւոր դասի տնտեսական վերականգման ու մտաւոր արթնացման, այլեւ խոշոր չափով ազդակ կը հանդիսանան խմբերի ինքնագործունէութեան ինչպէս եւ համերաշխութեան — բարոյական սկզբունքների արծարծման մեր մէջ։

Թող ամէն մի խումբ հիմք դնէ յիշեալ ձեռնարկներէն մէկի երկուքի, անոր որը (համբի կարծիքով) ամէնէն աւելի օգտակար ու հասունցած է, ամէնէն աւելի դիւրին կերպով իրականացնելի ու հնարաւոր տեղական պայմանների ու միջավայրին մէջ, եւ կարճ ժամանակին մէջ մենք կ'ունենանք Հ. Ը. Դաշնակցութեան վայել կենդանի ու բեղմնաւոր նոր գործունէութիւն։

Այս հիման վրայ է որ, Շրջանային ժողովը որոշեց առաջարկել Կուսակցութեան բարձրագոյն մարմիններուն հաւանութեան (եւ այժմեանից իսկ Տարօն-Բարձրավրջանի մէջ գործադրել) որպէսզի անդամավճարների 50%ը (կէսը) թողնուի խմբերին տնտեսական վերածնութեան, կուսակցական գիտակցութեան, տեղական համերաշխութեան ապահովութեան եւ այլ օգտակար ընկերական ձեռնարկների իրականացման համար։ Խմբերի մուտքերի 20%ը յատկացնել ենթակոմիտէներին եւ կոմիտէներին (շրջանակի եւ շրջիկների ծախսերը հոգալու համար) իսկ 30%ը Կ. Կոմիտէին եւ Բիւրոներին կուսակցական ընդհանուր կարիքներին համար։

Այս ամէնը լուրջ կերպով ըմբռնելէ յետոյ, ընկերները կու գան, կը յուսանք, այն եզրակացութեան, որ վերջ պիտի դնել գոյութիւն ունեցող չնչին տնտեսական անդամավճարներուն, աւելի զգալի կերպով (թերեւս միանուագ եւ բնական մթերքներով) մասնակցելով կուսակցական գործունէութեան։

Որոշուեց.

Ցանձնարարել կուսակցական մարմիններուն եւ խմբապետներուն մինչեւ կալոցի վերջերը հանգանակել (անցեալ որոշումների համեմատ) եւ համապատասխան մարմնին յանձնել անցեալ եւ այս տարուայ յետ մնացած անդամավճարները։

ԿՐԹԱԿԱՆ ԳՈՐԾ

Ընդունելով որ կրթական գործերի քայքայուած վիճակը արդիւնք է մի կողմէն Գաւառական վարչութեան անհոգութեան ու անպարտաճանաչութեան, միւս կողմէն, նիւթական միջոցներու չգոյութեան գիւղերու մէջ, որ հնարաւոր է ստեղծել միայն կալոցին հատիկներ հանգանակելով.

Նկատի ունենալով որ այս գործին մէջ եւս է'ն կարեւորն է լուսամիտ Հայ անձերի համագործակցութիւնը (առանց կուսակցական ու դաւանանքի խտրութեան) ու աշխատասիրութիւնը.

Շրջ. ժողովը որոշեց.

Կրթական գործը յառաջ մղելու համար յանձնարարել բոլոր ընկերներին դարձնել այդ հարցի վրայ լուրջ ուշադրութիւն, չխնայելով ոչ մի աշխատանք։ Այդ խնդրի կարգադրութեան համար մի քանի երեսփոխանների կողմէ հրաւիրել Վարդավառին յատուկ լայն ժողով գիւղական երեսփոխաններէն, հոգաբարձուներէն, կրթական գործով չահագրգռուած այլ անձերէ։

Որոշուեցաւ յանձնարարել պատկանեալ մարմիններին Մշոյ մէջ հաստատել մի ժամադրավայր կեդրոնական գրադարանով, ընթերցարանով, որուն օժանդակելու են քաղաքի եւ գիւղերի խմբերը (իրենց օգտուելու աստիճանի չափով)։ Այդ տան մէջ հակաքել Կուսակցութեան անունով ու միջոցներով ձեռք բերուած ընթերցանութեան գիրքեր, հրատարակութիւններ։

Հ. Ը. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ
ԴՈՒՐԱՆ-ԲԱՐՁՐԱՒԱՆԴԱԿԻ ՇՐՋԱՆ·
ԺՈՂՈՎԻ ՑԱՆՁՆԱՐԱՐՈՒԹԵԱՄԲ՝
ԿԵԴՐ. ԿՈՄԻՏԷ

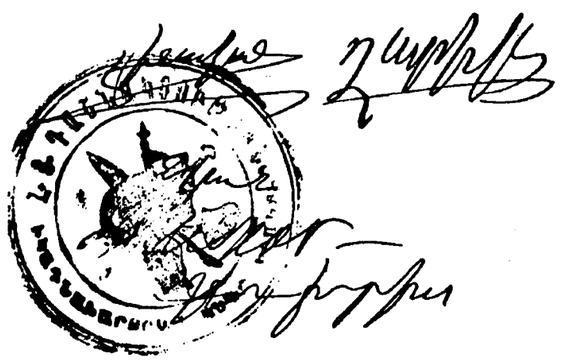

ՇԻՆԱԿԱՆ, ՂԱՐԻԲ, ՆՇԱՆ,
ՍՄԲ[ԱՏ] ՕՀ[ԱՆԵԱՆ], ԱԻԵՏԻՍ

Փաստ. 709-81

Ա 2.– ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ ՀԱՇՈՒԵՔՆՆԻՉ ՅԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎՈՅ ԴՈՒՐԱՆ-ԲԱՐՁ[ՐԱՒԱՆԴԱԿ]Ի ՌԱՅՈՆԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎԻՆ

Քննիչ յանձնաժողովս ձեռնարկելով Դուրան-Բարձ[րաւանդակ]ի կ. կոմիտէի 907-910 տարիներու հաշիւներու քննութեան եւ բազմաթիւ ժողովներու առարկայ դարձնելով այդ հաշիւները, եկաւ հետեւեալ եզրակացութեան.

Հաշուապահ ընկերներու փոփոխութեան հետ միասին չէ կատարուեր կանոնաւոր կերպով հաշուական փոխանցումները. օրկ. 907ի Դեկտ. 31ին պ. Ռուբէնի ներկայացուցած հաշիւներէն կը տեղեկանանք, որ 906 Օգ. — 907 Դեկտ. 31 ընդհ. մուտք եղեր է 151516 ղրշ. իսկ ելք՝ 145947 ղրշ. ուրեմն դրամարկղի մէջ պատրաստի մնացեր է 5569 ղրշ. յետոյ այդ հաշիւները կը փոխանցուին պ. Գարմէնին։ Պ. Գարմէնը իր պատրաստած եւ միայն իր ստորագրութեամբ վաւերացուած եռամսեայ 908 թ. Փետր.-Մարտ- Ապրիլ հաշուեկշռին մէջ չի յիշատակեր վերոյիշեալ 5569 ղրշ.ի մասին, նոյնիսկ կը պակսի տոմարի մէջ 908ի Ցունե. ամսուայ ելքի եւ մուտքի ոեւէ ծանօթութիւն, հետեւաբար մեզ համար մութ կը մնայ թէ ի՞նչ է եղեր այդ գումարը։ Այնուհետեւ 908 Մայիս — 909 Մայիս պ. Գարմէնի պատրաստած մէկ տարուայ հաշուեկշռէն կը տեսնուի, որ ընդհ. կազմակերպական մուտք եղեր է 79132 ղրշ. նոյնքան ալ ելք եղեր է մէջը հաշուելով նաեւ կենտ. վարժարանի համար ծախսուած 22½ ոսկու գումարը։ 79132 ղրշ. ընդհ. մուտքէն զեղչելով 12601 ղրշ. նպաստի գումարը, որմէ ծախսուած է միայն 10508 ղրշ. ուրեմն այդ գումարէն դրամարկղի մէջ մնացեր է 2033 ղրշ. իբրեւ զուտ մուտք կը մնայ 68564 ղրշ. որը ծախսուած է հետեւեալ կերպով.

Գործիչ ընկերներուն	49688 ղրշ.
Դիւանական	3986 ղրշ.
Ապրուստ	7298 ղրշ.
Մառաներուն	55 ղրշ.
Իրեղէններու	2726 ղրշ.
Ձիերու	1843 ղրշ.
Կենտ. վարժարանի համար	2472 ղրշ.

Այս հաշուեկշռի մասին յանձնաժողովս հետեւեալ դիտողութիւնները կ'ընէ թէ՛ ըստ ձեւի եւ թէ ըստ էութեան. ա) որ կանոնաւոր եւ օրհաշիւ մատեաններ չկան. բ) կը պակսին լրիւ ու վաւերացուած փաստաթղթեր, այսինքն գնուած ուտելիքի, խմելիքի, ընդեղէններու եւն կշռի ու չափի քանակը չէ նշանակուած, ինչ որ բազմաթիւ զեղծումներու դուռ կարող է բանալ. եւ գ) այդ հաշիւները կը հակասեն կազմ. կանոնագրի հիմնական օրէնքներուն, որոնք կը տրամադրեն, որ որեւէ կեդր. կոմիտէ իւր ունեցած մուտքերէն ծախսելու իրաւունք ունի նուազագոյնը (minimum) տեղական պէտքերուն համար, առաւելագոյնը (maximum) պիտի յատկացնէ ինքնապաշտպանութեան գործին, իսկ մէկ մասն ալ իբրեւ անձեռնմխելի գումար պիտի պահուի դրամարկղի մէջ։ Մինչդեռ ներկայացուած հաշիւներէն կը տեսնուի, որ ոչ միայն ոեւէ կանոնաւոր գումար չէ յատկացուած ինքնապաշտպանութեան (ծախսուած է 10 ոսկի), որ ոչ միայն անձեռնմխելի գումար մը չէ մնացեր սնտուկին մէջ, այլ բոլոր մուտքը ծախսուած է, ինչ որ հակաօրինական է եւ որու պատասխանատուն ըստ օրինի ժամանակի կ. կոմիտէն է։ Ասկէ յետոյ հաշիւները պահեր է պ. Հաջի Ծակոբ Կոտոյեանը։ Ասոր ներկայացուցած 909 Ապրիլ — 910 Մարտ 11ամսեայ հաշուեկշռին կը տեղեկանանք, որ ընդհ. մուտք եղեր է 51627 ղրշ. 30 փարա, իսկ ելք՝ 51562 ղրշ. 30 փարա։ Նշանակուած մուտքին մէջ կը մտնեն նաեւ ծխաւցի պ. Ցարութիւնեանի 40 ոսկին, առքավանքցի նահատակ ընկեր Վահանի 30 ոսկին, պ. Զաւարեանի միջոցով ստացուած 50 ոսկին եւ Առաջնորդարանէն՝ կրթական դրամէն առնուած 3212 ղրշ., որոնք չգիտենք ինչ պատճառաւ ընդունուած են իբրեւ կազմ[ակերպական] մուտք եւ ծախսուած։ Իբրեւ մուտք նշանակուած 51627 ղրշ. ծախսուած է հետեւեալ կերպով.

Գործիչ ընկերներուն	7983 ղրշ.
Դիւանական	1487 ղրշ.
Նպաստի	926 ղրշ.
Ապրուստի	12881 ղրշ.
Մառաներու	673 ղրշ.
Իրեղէններու	1944 ղրշ.
Ձիերու	10513 ղրշ.
Աղքատներու	926 ղրշ.
Այլեւայլք	14494 ղրշ.

Այս հաշուեկշռի մասին ըստ ձեւի եւ ըստ էութեան ընելով նոյն դիտողութիւնները, ինչ որ վերեւ յիշեցինք պ. Գարմէնի ներկայացուցած հաշուեկշռի մասին, կ'աւելցնենք որ ներկայ ծախսերը կատարուած են Ս. Կարապետի ռայոնական ժողովէն յետոյ, որու մէջ որոշուած եւ յանձնարարուած է, որ կենտ. Կոմիտէի ընդհ. մուտքը ծախսուի հետեւեալ սակերու համաձայն. 20%

տեղական պէտքերու, %40 ինքնապաշտպանութեան. %20 անձեռնմխելի գումար եւ %20 ալ ուղարկել Արեւելեան Բիւրոյին, սակայն Կ. Կոմիտէն իւր ընդհ. մուտքը չուայլեր է հակառակ այս որոշման: Հետեւաբար յանձնաժողովս հիմնուելով կազմ. կանոնագրի 21րդ յօդուածի եւ Ս. Կարապետի ռայոն. ժողովի որոշումներու վրայ, կատարուած հակականոնական այս ծախքերուն համար պատասխանատու կը ճանչնայ Կ. Կոմիտէն հաւաքաբար: Ցիշատակութեան արժանի է նաեւ հետեւեալ պարագան, որ նոյն ռայոն. ժողովը եւ մանաւանդ ընկերները պ. պ. Գարմէնն, Սեպուհ, Հաջի Ցակոբ, Մարզպետ եւայլն, երբեք խնդրոյ առարկայ չեն ըրեր այդ ժողովի մէջ նախկին տարիներու հաշիւները, մինչդեռ իւրաքանչիւր ռայոն. ժողովի օրակարգի ա. խնդիրը կը կազմէ հաշուական խնդիրը:

Ցանձնաժողովս հարկ կը համարէ յայտարարել նաեւ, որ չի կարող օրինական համարել Կ. Կոմիտէի ընկերներէն ոմանց այն առարկութիւնը, թէ իրենք մեծ մասամբ բացակայ են գտնուեր կենտրոնէն եւ որ ծախսերը կատարուեր են պ. Գարմէնի պատասխանատուութեամբ: Ցանձնաժողովս կը նկատէ, քանի որ իրենք կազմի անդամներ են եղեր եւ են մինչեւ օրս ալ եւ գործեր են կազմի անունով ու հրահանգներով, այդ պատճառաւ ալ պատասխանատու են եղած ծախքերուն, որովհետեւ ըստ օրինի ոեւէ կազմի անդամներէն ոմանց գործած ապօրինութեանց պատասխանատուն կազմն ինքն է հաւաքաբար:

Ասոր հետ մէկտեղ յանձնաժողովս նկատելով, որ այսքան չուայլ ծախքերու պատճառը մեծ մասամբ կազմակերպական տան գոյութիւնն է եղեր, իւր զարմանքը կը յայտնէ թէ Կ. Կոմիտէն ինչ յարգելի պատճառներէ բռնադատուած կազմ. տուն է պահեր սահմանադրութեան օրերու մէջ, երբ կազմի դրսեցի անդամները կարող էին աւելի նուազ ծախքով ապրել, առանց այդքան ծանրաբեռնուելու կուսակցութեան վրայ: Ցանձնաժողովս տարօրինակ կը գտնէ նաեւ այն պարագան, որ կուսակցութեան աչքի ընկնող անդամներ, ինչպէս են պ. պ. Զօրեան, Մարզպետ, Մուրատ, Սեպուհ եւայլն չըջանս եկեր ու գնացեր են եւ նկատելով հանդերձ այդքան հակաօրինական չուայլ ծախքերը, վերջ չեն տուեր կազմ. տան գոյութեանը, որմէ օգտուեր են առաւելապէս այդ տան բնակիչներն իրենց ազգականներով ու պարագաներով հանդերձ:

Այս բոլորէն յետոյ, ենթադրելով անգամ, որ Կ. Կոմիտէի յարգելի անդամները կազմ. կանոնագրի հաշուական գլխի 21րդ յօդուածի մասին տեղեկութիւն չեն ունեցեր, ենթադրելով, որ մոռացեր են Ս. Կարապետի Ռայոն. ժողովի մէջ իրենց տուած որոշումները, ենթադրելով, որ կազմ. տան գոյութիւնը անհրաժեշտութիւն է եղեր չրջանիս համար, դարձեալ կը տեսնենք որ եղած ծախսերն ամէն չափ ու սահման անցեր են: Բերենք բնորոշ օրինակ մը. 909 Ապրիլ-910 Մարտ, 11 ամսըւայ մէջ ձիերու համար (երբեմն 7, երբեմն ալ աւելի քիչ) ծախսուեր է 10513 ղրչ. կամ մօտ 100 ոսկի: Ցայտնի է ամէն մարդու, որ ձի մը տարեկան լաւ կերպով կարելի է պահել 7-8 ոսկւով. ուրեմն եւ պահուած ձիերու համար 50-60 ոսկին բաւ պիտի համարուէր, բայց ծախսըւած է 100 ոսկի: Այս ալ ըսենք, որ մօտ 3-4 ամիս ալ ձիերը քաղաքէն բացակայ են գտնուեր, ուրեմն եւ ծախս չի եղեր. այդպէս 7-8 ամսուայ միջոցին ծախսուեր է քանի մը ձիերու համար մօտ 100 ոսկի... բացատրութիւններն աւելորդ են:

Ներկայացնելով այս ամփոփ տեղեկագիրը 907-910 երեք հաշուեկշիռներու հետ մէկտեղ Դուրան-Բարձ[րաւանդակ]ի ռայոն. ժողովիդ լուրջ ուշադրութեան ու անաչառ քննութեան, կը խնդրենք պարտ ու պատչաճը տնօրինուի:

911 Մայիս 28, Մուշ

Անդամք Հաշուեքննիչ յանձնաժողովի

ԱՐԻՍՏԱԿԷՍ ՑՈՎՀԱՆՆԷՍԵԱՆ
ԱՐՇԱԿ ՄԻՐԻՃԱՆԵԱՆ
Ա. ՇԱՐԻԿԵԱՆ
ՄՈՒՇԵՂ
ՏԻԳՐԱՆ
ՏԷՐ ՄԵՍՐՈՊԵԱՆ ՍԱՐՈՒԽԱՆ

Փաստ. 1543-25

Ք.– ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ ԴՈՒՐԱՆ-Ք[ԱՐՁՐԱՒԱՆԴԱԿ]Ի Կ. Կ.-ԱԿԱՆ ՇՐՋԱՆԻ ՄԱՍԻՆ

Փաստաթուղթը (անստորագիր, Զաւարեանի ձեռագրով) կը գտնուի Հ.Յ.Դ. Վեցերորդ Ընդհ. Ժողովի թղթածրարին մէջ: Ընդհ. Ժողովը գումարուած էր Կ. Պոլիս 1911 թ. Օգոստոս 17 - Սեպտեմբեր 17: Ս. Զաւարեան նախորդ երկու տարիներուն գործած էր Տարօն-Սասունի մէջ իբրեւ շրջանի ազգային վարժարաններու տեսուչ եւ այդ միջոցին հաւաքած եւ իր տեղեկագրին կցած է վիճակագրական այս նիւթերը:

Շրջան

Դ[ուրան]-Բ[արձրաւանդակ]ի չրջանը պարունակում է Բիթլիսի վիլայէթուիլիւնը՝ Բիթլիս, Մուշ, Սղերդ եւ Գինջ միւթեսարիֆուիլիւններով: Մշոյ եւ մասամբ Բիթլիսի միւթեսարիֆուիլիւններ են, որ կիսով չափ հայկական են.–

– Մշոյ դաշտը 90 հայկ. գիւղեր՝ մօտ 4000 ընտանիք
(մեծ մասը զուտ հայաբնակ)
– Սասունը (յարակից գաւառակներով)
մօտ 1500 ընտանիք
– Երկու Բուլանըխները, մօտ 50 գիւղ
խառը 2000 ընտանիք
– Մանազկերտ, 15-20 [գիւղ] խառը ?
– Վարդօ, 6 գիւղ

Կպուած լինելով Խլաթին – Կարճկանին եւ յետոյ Վանին, Թ[ուրքաց] Հայաստանի մէջ ամենահայկական չրջանն է սա:

Հայկական իր մնալու պատճառը հաւանաբար հեռու լինելն է (15 օր Տրապիզոնից, 10 օր Ռուսաց սահմանից, 12 օր Պարսկաց սահմանից եւ 20-25 օր Միջերկրական ծովից), որ արգելք է հանդիսացել դատարկուելուն:

Բայց նոյն հեռաւորութիւնը պատճառ է եղած նաեւ նրան յետամնաց լինելուն, յետամնաց՝ բոլոր տեսակէտներից:

Ժողովրդի ապրուստի միջոցը կազմում է հողագործութիւնն ու անասնապահութիւնը: Բայց այս ճիւղերն էլ զարգացած չեն: Երկաթէ գութանը նոր է մտած, հընձելու մեքենայ՝ եւ ոչ մի հատ, տեղ տեղ կամերով կալսելու տեղ կալը կը ծեծեն անասունների ոտքերով, սայլերի տեղ գործ կ'ածեն սահնակները..., պարզ քաշանի ձեւ: Լաւ ցորենից ստացւում է վատ հաց, կաթը գործ է ածւում իւղ եւ թան ստանալու համար, պանիր չունել չգիտեն...

Այգեգործութիւնը (որ տարածուած էր Քսենոֆոնի օրերէն) գոյութիւն ունի միայն Մուշ քաղաքի եւ չրջակայ մի քանի գիւղերի մէջ:

Բամբակ կը բուսնի բայց չի մշակուում. չալթուկը[4] կը մշակուի միայն վերջի տարիներ:

Արհեստները՝ ամենատարրական, ամենանախնական ձեւերով...

Ժողովրդի կենցաղը չատ ընկած, համարեա հաւասարուած քրդերի կենցաղին: Գետնափոր տներ, անկանոն-անբաւարար սնունդ. սեղանի, ափսէների բացակայութիւն: Աղտոտութիւն՝ ամենալայն իմաստով:

Այս ամէնի հետ միասին ուժեղ, դիմացկուն, աչխատասէր գիւղացիութիւն, հայ-քրիստոնէական ազգի մի զանգուած, որը համիդական ռեժիմը ուզեց քանդել: Ուզեց քանդել եւ Սասունի հետ միասին ենթարկեց սխոտեմաթիկ հալածանքների, սոսկալի կեղեքումների:

1906-7 թուականներին ողջ գիւղեր չքացած էին, տների կէսերից ծուխ չէր բարձրանում: Մեռնողների թիւը կրկնակի էր ծնողների թուից:

Սահմանադրութեան լուրը այս չրջանին համար հանդիսացաւ իսկական աւետիս, որ ողջունուեց նոյնքան մեծ հրճուանքով, որչափ մեծ էին իրենց կրած տառապանքները, տուած զոհերը:

Վերջի երեք տարիների ընթացքին մէջ տարօնցիները սասունցին զբաղուած է չինարարական աչխատանքով:

Գաղթականները կամ բոլորը կամ գէթ նրանց 4/5ը վերադարձան: Տները նորոգեցին ու վերաչինեցին: Պարտքով, մրիպայութեամբ[5], սալաֆի[6] միջոցաւ ձեռք բերեցին լծկան, կթան, ոչխար. ցանքները չատացան. հաւի ստացուածքը, բերքն ու եկամուտը կրկնապատկուեց:

15-20 ղրուչից ցորենի գինը իջաւ 8-12 ղրուչի: Մշակի օրավարձը ամառը 3-5 դահեկանից բարձրացաւ 7-8ի:

Մի քանի փաստեր ապացոյց են ասածներիս (տես առանձին տախտակը): Անցեալի հետ համեմատած վերջի 3 տարուան մէջ չրջանի կրած փոփոխութիւնը մեծ է. կ'արտայայտուի 30-50-100%-ով: Դժբախտաբար դեռ եւս չատ բան կայ անելիք: Հայ տարրի 9/10ը ընկած է

4.- Չալթուկ՝ կեղեւը դեռ չհանուած բրինձ:
5.- Մրիպա՝ հողագործական մշակ:
6.- Սալաֆ՝ բարձր տոկոսով փոխառութիւն:

սարսափելի պարտքի տակ (5-10-50 ո[սկի] տան վրայ), եւ դարձած է մրիպա եւ իր ստացած տարեկան արդիւնքի կէսը հարկադրուած է վճարելու դրամատէրերին։

Դրանով է բացատրւում արտագաղթի ուժեղացումը, մանաւանդ դէպի Ամերիկա ուղղուող։

Նիւթականի հետ միասին սահմանադրական չրջանին մէջ ուժեղացաւ եւ ժողովրդի մտաւորը։ Դպրոցների թիւը կրկնապատկուած ու եռապատկուած է, բարձրացած է լուսաւորութեան գիտակցութեան որակը։

Կազմակերպութիւն

15 տարուայ պայքարի եւ զինուորական կազմակերպութեան ընթացքում կուսակցութեան մէջ էին մտած (կամ լուսեայն նրա հրամաններին կը հետեւէին) համարեա բոլոր հայերը, որ ունէին արժանապատուութեան զգացմունք։ Ազգ եւ Դաշնակցութիւն դարձած էին հոմանիշ արտայայտութիւններ։ «Ցեղափոխութիւնը» դարձած էր կրօնի նման մի պաշտամունք։ Ընկած հերոսները գրաւած էին վաղեմի սրբերի, աստուածների տեղը...

Սահմանադրութեան հռչակումէն յետ ստեղծւում է կանոնաւոր կազմակերպութիւն համայնական հողի վրայ (բոլոր ցանկացողներից)։ Թէկուզ 20-10-ական փարա անդամավճարներով, գիւղական ենթակոմիտէների եւ հետեւաբար կոմիտէների ղեկը անցնում է գիւղերի ազդեցիկների (ռէյսների եւայլն) ձեռքը եւ նախկին զինուորները յետ են մղւում։ Ժամանակին կուսակցութիւնից տուժածները եւ այսօր «իչխանութեան» գլուխ կայնածները յաճախ սկսում են վրէժ լուծել զինուորներից։ 1909-ին խոստացուած չնչին ամսավճարները, կեդրոնական [կոմիտէի] կամ կոմիտէների չանքերի չնորհիւ վճարում են իրենց անդամավճարների մեծ մասը։ Բայց յետոյ, տեսնելով որ կուսակցութիւնը բանտ ունեցող եւ մահուան ենթարկող կառավարութիւն չէ, չհասկանալով նրա կարեւորութիւնը ներկայիս մէջ եւ մանաւանդ՝ չտեսնելով կոնկրէտ գործ եւ ընդհակառակը սոսկ ապրուստի վրայ վատնած գտնելով իր տուած գումարները, ժողովուրդը պաղում է։ 1910-ին անդամավճարներ համարեա չկային։

Մինչեւ օրս էլ ժողովրդի մաքուր տարրերը հազիւ են գիտակցել կուսակցութեան նպատակները, կենդանութիւն չէ առած մեր նոր գործելակերպը։ Վերակազմըւած խմբերը (14 ենթակոմիտէութիւններից) բոլորն էլ խառը ճեւի են։ կրնան եւ կրկնապատկուել, բայց եւ չատ սեղմուել նայած ղեկավար անձանց, կենդանի գործունէութեան, տակտին, մաքրութեան։ Թաքցնելու չէ որ կ[ուսակցական] գործունէութիւնն էլ դարձած է բաւականին դժուար ներքին պառակտումների պատճառաւ։ Կուսակցութիւնը լեգալիզէ չէ եղած։ Իթթ[իհատ]ի հետ պաչտօնական յարաբերութիւններ չունի։

Շրջանի ցանկութիւնն է ունենալ իր մէջ գէթ 1-2 գործող ընկերներ եւ օգնութիւն ստանալ ինքնապաչտպանութեան համար։

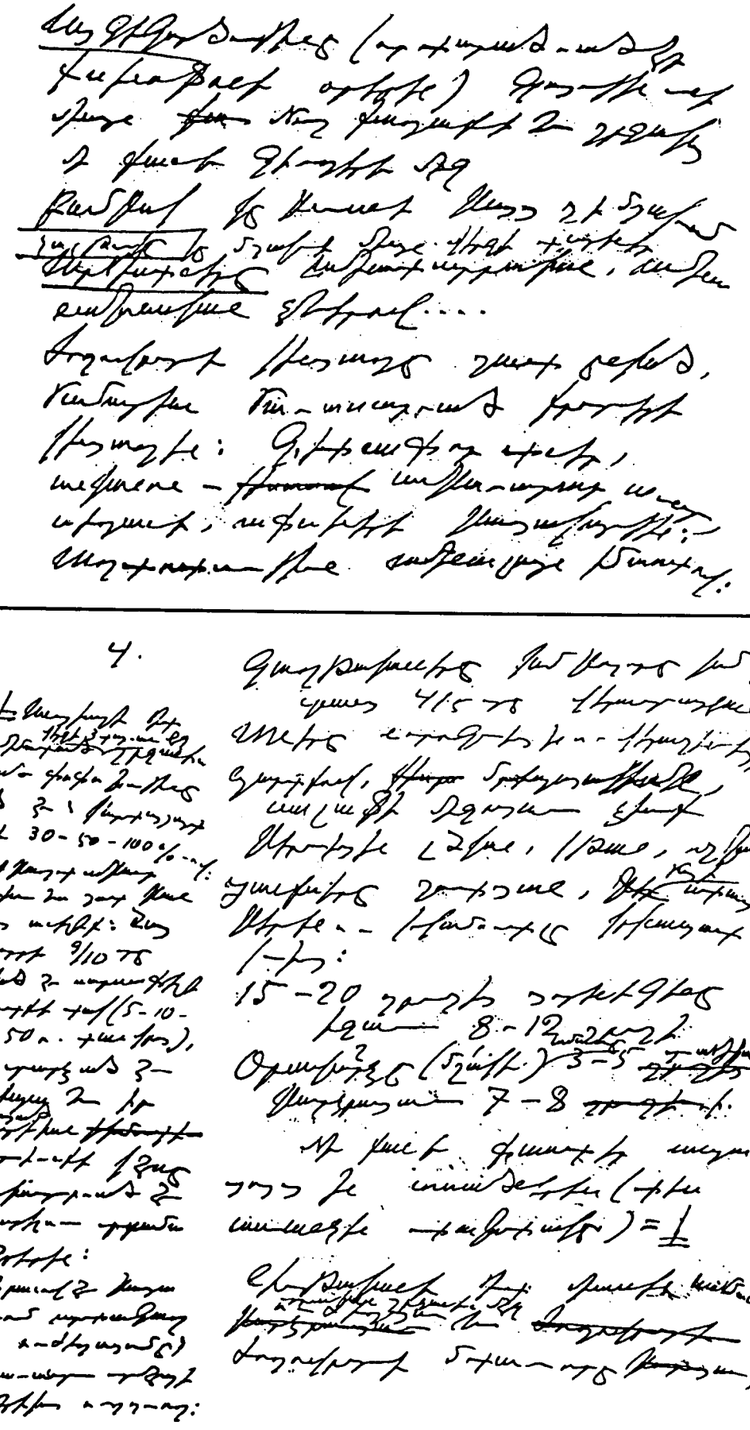

Նմոյշներ՝ Զաւարեանի ձեռագրէն (փաստ. 1543-25)

	Տների թիւ	հողազուրկ	անասուն չունեցող	եզ չունեցող	լուծք հիմա [1911]	1908	1894	մրիպա	պարտք ոսկի հիմա [1911]	1908	1894
Աշտիշատ (Դերընք)	30	5	6	9	15+6	12+9	15+0	18	150	200	50
Ղզլաղաճ (10 տուն)	10	2	5	5					140	300	–
Յրօնք	10	1	2								
Ղաշղալդաղ	40	0	15		8+25	4+17	34+4		400	600	?
Քերդակ	130	50	70		10	25	60	60	բոլորը 100էն միշեւ 5		
Խարց	120	20	76			14+8		42	7800	?	?
Վարդենիս	170	40	50			15+20		42	600	650	?
Արաղ	87		50		7+0	5	20		1300	1500	500
Աւզաղբիւր	70		40		3+27	2+16	50		1250		
Քարճոր	60		56		0	40+1	60		250	400	?
Արգավանք	50	4			5+15	0+3	50+4		800		
Տոմ	33	9	15		5+11	4+13	25+15	33	450	620	260
Ալվառինճ	110	21	58		17	13	70				
Աւրաճ	200	20	30		70	40	60	50	800	1200	200
Ծխաւու	50	12			25	23	25	22	200	250	250
Սպաղանք	10	0	6						41,5		
Խտան	10	0	2								
Գելիկուզան	10	0									

ոչխար սեփական հիմա [1911]	1908	1894	տաւար սեփական հիմա [1911]	1908	1894	ժողովրդի աճումը տարին 1904-11	1903-11	1904-08
300	230	800	120	100	250	1,7	3,2	+06
230	190	315	110	90	313	0,3	4,5	-1,8
			46	17	167	0,5	2,5	-0,6
260	200	500	60	40	240	0,25	2,1	-1,7
800	600	7000	120	100	?			
250	150	1200	150	80	500	+0,2	+1,3	-0.9
40	0	500	100	40	500			
500	350	3000	200	120	?	2,3	4,5	-04
15	0	1500	50	20	400	1,8	3	06
0	0	1000	38	3	240	1	3,3	0
200	27	800	80	8	500	-0,2	+1,5	-2
40	40	300	20	20	150	3,55	6,2	23?
700	230	4000				+04	2	1,2
500	300	1200	1000	500	1600	+3,3	5,7	0
800	500	900	170	170	200	+2,4	4,3	1,5
182			8			2	5,3	-0,5
253		880	20		84	-1,5%	5	-0,2
180	48	550	37	10	60	+0,2	7	-0,3

Հեքիմք	տուն 50			
	լուծք 7 լ. կեսր. առ 50			
	կով 15 առ 100			
	ոչխար 180 առ 3000			
	ձի, ջորի 6			
	էշ 2 60			

Ջրիկ	Ածեցում	ս[րանից] ա[ռաջ]	յետ	միջ[ին]
	հայեր	1	3	1,7
	թուրք	1,6	2	1,7

Սուլուխ		0,7	3,1	1,3
Կվարս	հ[այ]	0,5	3,7	1,45
	զազա	2,4	1,8	2,25
Առնջվանք	հ[այ]	0,8	2	1,1
	քուրդ	2,3	4	2,5

Փաստ. 706-30

Գ 1.– ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ԲԻՒՐՈՅԻ ՊՈԼՍՈՅ ՀԱՏՈՒԱԾԻՆ

21 Մարտ 1910, Մուշ

Արեւմ[տեան] Բ[իւրո]յի Վիչ[ապի] ընկերներին,

1) *Վերջերս, գարնան սկսելուն պէս, միաժամանակ մի քանի տեղերից (հայեր եւ քրդեր) դիմեցին քաղաքս եւ ընդհանուր ստորագրութեամբ հեռագիրներ տուեցին Պոլիս, բռնի կերպով գրաւուած իրենց հողերի մասին· արդիւնքը կը լինի երեւի սովորական ձգձգումներ, որպէսզի գրաւողները վարը-ցանքսը կատարեն, որից յետոյ (ցանքսի պատրուակով) հեռացնելը կը դժուարանայ։*

Բոլոր պաշտօնեաները (եւ նրանց մէջ հեռացուած միւթասարիֆը)բացորոշ կերպով յայտնում են որ այդ քաղաքականութիւնը հետեւանք է ներքին գործոց նախարարի անորոշ, միմեանց հակասող հրահանգների։ Այլ կերպ դժուար է բացատրել նոր մահմ[ետական] գաղթականների առաքումը դէպի այս հայկական շրջանը։ Հաչտարար շրջող ատեանը եւս բան չի կարող անել, միմիայն կը ձգձգէ հարցը, մինչեւ որ ըստ էութեան չդնդունուի (առանց յետին մտքերի) որ 1890ի (կամ [18]76ի) հողային status-quoն պիտի վերահաստատուի (քոչան[7] արածների նկատմամբ յետ վճարելով սկզբնական գումարը)։

Խառը (Իթթ[իհատ] եւ Դ[աշնակցութիւն]) յանձնաժողովի ուսումնասիրութիւնն ու քննութիւնը եւս նշանակութիւն չունի, եթէ դրանից յետին դիտաւորութիւնները եւ ցանկութիւնները պահելու են իրենց էութիւնը։

2) *Սասնոյ նպաստի հարցը մնում է ու մնում։ Կարկուտի ենթակայ մի քանի գիւղեր վաղուց ի վեր դիմած էին նպաստի· միւտիրն էլ վաւերացրած է։ Հիմա ասում են որ 24.000 ղր. նպաստ են տալիս փոխառութեան ձեւով։ Մասունցիք էլ տատանւում են վերցնել։ Առանց այն էլ ամէն գիւղ տասնեակ հազար (ոմանք 60.000 եւ աւելի) բաքեաներ[8] ունեն աւերման-կոտորածի տարիներից մնացած։ Սրանց նպաստ է հարկաւոր եւ ոչ փոխառութիւն։ Փոխառութիւն քրդերից ու վաչխառուներից էլ կարող են անել։*

3) *Հողային խնդրից յետոյ աւելի լաւ է առաջ մղել գիւղական պահակների հարցը կամ աշար-աղնամի պակսեցման, միւլթէզիմութեան վերացման խնդիրները[9]։ Բ[կուրթիւնը արդիւնք է հայերի թուլութեան եւ օրէնքի բացակայութեան· բէկերն էլ յիմար չեն։ Սասնում խաֆիրութիւնը[10] վերջացնում են, բայց բոլոր հողերը իրենցն են յայտարարում եւ հողավարձ պահանջում։*

4) *Մեզ վրայ չատ ծանր տպաւորութիւն գործեց Բիթլիսի, Կարնոյ, Վանի վալիների փոփոխութեան լուրերը· դա կը լինէր սահմանադրութեան ֆիասկոն, դերեբէյիների[11] յաղթանակը։ Նրանցից դժգոհողները կեղեքիչներն են, հեռացուած գող պաշտօնեաները, որոնք «գործեր» են ստեղծում, հեռագիրներ տալիս։ Նրանց դէմ են եւ «համիդիէի» ղեկավարները, Քէօռ Հիւսէյինները, գուցէ եւ 4րդ բանակի միւշիրը[12]։ Սահմանադրական վալիների փոփոխելը եւ համիդիէն տեղը թողնելը, դա մի այնպիսի ապտակ է, որը չպիտի տանել։*

5) *Կրթական տուրքի նկատմամբ, մենք գործելու ենք համերաշխօրէն միւս քրիստոնեաների հետ։ Հողային տուրքը %12ի բարձրացնելով, կլանւում է պետութեան (թրքութեան) կողմից ե՛ւ դպրոցական տուրքը, որ մեզ մօտ միայն կազմում է տարին 1300 ոսկի (որից 3/4ը հայերն են վճարում)։*

6) *«Արեւելեան չրջանին տրուելիք օժանդակութիւնը տարաբախտաբար մնաց միայն «որոշում»· արդեօ՞ք նոյն «տարաբախտութիւնը» նկատո՞ւմ է եւ թերթի ստացած օժանդակութեան նկատմամբ թէ չէ։ Այդ կէտը ճշդեցէք։*

7) *Լաւ կը լինէր, մինչեւ դրամական հարցի կարգաւորումը (տեղիցդ եւ տեղիցս սկսած) միւս տեսակի գործունեութիւններին տրուէր երկրորդական տեղ։ Այս երկու տարուայ միտինգային եւ սալոնական քաղաքականութեան արդիւնքը ակներեւ է· դրա չարունակելը միամտութիւն է։*

8) *Այդ ի՞նչ 1508 ¼ ղրուշ է որ Զ.ը պարտ է Ազատութեան Մատենադարանին։ Արդեօք Հաչըն, Զէյթուն, Այնթապ ղրկուածնե՞րն են, թէ այն գրքերը, որ դեռ կարին են եւ տեղս չեն հասած։*

9) *Այստեղի պարտատէրների խստութիւնները (անցեալի պարտքերի համար) հարկադրեցին ինձ հեռագրով 50 ոսկի ուղել Վահաբից[13]։ Կը խնդրեմ տղաներից միւս անգամ մանրամասն բացատրութիւն գրել դրա մասին։*

Բարեւներով,
Դ[ուրան]-Բ[արձրաւանդակ]ի Կ.Կ.ի կողմից՝
ՍՄԲ[ԱՏ] Օ Հ[ԱՆԵԱՆ]

7.- Քոչան՝ սեփականատիրութեան պաշտօնաթուղթ։
8.- Բաքեա, բախեա՝ յետնեալ պարտք։
9.- Աշարը՝ բերքի տասանորդի տուրքն է։ Աղնամը՝ ոչխարներու վրայ վերցուած տուրք։ Միւլթէզիմութիւն՝ հարկահաւաք՝ կապալառուներու միջոցով։
10.- Քիւրտերու կողմէ պատրաստուած ապօրինի տուրքի դրութիւն։
11.- Դերեբէյի – աւատապետ (բառացի՝ հովիտի իշխան, պետ)։
12.- Միւշիր՝ իրամանատար։
13.- Վահաբ՝ Վոամեան Արշակ։

Փաստ. 706-47

Գ 2.– Ա[ՐԵՒԵԼԵԱՆ] Բ[ԻՒՐՈՅԻ] ԸՆԿԵՐՆԵՐՈՒՆ

10 Մայիս 1910, Մուշ

Օրուայ խօսակցութիւնը այստեղ Գարմէնին[2] քննութեան ենթարկելու եւ հեռացնելու պահանջն է։ Նոր վալին՝ թողած վերջին սպանութիւնների հեղինակներին, մոռացութեան տալով Մուսա եւ այլ բէկերի «չարիաթ»ական միութիւնը, զինուած խմբով պտտելը, աչք գոցելով եւ պաշտպանելով բռնութեամբ հողեր գրաւողներին, եւայլն, կողմնակի եւ ուղղակի միջոցներով ուզում է Գարմէնին հեռացնել։ Պատճառը՝ թէ նրա դէմ են բոլոր աղաները, որ նա է պատճառ «Հողային» խառնակութիւնների հարցի։ Էութիւնը պարզ եւ հասկնալի է։ Թահիր փաշան սկզբից յայտնի է իր կաշառակերութեամբ, նրանով՝ որ ապրած եւ ապրում է «դրամով»։ Նա հին ծանօթ բարեկամ է տեղս բէկերի, խնամի-ազգական Բիթլիսի Հաջի Նէջմէդդինի, որը վերջին 20 տարուայ մէջ տասնեակ քիւրդ գիւղեր է սեփականացրել Զխուրի շրջանում։ Բռնութեամբ հողեր սեփականացնող աղաները տրամադրելի կ'ընեն հարիւրաւոր-հազարաւոր ոսկիներ, միայն թէ իրենց բռնութիւնը չարունակուի։ Քանի որ հայ եւ քիւրդ գիւղացիների յայտնապէս պաշտպան հանդիսացել է Գարմէնը, վերջինիս հեռացումը խոշոր չափով կ'ազդէ բողոքող գիւղացիների տրամադրութեան վրայ, լուծելու տալով նրանց՝ զաւթող ուժեղների առաջ։

Եթէ դրա վրայ աւելացնենք նաեւ հայերին սպանողների չքանտարկելն ու չպատժելը (որ, բնական է, սարսափի է ենթարկում հայերին), պատկերը կը լրացուի։

Ակներեւ պաշտպանութիւն համիդականների, հալածում ազատական խաւերի...։ Քրդերի մէջ յամառ լուրեր են պտտում, թէ Համիդի տղան իրենց մէջ պահուած է, հրահանգներ է տալու իրենց եւայլն։

Միւս կողմից, զօրքեր են գալիս՝ Պիթլիսից, Ախլաթից, գուցէ եւ տեղիցդ[14]։ Կ'ըսեն որ դրանք չրջելու են վտանգըւած տեղերը, որ գիւղական պահակներ են նչանակելու (տեղացիներից)։ բայց ամէնից առաջ «խաղաղութեան» համար օգտակար է սեպւում Գարմէնի հեռացումը, որի կը յաջորդեն հարկաւ ուրիշները։ Թահիր փաշան Վանից բերել է տալիս մի քանի հին ռեժիմի վառուած[?] «բարեկամներ»։ Այս «քաղաքականութեան» դէմ մենք կը բողոքենք ու կը կռուենք։ գիտցէք դուք եւս եւ աշխատեցէք որչափ կարող էք։

Քրդերից չատերը չեն միացած Մուսա բէկի եւ եղբայրների հրաւէրին եւ այդ անհամաձայնութիւնը մեծապէս նպաստեց խոշոր չարժման առաջ չգալուն։ Ցանքսերը չատ են եւ լաւ են։ Ժողովուրդը յոյսեր ունի ցորենով կչտանալու։

Հաչիւների, «պատճէնի» մասին յետոյ։ չենք խօսած դեռ։

ՍՄԲ[ԱՏ] Օ Հ[ԱՆԵԱՆ]

14.- Այսինքն Կարինէն, որ կեդրոնն էր Արեւելեան Բիւրոյի Թուրքիոյ հատուածին։

Փաստ. 706-77

Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԻՒՆ

Գ 3.– ՇՐՋԱԲԵՐԱԿԱՆ

Հայրենակիցներ եւ ընկերներ,

Համիտական վարչութեան գործողութիւններէն ամէնէն աւերիչը եւ ամէնէն ատուածը եղած է աշարի դրութիւնը եւ միլթէզիմութիւնը[9]:

Տասանորդական տուրքէն ազատ պահելով միլիոնների գործառութիւն ունեցող սեղանաւորներին ու բանքաները, արդիւնաբերական-առեւտրական խոշոր ձեռնարկները, ինչպէս եւ ապահով ռոճիկ ստացող բարձրաստիճան պաշտօնեաները, աշարը ծանրացած է միայն հողագործ դասակարգի վրայ:

Հասարակութեան միւս խաւերի հետ միասին վճարելով պետական ընդհանուր տուրքերը՝ աղնամը, վերգուն, թիմէթուն, ճանապարհի տուրքը, ինչպէս եւ փուլերը, մաքսը, գինուորը – գիւղացին կը վճարէ նաեւ *յաւելուածական աշարը*, որ համեմատաբար աւելի ապահով քաղաքացիներու ու պաշտօնեաներու հետ՝ կը կրկնապատկէ հողագործի տուրքի բեռը:

Անվիճելի ճշմարտութիւն է, որ պետական գանձին համար ամենաադքատ գիւղացիէն կը վերցուի իր տարեկան ստացածի 1/3-1/4-ը (հարիւրին 20-30ը), այն ինչ քաղաքացի ուներորը չի վճարեր շահածի 1/10-ը (10%), իսկ շատ հարուստ պէյն ու փաշան կառավարութեան կը շպրտէ միայն փշրանքներ, հարիւրաւոր ոսկի հասոյթէն հազիւ մէկ երկու ոսկի...

Ասկէ զատ՝ աշարի հետ կապուած միլթէզիմութիւնը, կեդրոնացնելով առեւտուրին ենթակայ հացահատիկները մի քանի տասնեակ վաշխառուների ձեռքին մէջ, կը նպաստէ հացի գնի արհեստական բարձրացման եւ սովի առաջ գալուն:

Վերջապէս, ո՞վ չգիտէ, որ այգեգործութիւնը, պարտիզպանութիւնը, բամբակի եւ այլ շահաւէտ բոյսերու մշակութիւնը աւերուել է մեզ մօտ եւ չի զարգացար գլխաւորապէս շնորհիւ միլթէզիմների կամայականութիւնների, քանի որ մէկ ոսկիի բոստանը կամ այգին կը գնահատուի 2-3 ոսկիի:

Համիտական ռեժիմի հարկային այս ձեւով՝ հովանաւորուել է մարպուտած աղաւաթը [?] եւ յուսահատեցրել չարքաշ աշխատաւոր ժողովուրդը, ի վնաս ամբողջ երկրի, ամբողջ պետութեան:

Սահմանադրութեան հաստատումով յուսալի էր, որ աշարը պիտի վերացուէր, փոխարինուելով տուրքով՝ հարընտութեան, ժառանգութեան վրայ, կամ պաշտօնեաների թիւը պակսեցնելով եւ բարձր ռոճիկները կրճատելով:

Այդպէս եղած է քաղաքակիրթ բոլոր երկիրների մէջ, նոյնիսկ յետամնաց Ռուսիոյ, եւ այդպէս էլ լինելու էր մեզ մօտ:

Դժբախտաբար երկու ձիգ տարիներ այդ տեսակէտէն անցան ապարդիւն:

Աշխատաւոր՝ չքաւոր դասը այսօր կը գտնուի աշարի նո՛յն ծանր բեռի տակ, ենթակայ է միլթէզիմների նոյն բռնութիւնների, ինչպէս տարիներ առաջ:

Նոյնն է ցաւը, նոյնը պիտի լինէր եւ վէրքի դէմ ուղղուած դարմանը: Բոլոր գաղափարական մարդիկ, ժողովրդի ցաւերով զբաղուած կուսակցութիւնները մեծ չարիքի նկատմամբ բռնելու էին նոյն դիրքը, որ ունեցած են անցեալի մէջ:

Դժբախտաբար, ոմանք «մեզնից» անտես առին այս ճշմարտութիւնը: Դաշնակցական «իսկ» ընկերներէն մի քանիսը, դրդուած նեղ վիճակից, ընկնելով թիւրիմացութեան մէջ, կամ հետեւելով սխալ տրամաբանական հաշիւների՝ ուղղակի կամ կողմնակի կերպով գիւղեր կը վերցնեն, կը պարապին միլթէզիմութեամբ:

Դա հակասութիւն է յեղափոխական զինուորի անցեալ մաքուր ու գաղափարական գործունէութեան, քանի որ աշար վերցնելն ու միլթէզիմութիւնը ուղղուած է աշխատաւոր ժողովրդի շահերուն դէմ եւ նոյնիսկ վայել չէ պատուաւոր մարդու:

Այս իմաստով էլ որոշումներ տրուած են եղել թէ՛ վերջին ռայոնական ժողովի, թէ կեդրոնական մարմնի կողմէ: Հետեւաբար թիւրիմացութեան եւ սխալի մէջ ընկած մեր ընկերներին եւ բոլոր պատուաւոր օսմանցիներին կը հրաւիրենք յետ կենալ իրանց սխալ քայլէ եւ թողնել աշարը գիւղերին:

Եթէ գտնուին կուսակցական անհատներ, որոնք զանց կ՛առնեն այդ ազդարարութիւնը եւ կը շարունակեն իրենց «նոր» գործունէութիւնը – այդպիսիների հետ վարուելու է իբրեւ միլթէզիմների, առանց նկատի առնելու նրանց անցեալը կամ կուսակցական համարումը:

Միլթէզիմներին վճարելու է միայն բերքէն օրէնքով որոշուածը եւ ոչ մի պարագայում աւելին:

Միլթէզիմների անիրաւութիւնների, կեղեքումների եւ անարդարութիւնների դէմ բոլոր օրինական միջոցներով տարուած կռիւը համարելու է բոլոր գիտակից ու ազնիւ մարդոց ամենասուրբ պարտականութիւնը:

Միայն այս ուղղութեամբ տարուած կռիւը կ՛ապահովէ աշարի անարդար տուրքի վերացումը:

Միայն այդ ուղին կ՛ապահովէ մեր երկրի եւ ամբողջ պետութեան բարեկեցութիւնը:

Հ.Յ.Դ. ԴՈՒՐԱՆ-ԲԱՐՁՐԱՒԱՆԴԱԿԻ Կ. ԿՈՍԻՏԷ

10 Օգոստ. 1910
Տարօն

Փաստ. 706-104

Գ 4.– ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ԲԻՒՐՈՅԻ Թ[ՈՒՐՔԻՈՅ] Հ[ԱՏՈՒԱԾ]ԻՆ

25 Հոկտեմբեր 1910, Մուշ

Ընկերներ,

Այս չաբաթ ամէնից չատ մեզ մտատանջող հարցը նորակոչ զինուորների վիճակն է[15]*: Սկզբում սրանք կարծես ղժգոհ չէին, կը գանգատուէին միայն մանր, դիւրին կերպով վերացնելի երեւոյթներից: Վերջերս, սակայն, գանգատները սաստկացան. 4 օր առաջ, 4 հոգի եւ երէկ էլ 2 հայ զինուորներ փախել են. իրանք (հայ զինուորներն իսկ) կ'առարկեն որ եթէ էսպէս շարունակուի, չատերը կը փախչեն: Փախչելուն ամէնից չատ նպաստում է մեռնող զինուորների թուի աւելնալը: Եւ իսկապէս, տեղումս տեղաւորուած 4 թապուրներից (800 հոգուց կարծեմ ոչ աւել), վերջին երեք ամիսների մէջ վախճանուած կան 30ից աւել մարդ: Սոսկալի է մանաւանդ ալբանացիների դրութիւնը, որոնց կէսը չկայ արդէն: Եթէ այսպէս շարունակուի, մինչեւ տարուայ վերջը ոչ մի կենդանի ալբանացի չի մնայ:*

Բնական է որ երիտասարդ տղաները այս խաղաղ կոտորածից պիտի սոսկան եւ փախչեն:

Որչափ կարողացայ ըմբռնել, այս ծանր կացութեան պատճառները կարելի է ամփոփել հետեւեալ գլուխների մէջ:

ա) Հայրենիքի թախիծը (անհրաժեշտութիւն է կարծես գէթ առջի ամիսները տեղում պահել):

բ) Բնակարանների նեղուածք, խոնաւ, վատառողջ լինելը (այստեղ զօրանոցներ չկան):

գ) Հագուստի, մանաւանդ վերմակեղէնների պակաս լինելը, մրսելը, վատ դարմանուելը:

դ) Կերակուրի անհամապատասխան լինելը զինուորների ճաշակին: Անպատճառ միասին մի ամանից ուտելը զզուանք է առաջ բերում չատերի մէջ եւ սովի ենթարկում. եթէ սրան աւելացնենք նաեւ նա, որ այդ միեւնոյն հացի ամանի մէջ տեղ-տեղ ե՛ւ լուացք են անում ե՛ւ հող կրում, կը հասկանաք զինուորների տրտունջը: Ըստ իս պահանջելու է ամէն տասնեակի կամ ամէն զինուորի ձեռքը տալ հասնելիք մթերքը կամ դրամը, կերակուր պատրաստելը թողնելով իրենց նշանակած մարդոց:

ե) Քնօսանքի, մարմնամարզութեան բացակայութիւնը եւ գէթ օրական 1 ժամ ազատ չլինելը, որ ազատ ապրած գիւղացու համար նման է բանտի եւ դառնում է անտանելի: Թերթ-գրքեր կարդալու արգելքը անպայման վերացնելու է:

զ) Զինուորականներից մի մասի ունեցած յատկապէս խիստ վերաբերմունքը հայերի հանդէպ: Եղել են դէպքեր, երբ հայ զինուորները լսած են մահմ. զինուորների եւ հակասահմանադրական սպաների յայտնած կարծիքները, թէ հայերին «նեղելու-փախցնելու» է, թէ «եթէ չուտ չէք սորվում, կորչէք գնացէք» եւայլն: Սրանք անհատներ են, հարկաւ, քանի որ սպաների մեծ մասը լաւ վերաբերմունք է ցոյց տալիս դէպի զինուորները: Նեղողները աւելի օնբաշիները եւ չաւուշներն են, որոնց դժուար է հակացնել: Շտապելու է չուտ հայերից տասնապետներ նշանակել:

Բժ. Զ[աւրիեւ]ը ասում էր, որ անցեալ տարի Կարին 2000ից աւելի զինուոր է մեռած: Համեմատած օտար երկիրների հետ, սա տասնապատիկն է: Եթէ այս կամ նման վիճակագրութիւն կայ, մի յատուկ յանձնաժողովի միջոցաւ քննութիւն է կատարելու եւ միջոցներ ձեռք առնելու: Ափսոս է մեր երիտասարդութեանը:

Սա էլ ասեմ որ Պոլսոյ վիճակը համեմատելու չէ գաւառների վիճակի հետ: Զօրանոցների մէջ տարբերութիւնը նոյնն է, ինչ որ պոլսեցիների եւ վանեցի գիւղացիների տների մէջ...

Շեշտելու է որակի վրայ. աւելի լաւ է 200.000ից լաւ բանակ ունենալ քան թէ կիսասոված եւ ղժգոհ 300.000: Զինուորների ռոճիկը պահանջելու է 20 ղրուշից բարձրացնել 40-60ի: Դատարկապորտ գրագրերի եւ այլ պաշտօնեաների ռոճիկը կրկնապատկելու տեղ լաւ էր մի քիչ էլ զինուորների մասին մտածուէր...

Այլ կերպ խայտառակութիւն դուրս կը գայ:

– Տաւարի կոտորածը չարունակւում է: Ձիարէթ գիւղում (200 տնից) մինչեւ օրս կոտորուել է 430 անասուն: Առաքելոց վանքի 30 մոզ[ի]ից մնացել է 10 (այն էլ ամենավատերը): Մի քիւրդ գիւղում 600 անասունից մնացել է կենդանի 30 հատ:

15.- 1910 թուականին առաջին անգամ ըլլալով քրիստոնեայ երիտասարդները ընդունուեցան թրքական բանակ՝ զինուորական ծառայութեան:

Երկրագործական բանկան օգնելու է (տուժողներին) գէթ եզներով... ամէն մի տան (ճական հոգուն) գէթ մի ջուխտ եզ տալով...

— Եղանակը չոր է, որ արգելք է հանդիսանում աշնան ցանքսերին: Հետեւանքը կարող է վատ լինել...

— Շնորհիւ նրա որ մեր բոլոր ընկերութիւնները — Միացեալ, Մխիթարեան, Հայրուհեաց, Բողոքականների, Իդարիէ — մոռացութեան տալով աւելի կարօտ ու խեղճ գիւղերը՝ իրենց ամբողջ ուշադրութիւնը կենտրոնացրած են քաղաքի վրայ — քաղաքի դպրոցները բացուած են, իսկ գիւղերը մնում են փակ: Պատճառը քաղաքացիներից կազմուած Քաղաք. ժողովն է, քանի «կուչտը սովածին մանր կը բրդէ. առածը տեղին է եւ այս պարագայի համար...:Պակաս դեր չի խաղում եւ «լիչխողների» ցանկութիւնը գործը քանդելով ինձ հեռացնել չրջանիցս, որպէսզի «հաշուետուութիւնը» ընդհանուր հին նահապետական ուղղութեամբ եւ ազգային դրամների կլանելը չարունակուի:

— Հնչակեանները քանի ամսից ի վեր ձեռնարկած են քարոզի եւ որոշ յաջողութիւն ունեն:

Առ այժմս բարեւներով ձեր
Մ[ՄԲԱՏ] Օ.Հ[ԱՆԵԱՆ]

8. Գ.— Երբ նամակս ձեզ հասնի, հաւանօրէն ես կը լինեմ կարին: Առանց մի յարմար պաշտօնի նստելը, դուք էլ գիտնալու էք որ ծանր եւ անհնարին է[16]:

— Տարօնի կրթական գործին վերաբերեալ տեղեկագիրը ձեզ ուղարկուած էր Սեպտ. 15ին: Զարմանալի է որ մինչեւ հիմա ձեզ չի հասած, կամ արդեօք մէջը յարուցուած հարցերը արժանի չէին լայն հասարակութեան ուշադրութեան:

16.- Հակառակ իր դժգոհութեանց եւ Տարօնի Ազգ. վարժարաններու տեսուչի պաշտօնէն հեռանալու ցանկութեան, Ս. Զաւարեան 1910-11 կրթական տարեշրջանին եւս պիտի շարունակէր իր պաշտօնավարութիւնը:

Փաստ. 709-9

Գ 5.– ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ԲԻՒՐՈՅԻ ԹՈՒՐՔԻՈՅ ՀԱՏՈՒԱԾԻՆ

4 Փետրուար 1911, Մուշ

Սիրելի Աբրօ[17],

կարդացի գրաւուած հողերու մասին կազմուած նախագիծը եւ քեզ հետ միասին զարմանքով լցուեցայ այդ օրինական խաբէութեան առթիւ:

I) *Նախ յիշեցնեմ որ Դաշտի մէջ* ամենավատ պայմաններում *գտնուած գիւղերում իսկ գնուած այս կամ այն ձեւով գիւղացիներից վերցրած հողերի տարածութիւնը չի անցնում գիւղական հողերի ընդհանուր տարածութեան ¼-ից: Չնայած դրան գիւղացիք որ կը պոռան, դրա պատճառը երկուք է. նախ որ երբ մի ազդեցիկ մարդ (մանաւանդ թուրք), որեւէ տեղ ձեռք է բերում թէկուզ մի արտ եւ այսպիսով ոտք է դնում գիւղի մէջ, էապէս նա (բռնի կերպով) սկսում է օգտուել 5-10 արտից: Երկրորդ, հող գնող թուրքը, դառնալով չնորհիւ արտի-հողատէր-աղա, սկսում է գնել գիւղի աչքը*[9]*, սալաֆ*[6] *պարտք է տալիս գիւղացիներին, կաշառում է իր կողմը (չատ անգամ չնչին գումարներով) գիւղի սրիկաներից ոմանց եւ այդ բոլոր միջոցներով ստրկացնում է գիւղը, քայլ առ քայլ տէր դառնում եւ միւս արտերի: Աղայի մը հաստատուելը գիւղի մէջ (ո՛վ էլ լինի) գիւղացոց ստրկութեան սկիզբն է:*

II) *Գրաւ դրուած (մարչուհա) (բերանացի, պայմանագրով կամ «կիսագրչեան») հողերի տարածութիւնը նոյնչափ մեծ է որչափ եւ ծախուած-քոչան արուածները: Ուրեմն ջանալու է գրաւ դրուածները չբաժնել ծախուածներից...*

III) *Գնողների, գրաւով վերցնողների եթէ* 1/10 — 1/15 *միայն հայեր են, բայց դրանք կան, հետեւապէս ազգի, կրօնի անուն տալու չէ:*

IV) *Ծախուելը սկսւում է գրաւով, գրաւը պարտքով, պարտքը՝ մրիպայութեամբ: Մրիպայութեան հիմքը նա է, որ դրամ (կամ անասուն, հաց եւայլն) պարտք վերցնողը պարտաւորուում է այդ պարտքի եւ սերմի (որ ստանում է դրամատիրոջից) տեղ դրամատիրոջ վճարել իր տարեկան հասոյթի (հատիկների) կէսը: Հայ գիւղերի մէջ, չնորհիւ ունեցած պարտքերի* (10-20-50-100 *ոսկով), անասուն-չծկան ունեցող ազգաբնակութեան ¼-½-¾-9/10 (սովորաբար ½-¾-ը) մրիպաներ են* (9/10-ը քրդերի): *Այսպիսով, 1000 քիլէ ցորեն ստացող գիւղը 120 քիլէ վճարելով աշար (թասիլ), մնացած 880 քիլէից (½ը եւ աւելին) տալիս է պարտատիրոջ: Հաշուած եմ, որ վերցուած դրամի փոխարէն տարեկան մրիպաները վճարում են 35-50% (նայած տարուան եւ պայմանին) եւ դրամագլուխը միշտ էլ մնում է իր տեղը կանգուն: Այս պայմաններում եթէ որեւէ ձեւով գիւղացիներին կրեդիտ (crédit) չբացուի, «հողային հարցի լուծումից» (անշուշտ թուրքական ձեւի) մեծ բան սպասելու չէ: Ցամենայն դէպս, սխալ կը լինէր չյիշել որ վերջին 2 տարուայ մէջ (չնորհիւ ապահովութեան, զինւ. տուրքի վերացման եւ լաւ բերքի, հացի էժանութեան) պարտքի քանակը իջաւ 10-20-30%-ով, իսկ մրիպաների թիւը պակսեց 2-10%-ով:*

Տաւարի կոտորածը, ձմրան սաստկութիւնը կը կանգնեցնէ այս յառաջադիմութիւնը ապագայի համար, այնպէս որ crédit*-ի խնդիրը ստանում է առաջնակարգ նշանակութիւն:*

V) *Ամէն տեղ էլ գիւղացիների պարտքերը (որոնց չնորհիւ հարկադրուած են եղել գրաւ դնել ու ծախել հողերը) առաջ են եկած չնչին գումարներից, սալաֆի ձեւով կամ բարղացրած տոկոսներով... Տեղ տեղ գիւղացիները զանազան ազդեցիկներից պարտք են վերցրած դիտամամբ, որպէսզի չկոտորուեն: Բոլոր դէպքերում էլ %-ի չափը եղած է 50-100-300%: Սկզբնական գումարը գիւղացիները վճարած են բազմիցս անգամ եւ բնականաբար — երբ մէջտեղը թուրք չկայ — նրանք հրաժարւում են պարտքից: Դիմացի (դրամ տուող) քրդերն էլ համարելով դա ոտնակոխում հին աղատի ու սրբութեան կամ նստած են բռնի կերպով հայ գիւղերում (Մղակ, Վարդխաղ), կամ դրսում սպասում են յարմար առիթի՝ վրէժ լուծելու համար (Արգավանք եւ ուրիշներ). բնական է որ առանց դրամի տոկոսի օրինական չափի ճշտման եւ բերանացի պայմանների, նկատի ունենալու է (միջնորդ ատեանի միջոցաւ) դժուար է սպասել խաղաղութեան հաստատման...*

VI) *Որչափ էլ բռնազբօսիկ լինեն այս բոլոր պայմանները, այնուամենայնիւ տարբերութիւն է դնելու բռնի կերպով գրաւումների (առանց մուրհակի ու քոչանի*[7]*) եւ գրաւումների՝ «օրինական» պայմաններով, մանաւանդ որ քրդական չրջաններում բռնի կերպով կատարուած գրաւումները բաւականին մեծ նշանակութիւն ունեն:*

VII) *Մուհաջիրների պայմանները բոլորովին տարբեր են միւս կարգի գրաւումներից: Ցամենայնդէպս, մուհա-*

17.- Աբրօ ծածկանունը կը գործածուէր Արեւմտեան Բիւրոյի Պոլսոյ հատուածին համար: Այս եւ յաջորդ նամակներուն մէջ խոյթի դէպքերուն մասին տեսնել նաեւ Ա. Վռամեանի տեղեկագիրը, էջ 153-155:

ջիրները մեղաւոր չեն որ կառավարութիւնը իրենց հող է տուել այս կամ այն վայրում։

Այս բոլոր եւ այլ մի քանի պատճառներով, հողային օրինագծի մասին բանակցելիս նկատի պիտի ունենալ հետեւեալ մի քանի առաջարկութիւնները որ կարող են բարեփոխուել այլ չրջանների կարծիքներով։

1) Բռնի կերպով գրաւուած հողերը եւ ջրերը վերադարձնել նախկին տէրերին ամէնից առաջ, վերցնելով գրաւողներից գրաւած ժամանակամիջոցի հողի եկամուտի չափը (օրինական տոկոսներով) առանց նկատի ունենալու գրաւողի կողմից չինուած չէնքերը եւ բարելաւումները։ Գրաւողի դէմ կամ գոյք չունենալու դէպքում ենթարկել նրանց բանտարկութեան հողը գրաւած տարիների թուի համեմատ։

2) 1877ից յետ Համիդիէ գնդերի չրջանների մէջ այս կամ այն «օրինական» ձեւով նորերի ձեռքը անցած հողերը եւ ջրերը գնուած կամ գրաւի գումարի հաշուով հին տիրոջ ազգաբարութեան դէպքում վերցնել երկրագործական բանականներէն հին տէրերին դարձնելու պայմանով (աստիճանական վճարումներով). սկզբնական գրաւի կամ գնման արժէքի գումարի նկատմամբ երկու կողմերի մէջ անհամաձայնութեան դէպքում ճչտել դա խառը յանձնաժողովների միջոցաւ, հաշուի առնելով պարտատիրոջ վճարելիքը նախնական գումարի համար 9%-ից եւ գրաւողի հողից ստացած տարեկան հասոյթները նոյնպէս բարդուած 9%-ից։ կառուցուած չէնքերը եւ բարելաւումները գնահատելիս, հաշուել [թէ] ո՛ր մասը կատարուած է գիւղացիների աշխատանքով։

3) Բոլոր նրանց, որոնք մեռած են բանտերում իբրեւ քաղաքական յանցաւորներ, կամ ազատուած են, նրանց որոնք փախած են եղած են օտար երկիրներ եւ դարձած են, համարել մուհաջիրներ եւ ենթարկել մուհաջիրների համար սահմանուած արտօնութիւնների։

4) Մուհաջիրների գրաւած հողերի համար նախկին տէրերին վճարել հողերի այսօրուայ արժէքին կրկնակին (իբրեւ compensation[18] սեփական իրաւունքի խախտման), նաեւ գրաւած ժամանակամիջոցի հողի եկամուտը (բարդացած տոկոսներով)։ Այսուհետեւ գալիք մուհաջիրներին տեղաւորել իրենց կրօնակիցների գիւղերին մէջ։

Եթէ այսչափ կարելի լինի յաջողցնել, էլի մեծ բան է։ Մուհաջիրների նկատմամբ լաւ է կարծեմ մի քիչ զիջող լինենք։ Քանի գնում՝ ինձ համար աւելի պարզւում է որ երկրի ընդհանուր պայմանների բարելաւումը (հարկաւ ոչ այս 2½ տարուայ նման), աւելի արժէք ունի եւ աւելի գործնական է, քանի թէ մեր ձեւով դրուած հողային հարցը…

Ճնշուած դասի եւ այս չրջանների ապագայի համար, Սահմանադրութիւնից յետ ամենակարեւոր նշանակութիւն ունեն հետեւեալ տնտես[ական] բարեփոխութիւնները, որոնց հետամուտ է լինելու.—

ա) Ջնջել զինուորական տուրքից մնացած բաքեանները. ամէլիան (ճանապ[արհի] տուրքը) վերցնել աչխատանքով կամ միացնել դա հողային տուրքին ու թեմեթթուին[19]. ջնջել օտարութեան մէջ գնացածների բաքեանները։ Մնացած բաքեաններից անձի հաշուին ներում չնորհել մի քանիսական ոսկի։

բ) Միւլթեզիմութիւնը վերացնել, աչարի քանակը հաւասարեցնել վերցուող թեմեթթուի կամ պաչտօնեաների վճարածի (կառավարութեան)։ Ջերծ պահել աչարի տուրքից՝ կեանքի գոյութեան պահպանման համար անհրաժեչտ 18 կոտ ցորեն անձի հաշուին կամ նրա համարժէք այլ հատիկներ. զերծ պահել աչարի տուրքից նաեւ գիւղացու անհրաժեչտ սերմնացուն։

գ) Անասուն չունեցողներին վճարել պարտք (անձի հաշուին թէկուզ 2ական ոսկի) 10 տարուայ մէջ տարէց տարի վճարելու պայմանաւ։

դ) Ամենամեծ կարեւորութիւնը տալ երկաթուղիներ անցկացնելուն, առանց որի արեւելեան հայկ[ական] չրջանները չեն կարող քաղաքակրթուել…

Եթէ այլ ճար չկայ, աչխատելու է գէթ Բէյրութ-Հալէպի գիծը չարունակուի դէպի Բիրեջիկ-Տիգրանակերտ (ապագայում Բիթլիսի յոյսով)։ Ռուս-գերման. համաձայնութիւնը պարզ ապացոյց է, որ առանց երկաթուղու Օսմանեան պետութիւնը անկարող կը լինի պահել արեւել[եան] նահանգները։ Ջարմանալի եւ ապշեցուցիչ է [թէ] որչա՛փ քիչ նշանակութիւն է տրուած երկաթուղիներին զինուորական տեսակէտից։ Հետաքրքիր է, արդեօք գէթ հիմա սկսա՞ծ են գնահատել դա թէ չէ։

Եթէ յարմար է խնդրեմ գրէք ի՞նչ նպատակով Գարոն[20] գացած է Եւրոպա։ Թէ Հալաճեանին, թէ Գարոյին գրած եմ որ մի քանի տեսակէտներից կանգ է առնելու նեղ (լեռնային տրամվայական) երկաթուղու գծերի վրայ… այլ կերպ մենք 20-30 տարուց չդեկաոգի երես չենք տեսնելու։

բ) Երկաթուղիների վնասը (déficit-ը) մեր գրպանից չվճարելու համար, յատուկ տուրք է նշանակելու այն հողերի եւ հաստատութիւնների վրայ՝ որոնք մօտ են եւ օգտւում են երկաթուղիներից եւ չոգենաւերից։

Բարեւներով՝
Ձեր Մ[ՄԲԱՏ] Օ[ՀԱՆԵԱՆ]

18.- Ֆրանսերէն՝ փոխարինում, հատուցում։
19.- Շահատուրքին։
20.- Արմէն Գարօ եւ Հալաճեան Պետրոս, երկուքն ալ պատգամաւոր Օսմ. խորհրդարանին։

Փաստ. 709-106

Գ 6.– ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ԲԻՒՐՈՅԻՆ (ՊՈԼԻՍ)

22-VI-1911, Մուշ

Սիրելի՛ Աբրօ[17],

Խլաթայ վրայով անցած եմ մի քանի օրով Բիթլիս։ Վալիին չկարողացի տեսնել. գալուս օրը վերադարձած է Խութ, ուր հաւանաբար մեկնիմ վաղը եւ ես։ Թէեւ Վալին ինքնասիրութիւնից դրդուած դժգոհ է եւ հերքած է իմ հեռագրում յիչուած երկու զինուորների սպանութիւնը, բայց դա ճիչտ է։

Մինչեւ օրս, զանազան ժամանակներ բերուած եւ բանտարկուած են Բիթլիս Խութէն մօտ 45 անձեր, որոնք Սահմանադրութենէն սկսած զանազան յանցանքներ են գործած (սպանութիւն, գողութիւն եւայլն), բայց չեն ներկայացած կառավարութեան։ Մէջները կան եւ անմեղ մարդիկ։

Թաղավանքցիների սպանողները լեռներն են եւ կը հետապնդուին թէեւ, բայց կանանց միջոցաւ հաց կը ստանան եւ հանգիստ կերպով կ'ապրին։ Նեղը ընկածատեն կարող են հեռանալ այլ վայր։

Այսչափ (մօտ 45-50) մարդոց ձերբակալութիւնը նչան է որ նրանց մէջ իսկական միութիւն-փոխադարձ պաչտպանութիւն չկայ։

Վալիի տրամադրութեան տակ կայ 650 զինուոր. քո տուած հեռագիրը 4 թաբուր զօրքի եւ 8 թաբուր պահեստների մասին, զարմացրել է իրեն՝ վալուն (այդ լուրի մասին, նա «Ազատամարտ»ից է իմացել)։ Ըստ արեւելեան սովորութեան, դուք զոհ էք գնացած կենտր. կառավարութեան խաբուսիկ խոստման։

Ինչեւէ, այդ 650 զինուորն էլ (մէջները կան եւ հայեր՝ 100 հոգի) աւելի քան բաւական կը լինէին, եթէ կենտր. կառավարութիւնը ունենար չիտակ եւ մէկ ուղղութիւն։ Ցաւ ի սիրտ, խոստովանուելու է որ այդտեղից կ'երեւի խուսափողական ուղղութիւն ունեցող հեռագիրներ կը տրուեն — «նախայարձակ չլինել», «խաղաղ ճամբաներով գործ տեսնել» եւայլն։ Այստեղ լսում եմ նոյնը ինչ որ Մուշ, ուր կը գանգատուէին թէ չենք կարող ոճրագործներին ձերբակալել քանի որ մեզնից պահանջում են ձերբակալել առանց հրացան պարպելու, առանց մարդ սպանելու։ Այդ պայմաններում բնական է որ նոյնիսկ կարող զափթիէները յուսահատւում են եւ ոչինչ չեն անում։

Այսքան արուածն էլ վերագրելու է վալիի եռանդին եւ անկեղծ ցանկութեան՝ մի կերպ զսպել այս չարագործներին։

Ցաւը նրա մէջն է որ այսքան բանտարկուածները եւս ենթարկուելու են սովորական քննական ու դատաստանական ուղղութեան, որ ոչ մի բարի բան չի խոստանում։ 3 կախաղան այս վայրենիների մէջ աւելի ազդեցութիւն կ'ունենան, քան 30 հոգու ցմահ թիապարտութիւն։ Ահա այդ խիստ պատիժներից է որ խոյս է տալիս կենտրոնը։

Մուսան եւ եղբայրները ազատ են։ Կանանց հեռացրել են տներից. սակայն այս նչան չէ դեռեւս որ նա կը դիմադրէ (եթէ վրան յարձակուեն)։ Խութայ սպանութիւնները ամէն տեղ էլ երես են տուել քրդերին. ամէն տեղ էլ նկատւում է հայերի հողերի գրաւում։ Երկու ամսուց ի վեր (պայմանողական իթթի[հատ]ականների) երեւան գալուց փոխած են իրենց ընթացքը եւ ցած պաչտօնեաները … միչտ էլ բռնելով քրդերի — իսլամների կողմը …

Թէ որքա՛ն մեծ է այս խուլ անկիւնների յանցագործութիւնը, դրան ապացոյց Խութ-Մոտկանը ուր Սահմանադրութիւնից ասդին դատապարտուած են (7ից մինչեւ 15 տարի) 187 անձ։ Այդ 187ի չարքից է որ բանտարկուած են վերը նչանակուած 45 անձերը…

Մեղադրուածներից զատ կան եւ մի քանի հարիւր մեղադրուող, բայց չդատապարտուածներ, որոնք այժմս դեռեւս չեն փնտուում։

Վատ է. հեռագրով պահանջել էին զիս։ Անկարող եմ երթալ։ Բոլոր հարցերը վերաբերում են ընդհանուր քաղաքականութեան եւ մեր բռնելիք ընթացքին։ Իսկ դա էլ պահանջում է ընդհանուր խորհրդակցութիւն։

Ներփակ կը գտնէք բանտարկուածների անունները։ Վերջի 12ի անունները չկրցի իմանալ։

Բարեւներով ձեր՝
Մ[ՄԲԱՏ] Օ[ՀԱՆԵԱՆ]

Փաստ. 709-110

Գ 7.– ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ԲԻՒՐՈՅԻՆ (ՊՈԼԻՍ)

28-VI-1911, Մուշ

Սիրելի Աբրօ[17]*,*

Առած ես անշուշտ մի չաբաթ առաջ Բիթլիսից գրածս նամակը. անցայ Խութ, յաճախեցի տուժած գիւղերը, տեսնուեցի վալիի, պաշտօնեաների մի քանիսի հետ: Ընդհանուր առմամբ կրկնելու եմ այն, ինչ որ արդէն գրած եմ նախորդ նամակով:

1) Խութ կայ միայն 600-650 զինուոր եւ ձեր հեռագիրը 4+8 թաքուրների մասին թիւրիմացութեան արդիւնք է:

2) Ամէն ինչ կատարուելու է սովորական սահմանադրական օրէնքներու սահմանին մէջ, ոճրագործները ձերբակալուելու են խաղաղ միջոցներով (առանց վնաս հասցնելու):

Այս պայմանների մէջ, իսկական ոճրագործները չեն կարող ձերբակալուել: Բացի թաղավանքցիները սպանողներից, կան եւ այլ չատ մեղաւորուածներ, որ տարիների ընթացքում չեն ներկայացեր կառավարութեան եւ այսօր կը փնտռուին: Նրանք եւս գերադասեր են, մանաւանդ խիստ պատժի արժանիները, իրենց տներից փոխադրուել հարեւան անտառները: Վերջիններս ամառ ատեն աւելի հաճելի են քան իրենց տները, ամէն օր էլ ղաչաղները տեսնըւում են մտերիմների հետ, ազգականների միջոցաւ անարգել կերպով ստանում են իրենց պարէնը, ցերեկները հանդիպում են իրենց տները:

Արդի սահմանադրական օրէնքների հիման վրայ ոճրագործների ազգականներ չեն կարող հետապնդուել, տները խուզարկուել, զինուածները զինաթափ անուել:

Քանի որ վերեւի կարգադրութիւնն է մեղմ վարուել, աւազակներին հանդիպած ատենն իսկ վերջիններին վրայ յարձակում չի կատարուում. նրանք հրաւիրուում են օրէնքին հնազանդուելու:

Բացի այդ, զօրքերը, զափթիէները բուն ոճրագործներին չեն ճանաչում (երեսից): Միւս կողմից, ճանաչող հայերը (կամ հակառակորդները) չեն գտնուում զօրքի մէջ (ծպտեալ կերպով), կամ ոճրագործներին բռնելը (կենդանի կամ մեռած) չի թոյլատրուած, բռնողներին չի խոստացուած որեւէ նպաստ (prime), ինչպէս կատարուում է նման պարագաներում:

Աւելացրէք սրան սարսափի ենթարկուած հայերի հոգեբանութիւնը, եւ դուք կը համոզուէք թէ որչափ անբնական պիտի լինէր ոճրագործների ձերբակալուելը…

Մնում է միայն մի ճամբայ. չրջապատել օղակի ձեւով ամբողջ կասկածելի չրջանը զօրքով եւ նեղացնել չղթան: Բայց դա էլ անհնարին է, քանի որ (15-20)x(8-10) ժամ տարածութիւն ունեցող չրջանը օղակի մէջ առնելը չի կարող կատարուել 600 զինուորներով… Զինաթափութեան մասին եւս խօսք չի կարող լինել, քանի որ առանց զինուորական ղրութեան դրա գործադրելը անհնարին է (թողնենք մի կողմ որ կենտրոնական կառավարութիւնը համամիտ էլ չէ դրան): Վալին յոյս ունի որ երկար ժամանակ (աշուն, գուցէեւ ձմեռ) մնալով չրջանի մէջ, իրեն պիտի յաղթի թակարդների չնորհիւ ձեռք գցել յանցաւորներին: Չէ՞ որ փնտռուած 180 անձերէն մօտ 60ը արդէն ձերբակալուած են:

Դրան էլ արգելք կը հանդիսանայ իրա՝ Իսմայիլ Հաքքըի տրամադրութիւնը՝ ապագային մէջ արձակուրդով մեկնել չրջանէն:

Վանի, Սվազի վալիների նման ձանձրացած որ իր դիմումները (հողային հարցի, ճանապարհների, դպրոցների մասին) մնում են անպատասխան, նա եւս առիթ է փնտռում փախչելու այս վայրենի չրջանից:

Նրանից աւելին պահանջելն իսկ դժուար է: Սա միայն ճիշտ է, որ եթէ թաղավանքցիների սպանողների մի քանին չպատժուեն խիստ կերպով, հայերին կը մնայ մի ելք միայն՝ ենթարկուել կատարելապէս քրդերի իշխանութեան (չքանալով աստիճանաբար) կամ թողնել իրենց մայրենի երկիրը եւ գաղթել այլուր:

Հիմա էլ հայերը վախից չեն համարձակւում գնալ-գալ Մուշ Բիթլիս, յաճախել հարեւան գիւղերը, նոյնիսկ գիշերները ջրել իրենց արտերը: Ղաչաղները սրա նրա միջոցաւ սպառնալիքներ կը կարդան: Սարսափը ա՛յն աստիճանի է, որ չնայած 600 զօրքի ներկայութեան, ամբողջ Խութից, Բռնաչէնից, Մոտկանից քրդերու գործած բռնութիւնների դէմ վալուն չի եկած գանգատուելու եւ ոչ մէկը:

Վախենում են վրիժառութիւնից եւ իրաւունք էլ ունեն. կ'եզրակացնեմ.

1) Առանց զինուորական ղրութեան եւ ոճրագործների մերձաւորների ձերբակալման, տների խուզարկութեան, չժուար է ստիպել մարդասպաններին անձնատուր լինել:

2) Առանց զինաթափութեան (գէթ ոճրագործների ենթակայ Մոտկանի կազայի մէջ) հայերը անկարող են խաղաղ ապրել:

3) Առանց մարդասպանների գլուխների գնահատման (զինուորական ղրութեամբ), ապագայ վախի պատճառաւ ոչ ոք չի ցանկանայ ոճրագործներին հետապնդել, ձեռք ձգել:

4) Մինչեւ թաղավանքցիների սպանողների մեծամասնութեան ձերբակալման, վալիին ու զօրքին թոյլ չպիտի տալ հեռանալ չրջանից:

Բայց այդ, նախընթաց գրուելիներս պարզած պիտի լինեն ձեզի խաֆիրական-վարկային-հողային, հայ-քրդական փոխյարաբերութիւնների կնճռոտ, անվերջ ոճիրներ խոստացող հարցի լուծման տեսակէտից բան ղուրս չգալը:

Օգտուելու է Մոտկանի բացառիկ կացութիւնից, զօրքի-վալիի ներկայութիւնից եւ վարչական ձեւով (խաւր յանձնաժողովի միջոցաւ) լուծելու գէթ այդ չրջանի վէճերը, մանաւանդ որ թղթեր (սանաթներ) էլ գոյութիւն չունեն:

Դա օգտակար է նաեւ այն տեսակէտից, որ կը ծառայէ իբրեւ օրինակ ապագայ առնելիք քայլերի: Գիւղացիներն էլ այս ուղղութեամբ գուցէ դիմում ընեն: Եթէ կրնաք, դուք էլ այդ ուղղութեամբ աչխատէք:

Քիւրդ ռայա դասը արթնացման ուղիի վրայ է: Ամէն տեղ էլ հողային գանգատներ կը ներկայացնեն աղաների կատարած բռնութիւնների դէմ: Վերջին 2 ամսուան մէջ Մանազկերտ այդ հողի վրայ 20էն աւելի ոճիրներ են կատարուել (քրդերի մէջ). Վարդօ՝ դատարանին ներկայացող բողոքողների 3/4ը այդպիսի հողային խնդիրներ են:

Վերջերս Երզնկայից Վան-Բիթլիս-Մուշ էր եկած Բիրինջի Ֆէրիք Օսման փաչա (բնիկ Ղրիմի թաթարներից): Տեղ-տեղ նրան ընդունած էին միւշիրի տեղ: Շատ տարօրինակ է որ այդպէսի մի դիրք վայելող անձ իր տեսակցութիւնների ժամանակ ցոյց է տալիս այն ընթացքը, որ տեղի ունեցաւ մի չաբաթ առաջ, Խասգիւղ, բազմաթիւ հայերի-քրդերի ներկայութեամբ: Հայերի ողջոյնին, յայտնած եղբայրական զգացումներին նա պատասխանում է շատ կոպիտ կերպով:

«Հանեցէք նախ ձեր սրտի մէջ եղած թոյնը».«եթէ կ'ուզէք որ համիդիէն ոչնչանայ, նախ ոչնչացրէք ձեր Դաշնակցութիւնը». ինչո՞ւ թոյլ չէք տալիս այս խեղճ քրդերին՝ հողերի տէր դառնան». «ամէն տեղ էլ չապկալի օտարականներ եմ տեսնում». «այս երկրի հիմքը իսլամ կրօնքն է, դուք էլ իրաւունք ունէք եւ պարտական էք հետապնդելու ձեր ազգային նպատակներին» եւայլն: «Սրով տիրել ենք այս երկրին եւ սրով էլ պահելու ենք»,– ասում էր նա ինձ, Բիթլիս, պրովոկասիոնի մտադրութեամբ, ընդունելով որ մենք պարտական ենք հետամուտ լինելու մեր չիրականացած ինքնավարութեան:

Այդպիսի քարոզներով, ոչ միայն համերաչխութիւն, միութիւն առաջ չի բերւում, այլ գրգռւում է միայն փանատիկութիւնը, խրախուսւում են բռնութիւն կատարողները:

Ասէք – եթէ հնարաւորութիւն ունէք – ում պէտք է՝ սահմանադրական պարտաճանաչութեան, ազգային հաւասարութեան-համերաչխութեան եւ քաղաքացիական տակտի խորհուրդներ տան այս ծերունուն: Աւելի լաւ է սրան հասկացնել, [որ իր] սպառնալիքները ուղղէ բռնակալներին եւ զինուած հրոսակային խմբերին:

Բարեւներով,
Ձեր՝ Ս. ՕՀԱՆԵԱՆ

Փաստ. 709-117

Գ 8.– ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ԲԻՒՐՈՅԻՆ (ՊՈԼԻՍ)

6 Յուլիս 1911, Մուշ

Սիրելի Աբրօ,

1) *Խլաթից բժ. Զ[աւրեան]ի անունով հեռագրած էի չտապեցնել Ռուբէնի գալը: Վերջինս (Բժշկի հետ միասին) ընտրուած է տեղիս կազմի անդամ եւ իրենց բացակայութիւնը (իմ մեկնելու դէպքում) չատ բացասական ազդեցութիւն կ'ունենայ տեղիս կուսակցական գործերի վրայ: Շտապեցրէք*[21]:

2) *Խուրթից հասած լուրերը նոյն տարտամ վիճակը կը ներկայացնեն: Մարդասպանները ազատ կը պտտեն: Հասարակութեան աչքին էլ թոզ փչելու համար կարծես՝ ոճրագործների տեղ կը բանտարկուեն չատ անմեղ «ոճրագործներ» եւ օրէնքից խոյս տուողներ: Հեռագրած էի, որ առանց այդտեղի կտրուկ պահանջի՝ ձերբակալեն ինչ գնով ու միջոցաւ էլ որ լինի մարդասպաններին – ոչինչ իսկական դրական բան չի լինելու:*

Խուրթեցոց մտաղրութիւնն է (եթէ առանց մարդասպ[անները] պատժելու զօրքը հեռանայ), զօրքի գնալու հետ միասին դուրս գալ այդ շրջանից, դիմել օտարներին կամ դաւանափոխ լինել:

3) *Գեղամը*[22] *եկաւ, տեսնուեցի: Բարի կամեցողութիւնները, խոստումները, վարչական թէ դատաստանական ճեւերը արժէք չունեն եթէ առաջուց համաձայնութիւն չկայ թէ այսինչ-այսինչ կէտերի հիման վրայ է հարցը լուծուելու:*

4) *Հացը այս տարի բաւարար է: Թէեւ խոտ, կեր չկայ, բայց սրանից էլ տուժողները լինելու են աւելի ունեւոր, ոչխար պահողները: Հացի արժան եւ օրավարձի բարձր լինելը (ամառը 6-8 ղր.) մեծ նպաստաւոր պայման է ժողովրդի ոտքի կանգնելու տեսակէտից:*

5) *«Ազատամարտ»ի մէջ դուրս եկած մշեցնակ բարբառով յօդուածը մեծ հետաքրքրութեամբ կը կարդացուի. չարունակելու է նման գրութիւնները: Խուրայ-Բռնաչէնին վերաբերեալ վիճակագրական տախտակները ափսոս չէք տպագրել. ընդհանուր թուերը եթէ հիմնաւորուած չեն յականէ անուանէ վկայութիւններով, արժէք չունին, միշտ կասկածելի են: Այդ թուերից օգտուելու է. թէ՛ մեր ժողովուրդը, թէ՛ թուրքերը սորվելու են մի քիչ լուրջ նայել հարցերին:*

6) *Ես կը մեկնիմ դէպի Ճեզ*[23] *երեւի մի չաբթից յետ:*

7) *Քո Ծունիս Կի նամակը միայն այս րոպէիս առի. ինչո՞ւ չէք այդ անձանօթ եւ վախկոտ Աւետիս Ժամկոչեանի անունով ղրկել: Այսուհետեւ գրէք Աւետիսի (Զանգէզեանի) կամ Գրիգ[որ] Շմիկեանի անունով:*

Բարեւներով՝ Ս. Օչ[ԱՆԵԱՆ]

Փաստ. 59-95

Գ 9.– ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ԲԻՒՐՈՅԷՆ Ռ. ՏԷՐ ՄԻՆԱՍԵԱՆԻՆ

1911 Օգոստոս 10/23, Կ. Պոլիս

Ռուբէնին Ժղնեւ
Սիրելի ընկեր,

Ինչպէս երկու անգամ գրած ենք քեզ, քո ներկայութիւնը հետզհետէ աւելի զգալի է դառնում Մուշի շրջանի համար: Այժմ երբ ընկեր Զաւարեանն էլ հոս է, հոնտեղ մի կարող ընկերոջ ներկայութիւնը անխուսափելի է դառնում: Եւ քանի որ այնտեղի շրջանային ժողովն էլ որոշած է քեզ երաւիրել իր շրջանը իբր գործիչ, այս նամակով գալիս ենք քեզ յիշեցնելու այդ որոշումը, եւ յոյս ունինք որ այս անգամ արդէն կը զիջիս բուն երկրի ժողովրդական ձայնին եւ գործերդ կարգադրելով՝ անմիջապէս կը մեկնիս հոս[23], այստեղից ճանապարհուելու դէպի Մուշ:

Չեր անմիջապէս մեկնումը կարեւոր է եւ այն տեսակէտով, որ ինչպէս գիտես, այս օրերս սկսուելու են Ընդ. Ժողովի նիստերը. եւ ցանկալի էր որ դու եւս մասնակցէիր այդ նիստերին իբրեւ ընկեր գործիչ:

Արդ, այս երկտողը ընդունելով իբր հրաւէր Ընդ. Ժողովի նախապատրաստական յանձնաժողովի կողմից, անմիջապէս ճանապարհ ընկիր դէպի Պոլիս՝ մասնակցելու 6ոմ Ընդ. Ժողովին:

Ընկերական բարեւներով՝
ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ] ԲԻՒՐՈՅԻ ԹՈՒՐՔԻՈՅ ՀԱՅՈՒԱԾ

Հեռագրով հաղորդիր մեկնումդ:

21.- Խօսքը կը վերաբերի Ռուբէն Տէր Միհասեանին, որ 1909 թուականէն ի վեր ուսման համար կը գտնուէր Զուիցերիա, ուրկէ 1913ին միայն պիտի վերադառնար Տարօն: Զաւարեան, ինք, կը պատրաստուէր լքելու Տարօնը ու անցնելու Պոլիս, ուր Օգոստոս ամսուն պիտի գումարուէր Յ.Յ.Դ. վեցերորդ Ընդհ. ժողովը:

22.- Գեղամ Տէր Կարապետեան, Մշոյ պատգամաւոր Օսմ. խորհրդարանին:

23.- Այսինքն՝ Կ. Պոլիս:

ԿԱԶՄԱԿԵՐՊԱԿԱՆ ՇՐՋԱՆՆԵՐ

ԳԼՈՒԽ VII

ԲԱՐՁՐԱԲԵՐԴ – ԿԱՐՆՈՅ ԿԵԴՐ. ԿՈՄԻՏԷՈՒԹԻՒՆ

Բարձրաբերդի Կեդր. Կոմիտէութիւնը կը տարածուէր Կարին–Էրզրումի ընդարձակ վիլայէթին վրայ, հին Պայազիտէն մինչեւ Երզնկա, Բաբերդ, Սպեր: Օսմանեան խորհրդարանին մէջ ներկայացուած էր երկու դաշնակցական պատգամաւորներով՝ Վարդգէս եւ Արմէն Գարօ:

Կարին կեդրոնատեղին էր նաեւ Արեւելեան Բիւրոյի հայաստանեան հատուածին, ներկայացուած բժ. Յովսէփ Տէր Դաւթեանով (Հաւանաբար Բարսեղեան ծածկանունով): 1910ի ամրան հոն հաստատուեցաւ նաեւ Ռոստոմ: Այս վերջիններու, ինչպէս նաեւ բազմաթիւ ուրիշ ղեկավար դէմքերու (Ս. Վրացեան, Հրաչեայ Մարալ, փրոֆ. Աստուածատուր Խաչատրեան) ներկայութիւնը Կարին, հոն գործող Սանասարեան վարժարանը, «Յառաջ» թերթը խանդավառութիւն եւ եռուզեռ կը ստեղծէին Բարձր Հայքի այս կեդրոնին մէջ, ուր այս բոլորի գաղափարական շունչին տակ կը կազմաւորուէին նաեւ նորահաս սերունդները:

Ներկայացուած նիւթերու մեծագոյն մասը առնչուած է 1910 թ. Յունիսին Կարին գումարուած Շրջանային ժողովին եւ Բարձրաբերդի տարբեր կոմիտէութեանց համաոստ տեղեկագիրներուն: Նոյն քաղաքին մէջ Հոկտեմբեր ամսուն պիտի յաջորդէր Արեւելեան Բիւրոյի Թուրքիոյ հատուածին Ռայոնական ժողովը (տես էջ 162-174):

1.– Շրջաբերական եւ Օրակարգ Շրջանային ժողովի:
2.– «Արձանագրութիւններ Բարձրաբերդի Շրջանային Կ. ժողովի» (1 – 10 Յունիս 1910): Մեծադիր 38 էջ:
3.– «Ընդհանուր հաշուեկշիռ Բարձրաբերդի»:
4.– Արծիւ–Երզնկայի տեղեկագիր:
5.– Ջրաւէտ–Դերջանի տեղեկագիր:
6.– Միջնաբերդ–Բաբերդի տեղական «Շրջանային» ժողով:
7.– Խորաձոր–Քղիի տեղական «Պատգամաւորական» ժողովի որոշումները:
8.– «Տեղեկագիր եւ Չեկուցում Սմբատաբերդի [Սպեր]»:
9.– Բարձրաբերդի Կեդր. Կոմիտէի գրութիւնը ուղղուած Հ.Յ.Դ. Վեցերորդ Ընդհ. Ժողովին:

Յայտնենք որ «շրջանային» կամ «պատգամաւորական» պէտք է կոչել այն ժողովները, որոնք յատուկ են Կեդր. Կոմիտէութեան ամբողջ շրջանին: Կը պատահի երբեմն որ մէկ կոմիտէութեան յատուկ ժողովին եւս տրուի նոյն անունը, ինչ որ սխալ է անշուշտ: Այդպիսիները պէտք է անուանել Ներկայացուցչական:

Փաստ. 764-2

Ա 1.– Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ՏԵՂԱԿԱՆ ՄԱՐՄՆԻՆ

30 Ապրիլ 910, Քարչքրաբերդ

Սիրելի ընկերներ,

Շրջանիս առաջին Շրջանային ժողովը, որու մէջ կայացաւ ներկայ կեդր. կոմիտէի ընտրութիւնը, ինչպէս Ձեզ յայտնի է, գումարուած էր 1909 Մայիսին, որով չուտով կը լրանայ տարին. հետեւապէս կը վերջանայ նաեւ կեդր. կոմիտէիս պաշտօնավարութեան ժամանակամիջոցը։

Նկատի ունենալով այս՝ կ. կոմիտէս նախքան իր պաշտօնավարութեան ժամանակաշրջանի լրանալը, համաձայն Դաշնակցութեան կանոնագրի տրամադրութեան, ներկայ շրջաբերական նամակով շրջանի բոլոր մարմինները կը հրաւիրէ երկրորդ Շրջանային ժողովի քննելու եւ կարգադրելու շրջանի բոլոր գործերը, ինչպէս նաեւ ընտրելու նոր կ. կոմիտէն։ Ժողովին գումարման վերջնական ժամանակը նշանակուած է ներկայ տարուայ Յունիս ամսի մէկին, մինչեւ Յունիս 7ը վերջնանալու պայմանաւ։

Ներփակ ղրկելով Ձեզ գումարուելիք Շրջ. ժողովի օրակարգը, կը խնդրենք դնել Ձեր շրջանի ընկերներու Ընդհ. Ժողովին, կամ գոնէ տասնապետական Ընդհ. Ժողովին, լուսաբանելու նշանակուած բոլոր հարցերը եւ ընկերներու կարծիքը բանաձեւերով ղրկել Շրջ. ժողովին, Ձեր կողմէ ընտրուած պատգամաւորներու հետ. միաժամանակ պարտք կը համարենք ցաւով չեշտել անգամ մ'եւս, որ հակառակ կ. կ.իս քանիցս ըրած դիմումներուն, շրջաններու հաշիւները ցարդ չղրկուեցան եւ կը մնան առանց ստուգման ու վաւերացման. չեշտելով այս տխուր ընթացքը կը յիշեցնենք որ Շրջանային ժողովի գալիք պատգամաւոր ընկերները պէտք է անպայման իրենց հետ բերեն իւրաքանչիւրն իր շրջանի մանրակրկիտ հաշիւները, ինչպէս նաեւ պահանջուած ցենզի համաձայն շրջանի եկամուտներէն կ. կոմիտէի իյնալիք բաժինը։

Հետեւեալ տողերով աւելորդ չենք համարեր Ձեզ տալ մի քանի հրահանգներ Շրջ. ժ[ողովին Ձեր կողմէ ղրկուելիք պատգամաւորներու օրինական պայմաններու եւ ընտրութեան ձեւի մասին։

1.- *Իւրաքանչիւր շրջան Շ. ժ.ին կու տայ երկու պատգամաւոր, մէկը տեղ. կոմիտէէն, իսկ միւսը շրջանի կողմէն։ Տեղ. կոմիտէի կողմէն գալիք պատգամաւորը կ'ընտրէ ինքը կոմիտէն իր անդամներէն մէկն ու մէկին, իսկ շրջանի կողմէն գալիք պատգամաւորը կ'ընտրուի շրջանի մէջ գոյութիւն ունեցող տասնապետներու հաւաքական ընտրութեամբ (տասնապետական ընդհանուր ժողովի կողմէն)։*

2.- *Պատգամաւորներէն անոնք որոնց շրջանը չի համապատասխաներ մեր կանոնագրի պահանջած ցենզին, այսինքն որոնց շրջանը ներկայիս չունի առնուազն 200 դաշնակց. ընկեր եւ 3 ամիս կանոնաւորապէս վճարած անդամավճարներ, կը զրկուին վճռական ձայնի իրաւունքէն եւ կը մասնակցին ժողովին միայն խորհրդակցական ձայնով։ Համապատասխան ցենզը ապացուցելու համար, պէտք է վերցնել ներկայիս գոյութիւն ունեցող կազմակերպական վիճակը։*

3.- *200է աւելի եւ մինչեւ 400 անդամ ունեցող շրջանը կու տայ 3 պատգամաւոր, մէկը տեղ. կոմիտէի կողմէն, իսկ երկուքը շրջանէն. 400է մինչեւ 600 անդամ ունեցող շրջանը 4 պատգամաւոր եւ այսպէս շարունակ իւրաքանչիւր աւելի 200ին շրջանի կողմէ աւելցնելով՝ մէկ պատգամաւոր։*

4.- *Իւրաքանչիւր պատգամաւոր Շրջ. ժողովին անպայման պէտք է բերէ իր շրջանի կազմ., զինական, դրամական եւայլնի մանրակրկիտ հաշուետուութիւնը, ստուգուած եւ ստորագրուած տեղ. կոմիտէի առնըւազն 3 անդամի կողմէն. պէտք է ունենայ տեղեկագիր եւ բերելու է միաժամանակ իր շրջանի եկամուտներէն կ.կ.ին իյնալիք բաժին դրամը՝ պահանջուած ցենզի համաձայն։ Հակառակ պարագային հաշիւ եւ այլ պահանջներ չներկայացնող պատգամաւորները կը զրկուին ձայնի իրաւունքէն։*

5.- *Իւրաքանչիւր պատգամաւոր պէտք է իր հետ բերէ Շրջ. ժ.ի օրակարգի հարցերու վերաբերմամբ, իրենց շրջանի տասնապետական ժողովի ընդունած բանաձեւերը գրաւոր կերպով (մանդատներ) ինչպէս նաեւ ունենալու է վաւերաթուղթ տեղ. կոմիտէի կողմէ պատգամաւորի հանգամանքը ստուգող։*

6.- *Ընտրուած պատգամաւորները մինչեւ Մայիս 28 անպայման պէտք է հասնին տեղս, նշանակուած օրը անվրէպ սկսելու ժողովը։*

7.- *Իւրաքանչիւր պատգամաւորի անհրաժեշտ ծախսը (գնալ, գալ ամբողջը) անպայման պէտք է հոգայ ուղարկող շրջանը. կ. կոմիտէն պատգամաւորներու ոչ մի ծախսը չի հոգար։*

Ընկերական ջերմ բարեւներով
ԲԱՐՁՐԱԲԵՐԴԻ ԿԵԴՐ. ԿՈՄԻՏԷ

Բ. ՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ԺՈՂՈՎԻ ՕՐԱԿԱՐԳԸ

I- Նախնական գործողութիւններ
1.- *Շրջաններու զեկուցում, հաշուետուութիւն, տեղեկագիրներ*
2.- *Զեկուցում կ. կոմիտէի եւ Ջ. Ընդհ. Ժողովի*
3.- *Օրակարգի նոր առաջարկներ շրջաններէն եւ անհատ ընկերներէն։*

II- կազմակերպական
1.- *Քաղաքական խմբեր*
2.- *Մարտական խմբեր*
3.- *Արհեստակցական միութիւններ*
4.- *Գիւղացիական միութիւններ եւ կազմակերպական % տուրքի ճշդում*
5.- *Արտաղրողական եւ սպառողական խանութներ*
6.- *Շրջաններու նոր բաժանում եւ իւրաքանչիւր շրջանի ներքին ծախսերու չափի ճշդումը. ընդհ. հասոյթ եւ ազատ գործիչի, պրոպագանդիստի խնդիր*
7.- *Դաշնակցական մամուլ, պաշտօնական եւ ոչ պաշտօնական։*
Տեղական թերթ եւ շրջաններու վերաբերումը. Ազատամարտ եւ մեր վերաբերումը։

III- ինքնապաշտպանութիւն
1.- *Շրջաններու ինքնապաշտպանութեան գործը եւ մեր վերաբերումը.*
(համայնական զէնքը եւ մեր վերաբերումը դէպի անոնց դասաւորումը)
2.- *Մնայուն զինական ֆոնդ ոչ կուսակցական ձեւով։*

IV- Թուրք եւ քրտական յարաբերութիւններ
1.- *Գիւղացիական եւ արհեստակցական միութիւններու խառն կազմակերպումը հայերու հետ.*
2.- *Իւրաքանչիւր տարրի առանձին կազմակերպում. երբ խառն չեն*
եւ անոնց կազմակերպական ընոյթը, կուսակցական թէ ոչ
3.- *Մեր վերաբերումը դէպի Իթթիհատ*
4.- *Մեր վերաբերումը դէպի Հնչակեան եւ այլ հայ կուսակցութիւնները*
5.- *Մեր վերաբերումը դէպի թուրք եւ քիւրտ կուսակցութիւնները (բէկական շարժում եւայլն)։*

V- Կրթական կուլտուրական
1.- *Մեր վերաբերումը դէպի ազգ.-կուլտուրական հաստատութիւնները*
(դպրոց, լսարան, զուտ հասարակական հաստատութիւններ). ազգային դպրոց եւ պետական
2.- *Ժողովրդական շարժուն գրադարաններ։*

VI- Հողային խնդիր
1.- *Մեր դիրքը դէպի հայ գիւղացիի բռնի գրաւուած հողերը.*
2.- *Մեր վերաբերումը դէպի քիւրտ եւ թուրք գիւղացիներու բռնի գրաւուած հողերը.*

VII
1.- *Կեդր. կոմիտէի ընտրութիւն*
2.- *Ցարաբերութիւն մեր եւ դրացիներու միջեւ*
3.- *Ցաջորդ Շրջ. ժողովի թուականը։*

Քարճրաբերդ, 30 Ապրիլ

Փաստ. 825-43

Ա 2.– ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ԲԱՐՁՐԱԲԵՐԴԻ ՇՐՋԱՆԱՅԻՆ Բ. ԺՈՂՈՎԻ

(1 – 10 Յունիս 1910)

Փաստաթուղթ 825-43-ը ընդարձակ ատենագրութիւնն է 1910, Յունիս 1–10ին գումարուած Բարձրաբերդի Բ. Շրջանային ժողովին: Բաղկացած է 38 մեծադիր էջերէ. այսուհանդերձ ամբողջական չէ եւ անստորագիր է:

Միեւնոյն ժողովի մէկ այլ՝ աւելի ամփոփ, գլխաւորաբար որոշումներու բաժինը ընդգրկող արձանագրութիւն (825-44 եւ 764-13 փաստաթուղթեր) գոյութիւն ունի, ամբողջական եւ ստորագրուած (Սօսանուէր եւ Բարսեղեան): Հաւանաբար իբր շրջաբերական պատրաստուած է, որոշումներու բաժինը եւ ժողովական նիւթերու հիմնական մասերը փոխանցելու համար մարմիններուն եւ շարքերուն:

Ներկայ հրատարակութեան համար հիմք ընդունած ենք փաստ. 825-43-ը, որ իսկական ատենագրութիւնն է, մանրամասն եւ հիմնաւորեալ: Պակսող բաժինները վերցուցած ենք վերոյիշեալ միւս փաստաթուղթէն (825-44 կամ 764-13, որ նոյնին խմորատիպ օրինակներն են): Վերցուած բաժիններն են՝ աստղանիշերով՝

ա) Քաղաքական խումբերը բաժնի քուէարկուած բանաձեւը, որ կը պակսի ընդարձակ արձանագրութեան մէջ

բ) Կոմիտէներու պիւտճէն

գ) «Բարձրաբերդի շրջանները» գլուխը:

Աւելորդ համարած ենք փաստ. 825-44ը կամ 764-13ը առանձին տալ նկատի ունենալով որ անոնց էական մասը՝ «Որոշումներ» բաժինը արդէն մանրամասն կայ ատենագրութեան մէջ եւ մենք այդ բաժինները տուած ենք շեղագրով:

Բարձրաբերդի Շրջանային ժողովին ներկայ էին՝

1) *Բարձրաբերդի Տեղական կոմիտէէն* 1 *ձայն* — *Ճ.*
2) » *շրջանէն* 2 *ձայն* — *Շ[ահէն], Մլեհ*
3) » *կեդր. կոմիտէէն* 1 » — *Վարազդ*
4) *Մաղկադաշտի*[1] *Շրջանային կոմիտէէն* 1 *ձայն* — *Գեղամ*
5) » *շրջանէն* 2 *ձայն* — *Հմայեակ, Առաքել*
6) *Կռուադաշտ*[2] — *չկայ*
7) *Բիւրակն*[3] — *ներկայացուցիչ չկայ*
8) *Մասեաց Ծոց*[4] — » »
9) *Սոդոմ*[5] — » »
10) *Սմբատաբերդ*[6] — *ներկայացուցիչ չկայ*
11) *Միջնաբերդ*[7] 1 *ձայն* — *Սեպուհ*[8]
12) *Ջրաւէտի կոմիտէէն*[9] 1 » — *Սմբուլ*
13) » *շրջանէն* 2 » — *Ջ., Մամբրէ*
14) *Արծիւ*[10] — *բացակայ էր*
15) *Խորաձորի կոմիտէէն*[11] 1 *ձայն* — *Վահան*
16) » *շրջանէն* 1 » — *Խմօ*[12]
17) *Արեւելեան Բիւրոն* 1 » — *Բարսեղեան*[13]

1.- Ծաղկադաշտը կամ պարզապէս Դաշտ. ըստ երեւոյթին կը համապատասխանէ Որսորդ կոմիտէութեան շրջանին, ուր կը յիշատակուի Արշաւան գիւղը, ինչ որ ենթադրել կու տայ որ Ծաղկադաշտը (ծածկանուն) պէտք է տեղադրել Կարին քաղաքին մերձակայ շրջան մը՝ Կարնոյ գաւառին մէջ: Տեղական կոմիտէն՝ անշուշտ Կարին քաղաքի մարմինն է:

2.- Կռուադաշտ՝ Բասենի կուս. ծածկանունն է:

3.- Բիւրակնը՝ Խնուսի կուս. ծածկանունն է:

4.- Մասեաց Ծոցը՝ Պայազետի կուս. ծածկանունն է:

5.- Սոդոմը՝ Ալաշկերտի կուս. ծածկանունն է:

6.- Սմբատաբերդը՝ Իսպիրի կամ պատմական Սպերի կուս. ծածկանունն է:

7.- Միջնաբերդը՝ Բաբերդի կուս. ծածկանունն է:

8.- Սեպուհ՝ յետագայի հանրածանօթ զօրավարն է, Ներսէսեան Արշակ:

9.- Ջրաւէտը՝ Դերջանի կուս. ծածկանունն է:

10.- Արծիւը՝ Երզնկայի կուս. ծածկանունն է:

11.- Խորաձորը՝ Քղիի կուս. ծածկանունն է:

12.- Խմօ՝ Ամերիկայէ վերադարձած գործիչ՝ Տէր Ղազարեան Ղազար:

13.- Բարսեղեան՝ հաւանաբար բժ. Յովսէփ Տէր Դաւթեանն է:

ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ ՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ԺՈՂՈՎՆԵՐՈՒ

Նախապատրաստական Ա. ՆԻՍՏ
1 Յունիս 1910

Նախագահ՝ Բարսեղեան, քարտուղար՝ Մարալ[14]*:*
Ժողովին պիտի մասնակցին
Բարձրաբերդի կեդր. Կոմիտէ եւ Արեւելեան Բիւրոյի ներկայացուցիչ:
Բարձրբերդի խմբապետ. ժողովի կողմէ ընկեր Մլեհ.
Ջրաւէտի շրջանէն ընկեր Փայլակ, Խոսրով, Սմբուլ
Միջնաբերդի շրջանէն ընկեր Սեպուհ
Խորաձորի շրջանէն ընկ. Վահան եւ Խմօ:

Միւս շրջաններէն Արծիւ, Սոդոմ, Մասիսի Ծոց, ստացուած են տեղեկագրեր միայն, առանց յատուկ պատգամաւորի. Սոդոմ եւ Մասեաց Ծոցի շրջանէն կ'առաջարկեն իրենց կողմէ ընկ. Մարալ, իսկ երկրորդը ընկ. Վահան: Իսկ Բիւրակն, Սմբատաբերդ եւ Կռուադաշտ ոչ մի տեղեկութիւն չեն տուած հրաւէրին:

Մանտաղներու ստուգում եւ ձայներու ճշդում.

Ժողովը ստուգելէ յետոյ եկած պատգամաւորներու շրջաններու ցենզերը, որոշեց վճռական ձայնի իրաւունք տալ Միջնաբերդին մէկ, Ջրաւէտ՝ 3, Խորաձոր՝ 2, ինչպէս եւ Արեւել. Բիւրոյին մէկ. ժողովը խորհրդակցական ձայնով որոշեց հրաւիրել կեդր. Կոմիտէի եւ տեղ. կոմիտէի ընկերները. դուրսի ընկերներէն որոշեցաւ հրաւիրել Յարութիւն, Արիս, Վտարանդի[15]*:*

Ժողովը մերժեց ձայնի իրաւունք տալ Սոդոմի շրջանէն պատգամաւորութեան համար առաջարկուած ընկ. Մարալին: Մերժեց նաեւ Մասեաց Ծոցի առաջարկը, ցենզ չունենալուն պատճառաւ:

Ժողովներուն համար ժամանակ նշանակուեցաւ առաւօտ ժամը 11*էն* — 2 *(ը[ստ] թ[րքականի]), երեկոյեան* 9*էն* — 1 *(ը. թ.):*

14.- Մարալ կամ Հրաչեայ Մարալ, բուն անունով Ղարիպեան Գրիգոր: Ծանօթ էր նաեւ Փիլոս ծածկանունով:

15.- Վտարանդի՝ Արամ Չարղց: Տեղական կոմիտէ, հոս, պէտք է հասկնալ Կարին քաղաքի:

16.- Սմբուլ կամ Մշեցի Սմբուլ, բուն անունով Յակոբեան Սմբատ: Տեսնել այս մասին էջ 166:

Բ. ՆԻՍՏ
Յունիս 2

Նախագահ ընտրուեցան ընկերներ Բարսեղեան եւ Վարազդատ, որոնք փոխն ի փոխ պիտի նախագահեն ժողովներուն: Քարտուղարներ Արիս, Մլեհ եւ ներկայ ընկերները փոխն ի փոխ:

— Որոշուեցաւ զեկուցումներու ժամանակ զեկուցողին տալ 20 *րոպէ միայն, ընդդիմախօսներուն* 10 *րոպէ, բ. անգամ խօսողներուն* 5. *գ. անգամուն* 2:

— Ժողովի պարապումները դիւրացնելու համար առաջարկուեցաւ որ իւրաքանչիւր հարցի մասին ընկերները զեկուցում բերեն ժողովին:

Գ. ՆԻՍՏ
2 Յունիս (երեկոյեան)

Նախագահ՝ Բարսեղեան, քարտուղար՝ Մլեհ

1.- *Ընկերներէն Սօսանուէր գրաւոր դիմում ըրած էր ներկայ ըլլալու շրջանային ժողովներուն իբրեւ Սմբատաբերդի կազմակերպական գործերուն տեղեակ եւ կարեւոր տեղեկութիւններ տալու նոյն տեղի գործերու մասին. ժողովն ընդունեց առաջարկը եւ որոշեց խորհրդակցական ձայն տալ անոր եւ ընտրեց զայն իբրեւ մնայուն քարտուղար:*

2.- *Ընկերներ Սեպուհ եւ Սմբուլ*[16] *առաջարկեցին ժողովին հրաւիրել Յակոբին իբրեւ դաշնակցական, զոր կը հաստատէին իրենց անցեալի անձնական յարաբերութիւններով եւ մասնաւոր նամակով մը: Իսկ Բարսեղեանի, Մարալի եւ Գասպարեանի կողմէ պատասխանեցաւ թէ անիկա այժմ ս[ոցիալ] ռ[եւոլուցիոներ] է. այս բանը հաստատուած է Թիֆլիսէն յայտնի ընկերի մը կողմէ գրուած նամակով մը, հետեւաբար կարելի չէ ընդունիլ զայն: Ապա որոշուեցաւ նամակով որոշել անոր բուն հանգամանքը: Ժողովն անցաւ զեկուցումներու:*

Լսուեցաւ Խորաձորի զեկուցումները, եւ որոշուեցաւ որ նոյն տեղի բոլոր մարմիններուն նկատողութիւն ըլլայ Շրջանային ժողովոյ կողմէ՝ կազմակերպական կանոնագրէն չեղուելու համար՝ դրամական ապակենտրոնացում կիրարկելով. յետոյ իրերը հաւաքել եւ դնել կ. կոմիտէի տրամադրութեան տակ: Նոյնպէս որոշուեցաւ կ. կոմիտէի հաւնելիք բաժինը անպայման վերջնել, որոշ քանակութեամբ ծախելով:

Ապա կարդացուեցաւ Արծիւի տեղեկագիրը եւ հաշուեցոյցը ու որոշուեցաւ ասոր մասին ալ նոյն նկատո-

ղուխիւնը եւ կարգադրուխիւնը ընել։

— Խորհրդը ունի 51 խումբ 361 ընկերներով. Շրջանը ունի մօտաւորապէս 300էն աւելի գիւղ, որոնց 40-ը քրտախառն հայ գիւղեր են. հայ տարրի ազդեցուխիւնները բաւական մեծ է։ Թուրք-հայ յարաբերուխիւնները լաւ են. շրջանին մէջ կայ բաւականաչափ ապրանք[17], թէ ժողովրդական եւ թէ կազմակերպական։ 909-910 տարեշրջանին մուտք ունեցեր են 24522½ ղրչ եւ ամբողջ ծախսուած է։ Մուտքը գոյացած է հանգանակուխենէ, ամսեվճարներէ եւ կազմակերպուխեան մուտքի դրամէ, փոխառուխենէ եւ հանդէսներէ։ Այդ գումարը ծախսուած է տեղական կազմակերպուխեան պէտքերուն, ապրանքի գնման, ընթերցարանի եւ նոյնի հաստատման, պարտքի վճարման եւայլնի համար։

Լսուեցաւ նաեւ Ջրաւէտի զեկուցումը։ Ջրաւէտը ունի 44 խումբ 459 անդամով։ Շրջանը ունի 300 գիւղ, որոնց 27ը քրտախառն հայ գիւղեր են։ Տնտեսական եւ կուլտուրական վիճակը խեղճ է. ունի բաւականաչափ ժողովրդական ապրանք. կազմակերպուխիւնն ունեցեր է մուտք մօտաւորապէս 4000 ղրչ. գոյացած անդամավճարներէ։

ՆԻՍՏ Դ.
(Ցունիս 3)

Նախագահ՝ Բարսեղեան, քարտուղար՝ Վահան

Ջաղ[աքական] խումբերը.— Ժողովը լսելէ յետոյ ընկեր Բարսեղեանի զեկուցումը քաղ. խմբերու մասին, վիճաբանուխիւններէ յետոյ ընդունեց միաձայնուխեամբ ընկեր Մարալի բանաձեւը.

«Նկատելով որ ներկայ քաղաքական կարգերը լիովին չեն երաշխաւորում Դաշնակցուխեան Ծրագրէն բխող քաղաքական լայն ազատուխիւններ, մասնաւորապէս Թուրքիոյ աշխատաւոր տարրերու պահանջներու համաձայն,

«Նկատելով որ հակառակ այս բանին գոյուխիւն ունեցող քաղաքական կարգերն էլ դեռ ապահովուած չեն պահանջուած չափով եւ ենթակայ են ներքին թէ արտաքին վտանգների, որոնց համար էլ անհրաժեշտ է միշտ պատրաստ ունենալ քաղաքական հասունուխիւն եւ քաղաքացիական պարտաճանաչուխիւն ներկայացնող տարրեր, եւ որ այս տեսակէտէն մեր քաղաքական խումբերը աւելի քան ներկայացնելու են նոյն տարրերը, որոնք մտնելով քաղաքական խմբերի մէջ կազմակերպական շարքերը անխուսափելիօրէն պէտք է ենթարկուին նաեւ կուսակցական այլ պահանջներին, օրինակ՝ տնտեսականին, այդ պատճառաւ Շրջ. ժողովը առաւելուխիւն է տալիս քաղաքական խմբերի կազմակերպման՝ ոյժ տալու նրանց, որոնք տնտեսական եւ այլ հասարակական խնդիրների մէջ էլ պիտի ունենան իրենց մասնակցուխեան դերը, համապատասխան մեր Ծրագրի ոգուն եւ պահանջներուն»։

Ե. ՆԻՍ
(երեկոյեան, Ցունիս 3)

Նախագահ՝ Բարսեղեան, քարտուղար՝ Մօսանուէր։
Ներկայք 9 (ձայն ունեցող)
4 (խորհրդակցական ձայնով)

Մարտական խմբեր — Ժողովը լսեց այս մասին ընկեր Սեպուհի զեկոյցը։

Մարտական խմբերու բանաձեւը.— Շրջանային ժողովը ձայներու մեծամասնուխեամբ ընդունեց Մարալի պատրաստած հետեւեալ բանաձեւը.—

«Նկատի ունենալով քաղաքական եւ տնտեսական ներկայ ոչ կատարելապէս ապահովուած կարգերը, նկատելով նաեւ մասնաւորապէս հայ ժողովրդի չափազանց վտանգալի վիճակը յետադիմական շարժումներու ժամանակ, որոնք ստիպողական անհրաժեշտութիւն կը դարձնեն մարտական խումբերու գոյուխիւնը,— անոնց այժմէն կազմակերպումը, շրջանային ժողովս գտած է անհրաժեշտ, յանձնարարելով այս առթիւ մշակել յատուկ կանոնագիր մարտական գործունէութեան համար։

Մարտական խումբերու ընկերները անպայման ըլլալու են դաշնակց. խումբերու կամ միութիւններու մէջէն ընտրուած եւ մասնակցելու են անոնց։ Մարտական խումբերու գործունէութիւնը պիտի ըլլայ չափազանց գաղտնի եւ սովորական խաղաղ օրերուն անոնք չպիտի ներկայացնեն ազատ մարմին մը՝ գոյութիւն ունեցող դաշնակց. մարմիններէ։ Իւրաքանչիւր տեղի մարմին (Կ. Կոմիտէ, քաղք. կոմիտէ թէ ենթակոմիտէ) իր գիտութեամբ մարտական գործունէութեան վերաբերեալ գործերը պիտի յանձնէ իր ընկերներէն մէկին կամ ոմանց ղեկավարելու զայն որպէս մի սեկցիա ունենալով միաժամանակ ղեկավարող դեր անոնց գործունէութեան մէջ։

Իւրաքանչիւր մարմին պարտաւորիչ կերպով միջոցներ ստեղծելու է՝ մարտական խումբերու կազմակերպման օրէն հնարաւորութիւն տալ անոնց զինավարժութեան» (6 *թեր*, 2 *դէմ*, 1 *ձեռնպահ*)։

Գիւղացիական միութիւնները.— Ժողովը ձայներու մեծամասնուխեամբ պաշտպան հանդիսացաւ այս միութիւններուն թէ՛ տնտեսական-քաղաքական ազատուխեան եւ թէ Դաշնակցուխեան հեղինակուխեան տեսակէտէն։ Յայտարարուեցաւ թէ քաղաքական խումբերը գիւղերու մէջ իրականուխեան մէջ նպատակի չեն ծառայեր եւ մենք աւելի Դաշնակցուխեան անցեալ հմայքով է որ կ'ապրինք. անհրաժեշտ է գիւղացի դաշնակցականին տալ չօշափելի գործ. այդ կարելի է ընել գիւղացիական միութիւններով։

17.- Ապրանքը կամ մթերքը՝ զէնքն է, ժողովրդական ապրանք՝ ժողովուրդի մօտ գտնուող զէնք։

Այնուհետեւ վիճաբանուխեան ենթարկուեցաւ զուտ թէ դրացիներու հետ խառն միութիւններ կազմակերպելը։ Վերջին խնդիրը ծանրակշիռ հանգամանք ունէր, ուստի որոշուեցաւ կազմակերպական ձեւի մասին երեք անձէ կազմուած յանձնախումբ, որ մանրամասն լուսաբանէ խնդիրը եւ ժողովին զեկուցանէ։

Ժողովը այն կարծիքին եկաւ թէ պէտք է կազմակերպել գիւղ. միութիւնները նախապէս զուտ հայաբնակ գիւղերէ, ապա այն գիւղեր, ուր քիւրտ եւ թուրք՝ ազգաբնակուխեան չնչին մասը կը կազմեն. յետոյ կազմակերպել այն գիւղերը ուր թուրք կամ քիւրտ խոշոր տոկոս կը կազմեն։ Ժողովի մէկ մասն ալ համաձայն էր որ առանձինն կազմակերպուին թուրք կամ հայ գիւղացիութիւնը եւ անոնք միացած ըլլան մէկ վարչուխեան մէջ հաւասար ձայներով, իսկ ժողովականներու միւս մասը կը կարծէր որ պէտք է խառն միութիւններ կազմել. երկու ուղղուխիւններն ալ կը պաշտպանէին որ կուսակցական հողի վրայ կազմուին։

Շարժուն գրադարաններու խնդիրը.— Նկատի ունենալով որ մեր ժողովուրդը կրթական մխիթարական վիճակ չի ներկայացներ եւ անգիտակցուխեան զոհ եղած է ընդհանրապէս. զեկուցանողը անհրաժեշտ համարեց յեղափոխական գրադարաններու դերուխիւնը, մանաւանդ գիւղական իրականուխեան մէջ։ Շարժուն գրադարաններու անգործնականուխեան մասին վիճաբանուխիւն կատարուեցաւ ու այդ առթիւ ընդունուեցաւ հետեւեալ բանաձեւը.

«Շրջանային ժողովս լսելով շարժուն գրադարաններու մասին եղած զեկուցումը որոշեց.

Նկատելով շարժուն գրադարաններու օգտակարութիւնը բայց զանազան դժուարութիւններու ենթարկուող կեանքի մէջ, որոշեց տեղական մարմիններու նախաձեռնութեամբ հաստատել ընդհանուր մնայուն գրադարաններ ժողովրդին պատկանող եւ ժողովրդական միջոցներով»։

Նոյն ժողովին մէջ մարտական խումբերու կանոնագրի խմբագրուխեան համար կազմուեցաւ յանձնախումբ մը Սեպուհի, Ցարութիւնի եւ Խմոյի կողմէ, իսկ հաշուական մասին քննուխեան համար Շահէն, Մլեհ եւ Վահան։

Ինքնապաշտպանուխիւն.— Մեր ներկայ իրականուխեան մէջ անհրաժեշտ է ժողովուրդը ինքնապաշտպանուխեան մղել. եթէ նոյնիսկ կառավարուխիւնը թուրք եւ քիւրտ ժողովրդին զինաթափ անէ, նորից պիտի զինուի, որովհետեւ կառավարուխիւնը վտանգի ժամանակ կրնայ թուրք ժողովրդին զէնք բաժնել, իսկ հայը ճակատագրական զոհ կը դառնայ այդ պարագային։ Հայ ժողովուրդին զինումը անհրաժեշտութիւնը մէ մանաւանդ, որովհետեւ հակասահմանադրական չարժումի ուրուականը դեռ կը սաւառնի մեր իրականուխեան մէջ եւ ինչպէս անցեալին մէջ, հայն է որ քաւուխեան նոխազը պիտի դառնայ։ Այս առթիւ մեծամասնուխեամբ ընդունուեցաւ հետեւեալ բանաձեւը.

«Օսմանեան լայն ու ընդարձակ հայրենիքին մէջ ընդհանրապէս եւ հայ կեանքին մէջ մասնաւորապէս դեռ չէ ապահովուած Սահմանադրութիւնը, որ դեռ օսմ. հայրենիքում շարունակւում են վխտալ մութ միւսթպիտ[18] տարրերը, որ դեռ զուլումն ու կեղեքումը, սպանութիւններն ու թալանները ստէպ շարունակում են իրանց աւերիչ դերը կատարել մեր դժբախտ, արիւնաքամ երկրին մէջ, եւ որ տնտեսական քաղաքական կեանքը դեռ ենթակայ է ալեկոծումների,— ժողովս որոշեց առաջին ուշադրութիւնը դարձնել, նոր, ինքնապաշտպանութեանը, որը թէեւ համայնական հոդի վրայ պէտք է դնել, բայց նկատելով որ ժողովուրդը անկարող է այդ գործը ինքնաբերաբար վարելու,— յանձնել ղեկավարութիւնը կազմակերպութեան, ուստի յանձն կ'առնէ կազմակերպութիւնը ինքը պատրաստել ժողովուրդը վտանգի ժամանակ եւ կանոնաւորելուց եւ պատրաստելուց յետոյ յանձնել իրեն եւ հաստատել մնայուն ապահովական ֆոնտը, որով կարելի ըլլայ ապրանքավաճառներու հետ բանակցիլ եւ արժան գնով ապրանք հայթայթել ժողովրդին։

Դաշնակցական մամուլ.— Զեկուցանող ընկերը յայտնեց հետեւեալը.— Ամէն քաղաքական կուսակցութիւն իր սկզբունքներն ու աշխարհահայեացքները ժողովրդին քարոզելու համար ունի մամուլ, որ ժողովրդի սրտին հետ կապուած պիտի լինի, եւ այդ պատճառաւ պէտք է որ սկզբունքները շատ պարզ կերպով ժողովուրդին քարոզուին։ Դաշնակց[ութիւնը] կրցեր է պէտք եղած գոհացումը տալ թէ՛ բանաւոր եւ թէ գրաւոր փորփականտին։

Մեր կազմակերպութեան պաշտօնական օրգանն է Դրօշակը, որ պէտք եղած կերպով չէ ծառայած ժողովուրդին, հեռու հայկական իրականուխենէն, թէեւ անցեալի մէջ եղած է բաւարար։

Կովկասի մէջ կիսապաշտօնական թերթեր գոհացում տուած են. Տաճկ[աստանի] սահմանին մէջ Սահմանադրութենէն առաջ մամուլը միշտ գաղտնի եղած է ձեռագիր կամ խմորատիպ ձեւին տակ։ Սահմանադրութենէն ասդին լոյս տեսաւ «Ազատամարտ», որ որոշ չափով բաւարարուխիւն տուած է, թէեւ սկզբունքային խնդիրներ շատ քիչ տեղ գրաւած են այնտեղ։

«Ծառայ» թերթն ալ նկատուելով կիսապաշտօնական թերթ, որոշ կերպով չէ արտայայտուեր։

Սակայն զեկուցանողի կարծիքով այսուհետեւ Դրօշակն աւելի մեծ ծաւալ պիտի ունենայ եւ սկզբունքային հարցեր շատ տեղ պիտի գրաւեն գիտական փաստերով ապացուցուած։ Ան պիտի լինի կուսակցական գործերու արտայայտիչը ու արտայայտուի բաւարար չափով։

18.- Բռնակալ։

«Ձառաջ» աւելի մեծ տեղ պիտի տայ սկզբունքային խնդիրներու, այնպէս ալ միւս թերթերը, որոնք պատրաստ են ըլլալ ժողովրդական կեանքի արտայայտիչ, համերաշխութեան քարոզող եւ ժողովրդի կուլտուրական գործին նպաստող։

Դրօշակը պիտի հրատարակուի կուսակցական միջոցներով, իսկ կիսապաշտօնական թերթերը՝ կողմնակի, սեփական միջոցներով։

Իբրեւ քննադատութիւն, ըսուեցաւ թէ Դրօշակը ներկայ պայմաններուն մէջ չէր կրնար փոխադրուիլ Թուրքիա, ու բնաւ չի կրնար հայկական կեանքին նուիրուիլ բոլորովին,որովհետեւ անոր դերն է, Ընդհանուր Ժողովի որոշումով սովորաբար, վերլուծել սկզբունքային եւ գիտական հարցեր, երբեմն հայ կեանքին վերաբերեալ հրատապ խնդիրներու ալ տեղ տալով։

Դարձեալ յայտարարուեցաւ թէ Շրջանային ժողովը պարտի որոշել իւրաքանչիւր շրջանի սպառելիք թերթերու քանակը։ Շատ թերթեր իրենց սեփական միջոցներով կ'ապրին. մեր կիսապաշտօնական թերթերն ալ նոյնպէս պիտի լինին, իսկ բոլորովին նեղը լծուելու [մնալու] պարագային թո՛ղ ընկերներու զոհողութեամբ պահեն անոնք իրենց գոյութիւնը։ Մասնաւորապէս չեչտուեցաւ «Ձառաջ»ի ծաւալման խնդիրը, իբրեւ տեղական թերթ, եւ պարտաւորութիւն դրուեցաւ ամէն ընկերի վրայ որ իր շրջանին մէջ բաժանորդներ գտնեն գործակալներու միջոցաւ։ Ժողովը երկար վիճաբանութիւններէ ետք առաջարկեց հետեւեալ բանաձեւը.

«Ընդունելով որ կուսակցական լայն պրոպագանդայի ամենակարեւոր մէկ մասը կը կազմէ կուսակցական պաշտօնական եւ ոչ պաշտօնական մամուլը,

Ընդունելով որ այդ մամուլը կոչուած է մեր մասսաներու եւ ժողովրդական այլ զանգուածներու յեղափոխ. դաստիարակութեան մեծ չափով սատարելու,

Եւ նկատի ունենալով մինչեւ այժմ գոյութիւն ունեցող կուսակցական պաշտօնական եւ ոչ պաշտօնական թերթերու կատարած դերը, Շրջանային ժողովը կ'առաջարկէ.

1.- Որ կուսակցական պաշտօնական օրգան «Դրօշակ»ը շարունակէ պահպանել իր գիտական ուղղութիւնը, տարածելով մեր հիմնական գաղափարները՝ ուղեցոյց հանդիսանալով մեր պրոպագանդիստ եւ ղեկավար ընկերներին.

2.- Որ ոչ պաշտօնական օրգանները «Ազատամարտ», «Հայրենիք», «Ասպարէզ» եւայլն «պահուելով իրենց սեփական միջոցներով, աշխատին արտայայտիչը հանդիսանալ հայ ժողովրդի, մասնաւորապէս ճնշուած տարրերու անմիջական պահանջներուն, պահպանելով իրենց բողոքողի դերը ամէն մի անհրաւութեան եւ կեղեքումի հանդէպ՝ բխած կառավարութենէն կամ այլ տարրերէն։

3.- Որ ատոր հետ միաժամանակ որոշ չափով տեղ տան եւ մեր հիմնական գաղափարները ժողովրդականացնելու, պարզ ժողովրդական լեզուով եւ հասկնալի։

4.- «Յառաջ»ը Բարձրաբերդի եւ Բարձր Հայքի շրջանին մէջ միակ գրաւոր փորփականդի եւ միանգամայն զանազան հարցերու գործնականացման նպաստելու միջոցն ըլլալով, հնարաւորութիւն ընծայելու է որ դաշնակց. ընկերներն ու մարմինները պարտականութիւն ստանձնեն ամէն կերպ տարածելու այդ թերթերը մեր շրջաններուն մէջ, աւելցընելով անոնց բաժանորդներու թիւը»։

Սպառողական եւ արտադրողական միութիւնները (Ջեկուցում).— *Ասոնք հիմնուած են փոխադարձ օգնութեան վրայ, եւ այս կը բարձրացնէ հասարակութիւնը թէ՛ տնտեսապէս եւ թէ բարոյապէս։ Մէկը ամէնքի համար, ամէնքը մէկի համար սկզբունքով առաջնորդուած են միշտ այս միութիւնները։ Օրինակ անգլիական եւ պելճիքական կոոպերատիւ ընկերութիւնները, որոնք իր սկզբան շատ փոքր դրամագլուխով եւ սահմանափակ գործունէութեամբ սկսած են, իր վերջոյ շատ ու շատ բարգաւաճած են։ (Տես «Ձառաջի գրադարան» N° 23 կոոպերացիա)։*

Նոյն միութիւնները հայկական կեանքին մէջ իրականացնելու համար Թիֆլիսի մէջ կազմուեցաւ «Ձառաջ» ընկերութիւնը, որ հիմնեց նպարավաճառի խանութ մը աժան եւ լաւագոյն նպարեղէններ հայթայթելու իր միութեան [անդամներուն]։ Արդիւնքը ընկերութեան յատկացուելով, գործերը աւելի պիտի ընդարձակէին։ Նոյն միութիւնը բժիշկներու հետ ալ պայմանաւորուեցաւ եւ փոխանակ 2-1 ռուբլի առնելու առնուազն, կ'առնէին 50 կոպէկ, շաբաթի գործարանները 20% զեղչ կ'ընէին։ Դեղարանները նոյնպէս 25% զեղչ կ'ընէին։ Թիֆլիսի պէս սուղ քաղաքի մը մէջ ժողովուրդին թէ՛ աժան եւ թէ լաւ ապրանք եւ պիտոյքներ կը հայթայթէր։

«Ձառաջ»ի օրինակով Բագուի մէջ ալ սկսաւ սպառողական միութիւն մը ու շատ աւելի զարգացաւ։

Տաճկական իրականութեան մէջ ունինք ազատ կարգեր, ուստի կազմակերպութիւնը բարոյապէս պարտաւոր է ամէն զոհողութիւն յանձն առնելով սպառողական եւ արտադրողական միութիւններ կազմակերպել։

Կարելի է արտադրողական միութիւններ կազմել եւ հաւկիթի արտադրել մեծաքանակ (Ջիթող գիւղը, օրինակ, կրնայ 250 ռուբլիով կարագի զտիչ բերել տալ եւ մաքուր կարագ ստանալ)։ Արտադրողական եւ սպառողական ընկերութիւններու անհրաժեշտ օգտակարութիւնը նկատի ունենալով, ժողովը որոշեց ընդունիլ հետեւեալ բանաձեւը.

«Ժողովս վճռեց յանձնարարել շրջանի բոլոր ընկերներուն, աշխատիլ, ամէն ջանք գործ դնել այդ կարգի ընկերութիւններ հիմնել ու յառաջ բերել կազմակերպական շարքերու մէջ, եւ գործի յաջողութեան համար յանձնարարել Կ. Կոմիտէին մշակել արտադրողական եւ սպառողական ընկերութեան ծրագիրներն ու տարածել շրջանները անկուսակցական հողի վրայ»։

Տեղական կոմիտէի թուացիկ.— *Լիպարիտ Աւետիսեանի ծանօթ խնդրոյն առթիւ տեղական կոմիտէն շրջաբերական մը հանած էր ընկերներու շրջանին մէջ գայթակղած մտքերը բուժելու համար։ Այս մասին հարցապնդումներ եղան եւ վիճաբանութիւններ, եւ ի վերջոյ ժողովս բաւարարութիւն ստացաւ նկատելով որ ո՛չ թէ թուացիկ է, այլ շրջաբերական եւ որ Կ. Կոմիտէի գիտակցութեամբ տեղի ունեցած է։*

Դրօշակի մէջ տպել շրջաններէ եկած դրամներու քանակը.— *Ժողովը նկատելով որ երկար ժամանակէ ի վեր շրջաններէն գանձուած ամսավճարներու մասին «Դրօշակ»ի մէջ չի յայտարարուիր, յարմար դատեց պարտաւորեցնել Կ. Կոմիտէին որ օրը օրին գանձումները տպելու ղրկէ։*

Շրջաններու նոր բաժանում.— *Շրջանները իրենց հին վիճակի բաժանմամբ դժուարութիւններու կը բախէին, ուստի որոշուեցաւ Խորաձորը բաժնել երկու կոմիտէական շրջանի՝ վերջնոյն տարածութիւնը նկատի ունենալով։ Միջնաբերդը պահել անփոփոխ, նոյնպէս եւ Ջրաւէտը։ Մասեաց Մոցը պիտի կազմէ առանձին ենթակոմիտէ յարաբերութիւն ունենալով Բարձրբերդի հետ։ Սոդոմ պիտի մնայ ըստ առաջնոյն. իսկ Սմբատաբերդի մասին վարուիլ այնպէս, ինչպէս կը հրահանգէ Կ. Կոմիտէն։ Բիւրակնը թողուլ հին ձեւով, Արծիւը նոյնպէս կը մնայ առանձին շրջան։*

Մեր վերաբերումը դէպի Հնչակեան կուսակցութիւնը.— *Ջեկոյց ըրաւ ընկեր Արիս, որ ներկայ պայմաններուն մէջ անհրաժեշտ կը նկատէր համերաշխ գործել այդ կուսակցութեան հետ։*

Ընկերներ քննադատեցին մանաւանդ Բարձրաբերդ շրջանին հնչակեանները. անոնցմէ մեծագոյն մասը Դաշնակցութենէն վտարուածներ կամ վշտացածներ են եւ մանաւանդ անմաքուր եւ վաչխառու տարրերէ կազմուած։ Ուստի առաջարկուեցաւ այս տեսակէտէն դիմել Կ. Պոլսոյ կեդր. Կոմիտէին որ այս բանը զեկուցանէ Համերաշխութեան մարմնոյն[19]։ Այս մասին երկար վիճաբանութիւններէ ետք ընդունուեցաւ հետեւեալ բանաձեւը.

«Սկզբունքով ընդունելով համերաշխութիւնը Հնչակեան եւ այլ հայ քաղ. կուսակցութիւններու հետ յեղափոխական որոշ ձեռնարկներու եւ ազգ. կուլտուրական ասպարէզներու մէջ,

Բայց եւ նկատի ունենալով որ մեր շրջաններուն մէջ մի քանի տեղեր հնչակեան մարմինները կազմուած են շատ անմաքուր եւ հակայեղափոխական տարրերէ, որոնց գլխաւոր գործունէութիւնը ուղղուած է Դաշնակցութեան ընդդէմ։

Շրջանային ժողովը կ'առաջարկէ.

Աշխատիլ համերաշխութեամբ յարաբերութեան մէջ մտնել մաքուր եւ յեղափոխական տարրերէ կազմուած մարմիններու հետ»։

(Փակագծի մէջ ըսենք որ Որսորդ ենթակոմիտէի ներկայացուցիչ ընտրուած էր ընկեր Հմայեակ, որ ժողովիս ներկայանալու պարագային հարցապնդման ենթարկուեցաւ եկեղեցիներու մէջ միթինկ կազմելու խնդրին առթիւ հակադաշնակցական քայլ առած ըլլալուն։ Ժողովը հարցապնդումներէ ետք համոզում գոյացուց թէ անփորձութեան արդիւնք եղած է այդ քայլը եւ ոչ ուրիշ բան, որուհետ զայն ընդունիլ հարկ եղած նկատողութիւնը ընելէ ետք)։

Մեր վերաբերումը դէպի Իթթիհատ.— *Ջեկոյց ըրաւ Վարդգէս[20]. «Դաշնակց[ութիւնը] սահմանադրական կարգերու ապահովման համար, համերաշխած է Իթթիհատի հետ. նախքան Սահմանադ. ալ համերաշխութեան փորձեր եղած են. օրինակ Փարիզի կոնգրէն որ Դաշնակց[ութեան] երկարամեայ ջանքերու արդիւնք էր, եւ որ Սահմանադրութեան հաստատման որոշ չափով նպաստեց։*

Իթթիհատը սահմանադրական ուժեղ կազմակերպութիւն մ'է մեր իրականութեան մէջ. Դաշնակցութիւնը համերաշխած է վերջնոյն հետ սահմանադրական կարգերու ապահովման համար եւ մանաւանդ նշանակելի է այդ համերաշխ[ութիւնը] ո՛չ թէ ազգային այլ ազգերու ազատագրման տեսակէտով։ Շրջանային ժողովը աւելի լայն չափով պիտի ջանայ եւ համերաշխութեան նոր քայլեր առնէ։ Բարձրաբերդի Կ. Կոմիտէն Իթթիհատի հետ միասին աշխատած է սահմանադրութիւնը պահպանել եւ այդ նպատակով ալ ծրագրած է ունենալ խառն խումբեր վտանգի պարագային։

Իթթիհատական թիրու ազգայնամոլներուն հետ կան նաեւ ազատականներ, վերջիններուն [հետ] պէտք է աշխատիլ կարելի եղածին չափ սերտ յարաբերիլ, իսկ առաջիններու նկատմամբ ծայրայեղ զգոյշ ըլլալու է, մինչեւ որ անոնք ալ տակաւ զարգացումի եւ ուրիշ ազդակներու շնորհիւ պատրաստուին։ Մեր կուսակցութիւնը միայն Իթթիհատի հետ չէ որ պիտի համերաշխի, այլ եւ բոլոր այն տարրերուն, որոնք սահմանադրական անկեղծ փափաքներ կը տածեն, ինչպէս քիւրտեր, չերքէզներ, լազեր եւայլն։ Եւ այս անհրաժեշտ է որովհետեւ թէ մեր երկրի աշխարհագրական դիրքը եւ թէ փոքրաթիւ ըլլալը համեմատաբար՝ ա՛յս կը թելադրեն»։

Քննադատութեան ձեւով ըսուեցաւ թէ կարելի է

19.- Պոլսոյ մէջ գործող համերաշխութեան միջ-կուսակցական կեդր. մարմին, բաղկացած Հ. Յ.Դաշնակցութիւն, Ս. Դ. Հնչակեան եւ Սահմանադիր-Ռամկավար կուսակցութեանց ներկայացուցիչներէն։

20.- Վարդգէս՝ Օսմ. խորհրդարանի անդամ Կարինէն, դաշնակցական ծանօթ գործիչ՝ Գիսակ ծածկանունով։ Իսկական անունը՝ Սերենկիւլեան Յովհաննէս։

վստահիլ Իթթիհատի վրայ, երբ նոյն կազմակերպութիւնն սկսի ժողովրդական չարքերէն։ Եւ թէ մանաւանդ Իթթիհատ կողմնակի կերպով կը ձգտի թրքացնել հայերն ու միւս բոլոր ոչ իսլամ տարրերը։

Ընկեր Մարալ յարեց թէ որքան ալ կառավարութիւնը Իթթիհատական տարրերէ կազմուած լինի, այնուամենայնիւ այլ է կառավարութիւն, այլ Իթթիհատ։ Թուրքիա յետամնաց երկիր է։ Իթթիհատականները կառավարութեան մէջ մտնելով չեն կրնար անմիջապէս իրենց պահանջները դնել։ Մարալ աւելցուց նաեւ թէ յետամնաց այդ վիճակին մէջ բնական է նաեւ Իթթիհատականներու թիւու ալյատեցութիւնը։ Այնու ամենայնիւ ոյժ կը ներկայացնէ ան, ուստի պէտք է գտնել աւելի յարմար պայմաններ համերաշխութիւնը հաստատուն հիմերու վրայ դնելու համար։ Կ. Կոմիտէն պէտք է ունենայ իր յատուկ ներկայացուցիչը Իթթիհատի հետ բանակցելու, աւելի ուշ պէտք է կազմել խառն մարմիններ ու այս ձեւով տանիլ համերաշխութեան գործը։

<u>Կեդրոնական Կոմիտէի զեկուցում</u>.— Կ. Կոմիտէի կողմէ զեկոյց ըրաւ ընկեր Դումլի։—

«Տեղական թուրք կուսակցութեան հետ մեր յարաբերութիւնը բաւական հին անցեալ ունի։ բայց այս յարաբերութիւնը կաղն ի կաղ ընթացեր է մինչեւ վերջին պաշտօնական համաձայնութիւնը Իթթիհատի եւ Դաշնակց[ութեան], որոնք ունեցան հոս խառն ժողովներ, ուր որոշուեցան միջոցներ ուղղուած ընդդէմ հակասահմանադրական չարժումներու։ Սակայն այս ժողովներու որոշումները եղան սոսկ տեսական բաներ։ Այդ բանակցութիւններուն ատեն տեղի ունեցաւ հոգելոյս Եղիշէի[21] սպանութիւնը։ Իթթիհատ չատ լաւ վերաբերեցաւ եւ յանցաւորը ձերբակալուեցաւ։ Հողային խընդիրն ալ չատ զբաղեցուց երկու կուսակցութեանց ներկայացուցիչները։ այդ մասին դիմում եղաւ նոյնիսկ կ. Պոլիս, սակայն որոշ արդիւնք չունեցաւ։ Այդ առթիւ մեր երկրին անծանօթ 2 քննիչներ եկան։ Խառն ժողովը Պոլիս դիմեց որ երկրին ծանօթ մարդիկ ընկերանան անոնց, բայց ցարդ արդիւնքն անյայտ է։

Անցեալ ձմեռ որոշուեցաւ երկուստեք գործիչ ընկերներ ղրկել գաւառները։ մեզմէ մէկ մարդ ընտրուեցաւ եւ պատրաստուեցաւ գնալու բայց ընտանեկան պատճառներով յետ մնաց, ուստի յանձնարարուեցաւ Մասիսի Մոց ընկեր Սլաքին[22], սակայն այս որոշումը չօչափելի արդիւնք չտուաւ։

Խառն ժողովը նկատի ունեցաւ նաեւ քրիստոնեայ դպրոցներու վրայ կառավարութեան կողմէ քոնթրոլի դրութիւնը։ Իթթիհատ ուզեց այս հողին վրայ Դաշնակցութեան դիրքը որոշել, տրամաբանելով թէ «երկիրը սահմանադրական կարգեր ունի եւ ամէն ժողովուրդ հաւասար է, ուստի եւ կառավարութիւնը անհրաժեշտ է որ հսկողութեան իրաւասութիւն ունենայ»։ Սակայն Խառն ժողովին մէջ Դաշնակց։ Նկատելով երկրի անհաստատական դրութիւնը պաշտպանեց այդ ինքնուրոյնութիւնն եւ վճռեց թէ միայն այն ատեն կարելի է ընդունիլ այդ քոնթրոլը երբ երկիրն իրապէս սահմանադրական կը դառնայ ազատ կարգերով օժտուած։

Անցեալ ձմրան ռէաքսիոնի չշուկներ սկսան պտտիլ. քրտական-ըէկական հսկայ չարժում կը պատրաստուէր։ Խառն ժողովը գումարուեցաւ, առաջինը ազատական խումբն էր որ մեզի հետ ձեռք ձեռքի տուած կ'ուզէր կեանքի գնով պաշտպանել Սահմանադրութիւնը։ իսկ երկրորդը պահպանողական տարրն էր որ ճակատագրի տնօրինութեամբ գոհ կ'ըլլար։ Մեր կողմէ գաղտնի ծրագիր կազմուեցաւ, սակայն վտանգը չպայթելով եւ այնպէս մնաց այդ ծրագիրը։ Գործնական ձեռնարկներու մէջ Իթթիհատը միշտ խոյս տուաւ եւ իր մթերքի[17] մասին մեզ ոչինչ յայտնեց։

Հայերէն-թուրքերէն մամուլի խնդիրը ուշադրութեան առնուեցաւ. ի սկզբան որոշուեցաւ «Ճառաջ»ի իբր յաւելուած հրատարակել թուրքերէնը. անոնք չփափաքեցան եւ ուզեցին առանձին թերթ ունենալ, որու մասին մեր կողմէ որոշուեցաւ մասնակցիլ եւ նոյնիսկ խմբագրութեան մէջ մտնել։

Միացած պրոպագանդիստներ ղրկել չրջանները. այս մասին խորհրդակցելէ ետք գործնական քայլ առնուեցաւ. սակայն շատ քիչ արդիւնքով։

Պրոպագանդի համար ժողովներ որոշուեցաւ հաստատել, ընդունուեցաւ այս, բայց փորձ չեղաւ։

Իբրեւ եզրակացութիւն պէտք է ըսել թէ Դաշնակց.—Իթթիհատական յարաբերութիւնները չատ տարտամ եղած են եւ արդիւնքն ալ անվճռական, ինչ որ վնասակար եղած է միշտ մանաւանդ գործնական քայլեր առնելու տեսակէտէն»։

Զանազան հարցապնդումներու մէջ հետաքրքրական էր Իթթիհատի դիրքը պէկերու կողմէ գրաւուած հողերու մասին. անոնք անիրաւութիւն կը նկատէին քանի մը տարի չարունակ միեւնոյն հողին վրայ բնակողները հեռացնել եւ յանձնել այդ հողերը իրենց տէրերուն. անոնք պէտք է մնան այդ հողերուն վրայ, իսկ զրկուած հայերուն ալ դրամական փոխարինութիւն ընելով ուրիշ տեղեր յանձնել, անարդարութիւն չըլլալու համար։

Ցարաբերական գործնական միջոցներու համար ժողովը որոշեց ամէն ընկերէ գործնական առաջարկներ պահանջել։ Առաջարկները չեղան։

Ընկեր Դումլի ապա չարունակեց իր զեկուցումը

21.- Թոփչեան Եղիշէ. Կարնոյ «Յառաջ» թերթի հիմնադիր-խմբագիր։ Ն.Յ.Դ. Հինգերորդ Ընդհ. Ժողովին կը մասնակցէր իբրեւ ներկայացուցիչ Արեւելեան Բիւրոյի։ Պոլսէն Կարին վերադարձի ճամբուն վրայ, Բաբերդի մօտ սպանուեցաւ խմբապետ Միհրանի եղբօր՝ Յափէթի կողմէ։

22.- Սլաք՝ դաշնակցական հին գործիչ Օխիկեան Արմենակ։

կրթական-կուլտուրական հարցի մասին եւ այսպէս պարզեց։ «կուսակցութիւնն իր յեղափոխական ծրագրին հետ ունի նաեւ կրթական ծրագիր։ Կ. Կոմիտէն աշխատած է ըստ կարի կրթական հաստատութիւններու մէջ մեր ընկերներէն մտցնելու ու այդ կերպով ազդել ընդհ. կրթութեան վրայ։ Փոյթ տարուած է որ կրթական գործը սակայն չէզոք հողի վրայ մնայ եւ ընդհ. կրթական ուղղութիւն տրուի անոր, որովհետեւ կուսակցական գործը չի կրնար դպրոցներու մէջ մտնել թէ մանկավարժական տեսակէտով եւ թէ այդ պարագային ժողովուրդը խորթ կը նայի այդ հաստատութիւններուն եւ կը պաղի հետզհետէ անոնցմէ։

Լսարանի մէջ մեր կուսակցութիւնը վերջին տարին գործօն դեր չէ կատարած։

Մամուլը զուտ կուսակցական չէ եղած, նոյնիսկ ժամանակ եղաւ երբ հակակուսակցական ուղղութիւն առաւ, մինչեւ որ գիտակից ընկերներ մտան եւ ուղղութիւն տուին։

Դաշնակցութիւնը դէպի Միացեալ ընկերութիւն որոշ քայլեր չէ առած, վախնալով թէ մի գուցէ կուսակցական գոյն ստանայ այդ մերձեցումը։

Իբրեւ եզրափակութիւն պէտք է ըսել թէ կուսակցութիւնը մեր չրջանին մէջ մեծ գործ կատարած չէ կրթական տեսակէտով»։

Իբրեւ քննադատութիւն, ընկեր Շահէն ցոյց տուաւ թէ Դաշնակցութիւնը Երիտ. միութեան միջոցաւ չատ մեծ դեր կատարած է կրթական կուլտուրական դրութեան մէջ։

Հերքեց նաեւ թերթի հակակուսակցական ըլլալու մասին եւ ժողովը ձայնակցեցաւ անոր։

Ուրիշ մը աւելցուց նոյնիսկ թէ Եղիշէ կուսակցութեան չանքերով տեսուչ նշանակուեցաւ հակառակ աղայական հակառակութեանց։

Առաջարկ եղաւ որ Միացեալի յառաջիկայ ընտրութիւններուն, ընկերներ վճարք ընելով իրաւունք ստանան ընտրելու եւ ընտրուելու ու այդ կերպով դաշնակցական ընկերներ մտնեն Միացեալի տեղական կազմին մէջ եւ որոշ ուղղութիւն տան անոր գործերուն։

Եղած հարցումի մը վրայ, ընկեր Դումլի յայտնեց թէ դպրոցներու, լսարանի, թատրոնի եւ մամուլի վրայ միայն անուղղակի կերպով պէտք է ազդել, այսինքն աշխատիլ որ անոնց կազմերուն մէջ անպայման մտնեն մեր ընկերներէն հոգաբարձու, ուսուցիչ եւ ուրիշ պաշտօնեայ ընտրելու պարագային, ինչպէս Ընդհ. Ժողովն ալ որոշած է. ամէն դաշնակցական պարտաւոր է անհատաբար մասնակցիլ ազգ. կուլտուրական գործերուն, առանց կուսակցական անունի։

Ընկեր Դումլի պետական հսկողութիւնը ոչ-իսլամ դպրոցներու մասին, այսպէս պարզեց.

«Իբրեւ թուրքիացի, պիտի ըսեմ, որ կրթութիւնը երկրինն է եւ կրթ. նախարարութիւնը իրաւունք պիտի ունենայ այդ հսկողութիւնը կատարելու, սակայն որովհետեւ մեր երկրի սահմանադրութիւնը առ այժմ խախուտ հիմերու վրայ է, կառավարութիւնը իր պաշտօնեաներով հինը կը յիշեցնէ եւ վտանգ կը սպառնայ ազգային ինքնուրոյնութիւններու։ Կուսակցութիւնը պաշտպան պիտի կանգնի ազգային բոլոր իրաւունքներուն եւ ինքնուրոյնութիւններուն, մինչեւ որ երկիրը հնաւանդ կարգերէ ազատի ու ամէն մարդ եւ ազգ տիրանայ իր իրաւունքներուն»։

Այս առթիւ ընդունուեցաւ հետեւեալ բանաձեւը.

1.- «Թէ կրթարաններու յաջողութեան նպաստելու եւ թէ իբրեւ մանկավարժական պահանջ պէտք չէ որ դպրոցը կուսակցական գոյն ստանայ եւ աշակերտներու մէջ կուսակցական պրոպագանդ մղուի, նկատելով այս ուղղութիւնը աղէտաբեր դպրոցականներու համար, սակայն դաշնակցական կարող անձեր անհատաբար պէտք է մասնակցին կրթական գործին ուղղակի կամ անուղղակի կերպով ներկայ պահանջներուն համապատասխան ուղղութիւն տալու համար։

2.- Լսարան, գրադարան, ընթերցարան պէտք է դնել կուսակցական հողի վրայ, իսկ առաւել ընդհանրացնելու եւ օգտակար դարձնելու համար դասախօսութիւններն ու գրքերը պէտք է ունենան նաեւ չէզոք եւ զուտ գիտական բովանդակութիւն։

3.- Նկատելով որ Հայոց Միացեալ ընկերութիւնը հետզհետէ կրթական մեծ ծաւալ կը ստանայ Հայաստանում եւ իր ներկայ վարչական կազմը հակաժողովրդական նեղ կուսակցական հայեցակէտներով կ'առաջնորդուի, Շրջանային ժողովը որոշեց աւելի գործօն մասնակցութիւն ցուցնել յառաջիկային տեղական մասնաժողովի ընտրութեան ատեն կուսակցական անհատներ ընտրել տալով՝ հակակշռելու եւ ժողովրդական ուղղութիւն տալու վարչութեան գործունէութեան։

4.- Նախ՝ Դաշնակցութիւնն իբրեւ ընկերվարական կուսակցութիւն միշտ կեցած լինելով անհատի եւ համայնքի ինքնուրոյնութեան սկզբունքը պաշտպանելու տեսակէտի վրայ, եւ երկրորդ՝ քանի որ ներկայ օսմ. սահմանադրական կարգերն ալ չեն ցուցներ ընդհանուր պետական անխտրականութիւն բոլոր ազգերու վերաբերմամբ, Շրջանային ժողովը կը մերժէ պետական անմիջական հսկողութիւնը հայ ազգային վարժարաններու վրայ եւ կողմնակից է ազգային առանձնաշնորհումներու պահպանութեան»։

<u>Կ. Կոմիտէի կառավարութեան հետ ունեցած յարաբերութիւնը</u>.— Ընկեր Վարազ զեկոյց ըրաւ եւ յայտնեց թէ մինչեւ ներկայ կուսակալի ժամանումը, Դաշնակցութ. ուղղակի կառավարութեան հետ յարաբերութիւն չունէր։ Իթթիհատի հետ միայն բանակցութիւններ կ'ըլլային։ Կուսակալը ըլլալով ազատական, մեր դիմումներուն վրայ ան աւելի եւս յառաջ գնաց։ Բէկերու եւ վաչխառուներու դէմ եղած բողոքները միշտ յօդող եղած

են, երբ ժողովուրդը ինքն ալ բողոքած է, իսկ հակառակ պարագային անյաջողութեան մատնուելը են անհատական բողոքները, օրինակ Թաճտին եւ Հայտար պէյերու խնդիրները։

Միջնաբերդի մէջ հագգը գարար-*ով թափու եղած արտերու մասին եղած բողոքին վրայ գործը արդիւնք ունեցաւ եւ նմանօրինակ դէպքեր չկրկնուեցան։*

Սպանութիւններու, թալանի եւ ուրիշ դէպքերու առթիւ սովորաբար մեր դիմումին վրայ կուսակալը միշտ լաւ վերաբերուած է ու չատ խնդիրներ ալ կարգադրուած։ Մոհաճիրներու գրաւած հողերու մասին ալ դիմում եղաւ, հողային հարցին համար նոյնպէս, բայց Շուրուի տէվվէթի *հեռագրին վրայ կ'երեւի դիմումներն ալ ապարդիւն պիտի մնան, մինչեւ նոր որոշումը»։ Կ. կոմիտէի այս զեկոյցը գոհ թողուց Շրջնանային ժողովս։*

<u>Կ. Կոմիտէի հաշիւները մինչեւ 1910 Մարտ 1</u>.— Կ. կոմիտէի հաշուական տեղեկաբերը նախապէս յայտարարեց թէ նախորդ Կ. կոմիտէն իր հաշիւները չմաքրած հեռացեր է. իր ներկայացնելիք հաշուին մէջ կան նաեւ հին հաշիւներ։ Հին հաշուեքննիչ մասնախումբը հաշիւները չէ քննած ու ճչդած եւ այդպիսով նորին հետ խառնուած է։

Մուտքի գլուխին մէջ Գնթունիէ գանձուած 8775 ղրուշի մասին դիտողութիւն եղաւ թէ պակաս է եւ պիտի լինի ամբողջ 125 օսմ. ոսկի. ի՞նչ եղած է 40 օսմ. ոսկին։ Ի պատասխան յայտարարուեցաւ թէ այդ 40 ոսկիին 22ը ծախսուած է խանի խումբի ընկերները ազատելու եւ 18ն ալ Մասսի Մոցին մէջ Դերենիկի ազատութեան համար գործածուած է։

Դիտուեցաւ նաեւ թէ կազմակերպական դրամէն ընկերներու չպէտք է փոխ տալ։

<u>Կ. Կոմիտէի հաշիւը Մարտ 1էն մինչեւ Յունիս 6</u>.— Զեկոյցէն յայտնի եղաւ որ Կ. Կոմիտէն կովկասահայ բանտարկեալներուն ի նպաստ հանգանակուած դրամը իբրեւ մուտք արձանագրած է։ Պէտք է անհրաժեշտաբար զայն իր նպատակին ղրկել։ Այն հարցի մասին թէ ինչո՞ւ Կ. Կոմիտէն 50 ոսկի ուղարկած է կովկասահայ բանտարկեալներուն, ի պատասխան յայտարարուեցաւ թէ Արեւել. Բիւրոյի ներկայացուցչի հաւանութեամբ տեղի ունեցած է այդ։

Ծախքերը փոքր ինչ չափազանց էին, ուստի դիտուեցաւ թէ այսուհետեւ նախորդին պէս մեծաքանակ հանգանակութիւն կարելի չէ ընել, հետեւաբար տնտեսութեամբ ծախսելու է կազմակերպական դրամը։ Այս մասին աւելցուեցաւ թէ երբ շրջանները կանոնաւորուին, արդէն աւելի կ'ունենայ կազմակերպութիւնը, հետեւաբար այդ պատճառաւ չէ որ հարկաւոր է տնտեսել, այլ թէ ժողովուրդի կոպէկները ի զուր չպէտք է մսխել։

Շրջաններէ Կ. Կոմիտէին յատկացուելիք դրամի մասին ժողովը որոշեց ընթանալ ըստ Ե. Ընդհ. Ժողովի որոշման։

<u>Ազատ գործիչի եւ պրոպագանդիստի խնդիրը</u>.— Ժողովը նկատելով որ պրոպագանդի գործը չատ թոյլ է ամբողջ Բարձրաբերդի շրջանին մէջ, որոշեց Կ. Կոմիտէին մէջ պահել ազատ ընկեր մը որ բոլոր շրջաններն այցելէ, իսկ մէն մի շրջանի պէտքին համեմատ ալ նշանակել ազատ պրոպագանդիստներ, որոնք պահուին նոյն շրջաններէ յատկացուած դրամով եւ զբաղին պրոպագանդով ու կազմակերպական գործով։ Այս առթիւ ընդունուեցաւ հետեւեալ բանաձեւը։

«Բարձրաբերդի շրջանը զուրկ լինելով ազատ ընկերներէ եւ պրոպագանդիստներէ, որով եւ իր շրջանի կազմակերպական վայրերը կը ներկայացնեն կազմակերպական անգոհացուցիչ վիճակ, որոշեց,

1.- Կ.Կ.ի մէջ պահել ազատ ընկեր մը նոյն կազմին մէջ.

2.- Շրջաններու պահանջին համաձայն տալ քանի մը սահմանակից շրջաններու համար ազատ ընկեր պրոպագանդիստներ, որոնք զբաղուին կազմակերպական պրոպագանդով ու գործունէութեամբ»։

<u>Արհեստակցական միութիւնները</u>.— Ընկեր Մ. զեկոյց ըրաւ յայտարարելով թէ տեղական կոմիտէին դիմումեղաւ արհեստակ[ցակ]ան միութիւն կազմելու համար, սակայն որովհետեւ կազմակերպութիւնը թոյլ վերաբերուեցաւ ուստի եւ գործը վիժեց։ Անհրաժեշտ է ազատ ընկեր, որ զբաղի այդ մասին։

<u>Արհեստապետական միութիւնները</u>.— Տնտեսական կեանքը չատ անյարմար պայմաններ ունի արհեստակցական միութեանց համար, զեկուցանեց ընկեր Մարալ, ուստի եւ աւելի յարմար է արհեստապետներու միութիւն, որոնք կարենան դուրսէն եղած չահագործումի դէմ կռուիլ եւ իրարու չվնասել մանաւանդ, որով եւ աւելի ու աւելի տնտեսապէս կը բարձրանան անոնք։ Այս ձեւով թէ՛ տնտեսական վիճակը կը բարելաւուի անոնց եւ թէ արհեստը կը գնահատուի։

Այս մասին դիտուեցաւ թէ մեր բանուորները իրապէս կը չահագործուին, իրենց կարողութենէն աւելի կ'աշխատցուին, նորավարժները քանի մը տարի անվարձ կը ծառայեն, գիշերային աշխատութիւններ կը պարտադրուին, կոպիտ վարմունքներու կ'ենթարկուին եւ այլն։ Այս բաներուն դէմ պէտք է կազմակերպել այդ բանուորները։

Դիտուեցաւ նաեւ թէ երբ վարպետները կազմակերպուին կրնան այդ պարագային ճգմել բոլորովին բանուորութիւնը։

Վարպետներու եւ բանուորներու կազմակերպութեան հարցը երկար վիճաբանութենանց ենթարկուելէ ետք, որոշուեցաւ բանաձեւ գրել։

<u>Տեղական կոմիտէի խնդիրը Լիպարիտի</u>[23] <u>մասին</u>.— Այս ծանօթ խնդրին առթիւ ժողովը երկար վիճաբանելէ ետք յանձնախումբ մ'ընտրեց ընկերներ Վտարանդի, Վահան, Գեղամ, Խմօ եւ Խոսրովէ կազմուած, որ քննեն մանրամասն եւ բոլոր հանգամանքները ժողովին ներկայացնեն։

<u>Հողային հարց</u>.— Ընկեր Վաղարշ հողային հարցի մասին խօսելէ ետք, ծանրացաւ հողագրաւումներուն վրայ մասնաւորապէս եւ չորս գլխաւոր պայմաններ որոշեց.

1. Փոքր փոխարինութեամբ թափուով հողին տիրանալ.

2. Փոքր գումար մը վճարելով, քանի մը տարի ետք հագգը գարարով կը սեփականեն,

3. Գաղթականներու թողուցած հողեր, որոնք բռնատիրուած են այժմ մուհաճիրներէ,

4. Ջիւրտ բէկերու եւ աղաներու կողմէ բռնի գրաւած հողեր։

Ապա ծանրացաւ կառավարութեան այն որոշման վրայ, որով կ'ուզէ ան գրաւուած հողերը փոխարինել դրամական հատուցումով եւ յարեց թէ մեր գիւղացիութեան համար ամենամեծ վտանգն է այս, որուն դէմ ըստ կարելւոյն խիստ պէտք է բողոքել։ Անհրաժեշտ է որ դաշնակցական բոլոր մարմինները աշխատին զանազան միջոցներով ազդել ժողովրդին վրայ, որ վերջինս ալ գործնական ձեւով բողոքէ կառավարութեան եւ ոչ թէ թուղթի վրայ գրելով։ Այնպիսի բողոք, որ աւելի ճնշում լինի քան տրտունջ։

Այնուհետեւ առաջարկեց ընկեր Վաղարշ ունենալ փաստաբաններու յանձնախումբ մը, որ լաւ քննէ խնդիրը, իսկ Դաշնակցութիւնը վարձելով այդ յանձնախումբի մէկ կամ միւս անդամը եւ այդ ձեւով ազդէ կառավարութեան վրայ։ Մեր վրայ կը ծանրանայ խնդիրը փութացնելու հոգը։ պէտք է դիմենք երեսփոխաններուն, պատրիարքարան ու կեդրոնի կառավարութեան եւ պահանջել որ ըստ կարելւոյն չուտ կարգադրուի խնդիրը։ Մանաւորապէս ծանրացաւ կտրուկ միջոցներու վրայ, որոնք ամենալաւ արդիւնքը կու տան եւայլն։

Ժողովը տաք վիճաբանութիւններէ ետք զեկուցանողի նախորդ ըսածներն ընդունեց, իսկ կտրուկ միջոցներու լուծումը լաւ նկատեց թողուլ չուտով գումարուելիք Ռայոնական ժողովին[24]*։ Հողային հարցի մասին ժողովը ընդունեց հետեւեալ բանաձեւը.*

«Նկատի ունենալով որ

1) Հողային խնդիրը առանձնապէս հայկական նահանգներու մէջ իբրեւ համիտեան ռեժիմէն մնացած հալածանքի եւ իրաւազրկութեան մնացորդ շատ ծանր կը ճնշէ մասնաւորաբար հայ գիւղացիի տնտեսականին վրայ.

2) Որ այդ խնդիրը քրտական շարժումներու պատճառով հետզհետէ աւելի կը ծանրանայ եւ կրնայ աննպաստ հետեւանքներ տալ.

3) Որ հողային խնդիրը միայն բռնի գրաւուածներու մասին չէ, այլ նաեւ փոքր փոխարինութեամբ թափու եւ գրաւ եղած, պետութեան կողմէ մուհաճիրներու յատկացուած հայ գաղթականներու հողերն ալ այդ կարգէն են, որոնք աւելի մեծ չափ ու թիւ ունին.

4) Որ հողային խնդրի լուծման համար սահմանադրութեան յայտարարումէն ի վեր կեդ. կառավարութեան բռնած դիրքը խիստ անորոշ եւ երերուն է եւ ընդհակառակն դրամով կամ պարապ հողերով փոխարինութիւնը եւ ներկայիս ղրկուած ուսումնասիրող-քննիչ մասնախումբը չի կրնար արդարութեամբ բաւարարութիւն տալ գիւղացիի պահանջներուն.

Ժողովը կը յանձնարարէ իր մարմիններուն առանց խըտրութիւն դնելու քիւրտ կամ հայ հողագրկուածներու մէջ, աւագ կարեւորութիւն տալ այս հարցին հետեւեալ միջոցներու գործադրութեամբ։

1) Աւելի լայն չափով արտայայտուիլ մամուլի մէջ եւ խնդիրը դարձնել համաժողովրդական՝ ամէն խաւերու համար հետաքրքրական, առաջնորդելով զանոնք ազդելու կառավարութեան վրայ,

2) Կազմակերպել ուղղակի, անուղղակի գրաւոր եւ բերանացի խառն բողոքներ ուղղուած տեղական եւ կեդ. կառավարութեան,

3) Կազմել փաստաբանական մասնախումբեր այդ հողերու ուսումնասիրութեան համար եւ ի հարկին ժողովրդական միջոցներով փոխարինութեամբ վարձել փաստասբան որոշ հողային խնդիրներ դատարաններու մէջ հետապնդելու համար,

4) Բողոքներ կազմակերպելով վերցնել տալ հագգը գարարով թափու ընելու օրէնքը,

5) Առաջարկել եւ պարտադիր դարձնել երեսփ. ժողովի մեր ընկեր պատգամաւորներուն եւ Պոլսոյ մեր մարմիններուն աւելի ուժգնօրէն յառաջ տանելու գործը մեր կողմէ խոստանալով ժողովրդական աջակցութիւն,

6) Ռայոնական ժողովի խորհրդակցութեան եւ որոշումին ենթարկել քիւրտ պէյերու եւ հողագրաւներու դէմ բռնի միջոցներու կիրարկում, իբրեւ ժամանակի հասունացած պահանջ եւ վերջնական կտրուկ միջոց»։

<u>Տերսիմցիի խնդիրը</u>.— Ընկերներէ ոմանք հարցապնդում ըրին Տերսիմցիի մասին, որովհետեւ սա հակառակ իրեն տրուած հրահանգին, բոլորովին ուրիշ ընթացք բռնած էր. ժողովս հետեւեալ որոշումը տուաւ.

«Ժողովս լսելով Տերսիմցիի խնդիրը, եկաւ այն եզրակացութեան, որ Տերսիմցին հակակրգապահական քայլ կատարեր է. որոշեց տեղեկացնել Արեւմտեան Բիւրոյին, որպէսզի նա կարգադրութիւն ընէ իր շրջաննե-

23.- Աւետիսեան Լիպարիտ։

24.- Ակնարկութիւն նոյն տարուան Յոկտեմբերին գումարելի «Արեւելեան Բիւրոյի Թուրքիոյ հատուածի Ռայոնական ժողովին». տես ներկայ հատորի էջ 162-174։

րուն մէջ որ պատասխանատու գործ չյանձնուի անոր, իսկ Տերսիմցու եւ Մարալի դատը յանձնել ապագայ Խորհուրդին»։

[Մաղկա]դաշտի զեկուցում։— Զեկուցեց ընկեր Գեղամ. «Դաշտի 40 գիւղերը միայն հայաբնակ են. տնտեսապէս եւ կրթապէս գոհացուցիչ վիճակ ունին. Դաշնակցութիւնը այդ 40 գիւղերուն մէջ ունի 180 խումբ 1500 դաշնակցական ընկերներով։ Շրջանն ունի 250 հրացան եւ 200 ատրճանակ։

Բազմահայ գիւղերու մէջ հայ-թրքական յարաբերութիւնները լաւ են, իսկ միւսներուն մէջ ըստ առջնոյն։

Եթէ լինին չրջիկ պրոպագանդիստներ, կազմակերպութիւնը չատ լաւ կը յաջողի։ Կազմակերպական ամասավճար տուած է Դաշտը ցարդ -------- ղրչ.[25], որուն մօտ 1300 ղրչ. ծախսած է տեղական ծախքերուն, իսկ մնացեալը կ. Կոմիտէին տրուած է։

Արշաւան գիւղն ունի կանանց միութիւն, 14 խումբ 80 անդամուհիով, որոնք տրամադրութիւն կը ցուցնեն կուսակցական սկզբունքներով ընթանալ»։

Ընդհ. Տաճկաստանի Ռայոնական ժողով։— Ժողովը նկատի ունենալով ամբողջ Թուրքիոյ ամէն կերպով երերուն վիճակը, որոշեց դիմում ընել որ գումարուի չուտով Ռայոնական ժողով. ատոր համար ժամանակ որոշուեցաւ Օգոստոս ամսու վերջը կամ Սեպտեմբերի սկիզբը։

Ռայոնական ժողովի պատգամաւոր ընտրուեցաւ մեր չրջանէն ձայներու բացարձակ մեծամասնութեամբ ընկեր Սեպուհ[8]։

Այնուհետեւ ժողովս պատրաստեց նոր ընտրութիւնք Կ. Կոմիտէի եռանուն ցանկը, եւ իւրաքանչիւր թեկնածու առանձինն քննադատութեան ենթարկեց։

Աշարի հարցը[26].— Ընկեր Խմօ[12] զեկոյց՝ ըսելով, թէ աշարի հարցը հրատապ հարցերէն է, չուտով միւլթէզիմները[27] դուրս կու գան, Դաշնակցութիւնն ի՛նչ դիրք պիտի գրաւէ եւայլն. ժողովը այս ծանր խնդիրը երկար վիճաբանութեան ենթարկելէ յետոյ ընդունեց հետեւեալ բանաձեւը.—

«Գիւղական միւլթէզիմները ընդհանուր առմամբ կազմուած են աղա-բէկ վաշխառու դասակարգէն, որոնք լայն չափով կը շահագործեն արդէն քայքայուած ժողովուրդը, եւ նկատելով որ դաշնակցական անհատներն ալ թերեւս փափուկ ծամբաներով աւելի ու աւելի շահագործեն ժողովուրդը։

Ժողովը որոշեց, որ գիւղացին ինքը ամբողջական ոյժով աշխատի վերցնել աշարը, եւ օգուտը յատկացնել դպրոցներուն, գիւղացիական միութեանց, իսկ ընկերներու կողմէ վերցուելու պարագային՝ օգուտը թողուլ անոնց կարգադրութեան»։

Կազմակերպական զէնքերու դասաւորում։— Ժողովը նկատի ունենալով որ կազմակերպութիւնն ունի պատրաստի զէնքեր, որոշեց զանոնք դասաւորել հետեւեալ կերպով։

Բիւրակնի, Մինջնաբերդի եւ Արծիւի տալ առաջին տեղ ռազմական տեսակէտով, Խորաձորի եւ Ջրաւէտի երկրորդ տեղ, իսկ Սմբատաբերդի, Դաշտի, Սոդոմի, Մասեաց Մոցի երրորդ տեղ։ Այս վերջիններն աւելի ճամբայ բացող եւ գործ դիւրացնող պիտի լինին քան զէնք վերցնող։

Կոմիտէներու պիւտճէն՝ Շրջանային ժողովի կողմէ հաստատուած.—

1) Բարձրաբերդի կոմիտէի համար	10	ձայնով	100	օսմ. լ[իրա]
2) Մաղկադաշտի կոմիտէի համար	9	ձայնով	100	օսմ. լ[իրա]
3) Կռուադաշտի »	»	8 »	30	» »
4) Սմբատաբերդի »	»	8 »	60	» »
5) Մասեաց Մոցի ենթակոմիտէի համար			10	» »
6) Բիւրակնի համար մեծամասնութեամբ			30	» »
7) Սոդոմի համար			30	» »
8) Խորաձորի առաջին չրջանի համար			60	» »
9) » Դիմաքսեան »			60	» »
10) Մինջնաբերդի — միաձայնութեամբ			30	» »
11) Արծիւի չրջանին համար			100	» »
12) Ջրաւէտի »	»		30	» »
13) Կ. Կոմիտէի համար			60	» »
Ամբողջ պիւտճէն			700	լ. օսմ.

Ընդհանուր ժողովի զեկուցում[28].— Ընկեր Մարալ իբրեւ պատգամաւոր Ընդհ. Ժողովի զեկոյց ըրաւ.

«Ժողովը 32 ընկերներով տեղի ունեցաւ. հրատապ հարցն էր, Թուրքիոյ, Կովկասի եւ Պարսկաստանի կազմակերպութեան հարցը. վիճաբանութեան ենթարկուեցաւ Թուրքիոյ մէջ Դաշնակ[ցութեան] օրինականացման հարցը. որոշուեցաւ որ այսուհետեւ դաւադրական կուսակցութիւն ըլլալէ դադրի, իսկ Սահմանադրութեան ընդդէմ երբ վտանգ պատահի, Դաշնակց[ութիւնն] իբրեւ ռազմական ոյժ պիտի արտայայտուի։

Կովկասի եւ Ռուսաստանի մասին որոշեց ժողովը համերաշխել բոլոր ընդդիմադիր տարրերուն հետ եւ կռուիլ ամբողջ երկրին վրայ իր թեւերը տարածող ռէակցիոն ղէմ։

25.- Գումարին տեղը բաց ձգուած է։ Խմորատիպ օրինակը Որսորդ կոմիտէի համար «1908 Հոկտեմբերէն մինչեւ 1910 Փետրուար» իբրեւ մուտք արձանագրած է 13586¼ ղրուշ եւ «տեղական ծախք» 1295 ղրուշ։

26.- Աշար՝ տասանորդի տուրք։

27.- Մուլթէզիմ՝ կապալառու հարկահաւաք։

28.- Խօսքը կը վերաբերի 1909 թ. Յ.Յ.Դ. Հինգերորդ Ընդհ. Ժողովին։

Պարսկաստանի մէջ Դաշնակց. դարձեալ պիտի կրէ յեղափոխական գործը, համերաշխելով ազատական տարրերու հետ։

Տակտիկա։— Դաշնակցութիւնը Ընդհ. Ժողովով կ'որոշէ թէ՛ հայ եւ թէ դրացի բոլոր տարրերուն հետ համերաշխել։ Այստեղ հարկ է ըսել թէ նկատելով որ ահրարները սոսկ բարձրանալու, աթոռ գրաւելու համար է որ դուրս եկած են իբրեւ կուսակցութիւն, ժողովը անոր հետ համերաշխելու մասին անգամ խորհրդակցութիւն չըրաւ։

Ծրագիր, կանոնագիր, արհեստակցական միութիւնները, 61ՐԴ յօդուած եւայլն գրեթէ քննութեան չենթարկուեցան, որովհետեւ ժամանակը չատ քիչ էր եւ արտաքին աննպաստ պայմաններ գոյութիւն ունէին»։

Այս մասին աւելի ընդարձակ տեսնել «Դրօշակ»ի № 10-11, իսկ կազմակերպական մասը տեսնել Ընդհ. ժողովի որոշումներուն մէջ»։

Այնուհետեւ ժողովս անցաւ ուրիշ խնդիրներու. «Ազատամարտ»ի խմբագրութիւնը տեղւոյս կուսակցութեան անունով թերթ ղրկած է, որու գումարը հասած է 1034½ ղրուշ[ի], հակառակ այն պարագային, որ 5րդ թիւը ստանալէ յետոյ հեռագիր տրուած է որ չղրկուի։ Ժողովը նկատի ունենալով այս անհոգութիւնը եւ «Ազատամարտ»ի չուրջ տեղի ունեցած չռայլութիւնը, որոշեց չղրկել այդ դրամը եւ թերթերը միայն յետ դարձնել։

Լիպարիտի խնդրի քննութիւնը։— Շրջանային ժողովը լսելէ յետոյ Լիպարիտի խնդրոյն քննութեան յանձնախումբը, հետեւեալ բանաձեւը ընդունեց։

1) «Լիպարիտ «Հորիզոն»ի 36 համարի մէջ իր թղթակցութիւնով անձնական հաշիւներէ դրդուած, փաստերը խեղաթիւրելով անուանարկած էր թէ Դաշնակ. չարքերը եւ թէ կարնոյ երիտասարդութիւնը. իսկ այդ մասին ինքզինք արդարացնող թէ՛ գրաւոր եւ թէ բանաւոր բացատրութիւնները բոլորովին անտրամաբանական, հակասական եւ զրպարտիչ էին։

2) Իր ըրած ամբաստանութիւնները ընկերներ Մարալի, Բարսեղեանի եւ Գասպարեանի հանդէպ, ժողովը գտաւ որ անձնական հաշիւներէ բխած էին, միեւնոյն ատեն անհիմն, եւ այդ մասին իր տուած բացատրութիւնները անտրամաբանական եւ յերիւրուած։

Ասոնք նկատի ունենալով ժողովը Լիպարիտը յանցապարտ գտաւ եւ որոշեց մէկ տարիով զինքը հեռացնել Բարձրաբերդի կեդրոնական կոմիտէի չրջանէն եւ անոր կազմակերպական չարքերէն (ակսած Ծուլիսէն 1910)։

Շրջանային ժողովը որոշեց իր այս որոշումը հաղորդել միմիայն իր չրջանի մարմիններուն, միեւնոյն ժամանակ նախազգուշացնելով զինքը, որ եթէ ուրիչ չրջաններու մէջ ցոյց տայ նման ընթացքներ եւ վարմունքներ, իր հարցն ու այս վիճակը կը հաղորդուի դաշնակց. բոլոր կեդրոնական մարմիններուն եւ խնդիրը կը ղրուի ռայոնական ժողովներու առաջ։

Մնայուն գործիչներու հարցը։— Նկատի ունենալով որ առ այժմ պատրաստի եւ տրամադրելի ընկերներ չկան, որոշուեցաւ առաջարկել կեդ. Կոմիտէին որ ան միջոցներ գտնէ ընկերներ դասաւորելու, իսկ մինչեւ այն՝ օգտուիլ արձակուրդի ատեն պարապ ուսուցիչ ընկերներէ՝ գործը ժամանակաւորապէս պահելու համար։ Առ այժմ իբրեւ թեկնածու կ'առաջարկուին։

1) Արշակ, 2) Ա. Բլէեան, 3) Սլաք[22], 4) Բարունակ (վանեցի)։

Կռուադաշտի զեկուցումը։— Ժողովը լսելէ յետոյ այս չրջանի մասին ընկեր Արշակի[29] զեկուցումը, նկատողութեան առաւ, որ այդ չրջանում մնացած հին կազմակերպական ապրանքները իւրացուած են եւ չարք մը գեղծումներ կատարուած։

Շրջ. ժողովը որոշեց առաջարկել Կ. Կոմիտէին, որ կտրուկ միջոցներ ձեռք առնէ համաձայն կազմ. կանոնագրի վարուելու այդպիսիներու հետ։

Նոյն վերաբերումը ունենալ նաեւ այլ չրջաններում եղած նման խնդիրներու համար։

Ընկեր Սեպուհ կ'առաջարկէր ժողովին որ դիւրութիւններ տրուին իրեն պտտելու կարգ մը գաւառներ, անոնց ռազմական դիրքը եւ յարմարութիւնները որոշելու եւ տեղեկագիր կազմելու համար։

Ժողովը որոշեց այս առաջարկը յանձնել Կ. Կոմիտէին եւ որոշումն ու գործադրութիւնը թողուլ անոր կարգադրութեան։

Կանանց միութիւններու, կարմիր խաչի եւ կին պրոպագանդիստներու հարցը.—

Ընկերներէ ոմանք անգործնական գտան անկուսակցական հողի վրայ կանանց կուլտուրական միութիւններ կազմելու առաջարկը, որովհետեւ դաշնակց. ընկերները այդ պարագային եթէ չղեկավարեն, գործը կը քայքայուի. առաջարկուեցաւ որ ճիշդ այդ պատճառաւ ալ աւելի լաւ կը լինի որ դաշնակց. ընկերները փոխանակ կուլտ. միութիւններ կազմելու կամ ղեկավարելու, աշխատին ոյժ տալ եւ կազմել ուղղակի դաշնակց. քաղաքական խումբեր։

Իսկ ընկերներէ մէկ քանին ալ գտան քաղաքական խումբերն անգործնական նկատի ունենալով կանանց համեմատաբար զարգացման պակասը եւ գործնական քայլեր առնելու դժուարութիւնները իբրեւ իրաւացուրկ եւ ճնշուած սեռ։

29.- Կռուադաշտը Բասենի շրջանն է. Արշակը՝ Ներսէսեանն է, աւելի ծանօթ Սեպուհ անունով։ Ապրանքը, անշուշտ, զէնքզինամթերքն է։

Երկար վիճաբանութիւններէ յետոյ առաջարկուեցաւ հետեւեալ բանաձեւը.

«Ի նկատի ունենալով որ կանանց խմբերը Դաշնակցութեան մէջ որոշ քաղաքական դեր խաղացած են անցեալում եւ ապագայում էլ իբրեւ գիտակից մայրեր եւ ամուսիններ նոքա աւելի եւս պիտի նպաստեն տարածելու դաշնակցական գաղափարները եւ իրագործելու այն՝ ընտանեկան եւ հասարակական շրջաններում, Շրջանային ժողովը կը յանձնարարէ մարմիններին եւ ընկերներին կազմակերպել կանանցից եւ օրիորդներից զուտ քաղաքական խմբեր՝ առաջ տանելու համար ոչ միայն կուսակցական գործերը այլ եւ կուլտուրական գործը»: – -2 +10

ԲԱՐՁՐԱԲԵՐԴԻ ՇՐՋԱՆՆԵՐԸ[30]

Ամբատաբերդ[6].— Շրջանը ունի 33 գիւղ հայաբնակ. 15 գիւղ միայն կազմակերպուած է. ունի մօտ 26 խումբ. ինքնապաշտպանութեան եւ տնտեսական վիճակը աւելի լաւ է քան ուրիշ տեղերունը: 1908 Դեկտ.էն մինչեւ այսօր ունեցած է 7116 ղրուշ մուտք, որմէ 745¼ ղրշ. տեղական կոմիտէի ծախք:

Մասեաց Ոտք[4].— Շրջանը ունի 9 հայաբնակ գիւղեր. նախապէս կազմակերպութիւն կայ եղեր. այժմ միայն քաղաքին մէջ կայ 3 խումբ. մինչեւ 1910 Մարտ 1-ը եկամուտ ունեցած է 800 ղրշ. ինքնապաշտպանութիւնը շատ թոյլ է. հայ քրտական յարաբերութիւնները լաւ են. կրթական գործը ընկած է. միայն երեք գիւղ դպրոց ունի. յարաբերութիւնները Իթթիհատի հետ լաւ են, իսկ հնչակեաններու հետ լարուած, շնորհիւ այն բանի որ կազմակերպուածները գաղափարական չեն եւ թայֆայական հովեր ունին:

Բիւրակն[3].— Շրջանը մօտ 30 գիւղէ է բաղկացած. անկազմակերպ վիճակի մէջ է. ոչ մէկ հասոյթ ունեցած է: Հինէն մնացած քանի մը ապրանք կայ. հայ-քիւրտ յարաբերութիւնները ենթակայ են արտաքին ազդեցութեան. կան քիւրտ տարրեր, որոնք անկեղծ կերպով բարեկամ են հայերուն. ինքնապաշտպանութեան համար որոշ պատրաստութիւն տեսնուած է ժողովրդի կողմէ: Կրթական գործը բաւական սկսած է. քանի մը գիւղերու մէջ դպրոցներ բացուած են. նոյնպէս քաղաքում:

Կռուադաշտ[2].— Ունի մօտաւորապէս 40 հայաբնակ գիւղեր, բայց կազմակերպուած չէ բացի մէկէն, ուր կայ 4 խումբ: 1910 Ապրիլին ստացուած է 131½ ղրուշ:

Որսորդ[1] կոմիտէի շրջանի 157 գիւղէն 40ը հայաբնակ են. ունի 4 ենթակոմիտէական շրջաններ. կազմակերպուած են մեծ մասը. ունի մօտ 180 խումբ 1500 անդամներով. ինքնապաշտպանութիւնը թոյլ է, բացի մէկ գիւղէն. տնտեսական վիճակը միջակ: 1908 Հոկտեմբերէն մինչեւ 1910 Փետրուար ունեցած է 13586¼ ղրուշ. տեղական ծախք ըրած է 1295 ղրուշ:

Բարձրաբերդի տեղական կոմիտէ[31].— Շրջանը ունի 26 քաղաքական խումբեր, 3-4 արհեստակցական միութիւններ: Ինքնապաշտպանութիւնը թոյլ է. մէկ տարուան մէջ ունեցած է 7809½ ղրշ. մուտք զուտ անդամավճարներէ:

Բարձրաբերդի Կ. Կոմիտէ.— Շրջանը 1908 Յուլիսէն մինչեւ 1910 Յունիս 10 մուտք ունեցած է 106242 ղրուշ. ելքն ալ նոյնքան. ունի պարտք մօտ 14 լիրա, որը հաշուեկշռի մէջ է (ռուսահայ բանտ[արկեալներու] եւ Միջնաբերդի պ. Լ-ին):

Միջնաբերդ[7] կոմիտէի շրջանը ունի կազմակերպուած քաղաքը եւ 13 գիւղ. ունի 37 խումբ 395 անդամներով. վճարած է 604½ ղրշ. վերջին 3 ամիսներու ընթացքին մէջ. պարտ է վճարելու 3570 ղրուշ: Ինքնապաշտպանութեան պատրաստուած է, բայց անբաւարար է: Կազմակերպուած քաղաքի եւ գիւղերու հայութիւնը 1588 տուն է, իսկ թուրքերը 3931 տուն, իսկ անկազմակերպ 16 գիւղերու՝ 2108 հայ եւ 4531 տունը թուրք: Զուտ հայաբնակ միայն 6 գիւղ կայ շրջանում: Ազգաբնակութիւնը խեղճ է:

Ջրաւէտի[9] շրջանին մէջ թէպէտ կը հաշուըւին 459 անդամ, բայց մօտ 100-ի չափ չէզոքացած եւ պանդուխտ գնացած պէտք է հաշուել. ուրեմն միայն 359 կայ ներկայիս: Կազմակերպուած գիւղերի թիւը 18, ոչ կազմակերպեալ 12-ի մօտ. խումբերի թիւը 43. մուտք ունեցած են վերջին 5 ամիսներու շրջանին 2258¾ ղրուշ. ծախսեր են 816¾, բայց ծախքի մանրամասներ չեն ներկայացուցած: Ինքնապաշտպանութեան գործին համար շատ չնչին պատրաստութիւն տեսած է:

Սողոմի[5] շրջանին մէջ մօտ 35 գիւղ կայ, որոնցմէ կազմակերպուած կարելի է հաշուել միայն 9: Քաղաքական խմբեր 4 հատ, իսկ գիւղացիական միութեան խումբերու թիւը 31, որոնցմէ 18-ը հին կազմակերպուածներէն է, որոնք միայն 12 կոտ ցորեն են պահած, իսկ 13 խումբեր 267 անձերէ բաղկացած: 1910 Մարտ 1-էն 550 ղրշ. են տուած. Կ. Կոմիտէին ուղարկած են միայն 220 ղրշ.: Ինքնապաշտպանութեան տեսակէտէ թոյլ է, թէպէտ գիւղացիներու վիճակը կարելի չէ տնտեսապէս շատ ընկած համարել:

30.- «Բարձրաբերդի շրջանները» ներկայացնող բաժինը ամբողջութեամբ վերցուցած ենք խմորատիպ օրինակներէն (փաստ. 825-44 եւ 764-13):

31.- Այսինքն՝ Կարին-էրզրում քաղաքի կոմիտէ:

Արծիւի[10] կոմիտէի շրջանի նոր կազմակերպուածներու թիւը կը հասնի մօտ 200-ի, բայց Շրջ. ժողովին ցանկեր չէ ներկայացուցած: Մտաւորապէս եւ տնտեսապէս բարձր է շրջանը. գիւղերը մեծ մասամբ կազմակերպուած չեն. ինքնապաշտպանութեան համար ջանքեր գործ դրուած են: 560 լիրայի է հասած շրջանառութեան ելած ապրանքի[17] գինները. կազմակերպական ապրանքները բաւարար չեն: 1909 Յունիսէն 1909 Դեկտ. 31, մուտք եղած է 9563¾, որոնցմէ 3119 ծախսուած է ընկերներու վրայ, 4665½ ապրանքի համար, 953 կանխիկ դրամ կայ, 826¾ ղրշ. մանր ծախքեր: Ծովափէն[32] եկած ապրանքէն գոյացած շահ՝ 6889 ղրշ.: Կ. Կոմիտէին ոչինչ ուղարկուած է: Ըստ Ե. Ընդհ. Ժողովի եւ Բարձր[աբերդի] Բ. Շրջանային ժողովի 70% պիտի յատկացնեն Կ. Կոմիտէին, այսինքն՝ 10.227 ղրշ. ապրանք կամ դրամ:

Խորաձոր[11] ունի 51 խումբ 361 ընկերներով. շրջանը ունի մօտաւորապէս 300-էն աւելի գիւղ, որոնցմէ 40-ը քրտախառն հայ գիւղեր են. քաղաքին մէջ հայ տարրի ազդեցութիւնը բաւական մեծ է: Թուրք-հայ յարաբերութիւնները լաւ են: Ունի բաւականաչափ ապրանք, թէ՛ ժողովրդական եւ թէ կազմակերպական ինքնապաշտպանութեան համար: 909-910 տարեշրջանին մուտք ունեցեր է 24522½ ղրշ. եւ ամբողջ ծախսած է. այդ դրամը յատկացուած է տեղական կազմակերպութեան պէտքերուն եւ ապրանքի գնման ու Կ. Կոմիտէին ոչինչ ուղարկուած է:

Շրջանային ժողովը այս ամէնը նկատի ունենալով որոշեց նկատողութիւն ընել Խորաձորի եւ Արծիւի շրջաններուն՝ կազմակերպական կանոնագրէն շեղելով դրամական եւ ապրանքային ապակեդրոնացում կիրարկելուն համար, եւ որոշեց բոլոր շրջաններէն 70% ըստ որոշման Ե. Ընդհ. Ժողովի գանձել թէ դրամով եւ թէ ապրանքով ու դնել Կ. Կոմիտէի տրամադրութեան տակ:

Ատենապետ՝ ԲԱՐՍԵՂԵԱՆ
Քարտուղար՝ ՍՕՍԱՆՈՒԷՐ

Բարձրաբերդ
10 Յունիս 1910

32.- Ծովափէն – Տրապիզոնէն:

Փաստ. 764-10

Ա 3.– ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՀԱՇՈՒԵԿՇԻՌ ԲԱՐՁՐԱԲԵՐԴԻ

ՄՈՒՏՔ

Լիրա օսմ. 0/3 էն ղրշ. փարա

Ի հաշիւ Արեւելեան Բիւրոյի Ծովափէն ստացուած	25 լիրա	2575
Արեւել. Բիւրոյէն ստացուած (Ռայոն. ժողովին համար)	30 լիրա	3090
907 թուին Գնթունիէն գանձուած իր քով եղած 125 լիրայէն	85 լիրա	8755
		14420

Ծախուած հին ապրանք

Ղսսորդէն. Գեղամի ձեռամբ ծախուած է	5072.75
Բիւրակէն. Նիկոլի ձեռամբ ծախուած է N° 11ի գնէն	412
Վարդգէսի ձեռամբ ծախուած է	2369
	7853.75
908 թուին հանգանակութենէն գոյացած Դաշնակց. բաժինը ստուգուած հանգկ. յանձ. հաշիւներէն	**41511.75**

Երեկոյթ–թատրոն

908 Հոկտ.ին Աբէլեան-Արմէնեանի Դաշնակց. ի նպաստ տրուած	3669 75
909 թուին տեղակ. կոմիտէի ձեռամբ տրուած երեկոյթի զուտ հասոյթ՝	2358 50
909 Դեկտ.ին Իթթիհատի հետ տրուած երեկոյթի զուտ հասոյթ	1837
Ի նպաստ Սարուստանի[33] բանտարկեալներուն երեկ. զուտ հասոյթ	2036
	9901 25

Անդամավճարներ

908 Հոկ. Նոյ. Դեկտ. ամսավճարներ Ծաղկադաշտի շրջանէն	2293
909 յուն. 8 Տերսիմցիի, Վարազդի ձեռամբ գանձուած Դումլիի հաշուէն	587
909 Յունուարէն 910 Մարտ Շաւիղէն Դումլի, Վարազդ, Ռուբէնի հաշուէն	2266.25
908 Դեկտ. 910 Մարտ Ճառագայթէն » » » »	2005.25
» » » » Ղսսորդէն » » » »	3049
» » » » Դղեակէն » » » »	1332.50
910 Մարտ 11էն Յուն. 1 Ծաղկադաշտի շրջանէն Վարդգէսի հաշուէն	1168.75
	12701.75
Ծաղկադաշտի շրջանի Ծովափէն գանձուած Դումլիի, Վարազդի, Ռուբէնի հաշուէն	833.50
	13535.25

Անդամավճարներ

909 Յունիսէն Դումլիի հաշուին ստացուած Ծառաստան եւ Գետափ	269.50
909 » » » » Սմբատաբերդէն	3387.75
910 Մարտին Վարդգէսի » » »	489.25
Դումլի, Վարազդ եւ Ռուբէնի հաշուին Ջրաւէտէն ստացուած	3069
910 Ապրիլ Վարդգէսի հաշուին Կոռուադաշտէն	131.50
910 Յունիս » » Միջնաբերդէն	206
908էն 910 Ապրիլ քաղաքային կոմիտէէն ստացուած Ռուբէնի հաշուին	7600.75
	15156.75
Նուէր Քարսեղեանէ	103
Ծախուած ձիու արժէք	412
	515
Արեւել. Բիւրոյի պահանջը ապրանքի գնէ	1961.50
Վարազդի պահանջը	1489.75
	3351.25
	106242

ԵԼՔ

Կեղ. Կոմիտէի սկսեալ 1908 Յուլիս 11էն 1910 Յունիս 10

լիր. օսմ. 0/3 էն ղրշ. փարա

Դաւիթովին վճարուած	4120
Դուրան ղրկուած Արեւել. Բիւրոյի յանձնարարութեամբ 50 լիրա]	5150
Սալնոյ Ջորի[34] ընկերներէ ղրկուած 15 լիրա	1545
Կովկասահայ բանտարկեալներուն ղրկուած 50 լիրա]	5150
	15965

Դումլիի, Տերսիմցիի, Սարհատի, Վարազդի եւ Ռուբէնի հաշիւներով եղած ծախքեր, գործիչ ընկերներու եւ ճանապարհածախսի, պրոպագանդի, գրականութեան, սուրհանդակի, փոստ հեռագրի, բանտարկեալներու նպաստ, տան վարձք, կառքի եւ ձիերու, ապրանքի նորոգութեան, թուրքերու հիւրասիրութեան, ղրամի վնաս եւ Երուանդի[35] մահուան առթիւ եղած ծախք 58572.50

910 Մարտէն մինչեւ ցարդ 3 ամսուան մէջ նոյն ձեւով Վարդգէսի ձեռամբ ծախսուած է	6151.75
Տեղ. կոմիտէի ձեռամբ Կեղր. Կոմիտէի հաշուոյն եղած ծախք	2385.50
	67109.75

Պահանջներ

Շաւիղէն եւ Ճառագայթէն պահանջ ապրանքի հաշուէն	742
Սարհատէն պահանջ	697.75
	1439.75
Պատրաստ ապրանք ըստ ցուցակի	19867
Կանխիկ ղրամ Կեղ. Կոմիտէին քով	1860.50
	21727.50
	106242
Նոյն հաշուէն զատ Կ. Կոմիտէին քով կը մնայ ի նպաստ կովկասահայ բանտարկեալներուն հաւաքուած	596.50

Ատենապետ ----------
Քարտուղար՝ ՍՕՍԱՆՈՒԷՐ

Բարձրաբերդ
10 Յունիս 1910

33.- Կովկասի եւ Ռուսիոյ համար գործածուած կուս. ծածկանուն:
34.- Պիթլիս-Խլաթի շրջուն կուս. ծածկանունը:
35.- Երուանդը՝ Թոփչեան Եղիշէն է:

Փաստ. 825-34

Արծիւ – Երզնկա

Բ 1.– Հ.Յ.Դ. ԲԱՐՁՐԱԲԵՐԴԻ Կ. ԿՈՄԻՏԷԻՆ

ՅԱՆՁՆԵԼԻ ՇՐՋ. ԺՈՂՈՎԻՆ

Ընկերնե՛ր,

Նախ հարկ կը համարենք կարգով պատասխանել ձեր հարցումներուն.

1.- Նախքան Սահմանադրութիւնը հոս գործած են նախապէս դեռ տասնեակ մը ընկերներ. վերջ ի վերջոյ մնացած են միայն 6-7 հոգի, որք սահմանադրութեան հռչակուելէն անմիջապէս վերջ սկսած են համակիրներու շրջանակն ընդարձակել: Իսկ կազմակերպութեան ամէնէն համայքոտ օրերուն այն աստիճան խուժում ու տաք վերաբերում ցոյց տրուած է դէպի կազմակերպութիւնը,- ինչպէս կը հասնանք իրենց նախորդ տարուոյ տեղեկագրէն,— որ նոյնիսկ Կ. Կոմիտէ մը կազմելու փափաքներ սնուցած են, եւ զոր արծարծած է ընկեր Մուրատ[36]: Ուրեմն եղեր է ժամանակ, երբ 200-300 ընկերներ կան եղեր՝ 60-62 խումբերով, զոր ճչդելու համար ներկայիս գրեթէ օրինական տետրակ չունինք մեր ձեռքին տակ: Ընկերներ Աչոտի, մասնաւորապէս Մուրատի եւ զինուոր Աւոյի[?], Վահանի հոս գտնուիլն ունեցած է անշուշտ իւր օգուտները, թէպէտ պահանջին համեմատութեամբ չեն կարողացած գոհացում տալ:

2.- Ենթակոմիտէներու բաժանում չէ եղած. հետեւաբար ո՛չ անոնց գործունէութիւնն յայտնի է, ոչ ալ թիւը:

3.- Իւրաքանչիւր խումբ 5-12 անդամէ բաղկացած է եղեր. ներկայիս Դով կազմել հրահանգուեցաւ:

4.- Խումբերու զանազանաւորում չէ կատարուած. ատեն մը մարտական-տեռորի խումբ մը կազմած են. միւսները մնացած են սոսկ քաղաքական:

5.- Միութիւններու մասին երբեք չէ խորհուած: Այսօր ինքնաբերաբար արհեստաւորները կը կազմակերպուին հետզհետէ չէզոք հողի վրայ:

6.- Անդամավճարները եղած են կանոնաւորաբար մինչեւ Դեկտեմբեր: Մնացեալներու գանձման հրահանգ տրուեցաւ:

7.- Դրամական հաշուեկշիռները՝ իրենցմէ պատրաստուած, կ'ուղարկենք: Գալով պատրաստի գումարներուն, մօտ ութ ոսկի, հազիւ տեղական ներկայ ծախսերուն կը բաւէ: Հին հասոյթներու ձեր բաժին ցենզը անկարելի է ուղարկել, քանի որ ատոնց դէմ զէնք կայ:

8.- Ընկերական զինական վիճակին մասին կիսկատար ցանկ չունէինք մեր առջեւ. նոր կոմիտէն չուտով կը պատրաստէ եւ կ'ուղարկէ:

9.- Քաղաքացիներ որչափ ալ բաւական զինուած, բայց նկատի ունենալով բանակի կեդրոնավայր ըլլալը, երբեք գոհացուցիչ չէ: Գիւղերը չափազանց թոյլ են:

Երիզայի տնտեսական դրութիւնը, վերջին տարիներուն չափազանց սղութեանց պատճառաւ՝ շատ ինկած է. այնպէս որ տեղական զինումը մեծ զոհողութիւններ կը պահանջէ:

10.- Տրապիզոնի հաշուէն հոն կը մնան երկու սիւրմէլի, մէկ թապլասըզ մոսին եւ մի ուրիշ հրացան, որոնք նոր կոմիտէին տրամադրութեան տակ են:

11.- Գալով կուսակցական յեղափոխական գործունէութեան, ասոնք ճչդելը շատ դժուար է, քանի որ հարկ եղած տետրակները գոյութիւն չունին: Ընդհանուր առմամբ գոհացուցիչ կրնանք նկատել, սակայն ո՛չ թէ գործունէութեան մը արդիւնքը համարելով, այլ նկատի ունենալով տեղական ժողովուրդի այս ուղղութեամբ ունեցած լաւ տրամադրութիւնները:

«Դրօշակ»ի 30 օրինակի բաժնեգիններն արդէն ուղարկուած է նախորդ կոմիտէին, հետեւաբար հոս ուղղակի կու գայ:

Վերի պատասխաններէն արդէն կարելի էր որոշ եզրակացութիւն մը կազմել նախորդ կոմիտէի մասին: Սակայն ընկերներէ եւ խումբերէ ստացած ըլլալով շատ մը բողոքներ կոմիտէին մասին, կ'ամփոփենք տասը կէտերու մէջ:

1.- Ղեկավար ընկերներն ըլլալով հանդերձ մտաւորական գոհացուցիչ զարգացում ունեցողներ, երբեք չեն աշխատած իւրացնել կանոնագիրը, ծրագիրը եւ կազմակերպութեան պատմութիւնը, եւ նոյնիսկ ձեռնարկած են տեղական ծրագիր կազմել, իսկ ներքին կանոնագրին մէջ դրած են արտառոց օրէնքներ:

Օրկ. խմբապետական ժողովը պիտի որոշէ տեռորը եւն:

2.- կազմակերպութիւնը իւր գաղափարական բարձրութեան վրայ դնելու համար, շատ թոյլ ջանքեր եղած են:

3.- Ատենագրութիւն, հաշուական, կահերու եւ զինական, քոքիի տետրակ պահած չեն. մինչդեռ մօտ 750 լիրայի չափ գործառնութիւն մ'ըրած են, եւ վարողները բոլորն հաշիւ պահելու ընդունակ մարդիկ են:

10.- Խմբական դաստիարակութեան մասին երբեք մտածուած չէ, եւ եռեւէ եղած չեն խմբական ժողովներու կանոնաւոր գումարման:

Այս ամբաստանող կէտերը յանձնելով ընկերներու ուշադրութեան, կը պահանջենք խղճմտօրէն նկատի առնել երկուստեք եղած բացատրութիւնները, ըստ կանոնագրի տրամադրութեան հարկ եղածը տնօրինել:

Ընկերական բարեւներով
Ի դիմաց Հ.Յ.Դ. Արծիւ կոմիտէի
ԱՐԾԻՒ

կը հաստատենք. Ընկերք կոմիտէի
[Մտորագրութիւններ]
ԳԵՂԱՄ, ՓԱՑԼԱԿ, ԹԱՓԱՌԱԿԱՆ,
ԲԱԳՐԱՆԴ, ՄՀԵՐ

Օրինաւոր ըլլալը խմբապետական ժողովի կողմէ կը հաստատեմ:

Ի դիմաց Խմբապետական ժող.
Բ. Ատենադպիր՝ ԱՐԹՕ, Բ. Ատենապետ՝ ՀԱՄՕ

25 Մայիս 1910
Երզնկա

36.- Սեբաստացի Մուրատն է (Խրիմեան):

Փաստ. 825-35

Ջրաւէտ – Դերջան

Բ 2.– Հ.Յ.Դ. ԲԱՐՁՐԱԲԵՐԴԻ ԲՄ ՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ԺՈՂՈՎԻՆ

Ընկերնե՛ր,

կենտր. կոմիտէի հրահանգի համաձայն չրջանիս 2ռ Շրջանային ժողովը գումարուելով՝ յետ կարծեաց փոխանակութիւններու մեզ հաղորդուած օրակարգի մասին հետեւեալ կարծիքները տուաւ.

I – Կազմակերպական.–

1.- Ջրաւէտի չրջանի մէջ գոյութիւն ունի մինչեւ ցարդ քաղաքական 3 միութիւն.

2.- Թէեւ մարտական խումբեր քանի տեղ կազմակերպուած են՝ բայց հակառակ Տեղ. կոմիտէի խնդրանքին՝ կենտ. կոմիտէն զինավարժ մը չղրկեց զանոնք վարժեցնելու, որով մարտական խումբ չկայ չրջանիս մէջ. չրջանիս բոլոր ընկերներու համար զինավարժ մը հարկաւոր է. նոյնպէս բոլոր չրջաններու համար հարկաւոր է (եւ արդէն այդ նպատակաւ չէ՞ր որ Դաշնակցութիւնը հարիւրի մօտ զինավարժներ հասցուց Պուլկարիոյ մէջ. ո՞ւր մնացին ատոնք)։

3-4-5.- Արհեստակցական, գիւղացիական, արտադրողական եւ սպառողական միութիւններ ու խանութներ չկան չրջանիս մէջ, սակայն ամենակարեւոր հարցեր են ասոնք. ի նկատի ունենալով ժողովուրդին նիւթապէս ինկած վիճակը՝ եւ համոզուած ըլլալով թէ աշխատաւոր ժողովուրդը անխիղճ վաչխառուներու, հարըստահարողներու, չարչիներու ճեռքէն միմիայն կոոպերատիւ ճեռնարկներով միայն կարելի է ազատել՝ ուստի ժողովս համաձայն է, որ գիւղերու մէջ ամէն տեղ քաղաքական խումբերու անունը գիւղացիական միութեանց փոխուի. ընդհանուր եկամուտէն առ առաւելն հարիւրին 20 % քան իսկ նուազագոյն =10ը տոկոս տրուի կազմակերպութեան. հաւաքուած գումարները առ այժմ ապակեղրոնացումով մնայ ամէն մի գիւղի մէջ որպէսզի հաստատուին փոքրիկ դեղարաններ, գրադարան, ընթերցարաններ, բնակիչներու կուլտուրային ծառայեցումի, հողագործական գործիքներ բերուին, մեղուաբուծութեան, թռչնապահութեան, կաթնատնտեսութեան, պարտիզպանութեան զարկ տրուի, խումբերու մէջ մնայուն պրոպագանդիստ, ինքնապաշտպանութեան գործիքներ եւ ուրիշ բարենպատակ միջոցներու գործածուին առ այժմ ապակեղրոնացումով, իսկ հետզհետէ անդամների եւ խմբերի մէջ այս գաղափարները հասունանալուն՝ ընդհանուր ֆոնտի վերածել կենտրոնացման սիստեմով։

II – Շրջանիս մէջ նոր բաժանման կարիք չկայ. միայն ներփակ է չրջանիս ընդհանուր խումբերու ցանկը եւ նոր ընտրուած Տեղ. կոմիտէի անունները. կը խնդրուի վաւերացնել նոր կոմիտէն։ Մամուլին քաղաքական մեծ գործօն ոյժ մը լինելը ակներեւ է։ Դրօշակ եւ Ազատամարտ պաշտօնական օրգաններէն զատ Դաշնակցութիւնը ոյժ տալու է տեղական մամուլին, եւ աշխատելու է զանոնք Դաշնակցութեան տրամադրութեանը տակ առնել, սակայն պայմանաւ որ «կազմուի վերահսկող մարմին մը» զեղծումներու տեղիք չտալու համար։

«Ճառաջ»ը մեծ ծառայութիւն մատուցած է, բայց մեր կարծիքն է որ ուղղակի Դաշնակցութեան հաշուոյն ըլլայ. եթէ ոչ մենք չենք աշխատիր անոր տարածուելուն։

Դրօշակ եւ Ազատամարտ եթէ ընդունին ապառիկի դրութիւնը՝ մենք կ'աշխատինք անոնց տարածուելուն չրջանիս մէջ. միւս թերթերուն հետ մրցման համար այդ զոհողութիւն ըլլալու է։ Քանի որ առայժմ գիւղերու մէջ քաղաքական գործօն խումբի կազմակերպութեան սիստեմը կը չարունակուի եւ ղեռ գիւղացիական միութիւնները ընդունուած չէ, Շրջանային ժողովը մեր չրջանի համար որոշեց, որ իւրաքանչիւր անդամ պարտադիր ամսական վճարէ նուէր մը եւ այդ նուէրներու հասոյթին հարիւրին 25 տոկոսը կեդրոնին իսկ 75ը տեղական պէտքերու յատկացուի, քանի որ տեղական պէտքերը չա՛տ չա՛տ են, իսկ եթէ կենտրոնը աւելի տոկոս պահանջէ՝ այն պարագային մեր պատգամաւորները ազատ են տոկոսը բարձրացնել պայման դնելով որ կենտրոնը ստանձնէ իր հաշուոյն պրոպագանդիստ ուղարկել. չրջանը ի վիճակի չէ վարձրատրելու զանոնք։

Ինքնապաշտպանութիւն.–

1. Ինքնապաշտպանութիւնը հարկեցուցիչ ըլլալուն՝ ժողովը որոշեց չրջանիս մէջ բարեկեցիկներուն անպայման, թէկուզ բռնութեամբ զինելու իրաւունք տրուի կոմիտէներու։ Կենտրոնական կոմիտէն միջոցներ գտնէ չրջաններու զէնք հայթայթելու աժան եւ լաւ տեսակէն։

2. Շրջանիս մէջ, համայնական զէնքեր չկան։

III – Թուրք, քիւրտ եւ խառն կազմ եւ յարաբերութիւն.–

1. Ի նկատի ունենալով մեր հարեւան թուրք եւ քիւրտ ազգերու անվստահելիութիւնը, յետամնաց վիճակը, ֆանատիկութիւնը, կարող գործիչների պակասը՝ անյարմար կը գտնենք չրջանիս մէջ խառն կազմակերպութիւնները, գիւղացիական եւայլնի.

2. Թուրք, քիւրտ եւ հայ կուսակցութիւններու հետ համերաշխութեան կապեր հաստատել. չրջանիս մէջ իթթիհականները լոկ անուանական են, անդամները բուրժուաներէն եւ կառավարական պաշտօնեաներէն են. իթթիհատներու վերակազմութիւնը. խառն պրոպագանդիստներ ղրկել ազգերու համերաշխութեան համար։

3. Զրկուած եւ հարստահարուած աշխատաւոր ժողովուրդին դատը պաշտպանելու համար ստիպուած ենք յաճախ կառավարութեան դիմել. դատարանի մէջ կալուածատէրերը միշտ դատը կը շահին. կարեւոր է Դաշնակցութիւնը ունենայ իր ներկայացուցիչը ըստ օրինի պաշտպանելու զրկուածներու իրաւունքը դատարանի մէջ։ Օրէնագէտ ներկայացուցիչ եւ Դաշնակցութեան պաշտօնապէս ճանաչուած։

IV- *Շրջանիս մէջ մերայնոց %ին 2 տոկոսը զրագէտ հազիւ կայ. մտաւորապէս եւ գաղափարով չատ ետ մնացած ենք. զարգացման համար կուլտուրային ետանդուն զարկ տալու է, սակայն անհատական եւ համայնական ճեռնարկ չկայ եւ չի կարելի յաջողութիւն գտնել. Դաշնակցութեան միջամտութիւնը եւ հովանաւորումը անհրաժեշտ է կուլտուրական հիմնարկութիւնների համար։*

V – Հողային խնդիր.–

Բնակչութիւնը չատնալով հողը անբաւական էր, իսկ վերջին տարիներս հողագործին հողին ¼ը բռնի գրաւուած է

¼ը Պանքայէն գրաւուած

¼ը Փոխառութեանց փոխարէն եւ ծախուած է խիստ չնչին արժէքով։

Գրաւուած է աննչան գնով, չարեկ, ֆայիզ. բաղադրեալ տոկոս բարդուելը են ժողովուրդին վրայ։ Հող չունի, պարտական մնացած է։ դատարաններու եղած դիմումները անօգուտ եղած են ու կ'ըլլան. առանց ազգի ու կրօնի խտրութեան հարստահարուած հայ, թուրք եւ քիւրտերու հողային խնդրին պաշտպան կանգնելու եւ միջամտելու. անհատական ջանքեր չեն զօրեր։

Արտաքոյ օրակարգի մեր առաջարկութիւնները թէեւ չատ են բայց մեր պատգամաւորները իրազեկ գաւառի վիճակին՝ կարող են առաջարկներ դնել, ինչպէս, կառավարական պաշտօնեաները փոխել խղճամիտներով, հնչակեաններու հետ չրջանիս մէջ համերաշխութիւն, կրօնա-ազգային խնդիրներու կարգադրութիւն, բռնակալ-հարստահարիչներու տապալում, գաւառիս մէջ տեղի ունեցած ոճրագործութեանց քննութիւն եւ պատիժ, եւայլն եւայլն։

Շրջանային ժողովը սոյն պատասխան-կարծիքներով միասին կ'ուղարկէ իր պատգամաւորները, ամբողջ կազմի ցուցակը, դրամական ու զէնքի հաշիւները. ասոնք վաւերացուելու են չրջանիս Տեղական կոմիտէին։

Ի դիմաց Ջրաւէտի 2ռ Շրջանային ժողովին

Քարտուղար՝ ՊՕՂՈՍ ՄԻՐԻՔԵԱՆ
Նախագահ՝ ՇՐՋԻԿ

1910 *Մայիս* 26
Ջրաւէտ

Փաստ. 764-4

Միջնաբերդ – Բաբերդ

Բ 3.– ՊԱՏՃԷՆ ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՄԻՋՆԱԲԵՐԴԻ ՇՐՋԱՆԱՅԻՆ Ա. ԺՈՂՈՎԻՆ

1910 Մայիս 22՝ Շաբաթ, եւ 23 Կիւրակէ

Ներկայացուցիչները՝

1. Նախագահ՝
ընդհանուր ներկայացուցիչ Միջնաբերդի Սեպուհ[8]
2. Տեղ մարմնէն[37] ներկայացուցիչ
Ա. Յ. Քիւրքճեան
3. Տեղ. մարմնէն փոխ-գանձապահ Ս. Գումրիեան
4. » » Բ. տասնեակի՝
գանձապահ Տ. Շէհրանեան
5. *Արթուն-Ազատ գիւղէն* *Բ. Աբիկեան*
6. *Հանքավայր գիւղէն* *Ա. Սիմոնեան*
7. *Սակական գիւղէն* *Խ. Ներսէսեան*
8. *Բարիզ գիւղէն* *Մ. Մաճկլեան*
9. *Մանչաւեր Քարոտ գիւղէն*
10. *Գետակ գիւղէն* *Գրիգոր Պօղոսեան*
11. *Սառնապատ գիւղէն* *Մ. Խաչատուրեան*
12. *Ենթամնայ գիւղէն* *Պօղոսեան*
13. *Վիշապ գիւղէն* *Ս. Սուքիասեան*

Իսկ հրաւիրագիր ստացող L. K. X. *Քար գիւղերու ներկայացուցիչները չժամանեցին։*

Օրակարգ

1.- *Ինքնութիւն եւ հաստատութիւն գիւղական ներկայացուցիչներու*
2.- *Գիր՝ Քարավրակէն*
3.- *կեդր. կոմիտէի հրաւիրագիրը եւ օրակարգը*
4.- *Ընտրութիւն պատգամաւորի*
5.- *Առաջարկներ*
6.- *Որոշումներ Տեղ. կազմին յատուկ*
7.- *Ենթակոմիտէի հարց*

Որոշումներ

1.- *Հետզհետէ մինչեւ գիշերուան ժամը չորսը՝ հասան քաղաքէն Տեղ. մարմնոյն կողմանէ երեք ներկայացուցիչներ, որոնք նախագահութեամբ ընկեր Սեպուհի բացին Շրջ. Ա. ժողովը եւ հանեցին ինն գիւղերու ընկեր ներկայացուցիչներու վկայագրերը աչքէ անցնելէ յետոյ՝ օրինաւոր գտնելով զանոնք, ժողովը բացուած հռչակեցին. միայն Հանքավայրի ներկայացուցիչ ընկեր Անդրէաս՝ վկայագիր բերած չլինելով, Ա. Նիստին իբր ունկնդիր ներկայ գտնուեցաւ, մինչեւ որ առաւօտ հասաւ գիւղին ընկերներու պաշտօնական վկայագիրը։*

2.- *Ժողովս կարդաց Քարավրակի ընկերներուն մէկ գիրը, որոնք ներկայացուցիչ, տեղեկագիր եւ ամսեվճար չղրկելնին կ'ուզէին արդարացնել ինչ-ինչ առարկութիւններով, որոնք կը վերաբերէին հին ու նոր խընդիրներու. ժողովս այս առթիւ լսեց Միջնաբերդի Տեղ. կ.-ի ներկայացուցիչ ընկեր Պարոյրի բացատրութիւնները, ըստ որում անոր ծանօթ էին նոյն խնդիրները եւ անձամբ այցելած էր վերջերս նոյն գիւղը տեղեկագրերու առթիւ. ժողովս գիտակ քարավրակցիներու բռնած ուղղութեան՝ լսելով ընկեր Պարոյրի բացատրութիւնները, լիովին համոզում գոյացուց թէ անոնք կը ստեն յայտնապէս, երբ կ'ըսեն թէ իրենց մէկ վճարումին փոխարէն ընկալագիր չեն ստացած. բացարձակապէս կ'ուրանան այն բարոյական եւ նիւթական օժանդակութիւնները, զորս կարգ մը ընկերներ եւ բաբերդցիներէ ոմանք չզլացան անոնց բանտարկութեան միջոցին եւայլն եւայլն։*

Ժողովս իր ցաւը յայտնելով Քարավրակի ընկերներու սխալներուն եւ մոլորումին առթիւ, որոշեց որ պատշաճ պատասխանը տրուի ընկեր Սեպուհի կողմանէ եւ խստիւ պահանջուի անոնց հին ու նոր հաշիւները։

3.- *Այնուհետեւ ժողովս կարդաց Բարձրաբերդի կ. կոմիտէին 1910 Ապրիլ 30 թուակիր շրջաբերական գրութիւնը, որով ծանուցանելով թէ Շրջ. Բ. ընդհ. ժողովը պիտի գումարուի Յունիս 1ին եւ փակուի 8ին, կը հրաւիրեն Տեղ. մարմինը ղրկել երկու պատգամաւոր կամ աւելի՝ ըստ թուոյն. կ. կոմիտէն մի առ մի կը թուէր այն պայմանները, զորոնք կատարած ըլլալու է Տեղ. մարմինը։*

Ըստ սոյն հրահանգ-հրաւիրագրի՝ թէեւ մեր շրջանը իրաւունք ունէր երկու պատգամաւոր ղրկելու՝ մէկը Տեղականին եւ միւսը շրջանի կողմէ, սակայն նկատի առնելով նիւթական դժուարութիւնը, որուն հանդէպ կը գտնուի Տեղ. մարմինը, ժողովս որոշեց ճամբել մի շրջանային պատգամաւոր՝ Տեղ. մարմնոյ ձայնն ալ տալով անոր։

Ուստի միաձայնութեամբ ընտրուեցաւ ընկեր Սեպուհ, որուն երթեւեկի ծախք սահմանեց (3) *երեք ոսկի։*

4.- *Ապա ձեռք առնելով կ.կ.ին ղրկած օրակարգը՝ սկսաւ վիճաբանութեան դնել բոլոր խնդիրները ու հետեւեալ եզրակացութեան յանգեցաւ*[38].

37.- Տեղական մարմինը՝ Բաբերդ քաղաքի կոմիտէն է: Մնացեալ բոլոր տեղանունները կուս. ծածկանուններ են։

38.- Արդարեւ ստորեւ քննարկուած հարցերը կը հետեւին Կեդր. Կոմիտէի ուղարկած օրակարգին: Տես էջ 271:

I – *Հարցը պատկանելով Շ. ժ[ողով]ի նախնական գործողութեանց, անցաւ երկրորդին։*

II – [*Կազմակերպական*].– *Շրջանիս մէջ ցարդ գոյութիւն ունեցած են մարտական խմբեր միայն ինքնապաշտպանութեան հողին վրայ։ Ուրիչ կազմակերպական ոչ մի խումբ գոյութիւն չունի։ Այսուհանդերձ ակնարկուած միութիւնները օգտակար եւ անհրաժեշտ լինելով՝ անոնց իւրաքանչիւրին յատուկ կանոնագրութիւններ կարեւոր են յառաջիկայ տարեշրջանին հետզհետէ կազմակերպելու համար։*

Իւրաքանչիւր շրջանի յատուկ մի ազատ ընկերի եւ պրոպագանդիստի ներկայութիւնը օգտակար եւ անհրաժեշտ լինելով հանդերձ, առ այժմ Միջնաբերդի շրջանին համար հարկեցուցիչ չէ ինչ-ինչ պատճառներով։

Ժողովս միաձայնութեամբ ընդունեց որ կազմակերպուած գիւղեր անպայման բաժանորդագրուին Դրօշակ ամսաթերթին՝ առանձինն վճարելով բաժնեգինը. այս մտօք, որոշեց առ այժմ արտօնել պատգամաւորը, որպէսզի 1 օրինակ յանձնարարէ Կ.կ.ին միջոցաւ։ Ժողովս ընդունելով նաեւ Ծառայ եւ Ազատամարտ թերթերու կարեւորութիւնը, որոշեց այժ տալ նաեւ անոնց ծաւալումին, որք պիտի նպաստեն կուսակցութեան ընդգրկած սկզբունքներուն տարածումին։

III – *Ինքնապաշտպանութիւն*.– *Ընկեր Սեպուհ նկատեց որ քանի դեռ ժողովուրդը գիտակցութիւնը չունի ըմբռնելու այս հարցին ստիպողականութիւնը, հարկ է որ կազմակերպութիւնը դեռ մի որոշ ատեն հսկէ այս գործին, եւ պարտաւորէ ժողովուրդը, որպէսզի ինքնապաշտպանութեան գործիքներ գնած ատեն՝ ստիպուի ցոյց տալ կազմին հմուտ մէկ ընկերին, երկրորդ՝ կազմը ստանձնէ վարժեցնելու հոգը. ընկերներէ ոմանք ալ մէջ բերին ոչ-կուսակցականներու եսը՝ այս հարցին մէջ, որոնք չեն զիջանիր խորհրդակցութեան. դարման մը պահանջեցին. ուրիշներ ընդունելով ընկեր Սեպուհի տեսակէտը՝ իբր դարման մէջ բերին սերտաշահելու դրութիւնը, մինչեւ որ անոնք գան գիտակցութեան, ու վերջապէս միաձայնութեամբ քուէարկուեցաւ սա բանաձեւը.*

«Որ՝ մեր ժողովուրդը դեռ չէ եկած այն ինքնագիտակցութեան, որով ինքնին գիտնայ ինքնապաշտպանութեան կարիքն ու միջոցները. այդ ի նկատի ունենալով,— հայ բազմաչարչար ազգին գոյութեան եւ Օսմ. սահմանադրութեան պահպանման հետ կապ ունեցող այսպիսի ամենակենսական գործը չարունակէ իր ձեռքին մէջ պահպանել առժամապէս՝ Դաշնակցութիւնը, ինք ստանձնէ զէնքերուն ընտրութիւնը, դասաւորումն ու վարժեցնելը, ապա միայն ժողու ժողովրդեան»։

– Մնայուն զինական ֆոնտ մը կազմելու հարցը ժողովը նոյնպէս նկատեց խիստ կենսական եւ որոշեց իր բոլոր ուշադրութիւնը նուիրել անոր՝ զայն կազմելու համար փոխառութեան ճեւի տակ. միայն այս պահուս որովհետեւ ժողովուրդը տնտեսական չատ արգահատելի վիճակ մը ունի, այդ ձեռնարկը Միջնաբերդի շրջանիս համար որոշեց յետաձգել կալոցին՝ գիւղ թէ քաղաք այս մտօք փոխառութիւններ կնքելու համար։

IV – *Թուրք եւ քրտական յարաբերութիւններ*.–

1.- *Ժողովս ազգերու համերաշխութեան տեսակէտով օգտակար կը նկատէ գիւղացիական եւ արհեստակցական խառն խմբերու կազմութիւնը եւ համաձայն է աստիճանաբար գործել այդ հողի վրայ, իսկ Դաշնակցութեան դրօշին տակ քաղաքական եւ մարտական խառն խումբերու կազմութիւնը առ այժմ կանխահաս կը նկատէ։*

2.- *Հարցին պատասխանը վերեւ պարզուած է։*

3.- *Ժողովս կ'ընդունի ամէն պարագայի մէջ համերաշխ գործակցութիւն այն ամէն քաղաք. կուսակցութեանց հետ՝ ըլլայ իթթիհատական կամ հնչակեան եւայլն, որոնք արտօնուած են Օսմ. կառավարութեան կողմանէ եւ որոնք իրենց կէտ նպատակի ընտրած են Օսմ. սահմանադրութեան եւ օսմ. կայսրութեան հողային ամբողջականութեան անվթար պահպանումը, ինչ որ է արդէն Հ. Յ. Դաշնակցութեան ծրագիրն ու նպատակը։*

Միմիայն՝

1. *Ժողովս համերաշխութեան տեսակէտէն էական կը նկատէ որ իւրաքանչիւր շրջանի մէջ կուսակցութեան եւ իթթիհատի Տեղ. մարմիններուն կողմանէ մէկ մէկ լիագօրներ ճանչնան զիրար եւ հասարակական հարցերու մէջ իրենց կուսակցութեանց անունով ի հարկին բանակցին իրարու հետ՝ միշտ Տեղ. մարմնոյն գծած չաղղովը եւ անոր հաւանութեամբը։*

2. *Նոյնպէս ժողովը յոյժ բանաւոր եւ էական կը նկատէ անպատճառ Հնչակեան կուսակցութեան հետ սերտ յարաբերութեան մէջ գտնուիլ եւ երկու կուսակցութիւններէն կազմուած՝ ունենալ մի խառն մարմին, ուր լուծուին կուսակցական եւ հասարակական խնդիրներ՝ համերաշխութեամբ։*

3. *Օրինական ամէն միջոց ի գործ դնել օրինական ճամբով՝ դիմումներ տեղ. կառավարութեան, կուսակալութեան, կեդր. կառավարութեան, կուսակցութեան վերին մարմիններուն, մամուլին — արգիլել տալու համար որեւէ չարժում — քրտական, ազատական, կամ այլ անուան տակ — որ կը սպառնայ վնասել Օսմ. սահմանադրութեան եւ կամ Օսմ. քաղաքացիներու կեանքն ու ինչքը եւ խաղաղիկ զարգացումը վտանգելու բնոյթն ունի. այս հարցին մէջ կարելի է մտցնել վաչխառուներու դէմ նոյն օրինական միջոցներով պայքարելու հարցը, որոնք օսմանցի աչխատաւոր դասակարգին ցեցն ու պատուհասներն են դարձած։*

V — *Կրթական-կուլտուրական*.— *Նկատելով որ հայ ժողովուրդը մեծամասամբ տակաւին զուրկ է գիտակցութենէ եւ ազգ. կուլտուրական գործը եւս դեռ մխիթարական վիճակ մը ունենալէ հեռու, մանաւանդ գիւղերը, ժողովս կ'ընդունի ոչ-կուսակցական հողի վրայ կամ կողմնակի կերպով ջերմապէս աջակցիլ ազգ. կրթական-կուլտուրական զարգացման՝ ստուարացնելու համար կրթական ամէն կարգի հաստատութիւնները եւ առողջ դաստիարակութիւն մը տալու նոր սերունդին՝ գիտակցութեան բերելով նաեւ երիտասարդութիւնը։*

Նոյնպէս հնարաւոր աստիճանի աջակցիլ Միացեալ ընկերութեանց ստանձնած գործին արդիւնաւորութեան։

Պետական ուղղակի հսկողութիւնն ու միջամտութիւնը՝ ըստ մեզ՝ հակառակ լինելով ազգերու ազատ զարգացումին՝ երբեք կարելի չէ ընդունիլ, իսկ կրթական գանձէն ազգերու թւոյն համեմատութեամբ՝ նպաստ ստանալու իրաւունքը բնաւ չանտեսել։

2.- *Ջանալ որ կուսակցութիւնը անուղղակի կերպով ամէն գիւղի մէջ ունենայ իր գրադարանը, պայմանաւ որ գործը լինի համայնական։*

VI — *Հողային հարց*.— 1.- *Ժողովս պարտք կը համարի ուղղութիւն տալ հայ գիւղացիութեան օրինական ճամբով վերստանալու համար իր բռնի գրաւուած հողերը։ Նոյն իսկ կ'ընդունի որ եթէ հնար է ուղղակի, եթէ ոչ՝ կողմնակի միջոցներով դիմումներ ընէ կառավարութեան վերստանալու համար իրաւազուրկներու խլուած իրաւունքը։*

Ժողովս պատշաճ կը նկատէ իր միջնորդութիւնը չխնայել այն պարագաներուն մէջ, երբ համեմատաբար նուազ գնով ծախուած հողերը վերստին ետ առնել կ'ուզեն ծախողները. միջնորդութիւնը լինելու է գնողին եւ առնողին միջեւ, որպէսզի երկուստեք դատական ծախքերէ ազատին եւ համերաշխութիւնը չխախտի երկու դասակարգին միջեւ։

2.- *Նոյն վերաբերումն ունենալ քիւրտ եւ թուրք գիւղացիներու բռնի գրաւուած հողերու մասին, ըստ որում Հ. Ց. Դաշնակցութիւնը անխտիր բոլոր կեղեքուած եւ իրաւազուրկ տարրերու իրաւունքներուն պաշտպանութեան կուսակից է։*

Առաջարկները

1.- *Միջնաբերդի Տեղ. կոմիտէին յատուկ կնիքը, զոր ընկեր Մարալ երկու տարի առաջ Բարձրաբերդ փոխադրած է, յանձնել մեր պատգամաւորին եւ իրաւունք տալ Միջնաբերդի Տեղ. կոմիտէին՝ անոր գործածութեան համար։*

2.- *Որպէսզի հայ զինուորներուն բարոյականին ու մտաւոր զարգացման մասին կուսակցութիւնը մօտէն հսկողութիւն կատարէ, նպատակայարմար կը գտնենք նախ քան անոնց զօրակոչը, զանոնք առնել կուսակցական շարքերու մէջ։*

3.- *Ե. Ընդհ. Ժողովոյ մէջ յատկապէս չեշտուած լինելով Օսմ. կայս. երկիրներու անբաժանելիութեան եւ ամբողջութեան պահպանութեան մասին Հ. Ց. Դաշնակցութեան յանձնառութիւնն ու պարտականութիւնը, ժողովս կ'առաջարկէ խիստ բողոք բառնալ կրետացիներու ապստամբութեան դէմ, որոնք կը միտին վերջապէս անջատուիլ եւ ոտնակոխ ընել Օսմ. պետութեան գերիշխանութեան դարաւոր իրաւունքը։*

Որոշումներ Տեղ. կազմին յատուկ

Ա.- Ժողովս կ'որոշէ որպէսզի Տեղ. կոմիտէն իր ընդհ. հաշիւները ներկայացնելով հանդերձ կ. կոմիտէի Շ. ժողովին, յաջորդ նիստին բերէ զայն նաեւ Շրջ. ժողովիս։

Բ.- Ժողովս գործերու արագ լուծման եւ կանոնաւորութեան համար որոշեց միջոցներ ձեռք առնել ընկերներու թիւը ստանալու. մնացեալ գիւղերը եւս կազմակերպելու համար չրջանս բաժնել հինգ ենթակոմիտէներու։

Ա.- Ենթակոմիտէ — քաղաքի չրջան

Ա.- Քաղաք, Ախուծկայ, Խայէք, Մալասայ, Ջահմանց,

Բ.- Վարզահանի չրջան.— Վարզահան, Երկի, Պալախոռ, Օձտեղ, Գրզի, Նիվ, Թոմնայ, Փնջրկայ եւ Խնծաւերակ։

Գ.- Քարավրակի չրջան.— Քարավրակ, Հնտէ, Ս. Թորոս, Սարաճուղ

Դ.- Քսանթայի չրջան.— Քսանթայ, Բլուր, Բլրակ, Րուշտի.

Ե.- Լսոնքի չրջան.— Լսոնք, Րումէլ, Ալմչկայ, Աւերակ, Կիվ, Խուփս եւ Սղրճի։

Ժողովս սկզբմամբ ընդունելով սոյն ենթակոմիտէներու կազմակերպութեան անհրաժեշտութիւնը, վերջնական կազմակերպութիւնը կը յետաձգէ ընկեր պատգամաւորի վերադարձէն յետոյ։

Շրջնանային երկրորդ ժողովը պիտի գումարուի ընկեր Սեպուհի անմիջապէս վերադարձին՝ մի պատշաճ գիւղի մէջ։

Ներկայացուցիչներ Տեղ. կոմիտէին
Ս. ԳՈՒՄՐԻԵԱՆ, ՏՐԴԱՏ ՇԷՀՐԱՆԵԱՆ,
Ա. Ց. ՔԻՒՐՔՃԵԱՆ

Ընդհ. ներկայացուցիչ, Նախագահ՝ ՍԵՊՈՒՀ

ՄԻՋՆԱԲԵՐԴԻ ԽՄԲԵՐ

Անուն	Խմբեր	թիւ	թուական		վճարք	պարտք
Կեդրոն	Տեղ. մարմին	4	1909 Հոկտ.			
	Ա. Հրայր խումբ	8	1909 Օգոստ.		313	30
	Բ. Կայծակ »	10	» »			
	Գ. Փոթորիկ »	5	» Նոյեմ.			
Հողակոյտ գիւղ՝	գործադիր	7	1909 Օգոստոս			
	Ա. Արծիւ խումբ	10	» »			
	Բ. Ռումբ »	10	» »		–	480
	Գ. Թոփչեան »	10	» »			
	Դ. Սեպուհ »	7	1910 Ապրիլ			
Հանքավայր	Ա. Սեպուհ »	10	» Մայիս	}		
	Բ. Կայծակ »	9	» »	} երկամսեայ	37	–
Բարիզ	Ա. Կայծակ »	16	» »	միամսեայ	19½	–
Քարուտ	Ա. Կարկամեալ [?]	10	» Ապրիլ	երկամսեայ	21	–
Սակական	Ա. Կայծ »	8	» Մայիս	»	15	
Ենքամնայ	Ա. Արարատ »	7	» »	}		
	Բ. Լոյս աղբիւր »	7	» »	} »	15½	–
Արթուն-Ազատ	Ա. Նորագանձ »	9	» Ապրիլ	}		
	Բ. Թռչուն »	10	» Ապրիլ	} »	60	–
	Գ. Եռաստղ »	8	» »	}		
	Դ. Նուիրակ »	8	» »	}		
Սառնապատ [?]	Ա. Կայմ »	11	» Մայիս	}		
	Բ. Մարալ »	11	» Մայիս	} միամսեայ	22	244 հիմնէն
Գետակ	Ա. Դիմաքսեան »	10	» »	}		
	Բ. Վարդգէս »	10	» »	} երկամսեայ	40	765 հիմնէն
Թագ գիւղ	Գործադիր »	11		}		
	Ա. Սեպուհ խումբ	10		}		
	Բ. Արծիւ »	10	1910 Մայիս	}	41	859 հիմնէն
	Գ. Ակնունի »	10		}		
Վիշապ	Ա. Սեպուհ »	10	» »		20	10
Հերոս[1]	Գործադիր »	4				
	Ա. Մրրկող (մարտական)	11				
	Բ. Ծախիչ »	15				
	Գ.	15		}		
	Դ.	15		}		840 հիմնէն
	Ե.	18				
	Զ.	10				
Լոյս[2]	ենթադրաբար	40	հիմնէն կազմակերպուած			342 հիմնէն
		395			804¼	3570

Տեղեկագիր եւն. տալ մերժած ընդլալով եւ սակայն խմբին գոյութիւնը ակներեւ լինելուն սոյն ցանկը կը քաղենք 1908 Ապրիլ 6 թիւ մեր արձանագրութենէն՝ հին Տեղ. մարմնոյս կողմէ կազմակերպուած նախ] քաղ] Սահմանադրութիւնը։

Դիտողութիւն

1.- Այս գիւղը՝ Քարավրակ՝ զուտ հայաբնակ՝ ամէնէն մեծն է շրջանիս մէջ.— նախ քան Սահմանադրութիւնը անգոյ պարտք մը պահանջող լազերու լաւ ծեծ մը կը քաշելէ եւ անոնց զէնքերը առնելէ վերջ վտարած են, զէնքերը յանձնեցին վերջը, բայց այլեւս ազատեցան լազերու անիրաւութիւններէն։ Վերջին անհնազանդութիւնին Մ. Ս.ի թելադրութեամբ է՝ համագիւղացի լինելուն։

2.- Այս գիւղը՝ Լսոնք՝ ինչպէս ըսած ենք մեր տեղեկագրին մէջ, հիմնէն կազմակերպուած է բայց այցելութիւններ նուազ ըլլալուն՝ որեւէ թիւ չեն հաղորդած ցարդ, զուտ հայաբնակ է, ինքնապաշտպանութիւնը բաւական գոհացուցիչ. ասոնք անցեալ տարի երկու ամսական վճարած են, ինչպէս պիտի տեսնէք անցեալ տարուան հաշուեցոյցին մէջ։

ԻՆՔՆԱՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹԵԱՆ ԳՈՐԾԸ

	յուն[ական] երկար	յուն. կարճ	յուն. մաուզէր (5-6 կրակնոց)	մանլիխէր	բերդաձ	№ 11	Մարթին՝ շինծու	պարզ ատրճանակ	քափսիլլով
Կեդրոն	5	5	2	2	–	1 կազմիս 20 ժողովրդեան	5	100	Կեդրոնի հաշիւն է մօտաւորապէս ամբողջ ժողովըրդեան քով
Հողակոյտ	3	7	1	1	1	2	2	29	4
Հանքավայր	5	2			2		3 կազմիս յատուկ 4	20	ինքնապաշտպանութեան
Բարիզ	5							10	»
Քարուտ	2							5	»
Սակական	1	1						5	»
Ենթամնայ	4 շինծու							7	»
Արթուն-Ազատ	6 »				2		6 այնալի մեծ գափաքլի		»
Սառնապատ[?]	1 պետական՝ յունական 10 շինծու 5 » յունական ժողովրդեան							15	»
Գետակ	5 յունական՝ ընկերներու շինծու 10 » ժողովրդեան »							25	»
Թագ	10 » երկր. 8 յուն կարճ 2 մաուզեր 5 » » 4 » »			1		1	4 7	50	ընկերներու
Վիշապ	1 » » 2 » շինծու				1 ռոմանական		1 այնալի	6	
Հերոս	11 » յունական 10 » »				4 ռուսական		4	31	ընկերներու եւ ինքնապաշտպանութեան
Լոյս									
	101	27	5	4	11	24	36	321	

ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԱԾ ԳԻՒՂԵՐ

Կեդրոն	400	տուն	հայ	3000	տուն	թուրք
Հողակոյտ – Բլուր	81	»	»	335	»	»
Հանքավայր – Երկի	70	»	»		–	
Բարիզ – Պալախար	90	»	»	180	»	»
Քարուտ – Գրզի	52	»	»	48	»	»
Սակական – Նիվ	30	»	»	250	»	»
Ենթամնայ – Թոմնայ	42	»	»	42	»	»
Արթուն – Ազատ – Վարզահան	78	»	»		–	
Սառնապատ[?] – Բլրակ	90	»	»	2	»	»
Գետակ – Հնդէ	70	»	»	40	»	»
Թագ – Քսանթայ	175	»	»	40	»	»
Վիշապ – Օձտեղ	40	»	»	32	»	»
Քիրա – Քարավրակ	200	»	»		–	
Լոյս – Լսոնք	120	»	»	2	»	»
	1588			3931		

ԱՆԿԱԶՄԱԿԵՐՊ

Փնջրկայ	10	»	»	35	»	»
Խնծաւերակ	12	»	»	40	»	»
Ս. Թորոս	50	»	»	40	»	»
Խայէք	40	»	»	15	»	»
Ջահմանց	45	»	»	45	»	»
Մալասայ	40	»	»	40	»	»
Ալմշկայ	20	»	»	50	»	»
Րումէլ	35	»	»	35	»	»
Աւերակ	100	»	»	120	»	»
Կիվ	35	»	»	25	»	»
Խուփս՝ վանքովը	95	»	»		–	
Առիւծկայ	45	»	»		–	
Սըղըրճի	15	»	»	25	»	»
Սարաճուգ	12	»	»	70	»	»
Րուշտի	35	»	»	15	»	»
Քէսթէսի	1	»	»	45	»	»
	2108	»	»	4531	»	»

Վերջին 15 գիւղերէն միմիայն Մալասայ բաւական ոյժ տուած է ինքնապաշտպանութեան գործին, եւ միւս բոլոր հայ գիւղերուն բաղդատմամբ ամէնէն գոհացուցիչն է տնտեսականով։ Միւս գիւղերը կարելի է ըսել թէ բնաւ չունին, կամ գտնուածն ալ խիստ աննշան։

Շրջանիս ամբողջ գիւղերէն՝ նպաստ կը ստանան կրթական գանձէն
Լսոնք գիւղը՝ ամսական 200 ղրշ. եւ ունի իր վարժարանը՝ վիճակ՝ միջակ
Աւերակ գիւղը՝ ամսական 200 ղրշ. » » » » վիճակ՝ »
Քարավրակ » » 100 ղրշ. » » » » » տկար

Ի դիմաց Միջնաբերդի Տեղ. կոմիտէին՝
ՊԱՐՈՅՐ

Փաստ. 764-5

Խորաձոր – Քղի

Բ 4.– Գ. ՊԱՏԳԱՄԱՒՈՐԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎ ԽՈՐԱՁՈՐԻ[11]

1910 Մայիս 27 – 28

Ներկաներ

Կ. Կոմիտէ	1 ձայն	ընկեր Վահան
Կոմիտէ ենթակոմիտէներ	1 »	Տ. Բագարատ քհնյ.
Ապարբերդ	2 »	Սահակ Սիրունեան, Տիրան Սրապեան
Քարակ	2	Արամ Քաջբերունի, Ղազար Պարսոյեան
Փայլակ	1 »	Զաքար Սարգիսեան
Վարագ-Ախիւծ	2 »	Գարեգին Թուրիկեան, Տիգրան Շահնազարեան
Ամպրոպ	1 »	Կարապետ Զաւտարեան
	10 ձայն	

Օրակարգի հարցեր

Ա. Հաշուառու յանձնախմբի տեղեկագիր

Բ. Խորաձորի կազմի թուլութեան եւ քայքայման պատճառներ

Գ. Վիլայէթի[39] Ռայոնական ժողովի պատգամաւոր եւ Օրակարգի հարցերու պատասխան

Դ. Հին Ախիւծ ենթակոմիտէի խնդիր

Ե. Մերմագ գիւղի ընկերներու խնդիր

Զ. Ժայռ (Ա.Զ.)ին նամակը

Է. Շրջանի նոր բաժանում

Ը. Կոմիտէի ընտրութիւն

Թ. Աչարի խնդիր

Ժ. Տեղական ներքին կանոնագրի մշակում։

Ի նկատի ունենալով քանիցս կոմիտէ եւ կեդր. կոմիտէի ներկայացուցչի ազդարարութենէ յետոյ՝ ենթակոմիտէներէն՝ Դիմաքսեան, Արփիկեան, Հրատ, Վոսփոր, Հռչակ ենթակոմիտէները տակաւին իրենց հաշիւները չներկայացուցին եւ պատգամաւոր չղրկեցին, որոշուեցաւ ներկայ եղող (7) եօթը մարմիններու ձայնով սկսել ժողովը։

Այն ենթակոմիտէները միայն որոնք ժողովի որոշումներէն յետոյ կը կազմակերպուին օրինական կերպով՝ կ'ընդունուին կազմին մէջ եւ կ'ունենան իրենց ձայնը։ Այս բանաձեւը ներկաներու կողմէ միաձայնութեամբ ընդունուելէ վերջ ժողովը անցաւ Օրակարգի հարցերուն։ Ժողովի նախագահ ընկեր Վահան եւ քարտուղար ընկեր Փ. Գագլիկեան ընտրուեցան։

Որոշումներ

Ա.- Հաշուառու յանձնախմբի տեղեկագիրը։— Նախորդ խորհրդակցական ժողովի (910 Մայիս 2) կողմէ հաշուառու յանձնախմբի անդամ նշանակուած ընկերներ, Տ. Սուրէն քհնյ. Ս. Մուրատեան եւ Խմօ[12] իրենց յանձնուած գործը ամբողջութեան դատապարտելով առանց բանաւոր պատճառի եւ առանց պաշտօնական հրաժարականի գործէն հեռացած են. միաձայնութեամբ որոշուեցաւ նկատողութիւն ընել պատգամ. ժողովի կողմէ այդ ընկերներուն։

Կարդացուեցաւ հաշուառու յանձնախմբի տեղեկագիրը։ Հետեւեալ նկատումները եղան.

1.- Նկատելով որ Վարագ ենթակոմիտէի հաշուեկշիռին մէջ Ամերիկա եւ այլուր պանդխտացող ընկերներու ամսավճարներու հաշուոյն 142½ ղրչ. ապառիկ մը կայ, որոշեց յանձնարարել Վարագի վարչութեան՝ որ երեք ամիսէն այդ գումարը պանդխտացող ընկերներէն բերել տալով հատուցանէ գանձին, հակառակ պարագային վարչութիւնը պարտական է գոցելու այդ պարտքը։

2.- Ապարբերդ եւ Ախիւծ ենթակոմիտէներու կոմիտէի հաշուոյն գնած ապրանք եւ ըրած ծախսերը քննելով ընդունեց, ապրանքը կոմիտէի յանձնուելով։

3.- Կազմակերպութեան պատկանած գոյքեր եւ անոնց տեսակն ու քանակը ստուգելու համար որոշուեցաւ ընկեր Վահանի քննութենէն վերջ Կ. Կոմիտէի կողմէն ընկալագիր տալ կոմիտէին, այդ գոյքերը այլեւս Կ. Կոմիտէին պատկանիլը յայտնելով։

4. Ծանձնախումբ մը ընտրուեցաւ վերջին անգամ գնուած ապրանքները[17] ծախելով գանձը կոմիտէին յանձնելու հետեւեալներէ՝

Ընկերներ՝ Ծ. Ծովնանեան, Կ. Զաւտարեան, Ե. Եսայեան, Ղ. Պարսոյեան, Տ. Շահնազարեան, Կ. Օվոյեան։

Տեսնելով կոմիտէի 1909 Ծունուար 1էն մինչեւ 910 Ապրիլ 30 եղած գործառնութեանց հաշուեկշիռը, մանրամասն քննելէ վերջ վաւերացուց եւ վստահութեան քուէ տուաւ հաշուական խնդրոյն մէջ կոմիտէին։

Բ.- Կազմի թուլութեան եւ քայքայման պատճառները։— Կազմի թուլութեան պատճառներու մասին երկար վիճաբանութիւններէ յետոյ ժողովը սոյն եզրակացութեան յանգեցաւ որ ատոր հիմնական պատճառները եղած են կարգ մը մարմիններու եւ ընկերներու դիտաւորութեամբ արծարծած խնդիրներ՝ հաշիւներու, զիֆոնի եւ ամսավճարներու հարցերու չուրջ։ Եւ որովհետեւ ասկէ առաջ քանիցս այդ հարցերու մասին պարզաբանութիւններ տրուած եւ վստահութիւն յայտնած է,— ապագային նորէն այդպիսի երեւոյթներու եւ խառնակութիւններու տեղի չտալու համար, պատգմ. ժողովը կը յայտարարէ Խորաձորի դաշնակցական բոլոր ընկերներուն եւ մարմիններուն՝ որ դրամական-հաշուական եւ զինական բոլոր հաշիւները վերջնականապէս փակուած եւ վաւերացուելէ յետոյ, կարգադրած է Կ. Կոմիտէի յանձնարարութեան համաձայն։ Այն ընկեր եւ մարմինները՝ որոնք անկէ վերջ կ'արծարծեն այն հին խնդիրները, կը նկատուին կուսակցութեան կողմէ զեղծարար եւ խառնակիչներ եւ պատասխանատուութեան կը կանչուին իրաւասու մարմիններէն։ Ասոր հետ մէկտեղ պատգմ. ժողովը կրկին անգամ ընկերներու եւ մարմիններու ուշադրութիւնը կը հրաւիրէ մեր շարքերու մաքրագործման խնդրոյն չուրջ, խստիւ պահանջելով զտել շարքերը այնպիսի անհատներէ, որոնք իրենց ընթացքով չեն կանգնած կուսակցական պահանջած բարոյական բարձրութեան վրայ եւ իրենց գործերով արատ միայն կը բերեն կուսակցութեան եւ պատճառ կ'ըլլան մեր շրջանի կազմին քայքայման։

Գ.- Վիլայէթի Ռայոնական ժողովի պատգամաւորը եւ օրակարգի հարցերու պատասխանները։—

Նկատելով որ շրջանը յատուկ պատգմ. ղրկելով կըրնայ իր խնդիր եւ պահանջներ դնելով վիլայէթի Ռայոնական ժողովին՝ լսելի ընել տալ իր ձայնը, ժողովը որոշեց երկու պատգամաւոր ղրկել. մէկը շրջանի եւ միւսը կոմիտէի կողմէն եւ ընտրուեցան գաղտնի քուէարկութեամբ շրջանի կողմէն ընկեր Խմօ, կոմիտէի կողմէն ընկեր Վահան։ Օրակարգի հարցերն ալ պատրաստուելով ղրկուեցաւ ժողովին։

Դ.- Ախիւծ ենթակոմիտէի խնդիրը։— Ախիւծ ենթակոմիտէի կազմալուծման խնդիրը խորհրդակցական ժողովի կողմէն յանձնուած լինելով ընկեր Վահանի, անոր տուած Տեղեկագրի վրայ ժողովս Ախիւծի լուծուիլը արդար գտաւ, իսկ կոմիտէի գործադրութեան ձեւը ապօրինի, եւ վերջին կարգադրութեամբ Վարագի հետ միացած Ախիւծ — Վարագ ենթակոմիտէի մը կազմուիլը ընդունելով վաւերացուց։

Ե.- Մերմագ գիւղի ընկերներու խնդիրը։— Մերմագ գիւղի ընկերներու մէջ ատենէ մը ի վեր գոյութիւն ունեցող խնդիր ու անհամաձայնութիւնները վերցնելու համար կոմիտէի կողմէն քանիցս փորձեր եղած է ապարդիւն. ժողովը երեք հոգիէ բաղկացած յանձնախումբ մը ընտրեց, 15 օրէն քննելով իր տեղեկագիրը տայ կոմիտէին,— ընկերներ՝ պատ. Կարապետ Մելքոնեան, Փ. Գագլիկեան, Գ. Սրապեան։

Զ.- Ժայռին (Ա. Զ.) նամակը։— Ընկեր Ժայռի գրած նամակը ժողովին մէջ կարդացուեցաւ. ժողովը նկատելով որ ընկեր Տ. Սրապեանի հետ ունեցած դրամական հաշիւը ինչպէս նաեւ ձիու խնդիրը կապ չունի կազմակերպութեան հետ, քանի որ դրամի հաշիւը կ'ըլլայ Ժայռի շրջան գործիչ ըլլալէն առաջ եւ ձիու խնդիրը պարզ առեւտուրի խնդիր է, որոշեց գրել Ժայռին՝ որ իր պարտքը վճարէ Սրապեանի, առանց թողլու որ գործը կառավարութեան ձգուի, ուրկէ գուցէ անպատեհութիւններ ծնին։ այդ պարագային Ժայռը պատասխանատու կը ճանչցուի կազմին առջեւ։

Է.- Շրջանի նոր բաժանում։— Աչքի առաջ ունենալով շրջանի ընդարձակութիւնը եւ գործերը վարելու դժուարութիւնը եւ գտնելով որ շրջանը կրնայ երկու կոմիտէի անդամական եւ դրամական 60ական լիրա ցեղ ներկայացնել, ժողովը ընդունեց գրել Կ. Կոմիտէին [եւ] անոր ալ հաւանութիւնը առնելէ վերջ գործադրութեան դնել. բաժանումը հետեւեալ կերպով ընելու նպատակայարմար նկատուեցաւ.

Ա. շրջան. Գասապա, Ընտրէսի գիւղեր, Խարապէկ, Լոչրք, Հագստուն, Տինէկ, Առէգ, Մերմագ, Խուրտուչի, Ճպուգիւղ, Խաղի, Ապէվանկ, Էօլմէչ, Ջումակ։

Բ. շրջան. Թէմրան շրջականերով, Զանագճի շրջականերով, Խուփս, Սերկեւիլ, Հողաս, Սագաճոր իրենց շրջաններով, Հէրտիճ, Ագրակ շրջաններով։

Ը.- Կոմիտէի ընտրութիւն։— Նախորդ կոմիտէի կազմը հաւաքական կերպով հրաժարականը տուած լինելով՝ ժողովը ընդունեց, եւ որպէսզի մինչեւ շրջանի նոր բաժանման հարցը վերջ գտնէ, կազմի գործը վարող առժամանակեայ մարմին մը ընտրուեցաւ գաղտնի քուէարկութեամբ հինգ անդամներէ։

Թ.- Աչաբի խնդիրը։— Թէ ի՞նչ վերաբերում պէտք է ունենան դաշնակցական ընկերները դէպի աչարի հարցը, որոշուեցաւ գրել եւ սպասել Բարձրաբերդի Ռայոնական ժողովի կարծիքին։

Ժ.- Ներքին կանոնագիր (տեղական)։— Ընկեր Վահանի կողմէ պատրաստուած ներքին կանոնագիրը քննութենէ վերջ ղրկուեցաւ կեդր. կոմիտէին եւ անկէ վաւերացուելէ վերջ գործադրութեան դնել որոշուեցաւ։

ԺԱ.- Ապարբերդ ենթակոմիտէի խնդիրը։— Ապարբերդ ենթակոմիտէի պատուիրակներ ժողովի սկիզբին մասնակցած եւ որոշումներու համաձայնելէ վերջ, վեր-

39.- Իմա՝ Կարին-էրզրում Ցահանգի (Բարձրաբերդ)։

ջին պահուն միայն հրաժարեցան որոշումները ստորագրելէ, առարկելով թէ· «իրենց ընկերները իրաւունք չեն տար իրենց ձայն տալու ժողովին, որովհետեւ չրջանի մաքրագործման եւ գործի խառնակման պատճառ եղող ընկերները չեն հեռացուած կազմէն։ Հակառակ [անոր որ] քննութեան սկսած պահուն ուղղակի եւ որոշ կերպով ամբաստանութիւն չէ բերուած ոչ իրենց եւ ոչ ուրիշներու կողմէ ո՛եւէ մարմնոյ կամ անհատի վրայ, ժողովը ապօրինի գտաւ իրենց պահանջի առաջարկին այս ձեւը։

Ժողովը փակուեցաւ Մայիս 28 ժամը 8ին (ր[ստ] թ[ուրքաց]) երեկոյեան։

Հ.Ց.Դ. ԽՈՐԱՁՈՐԻ ՇՐՋԱՆԻ
Գ. ՊԱՏԳԱՄԱՒՈՐԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎ

1910 Մայիս 28
Խորաձոր

Փաստ. 764-6

Սպեր

Ք 5.– ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ ԵՒ ՉԵԿՈՒՑՈՒՄ ՍՄԲԱՏԱԲԵՐԴԻ

Տեղական կոմիտէի եւ շրջանի ընկերներու կողմից ուղղեալ Քարձրաբերդի Կ. Կոմիտէի Ընդհ. Շրջանային ժողովի պատգամաւորութեան եւ Կեդր. Կոմիտէի ընկերներուն։

Ներկայ ամսոյս 20 թուին բոլոր ընկերներու եւ մարմիններու Սմբ[ատաբերդի] շրջ[անի] Տեղական կոմիտէի կողմից բոլոր ընկերներուն հրաւիրագրեր ուղղուեցան։ ցաւ ի սիրտ, բացի կոմիտէի եւ ընկեր Խոսխոռունիից եւ Զորակի ենթակոմիտէից ընկեր՝ Խիզախ, եւ Զորակի ընկերներու կողմից պատգամաւոր ընկեր Աստղից գատ, ոչ ոք ներկայ չըլլալուն, ինչ որ հրաւիրագրերու մէջ յայտնուած էր՝ ամսոյս 24-ի ժողովին Սմբատաբերդի սուրբ Ծովհաննէսի վանքի մէջ տեղի պիտի ունենար, եւ այն ընկերներու մինչեւ 28 ուրբաթ երեկոյեան սպասելով՝ կրկին ոչ մի կողմից պատգամաւոր չներկայացուելուն՝ ստիպուած երեք ընկերներու կողմից իբրեւ պատգամաւոր իրենց տեղեկագրութեան եւ զեկուցումներ կու տան, առանց օրակարգի հարցերն մանրամասն քննելու, եւ վերոյիշեալ պատճառներով Բարձրաբերդ պատգամաւոր չկարողացանք ընտրել որովհետեւ ձայներու մեծամասնութիւնը բացակայ էր. այդ մասին կը թողումք Ձեր որոշման։

I. Շրջանը ունի մի Տեղական կոմիտէ։

II. Շրջանը բաժանուած է երեք ենթակոմիտէի — այսպէս՝ Զորակի, Թմրուի եւ Բերդի։

III. Ամբողջ շրջանը ենթակոմիտէներով կը բաղկանայ 31 խումբից, բայց այս շրջանին օտարութեան երթեւեկութիւն լինելուն՝ որոշ քանակ չենք կարող յայտնել, որովհետեւ ամէն տարի երեքից մինչեւ հինգ ամսեայ միջոցին կարող են պակսել եւ աւելնալ։

IV. Երեք խումբ մարտական Բերդի մէջ եւ մի խումբ մարտական Թմրուի մէջ գոյութիւն ունի։ Բացի 4 խմբից միւս մնացորդ խմբեր քաղաքական օժանդակ խմբեր են ինքնապաշտպանութեան համար։

V. Ընկերներու մօտ գտնուած Ջ. 140՝ 100ական ծայրերով, մաուզեր, Բերդ[ան], յունակ[ան], թրք[ական] եւ գերմ[անական] տեսակներով. 15 հատ մաուզեր ատրճանակ 100ական ծայրով. 150 հատ զանազան ատրճանակներ. սոյն զէնքեր կը պատկանին իրենց անձնական եւ ո՛չ կուսակցութեան։

VI. Խումբերու հաշիւներու գումարը յայտնի չէ որովհետեւ ինչպէս ըսած ենք օտարութեան երթեւեկութիւն կայ. պատրաստի գումարը եւ Զորակի պատգամաւորներու հաշիւն կը ստանաք, միւսներ չեն եկած։

VII. Երկու գիւղի մէջ գիւղացիական միութիւն միայն ընկերներու մէջ սկսած է գոյութիւն ունենալ։

VIII. Սմբատաբերդը կեդրոնի մէջ մի խմբակ երիտասարդական միութիւն ունի իւր փոքր գրադարանով։ Կապոյտի, Թմրուի, Շտեայի, Ոսկեձորի, Զորակի մէջ կեդրոններ գոյութիւն ունին դաշնակցական ընկերներու հովանաւորութեան տակ. Ազատամարտ եւ

Ճառագ թերթերը կը ստացուին։

IX. Տեղական կոմիտէի ընկերներից մինչ այս վայրկեանի մի միայն ներկայացուցիչը այցելած է ամէն ժամանակ բոլոր շրջանը եւ պէտք եղած աշխատութիւն չէ խնայած։ Շրջանի մէջ ամէն ատեն ընկերներու եւ ժողովրդի հրահանգ տուած ու յաջողցուցած է գէնք գնել. յաջողցուցած է նաեւ 4 դպրոց բանալ տալ եւ գրադարաններ հաստատել. եւ ժողովուրդը ինքնապաշտպանութեան ճեւին տակ, ոչ կուսակցական հողի վրայ, ձեռնարկած է կազմակերպել։

X. Կուսակցութեան պատկանող ոչ մի գէնք եւ ծայր չկայ. արդէն Դ[աշնակցութիւ]նը գոյութիւն ունի այս շրջանին մէջ գրեթէ մօտ երկու տարիէ ի վեր։

XI. Շրջանի 908 Նոյեմբ. մինչեւ 910 Մայիսի վերջ, խումբերէ գանձուած անդամավճարներու հաշիւն մանրամասն ցուցակաւ կ'ուղարկուի Ձեզ։

Քարձրաբերդի Ընդ. Շրջանային ժողովից պահանջներ

I. Պաշտօնական օրգան «Դրօշակ»ը, Տեղական կոմիտէի 30% տոկոսից ուղարկուելով, անհրաժեշտ [է] գալն։

II. Մի կարող պրոպականդիստ ազատ ընկեր եւ երկու զինավարժ ընկեր միաժամանակ տեղս մնալու համար որոշելով ուղարկել։

III. Թղթակցութիւն Տեղական կոմիտէի ներկայացուցիչի հետ, ինչ միջոցաւ պէտք է ընել. եթէ կարելի է ենթակոմիտէներ ալ կ. կոմիտէի հետ թղթակցել։

IV. Նոր Ծրագիր եւ կանոնագիր եթէ մշակուած է եւ պաշտօնական բլանկներ։

V. Այս կողմեր գտնուած հանքերու մասին ի՞նչ միջոց պէտք է ձեռք առնուլ։

VI. Ոսկեձոր՝ կարապետ Հապլանեան, Զորակ՝ Վահան Շապանեան, Փ. Զախալեան, Ծովսէփ Գոչեան, Սմբատաբերդ՝ Մկրտիչ Մարգարեան, Պօղոս Պոտոյեան, Պօղոս Ղարիպեան, Պետրոս Տէր Ծովհաննէսեան, Բարունակ Ճիզմէճեան, Ծ. Լալափաշայեան եւ Ճիւրակենացի Ծարուխին, Զորակ՝ Ծարուխին վարդապետ Թուրչեան. սոյն վերոգրեալ անձեր կազմակերպական, հասարակական եւ կուլտուրական յառաջդիմութեանց գլխաւոր թշնամիներն են, որոնց մասին կարելի է վաղուց ունեցած արարքներէն Տեղական կոմիտէի ներկայացուցիչին գրուած է։

Ընդունեցէք ընկերական յարգանքներ. եթէ կարելի է ուղարկեցէք Վեցերորդ [Ընդհ.] Ժողովի օրակարգի Ձեր կողմից տուած որոշումներն, որուն մեզ ալ ընդունակ է։ Մեր ներկայացուցիչ պէտք էր գար ներկայ գտնուիլ. մի հիւանդութեան պատճառով չկարողացաւ գալ։

ՊԱՏԳԱՄԱՒՈՐՔ ԶՈՐԱԿԻ
1910 Մայիս 28
Ս. Ծով[հաննու] վանք, Ս[մբատա]բերդ

Փաստ. 765-32

Գ.– Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԺՈՂՈՎԻՆ

Ընկերնե՛ր,

Բարդյարաբերդի կոմիտէութեան կազմակերպութեան չեւը եղել է խմբական: Արհեստակցական եւ գիւղացիական միութիւններ կազմելու փորձը միշտ անյաջողութեան է մատնուեր. բացի այդ՝ ի նկատի ունենալով քաղաքական ներկայ պայմանները խմբական դրութիւնը համարուեր է լաւագոյնը եւ ասոր ուժ տրուած է:

Կազմակերպութիւնը ներքնապէս ընդհանուր առումով եղեր է բոյլ. տևանեմէկ շրջաններէն կանոնաւոր կազմակերպութիւն եւ Կեդր. Կոմիտէի հետ յարաբերութիւն ունեցեր, իրենց կուսակցական պարտականութիւնները փորր ի շատէ պաշտպաներ են, Բարդյարաբերդի Տեղական մարմինը, Բաբերդինն ու Ջրաւէրինը, իսկ Պայազիտը, Ալաշկերտը բոլորովին կազմալուծուած են եղեր կառավարութեան ապօրինի հետապնդումներու, տիրող ցեղական ատելութեան եւ վերջերս արդէն Մելիք Միրումեանի յեղափոխական հակադաշնակցական գործունէութեան պատճառաւ: Կազմալուծուած վիճակ մըն են ունեցեր Խնուսը, Դաշտը՝ չնայելով զանազան ժամանակներ պրոպագանդիստներ են ուղարկուած այդրեղերը, այնպէս եւ Բասէնը:

Խորաշորի եւ Սմբատաբերդի մէջ մենք ունեցեր ենք կազմակերպուած խմբեր, բայց անոնք չեն ունեցած զիրենք շաղկապող կոմիտէութիւն. Սմբատաբերդը միայն վերջերս, Կ. Կոմիտէութեան կողմէն ուղարկուած շրջիկի շնորհիւ ունեցեր է իւր տեղական մարմինը եւ կանոնաւոր յարաբերութիւն կը պահպանէ մեզ հետ:

Արծիւի խնդիրը յայտնի է. այստեղ մենք միշտ ունեցեր ենք կանոնաւոր կազմակերպութիւն, մարմին, որը սակայն չգտեր է անկախութեան, խուսափեր է որեւէ մարմնի հաշիւ ներկայացնել, բայց վերջերս մեր եւ Արեւելեան Բիւրոյի չեզոք առած միջոցներուն շնորհիւ մեր եւ անոր յարաբերութիւնները բարւոքուած են:

Այս ներկայ բոլորութեան պատճառով ալ մենք չկրցանք Ընդհանուր Ժողովի համար կանոնաւոր Շրջանային ժողով մը ունենալ. ունեցանք միայն խորհրդակցական ժողովներ, որոնք զբաղուեցան ներքին խնդիրներով, մեր շրջանի կազմակերպութեան բոլորութեան պատճառներով եւ զանոնք չեզոքացնող միջոցներով:

Վերջերս շրջանիս բոլոր կողմերը ընկերներ ուղարկուած են արդէն, յոյս ունինք կանոնաւորել ի մօտոյ:

Չնայելով սակայն կազմակերպութեան ներքին բոլորութեանը, ան կրցեր է իրեն կնիքը դնել իր շրջանի ազգային-մշակութային բոլոր ասպարէզներու վրայ: Գաւառական երեսփոխ. ժողովի եւ անոր սպրոպաղս վարչական մարմիններու մեծամասնութիւնը մեր բնակածներէն եւ ընկերներէն են թէ՛ կեդրոնի եւ թէ միւս գաւառներու մէջ: Դպրոցական գործը, ուսուցչական ասպարէզը մեր ընկերներու չեռքն է գրեթէ:

Կազմակերպութիւնը ունեցեր է խոշոր ազդեցութիւն նոյնպէս կառավարութեան վրայ. անոր ազդեցութեամբ կարգադրուած են կարգ մը խնդիրները Բաբերդի, Դերջանի, Խնուսի եւ այլ վայրերու մէջ. սակայն պիտի նկատել, որ վերջին ժամանակներս ներքին քաղաքականութեան կրած փոփոխութեան հետ զուգընթաց մեր ազդեցութիւնը այլեւս չունի իրեն նախկին ուժը. այնչափ ամող բարդութիւնները, հողային կնճիռները այլեւս անկարող ենք օրինական միջոցներով ազդել կառավարութեան վրայ. մեր այդ անկարողութիւնը ի հարկէ զգալի չափով կ'անդրադառնայ մեզ յարած մասսայի վրայ. ան կը սկսի չհաւատալ Դաշնակցութեան ուժին. այս կէտը արժանի է լուրջ նկատառութեան. եթէ բաւականանանք միմիայն օրինական միջոցներով, մենք ոչինչ պիտի կրնանք ընել, իսկ մեր այդ անկարողութիւնը պիտի լքէ ժողովուրդը:

Մեր եւ Իթթիհատի յարաբերութիւնները սկզբէն լաւ են եղեր, բայց հետզհետէ թէեւ չեն վատցեր, բայց ընդհատուեր են: Այս տարուան սկիզբները, օրինակ, ուներնք խառն ժողովներ, որոնց մէջ իրաւ է թէ չէին վճռուեր կարեւորութիւն ունեցող հարցեր, սակայն գոնէ կապը կը պահպանուէր: Այժմ այդ ժողովներն ալ ընդհատուած են: Եւ նկատելի է որ ինչպէս առհասարակ Իթթիհատի, նոյնպէս եւ տեղւոյն մասնաճիւղի մէջ գերիշխող կ'ըլլայ յեղափոխական, աջակողմեան թեւը: Մեր կարծիքով Իթթիհատի եւ Դաշնակցութեան յարաբերութիւնները որոշելու համար պէտք է սպասել քոնկրէհի, ուր վերջնականապէս պիտի պարզուի Իթթիհատի գոյնը, ծրագրուի անոր ապագայ անելիքը:

Մեր շրջանի մէջ ուրիշ կուսակցութիւն չկայ, բացի հրնչակեաններէն, որոնք ուժեղ են, մեզ կը հաւասարակշռեն գրեթէ Դերջանի մէջ, ուր մեր ընկերները առաջարկեր են համերաշխ գործակցութիւն միմեանց միջեւ, բայց չէ ընդունուեր եւ անոնք կ'աշխատին խանգարել մեր ընկերներու գործունէութիւնը, թէեւ զգալի խոչընդոտ մը չեն կրնար հանդիսանալ:

Բարդյարաբերդի մէջ գրեթէ կազմալուծուած են, առաջրնէ աւելի քայքայուած վիճակ մ'ունին եւ մեր ու անոնց մէջ ոչ մէկ առնչութիւն կայ:

Ինքնապաշտպանութիւնը, որ այնքան զգալի կը դառնայ հետզհետէ, անհրաժեշտ վիճակ մը չունի. հասարակութիւնը ինքը եւ նոյնիսկ մեր ընկերները անկախաբար փորձեր չեն ըներ այդ գործը առաջ տանելու եւ չեն ալ կրնար, թէեւ կը զգան որ ժամանակի հրամայականն է. կը սպասեն որ կուսակցական մարմինները նախաձեռնարկ ըլլան, իսկ մարմինները անկարող են, ըստ օրինի, զէնքով զբաղիլ: Այս կէտն ալ կը յանձնենք Ընդհ. Ժողովի ուշադրութեան:

Ընկերական բարեւներով
Ի դիմաց Բարդյարաբերդի Կ. Կոմիտէի՝ ԻԳԻՓ

1911 Օգոստոս 10
Բարդյարաբերդ

ԿԱԶՄԱԿԵՐՊԱԿԱՆ ՇՐՋԱՆՆԵՐ

ԳԼՈՒԽ VIII

ԾՈՎԱՓ – ՏՐԱՊԻԶՈՆԻ ԿԵԴՐ. ԿՈՄԻՏԷՈՒԹԻՒՆ

Աւազանի Կեդր. Կոմիտէութիւնը կը համապատասխանէ Թուրքիոյ արեւելեան ծովափնեայ շրջանին: Նախապէս կը կոչուէր Ծովափ, Տրապիզոն կեդրոնով: Սահմանադրութեան հռչակումէն ետք վերակազմութեան ենթարկուելով, 1909 թ. Յունուարին գումարուած իր առաջին Շրջանային ժողովին առաւ Աւազան ծածկանունը. ապա կեդրոնը եւս փոխադրուեցաւ Կիրասոն քաղաք՝ քիչ ետք տեղափոխուելու համար Տրապիզոն:

Կազմակերպական նպատակով Տրապիզոնի շրջան գործուղուած են, ժամանակաւոր կամ մնայուն առաքելութեամբ, շարք մը մտաւորական եւ մարտական գործիչներ, ինչպէս՝ Մանուկեան Արամ, Մալխաս, Հրաչեայ Մարալ, Մատինեան Նիկոլ, Սեպուհ, Սեբաստացի Մուրատ, Վարդան Շահպազ եւ շատ ուրիշներ:

1909-1911, ուսումնական երկու տարեշրջան Օրտուի մէջ կը գործէր Արամ Մանուկեան:

*
* *

Տրապիզոն-Ծովափի թղթածրարին մէջ նկատի առած ենք գլխաւորաբար՝

1.- Փաստ. 790-76 – Սահրանտի զեկուցագիրը՝ «Աւազանի IV Շրջանային ժողովին»:

2.– «Հ. Յ. Դաշնակցութեան Աւազանի Դ. Շրջանային ժողով, գումարուած 1911 Յունուար 6ին», տպագիր 8 էջնոց փոքր պրակ:

3.– Փաստ. 790-2 – «Շրջաբերական-նամակ», 4 էջնոց տպագիր փոքր պրակ: Ստորագրուած «Տրապիզոնի շրջանի Հ.Յ.Դ. Ռայ. ժողովի կողմէ – Տրապիզոնի կոմիտէ»:

4.– Փաստ. 1543-8 – (Զ. Ընդհ. Ժողովի թղթածրար) – «Տեղեկագիր Հ. Յ. Դաշնակցութեան Աւազանի մարմիններուն եւ Կ. Կոմիտէի, 1 Յուլիս1909 – 1 Յուլիս 1911»: Չեռագիր 8 էջ:

5.- Փաստ. 1543-9 – (Զ. Ընդհ. Ժողովի թղթածրար) – «Վեցամսեայ Տեղեկագիր Ծովափի Շրջ. մարմնի, 1911 Յունուար 1 – 1911 Յուլիս 1, Տրապիզոն»: Չեռագիր 4 էջ:

6.- Փաստ. 790-57 – «Հ. Յ. Դաշնակցութեան Աւազանի V Շրջ. ժողով – 2 Յուլիս 1911»: Չեռագիր 12 էջ, խիստ մանրատառ եւ դժուար ընթեռնելի:

Կուսակցական ծածկանունով յիշատակուած վայրերը՝ իրենց իսկական անուններով.–

Աւազան **– Տրապիզոնի Կեդր. Կոմիտէութիւն**
Ծովափ **– Տրապիզոն**
Փառնակ **– Կիրասոն**
Բերդ **– Շապին Գարահիսար**
Սարւայր **– Եոմուրա**
Լեռնաշղթայ **– Կիւմիւշխանէ**
Ժայռ **– Թրիպոլի**
Գետափ **– Էրեւի**
Վաշտ **– Օրտու**

Փաստ. 790-76

Ա 1.– ԱԽԱԼՑԱՆԻ IV ՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ԺՈՂՈՎԻՆ

Զեկուցագրին հեղինակը՝ Սահրատ – Սարաֆեան Հրանտ գործիչային առաքելութեամբ Կեդր. Կոմիտէին կողմէ ղրկուած էր Շապին Գարահիսար (Բերդ): Այս վերջինը կարճ ատենուան մը համար առանձին Կեդր. Կոմիտէութիւն էր, մէկը՝ 1909 թ. կազմակերպուած «Փոքր-Հայք»ի չորս շրջաններէն, ապա միացուեցաւ Աւազան – Տրապիզոնին:

Մի քանի ծանօթութիւններ «Բերդ»ի Կոմիտէի շրջանի եւ գործերի մասին:

Ընկերներ,

Դեռ անցեալ տարի երբ III Շրջանային ժողովում հարց դրուեց «Բերդ»ը միացնել Աւազանի շրջանին, ես կանխաւ այն կարծիքը ունէի որ Աւազանը ըստ ինքեան արդէն բաւական խոշոր եւ թոյլ կազմակերպական վիճակ մը ունի եւ եթէ մեր ուժերը ներեն մենք աւելի մեծ աշխատանք պարտաւոր էինք թափել մեր ունեցածները ուժեղացնելու համար քան նոր-նոր բեռներ մեզ վրայ ծանրացնելու. բայց հակառակ իմ կարծիքին համարեա միաձայնութեամբ «Բերդ»ը միացուեց մեզ հետ. առանց այդ շրջանը ճանաչելու նրա վրայ դրուեց պիտանք եւ այլն…

Երբ Մարտի մէջ եկայ առաջին անգամ Գարահիսար շատ բան կար ինձ համար այստեղ տարօրինակ…

Բայց վերջապէս շնորհիւ մի խումբ տեղական լաւ ընկերների կարելի եղաւ գործերը կարգի դնել այն չափով որչափով որ կը ներէին մեր ուժերն եւ պայմանները: Այս բոլորի մասին արդէն ժամանակին տեղեկագիրներով շրջանիս մարմնոյն տեղեկագրուած է:

Գարահիսարի շրջանը կարող է ինքնուրոյն անկախ շրջան կազմել եւ նրա դիրքը այդ բանի համար շատ յարմար է մանաւանդ եթէ նկատի առնուի իր շրջակայքի գիւղերը: Այնուամենայնիւ մօտ ապագայում երբեք Կ. Կոմիտէութիւն չի կարող կազմել, որովհետեւ չնայած իր ազգաբնակչութեան թուին, աշխարհագրական դիրքին՝ ներքնապէս աննպաստ պայմաններ ունի:

Մասնաւորապէս քաղաքում կարող երիտասարդութեան պակասը զգալի է շատ ուժեղ կերպով, իսկ արհեստաւոր երիտասարդներն էլ այնքան մտապէս քիչ զարգացած եւ յետամնաց են ու զբաղուած իրենց անձնական զբաղումներով եւ մի մեծ մասն էլ վատ սովորութեան մէջ խրուած (խմել, թղթախաղ), որ շատ բան սպասել չի կարելի նրանցից: Քաղաքը ոմանց ասելով 800 տուն Հայ կայ, բայց այս ութ հարիւր տուն Հայերից կէսէն աւելին տնտեսապէս շատ աննախանձելի վիճակ ունի. ժողովուրդի բարոյական եւ մտային վիճակին վրայ այս անմիջական ազդեցութիւն ունեցող հանգամանքը շատ է կաղացնում այստեղ յառաջդիմութեան գործը, ինչպէս նաեւ կազմակերպութեան զարգացումը:

Հիւրիէթից վերջը շատ մը աղաներ եւ զանազան բուրժի [պուրժուա ?] մարդիկ մասնակցել են այստեղ Դաշնակցութեան, բայց այդ ամէնը կամաց կամաց ժամանակի ընթացքում թողել հեռացել են եւ թողել կազմակերպութեան ղեկը, որը միժամանակ պատահական մարդկանց ձեռքում էր գտնւում, նրանց ձեռքը որոնց մէջ իսկապէս անկեղծութեան ոգի [չ]կայ:

Դեռ մինչեւ այսօր կան մի քանի խմբեր որոնք կազմըւած են ոչ այնքան նախանձելի բարոյական եւ քաղաքական ըմբռնում ունեցող անձերից եւ դրանք էլ իրենք արդէն կը մաքրուեն ու կը գնան…

Դաշնակցութեան գործունէութեան համար քաղաքում այնքան էլ նպաստաւոր հող չկայ: Չնայած որ արհեստաւորների մեծ մասը սաստիկ անձուկ վիճակ ունի, բայց այնուամենայնիւ տնտեսական կազմակերպութիւնները նրանց համար հաւասար [են] 0-ի. փորձերը անյաջողութեան մատնուեցին:

Կրթական եւ ազգային գործերն են որ մեծ մասամբ կարող է եւ պէտք է որ զբաղեցնէ դաշնակցական ընկերներին այստեղ եւ այդ ուղղութեամբ է, որ աշխատանքը շարունակւում է մինչեւ այսօր:

Դաշնակցութեան դէմ այստեղ կազմակերպուած ընդդիմադիր ուժ չկայ, բայց այնուամենայնիւ կան յետադիմականներ, պահպանողականներ, կղերամիտներ եւ կղերներ, որոնք իրենց ուժերը ներածի չափ մեզ դէմ ոտնձգումներ եւ խռովութիւններ հանելու միշտ էլ աշխատում են, բայց անյաջող:

Ժողովուրդի տգիտութիւնը շատ է նպաստում ի հարկէ այդ բանին…

Դեռ անցեալ տարի աւելի վատ էր, բայց այս տարի մի շարք հրապարակային ժողովների շնորհիւ, կարելի եղաւ Դաշնակցութեան դէմ եղած առասպելական գաղափարները մասամբ պարզել եւ հեռացնել ու Դաշնակցութեան բարոյական ուժը զգալի դարձնել…

Այս բոլոր աշխատանքը կատարուած էր մի փոքրիկ խումբ ընկերների անխոնջ աշխատանքի շնորհիւ որոնք զոհաբերում էին թէ նիւթապէս եւ թէ բարոյապէս եւ պատրաստ են զոհաբերուիլ եւ ֆիզիքապէս… բայց սրա հետ միասին կան եւ ընկեր անուանեալներ, որոնց անտարբերութիւնը դէպի կազմակերպութիւն եւ յառաջդիմութիւն կատարեալ է…

Ուժերու սակաւութեան եւ մասսայի խակութեան պատճառով Գարահիսարը չի կարող նոյնիսկ մի քանի տարուայ ընթացքի մէջ Կ. Կոմիտէութիւն կազմել, մանաւանդ երբ մէջտեղ դրուի նաեւ դրամական ցենզը:

Բայց չնայած այս ամէնքին «Բերդ»ը Աւազանի շրջանի միւս վայրերի հետ համեմատած առանձնայատուկ բնաւորութիւն եւ ներքին կեանք ու պահանջներ ունի: Նա չի կարող բաւականանալ 10%ով իր ընդհանուր եկամտի, եւ միեւնոյն ժամանակ նա չի կարող խոշոր պիտանք իր վրայ առնել որովհետեւ ընկերների թիւը քանի գնում սակաւանում է, միւս կողմից էլ ընկերների մեծ մասը չունեւորներ են… իսկ ունեւորներից մի մասն էլ շատ դրամ մսխելու վատ սովորութիւնը չունեն… Շատ անգամ նկատել եմ, որ որոշ ընկերներ են [որ] ամէն հանգանակութեան մասնակցում են առատօրէն եւ միշտ էլ նրանց վրայ է ծանրանում…

Այս պատճառով էլ ցանկալի է որ այս IVրդ Շրջանային ժողովը աւելորդ պիտանքով չծանրաբեռնէր «Բերդ»ը եւ շատ էլ չսահմանափակէր նրա ծախսելու %ները:

Այս շրջանի գիւղերի վրայ առայժմ ոչ մի յոյս կարելի է դնել: Մի ժամանակ այդ գիւղերում անուանական կազմակերպութիւն է եղել. շատ տեղեր կազմակերպութեան անունով հաւաքուած դրամները կամ իրենց մէջ են բաժանել եւ կամ դպրոցին յատկացրել. մի քանի գիւղերն էլ, չնայած որ այժմ կազմակերպական վիճակ էլ չունեն, իրենց մօտ են պահում այն դրամները, որոնք հաւաքել են եւ երբեք համաձայն չեն յանձնելու քաղաքի կոմիտէին: Կարգապահութիւնը բոլորովին անծանօթ մի դէմք է այս շրջանի գիւղերի համար:

Կրթական վիճակը շատ վատ. չկայ հոգատարութիւն, գիւղերի մէջ 2-3-4 սրճարաններ՝ նայած գիւղի մեծութեան, որտեղ ծախւում է նաեւ օղի: Գիւղեր կան որոնց մէջ անբարոյականութիւնը տարիների ընթացքում բոյն է դրել, իսկ թղթախաղ եւ այլն սրանք սովորական բաներ են արդէն:

Կարելի է ասել, որ առայժմ այս գիւղերից ոչինչ չի կարելի սպասել մինչեւ որ կատարեալ դպրոցներ եւ ուսուցիչներ չլինեն այս գիւղերում:

Ահա սրա համար էլ քաղաքի կոմիտէն ամէն կերպ ձգտում է ազատական տարրերից կազմել գաւառական ժողով եւ շրջանի ուսումնական խորհուրդ եւ նպատակ է դրուած հրաւիրել գաւառի շրջանային տեսուչ դըպրոցների համար: Եւ բացի այս, վանքերի մէջ բանալ մի գիւղատնտեսական տարրական դպրոց, որտեղից, կարող են եւ ուսուցիչներ պատրաստուիլ:

Այս բոլորը նկատի ունենալով, ընկերներ, կ'առաջարկեմ որ Գարահիսարի պիտանքն չծանրացնէք աւելորդ գումարներ նշանակելով եւ ծախսերի համար էլ այնքան նեղ շրջանակ չընդգծէք որպէսզի կարողանայ վերակազմութեան աշխատանքը առաջ տանիլ:

Իմ կարծիքով Տրապիզոնը միայն պասսիւ դեր կարող է խաղալ այստեղի վերաբերմամբ: Ես նկատի եմ առնում մի կողմից աշխարհագրական դիրքը, միւս կողմից Տրապիզոնի ուժերը եւ իր կարիքները: Տրապիզոնը իր ուժերով ոչ թէ չի կարող «Բերդ»ը եւ կամ ծովեզրեքը հովուել այլեւ իր տեղի գործիչը եւ Սարաֆի պէտքերը հոգալ…

Ահա այս պատճառով ցանկալի էր որ այս առաջիկայ տարուայ համար մտածուէր այնպիսի միջոցներ որպէսզի գործերը չկաղային եւ առաջ գնային աւելի լաւ քան էր այս տարի մեր շրջանում:

Ես մի առաջարկ չեմ կարող անել, որը լինէր նպատակայար[մար], ուստի ներկայացնելով այս շրջանի մասին ձեզ այս փոքրիկ պատկերը յաջողութիւն կը ցանկամ ընկեր ժողովականներին, որպէսզի յաջողին իրենց աշխատանքների եւ պարտականութեան մէջ:

Ընկերական յատուկ բարեւներով
ՍԱՀՐԱՆՏ

14/27 XII [1910]

Յ.Գ.- Այս շրջանի մէջ ազատ ընկերոջ պաշտօնիցս ես արդէն հրաժարւում եմ եւ գնում Կարին քրոջս մօտ ապրելու մինչեւ որ մի անձնական գործ ճարեմ. այս առթիւ շրջանի մարմնին գրել եմ պէտք եղածը:

Ցատկապէս խնդրում եմ որ ինձ մի օրինակ արձանագրութիւններից ուղարկէք եթէ մի որեւէ արգելք չի դնեն ժողովդ:

ՆՈՅՆ

Ա 2.– Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ԱԻԱԶԱՆԻ Դ. ՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ԺՈՂՈՎ

ԳՈՒՄԱՐՈՒԱԾ 1911 ՅՈՒՆՈՒԱՐ 6ԻՆ

Աւազանի Դ. Շրջանային ժողովի կը մասնակցէին Աւազանի – Վաշտի - Բերդի եւ Փառնակի պատգամաւորները։

Ժողովին կը մասնակցէին 15 *հոգի, որոնց* 7*ը պատգամաւորներ էին, ե*ր*ը վճռական եւ* 3*ը խորհրդակցական ձայնով հրաւիրուած։*

Օրակարգ։–

1. *Ազգային դպրոցներու պետականացում.*
2. *Ազգային Սահմանադրութեան վերաքննութիւն.*
3. *Թրքահայ ներքին պայքար.*
4. *Մեր մասնակցութիւնը Պէյէտիէի, Իտարէի եւ Մէջլիսը Ումումիէի ընտրութիւններուն մէջ.*
5. *Վերաբերմունք դէպի կուսակցական թերթերը.*
6. *Դաշնակցութեան Թուրքիոյ Ռայոնական ժողով.*
7. *Միջկուսակցական համերաշխութիւն.*
8. *Գիւղացիական միութիւններ.*
9. *Ընկերներու դաստիարակութիւն.*
10. *Կովասահայ քաղաքական բանտարկեալներ.*
11. *Կաթողիկոսական ընտրութեան մասնակցութիւն.*

ԱԶԳԱՅԻՆ ԴՊՐՈՑՆԵՐՈՒ ՊԵՏԱԿԱՆԱՑՈՒՄ

Բանաձեւ։– Ջերմապէս կուսակից ըլլալով կուլտուրական ինքնավարութեան եւ նկատելով որ ազգային լեզուով դաստիարակութիւնը լաւագոյն մեթոտն է ցեղի մը ստեղծագործական հանճարը մշակելու համար.

Նկատելով որ Թուրքիոյ դպրոցները չեն գտնուելու ցանկալի մակարդակի վրայ եւ չուտով ալ գտնուելու յոյս չկայ։–

Նկատելով որ պետական վարժարաններու մէջ ոչ-մայրենի լեզուով կատարուող ուսուցումը հակամանկավարժական է։ Նկատելով որ հայերու մէջ կրթական ներքին ինքնավարութիւնը դարձեր է ազգային սովորոյթ ու պահանջ, եւ այլ նկատումներով դպրոցներու պետականացման ձգտումները կը համարուին ազգային կռիւները յարուցանող, ներքին կուլտուրական ինքնավարութիւնը խախտող սխալ քայլ ու ինքնուրոյնութիւնը վտանգող երեւոյթ։

Ուստի բոլոր օրինական միջոցներով Պարլամենտի հայ պատգամաւորներուն, Ազգային ժողովին եւ այլ խաղաղ միջոցներով հասկցնել Պետութեան այս ձեռնարկին վտանգաւոր ըլլալը· ընդունելով միեւնոյն ատեն, որ ամէն կառավարութիւն քոնթրոլի իրաւունք ունի դպրոցներու վրայ, միայն թէ քոնթրոլը պէտք է կատարուի ազգային մարմիններու միջոցով։

Այս բոլորին հետ մեծ ջանք թափելու է, մեր ժողովուրդին հասկցնելու համար այս քայլերուն ցաւալի հետեւանքները ունենալը, զայն գիտակցութեան բերելով։

ԱԶԳԱՅԻՆ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹԵԱՆ ՎԵՐԱՔՆՆՈՒԹԻՒՆ

Բանաձեւ։– Ազգային Սահմանադրութեան վերաքննութիւնը համարելով հասունցած խնդիր մը, որուն կուսակիցները կան նոյնիսկ չափաւոր ազատական տարրեր, անոր ինչ ուղղութեամբ բարեփոխուելու խնդիրը թողելով կուսակցական ճեռնհաս մարմինի մը, պահանջել Բիւրոյէն որ կազմէ քոմիսիոն մը, մշակել տալու համար նոր Սահմանադրութիւնը, որուն չուրջը, իբրեւ կոնգրէս գործի, հնարաւոր ըլլայ պրոպագանդ ընել։

Այս հարցի մասին աւելի հիմնաւոր պրոպագանդ մղելու եւ ժողովուրդը գիտակցութեան բերելու համար, անհրաժեշտ է նոյն խնդիրի վերաբերեալ պրոշիւրներ հրատարակել։

ԹՈՒՐՔԱՀԱՅ ՆԵՐՔԻՆ ՊԱՅՔԱՐ

Բանաձեւ։– Շարունակուող պայքարը համարել միակ փրկարար ուղին՝ ազգային հիմնարկութիւնները հակաժողովրդական ու մուք տարրերէ մաքրելու համար։ Ցայտնել ուրախութիւն ազատական տարրերու կազմակերպուելուն եւ անոնց հետ միացած գործունէութիւնը համարել լոկ մոմենտի հրամայողական պահանջ։ Գաւառներու մէջ ալ աշխատիլ յարաբերութիւն մշակել ազատական տարրերուն հետ ու համերաշխ գործունէութիւն ունենալ անոնց հետ՝ եթէ կան։

ՄԵՐ ՄԱՍՆԱԿՑՈՒԹԻՒՆԸ ՄԷՋԼԻՍԻ ՈՒՄՈՒՄԻԻ, ԻՏԱՐԻԻ ԵՒ ՊԷԼԷՏԻԻ ԸՆՏՐՈՒԹԵԱՆՑ ՄԷՋ

Նկատելով որ նախկին Սահմանադրութեան օրէնքներով, այդ մարմիններու ընտրութեան համար կը պահանջուի չատ բարձր սակ։

Նկատելով որ մեր ընկերները հնարաւորութիւն չունին ընտրելու եւ ընտրուելու.

Ուստի մեր մասնակցութիւնը ներկայիս այդ մարմիններու ընտրութեան մէջ համարել աննպատակայարմար եւ ապարդիւն։

Եւ քանի որ տեղական ինքնավարութիւններու վերաբերեալ օրէնքը պիտի դրուի յառաջիկայ պարլամենտական նստաշրջանի քննութեան, բաւականանալ միայն ժողովրդական լայն խաւերու մէջ պրոպագանդ ընելով հասկացնել որ միայն լայն դեմոկրատական ընտրողական իրաւունքները հնարաւորութիւն կու տան այդ մարմինները օգտակար դարձնելու ժողովուրդին։

Խնդրել մեր պատգամաւորներէն որ չտապեցնեն այդ օրէնքներու քննութիւնը։

ՎԵՐԱԲԵՐՄՈՒՆՔ ԴԷՊԻ ԿՈՒՍԱԿՑԱԿԱՆ ԹԵՐԹԵՐԸ

Բանաձեւ։– Ա. Դրօշակ.– *Խնդրել որ անիկա դառնայ ամսական կամ ըստ յարմարութեան պարբերաբար հրատարակուող հանդէս, եւ պարունակէ ծրագրային, գիտական ու մեր յեղ. պատմութիւնը պարզաբանող յօդուածներ։*

Բ. Ազատամարտ.– *Անոր բռնած յեղափոխական եւ մերկացնող տակտիկը համարել մեր ընդհանուրի ցանկութեան արտայայտութիւն, թելադրելով որ միշտ մնայ հարկաւոր բարձրութեան վրայ, չզբաղուելով այս ու այն թերթերով։ Գիտական-գեղարուեստական մասը զարգացնել եւ օրաթերթի մէջ տեղ տալ հասարակական-գիտական հարցերու՝ պարզաբանող մեր ընթացիկ կեանքը, որոնք սնունդ կու տան գաւառական երիտասարդութեան։*

Գ. Յառաջ.– Աշխատանք.– *Ցայտնել գոհունակութիւն մեր այս գաւառական թերթերու ցոյց տուած ջանքերուն, զոհողութեանց եւ համեստ գործունէութեան համար։*

Դ. Ամերիկեան Հայրենիք.– *Ցայտնել ուրախութիւն վերջին տարիներու իր հարուստ բովանդակութեան եւ երիտասարդ ուժերը աշխատակցելու հրաւիրած ըլլալուն համար, ցանկալով որ հեռու մնայ ռեկլամային գործելակերպէն, մասնաւորապէս կուսակցական ընկերներու եւ ձեռնարկներու վերաբերմամբ։ Նոյնպէս նաեւ ուրախութիւն յայտնել Պարսկաստանի «Առաւօտ»ին։*

Ցանձնարարել մարմիններուն եւ ընկերներուն, որ աշխատին մեծ քանակութեամբ տարածել չրջաններու մէջ թերթերը, առանձնապէս գաւառական թերթերու մասին մեծ հոգ տանիլ։ Մէկ մէկ օրինակ մարմինները ստանալու են դուրսը հրատարակուող բոլոր դաշնակցական թերթերէն, ծանօթանալու համար կուսակցութեան ունեցած գործունէութեան բոլոր վայրերու մէջ։

ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ԹՈՒՐՔԻՈՅ ՌԱՅՈՆԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎ

Բանաձեւ։– Ներքին պայքարի կանոնաւորման, կազմակերպական միատեսակ սիստեմի ստեղծման, ընդհանուր գործելակերպ մշակելու եւ փոխադարձաբար զիրար ճանչնալու համար, հրաւիրել թրքահայ ռայոնական ընդհանուր ժողով։

ՄԻՋԿՈՒՍԱԿՑԱԿԱՆ ՀԱՄԵՐԱՇԽՈՒԹԻՒՆ

Բանաձեւ։– Ընդունելով ազգային-հասարակական-կուլտուրական գործերու մէջ համերաշխաբար գործելու անհրաժեշտութիւնը, նոյնպէս եւ քաղաքական հարցերու վերաբերմամբ։– յայտնել խորունկ ցաւակցութիւն Պոլսոյ Համերաշխական մարմնի քայքայման համար, չնորհիւ հնչակեաններու յայտնի որոշման։ Հընչակեաններու այդ քայլը համարել հասարակական դժուարին գործերէն փախչելու աւանդական սովորոյթը, չէզոք երեւնալու մարմաջէն բռնուած։ Հանգամանքէն օգտուելով մամուլի, ժողովներու եւ դասախօսութիւններու մէջ պարզել հնչակեաններու քաղաքական, հասարակական եւ կազմակերպական ներքին նկարագիրը եւ ախտաւորութիւնը։ Այս ամէնը ի նկատի ունենալով հանդերձ, յանձնարարել մարմիններուն, որ հնչակեան վստահելի տարրերու եւ մարմիններու հետ չարունակեն համերաշխ գործունէութիւն։

ԳԻՒՂԱՑԻԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Այս հարցը տեսականապէս պարզուած ըլլալով նախկին Ռայոնական ժողովին մէջ, նոյն բանաձեւը կը մնայ իր ուժին մէջ։

Այդ նոյն բանաձեւով կը չեչտուի որ գիւղերուն մէջ կազմակերպութիւնները ամուր ու տեւական հիմերու վրայ դնելու համար անհրաժեշտ է պաշտօնեներով (ուսուցիչ եւայլն) տեղաւորել մշտական ընկերներ, եւ անոնց միջոցով առաջ բերել կազմակերպութիւն։

Նոր վայրերու մէջ յարմար կը սեպուի նախ կազմակերպութիւն ստեղծել քաղաքական խումբերու ձեւով· ապա երբ պրոպականդը եւ կազմակերպութիւնը կ'ուժեղանայ վերածել տնտեսական միութիւններու։

ԸՆԿԵՐՆԵՐՈՒ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ

Բանաձեւ։– Կանոնաւորել պրոպականդի գործը, ստեղծելով եւ զարգացնելով՝ 1) Գրադարան-ընթերցարան. 2) Գիշերային դասընթացքներ. 3) Դասախօսութիւններ. 4) Վիճաբանական ժողովներ։ Գործնական ոգի ներշնչելու համար, մասնակցիլ պետական, ազգային եւ հասարակական ընտրութիւններուն, իսկ տնտեսական ձեռնարկներու համար ստեղծել կոոպերասիոններ։

ԿՈՎԿԱՍԱՀԱՅ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԲԱՆՏԱՐԿԵԱԼՆԵՐ

Բանաձեւ։– Ի նկատի առնելով կովկասի անցեալ

մեծ զոհողութիւնը, ի նկատի առնելով անոր արդի պարտեալ վիճակը, ի նկատի առնելով որ այդ բանտարկեալները մեծ մասամբ յանձին Թրքահայ դատին բանտարկուած են, ի նկատի առնելով որ ռուս կառավարութիւնը կը դատապարտէ ո՛չ միայն քանի մը հարիւր մտաւորականներ — մեղաւոր թէ անմեղ — այլ ամբողջ հայկական յեղափոխութիւնը յանձին Դաշնակցութեան,— կովկասահայ բանտարկեալներու օգնութեան գործը համարել ոչ միայն լոկ ընկերական-մարդասիրական պարտականութիւն մը, այլ պայքար՝ ուղղուած ռուս էակսիոնէր կառավարութեան դէմ։

Աչխատիլ որ հնարաւոր միջոցներով մեր չրջանի մէջ որքան կարելի է, լայն դրամական ու բարոյական օժանդակութիւն ուղարկուի կովկասահայ բանտարկեալներուն։ Հանգամանքէն օգտուելով երեկոյթներու եւ դասախօսութիւններու միջոցով պարզել ռուս կառավարութեան էակսիոնէր ու հակահայ քաղաքականութիւնը եւ կովկասի հայերու նախկին ու արդի վիճակը։

ԿՈՎԿԱՍԵԱՆ ՓԱԽՍՏԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՆԵՐ

Բանաձեւ.— Գտնելով որ կովկասեան վերջին դէպքերը առիթ են տուեր բազմաթիւ փախստական ընկերներու ապաւինիլ հոս. գտնելով որ թրքահայոց եւ մասնաւորապէս կուսակցութեան պարտականութիւնն է օժանդակել այդպիսիներուն,— օժանդակելու գործը պէտք է դնել կազմակերպական հիմերու վրայ, կազմել ֆոնտ մը՝ անմիջապէս աչխատելով որ ըստ յարմարութեան աչխատանքի դնէ եւ սեփական գործով ապրելու դիւրութիւն տայ։

Կոչ ընել բոլոր դաշնակցական մարմիններուն, որ իրենց չրջաններուն մէջ հանգանակութեամբ, նուէրներով, երեկոյթներով եւ այլ միջոցներով դրամ հաւաքեն՝ կեդրոնացնելով Բիւրոներու մօտ, որոնք այդ դրամներով յարմար վայրերու մէջ — Պոլիս, Տրապիզոն, Կարին — պիտի ընձեռեն հարկաւոր օժանդակութիւնը։ Խնդրել զանազան քաղաքներու կարմիր խաչի օժանդակութիւնը։ Օգնութեան գործը պէտք է ըլլայ խիստ եւ ընտրովի։ Մեր չրջանի մարմիններուն յանձնարարել Դաշնակցութեան քանամեակի առիթ կազմակերպել երեկոյթներ եւ ատոր եկամուտները յատկացնել այս գործին, ուղարկելով ուղղակի Տրապիզոնի մարմնին։

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԱԿԱՆ ԸՆՏՐՈՒԹԵԱՆ ՄԱՄՆԱԿՑՈՒԹԻՒՆ

Բանաձեւ.— Կաթողիկոսական ընտրութեան մասնակիչը Թուրքիոյ մէջ համարել արդի մոմենտի տեսակէտէն սկսուած ազատական պայքարի մէկ օղակը, ո՛չ միայն — յայտնի պատճառներով — դեմոկրատ ձգտումներով կաթողիկոս մը ունենալու, այլեւ պահպանողականներուն վերջին հարուած մը տալու տակտիքական տեսակէտէն։

Շրջանի յառաջիկայ տարուան պիւտճէն որոշուեցաւ Հետեւեալ կերպով

Մովսէփ	150	*հարիւր լիւռն ոսկի*
Փառնակ եւ Ժայռ	50	*լիւռն ոսկի*
Վաչտ	50	*լիւռն ոսկի*
Բերդ	50	*լիւռն ոսկի*

Ա.ը՝ իր տեղական կազմակերպական ծախսերը պիտի ընէ 100ին 60ը. 40ը պէտք է ղրկէ Բիւրոյին.

Բ.ը՝ իր տեղական կազմակերպական ծախսերը պիտի ընէ 100ին 40ը. 100ին 60 պէտք է ղրկէ Բիւրոյին.

Գ.ը՝ իր տեղական կազմակերպական ծախսերը պիտի ընէ 100ին 30ը. 100ին 70 պէտք է ղրկէ Բիւրոյին.

Դ.ը՝ իր տեղական կազմակերպական ծախսերը պիտի ընէ 100ին 50ը. 100ին 50 պէտք է ղրկէ Բիւրոյին։

Բերդը ազատ ընկեր ունեցած պարագային իրաւունք պիտի ունենայ ծախսել իրեն յատկացուած տոկոսը, հակառակ պարագային միայն (10) տասը ոսկի ծախսելու իրաւունք պիտի ունենայ։

Փաստ. 790-2

Ա 3.– ՇՐՋԱԲԵՐԱԿԱՆ – ՆԱՄԱԿ

Ընկերնե՛ր,

Մեր Շրջանի Ռայոնական ժողովը գումարուած Յունուարի սկիզբը, իր օրակարգի մէջ ունէր հետեւեալ խնդիրը.– «Աչխատիլ գումարել տալ Թուրքիոյ Ռայոնական ժողով, զբաղելու համար շարք մը ներքին կուսակցական եւ առհասարակ ընդհանուր հասարակական պետական հարցերով»: Այս մասին զեկուցում լսելէ եւ գաղափարներու փոխանակութիւն ունենալէ վերջ, որոշուեցաւ դիմել Բիւրոյին եւ բոլոր Կեդրոնական Կոմիտէներուն, որ շուտով համաձայնութեան գալով՝ առաջիկայ ամառ գումարեն այդ ժողովը:

Ահա՛ այդ կարեւոր խնդիրին համար է որ այս կոչով կը դիմենք ձեզ՝ ձեր գործօն աջակցութիւնը խնդրելու:

Այս աւելի քան օգտակար եւ դեմոկրատիկ սովորոյթը, որ ընդունուած եւ կիրարկուած է մեր կազմակերպութեան մէջ՝ Ռուսահայաստան եւ Պարսկաստան, մինչեւ հիմա մուտ չգործեց Թուրքիա, երթեւեկի անյարմարութեան եւ իրարու հետ շփում ունենալու անհնարութեան պատճառով, թէեւ հոս ատոր կարիքը աւելի մեծ է:

Շնորհիւ այդ Ժողովին՝ կը լուսաբանուին եւ դիւրաւ կը լուծուին շատ խնդիրներ, մանաւանդ կը ստեղծուին գաղափարներու եւ գործելակերպի նմանութիւններ, ընդհանուր հասկացողութիւններ, առանց որոնց մէկ դրօշակի տակ միեւնոյն նպատակով գործելը անհնարին է:

Թէ կուսակցական շարքերու մէջ միատարրութիւն մտցնելը ո՛րքան անհրաժեշտ է կանոնաւոր ու կարգապահ կուսակցութեան մը համար,– աւելորդ է ըսել:

Արդի վայրկեանը, երբ ստեղծուած է հակադաշնակցական հոսանք մը, որ կը ձգտի արգելք հանդիսանալ մեր գործունէութեան,– աւելի քան երբեք կը պահանջէ որ մենք միասին հաւաքուինք միատեսակ գործելակերպ որոշելու եւ միահամուռ գործելու համար:

Հարկ կը համարենք հոս մատնանշել քանի մը հարցեր, որոնք ինքնին ցոյց կու տան թէ ատոնք կը լուծուին, եւ յաջողութեամբ կը հետապնդուին ու կ'իրագործուին այն ատեն, երբ ընդհանուր համաձայնութիւն, միանման գործելակերպ եւ տրամադրութիւն ստեղծուի:

Ներքին կազմակերպչական նմանողութիւն.– Որքան մենք ուսումնասիրած ենք ու գիտենք, ամէն շրջան տարբեր կազմակերպչական սիստեմ ունի, օրինակ՝ դեռ մեզ համար ընդհանրապէս պարզ չէ քաղաքական խումբերու, բանուորական-արհեստակցական, գիւղացիական միութիւններու բովանդակութիւնն ու կատարելիք դերը. տեղ մը արհեստակցական ինչպէս եւ գիւղացիական միութիւնները կը կազմակերպուին կուսակցական, ուրիշ տեղ մը անկուսակցական հողի վրայ եւն., եւն:

Ազգ. ներքին ոէաքսիոնի դէմ պայքար.– Մինչեւ հիմա կազմակերպուած, շղթայուած եւ միաժամանակ գործադրուած ոՒեւէ քայլ չառինք այդ շարժումին դէմ, եթէ մէկ կողմ թողունք Պոլսոյ հետեւողութեամբ կատարուած հեռագրական պասիւ քայլերը:

Մեր մասնակցութիւնը Ազգ. կրթական-հասարակական հիմնարկութիւններու մէջ.– Մեր Ընդհանուր Ժողովը որոշած է մասնակցիլ անոնց իբրեւ քաղաքացի, բայց կեանքը ոտքով գլխով հոդ է նետեր մեզ – չենք ուզեր մտնել պատճառներուն մէջ. պէտք է վերջապէս դիրքերը որոշել. կա՛մ ընդունիլ Ժողովի որոշումը, կա՛մ հաստատել այդ որոշման անգործնականութիւնը եւ առաջադրել առաջիկայ Ընդհ. Ժողովին հարց տանիլ որ իր որոշումը փոխէ:

Ազգ. Սահմանադրութեան վերամշակման հարց.– Հոս խնդիր չէ թէ ինչ տեսակէտով պէտք է մշակել զայն, գուցէ Բիւրոն ձեռնհաս Մարմինի միջոցաւ, շատ հեշտութեամբ, ամենատիպար «Սահմանադրութիւն» մը մշակել տայ. խնդիրն այն է թէ մենք ի՛նչ միջոցներու պիտի դիմենք որ ժողովուրդը կարենայ ճնշում գործ դնել Պատրիարքարանին եւ Կառավարութեան վրայ, զայն վաւերացնել տալու համար:

Կուսակցական գրականութեան ստեղծում եւ տարածում.– Թէ մեր գրականութիւնը, գիրքեր եւ թերթեր, ո՛րքան անխնամ կը տարածուի եւ թէ ո՛րքան նիւթական վնասներու կ'ենթարկուինք, գուցէ այդ ամէնքին յայտնի է. իսկ այդ վիճակով շարունակել աններելի է մանաւանդ հիմակ, ներկայ խաղաղ սահմանադրական օրերուն մէջ, երբ մեծ պահանջ ունինք գիտակից շարքերու եւ հասարակութեան, որոնք յառաջ կրնան գալ միայն շնորհիւ այդ գրաւոր եւ բանաւոր պրոպագանդին:

Պարլամենտի առաջիկայ ընտրութիւններու համար նախապատրաստութիւն.– Առաջիկայ տարի կը վերջանայ ներկայ նստաշրջանի ժամանակամիջոցը. հարկ է հիմակուընէ նախապատրաստուիլ, հարկաւոր համաձայնութիւնները գոյացնել ասոր անոր հետ, վերջապէս պէտք է որոշ գործելակերպ եւ նոր պլատֆորմ մը մշակել կամ եղածը վերամշակել՝ եթէ կարիք կայ, այսինքն եթէ կեանքը նոր պահանջներ է առաջադրած:

Պետութեան բռնած դիրքը դէպի մեր եւ առհասարակ փոքր ազգերու կոթական ներքին ինքնավարութեան հանդէպ.– Ապա հարց մըն ալ, որ շատ մտածելու եւ ընդհանուր գործելակերպ որոշելու հրամայական պահանջը կ'առաջադրէ:

Չենք երկարեր, եթէ մեր առաջարկը ընդունուի, մենք պատրաստ ենք մեր կողմէն օրակարգի նիւթերը ուղարկել Քիւրոյին, որ կեդրոնացնելով ամէն կողմէ եկած հարցերը, կը մշակէ եւ կ'ուղարկէ բոլոր մարմիններուն:

Ընկերնե՛ր, հէնց միայն ա՛յնքան հեռու վայրերէ հաւաքուած ընկերներու քովքովիութիւնն ու շփումը, իրարու նորութիւններ հաղորդելը ինքնին ահագին գործ է եւ ունի մեծ օգտակարութիւն. ուրեմն առանց ժամանակ կորսնցնելու գործի ղիմենք:

Համաձայնութեան պարագային՝ նեղութիւն կրեցէք ձեր կարծիքները հաղորդել մեզ, ի հարկէ պաշտօնապէս եւ՛ Քիւրոյին:

Ժողովատեղիի համար մենք կ'առաջարկէինք կա՛մ Մուշ կա՛մ Պոլիս: Մուշ՝ իբրեւ աշխարհագրական տեսակէտով մեր կազմակերպական շրջաններու կեդրոն, մանաւանդ իբրեւ կուսակցութեան անցեալ գործունէութեան թատերաբեմ, որուն մեր ընկերները ծանօթացնելու համար կ'արժէ առիթէն օգտուիլ. իսկ Պոլիս՝ իբրեւ նոր պայքարի կեդրոն եւ իբրեւ ժողովներու դիւրութիւն տուող ու մեր ընկերներէն շատերուն ժամադրավայր:

Գալով ճանապարհածախսին, պիտի առաջարկէինք կուսակցութեան վրայ բեռ չըլլալու համար զայն հոգալ արտաքոյ կարգի միջոցներով:

Լաւ կ'ըլլար որ սեփական հաշուով ներկայ գտնուէին շրջաններէն ձեռնհաս ընկերներ եւս՝ խորհրդակցական ձայներով: Ասոնք առաջարկներ են միայն: Առ այժմ այսչափ:

ՏՐԱՊԻԶՈՆԻ ԾՐՋԱՆԻ
Հ.Յ.Դ. ՌԱՅ. ԺՈՂՈՎԻ ԿՈՂՄԷ
ՏՐԱՊԻԶՈՆԻ ԿՈՄԻՏԷ

1911 Տրապիզոն

Մեր հասցէն
Վրէն Գասպարեան
– Տրապիզոն – յանձնել Տիտանին:

Փաստ. 1543-8

Բ 1.– ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ԱՒԱԶԱՆԻ ՄԱՐՄԻՆՆԵՐՈՒՆ ԵՒ Կ. ԿՈՄԻՏԷԻ

1 Յուլիս 1909 – 1911 Յուլիս 1

1.- Կազմակերպական

Կիրասոն (*Փառնակ*).— *Կազմակերպութիւնը սկսած է 908ին 20-25 ընկերներով եւ ներկայիս ունի 7 խումբ 173 ընկերներով, ասոնցմէ 16ը ընկերուհի են: Նախ քան հակադաշնակցական պայքարը մինչեւ 85 ընկերներ են եղած, բայց ոմանք հեռացեր, ոմանք վտարուեր են: Ընկերներու զարգացման համար կատարուած են դասախօսութիւններ:— Գիւղերը չըլլալով, գիւղային կազմ չկայ:*

Շապին-Գարահիսար (*Բերդ*).— *908ին 25-30 խմբեր կազմակերպուեր են, սակայն հետզհետէ նուազեր է այդ թիւը եւ ներկայիս քաղաքին մէջ կայ 14 խումբ 104 ընկերներով: Ամբողջ ուշադրութիւնը դարձուցած են ինքնապաշտպանութեան ու ազգ. խնդիրներու շուրջ: 1909ին հոն ղրկուած է ընկեր Սահրանտ, որ իւր դասախօսութիւններով ջանացեր է տեսական հարցերու շուրջ հրաւիրել ընկերներու ուշադրութիւնը: Ընկերներու նիւթական, ինչպէս եւ մտաւորական վիճակը գոհացուցիչ չէ: Գիւղերէն միայն Բիւրք կազմ ունի. երկու խումբ 15 ընկերներով, իսկ Թամզարան մէկ խումբ 10 ընկերներով. միւս գիւղերը՝ հակառակ թափուած ջանքերուն, գրեթէ բան մը կարելի չէ եղած ընել հետեւեալ պատճառներով, որ յետամնաց են, կարող ուժեր չունին, թայֆայական հաշիւները ուժեղ են, քաղաքէն շատ հեռու են, եւ վերջապէս կազմին չեն ուզեր սակ վճարել: Թէպէտ այս գիւղերու նիւթական վիճակը լաւ է, բայց մտաւորականը շատ խեղճուկ:*

Զըտու (*Վաչտ*).— *Կազմակերպական վիճակը շատ լաւ է. աչքի զարնող գիտակից ու մաքուր չարքերը մեր կազմին մէջ են: Ներկայիս կան 15 խմբեր 131 ընկերներով, 28ը ընկերուհի: Այս թուին մէջ են գիւղային խմբեր ալ. յաճախ տեղի ունեցած են ժողովներ, ընկերական հաւաքուներ, երեկոյթ, ներկայացում:*

Եոմուրա (*Սարափ*).— *Տրապիզոնի գիւղային շրջանն է, որ նախորդ ռեժիմին ալ կազմակերպական որոշ գործունէութիւն է ունեցեր: 910-911ին, նախքան այդ շրջանի լուծուիլը, ունեցեր է 25 խումբ 250 ընկերներով, ասոնցմէ 4ը կանանց խմբեր: Եոմուրան հակառակ ուժեղ եւ կարեւոր վայր մ'ըլլալուն՝ թայֆայական խնդիրներով յառաջ եկած են կարգ մը սպանութիւններ, որոնց զոհ գացած են մեր լաւագոյն ընկերներէն մէկ քանին:*

Այս խնդիրներու վերջնական քննութիւնը ընկեր Սուրէնի[1] ձեռքով կատարուած եւ տեղեկագիրն ալ ղրկուած է Արեւմ. Բիւրոյի Թ[ուրքիոյ] հատուածին: Այդ շրջանը լուծուած կը մնայ, մինչեւ տեղի ունենայ մաքրագործում: Ներքին հակամարտութիւնները յառաջ բերած են լարուած տրամադրութիւններ, որոնք երբեմն պայթեր են եւ երբեմն ալ կ. կոմիտէի միջոցաւ զսպուեր: Եղած են զանազան ժողովներ՝ զբաղելու կազմակերպական ու տեղական խնդիրներով: Այդ շրջանը այցելած են շատ գործիչներ, որոնցմէ սակայն քիչեր կարողացեր են օգտակար դառնալ:

Կիւմիւշխանէ (*Լեռնաշղթայ*).— *909-910ին կազմուած են խմբեր, որոնք դուրս եկած ըլլալով կարգապահական ուղղութենէ, լուծուած են ներքին երկպառակութեանց պատճառով. 911ին հոն ղրկուած է ընկեր ուսուցիչ մը, որ վերակազմած է տեղական խմբերը եւ ուղղութիւն ցոյց է տուեր: Ներկայիս քաղաքում ունինք 4 խումբ 40 ընկերներով: Միեւնոյն ընկերն անցեր է 5-6 ժամ հեռաւորութեամբ գտնուող Շէյրան աւանը եւ կազմեր է խումբ մը, անկից ալ Գայլ-գետ երթալով վերակազմեր քայքայուած խմբերը, որոնք Երիզայի կապուած են եղեր կանխաւ եւ սակայն ներկայիս եւ ոչ մի կապ ունին անոնց հետ: Գայլ-գետն ալ յառաջիկային կը միանայ Աւազանի հետ: Վճարումները կանոնաւոր են եղեր:*

Քըհպուլի (*Ժայռ*).— *Ունի ներկայիս 4 խումբ 27 ընկերներով: Կատարած են պարբերաբար ընկերային ու խմբային ժողովներ՝ խօսելու տեսական ու տեղական հարցերու շուրջ: Զուննելով յեղափոխական հոգիով դաստիարակուած ընկերներ, այս ուղղութեամբ թոյլ մնացած են. անհրաժեշտ կը գտնեն որ շրջանն ունենայ պրոպագանդիստ ընկեր մը, որ շրջանները պտտելով՝ ոգեւորէ ընկերները եւ հասկցնէ:*

Տրապիզոն (*Մովափ*).— *910ին քայքայման շրջան մէ անցուցեր: Խումբերը լուծուած եւ պարտականութիւնները կատարած չեն. իբր պատճառ կը ներկայացուի քոլերա, ամառնային թուլութիւնը, թէ մարմնի եւ թէ անհատ ընկերներու քաղաքէն հեռանալը եւն: 911ին կը սկսի վերակազմութիւնը եւ այսօր կան 9 խումբ 83 անդամներով: Շատ ընդհանուր ժողովներ եղած են, զբաղուած են զուտ կուսակցական տեսական հարցերով. եղած է դասախօսութիւն, մի անգամ վիճաբանական ժողով: Հին թէ նոր անդամավճարները գանձուած են:*

Էյէվի (*Գետափ*).— *Ունի երկու խումբ 18 ընկերնե-*

1.- Սուրէն – Սեբաստացի Մուրատի (Խրիմեան) կողմէ օգտագործուած ծածկանուն:

րով։ Ջբաղած են տեղական ու կուսակցական հարցերով։ Պատրաստուած ընկերներ չունին, կուսակցական գիտակցութիւնը թոյլ է։

2.- Ազգային

Շապին-Գարահիսար.— Ընկերները ազգային պայքարով չատ են տարուած եւ յաջողած են ձեռք բերել Ազգ. Առաջնորդարանի ղեկը. դպրոցը յանձնած են ընկեր ուսուցիչներու ձեռքը։ Գիւղերու դպրոցական գործին զարկ տալու համար հրաւիրեր են գիւղերէն ներկայացուցիչներ, բայց մեծամասնութիւն չկարենալ գոյացնելու համար, այս ուղղութեամբ գործ չեն կարողացած ընել։

Կիբրասոն.— Նախորդ շրջան Ազգ. մարմիններու ընտրութեանց մէջ չեն կարողացած յաջողիլ։ Անցեալին դպրոցական գործը չատ կաղ գնացած է, իսկ յառաջիկային համար մեծ վստահութիւն ունին լաւ լինելուն, որովհետեւ ուսուցչական [կազմի] ընտրութիւնը յանձնուած է մեր ընկերներուն։

Օրտու.— Մեծ յաջողութիւն ձեռք բերած են ընտրութեանց մէջ. առանց մեր ընկերներու եւ ո՛չ մի ազգային գործ կատարուած է։ Դպրոցն ալ մերոնց ձեռք է եղեր։

Եոմուրա.— Այդ շրջանին ազգ. բոլոր գործերը մեր ընկերներու ձեռքն է եղեր. բոլոր ուսուցիչները մեր ընկերներն են եղեր։ Տրապիզոնի ապօրինի ընտրութեանց առթիւ խիստ բողոքներ ու հանրագրեր պատրաստուած են, ինչպէս եւ բաց ու գոցի խնդրոյ առթիւ։

Կիւմիւշխանէ.— Ազգային գործերն ու դպրոցը մերիններուն ձեռքն է. կ'աշխատին դպրոցին պիւտճէն բարձրացնել եւ նոր ուժեր պաշտօնի կանչել։

Թրխպոլի.— Ազգային գործերու մէջ ուժեղ են. դըպրոցը խլած է իրենց ամբողջ ժամանակը. յաջողցուցած են ընկեր ուսուցիչներու ընտրութիւնը։

Տրապիզոն.— 910ին խանասորի յիշատակը տօնելու խնդրով յառաջ եկած է սուր պայքար, որու մէջ յաղթութիւն գտած չեն. ատոր յաջորդած է ընտրական պայքարը. մերինները ապօրինի նկատելով նոր ընտրութիւնը, պոյքոթ ըրած են Առաջնորդարանի դէմ։ Դպրոցական գործէն թէպէտ մարմինը հեռու է մնացեր, սակայն ընկեր ուսուցիչները ջանացեր են պահպանել հոն մեր ուղղութիւնը եւ իրենց եռեւէն քաշած են ուսուցչական ժողովը։ Հաւանական է որ յառաջիկային ալ նոյնպէս լինի։

Էյէվլի.— Հոս ալ մեր ընկերներու ձեռքն է ազգ. գործերու ղեկը։ Աչքի զարնող հակառակութիւն չկայ մերիններուն հանդէպ։

3.- Կուլտուրական

Կիրասոն.— Սահմանադրութենէն վերջ «յառաջդիմասէր Ակումբ» մը կազմուեր է, որ ներկայիս կազմակերպութեան սեփականութիւն է դարձեր։ Ունի 45 անդամ, կը ստանայ 7 թերթ, ունի 400 գիրք, հաստլին եղած է 3000 ղրչ.։ Ջանացեր են կուսակցական թերթերու տարածման. գոհացուցիչ է արդիւնքը։ Ընկեր գրավաճառ մը կայ, որ կուսակցական գրականութեան տարածման կը նպաստէ որոշ չափով։ Կատարուած են զանազան ներկայացումներ, երեկոյթ, եւն։

Շ. Գարահիսար.— Սահմանի ջանքերով բացուած է ընթերցարան մը, որ կը ստանայ 9 թերթ, ունի 60 գիրք, հաստլին է 2300 ղրչ։ Լսարան մ'ալ բացուած, բայց ունկընդիր չգինելուն ստիպուած են եղեր գոցել։

Օրտու.— Նախկին հասարակական քլիւպը յանձնուած է իւր ամբողջ կազմուածքով կազմակերպութեան, որ ներկայիս կը ծառայէ իբր ակումբ։ Եղած են չատ բանախօսութիւններ, վիճաբանական ու բացատրական ժողովներ։ Կը ստանայ 6 թերթ, ունի 400 կտոր գիրք, հաստլին է եղեր 2137 ղր.։ Այս տարի մոգական լապտեր մը գնելու դրամ հաւաքած են։ Թերթերու տարածման չատ հոգ տարուած եւ արդիւնքը գոհացուցիչ է։

Եոմուրա.— Ամէն գիւղի դպրոց ունի իւր գրադարանը, եւ կը ստանայ «Ազատամարտ», «Դրօշակ» եւ ոմանք ալ «Ցառաջ»։ Ներկայիս միայն մէկ գիւղ «Ազատամարտ» կ'առնէ։ Գրադարանական գրքերը մեր ուղղութիւնը տարածող գրքերն են։

Կիւմիւշխանէ.— Ունին նոյնպէս գրադարան-ընթերցարան մը, ուր տեղի կ'ունենան պարբերական ժողովրդային դասախօսութիւններ, այսպիսով ժողովուրդը կապուած է կազմակերպութեան հետ։ Կազմուած է նաեւ պատանիներու միութիւն մը, որուն նպատակն է ասոնք գիտակցութեան բերել եւ զարգացնել։ Եղած են նաեւ հանդէսներ, երեկոյթներ։ Ընթերցարանն ունի 4 թերթ եւ 357 գիրք. հաստլին է 6791 ղրչ.։

Թրխպոլի.— Ընկերները ջանք ըրած են ժողովրդական լսարան-ընթերցարան մը պահել, եւ մինչեւ այսօր դրական արդիւնք գրեթէ չեն ունեցած։ Ջանացեր են կազմակերպական թերթերն ու գրքերը որոշ չափով տարածել։ Ջեռնարկած են կրթասիրաց միութեան մը, դպրոցին օժանդակելու, բայց մեծ արդիւնք չեն ստացած։ Ունին 350 կտոր գիրք։

Տրապիզոն.— Այս տարի բացուած ընթերցարան-գրադարան մը, որ ունի 17 թերթ, 350 գիրք, 6490 ղրչ. մուտք։ Կազմակերպութեան տուած է՝ ըստ սակի՝ 325 ղրչ.։ «Ազատամարտ»ի թիրաժը բարձրացնելու համար, կազմուած է «Ֆոնտ», որ նպատակ ունի թերթ բերել տալ եւ տարածել։ Հոս ալ կազմուած է պատանեկան միութիւն մը։

Էյէվլի.— Ընկերները կ'աշխատին յառաջիկային համար ընթերցարան-գրադարան մ'ունենալ։

4.- Տնտեսական

Կիրասոն.— Մեր ընկերներու օժանդակութեամբ կազմուած է կանանց միութիւն մը, որ 50 ոսկի դրամ ունի եւ արհեստանոց մը պիտի բանայ։ Միութիւնը կազմին ազդեցութեան տակ է։

Շ. Գարահիսար.— Աղքատիկ գործաւոր ու գործաւորուհիներու գործ հայթայթելու համար հանգանակութիւն մ'ըրած են՝ 167 ոսկի։ 1.5 տարի այդ դրամով որոշ չափով ատոնց տնտեսական դրութիւնը բարւոքեր են։ Սահրանտ հիմներ է կոպերատիւ-սպառողական խանութներ, որոնք որոշ ժամանակէ վերջ կը դադրին՝ արհեստաւորներու չահասիրական ձգտումներուն պատճառով։ Այդ գործունէութեան արդիւնքն է այն որ արհեստաւորներն ու աչխատաւորները ներկայիս աւելի աչխատավարձ կը ստանան։

«Բիւրք» գիւղի մէջ դեռեւս կայ «Եղիչէ» սպառողականը։ Գիւղերը մեծ մասամբ հայերէ բաղկացած են եւ հարուստ, բայց տգէտ ու չահամոլ։ Կարմիր խաչն ալ լուծուած, դրամը բանտարկեալներուն ղրկուած է։

Եոմուրա.— Մօտ 10 հատ սպառողական խանութներ ունեցեր է, ներկայիս մի քանի հատ կայ։ Խանութները ղեկավարուած են ընկերներով, թէպէտ կուսակցական հողի վրայ դրուած չեն։

Թրխպոլի.— Աչխատաւոր ընկերներու վիճակի բարելաւման համար ձեռնարկուած է «Փոխադարձ օգնութիւն» միութեան կազմակերպման, որ միեւնոյն ատեն պիտի զօրացնէ ընկերներու մէջ հաւաքական ոգին։ Միութիւնը ժողովրդական գոյն ունի, բայց ղեկը մերիններուն ձեռքն է։

Տրապիզոն.— Ընկեր կօչկակարներու աչխատանքով կազմուած է կօչկակարներու արհեստակցական միութիւն մը՝ միջազգային հողի վրայ։ Կանոնագիր-ծրագիրը մեր արհեստակցական միութեան է։

5.- Հանգանակութիւններ

Բոլոր մարմիններն ալ հանգանակութիւններ ըրած են քաղաք. բանտարկեալներու համար, որ անցած է ընդհ. հաչուեկչիռի մէջ։ Առկէ զատ «Ազատամարտի» կրթական ֆոնտին, Տարօնի կրթական գործին, Բարձրաւանդակի ինքնապաչտպանութեան, Թոփչեանի Արմիկին[2], Կովկասի փախստական ընկերներու համար եւն։

6.- Քաղաքական

Միայն Շ. Գարահիսարն ու Կիւմիւշխանէն պահած են կառավարութեան հետ որոշ խնդիրներու համար յարաբերութիւն եւ այդ ճամբով լուծուած ինչ ինչ խնդիրներ։ Կառավարական ընթացքը ո՛չ լաւ է եղեր եւ ո՛չ վատ։ Նոյնը նաեւ Իթթիհատի հանդէպ։

Ինքնապաչտպանութեան համար գոհացուցիչ ջանք ըրած են Օրտուն, Շ. Գարահիսարը, Եոմուրան, Տրապիզոնը։ Կիւմիւշխանէն ջանք կ'ընէ իսկ էյէվլին ու Թրխպոլին գոհացուցիչ չեն. Կիրասոնն ալ որոշ չափով աղէկ է։ Ասոնցմէ միայն վերջիններ երկուքի մարմինները սեփական մթերք չունին, միւսներն ունին, ոմանք չատ, ոմանք քիչ։

7.- Դրամական

Դրամական հաչուետուութիւնը առանձին աղիւսակով կը ներկայացուի։ Գործունէութիւնը գրեթէ համապատասխան է մեր Շրջ. ժողովի որոշման։ Միայն 59696,875 ղրչ. մուտք ունին մարմինները. կ. Կոմիտէն ունի ասկէ զատ առանձին հաստլիներ, որոնք կ'անցնին 60000ը, ինչ որ կը տրամադրէ մեր Շրջ. ժողովը։

6 ԱՄՄԵԱՑ ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ ԱԽԱՋԱՆԻ ԺԱՄԱՆԱԿԱՒՈՐ Կ. ԿՈՄԻՏԷԻ (ՓԱՌՆԱԿ-ԿԻՐԱՍՈՆ)

909 Ցուլիս — 910 Յունուար 1-ը

IIրդ Շրջ. ժողովի որոշումով Կ. Կոմիտէն փոխադրուեց Կիրասոն. ուժերու ցրուած եւ վայրի անյարմարութեան պատճառով գործերը բաղձալի վիճակ մը չստացան։

1. *Գրասւոր պրոպագանդ.*— Իր ցամսեայ գործունէութեան մէջ 3 շրջաբերականներ բաց թողուց. առաջինը պարսկական նոր սահմանադրութեան առթիւ, միւսը Յունիսի 10-ի եւ երրորդը Կովկասի բանտարկեալ ընկերներու եւ տարածուած բրովոքասիոն լուրերու առթիւ։

2. *Բանաւոր պրոպագանդ.*— Ընկեր Սահրանտ ուղարկուած է Վաչտ, որտեղ ունեցեր է քանի մը հրապարակային եւ խմբական դասախօսութիւններ եւ փառնակի մէջ եղել է չարք մը բանախօսութիւններ, զանազան ժամանակներ անցնող ընկերների կողմից։

3. *Բերդի շրջանը.*— (Շ. Գ.) Այս շրջանը երկար մնացել է առանձինն. աչխատել է ունենալ իւր մասնաւոր պրոպագանդիստը, այդ ուղղութեամբ Բիւրքին եղած դիմումները եղել են անյաջող. ի վերջոյ մեր ձեռք առած միջոցներով հնարաւոր է դարձած միացնել Աւազանի շրջանի հետ, որոնց ներկայացուցիչը մասնակցել է IIIրդ Շրջ. ժողովին։

Ինքնապաչտպանութիւն

Բացի մէկ երկու շրջանի յանձնարարութիւնները կատարելուց ուրիշ ձեռնարկ չի յաջողուել։

Ողբացեալ ընկեր Թոփչեանի սպանումը

Սպանման լուրը հասնելուն փութացել է ցաւակցութիւն յայտնել, «Դրօշակին», «Ազատամարտին», շրջանի մարմիններուն եւ տիկ. Թոփչեանին։

2.- Ակնարկութիւն հաւանաբար եղիչէ Թոփչեանի որբացած տղուն։

IIIրդ Շրջ. ժողով

Շրջանին աւելի լաւ վիճակ մը տալու համար, հրաւիրել է Շրջ. ժողով։

Աւազանի կ. կոմիտէի թուլութեան պատճառներից մէկն ալ եղած է այն, որ տեղ[ացի] ընկերներէ բաղկացած ըլլալով եւ ենթակոմիտէի մէջ եւս մասնակցելով՝ հնարաւորութիւն չի ունեցել շրջանի մասին մտածելու։

ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ ԱԽԱԶԱՆԻ ԿՈՄԻՏԷԻ
910 Յունուար 1 — 911 Յունուար 1-ը (Տրապիզոն)

IIIրդ Շրջանային ժողովը կ. կոմիտէն փոխադրելով Տրապիզոն, փութաց ընկերների մէջ եղած անհամաձայնութիւնները յարդարել եւ մարմինը կազմել երկու կողմերից[3]։ Այդ ուղղութեամբ ընտրութիւնը կատարուեց, բայց ընկերներից ընկ. Ժիրայր եւ Յոլակ, մերժեցին մասնակցիլ, պատճառաբանեալ։ Բայց ի վերջոյ ընկ. Ժիրայր համաձայնուեց, իսկ ընկ. Յոլակ խոստացաւ իւր աջակցութիւնը բերել, առանց մարմնին մասնակցելու։ Կ. կոմիտէն իւր ստանձնած գործը բաղձացուած աստիճանին չկարողացաւ հասցնել. ընդհակառակը օրէ օր կազմակերպութիւնը աւելի քայքայման ենթարկուեցաւ։ Գլխաւորաբար ա՛յն պատճառներով, որ ա) Մարմինը չունէր բարձր դիրք ու տեղ շրջանի առաջ, չնորհիւ նախորդ անտեղի պայքարի մղուած ընկերներ Զուլալի, Սահրանտի եւ Սիւնիի կողմէն. բ) Որ Մարմնի անդամ ընկ. Սահրանտ ուղարկուեց Շ. Գ[արահի]սար մէկ ամսով բայց յիշեալը ընդմիշտ մնաց այնտեղ, իսկ Սիւնի կարին մեկնելով ամբողջ գործը մնաց մի քանիսի վրայ։ գ) Նախկին անազնիւ պայքարի առթիւ Սարափի մէջ առաջ եկած թայֆայականութիւնը պատճառ դարձաւ նոյն շրջանի պարբերական սպանութիւնների, [որոնք] կլանեցին մեծ ոյժ կ. կոմիտէից, դ) Սիւնիի յայտնի խընդիրը մեծ վնաս հասցուց թէ չարքերուն մէջ եւ թէ Դ.եան բրեստիժի անկման՝ ժողովրդի առաջ եւ գլխաւորը՝ երկար զբաղեցուց մարմինը. ահա այս գլխաւոր պատճառներով մարմինը անզօր հանդիսացաւ գործելու։

Ազգային

Ազգային խնդիրներու մէջ մասնակցեց անհատապէս, թէեւ երբեմն այդ այնքան առաջ գնաց, որ կարծուեց (ժողովրդի կողմից) կուսակցական։

Կուլտուրական

Քաղաքական ժողովի մէջ ունենալով կուսակցական ընկերներ եւ համակիրներ՝ Ուսումնական խորհուրդը կազմեց իւր հայեացքը պաշտպանող անձնաւորութիւններէ եւ ընկերներէ. բայց նախորդ Խորհրդի հրաւէրով եկած տեսուչ Խուշպուլեանի հետ ընդհարուելով, 4 ամիս յետոյ հրաժարուեց, երբ նկատեց, որ Քաղաքական ժողովը իւր հրաժարականը պիտի տայ, եթէ [Ուսումնական] Խորհուրդը չարունակէ այդ ընթացքը։

Տրապիզոնի ժողովրդական լսարան-ընթերցարանը ձեռք առնելով չարունակեց մի տարի եւս. ի վերջոյ լաւ համարեց ունենալ կուսակցական ընթերցարան մը, եւ գոցեց ժողովրդականը. քանի որ նա բաղձալի արդիւնքը չէր տար։

Բանաւոր Պրոպագանդ

Համաձայն IIIրդ Շրջ. ժող-ի որոշման, ընկ. Սահրանտը պահել է ազատ գործիչ, ամբողջ շրջանի համար. իսկ ընկ. Սահրանտ սահմանափակուել է միմիայն Շ. Գ-ով. Սարափի շրջանը ուղարկել է բանախօսներ։

Սպասողական միութիւններ

Աչխատել է Սարափի սպասողականները պահպանել եւ զարգացնել, բայց չնորհիւ տիրող կացութեան թուլացել է. մասնաւորաբար Աբիոնի[4] սպասողականը. չնորհիւ ընկ. Արշ. Թորլաքեանի (այժմ սպանուած) ոտնձգութիւններուն թուլացել է եւ փակուել. այդ առթիւ մեր կողմէ եղած բոլոր ջանքերը ի զուր են անցել։

Դատական

Ունեցել է երկու գլխաւոր դատ, Սարափ շրջանի պարբերական սպանութիւնները եւ Սիւնիի յայտնի դատը։ Առաջինի վերաբերմամբ մարմինը կարողացել է բաւականի աչխատանք թափել. եւ որպէսզի կարողանայ սպանութիւնները դադարեցնելով հնարաւորութիւն ստեղծել սպանութեանց հեղինակները գտնելու, կողմերու ներկայացուցիչ կարծուածները առժամապէս հեռացրել է շրջանից, արգիլելով նրանց որեւէ կուսակցական հարցի խառնուելու այդ շրջանի մէջ։ Իսկ Ս[իւնի]ի խնդիրը համաձայնութեամբ Արեւելեան Բ[իւրոյի] Թ[ուրքիոյ] հատուածի հետ, քննել եւ քննութեան պատճէնը ուղարկած է նրանց. ընկեր Վրացեանին յանձնել է քննութիւնը կատարելը, որը մինչեւ Շրջ. ժողովը չէ վերջացած, որով յաջորդ կ. կոմիտէին թողած է այդ գործի քննութեան աւարտումը։

IV Ընդհանուր ժողով

Իւր մէկ տարին լրացած ըլլալով հրաւիրեց IV Ընդհանուր Ժողովը, որին ներկայացուց շրջանի վիճակը եւ Սարափի կազմալուծուած դրութիւնը։ Այդ ժողովին մասնակցելու իրաւունքից զրկուեց Սարափը, իւր քայքայուած վիճակի համար։

3.- Այսինքն երկու քաղաքներու՝ Տրապիզոնի եւ Կիրասոնի ընկերներէն։
4.- Աբիոն՝ գիւղ Եոմուրայի շրջանին մէջ։

Փաստ. 1543-9

Բ 2.– ՎԵՑԱՄՍԵԱՅ ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ ԾՈՎԱՓԻ ՇՐՋ. ՍԱՐՄՆԻ

1911 Յունուար 1 – 1911 Յուլիս 1

1910 տարին Ծովափի կազմակերպական դրութիւնը թէ նիւթական եւ թէ բարոյական հայեցակէտով գոհացուցիչ հանգամանք մը չունեցաւ։ Կարելի է ըսել կազմակերպութիւնը քայքայուած դրութեան մը մատնուած էր. ո՛չ խմբային ժողովներ ու վճարումներ կատարուած էին եւ ոչ ալ մարմինները՝ ինչ ինչ պատճառներով կարողացեր էին իրենց վրայ դրուած պարտականութիւնները լիովին կատարել։

Այս դրութեան վերջ տուաւ Ցունուարի Շրջ. ժողովը, որ՝ նկատի ունենալով վերոյիշեալ վիճակը, ընտրեց եօթ հոգիէ մարմին մը՝ վարելու համար Ծովափի, Գեօտափի, Սարափի եւ Լեռնաչղթայի գործերը։ Ծովափի Շրջ. մարմինը ձեռնարկեց գործի եւ գրեթէ մինչեւ այսօր կանոնաւորապէս ամէն չաբաթ ժողով ունեցաւ եւ ջանաց թէ՛ հին ուսկան խնդիրներն ու հաչիւները մաքրել եւ թէ նոր ձեռնարկներ ընել։ Եօթ ընտրեալներէն ընկերներ Ժիրայր եւ Որսկան քանի մը ամիս վերջ հրաժարեցան իրենց գործի ծանրութիւնը առարկելով, իսկ ընկեր Ա. Ֆ. Կովկաս մեկնեցաւ։ Ժողովներուն միչտ ներկայ գտնուած է նաեւ ընկեր Յոլակ։

Շրջանային մարմինը հետեւեալ գործերը տեսած է։

1- Տեղական կազմի վերակազմութիւն.— Նկատի ունենալով տեղւոյն քայքայուած դրութիւնը, որով անկարելի կը դառնար օրինական ձեւով տեղական մարմին ստեղծել, նշանակեց հինգ հոգինոց մարմին մը՝ զբաղելու զուտ տեղական գործերով եւ վերակազմութիւնը սկսելու համար։

2- Ընթերցարան — Տեղական մարմնին աջակցած է ընթերցարանի բացման ու կահաւորման համար։

3- Կովկասահայ բանտարկեալներու հանգանակութիւն.— Իւր ջանքերով յանձնախումբ մը կազմուեր է, որ ամբողջ քաղաքին մէջ պտտելով մօտ 8500 ղրչ.ի հանգանակութիւն մը կատարած է։

4- Ազատական կուսակցութիւն.— Տեղւոյն մէջ գոյութիւն ունեցող ազատական կուսակցութեան մասնակցելով անհատապէս՝ ուղղութիւն տալ ջանացեր է, եւ կը յուսայ ապագայ ազգ. պայքարի մէջ անոր հետ մեծ յաջողութիւն ձեռք բերել։

5- Կովկասի համար.— Կովկասի գրաւոր պրոպագանդին նպաստեր է «Ազատամարտ» եւ «Դրօշակ» եւ գիրք ուղարկելով։ Ասկէ զատ Կովկասի փախստական ընկերներուն տուած է դիւրութիւններ կրկին հոն դառնալու կամ ուրիշ տեղ փոխադրուելու։

6- Ազատամարտ.— Ջանացեր է Ազատամարտի թիւրաժի բարձրացման։ Գործակալի հաչիւներու քննութեան ձեռնարկեր եւ աչխատեր է մաքրել ու կանոնաւորել խճողուած հաչիւները։

7- Հանդէպ կառավարութեան.— Թէ՛ մարմիններէ եւ թէ անհատներէ հաղորդուած խնդիրները՝ իւր ներած միջոցներով՝ հետապնդեր է։

8- Դատական.— Մ[իւնի]ի առկախ ու խճողուած խնդիրը քննելով վճիռ է արձակեր։

9- Թուրքիոյ ռայ. ժողով.— Հրաւիրեր է բոլոր մարմինները, բայց ո՛եւէ պատասխան չէ ստացեր շրջանին համար։

ՇՐՋԱՆԻՆ ՀԱՄԱՐ

Ծովափի շրջ. մարմինը կապ պահպաներ է շրջանի բոլոր մարմիններուն հետ, որոնց հարցերուն ու դիմումներուն ջանացեր է չուտով պատասխանել։ Գալով իւր հետ կապուած մարմիններուն՝ Սարափի համար մինչեւ այսօր ոչինչ կրցած է ընել, քանի որ՝ ըստ Շրջ. ժողովի որոշման՝ այդ շրջանի վերակազմութիւնն ու տեղական դատական խնդիրներու քննութիւնը թողնուած է Դումանի, եւ ասոր չգալով՝ Մուրատի[5], որ մինչեւ այսօր դեռ չէ եկած։ Ատոր հետ մէկտեղ ջանացեր է չէզոքացնել հոն տիրող վատ տրամադրութիւնը։

Լեռնաչղթան թէպէտ անցեալին ունեցեր է խմբային կազմակերպութիւն, սակայն իւր ապօրինի ու սխալ քայլերուն պատճառով լուծուեր է, մինչեւ որ ասկից ղրկուեր է ներկայացուցիչ ընկեր Վահանը[6], որ հետզհետէ կազմակերպեր է թէ տեղական խմբերը եւ թէ անցեր է Շէյրան ու Գայլ-գետ պրոպագանդի։ Մարմինը իւր թղթակցութիւններով տուեր է ցուցմունքներ՝ գործը դիւրացնելու։

Գետափի հետ պահեր է լոկ գրաւոր յարաբերութիւն։ Վերջերս մտադիր է մի պրոպագանդիստ ղրկել, սակայն աննպաստ պարագայի մը բերումով՝ չկրցաւ։

Ծովափի Շրջ.մարմինը՝ Շրջ. ժողովէն իւր վրայ դրուած հետեւեալ պարտականութիւնները չէ կարողացեր կատարել։

1- Չէ կարողացեր քանամեակը տօնել՝ չունենալով սկիզբէն տրամադրելի յարմար վայր եւ երկրորդ՝ ձեռքի տակ յարմար նիւթեր։

2- Ազգ. սահմանադրութեան վերաքննութեան, դպրոցներու պետականացման խնդիրներուն համար նոյնպէս ո՛եւէ բան չէ ըրած։

ՇԱՀԷՆ, ՏԻՐԱՆ, ՅՈԼԱԿ, ՏԱՇՐԱՑԻ

Տրապիզոն, 30 *Յունիս* 1911

5.- Նիկոլ Դուման եւ Սեբաստացի Մուրատ։
6.- Վահան՝ Մատինեան Նիկոլն է։

Փաստ. 790-57

Բ 3.– Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ԱԻԱԶԱՆԻ V ՇՐՋ. ԺՈՂՈՎ

2 Յուլիս 1911

ՆԱԽԱՊԱՏՐԱՍՏԱԿԱՆ ՆԻՍՏ

1.- *Բացում*
2.- *Դիւանի ընտրութիւն*
3.- *Մանտադներու ստուգում*
4.- *Ժողովի զբաղման ժամանակը*
5.- *Հրաւիրելիք ընկերներ*
6.- *Յանձնախմբերու ընտրութիւն*

Օրակարգ
1.- *Հաշուետուութիւն մարմիններու*
2.- *Ընդհ. Ժողովի օրակարգի մշակում*
3.- *Առաջարկներ Շրջ. ժողովին մարմիններէ եւ ընկերներէ*
4.- *Պատգամաւորի ընտրութիւն*

Ներկայ ընկերներ
Աւազանի Շրջ. մարմնի կողմէ Մ. Պ.
Կիրասոնի չարքերու կողմէ Տ. Գ.
Կիրասոնի մարմնի կողմէ Ս. Ե.
Թրիպոլիի Շրջ. մարմնի կողմէ Ա.
Տրապիզոնի չարքերու կողմէ Յ. Տ.
Տրապիզոնի մարմնի կողմէ Ք. Ճ.
Շ. Գարահիսարի մարմնի կողմէ Ա. Ս.
Կիւմիւշխանէի մարմնի կողմէ Վ.

Ոչ պատգամաւոր.— Ռոստոմ, Աւօ եւ Վրէյն։ Աւազանի շրջ. մարմնի ներկայացուցիչը ժողովը բանալով առաջարկեց կատարել դիւանի ընտրութիւն։ 2.- Դիւանի ընտրութիւն.- Ընտրուեցան ատենապետ Մ. Պ. եւ Ս. Ե. իսկ քարտուղար Յ. Տ. եւ Ա. Ս.։ 3.- Մանտադներու ստուգում.- Ստուգուեցան բոլոր մանտադները. բացակայ էին Օրտուի եւ Էլէվիի պատգամաւորները. Օրտուէն ստացուած էր օրակարգի որոշումները։ Շրջ. մարմնի ներկայացուցիչը յայտարարեց թէ ընկ. Վահան կը մասնակցի կիւմիւշխանէի կազմէն որպէս շրջ. մարմնի կողմէն ուղարկուած ներկայացուցիչ։ 4.- Ժողովի զբաղումներու ժամանակը.- Որոշուեց օրը երկու նիստ գումարել, առաւօտեան 12-3 եւ երեկոյեան 1-3ը։ 5.- Ընկերներ հրաւիրել.- Որոշուեց հրաւիրել ընկերներ՝ Քրմապետ, Աւօ, Արշակ եւ Խդուարտ վճռական ձայնով, Շրջ. մարմնի եւ Մովսիփի կոմիտէի ընկերները՝ խորհրդակցական ձայնով։ 6.- Հաշուական յանձնախմբի ընտրութիւն.- ընտրուեցան ընկերներ Մ. Կ. Ճ. Ա. եւ Վահան։

Ա. ՆԻՍՏ

1.- Մարմիններու հաշուետուութիւն.— Ա.- Մովսիփի կոմիտէի հաշուետուութիւնը ըրաւ ընկեր Ը. որով կը պարզուէր թէ կոմիտէն իր գործունէութիւնը սկսած է 1911 Յունուար 1էն, երբ տեղին խմբերը քայքայուած վիճակի մէջ են եղած։ Ներկայիս կան 9 խմբեր 83 անդամներով։ Կոմիտէն հիմնած է ընթերցարան մը՝ «Լոյս» գրադարանով միասին, որ ունի 350 նոր գիրք. ընթերցարանը ունի 83 անդամ, կը ստանայ 16 թերթ. ընդհանուր մուտքն է 8490 ղր. ըստ որոշած սակի կազմին տուած է 325 ղր.։ Կոմիտէն ցարդ ունեցեր է 9 ժողով, չորս ներկայացուցչական ժողով եւ 12 ընկերական ժողով, երկու ընկերային դասախօսութիւն, մէկ վիճաբանական ժողով։ Ազատամարտի տարածման համար կազմուած է յատուկ ֆոնտ մը եւ գործը յանձնուած է յանձնախմբի մը. վերջերը ընտրուած են երկու յանձնախմբեր. մէկը պրոպականտի իսկ միւսը ազգագրական եւ արհեստակցական վիճակացոյցեր կազմելու համար։ Ամսավճարները ամսէ ամիս գանձուած են ինչպէս նաեւ հինէն վճարելի մնացածները գանձուած։

Բ.— Քառնակի կոմիտէի կողմէն զեկուցում տուաւ ընկ. Տ.։

Գ.— Ժայռի ենթակոմիտէի կողմէն զեկուցում տըւաւ ընկ. Ճ. Ա.։ Ընկեր[ական] ընդհ[անուր] ժողով տեղի ունեցած է, որոնց մէկ զբաղուած են ծրագրային հարցերով. տեղի ունեցած են նաեւ յաճախակի խմբական ժողովներ. ենթակոմիտէն նախաձեռնարկ եղած է կրթասիրաց միութիւն մը կազմելու՝ զուտ կրթական նպատակներով եւ փոխադարձ օգնութեան ընկերակցութիւն մը կազմելու աշխատանք եղած է, ընկեր անդամներու վիճակը բարելաւելու համար։ Վեցամսեայ շրջանին ենթակոմիտէն զբաղեցնող եղած է կրթական եւ տեղւոյն դպրոցի դատական գործը, որովհետեւ զուտ կուսակցական կազմակերպական գործեր չկան։ Դ. Շրջ. ժողովին չէ մասնակցած երթեւեկութեան անկարելիութեան պատճառաւ միայն։ Ի նկատի ունենալով որ ենթակոմիտէին շրջանին մէջ կը պակսին իրապէս համզումով եւ յեղափոխականապէս դաստիարակուած ընկերներ, կ'առաջարկէ որ Շրջ. ժողովը միջոցներ ստեղծէ պրոպականդիստ ընկեր մը ունենալու համար, որ տարեկան գոնէ մի քանի անգամ այցելէ իրենց շրջանը եւ իր դասախօսութիւններով ոգեւորէ ընկերները։

Բերդի կոմիտէի կողմէն զեկուցում տուաւ Ա. Ս.։ Բերդի շրջանը ունի 18 խումբ, մօտ 90 ընկերներով. գիւղերէն մեծ մասին մէջ կարելի եղած չէ կազմակերպութիւն առաջացնել — գիւղացիներ չեն համաձայնիր ըստ կանոնագրի իրենց անդամավճարները յատկացնել կուսակցութեան. երեք գիւղերու մէջ միայն կարելի եղած է մի քանի խմբեր կազմակերպել. այս ալ զիջում ընելով՝ իրենց անդամավճարներէն միայն մէկ մասը ստանալով առ այժմ։ Քաղաքին մէջ ամիսը երկու անգամ տեղի կ'ունենան ընդ. ժողովներ, կուսակցական-ծրագրային եւ տեղական կրթական գործերով զբաղելու համար։ Խմբական ժողովներ տեղի կ'ունենան մօտաւորապէս ամիսը մէկ անգամ։

Դ. Շրջ. ժողովի որոշած տարեկան 50 ոսկիի եկամուտը կը գոյացուի հետեւեալ կերպով. մօտ 24 ոսկի անդամավճարներէ. իսկ մնացեալը ընկերներու նուէրներէ, ներկայացումներու հասոյթներէ կը գոյանայ։ Ընկերներու մտաւորական զարգացման եւ տեսական, ծրագրային հարցերով հետաքրքրութիւնը չատ քիչ է. դասախօսութիւնները կարելի չէ եղած յարատեւել։ Կոմիտէի նախաձեռնութեամբ բացուած ընթերցարան գրադարանը ունի 8 տեսակ թերթ եւ 100 կտոր գիրք, տարեկան մուտքն է մօտ 2400 ղր. որ կը յատկացուի չէնքի վարձքին, պաշտօնեայի, մաքրութեան եւայլն։ Կուսակցական բաժինը կարելի չէ եղած գանձել ցարդ։ Կոմիտէի նախաձեռնութեամբ կազմուած է ժողովրդական լսարան մը. բայց մի քանի ամիս միայն տեւած է ժողովրդի ցոյլ տուած անհետաքրքրութեան պատճառաւ։

Ինքնապաշտպանութեան միջոցներ ստեղծելու համար՝ կոմիտէն յաճախ յորդորած է ընկերները եւ որոշ չափով դիւրութիւններ տուած է անձնական միջոցներ գտնել։ Գիւղերու մէջ այդ ուղղութեամբ ոչինչ կարելի եղած է ընել։ Ազգ. կրթական գործերը գրաւած են կոմիտէի եւ ընկերներու աշխատանքներու մէկ մասը. կարելի եղած է վերջացող տարեշրջանին դպրոցական գործը քաղաքին մէջ քիչ չատ կանոնաւորել՝ ընկեր ուսուցիչներու միջոցաւ. իսկ առաջնորդական խնդիրներու կանոնաւորման ամէն կերպ աշխատած եւ վերջին երեսփ[ոխանական] ժողովի ընտրութեան մէջ յաջողութիւն ձեռք բերած է։

Շրջ. մարմնի կողմէն տեղեկագիր տուաւ ընկ. Մ. Պ. — 1910 տարուան ընթացքին Մովսիփի կազմակերպութիւնը քայքայուած վիճակի մէջ էր. ո'չ խմբական ժողովներ, ոչ ալ վճարումներ եղած են։ Յունուարի Շրջ. ժողովը վերջ տուաւ այդ դրութեան եւ ընտրեց 7 ընկերներէ բաղկացեալ ներկայ Շրջ. մարմինը, վարելու համար Մովսիփի, Գետափի, Սարափի եւ Լեռնաշղթայի գործերը։ Շրջ. մարմինը ամէն շաբաթ մէկ ժողով ունեցած է. ջանացած է հին առկախ հաշիւները մաքրել եւ նոր ձեռնարկներ ընել։ Ա) Վերակազմած է տեղական կազմակերպութիւնը՝ նշանակելով հինգ ընկերներէ բաղկացեալ տեղական մարմին մը։ Բ) Տեղական մարմինը աշակցած է ընթերցարանի բացման եւ կանոնաւորման համար։ Գ) Կովկասահայ բանտարկեալներու հանգանակութեան ձեռնարկած եւ 8500 ղր. գանձած է։ Դ) Տեղւոյն մէջ գոյութիւն ունեցող Ազատական կուսակցութեան մասնակցելով անհատապէս՝ ուղղութիւն տալ ջանացած է եւ կը յուսայ ապագայ ազգ. պայքարին մէջ անոր հետ մեծ յաջողութիւն ձեռք բերել։ Ե) Կովկասի համար գրականութիւն փոխադրած է եւ անկէ փախստական ընկերներու կարելի եղած դիւրութիւններ տուած է։ Զ) Ջանացեր է Ազատամարտի տարածման։ Է) Կառավարութեան հանդէպ մարմիններէ եւ անդամներէ հաղորդուած խնդիրները հետապնդած է իր նեղած միջոցներով։ Ը) Մ-ի առկախ ու խճողուած խնդիրը քննելով վճիռ տուած է։ Թ) Հրաւէր ուղղած է Թուրքիոյ բոլոր մարմիններուն Թուրքիոյ Ռայոնական ժողով գումարելու, բայց ո'եւէ պատասխան չէ ստացած։ Ասկէ զատ Շրջ. մարմինը կապ պահած է շրջանի բոլոր մարմիններուն հետ, անոնց հարցերուն եւ դիմումներուն պատասխանելով։ Մարափի համար մինչեւ այսօր ոչինչ կրցած է ընել, քանի որ ըստ Շրջ. ժողովի որոշման այդ վերակազմութեան գործը թողուած էր Դումանին եւ ասոր չգալուն համար Մուրատին, որ տակաւին չէ եկած։ Լեռնաշղթայի գործերը կանոնաւորելու եւ կազմակերպութիւնը [ամուր] հիմերու վրայ դնելու համար ուղարկած է ընկ. Վահանը[8], որ Յունուարէն սկսեալ իբրեւ ուսուցիչ հոն հաստատուելով կազմեր է 4 խումբ 40 ընկերներով. բացած է լսարան մը, ժողովրդական տարրերէ կազմուած անդամներով, եւ ասով կապ ստեղծեր է ժողովուրդին եւ ընկերներու միջեւ։ Շաբաթը երկու անգամ ընկ. ժողովներ ու դասախօսութիւններ տեղի ունեցեր են։ Դպրոցի կանոնաւորման համար աշխատած է հնարաւորը ընել։ Քաղաքէն զատ ընկերը կազմակերպութիւն առաջ բերած է Եէլրանի եւ Գայլգետի մէջ։ Գետափի հետ Շրջ. մարմինը գրաւոր յարաբերութիւններ պահած է միայն։ Շրջ. մարմինը Դ. Շրջ. ժողովին իւր վրայ դրուած պարտականութիւններէն չէ կարողացած ընել. 1) Դաշնակցութեան քսանամեակը տօնել [չէ կրցած], տրամադրելի յարմար վայր եւ նիւթեր չունենալուն համար. 2) Ազգ. սահմանադրութեան վերաքննութեան, դպրոցներու պետականացման խնդիրներուն համար նոյնպէս ոեւէ բան չէ ըրած։

Ժողովը լսելէ յետոյ ընկեր պատգամաւորներու վերեւ նշանակուած զեկուցումները, երկար վիճաբանութիւններէ յետոյ, որոշեց դիտողութիւն յայտնել 1) Շրջ. մարմնին, որ Դ. Շրջնային ժողովի օրակարգի որոշումները մարմիններուն ղրկած է երեք ամիս յետոյ միայն, այդ յապաղման մասին իր առաջ բերած պատճառաբանութիւնները գտնելով ոչ բաւարար. 2) Բերդի կոմիտէն՝ որ տեղական Ազգ. գործերով զբաղուած ըլլալուն համար չէ ուղարկած իր գրաւոր տեղեկագիրը եւ Ընդհանուր Ժողովի օրակարգի հարցերուն պատասխանները, որ հակառակ [է] Ե. Ընդհ. Ժողովի որոշման.

մարմինը ուղղակի իբրեւ դաշնակցական մասնակցած է տեղւոյն Ազգ· կրթական գործունէութեան։ Ժողովը յարմար նկատեց թելադրել նաեւ որ Բերդի ընկերները այսուհետեւ մասնակցին անհատապէս աշխատելով Ազգ· գործերու մէջ համերաշխել եւ իրենց հետ ունենալ ժողովրդի այլ տարրերու ներկայացուցիչները, գործին աւելի ժողովրդական լայն բնաւորութիւն տալու համար։

Բ. ՆԻՍՏ

Ժողովը բացուեցաւ եւ սկսաւ Զ· Ընդհ· Ժողովի օրակարգի քննութեան։

1.— Դաշնակցութիւնը եւ միւս կուսակցութիւնները

ա) Միութիւն եւ Յառաջդիմութիւն կոմիտէն·— Նկատելով որ Իթթիհատի մէջ զօրեղացած են այնպիսի տարրեր, որոնց ազդեցութեամբ՝ Սելանիկի եւ ուրիշ տեղերու մէջ կայացած համաձայնութեան կէտերը անգործադրելի մնացած են կեդրոնական եւ մանաւանդ տեղական իշխանութիւններու կողմէ· որ տրուած բոլոր խոստումները ոչ թէ մնացած են անգործադրելի այլ իրականութեան մէջ բոլորովին հակառակն է տեղի ունեցած՝ եւ նկատելով որ Իթթիհատը որեւէ գործնական քայլերով չարտայայտուեցաւ կառավարութեան այն գործունէութիւններու հանդէպ՝ հետեւաբար Դաշնակցութեան եւ Իթթիհատի մէջ կայացած համաձայնութիւնը խախտած պէտք է նկատել· այսուհանդերձ կը յայտարարենք որ ինչպէս առաջ նոյնպէս եւ այժմ մեր բոլոր ուժերով պիտի գործակցինք Իթթիհատի հետ պահպանելու սահմանադրական կարգերը արտաքին եւ ներքին թշնամիներէ·

բ) Միւս քաղաքական կուսակցութիւնները·— Նկատելով որ Տաճկաստանի զանազան վայրերու մէջ քաղաքական կուսակցութեան անունին տակ կազմուած խմբակցութիւնները թելադրուած են յաճախ ոչ թէ քաղաքական հայեացքներով, այլ Դաշնակցութեան դէմ կռուելու նպատակով, գրաւոր եւ բանաւոր պրոպականդի միջոցով պարզել ժողովրդին անոնց գործունէութեան բնոյթը, ըստ կարելւոյն չտարուիլ անոնց յարուցած խնդիրներով եւ աջակցիլ անոնց այն բոլոր ձեռնարկներուն, որոնք հասարակական տեսակէտով օգտակար կը լինին։

գ) Ոչ հայ ազգային խմբակցութիւնները·— Ոչ հայ տարրերու մէջ գոյութիւն ունեցած այն բոլոր խմբակցութիւնները, որ կ'առաջնորդուին աշխատաւորական սկզբունքներով եւ երկրի չահերու նախանձախնդրութեամբ, այնպիսիներուն ուժ տալ եւ աշխատիլ առաջ բերել նոր խմբակցութիւններ նոյն ուղղութեամբ· իսկ զգուշանալ այնպիսի ոչ-աշխատաւորական խմբակցութիւններէ, օր· (վերջերս) քիւրտ տերէպէյլիներու ստեղծած քրտական չարժումը, որոնք գիտակցաբար թէ անգիտակցաբար կը ծառայեն ի վնաս երկրի չահերուն։

2·— Դաշնակցութիւնը եւ կառավարութիւնը

ա· բ·) Հողային հարց եւ ապահովութեան խնդիրը·— Ընդունելով Արեւելեան Բիւրոյին թուրքիոյ հատուածի Հայոնական ժողովի պատճառաբանութիւններն ու առաջարկած միջոցները հողային հարցի մասին[7], կ'աւելցընենք որ այս բոլորէն յետոյ հարկաւոր է որ դիմումները ընել կուսակցութեան ձեռնհաս մարմնին կողմէ կառավարութեան եւ խորհրդարանական խմբակի կողմէ՝ խորհրդարանին· ապարդիւն լինելու պարագային բողոքել միթինկներով եւ հրաւիրել դաշնակցական ելեւմտականները հրաժարուիլ խորհրդարան յաճախելուց։ Ասոր կից կ'առաջարկենք նաեւ որ ժողովուրդը իր ունեցած բոլոր օրինական միջոցներով պաշտպանէ իր իրաւունքները, նկատելով որ ապահովութեան խնդիրը կապ ունի հողային հարցին հետ եւ նոյնքան կարեւոր է որքան միւսը· կ'առաջարկենք այս խնդիրը եւս նոյն ձեւով լուծել։

գ) Նահանգային ինքնավարութիւն·— Նկատի ունենալով Թուրքիոյ նահանգներու աշխարհագրական, կլիմայական եւ ազգաբանչական տարբերութիւնները եւ անոնցմէ թելադրուած տեղական մասնայատուկ օրէնքներու անհրաժեշտութիւնը ի հաչիւ Օսմ· պետութեան ընդհ· զարգացման եւ յառաջադիմութեան, կ'առաջարկենք ստիպողականութիւն տալ այս հարցին եւ յառաջիկայ երեսփոխանական ժողովին քննութեան ենթարկել անպայման մասնախմբի մէջ մշակուած նահանգային կանոնագիրը, աշխատելով հոն մտցնել Դաշնակցութեան պլատֆորմի այն մասերը, որոնք կը վերաբերին նահանգային ինքնավարութեան։

դ) Հարկային սիստեմի բարեփոխում·— Նկատելով որ հարկերու ներկայ սիստեմը բացառապէս ծանրացած է աշխատաւոր դասակարգին վրայ, եւ այս տխուր իրողութիւնը խոչընդոտ կը հանդիսանայ երկրի տնտեսական զարգացման, եւ հարկերու թեթեւացումով նպաստած կ'ըլլանք նաեւ սահմանադրութիւնը ժողովրդականացնելու խնդրոյն, կ'առաջարկենք՝ կառավարական չրջանակներու մէջ պառլամենտի ընկերներու միջոցով չարունակել դարձեալ պայքարը հարկերու արդար բաչխման եւ թեթեւացման մասին, ու որպէս ամեդար բաչխման եւ թեթեւացման մասին, ու որպէս ամեդար բաչխման եւ թեթեւացման մասին, ու որպէս ամենապատակայարմարը ներկայ կարգերու մէջ ընդունիլ յառաջատեւական տուրքի հաստատումը· յանձնարարել պատգամաւորներու որ իրենց չրջանի մէջ առանց ցեղի եւ կրօնի խտրութեան միթինկներ եւ հանրագրութիւններ պատրաստելով բողոքել հարկերու ներկայ սիստեմի դէմ եւ պահանջել աչարի խափանումը։

Գ. ՆԻՍՏ

ե.— Հաղորդակցութեան ճանապարհները·— Նկատելով որ այլեւս պաչտպանութեան կարօտ չէ այս ճչմարտութիւնը, որ երկրի յառաջադիմութեան ամենակարեւոր ազդակներէն մէկն է հաղորդակցութեան կանոնաւոր եւ արագ միջոցներու գոյութիւնը։ Ընդունելով որ այդ տեսակէտով ամենատխուր վիճակը կը ներկայացնեն մեր երկրի հայկական նահանգները·· Հաստատուած ըլլալով որ այդ երկրամասի հաղորդակցութեան խեղճ դրութիւնը պատճառ կը դառնայ տնտեսական կեանքի յետամնացութեան եւ ընդհանուր պետական կեանք ստեղծելու արգելք կը դառնայ՝

կը յանձնարարենք·— Պահանջել կառավարութենէն հաղորդակցութեան միջոցներու անմիջական չինութիւնը եւ դիւրութիւններ ստեղծել կառավարութեան այդ գործը գլուխ բերելու,— ճանապարհներու չինութեան համար իւրաքանչիւր նահանգէն գանձուած տուրքը յատկացնել նոյն նահանգի ճանապարհներու չինութեան, իսկ այն ճանապարհները որոնք ընդհանուր նչանակութիւն ունին՝ պետութեան ճանապարհներուն յատկացուած առանձին պիւտճէով։

զ·— Տնտեսական բարգաւաճման միջոցները մանր եւ արժան վարկային ընկերութիւնները·—

1) Ընդունելով հանդերձ նման ընկերութիւններու օգտակարութիւնը, կը յայտնենք որ մեր չրջանի մէջ նման միութիւններ առաջ բերելը եթէ ոչ անկարելի բայց խիստ դժուարին է եւ մեծ աչխատանք կը պահանջէ։

2) Երկրագործական դրամատուն·— Ամէն չանք եւ միջոց ի գործ դնել կառավարութեան մօտ եւ երեսփոխանական ժողովի մէջ, բարեկարգելու համար երկրագործական դրամատան վարչական վատթար կազմը եւ զայն ծառայեցնելու իր գոյութեան իսկական նպատակին։

3) Գործակցական ընկերութիւններ·— Գործակցականները մասնաւորապէս գիւղային չրջաններուն մեծ օգուտներ կարող են տալ· լաւ է որ անկուսակցական հողի վրայ ալ կազմուին անոնք առ այժմ, քանի որ դուրսէն մասնակցողներու մէջ ալ կան գիտակից տարրեր եւ երկրորդ՝ անոնք իրենց մասնավաճառներով մեծապէս կ'ուժեղացնեն գործը· եւ սակայն որպէսզի միութիւնը իր նպատակէն չչեղի եւ չդառնայ չահագործող ընկերութիւն, չանալու է որ անդամներու մեծամասնութիւնը դաշնակցական ուղղութիւնը ընդգրկող մարդիկ լինին· գործակցականները կազմելու միօրինակութիւնը պահպանելու համար անհրաժեշտ է մշակել կանոնագիր։

Բաղկացուցիչ ազգեր·— 1) Ընդունելով որ բազմացեղ երկրի մը ինչպիսին է Թուրքիան, յառաջդիմութիւնը կ'ապահովուի եւ կ'իրագործուի միայն այն ժամանակ, երբ այդ երկրին բաղկացուցիչ ազգերը ազատօրէն կը վարեն իրենց կրթական, բարեգործական հաստատութիւնները՝ կուլտուրական ներքին ինքնավարութեան սկզբունքներով,

2) նկատելով որ այն երկիրներուն մէջ որտեղ կուլտուրական գործերը յանձնուած են համայնքներուն, գործը աւելի լաւ հողի վրայ է դրուած, ոչ թէ սեղմել կ'առաջարկենք համայնքներուն ներկայ իրաւասութիւնները, այլ աւելի ընդլայնել եւ տարածել այն վայրերուն մէջ որ անոնք գոյութիւն չունին կամ սաղմնային վիճակի մէջ են։

3) Դաշնակցութիւնը եւ հայ Ազգ· խնդիրներ·—

Ա) Մեր մասնակցութեան եղանակը ազգային մչակութային հաստատութիւններու մէջ։— Դաշնակցութիւնը իբրեւ կուսակցութիւն պիտի չմասնակցի ազգային կուլտուրական եւ հասարակական հիմնարկութիւններու մէջ, իսկ կուսակցութեան անդամները, իբրեւ անհատ քաղաքացիներ կը մասնակցին այդ հիմնարկութիւններուն առանց հակասելու կուսակցութեան սկզբունքներուն։

Բ·— Թուրքիոյ հայոց ազգային Սահմ[անադրութեան] վերաքննութիւնը —

ա) հայկական բոլոր գաւառները, ինչպէս եւ Պոլիսը ազգաբնակութեան որոշ թուի համեմատութեամբ կուտայ Ազգ· կեդր· երեսփոխանական ժողովին՝ հաւասար թուով պատգամաւորներ· Պոլիսը որպէս ուրոյն չրջան ունենալու է ուրոյն գաւառական երեսփոխանական ժողովը։

բ) Վերացնել ընտրական ցենզը· ընտրողների մինիմում 25 տարին իջեցնել 21ի։

գ) Հոգեւորականութիւնը որպէս առանձին դասակարգ պիտի չմասնակցի ժողովներուն· իւրաքանչիւր հոգեւորական որպէս պարզ քաղաքացի ընտրելի է միաժամանակ եւ կ'ընտրուին ժողովրդական քուէով։

դ) Սահմանել օրինական յատուկ տրամադրութիւն մը Ազգ· Սահմանադրութեան մէջ, որով ազգային իշխանութիւնները հնարաւորութիւն ունենան միջոցներ ձեռք բերելու Ազգ· կրթական ու կուլտուրական խընդիրներու զարգացման համար եւ իրաւասութիւն՝ որոչումները գործադրելու։

ե) Ազգ· Սահմ· կապէս ազգային դարձնելու համար միջոցներ մտածել լուսաւորչական համայնքի հետ կապելու այլադաւան հայերը։

զ) Ազգ· երեսփ· կեդր· ժողովը իր զբաղումներու համար կ'ունենայ իր յատուկ ժամանակաշրջանը· զբաղումներու ժամանակամիջոցի համար, ընդունիլ պատգամաւորները վարձատրելու սկզբունքը։

Գ) Շարունակուող պայքարը համարել միակ փրկարար ուղին ազգային հիմնարկութիւնները հակաժողովրդական ու մուխ տարրերէ մաքրելու համար· յայտնել ուրախութիւն ազատական տարրերու կազմակերպուելուն եւ անոնց հետ միացած գործակցութիւնը համարել լոկ մոմենտի հրամայողական պահանջ· գաւառներու մէջ ալ աչխատիլ յարաբերութիւն մչակել ազատական տարրերուն հետ ու համերաչխ գործունէութիւն ունենալ անոնց հետ եթէ կան։

7.- Յիշատակուած Ռայ. ժողովի մասին տես էջ 162-174։

Դ. ՆԻՍՏ

4.— *Օսմ. Խորհրդարանի դաշնակցական երեսփոխաններ.*— Ընտրել Բիւրոներու, կ. կոմիտէներու յանձնախմբեր, որոնք մարմիններու հետ փոխադարձ համաձայնութեամբ կ'որոշեն ընտրելիները. թեկնածուները պէտք է ծանօթ լինին Դաշնակցութեան ծրագրին ու պատմութեան: Ընտրութիւնները յաջողցնելու համար կազմել ընտրական ֆոնտ, որուն պարտաւոր են մեր ընտրած պատգամաւորները մասնակցիլ իրենց պատգամաւորական եկամուտի 20% տոկոսով:

Ռուսիա.— Բոլոր մարմինները եւ մանաւանդ կովկասի հարեւան մարմինները պարտական են բարոյապէս ու նիւթապէս օգնել:

գ) Դաշնակցութիւնը եւ հայ ազգ. հաստատութիւնները. տես Թուրքիոյ բաժինը:

ե) Կուսակցական մամուլը կովկասի մէջ.- Նկատելով որ կովկասի մէջ դաշնակցական ուղղութեամբ ո'եւէ թերթ չկայ եւ չի ալ կրնար ըլլալ որտեղ կարելի լինէր արտայայտուիլ, կ'առաջարկենք հիմնել գաղտնի թերթ. մեր խորին ցաւը յայտնել այն այլասերման առթիւ որ ներկայիս մէջ կը տիրէ կովկասի մեր երբեմնի յեղափոխականներու եւ համակիրներու մէջ:

զ) Դաշնակցութիւնը եւ Դաշնակցութեան գործը անուան տակ ծանօթ դատավարութիւնը եւ հալածանքը հայ ժողովուրդի դէմ.— Շարունակել նիւթական եւ բարոյական օժանդակութիւնը:

Ե. ՆԻՍՏ

Նախորդ ատենագրութեանց ընթերցում եւ վաւերացում:

Զ. ՆԻՍՏ

Պարսկաստան.— Պարսկաստանի հայաբնակ վայրերու ապահովութեան խնդիր. Հայաբնակ վայրերու ինքնապաշտպանութիւնը.— Կազմակերպութիւնը կը վերցընէ իր վրայ եւ տեղական զանազան միջոցներով կը ստեղծէ զինական ֆոնտ, որով կը զինէ ամբողջ ժողովուրդը: Պարտադրել Թուրքիայի մարմինները որ առանձին ուշադրութիւն դարձնեն նիւթապէս եւ բարոյապէս օգնելու Պարսկաստանին:

Դ.— <u>*Կազմակերպական.*</u>—

ա) Օսմանեան կառավարութենէն վաւերացուած ծրագրի վերաքննութիւն.— Նկատելով որ ըլլալիքը ճեւականութենէ զերծ պիտի չլինի, կ'առաջարկենք եղածը խնամութեամբ պահել: *բ) Հիմնական կանոնագրի վերաքննումը եւ վաւերացումը* — կատարել Ընդհ. Ժողովի մէջ: I- Հ.Ց.Դ. Խորհրդի ընտրութիւնը Ընդհ. Ժողովի մէջ անյարմար նկատելով, կ'առաջարկենք Խորհուրդը կազմել նախկին ճեւով: II- Բիւրոյական շրջաններու նոր բաժանում.- Եղածները պահելով պարտադրել Արեւելեան Բիւրոյին կապուած մարմիններուն, որ իրենց դրամական հաշիւները ուղարկեն Արեւելեան Բիւրոյին, կապ պահելով միւս Բիւրոներուն հետ ալ: III- Պատասխանատու մարմիններու վերացում.- պատասխանատու մարմիններու վերահաստատման կարիք չկայ: IV.- Մնայուն հաշուեքննիչ մարմնի հաստատում.- մնայուն հաշուեքննիչ մարմնի հաստատութիւնը ընդունելով հանդերձ, ներկայ պարագաններու մէջ նիւթական տեսակէտով անընդունելի կը գտնէ: V- Թուրքիոյ մարմիններու համար հայ-թուրքերէն կնիքներու գործածութեան խնդիր.- կլիպներ կ'ունենան հայ-թուրքերէն կնիքներ իսկ կ. կոմիտէներ եւ Բիւրոներ պաշտօնական յարաբերութեանց առթիւ կ'ունենան հայ-թուրքերէն բլանկներ: *գ) Դրօշակ-ի հրատարակութեան վայրը.*- հրատարակութիւնը պահել [Ժընեւ]: *դ) Ժընեւի տան գնում.*- Ամերիկայի ռայոնական ժողովի առաջարկը ընդունելով կ'առաջարկենք որ բոլոր մարմիններ ալ մասնակցին: *ե) Փոխադարձ օգնութեան արկղի մը հաստատումը* դաշնակցականներու համար: Այդպիսի առաջարկ նպատակայարմար կը գտնենք:

Ե.— <u>*Բանաւոր եւ գրաւոր փրոփականտ.*</u>—

1.- Պաշտօնաթերթ Դրօշակ.— Կը ցանկանք որ Դրօշակի մէջ տեսական հարցերու բաժին մը լինի:

2.- Կիսաշաշտօնական թերթերը.— <u>*Ազատամարտ.*</u>- Անոր բռնած յեղափոխական եւ մերկացնող[?] տակտիկը համարել մեր ընդհանուր ցանկութեան արտայայտութիւն, թելադրելով որ միշտ մնայ հարկաւոր բարձրութեան վրայ, չզբաղուիլ այս ու այն խնդիրներով, զարգացնել գիտա-գեղարուեստական մասը եւ տեղ տալ հասարակական-գիտական հարցերու, որոնք սնունդ կու տան գաւառական երիտասարդութեան.- <u>*Ցառաջ.*</u>— <u>*Աշխատանք.*</u>— գոհունակութիւն յայտնել մեր այս գաւառական թերթերու ցոյց տուած ջանքերուն, զոհողութեանց եւ համբերատ [?] գործունէութեանց համար.- <u>*Հայրենիք*</u>[8].— Ուրախութիւն յայտնել վերջերս ունեցած հարուստ բովանդակութեան եւ երիտասարդ ուժերը աշխատակցելու հրաւիրած ըլլալուն պատճառ. կը ցանկանք որ հետու մնայ ռեկլամային գործելակերպէն, մասնաւորապէս կուսակցական ընկերներու եւ ձեռնարկներու վերաբերմամբ: Նոյնպէս ուրախութիւն յայտնել նաեւ <u>*Առաւօտին.*</u> յանձնարարել մարմիններուն եւ ընկերներուն որ աշխատին մեծ քանակութեամբ տարածել թերթը. առանձնապէս գաւառական թերթերուն մեծ հոգ տանիլ. մէկ մէկ օրինակ մարմինները ստանալու են բոլոր դաշնակցական թերթերը՝ ծանօթանալու համար իւրաքանչիւր վայրի կուսակցական գործունէութեանց.

3.- Հրատարակութիւններ.— Լայն տեղ տալ հրատարակութեանց, մասնաւորապէս Ազատութիւն մատենադարանին: 1.- Դասընթացքի մը հաստատում պրոպագանդիստներու համար.— Ընդունելով այս դասընթացքի անհրաժեշտութիւնը, կ'առաջարկենք որ Ընդհ. Ժողովը գործադրութեան միջոցներ գտնէ: 2.- Գործիչ եւ պրոպականդիստ ընկերներու բաշխում.— Նկատելով մեր ներկայ իրականութիւնը՝ անհրաժեշտ կը գտնենք ազատ ընկերներու գոյութիւն ունենալը: 1.- Բանաւոր եւ գրաւոր փրոփականտ օտարախօս հայերու մէջ.- Կ'առաջարկենք պատշաճ մարմիններու դիւրամատչելի լեզուով բրոշիւրներ հրատարակել, այն պարզ պատճառաւ որ այդպիսի բրոշիւրները իրենց նիւթերով կարող պիտի ըլլան մեծապէս նպաստել մեր դրացի քիւրտ տարրի զարգացմանը, որը զրկուած է առաջդիմական նպաստաւոր պայմաններէ. խորապէս կարիք ունի ներկայ քաղաքական, տնտեսական պայմանները չօշափող ու պարզաբանող հրատարակութեանց:

<u>*Ընդհանուր ժողովի գումարման վայր.*</u>— Կը ցանկանք որ Ընդհ. Ժողովը լինի Թուրքիայէն դուրս՝ Թուրքիոյ արդի կառավարութեան հանդէպ մեր անվստահութիւնը յայտնած լինելու նկատումով:

Է. ՆԻՍՏ

<u>*Առաջարկներ մարմիններու կողմէ.*</u>— 1.- Շրջ. մարմիններու յարաբերութիւն եւ կ. կոմիտէի հարց: 2.- կ. կոմիտէի վայրը եւ ընտրութիւնը: 3.- կ. կոմիտէի պիւտճէ. 4.- Ընդհ. Ժողովի պատգամաւորի ընտրութիւն:

ա) Աւազ[անի] Շրջ. մարմին.— Շրջ. Ժողովը նկատողութեան առնելով IV Շրջ. Ժողովի այն որոշումը, որով Աւազանի շրջանէն, Բերդը, Փառնակը եւ Վաչտը նկատած էին մեկուսի կոմիտէներ եւ յարաբերութիւն պահած էին Արեւմտ. Բիւրոյի հետ, այս որոշումը գտաւ հակառակ մեր հիմնական կանոնագրի ոգուն եւ որոշեց այդ սխալին վերջ տրուելու համար ձեռնարկել կ. կոմիտէի ընտրութեան՝ Աւազանի շրջ. համար, եւ Տրապիզոնը ընել կ. կոմիտէի վայր: Ժողովը ընտրութեան ձեռնարկեց եւ ընտրուեցան հետեւեալները:—

1. Վ. 2. Ք. 3.Գ. Ծ. 4. Մ. Պ. 5. Մ. Ք. 6. Մ. — ներկայ մարմինը կը պաշտօնավարէ մէկ տարի եւ առնուազն մինչեւ յաջորդ Շրջ. ժողովը: Ընտրուածներէն եթէ հեռացողներ լինին, մարմինը իրաւունք ունի իր կողմէ այլ ընկերներ հրաւիրել: <u>*Կ. Կոմիտէի պիւտճէ.*</u>— Որոշուեցաւ պահել նախորդ Շրջ. ժողովի պիւտճէն, բաշխուիլ կատարելով ըստ կանոնագրի: 4. Ընդհ. Ժողովի պատգ. ընտրութիւն.— Ընտրուեցան ընկ. Ս. Ե[սայեան] իսկ երբ անձնական պատճառներով չկարողանայ երթալ, Ընդհ. Ժողովին կը մասնակցի Ց. Տ[էրտէրեան] իբր պատգամաւոր: Պատգամաւորի ծախքը կը հայթայթեն շրջ. մարմինները բացառիկ միջոցներ ստեղծելով: 3½ ոսկի կիրասոն, 3½ Շ[ապկին] Գարահիսար, 3½ Օրտու, 1½ Թրիպոլի, 5½ Մովափ, 1½ Գետափ, 1 ոսկի կիւմիւշխանէ:

Ը. ՆԻՍՏ

1.- Ընթերցում եւ վաւերացում ատենագրութեանց: 2.- Հաշուեքննիչ մարմնոյ զեկուցում: 3.- Մ[իւնի]ի դատական խնդիր:

Կարդացուեցան եւ ատենագրութիւնները եւ փոքրիկ սրբագրութեամբ վաւերացուեցան[9]:

8.- «Յառաջ»ը՝ Կարնոյ, «Աշխատանք»ը՝ Վանի, «Հայրենիք»ը՝ Ամերիկայի, իսկ «Առաւօտ»ը՝ Պարսկաստանի դաշնակցական կիսապաշտօնական թերթերն են:

9.- Արձանագրութեան խմորատիպ օրինակին վերջին երեք էջերը հազիւ ընթեռնելի եւ վերծանելի են: Յստակ է միայն որ մանրամասն քննութեան կ'ենթարկուի Գրիգոր Սիւնիի վերաբերող դատական հարց մը, որուն իբրեւ եզրակացութիւն կ'ըսուի.—

«Այս բոլորէն յետոյ Սիւնիի մասին տրուած վճիռը անբաւական գտնելով, որոշեց ի սպառ կազմէն հեռացնել մինչեւ որ բոլորովին ապահովուինք իր ընթացքը ուղղած ըլլալուն»:

Դժուար ընթեռնելի էջերէն մէկը (10) յատկացուած է Աւազան–Տրապիզոնի մարմիններու կիսամեայ (1911 թ. Յունուար – Յուլիս) հաշուեկշիռին, խիստ փոքրատառ, տեղ-տեղ մելանը տարածուած ըլլալուն անվերծանելի թուանշաններով խճողուած: Բառերախտաբար էջին երկրորդ մասին տրուած է ընդհանուր ելեւմուտքին հետեւեալ ամփոփումը:

ՀԱՇՈՒԵԿՇԻՌ ԾՈՎԱՓԻ ՇՐՋ. ՄԱՐՄՆԻ

Մուտք		Ելք		
Նախորդ հաշուէն մնացած	22	Ի հաշիւ Դրօշակի	Բիւրոյին	91¾
Մարմիններէն եկած դրամ	5814¾	Ի հաշիւ գրքերու	Բիւրոյին	93½
Դրօշակի բաժնեգին Բիւրոյին ղրկելու	91¼	Տեղական ծախսեր		939...
Վաճառուած հրատարակութիւններէ	93½	Քանտարկեալներու		7650
[Կովկասի]քաղ. քանտարկեալներու	7650	Զանազան մարմիններու		972
Զանազան մարմիններու	972	Փոխառութիւն վճարուած		702
[ղրուշ]	14643½	Պատրաստի գումար		4194¾
				14643½

ԿԱԶՄԱԿԵՐՊԱԿԱՆ ՇՐՋԱՆՆԵՐ

ԳԼՈՒԽ IX

ԽԱՐԲԵՐԴ – ԼԵՌՆԱՍԱՐԻ Կ. ԿՈՄԻՏԷՈՒԹԻՒՆ

Լեռնասարի Կեդր. Կոմիտէութեան գործունէութիւնը կը տարածուէր Խարբերդի նահանգին վրայ, ուր կը գործէին շուրջ 20 կազմակերպական միաւորներ (կոմիտէ եւ ենթակոմիտէ) իբրեւ գլխաւոր կեդրոն ունենալով Խարբերդն ու Մալաթիան: Կուսակցական միւս կարեւոր շրջաններէն յիշատակելի են՝ Մեզրէն, Արաբկիրը, Բալուն, Ակնը, Չարսանճաքը, Չմշկածագը եւայլն:

Թղթածրարին մէջ նկատի առնուած են 1910 եւ 1911 տարիներու գումարուած Շրջ. ժողովներու արձանագրութիւնները, Կեդր. Կոմիտէի մէկ ամփոփ տեղեկագիրը՝ ուղղուած Ջ. Ընդհ. ժողովին, ապա Սեբաստացի Մուրատէն նամակ մը:

Փաստաթուղթերուն մէջ յիշատակուած յատուկ անուանները, անձնանուն ըլլան անոնք թէ տեղանուն, ծածկանուններով են եւ որոշ չափով դժուար իմանալի: Ստորեւ տեղանուններէն անոնք՝ որոնք յայտնի են մեզի.–

Լեռնասար – Խարբերդի շրջան	*Անուշաւան* – Հիւսէյնիկ
Քերքառատ – Մալաթիա	*Թաբատ* – Ակն
Արեւալուսին – Մեզրէ	*Գահաւանդ* – Չարսանճաք
Բլրակ – Արաբկիր	*Բազէ* – Չմշկածագ
Մեսրոպաւան – Բալու	

Փաստ. 825-16

Ա 1.– Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ԼԵՌՆԱՍԱՐԻ Բ. ՇՐՋ. ԺՈՂՈՎ

Խորհրդակցական ձայնով Նիրվանա, Ատրունի, Պարոյր, Ցոլակ, Զարեհ եւ Ջախու, Պետրովիչ[?]:

Ներկայ պատգամաւորները

1.	*Կ. Կոմիտէ*	– *Ատրուշան*
2.	*Քերքառատ*	– *Ժիրայր, Գուրգէն*
3.	*Մեսրոպաւան*	– *Բացակայ*
4.	*Արեւալուսին*	– *Խորէն, Արտաւազդ*
5.	*Բլրակ*	– *Արգամ, Սմբատ*
6.	*Զիֆոն*	– *Բացակայ*
7.	*Թաթառ*	– »
8.	*Գահաւանդ*	– *Մըհէ*
9.	*Բերդորդի*	– *Ռոմանով*
10.	*Բուրաստան*	– *Բացակայ*
11.	*Որսորդ*	– *Արամ*
12.	*Սրբավայր*	– *Մխիթար*
13.	*Միածան*	– *Զայնէ դաղրած*
14.	*Տաճար*	– *Մոգպետ*
15.	*Հայկեան*	– *Արա*
16.	*Դաշտավայր*	– *Զօլախ*
17.	*Բազէ*	– *Բացակայ*
18.	*Եփրատ*	– *Զարմայր*
19.	*Անուշա[ւա]ն*	– *Սուր*
20.	*Ցաղիաբերդ*	– *Բացակայ*

Օրակարգ

1. *Դիւանի ընտրութիւն*
2. *Պատգամաւորներու վաւերացում*
3. *Տեղեկագրերու ընթերցում*
4. *Զիֆոնի հարց*
5. *Գլխւպի* »
6. *Պրոպագանդի հարց*
7. *Սակի հարց*
8. *կարմիր-խաչի հարց*
9. *Պատանեկան խումբերու հարց*
10. *Կուսակցակային համերաշխութեան հարց*
11. *Կ. Կ. վայրի ընտրութիւն*
12. *Դատական յանձնախումբի հարց*
13. *Կ. Կոմիտէի անդամոց ընտրութիւն*
14. *Ռայոնական ժողովի պատգամաւոր*
15. *Ինքնապաշտպանութեան հարց*
16. *Կ. Կոմիտէի հաշուետուութիւն*

Որոշումներ

1. *Գաղտնի քուէարկութեամբ եւ քուէից բացարձակ մեծամասնութեամբ ընտրուեցան Ա. Ատենապետ՝ Արգամ, Բ. Ատենապետ՝ Գուրգէն, Ա. Ատենադպիր՝ Ռոմանով եւ Բ. Ատենադպիր՝ Ժիրայր:*

2. *Քննուելէ վերջ օրինաւորութիւնը հաստատուեցաւ եւ ձայնատուութեան իրաւունքները ճչդուեցան հետեւեալ կերպով.- 1. Լեռնասարի Կ. Կոմիտէի կողմէն մէկ ձայն, 2. Արեւալուսնի կոմիտէէն՝ երկու ձայն, 3. Բերդորդի՝ մէկ ձայն, 4. Անուշաւան՝ մէկ, 5. Միածան՝ մերժուած, 6. Սրբավայր՝ մէկ, 7. Հայկեան՝ մէկ, 8. Դաշտավայր՝ մէկ, 9. Տաճար՝ մէկ, 10. Բլրակ՝ երկու, 11. Բերքառատ՝ երկու, 12. Բուրաստան՝ մերժուած, 13. Զիֆոն՝ բացակայ, 14. Եփրատ՝ մէկ ձայն, 15. Մեսրոպաւան՝ բացակայ, 16. Թաթառ՝ բացակայ, 17. Գահաւանդ՝ մէկ, 18. Որսորդ՝ մէկ, 19. Բազէ՝ բացակայ, 20. Ցաղիաբերդ՝ բացակայ:*

3. *Թէ Կ. Կոմիտէի եւ թէ ուրիշ պատգամաւորներու տեղեկագրերն կարդացուելով, այս մասին հարկ եղած բացատրութիւններն լսուեցան:*

4.1. *Զիֆոնի համար Կ. Կոմիտէն եւ մարմինները հարցապնդուելով Շրջ. ժողովոյ կողմէն՝ տրուած այլ եւ այլն պատճառանքները ընդունուեցան.–*

2. ---------- 3. ----------
4. ---------- 5. ----------

6. *Զիֆոնի համար հետեւեալ որոշումները տրուեցան միաձայնութեամբ.*

1.	*Բլրակ*	42 *ոսկի*
2.	*Բերքառատ*	40 »
3.	*Արեւալուսին*	34 »
4.	*Մեսրոպաւան*	20 »
5.	*Անուշաւան*	12 »
6.	*Ցաղիաբերդ*	12 »
7.	*Բուրաստան*	10 »
8.	*Գահաւանդ*	10 »
9.	*Տաճար*	10 »
10.	*Բազէ*	10 »
11.	*Թաթառ*	10 »
12.	*Միածան*	7 »
13.	*Որսորդ*	6 »
14.	*Սրբավայր*	6 »
15.	*Դաշտավայր*	6 »
		235 *ոսկի*

Որոշուեցաւ նաեւ 15 օրէն չվճարող եւ կամ հեռի գտնուող մարմիններու կողմէն վստահեցուցիչ պատասխան չառնուած մարմիններու հետ Կ. Կոմիտէն պիտի պարտաւորի 5 ամիս իր յարաբերութիւնը խզել եւ ուրիշ քոյր մարմիններու շրջաբերականաւ հաղորդել, եւ պատժուող մարմինները պիտի չարունակեն սովորականին պէս ամսավճար տալ:

5.- *Գլխւպի հարց.–*

Արեւմտ. Բիւրոյի Թուրքիոյ հատուածին N2 ցուցար 25 թուակիր շրջաբերականին համաձայն Գլխւպի խնդիրը հարց մ'ըլլալէ դադրեցաւ, բայց պաշտօնական յարաբերութիւնները՝ տեղական բարձրագոյն մարմինները որոշ անձի մը եւ ի պահանջել հարկին վարձուած վայրի մը միջոցաւ կրնայ իրագործել:

6.- *Պրոպագանդի հարց.–*

Որոշուեցաւ միաձայն քուէարկութեամբ Լեռնասարի, Բերքառատի, Բլրակի եւ Մեսրոպաւանի շրջաններուն համար վեց պրոպագանդիստ ունենալ ----------:

Բոլոր ծախքերը (պրոպագանդիստի վերաբերող) պրոպագանդիստներուն վրայ ըլլալով, (180) հարիւր ուզուսուն լիրա յատկացնել որոշուեցաւ վեց պրոպագանդիստի համար: Պրոպագանդիստներու յարմարագոյնները գտնել եւ անոնց ամսավճարներու որոշումը Կ. Կոմիտէի վերապահուեցաւ: Կ. Կոմիտէն կ'երաշխաւորէ իննսուն ոսկին, իսկ մնացեալը մարմինները պիտի հոգան:

7.- *Սակի հարց.–*

Որոշուեցաւ սակի բարձրացումը՝ իբր պահանջ ներկայացնել յառաջիկայ Ռայոնական ժողովին:

8.- *կարմիր-խաչի հարց.–*

1. *Նկատելով որ չրջանիս կազմակերպութեանց կարմիր-խաչի կազմերը անորոշութեան մը մէջ են՝ որոշուեցաւ առանձին ծրագրի մը կազմութիւնը հարց ընել ու պահանջել յառաջիկայ Ռայոնական ժողովէն*

2. *կարմիր-խաչի պրոպագանդի գործն ալ նկատի ունենալով՝ որոշուեցաւ կարմիր-խաչի հասոյթին % 10ը բարդել Դաշնակցութեան պրոպագանդայի ընդհանուր պիւտճէին վրայ:*

3. *Նկատելով որ չատ տեղեր իրարու հետ չփոթած են կարմիր-խաչի եւ Դաշնակցութեան քաղ. կանանց կազմի տարբերութիւնները՝ որոշուեցաւ դիմել Ռայոն[ական]ի ճչդելու անոնց իրաւասութեան եւ պարտականութեան սահմանը:*

4. *կարմիր-խաչի կազմերը տեղական դաշնակցմարմիններու հետ խորհրդակցաբար կրնան չահագործել իրենց դրամագլուխը:*

Մանօթ.– Նկատելով որ կանանց կարմիր-խաչերը զանազան տեղերու մէջ իրենց դրամագլուխները ձեռագործներու յատկացուցած են՝ ատոնց սպառման հարցը՝ մանաւանդ արտասահմանի մէջ յաջողցնելու համար՝ որոշուեցաւ, պարտք դնել նոր Կ. Կոմիտէի վրայ որ կարեւոր բանակցութիւններ կատարէ բարձրագոյն եւ քոյր մարմիններու միջոցաւ:

9.- Պատանեկան խումբերու հարց.—

Նկատելով որ պատանեկան խումբերու կազմութիւնը սկզբունքով ընդունուած է Փ[ոքր] Հայքի Ռայոնի ժողովի Դ. կանոնի համաձայն, եւ հետեւաբար ընդունուած Շրջ. ժողովէս, բայց նկատելով որ փորձը ցոյց տուած է թէ՝ լաւ ըմբռնուած չէ անոնց կազմակերպութեան տրուելիք ուղղութիւնը՝ սխալ եւ Դաշնակց. ո՛չ-պատուաբեր անտեղութիւններ յառաջացուցած են, Շրջ. ժողովս կ՛որոշէ.

1. Պատանեկան խումբերը դաշնակց. վերհսկողութեամբ եւ նախաձեռնութեամբ ո՛չ-կուսակցական հողի վրայ կազմել առանց անդամավճարի։

Մանօթ.- Պատանեկան խումբի կազմութիւնը՝ տեղական յարմարութիւնը նկատի ունենալով՝ տեղական մարմիններու իրաւասութեան ձգուած է։

2. Բացարձակապէս 14-18 տարեկան տղաքները միայն ընդունիլ այդ չարքերուն մէջ։

3. Որոշ կանոնագրով մը անոնց ազգային զգացումը արծարծել եւ միայն այդ ուղղութեամբ դաստիարակել։

Մանօթ.- Կազմակերպական գաղտնիքներ հաղորդել անոնց ի սպառ արգելուած է։

4. Պատանեկան խումբերու ներկայացուցիչները տեղական մարմնոյս յայտնի անդամէն զատ ո՛չ ոք ճանչնալու են։

10.- Կուսակցային համերաշխութեան հարց.—

Նկատելով որ ամէն վայր տարբեր պայմաններ ունի, տեղական հայ կուսակցութիւններու հետ համերաշխութիւնը իրագործելու [համար], ժողովս որոշեց համերաշխութեան իրաւունքը տեղական մարմիններուն թողուլ, պայմանաւ որ կազմակերպական գործին ինչ ինչ գաղտնիքներ տալէ զգուշանան։ Դժուարութեան պարագային կրնան դիմել Կ. Կոմիտէի օժանդակութեանը։

11. Կ. Կոմիտէի վայրի ընտրութիւնը.—

Ժողովս միաձայնութեամբ որոշեց Լեռնասարի Կ. Կոմիտէն իր նախկին վայրին մէջ պահել, նկատելով որ շատ մը տեսակէտներով աւելի յարմար է։

Մանօթ.- Բերքառատի, Բլրակի թղթակցութիւնները Կ. Կոմիտէի միջոցաւ եղած ատեն շատ մը դժուարութիւններ պատահելուն համար՝ Շրջ. ժողովս պարտք դրաւ Կ. Կոմիտէին վրայ, որ Արեւմտ. Բիւրոյին հաղորդէ թէ՝ յետ այսու քաղաքական եւ ընդհ. կազմակերպական գոյն ունեցող խնդիրներու համար պէտք է ուղղակի բանակցիլ Բերքառատի եւ Բլրակի հետ, իսկ կազմակերպական գաղտնիքներու մասին Կ. Կոմիտէի միջոցաւ։

12. Դատական յանձնախումբի տեղեկագիրը.—

Շրջ. ժողովոյ ներկայացած կարգ մը դատերու վերաքննութիւնը կատարելու համար՝ ժողովը երեք ընկերներէ՝ Ժիրայր, Մոգպետ եւ Սուր՝ դատական քննիչ յանձնախումբ մը կազմեց, որոնց տուած տեղեկագրին վրայ յետ խորհրդակցութեան որոշեց

1. Կ. Կէմիճեանի նկատմամբ հաստատել Կ. Կոմիտէի տուած վեցամսեայ վճիռը (1911 Յունուար 1էն սկսեալ)։

2. Տ. Պաղտիկեանի գործած յայտնի գեղծարարութեանը համար պատիժը սաստկացնել — պատիժը պիտի ըլլայ՝ Կ. Կ.ի տուած վճիռի թուականէն սկսեալ վեց ամիս վտարուած մնալ կազմակերպութենէն, եւ, անկէ վերջն ալ տարի մը պատասխանատու գործ չյանձնել՝

Թուրքիկով երկու պարագան ալ իմացնել բոլոր խումբերուն եւ քոյր մարմիններուն։

13.- Կ. Կոմիտէի անդամոց ընտրութիւնը.—

Շրջանային ժողովս ձայնի 2/3ի մեծամասնութեամբ Լեռնասարի Կ. Կոմիտէի անդամ ընտրեց Նիրվանա, Ատրունի, Պարոյր, Ցոլակ եւ Մոգպետ — իսկ պահեստի անդամ ընտրուեցան X եւ Մըհէ։

14.- Ռայոնական ժողովոյ պատգամաւորները.—

Միաձայն հաւանութեամբ ընտրուեցան ընկերք՝ Նիրվանա եւ Պարոյր յանձնելով անոնց Ռայ. ժողովի օրակարգը եւ հրահանգները։

15.- Ինքնապաշտպանութեան հարց.—

1. ----------

2. ----------

16.- Կ. Կոմիտէի հաշուետուութիւնը.—

Շրջ. ժողովը Կ. Կոմիտէի եւ Ջ[իփոն]ի հաշիւները քննելու համար կազմեց երեք ընկերներէ մի հաշուեքննիչ յանձնախումբ, որոյ անդամներն են Արգամ, Գուրգէն եւ Արտաւազդ, որոնք մանրամասնօրէն քննելէ վերջ ներկայացուցին ժողովոյս — տեսնուեցաւ թէ՝ գոյացած է 16891 ղր. անդամավճարներէ եւ 14531 ղր. նուէրներէ եւ ելք ունեցած է ---------, որուն մանրամասնութիւնը վերապահուած է Շրջանային ժողովին եւ աւելի բարձր մարմիններու։

Այս հաշուոյն հետ քննուած է նաեւ Ջ.ի գործառնութիւնները եւ կարեւորները նկատի առնուած են։

Հ.Ց.Դ. ԼԵՌՆԱՍԱՐԻ
Բ. ՇՐՋ. ԺՈՂՈՎ

1910 Մարտ 4
Լեռնասար

Փաստ. 826-14

Ա 2.– Հ.Յ.Դ. ԼԵՌՆԱՍԱՐԻ ԳՄ ՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ԺՈՂՈՎ

Գումարուած 1911 ԱՊՐԻԼ 8/21–16/29

Պատգամաւորները

1.- Կ. Կոմիտէ	—	Արծրունի
2.- Բլրակ Կոմիտէ	—	Սուրէն եւ Ժիրայր
3.- Մեսրոպեան Կոմիտէ	—	Վահան եւ Կարօ
4.- Գահաւանդ »	—	Մագնիս եւ Տիգ.
5.- Արեւելուսին »	—	Զանգակ եւ Քաջբերունի
6.- Բերքառատ »	—	Բացակայ
7.- Անուշաւան ենթակոմիտէ	—	Վարեաժ
8.- Բուրաստան »	—	Զրահ
9.- Սրբավայր »	—	Մխիթար
10.- Դաշտավայր »	—	Ատրչէն
11.- Միածան »	—	Եուսուֆ
12.- Բազէ »	—	Արգամ
13.- Նաւրուզ »	—	Մհերնիկ
14.- Հայկեան »	—	Բացակայ
15.- Մաստառ »	—	»
16.- Եփրատ »	—	»
17.- Թաթառ »	—	Անկազմակերպ
18.- Բերդորդի »	—	»
19.- Փոքր Հայք »	—	կազմալոյծ
20.- Գործիչ ընկերներ Աստիկ[եան], Զալըմ եւ Խորէն		

Խորհրդակցական ձայնով ներկայ էին Կ. Կոմիտէի ընկերներ եւ ուրիշ հրաւիրեալներ։

Օրակարգի հարցեր

1.- Դիւանի ընտրութիւն
2.- Տեղեկագրերու ընթերցում
3.- Կուսակցային համերաշխութեանց հարց
4.- Ռայոնական ժողովի հարց
5.- Քլրակի եւ ներկայացուցիչի հարց
6.- Սակի հարց
7.- Փրոփականտի հարց
8.- Պատանեկան խումբերու հարց
9.- Դաշնակցական գրադարաններու հարց
10.- Մամուլի հարց
11.- Հողային հարց
12.- Ընկերային իրերօգնութեան հարց
13.- Ազգ. Առաջնորդարաններուն հանդէպ վարուելակերպի հարց
14.- Կարմիր խաչի հարց
15.- Ուսուցչական եւ արհեստակցական միութեան հարց
16.- Տեղական իթթիհատներու հետ բռնելիք ուղղութեան հարց
17.- Կոմիտէներու եւ ենթակոմիտէներու գործունէութեանց հարց
18.- Զիֆոնի հարց
19.- Միջյարանուանական յարաբերութեան հարց
20.- Շրջանային ժողովի պատգամաւոր ընտրելու հարց
21.- Բացակայ մարմիններու պարտազանցութեան հարց
22.- Մեսրոպեանի անկախութեան հարց
23.- Փաստաբանի հարց
24.- Մաքրագործման հարց
25.- Դատական եւ հաշուական յանձնախումբերու հարց
26.- Կ. Կոմիտէի վայրի ընտրութիւնը
27.- » » անդամոց ընտրութիւնը

Որոշումներ

1. Ձեռամբարձ եւ քուէներու բացարձակ առաւելութեամբ ընտրուեցան ատենապետ՝ նախ Մագնիս եւ ապա Վահան ու ատենադպիր Զանգակ ընկերները։

2. Մարմիններէն (ոմանք չունէին) բերուած տեղեկագրերու ընթերցումը տեղի ունեցաւ լուրջ եւ ուշադիր ունկնդրութեամբ մը։ Առաջարկուած հարցերու, կարեւոր եւ ուշագրաւ նկատուածները նշանակուելով ժողովի ընթացքին մէջ նկատի առնուեցան, իսկ ամէնէն վերջ կարդացուեցաւ Կ. Կոմիտէին տեղեկագիրը որուն իւրաքանչիւր հատուածն՝ առանձինն ծեծուեցաւ ու վիճաբանուեցաւ։

3. Որոշուեցաւ քաղաքական այլեւայլ կուսակցութիւններու հետ համերաշխական գետիններ ստեղծել Հ.Ց.Դ. եւ Ընդհ. Ժողովի տրամադրութեան համաձայն միջավայրային պայմաններն ու պարագաները նկատի առնելով։

4. Որոշուեցաւ թելադրել Կ. Կոմիտէին, որպէսզի դիմէ Փոքր-Հայքի Կ. Կոմիտէներուն գումարելու Ռայոնական ժողով կարելի եղածին չափ շուտ։

Եթէ գումարումը կարելի ըլլայ, Կ. Կոմիտէն պարտաւոր է չրջաբերականով մը արտակարգ Շրջ. ժողով

գումարել ուր պիտի որոշուին Ռայոնականին դրկուելիք հարցերը եւ պիտի ընտրուի պատգամաւոր։

Ծանօթ·- Այդ արտակարգ Շրջ· ժողովէն բացակայող մարմինները իրաւունք ունին իրենց ձայնը այդ ժողովին յանձնելու։

5· Որոշուեցաւ Լեռնասարի այժմի կուսակալանիստ քաղաքին մէջ «Լեռնասարի Ակումբ» անուն հաստատութիւն մը ունենալ, որուն շինութեան համար Շրջ· ժողովը մարմիններուն վրայ հետեւեալ դրամական բաշխումը ըրաւ·

Արեւլուսին	25	ոսկի
Բերքառատ	10	ոսկի
Բլրակ	5	»
Մեսրոպաւան	5	»
Գահաւանդ	5	»
Անուշաւան	7	»
Սրբավայր	5	»
Բուրաստան	5	»
Բագէ	3	»
Դաշտավայր	3	»
Միածան	3	»
Մաստառ	1	»
Նաւրուզ	1	»
Հայկեան	1	»
Փոքր-Հայք	1	»

Այս գումարէն դուրս հարկ եղածը հայթայթելու համար Շրջ· ժողովը ընտրեց ինը ընկերներէ (Շաւասպ, Զարեհ, Կայծակ, Վահան, Վազր, Քաջբերունի, Խորէն Պֆլոպիլ եւ Եփրատ) բաղկացած յանձնախումբ մը, որը Կ· Կոմիտէի ներկայացուցիչին հետ խորհրդակցաբար եւ յարմար նկատուած միջոցներով հանգանակութիւնն յառաջ տանելու է· ուր ալ փոխադրուի Կ· Կոմիտէն անոր տրամադրութեան տակ մնալու է Կեդր· Ակումբը։

Իսկ նախքան այս հաստատութեան շինութիւնը որոշուեցաւ վարձել առժամապէս քըլպավայր մը, որուն համար տրամադրելի ընել Կ· Կոմիտէի սնտուկէն տասը օսմ· ոսկի· անկէ աւելին յարմար դասուած միջոցներով հայթայթելը պարտքն է Կ· Կոմիտէին։

Գ· Շրջ· ժողովը պարտք դրաւ նորընտիր Կ· Կոմիտէին վրայ որ կառավարութեան մօտ տալիք ներկայացուցիչի հարցը լուծէ յարմար սեպուած եղանակով ու բացառիկ ծախսերն ալ իր սնտուկէն տալու պայմանաւ։ Իսկ ներկայացուցիչը տարեվճարով միայն, կարելի եղած պարագային արտաքին եկամուտներով կրնայ հայթայթել պիւտճէ առանց կազմակերպական դրամին դպչելու։

6· Որոշուեցաւ Ա[րեւմտեան] Բ[իւրոյի] Թ[ուրքիոյ] հաստուածին դրկուելիք % 40ի սակը նոյն պահել եւ % 20 իջեցնելու առաջարկ դնել յառաջիկայ 6րդ Ընդհ· Ժողովին· հետեւաբար մինչ ցնոր տնօրինութիւն կոմիտէներն %20 իսկ Կ· Կոմիտէի կապուած ենթակոմիտէները % 10 միայն վար դնելու են տեղական ծախքերու համար։

7· Որոշուեցաւ պարտադրել իւրաքանչիւր կոմիտէ իր շրջանին համար տեղական փրոփականտիստ մը ճարելու անպատճառ եւ առանց սակին դպչելու։ Իսկ Կ· Կոմիտէն պարտադրուեցաւ ունենալ ինտելիգենտ եւ մարտիկ մէյ-մէկ գործիչ, շրջեցնելու իր ընդարձակ սահմանին մէջ՝ հսկելու եւ դաստիարակելու մասնաւորապէս տեղական գործիչները եւ ընդհանրապէս բոլոր շարքերը։

8· Որոշուեցաւ ընթացիկ ու հրամայական կարիքները նկատի առնելով պատանեկան խումբերը դնել կուսակցական հողի վրայ եւ Կ· Կոմիտէէն մշակուած կանոնագրով մը պարտաւորեցնել մարմինները որ իրենց իրաւասութեան տակ ունենան լուրջ ղեկավար վարչութիւն մը, որը կարենայ դաշնակցական պատանիները առաջնորդելու ազնիւ ու շրջահայեաց տաքտիքով մը առանց անպատեհութիւններ յարուցանելու։

Պարտք դրուեցաւ Կ· Կոմիտէին վրայ որ թելադրանքներ տայ մասնաւորապէս Արեւլուսնի կոմիտէին, որը ձեռնամուխ չըլլայ Մեզրէի Ազգ· Կեդր· վարժարանին մէջ պատանեկան խումբեր կազմելու, պայմանաւ որ տարբեր կուսակցութիւններ ալ՝ համանման ձեռնարկներ չընեն նոյն դպրոցին մէջ։

9· Որոշուեցաւ Կ· Կոմիտէական շրջաբերականներով պարտադրել մէկն մի մարմին որ Հ·Յ·Դ· անունով իրեն յատուկ գրադարանն ունենայ, պատասխանատու ըլլալով Դ· Շրջ· ժողովին։

10· Որոշուեցաւ որ նորընտիր Կ· Կոմիտէն պարտք ստանձնէ յանձնարարել ստիպողաբար բոլոր մարմիններուն որ յարմար ու կարելի դատուած միջոցներով նախաձեռնարկը ըլլան Լեռնասարի յատուկ տպարան մը ունենալու առանց կազմակերպական գանձին դպչելու։

11· Որոշուեցաւ պարտադրել Կ· Կոմիտէն որ կարելիութեան սահմանին մէջ հետապնդէ այս հարցը հողագուրկ ու այս տեսակէտով անիրաւուած համայնքներու եւ անհատներու դատը ու շահը պաշտպանելու· եւ յաճախակի գրէ նաեւ Բիւրոյին, որը հարկ անհրաժեշտ դիմումներն ընէ ուր որ անկ է։ Մարմինները պարտաւոր են իրենց վայրին մէջ պատահած հողային վէճերն տեղեկագրել Կ· Կոմիտէին։

12· Որոշուեցաւ նորընտիր Կ· Կոմիտէի բերնով ջերմապէս յանձնարարել բոլոր մարմիններուն ու անհատ ընկերներուն որ նուիրական պարտականութիւն համարեն իրարու աջակցիլ իբրեւ ընկերական ու բարոյական զոհողութիւն կարելի եղած ամէն միջոցներով։

13· Որոշուեցաւ պարտք դնել բոլոր մարմիններուն վրայ որ հոգ տանին ու ջանք չխնայեն առաջնորդարանական ժողովներու մէջ գետեղել ընկերներ կամ վստահութիւն վայելող համակիրներ։ Այս մասին մղուած փրոփականտը պաշտօնական գոյն ունենալու չէ։

14· Որոշուեցաւ շրջանիս Կարմիր-խաչերու անկերպարան ու գրեթէ քայքայուած վիճակը դարմանելու համար, պարտաւորել իւրաքանչիւր մարմին որ կարող ընկերներէ յանձնախումբ մը կազմէ, նոյն վայրի Կարմիր-խաչն առաջնորդող։ Նոյնպէս որոշուեցաւ հարկադրել Կ· Կոմիտէն որ Կարմիր-խաչերու յատուկ փրոփականտիստ մը ճարէ իրենց մասնակցած ծախքերով, եւ Կ· Կոմիտէն ալ պարտադրէ մարմիններն որ թելադրեն իւրաքանչիւր ընկերոջ որպէսզի իր տունէն անդամուհի մը տայ Կարմիր-խաչին եթէ երբեք պարագաները կը ներեն։ Կարմիր-խաչի ընդհանուր կանոնագիր մը մշակելու համար Գ· Շրջ· ժողովը կազմեց Աստիկ, Վչնասպ, Քաջբերունի ընկերներէն բաղկացած յանձնախումբ մը, որ զայն պատրաստելէ վերջ Կ· Կոմիտէէն վաւերացնելու է ամէնէն ուշը 15 օրէն։

15· Որոշուեցաւ պարտադրել նորընտիր Կ· Կոմիտէն որ նախ դաշնակցական հողի վրայ կազմէ ուսուցչական միութիւն մը ընկեր ուսուցիչներէ բաղկացած։ Ապա հետզհետէ զայն ընդլայնելու է ոչ-ընկեր ուսուցիչներու համագործակցութեամբ, (բնականաբար ոչ կուսակցական անունին տակ) կարելի միջոցներով։ Նոյնպէս Կ· Կոմիտէին վրայ պարտք դրուեցաւ պարբերական շրջաբերականներով հրահանգել մարմիններն որ միջոց ըլլան կազմելու արհեստակցական, բանուորական եւ գիւղացիական միութիւններ, պայմանաւ որ տեղական ու միջավայրական պարագաները միշտ նկատի առնուին։

16· Որոշուեցաւ նորընտիր Կ· Կոմիտէի միջոցով հրահանգել մարմիններն որ դարձեալ իրենց յարաբերութիւնը պահեն տեղական իթթիհատներու հետ օգտըւելով միայն Հ·Յ·Դ· Ե· Ընդհանուր Ժողովի որոշման տրամադրութենէն։

17· Նկատելով որ Կ· Կոմիտէի, Արեւլուսնի եւ Գահաւանդ կոմիտէներու դիւանատետրերը, անդորրագրերու արմատները եւ գոյքատետրերն ամբողջութեամբ բերուած էին, Գրդ Շրջ· ժողովը գնահատութեան արժանի գտաւ, իսկ պարսաւանքի ու քննադատութեան՝ մնացած մարմիններու պարտազանցութիւնը։ Հետեւաբար որոշուեցաւ որ բոլոր մարմիններն անխտիր՝ կանոնագրի տրամադրութիւնները տառապէս յարգեն ասկէ ետեւ։

18· Որոշուեցաւ բոլոր մարմիններու ուսին վրայ իբր կենսական ու նուիրական պարտք ծանրացնել տալ որ որեւէ կարելի ջանք չխնայեն ինքնապաշտպանութեան հարցը լուծելու տեղական պայմաններու տրամադրութեանց համաձայն եւ կարելիութեան սահմանին մէջ։ Իսկ ասկէ առաջ ընդունուած զիֆոնական դրութիւնը թեր ու դէմ կարծիքներու եւ գաղափարներու փոխանակումէն յետոյ, քուէներու մեծաձայն առաւելութեամբ ջնջուեցաւ վերջնականապէս, ու պարտադրուեցաւ այս տեսակէտով ընդունուած դրամները վերադարձնել պատկան մարմիններուն։

19· Նկատի առնելով ազգ· ընդհանուր գործերու ընթացիկ աննախանձելի վիճակը, ուր համերաշխ գործակցութիւնը բացարձակապէս կը բացակայի, որոշուեցաւ պարտք դնել տալ շրջանի բոլոր մարմիններուն վրայ որ իրենց տեղական պայմաններու համաձայն ուժ տան միջյարանուանական համերաշխ գործունէութեան մը ազգային, կրթական եւ հանրային բոլոր գործերու եւ խնդիրներու մէջ։

20· Որոշուեցաւ Շրջ· ժողովի պատգամաւորն ընտրել ներքին կանոնագրի 77րդ յօդուածի տրամադրութեան համեմատ· միայն թէ ընտրական ժողովին ներկայ ըլլալու է նաեւ տեղային մարմնոյն մէկ պատգամաւորն եւս։

21· Շրջ· ժողովի աւարտումէն մինչեւ ամիս մը վերջ երբ բացակայ մարմիններն որոշ բացատրութիւն չտան իրենց գործունէութեան եւ պատգամաւորներու բացակայութեան մասին՝ որոշուեցաւ յանձնարարել նորընտիր Կ· Կոմիտէին որ այս պարագան իմացնէ Բիւրոյին։

22· Նկատողութեան եւ ուշադրութեան առնուելով այս առաջարկը՝ Շրջ· ժողովն որոշեց ու վճռեց, բնա՛ւ չընդունիլ զայն, կանոնագրի հակառակ գտնելով պարզապէս։

23· Ազգ· եւ հողային խնդիրներու առթիւ Լեռնասարի կազմին յատուկ փաստաբանի մը անհրաժեշտ ու կենսական պէտքը նկատի առնուելով՝ որոշուեցաւ նորընտիր Կ· Կոմիտէին վրայ պարտք դնել որ իր վայրի Ազգ· առաջնորդարանին դիմումներ ընելէ յետոյ, յաճախ բանակցի անոր հետ, որ յարմար դատուած միջոցներով ապահովէ այն կարեւոր հարցին յաջողութիւնը։

24. Որոշուեցաւ պարտադրել նորընտիր Կ. Կոմիտէն որ մարմիններուն ուժ տալէ բնա՛ւ չթերանայ կարեւիութեան սահմանին մէջ ընկերական չարքերը մաքրելու — բառին դաշնակցական առումով — անկարգապահներէն ու Դաշնակցութեան անունը չհագործողներէն։

25. Հաշուական յանձնախումբի տեղեկագիրը կարդացուելով եւ անոր մասին թեր ու դէմ կարծիքներ եւ Կ. Կոմիտէի լուսաբանութիւնները լսուելէ ետք Շրջ. ժողովը նշանակեց հաշուական նոր յանձնախումբ մը որուն գլխաւոր պաշտօնը պիտի ըլլայ Կ. Կոմիտէի աջակցութեամբ՝ լուրջ, չրջահայեաց եւ քննական բովէ մը անցնել նախորդ երկու տարուան ամբողջ հաշիւները։ Յանձնախումբի անդամներն են ընկերք՝ Աստիկեան, Զանգակ, Խինդ եւ Վարեաստ։

Իսկ կարդացուելով տեղեկագիրը դատական յանձնախումբին, որ գլխաւորաբար զբաղած էր Արեւելուանի լուծուած կոմիտէի, տոք. Աստուր Յակոբեանի, Յովսէփ Պարտիզպանեանի եւ ամբաստանուած ընկերներու հարցերով, Գ. Շրջ. ժողովը թեր ու դէմ կարծիքներ յայտնելէ [ետք], որոշեց՝ 1. մեղադրելի նկատել Կ. Կոմիտէն՝ Արեւելուանի կոմիտէի լուծման խնդրոյն մէջ չատ խիստ միջոցի դիմած ըլլալուն համար, քանի որ ներքին կանոնագրի համաձայն՝ կոմիտէ մը անկախ է իր տեղական գործերուն մէջ։ 2. Ի միջի այլոց տոք. Ա. Յակոբեան Րաֆֆի խումբին գրած իր հրաժարականով յետնեալ ամսավճարները չտալու եւ փրոփականտիսթները (Զալըմ եւ Խորէն) անուանարկելու միտքեր յայտնած էր։ Ապրիլ 16էն սկսեալ՝ մէկ տարուան համար ընկերական չարքերէն դադրեցնել զայն։ Յիշեալը կրնայ վերընդունուիլ իբր ընկեր՝ երբ որոշուած այդ միամեայ բացակայութեան միջոցին կարենայ ընկերներու վստահութիւնը գրաւել։ Հակառակ պարագային պատիժը կ'երկարաձգուի։ 3. Յովսէփ Պարտիզպանեան Զարսանճագի հողային դատի առթիւ հանգանակուած դրամը իւրացուցած ըլլալու խնդրով ամբաստանուած ըլլալով, իր գրաւոր խոստումին վրայ պիտի ենթարկուի Կ. Կոմիտէի վերհսկողութեան տակ բացուելիք քննութեան մը, որուն արդիւնքը պիտի հաղորդուի նորընտիր Կ. Կոմիտէին։ 4. Միւս ամբաստանուած եւ բողոքող ընկերներու հարցին կարգադրութիւնն ալ թողուեցաւ իբր տեղական գործ Արեւելուսին կոմիտէին, որ պիտի կարգադրէ Կ. Կոմիտէի աջակցութեամբ։

26. Միաձայն հաւանութեամբ որոշուեցաւ կեդր. Կոմիտէի վայրը նախորդ ու միեւնոյն տեղը պահել ինչ ինչ յարմար պարագաներ նկատի առնելով։

27. Որոշուեցաւ միաձայն հաւանութեամբ դիւրութեան համար գործի բաժանման առիթով ընտրել եօթը ընկերէ բաղկացած Կ. Կոմիտէ մը, եւ եռապատիկ ցանկի մը վրայէն ընտրուեցան Վիչնու, Շանթ, Հրատ, Ֆարհատ, Ջրիստափոր, Զուլումաթ ու Վահէ ընկերները, որոնց վերջին երկուքը ուրիշ երկուքի մը բանաւոր պատճառով բացակայելէն յետոյ կանչուած են նորընտիր Կ. Կոմիտէի կողմէն։

Ի ԴԻՄԱՑ
Հ.Ց.Դ. ԼԵՌՆԱՍԱՐԻ Գ՛ ՇՐՋ. ԺՈՂՈՎԻ
Ատենադպիր Ատենապետ

ՈՒՇԱԴՐՈՒԹԻՒՆ

Լեռնասարի մարմիններուն ղրկուած ոեւէ չրջաբերական կամ որոշում պէտք է խնամով պահուին։ չրջաբերականները պէտք է ղրկուին նորէն։ իսկ որոշումները բերելու են Շրջ. ժողովին։ Հեռու վայրերը եթէ չեն կրնար առանց փոսթի ծախքով ղրկել չրջաբերականները, Շրջ. ժողովին ամբողջութեամբ բերելու պարտադրուած են։

Իւրաքանչիւր մարմին չրջաբերականի եւ որոշումի վրայ պիտի ունենայ իրեն յատուկ թիւը եւ նշանակուած Կ. Կոմիտէէն։

Գ. Շրջ. ժողովոյ որոշումներու ճշդութիւնը կը հաստատենք։
Հ.Ց.Դ. ԼԵՌՆԱՍԱՐԻ Կ. ԿՈՄԻՏԷ

Ատենապետ՝ ՇԱՆԹ
Վ[ասն] Ատենադպիրի՝ ՖԱՐՀԱՏ

1/14 *Մայիս* 911

Փաստ. 1543-11

Ա 3.– ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ ԼԵՌՆԱՍԱՐԻ Կ. ԿՈՄԻՏԷԻՆ

(Ղրկուած Հ.Յ.Դ. 6ՐԴ Ընդհ. Պատգ. ժողովին)

Յարգելի ընկերնե՛ր,

Յաւալի է ըսել որ կարճ ժամանակի մէջ պատրաստուած մեր այս տեղեկագիրը չի բովանդակեր այն՝ ինչ որ մեր ամբողջական իրականութիւնը պիտի պատկերացնէր եւ սակայն համապատասխանած ըլլալու համար, Ա[րեւմտեան] Բ[իւրոյի] Թ[ուրքիոյ] հատուածին այլ տեսակէտով ուղարկած չրջ[աբերական] նամակին պահանջներուն կը փութանք համառօտիւ պարզել մեր կեանքն ու գործունէութիւնը։

1.- <u>Բարոյական ցենզը</u>.— Իբրեւ Կ. Կոմիտէ չրջանի կազմութիւնը մօտաւորապէս երկուքուկէս տարի է (1909-1911). անկէ ի վեր կը շարունակէ պահել իր գոյութիւնը, հակառակ ա՛յնքան աննպաստ պայմաններուն, որոնց համեմատ՝ չրջանիս թիւաւորութիւնը եւ նոյն ատեն զայն ճեւացնող զանազան մարմիններուն մէջ՝ սահմանադրական օրերու գինովներէն ներքամուտ՝ ոչ-յեղափոխական տարրերու հոծութիւնը, անոնց պահանջկոտութիւնն ու թոյլ գործունէութիւնը, մեր գործող ուժերու անբաւականութիւնը եւ նիւթական խեղճուկ դրութիւնը զիրար գրկած՝ կը միաւորեն Լեռնասարը քիչ մ'աւազուտ կամ երերուն խարիսխի մը վրայ։

Ստուգիւ, երբ Փոքր-Հայքի Ռայոնական Ա. ժողովը կը գումարուէր՝ չրջանս հազիւ իր չուրջը կը բոլորէր մէկ-երկու կոմիտէ եւ քանի մըն ալ ենթակոմիտէ. բայց առաջին օրերուն մէջ Մուրատ եւ Շահբազ[1] ընկերներու՝ չրջանիս տուած այցելութեամբ թողած տպաւորութեան եւ ներքին քիչ մըն ալ ջղուտ գործունէութեան չնորհիւ՝ սահմանը սկսաւ լայնանալ եւ ճիւղաւորուիլ, մինչեւ որ 5 կոմիտէ եւ 22 ենթակոմիտէ (1200-1500 ընկերներով) մեր այժմեան քանակութեան ցենզը ունեցանք։

Այս սահմանը չատ աւելի կ'ընդլայնուէր, եթէ Բիւրոն քիչ մ'աւելի բարեացակամութիւն ունենար մերթ ընդ մերթ մեր չրջանը ղրկելու լաւ թէորիսթներ եւ փորձ ընկերներ եւ կամ գէթ պատահական անցորդ գործիչներ։ Դժբախտաբար ասոնցմէ եւ ոչ մին իրականացաւ եւ որովհետեւ ներքին ուժերն ալ պանդխտելով կամ գործէ քաշուելով ու ընդհանրապէս նիւթական ցենզի չգոյութեան պատճառաւ՝ տկարացան, որոնք առիթ դարձան կազմին հետզհետէ տեղատուութեան։ Դիւրին է երեւակայել թէ ինչո՛ւ մեր չրջանը չէ կրցած իր մէջէն գործիչներ ունենալ.— նախ՝ որովհետեւ տրամադրելի գործիչներ չկային։ Երկրորդ՝ ընկերներու նիւթական վիճակը քաչքայուն էր եւ երրորդ՝ կազմակերպական հասունութեան պակաս կար։ իսկ գործօն կամքը զօրաւոր չէր։ պատճա՞ռ.— Որովհետեւ ռամիկ ընկերներ միայն եւ միմիայն դրական փաստով կ'ուզէին առաջնորդուիլ։ անոնց համար կազմակերպութեան գերագոյն նպատակը ինքնապաշտպանական ճեռնարկներն էին եւ սակայն մէկ կողմէն Զիֆոնի գործառնութեանց մէջ մեր տկարացումը եւ ուրիշ միջոցներու համար կազմակերպութեան գտած սեղմ պայմանները, եւ միւս կողմէն չահադիտական ճգտումներով ներս սպրդած ընկերներու յուսավրիպումը եւ կարգ մըն ալ arrière-pensée-ներով[2] առաջնորդուող անհասուն պիտակներու ներքին պառակտող ոգին՝ զօրեղ արգելքներ էին ընդհանուր գործելակերպին դէմ, երբ նամանաւանդ կը տեսնուէր, թէ Ս. Դ. Հնչակեան եւ Ս. Ռամկավար կազմերը որոշ գործունէութիւն մը ցոյց կու տային։ Խնդիր չէ թէ անոնք քանակով սահմանափակ տեղ մը կը բռնէին, բայց անոնց գործիչները կը վարձատրուէին սոսկ հակադաչնակցական փրոփականտ մղելու եւ այս՝ տգեղ միջոցով իրենց կազմերը վերահաստատելու համար (մենք հաւաստի աղբիւրէ իմացած եւ ստուգած ենք որ Փարամազ Հնչակեան գործիչը յորդորած է իրենները որպէսզի ղպրոցներէ ներս աշակերտներու միջոցաւ դաշնակցական ուսուցիչները անբարոյական արարքի մէջ ամբաստանեն, իսկ դուրսը թռուցիկներով անբարոյական եւ անկրօն զրպարտութիւններու նշանակ դարձնեն դաշն. ընկերները)։ Յայտնի է թէ որոշ չափով այս ընթացքները ազդեցին տգէտ ընկերներու մտքին վրայ եւ չնայելով որ իրենց տուչութեան[?] մէջ թերացումին հետեւանքն ըլլան՝ կազմակերպութեան նիւթապէս անբաւականութիւնը եւ զիֆոնական գործառնութեան մէջ ալ վաճառականի տարազով դուրս գալն, որուն պատճառն ալ պէտք է վերագրել Բանալիին[3], որ այնքան սուղ գնով հայթայթեց որ համեմատած տեղական վաճառականներու ծախսին՝ աւելի սուղ տեսնուեցաւ մերիններուն գլխերը եւ այն ալ պակաս գործիքներով. ասոնք ամէնքը ներքին հակահասնք մըն ալ ստեղծելու առիթ դարձան, որովհետեւ Կ. Կոմիտէս չկրցաւ բաւարարութիւն տալ այս տեսակէտով պահանջկոտ ընկերներուն։

1.- Սեբաստացի Մուրատ եւ Բարսեղ Շահպազ։
2.- Ֆրանսերէն՝ յետին, թաքուն մտքերով։
3.- Բանալին՝ Սամսոնի կուս. կազմակերպութիւնն է։

2.- <u>Նիւթական ցենզը</u>.— Ինչպէս ըսինք Լեռնասարը կազմուած է հինգ կոմիտէներէ եւ 22 ենթակոմիտէներէ, որոնք հաւաքաբար կը ներկայացնեն 1200-1500 ընկեր։ Զարմանալի պիտի գտնէք թէ ինչպէս կը լինի որ տարեկան միջին հաշուով հազիւ 12000 ղրուշի մուտք մը կ'ունենանք, նկատելով որ իրարու վրայ 2%ով գէթ ամսական 2400 եւ տարեկան 28.800 ղրուշի հասոյթ մը կարելի էր ակնկալել։ Կը պատասխանենք թէ մեր շրջանին մէջ Բլրակի կոմիտէէն զատ մնացածները գրեթէ կանոնաւոր վճարում չեն ըներ եւ կամ չեն ունեցած.

1- Անդամավճարի համեմատական չափը չգործադրելով. 2- ընկերներու անկանոն վճարումներով եւ 3- ընկերներու յարաբերական աճումովն ու նուազումովը։ Այս անկանոնութեան եւ անկերպարանութեան առջեւն առնելու համար որչափ ալ գրաւոր պահանջումներ տեղի ունեցած են մարմիններէն, սակայն անոնք յաճախ չոր լռութեամբ եւ կամ անհարկի պահանջներով ցցուած են մեր դէմ եւ որովհետեւ միջոցներնիս անզօր գտնուած են կտրուկ ճամբով քալել, եւ մաքրագործելու համար շարքերը՝ լռած ենք եւ մենք ակամայ, վախնալով թէ անով զօրացուցած պիտի ըլլանք միւս կուսակցութիւնները եւ Դաշնակցութիւնը անկում պիտի կրէր անով։

Չիֆոնական գործառնութեան համար առաջին պատեհութեամբ մարմիններէն գանձուած որոշ գումարներ կային, բայց արդիւնքին ամլութեանը պատճառաւ Շրջ. Գ. ժողովնիս [որոշեց] իւրաքանչիւր մարմնի թողուլ որ ինք հայթայթէ իր պէտքերը կարելի միջոցներով։

Գիտնալով հանդերձ թէ առանց նիւթական լայն միջոցներու կարելի չէր նորմալ գործունէութիւն մը ապահովել եւ իբրեւ կազմակերպութեան մէկ ազդակը օգուտ մ'ընձեռել Բիւրոյին՝ չկրցինք դուրս գալ վերոյիշեալ նկատումներէն եւ վեր բռնել ինքզինքնիս ցոյց տրուած պատճառներէն։

Այսպէս ուրեմն, նիւթական մեր վիճակին, կրնանք ըսել թէ ուժ տուած են առաւելապէս անհասուն ընկերակցութիւնը, պանդխտութիւնն ու մեր գործունէութիւնը, որ նկատումներու զոհուած է ամէնէն աւելի, ինչպէս տեսանք։

Պէտք է գիտնալ թէ մեր շարքերուն մէջ երեւցող քիչ թէ շատ հասուն ընկերներն են եղած արտասահմանէն, մասնաւորապէս Ամերիկայէն վերադարձողները, որոնցմէ 50%ը դարձեալ վերադարձած են տնտեսական պայմաններու աններողութենէն ահաբեկ եւ կամ այլուր պանդխտած։

Կը տեսնէք, ընկերնե՛ր, թէ ի՞նչ պատճառներ ծնունդ տուած են մեր կազմին եկողներու թուլացման, որուն առաջքն առնելու համար միակ միջոց՝ ձեռք բերուած աննշան արդիւնքէն հարկադրուեցանք փրոփականդիստ ընկեր մը ունենալը մեր շրջանին համար. այդ իսկ պատճառաւ չկրցինք նաեւ տարուէ տարի, ըստ սակի, Բիւրոյին մեր բաժին պարտքը ղրկել, բացի նախորդ տարիէն։ Այս տարուան մեր ընդհանուր հասոյթն էր եղած իբր անդամավճար 12.258 ղրուշ, որուն փոխարէն ծախսուած է փրոփականտի, քարտուղարի (բանաւոր-գրաւոր) եւ այլ զանազան ծախսոց համար 19.402 ղրուշ, որով 7144 ղրուշ աւելի ծախք մը կը տեսնուի։ Այս ծախքին մաս կը կազմեն նախորդ տարուընէ ինք[նապաշտպանութեան] բաժին 5317 ղրուշ 10 փարա եւ 1526 ղրուշ 50 փարան ալ Չ[իֆոն]ի դրամներէն, որ մեր պարտքն է մեր մարմիններուն, բայց այդ ծախսոց գումարին մէջ է նաեւ մեր նախորդ տարուան Բիւրոյին <u>վճարքը</u> (= 5730 ղրուշ)։

Մենք քանիցս դիմեցինք Բիւրոյին որ մեր սակը իջեցնէք, բայց նկատի չառնուեցաւ։ Այս անգամ նոյն խնդրանք-պահանջն ընել հարկադրուեցանք մեր Գ. Շրջ. ժողովի որոշման համաձայն, վստահ ըլլալով թէ այսպիսի նորակազմ եւ անկայուն շրջանի մը համար ուշադրութեան արժանի կը դառնայ մեր խնդրանքը։ Միւս կողմէ մեր յետնեալ պարտքին համար շնորհ մը կը խնդրենք, քանի որ մէկ փրոփականդիստի թոշակին եւ թղթատարութեանց ծախքերը վճարել հազիւ կարող պիտի լինենք, մինչեւ որ կարենանք շարքերը վերակազմել, մաքրագործել վերջ։

<u>Գործունէութեան բաժին</u>

Նեղ պայմաններու մէջ դիտուած՝ մեր գործունէութիւնը որոշ երանգ մը ունի. որչափ որ կրցինք ըմբռնել մեր կոչումը՝ չցլացանք մեր աշխատութիւնը նուիրել, ըստ որում՝ անցնող երկու տարուան ընթացքին մէջ դաշնակցական շարքերը ընդլայնեցինք կարելի եղած միջոցներով։ Առաջին տարին ունեցանք ամէն տեղ մեր Կարմիր խաչի կազմերը, որոնցմէ ոմանք վերջերս լուծուեցան հակադաշնակցական շունչէն թունաւորուելով։ Այդ կազմերէն՝ Արեւալուսին (Մեզրաա) կոմիտէին ենթարկուածը ունեցաւ արհեստանոց մը, որ բաւական օգտակար պիտի ըլլար եթէ շարունակուէր, բայց վերջերս անոր վերաբացումը կատարուեցաւ. յուսալի է որ շարքերը պիտի վերակազմուին. հեռուէ Կ. խաչերը բաւական լաւ կը գործեն։ Պատանեկան խումբեր ունինք փողոցիկ եւ դպրոցական տղաքներէ խառն. ասոնք հակառակ կրած հալածանքներուն՝ ամուր հիմ մը կը կազմեն եւ աւելի եռանդալից կը գործեն. ունեցան կանոնագիր մ'ալ, որուն համեմատ կը վարին. կը զարգանան իրենց յատուկ մատենադարաններով։

Կ. Կոմիտէն ուժ տուած է սկիզբէն ի վեր մտաւորականներու. ուսուցչական միութեան մարմին մը մեր մօտիկ շրջանին մէջ 35-40, իսկ շրջականերն ալ ամէն տեղ 2-3ական դաշնակցական ուսուցիչներ կը գտնուին։ Հոս ամէն դպրոցի մէջ կան անոնցմէ, մանաւանդ Ֆրանսական գոլէճին եւ Ազգ. բոլոր հաստատութիւններուն մէջ, բացի Եփրատ գոլէճէն եւ Թլկատինցիի դպրոցէն, որոնք ծայրայեղ հակադաշնակցական հաստատութիւններն են։

Մտաւորական վերազարթնումի գործին նպաստելու համար վերջերս բացուեցաւ քլիւպ *մը, ուր ժողովներ եւ վիճաբանութիւններ կը սարքուին. կազմուած է Ուս. միութիւն մը զուտ դաշնակցականներէ, որոնք եւս առանձին կանոնագրով մը կը վարին։ Արհեստա[կցա]կան միութիւններու համար նպաստաւոր հող չկայ մեր շրջանին մէջ։ Բերքառատ (Մալաթիա) ու Բլրակը (Արաբկիր) այդ տեսակէտով գետին մ'ունին, որոնցմէ սակայն վերջինը ունեցած ու քայքայուած է. իսկ առաջինը դեռ կը պահէ իր մէջ կազմուածներ։ Կ. Կոմիտէն ասկէ զատ շատ ջանացած է Ազգ. վարչական ժողովներու մէջ գետեղել իր ընկերներէն եւ յաջողած է ըստ բաւականին. բայց Իթթիհատի եւ հայ միւս կուսակցութեանց հետ իր յարաբերութիւնները միշտ ձգտուած մնացած են շատ որոշ պատճառներով։ Հայ կուսակցութիւնները (բացի Վեր[ակազմեալ] հնչակեաններէն, որոնք մեծ թիւ մը չեն կազմեր հոս), միշտ դաւադիր գտնուած են. ուզած են խաբել Դաշնակցութիւնը. անոր համար ալ ջանացած ենք այլեւս համերաշխելու խօսք չընել կամ չվստահիլ իրենց խօսքերուն. բայց Իթթիհատի հետ ռեւիցէ առիթով մեր յարաբերութիւնները միշտ մերժողական պատասխաններու ենթարկուեր են, որովհետեւ զայն կազմող տարրերը վերջին ծայր յետամնաց անձեր են եւ մանաւանդ Զարսանճաքի հողային հարցին դէմ լարուողներ, եւ որոնք Դաշնակցութիւնը պաշտպան նկատելով՝ շատ հակառակ ոգի մը կը տածեն մեզի դէմ, մանաւանդ վերջերս եկող իրենց* լիտըր *Ապտիւլ Ղանի պէյ անուն ոչնչութիւնը ոգի ի բռին կ'աշխատի հալածել Զարսանճաքի խնդիրը, նոյնիսկ հրապարակաւ իրենց ժողովին մէջ ձեռքի հորիզոնական շարժմամբ, ըսել ուզելով թէ պէտք է ջարդել, եթէ չկասին այդ հարցը հետապնդելէ. ինչ որ տեղեկագրուած է Բիւրոյին, եւ այդ պարագան վկայելով կը հաստատէր ժողովին ներկայ եղող իթթիհատական հայ ազգային մը։ Արդէն կուսակալն ալ ասոնց թմբուկը կը զարնէ։ Անցնող ամսուն «Ծիրատ» թերթին մէջ մէկ հերքումնագիր [կար] թէ՝ Զարսանճաքի մէջ հողային հարց չկայ. եւ տակաւին մեր Բիւրոն կը տնտնայ այս սինլքորը պաշտօնանկելու ճիգերը կրկնապատկելու։*

<u>Պահանջներնիս</u>

Կ. Կոմիտէն այս տեղեկութիւնները տալէ վերջ՝ նկատի ունենալով որ իր շրջանի կազմը պէտք ունի վերանորոգումի՝ կը պահանջէ հետեւեալները իբր կազմակերպական անհրաժեշտութիւններ.

1- Ղրկել կարող գործիչ մը, որ մնալովատեն մը վերակազմէ եւ կանոնաւորէ (ասկէ առաջ մէկ երկու անգամ Վռամեանն ուզեր ենք, բայց...)։

2- Ընդհ. Ժողովդ նկատի առնելով մեր նիւթական քայքայման վիճակը՝ բարի ըլլայ առնուազն 20%ի իջեցնել սակը։

3- Ջանայ ցոյց տալ միջոց մը, որով կարող ըլլանք զիֆոնական գոյքերու փոխադրութիւնը կատարել եւ թոյլ տալ որ ինք[նապաշտպանութեան] համար <u>նիւթեր</u> մատակարարուին (օրինակի համար պայթ[ուցիկ]ի վերաբերմամբ)։ Ինք[նապաշտպանութեան]ը օրինական է եւ մենք ներքին գաւառի խորութեան մը մէջ կծկըտած՝ մեծազանգուած ազգայիններու բազմութեամբ մը ճակատագրուած կը մնանք բախտին...։

4- Հակառակ մեր քանակին, նիւթական քայքայուած վիճակնիս կը հարկադրէ որ խնդրենք բարձր ժողովէդ որ մեր նիւթական ցենզը պակսեցնէք եւ անոր հետ արտօնէք «կնիք» կրելու, որպէսզի քիչ մ'աւելի ազդեցութիւն թողունք մեր շրջանին, նոյնիսկ օտարներու վրայ։

5- Փափաքելի էր տեսնել Դաշնակցութեան պատմութիւնը հրատարակուած. նաեւ դաշնակցական (ձայնագրուած) երգեր, որոնք լաւ դեր պիտի կատարեն իրաւամբ տղաքներու շրթունքին միջոցաւ գեղգեղուած։ Այս առթիւ մանաւանդ փափաքելի է տեսնել Դաշնակցութեան յատուկ եւ պաշտօնական մարշը*։*

6- Դաշնակցական հերոսներու կենսագրական նոթերն ու հերոսական կռիւները առանձին պրօշիւրներով հրատարակել եւ բոլոր հայ հերոսներու (մանաւանդ դաշնակցականներու) ալպոմը*. ասոնք առհասարակ տպաւորիչ հրատարակութիւններ ըլլալու սահմանուած են։*

7- Կը շեշտենք Դրօշակի ամբողջական հաւաքածոյին Բ. տպագրութեան <u>անհրաժեշտութիւնը</u>. խնդրանքը շատ է, սպառումը շատ պիտի ըլլայ, մանաւանդ երբ մատչելի գնով մ'երեւան գայ։

<u>ՄԵՐ ՊԱՏԱՍԽԱՆՆԵՐԸ</u>
<u>Զ. ԸՆԴՀ. ՊԱՏԳ. ԺՈՂՈՎԻ ՀԱՐՑԱՐԱՆԻՆ</u>

<u>1.—ԹՈՒՐՔԻԱ</u>

Ա- Մ[իութիւն] եւ Ց[առաջդիմութիւն] կոմիտէին այժմեան դիրքը. նկատելով որ կառավարութիւնը կազմուած է իթթիհատեաններէն, կը խորհինք որ ըստ առաջնոյն պէտք է նախկին յարաբերութիւնը պահպանել։

Բ- Միւս քաղաքական կուսակցութիւններէն (բացի Վեր. հնչակեաններէն) օգտակար չենք գտներ համերաշխութիւնը, եւ միայն վերապահութեամբ պէտք է ապրիլ, քանի որ ա'լ հասկցուած է թէ անոնք չեն շաղուիր եւ հակադաշնակցական տարազով կը վերաբերին։

Գ- Ջանալ միջցեղային յարաբերութիւնը մշակել միւս ոչ-հայ ազգերուն հետ։

2.— ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹԻՒՆԸ

....

3.— *ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ՀԱՑ ԱԶԳ. ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ*

Ա- Ազգ. մշակութային հաստատութիւններու մէջ կազմակերպուելիքը պէտք է պաշտօնապէս մասնակցի

Բ- Ազգ. սահմանադրութեան բարեփոխումը շատ անհրաժեշտ է եւ հարկ է ընդլայնել զայն ժողովրդային իրաւասութիւնը գծող օրէնքներով։

Գ- Պահպանողական եւ հակայեղափոխական տարրերու դէմ զինուիլ մամուլով, բեմով եւ տեղական... միջոցներով։

4.— *ՕՍՄ. ԽՈՐՀՐԴԱՐԱՆԻ ԴԱՇՆ. ԵՐԵՍՓՈԽԱՆՈՒԹԻՒՆԸ*

Ա- Թեկնածուներու անուանումը իւրաքանչիւր շրջանի Շրջանային ժողովները պէտք է որ ճշդեն։

Բ- Ընտրուող երեսփոխանները, քանի որ կազմակերպութեան ուժով պիտի յաջողին, պէտք է որ ոչ միայն ընտրող մարմնին այլեւ կազմակերպութեան ալ վճարում մը ունենան։

2.— *ՌՈՒՍԻԱ*

Ա- կազմակերպուած ուժով մը պէտք է պայքարիլ ներկայ ռեժիմին դէմ։

Բ- Միւս քաղ. կազմակերպութիւններուն հետ համերաշխաբար գործել։

Գ- Դաշնակցութիւնը ամէն կարելի միջոցներով պէտք է ուժ տայ Ազգ. բոլոր հաստատութիւններու ուժեղացման։

Դ- Պէտք է ստեղծել կուսակցական մամուլ մը, որ պէտքի հակառակ տարրերը չխիզախեն եւ իրենց չափը ճանչնան։

Ե- կազմակերպութիւնը հաւաքական ուժով պէտք է ջանայ պաշտպանել կովկասահայ բանտարկեալներու դատը։

3.— *ՊԱՐՍԿԱՍՏԱՆ*

Ա- կազմակերպութիւնը պէտք է պաշտպանէ հայաբնակ վայրերը մարտիկ (զաւին բուն առումով) խումբերով։

Աշխատաւորական քաղաքականութիւնը

Տեղական պայմաններու համաձայն պէտք է ընթացք բռնել այդ հարցին հանդէպ։

Կազմակերպական

Բ- 1.- Խորհուրդը պէտք է ընտրուի Ընդհանուր ժողովով։

2.- Բիւրոներէն Արեւելեանը՝ Ռուսիա, Պարսկաստան ու Հնդկաստանի գաղութները, իսկ Արեւմտեանը՝ Թուրքիա եւ գաղութները բաժին ունենալու են։

3.- Սկզբունքով պէտք է վերահաստատել Պատ. մարմինները։

4.- Շրջիկ փրոփականդիստներու վրայ ծանրացնել հաշուեքննական գործն ալ։

5.- Թուրքիոյ համար մարմիններու կնիքները հայերէն առանձին եւ թուրքերէնները առանձին ըլլալու են։

Գ- Քաղաքական ընդհանուր երերուն վիճակը նկատի ունենալով՝ Դրօշակին ըստ առաջնոյն ժընեւի մէջ հրատարակելու է։

Դ- ժընեւի Դաշնակցութեան տան գնումը պարտաւորիչ ընել։

Ե- Դաշն. ընկերներու համար փոխադարձ օգնութեան արկղ մը հաստատել պէտք է։

4.— ԲԱՆԱՒՈՐ ԵՒ ԳՐԱՒՈՐ ՓՐՈՓԱԿԱՆԴ

Ա- Գրաւորը

1.- Պաշտօնաթերթ Դրօշակը չարունակուի կանոնաւոր եւ անընդհատ ու ծաւալի ընդլայնմամբ կամ կիսամսեայի վերածմամբ։

2.- Կիսապաշտօնական թերթեր հարկաւոր են, որոնք պէտք է զբաղուին գաւառի լուրերով եւ կազմակերպական գործունէութիւններուն նկարագրականներով եւ պատմուածքներով. նաեւ ընկերվարական սկզբունքի փրոփականդով։

3.- Պրոշիւրներու հրատարակութիւնը անհրաժեշտ. մանաւանդ փափաքելի է որ անոնց մէջ տեսնուին դաշնակցական-յեղափոխական ռոմաններ (Րաֆֆիական սիստեմով)։

Բ- Բանաւորը

1.- Փրոփականդիստները մասնաւոր դասընթացքի մը համաճայն պէտք է մարզուին։

2.- Պէտք է որ Ընդհ. Ժողովը ամէն կ. կոմիտէի համար մէկ-մէկ փրոփականդիստ նշանակէ, որոնք փոխակի եւ շրջան առ շրջան պտտին, այնպէս որ վայրերը բնաւ պարապ չմնան։

3.- Պէտք է որ ոչ-հայախօս վայրերու մէջ առանձինն փրոփականդ մղուի, ժողովուրդին յատուկ դասագիրքերով։

Ընկերական ջերմագին բարեւներով, խորունկ յարգանքներով եւ կանխայայտ շնորհակալութիւններով։

Հ.Յ.Դ. ԼԵՌՆԱՍԱՐԻ Կ. ԿՈՄԻՏԷ
Ատենադպիր Ատենապետ
ԳՐԻՍՏԱՓՈՐ ՇԱՆԹ

1911 Յուլիս 20/2 [Օգոստոս]
Լեռնասար

Փաստ. 839-15

Բ.— ՍԵԲԱՍՏԱՑԻ ՄՈՒՐԱՏԷՆ ՊՈԼՍՈՅ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՈՒ ՄԱՐՄՆԻՆ

Պոլսոյ Պատասխանատու մարմնին յղուած զեկուցական բնոյթի նամակ է, գրի առնուած այլ անձի մը, բայց ստորագրուած Սեբաստացի Մուրատի կողմէ, որ Օսմ. Սահմանադրութեան հռչակումէն ետք կազմակերպական գործով շրջեցաւ հայկական նահանգներ՝ Սեբաստիա, Կարին, Խարբերդ, Տիարպեքիր, Պիթլիս եւայլն։

Զեկուցագրին յաւելուածական բաժինը արդէն Մուրատի ձեռագրով է։ Այդ տարիներուն Մուրատի գործիչային ծածկանունն էր Սուրէն։

Սվազ, 21 Փետրուար [1909]

Սիրելի ընկերներ,

Ստացայ այստեղ ձեր Յունուար 28 թուակիր նամակը։ Մուշ ուղղուած խաչատուրի նամակը ստացած չեմ։

Իմ տպաւորութիւնները։— Բաղէշէն մինչեւ Դուխան, Տիգրանակերտի ճանապարհին վրայ ես տեսայ կիրճ[4] մը այնքան անառիկ որպիսին գրեթէ երբեք չէի տեսեր. այնտեղ թէեւ չկան հայ բնակիչներ, բայց եւ այնպէս կարելի է մի քանի հոգով հարիւրներին դիմադրել։

Դուխանէն մինչեւ Հազուս հայութիւնը համարեա բոլորովին ջնջուած է, իսկ Հազուս-Ֆարղին, Սլիվան[5] եւ Հայնի հայութիւնը թէեւ թուով քիչ՝ բայց զգացումներով եւ յեղափոխական տրամադրութիւնով լաւ են։ Այդ գիւղերը ինչպէս նաեւ Արղնա-Մատէն, Բալու, Ջերմուկ, Զնգուշ ժողովուրդը պատրաստ է եւ ուզում են զինուիլ եւ կազմակերպուիլ բայց զէնքեր եւ կազմակերպողներ կը պակսին։ Թէեւ ես մի մարդ ուղարկեր եմ բայց երկրորդական ուժ է։

Այդ տեղուանքը Տիգրանակերտն ալ միասին առած՝ համակրութիւն կայ հայ Դաշնակցութեան վերաբերմամբ, բայց զօրեղ կազմակերպութիւն կը պակսի։ Անհրաժեշտ է մի լաւ գործիչ ուղարկել այնտեղ որովհետեւ, մասնաւորապէս Տիգրանակերտի մէջ կայ շատ լաւ պատրաստութիւն։

Վարդգէսը[6] շատ մեծ համակրանք կը վայելէ այդ շրջանին մէջ. թող նա չարունակ թղթակցութիւն պահպանէ զանազանների հետ։ Տիգրանակերտի մէջ ես շատ աշխատեցի որպէսզի այդ ցրուած մարմինները միացնելով դնեմ հաստատ հողի վրայ բայց չյաջողեցայ որովհետեւ գիս հեռացրին։ Երեւի Շահէնը[7] եթէ գնայ այնտեղ եւ գոնէ մնայ մէկ-երկու ամիս, յաջողի ստեղծել այդ շրջանին համար առանձին կեդր. կոմիտէ։ Առանց կեդր. կոմիտէի անկարելի է ղեկավարել այդ շրջանը։

Խարբերդի շրջանը բոլորովին տարբեր է միւս բոլոր շրջաններից թէ տնտեսական թէ մտաւորական տեսակէտով։ Այնտեղ ալ կը պակսին փորձուած ուժեր որոնք կարենան ղեկավարել գործը եւ ես կարծում եմ որ հէնց դա է պատճառը որ մենք կորցրինք ընտրութիւնների խնդրում. իսկ եւ իսկ հակառակորդները դեր խաղացել են. բայց այդ այնքան էլ կարեւորութիւն չէր ունենայ եթէ գործը դրուած լինէր աւելի լուրջ ուղղութեամբ։

Կան Ամերիկայէն վերադարձած ընկերներ, որոնք ազդում են օգտակար կերպով. ցանկալի էր դրանց թիւը շատանար. ի՛մ էլ ներկայութիւնը ունեցաւ իր փոքրիկ օգուտը, բայց ի հարկէ չկրցի երկար մնալ այն պատճառով որ ընկեր Շահէնից հեռագիր ստացայ գնալու Սեբաստիա՝ մասնակցելու համար Ռայոնական ժողովին։

Խարբերդի վրայ պէտք է աչխատիլ անպայման, իբրեւ այս շրջանի մտաւորական կեդրոն. նա կրնայ ոչ միայն իրեն բաւել՝ այլ շրջաններին էլ փրոփականդիստներ հասցնէ։ Այստեղ էլ ինքնապաշտպանութեան միջոցների ստեղծման մեծ կարիք կայ՝ ինչպէս գրած ենք ձեզ անցեալ չաբթու։

Մալաթիայի մէջ տեսայ որ թէեւ 95/96ի սարսափներից առհասարակ պարտէզներ եւ կալուածներ թուրքերի ձեռք են անցած, բայց հայութիւնը դարձեալ սիրում է յեղափոխութիւնը։ Բոլոր այն ըմբոստ տարրերը, որոնք ժամանակին գործեր էին Հնչ[ակեան] անունին տակ՝ թէ Մալաթիա եւ թէ Զոք-Մարզուան՝ հիմա դարձած են դաշնակցական ղեկավարներ, բայց էլի կը պակսի ուղղութիւն տուողը։

4.- Ձեռագիր շարուած այս եւ յաջորդ բառերը ձեռագրին մէջ թուաձշաններով են (շիֆրէ)։ Կը բացուին «Մայր Արաքսի ափերով»ի խօսքերով։

5.- Ձեռագրին մէջ Սիւվէյման, որ սխալ է եւ այդ անունով բնակավայր չկայ։ Ուղղեցինք Սլիվան, որ Տիարպեքիր նահանգի գիւղաքաղաքներէն է եւ որուն կ'ակնարկէ վստահաբար հեղինակը։

6.- Վարդգէս՝ Սերենկիւլեան Յովհաննէս, որ իր բանտարկութեան վերջին տարիները անցուցած էր Տիարպեքիրի բանտին մէջ։

7.- Շահէնը՝ նոյնպէս իբրեւ գործիչ ղրկուած Բարսեղ Շահպազն է։

Մալաթիայի մէջ ալ ինքնապաշտպանութեան գործը լուրջ ուշադրութեան առարկայ է: Շահէնը այնտեղից անցնելով յոյս ունիմ որ կ'ուժեղացնի:

Գալով Սվազին, սկիզբից ի վեր հնչ[ակեան] ըլլալով նրանք այժմ էլ պէտք է ասել որ տիրապետած են քաղաքին եւ գիւղերի ժողովրդեան կարեւոր մասին: Երիտասարդութիւնը լաւ է բայց մինչեւ որ նա մարզուի դաշնակցական ուղղութեամբ՝ հարկաւոր է յամառ աշխատանք եւ մինչեւ այն ատեն էլ դժուար է սրանց վրայ յոյս դնել: Իսկ բոլորովին նոր տեղեկութիւնների համար ձեզ կը խօսիմ երբ անձամբ տեսնուինք:

Թէ՛ նամակներից եւ թէ լրագրներից իմացանք որ ռուսական բռնապետութիւնը էլի՛ գլուխ է բարձրացրել ու սրանով յայտնում եմ ձեզ որ պատրաստ ենք ամէն րոպէ անցնիլ այնտեղ եւ կռուիլ: Ես, Շահէնը, Կարոն, Արտաշը (Խարբերդի պատգամաւոր Մորենիկցի) պատրաստ ենք գնալու կովկաս՝ եթէ կարիք կայ: Դեռ կան չատ մը սասունցի-մշեցիներ որոնք պատրաստ են:

Ու համոզուած եղէք որ մենք տաճկահայերս նոր պիտի ապացուցանենք թէ մեր ազատասիրութիւնը համամարդկային է եւ վար չպիտի դնենք մեր զէնքերը մինչեւ որ սահմանի էն կողմն էլ սահմանադրական կարգեր չհաստատուին:

Ահա բոլորը լաւ գիտցէք, խօսքեր չեն եւ եթէ կարիք կայ՝ հեռագրեցէք միմիայն «կիտինիչ» բառը եւ մեծ խումբով մը մենք արդէն կ'անցնինք կովկաս:

Ընկերական բարեւներով
Ձերդ՝ ՍՈՒՐԷՆ

8. Գ.— Թելադրեցէք այնտեղի մեր տիկիններին եւ օրիորդներին որ նամակներ գրեն Խարբերդ եւ Մալաթիա կարմիր-խաչերին ու քաջալերեն նրանց:

ՆՈՑՆ

Տիվրիկի, Ակն, Արաբկիր անհրաժեշտ գնալու կարիք կը զգաք, գրէք շուտով մեկնիմ այն կողմ: Յոյս ունիմ պատրաստուած կը լինէք Կարմիր խաչի խմբերի նամակներին: Ներողամիտ կը լինէք անկատարութեանս: Կարծում եմ Ընդհանուր Ժողովը չպէտք է շտապեցնել որովհետեւ դեռ ոչ մի տեղ կազմակերպական գործեր կանոնաւոր չէ: Աւելի լաւ կը լինէր Սեպտեմբեր-Հոկտեմբեր ամիսներին քողնել: Սիրելի Զարդարեանի նամակներին կը պատասխանեմ. ներողամիտ քող լինի:

Համբոյրներս բոլորիդ ճակատին:

Ձեր քափառակ[ան]
ՍՈՒՐԷՆ

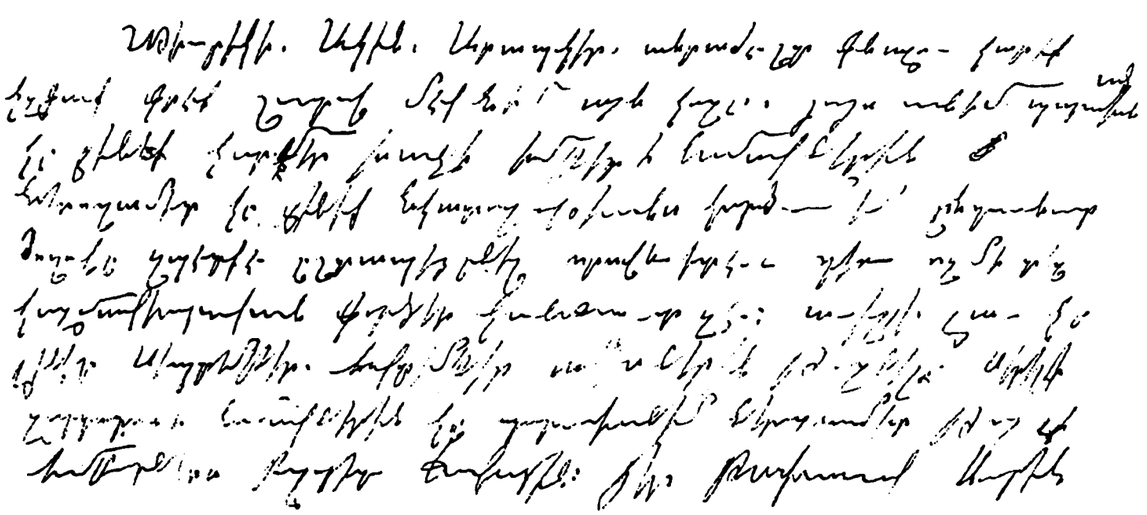

Սեբաստացի Մուրատի ձեռագիրը՝ ստորագրուած ՍՈՒՐԷՆ ծածկանունով

ԿԱԶՄԱԿԵՐՊԱԿԱՆ ՇՐՋԱՆՆԵՐ

ԳԼՈՒԽ X

ՎԻՇԱՊԱՁՈՐ – ՏԻԳՐԱՆԱԿԵՐՏ

Վիշապաձորի կազմակերպական շրջանը կ'ընդգրկէր Տիարպեքիր նահանգը, որուն ընդհանրապէս Տիգրանակերտ անունը կու տային հայերը:

Շրջանային կոմիտէութեան կարգավիճակ ունեցող Վիշապաձորի թղթածրարին մաս կը կազմեն՝

1.– «Հ.Յ.Դ. Վ[իշապա]ձորի շրջանի համառօտ տեղեկագիր, 1910 Սեպտեմբեր 12». ձեռագիր 9 էջ: Տեղեկագիրը սահմանուած էր նոյն թուականի Հոկտեմբերին Կարնոյ մէջ հրաւիրուած Արեւելեան Բիւրոյի Թուրքիոյ հատուածի Ռայոնական ժողովին, որուն կը մասնակցէր Վիշապաձոր երկու պատգամաւորներով:

2.– «Հ.Յ.Դ. Տ[իգրանա]կերտի շրջանի տեղեկագիր, 1911 Յունիս 30». ձեռագիր 23 էջ: Տեղեկագիրը յղուած է Հ.Յ.Դ. Վեցերորդ Ընդհ. Ժողովին եւ մաս կը կազմէ վերջինիս թղթածրարին:

3.– «Հ.Յ.Դ. Վ[իշապա]ձորի Գ՝ Շրջանային ժողովի որոշումները», երկու տարբեր խմբագրութիւններով, որոնցմէ մէկը մակագրուած է «մարմիններուն» (խմորատիպ 12 էջ), երկրորդը նոյնպէս խմորատիպ (13 էջ), հաւանաբար իբրեւ շրջաբերական սահմանուած շարքերուն:

4.– Նոյն Շրջանային ժողովի կողմէ նամակ, ուղղուած Արեւելեան Բիւրոյին (20 Յուլիս 1910):

5.– «Փրակերթօ» կոմիտէի նամակ Արեւմտեան Բիւրոյին (30 Հոկտ. 1910). մեծադիր 4 էջ:

6.– Ֆերիտ Ճեմիլի բաց նամակը Ներքին գործերու նախարարութեան.– «Հողային հարց Հազրոյի. քիւրդն ալ կրնա՞ր հերքել». ձեռագիր 16 էջ:

7.– «Յուզակ Սիվասի եւ Պշերիկի բռնատիրուած կալուածոցւ», վիճակագրական փաստաթուղթ կազմուած Հ.Յ.Դ. Փրակերթոյի կոմիտէին կողմէ:

Վերջին երեք փաստաթուղթերը կը վերաբերին Տիարպեքիր նահանգին Մուֆարղին շրջանին, որ հայկական Նփրկերտ քաղաքն է եւ որուն մօտ գտնուող աւերակները կը կարծուի որ մնացորդներն են Հայաստանի հնագոյն մայրաքաղաքներէն Տիգրանակերտի:

Տեղւոյն Հ.Յ.Դ. կազմակերպութեան կեդրոնը Մուֆարղին քաղաքն էր, ծանօթ Փրակերթօ ծածկանունով. գործունէութիւնը կը տարածուէր Հազրոյի, Պշերիկի եւ Սլիվանի գաւառական շրջաններուն վրայ, մեծ մասամբ քիւրտերէ բնակուած: Հայերու կարեւոր մէկ համեմատութիւնն ալ քրտախօս էր:

Կազմակերպական գետնի վրայ Փրակերթոյն սերտ կապեր ունեցած էր Տարօն–Սասունի եւ Վասպուրականի դաշնակցական գործիչներուն հետ: Սահմանադրութեան առաջին տարիներուն ան մաս կը կազմէր Վիշապաձոր–Տիգրանակերտի Կեդր. Կոմիտէութեան: 1910էն սկսեալ, սակայն, շրջանը կը գտնենք անջատուած եւ իբրեւ այդպիսին ուղղակի կապի մէջ Արեւմտեան Բիւրոյին հետ:

Փաստ. 764-14

Ա.– Հ.Յ.Դ. Վ[ԻՇԱՊԱ]ՁՈՐԻ ՇՐՋԱՆԻ ՀԱՍԱՐՕՍ ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ

1910 Սեպտեմբեր 12

Վ[իշապա]ձորի շրջանը կը կազմուի հետեւեալ կերպով

Սոդոմ	45 ընկեր	ամսական 90 ղրչ.	
Վրէժի-Ձոր	25 ընկեր	» 50	»
Ընդարձակ-Դաշտ	10 »	» 15	»
Գետափ	15 »	» 22.5	»
Քարայր	8 »	» 16	»
Ապառաժ-Լեռ	50 »	» 100	»
Ջարեւանդ	50 »	» 75	»
Վ.Ձոր[1]	250 »	» 750	»
Ընդամէնը	453 »	» 1118.5	»

Առհասարակ օրը օրին հացերնին ճարող, բանուոր եւ էնաֆ դասակարգէն կազմուած, մեծաւորական վիճակնին շատ խեղճուկ է, 50% ոչ այնչափ լաւ ընթերցանութիւն մը եւ լի սխալներով երկու տող գիր մը գրել հազիւ գիտեն. Դաշնակցութեան սկզբունքներուն տեղեակ չեն. իրենց ամբողջ դաշնակցական հասկացողութիւնը սա երկու տարրական գաղափարն է, որ ապագայ անկախ Հայաստանի մը նպատակը ի սպառ հեռացուցած են իրենց մտածումներէն, երկրորդ որ՝ Դաշնակցութիւնը աշխատաւորութեան պաշտպանն է: Կը ղեկավարուին՝ տարին մէկ անգամ ուղղակի քուէով որոշուած մարմնի մը կողմէ, որուն յայտնի անդամին հետ կը յարաբերին խմբապետները: Կը ստանան «Դրօշակ» եւ «Ազատամարտ». կը գտնուին նաեւ բրօշիւրներ, կ'ունենան առնուազն տասնուհինգ օրը անգամ մը խմբական ժողովներ, ուր խօսուածները կ'արձանագրեն խմբական-արձանագրութեան տետրի մէջ ու կը հաւաքեն չաբաթավճարներն կամ ամսավճարները: Շրջականերուն մէջ տեղ տեղ կ'ըլլան ընկերական ընդհանուր հաւաքոյթներ:

Արհեստակցական միութիւնները.— Բուն դաշնակցական կանոնագրով ղեկավարուող արհեստակցական միութիւններ չկան: Որովհետեւ արհեստաւորներուն մէջ չկայ յեղափոխական եւ իրենց շահերու իսկական գիտակցութիւնը եւ դէպի ապագան զոհողութեան պատրաստակամութիւնն ու զօրեղ հաւատքը: Այլ բուն Վ.Ձորին մէջ կան 4-5 էնաֆական միութիւններ, դաշնակցութեան արհեստակցական միութեան մասնախմբին կամ անհատ ընկերներու գործակցութեամբ: Այս ուղղութեամբ պրոպականդ եւ ջանք թէեւ շատ եղած է թէ Վ.Ձոր եւ թէ՛ շրջականերուն մէջ ու առաջին պատեհութեամբ ալ մեծ թիւերով կազմակերպուած, բայց կեանք չեն ունեցած. միայն վարպետներու (մեր գործատէրերը) կողմէ թեթեւ գիջումներ ու գոհացումներ եղած են եւ արհեստաւորներուն մէջ ալ կազմակերպուելու անհրաժեշտութիւնը ու իրենց չահերուն թեթեւ գիտակցութիւնը արթնցած է:

Գործակցական ձեռնարկները.— Մեր շրջանին մէջ աչքի իյնող գործակցական խոշոր ձեռնարկներ չկան. միայն Վ.Ձորի մէջ կայ գոնտորաճի բանուորներու միութիւնը, որոնք գրեթէ ամբողջը միացած, մէկ մէկ լիրա ղրամագլուխով կը գործեն, կու տան նաեւ չաբաթավճար, ունին երկու սպառողական եւ երկու արդիւնաբերողական խանութներ. մօտաւորապէս 40 ընկեր կ'ըլլան, իրենց բուն գործադիր մասնախմբի գործօն անդամները մեր ընկերներն են, ոեւէ խռովութեան, դժուարութեան համար հրահանգ եւ ուղղութիւն կը ստանան Դաշնակցութեան արհեստակցական միութեան մասնախմբէն: Վրէժի-Ձորի մէջ կայ դրամական ձեռնարկ մը զուտ մեր ընկերներուն մէջ, որուն նպատակն է աղքատ ընկերները ազատել վաչխառուներու տնաքանդ տոկոսէն. կան եւ մանր մունր ուրիշ ձեռնարկներ թէ զուտ ընկերական եւ թէ խառն. Վ.Ձորի Արծուիկ խումբը ունի տարիէ մի վեր կազմուած ձեռնարկ մը, դրամագլուխը հիմա կը հասնի 20 օսմ. լիրայի եւ դրուած է իրենց ընկերներէն բանջարավաճառի մը տրամադրութեան տակ չահագործուելու. կայ նաեւ խառն միութիւն մը ջուլհակ ընկերներէ եւ չէզոք ջուլհակներէ որ 908 Հոկտեմբերէն մինչեւ հիմա կը չարունակուի:

Գիւղացիական միութիւնները.— Վերջերս բուն Վ.Ձորի շրջակայ գիւղերուն մէջ 2-3 տեղ կազմուեցաւ գիւղացիական միութիւններ եւ հետզհետէ բազմացնելու ջանքեր կ'ըլլան: Ջրարբի գիւղի անկերպարան կազմակերպութիւնն ալ վերածուեցաւ գիւղացիական միութեան:

Ուսանողական միութիւն[2].— Վ.Ձորի կազմակերպութեան ամէնէն ուրախալի պարագան դպրոցական պատանիներուն մէջ խլրտացող եւ հետզհետէ ճեւաւորուող յեղափոխական չարժումն է: Վ.Ձորի Ուսանող. միութիւնը կազմուած է 1909 Օգոստոսէն, կ'ունենայ խմբական եւ ընդհանուր հաւաքոյթներ, որոնց մէջ կը խօսին ճեռնհասները եւ կը վիճաբանին օրուան որոշուած նիւթին վրայ: Կը հրատարակեն «Արաքս» անունով թերթ մը: Կ'աշխատին դպրոցներուն մէջ մտցնել օրուան պահանջներուն համաձայն բարենորոգումներ եւ հակայառաջդիմական հին օրէնքները ջնջել: Մինչեւ դպրոցական անցնող տարին, կը ղեկավարուէին իրենց մչակած կանոնագրով. կը գործէին դաշնակցական անհատ ընկերներու եւ առհասարակ իրենց վարչութեան հրահանգներով եւ ոչ՝ ուղղակի կազմակերպութեան պատասխանատուութեան տակ:

Գ. Շրջ. ժողովը նկատի ունենալով այս պարագաները, որոշեց ուղղակի կազմակերպութեան քոնթրոլին տակ առնել մչակելով կանոնագիր:

«Արաքս»ը առայժմ դադրած է կառավարական արտօնութեան եւ ուսանողական այլ եւ այլ փոփոխութիւններուն հետեւանքով: Ուսանող. միութիւն կայ նաեւ Սոդոմի մէջ Գ. Շրջ. ժողովի որոշած ուղղութեամբ: Ապառաժ-Լեռի մէջ ալ՝ նոյն չարժումը:

Թատրոն.— Վ.Ձորի մէջ 909 Մայիսէն կազմուած է Դաշնակցութեան թատրոնի մասնախումբ մը: Գործը բազմակողմանի պահանջներ ունենալուն ու միեւնոյն ժամանակ տեղական պայմանները ճեռնտու չլինելուն հազիւ հազ կրցած է կանոնաւորել: Կազմուելուէն մինչեւ հիմա 25-30 լիրայի մը չափ հազիւ կազմակերպութեան կրցած են հասցնել: Իսկ հիմա՝ թատրոնի նախնական պէտքերուն համար 910ին սահին եղած ծախքերուն 25-30 լիրայի չափ բաց մը ունին: Այս ուղղութեամբ բաւական ուժեր կը սպառին. կարելի է գոնէ ամիսն անգամ մը ներկայացում մը սարքել, բայց Վ.Ձորի մէջ վերջերս արծարծուող հակայեղափոխական չարժումը շատ գէշ ազդած է հանդիսականներու թուին վրայ, այնպէս որ ներկայացումներ եղան, որոնք չկրցին իրենց ծախքը հանել: Գ. Շրջ. ժողովէն վերջ Սոդոմի մէջ ալ կազմուած է թատրոնի մասնախումբ:

Լսարան.— Զուտ դաշնակցական լսարաններ՝ ընկ. Ֆէրիտ Ճեմիլէ[3] եւ ուրիշ ընկերներու պարբերաբար այցելած տեղերը եղած են (Սոդոմ, Ջարեւանդ, Ապառաժ-Լեռ եւն) իսկ Վ.Ձորի օֆֆիսին մէջ 910 Ապրիլէն չաբաթն անգամ մը կամ տասնուհինգ օրը եւ չատ անգամ ալ չաբաթական երկու լսարան սարքուած է գիչերները:

Կարմիր-Խաչ.— Վ.Ձորի մէջ կ. խաչ կազմուած է 908ի վերջերը. 909 Յուլիսին իրենց թիւը կը հասնէր մօտաւորապէս 120 ընկերուհիի, բայց հակայեղափոխական չարժումները (Պոլսինը) հետզհետէ նուազեցուցին իրենց թիւը. գործ ունեցան նաեւ հնչակեաններ իրենց յերիւրած ստոր ստերով. եւ այժմ անոնք կը համրուին 25-30 ընկերուհի: Ունին գրադարան (մօտաւորապէս 100 կտոր գիրք ու բրօշիւր), կը սարքեն կանանց յատուկ լսարաններ Ազգ. աղջկանց դպրոցին եւ առաջնեները երբեմն եկեղեցիին մէջ: Ունին կիրակնօրեայ դասատուութիւն, որմէ կ'օգտուին նաեւ ոչ-ընկերուհիներ: Սարքած են երկու ներկայացումներ, որուն վերջինի («Արցունքի հովիտ») հասոյթը յատկացուած է կովկասահայ քաղաքական բանտարկեալներուն, մօտաւորապէս 250 ղրչ.) եւ կը մնայ իրենց գանձապահին քով: 909ի ամառը սկսան կազմակերպել բանուորուհիները եւ կազմեցին մետաքսի գործով զբաղող բանուորուհիներու գործակցական ձեռնարկ մը, որը վեց ամիսի չափ չարունակուելէ վերջ, այլեւայլ պատճառներով լուծուեցաւ: Կ'ունենան խմբական եւ ընդհանուր հաւաքոյթներ, կու տան ամսեվճար (1 ղրչ.), կը ստանան «Դրօշակ» եւ «Ազատամարտ»: Կը ղեկավարուին ներքին կանոնագրի իրենց բաժնով — տեղական կոմիտէէն անկախ՝ համարատու Շրջնային մարմնին: Կ. խաչ կայ նաեւ Սոդոմի մէջ (10-12 ընկերհ.) եւ կը գործէ տեղական ենթակոմիտէի ղեկավարութեամբ: Ապառաժ-լեռի մէջ ալ թէեւ կայ, բայց բոլորովին անկերպարան:

Ընկերակցութիւնները.— դաշնակցական ընկերներու նախաճեռնութեամբ կան նաեւ քանի մը կուլտուրական ընկերակցութիւններ: Վ.Ձորի մէջ կան «Ուսումնասիրաց» եւ «Դպրոցասիրաց» ընկերութիւնները. «Ուսումնասիրաց»ը կազմուած է 908 Օգոստ.էն երբ դեռ Դաշնակցութիւնը ուղղակի հրապարակ իջած եւ օֆֆիս ունեցած չէր, եւ ընկերներ «Ուսումնասիրաց»ին մէջ եւ անոր անուան տակ կը գործէին, «Ուսումնասիրաց»ի ամէնէն փայլուն ու արդիւնաւոր շրջանն էր, անկէ վերջ թիւը նուազած եւ հասած է 50-60 ընկերի. ունի գրադարան մը (որ հիմնուած է 901ին) եւ ուր կայ մօտաւորապէս 700 կտոր գիրք.— բրօշիւր, ունի ընթերցատուն եւ ճմեռներն ալ գիչերային դպրոց միչտ ընկերներու ջանքովը առաջացող: «Դպրոցասիրաց»ը ունի մօտաւորապէս 200 ընկեր ամսական 1 ղրչ. ամսեվճարով («Ուսումնասիրաց»ին ալ նոյնպէս 1 ղրչ.): Ունին 15 սան Ազգ. երկսեռ դպրոցներուն մէջ եւ երկու դպրոցներ՝ Գահվիք ու Հայնիկ գիւղերուն մէջ: Տարւոյ սկիզբը ունէին նաեւ Սադուգեղի մէջ եւ անկէ առաջ Պաղչէհիկի մէջ. Ա.ը գիւղացիներու հետ չհամաձայնելնուն եւ վերջինն ալ յարմար ուսուցիչ մը չունենալուն գոցուեցան: Կայ նաեւ «Երիտասարդներու միութիւն» մը Վ.Ձորի Ս. Սարգիս թաղին մէջ. ունին գրադարան մօտաւորապէս 250 կտոր գիրքով եւ առհասարակ հին բաներ, որոնք Մկրտիչ եպիսկոպոս Տիգրանեանէն մնացած են: Կը սարքեն լսարաններ, ունին գիչեր. դպրոց: Այսպիսի երկու միութիւններ կան Սոդոմի եւ Վրէժի-Ձորի մէջ. ունին գիչեր. դպրոցներ, կը սարքեն լսարաններ եկեղեցիին կամ դպրոցին մէջ. Սոդոմի ընկերները վարձած են տուն մը իբր ընթերցատուն, ուր կ'ունենան

1.- Ծածկանունով յիշատակուած կազմակերպական շրջաններէն ծանօթ են մեզի Վիշապաձորը, որ Տիարպեքիր քաղաքն է (հայերու կողմէ Տիգրանակերտ անուանուած): Ընդհանրապէս Վիշապաձոր կ'օգտագործուէր Կ. Կոմիտէութեան ամբողջ շրջանին համար, իսկ քաղաքին կը տրուէր Սեւ Վիշապ ծածկանունը. Ապառաժ Լեռը Լճեն է, իսկ Ջարեւանդը՝ Հազրօ: Շրջանին մաս կազմած է յաճախ նաեւ Քրակերթոն, Ֆարդինը կամ հայոց Նփրկերտը:

2.- Ուսանողականը պէտք է հասկնալ աշակերտական իմաստով:

3.- Ֆերիտ Ճեմիլ՝ բուն անունով Տիգրան Ամսէեան, աւելի ուշ ծանօթ Տիգրան Ծամհուր ծածկանունով:

լսարաններ եւ կազմակերպական այլ գործեր։ Հիւսիսայգի մէջ Դաշնակցութիւնը գոյութիւն ունեցած ատեն կազմուած է «Ուսումնասիրաց ընկերութիւն» մը տեղւոյն երիտասարդ եւ լաւ ուժերէն, որոնք մինչեւ հիմա կը գործեն եւ թղթակցութիւն կը պահեն մեր անհատ ընկերներուն հետ։

Աղաներ ու պէկեր Վ.Ձորի շրջանին մէջ ալ կը գտնուին ու թէեւ ազատութենէն յետոյ իրենց բիրտ ուժի ազդեցութիւնը կորսուած, բայց արդիւնաբերութեան միջոցները իրենց ձեռքն են· Հողային խնդիրներ ալ կը գտնուին, որոնց մասին սակայն ստոյգ տեղեկութիւններ հաւաքել տակաւին չկրցինք։ Կառավարութենէն՝ իր ներկայ օրէնքներուն համաձայն այդչափ դժգոհելու առիթներ չունինք։

Իթթիհատ·— Տեղւոյս Իթթիհատը այդչափ զօրաւոր չէ, իրենց հետ ալ լաւ ենք, բայց սերտ յարաբերութիւններ չկան ու չեն եղած, կարող, յարմար ու թրքագէտ ընկերի պակասէն։ Դաշնակցական եւ Իթթիհատ խառն մասնախումբ մը կազմելը թէեւ չյաջողեցաւ, բայց անցեալ տարի այս օրերուն կազմուեցաւ «Ուխուվվէթի Օսմանիյէ» անունով միութիւն մը, որուն կը մասնակցէին ամէն գլիւղներէ, ընկերութիւններէ եւ կուսակցութիւններէ երկ-երկու հոգի· քանի մը անգամ լսարաններ տուին, ընթերցատուն մը բացին եւ յետոյ ընթերցատան բացը գոցելու համար մէկ-երկու ներկայացումներ տուին եւ իրենց ընկերներու մեծ մասի հոս հոն գաղթելու եւ մեծագոյն մասն ալ ժողովի չգալուն լուծուեցաւ։

Հնչակեանները առհասարակ լուկ մեզ հակառակելու ձգտող ու յեղ· գաղափարներու եւ տակտիքի անընդունակ տարրերէ կազմուած ըլլալով, մեր գործունէութեան ընթացքին, միշտ իրենց ընդդիմութիւններուն կամ յարուցած խոչընդոտներուն հանդիպելու այլեւս ճակատագրական հարկին մէջ կը գտնուինք։ Այսպէս է Վ.Ձորի բոլոր շրջաններուն մէջ· եւ ապացուցած են այս այլ եւ այլ պարագաներու մէջ· օրինակ, թրքահայ հակայեղափոխական շարժումներուն մասնաւորապէս ձայնակցելով եւ գործակցելով, Կ. խաչի մասին փտած կարծիքներ եւ ցնցող գրպարտութիւններ տարածելով։

Ազգ. Իշխանութիւններ·— Մեր գործունէութեան մէջ իրարու դէմ կ՚ելլենք նաեւ Ազգ. իշխանութիւններուն հետ, գլխաւորաբար կուլտուրական խնդիրներու եւ հասկացողութեան մէջ։

Դպրոց·— Յուսահատելով կանոնաւոր եւ նորագոյն սիստեմներով Ազգ. դպրոց մը ունենալէն, ընկեր բժիշկի հետ մի քանի ընկերներ մասնաւոր դպրոցի մը գաղափարը յղացան անցեալ տարիէն· հետզհետէ այս գաղափարը ընկերներու մեծամասնութիւնը շահելով, ամէն կողմէ եղած խնդրանքներու վրայ Գ. Շրջ. ժողովն ալ վաւերացուց։ Ուստի, հիմնուելով ընկերներու այս պատասխանատուութեան վրայ մասնաւորապէս եւ ժողովրդին այս ուղղութեամբ ցոյց տուած հաճութեան ընդհանրապէս, ընկեր բժիշկին նախաձեռնութեամբ գործի սկսեցան։ Հասոյթները պիտի կազմեն կրթաթոշակներ, ընկերներու նուէրներն ու ամսեվճարներ, ներկայացումներ, հանդէսներ եւն։ Պիտի կոչուի «Յառաջիմական վարժարան»։ Սողոմի մէջ ալ կրկին ընկերական միջոցներով կառավարուող մասնաւոր դպրոց մը բացուած է։ Ապառաժ-լեռի մէջ ալ այդ գաղափարը կայ, բայց չէ իրականացած։

Կովկաս·— Անտարբերութեամբ չէինք կրնար դիտել մեզ՝ թրքահայերուս համար այդքան նիւթական եւ բարոյական անգին զոհողութիւններ ընող կովկասահայերուն ընդհանրապէս եւ կովկասահայ բանտարկեալ մեր ընկերներու կսկծեցուցիչ դրութիւնը մասնաւորապէս։ Ուստի, յատուկ շրջաբերականով մեր բոլոր ընկերներուն գիտցնելով կովկասահայ բանտարկեալներու օրհասական դրութիւնը ցարիզմի ճնշող թաթին տակ, հրաւիրեցինք որ ամէն ընկեր իր լուման չխնայէ այդ ուղղութեամբ։ Ամէն շրջան ղրկուեցաւ շրջաբերականները, գործնականապէս պատասխանած են Սողոմի եւ Գետափի ու Քարայրի շրջանները, որոնց գումարն է մօտաւորապէս 5 օսմ. լիրա։ Իսկ Վիշապաձորի կոմիտէն խորհելով, որ այս այնպիսի համակրելի ձեռնարկ մըն է, որ կրնայ քաջալերուած ըլլալ նաեւ հայ ազգէն ամբողջ, ուստի ուզեց խառն մասնախումբ կազմելով գործը ընդհանրացնել ու կլոր գումար մը գոնէ ձեռք բերել։ Մասնախմբի կազմութեան ու ընդունելու-չընդունելու դրութեան մէջ, սկսաւ հակադաշնակցական վերջին պայքարը «Ասուպ» անուն տետրակի մը հրատարակութիւնով· կոմիտէն սկսաւ զբաղիլ այդ խնդրով· մասնախմբի մարդիկը Դաշնակցութեան այդ վարկաբեկումէն ու խօսուած զրոյցներէն ազդուած բոլորովին հրաժարեցան եւ քանի մը հատերուն ալ, որ դեռ նոր պիտի խօսուէր, տեղական կոմիտէն յարմար դատեց, որ թէ այն եւ թէ ընդհանուր հանգամանքութիւնը յետաձգուի։ Անկէ վերջ, եկեղեցիներու բացուգոցի խնդիրը եւ այլ կազմ. խնդիրներ պատճառ եղան որ տակաւին չիրագործուի այդ։

Գլխաւոր պակասը, որ միշտ այլեւայլ ձեւերով ու տարբեր պարագաներու տակ կը յայտնուի ու կը չեշտըւի, մօտաւորապէս կարող ընկերներու պակասն է միշտ։ Այլապէս մենք պիտի կարողանայինք աւելի յաջող արդիւնքներ ձեռք ձգել։

Հ.Յ.Դ. Բարձր Հայքի Ռայոնական ժողովի
Վ.Ձորի շրջանի պատգամաւորներ
ՎՐՈՅՐ, ՌԵԳՈՒԼ

910 Հոկտ. 3
Բարձրաբերդ[4]

4.- Վիշապաձորի այս տեղեկագիրը սահմանուած էր յղուելու Կարնոյ (Բարձրաբերդ) մէջ 1910 Յոկտեմբերին գումարուած Արեւելեան Բիւրոյի Թուրքիոյ հատուածի Ռայոնական ժողովին:

Փաստ. 1543-7

Բ.– Հ.Յ.Դ. Տ[ԻԳՐԱՆԱ]ԿԵՐՏԻ ՇՐՋԱՆԻ ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ

1911 Յունիս 30 Տ[իգրանա]կերտ

Տիգրանակերտի շրջանը կազմուած է հետեւեալ կերպով·

Տիգրանակերտ	330 ընկեր	ամսական	1000
Հազրօ	64 ընկեր	»	64
Լճէ	50 ընկեր	»	60
Հայնի	20 ընկեր	»	42
Արղնի	25 ընկեր	»	45
Ջերմուկ	31 ընկեր	»	45
Մատէն	27 ընկեր	»	32
Սեւերէկ	28 ընկեր	»	35
	575		1323

Բացի այս վայրերէն՝ Փիրանի, Տըպնէի, Սաղուգեղի եւ շրջակայ քանի մը գեղերու մէջ կան արձանագրուած դաշնակցականներ, սակայն կանոնաւոր անդամավճար եւ կազմ չունենալնուն պատճառաւ զանոնք համակիրներու կարգը դասած ենք։

Մեր շարքերը կազմուած են ընդհանրապէս արհեստաւոր, բանուոր, ուսուցիչ եւ ուսանող դասակարգերէ· միջակ եւ վաճառական դասակարգէն քիչ կը համրըւին մեր մէջ։ Մեր շրջանի ընկերներու մեծ մասը անգրագէտ եւ Դաշնակցութեան սկզբունքներուն անտեղեակ են։ Տնտեսական վիճակն ալ ընդհանրապէս աննախանձելի է։ Յեղափոխական վիճակն ու եռանդը գոհացուցիչ է։

Լսարաններ·— Շրջանի մէջ քիչ շատ յեղափոխական եւ կրթական արթնութիւնները արդիւնք են մեր լսարաններուն, հանդէսներուն, ներկայացումներուն եւ մեր տեղական համեստ ուժերով առաջ մղած բանաւոր ու գրաւոր պրոպականդներուն։ Ատեն մը երբ դեռ հրապարակ իջնելը անյարմար նկատած էինք, մեր նախաձեռնութեամբ կազմուած Ուսումնասիրաց ընկերութեան միջոցաւ կը վարէինք կանոնաւոր լսարան Ս. Կիրակոս եկեղեցիին մէջ։ Սակայն երկու տարիներէ ի վեր Դաշնակցութեան ընդարձակ օֆիսին մէջ կը վարենք։ Դաշնակցութեան լսարանէն, բացի հայ հասարակութենէն, մեծապէս կ՚օգտուին ասորի, յոյն եւ քաղդէացի ժողովուրդները, որոնք օրինակելով հետզհետէ իրենց մէջ ալ փորձեցին լսարանական ձեռնարկներ։ Լսարանի բեմէն արծարծուած են ամէն ժամանակ իրենց կարգին ազգային, հասարակական եւ քաղաքական խնդիրներ· դարձած են օգտակար վիճաբանութիւններ որոնք մասնաւորապէս աւելի շատ վարժեցուցած են հասարակութիւնը հետաքրքրուելու իր իրաւունքներով ու պարտականութիւններով։

Մինչեւ 1910 Նոյեմբերին այրերուն եւ կիներուն անջատ լսարան կը տրուէր· կիները մասնաւորապէս կը զրկուին օգտակար եւ հետաքրքիր դասախօսութիւններէ։ Սակայն անկից վերջ փորձեցինք երկսեռ ընել եւ յաջողեցանք, ու քիչ վերջ մեծ ընդունելութիւն գտաւ։ Այս քայլը Տիգրանակերտի պէս յետ ինկած միջավայրի մը համար խիստ քաղաքակրթական է։

Հայկական թատրոն·— Հայկական թատրոնը Դաշնակցութեան օֆիսի ընդարձակ բակն է, որուն վրան ծածկելով վերածուած է պատշաճ սրահի մը։

Երկու տարիներէ ի վեր յաջողակ ընկերներէ կազմըւած թատերասիրաց մասնախումբին կողմէ կը պատրաստուին եւ կը տրուին ժողովրդի եւ յեղափոխական կեանքէ ներկայացումներ եւ կենդանի պատկերներ։

1910 թուի Նոյեմբերէն ասդին մանաւանդ աւելի կանոնաւոր ընթացք մ՚ունեցած է հայկական թատրոնը· լսարաններուն պէս ներկայացումներն ալ երկսեռ եղած են։ Նիւթերը ընտրովի եւ խնամուած ըլլալով տոմսերու արժէքն ալ խիստ ցածցուած էր որպէսզի հասարակութեան բոլոր խաւերն ալ օգտուին։ Հայկական թատրոնը Տիգրանակերտի շրջանի գաւառացի ու գիւղացի հասարակութեան վրայ խոր թողած [է] կրթիչ հետեւանքներ։ Հայկական թատրոնը կը գտնուի ուղղակի դաշնակցական հսկողութեան [տակ]· իր հասոյթներէն մէկ մասը օֆիսի, սպասաւորի եւ գիշերային լսարաններու եղած ընթացիկ ծախսերուն յատկացնելէ ետք կը ծախսէ իր վրայ, հետզհետէ իր պիտոյքները լրացնելով։

Ուսումնասիրաց, Դպրոցասիրաց եւ Երիտասարդաց միութիւնները·— Սահմանադրութենէ վերջ մեր ընկերներու նախաձեռնութեամբ կազմուած ընկերութիւնները թէեւ իրենց նախորդ գործունէութիւնը չունին այսօր, սակայն հասարակութեան յառաջդիմութեանը դարձեալ մէյ մէկ ազդակներ պէտք է նկատել զանոնք։ Առաջին երկուքը Ասդի թաղը Ս. Կիրակոս եկեղեցւոյ շրջափակին՝ վերջինը Անդի թաղի Ս. Սարգիս եկեղեցւոյ փակին մէջ կը գործեն։ Ուսումնասիրացը ունի բաւականին ճոխ գրադարան մը, գիշերային, երիտասարդաց յատուկ դասախօսութիւնները եւ կիրակնօրեայ լսարան։ Դպրոցասիրացը Ազգ. դպրոցին մէջ ունի սաներ։

Երբեմն Պաղճաճիկ ու Սաղուգեղ, այժմ Գահպիք եւ Հայեղիկ գիւղերու մէջ ունի դպրոցներ։ Երիտասարդացը՝ ունի անկանոն կիրակնօրեայ լսարան եւ գրադարան-ընթերցարան մը, եւ Անդի Թաղի Ազգ. դպրոցներու ղեկավարութիւնն ալ անոնց ձեռքն է։

Կարմիր Խաչ.— Հակադաշնակցական հոսանքը երկու տարիներու մէջ ամէնէն շատ ազդեց Տիգրանակերտի մէջ կազմուած իգ[ական] սեռի այս անդրանիկ միութեանը։

Առջի տարի ունէր 120 անդամուհի, կանոնաւոր լսարան, կիրակնօրեայ դասախօսութիւններ, գրադարանի գործօն մասնախումբ, բանուորուհիները կազմակերպելու եւ անոնց գործ հայթայթելու մասնախումբ, սակայն այժմ հազիւ մնացած է 20 ընկերուհի, անոնք ալ հետզհետէ նուազելու ենթակայ։

Տեղական մարմինները սակայն միշտ զգալով կարմիր խաչի անհրաժեշտութիւնը կին սեռը արթնացնելու գործին համար, ջանացած են միշտ օգնելու անոր։ Այս տարի պատգամաւորական ժողովին մէջ մասնաւորապէս յատուկ որոշումներ տրուեցան անոնց զօրացման համար միջոցներ ի գործ դնելու։ Կարմիր խաչի խմբակներ կան նաեւ շրջանի տարբեր վայրերու մէջ, սակայն անոնք աւելի անյոյս վիճակ մ'ունին։ Լճէի մէջ մեր հակառակորդներու թելադրանքներու ազդեցութիւնով Կ. խաչի գանձապահ Տիկին Բրաբիոն Հայրապետեան կոչուած կինը 300 դահեկան ամսավճարները իւրացնելով պատճառ դարձաւ տեղ. Կ. խաչի միութեան քայքայման։

Ուսանողական միութիւն.— Անցեալ տարուայ Ազգային վարժարանի մէջ դաշնակցականամիտ ուսանողական միութեան Ազգ. վարչութեան կողմէ հալածուած ու ապա ոստիկաններով դուրս վտարուած ըլլալը գրեթէ գլիրենք կազմալուծած էր. սակայն այս տարի վերակազմուած [է] Ճառաջդիմական վարժարանի ամբողջ ուսանողներով, անկուսակցական հողի վրայ։ Ունին գրադարան, կանոնաւոր հաւաքոյթներ, կ'աշխատին դաշնակցական տեսակէտներով պրոպականդ մղել նաեւ դպրոցին դուրս. իրենց ընտանիքներու ու բարեկամներու մէջ։ Կը փափաքին յարաբերութիւն պահել արտասահմանի Ուս. միութեան հետ եւ անոնցմէ ուղղութիւն ստանալ։

Ուսանողական խմբակներ կան նաեւ շրջանին մէջ սակայն չնորհիւ հնչակեան խմբակներու հալածանքներուն, երբ դպրոցները կը զրկուին դաշնակցական ուսուցիչներէ եւ չատ անգամ դպրոցներն ալ կը խափանուին, ուսանողութիւնը անդեկ ու անյոյս մնալով ուծման կ'ենթարկուի։

Ճառաջդիմական վարժարան.— Ընկերներուն դաշնակցական վարժարան մ'ունենալու համար բերած պահանջը 1910 Յուլիս 5-ին գումարուած Գ՟ Շրջանային պատգամաւորական ժողովին մէջ նկատի առնուելով որոշուեցաւ անմիջապէս ընկեր Թերզեանի պատասխանատու-տնօրինութեան տակ ձեռնարկել վարժարանի բացման։

Դժբախտաբար տեղական եւ կեդրոնական կառավարութիւնները յուսահատեցուցիչ ձգձգումներէ յետոյ տարուոյ կէսին՝ Յունուար 17-ին հազիւ ստացուեցաւ դասախօսութիւնները սկսելու թոյլտուութեան հրամանը։ Ֆերմանը դեռ չէ ստացուեր։

Այսպիսի մեծ ու կարեւոր ձեռնարկ մը գլուխ հանելու համար երէց ընկերներ ամէն ճիգ ու զոհողութիւն չէին խնայեր, անդին մեր հակառակորդներն ալ հոգի ի բուին կը ճգնէին, նոյնիսկ մատնութիւններով զայն քանդելու իր սաղմնային վիճակին մէջ։

Վարժարանը ունի բարձր գուլճի ծրագիր. վեցամեայ ընթացքը իսկապէս գնահատելի արդիւնք ցոյց տուած է։ Ուսանողներու մեծ թիւ մը հետզհետէ հոն կը դիմէ. այժմ արդէն որոշ համակրանք կը վայելէ բոլորին քով եւ ատոր մէջ կրկին կը տեսնեն Դաշնակցութեան գործնական ժողովրդականութիւնը։ Ապագայ քաղաքական պատահականութենէն զերծ պահելու համար ջանացած ենք չէզոք հանգամանք տալ իրեն։ Ճառաջդիմական վարժարանի պիւտճէին օգնած են ընկերներ կանոնաւոր եւ բացառիկ նուէրներով, եւ Թատերասիրացը՝ ներկայացումներով։ Ճառաջդիմական վարժարանի վարչութիւնը ամէն տարի կ'ընտրուի շրջանային պատգամաւորական ժողովին մէջ. իր գործառնութեան մէջ ազատ է, սակայն կը վայելէ Շրջանային կոմիտէի վերին հսկողութիւնը։

Գիւղացիական միութիւններ.— Թէեւ երեք տարիներէ ի վեր ջանք չատ թափուած է, սակայն անհնար եղած է կանոնաւոր գիւղացիական միութիւն մը առաջ բերել. մեր շրջանին մէջ անյաջողութեան գլխաւոր պատճառը գիւղացիներու տգէտ, հողազուրկ ու աղքատ ըլլալն է։

Քաղաքի մօտիկ գիւղացիները մեծ մասամբ միրիպա եւ վարձկան են քաղաքի էշրաֆներուն[5], պէկերուն եւ երբեմն ալ հայ աղաներուն։ Ընկերներու այցելութիւններու չնորհիւ բաւական արթնցած են։ Մեծ սէր մ'ունին դէպի Դաշնակցութիւնը։ Սակայն նկատի ունենալով անոնց մտաւոր խեղճ վիճակը զանոնք առ այժմ դպրատուներու չուրջ հաւաքել աւելի նպատակայարմար սեպած ենք։ Անցեալ տարի Պաղճաճիկ գիւղին մէջ բացուած էր դպրոց եւ քրտախօս տղայք ուշիմութեամբ կ'օգտուին անկէ։

Արհեստակցական միութիւն.— 1909 թուին արհեստակցական մասնախմբի մը ջանքերով կազմուած միութիւնները հետզհետէ լուծուելով այսօր գրեթէ չկան։ Ասոր ալ անյաջողութեան պատճառը, արհեստաւորներու եւ բանուորներու տգէտ եւ իրենց իրաւանց դեռ վերահասու չըլլալն է։ Շրջանային պատգամաւորական ժողովով որոշուած է այս տարի կրկին մասնախմբի մը միջոցով ոյժ տալ արհեստակցական եւ բանուորական միութիւններու հետեւելով մասնաւոր սիստեմի եւ կարգապահութեան։

Գործակցական ձեռնարկ.— Բուն դաշնակցական գործակցական ձեռնարկներ չկան։ Ջանք կը թափուի ըլլալու։

Հնչակեանները.— Իսկապէս մեզ հակառակելու համար կազմուած են հնչակեան խմբակները մեր շրջանին մէջ։ Եւ այսօր դժբախտաբար քաղաքն ու շրջանին մէջ մեզի հաւասար թիւ կը կազմեն։

Իրենց չարքերը կը կազմեն մեծամասնաբար փեխան (սրիկայ) դասակարգը եւ մասամբ միջակ ու վաճառական դասակարգը։ Շրջանի մէջ ոչ մի յեղափոխական գործ չունին։ Իրենց ձգտումները անորոշ եւ հակասական են իրենց ծրագրին. ամէն տեղ միացած եպիսկոպոսի, քահանայի, աղայի եւ հակառաջդիմականի հետ կան են իրենց ծրագրին. ամէն տեղ միացած եպիսկոպոսի, քահանայի, աղայի եւ հակառաջդիմականի հետ մեր բոլոր գործունէութեանց դէմ կ'ելլեն։ Քաղաքի եւ շրջանի դպրոցները որոնք քիչ չատ մեր տեղական մարմիններու ու դաշնակցական ուսուցիչներու չնորհիւ բարւոք ընթացք մ'ունէին, այսօր բոլորն ալ քանդուած է անոնց յարուցած դիտումնաւոր արգելքներու միջոցաւ։

Դաշնակցական չարքերու հետ կռիւ ընելու յամառ միտումներու ու ընթացքի մէջ են։ Մատենկն, Արղնիէն, Ջերմուկէն, Սեւերդկէն, Հայնիէն, Լճէէն չարունակ անոնց անազնիւ չահատակութիւնները կը գրեն մեզ. իրենց տեղական մասնաճիւղը ազնուութիւնը յանձն չ'առներ մեր դիմումները լսելու։ Անցեալ աշունէն հոս բերուած են փարամազ[6] եւ Գ. Նալբանտեան գործիչները, որոնք թէեւ ամէն ճիգ թափեցին քաղաքին մէջ մեզ վնասելու, սակայն չյաջողեցան։ Շրջանները միայն չարունակ պտտելով յաջողած են բաւականին մտքեր պղտորել եւ Պիչերիկի կարգ մը գիւղեր հնչակեան կազմել։

Այս տարի ի նպաստ հնչակեան մամուլի ու այլ կարեւոր ձեռնարկներու համար վիճակահանութեան պլէթներ բունիաբար հարուստներուն տարտղնելով բաւականին դրամ չորթեցին։ Գրեթէ գիւղացի ասորի բողոքական Խըչոյէն, եւ եղբօրորդի Հաննոյէն 150 լիրա դրամ բունիաբար եւ սպառնալիքով պահանջած էին. սակայն վերջը դիմադրութեան հանդիպելով չատ խայտառակուեցան։ Դաշնակցութեան նմանելու համար այսօր իրենք ալ ունին օֆիս, թատրոն եւ լսարան. եւ «Գրասիրաց անուան տակ ուսանողական միութիւն մը։

Պէտք է ըսել որ Նալպանտեան գիւղերու ու գաւառակներուն մէջ աւելի մեծ չահատակութիւններ կ'ընէ. իրենց հնչակեան ընկերներէն, յանուն մամուլի դրամ հաւաքելէ ետք, Վերանչեհիրի ազգայիններէն 20 լիրա կ'առնէ իրենց իբր թէ գիրք-թերթ ղրկելու համար։

Հնչակեաններու հետ չատ փորձած ենք միջկուսակցական համերաշխական խորհուրդ մը կազմել, սակայն անոնք ատեն մը դիտմամբ կը խուսափէին, այժմ ալ իրենց պատգամաւորական ժողովի որոշումը մեզ յիշեցնելով ետ կը կենան։ Ջաւէն եպիսկոպոս, Ս[ահմանադիր] ռամկավարներ եւ հնչակեաններ իրար հետ կապած են մեզ դէմ աւելի յաջողութեամբ պայքարելու համար։

Ս[ահմանադիր] Ռամկավարներ.— Անցեալ տարի եգիպտահայ բարեգործական անունին տակ կազմուած խմբակն էր. այս տարի Դեկտեմբերի սկիզբներուն երեւան եկան իբր Ս. ռամկավարներ։ Այս խմբակը եւս ամէն ճիգ թափեց ժողովրդեան մտքերը պղտորելու եւ Դաշնակցութիւնը վարկաբեկելու, սակայն անյաջող եղան։ Ջաւէն եպիսկոպոսը անոնց մարդն է։ Ցարդ որեւէ ժողովրդական ձեռնարկ չունին։ Դժբախտաբար ժամանակին մեր ջանքերով ընտրուած ըլլալով գաւառական ժողովի անդամներ, մեծ մասը այսօր Ս. ռամկավարներ դառնալով մեզ դէմ են, եւ կ'աշխատին ամբողջ գործերու ղեկը իրենց ձեռքը անցնել։ Ս. ռամկավար 50-60 անդամ միայն Տիգրանակերտի մէջ կան եւ կ'աշխատին Ֆարղին ալ ճիւղ հաստատել։

Ազգ. Իշխանութիւն.— Շատ սերտ չեն եղած ընդհանրապէս մեր յարաբերութիւնները Ազգային Իշխանութեանց հետ. կանգնելով Բարձր Հայքի Ռայ. ժողովի որոշման վրայ՝ աշխատած ենք Ազգ. Իշխանութեան վարկը պահել։ Ազգ. Իշխանութիւնը սակայն հայ հասարակութեան, մանաւանդ գիւղացի զրկուածներու ժիր պաշտպան չի հանդիսանար, իր փրեսթիժը ինքնին բաղձալի ազդեցութիւնը չունի տեղական կառավարութիւններու մօտ։ Ազգ. Իշխանութեանց մէջ համեմատաբար 50% մեր ընկերներէն են։

Էթթիհատ.— Շրջանի մէջ Իթթիհատի ճիւղեր չկան գրեթէ. քաղաքի մէջ կազմուած են ընդհանրապէս պաշտօնեայ եւ բարձր դասերէ։

Սկիզբէն ի վեր թէեւ իրար հետ կը յարաբերինք, սակայն ցարդ ուշադրութեան արժանի ժողովրդական ձեռնարկ մը չենք ունեցած միասին։ Իրենց յարաբերութեան մէջ դժբախտաբար այնքան ալ անկեղծ չեն մեզ հանդէպ. մեծամասնաբար ազգայնամոլներ են եւ հայ-

5.- Էշրաֆ՝ երեւելի, ազդեցիկ ածնաւորութիւններ։ Մրիպան՝ սեփականազուրկ, անհող գիւղացիմ է, մշակ։

6.- Սարգիսեան Մատթէոս, հնչակեան յայտնի ղեկավար գործիչ։

բենասիրութիւնը անոնց մօտ թրքասիրութիւնով սահմանուած է։ Կառավարիչները եւ պաշտօնեաները մեծ մասով իրենցմէ ըլլալով՝ դատաստանական գործերու վրայ ունին մեծ ազդեցութիւն։ Ազդեցութիւն կը բանեցնեն չատ անգամներ իրենց անդամներուն ի նպաստ կամ որեւէ մէկի մը, եթէ կանխապէս իրենց մօտ իթթիհատական արձանագրուի։

Քէաթիպեան ծանօթ խնդրի առթիւ իթթիհատական հարցաքննիչի մասին մեր հրապարակած հակադաշնակցական եւ օրինազանց ընթացքը պատճառ եղած է մեր եւ անոնց ցրտութեան։ Սակայն այսուհանդերձ կարեւոր է անոնց հետ յարաբերութիւնը չխզել։

Տեղիս իթթիհատականներու մէջ ամէնէն յուսալից կողմը կը ներկայացնէ 15-20 երիտասարդներէ կազմըւած «Մեսաի Փերվեր» «Ջանասէր միութիւնը»։ Մեզ հանդէպ ունին սիրալիր վերաբերում։ կը հետեւին նոր մտքերու եւ մեծ զարկ կու տան իրենց յառաջդիմութեան։

Իթթիհատականները ունին տպարան։ կը հրատարակեն «Տիճլէ» -Տիգրիս- անուն չաբաթաթերթ մը։

Տեղական կառավարութիւնները։— Տեղական կառավարութիւններու հետ մեր յարաբերութիւնները ընդհանրապէս լաւ եղած է։ Շրջանները կուսակալի միջոցաւ ճանչցուցած ենք մեր մարմիններու ներկայացուցիչները։ Քաղաքի ներկայացուցիչները առժամապէս ընդունուած են որովհետեւ կը պահանջեն կնքուած ծրագիր, յայտագիր եւ վկայական զոր մենք չունինք։ Այս մասին ժամանակին գրած ըլլալով Բիւրոյին դարձեալ այդպէս կը մնայ։ Շրջանի մէջ տեղ. կառավարութիւնները մեծ նշանակութիւն կու տան Դաշնակցութեան։ Մանաւանդ Ազատամարտին, կուսակալը եւ դատարանները չատ անգամներ թարգմանել կու տան Ազատամարտը։

Դատարանները։— Դատարանները ընդհանրապէս արդար եւ կտրուկ դատ չեն տեսներ արտաքին ազդեցութիւններու չնորհիւ։ Շրջանի մէջ պատահած չատ անգամ սպանութիւնները, առեւանգումները եւ բռնագրաւումները կ'անցնին անպատիժ կամ համեմատաբար չատ թեթեւ պատժով կը թողուին։

Դատերը չատ անգամ կը ձգձգուին, դատախազները կը յուսահատին, արդարադատութեան միամիտ յոյսով գործը դատարանին ձգած ըլլալուն համար։

Ոստիկանութիւնը թոյլ եւ անկարող է։ քաղաքին մէջ դէպքեր անպակաս են։

Հողային խնդիր, Աղա, Պէկ, Էչրաֆ։— Տիգրանակերտի մօտիկ վայրերուն մէջ բռնագրաւումներ կան։ Գիւղերու պարտէզներու ամբողջութիւնը գրեթէ արդէն երկար տարիներէ ի վեր պէկերու, էչրաֆզատէնեբու սեփականութիւն դարձած են։ Հողային բաւականին խնդիրներ կան Հազրոյի, Պիշերեկի եւ Սլիվանի շրջաններուն մէջ որոնց մասին դժբախտաբար ցարդ չենք կրցած ճշգրիտ ցուցակներ ձեռք բերել։ Հողային դատ ունեցող հայեր, նոյնիսկ քիւրտեր հաւատ ու համարձակութիւն չունին դատարանին դիմելու որովհետեւ պէկը ամէն միջոց ունի իր ձեռքը զանոնք ճնշելու եւ գրաւածները ձեռքէ չհանելու. ցարդ դատարանը ի նպաստ զրկուածներուն ոչ մէկ խնդիր լուծած կ'երեւայ եւ գրաւուած հողերէն ոչ մէկ կտոր գրեթէ իր բուն տէրերուն չէ վերադարձուած։

Տնտեսական։— Տիգրանակերտի շրջանը գլխաւորաբար կ'արտադրէ ցորեն, գարի, կորեկ, բամպակ, նուշ, չոր ծիրան, խէժ, բրինձ, մետաքս եւ ծխախոտ։

Այս վերջին երեքը համեմատաբար աւելի զարգացած է եւ բուրդ, իւղ ու ծիրան[?] բաւական քանակութեամբ կ'արտածէ։

Հողագործութիւնը նախնական վիճակին մէջ է։ արհեստներու վիճակը վատ չէ, շերամաբուծութիւնը եւ մետաքսեղէնի գործերը մասնաւորապէս վերջին տարիները բաւական զարգացած են։

Քաղաքին մէջ կան 2 մետաքսի մանարաններ. 7 ժագարտ մեքենաներով Մանիին բանող գործարաններ մօտաւորապէս 400 գործաւորներ, 12 ղրուշ օրավարձով։

Բացի գործարաններէն կան նաեւ մետաքսով գործելի չարշաֆի եւ բուչիի (գլխի փաթթոց) տեզկեահներ, որով կը զբաղին մօտաւորապէս 150 բանուորներ, միջին հաշուով 7 ղրուշ օրավարձով. երկուքէն բաւական քանակութեամբ կ'արտածուի եւ կը սպառի մասնաւորապէս Մուսուլի, Պաղտատի, Վանի, Պիթլիսի եւ Շամի մէջ։

1910 թուին շրջանի բերքը ընդհանրապէս գոհացուցիչ էր։

Այս տարուան նուազ կ'երեւայ. ձմրան սառնամանիքները մեծապէս վնասելով կենդանիներուն՝ պանիրի, իւղի, մսի գները կրկնապատկուած, քառապատկուած են։

Չինուորագրութիւնը զգալապէս կ'ազդէ տնտեսական վիճակին. սակայն ռետիֆի եւ էյթիհաթի պարագային աւելի չատ պիտի ազդէ, երկիրը ու ընտանիքները զրկելով բոլորովին աշխատող ու պաշտպան ձեռներէ։ Իսլամները ռետիֆութենէն ազատելու համար ունին չատ միջոցներ. զինուորագրութեան միայն աղքատները կ'երթան, 1910-ին թէմեթուէ (տասանորդ) զատ քաղաքին մէջ տուրք չէ վճարուած. շրջաններէն լրիւ տեղեկութիւն չենք ստացած այս մասին։

Սահմանադրութենէ ասդին զգալի փոփոխութիւն չէ կրած ժողովրդի տնտեսականը. բացառաբար օգտուած են դրամատէրներ, վաճառականներ, մանր գործատէրերը. մասնաւորապէս տեղական մանիսագործութիւնը երկու երեք տարուայ ընթացքին մէջ եւրոպական ապրանքներու ներածումով գրեթէ քանդուած է եւ չատ մ'ընտանիքներ թշուառացած. մանիսագործի (Շէյխանպեզի ջուլհակ) 400-500 տեզկեահներէն այսօր հազիւ 60-70 տեզկեահ կը հաշուըւի։

Տ[իգրանա]կերտի մէջ մօտաւորապէս 15,000 հայ կը հաշուըւի. կուսակալութեան մէջ եղածին թիւը չկրցանք իմանալ, եւ առաջնորդարանն ալ չունի կանոնաւոր ցուցակ։ Հայերը չատ մը տեղեր քրտախօս են եւ անկիրթ։

Գաղթ, ներգաղթ։— 95 թուէն ասդին մօտաւորապէս 1500 անձ — անհատ եւ ընտանեօք միասին — գաղթած են, մեծ մասը Ամերիկա, մնացածը Եգիպտոս, Հալէպ, Պոլիս, Կիպրոս եւն. Սահմանադրութենէ ասդին հազիւ 20 ընտանիք եւ 30-40 անձ վերադարձած են։

Տ[իգրանա]կերտի մէջ մօտաւորապէս 2000 պանդուխտներ կան — անհատ եւ ընտանիքով — բոլորն ալ գրեթէ շրջանի վայրերէն հին ռեժիմին անապահովութեան երեսէն փախած են։ Մուշի, Վանի եւ շրջակայ գեղրանքներէն 1000ի չափ ալ համալներ եւ մշակներ կու գան ու կ'երթան։

Պանդուխտներու մեծ մասը արհեստաւոր, բանուոր եւ քիչ մասը առեւտրականներ են։

Սահմանադրութենէ ասդին որչափ դարձած են երկիր, գրեթէ կրկինը գաղթած են։

Ազգային մշակոյթ եւ վարժարանները։—

Տիգրանակերտի մէջ կան հետեւեալ վարժարանները։

	ուսուցիչ	ուսանող
Հայոց Ս. Կիրակոս եկղց. Ազգ. երկսեռ վրժ. – նախակրթարան	25	800
Հայոց Ս. Սարգիս եկղց. Ազգ. երկսեռ վրժ. – նախակրթարան	8	210
Հայոց կաթոլիկ եկղց. Ազգ. երկսեռ վրժ. – նախակրթարան	8	200
Հայոց բողոքական եկղց. Ազգ. երկսեռ վրժ. – նախակրթարան	5	150
Լատինացոց երկսեռ նախակրթարան	4	150
Դաշնակցական «Յառաջ[դիմական]» վրժ. բարձրագոյն	5	107
Պետական Տարիւլմուալիմ (ուսուցչաց)	10	70
Պետական Ռուշտի Ասքէրի	10	150
Պետական Իտատի վարժարան	8	200
Պետական թաղային վարժարաններ	10	150

Թուրքերուն թաղերու մզկիթներու մէջ կան նաեւ չատ մը մետրասաներ։ Ասորիներուն, յոյներուն եւ քաղդէացիներուն կան միայն 40-50 աշակերտներով տէր Թոմիկեան դպրատուններ։

Պետական ուսուցչանոցին մէջ կան 20. իտատիի մէջ 30 հայ ուսանողներ։

Բացի Սլիվանէն, շրջանին մէջ կան 39 ծաղկոցներ 51 պաշտօնեաներով 1785 աշակերտներով։

Քաղաքին մէջ «Ճառաջդիմական» վարժարանը եւ շրջակայ գիւղերուն մէջ Հայեղիկի, Պաղճաճիկի, Սադուգեղի, Տպնէի, Ջերմուկի դպրոցները գրեթէ ուղղակի Դաշնակցութեան ազդեցութեան ներքեւ են։

Մնացածներէն տասէն 5-ը անուղղակի կերպով մեր ազդեցութեան կ'ենթարկուին։

Շրջանի մէջ գտնուած ուսուցիչներու 2/3-ը դաշնակցական են։

«Ճառաջ» վարժարանի ուսանողութեան մեծագոյն մասը Դաշնակցական համարելով, շրջանի մէջ ալ խլրտացող ուսանողներու 50%ն ապագային Դաշնակցութեան հող կրնանք նկատել, եթէ յաջողինք ամէն տեղ դաշնակցական ուսուցիչներու մուտքին հետ շրջիկ պրոպականդիստներ ապահովել։

Տիգրանակերտի մէջ մեր ուղղակի եւ անուղղակի ազդեցութեան տակ կան 5 գրադարան. Հայ կաթոլիկ Ջարգասիրաց միութեան՝ 1 եւ Ս. Դ. Հնչակեաններուն՝ 1։

Կուսակցութիւնները։—
Քաղաքի մէջ կան 5 կուսակցութիւն
Դաշնակցութիւն — 330
Հնչակեան — 300
Իթթիհատ — 200
Ահրար յայտնի չէ եւ գործօն ալ չեն։
Ս[ահմանադրի] Ռամկավար — 60։

Շրջանները հնչակեանները մեզի չափ, Իթթիհատ բաւական քիչ, Ահրար եւ Ս. Ռամկավար չկան։

Միջցեղային յարաբերութիւնները։— Ընդհանրապէս շրջանի բոլոր կողմերը արմատական թշնամութեան մը հանգամանքը կայ հայու եւ միւս բոլոր ցեղերու մէջ։ Անոր ալ գլխաւոր պատճառը կրօնական նախապաշարումներն են որ երկու կողմէն — համեմատաբար հայեր աւելի նուազ — կրօնաւորներու ձեռքով գրեթէ կը ներշնչուի միամիտ հասարակութեան։

Սահմանադրութենէ ասդին քիչ լաւցած է։

Տեղական իշխանութիւնները։— Տեղական իշխանութիւնները գոհացուցիչ դիրքի մը մէջ չեն. ամբողջ շրջանին մէջ թէեւ պաշտօնէից փոփոխութիւն եղաւ, սակայն դժբախտաբար նոր դրուած պաշտօնեաները իրենց կարողութիւններով ու տրամադրութիւններով հիներէն քիչ տարբերութիւն կը ներկայացնեն։ Ոստիկանական եւ դատարանական անհրաժեշտ փոփոխու-

թիւններու պէտքը կը զգացուի։ Ջոր օրինակ, անհատի անպարտ արձակուած պարագային, զրպարտող դատախազին խիստ պատիժ եւ իրաւանց ու պատուոյ հատուցում, եւայլն։ եւ քաղաքի ու շրջաններու պատահած որեւէ դէպքի պարագային ոստիկանութիւնը ենթարկել պատասխանատուութեան։ Վարը կը դնենք գլխաւորաբար աչքի զարնող կարգ մը պատասխանատու պաշտօնեաներու՝ սահմանադրասէր, բարեխիղճ եւ ձեռնհաս՝ ու հակառակը եղողներու ցանկը։

Սահմանադրասէր, բարեխիղճ, ձեռնհաս պաշտօնեաներ

Անուն մականուն	Ծննդավայր	պաշտօն	պաշտօնավայր
Ղալիպ փաշա	Պոլիս	կուսակալ	Տիգրանակերտ
Մուխթար Շէրիֆպէյ	Շամ	մեքթուպճի	»
?	Քասթեմունի	տէֆթէրի խագանի միւտիւրի	»
Ալի Ուլվի պէյ*	Պոսնիա	ընդհ. դատախազ	»
Մուրատ պէկ	?	ժանտարմա գումանտար	»
Խմրուլլահ պէյ	վանեցի	էրգանի հարպ	»
Շէֆգի պէյ**	Խարբերդ	էրգանի հարպ	»
Շէֆգէթ էֆ.	?	միւթեսարըֆ	Մերտին

* Ընդհ. դատախազը միայն սահմանադրասէր եւ ձեռնհաս կ'երեւայ։

** Շեֆգի պէյ իթթիհատական է, խիստ ազդու սահմանադրական մը։ 909 Մարտ 31ին Տիգրանակերտի մէջ ինքն էր որ զսպեց յետադիմականները եւ կառավարութեան շէնքին մէջ ծեծել տուաւ սաստիկ կերպով Հազրոյի բռնաւոր Սեվտին փաշան, քաղաքի Նիազի պէկը։ Շեֆգի կ'ատէ սակայն կուսակցականները. մեզ հանդէպ նախանձոտ դիրք ունի։

Ոչ-սահմանադրասէր անճեռնհաս, անբարեխիղճ պաշտօնեաներ

Անուն մականուն	Ծննդավայր	պաշտօն	պաշտօնավայր
—	Շամ	գատի	Տիգրանակերտ
Մուսթաֆա էֆ.	Տիգրանակերտ	էվրագ միւտիւրի	»
Համիտ էֆ.	»	վերկի միւտիւրի	»
Խմին պէկ	կարի՞ն	հարցաքննիչ	»
Շեֆիք պէկ	Սեւերէկ	բանտի տեսուչ	»
Ճեզրալի զատէ			
Սաիտ էֆ.	Տիգրանակերտ	քաղաքապետ	»
Երկու յոյներ	Ռումելի	իսթինաֆի ազա	»

Շրջաններէն մեր տարտղնած հարցարաններուն պատասխանները դժբախտաբար չենք ստացած։ Գաւառներէ եւ քաղաքէն հայերէն վերցուած զինուորներու թիւը չենք կրցած ճշդել. թէ այս եւ թէ ուրիշ հարցումներուն ստացուած պատասխաններուն համաձայն լրացուցիչ տեղեկագիրը պատրաստելով, պատգամաւորին կը յանձնուի որ բերէ, կամ եթէ յարմար եղաւ ուրիշ անգամ կը ղրկենք։

Կովկասահայ հանգանակութիւն.— *Կովկասահայ քաղ. բանտարկեալներուն ի նպաստ կատարուած հանգանակութեան արդիւնքը քաղաքի եւ շրջանի քանի մը տեղերու մէջ եղած էր մօտաւորապէս 100 օսմ. լիրա։ 90 լիրան ղրկուած է կեդրոնական յանձնախմբին, մնացածն ալ քիչ օրէն կը ղրկուի հասցէին։ Հանգանակութիւնը գրեթէ կատարուած է մեր շարքերուն մէջ ամբողջովին. հակառակորդները, մասնաւորապէս հնչակեանները, մեծ արգելքներ յարուցին անյաջողութեան համար։*

Հ.Ց.Դ. Տ[իգրանա]կերտի Շրջանային Կոմիտէ

Փաստ. 744-57 եւ 57ա

Գ 1.– Հ.Յ.Դ. Վ[ԻՇԱՊԱ]ՀՈՐԻ Գ՝ ՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ԺՈՂՈՎԻ ՈՐՈՇՈՒՄՆԵՐԸ

«Հ.Յ.Դ. Վիշապաձորի Երրորդ Շրջանային ժողովի որոշումները» խորագրով գոյութիւն ունին խմորատիպ երկու փաստաթուղթեր, որոնցմէ առաջինը (744-57) մակագրուած է «մարմինն ե-րուն». երկրորդը (744-57ա) ըստ երեւոյթին իբրեւ շրջաբերական սահմանուած էր կուսակցական շարքերուն։ Հակառակ խմբագրական եւ բովանդակային զգալի տարբերութիւններուն, երկուքը միասնաբար մէկզմէկ կը լրացնեն։ Հետեւաբար, կրկնութիւնները խուսափելու համար, ջանացած ենք Շրջ. ժողովին որոշումներուն ամբողջութիւնը, առանց խմբագրական փոփոխութեան, միացեալ մէկ շարադրութեամբ ներկայացնել։

1.– ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՀԱՐՑԵՐ

Քաղաքական դրօշէի գնահատութիւնը

Աչքի առաջ ունինք Ա.) որ՝ սահմանադրութիւնը Թուրքիոյ մէջ ստացուած չէ ժողովրդական մասսաներու յեղ. կռուի մասնակցութեամբ Բ.) որ՝ սահմանադրական իրաւունքներու անգիտակցութիւնը համատարած է ժողովրդական մասսաներու վրայ. Գ.) որ՝ ազգամիջեան եւ միջցեղեան զանազան հակամարտութիւններ դեռ ուժ ունին. Դ.) որ՝ կրօնական մոլեռանդութիւնը նոյնիսկ փոքրիկ չափերով ետ չէ մղուած. Ե.) որ՝ կառավարութիւնը — մանաւանդ գաւառներու մէջ — կտրուկ ու վերջնական միջոցներ ձեռք չառաւ պատժելու համար հին ռեժիմի մեղսակիցները. Զ.) որ՝ աւատական-բռնապետական-կղերական զանազան տարրեր արդէն համարձակ կռիւ են յայտարարած նոր ռեժիմի դէմ. Է.) որ վերջապէս յեղ.-ազատական կազմակերպութիւններու եւ աշխատաւոր ժողովրդի միջեւ եղած վստահութիւնը թուլացաւ չնորհիւ այդ կազմակերպութիւններու կոչման անհամապատասխան բարձրութեան. Ը.) որ՝ արտաքին քաղաքականութիւնը միշտ կը սպառնայ մեր երկրի վերածնութեան — այս բոլորը կ'եզրակացնեն որ սահմանադրական կարգերը հեռաւոր, մանաւանդ մօտաւոր ապագայի համար բոլորովին ապահով չենք կրնար ընդունիլ։ Բայց, միւս կողմէ Շրջ. ժողովս գոհունակութեամբ կ'արձանագրէ այն անմիջական օգուտները, որոնք դէպի յառաջդիմութիւն կը մղեն ժողովուրդի կեանքը չնորհիւ սահմանադրական զանազան ազատութիւններու, որոնց խորացումին ու զարգացումին մէջ, կը գտնենք սահմանադրական կարգերու վերջնական յաղթանակը։

Օսմանեան սահմանադրութիւն

Օսմ. սահմանադրութեան մասին լսելով զեկուցում եւ այդ մասին գաղափարի փոխանակութիւն ունենալով կը գտնենք որ Օսմ. սահմանադրութիւնը պէտք է վերանորոգուի հետեւեալ կերպով։

1) Վեհապետական իրաւունքները պէտք են հասցուին նուազագոյնին. 2) Երկպալատեան սիստեմի փոխարէն մի պալատեան սիստեմ (մէճլիսի այանին[7] ջնջել). 3) պէտք է աշխատիլ իրականացնելու համար երկրային-ազգային ապակեդրոնացման սիստեմը, օրէնսդրական, վարչական-դատաստանական, ինքնավարութեան լայն հիմունքներու վրայ համաօսմանեան դաշնակցութեան սահմաններուն մէջ։

Մէճլիսի մէպուսան[8]

Մէճլիսի մէպուսանի ընտրական հրահանգը պէտք է բարեփոխել համեմատական (ազգային) եւ ուղղակի (25000 հոգի մի պատգամաւոր) սկզբունքներուն համաձայն. այժմեան մէճլիսի մէպուսանի օսմ. աշխատաւորութեան չահերուն անհամապատասխան կազմը նկատի ունենալով պիտի աշխատինք քննադատել անոր հակայաոյդիմական գործունէութիւնը միշտ բարձր պահելով սակայն անոր պետական գերագոյն հիմնարկութեան վարկը։

7.- Ծերակոյտը։
8.- Խորհրդարան, Ազգային ժողով։

Տեղական կառավարութիւն

Աչքի առաջ ունենալով տեղական կառավարութիւններու անգոհացուցիչ եւ երկրի իրական չահերու անհամապատասխան կազմութիւնը, Շրջ. ժողովը կ'որոշէ դաշնակցական մարմիններու հսկողութեան տակ կազմել կուսակցական անհատներէ մասնախմբեր, որոնց պաշտօնը լինի Ա.) օրը օրին հետեւիլ տեղ. կառավարութեան գործառնութիւններուն, Բ.) չրջաններէն փաստեր ու ճչգրիտ տեղեկութիւններ հաւաքել տեղական կառավարութիւններու մասին։ Գ.) պարբերական տեղեկութիւններով մամուլին յանձնել կարեւոր իրողութիւնները եւ Դ.) մշակել երկրին տնտեսական, կրթական բարգաւաճման նպաստող ծրագիրներ ու անոնց գործադրութեան համար աշխատիլ։ Մասնաւոր խումբերը յարաբերութիւն պիտի պահեն իրարու հետ մարմիններու միջոցաւ։

Զինուորագրութիւն եւ բանակ

Մշտական բանակի հակաչխատաւորական բնաւորութիւնը աչքի առաջ ունենալով, սկզբունքով դէմ ենք մշտական զինուորական կազմակերպութիւններուն, բայց աչքի առաջ ունենալով Ա.) որ՝ հայ ժողովուրդը տարիներու ընթացքին մէջ զուրկ մնացած լինելով զինուորական մարտական գործողութիւններէ, կորնցուցած է իր ասպետական յատկութիւններէն լաւագոյն մասերը։ Բ.) որ՝ հայ անզէն ու անվարժ ժողովրդի քով զինուած ու մարզուած դրացիները մշտական սպառնալիք են երկրի ու մեր ժողովրդի անդորրութեան։ Գ.) որ՝ զինուորագրութեան միջոցով ազգերու համերաչխութեան ճանապարհը պիտի հարթուի։ Դ.) որ՝ տնտեսապէս ընճկուած հայ ժողովուրդը զինուորական տուրք չի կրնար վճարել։ կը գտնենք որ հայ երիտասարդութեան զինուորագրութիւնը կանոնաւոր ու օգտակար է։ Ընդգծելով հանդերձ այս ամէնը մենք համամիտ ենք խառն բանակներու սիստեմին։ Ցետոյ — բանակի օրէնքներու անմիջական վերանորոգութեան եւ բանակներու չրջանների մէջ ծառայեցնելու դրութեան։

Ժողովը նկատի ունենալով զինուորագրութեան ձգձգումը, միաձայնութեամբ որոշեց, որ չրջանի մարմինը մասնաւոր տեղեկութիւններ առնելէ վերջ Բիւրոյէն, ժողովրդական հողի վրայ պահանջէ զինուորագրութեան գործադրումը։

Ազգութիւններու Հարց

Նկատելով որ՝ ազգ. հարցի կենճռոտութիւնը միշտ արգելքներ պիտի յարուցանէ մեր աշխատաւորական գործունէութեան առաջ, երկրի չինարար քաղաքակրթութեան համար անհրաժեշտ է հիմնուիլ միմիայն այն տարրերու ու սկզբունքներու վրայ, որոնք իրենց էութեամբ երբեք չեն կարող կողմնակից հանդիսանալ ժողովրդական բարօրութիւնը քայքայող ազգ. արիւնոտ ատելութիւններուն։ Շրջ. ժողովը անհրաժեշտ կը գտնէ աչխատիլ դաշնակցական կազմեր առաջ բերել բոլոր օսմ. պետութիւնը բաղկացնող ազգութիւններու միջեւ ու այսպիսով ազգութիւններու իրաւահաւասար Դաշնակցութեան ճանապարհը հարթել։

Ինքնապաշտպանութիւն

Աչքի առաջ ունենալով Ա.) որ՝ հին ռեժիմի նպաստաւորեալները մշտական սպառնալիք են նոր ռեժիմի համար, Բ.) որ՝ երկրի նոր կարգերուն սպառնացող իւրաքանչիւր ցնցում անմիջականօրէն կ'անդրադառնայ հայ ժողովուրդին գոյութեան վրայ, Շրջ. ժողովը կը յանձնարարէ ինքնապաշտպանութիւնը իրրեւ համաժողովրդական պահանջ դնել անկուսակցական հողի վրայ, միեւնոյն ժամանակ պարտք կը դնէ դաշնակցական մարմիններու վրայ տեղական հանգամանքներու համաձայն աչխատող ընկերներու զինման գործը կազմակերպելու։ Գ.) այլեւ կը պահանջէ ետ կենալ ամէն տեսակի գրգռիչ ցոյցերէ զանազան առիթներու մէջ։

Շրջանային ժողովը աչքի առաջ ունենալով ինքնապաշտպանողական թոյլ վիճակը, երկար խորհրդակցութենէ մը վերջ, որոշեց որ՝ ասկից առաջ այդ նպատակին համար եղած նուիրատուութիւններու հետ Զիֆոնի համար նախապէս հաւաքուած դրամներուն վրայ նորէն հանգանակութիւնները բարդելով յանձնել այդ նպատակին համար կազմուելիք մասնախումբին։ Մասնախումբը լինելով ամբողջ չրջանին համար, չրջանի բոլոր մարմիններու վրայ պարտք կը դրուի իրենց աչակցութիւնները միացնել։ Իւրաքանչիւր մարմին Զիֆոնի մասնախմբին տրամադրութեան տակ դրած փոխ դրամին ալ համեմատութեամբ պէտք է արդիւնք սպասէ։ Մարմիններուն ղրկելիք դրամագլուխը 10 լիրայէն պակաս ըլլալու չէ։

Նչանաձգութիւն, մարմնամարզ.— Ժողովը նկատի ունենալով ինքնապաշտպանութեան մէջ նչանաձգութեան եւ մարմնամարզական կրթութեանց անհրաժեշտութիւնը, պարտք կը դնէ մարմիններու վրայ որ պարտադրեն խմբերն ու ընկերները կանոնաւորապէս ուժ տալու այս պարագաներուն։

Մեր դիրքը դէպի Իթթիհատը

Աչքի առաջ ունենալով որ՝ Ա.) Իթթիհատը Օսմ. պետութեան մէջ վճռական ուժ մըն է սահմն. կարգերը պաշտպանելու. Բ.) որ միակ տարրն է որուն հետ եւ որուն միջոցով մենք հնարաւորութիւն ունինք մեր գաղափարները տարածելու թուրք ժողովրդին մէջ. Գ.) որ՝ անոր միջոցով մենք պիտի կրնանք կառավարական մասնակի դժուարութիւնները հարթել. Դ.) որ՝ չունի յեղ. զտուած համոզումներ ու դաստիարակութիւն։ Ա-ռանց չեղելու մեր սկզբունքային ու կազմ. հասկացողութիւններէն, Շրջ. ժողովը կը յանձնարարէ համերաչխ յարաբերութիւններ հաստատել Իթթիհատական մարմիններու հետ, չմոռնալով պահանջ դնել անոր չարքերուն մաքրութեան։

Մեր դիրքը դէպի Հնչակեանները

Ժողովը երկար զբաղելէ վերջ մեր չրջանին մէջ հընչակեաններու հանդէպ բռնելիք դիրքի մը մասին, ընդդէմ 4-ի 10 ձայնով հետեւեալ բանաձեւը ընդունեց.

Ա.) Խորունկ ցաւով կը նկատենք, որ անոնք կազմըւած են միայն հակա-ընկերվարական, հակա-յեղափոխական, այլեւայլ հակա-առաջդիմական անմաքուր եւ դաւադիր ուժերէ. Բ.) որ՝ այդ անունին տակ փողոցային պայքար մղուած է Դաշնակցութեան եւ ժողովրդի լաւագոյն իտէալներու դէմ. Գ.) որ՝ յանուն լաւագոյն չահերու մեր երկարատեւ լռութիւնը արդէն չափազանց սուղի նստած է ոչ միայն Դաշնակցութեան այլ եւ ժողովրդի յառաջդիմութեան վրայ. Դ՞ Շրջան. պատգ. ժողովը կ'որոշէ, որ մեր յարաբերութեան խնդիրները հնչակ[եաններու] հետ՝ ձգուի Շրջան. մարմնին ըստ յարմարութեան կարգադրելու, որը պէտք է նկատի ունենայ միջ-կուսակցական ժողովներու որոշումները ինչպէս եւ տեղի պայմանները։

Շրջ. ժողովս կը յանձնարարէ դաշնակցական ընկերներուն իրենց կենդանի օրինակով հնչակեան մաքուր տարրերը մեր դրօչին տակ բերել եւ համերաչխութիւնը պահպանելով՝ առաջը առնել ազգային եւ պետական կեանքի մէջ յետադիմականներու արշաւանքին։

2.— ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՀԱՐՑԵՐ

Տնտեսական

Ժողովը չրջանի մէջ ազգաբնակչութեան մեծագոյն մասին տնտեսական խեղճ ու տխուր վիճակը նկատի ունենալով, երկար խորհրդակցութիւններէ յետոյ, ընդդէմ 2-ի 13 ձայնով հետեւեալ բանաձեւը ընդունեց. «Աչքի առաջ ունենալով Ա.) որ՝ մեր չրջանի ամբողջ տարածութեան վրայ, մեր երկրի միակ հարստութեան աղբիւրը կազմող հողերը այսօր կը գտնուին միայն մի քանի կալուածատէրերու ձեռքը։ Բ.) որ՝ այս վերջիններն այդ ընդարձակ գետիններուն տիրացած են ապօրինի եղանակներով. Գ.) որ՝ անոնք օգտուելով բռնապետական կառավարութեան ընձեռած դիւրութիւններէն, օրինական ձեւ տուած են իրենց չահատակութիւններուն, Դ.) որ՝ դեռ այսօր ալ այդ զօրաւորներն են միայն օրէնքէն, դատարանէն, ու փաստաբանական ուժերէն օգտուողները. եւ Ե.) որ՝ այդպիսով մեր չրջանի աւատական կազմը միչտ պահելով իւր նիւթական ու բարոյական զօրութիւնը, խոչոր խոչընդոտ կը հանդիսանայ, ինչպէս հազարաւորներու յառաջդիմութեան, այնպէս ալ սահմանադրութեան բարիքներու գերիչխանութեան։

Գ՞ Շրջանային ժողովը կ'որոշէ Ա.) յատուկ մասնախումբի մը միջոցաւ, եւ մարմիններու օժանդակութեամբ վիճակագրութիւններ կազմել հողային հարցի մասին. Բ.) կոչ ընել ժողովրդասէր իրաւաբաններուն, որ փութան հոս բազմահազար զրկուածներու պատաւաբեր դատերը վարելու եւ Գ.) պէտք եղած միջոցներով օգնելու, որ հակասահմանադրական պէկութիւնը տեղի տայ աչխատաւորական իրաւունքին։

Արհեստակցական միութիւնները

Ժողովը նկատի ունենալով Արհեստակցական միութեան հարցը, երկար վիճաբանելէ վերջ Բ. Շրջ. ժողովի հետեւեալ բանաձեւը ընդունեց.

«Նկատելով արհեստաւորներու, բանուորներու տընտեսական ու բարոյական չքաւորութիւնը, Շրջանային ժողովը կը յանձնարարէ մարմիններուն զարկ տալ արհեստակցական միութիւններուն, թելադրելով անոնց չզբաղուիլ միայն ստամոքսի խնդիրներով, չտարուիլ տնտեսութիւնը քայքայող ծայրայեղ պահանջներով, այլ եւ մեծ ուժ տալ կազմակերպութիւններու յեղափոխական, զարգաց[ող]ական-բարոյական կարիքներուն։

Գիւղացիական միութիւնները

Շրջանային ժողովը իմանալով որ չրջանի մէջ գիւղացիական միութեանց համար գրեթէ լուրջ աչխատանք չէ տարուած՝ ընդդէմ 1-ի 16 ձայնով Բ. Շրջ. պատգ. ժողովի հետեւեալ որոշումը ընդունեց եւ պարտք դրեց որ՝ իւրաքանչիւր մարմին իր չրջանակին մէջ զայն կատարելու աչխատի։ Նկատելով որ՝ Ա.) տակաւին աղայական-պէկական կարգերու տակ գիւղացիութեան անհող ու սակաւահող մասը լայն չահագործումներու կ'ենթարկուի. Բ.) որ՝ գիւղացիական աչխարհի վրայ ծանրացող անօրինակ բռնութիւնները մեծ համեմատութիւններ կը ստանան գիւղի չահագործող տարրերու անհամերաչխ ու անմիաբան գործունէութենէն. Գ.) որ՝ գիւղի չահագործող դրամական եւ այլ բերու ուժերը մչտական դաւերով հակամարտութիւն կը ստեղծեն չահագործողներու բանակին մէջ եւ այսպէսով հրէչաւոր չափերու կը հասցունեն իրենց

քայքայիչ գործը. Շրջանի ժողովը անհրաժեշտ կը գտնէ կազմակերպել գիւղացիական միութիւններ, որոնց նպատակը լինի պաշտպանել տնտեսական, բարոյական եւ մտաւորական շահերը, անհող, սակաւահող, եւ միայն իրենց աշխատանքով ապրող գիւղացիներուն, առանց խտրութեան։

<u>Քաւելուած</u>.— Ջարկ տալ նաեւ անոնց ինքնապաշտպանութեան գործին։

<u>Գործակցական ձեռնարկներ</u>

Նկատելով Ա.) որ՝ քաղաքային եւ գիւղային աշխատաւորութիւնը շահագործման անուղղակի՝ բայց մեծ չափերու կ'ենթարկուի, նաեւ այն պատճառով որ չէ կազմակերպած իր համեստ ու բաժան-բաժան նիւթական ու բարոյական ոյժերը, Բ.) որ՝ մեր երկրի նախնական առեւտուրի եւ արդիւնաբերութեան ուժասպառող հանգամանքներու դէմ յարմարագոյն ու յաջող միջոցն է գործակցութիւնը. Գ.) որ՝ այս վերջինը ունի նիւթական անմիջական օգուտներ, բացի այն՝ համայնական ընկերվարական կենցաղի մէյ մէկ բջիջներն են ներկայ հասարակութեան ծոցին մէջ. Շրջ. ժողովը կը յանձնարարէ մարմիններուն սկսիլ կազմակերպել արտադրողական գործակցութիւններ, քաղաքի արհեստաւորներու մէջ — սպառողական խանութներ՝ գիւղի եւ քաղաքի աշխատաւորութեան համար եւ յառաջ բերել համայնական չտեմարան[ներ], մեքենաներ եւ տաւարներ գիւղական աշխարհին մէջ։

<u>Աշխատանքի Տուն</u>.— Աչքի առաջ ունենալով Ա.) որ՝ անաշխատութիւնը — մանաւանդ իգական սեռին մէջ — կապուած է մի շարք հակայառաջդիմական անպատեհութիւններուն հետ. Բ.) որ՝ տնտեսական ապահով վիճակներ յառաջ բերելով մեծ զարկ տուած կը լինինք նաեւ ազատական գաղափարներու յաղթանակին, Շրջ. ժողովը կը յանձնարարէ ձեռնարկել Աշխատանքի Տուներ հիմնելու։

3.— ԿԱՋՄԱԿԵՐՊԱԿԱՆ ՀԱՐՑԵՐ

<u>Իմքական կազմ</u>.— Երկար բարակ վիճաբանութիւններէ վերջ, Շրջ. ժողովը դաշնակցական իրաւասու մարմիններուն կը յանձնէ, համաձայն մեր կանոնագրին եւ տեղին ու պարագաներուն, որոշել օժանդակ, քաղաքական եւ մարտական խումբերու կազմը։

<u>Կարմիր-խաչ</u>.— Հ.Ը.Դ. կարմիր-խաչերը ինքնավար են իրենց ներքին գործերուն մէջ. ի հարկին անոնք կը դիմեն համապատասխան մարմիններու աջակցութեան։

Ժողովը այս անգամ եւս ընդունելով Կ.-խաչի միութեան անհրաժեշտութիւնը իգական սեռին մէջ, պարտք կը դնէ շրջանի մարմիններու վրայ որ անոնք ուժ տան այս միութեան, եւ թելադրեն ընկերներուն որ աշխատին իրենց պարագաներուն մէջ պրոպագանդ մղել, որ մասնակցին Կ.-խաչի միութեան։

Կարմիր-խաչը ջանք պիտի թափէ իր կարգին դաշնակցական նպատակներու իրագործումին եւ յառաջացումին։ Կարմիր-խաչը լուծուած պարագային գոյքերը, դրամները կը մնան Դաշնակցութեան։

<u>Ռայոնական ժողով</u>.— Ժողովը նկատի ունենալով, որ խիստ անհրաժեշտ է մեր մասնակցութիւնը Արեւելեան Ռայոնական ժողովին[9], կազմակերպական շատ մը խնդիրներու համար, որոշեց ընկեր մը ղրկել, ծախքի հայթայթման միջոցը թողլով Շրջնայային մարմնին, որը իր սնտուկէն՝ կամ խումբերէն հանգանակելով՝ պիտի վճարէ։

<u>Օրինականացման հարցը</u>.— Մեր դիրքը վերջնականօրէն որոշելու համար, սպասելով հանդերձ Պոլսի մարմնոյ հրահանգներուն, Շրջ. ժողովը հիմնուած ընկերներու տրամադրութեանց վրայ, կը յանձնարարէ հրաժարիլ Դաշնակցութեան անուան տակ հրապարակային գործունէութենէ։

<u>Պիւտճէ</u>.— Միաձայնութեամբ անցեալ տարուայ ձեւն ընդունուեցաւ, այսինքն 70%ը ղրկել Շրջնայային մարմինին, իսկ մնացեալ 30ը տեղական մարմիններուն ծախս։

4.— ԿՐԹԱԿԱՆ ՀԱՐՑԵՐ

<u>Ազգային ժողովները</u>

Նկատելով որ Ա.) Ազգային սահմանադրութիւնը կարօտ է հիմնական վերանորոգութեան՝ համաձայն ժողովրդական ռամկավարական շահերու. Բ.) որ՝ ազգային երեսփոխանական, գաւառական, քաղաքական, տնտեսական ժողովները կարեւոր դեր կը կատարեն Ազգ. գործերու մէջ, Գ.) որ՝ աղայական-տէրտէրական-իշխանական տարրերը չարաչար կը շահագործեն իրենց պաշտօնները. Շրջ. ժողովը կը յանձնարարէ դաշնակցական ընկերներուն պրոպականդ մղել յօգուտ սահմանադրութեան վերանորոգումին եւ իբրեւ ազգային անհատներ աշխատիլ այդ ժողովներուն մէջ մտցնել ժողովրդի շահերուն հաւատարիմ մարդիկ։

9.- Տես Ներկայ հատորի էջ 162–174:

<u>Դպրոց եւ ուսուցչութիւն</u>

Ժողովը երկար խօսելով մեր ներկայ դպրոցներու ուսուցչութեան կազմի մասին, ընդդէմ 1-ի 14 ձայնով հետեւեալ բանաձեւը ընդունեց. «Աչքի առաջ ունենալով Ա.) որ՝ Ազգային դպրոցներու ղեկավար մարմինները — Ուսումն. խորհուրդ եւայլն — հակայեղափոխական ու մանաւանդ հակաառաջդիմական իրենց կազմով ու ձգտումներով մեծ աղէտներ կը հասցնեն Ազգ. կրթական գործին. Բ.) որ՝ ասոնց բոլոր գործերը իբրեւ «Օրինական» դժուար փոփոխելի են ժողովրդի միջոցաւ, քանի որ այլեւս ժամանակավրէպ դարձած Ազգ. Սահմանադրութեան որոշ տրամադրութիւններու վրայ են հիմնուած. եւ Գ.) որ՝ անհնար [է] սպասել մինչեւ այն ժամանակ, երբ ժողովրդի շահերու ու ժամանակի պահանջներուն համեմատ վերաքննուած ու վերափոխուած կը լինի Ազգ. Սահմանադրութիւնն ու անոր միջոցով նաեւ ազգ. ինքնավարութեան միւս հիմնարկութիւնները, որոնց մէջ եւ դպրոցը։

Գ՞ Շրջնայային ժողովը պարտք կը դնէ Ա.) բոլոր ընկերներու վրայ երեւան բերել դպրոցի այժմեան աննախանձելի դրութեան հիմնական պատճառները. Բ.) հաստատել կրթական գործի գլուխ գտնուող տարրերուն իրենց պաշտօնին անընդունակութիւնն ու անկարողութիւնը. Գ.) հնարաւոր միջոցներով եւ ազգային իշխանութեան չենթարկուող մարմիններով հիմնել նորագոյն դպրոցներ համաձայն պետական, մանկավարժական պահանջներուն. Դ.) կարելի եղածին չափ ասպարէզ բանալ կարող, աննախապաշարուած ու ազատամիտ ուսուցիչներու առաջ դպրոցները. Ե.) աշխատիլ դպրոցին դուրս վտարել տալ յետադէմ, անբարոյական ու անարժան պաշտօնեաները եւ վերջապէս դպրոցական ու ընտանեկան յարկերը իրար կապել բարոյական-կրթական, ինչպէս եւ հաշուետուական յարաբերութիւններով։

<u>Մասնաւոր դպրոց</u>.— Մասնաւոր դպրոցի մը պէտքը խիստ զգալի դարձած ըլլալուն համար տեղիս մէջ, ժողովը միաձայնութեամբ որոշեց որ արդէն ծրագրուած մասնաւոր դպրոցին ուժ տրուի։

<u>Ուսանողական միութիւն</u>

Գ՞ Շրջնայային ժողովը լուրջ ուսումնասիրութեան ենթարկելով աչակերտական այն խլրտումները, որոնք ինչպէս հոս, այնպէս եւ առհասարակ Թուրքիայի չորս կողմերը տեղի ունեցան այս տարի, եւ գտնելով որ՝ Ա.) անոնք արդիւնք են դպրոցի մէջ տիրող բռնաւոր, անմիտ ու անխիղճ օրէնքներուն. Բ.) որ՝ անոնք հակագիտական եւ հակամանկավարժական ծրագիրներու կոպիտ ուժով գործադրութենէն կը բխին. Գ.) որ անոնք անխուսափելի են, քանի գոյութիւն ունի դպրոցի նիւթական ու բարոյական անհաչիւ, անկազմակերպ ու անքննիչ մատակարարութիւնը. Դ.) որ՝ անոնց դէմ մղուած աղտոտ պայքարը գիտական ու բարոյական ո՛չ մի հիմք չունի. Շրջ. ժողովս իր համակրանքը կը յայտնէ արիացող ու նոր գաղափարներով ոգեւորուող հայ մատաղ աչակերտութեան, ու կը յանձնարարէ բոլոր դաշնակցական ընկերներուն, պաշտպան հանդիսանալ անոնց, եւ վար առնել անոնց կեղծաւոր հակառակորդներու դիմակը։ Որպէսզի այս աշխատանքը յաջողութեամբ գլուխ հանուի, Շրջնայ. ժողովը կ'որոշէ դպրոցներու մէջ կազմուած պատանեկան խմբերը ենթարկել տեղական մարմիններու հսկողութեան։

<u>Մայրենի լեզու</u>

Նկատելով՝ Ա.) որ մայրենի լեզուի կրթութիւնը ժողովրդական յատկանիշներէն մէկն է, Բ.) որ՝ կրթութիւնը մայրենի լեզուով միայն բնական ու ներդաշնակ է, Գ.) որ մայրենի լեզուն կորսնցուցած համայնքները շատ չուտով կ'ենթարկուին ուծացումի եւ Դ.) որ մեր մօտ մայրենի լեզուի տեղ գործածուող լեզուները — արաբերէն, թուրքերէն — զուրկ են կրթական համապատասխան արժանիքներէն, Շրջ. ժողովը 1) կը յանձնարարէ պրոպականդ մղել ի նպաստ մայրենի լեզուին, 2) դպրոցներ բանալու ձեռնարկել մայրենի լեզուն կորսընցուցած գիւղերուն մէջ, 3) առանձին ուշադրութիւն դարձնել աղջկանց վարժարաններու վրայ։

<u>Եկեղեցի եւ յարանուանութիւններ</u>

Նկատելով Ա.) որ՝ եկեղեցին իր ապիկար եւ ձրիակեր պաշտօնեաներով, աշխատաւոր ժողովրդի նիւթական եւ բարոյական կենսական ոյժերը կը խլէ, Բ.) որ՝ յանուն եկեղեցիի կղերական ու կղերամիտ տարրերը պայքար կը մղեն յեղափոխութեան դէմ. Գ.) որ՝ յարանուանական առաւելութիւններու պատճառով ազգային գաղափարն եւ ոյժը կը նսեմանան. Դ.) որ կրօնը անհատի խղճի գործն է. Շրջ. ժողովը կը յանձնարարէ Ա.) իրբեւ ազգային անհատներ վար առնել ժողովուրդի մոլեռանդութիւնը չահագործողներու դիմակները. Բ.) պրոպականդ մղել լուսաւորչական, կաթոլիկ, բողոքական հաստուածները ազգային միութեան չուրջ համախմբելու՝ անոնց յարանուանական ատելութիւնները ոչնչացնելու համար։

5.— ԳՐԱՒՈՐ ԵՒ ԲԱՆԱՒՈՐ ՔԱՐՈԶՉՈՒԹԻՒՆ

Դաշնակցութեան հրատարակութիւնները.— Երկար վիճաբանութիւներէ վերջ Շրջ. ժողովը քաղաքներու խումբերու համար մէյ-մէկ օրինակ Ազատամարտ եւ Դրօշակ ստանալ պարտաւորեցուցիչ կ'ընդունի, իսկ շրջ. ենթակոմիտէները եւ քաղաքի Կ. խաչը պարտաւոր են առնուազն 2-ական օրինակ ունենալ. Շրջ. Կարմիր խաչը 1 օրինակ ունենալու է։

Ազատութեան մատենադարանի եւ Ցառաջ գրադարանի մասին պահանջ ղնելով հանդերձ որ, որչափ կարելի է հասկնալի ոճով խմբագրուին, Շրջ. ժողովը պարտք կը դնէ դաշնակցական մարմիններու վրայ կանոնաւորել անոնց սպառումի գործը։

Մամուլ.— Մամուլի հարցի մասին երկար խօսելէ վերջ որոշուեցաւ առայժմ լիթոկրաֆով[10] մեր հրատարակութիւնները կատարել։

Լսարաններ.— Նկատելով Ա.) որ՝ ժողովրդի մէջ նահապետական-կղերական մտքերը առատ սնունդ կը մատակարարեն՝ յետադիմական հոսանքներու, Բ.) որ՝ ազատ խօսքը լաւագոյն միջոցներէն է ժողովուրդը գիտակցութեան բերելու. Գ.) որ՝ բեմի ազատութիւնը չարաչար կը գործածեն խաւար ուժերը. Շրջ. ժողովը կը յանձնարարէ զարկ տալ լսարաններու ծառայեցնելով զանոնք յեղափոխական-ընկերվարական պրոպականդին՝ յարգելով հանդերձ կարծիքներու ազատութիւնը։

Լսարան եւ եկեղեցի.— Թեր ու դէմ վիճաբանելէ վերջ որոշուեցաւ ամէն գնով բաց պահել տալ եկեղեցին ժողովրդի լսարաններու առջեւ։

Ներկայացումները.— Նկատելով որ 1) Թատրոնը ժողովրդի դաստիարակութեան կը նպաստէ. 2) որ նա գեղարուեստական հոգեկան վայելք կը հայթայթէ բազմաչարչար ժողովրդին, 3) որ չնորհիւ բռնապետութեան՝ թատրոնը անբարոյական հիմնարկութեան մը վերածուած էր՝ ժողովուրդը անասնացնելու ծառայող. Շրջ. ժողովը կը յանձնարարէ ներկայացումներ կազմակերպել, ուշադրութիւն դարձնելով անոնց բարոյական-գեղարուեստական պահանջներուն։

Պրոպագանդայի հարց.— Նկատի ունենալով պրոպագանդիստի պահանջը, միաձայնութեամբ որոշուեցաւ որ ընկեր Ձէմիլը[3] յառաջիկային համար բռնել դարձեալ իրը պրոպագանդիստ, եւ հատ մ'ալ պահանջել Բիւրոյէն. սակայն ընկեր Ձէմիլ՝ հակառակ եղած պընդումներուն, եւ տրուած դիւրութիւններուն՝ մերժեց։

6.— ԹԵԼԱԴՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ժողովը ընդհանրապէս անբաւարար նկատելով հողային խնդրոց ու աւատականներու ու պէկերու մասին ներկայացած տեղեկագիրները, մասնաւոր պարտք կը դնէ շրջանի բոլոր մարմիններու վրայ որ ձեռնարկեն ճշգրիտ վիճակագրութիւններու։

Պարտք կը դրուի մարմիններու վրայ որ ստուգեն եթէ Տիարպէքիրի գաւառական ժողովին իրենց շրջանէն պատգամաւոր չէ եկած կամ պակաս ղրկուած է, աշխատին նոր ընտրութիւններով դաշնակցական ընկերներ (Տիգրանակերտէն) գաւառական ժողովին մէջ մտցունել, նկատի ունենալով անոր անյետաձգելի անհրաժեշտութիւնը։

Շրջանի մարմինները Շրջանային ժողովէն վերջ անյապաղ պիտի ղրկեն իրենց հին պարտքերը։

Շաբաթը անգամ մը չաբաթավճարները պէտք է հաւաքուին խմբին մէջ, ամիսը անգամ մը պիտի ղրկուի մարմնին եւ մարմիններն ալ անյապաղ եռամսեայ հաշիւները պիտի փուեցնեն Շրջանային մարմնին։

Ներկայ բոլոր որոշումները պարտաւորիչ են մինչեւ Դ՞ Շրջանային ժողով։

Բարեւներով
Հ. Ց. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ
Վ[ԻՇԱՊԱ]ՁՈՐԻ Գ՞ ՇՐՋԱՆԱՑԻՆ ԺՈՂՈՎ

19 Ցուլիս 910

10.- Բառացի՝ վիմատիպով. գործածուած է խմորատիպի համար։

Փաստ. 744-58

Գ 2.– Հ.Յ.Դ. ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ԲԻՒՐՈՅԻՆ (ԹՈՒՐՔ[ԻՈՅ] ՀԱՏՈՒԱԾ) ԿԱՐԻՆ

Ընկերնե՛ր

Ցուլիս 8-ին Վ[իշապա]ձորի շրջաններէն Սողոմի, Վրէժի-Զորի, Ընդարձակ Դաշտի, Ապառաժ Լ[եռ]ի, Քարայրի, Գետափի եւ տեղական պատգամաւորներու մասնակցութեամբ Գ. Շրջանային ժողովը սկսելով՝ վերջ գտած է Ցուլիս 19-ին։

Որոշումներու եւ մանրամասնութեանց մասին ուրիշ առթիւ կը գրենք։

Առայժմ մեր շրջանին համար, ստիպողաբար գործիչ-ընկեր մը յատկացնել անհրաժեշտ դարձած է, որովհետեւ ընկեր Ձէմիլ[3] հակառակ ընկերներու եւ Շրջ. ժողովի ստիպումներուն՝ մեկնեցաւ Սղերդ, անկից ալ անցնելու համար կարին, ուր հրաւիրուած է Սանասարեանցի տեսչութենէն։

Թէ՛ տեղւոյս եւ թէ շրջանի ընկերները պրոպագանդիստ-գործիչի խնդրով մեզ անդադար հետապնդելուն՝ Ձեր անմիջական նկատառման կը յանձնենք զայն։

Ռայոնական ժողովի գումարման ու վայրի մասին[9] *հաճեցէ՛ք չուտով մեզ հաղորդել Ձեր հրահանգները. Շրջ. ժողովը արդէն մեր շրջանի կողմէ Ռայոն. ժողովին պատգամաւոր ընտրած է ընկեր --------*[11]։

Ամէն պարագայի տակ փափաքելի էր որ մեր շրջանին պէս ընդարձակ ու կարեւոր տեղ գրաւող շրջանակ մը ունենալով իր մասնաւոր պատգամաւորը՝ չզրկուէր Ռայոնականի մասնակցութենէն, որմէ կախուած է պրոպագանդիստի եւ ուրիշ կարգ մը անյետաձգելի պահանջներու անմիջական բաւարարութիւնը։

Ընկ. բարեւներով՝
Հ.Ց.Դ. Վ.ՁՈՐԻ ՇՐՋԱՆԱՑԻՆ ՄԱՐՄԻՆ

20/7/1910, Վ.Ձոր

Ց. Գ.— *Եթէ հնարաւորութիւն ունիք թելադրեցէք գէթ ընկեր Ձէմիլ հոս մնայ։ Արտաքին բուռն հոսանքներուն դիմադրելու համար Ձէմիլի պէս ուժի մը կարիքը խիստ զգալի է։ Հակառակ պարագային կարող, լուրջ եւ թրքագէտ ընկեր գործիչ մը մեզ հայթայթեցէք. Վիշապաձորի շրջանը շատ կարօտ է նամանաւանդ կազմ[ակերպական] տեսակէտով։*

Շրջանին մէջ քաղ. վիճակը անդորր է, միայն բաւական տարաձայնութեան եւ կասկածներու տեղի տուաւ՝ անցեալ օր չուկային մէջտեղը առանց պատճառի թուրքէ մը հայ երիտասարդի մը ատրճանակով սպանութիւնը։

Ո՛չ նուազ կասկած ու լքում առջի բերած է Պիչերիկի աշիրաթապետ Հասոյի Իպրահիմի անպարտ դատապարտեան արձակուիլը։

Հասոյի Իպրահիմը, կատարեալ պատուհաս մըն էր Պիչերիկի գիւղացիութեան գլխուն. 100 մարդ սպանած էր հին ռեժիմի ատեն։ Մարտ 31ի[12] *շրջանի գլխաւոր ռէակսիոներներէն էր, Սեվեռին*[13] *փաշայի հարազատ գործակիցը։ Կառավարութիւնը աֆ նիզամնային համաձայն ներման արժանացուցեր էր զայն, սակայն այդ աններելի ներումէն յետոյ — երկու տարիէ ի վեր — նորէն իր հին ընթացքը չարունակած էր։ Ամբողջ ճնշուած գիւղացիութեան միահամուռ բողոքով թէեւ բռնուեցաւ եւ սակայն անպարտ արձակուեցաւ, հիասթափութեան եւ յուսահատութեան մէջ թողլով գիւղացին...*

Ընդ. դատախազը պաշտպանած է բացարձակապէս ոճրագործը, կարծես թէ կառավարական մասնաւոր հրահանգով մը։

Ահա՛ անոր խօսքերը.

— Ասոնք աղաւաթի են, թէեւ երբեմն ժողովուրդը կը նեղեն, բայց չատ անգամ ալ կրնան պաշտպանել։

— Ասոնք մեզի պէտք են...

— Ասոնք աշիրաթապետներ են. թէ չատ նեղելու ըլլանք, տակէն ուրիշ բաներ կ'ելլէ...

Լսարանական պայքարը հոս ալ բուռն է. որոշած ենք կտրուկ քայլեր առնել, արդէն անցեալ չաբթուն Անդի-Թաղի եկեղեցին ժողովուրդը բացաւ[14]*. այս թաղն ալ պիտի փորձենք (ժողովրդական)։*

Անդի-Թաղին համար Ազգ. Առաջնորդարան եւ Քաղ. ժողովը կառավարութեան դիմած է բացողները ձերբակալել տալու համար։ Տեսնենք վերջը։

ՆՈՑՆ

11.- Նշուած Ռայ. ժողովին Վիշապաձորի պատգամաւորներն էին Վրոյր եւ Րեգուլ։ Տես էջ 162։
12.- Ակնարկութիւն Ապտիւլ Համիտի կողմէ սահմանադրական կարգերը տապալելու փորձին։
13.- Ուղիղը՝ Սէյֆէտտին փաշա։
14.- Հարցը կը վերաբերի «բացի-գոցի» ծանօթ խնդրին, այսինքն եկեղեցւոյ բեմը իբր ժողովրդական լսարան աշխարհականներու կողմէ օգտագործուելու արտօնութեան կամ արգելքին։

Փաստ. 744-77

Դ 1.– Հ.Յ.Դ. ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ԲԻՒՐՈՅԻ ԹՈՒՐՔԻՈՅ ՀԱՏՈՒԱԾԻՆ

20 Հոկտ. 1910

Ընկերնե՛ր

Ժողովրդեան վիճակը կը վատթարանայ օրէ օր. տիրող քաղաքականութիւնը ծանր մղձաւանջի պէս կը ճնշէ հայ ազգաբնակութեան սրտին վրայ, ուսկից յուսահատական աղաղակներ կը բարձրանան չարունակ: կառավարութեան կողմէն արդարութեան եւ բարեմասութեան ո՛չ մի նշոյլ կը տեսնենք դէպի հայը: Մեր բոլոր դիմումներն ու բողոքները կը մնան ապարդիւն եւ անարգանք ու սպառնալիք կը յարուցանեն միայն մեզի դէմ: Խուզարկութիւններէ ու լրտեսութենէ զատ, որոնք դադրած են այժմ, ամէն բան համիտական սիստեմով կ'ընթանայ եւ կը ձգտի իր ծայրայեղութեան հասնիլ: Սլիվանի կառավարութիւնը ո՛չ մի ժամանակ իր ըրջանակին մէջ ունեցած է ներկային պէս ստորին նեղ հայեաց եւ բռնակալական ոգւով լարուած պաշտօնեաներ, որոնք զուրկ պետական ճշմարիտ շահերու գիտակցութենէ, մէկդի դրած խիղճն ու ուղղամտութիւնը՝ ամբողջովին տրամադրած ըլլային ինքզինքնին՝ աղա-պէյերու քմահաճոյքները գոհացնելու եւ յայտնի ու բացարձակ կերպով այդ հրէշներուն գոհելու աչխատասւր ժողովրդեան իրաւունքները: Տեղակալ Մեմէտ Թէլհաթ էֆ. եւ ոստիկան զօրաց հարիւրապետը — Ալի էֆֆէնտի — մանաւանդ՝ ջերմեռանդ քուրմերն եւ երկրպագուները են աւատապետական կուռքերուն. ասոնց պաշտօնավարութիւնը նախատինք մըն է Օսմ. սահմանադրութեան եւ ստորնութիւն՝ կառավարութեան անուան: Վերջինը ամէն օր աղաչէյերու սեղաններուն վրայէն անոնց պնակները կը լիզէ անամօթաբար: Իրաւազուրկ ժողովուրդէն ոչ մէկ անհատ այլեւս կ'ուզէ իր ոտքը կառավարչատան չեմէն ներս կոխել եւ բողոքել աղայի մը կամ անոր մէկ պաշտպանեալին կողմէն կրած զրկանքին համար. զի երբ բողոքը անոնց դէմն է ուղղուած՝ բողոքողն է յանցաւոր անպատճառ եւ կ'ենթարկուի չիշեալ հարիւրապետի յանդիմանութեան եւ լուտանքներուն: Հին ռեժիմի ժամանակ աւելի տանելի էր մեր վիճակը. զի այն ատեն մօտալուտ բարենորոգումներու յոյսը կը կրէինք մեր մէջ, որը կը թեթեւցնէր մեր կրած բոլոր նեղութիւնները. մինչ այժմ այդ յոյսը մարած է, քանի որ մեր բոլոր ակնկալութեանց պատկումը եղաւ Սահմանադրութիւն մը՝ որ նախկին բռնութիւնները նուիրագործեց:*

Ամէն մէկ պէկը եւ աղան փաստաբան մը վարձած է իրեն առատ վճարումներով. միեւնոյն ժամանակ գիտէ կառավարական պաշտօնեաներու քիմքերը միշտ քաղցը պահել. ասոնց հետ ինչպէ՞ս գլուխ պիտի կրնայ ելնել խեղճ ժողովուրդը՝ որ ոչ լեզու ունի եւ ոչ դրամ իր դատը պաշտպանելու: Գոնէ տգէտ եւ անճարակ վարդապետներու տեղ՝ առաջնորդարաններու մէջ ունենար ուղղամիտ, կարող եւ անկաշառ փաստաբաններ, որոնք կառավարական շրջանակներուն մէջ պաշտպանէին իր իրաւունքները եւ լսեցնէին անոր արդար բողոքները:

(Դուք պիտի կրնա՞յիք արդեօք Պոլսէն վստահելի փաստաբան մը ղրկել հոս՝ եթէ սլիվանցին հեռացնելով իր ներկայ առաջն. փոխանորդը (զոր զուր տեղ կը պահէ) ատոր տեղ՝ այդ փաստաբանին յատկացնել ուզէր իր առաջնորդարանի համար ըրած զոհողութիւնները — տարեկան մօտաւորապէս 70-80 ոսկի — քանի որ փոխանորդի եւ փաստաբանի համար զատ զատ չի կրնար զոհողութիւն ընել: Այս մասին ձեր պատասխանին կը սպասենք):

Անցեալ օր առաւօտուն Թըրպսբիի Պետրոսը՝ իր եղբօր եւ ծառային հետ՝ իր սեփական արտին մէջ ցանք ըրած ժամանակ՝ Հաճի Սատուն աղայի մարապանները[15] անոր ծառաներու առաջնորդութեամբ՝ հոն տանելով իրենց լուծքերը՝ կ'ուզեն զայն վռնտել եւ արտը իրենք սերմել բռնութեամբ՝ իբր աղային սեփականութիւնը: Պետրոսը կ'ընդդիմանայ բնականաբար, ուստի անոր վրայ յարձակելով՝ քարով, փայտով եւ դաշոյններով կը վիրաւորեն զայն իր եղբօրը եւ ծառային հետ: Ասոնք (Պետրոսը, իր եղբայրն ու ծառան) իրենց արօրները իչու վրայ բեռցնելով հոս բերին եւ կառավարչատան բակը ձգեցին բողոքելով իրենց պատահածի մասին եւ ցոյց տալով իրենց ստացած վէրքերը. կառավարութիւնը մի քանի ժամ հոն արգիլելով զիրենք իբր յանցաւոր՝ յետոյ արձակեց. իսկ Սատուն աղան պատասխանատուութեան չենթարկեց ընաւ: Սատուն աղան բաւական չհամարելով Թըրպսբիի մէջ ցարդ իւրացուցած կալուածները՝ կ'ուզէ գիւղացիներու ձեռք մնացած մի քանի կտորներն ալ սեփականացնել. այս նպատակաւ նորանոր էնթրիկներու կը դիմէ, հարեւան քիւրտ գիւ-

ղացիները կը դրդէ սուտ վկաներով եւ զրպարտութեամբ հայերու ձեռքէն հանել իրենց հողային սահմաններուն կից ասոնց ունեցած սեփական արտերը, ընչին գնով մը իրեն ծախելու համար. կառավարութիւնը միշտ ի նպաստ անոր վճիռ կու տայ, արգիլելով հայերը վարուցան ընելէ իրենց սեփական արտերուն մէջ:

Գէօռ Սըլօն՝ որ անցեալին մէջ ահարկու բռնաւոր եւ կեղեքիչ մը եղած է միշտ խիանի համար իբր աղա եւ միանգամայն միւտիր, Սահմանադրութիւնը հաստատելէն ի վեր զրկուած էր իր պաշտօնէն եւ բաւական ամփոփուած. վերջերս սիրտ առնելով տիրող դրութենէն՝ կեղծ կնիքներով հանրագրութիւն մը կը պատրաստէ եւ կը ղրկէ Մշոյ կառավարութեան կրկին միւտիրութեան կոչուելու ի նպաստ ու կը յաջողի իր նպատակին հասնիլ դիւրաւ: Այժմ վերսկսած է իր սովորական կեղեքումները, առաջին առթիւ իր ըրջանի գիւղերէն իւղ եւ ոչխար պահանջելով. քանի մը տեղերէ հաւաքած է արդէն:

Փափարի կենճոն՝ որ հակառակ իր գործած անթիւ ոճիրներուն եւ սպանութեանց՝ վերջերս ազատ ու անպարտ արձակուեցաւ Մշոյ բանտէն, մէկիկ մէկիկ գիւղէն դուրս չպրտել սկսած է նորգեղցի հայերը՝ իւրացնելով անոնց հողերը: Ասոր ազգականներէն մին՝ Րաչիտի լամուկը[16] Նորգեղի մէջ, աղբիւրի վրայէն բռնի առեւանգեց կինը Թարուզցի Սեդրակ Մուրատեանին, որը օր մը առաջ կառավարութեան ներկայանալով՝ սասունցի ուրիշ չատ մը երիտասարդներու հետ գուրա քաշած էր եւ զինուոր արձանագրուած: Սասնոյ Բուսանաց գիւղախմբի հայ երեւելիները՝ այդ դէպքէն յուզուելով՝ Գապլճօզ կառավարութեան կը դիմեն եւ կը պահանջեն որ առեւանգուած կինը իրենց յանձնուի: Երկու հարիւր զինեալ քիւրտեր նոյն միջոցին կառավարչատան չուրջը կը հաւաքուին եւ մերժելով կինը յանձնել կը սպառնան հայերուն: Գէորգ Զաւուչի հօրեղբօր որդին՝ Ղազարը՝ զայրանալով բացէ ի բաց տեղակալին կ'ըսէ որ եթէ կացութիւնը այսպէս չարունակուի իրենք պիտի ստիպուին նորէն լեռը ելնել եւ երկիրը խռովութեան մատնել. տեղակալը կը յայտնէ թէ ինքը անկարող է բան մը ընելու քանի որ իր հրամանին տակ զօրք չունի եւ տեղական բոլոր պաշտօնեաներն ալ հակառակ են իրեն:

Դժուար կը լինի մէկիկ մէկիկ ներկայացնել հոս հարըստահարութեանց եւ բռնութիւններու բոլոր դէպքերը եւ յետադիմական քայլերը: Հարկ չկայ աւելի փաստեր չբերելու: Մեր բոլոր գրածները չափազանցութիւն մի նկատէք եւ հայուն սովորական լալկանութիւն մի սեպէք: Լաւ գիտցէք որ անիշխանական վիճակ կը տիրէ մեր չուրջը: Կը ցաւինք որ իրերու այս կացութեան հանդէպ փոխանակ մեր քաղաքական բոլոր կուսակցութիւնները եւ ազգային իշխանութիւնները ձեռք ձեռքի տուած՝ համերաշխութեամբ երկրի ցաւերուն դարմանման հոգ տանելու՝ ստորին վէճերով եւ բաց ու գոցի նման չնչին խնդիրներով[12] իրարու դէմ լարուած՝ գիրար քննադատելու, անուանարկելու եւ ցեխոտելու կը նկրտին: Ափսո՛ս:

Մեր ամէն ցաւերուն վրայ լուր կը ղրկի թէ ժողովրդեան ձեռքէն բոլոր զէնքերը պիտի հաւաքուին: Եթէ կառավարութեան բարեմտութիւնը տեսած ըլլալինք եւ անոր անխտրականութեան, արդարութեան եւ ուղղամտութեան վրայ հաւատք ունենայինք, այդ լուրը մեզ ցաւ չէր պատճառեր բնաւ. այլ ուրախութիւն ընդհակառակն, քանի որ հայերու մէկ հրացանին դէմ քիւրտերը ունին 100 հրացան ու աւելին. բայց մենք լաւ գիտենք որ հարուածը դարձեալ հայերու գլխին է որ կ'իջնէ զէնքի հաւաքմամբ, վասնզի քիւրտերու ձեռքին զէնքերը չեն առնուիր երբեք եւ եթէ առնուին ալ հազիւ հարիւրին տասը, ան ալ անպէտ եւ անգործածելի եղածները միայն, կամ մէկ ձեռքով առնուածները միւս ձեռքով ետ պիտի տրուին անոնց՝ ինչպէս եղած է յաճախ. մինչդեռ հայերու քով դանակ մը իսկ չպիտի թողուի այդ պարագային: Եթէ Սահմանադրութիւնը հռչակուելէն ի վեր չատ անգամ չէ յիչեր եւ աւատապետներու կողմէ գծուած հայկական ջարդի ծրագիրները անգործադրելի մնացին՝ գլխաւոր պատճառը հայերու զինուած ըլլալու եւ դիմադրելու գաղափարէն առաջ եկած անհամարձակութիւնն է եղեր: Հայերու ձեռքէն զէնք առնելը՝ զայն քիւրտին պատրաստ որս դարձնել եւ անոր կեանքը կապտել կը նշանակէ: Այս առթիւ ի՞նչ է ձեր խորհուրդը. ինչպէ՞ս վարուելու է ժողովուրդը՝ եթէ մի օր յանկարծ պահանջուին անկէ անձնապաշտպանութեան համար իր մեծ զոհողութեամբ եւ դժուարութեամբ հազիւ ձեռք բերուած քանի մը կտոր զէնքերը:*

Տիրող ցաւալի դրութիւնը՝ յոռի ազդեցութիւն առաջ բերած է հասարակութեան տրամադրութիւններուն վրայ. կազմակերպական գործը լքուած եւ քայքայման դատապարտուած է գրեթէ: Ձեր կողմէն ալ քաջալերութիւններ կը պակսին դժբախտաբար. մեր նամակները անպատասխան կը թողուին. մեզ կը թուի թէ Դաշնակցութիւնը մայրաքաղաքին մէջ ալ նախանձելի վիճակ մը չի ներկայացներ այժմ:

Կովկասահայ բանտարկելոց ի նպաստ մեր ձեռքէն եկածը պիտի ընենք. կը ցաւինք որ մեծ արդիւնք մը չպիտի կրնանք գոյացնել. Արդէն վաղուց հանգանակութեան սկսած են. մօտերս կը ղրկենք մեր հայթայթած գումարը:

Ընկերական բարեւներով
Հ.Յ.Դ. Փրակերթոյի կոմիտէի կողմից
ԼՈՒՍԻԿ

---

*) *Տեղակալի հեռացման համար կը խնդրենք կարելին ընել հոն. եթէ անիկա չարունակէ հոս մնալ, Սլիվանը պիտի աւերէ:*

15.- Մարապա կամ մրիպա՝ հողազուրկ գիւղացի, մշակ:

16.- Որդին:

* *Հոս գիւղեր կան՝ ուր այն աստիճան անապահովութիւն կը տիրէ՝ որ գիւղացիները առանց զէնքի չեն համարձակիր լուծքի երթալ:*

Փաստ. 744-92

Դ 2.– ՀՈՂԱՅԻՆ ՀԱՐՑ ՀԱԶՐՈՅԻ. ԹԻՒԵՐՆ ԱԼ ԿՐՆԱ՞Ք ՀԵՐՔԵԼ

Ներքին գործերու նախարարութեան

Ոչ մէկ բարեխիղճ մտածող պիտի համարձակէր պահանջել, որ անմիջապէս, կամ կարճ ժամանակի մը մէջ քաղաքակրթական բարիքներու հայրենիքը դառնար մի երկիր, որու մէկ ծայրէն միւսը համիտական բռնատիրական խորշակը մահ ու աւեր տարածեց, արիւն ու հրդեհ սփռեց, գաղթ ու ջարդ գոյացուց, բայց եւ ոչ մէկ բարեմիտ խորհող չի կրնար առանց վրդովմունքի նկատել, որ բազմատանջ մեր ժողովուրդի գէթ ապագան ապահովելու եւ անոր յառաջադիմութիւնն ու ստեղծագործող աշխատանքը փութացնելու համար՝ ամենահասարակ ձեռնարկները դեռ կը մնան յուսախաբ երազներ լոկ։

Ընկերաբանական, պետական, գիտական, խղճի ինչ օրէնք կ'ուզէք առէ՛ք, ամէնքն ալ պիտի աղաղակեն, որ զրկուածներու, հարստահարուածներու, մարդկային տարրական իրաւունքներու պաշտպան Սահմանադրութեան ոգիին տրամագծօրէն հակառակ է մի ղրութիւն, մի հասարակարգ, որու ծոցին մէջ անծնունդ մահուան են դատապարտուած Հիմնական օրէնքի ամենապարզ պահանջները, ինչպէս օրինակ, խօսելու, դատի, խղճի ազատութիւնը, կրթութեան, յառաջդիմելու, ֆիզիքական հանգստի երաշխաւորումը, հանրային բարօրութեան, ապահովութեան եւ պետական կազմի չահերուն գերադասումը ոեւէ անհատական, ցեղապետական չահէ մը։

Երեսուն միլիոնանոց օսմանեան քաղաքացիներու կառավարութիւնն իրենց ձեռքն առած պետական մարդիկ, եթէ դժբախտութիւնն ունին յաւիտենապէս անծանօթ մնալու այդ ազգաբնակչութեան կեանքի իրական պահանջներուն, եթէ անոնք յանցանքն ունին այդ կեանքի աղաղակող փաստ-ապացոյցներու առջեւ անտարբեր մնալու, եթէ մանաւանդ անոնք, այդ պետական մարդիկը, ոճիրը կը գործեն դէմ — հակառակ երթալու այդ կեանքի ձերբազատուած յառաջդիմութեան, ապա ուրեմն դարձեալ պէտք է կռել այն արշալոյսը, երբ «սահմանադրական կոճակները» իրաւունք չվիտի ունենան պատասխանատուութենէ ու պատիժէ ազատ պահելու զանոնք։ Եւ ահա թէ ինչպէս բնականօրէն տեղի կ'ունենայ այդ։ Կը խօսինք թուերով ու վստահ ենք, թէ զանոնք հերքելու համար մարդիկ քարէ ուղեղ ունենալու են անպատճառ։

Տիարպեքիրի վիլայէթին ենթակայ Հազրոյի գաւառն այցելեցինք։ Ահա մեր համառօտ ուսումնասիրութեան արդիւնքը։

Հազրոյի դաշտին մէջ կան 60 գիւղեր՝ հայ եւ քիւրտ — վերջինները կը կազմեն մեծամասնութիւն — մօտաւորապէս 15000 բնակիչներով եւ մօտ 80000 քիլէ տարածութեամբ հողերով։

Այդ ամբողջ հողերը հիմա սեփականութիւնն են միայն 2-3 մարդու։ Սուլթան Համիտի սիրական յայտնի ռէաքսիոնէրը Սէյֆէտտին փաշան տարիներու ընթացքին մէջ կարողացած է իւրացնել այդ ամէնը բոլոր այն «օրինաւոր» եւ ապօրինի միջոցներով, որոնք իրաւունք կու տային երէկուան անօթի գաղթականին մի քանի տարուան մէջ անբաւ հարստութիւն եւ անզուգական ազդեցութիւն ձեռք բերել։ Օսմանցիական ականջներն այնքան յոգնած են բիրտ վայրագութեան ու խուժդուժ անիրաւութեան մասին լսելէ, որ բոլորովին կը հրաժարինք այստեղ խօսելէ յիշեալ աւազակապետի եւ իր արբանեակներու գործադրած ու անպատիժօրէն գլուխ հանած սարսափներու, թալանններու, սպանութիւններու, առեւանգութիւններու, բռնի աշխատութիւններու եւայլնի մասին։ Հազրոյի իւրաքանչիւր քարը, իւրաքանչիւր խոտը այդ մասին ահագին բաներ ունին պատմելիք։

Այստեղ մենք կ'առնենք միայն ա՛յնպիսի պարագաներ, որոնց մէջ գողապատիւ փաշան ու իր արժանի ժառանգներ Պէյտրի եւ Խաթիպ պէկերը գրաւած են բոլոր այդ գիւղերը, որպէս թէ օրինական միջոցներով։

Մէջ կը բերենք միայն մի քանի օրինակ, յայտնելով նախապէս, որ մնացած բոլոր գիւղերու վերաբերմամբ կամ նոյն եւ կամ աւելի դաժան սիստեմ է գործադրուած։ Հարկ կա՞յ նախապէս յայտնելու, որ մեզ համար բոլոր քրտաբնակ գիւղերն այցելել ու այդտեղէն թիւեր հաւաքելը բոլորովին անթոյլատրելի է կամ անկարելի է, զանազան պատճառներով, որոնց մէջ ամենաուժեղը պէտք է ընդունիլ պէկական յայտնի գրգռումներն ու թելադրութիւնները, որոնց նպատակն է ստրուկ գիւղացիներն անհաղորդ պահել «կեաւուրի» ամբարիշտ մտքի ծնունդ սահմանադրական ազատութիւններուն։

* * *

Սկսի՛նք։

Հայաբնակ Ագրակ գիւղը կը հաշուէ իբր 35 տուն մօտ 1000 քիլէ հողի տարածութեամբ։ Հիմա ամբողջ գիւղը Խաթիպ պէկի անունին վրայ ֆէրաղ եղած է, ի փոխարէն ... քսան (20) ոսկիի! Հաշուեցէք, ո՛վ կառավարական յարգելի պաշտօնեաներ։ Մէկ քիլէ կ'իյնայ միայն 2 ղրուշի։ Դարձեալ Գ-ֆըճըն գիւղը ունի 25 տուն հայ եւ 10 տուն քիւրտ բնակիչներ։ Ամբողջ գիւղի հողերը, մօտ 900 քիլէ, հիմա Պետրի պէկի եւ Սէյֆէտտին փաշայի անունին ֆէրաղաթ եղած են։

Այո՛. ինչպէս վերը Խաթիպ պէկը — Սէյֆէտտին փաշան հիմա չկայ արդէն — այնպէս ալ Պետրի պէկը այնչափ ալ ապուռ չեն գտնուած, որ օրինական զգեստ չհագցնէին իրենց չահատակութեան։ Մտիկ ըրէք։

Գիւղին բոլոր հողերը կը պատկանին 8 մարդու, այսպէս,

I	*Մկրտչի որդի Շուկոյին կը պատկանէր*	300	*քիլէի հող*
II	*Օվոյէ Քէլէչին կը պատկանէր*	200	*քիլէի հող*
III	*Ղազոյին կը պատկանէր*	100	*քիլէի հող*
IV	*Պօղոսին*	50	» »
V	*Արքոյին*	60	» »
VI	*Աստոյին*	100	» »
VII	*Ադամին*	60	» »
VIII	*Ադոյէ Զէչոյին*	50	» »
	Ընդամէնը	920	» »

Ասոնցմէ առաջինը, այսինքն Շուկոն պարտք ունէր 3000 *ղրշ.*

Երկրորդը այսինքն	*Օվոյէ Քէլէչը պարտք ունէր*		1000	*ղրշ.*
Զորրորդը »	*Պօղոսը*	»	1500	*ղրշ.*
Հինգերորդը »	*Արքոն*	»	1500	»
Վեցերորդը »	*Աստոն*	»	3000	»
Եօթերորդը »	*Ադամը*	»	1200	»
Ութերորդը »	*Ադոյէ Զէչոն*	»	1000	»
	Ամբողջ գիւղը պարտք ունէր		12200	»

Աստուածային ներողութեամբ ընդունինք մի րոպէ, որ 12200 ղրուշի ցորենը, որ գիւղացիներուն տրուած է, հարամ մալ չէ, այդ խեղճերէն յափշտակուած ապրանք չէ։ Տեսնենք, թէ բարի փաշան ի՞նչ «օրինական» միջոցներով գանձած է իր «արդար քրտինքի վաստակ» այդ գումարը։

Ասկէ 4 տարի առաջ Սէյֆէտտին փաշային — ասոր ժառանգական յաջորդն է Պէյտրի պէկը — ծառաները կը բարեհաճին իրենց գինուած ներկայութեամբ պատուել գիւղացիները ու հրամցնել զանոնք... Մուֆարղին։ Մեծի եւ սպառնալիքի գրաւիչ հրապոյրներով չնորհընկալ գիւղացիները կը դիմեն հոն եւ հիւսնի րիզայով Պէյտրի պէկի անունից ֆէրաղաթ կ'ընեն իրենց հողերը։

Արդ անգամ մ'ալ սրբազնագոյն յիմարութեամբ ընդունինք, որ այստեղ ալ տարօրինակ, կամ հակաօրինական ոչինչ չէ պատահած։ Հաշուենք։ 920 քիլէն եթէ կ'արժէ 12000 ղրշ., մէկ քիլէն պիտի արժէ 14 ղրշ.։ Շարունակենք. եթէ ամբողջ Օսմանեան երկիրը ենթադրենք 10 միլիոն քիլէի տեղ, ոեւէ միլիոնատէր իրաւունք պիտի ունենար մեր երկիրը վերցնել փոխան... 2.000.000 օսմ. լիրայի, եթէ նա, իբրեւ ճէօմլէրտ[17] մէկը, Սէյֆէտտին փաշայէն քիլէ գլուխ 6 ղրշ. ալ աւելի վճարէր։

Դեռ անցնինք. Տէրսիլ գիւղն ունի 35 տուն հայ եւ 10 տուն քիւրտ։ Ամբողջ գիւղի հողերը կը հաշուեն մօտ 950 քիլէի տեղ, ասոնք ամբողջը գրաւուած են 5000 ղրշ.ի փոխարէն։ — Դարձեալ անպիտան հաշիւ — քիլէն կ'իյնայ մօտ ... 5 ղրշ.։ Դեռ չարունակե՞նք։ Բայց միշտ միեւնոյնն է։

Այսպէս եւ մանաւանդ քրդերու մէջ, ասոնցմէ շատ աւելի դաժան պայմաններով գրաւած եւ տարիներէ ի վեր շահագործուած են 55 գիւղերու հողերը։

* * *

Եզրակացութի՛ւն։— Հազրոյի պէկերը ոճրագործ աւազակներ են, որոնք տարիներ շարունակ — ճիշդ Սուլթան Համիտին նման — հիմնայատակ կործանած են պետութեան մէկ մասին բարօրութեան ու յառաջդիմութեան հիմքերը։

Եզրակացութի՛ւն։— Հազրոյի «միր»երը պետական օրէնքը խաբողներ են, ուրեմն եւ պետական դաւաճաններ։

Եզրակացութի՛ւն։— Հազրոյի պէկերը երկար տարիներու շահագործումին ու անիրաւօրէն թէսարրուֆ ըրած հողերու բոլոր արդիւնքը պարտական են գիւղացիներուն։

Եզրակացութի՛ւն։— Հազրոյի պէկերու ամբողջ անցեալ եւ ներկայ հարստութիւններու միակ իրաւացի եւ օրինական տէրը դարձեալ բոլոր գիւղացիներն են։

* * *

Դիմենք դարձեալ թիւերուն։ Իւրաքանչիւր գիւղի մէջ, միջին հաշուով մենք ընդունինք 10 լուծ, որոնց կէսը պէկերուն, իսկ միւս կէսը գիւղացիներուն։ 55 գիւղերու մէջ մենք կ'ունենանք ուրեմն ընդամէնը 550 լուծ,

Ծանօթ.- Վիճակագրական ճշմարիտ թիւեր չեն ասոնք. արդէն բոլորովին անհեթեթութիւն է սպասել այդ, քանի որ կառավարական տեսակէտով իսկ – կարծես – վիճակագրութիւնը կ'ընդունուի կամ աւելորդ, կամ – թերեւս – վնասակար մի գործ։

17.- Առատածեռն։

որոնց 225ը պէկերուն, իսկ 225ը գիւղացիներուն։ Արդ, իւրաքանչիւր սեփական լուծ 30 լիտրա չահ կը բերէ, որով 250x30= 7500 լիտրա զուտ չահ ունին պէկերը միայն իրենց լուծերէն։ Մնացած 250 լուծը (գիւղացիներուն) կը բերեն 5000 լիտրա, պէկերուն՝ իսկ միայն 5000 լիտրա բոլոր գիւղացիներուն։ Միացնենք, երկու պէկերն ուրեմն կը ստանան ընդամէնը 12500 օսմ. լիտրա զուտ չահ, իսկ 15000 գիւղացիներն ամբողջը միասին կը ստանան 5000 լիտրա, որով իւրաքանչիւր գիւղացիին կ'իյնայ 33 դրչ.ի ցորեն։ Այսպէս են թիւերը։

Բայց դեռ չատ բան կայ։ Պէկերու ձեռքն են գիւղի արդիւնաբերութեան միւս աղբիւրներն ալ։ Ջաղացներէն, մատուռակներէն (ոռոգող ջրերը), բրինձէ ու ծխախոտէն տարեկան միջին հաշուով — իւրաքանչիւր գիւղի մէջ — 100 լիտրա զուտ չահ ունին։ 60 գիւղերու մէջ ուրեմն 6000 լիտրա։ Իւղեղէնէ ու բրղեղէնէ ալ — իւրաքանչիւր գիւղի մէջ — պէկերն ունին մօտաւորապէս 56 լիտրայի չահ, իսկ 60 գիւղերու մէջ այդ կ'ընէ 3000 օսմ. լիտրա։ Աւելցնենք այդ՝ ցորենէն, ստացած զուտ չահի վրայ 12500+6000+3000= 21500 լիտրա օսմ. զուտ չահ ունին պէկերը, եթէ մոռնանք այն դժոխային պայմանները, որոնցմով աշարի, սէլէֆի, ևեճմի, կաշառքի եւ զանազան հազարումէկ տեսակ աճպարարութիւններու ճեւին տակ կը թալչեն անպաշտպան գիւղացիներու անմռունչ հօտը։

Այս հսկայական գումարին հետ բաղդատենք այդ բոլոր հարստութիւնները իր քրտնաջան բազուկներով արտադրող գիւղացուն ինկած բաժինը։ Մենք աւելի վարը պիտի մանրամասնենք թիւերը համաձայն երեք աստիճանի գիւղական ընտանիքներու, հարուստ, միջակ ու աղքատ։ Բայց առայժմ չարունակենք յառաջ տանիլ մեր քննութիւնը համաձայն ընդհանուր ազգաբնակչութեան միջինին։

Վերը տեսանք, որ 15000 մարդուն վարուցանքը կը բերէր տարեկան 5000 լիտրա։ բացի այդ, գիւղացին ունի ապրուստի այլեւայլ միջոցներ ալ։ արհեստէ (ջուլհակ) եւ օրավարձով աշխատանքէ մի գիւղ կը ստանայ տարեկան միջին հաշուով 20 լիտրա, ի փոխարէն չարաչար յոգնութեան։ 60 գիւղը միասին կը վաստկին ուրեմն 1200 լիտրա ալ։ բուրդէն եւ իւղեղէնէն ալ միջին հաշուով** իւրաքանչիւր գիւղի ստացած բարիքներու արժէքը կ'ընէ 50 լիտրա, որով 60x50=3000։ միացնենք այս գումարները։ 5000+1200+3000+2800=12000։ վերջին 2800ը մենք դրած ենք ի դիմաց այն վաստակին, որ գիւղացիները կրնան ունենալ գիւղէն դուրս, քաղաքներու մէջ եւ զանազան միջոցներով, որոնք չինկան վերը յիշուածներու չարքին մէջ։*

Այսպէս ուրեմն 15000 հոգի տարեկան կը ստանան 12000 լիտրա օսմանեան։ իւրաքանչիւրին պէտք է իյնայ, ուրեմն, տարեկան միայն 80 դրուշ ապրուստի դրամ։

Եզրակացութիւն։— Երկու պէկական ընտանիք հիմա մօտ 2 անգամ աւելի շատ կ'օգտուի երկրի արդիւնաբերութենէն, քան տասնիհնգ հազար օսմանցին միասին առած եւ այն ալ այնպիսի ժամանակ, երբ այդ երկու պէկերու ընտանիքները վաւաշոտութենէ զատ ուրիշ ոչինչով չեն յոգնիր, այն ինչ այդ 15000 հոգին գիշեր ցորեկ, ամառ ձմեռ, անասունի մը չարչարանքով արիւն քրտինք կը թափեն։

Եզրակացութիւն։— Երկրի հարստութիւնը կը փճանայ պէկերու քէօշքերու մէջ, իսկ բուն ժողովուրդի նկուղանման խրճիթներուն մէջ քաղաքակրթական ոեւէ բարիք մուտք չի կրնար գործել։

Եզրակացութիւն։— Երկիրը կը մնայ բարբարոսութեան, հաղորդակցութեան միջոցները՝ անդրջրհեղեղեան դրութեան եւ կրթական-բարոյական հիմնարկութիւնները յաւիտենական անգործութեան մէջ։

Եզրակացութիւն։— Սահմանադրութեան ու մարդկային իրաւունքի, ժողովրդականութեան ամենահասարակ գաղափարները կամ գոյութիւն չեն ունենար կամ կը լինին իբրեւ... կոպիտ հեգնութիւն։

* * *

Լսած ենք, որ կ'ըսեն, թէ երկրի մը ժողովուրդը, որքան հարուստ է, որքան նա տնտեսապէս ապահով է, որքան նա կարող է բաւարարութիւն տալ իր նիւթական-մտաւորական պահանջներուն, այդքան այդ երկիրը զօրաւոր է ու կենսունակ։ Լսած ենք եւ գլուխնիս գնաց լսելով, որ մեր ժողովուրդը գավմը նեծիպ է, ազնիւ ազգ, օժտուած աշխատանքի օրհնեալ մղումներով ու այլ բարի ճիրքերով։

Դեռ շատ բաներ ալ կը լսենք, բայց անգամ մ'ալ թիւերուն ձայնը լսենք։

Շանլի Օսմանցի է հազրոցի մի ընտանիք, որ իբրեւ տեղին հարուստը 35-40 քիլէ արմտիք միայն կը ստանայ ամրան վերջը կալին մէջ՝ անցնող ձմրան, գարնան ու ամրան տաժանակիր յոգնութիւններէն վերջ։ Տեսնենք ինչ կը լինի այդ։ Ենթադրենք 40 քիլէ։ Ասոր 5 քիլէն իբրեւ աշար (8էն մէկը կ'առնեն հիմա) կ'առնէ աշարճին։ Մէկ քիլէն կ'առնէ չահնան ու միւսը պէկի սուլ պաշին, կը մնայ 33։ Քանի որ հողերը պէկինն են եւ գիւղացին կիսրարով աշխատած է ուրեմն իրեն կը մնայ 16½ քիլէ։ Գիւղացին այնչափ յոգնելէ վերջ իր ստացած այդ 16½ քիլէն արդեօք ինչպէս կը գործածէ։ Լսենք. 40 քիլէ

ստացող գիւղացի մը կը բռնէ երկու մշակներ — րէնճպէկը — որոնք գիւղական դասակարգի ամէնէն աւելի չքաւորներն են — գիւղական վարծու բանուորներ, պրոլետար։ Իւրաքանչիւրի վարձքը ամբողջ տարուան համար 5 քիլէ ցորեն (2½ քիլէ ձմեռը եւ 2½ քիլէ ամառը)։ Երկու րէնճպէրին, ուրեմն, կը տրուի 10 քիլէ։ Մնաց 6 քիլէ։ 1 քիլէ արօրի կը տրուի, 1 քիլէն ծախք կը լինի եզներու, տաւարին վրայ, 1 քիլէն ծախք կը լինի դարձեալ րէնճպէրներուն վրայ, 1 քիլէն ալ... տէրտէրները կը ստանան։ Հաշուեցէ՛ք գիւղացուն մնաց 2 քիլէ ցորեն, թէեւ մեր հանդիպած 100 գիւղացու 99ը կը պատմէին. «պարոն, Տէրը վկայ, որ աշուն մենք տուն կը դառնանք... «եղանը մեր փչճին» (Հոսելին ուսին)։

Այո, հողի մարտիրոսները ամբողջ տարուան չարչարանքներէ վերջ ձեռնունայն տուն կը վերադառնան իրենց ձագուկներուն լացն ու կոծովը մխիթարուելու։

Նորէն կը սկսի կախարդական շրջանակը, ուտելու հացը գիւղացին կը յաջողի աղաչանքով պարտք առնել, հին ցորենի մէկ քիլէի=16 էօլչէկի փոխարէն կալին ժամանակ 20 էօլչէկ վճարելու պայմանով — 6-7 ամիս միջոցի մը համար % 25 տոկոս —։

Ա՛յս հարուստ ընտանիքն էր։ Միջին ընտանիքը 20-25 քիլէ եւ աղքատը՝ 10-15 քիլէ արդիւնաբերողներն են. Արդիւնքի բաշխումը կը կատարուի վերջինի համեմատութեամբ։

Համեմատաբար բախտաւոր են — ո՛վ հեգնոտ ողբերգութիւն — րէնճպէրները, վարծու բանուոր գիւղացիները։

Այստեղ ամէն ինչ դարձեալ դիտուած է վարդագոյն, նոյնիսկ Օսմանցիականը գերազանցող լաւատեսութեամբ. նկատի առնուած չեն երբեք կարկուտն եւ բնութեան այլ եւ այլ պատահարները, հիւանդութիւնները, որոնք այնքան ուժեղ պատուհասներ են գիտութեան նոյնիսկ ադամական միջոցներէն զուրկ գիւղացիներուն համար։

Եզրակացութիւն։— Ջքաւորութեան անտանելի լուծին տակ, բազմահազար գիւղացիներ ճորտ եւ ստրուկ են դեռ այսօր ալ, Սահմանադրութեան հռչակումէն ի վեր։

Եզրակացութիւն։— Ջքաւոր եւ սովի սարսափներուն միշտ ենթակայ գիւղացիներու, մտաւորական, քաղաքական եւ այլ պահանջները կը մնան չատ ստորին աստիճաններու վրայ։

Եզրակացութիւն։— Պետութեան մէջ երկրորդ զօրաւոր պետութեան մը կրկնակի լուծին տակ ինկած գիւղացիներու համար «չանլի օսմանցի», «հիւրրիյէթ», «ատալէթ»[18] եւ այլ «սահմանադրական կեղծիքները» միայն մտրակներ են, բայց ոսկեթել բանուած մտրակներ։

18.- Շանլի օսմանցի՝ փառաւոր, պանծալի օսմանցի։ Հիւրրիյէթ՝ ազատութիւն, ատալէթ՝ արդարութիւն։

Եզրակացութիւն։— Օսմանեան սահմանադրական կառավարութիւնը պարտաւոր է այս խայտառակ, անպատիւ եւ բարբարոս դրութեան վերջ տալ։

* * *

Ի մօրէ պէկ ծնելու բախտը չունեցող մը, երբ պատըուտած կապերտ մը, կամ կարկտնած փալթօ մը, կամ ծակծկած պղինձ մը տանի ուրիշի մը տնէն, կառավարութիւնը զայն իբր գող 1-3 տարի բանտարկութեան կը դատապարտէ։ եթէ նա երկրորդ անգամ կրկնէ, պատիժը կը սաստկանայ։ եթէ նա գողութեան ժամանակ նաեւ վիրաւորած կամ սպաննած է մէկը, արդէն կը դատապարտուի տաժանակիր աշխատանքի, բերդարգելութեան եւ մինչեւ իսկ մահուան։

Այս ամէնը խիստ ու արագ կերպով կը գործադրուին, եթէ դատախազը, վնասուողը, մասնաւոր անհատ մ'է, պարզ քաղաքացի մը։

Թերեւս կարելի է մտածել, թէ եթէ վնասուողը համայնք մը, հանրութիւն մը, պետութիւն մը լինի, այն ժամանակ պատիժը կը սաստկանայ, դատը կը խստանայ եւ վճիռը կը լինի բոլորովին անողոք ու անգութ։

Այո՛, կարելի է այդպէս մտածել, կարելի է եւ պէտք է այդպէս մտածել հիմնուած պետական, խղճի, տրամաբանական օրէնքներու վրայ։ Բայց նայինք թիւերն ի՞նչ մտածել կու տան։

Տարիներ չարունակ պէկ մը — իբրեւ իր չրջանի միակ գերիչխանը — իւրացուցեր — տեսէ՛ք պէկերու համար չենք ըսեր գողեր — է պետութեան տուրքերը։ Գիւղի մը մէջ կայ 300 ոչխար, բայց պէկը արձանագրել տըւած է միայն 30 հատ. անդին 270 հատի դրամը ինք առած է։ Հաշուե՞նք դարձեալ։ Ըստ աղնամի օրէնքի այդ գիւղը պիտի տար 300x4=1200 =դրուշ։ Բայց տուած է միայն 120, թող ըլլայ 200 դրուշ։ Մնացած 1000 դրուշէն զրկուած է եղեր պետական գանձարանը։ Լաւ. մէկ գիւղի մէջ պետութեան գանձէն պէկը յափշտակած է 1000 դրուշ. 60 գիւղէն կ'ընէ 60x1000=60000. եթէ ենթադրենք, թէ միայն 20 տարի է, որ այս պետական թալանը կը լինի, կ'ունենանք ուրեմն 20x60000=1.200.000 =դրուշ։*

Այսպէս, ուրեմն, 20 տարուան ընթացքին մէջ պետութեան գանձարանը վնասուած է մօտ 12,000 լիրա աղնամի տուրքէն պէկի ձեռքով։ Հաշուեցէ՛ք. 50 լիրա գողցող մը կը դատապարտուի 1 տարուան բանտի, 10.000 լիրայի գողը պէտք է դատապարտուի 10.000:50=200 տարուան։ Եւ քանի որ ոչ թէ 200 տարի, այլ նոյնիսկ 200 ակնթարթի չափ կառավարութեան խստութեան ենթարկուած չեն եղեր Հազրոյի պէկերը, եւ որովհետեւ

*) *Աղնամը ոչխար գլուխ 4 դրուշի կը հաշուի։*

*) *Մէկ մարդու օրավարձը կ'իյնայ միջին հաշուով 2 դրչ.էն 100 փր. աշխատանքի ժամերը հաշուելով միջին թուով 12։ Այստեղ բոլորովին աւելորդ է արդէն երեւակայել բանուորական հանգստի ժամերը։*

*\) *Միջին հաշիւները հանուած են իրական թիւերու վրայէն, որ աւելորդ համարեցինք մանրամասնութեամբ մէջ բերել։*

10.000 լիրա կառավարութեան գանձէն յափշտակողները դեռ այսօր նոյնիսկ կ'արժանանան կառավարական լուիճներու, իհսաններու, ժպիտներու, ուրեմն պէտք է ընդունիլ, թէ մոլորութիւն է կարծել, թէ մեծ գումարներ իւրացնելը գողութիւն է: *Այդ, թերեւս, մի առաքինութիւն է, որ արժանի է... քաջալերութեան!...*

Ծիչե՞նք հոս աշարը: Թղթատեցէք կառավարութեան էվրաֆներ, եւ պիտի տեսնէք, թէ իւրաքանչիւր պէկ միայն մէկ աշարէն *միջին հաշուով տարեկան* 3000 *ղրուշ յափշտակած է կառավարութեան իրաւունքէն:*

Այսպէս նախասահմանադրական շրջանին մէջ միայն 2300 *ղրուշի առնուած* աշարը[19] *այս մէկ երկու տարուան մէջ բարձրացեր է* 10-15000*ի նոյնիսկ* 20000*ի եւայլն:*

Մօտաւոր հաշուով — միշտ ներողամտութեամբ վարուելով դէպի «ազնուական միրը» — տեսնենք կառավարութեան գանձարանէն որչափ գումարներ առնուած են պէկերու ձեռքով, Հազրոյի մէջ, աշարէն:

Իւրաքանչիւր գիւղի աշարէն տարեկան 3000 *ղրուշ եթէ գողցուի,* 60 *գիւղէն գողցուած կ'ըլլայ,* 60x3000=180.000 *ղրուշ: Պէկի վսեմապատիւ խաթեր համար այդ ընդունինք միայն* 150.000: *Արդ, եթէ մէկ տարուան մէջ մի պէկ կառավարութեան աշարէն կը գողնայ* 150.000 *ղրուշ, քան տարուան մէջ գողցած պիտի լինի* 20 *անգամ աւելի շատ,* 20x150.000=3.000.000 *ղրուշ:*

Կ'ուզէ՛ք իմանալ, թէ 100 *լիրա գողցող մը եթէ կը դատապարտուի մէկ տարուան բանտարկութեան,* 3.000.000 *ղրչ. այսինքն* 30.000 *լիրա գողցող մը քանի՞ տարուան պիտի դատապարտուի:*

Հարկ չկար մեզ ծանօթ թուաբանութեան դիմելու. քանի որ կառավարական թուաբանութեամբ լուծուած խնդիր մ'է այդ: Պատասխանը հետեւեալն է: Մեծ գումարները *իւրացնելը գողութիւն չէ, պատիժը փոքր գողութիւններուն համար է:*

Հարկ կա՛յ հոս յիշել այն հազարաւոր լիրաները, որոնք «եօլ փարասի»ի անունով գանձուած են ժողովուրդէն եւ, որոնք — թերեւս պատահմամբ — սահեր գնացեր են... պէկերու տունը: Ճամբաներ չա՛տ, պայմանով, որ մինչեւ ծունկերդ ու քիչ մ'ալ աւելի ցեխին ու փոշիին մէջ թաղուիս: Գետերու վրայ կամո՞ւրջ. ինչ հա՛րկ, էֆէնտիմ. թող մարդիկ բոպիկնան ու անցնին, չկրցողներն ալ թող ջրին հետ դէպի վար երթան, տարւան մէջ մէկ քանի հոգի ալ թող պետութեան ղուրբան լինին:

Դեռ երկարե՞նք չարքը այն յափշտակութիւններուն, որոնցմով պէկերը կանոնաւորաբար թալլած են պետութեան գանձարանը ու *սնանկացուցած զայն: Դեռ չարունակե՞նք յիշել այն դրամական ու բարոյական վնասները, որոնք պէկերու ձեռքով հասցուած են պետութեան, դեռ թուե՞նք այն ոճիրներն ու մարդասպանութիւնները — այս վերջինները կը կազմեն մի անծայր շղթայ — որոնցմով* տարիներ շարունակ *ամայացուցած ու անապատի վերածած են ահագին գաւառներ — բայց այդ կը լինի* անհատնում *աշխատանք,* անվերջ *գործ:*

Եզրակացնե՞նք հիմա:

I. Կառավարութեան պարտքն ու իրաւունքն է միանգամայն հաշիւ պահանջել պետութեան գանձարանը կողոպտած այդ արհեստաւոր գողերէն:

II. Կառավարութեան իրաւունքն ու պարտականութիւնն է միանգամայն յարքունիս գրաւել պէկերու պետութեան գանձարանէն գողցած ու դիզած անբաւ հարստութիւնները:

III. *Եւ ամենակարեւոր է սա: Կառավարութեան,* Սահմանադրական կառավարութեան *առաջին պարտականութիւնն է վերջ տալ պետական կազմակերպուած ու ալ արհեստ եղած աւազակութիւններուն — հեռացնելով — աքսորելով, մինչեւ իսկ* ոչնչացնելով *զանոնք, որոնք իրենց տարիներու չարագործութեամբ* վաղուց արժանացած են ամենաանգութ պատիժին:

* * *

Կը տեսնուի, թէ դատողութիւններու, հաւաքաբանութիւններու, տրամաբանութիւններու փոխան այստեղ կերարկուած են թիւեր միայն եւ այս միայն ա՛յն պատճառով, որ թիւերու դատողութիւնն ու տրամաբանութիւնը շատ պարզ, ճշմարիտ ու, ա՛յդ իսկ հանգամանքով, անառարկելի են: Թիւերու դիմաց պէտք է լուեն «պաշտօնական հերքումները», «դիւանագիտական դարձուածքները», «ըէսմի քաշքշուքները»...:

Մարսափով միայն կը պնդենք, որ թիւերու այս նզովուած սպանդանոցը միայն Հազրոյին յատուկ չէ, նա կը գրաւէ աւելի լայն սահմաններ, նա կը տարածուի Անատոլուի արեւելեան բարձրաւանդակի մէկ ծայրէն միւսը:

Պէկական-Ֆէոդալական հասարակակարգը *իր* անցեալի *աւերներով, իր* ներկայի *խստաչունչ սարսափներով եւ իր* ապագայի *աղէտաւոր արհաւիրքներով պէտք է — իրաւամբ — արժանանայ չինարար, յառաջդիմասէր աշխատաւորութեան, հետեւաբար եւ ընդհանուր պետութեան շահերը պաշտպանելու համար կեանքի կոչուած կառավարութեան* անմիջական ու կտրուկ *խստութիւններուն:*

Միայն պէկական կարգերու վերացումով ու հողային ընդարձակ տարածութիւնները գիւղացիներուն վերադարձընելով *է, որ կարելի պիտի լինի ինչպէս Հազրոյի այնպէս եւ վիճակակից բոլոր գաւառներուն մէջ հիմնել սահմանադրութիւնը, զօրացնել իրաւունքն ու ազատութիւնը, յառաջ տանիլ եւ բազմացնել տնտեսութիւնը, արդիւնաբերութիւնը, հարստութիւնը, գարկ տալ*

19.- Բերքի տասաներորդ տուրք:

կրթական հիմնարկութիւններուն եւ ասոնց բոլորովին — իբրեւ անխուսափելի արդիւնք — ճոխացնել կառավարական պիւտճէն, գոյացնել օսմանեան ուժեղ պետութիւնը:

Ճորտ քաղաքացիներով բնակուած երկիրները քաներորդ դարուն մէջ գոյութեան իրաւունք չունին, ստրուկ գիւղացիներով լեցուն երկրագործ պետութիւն մը սահմանադրական օրէնքներու մասին խօսելու իրաւունք չունի:

Գիւղացին մինչեւ ապահով չլինի իր վաստակին, իր աշխատանքին համար, անկարելի է, որ նա իր ճգտումները հաշտեցնէ կառավարութեան հրամաններուն, հրահանգներուն ու քաղաքականութեան հետ:

Պէտք չէ թոյլ տալ, աւելի ճիշդ պէտք չէ ստիպել, որ հացի ազատութիւնը *փնտռող բայց չգտնող գիւղացիական բանակները ոտքի կանգնին արիւն ու ապստամբութիւն տարածելու համար. խելացութիւն չէ բռնադատել, որ* գիւղացիական, հողային *չարժումներ բռնկին հանգստութեան, խաղաղութեան կարօտ գաւառներու մէկ ծայրէն մինչեւ միւսը, կամ, որ նոյնն է, անյատակ թշուառութեան մէջ մեռնին՝ մեռցնելով իրենց հետ պետութիւնն ալ:*

Ցաճախ կը տեսնենք «Մամլոյ տեսչութեան» հերքումներն *«Ազատամարտ»ին ուղղուած: Ճշմարիտ հայրենասէր օսմանցին՝ զանազան միջոցներով իրականութիւնը վարագուրել ձգտող, այլ կերպ մեկնութիւններ տուողը չէ, ապահովաբար:*

Եւ որպէսզի կառավարութիւնը «հերքումի» իր տենդոտ հակումին բաւարարութիւն տալու համար չատ ժամանակ չվատնէ — քանի որ պէտք է գնահատել այս թանկագին ժամերն իսկ — մենք խօսեցանք թիւերով, որոնց առջէ պէտք է միայն խոնարհիլ:

ՖԷՐԻՏ ՃԵՄԻԼ

Առոր պատճէնը արդէն ղրկուած է «Ազատամարտ»ին եւ հրատարակուած կրճատումներով:

Փաստ. 744-93

Դ 3.– ՅՈՒՑԱԿ
ՍԼԻՎԱՆԻ ԵՒ ՊՇԵՐԻԿԻ ԲՌՆԱՏԻՐՈՒԱԾ ԿԱԼՈՒԱԾՈՑ

Սլիվանի շրջան

Գիւղի անուն	բուն կալուածատէր	բռնատէր	գրաւուած կալուածներ	
			վարելահող	այլեւայլ կալուածներ
Ֆարղին	տեղացի հայեր	Սատըգ եւ Մահրան պէյ (եղբարք)	4 տէօնիւմ	1 պարտէզ
Ֆարղին	հասարակութիւն եւ քանի մը հայեր	Հաճի Սատուն աղա	2 տէօնիւմ	գերեզմանատան կէսը եւ ½ տուն
»	Ղազար Իպրոյեան	Սլէման եւ Հիւսէյն Չաուշք		պարտէզի մը ¼ մասը եւ տան շէնքի մը գետին
»	հայ հասարակութիւն	Հէմզա Քեհեա		աւերակ եկեղեցի մը
Պամայտան	Յակոբ Ափէեան	Իպրահիմ աղա	160 տէօնիւմ	
Ղանիճան	տեղացի քանի մը հայեր	Սատըգ եւ Մահրան պէյ	106 »	
»	»	Շէյխ Հալիմ եւ Իպրայիմ	64 »	
»	»	Էօմէր եւ Շէյխ Մուհէմմէտ	96 »	
Թըրպըսբի	տեղացի հայեր	Հաճի Սատուն աղա	1000 »	1 տուն եւ 1 թթաստան
Կունտէռալօ	գիւղացի 4 հայ ընտանիքներ	»	1250 »	
Խօշավա	Գրգօ Պղտէեան	Սատըգ եւ Մահրան պէկ	10 »	
Հելիճ	գիւղացի 9 հայ ընտանիքներ	Հաճի Սատուն աղա	340 »	
Ալիպանկի	գիւղացի 3 հայ ընտանիքներ	»	420 »	
Սալըգան	Արգէ եւ Ռուշշօ	Հաճի Րաշիտ աղա	120 »	
»	գիւղացի 2 հայ ընտանիքներ	Սատըգ եւ Մահրան պէյ	345 »	1 տուն
Աւանաք	տեղացի հայեր	գիւղացի քիւրտեր	750 »	
Հիւսէյնա	Մըկրօ Մանոյեան	Հաճի Աւտըլլա եւ ֆագի Սլէման	40 »	
»	Սարգիս եւ Առաքել	Հաճի Րաշիտ աղա	580 »	
Ասլօ	գիւղացի 13 հայ ընտանիք	Տիարպեքիրցի Մուսթաֆա պէյ	1800 »	8 տուն եւ 8 պարտէզ
Էօմէրա	տեղացի քիւրտեր	Գամըշլուցի շէյխ Շէմսէտտին	150 »	
Հաճըգա	տեղացի քիւրտեր	Գամըշլուցի Սէյֆէթուլահ	850 տէօնիւմ	

Շէտալ	տեղացի հայեր	Հաճի Րաշիտ աղա		9 պարտէզ
Հալտա	Անդրէաս Մելիքեան	Իպրայիմէ Էօմէր		1 պարտէզ
»	Արթին Սարգիսեան	Ամէ եւ հաճի Իպրահիմ		1 »
Պաշգա	տեղացի հայեր	Հաճի Րաշիտ աղա	48 տէօնիւմ	
»	»	Շէվլէրանցի Մահմատէ Ահմօ	20 »	
»	»	Չիչըքանցի Րազօէ Ալօ	10 »	
»	»	Պէզուանցի շէյխ Հիւսէյին	48 »	
»	»	Պրօէ շէյխ Սլէման		1 այգի
»	»	Րազչօէ Ալօ	12 »	
»	»	Սատըգ պէյ	25 »	
»	»	պատըգանցի Աւտօէ Եուսուֆ	50 »	
Ֆէրան	»	Տիարպեքիրցի Գազազեանք	2600 »	
Սլօգ	»	» »	480 »	
Աքշա	»	Խոճա Դաւիթ	570 »	
»	»	Քիւրտ Ճըհօ	15 »	
Պաշըմք	Այօ Պետրոսեան	Ֆեյեաթէ Հիւսէյն		1 այգի
»	Խաչօ Թորոյեան եւ Սարգիս	Օսմանէ պապիկ	2 »	
»	Հօնէ Աւոյեան	Մէհմէտէ Պէլլէ		1 այգի
»	Թումօ	Մօլլա Ֆէթհի քիւրտ ընտանիք	40 »	
Զօթէ	տեղացի հայեր	Իպրայիմէ Ագուպ	130 »	
Տասընա	Յակոբ Մ. Մուրատեան	Հաճի Միրզօ	80 »	
Գարաալիա	Խաչօ Հըթոյեան	Հաճի Սաատուն աղա	300 »	
Չըռըք	տեղացի հայեր	Խաթունա Խաթօ	120 »	1 թթաստան 1 տուն 1 այգի
»	»	Հաճի Րաշիտ աղա	40 »	1 պարտէզ
Մերալիան	գիւղացի 6 հայ ընտանիք	»	1000 »	1 պարտէզ
Քէլլէ	գիւղացի քիւրտեր	Մահմատէ Մահմատ աղա	78 »	
			13753 տէօնիւմ	

Պշերիկի շրջան

Գիւղի անուն	բուն կալուածատէր	բռնատէր	գրաւուած կալուածներ	
			վարելահող	այլեւայլ կալուածներ
Պահըզրըգ	Րաճօ Եկոյեան եւ ժառանգորդք (հայ)	Հասսօէ Իպրայիմ	800 տէօնիւմ	
Գանիրաւալ	Շամօ եւ Մուրատ Սարգիսեան	»	200 »	
Պլէյտէր	գիւղացի հայերէ եւ քիւրտերէ	»	390	1 կալ. 1 տուն
Քօրղք	» »	Հաճի շէյխ Մուս	800 »	
Թըլմարճ	գիւղացի հայերէ	»	746 »	6 տուն
»	»	Քիւրտ Մոլլան		1 տուն 1 պարտէզ
Հալգամի Շահնատէրք Ազըգ Թըլչօգ	Իսա Մկրոյեան	Հաճի Ալի, Միրզայէ Իսա Զազա Օղլի՝ Սայիտ աղա Հաճի Ճըրճիս եւ Եուսոսֆ	1500 »	
			4436 տէօնիւմ	

Յանօթութիւն

Ներկայ ցուցակը չատ թերի է տակաւին. թէ՛ Սլիվանի եւ թէ Պշերիկի մէջ դեռ կան չատ մը հայ եւ քիւրտ գիւղեր, զոր աղաներ եւ պէյեր գրաւած են ամբողջովին կամ մասամբ. սակայն դիւրութիւն չունեցանք ցարդ այդ տեղերէն ստոյգ տեղեկութիւններ ստանալ եւ ցուցակագրել։

Ցուցակէս բոլորովին դուրս կը մնայ Հազրոյի շրջանը՝ որ Սլիվան գաւառակին մաս կը կազմէ. այդ շրջանին մէջ՝ ինչպէս ժամանակին հրատարակուեցան Ազատամարտի մէջ ընկեր Ճէմիլի[3] կողմէ՝ Հազրոյի պէյերը գրաւած են 60 գիւղերու (մեծ մասամբ քիւրտ) ամբողջ հողերը։ Աւելորդ է ըսել թէ միայն այդ գիւղերը կ'արժեն 60,000 ոսկի, գումար մը՝ որով գոցել կ'ուզուէր Անատոլուի հողային վէճը։

Լրագիրներէն իմացանք թէ հողային խնդրոյ համար Պոլիսէն քննիչներ ղրկուած են Անատոլու. այդ քննիչներու չուքն անգամ չերեւցաւ այս կողմերը։

Հ.Ց.Դ. ՓՐԱԿԵՐԹՈՑԻ ԿՈՄԻՏԷ

ԿԱԶՄԱԿԵՐՊԱԿԱՆ ՇՐՋԱՆՆԵՐ

ԳԼՈՒԽ XI

ԼԵՌՆԱՎԱՅՐ – ԿԻԼԻԿԻԱ

Հ.Յ.Դ. Լեռնավայրի կազմակերպութիւնը կ'ընդգրկէր ընդարձակ տարածութիւն մը,– Կիլիկիան՝ յարակից շրջաններով, Սուրիան եւ Լիբանանը: Ատանայի կոտորածները, սակայն, մահացու հարուած հասցուցած էին եւ Կիլիկիան կը մնար նոր սարսափներու սպառնալիքին տակ: Կուսակցական գետնի վրայ եւս վերակազմակերպութեան գործը, հակառակ հոն առաքուած շարք մը գործիչներու ջանքերուն, ժամանակի կը կարօտէր արդիւնաւորուելու համար: Այս իրողութեան ապացոյց էր բացակայութիւնը կարգ մը կարեւոր կազմերու 1910 թ. Յուլիսին գումարուած Կառափնատի Շրջ. ժողովէն,– Ատանա, Մարաշ, Զէյթուն, Չոր Մարզուան, Մերսին, Իսկենտերուն: Ոմանց կողմէ արդէն ժողովին եւ անոր ընտրած «իրաւասու մարմնին» օրինականութիւնն ալ խնդրոյ առարկայ պիտի ըլլար: «Կառափնատ» անունին (որ միայն յաջորդ քանի մը տարիներուն գործածական պիտի ըլլար) կը հանդիպինք առաջին անգամ: Երեւի Հալէպի համար է, ուր գումարուած էր ժողովը:

Շրջ. ժողովին մասնակից կոմիտէութիւնները յիշատակուած են ծածկանուններով (ոմանք նոր). այսպէս՝

Հողաբլուրը	**Այնթապի շրջանն է**
Հովիկը	**Այնթապ քաղաքը**
Լիմը	**Դամասկոս (ուսանողներէ բաղկացած)**
Ծոցը	**Պէյրութ**
Լեռը	**Հալէպ**
Մուսա լեռը	**Սուէտիոյ շրջան**
Արծուաբերդը	**Զէյթուն**

Բացի Կառափնատի Շրջ. ժողովի արձանագրութենէն, որ թղթածրարի գլխաւոր փաստաթուղթն է (ձեռագիր 16 էջ), նկատի առած ենք նաեւ կարգ մը գործիչներու նամակները ուղղուած Պոլիս՝ Արեւմտեան Բիւրոյին:

Փաստ. 954-58

Ա 1.– Հ.Յ.Դ. ԿԱՌԱՓՆԱՏԻ ՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ԺՈՂՈՎ

Գումարուած 1910 Յուլիս 5/18, ի Լեռ

ՆԻՍՏ Ա.

Յուլիս 5 ժամը 3-7 (ը[ստ] թ[ուրքականի])

Հ.Յ.Դ. Կառափնատի Շրջանային ժողովի Ա. նիստին ներկայ եղան հինգ պատգամաւորներ.— Հողաբլուրի պատգամաւոր՝ ընկեր Ուրագ, Հովիտի պատգամաւոր՝ ընկեր Համբօ, Լճի պատգամաւոր՝ ընկեր Գիսակ, Ծոցի պատգամաւոր՝ ընկեր Մարալ Սալբի, Լեռի պատգամաւոր՝ ընկեր Հրակ: Մուսա-լեռն ալ ղրկած էր իր հաշուեկշիռն ու տեղեկագիրը: Նախագահ ընտրուեցաւ ընկեր Հրակ եւ քարտուղար՝ ընկեր Մ. Սալբի:

Ժողովը զբաղեցաւ հինգ վայրերէ եկած օրակարգերու դասաւորումով պատրաստելու համար ընդհ. օրակարգը:

ՕՐԱԿԱՐԳ

Ա.— Քաղաքական

I *Ներկայ քաղաքականութիւնը եւ ինքնապաշտպանութիւնը*

II *Մեր դիրքը Օսմ. երեսփոխանական ժողովոյ աշխատաւոր ժողովրդին նպաստաւոր եւ աննպաստ որոշումներուն հանդէպ*

III *Մեր դիրքը Թուրք եւ հայ քաղ. կուսակցութիւններու հանդէպ*

Բ.— Տնտեսական

I *Մեր դիրքը հողային անարդար գրաւումներու հանդէպ*

II *Արհեստակցական, բանուորական, գիւղացիական եւ համագործակցական միութիւններ*

Գ.— Կուլտուրական

I *Մեր դիրքը Ազգ. կուլտուրական հաստատութիւններու եւ անոնց ղեկավար մարմիններու հանդէպ*

II *Ժողովրդի կրօնական մոլեռանդութեան եւ հակահոսանքի հանդէպ:*

III *Շրջանիս համար ուսումնարան կամ երկրորդական վարժարանի մը պէտքը*

IV *Մամուլի մը հաստատութիւնը*

Դ.— Կազմակերպական

I *Պրոպականդ*

II *Տեղական, մարտական խումբեր եւ զինավարժութիւն*

III *Ուսանողական միութիւններ*

IV *Տեղական եւ շրջուն գործիչներ*

V *Զիֆոն*

VI *Հաստատել կամ օժանդակել կանանց Կարմիր խաչի եւ ուրիշ կուլտուրական միութիւններու*

VII *Կառափնատի բարձրագոյն մարմնի մը (Կեդր. Կոմիտէ) կամ Շր[ջանային] իրաւասու մարմնի մը կազմութիւնը եւ անոր իրաւասութեան սահմանը*

VIII *Կազմակերպական կարգապահութեան (Տիսիփլին) ոգին զարգացնել մեր շարքերուն մէջ*

IX *Շրջանային ներքին կանոնագրի մը մշակումը*

X *Հրահանգներ Կառափնատի յառաջիկայ Շրջ. ժողովի գումարման մասին*

Ե.— Հաշուական

I *Շրջանային հաշուետուութեան քննութիւն եւ վաւերացում*

II *Պիւտճէի համաչափութիւն*

III *Հասոյթի աղբիւրներ*

Զ.— Ցաւելուածական

I *Լեռի հեռացուած ընկերներու մասին վերջնական կարգադրութիւն*

II *Ընկեր Նեշվէյապի ներկայ վիճակը*

III *Ընկեր Քասիմի խնդիրը*

IV *Յր. Տ. Պ.ի պարտքի խնդիրը*

V *Ե. Պ.ի 6 ֆրանսական պարտքի խնդիրը*

VI *Ծոցի Զիֆոնի եւ ընկեր Մուշեղի խնդիրը*

VII *Հովիտի մէջ բացուելիք տեղական դաշնակցական վարժարանի խնդիր:*

Բ. ՆԻՍՏ

5/18 *Յուլիս* 1910 *ժամ* 9½-12 (*ը. թ.*)

Ա.— Քաղաքական

I *Ներկայ քաղաքականութիւնը եւ ինքնապաշտպանութիւնը* .— *Ներկայ քաղաքականութեան միջոցին որչափ կառավարութիւնը կը մնայ էապէս սահմանադրական, մենք կը լինենք միշտ բարեկամ եւ ոյժ կու տանք իրեն. բայց նկատելով երկրին քաղաքական տարտամ վիճակը, յետադիմական շարժումի միշտ սպառնացող հանգամանքը, կը պարտինք ամէն գնով եւ դրական ճշդութեամբ անպայման իրագործել* ինքնապաշտպանութեան *ամենակենսական գործը: Մանաւանդ որ արդի սահմանադրական ազատութիւնը աւելի դիւրութիւններ կ'ընծայէ այդ մասին: Ասոր մէջ ղեկավարի [դեր] պէտք է ստանձնեն Հ.Յ.Դ. մարմինները եւ մարտական խումբերը, մղելով մասսան որպէսզի իր յատուկ միջոցներով իրագործէ իր ինքնապաշտպանութեան գործը:*

II *Մեր դիրքը Օսմանեան երեսփ. ժողովի՝ ժողովուրդի նպաստաւոր եւ աննպաստ որոշումներու հանդէպ.— քաջալերել Օսմ. երեսփ. ժողովի այն ամէն դեմոկրատ որոշումները, որ նպաստաւոր են օսմանեան բաղկացուցիչ տարրերուն ազգային ինքնուրոյնութեան եւ արհեստաւոր, գործաւոր ու երկրագործ խրաւազուրկ դասակարգի շահերուն: Իսկ մամուլով եւ բոլոր օրինական միջոցներով բողոքել այն որոշումներուն դէմ, որոնք հակառակ են ժողովրդական շահերուն:*

III *Մեր դիրքը Իթթիհատի հանդէպ.— Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը սահմանադրութիւնը պաշտպանելու հիման վրայ, համերաշխած է Իթթիհատի հետ: Ուստի մենք ալ պէտք է աշխատինք, հայ եւ թուրք տարրերուն միջեւ համերաշխութեան ոգին արթնցնել եւ ընտրական պայքարներու ժամանակ անոնց հետ համաձայնելով եւ գործակցելով ժողովրդական շահերը պաշտպանելու կարող եւ արժանի պատգամաւորներ ընտրել:*

Գ. ՆԻՍՏ

6/19 *Յուլիս* 1910 *ժամը* 2-6 (*ը. թ.*)

IV *Մեր դիրքը Հնչակեաններու հանդէպ.— Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութիւնը (նաեւ Վերակազմեալ) սկզբունքով չըլլալով դեմոկրատ ժողովրդական կուսակցութիւն մը, մենք հայ յեղափ. Դաշնակցութեան ընդհ. սկզբունքներու վրայ յենելով նպատակայարմար ու անհրաժեշտ կը գտնենք Պոլսոյ Կեդր. Կոմիտէի առաջ բերած Հայ Միջկուսակցային համերաշխութեան բոլոր կէտերը: Այսպիսի համաձայնութիւն մը մեր շրջանի տեղական, կուլտուրական, տնտեսական, ազգային, ընտրական, վերջապէս ինքնապաշտպանութեան ամէն քայլերուն մէջ գեղեցիկ օժանդակ մը պիտի ըլլայ ստուարացնելով ազատախոհներու թիւը, ջնջելով գոնէ մասամբ մեր յեղափոխական գործունէութեան մէջ իրերամերժ հակառակութիւններու չափը, որոնք կը տկարացնեն կազմակերպական հաւաքական ոյժը. մանաւանդ որ արդի հակայեղափոխական հոսանքի ժամանակ, անիկա պիտի հանդիսանայ լաւագոյն թումբը մեր հայ յետադիմական խուժանատիրութեան:*

Ծանօթ.- Նկատի ունենալով Ս. Դ. Հնչակեաններու շատ մը տեղերու մէջ անկազմակերպ վիճակը, իրենց ծրագրին հակառակ գործունէութիւնը, մեր շրջանի ամբողջ ընկերները կը պարտին ամէն կերպով աշխատիլ ցուցնելու համար համագործակցութեան օգտակարութիւնը եւ գործի անտեղեակներուն հասկցնել Համերաշխութեան ժողովի որոշումները, ու իրենց ծրագրի ռամկավար աշխարհահայեացքը: Եթէ այդ կուսակցութիւնը ներկայացնող անհատները ամէն գնով կը հակառակին համաձայնութեան, ուղղակի անհատական, ընկերական միջոցներով, ջանալ յեղափոխական գիտակցութիւն արթնցնել անոնց մաքուր բայց անգիտակ տարրերուն մէջ: Գրել Պոլսոյ Կեդր. Կոմիտէի եւ Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան՝ Կեդր. վարիչ մարմնին. իսկ եթէ համաձայնութեան ամէն հաւանականութիւն կը կորսուի, այդ կուսակցութիւնը Ս. Դ. անունին ներքեւ, իսկապէս կը ներկայացնէ յետադիմական բարթի մը. մեր ընկերները կը դադրին ռեւիզէ տեսակէտէ չհետաքրքրուիլ անոնցմով, հեռի կենալ թշնամական արարքներէ եւ շարունակել իրենց գործը միշտ յեղափոխական մաքուր եւ սկզբունքային պայքարի ուղղութիւնով:

V *Մեր դիրքը Հ. Ս[ահմանադիր] Ռամկավար կուսակցութեան հանդէպ.— Նկատելով որ Հ.Ս.Ռ. կուսակցութիւնը ինքնին հակայեղափոխական կուսակցութիւն մէ եւ բացէ ի բաց յայտարարած է թէ իր պայքարի գոյութիւնը կ'երկարի այնքան, որքան որ հայութեան մէջ կը գտնուին ընկերվարական կուսակցութիւններ, ուստի երբ նա որոշ կերպով կ'արտայայտուի, մենք կը պարտինք սկզբունքային հողի վրայ՝ ուժգին եւ անողոք պայքար մղելու եւ աշխատելու ժողովրդին պարզել անոնց բուն նպատակը:*

Բ.— Տնտեսական

I *Հողային անարդար գրաւումներ.— Նկատելով որ մեր շրջանին մէջ ալ որոշ չափով գոյութիւն ունի անարդար գրաւումներու ցաւատանջ հարցը, կը յանձնարարենք շրջանի բոլոր մարմիններուն որ ձեռնհաս ընկերներու միջոցաւ մանրամասնօրէն ուսումնասիրեն ներկայ շրջանի մէջ տեղի ունեցած բռնի եւ անարդար գրաւումները, եւ կարելի եղածին չափ հողային հարցը շօշափող ընդհանուր խնդիրները, եւ հաստահարուած համայնքներու մէջ արթնցնել իրենց բռնաբարուած իրաւունքին տիրանալու եւ ամէն գնով զայն պաշտպանելու գիտակցութիւնը: Այս կերպով գրաւուած հողերը վերադարձնելու համար մամուլով եւ բոլոր օրինական միջոցներով հարկ եղած տեղերը բողոքել:*

Ծանօթ.- Այս տարուայ շրջանին մէջ կարելի եղածին

չափ փուքիով ուսումնասիրել տասանորդի զեղծումները եւ կորովի կերպով բողոքել մամուլի միջոցաւ։

II Արհեստակցական, բանուորական գիւղացիական միութիւններ.— Արհեստակցական, բանուորական եւ գիւղացիական միութիւնները ըլլալով միջոց մը արհեստներու զարգացման գործին՝ արհեստաւորներու, բանուորներու եւ գիւղացիներու կազմակերպման, միեւնոյն ատեն նեցուկ՝ զանոնք կազմակերպող կուսակցութեան եւ մեծ ազդակները լինելով՝ իրաւազուրկ ժողովրդի տնտեսական վիճակի բարելաւման,— անհրաժեշտ է որ չրջանի մարմինները հետամուտ ըլլան ամէն տեղ այդ տեսակ միութիւններ կազմել, ու եթէ գոյութիւն ունին՝ աջակցիլ անոնց գործելակերպին ուղղութիւն տալուն։

III Համագործակցական (coopératif) միութիւնները.— Ընկերներու եւ ուրիշ մասնակցողներու տնտեսական վիճակը բարելաւելու, եւ աղքատիկ հասարակութեան նպաստաւոր պայմաններով ապրուստ հայթայթելու համար, յարմար վայրերու մէջ փափաքելի է որ չրջանի տեղական մարմինները թելադրեն բոլոր ընկերներուն ու համակիրներուն, նաեւ հասարակութեան պատկանող չէզոք անձնաւորութիւններուն՝ օր առաջ կազմելու համար տեղական պահանջները գոհացնող համագործակցական միութիւններ։

Դ. ՆԻՍՏ
1910 Յուլիս 6/19 ժամ 10-12 (ը. թ.)

Գ.— Կուլտուրական

I Մեր դիրքը ազգ. կուլտուրական հաստատութիւններու հանդէպ.—

Ա. Վարժարան.— Որպէսզի ունենանք առողջ դաստիարակութիւնով նոր սերունդ մը ներկայ դժբախտ հայկական իրականութեան մէջ, անպայման պէտք է ոյժ տալ կրթական յարկերուն՝ որոնք՝ ընդհանրապէս կղեր-աղայական քմահաճ տնօրինութեան, եւ, իրենց պաշտօնի անգիտակ ուսուցիչներու դաստիարակութեան ներքեւ, ենթարկուած են տխուր եւ աննախանձելի վիճակի մը։ Այս կրթական անկերպարան կացութեան առջեւ չրջանի ամբողջ ընկերները կը պարտին

ա.- Լսարաններու կամ ժողովրդական ուրիշ հաւաքավայրերու մէջ, մանկավարժական սկզբունքներու եւ Դաշնակցութեան դաստիարակութեան հանդէպ ունեցած ըմբռնումներու մասին գրաւոր եւ բերանացի փրոփականտ մղել եւ ժողովրդի մէջ արթնցնել գիտակից հետաքրքրութիւն մը դէպի կրթական գործ, իսկ երբ նորէն կրթական յարկերը կը մնան քմահաճոյքի առարկայ, ընկերները կը պարտին ուղղակի ժողովուրդի միջոցաւ եւ բանաւոր պայքարի ուղղութիւնով հակազդել այդ դրութեան։

բ.- Ազգային ընտրական պայքարներու միջոցին, պաշտօնական մարմիններու մէջ բոլոր օրինաւոր միջոցներով աչխատիլ ազատախոհներ, կամ ընկեր եւ համակիրներու մուտքը ապահովցնել։ Այս մասին պէտք է ըլլալ չափաւոր եւ հասկնալ ժողովուրդի հոգեբանութիւնը։

գ.- Ազգային կրթական հաստատութիւններու մէջ, գործունէութեան գետին մը պատրաստել վերջ, պէտք է չանալ չրջահայեաց կերպով եւ աստիճանաբար սկսիլ ծրագրի եւ կանոնագրի փոփոխումի՝ մանկավարժական սկզբունքներու եւ Դաշնակցութեան դաստիարակութեան հանդէպ ունեցած ըմբռնումի համեմատ։

դ.- Այս մասին յանձնարարել մեր բոլոր ուսուցիչ եւ համակիր ընկերներուն չչեղիլ մանկավարժական սկզբունքներէ, եւ իբր տիպար ուսուցիչ կատարել իրենց բոլոր պարտականութիւնները թելադրուած գիտակցութեան ոգիէն։

Մանօք.- Մեր ընկեր ուսուցիչները կը պարտին ոչ միայն «մանկավարժական» անունով գոհանալու այլ ինքնօգնութիւնով առաջ տանիլ այդ մասին իրենց հըմտութիւնը։

ե.- Մեր վերջի Ընդհ. Ժողովի որոշման համեմատ դաշնակցական մարմինները պէտք չէ պաշտօնապէս ուղղակի միջամտութիւն ընեն ազգ. կրթական գործերուն։

II Մեր դիրքը դէպի եկեղեցին եւ անոր պաշտօնեաները.—

ա.- Պաշտօնական կերպով եկեղեցւոյ գործերուն բնաւ չմիջամտել, իսկ իբր հայ անհատ քննադատել բոլոր այն տգեղ երեւոյթները, որոնց հեղինակն ուղղակի ներկայ անկեալ կղերականութիւնն է։

բ.- Հաւատքի տեսակէտով ոչ մի խօսք ոեւէ դաւանանքի հանդէպ քանի որ Դաշնակցութիւնը որդեգրած է «խղճի ազատութիւնը»։

գ.- Եկեղեցւոյ դաւանանքներու եւ կղերներու պատճառով հայութիւնը անջատուած լինելով 3-4 հատուածներու, մեր միակ ուղղութիւնը պիտի ըլլայ ազգային գաղափարով չաղկապել եւ համերաչխ ապրեցնել այդ հատուածները իրարու հետ։

III Լսարան, գրադարան եւ թատրոն.— Լսարանը լինելով մեր գաղափարներու տարածման առաջնակարգ միջոցներէն մին, գրադարանն ալ՝ կրթական ուժեղ զդակ ու թատրոնն ալ՝ ժողովուրդի բարքերու ազնուացումի եւ նախապաշարումները հեռացնելու միակ հաստատութիւնը, չրջանիս տեղական մարմիններուն նկատումն կը յանձնուի որ ամէն տեղ թելադրեն ընկերներուն չխնայել իրենց բարոյական աջակցութիւնը անոնց գոյութեան եւ յարատեւութեան համար, տեղական պայմաններու եւ պահանջներու համաձայն։

Ե. ՆԻՍՏ
1910 Յուլիս 7/20 ժամը 1-5 (ը. թ.)

IV Մեր դիրքը Ազգային մարմիններու հանդէպ.— Ընկերները պէտք է աչխատին ոեւէ տեսակէտով չմիջամտել Ազգային մարմիններու գործերուն եւ պարապ տեղ չվատնել իրենց ոյժը, բայց երբ անոնք Ազգային Սահմանադրութեան ոգւոյն եւ ժողովուրդի չահերուն հակառակ գործեն, ժողովրդական պայքարի ուղղութիւնով եւ ժողովուրդի միջոցով պայքար մղել որպէսզի գիտակից տարրեր միայն մուտ գտնեն ազգային մարմիններուն մէջ։ Հոգ տանիլ եւ մասնաւորապէս հետաքրքրուիլ ազգ. մարմիններու ընտրութեան միջոցին բանաւոր փրոփականտ մղել, որպէսզի ժողովուրդը լաւ հասկնայ իր բուն բարեկամները եւ յաղողցնէ անոնց ընտրութիւնները։ Հոգ տանիլ նաեւ մասնաւորապէս Գաւառական ժողովի եւ Պոլսոյ Ազգ. երեսփոխանական ժողովի ընտրութիւններու միջոցին։

Մանօք.- Ընկերները պարտին վերլուծել արդի հակահոսանքի գլխաւոր պատճառները, ինչպէս հինի եւ նորի պայքարը, տգէտ ժողովուրդի մոլեռանդութեան չարաչար չահագործումը, կղեր-էֆէնտիական դասակարգային չահերը եւ կարգ մը խայտառակ դաւադիրներու աղտոտ փրոփականտը — եւ այսպիսով լուսաբանել ժողովուրդին միտքը, գիտակցութիւն տալ իր բուն կացութեան, մերկացնել հայ յետադէմներու թաքուն նպատակները, զգուշանալով չափազանցութիւններէ եւ միչտ մնալով մեր սկզբունքային պայքարի ուղղութեան վրայ։

V Երկրորդական վարժարանի կամ ուսումնարանի մը պէտքը.— Կառափնատի Շրջ. ժողովը անհրաժեշտ կը նկատէ մեր չրջանի յարմարագոյն վայրի մը մէջ ուսումնարանի մը կամ երկրորդական վարժարանի մը պէտքը, որ պիտի կառավարուի մեր աչխարհահայեացքի տեսակէտով։ Այդ մասին տեղական մարմինները պէտք է հոգածու ըլլան ուսումնասիրելու այս խնդիրը, թղթակցիլ իրարու հետ եւ խորհիլ դրամագլուխի մը կազմութեանը համար (նուիրատուութիւն, հանգանակութիւն, վիճակահանութիւն, եւ ուրիշ աղբիւրներ) եւ իրենց ճչգրիտ տեղեկագիրը բերել յաջորդ չրջանային ժողովին, եւ չրջան. իրաւասու մարմինը հոգ տանելու է ասոր գործադրութեան։

VI Մամուլի մը հաստատութիւնը.— Նկատելով որ արդի յետադէմ չարժումին հակազդելու, բանաւոր պայքար մղելու, եւ մասսայի մտքին ու սրտին վրայ Դաշնակցութեան սկզբունքները դրոչմելու համար, անհրաժեշտ է մամուլի բարերար դերը, եւ նկատելով որ Հողաբլուրի ընկերները համագործակցական հիման վրայ մամուլ մը հաստատելու հաստատ առաջադրութիւնը ունին, եթէ անոնք մինչեւ 6 ամիս չկարենան իրագործել այս գաղափարը, կառափնատի Շրջան. իրաւասու մարմինը, տարուայ մը միջոցին, պատասխանատու է՝ տեղական մարմիններու հետ թղթակցելով իրագործել այս ձեռնարկը։ Որքան որ կարելի է, աչխատիլ որ պիւտճէն դուրսէն հայթայթուի, վիճակահանութեան, ներկայացումի եւ նուիրատուութեան միջոցներով։

Մանօք.— Շրջան. ժողովը կ'որոչէ ունենալ չաբաթաթերթ մը՝ տնտեսական, գիտական, գրական-տեղական բաժիններով, որ պիտի ըլլայ ամբողջ կառափնատի չրջանին արտայայտիչ օրկանը եւ չրջանի մարմինները պիտի բերեն իրենց բարոյական աջակցութիւնը։ Շրջան. ժողովը յարմար կը դատէ իր կողմէ թերթը մկրտել «Ալիք» անունով։

Զ. ՆԻՍՏ
1910 Յուլիս 7/20, ժամ 8½-12 (ը. թ.)

Դ.— Կազմակերպական

I Փոփոխագանդ.—

Ա.— Դաշնակցութեան ոյժը կը ներկայացնէ՝ գիտակից իր սկզբունքներու, ծրագրի տեղեակ ընկերներ. ուստի կառափնատի Շրջան. ժողովը կը պարտադրէ տեղական մարմինները որ թեկնածուին բացատրեն եւ ուսուցանեն Դաշնակցութեան ծրագիրը։ Թեկնածուն, իր հաւանութիւնը յայտնող ուխտագիրը ստորագրելէ վերջ, կրնայ անդամակցիլ Դաշնակցութեան։

Բ.— Նկատելով որ ընկերներու մէջ կը գտնուին այնպիսիներ որք ծրագիրը ամբողջովին ըմբռնած չեն տակաւին, նոյնպէս Շրջան. ժողովը կը պարտաւորեցնէ տեղական մարմինները որ ձեռնհաս ընկերներու միջոցաւ Դաշնակցութեան ծրագիրը փրոփականտ ընեն ընկերներուն եւ գիտակցութիւն արթնցնեն անոնց մէջ։

Գ.— Թէ՛ լսարանի բեմերէն եւ թէ մասսայի խաւերուն մէջ ժողովուրդին դիւրահասկնալի լեզուով բացատրել Դաշնակցութեան ծրագիրը եւ պահանջները։ Հոգ տանիլ որ փրոփականտը ընդգրկէ նաեւ հարեւան ազգերը, «մասսան եւ ինտելիգենցիան», չեչտելով համերաչխութեան պէտքը յօգուտ մեր տառապեալ երկրի բաղկացուցիչ տարրերուն։

II Տեղական խումբերը.— Տեղական խումբերու ընկերներու պարտականութիւնն է Դաշնակցութեան պիւտճէին [համար] նորանոր աղբիւրներ գտնել եւ մեր ծրագրին տնտեսական կուլտուրական մասերը գործադրելու աչխատիլ, եւ ոեւէ առնուելիք լուրջ կազմակերպական քայլ, անպայման տեղեկացնել իրենց պատկան մարմնին։ Խմբական նիստերու մէջ ինքնագործա-

ցումի համար սարքել դասախօսութիւններ եւ սկզբունքային վիճաբանական ժողովներ։

III *Մարտական խումբեր եւ զինավարժութիւն։*— *Մարտական խումբերը կը կազմեն Դաշնակցութեան զինուորական ոյժը։ Խաղաղ միջոցին պարտաւոր են իրենց պարապ ժամերուն լուրջ եւ շրջահայեաց կերպով զբաղիլ ընկերներու եւ հայ երիտասարդներու զինավարժութեան գործով, իսկ ռէակտիոնի առթիւ ինքնապաշտպանութեան կռիւներու ղեկավարութիւնը ստանձնող եւ գործադրող միակ ոյժը պէտք է ըլլայ մարտական խումբերէն ընտրուած զինուորական խորհուրդը։ Ամէն պարագայի տակ շրջանիս մարմինները հարկ եղած ջակցութիւնը եւ ոյժը տրամադրելի ընելու են չիշեալ խումբերուն զինուորական դաստիարակութեան եւ կարգապահութեան։*

Ծանօթ.- Մարտական խումբերը պարտին ունենալ իրենց պարտականութեանց սահմանները ճշդող ներքին կանոնագիր մը։

III *Ուսանողական միութիւնները։*— *Շրջան. ժողովը աննպատակ եւ վնասակար կը գտնէ նախակրթարաններու եւ ազգ. միջնակարգ վարժարաններու մէջ աշակերտական միութիւններու կազմութիւնը, ինչպիսի հողի վրայ ալ կանգնած ըլլան։ Ջերմապէս կը յանձնարարէ ընկերներուն արգիլել այնպիսի միութիւններ իսկ քաջալերել շրջանաւարտից միութիւններ եւ անոնց ուղղութիւն տալ մեր աչխարհահայեացքի տեսակէտով։ Յանձնարարել շրջանիս պատկանող Մոցի եւ Լիճի համալսարանական ուսանողութիւններուն, որպէսզի որոշ քայլեր առնեն Արեւմտեան Բիւրոյի եւ Պոլսոյ համալսարանական ուսանողութեան քով — կազմելու համար ընդհանուր Թրքահայ դաշնակցական ուսանողական միութիւն մը։ Այս մասին ծրագրի կազմութեան, Թղթակցութեան եւ ուրիչ շրջանի ուսանողութեան հետ համաձայնութեան իրաւասութիւն կը տրուի Մոցի եւ Լիճի ուսանողութեան։*

IV *Տեղական եւ շրջուն գործիչներու պէտքը։*—

Ա.- Նկատողութեան առնելով մեր շրջանի մէջ այլեւայլ վայրեր, ուր Դաշնակցութիւնը դժնդակ կացութեան կը մատնուի ձեռնհաս եւ կարող ընկերներու բացակայութեան պատճառով, Շրջան. ժողովը այս մասին կը յանձնարարէ տեղական մարմիններուն՝ տեղական գործիչ մը պահելու համար պարտ ու պատչաճը տնօրինել, եթէ իրենց պիւտճէն ներէ։

Բ.- Նաեւ նկատողութեան առնելով կառափնատի շրջանին աննախանձելի վիճակը եւ զանոնք մարզելու եւ կազմակերպելու անհրաժեշտ պէտքը, Շրջան. ժողովը կառափնատի Շրջան. իրաւասու մարմնին կը յանձնէ խնդիրը, Բիւրոյէն պահանջելու համար շրջուն գործիչ մը որ իր անձին վրայ միացնէ անպայման զինուորական եւ կարելի եղածին չափ փրոփականտիստի յատկութիւնները։

Է. ՆԻՍՏ
1910 *Յուլիս* 8/21 *ժամը* 1-5 (*ը. թ.*)

VI *Զիֆոն։*— *Կազմել տեղական զիֆոններ տեղական մարմիններու քոնթրոլի եւ պատասխանատուութեան ներքեւ. իր պարտականութիւնն է շրջահայեաց ըլլալ եւ հայթայթել մաքուր եւ ածան ապրանքներ։ Շրջանի եւ հեռաւոր վայրերու պահանջներուն գոհացում տալու համար, Շրջան. ժողովը անհրաժեշտ կը դատէ կեդրոնական Զիֆոն մը եւ յարմարագոյն վայրը կը նշանակէ «Լեռ»ը։ Կեդրոնական Զիֆոնը կը կազմուի Լեռի Զիֆոնի եւ թոշակաւոր ընկերի մը հետ։ Լեռի ենթակոմիտէին կը ձգուի իր յարմար դատած մէկ ընկերը նշանակել եւ այդ մասին թղթակցիլ իր յարմար դատած մարմիններու հետ։ Այդ ընկերը պիտի վճարուի զինքերու վաճառումէն յառաջ եկած սակէն (նուազագոյն չափ քսան չորս ոսկի օսմ.)։ Եթէ տարեկան սակը այդ գումարը չյրացնէ, շրջանները պարտաւոր են պակասը լրացնել իրենց եկամուտի համեմատութիւնով. վաճառումի իբր սակ 3-5% մարմիններու, 5-10% դուրսէն եղած յանձնարարութիւններու համար։*

VII *Կանանց կարմիր խաչ եւ այլ կուլտուրական միութիւններ։*— *Նկատի առնելով շրջանիս իգական սեռի հասարակական կեանքէ ունեցած մեկուսացած դիրքը եւ ընդհանուր առումով իբր հասարակական տարր կենսական հարցերու հանդէպ իր ունեցած անտարբերութիւնը, եւ իր ընկերական չահերուն պաչտպանութեան համար իր անկազմակերպ վիճակը, ընկերները կը պարտին անոնց մէջ ձեռնհաս ընկերուհիներու միջոցաւ ուղղակի եւ անուղղակի միջոցներով պրոպագանդ ընել, արթնցնել ինքնագիտակցութիւն դէպի իրենց կոչումը, ընկերութեան մէջ դէպի իրենց կատարելիք բարձրագոյն դերը եւ այսպէսով կազմել իրենց մէջ զարգացական, կուլտուրական, դպրոցասիրաց, բանուորական միութիւններ, աչխատանքի տուներ, եւ կարմիր խաչի կազմակերպութիւններ, եւ քաջալերել արդէն իսկ իրենց մէջ գոյութիւն ունեցող միութիւնները եւ հոգածու ըլլալ զանոնք կապելու աչխատանքի տան կամ կարմիր խաչի դաշնակցական միութիւններու հետ։*

VIII *Կառափնատի բարձրագոյն մարմնի մը (Կեդր. Կոմիտէ) կամ Շրջան. Իրաւասու մարմնի մը կազմութիւնը եւ անոր իրաւասութեան սահմանը։*— *Նկատելով կառափնատի շրջանի մէջ ընկերներու թիւին սակաւութիւնը եւ հասոյթի քանակին անբաւարարութիւնը, ըստ Դաշնակցութեան ընդհ. կանոնագրի, արգելիչ պատճառներ են կեդր. Կոմիտէի վերածելու համար կառափնատի շրջանը, ուստի Շրջան ժողովը [կ'որոշէ կազմել] շրջանի գործերը աւելի կանոնաւորելու համար, Հողաբլուրի ընկերներէն իրաւասու մարմին մը որու պարտականութիւնն է.*

ա.- Շրջանի այլեւայլ վայրերը սերտ յարաբերութեան մէջ պահել։

բ.- Շրջան. ժողովի տուած որոշումներու գործադրութեան հսկել (ստիպողականութիւն տալ շրջուն գործիչին)։

գ.- Տեղական մարմիններէն տեղեկագիր, հաչուեկշիռները եւ կանոնագիրները պահանջել եւ զանոնք հրաւիրել Շրջան. ժողովին։

Ծանօթ.- Մարմինը ըստ կանոնագրի պիտի որոշէ իւրաքանչիւր վայրի համար պատգամաւորի թիւը եւ թէ ականէն 2 ամիս առաջ, լուր պէտք է տայ մարմիններուն. երբ պատգամաւորներու 2/3ը ներկայ գտնուին ժողովը բացուած կը յայտարարուի։

դ.- Կառափնատի շրջանը կեդրոնական կոմիտէի վերածելու համար պէտք է որ թղթակցի շրջակայ վայրերու հետ (Արեան Հովիտ, Սահմանաբերդ, Խորաձոր, Արծուաբերդ, Հ....)[1] թելադրելով տեղական մարմիններուն որ պրոպականդ յառաջ մղուի եւ կազմակերպութիւնը ոյժ ստանայ։

ե.- Երբ իրաւասու մարմնի մը անդամը բացակայի հիւանդութեան եւ կամ գաղթելու պատճառով, Հողաբլուրի կողմէն յարմարութիւն ունեցող ընկեր մը կրնայ նչանակել բացակայ ընկերը փոխանորդելու համար։

զ.- Շրջան. ժողովի գումարուելիք տեղը իրաւասու մարմինը պիտի որոշէ։

է.- Շրջանի ընդհ. գործերուն համար իրաւասու մարմինը կը թղթակցի Բիւրոյի հետ, իսկ տեղական ստիպողական գործերու համար տեղ. մարմիններն ալ ի հարկին կրնան թղթակցիլ նաեւ Բիւրոյի հետ։

ը.- Իրաւասու մարմինը պարտաւոր է նամակներու պատասխանել անպատճառ առաջին փոսթով։

թ.- Շրջան. Իրաւասու մարմինը պարտաւոր է հաչուետուութիւն ընել յառաջիկայ Շրջան. ժողովին։

Ծանօթ.- Շրջան. Իրաւասու մարմինը ընտրուեցաւ երեք հոգիներէ, որոնց անունները պիտի իմացուի Հողաբլուրի կոմիտէին եւ մասնաւոր հրահանգներն ալ պիտի հաղորդուի պատգամաւորի միջոցաւ. եւ իրենց ստորագրութիւնները պիտի ըլլայ՝ կառափնատի Շրջան. Իրաւասու մարմին։

IX *Կազմակերպական կարգապահութեան ոգին (discipline) զարգացնել մեր շարքերուն մէջ.*— *Դաշնակցութեան ներքին կանոնագրի կազմակերպական կարգապահութեան վերաբերեալ պարտաւորած կանոններուն գործադրումը առաջին եւ նուիրական պարտականութիւնն է ամբողջ ընկերներուն, սակայն Շրջան. ժողովը անմիջական պէտք կը զգայ չեչտելու.*

ա.- ընկերական-ընտանեկան շրջանակներու մէջ գաղտնապահութիւն ընդհ. Դաշնակցութեան կամ տեղական ոեւէ որոշումներու հանդէպ։

բ.- Ընկերոջ մը օտար շրջանակներու մէջ իր կազմակերպութեան հանդէպ գործածած նախատական խօսքը կամ անտարբեր վերաբերումը՝ պախարակելի սեւ բիծ մըն է զոր ամբողջ կազմակերպութիւնը պէտք է նկատի առնէ ընդհանրապէս եւ տեղական մարմինները մասնաւորապէս։

գ.- Պատչաճ վարուելակերպ ընդհանուր ընկերներու՝ իրարու հանդէպ։

դ.- Ոեւէ ընկեր առանց իր պատկանած մարմինին նախապէս համաձայնութեան, պաշտօնական վայրի կամ հաւաքոյթի մէջ, երբեք իրաւունք չունի իր կուսակցութեան անունով ոեւէ յայտարարութիւն ընել։ Այս կէտը մասնաւոր ուշադրութեան կը յանձնուի շրջանի մարմիններուն։

ե.- Ընկերական թղթակցութիւններու համար փոխոխութեան պարագային՝ անմիջապէս տալ որոշ հասցէ.— մարմինները կնիք չունենալով պէտք է որոշ ստորագրութիւն ունենան։

զ.- Ամսավճար գանձումին հսկել ճշդապահ կանոնաւորութեամբ. եթէ ոչ՝ գործադրել ընդհ. կանոնագրի տրամադրութիւնները։

X *Շրջանային ներքին կանոնագիր.*— *Ամբողջ շրջանին համար ներքին կանոնագրի մը պէտքը զգալի ըլլալով, յառաջիկայ շրջանային ժողովէն 2 ամիս առաջ շրջանիս տեղական մարմինները իրենց ներքին կանոնագիրը, պատրաստուած տեղական պահանջներու եւ Դաչնակցութեան ընդհ. կանոնագրի համաձայն, պէտք է ղրկեն Հողաբլուր՝ կառափնատի Շրջան. Իրաւասու մարմնին, որպէսզի ան ալ իր կարգին անոնցմէ քաղելով եւ ամփոփելով յառաջիկայ շրջանային ժողովին բերէ շրջանիս համար ընդհանուր ներքին կանոնագիր մը։*

1.- Արեան Հովիտը՝ Ուրֆան է. Սահմանաբերդը՝ Մարաշ. Խորաձորը՝ Զոր. Արծուաբերդը՝ Զէյթուն։

Ը. ՆԻՍՏ
1910 *Յուլիս* 8/21 *ժամը* 8-11½ (*ր. թ.*)

XI *Հրահանգներ յաջորդ շրջանային ժողովի համար*

Ա.- Բրդ Շրջան. ժողովը պիտի գումարուի յառաջիկայ տարի Յուլիս 1/14*ին։*

Բ.- Իրաւասու մարմինը կ'որոշէ ժողովի վայրը, եւ թուականէն 2 *ամիս առաջ տեղական մարմիններէն կը պահանջէ իրենց հաշուեկշիռը, տեղեկագիրը եւ կահագիրը, զորս պարտին ղրկել անյապաղ։ Թուականէն երկու ամիս առաջ Իրաւասու մարմինը պարտի ղրկել նաեւ մշակուելիք օրակարգը եւ ամիս մը առաջ ժողովի հրաւիրագիրը։*

Գ.- Շրջան. ժողովի կրնան մասնակցիլ կոմիտէները, ենթակոմիտէները եւ 15-20 *ընկեր ունեցող տեղերն ալ եթէ տարուայ միջոցին վճարած են իրենց ամսավճարները։*

Դ.- Պատգամաւորները պարտին ներկայ գտնուիլ ժողովին Յունիս 28*ին։*

Ե.- Տեղեկագիր, կահագիր եւ հաշուեկշիռ չներկայացնող պատգամաւորը չ'ընդունուիր ժողովէն։

Ե.— Հաշուական

I.— *Շրջանային հաշուետուութիւն եւ վաւերացում.— Շրջան. ժողովը իւրաքանչիւր շրջանի հաշիւը, տեղեկագիրը եւ կահագիրը ընդունած ըլլալով, այդ մասին իր աշխատութիւնները շարունակելու համար, իրաւասութիւն կու տայ Լեռի ենթակոմիտէին քննելու եւ դասաւորելու համար շրջանային հաշուետուութիւնը եւ Իրաւասու մարմնին գիտակցութիւնովը մէկ պատճէնը ղրկելու Արեւմտեան Բիւրոյին, իսկ միւս պատճէնը Շրջան. Իրաւասու մարմնին։*

II.— *Պիւտճէի համաչափութիւն.— Տեղական պայմանները եւ ընկերներու անձուկ վիճակը նկատողութեան առնելով, նաեւ Երդ Ընդհ. Ժողովի հրահանգի տրամադրութեան համաձայն, Շրջան. ժողովը գեղչեց Բիւրօ ղրկուելիք սակը, եւ որոշեց որ տեղական մարմինները իրենց հասոյթին* 50% *յատկացնեն ինքնապաշտպանութեան գործին,* 20% *Բիւրոյին եւ* 30% *տեղական եւ այլեւայլ ծախքերու։*

III.— *Հասոյթի աղբիւրներ.— Հասոյթի աղբիւրները կը կազմեն ա) Ամսավճարները զորս պէտք է գանձել կանոնաւոր կերպով ամսէ ամիս, բ) Ներկայացումներ, գ) Նուիրատուութիւններ, դ) Վիճակահանութիւններ։*

Թ. ՆԻՍՏ
1910 *Յուլիս* 9/22 *ժամը* 1 — 5 (*ր. թ.*)

Զ.— Յաւելուած

I.— 1908 *Սեպտեմբերի Լիսի*[2] *դատական մարմնի եւ Արեւմտեան Բիւրոյի կողմէ նշանակուած քննիչ Րեգուլի կողմէ հեռացուած եւ վերջնական տնօրինութիւնը Շրջան. ժողովի ղրկուած Լեռի նախկին ընկերներէն Յարութիւն քհնյ. Եսայեանի եւ Արտաշէս Գաբրիէլեանի վերջնական վտարումը կը յանձնարարէ Շրջան. Իրաւասու մարմնին հրապարակել Դրօշակի միջոցաւ, նկատի առնելով իրենց դէմ եղած ամբաստանութիւններուն ճշդութիւնը եւ իրենց արդի հակայեղափոխական պախարակելի ընթացքը։*

II *Մարթինի խնդիրը.— Մարթինի խնդիրը յետաձգուեցաւ յաջորդ Շրջան. ժողովի, որպէսզի որոշ կերպով լուսաբանուին վճիռներու գլխաւոր պարագաները։*

III *Նշվէյապի խնդիրը.— Շրջան. ժողովը նկատի առնելով Լեռի ենթակոմիտէի կողմէ ընկեր Նշվէյապի ծանօթ պատահարի մասին տրուած տեղեկութիւնները, յարմար չդատեց պատասխանատուութեան խնդրին վրայ վիճիլ, այլ իբր բարոյական աջակցութիւն եւ վարձատրութիւն ֆիզիքապէս ոչնչացած աննման յեղափոխական զինուորի մը համար՝ կը յանձնարարուի Լեռի ենթակոմիտէին մինչեւ յառաջիկայ Շրջան. ժողովը պատրաստել իր կենսագրութիւնը եւ միշտ տաք համակրութիւնով վերաբերիլ երբեմնի քաջառողջ եւ աւիւնոտ եւ արդի անբախտացած վիրաւոր ընկերոջ հանդէպ։ Նաեւ կը յանձնարարէ շրջանի հեռաւոր ընկերներուն թղթակցիլ իրեն հետ, սփոփել այդ անձնուէր ընկերը եւ ապագային նիւթապէս սատարել ի պահանջել հարկին։*

IV *Պարոյր Քասիմի խնդիրը.— Շրջան. ժողովը նկատի առնելով ընկեր Քասիմի մասին եղած ամբաստանութիւնները, առաջին պատասխանատու կը նկատէ այն ժամանակի տեղական մարմինը, որ առանց ունենալ քոնթրոլի դրութիւն մը հաստատելու իր Զիֆոնը ներկայացնող ընկերոջ հանդէպ գտնուած է բոլորովին անտեղեակ եւ անհոգ։ Իսկ նկատի առնելով որ ընկեր Քասիմ յեղափոխական մարմիններու անունին յանձնարարութիւն ստացած (Վիչապաձոր)*[3] *եւ տոոր մէջ ցուցուցած է ընկերական պարտականութեան մեղանչող անազնիւ չարաշահութիւն մը, որչափ որ կողմնակի պարագաներու իրմէ այս մարմիններու վնասը գանձըւած ըլլայ, նորէն ինքը կը մնայ այդ ժամանակի համար Հ.Յ.Դ.ի անունը չահագործող ընկեր մը եւ այդ մասին Լեռի ենթակոմիտէին կը յանձնարարէ Շրջան. ժողովի*

2.- Լիսը՝ Կ. Պոլիսն է։
3.- Տիգրանակերտ-Տիարպեքիր։

այս որոշումը արտայայտող յորդոր յանդիմանագիր մը ղրկել ընկեր Քասիմին։

VI *Մայիի եւ Ե. Պ.ի խնդիրը.— Ընկեր Մայիլ եւ Ե. Պ. իրենց կազմակերպութեան ունեցած պարտքի համար հեռացուած ըլլալով Լեռի ենթակոմիտէի կողմէ, միեւնոյն ժամանակ նկատի առնելով իրենց յեղափոխական գաղափարի լաւ վերաբերումը եւ պատշաճ ընթացքը, Շրջան. ժողովը իր յանձնարարէ Լեռի ենթակոմիտէին իր պահանջը գանձելէ վերջ, եթէ յիշեալ ընկեր Մայիլը եւ Ե. Պ. կը տեսնէ միեւնոյն ուղղութեան վրայ, ընդունիլ իբր դաշնակցական ընկեր։*

VII *Մոցի Զիֆոնի եւ ընկեր Մուշեղի խնդիրը.—*

Ա.- Ինչպէս կը հասկցուի երկու կողմի նամակներու ուսումնասիրութենէն, այն յանձնարարութեան մասին Մոցի Զիֆոնի ընկերները պատասխանատուութիւն չեն ստանձնած։

Բ.- Ընկեր Մուշեղ իրեն տրուած հրահանգներու համաձայն չվարուելուն համար, յեղափոխական կարգապահութեան դէմ մեղանչած է. եւ ինչպէս կը տեսնուի նամակներու ընթերցումէն, Մոցի պատասխանատըւութիւն ստանձնելու մասին ըրած առարկութիւնները բոլորովին չէ հասկցուցած Լեռի ենթակոմիտէին։

Գ.- Մարտ 28 *թիւ նամակովը «Յունականները քանի որ չպիտի կրնաք ղրկել այդ պայմանի ներքեւ» բացատրութիւնը գործածելէն ետք, ինչ որ կը ցուցնէ յառաջագունէ այդ մասին Մոցի Զիֆոնի հակառակութիւնը, յաջորդ նամակներու մէջ ալ կը պնդէ թէ «արդէն ինչպէս յայտնի է պատասխանատուութիւնը հոն դուք ստանձնեցիք»։ Այս երկու հակասող ֆրազները նկատողութեան առնելով, ժողովս համոզում գոյացուց որ ընկեր Մուշեղը սուտ խօսած է։ Եթէ առարկութիւն ունի, իրեն իրաւունք կը տրուի ինքզինք արդարացնել յաջորդ Շրջան. ժողովի մէջ։*

Միեւնոյն պահուն Մոցի Զիֆոնի վրայ եւս կը ծանրանայ բարոյական պատասխանատուութիւնը, թէ իրենց մէջ պատասխանատուութեան սահմանը դեռ բոլորովին որոշապէս չճշդած, ղրկելու չէր ապրանքները։

Այս առթիւ Շրջան. ժողովը կը մերժէ Մոցի Զիֆոնի անդամներէն մէկուն ընկեր Րեգուլի մասին Լեռի ենթակոմիտէին կողմէ եղած ամբաստանութիւնները։ Իսկ կը վաւերացնէ Մոցի Զիֆոնի կողմէ Րեգուլի եւ Լեռի ենթակոմիտէի անդամներէն երեք ընկերներու կընքած դրամական համաձայնութիւնը եւ կը յանձնարարէ կարելի եղածին չափ փութացնել դրամական յանձնառութիւններու գործադրումը։

VIII *Հովիտի վարժարանի խնդիրը.—*

Նկատի առնելով Հովիտի մէջ բացուելիք վարժարանի մը համար իրենց պատգամաւորի կողմէ բերուած առաջարկը, Շրջան. ժողովը սկզբունքով համամիտ գտնուելով հանդերձ այդպիսի ձեռնարկի մը, անժամանակ կը գտնէ անոր գործադրութիւնը, եւ իր ծանրաբեռնուած պիւտճէն նկատի առնելով միայն կը յանձնարարէ իր ընկերներուն իրենց շրջանին մէջ եթէ կարելի է յառաջ բերել անհատական նիւթական աջակցութիւն մը։

Արծուաբերդի պատգամաւորը ուշ հասնելուն համար Շրջան. ժողովը յաւելուածական նիստի մը մէջ նկատողութեան առաւ ընկեր պատգամաւորին առաջարկները, որոնց մեծ մասը արդէն իսկ բովանդակուած էր Շրջան. ժողովի օրակարգին մէջ։ Գալով Արծուաբերդի թէ նիւթապէս եւ թէ բարոյապէս աջակցելու խնդրին, զոր ընկեր պատգամաւորը առաջարկած էր, Շրջան. ժողովը նկատելով որ նիւթապէս աջակցելու համար կանոնաւոր կազմակերպութիւն մը անհրաժեշտ է, այս առթիւ որոշեց Հողաբլուրի ընկեր պատգամաւորի միջոցաւ հրահանգ տալ Իրաւասու մարմնին որ առաջին առթիւ տեղական շրջուն գործիչ մը ղրկէ հոն։ Եթէ չկարենայ իրագործել զայդ, Բիւրոյէ խնդրուելիք շրջուն գործիչը նախ հոն ղրկել։

Շրջանային ժողովը պարտք համարեց հոս արձանագրել Լեռի ենթակոմիտէի նախաձեռնութեան ոգին զոր ցուցուց ժողովի գումարման առթիւ։

Փաստ. 954-60

Ա 2.– Հ.Յ.Դ. ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ԲԻՒՐՈՅԻՆ (ԹՈՒՐՔԻՈՅ ՀԱՏՈՒԱԾԻՆ)

1910 Յուլիս 20/2 Օգ

Լեռ ենթակոմիտէ

Ազնիւ ընկերնե՛ր,

Շրջան. ժողովի գումարման պէտքը անհրաժեշտ դարձած էր. ուստի Յունիս 10ին շրջանի բոլոր մարմիններուն հրաւիրագրեր ղրկեցինք իրենց պատգամաւորը Լեռ ղրկելու, վերջնական թուական որոշելով Յուլիս 1։ Այս թուականին միայն Մոցի, Հովիտի, Լիճի եւ Հողաբլուրի պատգամաւորները ներկայ գտնուեցան. մինչեւ Յուլիս 4ը սպասեցինք, բայց ուրիշ կողմէ եկող չեկաւ. ներկաները յարմար դատեցին ժողովը կազմել։ Ժողովը զբաղեցաւ զանազան օրակարգերով. բայց բոլոր վայրերու հաշիւները եւ տեղեկագրերը ստացուած չըլլալով, այս մասին [ժողովը] մեզ յանձնարարեց գրել բոլոր շրջանի մարմիններուն, պահանջել իրենց հաշիւները, դասաւորել զանոնք եւ որոշումներու օրինակին հետ Ձեզ ղրկել. նոյնը նաեւ շրջանիս Իրաւասու մարմնին համար, որը ընտրուեցաւ այդ ժողովի կողմէ Հողաբլուրի ընկերներէն։ Մենք գրեցինք շրջանի մարմիններուն եւ հաշիւներու ստացումէն վերջ, կը գործադրենք Շրջան. ժողովի յանձնարարութիւնը։*

Տեղական մարմնի պաշտօնավարութեան միջոցը լրացած ըլլալով, Մայիսին նոր ընտրութիւն կատարուած էր տեղական Ընդհ. ժողովին կողմէ, որով նամակները այսուհետեւ կը ղրկէք հետեւեալ հասցէին Minas Berberian, Alep *(միշտ ֆրանսերէն գրել)։*

Ստացած ենք Ձեր վերջին յանձնարարական քարթը ընկեր Սլոյեանի մասին, պէտք եղածը կը գործադրենք։

Ընկերական բարեւներով
ի դիմաց «Լեռ»ի ենթակոմիտէի տեղ. մարմնին

ՎԱՀԷ *ՍԻՒՆԻ*

* Տեղեկագիրը եւ մանաւանդ կահագրերը. Արծուաբերդի պատգամաւորը թէեւ ուշ հասաւ, սակայն վաւերացուց Շրջ. ժողովի որոշումները իր կողմէ ալ, եւ իր առաջարկները նկատի առնուած են։

Փաստ. 954-81

Ա 3.– Հ.Յ.Դ. ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ԲԻՒՐՈՅԻՆ

Ափռանա 28 Դեկտ. 1910

Ընկերներ,

Պարբերաբար կը ստանանք Ձեր նամակները եւ շրջաբերականները. եթէ մինչեւ այժմ չկրցանք պատասխանել, պատճառը այն է որ տեղւոյս կազմակերպութիւնը կազմալուծուած եւ քայքայուած վիճակի մէջ լինելով, գրելու ոեւէ շահեկան բան չկար կազմակերպական հարցերու մասին, մանաւանդ որ կազմակերպութեան գործով զբաղելու համար պարագաները շատ անյարմար էին։

Ատանայի դէպքերէն վերջը մեր բոլոր ընկերները երկիւղ ձգած եւ ասդին անդին տարտղնած էին։ Հիմա սկսան կամաց կամաց վերադառնալ հոս։ Հոս գտնուողներուն մէջ ալ մեծամասնութիւնը կը գտնուէր այնպիսի մի հոգեկան դրութեան մէջ, որ նպաստաւոր եւ օգտակար ազդակներ չէին կրնար ըլլալ կազմակերպական տեսակէտով։ Պէտք էր նաեւ ի նկատի ունենալ տեղական հոգեկան ընդհանուր կացութիւնը, որը կը խրտչէր յեղափոխական կուսակցութեան անունէն իսկ, սա սին նախապաշարումը ունենալով որ Ատանայի ջարդերուն տեղի տուած լինէր յեղափոխականներու գործունէութիւնը։

Ուրիշ պատճառ մըն ալ գործիչի պակասն էր։ Ես առ այժմ այնպիսի հոգեկան եւ անհատական պարագաներու տակ կը գտնուիմ՝ որ ինծի համար անկարելի կ'ըլլայ մինակս կազմակերպական գործը յաջողցնել։ Վահագն[4] ալ որբանոցի վերակազմութեան հարցով զբաղած՝ չէր կրնար ոեւէ ձեռնարկութիւն ընել։ Տեղւոյս վրայ ուրիշ գիտակից ընկերներ ալ չկան՝ որոնց կարելի ըլլայ վստահիլ կազմակերպական կենսական գործերը։ Այսուամենայնիւ մօտ ապագայի մէջ սահմանափակ ընկերներու մէջ կազմակերպական կապը հաստատելու պիտի ձեռնարկուի. արդէն նոյն իմաստով Ձեզի գրուած է Վահագնի կողմէ։ Շրջանն ալ նոյն դրութեան մէջ է։

Գալով Վահան Պետրոսեանի քով գտնուած գումարին, ընկերներու մեծամասնութիւնը այդ գումարը տեղւոյն վրայ պահելու կողմնակից կը գտնուի. այդ պատճառով է որ այդ դրամը իբր աւանդ կը պահուի մեր վերոյիշեալ ընկերոջ մօտ։ Տեսնենք, այդ խնդիրն ալ պիտի կարգադրենք։

Վերջերս Այնթապէն նամակներ կը ստանանք ինքնակոչ «Իրաւասու մարմնի» մը կողմէ, որուն ինքնութիւնը մեզի անծանօթ է պաշտօնապէս, ուստի անյարմար գտանք իրենց պատասխանելու։ Այդ մարմինը իբր թէ ընտրուած ըլլայ Կիլիկեան Շրջ. ժողովի մը կողմէ, որուն հաւաքումէն ոեւէ տեղեկութիւն ունեցած չէինք մենք։ Եթէ Ձեզի հետ ալ կը թղթակցին հաղորդեցէք իրենց՝ իրենց անպատասխան մնացած ըլլալուն պատճառները։

Գիւտ հայր սուրբի յանձնարարած մարդուն նկատմամբ առած տեղեկութիւններս նպաստաւոր են. ըստ այնմ կը կարգադրէք։

Առ այժմ այսչափ։

Ընկ[երական] բարեւներով՝
ՋԱՔԱՐԻԱ[5]

4.- Տաթեւեան Վահագն, որ տեսուչ կարգուած էր Ատանայի որբանոցին։

5.- Պզտիկեան Զաքարիա, Կիլիկիոյ հին գործիչներէն, ծանօթ Կիլիկեան ծածկանունով։

Փաստ. 955-1

Բ.– ՎԱՀԱԳՆ ՏԱԹԵՒԵԱՆԷՆ ՎՌԱՄԵԱՆԻՆ

Սիրելի Վռամեան եւ ընկերներ

Ատանայի վիճակը կրկին սկսաւ պղտորուել· հետեւեալ ձեւով· ութը օրէ ի վեր սա խօսքերը կը դառնան ժողովուրդի մէջ իրարու ետեւէ՝ թէ Իթթիհատի անկումը մօտ է, հին կառավարութիւնը պիտի դառնայ, թէ անգլիական կառավարութիւնը ռմբակոծեր է Պասրան, թէ գերման ռուս համաձայնութիւնը վտանգաւոր երեւոյթ մըն է Թուրքիոյ համար, թէ Նիյազին վառած ու ջարդած են· վերջապէս՝ Պոլսոյ կեդրոնական կառավարութեան եւ խորհրդարանի ալեկոծ եւ տատանեալ վիճակը երկիւղալի կացութիւն մը ստեղծած է հոս· եւ այս վիճակէն ծնունդ առաւ հոս, դեռ երեք օր առաջ, որ գիշերուան ժամը չորսին անսպասելի կերպով էզան տրուեցաւ մօտ 10 վայրկեանի չափ, եւ իսկոյն Թուրք ամբոխը հաւաքուեցաւ քանի մը տեղեր· եւ սակայն ոստիկանութիւնը վրայ հասաւ, ամբոխը ցրուեց եւ էզան տուողը ձերբակալեց եւ հետեւեալ օրը, քննութենէ մը յետոյ, իբրեւ թէ հարբած տղայ մըն է եղել, որ իր գինովութեան համար՝ ոստիկանութեան ձեռքէն խուսափելու համար ճամին է մտեր եւ սկսեր է էզան տալ։ Ասոր վրայ ժողովուրդը սկսաւ աւելի վախնալ· ահա ասոր վրայ հազիւ երկու օր անցած, ճիշդ խթման իրիկունը քանի մը տասնեակ հայերու տան դռան վրայ խոշոր կարմիր խաչեր տեսնուեցան, եւ ընդհանրապէս այն տուները որ անցեալի մէջ թալան չեն եղած եւ հարուստ տուներ են։ Այս ճիշդ իրական փաստի վրայ, հայութիւնը եւ ուրիշ քրիստոնեայ տարրը կոտորածի վախէն, իսկոյն դիմումներ ըրին տեղական կառավարութեան եւ ձեռքի տակէն ալ օտար ներկայացուցիչներուն, պատմելով տիրող կացութիւնը եւ կատարուած փաստը։ Պէտք է ըսել որ վալի Ճեմալ պէյը ամբողջ հոգով եւ բոլոր ուժովը կ'աշխատի որեւէ բանի տեղի չտալ· ամէն միջոց ի գործ կը դնէ· մինչեւ իսկ գիշերը ինքը անձամբ կը պտտի թաղերը· եւ սակայն աւելորդ չէ ըսելը, որ մինակն է գրեթէ ամբողջ վիլայէթին մէջ։ Հարկաւոր է Պոլսոյ կառավարութիւնը կտրուկ կերպով ուժ եւ վստահութիւն ներշնչէ իրեն։ Մոռցայ ըսելու որ քանի մը շաբաթէ ի վեր թուրքութիւնը առատօրէն կը զինուի, եւ այս կը տեսնուի բոլոր բնակիչներէն։ Այս տիրող կացութեան մասին տեսակցութիւն մը ունեցայ վալի Ճեմալ պէյի հետ։ Թէեւ ինքը մինակ կը զգայ ինքզինքը, բայց անվախ է եւ տրամադիր բոլոր ուժերը գործածելու· եւ այս ձեւով ապահովել կը հաւատայ։ Վալին թելադրեց որ ես ալ մերիններուն հետ գիշերները թաղերը պտտիմ եւ հետամտինք գտնելու համար խաչեր քաշող ձեռքը։ Առաջին գիշերն է որ ես առանձին պտտեցի, եւ դեռ քանի մը գիշերներ ալ ընկերներով պիտի պտտինք։ Տեսնենք ինչով պիտի վերջանայ։

Օսմանեան որբանոցների վերին մարմնի նախագահը եւ միեւնոյն ժամանակ տեղիս առեւտրական դատարանի նախագահը՝ Գրիգոր էֆ. Ֆայիք արձակուրդով Պոլիս կու գայ· ինքը կիսա-ազատական եւ իթթիհատական մըն է, լաւ տրամադրութիւններով եւ հետաքրքիր ազգային եւ քաղաքական կեանքով։ Կը փափաքի որ մեր ընկերներին հետ ծանօթանայ եւ տեսնուի։ Տուած եմ «Ազատամարտ»ի հասցէն եւ ընկերների անունները՝ Վռամեան, Զարդարեան եւ Հրաչ[6]։ Պիտի խնդրէի որ համակրանքով ընդունէիք զինքը եւ խօսէիք հետը լայնօրէն, եւ միեւնոյն ժամանակ տեղեկութիւններ առնէիք մանաւորապէս առեւտրական գործերի մասին, որոնց հմուտ եւ տեղեակ է ու իր ձեռքովն է անցեր բոլորը· նաեւ օսմանեան որբանոցների մասին։ Լաւ կ'ըլլայ որ մեր խմբագիրներէն մին տաք, որ կէս ժամի չափ տեսակցութիւն մը ունենայ այս նիւթերի մասին թերթին համար։

Սկսեցի կազմակերպական գործով զբաղիլ։ Որքան ջանացի երկրորդ ձեռքով ընել՝ չեղաւ։ Յոյս ունիմ որ լուրջ եւ կուռ բան մը կը շինեմ շուտով, եւ այս մասին լայն տեղեկութիւններ կու տամ մօտ օրէն, նաեւ կլոր գումար մը Կովկասի բանտարկեալների համար· արդէն հանգանակութեան մէջ եմ։

Նոր տարին շն[որհաւոր]· կը համբուրեմ բոլորդ ալ։

ՎԱՀԱԳՆ

3 *Յունուար* 1911
Ատանա

6.- Թիրեաքեան Յայկ, Օսմանեան դրամատան գրաւման ղեկավարներէն, ապա «Ազատամարտ»ի վարչական տնօրէն։

Փաստ. 1543-6

Գ.– ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ԲԻՒՐՈՅԻՆ

Պէյրութ, 17 Յունիս 1911

Ընդունած ենք մեզ ղրկուած թիւ 14, 15 եւ 16 շրջաբերականները։

Ինչպէս յայտնի է, անցեալ տարեշրջանին, Շրջանային ժողովով մը իրարու կցել ուզած էինք ամբողջ Կիլիկիոյ ցրուած կազմերը, ունենալու համար Կեդր. Կոմիտէ մը եւ որոշ տոկոս։ Սակայն, ինչպէս կ'երեւի, յիշուած գործը պէտք եղած ընդունելութիւնը չգտաւ եւ հետեւաբար մասնաւոր գործիչ մը չղրկուեցաւ զայն աւելի ամուր հիմերու վրայ դնելու համար։ Մենք պիտի փափաքէինք որ, այս անգամ լուրջ ուշադրութեան առարկայ դառնար ան, եւ յառաջիկային գործիչ մը փութացուէր դէպի Կիլիկիա։ Ասիկա, այնքան էական ու ստիպողական է, որքան աննախանձելի եւ անկերպարան է Կիլիկիոյ ներկայ վիճակը՝ դաշնակցական-կազմակերպական տեսակէտով։

Թիւ 16 շրջաբերականին մեզ վերաբերող յօդուածներուն կը պատասխանենք։ Տեղւոյս կազմակերպութիւնը մեծամասնութեամբ ուսանողներէ կը բաղկանայ։ Ընկերներու թիւը կը փոխուի ամէն տարի։ Այս տարեշրջանին՝ Ֆրանս. վարժարանի ընկերներու թիւը 50% համեմատութեամբ է. մնացեալ մասը կը լեցնեն չէզոքներ եւ հնչակեաններ։ Ամերիկեան վարժարանին մէջ, մեր ընկերները ոչինչ թիւ մը կը ներկայացնեն հակառակ ուրիշ տարիներու։ Հոն՝ հնչակեանները քանակով աւելի շատ են։ Հոն կայ նաեւ ուսանողական միութիւն մը, որ իր մէջ կը համրէ քոլէճական եւ համալսարանական չէզոքներ եւ երկու կուսակցութեանց պատկանող ընկերներ։ Ամերիկեան վարժարանի հայ ուսանողները բաւական ճոխ մատենադարան մ'ունին, այս տեսակէտով Ֆրանս. վարժարանի հարստութիւնը մի քանի գիրքերու մէջ կը կայանայ։

Համալսարանական ուսանողներու ամբողջ թիւը 60-70ի մէջ կ'ելեւէջէ։ Իսկ երկրորդական ուսում առնողներու թիւը թէպէտ անցեալին մէջ շատ՝ սակայն ներկայիս 60-70ը չ'անցնիր։

Ֆրանս. վարժարանին մէջ, օտար ազգութիւնները ոեւէ կազմակերպութիւն չեն ունեցած եւ չունին, միայն յոյները վերջերս ունեցած են ուսանող. միութիւն մը. կարգադրուելիք երբեմն գործերու համար. ընդհ. միացում մը՝ աւելի կիրքերը գրգռելով կարելի եղած է յառաջ բերել, քան գաղափարական գիտակցութեամբ։ Ամերիկեան վարժարանին մէջ գոյութիւն ունեցած են միութիւններ, զանազան ազգութիւններու մէջ եւ ունին։ Մերթ միջկազմակերպական յարաբերութիւններ տեղի ունեցած են զանազան խնդիրներու շուրջ, առանց սակայն այդ յարաբերութիւնները աւելի լայն եւ աւելի որոշ հիմերու վրայ դնել փորձելու։ Նմանօրինակ ձեռնարկի մը համար, նոյն վարժարանի ներկայ հայ ուս. միութիւնը պէտք եղած ձեռնհասութիւնը չունի։

ԾՈՑԻ Հ.Յ.Դ. ՏԵՂԱԿԱՆ ՄԱՐՄԻՆԻՆ ԿՈՂՄԷ
Մ. ՍԱԼԲԻ

ԿԱԶՄԱԿԵՐՊԱԿԱՆ ՇՐՋԱՆՆԵՐ

ԳԼՈՒԽ XII

ՓՈՔՐ ԱՍԻՈՅ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊԱԿԱՆ ՄԻՒՍ ՇՐՋԱՆՆԵՐԸ

Այս գլուխին տակ միաւորած ենք Փոքր Ասիոյ տարածքին գործող կազմակերպական գլխաւոր շրջաններուն պատկանող փաստաթուղթերը, խմբելով զանոնք հետեւեալ միաւորներուն վրայ.–

Ա.– *Բանալի*, Սամսոնի եւ Մարզուանի շրջան
Բ.– *Մեւ Բլուր*, Սեբաստիոյ նահանգ
Գ.– *Բարչր Մար*, Կեսարիա
Դ.– *Ոսկեհանք*, Իզմիրի շրջան:

Առաջին երկուքը, Սամսոն-Մարզուանն ու Սեբաստիան արդէն կեդր. կոմիտէութեան կարգավիճակ ստացած էին1909 թ. գումարուած «Փոքր Հայքի Ռայ. ժողովին»: 1911ին շրջանին մէջ քոլերայի խիստ համաճարակ տարածուելուն պատճառաւ չէին կրցած Շրջանային ժողով գումարել եւ Ընդհ. Ժողովին պատգամաւոր ընտրել: Այսուհանդերձ Սեբաստիոյ Կեդր. Կոմիտէն նշանակեց իր ներկայացուցիչը յանձին Սեբաստացի Մուրատի (Սուրէն ծածկանունով ծանօթ այդ օրերուն): Աւելի ուշ հասաւ նաեւ Սամսոնի պատգամաւորը, որուն ինքնութիւնը սակայն չէ յայտնուած:

Կեսարիան, որ միայն յաջորդ՝ 1912 տարուան ընթացքին պիտի բարձրանար Կ. Կոմիտէութեան, միայն խորհրդակցական ձայնի իրաւունք ստացած էր (պատգամաւոր՝ Վիշապեան Գէորգ): Խորհրդակցական ձայնի իրաւունք տրուած էր նոյնպէս Ոսկեհանք-Իզմիրին, որ ատենին հանդիսացած էր Դաշնակցութեան հնագոյն եւ գործունեայ շրջաններէն մէկը:

Վեցերորդ Ընդհ. Ժողովի թղթածրարին, ինչպէս նաեւ վերեւ յիշատակուած Կ. Կոմիտէութեանց արխիւին մէջ գոյութիւն չունին Ընդհ. Ժողովը կանխող շրջանային ժողովներու արձանագրութիւններ կամ գործող մարմիններու պաշտօնական տեղեկագրեր: Բացը մասամբ կը լրացնեն այն հակիրճ տեղեկութիւնները, որոնք տրուած են ի պատասխան Ընդհ. Ժողովի Օրակարգի հարցերուն եւ մանաւանդ այն «Հարցարանին», զոր Քիւրոն նախապէս ուղարկած էր շրջաններուն՝ տեղեկագրական բնոյթի տուեալներ պահանջելով: Այս վերջիններուն մէջ կը գտնենք քաղաքական, տնտեսական, կրթական ու մշակութային կարգի շահեկան ծանօթութիւններ ու վիճակագրութիւններ: Հարցումները, պարզ թուանշաններով կամ գլխակարգով նշանակուած, առհասարակ կը համապատասխանեն Ընդհ. Ժողովի Օրակարգին կամ Հարցարանին մէջ նշուած շարքին (Օրակարգը եւ Հարցարանը տեսնել էջ 11-15):

I – Հ.Յ.Դ. ԲԱՆԱԼԻԻ [ՍԱՄՍՈՆ – ՄԱՐՁՈՒԱՆ] Կ. ԿՈՄԻՏԷՈՒԹԻՒՆ

Փաստ. 810-10

Ա.– ԱՐԱՄ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆԷՆ ՎՌԱՄԵԱՆԻՆ

1910 թ. Օգոստոս 23, Մարզուան

1909 – 1911ին, ուսումնական երկու տարի, Արամ Մանուկեան մնաց Օրտու, ուր հրաւիրուած էր իբրեւ տեսուչ քաղաքի հայկական վարժարաններուն: Քնականաբար ան կը զբաղէր նաեւ կազմակերպական գործերով, ինչպէս ցոյց կու տան իր կողմէ գրուած բազմաթիւ նամակներ: Արեւմտեան Քիւրոյի կարգադրութեամբ Ա. Մանուկեան մասնակցած է Մարզուանի մէջ 1910 Օգոստոսին գումարուած Շրջ. ժողովին, որուն առիթով Պոլիս Վռամեան Արշակին (Արեւմտեան Քիւրո) կը ղրկէ զեկուցական բնոյթի այս գրութիւնը:

Սիրելի Վռամեան!

Երեք օր առաջ ժողովը վերջացուինք. ինձնից անկախ պատճառով չկարողացայ գնալ եւ Ամասիա. ժողովին կը մասնակցէին միայն 7-ը. 2-ը չեկան. պատճառները չիմացանք: Անցնեմ տպաւորութիւններին:

Ա. Կազմակերպական վիճակ.– Ընդհանրապէս նախանձելի վիճակի մէջ չի կարելի տեսնել կազմակերպութիւնները, չնորհիւ վերջին չարժումներին. այս շրջանը իբրեւ նոր շրջան բնականաբար շատ է ազդուել: Հնչակեաններն էլ պակաս դեր չեն կատարել տրամադրութիւնները փչացնելու մէջ, բայց մի մխիթարական բան կայ. համարեա բոլոր վայրերում կազմակերպութիւնների սաղմերը մնացել են. մանաւանդ երիտասարդութիւնը ամէն տեղ հաւատարիմ է մնացել. վերջին 5-6 ամիսը բոլոր տեղերը վերակազմուել են, շրջաններ ստեղծել եւ գործ կատարել: Պէտք է խոստովանել որ Աստիկեանի տուրնէն[1] բաւական գործ կատարել է այս շրջանում. առանց նրան հաւանօրէն շատ գէշ կը լինէին այս կողմերը, թէեւ այս բանը իրենք չեն զգում... կարծում եմ այնպէս է դրուած նոր գործերի հիմքը, որ իրենց տեղական ուժերով պիտի կրնան շարունակել: Առ այժմ 500-էն աւելի կազմակերպուած ընկերներ կան, եւ յոյս կայ աւելին կը լինի, քանի որ առաջիկայ տարին մեծ փոթորիկներ չեն սպասւում:

Բ. Մտաւոր վիճակ.– Ողորմելի դրութիւն է. մերոնք ոչինչով տարբեր չեն մնացածներէն. տարբերութիւնները միայն զգացմունքների մէջ է: Սրանք մեծ մասամբ երիտասարդ եւ մաքուր տարրեր են. անպայման կը հաւատան եւ փարած են կազմակերպութեան նպատակին. լսելու, կարդալու, զարգանալու ծարաւի են: Գրադարան-ընթերցարաններ համարեա չկան. եղածներն էլ հնչակեաններինն է. մերոնք ունեն Մարզուան մի ընթերցարան, որ կը ստանայ մեր թերթերէն միայն «Ազատամարտ» իսկ մնացածը՝ «Ժամանակ», «Բիւզանդիոն», «Դաշինք», «Կաւառչ», «Ասպարէզ» եւայլն...

Երբ նկատողութիւն արի, թէ ինչո՞ւ այդ խայտառակութիւնները կը տարածէք, կը պատասխանեն.– «Ջէ՞ որ համոզմունքի ազատութիւն է»...

Ահա թէ ինչպէս են հասկանում համոզմունքի ազատութիւնը...

Մարզուան լաւ երիտասարդութիւն կայ, բայց ցաւալի է որ մէկը չկայ որ դրանց ղեկավարէ, առաջնորդէ: Ինչպէս վան, այնպէս էլ այստեղ հասակաւորների մէջ պաղութիւն կայ. գործերը բնականաբար վերջինների ձեռքն է. առաջիններն էլ լքուած՝ իրենց համար գործ որոնելու են ելել եւ գտել են... կազմակերպել են մի միութիւն: «Նոր սերունդ» անունը դրել են, մի ահագին ծրագիր, լաւ երեւակայութեամբ եւ յիմարութիւններով լեցուն. կ'ուզենային կառավարութեան հաստատել տալ եւ գործի սկսիլ. պիտի զբաղուէն կրթական-դպրոցական եւ ինքնազարգացման գործով: Բնական է, որ կռի-

1.- Տուրնէ՝ շրջապտոյտ. Տիգրան Աստիկեանը՝ Ե. Ընդհ. Ժողովին պատգամաւոր էր Ամերիկայէն. ժողովէն ետք մնաց եւ իբրեւ գործիչ աշխատեցաւ Փոքր Ասիոյ զանազան շրջաններուն մէջ, յատկապէս Խարբերդ: Ջ. Ընդհ. ժողովի հրաւիրեալներէն էր. իրեն հրաւասու ձայն տրուեցաւ իբրեւ Խարբերդի պատգամաւոր:

ւը եւ անհամուբիւնները սկսուել էին։ Վանի փորձը առաջս էր։ ինձ ոչինչ չէր մնում անել եթէ ոչ՝ կանչել քահէլներին եւ հասկացնել որ իրենք սխալ ճանապարհի վրայ են եւ այդպիսով թէ՛ Դաշնակցութիւնից պիտի հեռանան եւ թէ կռիւների պատճառ դառնան։ Երկու անգամ էլ դրանց հետ ժողով արի, երկար բարակ հա[մո]զումէ վերջը, ծրագիր-մրագիր մի կողմը թողեցին եւ որոշեցին զբաղուել կուսակցական գործով եւ չտարուել այդ դրսի հարցերով...

Այս կողմերը, կարծեմ եւ ամէն տեղ, առայժմ դեռ գործունէութիւնը կարծես դպրոցական, թաղային եւ վանական հարցերի մէջ է։ ուրիշ բան պահանջել ժամրութիւն կը կարծեն... Ժողովի մէջ չատ չեչտուեց այդ կէտը։ երկար ու բարակ խօսեցի, բացատրեցի։ տեսնենք կեանքը պիտի թողնէ՞ այլ բաների մասին խորհելու։

Գ. Թերթերի գործ։— *Ինչ որ մենք մեր մէջ խօսենք «Ազատամարտի» մասին, պէտք է խոստովանուել որ նա, բայց եւ այնպէս, միակ կապ պահպանողը, միակ միացնողը, միակ յաջողուածն է եղել մեր գործունէութեան, մեր գոյութեան։ ընդհանրապէս ամէնքը գոհ են։ մի քիչ դժգոհութիւն յայտնեցին ջղային յօդուածների մասին։ մեզանից աւելի քաղաքավարի եւ պաղարիւն պատասխան կը սպասեն։ Հասկնալի հոգեբանութիւն է։ խօսողները կռուի դաշտին հեռու են... հետաքրքիր եւ այն որ ամէնքը դժգոհ են մասնաւորապէս Շահրիկեանէն... նրան մեղադրում են որ չատ է անհատներով զբաղւում, որ չատ է կռիւների պատճառ դառնում։ մէկը նոյնիսկ առաջարկ էր բերել՝ խնդրելու որ առ այժմ նա դադարի թերթի մէջ աշխատելուց։ Ժողովը անյարմար գտաւ այդ առաջարկը, բայց որոշեց այդ ուղղութեամբ ընդհանուր նկատողութիւն անել։ Տարածումը այնքան մխիթարական չէ, բայց յոյս կայ, որ այսուհետեւ կը չատանայ։*

Պէտք է հոգ տանել մանաւանդ կուսակցական գրականութեան տարածման։ Մի չրջիկ գրավաճառի հանդիպեցի։ խաչագողին մէկն էր, բայց նրանից հասկացայ որ մեծ յաջողութիւն ունի։ մեծ մասամբ Պոլսոյ վերջին հրատարակութիւնները կը ծախէ, մեր եւ հնչակեաններինը։ իր ասելով մերոնք (Արծիւը) 10%[ից] աւելի զեղչ չեն տալիս, իսկ ուրիշները կը տան եղեր 40-50%։ կարող է պատահել, քանի որ վերջինները թանգ կը գնահատեն եւ այդպէս կը ծախեն։ աչքովս տեսայ։ Աստուածածնայ տօնի օրը մեծ քանակութեամբ սպառուեց։ Երանի թէ մեզնից մէկն էլ նոյն գործով զբաղուի, կամ մէկ բարեխիղճ մարդ գտնէինք այդ գործը անող։ նրա ասելով տարին 70-80 ոսկի չահ կրնայ ունենալ։ Նա եղել է Իզմիրի, Ատաբազարի, Պուրսայի եւայլն կողմերը։ ընդհանրապէս գոհ է մնացել։ առ այժմ անցել է Փոքր Հայք։

Հրայր[2] *յանճնարարութիւնները կատարեցի։ ամէն տեղից խոստացան եւ մասամբ էլ ղրամները ճամբեցին։ կամաց-կամաց մնացածներն էլ կը գայ։ Նրան յայտնիր որ Հաւզա, Տիգրան Անդրէասեանի թերթը ղադրեցնէ։*

Դ. Հնչակեանների եւ մերոնց յարաբերութիւնները գէշ են։ Նրանք այս կողմերը կ'երեւայ եթէ ոչ կազմակերպուած՝ գէթ ազդելու ոյժ ունեն։ ժողովուրդի աղայական մասը նրանց համակիր է։ հին տրադիցիաներ կան։ կապը մի անգամէն չի կտրուի։ սրանք մեծ մասամբ հակակենտրոնական են։ վերջինն էլ կ'երեւայ վախենալով երկդիմի դիրք է բռնել։ վերջերս դիմել է իր մարմիններին որ «բաց ու գոցի» խնդիրների վերաբերմամբ անտարբեր դիրք բռնեն մինչեւ 3 ամիս։ Զգիտեմ սա ի՛նչ խաղ է։ հոգ միասին աշխատիլ, իսկ հոս փայլուն չէզոքութիւն յայտարարել։ Ժողովի մէջ հասկացրի որ ամէն կերպ աշխատին համերաշխութիւնը պահպանել, մինչեւ տեսնենք նրանց ժողովը ի՛նչ կ'որոշէ...

Ե. Իթթիհատի հետ լաւ են։ տեսայ Մուստաֆա Նաջիբին։ Վան եկողներէն մէկն է։ լաւ տղայ է։ երկար բարակ խօսեցինք։ Հնչակեանները չատ պոլիտիկա կ'անեն իրեն։ Սվազ էլ ոսկի մեդալիոն են նուէր տուել, բայց ընդհանրապէս նրանց անկեղծութեան վրայ կը կասկածէ։ կ'ասէ։ «Ես նրանց հետ այնքան սրտանց չեմ խօսիր կամ գործեր, որքան Ձեզ»... Զգիտեմ մեզ հետ որքան անկեղծ է, բայց անպայման ճշմարտութիւն կ'ըսէր։

Տեղիս գայմագամին մասին ընկերները խնդրել են որ միջամտես։ լիմարին մէկն է։ Նէջիբն էլ դժգոհ է։ պիտի փոխեն, դուք ոեւէ բան չանէք։ մերոնք նրա կեղծաւորութենէն խաբուել են ձեզ դիմելով։ վերջին օրերը իր գոյնը ցոյց տուաւ։ մի խնդրի առթիւ յայտնել է, որ «ձեր գործը չեմ տեսնի, որովհետեւ դուք օրինի կուսակցութիւն չէք»։ Հնչակեանները մազմաթա են կազմել վալիին դիմելու, որ տեղս պիտի գայ, խնդրելու որ մնայ։ «Իթթիհատականների» լաւերը (նրանց մի մասն էլ կ'ուզէ) չատ դժգոհ են այդ քայլից...

Ինչ եղաւ այդ օրինականացման հարցը։ կ'երեւայ գաւառներում դա նշանակութիւն ունի։ հնչակեաններն են խօսում որ մենք լեզալ չենք, վտանգաւոր ենք...

Ամսոյս 30-ին Օրդու կը լինիմ։ կարծեմ էլ բան չմնաց։ արձանագրութիւններէն մնացածը կ'իմանանք։

Բարեւներով՝
ԱՐԱՄ

2.- Հրայր Հայկ Թիրեաքեան, Պանք Օթոմանի գրաւման ղեկավարներէն, որ «Ազատամարտ»ի վարչական բաժինը կը վարէր։ Ծանօթ էր նաեւ Ֆարհատ ծածկանունով։

Նմոյշ մը Արամ Մանուկեանի ձեռագրէն (փաստ. 810-10)

Փաստ. 1543-16

Բ 1.– ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ Հ.Յ.Դ. ՔԱՆԱԼԻԻ ԿԵԴՐ. ԿՈՄԻՏԷԻ ՇՐՋԱՆԻՆ

1.– Տնտեսական.–

Ա.- Երկրագործութիւնը բաւական զարգացած է, թէեւ նախնական ձեւով կը գործեն: Ամբողջ շրջանը կ'արտածէ 400,000 ոսկիի ծխախոտ 1,000,000 ոսկիի աֆիոն. 500,000 ոսկիի ալ ցորեն, գարի եւ եգիպտացորեն:

Իսկ արհեստներէն զարգացած են մանուսայագործութիւնը եւ եազմաճութիւնը, որոնց վրայ մեծ քանակութիւնով արտածութիւն կ'ըլլայ: Մնացեալ արհեստները միայն տեղական պէտքերու կը բաւեն, որոնք աստիճանական զարգացում ունեցած են:

Բ.- Սամսոնի մէջ ծխախոտի գործարանը կայ, ուր կը գտնուին 1000-է աւելի գործաւորներ, միջին օրավարձք 7-12 [ղրուշ], իսկ 2000ի չափ բանուորուհի 3էն 5 ղրշ. օրավարձքով, կան նաեւ 1000ի մօտ բեռնակիրներ:

Ամասիոյ եւ Մարզուանի շրջանին մէջ կան ալիւրի ֆապրիքաներ 50-60 հատ, Մարզուանը ունի գործաւոր եւ բանուոր՝ 4.000, Ամասիա՝ 3000. Հաճի-գիւղ՝ 1000. Զիլէ՝ 5000, Թոգատ՝ 3000, Պաֆրա՝ 1000, որոնք կը ստանան 5-6 ղրշ. օրավարձք:

Գ.- 1910ի բերքերը գոհացուցիչ էին:

Դ.- Երաշտը եւ անասուններու համաճարակը մեր շրջանին աչքառու վնասներ չեն պատճառեր:

Ե.- Չինուորագրութիւնը մեր շրջանի տնտեսութեան վրայ վնաս չազդեց:

Զ.- 1910ին բոլոր տուրքերն ալ գանձուած են, չատ չնչին համեմատութեամբ յետմնացներ կան:

Է.- Սահմանադրութեան հռչակումէն ասդին մեր տնտեսական կացութիւնը բաւական բարելաւուած է. 25 առ 100 համեմատութեամբ:

Ը.- Մեր շրջանի հայ բնակչութեան թիւը մօտաւորապէս 60,000 է:

2.– Գաղթը.–

Մեր շրջանը բռնապետութեան ժամանակ չատ ջնջին համեմատութիւնով արտագաղթ ունեցած է, որով վերջացող երեք տարեշրջաններուն ո'չ արտագաղթ, ոչ ալ ներգաղթ եղած է:

3.– Հողային հարցը.–

Ընդհանրապէս չունենալով հայ գիւղացիութիւն՝ չունինք նաեւ հողային վէճեր:

4.– Ազգային Մշակոյթ

Ա.- կրթական վիճակագրական պատկեր [Տե'ս էջ 382-383]:

Բ.- Թոգատ եւ Հէրէկ ունին 25 հայ գիւղեր, որոնցմէ ո'չ մէկը ունի ներկայանալի վարժարան: Ծիչեալ գիւղերէն մէկ քանին ձմեռները խեղճ ու կրակ դասընթացքներ կ'ունենան:

Գ.- Սամսոնի, Զարշամպայի ազգ. նախակրթարանները Դաշնակցութեան ազդեցութեան տակ են, նոյնպէս նաեւ Զորումի վարժարանները: Իսկ մնացեալ քաղաքներու դպրոցները ընդհանրապէս պահպանողական աղայականութեան ազդեցութեան տակ են:

Դ.- Ուսուցիչներէն % ին 25ը դաշնակցական են:

Ե.- Թաղ. խորհուրդներու, հոգաբարձութեանց եւ այլ ազգային վարչութեանց անդամներու 10 %-ը ուղղակի դաշնակցական են. իսկ %ին 15 ալ համակիր:

Զ.- Մեր շրջանի նախակրթարաններուն ուսանողութեան 50 առ 100ը համակիր են, որոնք երբ շրջանին աւարտեն շարքերու մէջ գործօն դեր պիտի ունենան (ընդհանրապէս նոր սերունդը համակիր է Դաշնակցութեան):

Է.- կազմակերպական 5 հատ գրադարան ունինք, գիւղական ո'չ:

5.– Միջազգային յարաբերութիւնք.–

Ա.- Մեր շրջանի հայերու եւ բնակած ազգերու յարաբերութիւնները ընդհանրապէս մօտիկ են, թէեւ ներքնապէս կասկածոտ կը վերաբերուին:

Բ.- Սահմանադրութեան հռչակումէն ասդին յարաբերութիւնները կարծես աւելի խորամանկ կեղծաւորութեան փոխուած են:

6.– Դաշնակցութիւնը եւ տեղական իշխանութիւնները.–

Ա.- Տեղական իշխանութիւնները դաշնակցականներու հանդէպ միշտ կասկածելի եւ անվստահելի վերաբերում ցոյց կու տան:

Բ.- Երբեմն տեղական գործեր որոնք համայնական բնոյթ ունեցած են՝ կարելի եղած է իշխանութեանց հետ համաձայնութեամբ գործակցիլ. օրինակ, վերջերս, քոլերայի համաճարակի առթիւ նախնական միջոցներ միասնաբար գործադրուած են:

Գ.- Վարչական լրիւ մաքրագործում տեղի ունեցած չէ, բայց միեւնոյն ատեն պէտք է խոստովանիլ որ Բանալիի շրջանը է'ն խաղաղ շրջանն է, բաղդատմամբ՝ ուրիշ շրջաններու: Դատարանները բաւական փոխուած են, բայց անհրաժեշտ է որ բոլոր անդամները նոր ուժեր եւ ո'չ տեղացի ըլլան: Իսկ թաղապետութիւնները խիստ անկերպարան եւ անփոյթ կազմ մը ունին. պէտք է ջնջել տալ թաղապետական ներկայ ընտրութեան օրէնքը՝ որը մենակ կալուածատէրերու մոնոփոլ դարձած է, իւրաքանչիւր քաղաքացի իր ձայնը պէտք է ունենայ: Ժանտարմայի անկանոնութեանց պէտք է վերջ տալ, փոսթ-հեռագրական վարչութեանց կանոնաւորումը զգալի է, որով թերթեր չատ զգաղեցան:

Դ.- Անբարեխիղճ, անձեռնհաս պաշտօնէութեան թիւը խիստ չատ է, ինչպէս Սամսոն՝ բացի ճեզա-ռէխիէն, միւս բոլոր պաշտօնեաները, Ամասիա՝ մուրթասարըֆէն սկսեալ ամենայետինը, Մարզուան՝ մալ-միւտիրին, մուսթանթըզը, միւֆթիին, միւտաչի ումումի մուավինը, գանձաւորը. Զորում՝ ճեզա-ռէխիի Ալի Ռիզան, Սեմ. Հաճի-գիւղ միւֆթիին եւ իր արբանեակ պաշտօնեաները, կը ցաւինք որ ապացոյցներ հաստատեցին[?]:

Ե.- Բարեխիղճներէն՝ Սամսոնի ճեզա-ռէխին, Զորումի պաշտօնեաներէն Արմենակ եւ Յակոբ Տատըրեանները:

7.– Միւս կուսակցութիւնները.–

Ա.- Մեր շրջանին մէջ կան Իթթիհատը եւ Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութիւնը եւ հասարակութիւնը ընդհանրապէս ցուրտ վերաբերմունք ունի բոլոր կուսակցութիւններու հանդէպ:

Բ.- Իթթիհատականները կը հաշուուին մօտաւորապէս 800-1000 հատ. Ս. Դ. Հնչակեանները մեր շրջանին 500-600 կը հաշուուին:

Գ.- Իթթիհատի մէջ %ի 75 հաշուով յետադիմականներ կան. իսկ հնչակեաններու մէջ %ին 75 ո'չ գաղափարական ու գիտակից, պահպանողականներ: Դաշնակցութենէն արտաքսուածները չկան անոնց մէջ, բայց չընդունածները կան:

Դ.- «Իթթիհատականները» կը կազմեն կալուածատէրեր, վաճառականներ, խանութպաններ եւ պաշտօնեաներ. գիւղերու մէջ ցանցառ թիւով երկրագործ իթթիհատականներ կան, իսկ հնչակեանութիւնը կը կազմեն վաճառականներ, խանութպաններ արհեստաւորներ եւ ուսուցիչներ:

Ե.- «Իթթիհատի» հետ յարաբերութիւններ միշտ պահուած է պաշտօնական գետնի վրայ. իսկ հնչակեաններու հետ առերեւոյթս համերաշխ, բայց դժբախտաբար միշտ աւելի հակասութեանց մատնուած են եւ դժուարութիւններ յարուցած:

Զ.- «Իթթիհատի» հետ սահմանադրութեան պաշտպանման համար համերաշխ գործակցութիւն ունեցած ենք. իսկ հնչակեաններու հետ՝ ինքնապաշտպանութեան չուրջ: Վերջիններու հետ տեղական կրթական եւ այլ ազգ. գործերու մէջ միշտ անհամերաշխ ապրած ենք:

Ընդհանուր.–

Քոլերայի համաճարակին պատճառով Շրջանային ժողով գումարել կարելի չեղաւ, որով մարմիններու ընդհանուր հաշուեցոյցերը եւ վիճակագրական պատկերները իրենց տեղեկագրերով չեն հասած: կեդր. կոմիտէն իր ձեռք հասած հաշուեցոյց-տեղեկագրերէն ներկան կրցաւ պատրաստել:

Մեր շրջանը Սահմանադրութեան հռչակումէն վերջ կազմակերպուած ըլլալուն՝ երեք տարուան ընթացքին դժբախտաբար չէ ունեցած կանոնաւոր հաշուական-կազմակերպական վիճակացոյց պատկերներ. ատոր պատճառը ընկերներու անփորձութիւնն է եղած: Իսկ ուրախ ենք ըսել թէ հակառակ վերջին տարուան հակայեղափոխական չարժումին շրջանի մարմինները իրենց կազմական գոյութիւնները պահեցին եւ իւրաքանչիւր մարմին ունեցաւ եւ ունենալու վրայ է ընթերցարան, գրադարան, քլիւպներ, կանանց միութիւններ եւ քօոպերատիւ միութիւններ:

Շրջանիս կազմակերպութեան զարգացման համար անհրաժեշտ է ազատ գործիչ-փրոպականդիստ մը, որը պիտի նպաստէ թէ' կազմակերպութեան շարքերու խտացման եւ թէ' պլուտճէի բարձրացման: Առանց ատոր շրջանի մարմինները բացարձակապէս ամլութեան պիտի դատապարտուին:

Հ. Ը. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ
ԲԱՆԱԼԻԻ ԿԵԴՐ. ԿՈՄԻՏԷ

Օգոստոս 9/22 1911

ԿՐԹԱԿԱՆ ՎԻՃԱԿԱԳՐԱԿԱՆ ՊԱՏԿԵՐ

Քաղաք	Վարժարաններ		Աշակերտ	Աշակերտուհիներ	Ուսուցիչ	Ուսուցչուհիներ	Օտար դպրոց	Աշակերտի թիւ	Ուսուցիչ եւ ուսուցչուհիներ	Ծանօթ.
	Մանչերու	Աղջկանց								
Սամսոն }	1 Նախկրթ. հայ 1 Նախկրթ. բողոք. 1 Նախկրթ. կաթոլիկ	1 Նախկրթ. Ազգ. 1 Նախկրթ. բողոք. 1 Նախկրթ. կաթոլիկ	250 100 90	150 60 70	7 3 3	5 2 3 մայրապետ	1 Ֆրանս. գոլէճ	150 երկսեռ	6	Փէրերու ազդեցութեան տակ են: Աշակերտութիւն խառն ազգերէ
Մարզուան }	1 Նախկրթ. Ազգ. 1 Նախկրթ. բողոք. 1 Նախկրթ. կաթոլիկ	1 Նախկրթ. Ազգ. 1 Նախկրթ. բողոք. 1 Նախկրթ. կաթոլիկ	500 100 300	250 60 150	13 2 5	10 2 3 մայրապետ	1 ամերիկ. գոլէճ 1 Ֆրանս. գոլէճ	500 երկսեռ 100 երկսեռ	25 7	Միսիոնարական նկկրթ. Ճիզուիթական նկկրթ.
Ամասիա }	2 Նախկրթ. Ազգ. 1 Նախկրթ. բողոք. 1 Նախկրթ. կաթոլիկ	1 Նախկրթ. Ազգ. 1 Նախկրթ. բողոք. 1 Նախկրթ. կաթոլիկ	700 200 200	300 100 100	16 3 3	9 2 3 մայրապետ	1 Ֆրանս. գոլէճ	90	7	Ճիզուիթական նկկրթ.
Թոգատ }	1 Նախկրթ. Ազգ. 1 Նախկրթ. բողոք. 1 Նախկրթ. կաթոլիկ	1 Նախկրթ. Ազգ. 1 Նախկրթ. բողոք. 1 Նախկրթ. կաթոլիկ	500 180 150	250 70 100	10 3 3	7 2 3 մայրապետ	1 Ֆրանս. գոլէճ	100	7	Ճիզուիթական նկկրթ.
Զիլէ }	1 Նախկրթ. Ազգ. 1 Նախկրթ. բողոք.	1 Նախկրթ. Ազգ. 1 Նախկրթ. բողոք.	240 100	160 60	5	3 1				
Սիմ, Հաճի-գիւղ }	1 Նախկրթ. Ազգ 1 Նախկրթ. բողոք.	1 Նախկրթ. Ազգ. 1 Նախկրթ. բողոք.	350 60	200 30	7	4 1				իւրաքանչիւր քաղաք առ հասարակ ունի իր մանկապարտէզները, որոնց մանուկներն ու մանկավարժները ներկայ ցուցակէն դուրս են:
Վեզիր Քէօփրու }	1 Նախկրթ. Ազգ. 1 Նախկրթ. բողոք.	1 Նախկրթ. Ազգ. 1 Նախկրթ. բողոք	250 100	100 50	4 3	2 2				
Չորում	1 Նախկրթ. Ազգ.	1 Նախկրթ. Ազգ.	200	150	6	3				
Հէրէկ	1 Նախկրթ. Ազգ.	1 Նախկրթ. Ազգ.	200	80	4	2				
Պաֆրա	1 Նախկրթ. Ազգ.	1 Նախկրթ. Ազգ.	180	70	3	2				
Չարշամպա	1 Նախկրթ. Ազգ.	1 Նախկրթ. Ազգ.	150	70	3	2				
Համագումար	23	22	5100	2630	109	73	5	940	52	

Փաստ. 1543-16

Բ 2.– ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ ԲԱՆԱԼԻԻ [ՍԱՄՍՈՆԻ]ՇՐՋԱՆԻ

Ա.- Տնտեսական

1.- *Սամսոնը ներքին գաւառները Եւրոպայի հետ յարաբերութեան դնելով՝ անոնց արտադրութիւնները մին միւսին փոխադրող միջոց մը եղած է։ Մխախոտի վրայ մշակութիւն ունի։ չրջակայ քաղաքներէ ալ արտադրուածը ռեժիի եւ վաճառականներու միջոցաւ պատրաստուած սիկառը, տուփով եւ կամ հակերով՝ թէ մեծաքանակ եւ թէ փոքրաքանակ կը սպառէ։ Սամսոն-Պաֆրա ծխախոտը ամէնէն նշանաւորն է։ Փոքր տարողութեան վրայ ունի նաեւ ցորենի եւ գարիի մշակութիւն։ Արհեստներու մէջ՝ ընկոյզ մաքրելը եւ տեսակաւորելը նշանաւոր է։*

2.- *Նշանաւոր հարստութիւններ.— ռեժիի եւ ամերիկեան ծխախոտի գործարանները։ Մոթորով ալիւրի ֆապրիքա մը։ ընկոյզի գործի համար յատկացուած չէնքեր վաճառականներու կը պատկանի, ուր կիներ կ'աշխատին։ Օսմանեան, Սալոնիկ, Ամերիկա ղրամատուները։ Այս տարի կառուցուած եւ ռուսական ընկերութեան մը պատկանող քարիւղի գործարանը, որուն չտեմարանին մէջ հեղուկը լեցուելով, ապա գործաւորներու աշխատութեամբ թիթեղներու մէջ կը զետեղուի։*

Սամսոնի բանուորութեան սակը, տարուայ եղանակին եւ այլ պատճառներով, կը փոխուի։ Մխախոտի գործաւորները՝ 1000-էն աւելի, 12-20[ղրուշ] օրավարձով։ Բեռնակիրներ՝ 1000-ի չափ 7-12 օրավարձով։ Ալիւրի եւ քարիւղի գործարանները դեռ կանոնաւոր գործի սկսած չեն։ Մէկ ձի լծող կառապաններ՝ 200-ի մօտ, 18-25 օրավարձով։ Վաճառականներու առաջնակարգ պաշտօնեայ եւ գրագիրներ՝ ընդհանրապէս 5-6 ոսկի ամսական։ Միջակները՝ 3-4 ոսկի ամսական։ նոր սկսնակները՝ 1-2 ոսկի ամսական։ Նաւակաւոր՝ 5-600 հատ, 15-20 օրավարձով։

3.- *Անցեալ տարուան բերքը՝ առհասարակ գոհացուցիչ (թէ հոս եւ թէ ներքին գաւառները)։ Սակայն այս տարուան անձկութիւնները, քաղաքին մէջ գործը աւրող վաճառականները, Ծունուարի սաստիկ եւ երկար ձմեռը, քոլերան, փոխադրութեան յոռի միջոցները՝ թէ վաճառական եւ թէ գործաւոր դասակարգին մեծապէս տուժել տուին։ Այս տարուան ծխախոտի բերքը յուսալից է։ արմտիքի բերքը անցեալ տարուան 60%-ը կը հաշուուի։*

Սահմանադրութիւնը իր ազատ երթեւեկի թոյլտուութեամբ մեծ քաջալերութիւն մը եղաւ թէ վաճառականութեան եւ թէ ժողովուրդին։ Փոխադրութեան համար մաքսի ընծայած դիւրութիւնները անուրանալի են։ Սակայն եւ այնպէս ապրուստը չատ սուղ ըլլալուն տնտեսական վիճակը ամէն պարագայի տակ անձուկ է, ինչպէս ներքին գաւառներէն չատերը։ գործողները գործէն չատ աւելի են, որով վնասակար։ տնտեսական մըրցումները՝ յաճախ սնանկութեան յանգող, անպակաս են։

4.- *Ձմրան սաստիկ ցուրտերը պատճառ եղած են անասուններու, թէ ընտանի եւ թէ վայրի, մասամբ փճանալուն եւ մեծ մասամբ նիհար մնալուն։*

5.- *Այս քաղաքէն չատ դիմուռը ելած չէ, բնակչութիւնը մեծ մասամբ պանդուխտներէ բաղկացած ըլլալուն։ գացողներու պակասը եկողները լրացուցած են։*

6.- *1910-ի տուրքը ամբողջովին վճարուած է։*

8.- *Բնակչութիւն՝ 4000 հայ, 10.000 թուրք եւ լազ, 15.000 յոյն։*

Բ.- Գաղթ (արտագաղթ եւ ներգաղթ)

Մովեզերեայ քաղաք ըլլալուն գրեթէ ամէն չաբաթ արտագաղթը եւ ներգաղթը պակաս չէ։ Սամսոնի բնակչութիւնը առհասարակ պանդուխտ է։ ներքին ամէն գաւառներէ հաստատուած ընտանիքներ կան։ կուսակցութեան անդամակցութեան ցանկը մանրանկարը կը պատկերացնէ, իր ներկայացուցած քաղաքներով։

Գ.- Հողային հարց

Մեր չրջանը, ի բաց առեալ Զարչամպա եւ Պաֆրա, գրեթէ հողային հարց եղած չէ, որովհետեւ բնակչութիւնը չատ նոր է, եւ ամէն մարդ՝ բուն իր ստացուածքին տէրը։ Զարչամպա եւ Պաֆրա ցաւալի է ըսել որ մինչեւ ցարդ տեղեկագիր ղրկած չեն։

Դ.- Ազգային մշակոյթ

1.- *Նախակրթարան մը։ միջնակարգ՝ աղջկանց եւ տղայոց՝ 400 աշակերտներ, 5 ուսուցիչ, 5 ուսուցչուհի։*

3.- *Դպրոցը անուղղակի Դաշնակցութեան ազդեցութեան ներքեւ էր անցեալ տարի։*

4.- *Ուսուցիչներէն 3-ը դաշնակցական. մին համակիր էր. երեքն ալ այս տարի մեկնած են, բարձագոյն դասընթացքի համար։*

5.- *Հոս ընտրութեան պահուն Դաշնակցութիւնը միշտ յաղթող հանդիսացած է. սակայն մեր ընկերներէն գրեթէ ամէնքն ալ չուկայի գործերով ծանրաբեռնուած ըլլալուն, բացի քաղաքական ժողովէ, ուրիշ ազգային գործերէ հրաժարած են։ Թաղական եւ հոգաբարձութեան [ընտրութիւններուն] միշտ մեր ընտրելիները յաղողցուցած ենք, սակայն բարձր մտածման տէր, խորհող անձեր չըլլալուն, Ազգային գործը գոհացուցիչ արդիւնք ունեցած չէ։*

Ե.- Միջազգային յարաբերութիւնները

1.- *Հայ եւ յոյն տարրերը տարիէ մը ի վեր, յունական*

տագնապէն ի վեր, սկսած են իրարու համակրիլ. առաջնորդարաններու յարաբերութիւնը լաւ է։ Թուրք տարրը առհասարակ քրիստոնէին հանդէպ միչտ կասկածոտ է եւ փոխադարձաբար։

2.- *Սահմանադրութենէն ասդին կառավարական եւ բարձրաստիճան դասակարգին մէջ կեղծաւորութիւնը մուտ գործած է։ Ձերմակ սաւաններու տակ սեւ սիրտեր պակաս չեն։*

Զ.- Դաշնակցութիւնը

1.- *Մեր չրջանին մէջ կառավարութեան հետ ուղղակի յարաբերութեան մտած չենք. եւ կառավարութեան դրութիւնն ալ փոխուած չէ գրեթէ։ Մեզ հանդէպ համակրող, սահմանադրասէր եւ թէ Դաշնակցութեան եւ թէ ընդհանուր հայութեան արդար իրաւունքները պաշտպանող միայն ճեզա ռէյիսին վրայ կրնանք վստահիլ, որուն պնդումով Բ. գումխըրը 9 օր բանտարկութեան դատապարտուեցաւ հայ նպարավաճառ մը չարաչար ծեծած ըլլալուն։*

Է.- Միւս կուսակցութիւնները

1.- *Իթթիհատ եւ Ս. Դ. Հնչակեան։ Իթթիհատ թէ իր անդամներու պաշտօնէութեամբ եւ թէ անուղղակի ազդեցութեամբ կառավարական ղեկը վարող ըլլալուն, ամէն տարրերէ անդամակցութեամբ բեռնաւորուած է։ կառավարութեան, նաւավարներու, բեռնակիրներու բռնելիք ընթացքը իրենք կը ծրագրեն։*

2.- *Իթթիհատի անդամակցութիւնը 5-600 կը կարծենք։ Հնչակեանները սահմանադրութենէն վերջը քայքայուլու վիճակի մէջ էին։ Հոս իբր փրոփականտ[իստ] եկող ընկ. Շահպազի եւ Զուլալի[3] յախուռն ընթացքներով բոլորովին խրտչեցան. թէ ոչ, ամէնքն ալ դաշնակցական չարքերու մէջ մտնելու պատրաստ էին. եւ այդ պատճառ մը եղաւ իրենց որ կազմակերպուելու փորձ ընեն։ Մարզուանու տեսուչ Գագիկ Օզանեանի եւ Սապահգիւլի[4] միջոցաւ բաւական կազմակերպուեցան եւ քլիւպ մըն ալ բացին։ Անդամակցութիւնը 50-60ի կը հասնի։*

3.- *Իթթիհատի յետադիմականները չատ են, 50% համեմատութեամբ։*

4.- *Իթթիհատականները ամէն դասակարգի կը պատկանին։ Հնչակեանները ընդհանրապէս վաճառականներ եւ արհեստաւորներ են։*

5.- *Մեր յարաբերութիւնը, աւելի չիտակը ըսելով՝ անոնց յարաբերութիւնը մեր հետ, փոխադարձ վստահութեամբ եւ անկեղծ չէ։ Նաւավարներու իմդրին առթիւ, Զրահաւորի նպաստահաւաքութեան եւ այս անգամ սահմանադրութիւնը տօնելու համար միայն մեզի դիմած են։ Սահմանադրութեան պահպանման, պաշտօ-*

3.- Երկուքն ալ դաշնակցական գործիչներ,– Բարսեղ Շահպազ եւ Կարապետեան Լեւոն։

4.- Տէր Դանիէլեան Ստեփանոս։

նէութեան եւ կառավարութեան մաքրագործման համար միջոցներ ձեռք առնելու բնաւ ջանք ըրած չեն։ Հնչակեանները վերջերս սկսած են լաւ յարաբերութեան մէջ մտնել մեզի հետ եւ կ'ուզեն միջկուսակցական՝ ինքնապաշտպանութեան յանձնախումբ մը ընտրել։

8.- *Շոգենաւային ընկերութիւններ.— Փաքէ՝ ամբողջ պաշտօնէութիւնը հայ եւ դաշնակցական անդամ կամ համակիր։ Մեսաժըրի՝ մէկ հայ պաշտօնեայ համակիր (նախապէս անդամ, յետոյ չէզոքացած է)։ Գերմանական՝ 4 հայ պաշտօնեայ, երկուքը մեզմէ։ Աւստրիական՝ մէկ հայ պաշտօնեայ։ Կուռճի՝ մէկ հայ պաշտօնեայ։ Ամերիկեան ծխախոտի հաստատութիւն՝ մի քանի հայ պաշտօնեայ, համակիր։ Գաղիական եւ ռուսական դեսպաններու թարգման՝ դաշնակցական եւ համակիր հայեր։ Ռուսական քարիւղի գործարան՝ մի քանի հայ պաշտօնեայ, համակիր։*

Կարեւոր ծանօթ.— Մեր չրջանը անպայման պէտք ունի գործիչի մը, որ ըլլայ վարչագէտ եւ հոգեբան, առանց ուրիշ կուսակցութիւններու եւ չէզոքներու զգացումները գրգռելու չրջօրէն գործիչի մը։ Հոս կ'արժէ ըսել որ եթէ ընկ. Ռոստոմ հոս գալով, իր համալից եւ փորձառու, համակրելի գաղափարներով մտքերը չհանդարտեցնէր, ընկ. Շահպազի, Զուլալի եւ Աստիկեանի — առաջիններու յախուռն եւ անխոհեմ ընթացքով եւ վերջինին խակ վարմունքով — Դաշնակցութիւնը բոլորովին անել դրութեան մը մէջ մտած էր։ Այս տեղի Դաշնակցութիւնը իր վերակազմութիւնը եւ ժողովուրդին մեծ մասին կողմէ վայելած յարգանքը ընկ. Ռոստոմին եւ Սիւնիին կը պարտի։ Ծուսով ենք որ մօտ ատենէն գործիչ մըն ալ գտնելով կուսակցութիւնը այս չրջանին մէջ իր արդիւնաւորութիւնը կ'ունենայ։ Մեծ փափաք ունէինք Ընդհ. Ժողովէն առաջ մեր գործերը կանոնաւորել եւ ղրամական սակը վճարել կ. Կոմիտէին, սակայն քոլերան գալով դժբախտաբար ամէն յոյս ի դերեւ հանեց եւ մենք չկրցանք կատարել մեր պարտականութիւնը։ Նախ որովհետեւ այդ ժամանակ հաւաքումները անկարելի կ'ըլլային. երկրորդ՝ որովհետեւ հիւանդութեանց պատճառով մեր ընկերները մէկուկէս ամիսէ ի վեր գիւղեր եւ ուրիչ քաղաքներ ցրուած են։ Մի քանի չաբաթ վերջ մեր չրջանը իր իսկական զօրութեամբ կը յայտնուի։

Մեր նահանգիստի տարեկան արտածումը մօտաւորապէս 2.000.000 ոսկի եւ ներածումը 900.000 ոսկի կը հաշուուի։ Եթէ մանրամասնութիւն ուզէք իւրաքանչիւր տեսակի քանակութիւնը, արժէքը, ուր արտածուիլը եւ որ երկրէ ներածուիլը ճչգրիտ սթաթիսթիքը ունինք։

ԿԱՑՄ, ՇԱՆԹ

Միւս ընկերները օդափոխութեան համար քաղաքէն հեռու կը գտնուին։

ՇԱՆԹ

Փաստ. 1543-27

Բ 3.– ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ ԱՄԱՍԻՈՅ ՇՐՋԱՆԻՆ

Ա. Տնտեսական

1.- *Մեր շրջանին մէջ, ըստ բաւականի զարգացած են չերամուբուծութիւնը, պարտիզպանութիւնը եւ մեքենագործութիւնը։ Ժողովուրդը մեծաւ մասամբ կ'ապրի պարտիզպանութեամբ եւ չերամաբուծութեամբ։*

2.- *Կան ալիւրի, մետաքի եւ մանոգի ֆապրիքաներ։*

3.- 1910 *բերքը, ըստ բաւականի գոհացուցիչ եղած է։*

4.- *Մեր գաւառին մէջ երաշտ չէ պատահած, սակայն գետին յորդիլը, բաւականաչափ վնաս հասցուց պարտիզպաններուն։ Ձմեռուան սաստիկ ցուրտը, գրեթէ ոչնչացուց մեր շրջանին մէջ գտնուած ոչխարները եւ հաւերը։*

5.- *Որովհետեւ օսմ. բանակին մէջ հայ զինուորներու դիրքը, խիստ աննախանձելի վիճակ մը ունի, հայեր ստիպուած եղան, ծանր տոկոսներով փոխառութիւն ընել, եւ պետել բռնել իրենց գաւակներուն, որով շատ մը ծնողներ տնտեսապէս փճացումի ենթարկուեցան։*

6.- 1910 *տուրքերը, հայոց կողմանէ գրեթէ ամբողջապէս վճարուած է։*

7.- *Սահմանադրութեան հռչակումը առիթ ընծայած է, որ վաճառականներ ազատ երթեւեկեն. այդ տեսակէտով միայն բարելաւուած կրնանք նկատել տնտեսական վիճակը, սակայն ուրիշ տեսակէտներով գրեթէ եւ ոչ մի առաւելութիւն բռնապետական շրջանէն։*

8.- *Մօտաւորապէս մեր շրջանի հայ բնակչութեան թիւն է 10.000։ Մեր շրջակայքը հայ գիւղեր չունինք։*

Բ. Արտագաղթ եւ ներգաղթ

1.- *Մօտաւորապէս 20 ընտանիք գաղթած են Ամերիկա եւ այլուր։*

2.- *Սահմանադրութեան հռչակումէն վերջ 1 ընտանիք միայն վերադարձած է երկիր։*

3.- ---------- 4.- ---------- 5.- ----------

Գ. Հողային հարց

1.- ---------- 2.- ---------- 3.- ----------

Դ. Ազգային մշակոյթ

1.- *Մեր քաղաքին մէջ կայ ազգային 2 մանչերու եւ 1 աղջկանց։ Իբրանոսեանը ունի 1 մանչերու եւ 1 աղջկանց. Բողոքականները ունին 1 մանչերու եւ 1 աղջկանց. պապականներ-միսիոնարներու հովանաւորութեամբ — 1 մանչերու եւ 1 աղջկանց։ Ընդամէնը հայ 9 վարժարան 40 պաշտօնեաներով։ Ազգայինները ունին նաեւ 2 մանկապարտէզ։*

2.- *Մեր շրջակայքը հայ գիւղեր չկան։*

3.- *Անցնող շրջանին, գրեթէ ազգայիններու երկու վարժարանները Դաշնակցութեան ներքեւ էր, բայց ո'չ ներկայիս մէջ։*

4.- 30 *ուսուցիչներէն 6 հատը դաշնակցական են։*

5.- *Ազգային մարմիններու շատ քիչ մէկ մասը դաշնակցական են։*

6.- ---------- 7.- ---------- 8.- ----------

Ե.- Միջազգային յարաբերութիւնները

1.- *Մեր միջազգային յարաբերութիւնները բաւական լաւ կ'ընթանան։*

2.- *Սահմանադրութեան հռչակումէն ասդին շատ բարեփոխուած են թուրքերը, եւ բաւական մօտ կու գան հայերու։*

Զ.- Դաշնակցութիւն եւ տեղական իշխանութիւնները

1.- *Տեղական իշխանութիւնները շատ անտարբեր են Դաշնակցութեան հանդէպ եւ իրենց տեսակցութիւնները կեղծիքով լի են։*

2.- *Պելէտիէի ընտրութիւնը կարելի պիտի ըլլայ կարգադրելը եթէ կրկին չխաբեն մեզ։*

3.- *Մահքէմէն միայն վերակազմուած է. իսկ կառավարական միւս բոլոր պաշտօնեաները կրկին կը մնան։*

4.- *Անպարտաճանաչ, յետադիմական, կաշառակեր պաշտօնեաներու թիւը խիստ չատ է հոս. Միւթէսարիֆէն սկսեալ, մինչեւ յետին զինուորը գրեթէ աղտոտ անցեալ ունեցող, անճարակ եւ ապիկար անձնաւորութիւններ են։ Գլխաւորները, պէլէտիէի ըէյիս Թօփճողլու, Րէֆիկ Հաֆըզ, Խալաք Քեաթիպի համզա էֆ. Տէյրնի, Ումումի Մէմուրը Մուհուտտին Հաֆըզ Մէհմէտ. Պանքա Մէմուրը Հիմմի Ֆ. Փոսթա Մէմուրը, փոլիսներ, Հայ մուխթար մը՝ Պըչաքճի եւայլն։*

5.- *Պարտաճանաչ եւ գիտակից պաշտօնեաներ են. պէլէտիէի բժիշկը, Սանտըգ Էմինին, Ճէզայ Րէյիզին, Մահքէմի աղաները, եւ մի քանի ուրիշ պաշտօնեաներ։*

Է.- Միւս կուսակցութիւնները

1.- *Մեր քաղաքին մէջ կան Իթթիհատ եւ Հնչակեաններ, որոնք գրեթէ անուանապէս գոյութիւն ունին։*

2.- *Իթթիհատներ* 100-120, *Հնչակեաններ* 120-150 *անդամներ։*

3.- *Իթթիհատի մեծամասնութիւնը էշրէֆ եւ յետադիմական տարրերէ կը բաղկանայ։*

4.- *Յետադիմականները, ընդհանրապէս պաշտօնեաներն են եւ էշրէֆներն են։*

5.- *Մեր եւ անոնց միջեւ եղած յարաբերութիւնները, շատ քաղաքավարական? եւ խիստ պաշտօնական են։*

6.- *Հնչակեաններու հետ կարելի է եղած թաղային կազմակերպութիւններու մասին համաձայնութեան գալ։*

7.- ---------- 8.- ----------

Փաստ. 1543-28

Բ 4.– ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ԵՐԵՔ-ԲԼՈՒՐԻ ԵՆԹԱԿՈՄԻՏԷԻՆ[5]

Կազմակերպական վիճակ.— Տեղւոյս մէջ Դաշնակցութիւնը առաջին անգամ ըլլալով մուտք գտած է 1908ին, Սահմանադրութեան հռչակումէն անմիջապէս վերջ, Պոնտոսի[6] կողմանէ ղրկուած ընկերը ներկայացուցչի մը ձեռամբ։ Քանի մը ամսուայ տաք գործունէութենէ վերջ, կուսակցական ոգիի չգոյութիւնէն, շարքերու մէջ թուլութիւն մը առաջ եկած եւ գրեթէ քայքայուած վիճակի մը մէջ, հերթական բունկումներով իր գոյութիւնը քաշքշած է մինչեւ ընկեր Հայրիկեանի գալուստը։ Վերջինին ձեռամբ թէպէտ նոր կազմակերպութիւն մը եղած, սակայն արմատական գործունէութեան մը պակասին պատճառաւ անկերպարան վիճակի մը մէջ չարունակուած է մինչեւ ակումբիս հաստատութիւնը։

Քլուպ.— Կազմակերպական գործը, մինչեւ 1911 Նոյ. 1, պարբերական ձախողանքներով կաղնիկաղ ընթանալէ վերջ, ընկերներ խորապէս համոզուելով որ առանց ակումբի կուսակցութիւնը հաստատ հիմերու վրայ չպիտի կրնան դնել եւ ստուարացնել ընկերներու թիւը, Սահմանադրութեան հռչակումէն ի վեր գոյութիւն ունեցող Ընթերցասիրաց ակումբի ճուլման առաջարկ մը կը ներկայացնեն։ Ընթերցասիրացի բոլոր բաժանորդները, բացի մի քանի բացառութիւններէ, (չնորհիւ գործօն դեր ստանձնած չարք մը դաշնակցական ընկերներու ջանքերուն, արդէն պէտք եղած չափով խմորուած ըլլալով դաշնակցական գաղափարներով) սիրով կ'ընդունին այն առաջարկը եւ 1911 Նոյ. 1էն սկսեալ ջախջախիչ մեծամասնութեամբ Ընթերցասիրացը պաշտօնապէս Դաշնակցութեան ակումբի կը վերածուի։ Սոյն թըւականէն սկսեալ կը սկսի զօրանալ տեղ. կազմակերպութիւնը եւ երեւան գալ իր որոշ գործունէութեամբ։ Տեղ. ենթակոմիտէի միջոցաւ սարքուած լինչ լինչ կուսակցական, քաղաքական, գիտական եւայլն դասախօսութիւններու հետեւանօք, ժողովուրդը կը սկսի հետզհետէ սերտ համակրանք տածել դէպի Հ. Ց. Դաշնակցութիւնը եւ կու գայ ստուարացնել ընկերներու թիւը, որը ներկայիս կը յանգի մօտաւորապէս 130ի։ Ժողովուրդի մտաւոր զարգացման սատարելու եւ երիտասարդութիւնը դաշնակցական առողջ սկզբունքներով լեցնելու նպատակաւ բերել կը տրուին կարգ մը օրաթերթեր, պարբերաթերթեր եւ պրոշիւրներ միշտ նախապատուութիւն տրուելով դաշնակցական հրատարակութիւններու։ Ակումբը ցարդ պահուած է իր ուրոյն հասոյթներով. սակայն իր դիրքով եւ չինութեամբ ներկայացումներ եւ հանդէսներ սարքելու անյարմար ըլլալով՝ առ ի չգոյէ յարմարագոյնի մը, չէ կրցած որոշ շահ մը արտադրել հազիւ հազ ապահովելով իր տարեկան ծախքերը։

Ինքնազարգացում.— Ընկերներ, մասնաւորապէս եւ քաղաքի հայութիւնը, ընդհանրապէս թէեւ տաք վերաբերում ցոյց տուած են դէպի ինքնազարգացումի գործը, սակայն տեղացի ժողովուրդի բարեկեցութիւնը սերտ կապ ունենալով հողի արտադրութեան հետ, առեւտրական crise-ի, բերքի նուազութեան եւ յարատեւութեան ոգիի չգոյութեան պատճառաւ պէտք եղած մղումը չէ տրուած ինքնազարգացումի։ Ծառայ եկած արդիւնքն ալ եղած է անհամապատասխան զգացուած պէտքին։

Այլ կուսակցութիւններ.— Բացի Դաշնակցութենէն, տեղւոյս մէջ գոյութիւն ունին երեք տարբեր կուսակցութիւններ՝

1.- *Ս. Դ. Հ[նչակեան] կուսակցութիւն*
2.- *Իթթիհատ*
3.- *Իթիլաֆ*

Ս. Դ. Հ. կուսակցութիւնը թէպէտ հազիւ տարուան մը գոյութիւն ու հնութիւն ունի, սակայն ինչպէս ամէն տեղ, նոյնպէս հոս եւս, տարուած ինչ-ինչ գաճուճ հաշիւներէ կը սկսի հոս եւս երեւան գալ իր աղտոտ ոգիով եւ պայքարիլ անազնիւ հողի վրայ Դաշնակցութեան համբաւը նսեմացնելու նպատակաւ։ Պայքարը, նամանաւանդ կը սկսի աւելի սուր հանգամանք մը ստանալ ներկայ դպրոցական տարեվերջի առթիւ, կրթական գործի չուրջ։ Դաշնակցական ուսուցիչները դպրոցէն հեռացնելու համար, կը փորձուին բոլոր կարելի ստոր միջոցներու դիմել, սակայն կը յուսանք թէ չպիտի կրնան յաջողիլ։

Իթթիհատը գոյութիւն ունի չորս տարիէ ի վեր։ Ժամանակ մը թէեւ գործօն դեր ունեցաւ, սակայն իթթիհատական նախորդ դահլիճի անկումէն վերջ իր գլուխը ցրուելով, գործունէութեան հրապարակէն քաշուեցաւ։

5.- Երեք-Բլուրը Կայսն-Մարզուանի շրջանի ենթակոմիտեներէն մէկն է։

6.- Պոնտոսը՝ Նոյն շրջանի Ամասիոյ կոմիտէութեան ծածկանունն է։

Ներկայ դահլիճը իթթիհատական ըլլալով հանդերձ, զարմանալի է որ գոյութեան նչան մ'իսկ ցոյց չի տար ան, եւ կը մնայ լուռ...։

Իթիլաֆը կազմակերպուեցաւ իթթիհատական դահլիճի անկումէն քիչ առաջ։ Իր գործունէութիւնը թէեւ տաք, սակայն ժամանակաւոր եղաւ։ Յարդ կը պահէ իր անկեղրոն գոյութիւնը։ Որոշ գործունէութիւն մը չունի եւ կը ներկայացնէ անկերպարան վիճակ մը։

Ղրամական վիճակ.— Տեղ. կազմակերպութիւնը կանոնաւոր ելեւմուտք եւ գործառնութիւն ունեցած է միմիայն 1912 Յունուար 1էն սկսեալ։ Սոյն թուականէն առաջ ո'չ մուտք ունի ո'չ ելք եւ ո'չ արձանագրութիւններ։ 912 Յունուար 1էն մինչեւ հիմա, ըստ ներփակ հաւեցոյցի մուտքերնիս եղած է 2371¾ ղրչ., որուն 819½ը փոխ տրուած է Ակումբին, մեզի փոխանցուած գոյքերու փոխարէն, Ընթերցասիրացի հրապարակի վրայ ունեցած պարտքերը վճարելու համար։ Սոյն գումարին 236¼ը գանձուած ըլլալով մնացորդը ակումբը կը պարտաւորի մեզ։ Ակումբի եղած փոխատուութենէն դուրս, ընդհանուր մուտքի մնացորդ գումարը յատկացուած է զանազան ծախքերու եւ գոյքի, որոնք ներկայացուցած ենք մեր հաշուոյն մէջ։

Կը սիրենք յուսալ թէ՝ ներկայ հակիրճ տեղեկագրով ըստ բաւականի կրցանք պատկերացնել մեր եւ ժողովրդեան ընդհ. վիճակը։ Յառաջիկային յօգուտ հայ տարրին եւ յեղ. կազմակերպութեան կարեւորը ի գործ կարենալ դնելու համար, պարտք եւ անհրաժեշտ կը համարենք մեր կողմանէ դնել հետեւեալ պահանջները, իբր խնդրոյ նիւթ չրջանային ժողովիդ։

Ա.- Բիւրոյի հաշիւները
Բ.- Դրօշակի կանոնաւոր հրատարակութիւնը
Գ.- Չէնքի ֆոնտ
Դ.- Բարոլա
Ե.- Ռայոնական ժողով
Զ.- Դաշնակցութեան դէրքը ազգ. ժողովներու հանդէպ
է.- Դրամական սակ %20
Ը.- Մ[արտական]

Հ. Յ. Դաշնակցութեան
Տեղ. ենթակոմիտէի կողմէ
ՇԱՀԷՆ

Փաստ. 1543-20

Գ.— ՊԱՏԱՍԽԱՆ ԹԻ 16 ՇՐՋԱԲԵՐԱԿԱՆ ՀԱՐՑԱՐԱՆԻՆ [ՄԱՐՁՈՒԱՆ]

Ա.— Տնտեսական

1.- Երկրագործութիւն, քանի մը տարիներէ ի վեր սկսուած է նաեւ աֆիոնի եւ ծխախոտի մչակութիւնը, որոնք տարուէ տարի զարգանալու վրայ են։ Արհեստներէն ի միջի այլոց կարեւոր տեղ կը գրաւեն մանուածագործութիւնը, պղնձագործութիւնը եւ գինեգործութիւնը։

2.- 20 հատի մօտ ալիւրի աղօրիքներ, 10 մանուածի գործարան կան, 5000 բանուոր, միջին հաշուով 10 դուրուչ օրավարձ։ Այս վերջին տարիներս գործաւորների վիճակը ըստ բաւականի բարելաւուած է։

3.- 1910 տարուայ բերքը լաւ էր։

4.- Գրեթէ ոչինչ։

5.- Չինուորական ներկայ խրտչեցնող պայմաններու հետեւանքով ամէն մարդ զանազան միջոցներու կը դիմէ զինուորութենէն խուսափելու համար։ Այս պատճառաւ մանաւանդ միջին դասակարգը տնտեսապէս կը քայքայուի։

6.- ----------

7.- Ընդհանուր առմամբ մասամբ ալ բարելաւուած է։

8.- Մօտաւորապէս տասը հազար (10.000) [հայ բնակչութիւն]։

Բ.— Գաղթ (արտագաղթ եւ ներգաղթ)

1.- Քսան տարուայ ընթացքին մօտաւորապէս 100 ընտանիք գաղթած են, մեծ մասը Ամերիկա, մնացեալը Եգիպտոս եւ Պուլկարիա, ասոնցմէ հազիւ 5 ընտանիք, միայն սահմանադրութենէն վերջ գաղթած։

2.- Հազիւ 8 ուժ անձ [ներգաղթ]։

3.- Քսան տարուայ ընթացքին տեղս գաղթած են կեսարիայէն 20, Ակնէն 10, Բաբերդի եւ Կարինի գիւղերէն գործաւոր 12 ընտանիքներ։

4.- Հինէն պանդխտողները վաճառական, նորերը գործաւոր եւ բանուոր դասակարգ։

5.- Նուազած է [պանդուխտներու թիւը]։

Գ.— Հողային հարց

1.- Բռնատիրուած հողերէն եւ ոչ մէկը վերադարձուած է։

2.- Սահմանադրական չրջանին մէջ Մարզուանու չրջակայ գիւղերէն եէնիճէ հայաբնակ գիւղի քանի մը կտոր հողերը բռնատիրուած են մօտակայ թուրք գիւղացիներու կողմէ։

3.- Եէնիճէի մէջ, վերոյիչեալ հողային խնդրին համար, բնակակից թուրքերու հետ փոքր ընդհարումներ ունեցած են հայերը։

Դ.— Ազգային մչակոյթ

1.- Լուսաւորչական հայերը ունին մէկ իտատի վարժարան 300 աշակերտ, 11 ուսուցիչ։ Մէկ աղջկանց միջնակարգ վարժարան 150 աշակերտուհի, 6 ուսուցչուհի։ Մանկապարտէզ մը 100 աշակերտ 4 ուսուցչուհի։ Բողոքական հայերը ունին նախակրթարան մը 80 աշակերտ 2 ուսուցիչ։ Մանկապարտէզ մը 50 աշակերտ 2 ուսուցչուհի։ Հայ կաթոլիկները սէօքերու եւ ժէգուլիներու հսկողութեան տակ ունին նախակրթարան եւ միջնակարգ վարժարան մը 200 աշակերտ, 10 ուսուցիչ։ Աղջկանց նախակրթարան եւ մանկապարտէզ մը 60 աշակերտ sœur-երու հսկողութեամբ։

Ասոնցմէ զատ տեղս կը գտնուի ամերիկեան երկսեռ բարձրագոյն գոլէճը, որուն մէջ 150ի չափ երկսեռ մարզուանցիներ եւս կ'ուսանին։

2.- Երկու հայ թրքախառն գիւղ ունինք։ Եէնիճէ եւ կէօլ Քէօյ (վանք)։ Վանքը ունի 10-12 աշակերտով նախակրթարան մը 1 ուսուցիչ-տիրացուով։

3.- Եւ ոչ մէկը։

4.- Հինգերորդ ընդհ. պատգամաւորական ժողովի ծանօթ որոշումին համաձայն, թէ «Դաշնակցութիւնը պէտք չէ պաշտօնապէս կուլտուրական գործերու միջամտէ», Տեղական մարմինը վերապահ գտնուած է դպրոցական խնդիրներու մէջ։ Հնչակեանները առիթէն օգտուելով դպրոցին ղեկը ձեռք առած [են] ուսուցչական մարմինը ամբողջապէս իրենց ընկերներէն կազմելով։ Հինէն ի վեր դպրոցին մէջ (ազգային) պաշտօնավարող 5 հինգ դաշնակցական ուսուցիչները առանց պատճառի միմիայն դաշնակցական եղած ըլլալնուն համար հեռացուցած են։

5.- Եւ ոչ մէկը։

6.- Ուսանողութեան հարիւրին ծօթանասունը Դաշնակցութեան համակիրներ եւ չրջանաւարտները նոյն համեմատութեամբ դաշնակցական են։

7.- --------

8.- Երեք գրադարան։ Մէկը Ազգ. վարժարանը, Հ.Ը.Դ. ընթերցատունը 300 հատոր գրքերով եւ կէօլի Զարխափան վանքը։

Ե.- Միջցեղային յարաբերութիւններ

1.- Խաղաղ, բայց ոչ անկեղծ։

2.- Բնաւ տարբերութիւն չկայ։

Զ.- Դաշնակցութիւնը եւ տեղական իշխանութիւնները

1.- Տեղւոյս Դաշնակցութիւնը տակաւին ինքզինքը պաշտօնապէս ճանչցուցած չէ տեղական իշխանութեան։ Դաշնակցականներէ ոմանք ճանչցուած ըլլալով, յարգանքով կը վերաբերուին անոնց հանդէպ։

2.- ----------

3.- *Վարչական իրագործում բնաւ տեղի ունեցած չէ։ Գրեթէ ամբողջ պաշտօնէութիւնը թուրք յետաչրջականներէ կը բաղկանայ։*

4.- *Ցուցակը ներփակ կը գտնէք։*

5.- » » է։

է.- Միւս կուսակցութիւնները

1.- *Իթթիհատ Թէրագգը եւ Հնչակեան Ս. Դ. կուսակցութիւնը։*

Սահմանադրութեան առաջին օրերուն Իթթիհատականները լաւ եւ ազդեցիկ դիրք ունէին բայց այժմ կազմալուծուելով հին համայքը կորսնցուցած են։ Այս վիճակին հազիւ 70-80 անդամ ունին։ Գալով Ս. Դ. Հնչակեաններուն, յեղափոխութեան առաջին շրջանին այս կողմերը գործող ? կուսակցութիւնը Հնչակեանը ըլլալուն ժողովրդեան խաւերուն մէջ այդ անունը տարբեր համայք մը թողուցած էր. սահմանադրութեան առաջին օրերուն բնական է այդ համայքը իր ազդեցութիւնը ունենար ամբոխը իրեն քաշելու։ Այդ օրերուն 700-800 անդամ կրցին գրել, բայց 2-3 տարուան ընթացքին գրուողներէն չատերը գաղափար չունենալնուն, ոմանք այդ կուսակցութեան ոեւէ մէկ գործունէութիւնը չի տեսնելնուն, ոմանք ալ անոնց ներքին փտութիւնները տեսնելով հրաժարեցան. անդամներու թիւը այսօր հազիւ հարիւրի կը հասնի. ասոնց ալ մեծ մասը «ուլթանմա պէլասը կեցեր են»։

2.- *Իթթիհատականները* 70-80, *Ս. Դ. Հնչակեանները* 100։

3.- *Հնչակեաններուն մէջ կան 2-3 հատ Դաշնակցութենէն արտաքսուածներ. Իթթիհատականներուն մէջ ալ ազատամիտ ըսուելու արժանի մէկ հատ իսկ չկայ։*

4.- *Ս. Դ. Հնչակեաններէն մէկ մասը, իրենց դիրքը պաշտպանել ուզող թաղականներէ, հոգաբարձուներէ, ուսուցիչներէ, անցեալին մէջ կուսակցութեան դրամները իւրացնող խաչագողներէ, մնացածներն ալ ոեւէ գաղափարէ զուրկ տգէտ արհեստաւորներէ։*

5.- *Մեր յարաբերութիւնները պաշտօնական են։*

6.- *Ս. Դ. Հնչակեաններուն հետ ինքնապաշտպանութեան հարցին չուրջ։*

7.- -------- 8.- --------

Հ. Ց. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ
ՏԵՂԱԿԱՆ ԿՈՄԻՏԷ

Մարզուան, 24 Օգոստոս 1911

ՑՈՒՑԱԿ ԱՆԲԱՐԵԽԻՂճ, ԱՆՉԵՌՆՀԱՍ ԵՒ ՅԵՏԱԶԲՋԱԿԱՆ ՊԱՇՏՕՆԵԱՆԵՐՈՒ

I — *Գայմագամ վասը Ֆ ---------- պէյ, տխրահռչակ քննիչ (Դ. զօրաբանակի) Միւշիր Օսման փաշայի որդին է։ 6 ամիսէ ի վեր հոս է. ոեւէ գործ տեսած չունի, անկարող, անձեռնհաս մէկը ըլլալով, կառավարական էշրաֆ եւ ազդեցիկ պաշտօնեաներու ձեռքը խաղալիք է, որուն առաջին գործը եղաւ օրինաւոր քուէով թաղապետական նախագահ ընտրուող հայը հրաժարեցնելով, իր արբանեակներէն մութ անցեալովը ծանօթ, կաշառակեր, կառավարական պաշտօններէ ի սպառ վտարուած մէկը տեղաւորել այդ պաշտօնին։*

II — *Տիվրիկցի Մալ միւտիրի Ազմի էֆէնտի. սոսկալի հայատեաց եւ հակասահմանադրական. տեղացի հայ եւ թուրք ազգաբնակչութեան կողմէ «Արապ Իզզէթ» անունով ճանչցուած։ Կառավարութիւնը իր մատին փաթթած ուզածը կը խաղայ այստեղ։*

III — *Խճրա Մէմուրու թօգաթցի Սուչէհիրլի զատէ էօմէր Սապրի էֆ.*

կաշառակեր, յետադիմական եւ անժողովրդական մէկը։

IV — *Քոմիսէր Մահէր էֆ. վանեցի, դաւանափոխ (հայէ դարձած թուրք) գինիէ դարձած քացախ։ Վանեցի է. հայ անունը Արամ է եղեր։*

V — *Ձէզա ըէխի Ապտիւլ Հաֆըզ.*

Խակ եւ անձեռնհաս, իր քէֆին վճիռ արձակող հակահայ պարոն մը, որուն չահատակութիւններուն չկրնալով հանդուրժել մահքէմէի հայ ներկայացուցիչը (ազա) իր հրաժարականը տուած է։

VI — *Թաղապետական նախագահ Րէչիտ պէյ։ Մարզուանցի։*

Գայմագամի եւ գայմագամի փոխանորդ Մալ միւտիրին Ազմի էֆ. ազդեցութեամբ ապօրինի կերպով նախագահ ընտրուած, կաշառակեր, մութ անցեալով ծանօթ, կառավարական պաշտօններէ ի սպառ վտարուած անձ մը։

ՑՈՒՑԱԿ ԲԱՐԵԽԻՂճ, ՉԵՌՆՀԱՍ ԵՒ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ՊԱՇՏՕՆԵԱՆԵՐՈՒ

I — *Սանտըք էմինի Սարնայիպ զատէ Համտի էֆ. մարզուանցի։*

II — *Մահքեմէ II Քեաթիպի Թավիլ օղլու Քիազիմ։*

III — *Նիֆուս Մէմուրու Եուսուֆ էֆ.։*

IV — *Թափու Մէմուրու էմին էֆ. թօքաթցի։*

II.– ՍԵՒ ԲԼՈՒՐ – ՍԵԲԱՍՏԻՈՅ ՇՐՋԱՆ

Փաստ. 1543-34

Ա.– Հ.Յ.Դ. ՍԵՒ ԲԼՈՒՐԻ ԽՈՒՄԲԵՐՈՒ ԿՈՂՄԷ ԹԵԼԱԴՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Հ.Յ.Դ 2ռ Ընդ. Ժողովի Օրակարգի մասին

Բ- Արդի քաղաքական վիճակը երեք երկիրներու եւ Կուսակցութեան դիրքը անոր հանդէպ

Լ Թուրքիա

1.— Դաշնակցութիւնը եւ միւս կուսակցութիւնները

Ա- Նկատի ունենալով ներկայ քաղաքական անգոյն վիճակը, միեւնոյն ատեն նկատելով որ Միութիւն եւ Ճառաջդիմութիւն կուսակցութիւնը, սահմանադրական ամենաուժեղ կուսակցութիւնն է, աշխատիլ անոր հետ պէտք եղած համաձայնութիւնը ձեռք ձգել, հողային եւ կրթական հարցերու եւ ուրիշ կարեւոր հարցերու չուրջ։ Աշխատիլ նմանապէս կանխաւ կնքուած համաձայնութեան գործադրութիւնը ձեռք բերել։

Բ- Ամէն կարգի ճիգ թափել, աշխատիլ բանաւոր եւ գրաւոր պրոպականդայով համերաշխութիւն գոյացնել բոլոր քաղաքական կուսակցութիւններու հետ։

Գ- Նկատելով որ ասորի, եզիտի, չերքէզ, քիւրտ եւն ազգայնութիւններուն մեծամասնութիւնը դեռ տգէտ է եւ նոյնիսկ անտեղեակ ազգայնական գաղափարին, նկատելով որ իրենց այս տգիտութեամբ նոյնիսկ խոչընդոտ կը հանդիսանան ներկայ ռեժիմին, աշխատիլ եւ ամէն ճիգ թափել զիրենք գիտակցութեան բերելու, անոնց մէջ կազմել տալ ազգայնական խմբակցութիւններ եթէ չունին, իսկ եթէ ունին անոնց հետ համերաշխական քայլեր առնել մեր շահերու համաձայն։

2.— Դաշնակցութիւնը եւ կառավարութիւնը

Ա- Հայ եւ թուրք անդամներէ կազմուած յանձնախումբեր կազմել տեղւոյն մէջ քննելու եւ վճռելու համար այդ անոյծ հարցը։ Յանձնախումբը կազմուած ըլլայ Առաջնորդարանի կողմէ նշանակուած հայ, կառավարութեան կողմէ ընտրուած թուրք անդամներով, եւ կեդրոնի կարգելիք ներկայացուցիչներով։

Բ- 1.- Ոճրագործները զինուորական ատեաններու առջեւ դատել։

2.- Հայաբնակ գաւառներու մէջ հայ ժանտարմաներ չատցնել եւ համեմատական թիւով հայ պաշտօնեաներ նշանակել։

3.- Հայաբնակ գաւառներու մէջ մշտական զօրք պահել։

4.- Սպանութեանց ժամանակ ապահովութեան հսկող պաշտօնեաները պատասխանատու բռնել։

5.- Աւատապետերու զինաթափութիւն, հակառակ պարագային հայ-ժողովրդի ալ պետութեան կողմէ զէնքերու բաշխում։

Գ- Իտարէի եւ Պէլէտիէի ժողովներու ընտրական կանոններու բարեփոխումը (Հաւասարապէս ընտրելու եւ ընտրուելու իրաւասութիւն տալ անխտիր բոլոր այն անհատներուն, որոնք բարւոք կերպով կրնան կատարել իրենց այդ իրաւունքը, առանց նկատի առնելու վճարած էմլաքի տուրքերնին)։

Դ- 1.- Աշարի վերացում եւ անոր տեղ իւրաքանչիւր հողագործի իր ունեցած հողին համեմատ տարեկան համեմատական տուրքի մը հաստատումը։

2.- Բարեփոխել թիհմարէթի տուրքի օրինագիծը։

3.- Թեթեւացում աղնամի տուրքին։

4.- Բոլոր հարկերու համար յառաջատուական տուրքի հաստատում։

Ե- Աշխատիլ Անատոլուի երկաթուղին խիտ ցանցերով պատել։ Իսկ խճուղիներու համար իր տեղին վրայ ծախսել ճամբուդրամ անունով գանձուած տուրքը։ Զկեցած տեղեր հեռագրական գծեր հաստատել եւ հեռագրական ու թղթատարական վարչութեան հիմնովին բարեփոխութիւն։ (Օր. իր պաշտօնին անգիտակ պաշտօնեաներու պաշտօնանկութիւն եւ թղթատարական եւ հեռագրական կեդրոններու եւ մասնաճիւղերու մէջ օտար լեզուներու տեղեակ պաշտօնեաներու նշանակում)։

Զ- 1.- Հողագործական եւ ջրաբաշխական նորաձեւ մեքենաներու կառավարութեան կողմէ հողագործներու պայմանաժամով տրուիլը եւ ասոնց գործածութեան եղանակը վարժեցնելու համար մասնաւոր պաշտօնեաներու անուանում։

2.- Բոլոր կուսակալանիստ քաղաքներու մէջ երկրագործական վարժարաններու հաստատում։

3.- Նկատելով որ երկրագործ եւ արհեստաւոր դասակարգի ստուար մեծամասնութիւնը դրամի չգոյութեան պատճառով վաչխառուներէ փոխատուութեան կը դիմէ եւ ահռելի տոկոսի ենթարկուելով տնտեսապէս կը քայքայուի, այդ քայքայումէն ազատելու եւ արհեստներու յառաջդիմութեան օգնելու համար աժան վարկի ընկերութիւններու հաստատում։

4.- Նկատելով որ Երկրագործական Պանքան ներկայ գործելակերպով կ'օգնէ միայն հարուստ, կալուածատէր եւ ազդեցիկ երկրագործներու, անուղղակի պատճառ դառնալով որ ասոնք պատուհաս մը դառնան խեղճ աղքատ գիւղացիութեան, աչխատիլ հիմնովին բարեփոխել զայն։

5.- Պարբերական ցուցահանդէսներով արհեստներու ոյժ տալ։

Է- Կրթական եւ բարեգործական հաստատութեանց ինքնավարութեան պահպանումը Թուրքիոյ բաղկացուցիչ ազգերու համար։

Պետութեան կողմէ իւրաքանչիւր ազգութենէ գանձուած կրթական տուրքէն 100ին որոշ մաս մը պետական բարձրագոյն կրթութեան յատկացնելով մնացորդը վերադարձնել իւրաքանչիւր ազգութեան իր համայնքին կրթութեան յատկացնելու համար։

3.— Դաշնակցութիւնը եւ Հայ ազգային խնդիրները

ա) Պէտք է ազգային-մշակութական հաստատութիւններու մէջ մասնակցիլ ոչ-պաշտօնապէս եւ պարտադրել ընկերները աչխատիլ զանոնք յառաջացնելու։

բ) Ազգ. սահմանադրութեան վերաքննութեան պէտք է ձեռնարկել երբ մեր ազգային ներքին կեանքը թոյլատու կ'ըլլայ եւ վստահ կ'ըլլանք որ կառավարութիւնը ոեւէ խոչընդոտ չի հաներ եւ վերաքննուածն ալ առանց առարկութեան կ'ընդունի։

գ) Պայքարը անհրաժեշտ է, պէտք է լինի գրաւոր եւ բանաւոր եւ պարագաներու համեմատ լուրջ եւ չրջահայեաց, եւ միշտ նկատի առնել որպէսզի ոեւէ անտեղութիւն եւ չփոթութիւն առաջ չգայ։

4.— Օսմանեան Խորհրդարանի դաշնակցական ներեսփոխանութիւնը

ա) ----------

բ) Խորհրդարանական խմբակը եւ Բիւրոն միասնաբար ժողովներ գումարելով մեծամասնութեան որոշումը թող պարտադիր ըլլայ խորհրդարանական խմբակին։

գ) Խորհրդարանական խմբակին հրահանգել՝ Հ.Ը.Դ. Ջ՞ Ընդ. Ժողովին մէջ բոլոր ընդ. պետական եւ ազգ. կառավարական խնդիրներու շուրջ տրուող որոշումները իրականութիւն դարձնել Օսմ. խորհրդարանի միջոցով։ Նաեւ իրենց ուշադրութիւնը հրաւիրել բռնի իսլամացումի, զինուորներու վիճակի եւ ուրիշ այս կարգի կարեւոր հարցերու շուրջ։

դ) Թեկնածուն ընտրուելու է կեդր. Կոմիտէներու կողմէն, ժամանակէն առաջ Բիւրոյին եւ շրջանի մարմիններու հետ խորհրդակցելով։

Թեկնածուին կուսակցական ըլլալը կամ ոչ նկատի չառնել, այլ անոր արժանիքը, մտային կարողութիւնը, նկարագիրը եւն, համաձայնութեան գալով ազգ. պաշտօնական մարմիններու եւ ուրիշ քաղաքական կուսակցութեանց հետ։

II Ռուսիա

Ա — Զ.— Ռուսիոյ ներկայ վիճակին եւ քաղաքական ներքին կեանքին մօտէն ծանօթ չըլլալով, տակտիկի եւ կազմակերպական նոր եղանակի որոշումը կը թողունք կովկասահայ եւ այդ վայրերու ծանօթ ընկերներու, միեւնոյն ատեն անոնց նկատողութեան յանձնելով, որ Դաշնակցութիւնը Ռուսիոյ մէջ գոյութիւն ունեցող վտահելի կուսակցութեանց հետ համերաշխելով, միասին դիմեն այն ամէն միջոցներուն որոնք անհրաժեշտ կը նկատուին, ըլլայ դաւադրական ըլլայ յեղափոխական։

Ազգ. հաստատութիւններու հանդէպ, Դաշնակցութեան ուղղութիւնը ըլլալու է այն ինչ որ էր 903-904 ազգ. կալուածներու գրաւման ատեն։

Ամէն գնով աչխատիլ եւ պայքարիլ «Դաշնակցութեան դատը» անունով չարունակուող դատը յաջող ելքի մը հասցնել եւ այդ դատի պատրուակի տակ ընդհանուր ռուսահայերու դէմ սկսած հալածանքին վերջ մը տալուն։

Աչխատիլ կուսակցական մամուլ մը պահել այդ անուան տակ։

III Պարսկաստան

Աչխատաւորական քաղաքականութիւնը

ա) Ոյժ տալ աչխատաւորական կազմակերպութիւններու, դնելով զանոնք ոչ-կուսակցական եւ միջազգային հողի վրայ։

բ) Աչխատութեանց ժամուայ
օրական 9 ժամուայ զեղչում։

2.- Բանուորներու տարիքի սահմանափակում

3.- Հիւանդութեանց եւ արկածի պահուն
գործարանատէրերու կողմէ վճարում։

4.- Գործարաններու մէջ մնայուն բժիչկի
հաստատում։

5.- Ջնջում գիչերային աչխատութեանց։

6.- Գործարանատէրերու համար օրինագծի մը քուէարկումը բանուոր ընդունելու եւ ճամբելու մասին։

7.- Կառավարութեան կողմէ օժանդակ սնտուկի մը հաստատումը ծերութեամբ, չիմարութեամբ վերջապէս ոեւէ պատճառով գործելու անկարող գործաւորներու։

Կազմակերպական

ա) --------

բ) Բիւրոյական չրջաններու նոր բաժանում

Պատասխանատու մարմիններու վերընտրութիւն։

Մնայուն հաչուեքննիչ մարմնի մը հաստատումը։

Թուրքիոյ կեդր. կոմիտէներուն աչխարհագրականօրէն ճչդում։

Հայ-թուրք կնիքի մը անհրաժեչտութիւնը։ (Ընկերակցութեան կանոնագիրը նկատի առնելով)։

գ) Ժընեւ [«Դրօչակ»ի հրատարակութեան վայր]։

դ) Ժընեւի տան գնումը կատարուի բայց ոչ-կազմակերպական դրամով, այլ ընկերներու օժանդակութեամբ, նուէրներով եւ հանգանակութիւններով։

ե) Կազմակերպական ընդ. հասոյթի %ին 2ը յատկացնել փոխադարձ օգնութեան արկղին եւ միեւնոյն ատեն պարտք դնել իւրաքանչիւր մարմնի որպէսզի ամէն տարի ի նպաստ այս արկղին մէկ մէկ ներկայացում եւ հանդէս սարքեն։

Ե- Քանաւոր եւ գրաւոր պրոպագանդ

Գրաւոր

1.- «Դրօչակ»ի կանոնաւորապէս հրատարակում։

2.- Կիսապաշտօնական թերթերու հրատարակում Պոլիս եւ գաւառները։

3.- Հրատարակութիւններու չարունակում։

Քանաւոր

1.- Երկրի կարեւոր կեդրոններէ մէկու մէջ մնայուն դասընթացքի մը հաստատում պրոպագանդիստներու համար ուր իւրաքանչիւր չրջանէ ղրկուած ընկերներ հետեւին կանոնաւորապէս։

Ընդունուած բանաճեւեր Հ.Ը.Դ. Սեւ Բլուրի Տեղական կոմիտէի ընկերական ժողովի մէջ։

Փաստ. 1543-30

Ք.– ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ ԷՐՊԱԱՅԻ ՇՐՋԱՆԻ[7]

Ա.– Տնտեսական

1.- *Էրպաայի շրջանին մէջ ծխախոտի մշակութիւնը զարգացած է. այս տարի ունեցած է մօտաւորապէս* 2250,000 *քիլօ ծխախոտի արտադրութիւն* 90000 *ոսկի արժողութեամբ։ Ունի ցորեն, գարի, աֆիոն, բուրդ տարեկան* 200000 *ոսկի արժողութեամբ։*

2.- *Գործարան չկայ։*

3.- 1910*ին բերքը գոհացուցիչ եղած է։*

4.- *Երաշտ չունեցանք. անասունի համաճարակ ունեցանք եւ* 2000 *ոսկի վնաս պատճառեց։*

5.- *Ջինուորագրութիւնը ոեւէ արդիւնք չէ ունեցած հոս։*

6.- 1910*ի տուրքերը հայոց կողմէ ամբողջովին վճարւած է։*

7.- *Սահմանադրութիւնը մեր տնտեսական գոյութեան վրայ ազդեցութիւն ունեցած է, որովհետեւ վաճառականներու ազատ երթեւեկը եւ ծխախոտի արտադրութեան տուրքին նուազումը ծխախոտի գներու նպաստած է։*

8.- *Մեր շրջանի մէջ քաղաքը (Հէրէկ) ունի* 500 *տուն հայ բնակչութիւն եւ շրջակայ հինգ հայ գիւղերու մէջ* 100 *տուն ընդամէնը* 2500 *բնակչութիւն։*

Բ.- Արտագաղթ եւ ներգաղթ

1.- *Մէկ ընտանիք Ամերիկա, մէկ ընտանիք Անգլիա եւ մէկ ընտանիք Սուտան, իսկ երկու անձ Ամերիկա գաղթած են։*

2.- *Մէկ ընտանիք եւ մէկ անձ վերադարձած են Սահմանադրութենէ վերջ։*

3.- ---------- 4.- ---------- 5.- ---------

Գ.– Հողային հարց

1.- *Բռնապետութեան միջոցին Սաւըճը օղու Ալի պէյի կողմէ* 20 *տուննոց (էյվազալի) հայ գիւղացիներու* 500 *արտավար հողը գրաւած եւ որպէսզի գիւղացիները իրենց արդար պահանջումէն ետ կենան, չէ դադրած զանոնք հալածելէ եւ ներկայ տարւոյս Մայիս* 21*ին մեռած է Սարգիսը (Ճոքատցի) բանտին մէջ, որուն մասին Ալի պէյի դրդումով հրձիգութեան զրպարտութիւն եղած էր։*

2.- *Ո՛չ։*

3.- *Ոչ մէկ ընդհարում։*

Դ.– Ազգային մշակոյթ

1.- *Երկու նախակրթարան դպրոց ունինք. մին մանչերու՝* 200 *աշակերտներով, միւսը աղջկանց՝* 80 *աշակերտուհիներով։*

2.- *Հինգ հայ գիւղեր ունինք, որոնք դեռ դպրոց չունին։*

3.- *Ո՛չ մէկ դպրոց, որովհետեւ հոս դեռ նոր կազմակերպուած է։*

4.- *Դաշնակցական ուսուցիչ չունինք։*

5.- *Ինքնակոչ երկու թաղական ունինք. տեղւոյն Դաշնակցութեան նախաձեռնութեամբ այս մասին հանրագրութիւնով մը բողոք ղրկուած է Թոքատի Առաջնորդութեան, եւ Թոքատի քաղ. ժողովը որոշած է առաջնորդը անճամբ հոն գալով ըստ Սահմանադրութեան թաղականութեան ընտրութիւնը կատարել, սակայն ծանօթ քոլերայի պատճառով առաջնորդը չէ կրցած գալ։*

6.- *Ջունինք։*

7.- *Ջունինք։*

8.- *Դաշնակցութիւնը ակումբի մէջ հաստատած է մէկ գրադարան։*

Ե.– Միջացեղային յարաբերութիւններ

1.- *Շատ լաւ յարաբերութիւն։*

2.- *Միեւնոյն վիճակի մէջ է։*

Զ.– Դաշնակցութիւնը եւ տեղական իշխանութիւնները

1.- *Անտարբեր վերաբերում։*

2.- *Կարելի եղած է նախկին դատարանի անդամ Երկինի վերընտրութեան ցուցակէն դուրս ձգել տալ։*

3.- *Երբեք մաքրագործում չէ եղած. կան ծեր պաշտօնեաներ Սանտըք էմինի Օսման էֆ.ին եւ Նիւֆիւս մէմուրին Ահմէտ էֆ.ին։ Բաղձալի են կարող, բարեխիղճ եւ արդարադատ պաշտօնեաներ։*

4.- *Հոճա Ալիմ էֆ.ին բնիկ (էրպաացի), այժմ միւսթանթըք Իթթիհատի տեղական կազմակերպութեան Ա. նախագահը որուն կաշառակերութիւնը հաստատուած է, սակայն ապացուցանելը դժուար է. այս անձը պայքարած է մեզ դէմ ակումբի բացումը արգիլելու համար։ Դատարանի նախագահը դեռ նոր եկած է, թէեւ լաւ ընթացք մը չի տեսնուիր։*

5.- *Տեղւոյս գայմագամը անկաշառակեր է. տեղական անդորրութեան վերջին ծայր հսկող անձ մ'է եւ ինք անձամբ գիւղերները կը պտտի փողոցները եւ քաղաքն*

7.- էրպաան՝ Սեբաստիոյ Թոքատ գաւառի Հերէկ գիւղաքաղաքն է։

դուրս կը հետապնդէ նաեւ չարագործները. սակայն ազգայնամոլ հովերը ունի, այս անձէն զատ չունինք ուրիշ կարող պաշտօնեայ մը։

Է.– Միւս կուսակցութիւնները

1.- *Իթթիհատ Թէրաքզը կուսակցութիւնը ունի իւր ակումբը սակայն ժողովուրդը ի սրտէ համակիր չէ կուսակցութեան անդամներուն։*

Հնչակեան կուսակցութիւն կազմելու աշխատողներ եղան, բայց հետեւողներ չկրցին գտնել։

2.- *Իթթիհատի կուսակցութիւնը ունի մօտաւորապէս* 80 *անդամ։*

3.- *Իթթիհատի կուսակցութեան մէջ կան յետադիմականներ %*80 *համեմատութեամբ։*

4.- *Մեծ մասամբ էշրաֆներէ եւ կառավարական պաշտօնեաներէ կազմուած է եւ վեց ամիս առաջ եկած հրահանգի մը համաձայն գիւղի մուխթարներն ալ անդամ արձանագրեցին։*

5.- *Թէեւ Իթթիհատի հետ պաշտօնական այցելութիւններ փոխանակած ենք, բայց առ հասարակ պաղ վերաբերում ցոյց կու տան Դաշնակցութեան հանդէպ։*

6.- *Ո՛չ մէկ հարցի մասին համերաշխութիւն ունեցած ենք, արդէն տեղւոյս Իթթիհատը թոյլ ընթացք մ'ունի։*

7.- ---------- 8.- ----------

Փաստ. 1543-29

Գ 1.– ՊԱՏԱՍԽԱՆ ՀԱՐՑԱՐԱՆԻ [ՍԵԲԱՍՏԻԱ]

I Տնտեսական

1) *Տնտեսական արդիւնաբերութեան զարգացած ճիւղերն են.*

ա- Գորգագործութիւն, բ- Դանակագործութիւն (պչագճի), գ- կարագործութիւն (մարանկէօզ), դ- կօշկակարութիւն, ե- Դերձակութիւն, զ- Պողպատաւորութիւն (չիլինկիր) եւ է- Նամանաւանդ երկրագործութիւն, իրենց նախնական ձեւով միայն զարգացած են։

2) *Կան գորգի գործարաններ, որոնց մէջ կ'աշխատին* 1550 *բանուորուհիներ,* 130 *բանուորներ։ Բանուորուհիներու միջին տարիքն է* 11-12։ *Կ'աշխատին ամառը* 13-15 *ժամ, իսկ ձմեռը՝ ցորեկը* 10-11 *ժամ եւ գիշերը* 2½-4 *ժամ։ Գապալէ բանուորուհիներուն* 4000 *հանգոյցը (իլմկ) 40 փարա, մէճիտը* 20*էն (հակառակ հրապարակի վրայ մէճիտը* 19*էն ըլլալուն). ասոնց* 30%*ը օրական կը ստանայ* 10-30 *փարա,* 30%*ը* 1-2 *ղրուշ,* 20%*ը* 2-3 *ղրուշ եւ* 20% 3½-4։ *Միջին հաշուով բանուորուհիները կը ստանան օրական* 75 *փարա, օրական* 13-14 *ժամ աշխատելով. իսկ բանուորները միջին հաշուով կը ստանան* 4 *ղրուշ։*

3) 1910 *տարուայ բերքը (ցորեն, գարի) խիստ գոհացուցիչ էր, սակայն գիւղացին եւ աղքատ դասակարգը չօգտուեցաւ անկէ նիւթապէս, որովհետեւ սղութեան ժամանակ մեծ քանակութեամբ պարտքի տակ ինկած էր՝ ահռելի տոկոսով ղրամ եւ ցորեն առած ըլլալուն համար։*

4) 4 *տարի առաջ սկսող եւ յաջորդաբար* 3 *տարի տեւող երաշտը ժողովրդեան* 85-90%*ը տնտեսապէս քայքայած է եւ դեռ ուտեստի սղութիւնն ալ կը չարունակուի։ Իսկ երաշտութեան հետ ծագում առնող եւ պարբերաբար մինչեւ [հիմա] չարունակուող համաճարակը (կառավարութեան անզգուշութեան պատճառով) երկրագործին* 30%*ը լուծքէ զրկած եւ լծկաններու գներու բարձրացման պատճառ դարձած է։*

5) *Ջինուորագրութիւնը տնտեսականի վրայ մեծ ազդեցութիւն մը չէ թողած, դեռ քիչ զինուոր երթալուն համար։*

6) *Անորոշ էր, բայց մեծ մասը գանձուած է, եւ խիստ կերպով։*

7) *Տնտեսական կացութիւնը աչքառու փոփոխութիւն մը չէ ունեցած. աշխատանքի նուազումը (աւելի ճիշդ չգոյութիւնը) կը չարունակուի հին ռեժիմի նման. աշխատավարձքը գրեթէ հինին նման է հակառակ տիրող սղութեան. առաւելութիւն մը որ կայ այժմ ճամբաներու բաց լինելը եւ գիւղացիներու եւ քաղաքացիներու այլեւայլ երկիրներ երթալն է, աշխատելու եւ իրենց նիւթական վիճակը բարելաւելու համար։*

8) *Առաջնորդարաններու մէջ մարդահամարի չգոյութեան պատճառաւ որոշ թիւ չկայ։ Մօտաւորապէս* 200.000 *հայ բնակչութիւն կայ ամբողջ Սվազի վիլայէթին մէջ։*

II Գաղթը

1) [18]95*էն ասդին* 5-700 *ընտանիք գաղթած են, իսկ* 909*ի Մարտի յետադիմական շարժումէն ասին Սվազէն մօտ* 150-170 *տուն գաղթած են մեծ մասամբ Ամերիկա, եւ շատ քիչ Պուլկարիա եւ Եգիպտոս. պանդխտացողները շատ կան գիւղերէն,* 20-25% *Սվազի մէջ իսկ գիւղե-*

ըէն, գրեթէ ամէն տունէն մէկ անձ, մեծ մասը Պոլիս, մաս մը Ամերիկա եւայլն։

2) Սեբաստիոյ մէջ ընտանիքով վերադարձող չէ եղած. վերադարձած են այնպիսիները, որոնց ընտանիքը հոս էին, ծերացած եւ կամ լաւ գործ ունեցած չէին եւ հասոյթներն ալ ցանցառ է։

III Հողային հարց

Մի քանի վայրերու մէջ կան հողային հարցեր, բայց մանրամասնութիւններ պակսելուն՝ չենք կրնար պատասխանել։

IV Ազգ. Մշակոյթ

Սվազի մէջ հայերը ունին

9 մանկապարտէզ	650-700 աշակերտ
	40-45 վարժուհի
1 աղջկանց դպրոց	միջնակարգ
1 բարձրագոյն	իտատիի աստիճան
1 միջնակարգ	վաւերացուած աշակերտներու
1 նախակրթարան	թիւը 1100-1200
	վարժապետներու թիւը 25-30
1 որբանոց	30-40 մանչ որբեր, 3-4 ուսուցիչ

Ամերիկեան միսիոնարները ունին՝

1 բարձրագոյն դպրոց տղայոց (իտատիի աստիճան)	290-300 աշակերտ 10 ուսուցիչ
1 միջնակարգ դպրոց աղջկանց	472-500 աշակերտ 13 վարժուհի
1 որբանոց աղջկանց	60-80

Ժեզուիթները

1 բարձրագոյն դպրոց տղայոց	500-600 աշակերտ
	10-12 ուսուցիչ աշխարհական

Մայրապետները

1 մանկապարտէզ 1 միջնակարգ աղջկանց	300-350 աշակերտ

Այս երեք հաստատութեանց մէջ կ'ուսանին հայ աշակերտներ։

2) Սեբաստիոյ առաջնորդ. թեմին տակ կայ 38 հայ գիւղ. ասոնք առ հասարակ դպրոց ունին. դպրոցները ընդհանրապէս նախակրթարան են։

4)

5)

6)

7)

Տեղեկագիր չստանալնուս չենք կարող բան մը ըսել։

8) Կեդր. կոմիտէի շրջանին մէջ 12-15 տեղեր գրադարան կայ։

V Միջցեղային յարաբերութիւն

1) Փոփոխական է քաղաքականութեան հետ. անկեղծ համերաշխութիւն մը չի տեսնուիր մինչեւ հիմա. պատճառը՝

ա) Թուրք աւատականներու իրենց առանձնաշնորհումներէ զրկուիլն է, զոր ունէին հին ռեժիմին.
բ) Թուրք բնակչութեան տգիտութիւնը, որոնք կը քըշուին ամէն տեսակ հովերէ. գ) եւ որովհետեւ տեղւոյս Իթթիհատի մէջ կարող եւ անկեղծ գործիչներու չգոյութեան պատճառաւ, այդ հարցով երբեք չզբաղուիլը։ Ասոնք պատճառ եղած են բնակչութեան զանազան ազգութիւն իրար [է]մօտեցնելու։

2) Շատ չնչին փոփոխութիւն մը կրած է նախկինին բաղդատմամբ։

VI Դաշնակցութիւնը եւ տեղական իշխանութիւնը

1) Տեղական իշխանութեանը մարմնին հանդէպ ունեցած վերաբերումը կախում ունեցած է միշտ կուսակալներու առաւել կամ նուազ սահմանադրասէր ըլլալէն. այսինքն անոնց ազատականներուն կամ յետադէմներուն կողմը յարելէն։ Առաջին պարագային յարաբերութիւնները եղած է լաւ եւ սերտ, իսկ երկրորդ պարագային մէջ, յարաբերութիւնները եղած են առերես եւ չողոքորթիչ ու ապարդիւն։

2) Եւ ոչ մի կարեւոր գործ։

3) Վարչական մաքրագործումը երբեք լրիւ չէ կատարուած։

Բոլոր յետադէմ, անկարող եւ կաշառակեր պաշտօնեաները որոնք մեծ մասամբ տեղացի են, մնացած են իրենց պաշտօնին վրայ, կաշառքի եւ այլ միջոցներու չնորհիւ։ Արդ, վարչական կազմը իր օրինաւորութիւնը ստանալու համար, անհրաժեշտ է կատարել թէնսիգաթի գործողութիւնը, հեռացնելու համար թէ օտար եւ թէ տեղացի այն պաշտօնեաները, որոնք ներքնապէս ոյժ կու տան յետադէմ տարրերուն, էշրաֆներուն եւ շրջանները գտնուած անկարող, կաշառակեր եւ զեղծարար պաշտօնեաներուն։

4) Անբարեխիղճ, անճեռնհաս եւ յետաշրջական պաշտօնեաները թօուել շատ երկար պիտի լինի։ 60%ը անբարեխիղճ եւ անճեռնհաս են (30-40%ը՝ յետաշրջական)։ Մատի վրայ կը համրուին արդարասէր եւ սահմանադրասէրները։ Ահա մի քանիներու անունները, որոնց օր առաջ պաշտօնէ հեռացնելու համար հարկ է աշխատիլ։

ա- Իտարէի պաշ քեաթիպ, Մուհասէպէճի զատէ Թեֆիք 65 տարեկան

բ- Մէքթուպ միւմէքլի, Զիա միւթեվէլլի զադէ 45 տարեկան

գ- Մուհասէպէ Մերքէզ քեաթիպի Քէօր Քեամիլ 60 տարեկան

դ- Տէֆթէրտար միւմէքլի Լութֆի 60 տարեկան
ե- Նիւֆիւս պաշքեաթիպլի ինճէ Սէյիտ զադէ Քէօր Համիտ 60 տարեկան
զ- Նիւֆիւս իքինճի պաշքեաթիպլի Թէֆիք 50 տարեկան
է- Մուհասէպէ վիլայէթ քեաթիպլի Շիւքրիւ 30 տարեկան
ը- Պիտայէթ պաշքեաթիպ Սելիմ Քէօլէզադէ 50 տարեկան
թ- Սէր Միւսթանթիք
ժ- Մերքէզ Միւտտայի ումումի
ի- Վալի վէքիլի

Ա. եւ Բ.ի համար Մեհմէտ Էմին պէյը չատ աշխատեցաւ ի զուր. վերջի երեքն ալ, նամանաւանդ թ. եւ ժ. բացորոշ անտանելի դարձած են իրենց կաշառակերութեամբ, հայու հակառակութեամբ եւ այլ գործունէութեամբ։

VII Միւս կուսակցութիւնները

1) ա- Հնչակեան — *Ժողովրդեան առջեւ արժանի դիրք մը չունին։*

բ- Իթթի[հատ] թերաքքը — կառավարական շրջանակի մէջ ազդեցիկ. ժողովրդեան զարգացած դասակարգին մէջ լաւ դիրք ունին։

գ- Իլմիէ — թուրք կրօնաւորներէ բաղկացած է միայն. ոչ մի գործունէութիւն։

2) Հնչակեան — 3-450 [անդամներ]
Իթթիհատ — 600-800 »
Իլմիէ — 100-150 »

3) Իթթ[իհատի] եւ Իլմիէի մէջ կան. հնչակեաններու մէջ մէկ հատ Դաշնակց[ութենէն] արտաքսուած (Տիգրան Շիրինեան, որը երկու կուսակցութիւնները միացնելու համար կազմուած ժողովներէն վերջ անդամակցած էր մեզի)։

4) Իթթ[իհատի] մէջ 50%ը պաշտօնեայ, 30%ը էշրաֆ, վաճառական, 20%ը արհեստաւոր։

Հնչակ[եաններու] 80%ը արհեստաւոր, 15%ը խանութպան, 5%ը վաճառական։

5) Հնչակ[եաններու] հետ յարաբերութիւններս *ժամանակ մը եղած էր թշնամական. վերջերս՝ առերես։*

Իթթ[իհատի] հետ յարաբերութիւնները լաւ են եղած։

6) Հնչակ.— Եւ ոչ մի գործի մէջ համերաշխութիւն ենք ունեցեր։

Իթթ[իհատ] — *Խառն ժողովներ կազմակերպեցինք, որը տարիէ ասդին առկախ կը մնայ. բայց եւ ոչ մի գործունէութիւն։*

Պատրաստուած
Հ.Ց.Դ. Սեւ Բլուրի
Տեղական կոմիտէի ընկերներու կողմէ

Գ 2.– ՀԱՐՑԱՐԱՆԻ ՊԱՏԱՍԽԱՆ

Ա.– Տնտեսական

1.- *Երկրագործութիւն գրեթէ նահապետականին պէս է. իսկ արհեստներէն գործագործութիւնը միայն զարգացած:*

2.- *Ալիւրի ֆապրիքայէ զատ ուրիշ գործարան չկայ, հոն հազիւ քանի մը բանուոր կը գտնուի: Իգական սեռը միայն գործ կը բանի, օրական երկու ղրչ. հազիւ կը ստանան:*

3.- *Բերքը գոհացուցիչ էր:*

4.- *910-911ի ձմեռը չատ ոչխար կորսուած է:*

5.- *Քանի որ հարեւան ազգերու բարոյապէս ազդած է զինուորագրութիւնը քաղաքացիական իրաւունքի տեսակէտով, այդ առթիւ տնտեսապէս ալ լաւ հետեւանք ունեցած է:*

6.- *Ի հաշիւ յետամնաց զինուորական տուրքի վճարում չունինք. իսկ գիւղերը ուր տակաւին կազմութիւն չկայ, մասնաւոր վճարումներ ունին, իսկ էմլաքի տուրքը վճարուած է 8%:*

7.- 3% բարելաւուած է տնտեսական վիճակը:

8.- *Գիւղերով միասին 4000 [հայ բնակչութիւն]:*

Բ.– Գաղթը

1.- *Երկու ընտանիք Օտեսա. երկու անձ Վառնա, Պոլիս, Իզմիր, Ատանա մինչեւ հաշուով 45 (գիւղերէն Ատանա եւ Մերսին 500ի չափ):*

2.- *Չկայ [ներգաղթ]:*

Գ.– Հողային հարց

1.- *Հոս չկայ:*

2.- *Հոս չկայ:*

3.- *Երկու գերեզմանոցի խնդիր (բաւական արժէքաւոր) յունաց հետ, նախորդ կառավարութեան դրդմամբ. խնդիրը ցարդ անլուծելի կը մնայ:*

Դ.– Ազգային մշակոյթ

1.- *Պիւնիան – մէկ վարժարան, մէկ ուսուցիչ, աշակերտ՝ 40,*
Կիւմի – մէկ վարժարան, մէկ ուսուցիչ, աշակերտ՝ 60,
Սըվրէյ – մէկ վարժարան, մէկ ուսուցիչ, աշակերտ՝ 50,
Էքրէք – երկու վարժ., երկու ուսուցիչ, աշակերտ՝ 200,
Սարը Օղլան – մէկ վարժ., մէկ ուսուցիչ, աշակերտ՝ 30,
Բոլորն ալ նախակրթարան:

2.- *Պատասխանը առաջին հարցումին մէջ է (գիւղը 5):*

3.- *Ուղղակի չկայ:*

4.- *Չկայ [դաշնակցական ուսուցիչ]:*

5.- *Թաղական խորհրդին մէկը, հոգաբարձութեան 4/5ը դաշնակցական են, գիւղերը ցարդ կազմակերպութիւն տեսած չեն:*

6, 7, 8.- *Չկայ:*

Ե.– Միջցեղային յարաբերութիւններ

1.- *Նախորդ ռեժիմին գոհացուցիչ չէր:*

2.- *Սահմանադրութեան հռչակումէն վերջ թրքաց հետ բաւական լաւ, իսկ յունաց հետ միջակ:*

Զ.– Դաշնակցութիւնը եւ տեղական իշխանութիւնը

1.- *Կառավարութիւնը տեղեակ չէր մեր կազմակերպութեան:*

2.- *Թէեւ կառավարութիւնը անտեղեակ է, բայց հայ պաշտօնեայի դաշնակցական լինելով հանդերձ, տեղւոյս առաջնակարգներն ի վաղուց լաւ յարաբերած են կառավարութեան հետ. այդ առթիւ կարելի եղած է կարգադրել ազգային բնոյթ ունեցող գործերու մեծամասնութիւնը:*

3.- *Թէնսիգաթը չատ աննշան եղած է:*

4.- *Տեղւոյս պաշտօնեաներու բարելաւութիւնը տեղակալէն կախում ունի: Այժմու տեղակալ Շուայիպ Շիւքրի պէյ, կրօնամոլ չէրքէզ մըն է, եւ բնաւ չի խորհիր քաղքին յառաջդիմութեան եւայլնի վրայ, որով փոփոխմամբ եթէ բարեխիղճ ու ժրաջան մին գայ, կըրնան միւս բոլոր պաշտօնեաները ի կարգ գալ:*

5.- *Մնացեալ պաշտօնեաները կրնան ժամանակին եւ տեղակալին պահանջներու ու գաղափարին պատշաճիլ: (Հայ պաշտօնեաները բացառութիւն կը կազմեն, թէ՛ ազատական գաղափարով, եւ թէ գործունէութեան տեսակէտով):*

Է.– Միւս կուսակցութիւնները

Դաշնակցութենէ զատ ուրիշ կուսակցութիւն բնաւ չկայ:

ՋՐՎԷԺԻ ԽՈՒՄԲԵՐ

III.– ԲԱՐՃՐ ՍԱՐ – ԿԵՍԱՐԻՈՅ ՇՐՋԱՆ

Փաստ. 1543-13

Ա.– ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ Հ.Յ.Դ. ԲԱՐՃՐ-ՍԱՐԻ (ԿԵՍԱՐԻՈՅ) ՇՐՋԱՆԻ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹԵԱՆ

Ա. Պրոպականտի շրջան

Օսմանեան սահմանադրութեան հռչակումէն անմիջապէս յետոյ տեղս կը հասնին մի քանի դաշնակցական ընկերներ ու ձեռք ձեռքի տուած արդէն գոյութիւն ունեցող մի քանի ուսուցիչ ընկերներու հետ կ'որոշեն իրենց հայրենիքին մէջ յառաջ բերել կազմակերպութիւն, եւ ըստ որում 1908ի Օգոստոսին կը սկսին պրոպականտ որ կը տեւէ մինչեւ 1909, առաջադրուած նպատակին համար տրամադրելի ընծայելով մի քանի տասնեակ երիտասարդ գաղափարական ոյժեր:

Բ. Կազմակերպութեան կամ հանգանակութեան շրջան

1909 Յունուարին սկիզբը տեղի կ'ունենայ կազմակերպութիւնը, որ կ'ունենայ իր քլիւպը ու պզտիկ գրադարանը. հետզհետէ կը ստուարանայ ընկերութիւնը ու ժողովուրդի զանազան խաւեր կու գան միանալ Դաշնակցութեան դրօշին ներքեւ գոյութիւն տալով մարտական ու մտաւորական խումբերու. ոգեւորութեան այս շրջանին ձեռնհաս ու հեղինակաւոր ընկերներու նախաձեռնութեամբ կը ձեռնարկուի հանգանակութեան որ կը տեւէ մինչեւ Ատանայական եղեռնի յարուցած գոյութեան տագնապներու վաղորդայնը. արդիւնքը կը հասնի մօտաւորապէս 100 ոսկիի որ ամբողջովին կը յատկացուի ինքնապաշտպանութեան գործին:

Գ. Ընդհատման շրջան

Դրացի երկրին մէջ տեղի ունեցած (Ատանա) հաւաքական նախճիրներու տխուր լուրերը կ'ազդեն բոլորի հոգեբանութեանը վրայ ու չատեր կը պաղին կը լքեն գործը ու կը հեռանան. կազմակերպութիւնը պահ մը կ'ընդհատուի ու դուրս կ'ելլէ իր բնականոն վիճակէն բայց այս ընդհատման շրջանի արհաւիրալից օրերուն Դաշնակցութեան փոքրամասն ընկերներ մի քանի ձեռնհաս ընկերներու ղեկավարութեան տակ զանազան տեղեր բաժանուած ժողովուրդը ինքնապաշտպանութեան մղեցին՝ տրամադրութիւնները միշտ վառ պահելով ու չաբաթներ ամբողջ գիշեր ցորեկ մնացին հսկեցին ինքնապաշտպան դիրքերու մէջ ի մխիթարութիւն պաշտպանութեան կարօտ երկսեռ ժողովուրդին:

Ընդհատման շրջանը կը տեւէ մինչեւ 1909 Սեպտ.ի սկիզբները. այս միջոցին ընկերները կը գտնուին ցրուած ու անկազմակերպ վիճակի մը մէջ:

Դ. Վերակազմութեան կամ մաքրագործման շրջան

1909 Սեպտեմբերին սակայն դուրսէն հասնող մի քանի ընկերներու ջանքերով ու տեղական գործօն ու մտաւոր տարրերու խորհրդատու թելադրութիւններովը կը ձեռնարկուի վերակազմակերպել ժամանակէ մը ի վեր անջատուած ոյժերը, նկատի ունենալով մաքրագործման պահանջը, որ հրամայական դարձած էր կրիտիքական վայրկեաններուն մի չարք փառասէր, եսամոլ ու չահադէտ հոգեբանութիւններու յայտնաբերումով: Մաքրագործումը կը կատարուի յաջորդաբար երկու արդիւնքով. դաշնակցական ընկերներու ու համակիրներու երեւումը կամ մասնակցութիւնը ազգ. իշխանութեանց, ինչպէս հոգաբարձութիւններու, թաղականութեանց, քաղաքական եւայլն ժողովներու, ուսումնական խորհուրդին մէջ. դարձեալ այս շրջանի գործունէութիւն կը համարուի այն ներկայացում-հանգանակութիւնը, որ տեղի ունեցաւ ի նպաստ կով[կասի] բանտարկեալներուն, արդիւնաւորելով մօտաւորապէս 75 օսմ. ոսկի:

Ազատամարտի տարածման համար եղած պրոպականտը եւ ընձեռուած արդիւնքը կարելի է համարել 1-2-3 շրջաններու գործունէութիւնը որով Ազատամարտը կը հանդիսանայ կեսարիոյ ու շրջաններու մէջ ամէնէն տարածուած թերթը ու կը վայելէ յարգանք բոլոր գիտակից խաւերու մէջ:

Ե. Շրջան – Ներկայ վիճակ – 1911

Ներկայիս մէջ մեր կազմակերպութիւնները կը միացնեն իրենց մէջ – ամէն տեղեր գոյութիւն ունին – երիտասարդութեան լաւագոյն մասը որ կը բաղկանայ մեծ մասամբ մտաւորական տարրերէ, իսկ ոչ մտաւո-

րական փոքրամասնութիւնը դարձեալ ունի ծանօթութիւններ հայերէնի ու գրել կարդալու մասին։

Շարունակական ու լարուած գործունէութիւն կարելի չէ ներկայ պայմաններու տակ, ուր իրենց ժամանակովը տրամադրելի ընկերներ ստիպողական պատճառներով կը հեռանան շրջանէս. այսպէսով գործը կ'ենթարկուի կարծես մի տեսակ բարոյալքումի. այս վիճակին կ'օգնէ ճեռնհաս ընկերներէ չատերուն ուսուցիչ լինելու պարագան որով չեն կրնար իրենց բազմազբաղ անդամներու մէջ. կը չեզոքացուին ամբողջ խումբեր անպէտ ու վնասակար տարրերու արտաքսումովը, ըստ որում նոր կազմակերպութիւնը իր հիմունքը կը դնէ մաքուր ու գաղափարական գետնի վրայ. այս շրջանին տեղի կ'ունենան լարաններ ու գիչերային դասախօսութիւններ եւ դաշնակցական ընկերներու նախաճեռնութեան ու ղեկավարութեան տակ յառաջացած ժողովրդական մեծ չարժման չնորհիւ արտաքսումը՝ Տրդ[ատ] եպս. Պալեանի. տեղւոյս կազմակերպութեան հետ զուգադիպօրէն գոյութիւն առած էին էվէրէկ-Ֆէնէսէ, Ջոմաքլու, Պողազլեան, Ռումտիկին, Պրունքլա, Ուզունլու, Սէյտէլի, Մունճուսուն, Էֆքէրէ, որոնք գրեթէ միեւնոյն պայմաններէ եւ հանգամանքէ անցնելով վերակազմակերպուեցան քաղաքին հետ, այցելու ընկերներուն ջանքերով, ինչպէս Էֆքէրէ, Մունճուսուն, Էվէրէկ-Ֆէնէսէ, Ռումտիկին, Թալաս. եւ սակայն միւս չորս տեղերը ի սպառ կազմալուծուեցան իրենց հեռաւորութեան ու տեղական մտաւորական ոյժերու բացակայութեան պատճառաւ. միւս կողմէ մօտաւոր տեղերէն Պունխան, Մունճըրըն, Աքսերայ, ժամանակի ընթացքին տարուած ջանքերուն չնորհիւ եկան միանալ իրենց նոր կազմակերպութիւններով, ըստ որում կեսարիա հիմակ իր 8 շրջաններովը կը կազմէ Բարձր Սարի մեկուսի կոմիտէն։ Բաց աստի տեղւոյս ու Ս. կարապետի վանքի վարժարանին մէջ այս շրջանին գոյութիւն ունեցան երկու ուսանողական խումբեր, որ կը խոստանան ընթացքէն յետոյ մտնել Դաշնակցութեան [անունք] գործօն շարքերուն մէջ։ Այս շրջանին կը վերաբերին նաեւ ընտրական պայքարներու աշխատութիւններուն պատճառաւ գործօն մասնակցութիւն ունեցան կազմակերպական գործերուն մէջ, իսկ մնացած ընկերներու մէջ թէեւ պակաս չեն մտաւորական ոյժեր որ կը խոստանան լաւ ապագայ, սակայն ներկային մէջ չունին պէտք եղած հաստունութիւնը, փորձառութիւնն ու հեղինակութիւնը յառաջ մղելու գործը այնպէս ինչպէս վայել է իր անուան։

Այս պայմաններու տակ որպէսզի Դաշնակցութեան գործը փոքր Հայքի այս շրջանին մէջ մնայ իր իտէալական բարձրութեան վրայ, անհրաժեշտ է մի ճեռնհաս գործիչ ընկերի մը ներկայութիւնը որ ապրի տեղական կազմակերպական հաշուով, գործունէութեան մղէ ընկերական կենսունակ շարքերը, ստեղծէ գործեր իւրաքանչիւր խմբի կարողութեան եւ ընդունակութեան համեմատ, սնունդ տայ կուսակցական կամեցողութեան, գործի մէջ մարզելով ու փորձառու ընծայելով ընկերներու կամքն ու անհատականութիւնը։

Հ. Ց. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ
ԲԱՐՁՐ-ՍԱՐԻ ՏԵՂԱԿԱՆ ԿՈՄԻՏԷ

27 Յուլիս 911

Անդամական տուրք տարեկան մօտաւորապէս 60 ոսկի։

Անդամներու թիւը կը հասնի 210ի ու կը բաղկացնէ 26 խումբ։

Բիւրոյին փոխադրուած է անդամական ու արտակարգ եկամուտներէ մօտաւորապէս 90 ոսկի։

Փաստ. 1543-31

Բ.– ԹՈՔԱՏԻ ՏԵՂԵԿԱԳԻՐԸ

Ա. Դաշնակցութիւնը եւ միւս կուսակցութիւնը

1.- Իթթիհատ Թէրաքգրի հետ չենք կրնար համերաշխ ըլլալ նկատելով որ անիկա կեղծ է, որու ապացոյցն հայկական ցաւերու եւ դատերու հանդէպ անտարբերութիւնն է։

2.- Քաղաքական կուսակցութիւններէն միմիայն ունինք Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութիւնը, որոնց հետ կը համերաշխինք միմիայն քաղաքական ծանր պատահարներու եւ աղէտալի դէպքերու ատեն։

3.- Ոչ հայ ազգի խմբակցութիւններ չունինք։

Բ. Դաշնակցութիւնը եւ կառավարութիւնը

1.- Ջիթթիկի խնդիրը եւ ուրիշներ կան, որոնց պատճառաւ բախում ունեցած են հայերը չէրքէզներու հետ, բայց կառավարութիւնն երբեք հոգ տարած չէ. քանի որ այսպէս է պէտք է արդարութիւնը պաշտպանել, ինչ որ անկ է։

2.- Ապահովութիւն երբեք չկայ, այս հարցը տեղւոյս համար մեծ տեղ բռնած է, քանզի չունինք բարեացակամ պուրժուաներ, որոնցմով ինքնապաշտպանութեան պէտքին գոհացում տալու կարողանանք։

3.- Նահանգային ինքնավարութիւնը կամ իրաւունքներու ընդլայնումը խիստ կարեւոր է, եւ կը պահանջենք զայն ռամկավար սիստեմով (եւ կամ ապակեդրոնացման սիստեմով)։

4.- Դասակարգային համեմատ[ութեամբ] վճարել հարկերը. աղքատները պէտք է զերծ ըլլան տուրք վճարելէ. ինթիզամն իսկոյն ջնջուելու է, եւ հաստատուելու է յառաջատուական տուրքը։

5.- Հաղորդակցութեան միջոցներ հայկական նահանգներու մէջ, կենսական պէտքերէն մէկն է։

6.- Պէտք է կազմակերպել ընկերակցութիւններ եւ նաեւ ունենալ երկրագործական պանքա, պայմանաւ որ անգործ եւ աչխոյժ կարօտեալ երկրագործներու եւ արհեստաւորներու օգնէ առանց գրաւի։

7.- Ամէն ազգ իր ինքնուրոյն ազատ ու անճեռնմխելի մշակութային ինքնավարութիւնն պէտք է ունենայ թուրքիոյ մէջ։

Ա. Դաշնակցութիւնը եւ հայ. ազգ. խնդիրները

1.- Մեր մասնակցութեան եղանակը ազգ[ային], մշակութային, հրատարակութիւններու պէտք է լինի ռամկավարական, դպրոցի ծախքերու մէկ մասը կառավարութեան դրամով լինելու պայմանաւ։

2.- Այո պէտք է Ազգ. սահմանադրութեան քննութիւնը օր առաջ պահանջել Ազգ. ժողովէն։

3.- Պահպանողականներու եւ յեղափոխականներու դէմ պէտք է պայքարիլ խօսքով, գրիչով, ընտրութեանց պահուն գործքով, պրոպականդով։

Բ. Օսմ. խորհրդարանի
դաշնակցական] երեսփոխանները

1.- Իւրաքանչիւր երեսփոխան պարտաւոր է համապատասխանութիւն տալ իր գործունէութեան մասին։

2.- Խորհրդարանական խմբակը պէտք է Բիւրոյի հետ փոխադարձ յարաբերութիւններ ունենայ։

3.- Պէտք է Բիւրոյի հրահանգներով շարժի։

4.- Ամէն ազգ իւր թիւին համեմատ պէտք է երեսփոխան ունենայ։

1.- Թեկնածուներ պէտք է ցոյց տրուին նահանգներէն եւ գաւառներէն։

2.- Պէտք է։

Գ. Աչխատաւորական քաղաքականութիւնը

1.- Ոչ կուսակցական հողի վրայ պէտք է կազմակերպել արհեստակցական միութիւններ թէ քաղաքներու եւ թէ գիւղերու մէջ։

2.- Օրավարձերու բարձրացում եւ ժամերու կրճատում տեղական պայմաններու համաձայն։ 8 ժամ աչխատանք։

Դ. Կազմակերպական

1.- Օսմանեան կառավարութեան կողմանէ վաւերացուած ծրագիրը պէտք է վերաքննուի։

2.- Պէտք է նաեւ վերաքննել հիմնական կանոնագիրն եւ վաւերացնել։

— Հ.Ց.Դ. Խորհուրդի ընտրութիւնը կարեւոր է կուսակցութեան այլեւայլ մարմիններու իրաւասութիւնները [ճչդելու համար]։

— Դ. Ընդհանուր ժողովի կանոնագրին համաձայն ըլլայ. բիւրոյական շրջաններու նոր բաժանում պէտք չէ։

— Պատասխանատու մարմիններու վերահաստատումը խիստ կարեւոր է։ Մնայուն հաչուեքննիչ մարմնի մը պէտքը զգալի է։

— Թուրքիոյ կեդր. կոմիտէներու շրջաններուն աչխարհագրականօրէն ճչդումը կարեւոր է։

— Թուրքիոյ վայրերու համար պէտք է գործածել հայ[երէն]-թուրքերէն կնիքներ։

3.- *Դրօշակի հրատարակութեան վայրը պէտք չէ փոխել։*

4.- *Դաշնակցութեան տան գնումը «Ժընեւի» կարեւոր է։ Փոխադարձ օգնութեան արկղի մը հաստատումը խիստ փափաքելի է։*

Ե. Բանաւորը եւ գրաւորը պրոպականդ

1.- *Պաշտօնաթերթի «Դրօշակ» ամէն ամիս անպայման պէտք է հրատարակուի։*

2.- *Կիսապաշտօնական թերթեր զանազան վայրերու մէջ ունենալ կարեւոր է։*

3.- *Հրատարակութիւններն ալ կարեւոր է։*

Բանաւորը

1.- *Պէտք է հաստատել դասընթացքներ պրոպականդիստ ընկերներու։*

Բանաւոր եւ գրաւոր պրոպականդ մղել պէտք է ոչ հայախօս հայերու մէջ։

Զ. Ելեւմտացոյց

1.- *Դրամական հաշուետուութիւնն իւրաքանչիւր մարմինի կարեւոր է։*

2.- *Օսմանեան Սահմանադրութեան ընկերակցութեանց յօդուածին տրամադրութեան համաձայն պէտք է գանձել։*

Փաստ. 1543-12

Գ 1.– ԹԻՒ 16 ՇՐՋԱԲԵՐԱԿԱՆ-ՀԱՐՑԱՐԱՆԻՆ ՊԱՏԱՍԽԱՆՆԵՐԸ [ԿԵՍԱՐԻԱ]

Ա.– Տնտեսական

1.- *Երկրագործութիւն – Երկրի պէտքերուն բաւելու չափ։*

Գորգագործութիւն – 130-135000 ոսկիի ապրանք կ'արտածէ. գոյութիւն ունին 5-6000 թէզկեահներ։

Շղարշագործութիւն (եազմա) – կ'արտածէ մօտաւորապէս 30000 ոսկիի ապրանք

Կօշկակարութիւն – կ'արտածէ մօտաւորապէս 6000 ոսկիի ապրանք։

Ապուխտագործութիւն – կ'արտածէ 100000 ոսկիի ապրանք իր մանրամասնութեամբ։

Խէժ (քեթրէ) – կ'արտածէ 30000 ոսկիի ապրանք։

Բորակ (կէօյէրչելէ) – կ'արտածէ 10000 ոսկիի ապրանք. կառավարական մենաշնորհի տակ. ասկէ չատ աւելի կարելի է արտադրել, բայց կառավարութիւնը կ'արգիլէ այս արդիւնաբերութեան վաճառումը ուրիշներուն բացի իրմէ։

Խաղախորդութիւն – կ'արտածէ 20/25000 ոսկիի ապրանք։

Մանօթութիւն

Բորակի եւ խաղախորդութեան արդիւնաբերութիւնները ամբողջութեամբ թուրք ազգաբնակութեան ձեռքն է։ Խէժ եւ երկրագործութիւն հայ եւ թուրք գիւղացիութեան ձեռքն է, մեծ մասը վերջինին. իսկ մնացած արդիւնաբերութիւնները՝ գորգագործութիւն, շղարշագործութիւն, կօշկակարութիւն, ապուխտագործութիւն գրեթէ հայերուն ձեռքն են։

2.- *Շղարշի արդիւնաբերութեան համար գոյութիւն ունին 7-8 փոքրիկ գործարաններ. միւս արդիւնաբերութիւնները գործարանական դրութեան մէջ չեն եւ կը բանին պայմանագրական վարձքով (հատի, տողի, գոյգի գլուխ որոշ վարձքով)։ Այս հաշուով միջին օրավարձն է 6 դր. եւ բանուորներու թիւը կը հասնի մօտաւորապէս 13.500ի։*

3.- *Բաղդատմամբ նախորդ հինգ տարիներու սովանման սղութեան 1910ի բերքը իր առատութեամբ ամբողջ կեսարիոյ շրջանին համար օրհնութիւն մը եղած է։*

4.- *Մինչեւ 1910, 5-6 տարիներու յաջորդական երաշտութիւնը փճացուցած է ամբողջ գաւառին հունձքը առաջ բերելով սովամահ սղութիւն. անասուններու ընդհանուր ու չարունակական համաճարակ գոյութիւն չէ ունեցած։*

5.- *Կատարելապէս բացասական հետեւանք. հարուստը – պէտէլով եւ կամ կաշառով կ'ազատէ իր գաւակը օգտուելով զինուորական պաշտօնէութեան զեղծումներէ, իսկ միջակորեաը պէտէլ[8] տալու պարագային ամբողջ ընտանեկան տնտեսութիւնը քայքայումի կ'ենթարկէ. զինուորագրութիւնը ընդհանրապէս կը ծանրանայ աղքատ ժողովուրդի եւ գիւղացիութեան տնտեսութեան վրայ անպայման, խլելով այս երկու դասակարգին գաւակները իրենց ընտանեկան օճախներէն։ Զինուորագրութեան օրէնքներու ներկայ պայմաններովը երիտասարդի գործունէութեան տարիները կը կլանուին պետական ծառայութեան մէջ։*

6.- *Վճարած ենք 2.468.478 դր. (էմլաք, թէմէթթու եւ թարեգ). այս գումարին %75ը գանձուած է %25ը յետամնաց։*

7.- *Բարելաւուած չէ. մեր վայելածը քաղաքական համեմատական ազատութիւն է միայն. իսկ մեր տնտեսական վիճակը կը մնայ աւելի աննախանձելի դրութեան մէջ քան առաջ. այս վիճակին կ'օգնեն զինուորագրութիւն ու ապրուստի միջոցներու հետզհետէ սղացումը։*

8.- *Շրջանի ամբողջ բնակչութիւնը ըստ պետական արձանագրութեան կը հասնի 46.391ի, որուն 24.361ը արու եւ 22.030ը էգ. նկատելով որ Նիւֆուսի մէջ չարձանագրուածներ ալ կրնան գտնուիլ, այդ պարագային այս թիւը կրնայ մի քանի հազար աւելնալ։*

Բ.– Գաղթը

1.- *Պանդխտացող անձերու որոշ թիւ նշանակել դժուար է, բայց եւ այնպէս արտագաղթը համեմատութեամբ ու թերեւս աւելի [է] քան որ էր Սահմանադրութենէն առաջ. ընտանիքներ թերեւս բացառապէս ներգաղթած լինին. պանդխտացողները կը տեղաւորուին ընդհանրապէս Եգիպտոս եւ Ամերիկա։*

2.- *Ընտանիքներ վերադարձած չեն. միայն պանդուխտներու փոքրամասնութիւն մը վերադարձած է. բայց անոնցմէ քիչեր հաստատուած եւ չատեր վերստին դարձած են։*

8.- Փրկագին՝ զինուորական ծառայութենէ ազատ կացուցելու համար։

Գ.— Հողային հարց

1.- *Մեր չրջանին մէջ բռնատիրուած հողեր, բաղդատմամբ հայկական նահանգներու, քիչ գոյութիւն ունեցած են. անոնց մէկ մասը Սահմանադրութեան վաղորդայնին տիրող ընդհանուր ոգեւորութեան միջոցին ուրեք ուրեք վերստացուած են կալուածատէրերու ուղղակի իրենց կալուածներուն մէջ բնակութիւն հաստատելով, իսկ մնացած մասը* 10-12 *տարի* [պահանջող] *Օրինականութեան ձեւ (չէքլի գանունի) առած ըլլալուն՝ ժողովուրդը յուսահատ անոնց վերստացումին՝ բողոք չի բառնար։*

2.- *Սահմանադրութեան չրջանին նոր բռնատիրումներ տեղի ունեցած չեն։*

3.- *Հողային վէճերու չուրջ ընդհարումներ տեղի ունեցած չեն որովհետեւ բռնատիրուած հողերու մասին լուրջ բողոքներ ու պահանջներ տեղի չեն ունենար գիւղերու անկազմակերպ վիճակին պատճառով. մինակ չրջականերէն Ռումտիկլիի մէջ երբեմն մասնակի ընդհարումներ պատահած են չնորհիւ ժողովուրդի խիզախութեան, բողոքող ու խորհող անհատներու ներկայութեան։*

Հմայեակ Ճակոբեան, կրպ. Աւագեան, Գէորգ Աւագեան,— գաղատիացի

Ներսէս Տէր Գաբրիէլեան,— տիգրանակերտցի։

8.- *Ուրիշ գրաղարաններ ունինք, չորսը տեղական չորսը գիւղական*

Ե.— Միջացեղային յարաբերութիւններ

1-2.- *Սահմանադրութենէն առաջ թուրք ազգաբնակութեան հետ մեր ունեցած յարաբերութիւնները միչտ լարուած էին. իսկ Սահմանադրութենէն վերջ ձեւակերպական ու երեւութային լաւ յարաբերութիւն մը ստեղծուած է, որ դարձեալ լարուած է Ատանայական եղեռնի ատեն. հիմակ յարաբերութիւնները դարձեալ կը մնան երեւութապէս լաւ. մեր չրջանի թուրք տարրին համար այս երեւութական լաւ յարաբերութիւնը կախում ունի, գիտակցութենէ աւելի, կառավարութեան գլուխը գտնուող բարեխիղճ պաչտօնեաներու գոյութենէն ու անոնց ազդած երկիւղէն։ Թուրք տարրը այն է քաղաքական կեանքի մէջ ինչ որ է ջերմաչափը ջերմութեան տարբեր աստիճաններու մէջ։*

Զ.— Դաչնակցութիւնը եւ տեղական իչխանութիւնները

1.- *Ճարգալից եւ դիւանագիտական յարաբերութիւն ցոյց կու տան։*

2.- *Տեղական իչխանութիւններու հետ համաձայնութեամբ կարգադրելիք ոեւէ գործ ցարդ չէ ունեցած։*

3.- *Վարչական մաքրագործումը լրիւ կատարուած չէ. իր[ենց] ինքնութեամբը անորոչ տարրեր պաչտօնէութեան մէջ կը մնան իբրեւ սահմանադրասէր պաչտօնեաներ, իրենց ինքնութեամբը որոչ վտանգաւոր տարրեր ալ կը մնան պաչտօնի վրայ։*

Դատական պաչտօնէութիւնը կարօտ է հիմնական մաքրագործման, որովհետեւ կը պահէն դեռ իրենց նախկին կազմը, ըստ որում այս չրջանի մէջ դատական գործերը տարիներէ ի վեր դիզուած ու կարող ու բարեխիղճ պաչտօնէից պակասը դատարանները լաբիւրինդոսներու վերածած են։

4.- *Անբարեխիղճ, յետադիմական ու անճեռնհաս պաչտօնեաներու չարքին մէջ կը գտնուին.*

Պէյէտիէի մէջ. Նախագահ Կեսարիոյ մէպուս Խօմէրին եղբայրը Մէհմմէտ. անճեռնհաս։ Անդամ Բարսեղ Քիլիմլեան կեսարացի. անբարեխիղճ ու յետադիմական։

Եզեմտականի մէջ. Մուհասէպէճի Ալի Րիզա գաղատիացի, սոսկալի յետադիմական ու անյագ կաչառակեր։

Իրաւանց դատարանի մէջ (Հուգուգ). Անդամ Ճկբ. Ալլահվէրդիին, կեսարացի. անբարեխիղճ ու յետադիմական։

Նիւֆուսի մէջ. պաչտօնեայ Սալեհ Սամի կեսարացի անբարեխիղճ ու կաչառակեր։

Ժանտարմըրիի մէջ. Քիսնապետ Ըսմկէ ---------- հայատեաց, անբարեխիղճ, յետադիմական ու անբարոյական։

Պատժ. դատ. մէջ. Նախագահ Թէվֆիք -------- որ այս օրերս Պիթլիսի կեդրոնի ընդհ. դատախազ անուանուեցաւ. երկամեայ պաչտօնավարութեան միջոցին հաստատուած է թէ կեղծաւոր, կաչառակեր, հայատեաց յետադիմական մըն է. կը ցաւինք որ հայկական գաւառ Պիթլիս գնաց տեղաւորուելու։

Ասոնք քաղաքին մէջ կը գտնուին. չրջականերն ալ գոյութիւն ունին։

5.- *Մենք չենք գիտեր բարեխիղճ պաչտօնեաներու անուններ բացի կեսարիոյ նախորդ միւթէսարրըֆ Մուամմէր պէյէն, որ վերջերս Ատանայի կուսակալ անուանուեցաւ եւ որ իր թերութիւններուն հետ մեր ճանչցած միակ բարեխիղճ պաչտօնեան է. հոս տեղին է յիչել դարձեալ թուրք պաչտօնէին համար ընդհանրապէս քաղաքական կեանքի մէջ բարեխղճութիւն կամ անբարեխղճութիւն կամ յետադիմականութիւն ու սահմանադրասիրութիւն, այն է ինչ որ է ջերմաչափը ջերմութեան տարբեր աստիճաններու մէջ։*

Է.— Միւս կուսակցութիւնները

1.- *Մեր չրջանին մէջ գոյութիւն ունին իբրեւ քաղաքական կուսակցութիւններ՝ Հնչակեան, Բարեգործական (եթէ կարելի է համարել), իթթիհատական։ Հնչակեանութիւնը չնորհիւ իր հետզհետէ եկած գործիչներու առաւ-փախաւութեան, տգիտութեան, անխոհեմ խիզախ քայլերուն, ու իրենց քննադատելի բարոյականով վարկաբեկուած վիճակին մէջ են։ Բարեգործականները նոր կազմուած են, ունին պուրժուա ու պուրժուազամիտ հետեւողներ. իսկ իթթիհատականները փոքր մի կազմակերպութեան մէջ ունին ժողովուրդի զանազան խաւերէ խայտաբղետութիւն մը։ Ժողովուրդի մէջ Իթթիհատը անկեղծ յարգանք չի վայելեր. իսկ հայերէն* 5-10 *հոգի կը մասնակցին։*

2. *Հնչակեանները կը համրուին մօտաւորապէս* 100 *հոգի*

Բարեգործականները կը համրուին 100-120 *հոգի*

Իթթիհատականները ----------

3.- *Հնչակեան կազմին գլուխը գտնուող մէկ երկու անձեր չահագործող վտանգաւոր ոյժեր են եւ սկզբունք չունին, իսկ հետեւողները կը բաղկանան ընդհանրապէս տգէտ բալթագարներէ*[9]*։ Իթթիհատի մէջ կը միանան զանազան դասակարգի մարդիկ որոնց մեծ մասը Իթթիհատէն բան մը չեն հասկնար եւ իրենց դիրքը ու վերաբերմունքը կենցաղագիտական է դէպի կազմակերպութիւն։*

4.- *Հնչակեանները կը բաղկանան մեծ մասամբ գործաւորներէ ու արհեստաւորներէ, կը գտնուին իրենց մէջ չատ քիչ թիւով խանութպաններ եւ մի քանի ուսուցիչներ։*

Իթթիհատի մէջ կը գտնուին հարուստներ, մեծ ու փոքր վաճառականներ, կառավարական ու կրթական պաչտօնեաներ։

5.- *Հնչակեանութեան հետ մեր յարաբերութիւնները մնայուն բնոյթ չեն ունեցած չնորհիւ իրենց բարոյական ու մտաւորական վիճակին. ազգային մի քանի հարցերուն չուրջը ժամանակաւոր կերպով զանոնք մեզի կապած ենք. «բաց-գոց»ի խնդրոյ առթիւ իրենց կողմէ անկեղծ վերաբերմունք չտեսնելուն պատճառաւ յարաբերութիւնները խզուած են։*

Իթթիհատի հետ պաչտօնական յարաբերութիւններ չենք ունեցած. միմիայն անկեղծ իթթիհատական նախորդ միւթէսարրըֆ Մուամմէր պէյի հետ մեր յարաբերութիւնները մինչեւ վերջը եղած են խիստ բարեկամական ու սիրալիր։

6.- *Հնչակեանութեան հետ Ատանայական եղեռնի պատճառած տագնապներու առթիւ ինքնապաչտպանութեան գետնի վրայ համերաչխութիւն կայացած է։ Իթթիհատի հետ ոեւէ խնդրոյ չուրջը համերաչխ գործակցութիւն ստեղծելու առիթ չէ ներկայացած։*

Հ. Ճ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ԲԱՐՁՐ-ՍԱՐԻ ՏԵՂԱԿԱՆ ԿՈՄԻՏԷ

27 Ճուլիս 911

9.- Արդեօ՞ք բալագան, անկարգ, անլուրջ իմաստով։

ԷՎԵՐԷԿ

Գ 2.– ՏԵՂԵԿԱԳՐԵՐՈՒ ՊԱՏՐԱՍՏՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ ՂՐԿՈՒԱԾ ՀԱՐՑԱՐԱՆԻՆ ՊԱՏԱՍԽԱՆԸ

Ա.— Տնտեսական

1. Հարց.— *Երկրագործութիւնը ժողովուրդի* 3/4 *մասի զբաղումն է, թէպէտ կը մնայ իր նախնական վիճակին մէջ. Հողերու մեծամասնութիւնը Հայերու ձեռքն է: Վերջերս Մերսին եւ Էրէյլի կը ղրկուին բաւականաչափ հաճար, գարի եւ լուբիա: Վաճառականական ըստ բաւականի գործառնութիւններ կ'ըլլան Մերսինի, Պոլսոյ եւ Կեսարիոյ հետ. կ'արտածուի նաեւ քեթրէ, ճեհրի եւ բուրդ. արհեստները իրենց նախնական վիճակի մէջ են (քեթրէ մօտ* 12500 *ոսկի):*

2. Հրց.— *Ունինք կատարելագործեալ մեքենաներով մի գուլպայի գործարան (գործարանատէր Յ. Զագմագլեան). իր գործառնութիւնները օրէցօր աւելնալու վրայ են, Մերսինի, Պոլսոյ, Իզմիրի եւ Կեսարիոյ հետ:* 3 *ղրշ. միջին օրավարձով կ'աշխատին* 20 *բանուորուհիներ:*

3. Հրց.— *Անձրեւներու առատութեան պատճառաւ շատ առատ գարի ունեցանք,* 1910*ը բարիք մ'եղաւ քանի մը տարիներէ ի վեր հացի սղութենէ տանջուող ժողովրդին:*

4. Հրց.— 910-911*ին երաշտի վնաս չկայ, բայց այս տարուան երկարատեւ* (4 *ամիս) եւ խստաշունչ ձմեռւայ պատճառաւ համաճարակ հիւանդութիւնը շատ մեծ վնաս առթած է ոչխարներու, կոտորելով անոնցմէ* 75%*ը. կառավարութեան կողմէ դարմանումի կամ զգուշական միջոցներու ոչ մէկ ձեռնարկ:*

5. Հրց.— *Սահմանադրութենէն առաջ Էվէրէկ եւ Ֆենեսէ զինուորական տուրք կը վճարէր* 1700 *օսմ. ոսկի. այժմ Հայերու զինուորագրութենէ ի վեր* 1280 *ոսկի զինուորական պէտէլ տրուած է եւ այս տնտեսապէս օգտակար եղած է աղքատ դասակարգին:*

6. Հրց.— 910-911*ին,* 20425 *ոսկի տուրք վճարուած է այս կերպով:*

7. Հրց.— *Մալիյէ պէտէլի* 1.024.161, *Աղնամ* 317315 *ղրշ., Պէտէլը աւգայի* 128250, *օրման հասըլաթը* 645, *թալմատքէր մուհաքէմէ խարճը* 22.329.75 *ղրշ. նուֆուս հասըլաթը* 113.318 *ղրշ.,* 4642, *մուչերեյէ* 4642, *ֆէրազ վէ ինթիգալ խարճը* 328456.25 *ղրշ., գայտերէ* 1453.50 *քիհաճ պէտէլի* 2200, *հիճազ եոլու հասըլաթը* 20413, *Շամ մէքթէպի* 965, *միւթէֆէրրիքա* 21941, *էմլաք վէ արազի* 263850, *թէմէթթու* 28750 *թարքի պէտէլը հագտիսի* 161283. *համագումար* 20425 *ոսկի:*

8. Հրց.— 12876 *է տեղւոյս եւ շրջանի Հայ բնակչութեան թիւը որուն* 6866*ը արական իսկ մնացեալ՝* 6010*ը իգական սեռին կը պատկանին:*

Բ.— Գաղթ

1. Հրց.— *Բնակչութեան* 30%*-ը գաղթած է Ամերիկա, Եգիպտոս, Պուլղարիա եւ այլուր, տնտեսական պատճառներու համար:*

2. Հրց.— *Օսմ. սահմանադրութեան հռչակումէն ասդին* 5%*-ը դէպի երկիր վերադարձած է:*

3. 4. 5. Հրց.— *շրջանիս մէջ չունինք Հայ պանդուխտներ:*

Գ.— Հողային հարց

Մեր շրջանին մէջ չունինք:

Դ.— Ազգային մշակոյթ

2. Հրց.— *Մեր շրջանին* 14 *Հայաբնակ գիւղեր ունինք:*

1. Հրց.— *Տեսնել Կեսարիոյ կոմիտէի պատասխանագրին մէջ:*

3. Հրց.— » » » »

4. *Ուսուցիչներու* 30%*ը դաշնակցական:*

5. *Թաղականութեան եւ հոգաբարձութեան անդամներու մէջ համակիրներ ունինք:*

6. -------------

7. *Մեր ուսումնարանի շրջանաւարտներէն Յրթ. Մէլքեան, Մերճան Մանուկեան եւ Արմենակ Թեփրեան մտած են գործօն անդամներու շարքին մէջ:*

8 Հրց.— *Երկու գրադարան ունինք՝ մին Էվէրէկի եւ միւսը Ֆենեսէի մէջ:*

Ե.— Միջացեղային յարաբերութիւններ

1. 2. Հրց.— *Նախկին ռեժիմէն տարբերութիւն չունին՝ Թուրքերը համակերպած՝ բայց սրտով սահմանադրասէր չեն.*

Զ.— Դաշնակցութիւնը եւ
տեղական իշխանութիւնները

1. Հրց.— *լաւ:*

2. ------------

3. Հրց.— *Վարչական բարեփոխումը կատարուած է եւ կը կատարուի ցարդ բայց հետեւեալ բարեփոխումները անհրաժեշտ հարկ են.—*

Ա. տեղակալը թէեւ ոչ վնասակար բայց բոլորովին թոյլ, տգէտ եւ անգործունեայ մէկն է, ազգաւ յոյն: Իտարէ մէճլիսին փափաքելի է որ փոխուի իւր կազմով:

4. Հրց.— *Ա. Ղարապէյզատէ Տէրվիշ.— Ինչպէս ծանօթ է մամուլէն Հայ պատուոյ թշնամին եւ առեւանգիչ, արբեցող. հակառակ մեր հետապնդումներուն նա կը մնայ դեռ պաշտօնի վրայ. դատարանը անպարտ հռչակած է զայն թահսիլտարէն:*

Բ. Հաճի Ապտուլլահ թահսիլտար, ծեր, խարդախ, չողոքորթ իր կոչման բացարձակապէս անյարմար 60նոց ծերուկ մը:

Մուհաքէմէ տաիրէսի

ա.- Արշակ էֆ. Սինանեան. բոլորովին անտեղեակ իր պաշտօնին եւ միանգամայն անկարող:

բ.- Պին պաշը զատէ Օսման էֆ.— Նախկին իսթիպտայի մնացորդներէն, գործին անտեղեակ յետաշրջական մը:

Պէլէտիյէ տաիրէսի

ա.- Պէլէտիյէ գայիմսը Մ. Գրիգոր Կէյտէտեան.— Կաշառակեր, պատուհասը աղքատ դասակարգին:

բ. Պէլէտիյէ րէիսի Յակոբ Մէլքեան.— Կատարեալ էնթրիգան մը, քիչ թէ շատ գիտակ խոզերէն, առաջին անգամ վտարուած մուհաքէմէյէն, կաշառակերութեան պատճառաւ:

գ. Ազաներէն Միհրան Քէօլէեան.— Բոլոր աղտոտութեանց մարմնացումը, թշնամի դպրոցներու եւ յառաջդիմութեան եւ պատճառ ժողովրդային երկպառակութեան, մասնաւոր թշնամի Դաշնակցութեան:

դ. Տոքթ. Քէլէշեան, կաշառակեր, բոլորովին անտեղեակ իր պաշտօնին:

5րդ յօդուած. թէպէտ ճշմարիտ Սահմանադրութեան գիտակից պաշտօնեայ չունինք, բայց ակամայ կը ջանան յարգել Սահմանադրական կարգերը. պատեհապաշտ մարդիկներ են:

Է.— Միւս կուսակցութիւնները

1. 2. Հարց.— *Կայ Ս. Դ. Հնչ. մի տկար կազմակերպութիւն՝ որոյ հանդէպ հասարակութիւնը տաք վերաբերում մը չունի. նա կը բաղկանայ իր շրջաններով* 40-50 *անդամներէ՝ միջին դասակարգէ:*

3. *Չկան:* 4. --------

5. Հրց.— *Մեր յարաբերութիւնները լաւ են:*

6. Հրց.— *Երկար ատենէ ի վեր զբաղեցնող Ամատունիի խնդրի կարգադրման, Էվէրէկի թաղական. ընտրութեան եւ առեւանգուած Հայ կնոջ դատի պաշտպանութեան համար համաձայնած ենք Ս. Դ. Հնչ.ի հետ:*

7. *Ամերիկայի մէջ ունինք Հ.Յ.Դ. Էվէրէկ-Ֆենէի գրադարանաց ընկերութիւն մը՝ որը մինչեւ այսօր իր նիւթական եւ բարոյական կարեւոր օժանդակութիւնը բերած է մեզ:*

8.- *Չունինք:*

Տեղւոյն Իթթիհատին մանրամասնութիւնները

Անդամներու թիւը մօտաւորապէս 230

Ասոնցմէ	% 12*ը հայ,*
	% 3*ը յոյն,*
իսլամ	% 10*ը պաշտօնեայ*
»	% 10*ը լուսամիտ*
»	% 10*ը հոճա*
»	% 20*ը էշրաֆ*
»	% 35*ը զանազան դասակարգերու պատկանեալ*

Քրիստոնեաներուն անդամակցութիւնը անուանական, նոյնիսկ իսլամներունը: Կանոնաւոր վճարում եւ պիւտճէ չունի. իսլամ պաշտօնեաներ, աջակցութեամբ տեղացիներու: Մի քանի իսլամ մղում տալու թէեւ կ'աշխատին բայց դժբախտաբար կը ձախողին. ներկայ վիճակը այսպէս է, վաղուանը չի գիտցուիր:

Փաստ. 1543-10

Գ 3.– ՊԱՏԱՍԽԱՆ ՇՐՋԱՔԵՐԱԿԱՆ ԹԻՒ 16Ի

Ա.— Տնտեսական

1.- *Մեր շրջանի արդիւնաբերութիւնն է երկրագործութիւն եւ վաճառականութիւն։*

2.- *Մեր շրջանի մէջ կան ալիւրի ֆապրիքաներ, որոնց մէջ կան միջին հաշուով տասը բանուոր. իւրաքանչիւրին օրավարձքը հինգ դահեկան։*

3.- 1910ի բերքը գոհացուցիչ էր։

4.- 1911ի ձմեռուան ձիւնի սաստկութենէն շատ մը անասուններ վնասուած են։

5.- *Ջինուորագրութեան արդիւնքը եղած է խօսքի ազատութիւն եւ ոչ ուրիշ բան։*

6.- *Տեղւոյս հայ ժողովուրդը մօտաւորապէս ունի երեսուն եւ հինգ հազար դահ. տուրք 910 տարուայ. մնացորդ հազիւ 3000։*

7.- *Սահմանադրութեան հռչակումէն ասդին առ երեսս թէեւ բարեկամ են, սակայն ներքնապէս միշտ ոխերիմ են քրիստոնեայ տարրին հանդէպ։*

8.- *Մօտաւորապէս մեր շրջանի հայ բնակչութիւնը երեք հարիւր տունի կը հասնի։*

Բ.— Գաղթ (արտագաղթ եւ ներգաղթ)

1.- *Անձ մը միայն գաղթած է Աղեքսանդրիա՝ Գրիգոր Պասմաճեան։*

2.- *Եւ ոչ մէկը վերադարձած։*

3.- *Մօտաւորապէս տասը տուն հայ պանդուխտներ կան Մարզուանէն, կեսարիայէն, Նիկսարէն եւ Ամասիայէն ու Հաճի գիւղէն։*

4.- *Այս պանդուխտներու զբաղումներն են գրագրութիւն, արհեստաւոր եւ բանուոր։*

5.- *Վերջին տարին աւելցած է պանդուխտներու թիւը։*

Գ.— Հողային հարցեր

1.- *Հայոց հին գերեզմանատան մէկ մասը բռնատիրուած է թուրքի մը կողմէ եւ չէ վերադարձուցած Մահմանադրութենէն վերջ։*

2.- *Բռնատիրումներու համար ոեւէ ընդհարումներ տեղի ունեցած չէ։*

3.- *Հողային վէճ չկայ բացի վերոգրեալէն։*

Դ.— Ազգային մշակոյթ

Ունինք եօթը վարժարաններ. Ա. միջնակարգ 19 աշակերտներով, Բ. եւ Գ. նախակրթարան 100 աշակերտներով, Դ. եւ Ե. աղջկանց նախակրթարան 50 աշակերտներով, Զ. եւ է. մանկապարտէզ ութսուն աշակերտներով, 4 ուսուցիչ, 4 ուսուցչուհի, 2 օգնական։

2.- *Ոչ հայ գիւղ ունինք եւ ոչ ալ վարժարան։*

3.- *Դաշնակցութեան ազդեցութեամբ ոեւէ դպրոց չկայ։*

4.- *Ուսուցիչներէն մէկը դաշնակցական եւ միւսը համակիր. ոչ ուրիշներ։*

5.- *Ազգային վարչութեան անդամներէն ոչ մէկը Դաշնակցութեան կը պատկանի։*

6.- *Համալսարան եւ բարձրագոյն դպրոց չկայ։*

7.- *Ուսանողներու մէջ դեռ ոեւէ մէկը չկայ։*

8.- *Երկու գրադարան. ոչ մէկը գիւղական։*

Ե.— Միջազեղային յարաբերութիւնները

1.- *Օտար ազգերու հետ միշտ փոլիթիքայով կը վարւինք։*

2.- *Սահմանադրութենէ ասդին թուրք եւ հայերու մէջ բաւական տարբերութիւն կայ։*

Զ.— Դաշնակցութիւնը եւ տեղական իշխանութիւնը

1.- *Հոս տեղական իշխանութիւնը մեզմէ լուր չունի։*

2.- ----------

3.- *Մեր վարչական մաքրագործումը լրիւ կատարուած է։ Բաւական բաղձանքներ ունինք, սակայն մեր թուին նըւազութեամբը տակաւին չենք կրնար ձեռնարկել։*

4 եւ 5.- *Ոեւէ պաշտօնեայի համար որոշ գաղափար մը չունինք. ամէնքն ալ առ երես սահմանադրական եւ ներքնապէս հակասահմանադրական են։*

Է.— Միւս կուսակցութիւնները

1.- *Բացի մեզմէ ուրիշ կուսակցութիւններ չկան։*

2.- *Դաշնակցութեան անդամներուն թիւն է տասը։*

3.- *Ասոնց մէջ յետադիմական եւ Դաշնակցութենէ արտաքսուող ոեւէ մէկը չկայ։*

4.- *Վաճառականներէ եւ արհեստաւորներէ կը բաղկանայ։*

5.- *Հոս Իթթիհատութիւն կայ սակայն մեռեալ վիճակի մէջ ըլլալուն ոեւէ չփում մը չունինք։*

6.- ----------

7.- *Գաղթային մարմինները կ'ուզեն հնչակ. կուսակ. յառաջ տանիլ, սակայն ոչինչ, անկարող են։*

8.- *Օտար արհեստակցական միութիւններ չկան։*

Հ. Բ. Դաշնակցութեան Շաւարշանի խումբին
ներկայացուցիչ վասն Խիզախի խմբապետ
ԿԱՑՄԱԿ

1911 *Յուլիս* 12
Շաւարշան

IV.– ՈՍԿԵՀԱՆՔ – ԻԶՄԻՐԻ ՇՐՋԱՆ

Փաստ. 1543-14

Ա.– ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ Հ.Յ.Դ. ԻԶՄԻՐԻ ԿԵԴՐ. ԿՈՄԻՏԷԻ

Հոկտ. 1909 – Յուլիս 1911

Ցաւալի է որ երկամեայ վերջացող այս շրջանը՝ բարոյական-նիւթական արդիւնքի տեսակէտով՝ մեծ բան մը եղած չէ, առանց սակայն ապագային համար յուսալից ըլլալէ դադրելու։

Իրաց այս վիճակը վերագրելի է մասնաւորաբար մնայուն գործիչ ընկերոջ մը բացակայութեան եւ հայկական հասարակական կեանքին մէջ պահ մը գոյութիւն առած եւ ամուլ պայքար մը ստեղծած հակադաշնակցական զանազան հոսանքներու։ Պէտք է միեւնոյն ժամանակ խոստովանիլ նաեւ կ. կ.ի անդամներուս ալ՝ իրենց անձնական զբաղումներուն պատճառով՝ այս մասին պատասխանատուութեան որոշ բաժին մը ունենալը։

Ա- Կազմութիւն կեդր. կոմիտէի.— *Կ.կ.ը միշտ պահած է իր հինգ անդամի ամբողջութիւնը, հետզհետէ հրաժարող մէկ քանիներուն տեղ, կոչելով ընտրութեան պահուն առաւելագոյն քուէ ստացողները։ Այժմ ալ ունի իր օրինական թիւը։*

Բ- Իզմիր քաղաքի կազմ.— *Մէկ քանի ինքնաբեր մեկուսացումներէ դուրս, բոլոր ընկերները՝ միեւնոյն խանդով՝ կը շարունակեն փարած մնալ Դաշնակցութեան ծրագրին եւ անոր աշխարհահայեացքը միայն եւ միայն կը նկատեն հայութեան փրկութեան տախտակը։ Աւելորդ է ըսել թէ այս մասին պահանջուելիք ամէն զոհողութիւն, անկասկած, հաստատական եւ գործնական արդիւնք պիտի ունենայ։ Վկայ՝ ամիսը անգամ մը ընկերներու ընտրութեամբ պաշտօնի անցնող տեղական մարմինները իրենց կարողութեան չափով ու տարողութեամբ օգտակար ըլլալէ դադրած չեն կազմակերպութեանս, բնականաբար օրուան հոսանքներուն համաձայն առաւել կամ նուազ արդիւնք ցոյց տալով։*

Գ- Շրջանները.— *Վերջացող երկամեայ շրջանը այդ կազմերուն համար եղած է զտման շրջանը։*

Հինէն եղածներուն վրայ բարդուած նորերով, 32ի հասնող մեր շրջաններէն 5-6ը կապուած են արդէն կ. Պոլսոյ կ.կ.-ին հետ, 4-5ը գոյութեան նշաններ իսկ ցոյց չեն տար, իսկ մնացեալները կը շարունակեն սերտել փարած մնալ կազմակերպութեան։

Ստոյգ է թէ ստուար մեծամասնութիւն կազմող թուրք եւ յոյն տարրերուն մէջ, իբր ովասիս իր գոյութիւնը պահող, մտաւոր եւ բարոյական զարգացումէ զուրկ հայութենէ մը աւելի բան մը յուսալ՝ աւելորդ էր։

Այսուհանդերձ մեր գաւառին լաւագոյն ու թարմ ուժերը կը կազմեն անոնք, եւ յաճախակի իրենց եղած այցելութիւններով կարելի է զանոնք վերածել կենսունակ եւ բարոյապէս ու նիւթապէս արդիւնաւոր շրջաններու։

Դ- Համակիր շրջանակները.— *Տրուած պայմաններուն հետեւանքով, բազմաթիւ լքումներն ալ ի նկատի առնելով, թէ հոս եւ թէ գաւառը, եթէ ոչ այնքան լայն բայց գիտակից համակիրներու շրջանակներ միշտ կը պահեն իրենց գոյութիւնը, նոյնիսկ ամենադժուարին պարագաներուն օգտակար հանդիսանալով կազմակերպութեան։*

Ե- Կարմիր խաչ.— *Ստեղծուած պարագաներուն բերմամբ խոհեմութիւն սեպած ենք, ժամանակաւոր կերպով, դադրեցնել անոնց գործունէութիւնը։*

Զ- Յարաբերութիւնները.—

I *Բիւրոներուն հետ.*— *Կ. Կոմիտէս կարելիին սահմանին մէջ աշխատած է շարունակական եւ կանոնաւոր յարաբերութիւններ պահել անոնց հետ։*

II *Շրջաններուն հետ.*— *Նոյնպէս։*

III *Ազգ. շրջանակներուն հետ.*— *Մինչեւ անցեալ տարի Մարտ, անուղղակի կերպով, այդ շրջանակները եղած են մեր ազդեցութեան տակ եւ քալած մեր գծած կամ թելադրած ուղղութեամբ։ Ընդհատուած յարաբերութիւնները վերջերս սկսած են դարձեալ բարւոքիլ եւ յուսալի է որ մօտ ատենէն, լայն կերպով, կազմակերպական տեսակէտները ներմուծուած տեսնենք վարչական այդ մեքենային մէջ։ Գէթ զայս կ'ապացուցեն վերջերս տեղի ունեցած իրադարձութիւնները։*

III *Իթթիհատի հետ.*— *Միրալիր եղած են միշտ մեր յարաբերութիւնները, բայց ոչ՝ շարունակական, հակա-*

ռակ երկուստեք կանոնաւոր նիստեր ունենալու մասին յայտնուած փափաքին։

IV *Կառավարութեան հետ.— Ներկայ վալի Նազըմ փաշայի գալուստէն ի վեր, ընդհատած ենք մեր յարաբերութիւնները, սակայն անոնք կը չարունակեն միշտ զմեզ հրաւիրել մասնակցելուհանդէսներու եւ կատարելիք հանգանակութիւններուն յանձնաժողովներու մասնակցելու։*

Ե- Հաչիւները.— Ընկեր Ֆարհատին[2] *յանձնուած են անոնք։ Անոնց արդիւնքը մեծ բան մը եղած չէ, մանաւանդ 19 ամիսէ ի վեր տիրող կեանքի սղութեան պատճառով։*

Այս հակիրճ տեղեկագիրը կը խօսի միայն կ. կոմիտէիս գործունէութեան ընդհանուր գիծերուն մասին. անոնցմէ դուրս ունեցած ենք նաեւ գործունէութեան զանազան չրջանակներ ալ, խիստ օգտակար կերպով, միշտ իրը հիմ ունենալով կազմակերպութեանս աչխարհահայեացքը։

Ապագային համար մեր ունենալիք գործունէութեան եւ բռնելիք թաքթիքին մասին ընկեր Սարըեանը[10] *բերանացի պիտի խօսի Ընդհ. Ժողովիդ։ Ատոնց գործադրութիւնը բնականաբար կախում պիտի ունենայ հոդ տրուելիք որոշումներէն եւ գծուելիք թաքթիքէն։*

Ցարգանքներով
ԱՆԴԱՄԱԿ ԿԵԴՐ. ԿՈՄԻՏԷԻ

10.- Ոսկեհաճը-Իզմիրի պատգամաւորը, որ խորհրդակցական ձայնով մասնակցեցաւ Հ.Յ.Դ. Վեցերորդ Ընդհ. Ժողովին։

Փաստ. 1543-23

Ք.— ՀԱՐՑԱՐԱՆԻՆ ՊԱՏԱՍԽԱՆՆԵՐԸ

1.— Միութեան եւ Ցառաջդիմութեան կոմիտէն (Իթթիհատ վէ Թերաքքը)

Պ[ատասխան].— Միութեան եւ յառաջդիմութեան կոմիտէն ինչ չափով որ յարգած է իր համաձայնութեան պայմանները եւ խոստումները, նոյն չափով պահել յարաբերութիւնները ըստ առաջնոյն, սպասելով դէպքերու բերումին ըստ այնմ գործակցելու եւ կամ ուղղութիւն գծելու նոյն կոմիտէին հանդէպ։

2.— Միւս քաղաքական կուսակցութիւնները

Պ.— Մեր ծրագրին սկզբունքներուն մօտիկ բոլոր կազմակերպութիւններու հետ սերտ յարաբերութիւն պահել, միեւնոյն ժամանակ ոյժ տալ յարատեւ գոյութեանը միջկուսակցական ժողովի մը։

3.— Ոչ-հայ Ազգ. կուսակցութիւնները (Ասորի, եզիտի, յոյն, չերքէզ, քիւրտ եւայլն)

Պ.— Եթէ կան ուրիշ ազգերու մէջ խմբակցութիւններ՝ անոնց հետ յարաբերութիւն մշակել, եւ ոյժ տալ միջեղային համերաշխութեան ամրապնդման եւ եթէ գոյութիւն չունին խմբակցութիւններ՝ աչխատիլ կազմակերպելու համար զանոնք մեր ծրագրին համաձայն ուղղութիւնով։

2.— ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹԻՒՆԸ

ա) Հողային հարցը (բռնատիրուած հողեր, խալամ գաղթականներու գրաւած հողեր, անհող եւ սակաւահող գիւղացիներուն հողի բաչխում։

Պ.— Նկատելով որ բռնատիրուած հողերու խնդիրը բոլոր ազգերու երկրագործ դասակարգին, մանաւանդ հայ ազգին համար կենսական մի հարց է, աչխատիլ աւելի ուժգին թափով եւ նախկին ուղղութիւնով հետապնդել խնդիրը, նոյնպէս նկատելով որ Թուրքիան գերազանցապէս երկրագործ[ական] երկիր մէ, ուստի եւ չատ մը աչխատաւոր ձեռքերու անհող ըլլալը եւ չատ մը հողերու ալ անմչակ մնալը մեծապէս կը վնասէ թէ ժողովուրդին տնտեսապէս բարգաւաճման եւ թէ պետութեան հասոյթներուն, ուստի եւ խորհրդարանի եւ մամուլի միջոցաւ ամէն ջանք թափել մասնաւոր օրէնքի մը գոյութեանը այդ ցաւի վերացումին համար։

բ) Ապահովութեան խնդիրը հայաբնակ գաւառներու մէջ

Պ.— Նկատելով որ սահմանադրութեան ամենանուիրական սկզբունքներէն պատուի, գոյքի եւ անձի ապահովութիւնը չյարգուելէն զատ սահմանադրութենէն ասդին երեք տարուան ժամանակամիջոցին «սիսթեմատիկ» կերպով քանի մը հարիւր հայեր մորթուած եւ ոճրագործներուն մեծամասնութիւնը գրեթէ անպատիժ է մնացած ցայսօր, եւ այս՝ մասնաւորապէս հայաբնակ գաւառներու մէջ, ուստի եւ եթէ կառավարութիւնը իր ոյժով անկարող է ապահովութիւնը հաստատել, աչակցիլ կառավարութեան անդորրութիւնը եւ ապահովութիւնը հաստատելու սոյն վայրերուն մէջ։

գ) Նահանգային ինքնավարութիւնը եւ կամ իրաւունքներու ընդլայնումը

Պ.— Հիմ ունենալով Դաչնակցութեան վերջին պլատֆորմը, ոյժ տալ խորհրդարանին մէջ եւ խորհրդարանէն դուրս մամուլի եւ այլ միջոցներով իրագործմանը նահանգային ինքնավարութեան, եւ ատոր իրականացումին համար օրէնքներու հաստատման։

դ) Հարկային սիստեմի բարեփոխումը (Աչխարհ խափանումը, Ցառաջատուական տուրքի հաստատում եւայլն)

Պ.— Նոյնպէս հիմ ունենալով Դաչնակցութեան վերջին պլատֆորմը խորհրդարանի դաչնակցական պատգամաւորներու եւ մամուլի միջոցաւ ջանք չխնայել ներկայ հարկային սիստեմի բարեփոխման, մանաւանդ աչարի բարձման եւ աղնամի տուրքին նուազեցման, ինչպէս նաեւ յառաջատուական տուրքի հաստատումին եւ, վերջապէս, անուղղակի հարկերու վերացման։

ե) Հաղորդակցութեան ճամբաները հայկ. նահանգներու մէջ (խճուղի, երկաթուղի)

Պ.— Երկրի մը յառաջդիմութեան առաջնակարգ ազդակներէն մին ալ հաղորդակցութեան արագութիւնը ըլլալով, նոյնպէս մեծ օգտակարութիւն ունի ապահովութեան համար, ուստի ծայր աստիճան աչխատիլ ճամբաներու չինութեան, թէ՛ երկաթուղի եւ թէ խճուղի։

զ) Տնտեսական բարգաւաճման միջոցներ (մանր եւ աժան վարկի ընկ.ներ, երկրագործ. դրամատունը, գործակցական ընկերութիւնները)

Պ.— Դաչնակցական մարմիններու եւ ընկերներու միջոցաւ աչխատիլ կազմակերպելու արհեստակցական եւ քոոփերաթիւ եւ աժան վարկի ընկերութիւններ եւ միութիւններ, խորհրդարանի մէջ ոյժ տալ օրէնքի մը

հաստատմանը որ դիւրութիւն տայ այդպիսի ընկերութիւններու կազմակերպմանը։

է) Մշակութային ինքնավար[ութիւն] Թուրքիոյ բաղկ[ացուցիչ] ազգերուն (կրթական խնդիր, բարեգործական հաստատութիւններ եւ այլն)

Պ.— Բացարձակապէս հակառակիլ կառավարական ոեւէ միջամտութեան եւ ոտնձգութեան ազգերու ներքին ինքնավարութեան դէմ եւ աշխատիլ ալ աւելի ընդարձակմանը իրենց ունեցած իրաւունքներուն։

3.— ԴԱՇՆԱԿ[ՑՈՒԹԻՒՆԸ] ԵՒ ՀԱՒՔ ԱԶԳԱՅԻՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐ

ա) Մեր մասնակցութեան եղանակը ազգ. մշակութային հաստատութիւններուն

Պ.— Դաշնակցութիւնը լինելով սոցիալ յեղ. կուսակցութիւն, հետեւաբար պարտաւոր ըլլալով իր ուժերուն մեծ մասը կեդրոնացնելու աշխատաւոր դասակարգերու քաղաքացիական դաստիարակութեան, ուստի եւ Դաշնակցութիւնը ոչ մէկ պարագայի իսկ պաշտօնապէս չմասնակցի ազգ. կուլտուրական հաստատութիւններուն, այլ ե.րդ Ընդհանուր ժողովի գծած սահմաններու համաձայն անհատ ընկերներու միայն թոյլատրել մուտ գործելու վերոյիշեալ ազգային հաստատութիւններու մէջ։

բ) Թուրքիոյ հայոց ազգ. սահմանադրութեան վերաքննութիւնը

Պ.— Սահմանադրութեան էական հիմերէն մին է համեմատական ներկայացուցչութիւնը։ Զընդունիլ ո՛չ մի սահման եւ առանձնաշնորհում աշխարհականի եւ կրօնականի։ Ընտրելու եւ ընտրուելու հաւասարութիւն եւ ոչ մի արգելքով —տուրքով— չկաշկանդել ընտրութեան իրաւունքը։ Նոյնպէս 21 տարեկանի համար ընտրող եւ 25 տարեկանի ընտրելի ըլլալ։ Ամէն գաւառ կամ թեմ իր թուին համապատասխան երեսփոխան պէտք է ունենայ Պոլսոյ Ազգ. ժողովին մէջ պայմանաւ որ ասոնք վճարումով ըլլան. վերջապէս աշխատիլ սահմանադրութեան մէն մի յօդուածը ժողովրդապետական հիմերու վրայ բարեփոխելու, լայն իրաւունքներ տալով աշխարհականութեան։

գ) Պայքար հայ պահպանողական եւ յետադիմական տարրերու դէմ

Պ.— Պայքարը պայման է յառաջդիմութեան համար. պայքարիլ օրինաւոր սահմաններու մէջ. Դաշնակցութեան ծրագրին իրականացումը նպատակ ունենալով, անդուլ աշխատիլ ժողովուրդի խաւերուն մէջ տարածելու մեր սկզբունքներն ու գաղափարները։

4.— ՕՍՄ. ԽՈՐՀՐԴԱՐԱՆԻ ԴԱՇՆԱԿՑԱԿԱՆ ԵՐԵՍՓՈԽԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

ա.— Համարատուութիւն իրենց գործունէութեան մասին
բ.— Խորհրդարանական խմբակը եւ Բիւրոն փոխյարաբերութիւնները

Պ.— Նկատելով որ Օսմ. խորհրդարանի դաշնակցական պատգամաւորները կ'ընտրուին ուղղակի դաշնակցական ընկերներու ջանքով եւ անոր համբերին չնորհիւ, ուստի կ'առաջարկուի որ դաշնակցական երեսփոխանները իրենց ընտրական շրջանին համարատու ըլլալով հանդերձ, մասնաւորապէս պատասխանատու ըլլան Հ. Յ. Դաշնակցութեան Ընդհ. Ժողովի կողմէ նշանակուած իրաւասու մարմնոյն։

գ.— Հրահանգներ յառաջիկայ գործունէութեան մասին

Պ.— Օսմ. խորհրդարանի դաշնակցական պատգամաւորները իրենց գործունէութիւնը պէտք է կեդրոնացնեն հայկական նահանգներու ապահովութեան, ինչպէս նաեւ հողային եւ այլ առկախ խնդիրներու լուծման եւ աշխատաւորական հարցերով զբաղին։

դ.— Առաջիկայ խորհրդարանական ընտրութիւններ (1912-1916 նստաշրջան)

1.- Թեկնածուներու անուանման եղանակը

2.- Երեսփոխաններու դրամական մասնակցութիւնը կուսակցութեան ընտրողական ֆոնտին

1.- Պ.— *Մեր ուժերով աշխատելով հանդերձ, համաձայնութիւն գոյացնել ուրիշ ազատական կուսակցութիւններու հետ մեր թեկնածուներուն ընտրութիւնը յաջողցնելու համար։*

2.- Պ.— *Ընտրելի պատգամաւորները կազմակերպական պահանջուած բարոյական վստահութիւնը եւ փորձառութիւնը ունենալով միասին, իբրեւ օսմ. երեսփոխան արդիւնաւոր աշխատելու համար, պէտք է ունենան պահանջուած կարողութիւնը եւ ծրագիրին ծանօթութիւնը։ Միեւնոյն ժամանակ անպայման որոշ չափով պէտք է մասնակցին կուսակցութեան ֆոնտին։*

ՌՈՒՍԻԱ

Դաշնակցութեան տակտիկը Ռուսիոյ ռեժիմին հանդէպ եւ կազմակերպական նոր եղանակի մը անհրաժեշտութիւնը։

Պ.— *Որոշ գաղափար եւ կարծիք չենք կարող յայտնել որովհետեւ մօտէն տեղեակ չենք անցեալի եւ ներկայի անցուդարձին. մօտէն գիտցող եւ ձեռնհաս ընկերներու կը թողունք։*

Ա. Աշխատաւորական

Պ.—Դաշնակցութիւնը ուղղակի սոցիալիստ կուսակցութիւն լինելով պարտաւորութիւն ունի կազմակերպելու արհեստակցական եւ գործաւորական միութիւններ եւ չահակցական ընկերութիւններ մեր ծրագրին սկզբունքներուն համաձայն, ուղղութիւն տալով անոնց գործունէութեան եւ օժանդակելով, բարոյապէս ուժեղացնելով, աւելի աշխատելով փրոփականտի եւ անհատ ընկերներու նախաձեռնութեամբ անոնց կազմակերպման։

Բ. (Ուրոյն եւ նուազագոյն աշխատաւորական պահանջներ Թուրքիոյ, Ռուսիոյ, Պարսկաստանի քաղաքական եւ տնտեսական պայմաններու համաձայն)

Պ.— Հիմ ունենալով մեր նուազագոյն պահանջները, ինչպէս նաեւ ներկայ աշխատաւորական վիճակը, օրէնքի մը գոյութեան ոյժ տալ որը գոհացնէ ըստ բաւականին աշխատաւորութիւնը։

Դ.— Կազմակերպական

Կուսակցութեան այլեւայլ մարմիններու իրաւասութիւններուն աւելի բացայայտ ճշդումը

Պ.— Նախկին իրաւասութեանց սահմանը մնալու է նոյնը. եթէ կան մութ կէտեր, որոշակի ըսուած պարագային ըստ այնմ սահմանը ճշդորոշել։

— Բիւրոյական շրջաններու նոր բաժանում

Պ.— Աշխարհագրական դիրքերու համաձայն բաժանում կատարել։

— Մնայուն հաշուեքննիչ մարմնի մը հաստատումը

Պ.— Համաձայն ենք հաշուեքննիչ մարմնի մը գոյութեան, պայմանաւ որ անոնցմէ մէկը շրջուն քննիչի դերը ստանձնէ։

Գ.— Պ.— «Դրօշակը» մնալու է նախկին տեղը։

Դ.— Պ.— Դաշնակցութեան տան գնումը պէտք է իրագործուի իբր յիշատակ եւ սրբավայր կուսակցութեան։

Ե.— Փոխադարձ օգնութեան արկղ մը դաշնակցականներու համար

Պ.— Ամէն ընկեր պէտք է մասնակցի իր բաժինով ընկերներու օգնութեան համար, փոխադարձաբար. միայն այդպիսի պայմաններով պէտք է հաստատել՝ որ ընկերներու մէջ այլասերում ու մուրացկանութիւն չքաջալերուի։

Զ.— Գրաւոր եւ բանաւոր պրոպականդ

1.- Գրաւոր պաշտօնաթերթ «Դրօշակը»

Պ.— Նախկին ուղղութիւնով պէտք է շարունակել, աւելի դիւրահասկնալի բառեր գործածելով։

2.- Կիսապաշտօնական թերթեր

Պ.— Կիսապաշտօնական օրկանները ներկայ ուղղութիւնով պէտք է շարունակեն առանց նիւթական ակընկալութիւն ունենալու կուսակցութենէն. բացառաբար, ոեւէ պատասխանատու մարմնի մը աջակցութիւնով «օրկան» մը հիմնուելու պարագային, եթէ պէտք է, օժանդակութիւն կրնայ ըլլալ։

3.- Հրատարակութիւններ

Պ.— Ժողովուրդը աստիճանաբար զարգացնելու եւ նոր գաղափարները անոնց իւրացնել տալու համար դիւրամատչելի եւ դիւրահասկնալի պրոշիւրներ պէտք է հրատարակել։

Բանաւոր

1.- Դասընթացքի մը հաստատումը պրոպականդիստներու համար

Պ.— Առաջին պահանջն է մանաւանդ նոր սերունդին

2.- Գործիչ եւ փրոփականտիստ ընկերներու բաշխում

Պ.— Ամէն կեդրոնական մարմին պէտք է ունենայ իր մշտական գործիչը, վճարումը իր սնտուկէն վճարելու պայմանաւ, առանց պահեստի որոշ դրամին դպչելու։

Բանաւոր եւ գրաւոր պրոպագանդիստ ոչ-հայախօս հայերու մէջ։

Պ.— Թրքաբարբառ հայատառ «պրոշիւրներ հրատարակել. ժամանակ առ ժամանակ թրքախօս գործիչներու այցելութիւնն ալ չզլանալ։

ՆՆՔՆԱՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹԻՒՆ

Պ.— Ներկայի առաջին պահանջն է, զարկ տալ ինքնապաշտպանութեան ամէն կերպով. ընկերները եւ ժողովուրդը զինելու միջոցներուն վրայ խորհիլ։

Կը հաստատենք որ ներկայ պատասխան-որոշումները տրուած են յատկապէս սարքուած ընկերական ժողովներուն մէջ։

Հ.Յ.Դ. ԻԶՄԻՐԻ ԿԵԴՐ. ԿՈՄԻՏԷ
ՎԱՀԱՆ, Ա. ԱՐԶՈՒԵԱՆ, Յ. ՓԻԼԱՒԵԱՆ,
Մ. ՍԱՐԸԵԱՆ

Իզմիր, 27/9 Սեպտ. 1911

ԿԱԶՄԱԿԵՐՊԱԿԱՆ ՇՐՋԱՆՆԵՐ

ԳԼՈՒԽ XIII

Հ.Յ.Դ. ՊԱԼՔԱՆԻ Կ. ԿՈՄԻՏԷՈՒԹԻՒՆ

Պալքանի Կ. Կոմիտէութեան իրաւասութիւնը կը տարածուէր Պուլկարիոյ եւ Ռումանիոյ վրայ:

Կազմակերպական այս շրջանը ունէր հին անցեալ: Հոն գործած էին Ռոստոմի, Քրիստափորի, Վռամեանի, Զարդարեանի նման վաստակաւոր գործիչներ, յեղափոխական ու հայրենասիրական ոգի ներշնչելով շրջանի երիտասարդութեան: Հո՛ս էր կնքուած ու հասարակաց արիւնով նուիրագործուած հայ-մակեդոնական զինակցութիւնը: Հո՛ս էր սկիզբ առած Ապտիւլ Համիտի ահաբեկման ծրագիրը եւ անոր գործադրութեան նախապատրաստութիւնը: Հոս էր, վերջապէս, իրագործուած Հ.Յ.Դ. Զինուորական վարժարանը եւ շատ մը ուրիշ նախաձեռնութիւններ, որոնց մէջ նկատառելի դեր ու մասնակցութիւն ունեցած էր շրջանի Կեդր. Կոմիտէութիւնը:

Օսմ. Սահմանադրութեան հռչակումէն ետք Պալքանի կազմակերպութիւնը մօտէն կը հետեւէր սահմանակից Թուրքիոյ ներքին անցուդարձերուն, առհասարակ վերապահութիւն ու կասկածանք արտայայտելով՝ ազատական ու արդար կարգեր հաստատելու նկատմամբ՝ Երիտասարդ թուրքերու կուսակցութեան (Իթթիհատ) ունեցած անկեղծ եւ ուղղամիտ դիտաւորութիւններուն մասին: Այսուհանդերձ, շրջանի ղեկավար ընկերներէն շատեր, ինչպէս Ռուբէն Զարդարեան, Բաբգէն Զօրեան եւ ուրիշներ գործուղուեցան Պոլիս նորահաստատ կարգերու տակ նոր պատասխանատուութիւններ ստանձնելու պարտականութեամբ: Զարդարեանի հեռանալով փակուեցաւ նաեւ իր խմբագրած «Ռազմիկ» թերթը, եւ անոր տպարանային կազմածներու մէկ մասը փոխադրուեցաւ Պոլիս՝ «Ազատամարտ»ի հրատարակութեան համար:

Կուսակցական շարքերը եւս, որոնց ստուար մասը կը բաղկանար Երկրէն գաղթած եւ սեւ բանւորութեամբ ու բեռնակրութեամբ օրուան ապրուստը հոգացող պանդուխտներէ, զգալիօրէն նօսրացան, իբրեւ հետեւանք դէպի Երկիր տունդարձի հոսանքին: Ինչ խօսք՝ որ հայրենադարձներու ճնշիչ մեծամասնութիւնը հիասթափ պիտի ըլլար ի տես պապենական հողերու բռնագրաւուած մնալուն, ինչպէս եւ՝ համիտեան վարչակարգը յիշեցնող՝ ընդհանուր անապահովութեան, Երկրին պարզած տխուր վիճակին: Այդ պայմաններուն տակ անոնցմէ շատեր վերստին ձեռք պիտի առնէին պանդխտութեան ցուպը:

*

* *

Պալքանի յատկացուած այս գլուխը կազմուած է հետեւեալ երեք փաստաթուղթերէն.–

1.- «Տեղեկագիր Հ.Յ.Դ. Պալք[անի] Կեդր. Կոմիտէի, 1909 Ապրիլէն 1910 Ապրիլ». ձեռագիր 10 էջ: Խոնաւութեան հետեւանքով կարգ մը էջերու մելանը տարածուած կամ գունաթափ ըլլալուն պատճառաւ, ձեռագիրը դժուար ընթեռնելի է:

2.- «Ատենագրութիւն Հ.Յ.Դ. Պալքանի Թ^{ռդ} Շրջանական ժողովի» (գումարուած 1910 Ապրիլ 19 – 24). ձեռագիր 32 էջ:

3.- «Տեղեկագիր Հ.Յ.Դ. Պալքանեան Կ. Կոմիտէի, 1910–1911 տարեշրջանի». ձեռագիր 17 էջ:

Հ.Յ.Դ. Վեցերորդ Ընդհ. Ժողովի նախօրեակին, Պալքանի Կ. Կոմիտէութիւնը «ժամանակի սղութեան» պատճառաւ չէ կրցած Շրջանային ժողով գումարել եւ Ընդհ. Ժողովին մասնակցած է միայն մարմինը ներկայացնող պատգամաւորով (Գէորգ Քեստանեան):

Փաստ. 1543-1

Ա 1.– ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ Հ.Յ.Դ. ՊԱԼՔ[ԱՆԻ] ԿԵԴՐ. ԿՈՄԻՏԷԻ

1909 Ապրիլէն 1910 Ապրիլ

1909-1910*ի համար Պալք. Կեդր. Կոմիտէի ընտրութեան պարագաները ծանօթ արդէն՝ աւելորդ պիտի ըլլար ծանրանալ այդ մասին. յիշենք միայն որ՝ ներկայ Կեդր. Կոմիտէի ընկերները դեռ անցեալ Շրջ. Ժողովէն առաջ՝ դրած չըլլալով իրենց թեկնածութիւնը, Ռուսջուգի ընկերները կանխաւ յանձնառու եղած էին տանիլ Կեդր. Կոմիտէի պարտականութիւնները. այս մտքով յանձնարարուեցան ներկայացուած թեկնածուները շրջանի մարմիններուն՝ առանց տարբեր ընկերներու մասին եւս մտածելու պէտքն զգացուելու: Եղաւ որ նախորդ Շրջ. Ժողովի ընթացքին Ռուսջուքի ընկերները զանազան պատճառներով յանկարծ ետ կեցան իրենց յանձնառութենէն, Շրջ. Ժողովը մնաց նեղ կացութեան մէջ եւ երկար ստիպումներու գնով միայն յաջողեցաւ ընդունիլ տալ ներկայ կազմին, որպէսզի իր ամբողջութեամբ չարունակէ տանիլ գործերը՝ միաձայն վստահութեամբ կրկին վերընտրելով զայն:*

Անցնելով իր պարտականութեան գլուխը՝ Կեդր. Կոմիտէն չունէր նախորդ տարեշրջաններու նման համեմատաբար բարդ պատասխանատուութիւններ գլուխ բերելիք. երբ գործունէութեան վայր ունէր շրջան մը եւ մարմիններ՝ որոնք Սահմանադրութենէն յետոյ կորսնցուցած [էին] իրենց կենսունակութենէն բաւական բան: Բաւական մըն ալ, դէպի կազմակերպական անպարտաճանաչութիւնն ու անհետաքրքրութիւն. արդիւնք՝ մէկ կողմէ շարքերու ոչ-զգօնութեան[?], *միւս կողմէ գործօն ու համեմատաբար գիտակից ուժերու մեկնումին՝ գաղթականութեան վերադարձի հոսանքին հետ: Ըսենք որ Ատանայի կոտորածներն ու Պուլկարիոյ եւ Ռումանիոյ մէջ հաւասարապէս գոյութիւն ունեցող տնտեսական շատ նեղ կացութիւնն ալ ուժեղապէս ներգործեց եւ առաջացուց յիշատակուած վիճակը:*

Այս պայմաններուն մէջ Պալքանեան շրջանի կազմակերպական գործերը կը դառնային ե՛ւ մտահոգիչ ե՛ւ իրերու շրջապատող հանգամանքին տակ նաեւ չոգեւոր: Այդ է պատճառը, որ նախորդ տարեշրջաններու՝ բարդ ու եռուն աշխատութեանց պահուն գրուած կազմակերպական նամակներուն ընդհանուր թիւը տարւոյ ընթացքին մինչդեռ անցած չեն 150-200-ը, այս տարի արդէն 300-ի կը բարձրանայ այդ թիւը, այն պարզ պատճառով, որ մարմիններն ու ընկերները եղած դիմումներուն եւ պարտադիր յանձնառութիւններուն գործնապէս թէ գրաւոր չպատասխանելով՝ հարկ կը դառնար շատ անգամ ոեւէ աննշան խնդիրի համար 2-3 նամակ գրել՝ պատասխան մը ստանալու համար. մարմիններ կան՝ որոնցմէ տարուայ ամբողջ ընթացքին հազիւ 2-3 նամակ ստացած ենք՝ հոգ չէ թէ մեր կողմէ մինչեւ 8-10 նամակ գրուած ըլլայ առանց հաշուելու դեռ շրջաբերական-նամակներն ու Կեդր. Կոմիտէի ընկերներուն կողմէ գրուած բազմաթիւ անհատական նամակները. նոյն երեւոյթը տեղի ունեցաւ նոյնիսկ ներկայ Շրջ. Ժողովի գումարման վերաբերմամբ՝ հակառակ անոր որ հաշիւ, հարցեր, եւայլն ժամանակէն շատ առաջ եւ քանի՛ մը անգամներ ուզուած էին եւ պէտք էին Ժողովէն առաջ Կեդր. Կոմիտէի տրամադրութեան տակ դրուած ըլլալ, գործերու եւ աշխատութեանց ընթացքն եւ կանոնաւորութիւնը խանգարուած չըլլալու համար: Մինչդեռ 8-9 մարմիններէն հազիւ 2-3ը կատարած են այդ յանձնառութիւնը, ան ալ շատ ուշ. միւսները դատապարտելի զանցառութիւնն ունեցած են այդ անխուսափելի պարտականութեան վերաբերմամբ անգամ:

Միւս կողմէ ընկերական անպարտաճանաչութիւններու եւ ընկերական թէ մարմնի զանցառութիւններու պատճառով արդէն կը յայտնուին թերութիւններ՝ որոնք ասկէ առաջ հազուադէպ էին ու բացառիկ: Կը դիտուի, օրինակի համար, զանցառութիւն՝ ամսավճարներու մէջ, քոնթրոլի պակաս՝ խումբերու եւ մարմնի անդամներու վերաբերմամբ, որ իր կարգին տեղի կու տայ դրամական անպատեհութիւններու. անտեսում կազմական կանոններու գործադրութեան եւ անկանոնութիւն ժողովներու գումարման մէջ. ընտրութեանց մէջ անփութութիւն եւ անտարբերութիւն. աշխատանքի բաժանման պակաս՝ մարմնի անդամներուն քով, հակառակ որ նախորդ Շրջ. Ժողովը այդ մասին խիստ յանձնառութիւններ դրած եւ նկատողութիւններ ուղղած է:

Այս կացութեան մասամբ դարման տանելու համար Կեդր. Կոմիտէն հարկադրուեցաւ Ռումանիոյ շրջանը ղրկել նախ՝ ընկեր Ադամեան, յետոյ ընկեր Ժիրայրը[1] *որ իր կարգին այցելեց Ռումանիոյ եւ Պուլկարիոյ բոլոր մարմիններուն քոնթրոլի ենթարկելով անոնց հաշիւները եւ կազմակերպական պէտքերու յանձման հետ ծանօթացնելով շրջանի ընկերները Ընդհ. Ժողովի զբաղումներուն եւ որոշումներուն գլխաւոր գծերուն հետ. այս այցելութեան մասին ինքը ցոյց կու տայ աւելի ըն-*

1.- Ժիրայր՝ Զօրեան Բաբգէնի ծածկանունն է:

դարձակ տեղեկութիւններ անձամբ եւ բերանացի։ Օգտուելով Ընդհ. Ժողովի գումարումէն նախաճեռնեցինք Պուլկարիոյ 2-3 քաղաքներու մէջ հրապարակային ատենախօսութիւններու՝ Ընդհ. Ժողովին եկող ընկերներու կողմէ։ Սլիվէնի շրջանը ղրկուեցաւ նաեւ ընկեր Ֆելիքս՝ նոյն քաղաքի կազմակերպական-ընկերական պէտքերու յանձնաժումին համար։

Շրջանի մարմիններուն այցելող ընկերներու բերած տեղեկութեանց հետ, հիմնուելով նաեւ մեր ստացած փորձառութեան վրայ, հետեւեալ երկու-երեք էական կէտերը կը յանձնենք Ժողովիդ ուշադրութեան, եթէ ոչ շրջանի կազմակերպութիւնը աւելի փայլուն վիճակի մը մէջ դնելու յոյսով՝ գէթ եղածը պահելու եւ կազմակերպական մաքրութիւնն ու աւանդութիւնները անաղարտ պահպանելու ակնկալութեամբ։ Մենք կ'առաջարկենք.

1) Ո՛ւր եւ ինչ ձեւով կազմուած ըլլայ կեդր. կոմիտէն՝ տարուայ ընթացքին մէջ անպատճառ քոնթրոլ ընկերոջ մը այցելութիւնն ապահովել շրջանի բոլոր մարմիններուն մօտ, որպէսզի խիստ քոնթրոլի ենթարկուին մարմիններու ղրամական եւ բարոյական գործառնութիւնները, ղրամական գանձումները կատարուին եւ փոխադրուին կեդրոնական արկղը՝ տեղի չտալու համար զանազան թիւրիմացութիւններու եւ խնդիրներու։ Առանց այս պայմանի իրականացման թէ կազմակերպական գործերը պիտի տուժեն ծանրապէս եւ թէ կառոյցները՝ տեղի տալով նոյնիսկ անախորժութիւններու։

2) Պահել ղրամական գործառնութեանց մասին կեդր. կոմիտէի կողմէ ներքին կանոնագրի մէջ մտցուած խիստ տրամադրութիւնները՝ ի սպառ արգիլելու համար պատահական անուղղամտութիւնները, որոնք տեղի կու տան թէ վարկաբեկումներու եւ թէ ընկերական թուլացումներու։

3) «Ջիչ բայց լաւ»ի սկզբունքը դարձնել տիրապետող կազմակերպութեան բոլոր մարմիններու մօտ եւ պահել չարքերուն մէջ անոնք միայն՝ որոնք համոզումով կապուած են կուսակցութեան հետ [եւ] ոչ թէ այս կամ այն տրամադրութիւններով։

4) Թեթեւցնել ներքին կանոնագրով պարտադիր կարգ մը աշխատութիւնները՝ որոնք չատ մարմիններու կողմէ չեն գործադրուիր արդէն՝ վնասելով սակայն օրէնքի հեղինակութեանը։ Ներքին կանոնագրի վերաբերմամբ շրջանէն եկած ցուցմունքները նկատի առնելով հարկ եղած սրբագրութիւնն ըրած կը ներկայացնենք Ժողովիդ՝ դիւրութիւն մը տուած ըլլալու համար աշխատութեանց։

5) Որոշ սակ ու սահման սրճարաններու ղրամէն տեղ-տեղ անօգնական ընկերներու տրուած փոխատրութեանց քանի որ անոնք սկսած են տակաւ հեռանալ չափաւորութեան սահմանէն։

Անցնելով կեդր. կոմիտէի գործառնութեանց, ըսենք որ բացի շրջանի կազմակերպական ընթացիկ գործերու յանձնանձումէն՝ ընթացք տուաւ ի միջի այլոց հետեւեալ յանձնառութիւններուն.

1) Մասնակցեցաւ Ընդհ. Ժողովին՝ երկու պատգամաւորներով, ներկայացնելով իր երկու-երեք տարուան ղրամական-հաշուական գործառնութեանց հաշուետուութիւնը, որուն պատճէնը կը ղրկուի ձեր տրամադրութեան տակ, իսկ պատգամաւոր ընկերը կու տայ յատուկ զեկուցում իր հերթին։

2) Երկիր փոխադրուեցան Զ[ինուորական] Վ[արժարան]ի 50ի չափ հ[րացան]ները՝ մօտ 10-12000 ծայրերով[2], որոնց մէկ կարեւոր մասը դժբախտաբար վտանգուեր է ճանապարհին։ Այս պահուս շրջանին մէջ կը մնան 10.000ի չափ պարապ ծայրեր՝ որոնք պիտի վաճառուին, հոս անոնց պէտքը զգալի չըլլալով։ Կան հոս հոն զանազան զինական ապրանքներ՝ որոնց մանրամասն ցանկը կայ արդէն։

3) Ըստ առաջնոյն չարունակուեցաւ Երկրի մարմիններէն ոմանց հետ մեր յարաբերութիւնները, մասնաւորապէս Պատասխանատու մարմնին հետ՝ Ընդհ. Ժողովէն առաջ, իսկ Արեմտ. Բիւրոյի Թուրքիոյ հատուածին հետ՝ Ընդհ. Ժողովէն յետոյ։

4) Շրջանական ժողովի կողմէ Պատանեաց խումբերու համար պատրաստել յանձնարարուած կանոնագիրը մշակուած եւ ցրուըւած է։

5) Անօգնական գաղթականները Երկիր վերադարձնելու վերաբերմամբ թէեւ նախորդ Շրջ. ժողովի որոշումը մնաց անիրականանալի — քանի որ յանձնառու մարմիններէն ոչ մէկը իր խոստացած գումարը հայթայթեց եւ ղրկեց կեդր. կոմիտէին — սակայն տեղ-տեղ ընկերները իրենք անհատական-հաւաքական օժանդակութիւններով բաւական թիւով անօգնական ընկերները ղրկեցին Երկիր։

6) Զ.ի Տ.ին համար Պուլկար Ազգային Պանքան դրուած 2000 ֆր.ի գումարի խնդիրը կը մնայ առկախ վիճակի մէջ հակառակ մեր հետապնդութիւններուն եւ բազմաթիւ դիմումներուն որովհետեւ երկրորդ դատավարութեան կոչնագիրները դեռ վերջերս միայն հրապարակ ելան — Մայիսի մէջ տեղի ունենալու համար դատավարութիւնը — եւ յետոյ՝ Տ.ի վերադարձը Մակեդոնիայէն բաւական դժուար կը թուի՝ մակեդոնական կազմակերպութեան ներքին խառն եւ անկերպարան վիճակին պատճառով։

7) Եր. Ալաճաճեանի վրայ գտնուած 1577 ֆր.ի գումարին համար Շրջ. ժողովի տուած որոշումը հաղորդուեցաւ թէ Պատասխանատու մարմնին միջոցաւ պ. Երւանդի եւ թէ Արեւմտ. Բիւրոյի Թուրքիոյ հատուածին, դարձեալ այս վերջինին միջոցաւ պ. Երուանդին։ Քանի

2.- Փամփուշտներով։

մը օր առաջ Բիւրոյէն մեր առած մէկ նամակին համաձայն՝ պ. Երուանդ յայտնած է թէ առ այժմ հնարաւորութիւն չունի վճարելու եւ կը խոստանայ ապագային երբ միջոցներ կ'ունենայ՝ ամբողջովին վճարելու։ Հետեւաբար այս մասին նոր տնօրինութիւն մը ընելը կը մնայ Ժողովիդ։

8) Պուլքէչի նախկին ընկերներէն Առաքելի վրայ գտնուած կազմակերպական ղրամի գանձման մասին եւս հարկ եղած հետապնդութիւնը կատարուած եւ վճարման մուրհակներ ալ առնուած են, որուն արդիւնքի մասին տեղեկութիւններ պիտի տայ ի հարկէ Ռուսջուզի պատգամաւորը՝ իբրեւ նոյն մարմնի իրաւասութեան ենթարկուած խնդիր։

9) Անցեալ տարի «Ռազմիկ»ի համար որոշուած ծախսի սակէն 2500 ֆր. աւելի գումարին դէմ բաժնեգիններէ եւ կորուսեալներէ գոյացած գումարներէն վերադարձուած է կեդր. կոմիտէի արկղը ------- ֆր. վճարելով նաեւ թէ՛ բաժանորդներու, թէ՛ բաժնետոմսերու եւ թէ զանազան պարտքերու փոխարժէքին համար բաւական գումար մըն ալ, դարձեալ գոյացած ապառիկ բաժնեգիններու գանձումէն։ Այժմ կեդր. կոմիտէի պահանջի գումարը կը մնայ «Ռազմիկ»էն ----- ֆր., որ նոյնպէս կրնայ հայթայթուիլ ճշդապահ եւ պարտաճանաչ ճանչցուած գործակալներու եւ բաժանորդներու կրկին դիմումով մը։ «Ռազմիկ»ի մօտ 6-7000 ֆր.ի գանձելի գումարներէն չատ աւելին կարելի պիտի ըլլար ձեռք բերել՝ եթէ մեր ընկերները, Պալքանի մէջ թէ Արտասահման ու Երկիր, ըլլային քիչ մը աւելի բարեացակամ եւ ճշդապահ։

Պարզ է նկարագրուած պայմաններու մէջ շրջանի հասոյթը պիտի չունենար նախընթաց տարիներու բեղմնաւորութիւնը։ Շրջանի մարմիններուն եւ ընկերներուն ոչ միայն պակսեցաւ անդամավճարներու կանոնաւոր հաւաքում-վճարման պարտաճանաչութիւնը, այլեւ ոչ մէկ նշանակելի փորձ եղաւ արտակարգ հասոյթներու ստեղծումին՝ վիճակահանութիւններով եւ այլ նման ձեռնարկներով. եթէ չենք սխալիր միայն Ֆիլիպէի ընկերներ այդ ուղղութեամբ ձեռնարկ մը փորձեցին՝ տալով ներկայացում մը կովկասի մեր բանտարկեալներու օգտին։ Անդին Ռումանիոյ երեք-չորս կազմակերպական սրճարանները՝ որոնք ասկէ 1-2 տարի առաջ հաւաքաբար տարեկան 7-8 մինչեւ 10.000 ֆրանք զուտ հասոյթ մը կու տային կազմակերպութեան, այս տարեշրջանին մէջ հազիւ 1000-1500 ֆր. փոխադրած են ցարդ կեդր. արկղը։ Ընկեր Ժիրայրը իր Ռումանիա ըրած այցելութեան պահուն չատ մանրակրկիտ քննութեան մը ենթարկեց իւրաքանչիւր սրճարանի մէկ-երկու տարուան հաշիւները՝ ուսումնասիրելով նաեւ հասոյթի նուազման պատճառները։ Այդ հաշիւներն ու պատճառները պէտք եղածէն աւելի ուշագրաւ եւ լուրջ խորհրդակցութեան արժանի, որոնց կը ծանօթանաք մեր արխիւին մէջ գտնուած իր մանրամասն նամակներէն՝ մենք հոս կու տանք, քաղուածաբար հետեւեալ համառօտ պատկերը։

Քաղաքներ	տեւողութիւն	մուտք	ծախք	հասոյթ
1907				
Պրայլա	4 ամսեայ	4474	2888	1818
Կալաց	ամբողջ տարիի	11214	8095	3125
Սուլինա	–	–	–	–
Քոնսթանցա	–	–	–	–
Պուրկազ	–	–	–	–
1908				
Պրայլա	ամբողջ տարիի	8258	5189	3070
Կալաց	ամբողջ տարիի	10486	8484	2091
Սուլինա	ամբողջ տարիի	4875	2866	1708
Քոնսթանցա	Եռամսեայ	1848	1082	463
Պուրկազ	908 Յունիս 909 Մայիս ամբողջ տարի	6966	6796	170
1909				
Պրայլա	–	–	–	–
Կալաց	ամիս	7711	7324	288
Սուլինա	8 ամիս	2580	1968	532
Քոնսթանցա	վեցամսեայ	2050	2067	–
Պուրկազ	վեցամսեայ	3647	3810	163

Այս պատկերին հետ մեր ընկերոջ բերած թուանշաններու մանրամասնութիւնները կ'ապացուցանեն քանի մը ուշագրաւ կէտեր. 1) Բացի Պրայլայի հաստատութենէն՝ միւս բոլոր քաղաքներու սրճարաններու հասոյթը զգալի կերպով նուազած է. 2) Մուտքի տարուէ տարի նուազումը արդիւնք է մէկ կողմէ ընկերներու մեկնումին եւ ներքին անընդհատ անկութիւններու, միւս կողմէ տիրող տնտեսական քրիզին, 3) Ելքի մասը մուտքին հետ համեմատական չէ ընթացած սակայն. ընդհակառակը քիչ մուտքին դէմ եղած է չատ ծախք, որով նոյն համեմատութեամբ ալ հասոյթը ինկած է. այսքանին պատճառը մէկէ աւելի է ա) Պակսած է հաստատութեանց վրայի քոնթրոլը. բ) Տնտեսութիւնը եղած է չատ անհա-

չիւ. գ) Անփորձ պաշտօնեաներ վարձուած են. ասկէ՝ պաշտօնեաներու կողմէ գործուած անուղղամտութիւնները ակներեւ են: Որպէսզի այս այնքան օգտակար հաստատութիւնները արդիւնաւորուին ի նպաստ կուսակցութեան՝ հարկ է որ հաստատութեանց հսկելու վարչութիւնները կազմուած ըլլան պարտաճանաչ եւ խստապահանջ ընկերներէ:

Բացի սրճարաններէ՝ Վառնա, Սլիվէն եւն ունին խմբատեղի-ընթերցարաններ՝ որոնք հասոյթ չեն տար, իսկ Ռուսչուգ, Ֆիլիպէ եւն կան զուտ խմբատեղիներ՝ որոնց վարձքը կը հոգացուի տեղական մարմիններու ծախքի սակէն:

Գալով կեդրոնական արկղի մուտքին՝ մինչեւ ընկեր Ժիրայրի պտոյտը 1500-2000 ֆր.ի մուտք մը եղած էր. այդ այցելութեան ընթացքին գանձուեցաւ եւ ղրկուեցաւ 2500-3000 ֆր.: Համաձայն քննուած հաշիւներուն եւ նախատեսուած նուազագոյն պիւտճէին՝ այս վերջին վեցամսեայ պիտի ունենայինք առնուազն 6-7000 ֆր.ի հասոյթ մը եւս, որով այս տարուան մուտքի գումարը կը յուսացուէր բարձրանալ 13-14000 ֆր.ի: Սակայն՝ մէկ կողմէ գործերու սակաւութիւնն ու տնտեսական անապասելիօրէն սեղմ պայմանները, միւս կողմէ ընկերական մատնանշուած անպարտաճանաչութիւնները չպսակեցին այս ակնկալութիւնները, այնպէս որ պատգամաւորներու բերած գումարներն ալ հաշւելով վերջացող այս տարեշրջանի Պալք. կեդր. Կոմիտէի հասոյթը կը հասնի 9-10000 ֆր.ի:

Ներկայ Շրջ. ժողովի կարեւոր հոգերէն մէկն ալ կը թուի թէ պիտի ըլլայ կեդր. Կոմիտէի կազմութիւնը, պարագայ մը՝ որ երեք-չորս ամիսէ ի վեր մեզ մտահոգութեան մատնած է, ներկայ կազմի ընկերները չուզելով ստանձնել յառաջիկային եւս այդ պարտականութիւնը՝ հարց կը դառնայ նոր ուժեր կանչել գործի գլուխ: Այդ տեսակէտով միակ յարմարագոյն վայրերը պիտի կրնան ըլլալ դարձեալ Ֆիլիպէ եւ Ռուսճուգ, ուր համեմատաբար պատրաստուած ուժերու կը հանդիպինք: Սակայն այդպէս ըլլալով հանդերձ՝ երկու քաղաքի ընկերական չրջանակներն ալ անկարող կը յայտնուին 5 կարող ուժեր տրամադրելի ընելու: Փիլիպէի ընկերները կը ներկայացնեն երկու-երեք ընկերներ իբր թեկնածու կեդր. Կոմիտէին՝ պայմանաւ որ ներկայ կեդր. Կոմիտէի մնացած երեք ընկերներն ալ պարտականութիւն ստանձնեն անոնց հետ. Ռուսչուգը առաջին անգամ ներկայացուց 5 ընկերներ եւ սակայն ընկերներու[?] ցրուումէն յետոյ յայտնեց թէ ներկայացուած թեկնածուներէն ոմանք տրամադիր են մեկնիլ հայրենիք, որով պիտի չկրնան ստանձնել կեդր. Կոմիտէի կազմը: Այս անել վիճակին ի տես խնդիրը յանձնեցինք Արեւմտ. Բիւրոյի ուշադրութեան որուն պատասխանին կը սպասենք մօտ օրէն: Ամէն պարագայի տակ չըրջանը ձգել առանց կեդր. Կոմիտէի պիտի նշանակէր կազմակերպութիւնը ցրուել. մինչ ներկայ թոյլ տրամադրութիւններու պահուն՝ հարկ է չատ աւելի գործօն մարմնի մը ներկայութիւնը: Կը կարծենք որ եթէ Արեւմտ. Բիւրոն յանձն առնէ տարուան ընթացքին մեզի մէկ երկու անգամ տրամադրելի ընել ոեւէ ընկեր երկուական անգամ Պալքանի մարմիններուն այցելելու համար՝ գուցէ խնդիրին լուծումը որոշ չափով դիւրանայ:

Յանձնելով[?] այս բոլորը ձեր ուշադրութեան եւ ցանկալով ժողովին բեղմնաւոր աշխատանք՝

Ընկերական բարեւներով՝
Հ.Յ.Դ. ՊԱԼՔ. Կ. ԿՈՄԻՏԷ

Փաստ. 1153-80

Ա 2.– ԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ
Հ.Յ.Դ. ՊԱԼՔ[ԱՆԻ] ԹՒ ՇՐՋԱՆԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎԻ

(Գումարուած 1910 Ապրիլ 19էն 24)

Բացում ժողովի.– Համաձայն Հ. Յ. Դաշնակցութեան կազմական եւ Պալք. չրջանի ներքին կանոնագիրներու տրամադրութեանց՝ Պալք. կեդր. Կոմիտէն հարկ եղած օրինական նախապատրաստութիւնը տեսած եւ չրջանի իրաւասու մարմինները հրաւիրած էր գումարելու Պալք. Թ՛ Շրջանական ժողովը Ֆիլիպէի մէջ: Նախորդ Շրջանական ժողովի վերջաւորութեան պահուն չրջանի մէջ գոյութիւն ունէին թէեւ 9 մարմիններ — Ֆիլիպէ, Սլիվէն, Պուրկազ, Վառնա, Ռուսչուգ, Քոնսթանցա, Սուլինա, Կալաց եւ Պրայլա — սակայն նոյն ժողովը նկատի առնելով Վառնայի կազմակերպութեան բարոյական-նիւթական անգոհացուցիչ պատկերը՝ կը յանձնարարէր լուծել զայն՝ եթէ կարելի չըլլար վերջ տալ տիրող անգոհացուցիչ կացութեան. հակառակ սակայն գործ տրուած աշխատութեանց եւ ջանքերուն՝ Վառնայի ընկերական-կազմակերպական գործերը մնացած էին աննախանձելի եւ կուսակցութեան ոչպատուաբեր վիճակի մը մէջ, տեղի տալով նոյնիսկ մէկ տարուայ ընթացքին երկու-երեք մարմիններու ընտրութեան եւ քայքայման. ուստի նախորդ Շրջանական ժողովի յանձնարարութեանց եւ ներքին կանոնագրի տրամադրութիւններուն հետ՝ հիմնուած նաեւ յիշատակուած պատճառներուն վրայ՝ կեդր. Կոմիտէն Վառնայի ընկերական կազմը զուրկ կը նկատէր ժողովին մէջ վճռական ձայն ունենալու իրաւունքէն: Մնացած 8 իրաւասու մարմիններու 5 ներկայացուցիչներու 2/3ի մեծամասնութիւնը անհրաժեշտ կը դառնար ժողովի գումարման համար: Միւս կողմէ, դիտելով որ չրջանի — մանաւորապէս Ռումանիոյ — կարգ մը մարմինները, նիւթապէս բացարձակ անկարելիութեան եւ զբրկանքներու ենթարկուած վերջացող տարեշրջանի ընթացքին, իրենց բացակայութեամբ հաւանաբար վտանգէին նոյնիսկ ժողովի գումարումը, կեդր. Կոմիտէն ստեղծուելիք այդ փափուկ պայմաններուն տակ՝ գոնէ ընկերական լայն խորհրդակցութիւն մը ապահոված ըլլալու համար չրջանի գործերուն եւ վիճակի մասին Ֆիլիպէի երկու-երեք ընկերներու մէկ ցանկը ներկայացուցած էր այն մարմիններուն՝ որոնք բացարձակապէս յայտարարած էին թէ պատգամաւոր չպիտի կրնան ունենալ: Կեդր. Կոմիտէի որոշումով համապատասխան մարմիններու հաւանութեան ենթարկուած ընկերները պիտի ունենային խորհրդակցական ձայնի իրաւունք, քանի որ Պալք. ներքին կանոնագիրը թոյլ չի տար ձայնի փոխանցման դրութիւնը:

Կեդր. Կոմիտէն տեղեկացած ըլլալով որ Ռուսչուգի պատգամաւորը թէեւ ընտրուած՝ սակայն Ֆիլիպէ պիտի կարենայ հասնիլ երկու-երեք օր յետոյ միայն՝ մինչ Քոնսթանցայի, Պուրկազի, Սլիվէնի եւ Ֆիլիպէի պատգամաւոր ընկերները արդէն ներկայ են, այսօր, 19 Ապրիլ Բչ., առաջին անգամ զանոնք հրաւիրեց նիստի, առաջարկելով ընթացք տալ անմիջական պարտադիր աշխատութեանց եւ արդիւնքը արձանագրել տետրակին մէջ՝ Ռուսչուգի պատգամաւոր ընկերոջ եւս հաւանութեան — այսինքն՝ ժողովի օրինաւոր կազմի հաւանութեան — ենթարկելէ յետոյ միայն:

Ներկայ 4 պատգամաւոր ընկերները համաձայն եղած առաջարկին՝ միաձայն հաւանութեամբ ժողովին նախագահ ընտրելով ընկեր Փայլակը, իսկ քարտուղար՝ ընկեր Ժիրայր[1], անցաւ առաջադրուած աշխատութեանց՝ 5 իրաւասու ձայներու ներկայութեամբ եւ պատգամաւոր ընկերներ եւ կեդր. Կոմիտէն. ժողովին ներկայ էին խորհրդակցական ձայնի իրաւունքով նաեւ կեդր. Կոմիտէի մնացած ընկերները:

Ստուգում վկայագրերու.– Տարեշրջանի ընթացքին Պալքանեան չրջանի գրեթէ բոլոր քաղաքներէն ալ ստուար թիւով ընկերներ մեկնած էին, այնպէս որ անկարելի կը դառնար հիմ ընդունիլ ներքին կանոնագրի սահմանած 50 ընկերներու ցենզը՝ ձայն ունենալու համար, մանաւանդ որ խնդրոյ առարկայ ընկերները տարուայ սկիզբէն չէ որ մեկնած էին՝ այլ կէսէն: Ուստի որոշուեցաւ հիմնուիլ Դաշնակցութեան ընդհ. կանոնագրով ենթակոմիտէներու համար սահմանուած նուազագոյն տրամադրութիւններուն վրայ՝ օգտուելով վերջին Ընդհ. ժողովի գծած կանոնական մէկ տրամադրութենէն. այսպէս՝ 35 գործօն ընկերներու գոյութեան վրայ հիմնուելով՝ Ֆիլիպէի, Սլիվէնի, Պուրկազի եւ Քոնսթանցայի ներկայ պատգամաւորներուն ընտրութիւնները օրինաւոր էին. միայն պէտք տեսնուեցաւ հետեւեալ երկու նամակները ուղղել Սլիվէնի եւ Քոնսթանցայի մարմիններուն:

1910 Ապրիլ 20/3

Հ.Յ.Դ. Քոնսթանցայի կոմիտէին

Ընկերնե՛ր,

Ձեր պատգամատորի ընտրութիւնը ծանուցանող նամակին մէջ մոռցուած է յիշատակել այդ առթիւ գումարուած Ընդհ. ժողովին մասնակցող ընկերներուն քիւը: Պատգամատոր ընկերոջ հաւաստումներուն համաձայն՝ այդ քիւը 35ի չափ եղած պիտի ըլլայ: Բայց որպէսզի օրինական ամէն տրամադրութիւն լրացուցած ըլլայ, Շրջ. ժողովը պէտք տեսաւ տեղեկանալ այս պարագան պաշտօնապէս: Ուստի համեցէք նամակով մը հաստատել պատգամատոր ընկերոջ վկայութիւնը: Յուսալով որ կարելի եղածին չափ շուտով ընթացք կու տաք մեր այս յանձնարարութեան՝ ընկերական բարեւներով

* * *

Հ.Յ.Դ. Սլիվէնի կոմիտէին
Ընկերներ

թէեւ իր մէջ ունենալ նաեւ ընկեր Անդրանիկը, սակայն ժամանակի սղութեան հետ նաեւ տեղւոյ հեռաւորութիւնը արգելք ըլլալով իր այդ փափաքին իրականացման՝ անցաւ իր հերթական զբաղումներուն:

Նիստերու ժամանակը.— Որոշուեցաւ նիստին սկսիլ առաւօտեան ժամը 9-12, իսկ կէսօրէ յետոյ 2-7, գիշերները յաճախ վերապահելով ընթացիկ աչխատութեանց:

ՆԻՍՏ Բ.
19 Ապրիլ Բշ. գիշեր

Ներկայ՝ 4 պատգամաւոր ընկերները, կեդր. կոմիտէն՝ 1 վճռական ձայնով՝ յանձին Ժիրայրի, ինչպէս նաեւ խորհրդակցական ձայնով հրաւիրուած երկու ընկերները, կեդր. կոմիտէի մնացած անդամներէն 3ը՝ նոյնպէս խորհրդակցական ձայնով:

<u>Մարմիններու տեղեկաբերութիւնը</u>.— Ժողովը անցնելով մարմիններու ընդհանուր վիճակին եւ գործունէութեան նկատառման՝ որոշեց իր այս նիստով լսել պատգամաւոր ընկերներն ու հասած տեղեկագրերը:

<u>Սուլինայի</u>, <u>Կալացքի</u> եւ <u>Պրայլայի</u> մարմինները տեղեկագրեր ուղարկած չըլլալով՝ դիւանը կարդաց ստացած մէկ-երկու համառօտ նամակները, իսկ Ժիրայր տուաւ աւելի լայն ծանօթութիւններ՝ այդ շրջաններու ընկերական-կազմակերպական կեանքէն ու գործերէն. իբրեւ նոյն շրջաններն այցելող ընկեր. համաձայն այդ տեղեկութեանց՝ այդ շրջաններու ընկերները տոգորած թէեւ բարի ցանկութիւններով դէպի կազմակերպութիւնը, սակայն տեղւոյն մէջ գիտակից եւ գործօն ուժերու չգոյութեան եւ այցելու ընկերներու պակասին պատճառով ընկերները իրենց կազմակերպական-կուսակցական ըմբռնումներով ու ծանօթութիւններով մնացած են խակ եւ կապուած կազմակերպութեան՝ աւելի վստահութեան կապերով ու հաւատքով: Այս պարագան միանալով կարգ մը տեղական բնոյթ ունեցող պատճառներու՝ կը խանգարեն երբեմն ընկերական-կազմակերպական ներքին ներդաշնակութիւնը եւ տեղի կու տան անհասկացողութիւններու. այս խնդիրները աւելի կը դառնան չաւուչական-բանուորական վէճերու շուրջ, որոնց ցաւալի գոյութիւնը կը փոխադրուի մինչեւ կազմակերպական գործերուն եւ յարաբերութիւններուն, մատնելով զանոնք աննպատակ աններդաշնակութիւններու: Միւս կողմէ համապատասխան պատճառներով եւ յաճախ ընկերներու եւ մարմիններու անհետաքրքրութեան եւ անճշդապահութեան հետեւանքով հաւաքումներու գործն ալ կը կաղայ եւ կազմակերպական կապերը թուլացումներու կ'ենթարկուին: Առանց այս պատճառներուն՝ այդ շրջաններու կազմակերպական-

բարոյական պատկերը աւելի լաւ պիտի ըլլար քան չըրջանի միւս մարմիններուներն: Ընթերցարան-սրճարաններու մատակարարութեան եւ հսկողութեան գործը տարուէ տարի ինկած է, նոյն համեմատութեամբ նաեւ հասոյթը. նոյն հաստատութիւններու հասոյթէն երբեմն իբր փոխատուութիւն կը տրուի ընկերներէն անօգնականներուն՝ որոնց գանձումը սակայն կաղացումներու կ'ենթարկուի տեղի տալով թէ ներքին վէճերու եւ թէ դատական անախորժութիւններու: Օգտուելով սահմանադրութեան թոյլտուութենէն եւ հարկադրուած տնտեսական պատճառներէ՝ Ռումանիոյ չրջանէն 100-120 ընկերներ մեկնած են, թէեւ երկրէն նոր հասնողներ եկած անոնց տեղը գրաւած մասամբ կազմակերպութեան մէջ:

<u>Քոնսթանցայի</u> պատգամաւոր ընկերը համապատասխան եւ համիմաստ լրացումներ ըրաւ՝ այս նոյն տեղեկաբերութեան՝ մասնաւորելով իր խօսքը աւելի Քոնսթանցայի ընկերական գործունէութեան եւ պայմաններու մասին, այն տարբերութեամբ որ հոս ընկերները համեմատաբար աւելի կը հետաքրքրուին ընկերական կազմակերպական ընդհանուր խնդիրներով եւ կ'ունենան պարբերական ընդհ. ժողովներ:

Պուրկարիոյ մարմիններու գործունէութիւնն ու կազմակերպական կեանքը թէեւ չունի Ռումանիոյ մարմիններու եւ ընկերներու մէջ յայտնուած բարոյական թէ յարաբերական աններդաշնակող պատճառները, բայց իրենց նիւթական պայմաններով են համեմատաբար անգոհացուցիչ եւ կազմակերպական կապերով աւելի թոյլ: Այս մասին Պուրկարիոյ չրջանի մարմիններու տեղեկաբերութիւնները հետեւեալ կերպով կը պարզեն դրութիւնը.

<u>Վառնան</u> որ դեռ անցեալ տարեշրջանէն յայտնի իր աննախանձելի վիճակով՝ առարկայ կ'ըլլայ նախորդ Շրջ. ժողովի նկատառութեան եւ որոշումին՝ կը շարունակէ մնալ նոյն աննախանձելի վիճակին մէջ: Պարբերաբար ընտրուած մարմինները կը լուծուին կամ կը դադրին գործունէութենէ. միւս կողմէ ընկերները իրենց կազմակերպական վերաբերութիւններով տեղի կու տան այդ կացութեան ստեղծումին: Պարբերաբար հոն այցելող ընկերներու աշխատութիւնները կ'արդիւնաւորուին միայն անոնց հոն գտնուած պահուն — անկէ յետոյ իրերը ստանալով նախկին աննախանձելի վիճակը: Ժողովներու եւ ընկերական յարաբերութիւններու մէջ տեղի կ'ունենան կազմակերպութեան համար անուանարկիչ երեւոյթներ ու դէպքեր՝ մնալով ի հարկէ անոնց հեղինակները անպատասխանատու, քանի որ պատասխանատուութիւն ըսուածը գոյութիւն չունեցաւ այդ կազմի ընկերներուն մէջ: Եւ այս բոլորը առաջ կը բերեն նոր վէճեր ու նոր անհամաձայնութիւն — անախորժութիւններ: Վառնայի կազմը եթէ կարելի ըլլայ արմատական եւ վճռական մաքրագործութեան մը ենթարկել եւ դնել կանոնաւորութեան մէջ, ապահովաբար կարելի է ունենալ օգտակար ակնկալութիւններ, երբ նկատի առնուի որ բարոյական իր այս պատկերին մէջ իսկ 500 ֆր.ի կազմակերպական մուտք մը ունեցած է:

<u>Պուրկազի</u> կազմակերպութիւնը թէեւ զրկուած երիտասարդ գործօն ուժերու ներկայութենէն՝ ինքն իր մէջ կը ներկայացնէ բաւական օրինակելի ներդաշնակութիւն մը, եթէ սակայն երկու-երեք տարիէ ի վեր պարբերաբար յարատեւող անգործութիւնը եւ տնտեսական տագնապը ջլատած չըլլար ընկերներու կորովը. այս պատճառով է որ անդամավճարներն ամբողջ տարին մնացած է անգանձելի եւ վերջին մէկ-երկու ամիսներուն միայն կարելի կ'ըլլայ 300 ֆր.ի չափ գումար մը հաւաքել: Միւս կողմէ մարմնի ընկերներուն եւս պակսած է պէտքին համապատասխան աչխատութեան ջանադրութիւնը: Սրճարանը այս վերջին մէկ տարուայ ընթացքին նչանակելի արդիւնք մը չէ տուած՝ չնայած որ իր առեւտրական պայմանները այդ ակնկալութիւնը կը ներչնչէին լիուլի, եթէ մարմինը, հակառակ նոյնիսկ կեդր. կոմիտէի հրահանգներուն, ցաւալի անփութութիւնն ու անվճռականութիւնը ցոյց տուած չըլլար հաստատութեան մէջ ծառայող պաշտօնէութիւնը չէզոքացնելու: Ինչպէս ուրիշ չրջանի խումբերու, նոյնպէս եւ Պուրկազի մէջ կան այնպիսի ընկերներ՝ որոնք 2-3 տարիէ ի վեր ոչ մէկ վճարում ունեցած են եւ որոնց համար տեղւոյն մարմինը կը սպասէ վճռական կարգադրութեան մը: Պուրկազի մէջ կայ թատերասէրներու խումբ՝ բաղկացած մեծ մասամբ ընկերներէ:

<u>Սլիվէնի</u> կազմակերպութիւնը բուն քաղաքին մէջ ունի հազիւ 20-25 ընկերներ. խումբերու մեծագոյն մասը ցրուած են չրջակայ կայարանները եւ ստացած աւելի օժանդակի հանգամանք: Անգործութիւնն ու տնտեսական տագնապը ծանրօրէն կը ճնշէ կայարաններու ընկերները, դժուարացնելով անոնց կազմակերպական յանձնառութիւններու իրականացումը: Սլիվէնի կազմը տարեշրջանի սկիզբը ոչ այնքան ներդաշնակ, վերջին ամիսներուն մէջ մտած է կանոնաւորութեան մէջ եւ սկսած է արտայայտուիլ տարբեր աչխատութիւններով, ինչպէս օրինակ՝ սարքելով երեկոյթ-ներկայացումներ՝ այս կամ այն նպատակի չուրջը:

Ժողովը փակուեցաւ որոշելէ ժամուն:

ՆԻՍՏ Գ.
Ապրիլ 20 Գշ.

Ներկայ 4 պատգամաւոր ընկերներ ու կեդր. կոմիտէի կողմէ Ժիրայր, խորհրդակցական ձայնի իրաւունքով հրաւիրուած երկու ընկերները, ինչպէս նաեւ կեդր. կոմիտէի միւս ընկերները՝ նոյն իրաւունքով:

Ժողովը ուշադրութեան առնելով Ռուսջուգի պատգամաւոր ընկերոջ յապաղման պարագան՝ հետեւեալ հեռագիրն ուղղեց նոյն քաղաքի կոմիտէին։

«Մարտիկ Պասմաճեան – Ռուսջուգ։ Ներկայ պատգամաւորները վրդովմունդ դիտել կու տան ձեր պատգամաւորին յապաղումը, որով պատճառ կը դառնաք ժողովի խանգարման. կը սպասուի անոր ներկայութիւնը. անմիջապէս հեռագրեցէք արդիւնքը – դիւան»։

Գատը Գիւղէն (Պոլիս), պ. Ապրօ Մաղիկեան նամակ մը ուղղելով ժողովին՝ կը յայտնէր թէ 1905ի Վառնայի խնդիրներուն հետեւանքով իր կրած դատապարտութեան պայմանաժամը լրացած ըլլալով, կը խնդրէր արտօնել զինքը՝ մտնելու կազմակերպութեան շարքերուն մէջ։ Որոշուեցաւ նկատի առնել խնդիրը իր հերթին՝ երբ օրակարգի վրայ գտնուող նման խնդիրներու մասին կը խօսուի։

<u>Շար. Մարմիններու տեղեկագրի ընթերցման</u>.— Ֆիլիպէի կազմակերպական կեանքը ներքնապէս եղած է ներդաշնակ, թէեւ տիրող ընդհանուր անտարբերութենէն զերծ չեն նաեւ այս շրջանի ընկերներն ալ։ Մարմինը ունեցած է ընկերական ընդհանուր հաւաքումներ եւ անդամավճարներու համար ըրած է կարգադրութիւններ՝ անոնց գանձումը դիւրացնելու համար։ Ունի իր տրամադրութեան տակ բաւական քանակութեամբ կազմակերպական գրքեր։ Խմբատեղիի վարձքը ճնշած է իր պիւտճէին վրայ՝ եւ որոշուած 10% սակէն անցած, ըստ որում առանց հաւաքատեղիի գոյութեան անկարելի պիտի ըլլար եղածն ալ պահել։ Շրջականերուն մէջ ունի մէկ-երկու խումբեր՝ իրեն կապուած։ Գոյութիւն ունի «Վ. Մանուէլեան» պատանեաց խումբը որ իր ուժերու ներած սահմանին մէջ կը ջանայ օգտակար հանդիսանալ։ Գոյութիւն ունի նաեւ երկու իգական խումբեր։ Կազմակերպուած է ներկայացում մը՝ ի նպաստ Կովկասի մեր բանտարկեալներուն։ Ֆիլիպէի շրջանէն եւս մեկնած ըլլալով բաւական թիւով ընկերներ՝ կազմակերպական կեանքը չունի իր նախկին կենդանի եւ արդիւնալից վիճակը։

<u>Ռուսջուգի</u> կազմակերպութեան կապուած են 5-6 քաղաքներու մէջ գտնուող խումբերը։ Ընկերական-կազմակերպական կեանքին մէջ հոս ալ նկատելի են թուլացումներ, թէեւ տեղական ընկերներու կողմէ եղած են ջանքեր՝ այդ երեւոյթին դէմ ընկերական ընդհ. ժողովներու յաճախակի գումարումներով։ Կազմակերպութեան մուտքի քանակը անհամապատասխան է Ռուսջուգի նման կեդրոնի մը համար։ Դաշնակցական ընկերները ջանացած են որոշ աշխատանք ստանձնել ընթերցարանի եւ թատերական գործերու մէջ։ Տեղական ընկերուհիներու նախաձեռնութեամբ տեղի ունեցած է ներկայացում մը ի նպաստ որբերուն։

<u>Ընթերցում հարցերու</u>.— Վերջացնելով շրջանի մարմիններու տեղեկաբերութիւնները, ժողովը անցաւ ծանօթանալու շրջաններէն եկած հարցերուն, որոնցմէ շրջանի կազմակերպութեան վերաբերեալները յանձնեց դիւանի ուշադրութեան՝ օրակարգ անցնելու համար, իսկ երկրի գործունէութեան վերաբերեալ հարցերը վերապահել յառաջիկայ Հայոնական ժողովին՝ իր ատենին կրկին դիմում ընելով մարմիններուն։

<u>Ներքին կանոնագրի բարեփոխութիւն</u>.— Շրջանէն եկած առաջարկներու եւ ցուցմունքներու համաձայն կեդր. կոմիտէն իր բարեփոխած ներքին կանոնագիրը ներկայացուց ժողովի քննութեան եւ վաւերացման։ Կանոնագրի սկիզբը նշանակուած նպատակի վերաբերմամբ եղաւ երկու առաջարկ — 1) Բոլորովին վերցնել «նպատակ» վերնագրին տակ զետեղուած քանի մը տողերը այն պատճառով որ — ա) Կազմական ընդհանուր կանոնագիրն ալ չունի իր սկիզբը տրուած ոեւէ նպատակ. բ) Որովհետեւ զետեղուած քանի մը բառերը ոչ միայն չեն պատկերացներ կուսակցութեան լայնօրէն գեղեցիկ նպատակներն ու սկզբունքները, այլ ընդհակառակը աւելի կ'աղաւաղեն ու կը փոքրացնեն զանոնք. գ) Որովհետեւ պարբերաբար իրարու յաջորդող Շրջանական ժողովները միշտ փոփոխութեան ենթարկած [են] զայն, մինչդեռ նպատակը պէտք էր որ մնար անփոփոխ եւ հետեւաբար չէ կարելի պնդել որ նոյնը պիտի չընէ յաջորդ Շրջ. ժողով մը։ — 2) Կ'առաջարկուէր կուսակցութեան նպատակը քանի մը տողով խտացուած դնել կանոնագրի սկիզբը, որպէսզի ընկերները միշտ պատեհութիւն ունենան զայն կարդալու եւ յիշելու։ Այս ուղղութեամբ թեր ու դէմ երկար չարունակուելէ յետոյ վիճաբանութիւնը, 1 ձեռնպահի դէմ 4 ձայնով անցաւ հետեւեալը՝ իբրեւ «նպատակ» ներքին կանոնագրի սկիզբը դրուելու համար.

«Հ. Յ. Դաշնակցութեան Պալքանեան կազմակերպութիւնը նպատակ ունի կուսակցութեան սկզբունքներուն տարածումը եւ անոր ծրագրի գործադրութեան հետապնդութիւնը՝ կուսակցութեան ընդհ. ժողովներու կողմէ գաղութներու համար գծուած ուղղութեամբ»։

Նիստը փակուեցաւ որոշեալ ժամուն։

ՆԻՍՏ Դ.
Ապրիլ 20 Գչ.

Ներկայ 4 պատգամաւոր ընկերներ, կեդր. կոմիտէն՝ մէկ վճռական ձայնով, խորհրդակցական ձայնով հրաւիրուած երկու ընկերներն ու կեդր. կոմիտէի մնացած անդամները։

<u>Շար[ունակութիւն] Ներքին կանոնագրի բարեփոխութեան</u>.— Ծօդ. 1ը հետեւեալ կերպով բարեփոխուեցաւ, կազմակերպութեան ընդհանուր կանոնագրէն նոյնութեամբ ընդօրինակուելով.

«Ծօդ. 1.— Իւրաքանչիւր ոք, որ կ'ուզէ Հ. Յ. Դաշնակցութեան անդամակցիլ, պէտք է ամբողջովին ընդունի կուսակցութեան ծրագիրն ու տաքտիքը, ենթարկուի կանոնագրին եւ ամէն ջանք ի գործ դնէ կեանքի մէջ զանոնք իրականացնելու»։

«Ծօդ. 3ին վերջը գտնուած լսելով տարակարծիքին պատճառները» խօսքը ջնջելով աւելցուեցաւ հետեւեալը. «Նոր ընդունուած անդամ մը 3 ամիս օժանդակ մնալէ յետոյ միայն գործօն անդամ կրնայ նկատուիլ»։

Ծօդ. 5ի «երեք»ը կը փոխուի «վեց»ի։ Իսկ Ծօդ. 6ի «վկայական ունենայ իր ձեռքը» խօսքը փոխուի «յանձնարարուի»ի. կը ջնջուի նաեւ նոյն այդ յօդուածի «մինչեւ որ»էն սկսեալ միւս խօսքերը։

Ծօդ. 7ը կը բարեփոխուի այսպէս.— «Խումբը կ'ունենայ հաւաքիչ մը միայն, որ կ'ընտրուի համապատասխան խումբի ընկերներուն գաղտնի քուէարկութեամբ եւ պարտականութիւն կ'ունենայ. 1) գանձել իր խումբի ընկերներուն անդամավճարները, 2) ամէն 2 ամիսն (երկու) անգամ մը գանձումները հաշիւներով մէկտեղ յանձնել կոմիտէին եւ անկէ առած ընկալագիրը ցոյց տալով ընկերներուն՝ անկորուստ պահել։

Մանօթ.— ա) Այն հաւաքիչը որ մինչեւ երեք ամիս իր հաշիւները չի ներկայացներ կոմիտէին իսկոյն հաւաքչութենէն կը զրկուի՝ յայտարարուելով այս մասին խումբի ընկերներուն. իսկ չվճռոքացումէն մինչեւ երկու ամիս յետոյ եթէ չվճարէ իր մօտ գտնուած գումարը՝ իբր զեղծարար դուրս կը ձգուի, իսկոյն յայտարարուելով այդ մասին տեղական ընկերներուն եւ կեդր. կոմիտէին՝ այդ ժամանակաւոր արտաքսումը ներքին շրջաբերականով ծանուցանելու համար շրջանի ընկերներուն՝ մինչեւ Շրջ. ժողովի գումարումը. բ) Տեղական մարմիններու վրայ պարտականութիւն կը ձգուի այդպիսիներուն անունները նոյնպէս հաղորդել կեդր. կոմիտէին՝ երբ տարբեր շրջան մը մեկնին, զգուշացնելու համար այն շրջանի ընկերները՝ ուր կը մեկնի մեղադրեալը։

Ծօդ. 8ին մէջ «հաւաքաբար» բառէն յետոյ կ'աւելցնայ «ոեւէ կուսակցութեան» խօսքը։

Ծօդ. 10ի «տարուան մէջ երեք»ը կը փոխուի «յաջորդաբար 3»ի . իսկ «ներկայի բացակայի դրութեամբը» «բացակայութեան տետրակի վրայ»ի։

Ծօդ. 15ին կը կցուի հետեւեալ ծանօթութիւնը.— «Մանօթ.— Եթէ մինչեւ երեք ամիս կոմիտէն խումբերու հաւաքիչին քով հաւաքուած գումարները իր տրամադրութեան տակ չառնէ՝ կորուստը պարտաւոր պիտի ըլլայ հաւաքաբար վճարելու. իսկ եթէ հաւաքիչն է որ չ'ուզեր վճարել՝ գործադրութեան պէտք է դնէ յօդ. ..... տրամադրութիւնը»։

Ծօդ. 18ի «յարաբերութիւն կը մշակէ ընկերներու հետ» խօսքը կը ջնջուի. իսկ «հարեւան» բառին տեղ կը դրուի «իր շրջանին կապուած» խօսքը։

Ծօդ. 19ի բ) տրամադրութեան մէջի «8-10»ը կը փոխուի «առնուազն 5-6»ի. ե) տրամադրութիւնը կը ջնջուի ամբողջովին. իսկ զ)ը կը բարեփոխուի այսպէս.— «Տարին մէկ անգամ ուղարկել կեդր. կոմիտէին իր բարոյական եւ նիւթական գործառնութեանց տեղեկագիրը, դիւրութիւն տալով այս վերջինին՝ կարենալ կազմելու իր տարեկան տեղեկագիրը։ Նոյն յօդուածի ծանօթութեան մէջ «տոմսերը» բառէն յետոյ աւելցնել նաեւ «աւելցած դրոշմանիշերը» խօսքը։

Ժողովը դիտելով որ շրջանի մարմիններուն պիւտճէները երթալով կը նուազին, մինչ ծախքերը կը մնան նոյնը, որով 10% սակը բացարձակապէս անբաւական ըլլալով կարգ մը մարմիններ նոյնիսկ երկու երեք տարիէ ի վեր որոշուած այդ սակէն միշտ աւելի կը ծախսեն. միւս կողմէ եւս պահանջուած ըլլալով բարձրացնել սակի այդ անբաւական քանակութիւնը, կ'որոշէ Ընդհ. Ժողովի կողմէ կեդր. Կոմիտէներու համար 20%ի սահմանուած սակը կիրարկել նաեւ տեղական կոմիտէներու վերաբերմամբ եւ իր այս որոշումը տեղեկացնել Արեւմտ. Բիւրոյին։ Այս որոշման համաձայն՝

Ծօդ. 22ի «10%»ը կը փոխուի «20%»ի. իսկ «չունի» բառէն յետոյ կ'աւելցուի «հակառակ պարագային պարտաւորուած պիտի ըլլայ աւելորդ դրամը հաւաքաբար վճարելու» խօսքը։ Նոյն այս յօդուածի ծանօթութեան մէջի «10%»ը եւս պիտի փոխուի «20%»ի։

Ծօդ. 23ի բ) տրամադրութեան «կանոնաւորապէս արձանագրել»ը կը փոխուի «սեղմ կերպով նոթագրելու»։

Ծօդ. 25, 26 եւ 28ը կը ջնջուին ամբողջովին։

Ծօդ. 27ը կը բարեփոխուի այսպէս. «մարմինը ամէն տարուայ վերջ կը պատրաստէ եւ կ'ուղարկէ կեդր. կոմիտէին՝ խումբերու վիճակագրական բլանկներու համաձայն. իսկ իր քով յատուկ տետրակի մէջ արձանագրուած կ'ունենայ տեղական եւ իր շրջանակի բոլոր ընկերներու անունները մանրամասնութեամբ եւ պատկանեալ խումբերու անուններով»։

Ծօդ. 30ի «շրջաբերականներու» բառը պիտի ըլլայ «որեւէ շրջաբերական»։

Ծօդ. 32ի Բ՛ եւ Գ՛ տրամադրութիւնները ամբողջովին ջնջուելով՝ կը պահուի մի միայն Ա. տրամադրութիւնը»։

Ծօդ. 36ի Բ՛ տրամադրութեան «մթերատետր» բառը կը փոխուի «գոյքատետրի», ինչպէս նաեւ կը ջնջուի Գ՛ տրամադրութեան մէջին «10%ը»։

Ծօդ. 38էն կը ջնջուի «ամէն տարի» խօսքը, ինչպէս նաեւ 40՛ յօդուածի Թ՛ եւ Ժ.Ա. տրամադրութիւնները։

կը ջնջուի նոյնպէս յօդ. 43ի «միաժամանակ» բառէն սկսեալ ամբողջ պարբերութիւնը։ Ցօդ. 44ի 10%ը պիտի ըլլայ «20%», իսկ «10 ֆրանք»ը «5 ֆրք.ի»։

Ցօդ. 47ը կը ջնջուի, իր իսկ ծանօթութիւնով. իսկ 49ի եւ 50ի յօդուածները կը միացուի այսպէս — «Շրջանական ժողովը պալք. շրջանի դաշնակցական բարձրագոյն ժողովն է եւ կը գումարուի երկու տարին անգամ մը՝ Յատկի օրերուն, որուն կը մասնակցին 35-70 ընկեր ունեցող կոմիտէները մէկ պատգամաւորով, իսկ 75էն աւելի ընկեր ունեցող ընկերները երկու պատգամաւորներով։

Ցօդ. 51էն «բացի տարեկանը» կը փոխուի «բացի հերթականի»։ Կը ջնջուի յօդ. 55ը, իսկ յօդ. 57ին վերջը կ'աւելցուի «խորհրդակցական ձայնով» խօսքը։

Ցօդ. 66ը կը խմբագրուի հետեւեալ կերպով. ա) ընկերներու նկատմամբ ընկերականատեանի կողմէ տրուած վճիռին դէմ եղած բողոքը տեղական կոմիտէի միջոցով կը հասնի Կեդր. կոմիտէին, որ իր իրաւասութեան սահմանին մէջ կ'ընէ հարկ եղած տնօրինութիւնը. բ) Շրջանական ժողովին միայն վերապահուած է մէկ կամ մէկէ աւելի ընկերներու արտաքսումը՝ ներքին շրջաբերականով, իսկ Ռայոնական ժողովին՝ թերթերու միջոցով ի սպառ արտաքսման իրաւունքը։

Մանօթ.- Դրամական խնդիրներու մէջ միայն Կեդր. կոմիտէին իրաւունք կը տրուի ներքին շրջաբերականներ հանել արտաքսման։

Ցօդ. ---- ա) Տեղական կազմակերպութեանց կողմէ չէզոքացուած այն ընկերները՝ որոնք իրենց պատժի պայմանաժամը լրացուցած են եւ լաւ ընթացք ունեցած են, կոմիտէն պարտաւոր է հրաւիրել զանոնք մտնելու կրկին կուսակցութեան շարքերու մէջ. բ) այն չէզոքացուածները՝ որոնք իրենց պայմանաժամի 2/3 մասը լրացուցած ըլլալով լաւ ընթացք ունեցած են՝ տեղական ընկերական ընդհանուր ժողովի միաձայն հաւանութեամբ վերստին կրնան ընդունուիլ՝ եթէ չէզոքացուածին կողմէ ցանկութիւն յայտնուի. գ) Շրջանային ժողովին եւ Կեդր. կոմիտէի կողմէ չէզոքացուածները վերջնտին կազմկերպութեան մէջ ընդունելու իրաւունքը կը պատկանի նոյն այդ մարմիններուն։

Նիստը փակուեցաւ որոշեալ ժամուն՝ կանոնագրի մնացեալ կէտերու քննութիւնը ձգելով յաջորդ ժողովին։

Շաբ[ունակութիւն] ներքին կանոնագրի բարեփոխութեան.— Ընթերցումը կը վերսկսի յօդ. 67էն, որ կը պահուի անփոփոխ, ինչպէս նաեւ յաջորդող միւս յօդուածները։

Ժողովը դիտելով որ անդամավճարներու հաւաքումը թէ դժուարութիւններու եւ թէ անկանոնութիւններու կը բախի, որոշեց դրոշմանիշի դրութիւնը հաստատել եւ առ այդ ներքին կանոնագրին իբր մաս մշակեց հետեւեալ հաշուական նոր կանոնները։

Ցօդ. ---- ա) Կեդր. կոմիտէն կը պատրաստէ գրպանի յատուկ փոքրադիր տետրակներ՝ անոնց սկիզբը տպագրել տալով ներքին կանոնագրով սահմանուած անդամավճարի վերաբերեալ յօդուածները, ինչպէս նաեւ 50 սանթիմոց եւ 1 ֆրանքնոց դրոշմանիշեր, որոնցմէ որոշ քանակութեամբ կ'ուղարկէ տեղական կոմիտէներուն։ բ) Տեղական կոմիտէները իրենց կարգին կը բաժնեն այդ տետրակները իւրաքանչիւր ընկերոջ, իսկ դրոշմանիշերը՝ հաւաքիչներուն, համաձայն իւրաքանչիւր խումբի անդամավճարներու երկամսեայ քանակին, ստանալով համապատասխան ստացագիրը հաւաքիչէն։

Ցօդ. ---- ա) Հաւաքիչը պարտաւոր է ամսէ ամիս ներկայանալ եւ գանձել իւրաքանչիւր ընկերոջ ամսավճարը՝ փոխարէն անոր տետրակին մէջ փակցնելով վճարուած գումարին քանակութեամբ դրոշմանիշ, որուն վրայ կը ստորագրէ ինքը՝ հաւաքիչը. բ) Երբ վճարող ընկերը չստանայ իր վճարած գումարին դէմ պահանջուած դրոշմանիշը՝ պատասխանատուն ինքն է։

Ցօդ. ---- Հաւաքիչը իր կարգին կ'ունենայ իր խումբի հաշուական տետրակը՝ ուր մանրամասնօրէն կ'արձանագրէ ընկերներէն ստացած գումարները դիւրութիւն տալով կոմիտէի հաշուական եւ ցենզի քննիչներուն։

Մանօթ.- Թէ՛ կոմիտէները եւ թէ հաւաքիչները բացարձակապէս պատասխանատու են իրենց յանձնուած դրոշմանիշերուն։

Վերջացնելով ներքին կանոնագրի քննութիւնը, ժողովը կը յանձնարարէ յառաջիկայ Կեդր. կոմիտէին՝ յօդուածներու դասաւորման պահուն բոլոր մարմիններու հաշուական պարտաւորութիւնները ալ ամփոփել առանձին գլուխի մը տակ՝ լաւ պատկերացուելու համար։

Նիստը փակուեցաւ որոշեալ ժամէն առաջ՝ ընթացք տրուելու համար արձանագրութեան վերաբերեալ աշխատութեանց։

ՆԻՍՏ Ե.
21 Ապրիլ Դշ.

Ներկայ 4 պատգամաւոր ընկերները, Կեդր. կոմիտէն՝ իր վճռական ձայնով, խորհրդակցական ձայնով հրաւիրուած ընկերներէն մէկը, ինչպէս նաեւ Կեդր. կոմիտէի մնացած անդամներէն մէկ ընկեր։

ՆԻՍՏ Զ.
Ապրիլ 21 Դշ.

Ներկայ 4 պատգամաւորները, Կեդր. կոմիտէն՝ իր վճռական ձայնով, խորհրդակցական ձայնով հրաւիրուած ընկերներէն 1, նոյնպէս 2 Կեդր. կոմիտէի մնացած ընկերներէն։

Անվճար մնացած անդամավճարները.— Ժողովը կեդր. կոմիտէի եւ պատգամաւոր ընկերներու տեղեկաբերութիւններէն ծանօթանալով որ շրջանի կազմակերպութեանց մէջ կան բաւական թիւով ընկերներ՝ որոնք իրենց անդամավճարները չեն վճարած՝ չարունակելով հանդերձ մնալ շարքերուն մէջ, միւս կողմէ մարմիններէն ոմանք ժողովի մէկ որոշման պէտքը կը զգացնեն այս մասին, կը յանձնարարէ.

Մինչեւ հաշուական-դրոշմանիշի դրութեան կիրարկման դրութիւը՝ տեղական ընկերական ընդհանուր ժողովները, ինչպէս նաեւ կոմիտէները ջանադիր ըլլան գանձելու մնացորդ անդամավճարները։ այն ընկերները՝ որոնց նիւթական անկարողութիւնը կը հաստատուի տեղական ընկերական ընդհ. ժողովներու մէջ ձայներու 2/3ի մեծամասնութեամբ՝ կը շարունակեն մնալ շարքերուն մէջ, յաջորդ ամսականները միայն վճարելու առաջադրութեամբ. այն ընկերները՝ որոնք նոյն ընդհանուր ժողովներուն կողմէ վճարելու կարող նկատուելով հանդերձ՝ չեն ուզեր վճարել, կը դադրեցուին կուսակցութեան անդամակցութենէն յայտարարելով այս պարագան տեղական ընկերներուն, իսկ Կեդր. կոմիտէի միջոցով նաեւ շրջանի ընկերներուն՝ ներքին շրջաբերականով։ Տեղական կոմիտէներուն վրայ պարտականութիւն կը ձգուի այդպիսիներու անունները հաղորդել Կեդր. կոմիտէին՝ երբ անոնք պալք. շրջանէն դուրս կը մեկնին։

Նոյնպէս այն ընկերները կամ հաւաքիչները, որոնց քով կուսակցական դրամներ մնացած են, տեղական կոմիտէներու կողմէ կը հրաւիրուին վճարելու, հակառակ պարագային իբր զեղծարար կը տեղեկագրուի Կեդր. կոմիտէին, Շրջ. ժողովին ներկայացուելով օրինականը տնօրինելու համար։

Պատգամաւորական հին ծախքեր.— Շրջ. ժողովը դիտելով որ նախորդ տարիներէ տեղ տեղ մնացած պատգամաւորական ծախքերը ցարդ չեն վճարուած, կը յանձնարարէ.

Այն մարմինները, որոնք պատգամաւորական ծախքէ մնացած պարտքեր ունին կուսակցութեան սնտուկին, պարտաւոր են բացառիկ միջոցներով եւ կամ իրենց ծախսի սակէն խնայելով մաս առ մաս վճարել։

Նախկին պատապարտուածներու վերաբերմամբ.— Կեդր. կոմիտէն դիտել տալով որ նախորդ Շրջանական ժողովներէ ոմանց դատապարտութեան պայմանաժամը լրացած ըլլալով դիմումներ կ'ըլլան, այն մասին կարգադրութեան մը պէտքը կը զգացնէր. առ այս ժողովը կը յանձնարարէ.

ա) Շրջանական ժողովներու կողմէ այն չէզոքացուած նախկին ընկերները՝ որոնք իրենց պայմանաժամը լրացուցած եւ լաւ ընթացք ունեցած են՝ Կեդր. կոմիտէի ցուցմունքին համաձայն տեղական կոմիտէին կողմէ կը հրաւիրուին մտնել կրկին կուսակցութեան շարքերուն մէջ։

բ) Այն չէզոքացուածները՝ որոնք իրենց պայմանաժամի 2/3 մասը միայն լրացուցած եւ լաւ ընթացք մը ունեցած ըլլալով հանդերձ ցանկութիւն կը յայտնեն շարքերուն մէջ մտնելու եւ կը գրաւեն կեդր. կոմիտէի վըստահութիւնը, կը թողլատրուի վերստին ընդունիլ շարքերու մէջ՝ այդ մասին կեդր. կոմիտէի կողմէ ըլլալով հարկ եղած ցուցմունքը տեղական կոմիտէներուն։

Ընտրական յանձնարարութիւն.— Շրջանական ժողովը Ռումանիոյ կազմակերպութեան վերաբերմամբ ծանօթանալով շրջիկ ընկերներու եւ Քոնսթանցայի պատգամաւորին տեղեկաբերութիւններուն եւ դիտելով որ տեղ տեղ չաւուչներու անդամակցութիւնը մարմիններու մէջ գործերու կաղացման պատճառ դարձած է, կը յանձնարարէ նոյն շրջանի ընկերներուն՝ ընտրութեանց պահուն նկատի ունենալ այս պարագան։

Վառնայի մասին.— Շրջանական ժողովը դիտելով որ հակառակ նախորդ Շրջ. ժողովի որոշման եւ կեդր. կոմիտէի ձեռք առած միջոցներուն՝ Վառնայի կազմակերպութիւնը չարունակած է մնալ իր նախկին տխուր վիճակին մէջ, տեղի տալով նոյնիսկ նոր անախորժութիւններու, կը յանձնարարէ յառաջիկայ կեդր. կոմիտէին լուծել զայն եւ ստեղծել բոլորովին նոր կազմակերպութիւն։ Համապատասխան միջոցներու կիրառումը ժողովը կը ձգէ յառաջիկայ կեդր. կոմիտէին։

Ընտրութիւն հաշուեքննիչ յանձնախումբի.— Կեդր. կոմիտէի հաշիւները քննելու համար ժողովը նշանակեց ընկեր Արմէն եւ Խէչօ, պարտականութիւն յանձնելով մնացած 3 պատգամաւորներուն եւս իրենց կարգին քննել եւ աչքէ անցնել բոլոր տետրակներն ու հաշիւները, այսպէսով բոլոր պատգամաւոր ընկերներն հաւաքաբար քննած ըլլալու համար զանոնք։

Նիստը որոշեալ ժամանակէն առաջ վերջացաւ, ընթացք տալու համար արձանագրութեանց վերաբերեալ աշխատութիւններուն եւ հաշուեքննութեան։

ՆԻՍՏ Է.
Ապրիլ 22 Եշ.

Ռուսչուքի պատգամաւոր ընկերը եւս հասած ըլլալով՝ Շրջ. ժողովը մտաւ իր օրինական կազմին մէջ եւ ունեցաւ իր լիագումար նիստը։ Ժողովին ներկայ էին 5 պատգամաւոր ընկերներ, Կեդր. կոմիտէն իր վճռական ձայնով, ինչպէս նաեւ խորհրդակցական ձայնով հրա-

ւիրուած ընկերներէն 1 եւ կեդր. կոմիտէի մնացած անդամներէն 2։

Համաձայն Ա. նիստի որոշման, ցարդ տեղի ունեցած նախապատրաստական աշխատութեանց արձանագրութիւնները կարդացուեցան եւ հարկ դատուած ուղղումները մտցուելէ յետոյ միաձայն հաւանութեամբ որոշուեցաւ անցնիլ զանոնք ժողովի արձանագրութեան տետրակին մէջ, վաւերացնելով անոնց օրինաւորութիւնը։

<u>Պուլկարիոյ ընկերվարական կուսակցութեանց հետ յարաբերութեան խնդիրը</u>.— Հարցը արդէն պատգամաւոր ընկերներու մէջ կարծիքներու փոխանակութեան տեղի տուած [ըլլալով] ոչ պաշտօնական հողի վրայ, կրկին լայն վիճաբանութեան առարկայ եղաւ ժողովին մէջ, որուն իբրեւ հետեւանք ժողովը քուէարկեց հետեւեալ բանաձեւը.

Համաձայն այն առաջարկին որով կ'ուզուէր ճչդուած տեսնել Պուլկարիոյ մարմիններու եւ ընկերներու դիրքն ու յարաբերութեան սահմանները տեղական սոցիալ-դեմոկրատ կուսակցութիւններու հետ՝ բանուորընկերներու չահերու պաշտպանութեան տեսակէտէն, Շրջանական ժողովը քննութեան առաւ խնդիրը իր յարակից պարագաներով եւ նկատելով որ՝

ա) Հ. Բ. Դաշնակցութեան Ընդհ. ժողովը ոչ միայն առաջարկուած յարաբերութեան սահմաններն ու եղանակը չէ ճչդած, այլեւ այդ ուղղութեամբ արտօնութիւն մըն ալ չէ յանձնարարած մարմիններուն՝ որպէսզի կարելի ըլլար խնդիրին մօտենալ ըստ էութեան. բ) Միւս կողմէ այդ հարցը Շրջ. ժողովին յղուած է առանց կրցելու անոր՝ գործնական ուեւէ փորձի նպաստաւոր կամ աննպաստ արդիւնքը, այլ՝ դիտուած է միայն երեւոյթներու թելադրութեամբը.

Շրջ. ժողովը կը յանձնարարէ յառաջիկայ կեդր. կոմիտէին խնդիրը իր բոլոր կողմերովը ներկայացնել Դաշնակցութեան ձեռնհաս ժողովներու ուշադրութեան եւ անոնց ցուցմունքներուն վրայ հիմնուելով միայն հրահանգել մարմիններուն հարկ եղածը։

<u>Տեղեկաբերութիւն Ընդհ. ժողովի պատգամաւորին</u>.— Ընդհ. ժողովի Պալքանի պատգամաւոր ընկեր Ժիրայր՝ ժողովի զբաղումներու եւ անոր քննութեան առարկայ եղող հարցերու մանրամասն տեղեկաբերութիւնն ըրաւ, ծանօթացնելով նաեւ պատգամաւոր ընկերները ժողովի այդ աշխատութեանց ընթացքին՝ նիստ առ նիստ։ Այս առթիւ պատգամաւոր ընկերներու կողմէ հարցումներ ուղղուեցան՝ որոնց տրուեցաւ բացատրիչ պատասխաններ։

<u>Կեդր. Կոմիտէի արկղի պատրաստի գումարը</u>.— Կեդր. Կոմիտէն՝ հաշուեքննութեամբ ստուգուած իր արկղի պատրաստ դրամը՝ 3372,20 իր գանձապետին միջոցով ներկայացուց ժողովին՝ վերջացած նկատելով իր պատասխանատուութիւնը։ Մինչեւ նոր կեդր. կազմի ընտրութիւնը այդ գումարը յանձնուեցաւ նախագահ ընկերոջ՝ ի պահ։

Ժողովը վերջացաւ որոշեալ ժամուն։

ՆԻՍՏ Ը.
Ապրիլ 22 Եշ.

Ներկայ 5 պատգամաւոր ընկերներն ամբողջ, կեդր. կոմիտէն՝ իր 1 ձայնով, խորհրդակցական ձայնով հրաւիրուած ընկերներէն 1, ինչպէս նաեւ կեդր. կոմիտէի մնացած չորս ընկերները։

<u>Ընթերցում կեդր. կոմիտէի տեղեկագրին</u>.— կեդր. կոմիտէի տեղեկաբերութեան ընթերցումը յետաձգուած ըլլալով՝ ժողովի լիագումար նիստերէն մէկուն՝ այս նիստով որոշուեցաւ լսել զայն։ Տեղեկագիրը կը խօսէր կեդր. կոմիտէի ընտրութեան պարագաներուն, շրջանի կազմակերպութեան ընդհ. վիճակին, մարմիններուն յարաբերական եղանակին վրայ, քանի մը հակիրճ տողերով կը ծանօթացնէր նաեւ իր կատարած աշխատութիւնները, կը ներկայացնէր շրջանի հասոյթներու պատկերը, ինչպէս նաեւ յառաջիկայ կեդր. կոմիտէի ընտրութեան հետ կապուած ինչ-ինչ դժուարութիւններ։ կեդր. կոմիտէի տեղեկագիրը արդէն առանձին գոյութիւն ունենալուն՝ աւելորդ նկատուեցաւ անոր ամփոփումը մտցնել արձանագրութեան մէջ, քանի որ պիտի գետեղուի արդէն ժողովի արձանագրութեանց ամփոփումին մէջ ցրուելու համար մարմիններուն եւ քանի որ կայ անոր ամբողջութիւնը գրաւոր՝ ներկայ տետրակին մէջ։

<u>Տեղեկաբերութիւն կեդր. կոմիտէի հաշուեքննիչին</u>.— Հաշուեքննիչը գոհութեամբ յայտարարեց թէ՝ կեդր. կոմիտէի հաշիւները գտած է շատ կանոնաւոր ու խնամուած, ունի բոլոր գումարներուն՝ շատ անգամ ամենափոքր գումարներուն համար տոքիւմաններ։ կեդր. կոմիտէի ծախսը կը մնայ 20% սակին մէջ. նախորդ շրջանէն գանձը գտնուած է պատրաստ՝ 7089,35, մարմիններէն ստացած է 8977,80, «Ռազմիկ»ի բաժնեգիններու եւ կարասիներու հաշուին՝ 1899,65, նախորդ շրջանէն փոխանցուած գանձելիներէ՝ 199,05։ Իր ելքին մէջ ունի՝ բացի 20%ի սակով շրջանի վրայ ըրած ծախսէն եւ Ընդհ. ժողովի ծախսէն՝ բանտարկեալներու ուղարկուած 300 ֆր., պատկերներու իբրեւ փոխարժէք փոխադրուած «Դրօշակ»ի խմբագրութեան 292, Արեւմտ. Բիւրոյին փոխադրուած եւ կամ անոր հաշուոյն վճարուած 10,071,60, Պատասխանատուի հաշուին՝ 1216,25. զինական 403,45 եւն., որոնց աւելի մանրամասն մէկ հաշուեկշիռը կը դրուի մարմիններու առջեւ կեդր. կոմիտէի կողմէ պատրաստուելիք ժողովիատենագրութեան հետ։

<u>Պուլքրէչի գանձումներն ու գոյքերը</u>.— Նախորդ Շրջ. ժողովի կողմէ Ռուսչուկի մարմնին յանձնուած ըլլալով գանձումը Պուլքրէչի մէջ Առաքել Գրիգորեանի վրայ գտնուած գումարներուն՝ նոյն քաղաքի պատգամաւորը յայտնեց թէ այդ մասին աշխատանք գործ դրուած եւ մաս առ մաս գանձելու համար պոնոներ առնուած են, որոնց առաջինին օրը հասած ըլլալով յանձնուած է պանքային, սակայն մինչեւ իր մեկնումը արդիւնքը չէր յայտնուած։

Շրջ. ժողովը կը յանձնարարէ կրկին Ռուսչուկի մարմնին՝ 1) հետապնդել խնդիրը եւ ապահովել գանձումը կազմակերպական դրամներուն, 2) «Նէվրուզ» ընթերցարանի գրքերը փոխադրել Ռուսչուկ՝ կեդր. կոմիտէի կողմէ ուղարկուելու համար Տարօն եւ կամ Երկրի ոեւէ կարօտ վայր։

<u>«Ազատամարտ»ի օժանդակութեան հարց</u>.— Համաձայն Ընդհ. ժողովի ցուցմունքներուն՝ Արեւմտ. Բիւրոն (Թ. Հ.) «Ազատամարտ»ի օժանդակութեան կամ ժամանակի մը համար անոր պիւտճէի ապահովման խնդիրը կը յանձնէր կեդր. կոմիտէներու հոգածու նկատառութեան, ընելով այս առթիւ դրամական բաշխումներ, որոնց հայթայթումը կը յանձնարարէր։ Պալք. շրջանին բաժին ձգուած էր այդ բաշխման գումարէն 2000 ֆր.։ Շրջ. ժողովը ծանօթանալով հանդերձ այս մասին կեդր. կոմիտէի կողմէ Բիւրոյին ուղղուած նամակներու կամ ներկայացուած առաջարկներուն հետ, եկաւ այն եզրակացութեան որ — հակառակ իր ջերմ ցանկութեան որ այդ գործին մէջ Պալք. շրջանի մասնակցութիւնն ալ գոյութիւն ունենայ — տիրող ներկայ տնտեսական եւ կազմակերպական պայմաններու մէջ անկարելի պիտի ըլլայ առաջարկուած գումարէն նոյնիսկ աւելի նուազ գումարի մը հայթայթումը՝ ըլլայ վիճակահանութեամբ, ըլլայ նման միջոցներով, ուստի կը յանձնարարէ կեդր. կոմիտէին՝ իր ծախսի սակէն խնայողութիւններ ընել եւ տարեկան որոշ գումար մը տրամադրել «Ազատամարտ»ին, ինչպէս այդ կ'ըլլար «Ռազմիկին». այդ օժանդակութեան գումարին մէջ պիտի մտցուի նաեւ այն մարմիններու ծախսի սակը, որոնք պէտք չեն զգացած ծախսելու նոյն տարուայ ընթացքին, որով ժողովը կը յուսայ տարեկան 4-500 ֆրանք ապահոված ըլլալ։

<u>Կարհրդակցութիւններ կեդր. կոմիտէի յառաջիկայ կազմի մասին</u>.— Ժողովը լսեց այս մասին կեդր. կոմիտէն, ինչպէս նաեւ թեկնածուներ ներկայացնող վայրերու — Փիլիպէի եւ Ռուսչուկի — պատգամաւոր ընկերներու կարծիքները եւ ունեցաւ խորհրդակցութիւններ այս մասին։

ՆԻՍՏ Թ.
Ապրիլ 23 Ուրբաթ

Ներկայ՝ 5 պատգամաւոր ընկերները. կեդր. կոմիտէն՝ 1 վճռական ձայնով. խորհրդակցական ձայնի իրաւունքով հրաւիրուած 2 ընկերները եւ կեդր. կոմիտէի մնացեալ ամբողջ ընկերները։

<u>Պանդուխտ եւ անօգնական ընկերներու երկիր վերադարձը</u>.— Ժողովը լայնօրէն արտայայտուելով այս հարցի շուրջը՝ եկաւ հետեւեալ եզրակացութեան.

Նկատելով որ Արտասահմանի հայ անօգնական գաղթականները երկիր վերադարձնելու համար — կոչ, հրաւէր եւ նման միջոցներ չեն զօրեր, ըստ որում խնդիրը սերտօրէն կապուած է երկրի եւ գաղթականներու տնտեսական կեանքին հետ,— Դաշնակցութեան ձեռնհաս մարմիններու ուշադրութեան կը յանձնուի.

ա) Երկրի տնտեսական կեանքը զարգացնելու սպառող երկաթուղիներու չինութեանց եւ հողային խընդիրներու լուծման համար ամէն հետապնդութիւն չխրնայել եւ Օսմ. փարլամենթի հայ պատգամաւորութեան, ինչպէս նաեւ ազգային երեսփ. ժողովի միջոցով կրկնել արդէն իսկ այդ ուղղութեամբ եղած դիմումները՝ աւելի ազդու կերպով։

բ) Հայկական նահանգներու մէջ կազմել խառն միթինկներ՝ նոյն այդ պահանջներու հիման վրայ.

գ) Միջոցներ ձեռք առնել պանդուխտ եւ անօգնական գաւառացի հայերու վերադարձի համար անհրաժեշտ եղող նիւթական օժանդակութիւնը ուղղակի կառավարութեան կողմէ հայթայթելու համար, քանի որ գաղթական եւ պանդուխտ հայութեան բացարձակ մեծամասնութիւնը զրկն է նախկին ունեցուածքին։

<u>Վանի գէնքերու եւ յարակից խնդիրները</u>.— Շրջ. ժողովը լսելով Վանի ծանօթ խնդիրներու մասին Ընդհ. Ժողովի իր պատգամաւորին տեղեկութիւնները, ինչպէս նաեւ ի պատասխան կեդր. կոմիտէի դիմումներուն Արեւմտեան Բիւրոյէն (Թ. Հ.) ստացուած նամակի պարունակութիւնը, ցաւով կը դիտէ ա՛յնքան կարեւորութիւն ունեցող խնդիրին լուծման յետաձգումը՝ V Ընդհ. ժողովէն ալ յետոյ, երբ կազմակերպական չարքերը անհամբեր էին լսելու անոր հեղինակաւոր կարծիքը. ու կրկնելով նախորդ Շրջ. ժողովի բողոքը, կը պահանջէ խնդրոյն չուտափոյթ լուծումը։

<u>Երուանդ Ալաճաճեանի խնդիրը</u>.— Շրջ. ժողովը ծանօթանալով կեդր. կոմիտէի դիմումներուն՝ գանձելու համար պ. Եր. Ալաճաճեանի վրայ գտնուած 1557,50 ֆր.ի կազմակերպական դրամը, ինչպէս նաեւ Արեւմտ. Բիւրոյի այն նամակին՝ որով կ'իմացնէր պ. Երուանդի պատասխանը յայտնող թէ՝ «առայժմ հնարաւորութիւն չունի վճարելու եւ կը խոստանայ ապագային». ծանօթանալով նաեւ ընկեր Ռոստոմի մէկ նամակին հետ՝

ուղղուած կեդր. կոմիտէի ընկերներուն՝ ուր Ֆիլիպէի հայ մասնաւոր վարժարանի պարագան ուշադրութեան կը յանձնուէր իբրեւ ուղղակի չարժառիթ դրամական այդ խնդիրին եւ իբրեւ մեղմացուցիչ պարագայ երուանդի յանցապարտութեան, ժողովը արտայայտուեցաւ լայնօրէն՝ անդրադառնալով նախորդ որոշումներուն եւս եւ երկար վիճաբանութիւններէ յետոյ որոշեց.

Մնալով Ք՝ Ը՝ Շրջ. ժողովներու որոշումներու վրայ եւ աւելցնելով որ — ա) Եր. Ալաճաճեան ընդունելով հանդերձ իր պարտքն ու պատասխանատուութիւնը՝ երեք տարուայ ընթացքին ոչ իսկ ամենաչնչին վճարում մը ըրած է՝ յարգելով իր մասին Շրջ. ժողովներու կողմէ տրուած որոշումը. բ) մինչեւ իսկ չէ ուզած անճնապէս պատասխանել Ֆիլիպէի կոմիտէի հրաւէրին՝ լսելու համար Ք՝ Շրջ. ժողովի որոշումը իր մասին, օրինազանցութիւն մը՝ որուն համար Ը՝ Շրջ. ժողովը հարկադրուած է կրկնել Երուանդի կազմակերպութենէն չէզոքացումի պայմանաժամը:

Կը յանձնարարէ յառաջիկայ կեդր. կոմիտէին —

ա) Գործադրել նախորդ Շրջ. ժողովներու որոշումը եւ Երուանդ Ալաճաճեանը դաշնակցական մարմիններուն ուղղուած չրջաբերականով արտաքսուած յայտարարել՝ եթէ մինչեւ յիշեալի չէզոքացման պայմանաժամի լրանալը — 1911 Ապրիլ — չվերադարձնէ պալք. կազմակերպութեան պահանջը եղող գումարը:

բ) Մինչեւ այդ պայմանաժամի լրանալը ոեւէ գումար չյանձնուելու պարագային՝ խնդիրը յանձնել Ռայոնական ժողովին, միանգամ ընդմիշտ Ժ՝ Շրջնական ժողովին առջեւ հանելու համար զայն՝ չորրորդ անգամ մըն ալ:

Ժողովը փակուեցաւ որոշեալ ժամուն:

արդիւնք է նաեւ փրոփականտի պակասին: Այս նկատումով ալ կը յանձնարարէ կեդր. կոմիտէին.

ա) Օգտուիլ ներկայացած ամէն պատեհութենէ, ինչպէս նաեւ դիմումներ ընել համապատասխան մարմիններուն՝ չեչտուած պէտքին դարմանը ձեռք բերելու եւ ընկերներու այցելութիւնն ապահովել չրջանի մարմիններուն մօտ:

բ) Ցառաջիկայ վագանսի օրերուն ընկեր Արմէնը ուղարկել Ռումանիոյ մարմիններուն մօտ՝ փրոփականտի գործով. իսկ Պուլկարիոյ մարմիններուն եւ գաղութի փրոփականտին համար այժմէն դիմել Արեւմտ. Բիւրոյին (Պոլիս եւ Ժընեւ) ուսանող ընկերոջ մը ներկայութեան պէտքն զգացնելով, ինչպէս կը յանձնարարէ վերջին Ը՝ Ընդհ. Ժողովը:

Արտագաղթին դէմ.— Շրջ. ժողովը կը յանձնարարէ Ռումանիոյ եւ Պուլկարիոյ ընկերներուն՝ կուսակցութեան մամուլին միջոցով յաճախ ներկայացնել նոյն չրջաններու մէջ տիրող տնտեսական աննպաստ պայմանները եւ կարելի եղած սահմանին մէջ ետ մղել գաղթականութեան հոսանքը, քանի որ եկող բոլոր գաղթական-պանդուխտներն ալ կը մնան անօգնական եւ թշուառ՝ իրենց հետ ծանրացնելով առանց անոր ալ արդէն աննախանձելի վիճակը չրջանի ընկերներուն:

Ընտրութիւն կեդր. կոմիտէի.— Վերջին անգամ խորհրդակցութիւն տեղի ունեցաւ Ռուսչուգի եւ Ֆիլիպէի թեկնածութիւններու մասին: Պատգամաւորները ձգուեցան ազատ՝ մասնակի խորհրդակցութիւններու համար: Ֆիլիպէի ընկերները առանց հրաժարող կեդր. կոմիտէի ընկերներու մասնակցութեան՝ չուզեցին ներկայացնել իրենց թեկնածութիւնը, որով ժողովը կանգ առաւ ուղղակի Ռուսչուգի թեկնածուներուն վրայ եւ անոնց իւրաքանչիւրին կարողութեան եւ այլ յատկութիւններու մասին քաղեց ծանօթութիւններ Ռուսչուգի պատգամաւորէն, որ ժողովին առջեւ տուաւ բարոյական յանձնառութեան ամէն խոստում՝ կազմի յարատեւութեան եւ ներդաշնակութեան, ինչպէս նաեւ աշխատութիւններու տեսակէտէն ստանձնելով պատասխանատուութիւն իր բացակայ ընկերներուն ի դիմաց:

Այս հաստատումներուն վրայ, ձեռնարկուեցաւ գաղտնի քուէարկութեան, որ տուաւ հետեւեալ արդիւնքը — ընկերներ՝ Միսաք Թոփչեան՝ 5 քուէ, Գառնիկ Մկրտիչեան՝ 6, Մարտիկ Պասմաճեան՝ 6, Գէորգ Քէստանեան՝ 6, Հայկ-Աչոտ՝ 6, Օր. Ֆիլօմէն՝ 1, որով գրեթէ միաձայնութեամբ յառաջիկայ կեդր. կոմիտէի համար պարտականութեան կանչուեցան վերոյիշեալ 5 ընկերները:

Ժողովը չնորհաւորելով ընտրուածները՝ վերջացուց իր նիստը, միջոց տալով արձանագրութեան վերաբերեալ աշխատութեանց:

Փորթի պատգամաւոր ընկեր Արմէն հարկադրուած ըլլալով մեկնիլ, հետեւեալ նամակը յանձնեց դիւանին.

«Հ. Յ. Դաշնակցութեան
Պալք. Թ՝ Շրջանային ժողովին
«Ինձմէ անկախ պատճառներով ստիպուած եմ այս երեկոյեան 8½ի թռչնով պաշտօնիս մեկնիլ: Ժողովի ատենագրութիւններու սեւագրութիւնն արդէն կարդացուեցաւ եւ վերջնական սրբագրութիւնները կատարուեցան մեր ամէնուս համամտութեամբ: Կը խնդրէի ուրեմն թոյլատու գտնուիլ իմ մեկնումիս – 910-Ապրիլ 29 Ֆիլիպէ – Բորթի պատգամաւոր ԱՐՄԷՆ»:

Ժողովը համամտութիւն յայտնելով ընկերոջ առաջարկին՝ կեդր. կոմիտէին կը յանձնարարէ յառաջիկային ստորագրել տալ արձանագրութեան տետրակը՝ երբ պատեհութիւն ունենայ Ռուսչուգ այցելելու:

Նիստը փակուեցաւ որոշեալ ժամուն:

ՆԻՍՏ ԺԱ.
Ապրիլ 24 Շբ.

Ներկայ 4 պատգամաւորներ եւ կեդր. կոմիտէն՝ իր վճռական ձայնով:

Տեղեկաբերութիւն չրջանի մարմիններու հաչիւնբուն.— Համաձայն ներքին կանոնագրի տրամադրութեանց, կեդր. կոմիտէն քննած ըլլալով չրջանի մարմիններու հաչիւները, հետեւեալ տեղեկաբերութիւնն ըրաւ.

Ֆիլիպէ.— Ընդհ. մուտք՝ 1709,35. կեդր. կոմիտէին յանձնած է՝ 1314,30, տեղական պէտքերուն ծախսած 15%. նախորդ տարուայ պատգամաւորութեան ծախսէն մնացած 57 ֆր.ի գումարը կը մնայ չգանձուած. հաւաքիչներու վրայ կը մնայ՝ 34,50. սնտուկը պատրաստ՝ 50 ֆր.:

Ալիվէն.— Նախորդ տարիէն պատրաստ՝ 541,05, մուտքի գումար այս տարուան՝ 441,50, կեդր. կոմիտէին ղրկուած 907,70, ծախսած է իր տեղական պէտքերուն՝ % 8,50:

Պուլկաց.— Մուտք 1440,50 (1000 անցեալ տարուան հաչիւ). ղրկուած կեդր. կոմիտէին՝ 1340,70, տեղական ծախք՝ 7%:

Վառնա.— Ընդհ. մուտք 636,20, կ. կոմիտէին փոխադրած՝ 516,60, ծախք՝ 7%, զանազաններու վրայ գտնուած գումար՝ 56. նախորդ 1908 չրջանի պատգամաւորական ծախքը կը մնայ չգանձուած՝ 377½:

Ռուսչուգ.— Մուտք 723. կեդր. կոմիտէին՝ 520,65. ծախքի սակ 14%. սնտուկը պատրաստ 100,30. 1908ի պատգամաւորութեան ծախքը կը մնայ չգանձուած:

Քոնսթանցա.— Նախորդ տարիէն պատրաստ՝ 122,15, մուտք՝ 795,30, կ. կոմիտէին ղրկուած 845, ծախսի սակ՝ 3,50. սնտուկը պատրաստ 45,70:

Պրայլա.— Մնտուկը պատրաստ 430, այս տարուան մուտք 3098,25, կ.կ.ին փոխադրուած՝ 2206. անօգնական ընկերներու փոխատուութիւն սրճարանի դրամէն երաչխաւորութեան տակ՝ 525. սնտուկը պատրաստ 797: Ծախքի սակ՝ 4%:

Կալացց.— Պատրաստ 764,45, մուտք՝ 886, 30, կեդր. կոմիտէին՝ փոխադրուած՝ 800, ծախսի սակ՝ %11, սընտուկը 387,15, զանազաններու վրայ՝ 349,40:

Սուլինա.— Պատրաստ 48, մուտք 645,30, կեդր. կոմիտէին՝ 400, զանազաններէ գանձելի 55, ծախսի սակ՝ 13%, պատրաստ սնտուկը՝ 148,80:

Դիտողութիւններ.— 1) Կալացի եւ Սուլինայի հաչետետրները ստացուած չըլլալով՝ կեդր. կոմիտէն հիմնուեցաւ Ժիրայրի պատրաստած հաչուեկչիռներուն վրայ, որոնք սակայն վերջին 4-5 ամսուան մուտքերը եւ ծախքերը չեն կրեր:

2) Ռումանիոյ մարմինները սկիզբէն ի վեր չատ անչնչան գումար մը ծախսելով իրենց տեղական պէտքերուն վրայ՝ պատգամաւորական ծախքերէ մնացած գումարները ծախսի սակին մէջ հաչուելով՝ փակուած են հաչիւները:

3) Բոլոր հաչիւներն ալ կանոնաւոր են եւ յստակ, առանց ոեւէ աչքառու թերութեան:

4) Զանազաններու վրայ գտնուած գումարները հետզհետէ չատնալու հակամիտութիւն ցոյց տալուն՝ ժողովին ուչադրութիւնը կը հրաւիրուի:

5) Պուլկարիոյ կարեւոր քաղաքներու մարմինները սահմանափակուած են մի միայն իրենց ընկերական անդամավճարներու նեղ չրջանակին մէջ, առանց կողմնակի հասոյթներու հայթայթման եւս հետամտելու, ինչ որ անհրաժեչտ է, այնինչ Ռումանիոյ մարմինները այդ պէտքը ձգտած են լրացնել տարբեր ձեռնարկներով. չնայած այս տարբերութեան՝ ծախքերու քանակը խոտոր կը համեմատի:

Շրջ. ժողովը բաժնելով կեդր. կոմիտէի դիտողութիւնները՝ կը յանձնէ զանոնք մարմիններու նկատառութեան, մասնաւորապէս յանձնարարելով զանազաններու վրայ գտնուած գումարներուն խստիւ գանձումը օրէնքի եւ Շրջ. ժողովի կողմէ գծուած որոշումներու հիմունքով:

Ժողովը կարդալով եւ վաւերացնելով նախորդ մեկերկու նիստերն եւս՝ հարկ եղած ուղղումներն ընելէ յետոյ յանձնարարեց անոնց եւս ընդօրինակութիւնը:

ՆԻՍՏ ԺԲ.
Ապրիլ 24 Շբ.

Պատգամաւոր ընկերները, ինչպէս նաեւ նախկին կեդր. կոմիտէի վճռական ձայնը ներկայացնող ընկերը վերջին հաւաքում մը ունենալով՝ նիստերու արձանագրութիւնը ծայրէ ի ծայր կարդացին, որուն ի վաւերացում կը ստորագրեն.

ԺԻՐԱՑՐ (Նախ[կին] կեդր. կոմիտէի կողմէ)

Պատգամաւոր Փիլիպէի	Գ. ՔԻՒՐՔՃԵԱՆ
» Ռուսչուգի	ՄԻՍԱԷ ԹՈՓՃԵԱՆ
» Սլիվէնի	ՊՕՂՈՍ ՌՈՒԲԷՆԵԱՆ
» Պուրկազի	ԽԱՉԻԿ ԽԱՉԻԿԵԱՆ
» Քոնսթանցայի	

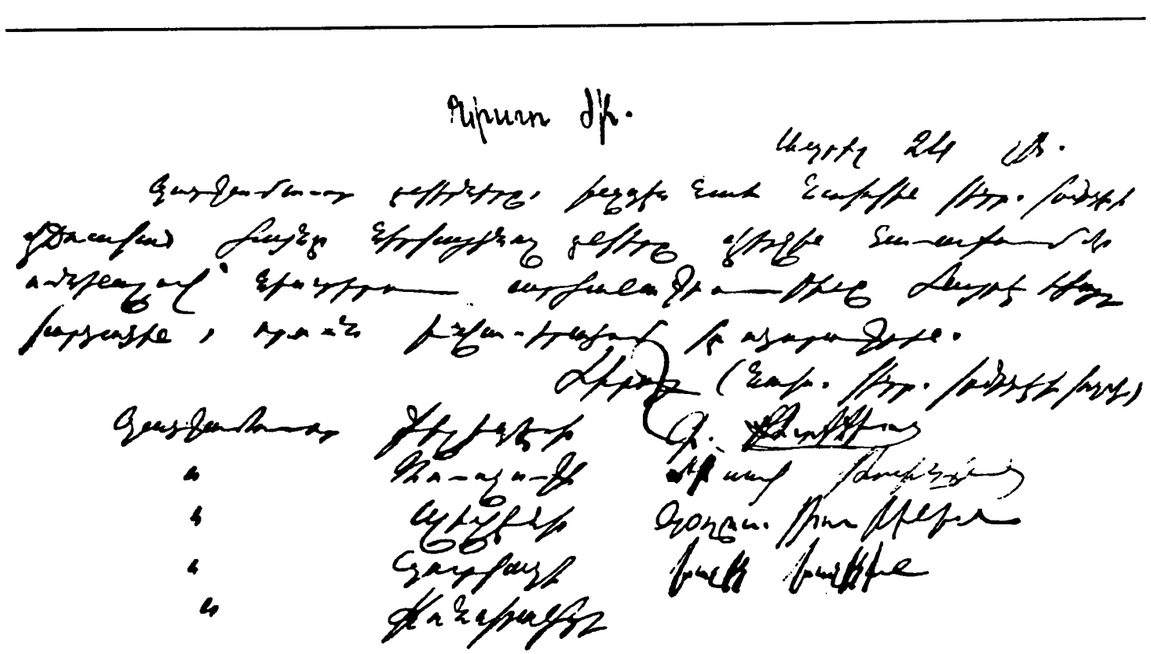

Փաստ. 1154-139

Բ.– ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ Հ.Յ.Դ. ՊԱԼՔԱՆԵԱՆ Կ. ԿՈՄԻՏԷԻ

1910-1911 ՏԱՐԵՇՐՋԱՆԻ

Հայ Յեղ. Դաշնակցութեան Պալքանեան 9^րդ Շրջանական ժողովի կողմէն 1910-1912 տարեշրջաններուն համար կ. կոմիտէի վայր ընդունուած էր Ռուսճուքը: Շրջանի միւս վայրերը թեկնածուներ չունենալնուն՝ եթէ Ռուսճուքն ալ չստանձնէր՝ բացէ ի բաց տեղի պիտի տրուէր, որ Պալքանի մէջ արդէն թուլացած մարմինները ամբողջովին կազմալուծուին եւ ընկերները ցրուին: Այս տխուր իրականութեան առջեւ էր որ հարկադրուեցանք ստանձնել կ. կոմիտէի պաշտօնը, հակառակ անոր, որ այդօրինակ գործ մը վարելու յարմարութիւններն ու դիւրութիւնները կը պակսէին մեզմէ:

Մեր ստանձնած գործը եւ շրջանի մարմիններուն պատկերը չէին այն՝ ինչ որ շրջանական ժողովը ցոյց կու տար: Երբ գործի գլուխ անցանք, տեսանք որ անւանապէս միայն ինը մարմիններ գոյութիւն ունէին. իսկ տէ ֆաքթօ առ առաւելն մէկ կամ երկու մարմիններ կային միայն, իսկ միւսները գրեթէ կազմալուծուած վիճակ մը կը ներկայացնէին: Այս պարագան պէտք է վերագրել մէկ քանի կարեւոր պատճառներու, որոնց մասին կ'արժէ տալ կարգ մը լուսաբանութիւններ:

Սահմանադրութեան վերյայտարարութեամբ ընդհանրապէս Ռումանիոյ եւ Պուլկարիոյ գաղութին, եւ մասնաւորապէս ընկերական շարքերուն մէջ առաջ եկած էր հակակուսակցական եւ հակակազմակերպական տրամադրութիւն մը, ու սառն անտարբերութիւն մը դէպի ազգային գործերը: Ամէնուն բերնին մէջ շրջան կ'ընէր այդ ատեն սա խօսքերը. «Հուրրիւէթ է. ազատութիւն է. ազգը ալ պէտք չունի կուսակցութիւններու»: Այսպէս ըսողները սակայն սահմանադրութեան վրայ կասկածանքով կը նայէին. նամանաւանդ Մարտ 31-ի եւ Ատանայի կոտորածէն յետոյ այդ կասկածանքը աւելի ուժեղացաւ: Փորձեցինք ընկերներու մէջ նախ այդ սխալ հասկացողութիւնը եւ մտայնութիւնը փոխել եւ այնուհետեւ սկսիլ բուն կուսակցական գործունէութեան: Այս մտօք մեզ ծանօթ բոլոր հասցէներուն դրկեցինք նամակներ՝ այդ սխալ ու վնասակար հասկացողութիւնը դատապարտող. զգացուցինք անոնց որ սահմանադրութեան վերյայտարարութեամբ հայ քաղաքական կուսակցութիւնները ունին կատարելիք մեծ աշխատանք, որ սահմանադրութիւնը դեռ ամուր հիմերու վրայ դրուած չէ, նոյնիսկ եթէ վտանգ ալ չմնայ սահմանադրութեան — իրերու բերմամբ կուսակցութիւնները պիտի ապրին: Թէպէտեւ ընկերներու մէջ առաջ եկած է այժմ չարժում մը դէպի կազմակերպում, բայց այժմու մեր շրջանի կազմակերպութիւնը չէ այն՝ ինչ որ եղած էր նախորդ տարիներու մէջ, եւ ուրիշ կերպ չէր կրնար ըլլալ, քանի որ ընկերներու մտաւոր մակարդակը շատ ցած է եւ անկարող են ըմբռնելու ներկայ փոխանցման շրջանի ելեւէջները, եւ ճանչնալ իրականութիւնը իր բոլոր երեսներով:

Յեղափոխութեան առաջին շրջանին յաջորդող այս երկրորդ շրջանը, ուր կ'ապրին այժմ Թուրքիոյ կուսակցութիւնները, մեր ընկերներու մտաւոր ու կուսակցական դաստիարակութեան այս ցած մակարդակով շատ ալ բնական էր, որ ոգեւորիչ ու փայլուն շրջան մը չունենայինք, նամանաւանդ գաղութներու հայկական անապատ այս կեանքով:

Եթէ աչքէ անցունենք անգամ մը Պալք. կ. կոմիտէին 1908-09-10-11 տարեշրջաններու եկամուտները, պիտի տեսնենք, որ աստիճանաբար նուազման է ենթարկուեր. նոյնպէս կոմիտէներու գործունէութիւնը սահմանափակուեր եւ ամենալաւ պարագային անդամավճարներու գանձումներով բաւականացուեր է: Ճիշդ է, թէ տեղական կեանք ստեղծելու համար ընդհ. ժողովները եւ շրջ. ժողովները իրենց որոշումներու մէջ դրած են, որ գաղութներու կազմակերպուած մարմինները տեղական աշխատաւորական կուսակցութիւններու հետ յարաբերութիւն եւ համագործակցական կապեր ստեղծեն անոնց հետ: Այս որոշումները որ տրուած են ինչպէս ըսինք տեղական ներքին կեանք ստեղծելու համար, անիրականալի գտած ենք դաշնակցական ուրոյն մարմիններու, ապագային մէջ տեղական աշխատաւորական կուսակցութիւններու մէջ չքանալու տեսակէտէն առաջին՝ եւ երկրորդ՝ մեր եւ անոնց հոգեկան բաւարարութիւն տուող չարժառիթները տարբեր մեկնակէտներ ունենալէն: Այս վերջերս մեր նախկին ընկերներէն մէկ քանիներ մտնելով տեղական ընկերվարական կուսակցութիւններու մէջ, բոլորովին կը հակասեն այժմ իրենց նախկին սկզբունքներուն եւ որ զարմանալին է Դաշնակցութիւնը իրենց տեսակէտէն գոյութեան իրաւունք չունի այլեւս. եւ շատ անգամ ալ անոնց վերաբերմունքը դէպի հայկական կեանքը ու Դաշնակցութիւնը՝ եղած են թշնամական: Ի բաց առեալ վերոյիշեալ պարագաներէն՝ կան եւ ուրիշ արգելիչ պատճառներ մեր եւ տեղական աշխատաւորական կուսակցութիւններու հետ համագործակցական կապեր ունենալու եւ մասնակցելու անոնց տնտեսական եւ քաղաքական կռուին: Մեր ընկերներուն 95% ըլլալով հայաստանցիներ եւ հեռաւոր օտարահպատակներ, տեղական աշխատաւորներու նման չեն կրնար օգտուիլ տիրող օրէնքներէն.

աւելին կայ. ո՛չ միայն այդ օրէնքները պիտի չհովանաւորեն հայ դրսեցի աշխատաւորը, այլ չատ անգամ ի վնաս անոր չահերուն պիտի արտայայտուին։

Ռումանիոյ մեր մարմինները բացարձակ անկարելիութեան մէջ են ոեւէ կերպով մերձենալու եւ յարաբերական կապ ունենալու տեղական աշխատաւորական կուսակցութիւններու հետ, քանի որ ռուման կառավարութիւնը կասկածի մը առիթ իսկ օտարահպատակի մը ընկերվարական ըլլալու հանգամանքին մէջ, կ՛աքսորէ իսկոյն երկրէն դուրս առանց այլեւայլի։

Երբ պալքանեան չրջանի կազմակերպութեան թուլացման պատճառներուն վրայ կը խօսինք, պէտք է յիշենք եւ մի քանի կարեւոր ներքին պատճառներ ալ. ատոնցմէ մին փրոփականտիստ ընկերներու մեր չրջանը այցելութեան գրեթէ բացարձակ դադրիլն է։ Եթէ նախընթաց տարիներու մէջ Պալքանը կուսակցական գործունէութեան տեսակէտով եղած էր փայլուն, ատոր պատճառներէն մին ալ պէտք է նկատել փրոփականտիստ ընկերներու յաճախակի մեր չրջանը այցելելէն եւ այն պարագան որ Պուլկարիան կը ներկայացնէր Երկրի հանդէպ իբր ճանապարհ ու ապաստան Ռուսաստանէն եւ Հայաստանէն փախստական հայերուն։ Կ. Կոմիտէն զգալով ժամանակին փրոփականտիստ ընկերներու ահագին դերը, դիմած էր Բիւրոյին եւ խնդրած՝ որ չրջիկ ընկեր մը հանէ դէպի մեր չրջանը։ Բիւրոն հաւանած էր մեր առաջարկին եւ տեղեկացուցած որ մօտ օրէն ընկեր Իսահակեան[3] ճամբայ կ՛ելլէ կուսակցական խօսքի տարածողի հանգամանքով. բայց չաբաթ մը յետոյ Բիւրոն կը յայտնէր, որ չիչեալ ընկերը պիտի չկրնար գալ անձնական ինչ ինչ պատճառներով։ Ուրիշ ալ կայ։ Այդ ալ կուսակցական դաստիարակութեան պակասն է։ Մեր ընկերներուն մեծագոյն մասը դեռ անգիտակ է այսօր թէ կուսակցութիւնը ի՛նչ բանի կը ձգտի, ո՞րն է անոր դաւանած վարդապետութիւնը։ Տասն եւ եօթը տարիներէ ի վեր մեր չրջանին մէջ գոյութիւն ունեցած է կազմակերպութիւն. բայց կարծես երբեք ալ՝ չանք չէ թափուած պատրաստելու ընկերները դաչնակցական չկոլայով։ Եթէ թափուած ալ են այդ ուղղութեամբ չանքեր, չեն եղած անոնք յարատեւ ու սիստեմաթիկ եւ լրացուցիչ։ Ահա այս պակասներուն համար է որ հակադաչնակցական պայքարներու ատեն, մեր ընկերներէն ոմանք սկսած են հակիլ աւելի չատ հակառակ կողմին վրայ։

Անցեալ տարուայ հայ պահպանողականներու կողմէն բացուած պայքարը կուսակցութեան դէմ այս երեւոյթը առաջ բերաւ։ Աղթամարի խնդիրը Իթթիհատի հետ համաձայնութիւնը, եւ այլն բոլոր փորձերը որ կազմակերպական պատասխանատու օրկանները կը կիրարկէին ժողովուրդի օգտին՝ ընդդիմադիր կողմերուն մոլորեցնող սուտերուն եւ զրպարտութիւններուն հետեւանքով յառաջ եկած էր մտայնութիւն մը՝ որ աւելի չուտ կը հակուէր հակառակորդ կողմին վրայ՝ քան մեր կողմին։

Ըստ մեզ 4ո Ընդհ. ժողովէն յետոյ կուսակցութիւնը պիտի չունենար թէ Պալքանի մէջ եւ թէ այլուր կուսակցական այն քրիզը — որ քիչ էր մնացած աղէտալի հետեւանքներ ունենար — եթէ նախօրօք չանք թափուած ըլլար կուսակցական չարքերը կրթելու կուսակցական դպրոցով։ Թերեւս առարկուի որ կազմակերպութիւնը ասկէ առաջ զբաղուած ըլլալով կենսական ու գործնական հարցերով, չէր կրնար տեսական այլ խնդիրներով զբաղելու։ Այս առարկութիւնը որքան ալ ճիշդ թուի երեւութապէս, սակայն եւ այնպէս ճիշդ չի կրնար ըլլալ։ Կազմակերպութիւնը կուսակցութեան դիսցիպլինայի եւ չարքերու բիւրեղացման տեսակէտէն անգամ պարտաւոր էր այդ ուղղութեամբ աշխատանք թափելու։ Պահ մը իսկ ենթադրենք որ երկրի մարմիններու եւ ընկերներու համար, տիրող պայմաններու հետեւանքով անկարելի էր ոեւէ կերպով այդ հարցին մօտենալու, սակայն կային անդին արտասահմանի մարմինները ու ընկերական չարքերը, որոնք բռնապետական տարիներուն մէջ կուսակցութեան ճակատագրին վրայ ունէին բաւական ազդեցութիւն ու կշիռ եւ որոնց համար չէր պակսեր ոչ միջոց եւ ոչ ալ ժամանակ եթէ Բիւրոն եւ կամ այլ ձեռնհաս մարմիններ հարկ եղածը գործադրութեան դնէին։

Գործիչ փրոփականտիստ ընկերներ, մեր չրջանը եկած, անցած-գացած են. բայց անոնք աւելի չատ խօսած ու ծանրացած են ընկերներու պարտականութիւններուն վրայ դէպի իրենց տառապեալ եղբայրները։ Կուսակցական դաստիարակութեան հոգը պէտք էր վերցուցած ըլլային Բիւրոները եւ ուսանողական դաչնակցական միութիւնները եւ մէկ ալ կուսակցական մամուլը որոնք ամէն կերպ ունէին տրամադրելի միջոցներ եւ յարմարութիւններ։

Ճիշդ է նոյնպէս, թէ՝ Կ. Կոմիտէները արտօնուած են Ընդհ. ժողովներէն՝ վարելու անկախ կերպով կուսակցութեան ծրագրին սահմաններուն մէջ տեղական ներքին գործերը եւ հետեւաբար կուսակցական դաստիարակութիւնն ալ կրնային այդ կերպով առաջ տանիլ։ Արտասահմանի կազմակերպութիւններուն համար, իրենց օժանդակի հանգամանքը եւ Ընդհ. ժողովներու կողմէն իրենց համար բացուած վտիտ սակերովը հիմնովին անկարելի էր վերեւ յիշուած հարցին մօտենալու, քանի որ այդ սակը չատ անգամ տեղական ամենահամեստ ծախսերն անգամ չէր կրնար լրացնել։

Երբ մենք այնքան կարեւորութիւն կու տանք ժողովուրդներու կեանքին մէջ կրթութեան ու դաստիարակութեան դերին, եւ զանոնք կը նկատենք յառաջդիմութեան եւ լուսաւորութեան ամէնէն կարեւոր գործօններէն մին, ապա եւ ուրեմն կուսակցական դաստիարակութիւնն ալ նոյնքան կարեւոր է կուսակցութեան յառաջդիմութեան համար։

3.- Չշփոթել ծանօթ բանաստեղծին հետ. այս մէկը Իսահակեան Արշակն է, յետագային ծանօթ Ա. Ջամալեան ծածկանունով։

Ընկերները պէտք է դաստիարակել գէթ այսուհետեւ կուսակցական դաստիարակութեամբ սիստեմաթիկ ույարատեւ ջանքերով, եթէ կ՛ուզուի ունենալ կուռ եւ ամուր կուսակցութիւն մը որ պատրաստ ըլլայ դիմագրաւելու ներքին ու արտաքին ամէն տեսակ պատահարներ. առանց ասոր մեր ճիգը դէպի վերածնունդը չի կրնար յաջողիլ եւ մեր կուսակցութիւնը կը մնայ իրեն տեղը՝ ուր որ է։

Մեր չրջանի կազմակերպութեան թուլացման պատճառները երբ կը թուենք նկատի պէտք է առնել սա կէտերն ալ որ նոյնպէս կարեւոր են եւ կը կազմեն լրացուցիչ մասերը կուսակցական եւ ընկերական պատկերին։ Ատանայի կոտորածէն յետոյ, հայ ժողովուրդի բոլոր խաւերուն մէջ առաջ եկած էր յուսահատական վիճակ մը դէպի ներկան ու ապագան։ Այդ վիճակը նոյնպէս չէր կրնար չանդրադառնալ մեր ընկերական չարքերուն վրայ եւս, եւ չունենար իր հակազդեցութիւնները դէպի նոր ռեժիմը։ Հողերու այսքան աւեն բռնաբարուած մնալը եւ սիստեմաթիկ այն տեռորները որ երեք տարիներէ ի վեր կը գործուին քիւրտ պէկերու կողմէն հայ ժողովուրդին վրայ եւ ասոնց դէմ կառավարութեան բռնած կողմնակալութիւնը՝ զօրաւոր պատճառ մը կ՛ըլլան կարծես նոյն հակազդեցութեան չարունակութեանը։ Սահմանադրական Թուրքիոյ մասին, երբ դեռ բռնապետական օրերուն այնքան յոյսերով եւ ակնկալութիւններով տարուած էին մեր այստեղի ընկերական չարքերը, եւ կը կարծէին որ անիկա պիտի ամրօքէր բազմաչարչար հայ ժողովուրդին խոր վէրքերն ու ցաւերը եւ դառնար իսկական խնամակալը անոր, եւ ահա երեք տարի է որ այդ յոյսերը չարդարացան. բաց աստի չատ տեղեր ալ տեսնուեցաւ որ անիկա պատճառ եղաւ որ հայուն իրաւունքները ոտքի տակ երթան։ Կտրուած ըլլալով բուն կեանքէն մեր մարմինները ու ընկերները՝ գաղափարով միայն կապուած են այդ կեանքին, եւ որքան ուժեղ ըլլան Թուրքիոյ իրականութեան մէջ՝ կուսակցութեան գործունէութիւնը այնքան աւելի կենսունակ կը մնան իր հեռաւոր մասերը եւ օրկանները։ Փարլամենտի դաչնակցական պատգամաւորները եւ մամուլը հանրային բեմերու վրայ պէտք էր որ աւելի ուժեղ հնչեցնէին անիրաւուած հայ ժողովուրդին ձայնը։ Մեր ընկերներէն չատերը, երբ ոճիրներու լուրերը կ՛առնէին՝ հարց կու տային մեզի.— ի՛նչ կ՛ընէ կուսակցութիւնը...։ Թէ՛ ներքին եւ թէ արտաքին մեր թուած այս պատճառները եղան ահա որ մեր չրջանի ընկերները եւ մարմինները ենթարկուին թուլացման եւ սկեպտիկ տրամադրութիւններ սնուցուին ապագայի նմատմամբ ալ։

<u>Շաբքերու վերակազմակերպման փորձը</u>.— Շրջանական ժողովը Ռումանիոյ կազմալուծուած մարմինները կազմակերպելու եւ ընկերական վէճերն ու ընթացիկ խնդիրները կարգադրելու գործը յանձնած էր նոյն ժողովի Քոնսթանցայի պատգամաւոր ընկեր Ահարոն Ծուլնանեանի։ Այդ Շրջանական ժողովի փակումէն անմիջապէս յետոյ [ան] անցաւ նոյն չրջանը։ Այցելեց Քոնսթանցա, Կալաց, Պրայլա, Սուլինա. բայց յիչեալ ընկերը ոեւէ յաջողութիւն չունեցաւ եւ նոյնիսկ չատ տեղեր ալ դժգոհ մնացին ընկերոջ կարգադրութիւններէն։ Ռումանիոյ չրջանը պալքանեան ռայոնի ճակատագրին վրայ ունենալով մեծ կշիռ, իր նիւթական ու բարոյական անցեալին մէջ մատուցած գոհաբերութիւններովը, իր ներկայի անմխիթար վիճակը կ. կոմիտէին լուրջ մտահոգութիւններէն մին դարձաւ։ Անհատական եւ կազմակերպական ճանապարհներով չանացինք պահպանել ընկերական ու կուսակցական կապերը, պարզեցինք չրջաբերական նամակներով այն թիւր կարծիքները, որ սահմանադրութենէն ասդին ծնունդ են առած։ Կարճ ժամանակէ ետք սթափում մը սկսաւ առաջ գալ. ընկերներէն չատեր կը խոստանային կազմակերպուիլ կրկին եւ առաջուան թափով փարիլ գործին։ Ընկերներու այս խոստումները ո՛րքան ալ անկեղծ ըլլային, բայց եւ այնպէս նկատի ունենալով, որ իրենք իրենց անկարող պիտի ըլլան արդիւնաւէտ կարգադրութիւններ ընելու գործին չուրջ, նկատելով նաեւ որ կուսակցական բանաւոր խօսքին ազդեցութիւնը անհրաժեշտ է ընկերներու մէջ առաջ եկած սխալ ու թիւր հասկացողութիւնները լուսաբանելու՝ դիմեցինք Պոլիս ընկեր Ժիրայրին, որ մէկ ամիսի չափ այցելէ Ռումանիոյ չրջանը նոյն առաջադրութեամբ։ Ընկեր Ժիրայր[1] կազմակերպական եւ խմբագրական գործերով զբաղած ըլլալը իմացնելով ցաւ կը յայտնէր, որ մեր փափաքը պիտի չկրնար իրագործել. բայց կը յանձնարարէր մեզ՝ դիմել ընկեր Ֆարհատին[4] խոստանալով իր կողմէն ամէն ջանք թափել, յաջողցնելու համար յիչեալ ընկերոջ այցը Ռումանիոյ եւ Պուլկարիոյ չրջանը։

Ընկեր Ֆարհատ ընդունելով մեր առաջարկը՝ իսկոյն անցաւ Ռումանիա։ Ուրախ ենք ըսելու որ ընկեր Ֆարհատ կարճ ժամանակի մը մէջ փոխադրեց կեդրոնական արկղը ընկերներու եւ մարմիններու մօտ գտնուած կարեւոր գումար մը, եւ ըստ կարելւոյն կարգի դրաւ կուսակցական եւ ընկերական գործերը. քննեց կազմակերպական սրճաբաններու հաչիւները. լուծուած մարմիններու տեղ նոր մարմիններ ընտրել տուաւ, կարգադրեց ընկերներու մէջ ծագած վէճերը։ Պուքրէչի մէջ կովկասի բանտարկեալներուն համար մեր յանձնարարութեան համաձայն հանգանակութիւն մը բացաւ տեղական քանի մը ընկերներու մասնակցութեամբ։ Պուքրէչի մէջ ընկերը չկրցաւ կազմ առաջացնել ընկերներու այլասերման եւ անգիտակցութեան պատճառաւ. նոյնպէս չյաջողեցաւ գանձելու 1904էն ի վեր տեղւոյն մէջ

4.- Ֆարհատ. չշփոթել նոյն ծածկանունով ծանօթ Օհանջանեան Սարգիսի եւ Թիրեաքեան Հայկի հետ։ Այս մէկը Պալքանի Կ. Կոմիտէի անդամներէն Պասմաճեան Մարտիկն է։

ապրող երբեմնի ընկեր Առաքել Գրիգորեանի վրայ կազմակերպութեան ունեցած 460 ֆրանքի գումարը։ Մեր հրահանգին համաձայն փոխադրեց մեզ մօտ կազմակերպական գոյքերն ու իրերը, որոնք 4-5 տարիներէ ի վեր անխնամ կերպով ձգուած էին ասոր անոր մօտ. ընկեր Ֆարհատ կ'այցելէ նաեւ Շումլա եւ Վառնա. Շումլայի գոյքերն ու իրերը կը փոխադրէ նոյնպէս Վառնայի մարմնի մօտ, քանի որ Շումլայի մէջ եւս չէ մնացած ոչ կազմ եւ ոչ ալ ընկերներ։

Տարուան սկիզբէն տակաւին Վառնայի առաջամեայ մարմինը, որ ընտրուած էր նախորդ կ. կոմիտէէն՝ քանի որ տեղական ընկերները մէկ քանի տարիներէ ի վեր չէին կրնար համաձայնութեան գալ իրարու մէջ օրինական մարմին մը ընտրելու՝ կու տար իր հրաժարականը պատճառաբանելով՝ որ առաջամեայ մարմին մը չի կրնար երկար ատեն պաշտօնի գլուխ մնալ առանց հակակշռելու «առաջամեայ» հանգամանքին եւ թէ անկարող կը զգան ինքզինքին այլեւս այդ մթնոլորտին մէջ կազմակերպական ոեւէ աշխատանք տանելու։ կ. կոմիտէն օգտուելով ընկեր Օհնիկ Ադամեանի Ռուսճուքի վրայով Վառնա ճամբորդութենէն՝ պաշտօն յանձնեց անոր տեղական մի քանի գիտակից ընկերներու հետ համախորհուրդ օրինական մարմին մը ջանալ ընտրելու. ընկերը քիչ շատ յաջողեցաւ այս առաջադրութիւնը գլուխ հանելու։ Այժմ Վառնայի մէջ ունինք մարմին մը՝ ընտրուած ընկերներու քուէներով բայց դեռ ցարդ չեն կատարած որեւէ նշանակելի գործ։

<u>Կովկասեան բանտարկեալներու դատական ծախսերու համար հանգանակութիւն եւ վիճակահանութիւն</u>.— Ստացած ըլլալով Արեւմտեան Բիւրոյի չրջաբերականը կովկասեան բանտարկեալներու դատավարութեան մօտալուտ տեղի ունենալը իմացնող, այս առթիւ դատական եւ այլ ծախքերու խոշոր գումարի մը անհրաժեշտութիւնը զգացնելով, պարտականութիւն կը դնէր մեր վրայ հայթայթելու համար որոշ գումար մը նոյն նպատակին համար։

Կ. կոմիտէն նկատելով որ խնդիրը իր հնութեամբ արժանի է ամէն տեսակ զոհողութեան՝ համակրութեամբ ընդունեց այդ առաջարկը, եւ իր ուժերուն եւ տիրող պայմաններուն թոյլ տուած չափերով աշխատեցաւ որ որքան կարելի է չուտ եւ արդիւնաւէտ ըլլան կատարելիք տեղական ձեռնարկները։ Եւ որովհետեւ գաղութը եւ ընկերներէն չատերը անգիտակ էին բանտարկութեան չարժառիթներուն եւ ուս կառավարութեան յայտնի սադրանքներուն եւ հայահալած քաղաքականութեան, Ռումանիոյ եւ Պուլկարիոյ հայ ժողովուրդին ուղղեալ կոչ մը հրատարակուեցաւ, որուն մէջ կը բացատրուէր կառավարութեան[5] դիտումները ընդհանրապէս հայ ժողովուրդին եւ մասնաւորապէս անոր մտաւորականութեան հանդէպ։ Կոչը կը ծանրանար Պուլկարիոյ եւ Ռումանիոյ հայութեան եղբայրական պարտականութեանը վրայ եւ դիտել կու տար որ, եթէ հնարաւորութիւն չկայ ինչ ինչ պատճառներով բողոքի միթինկներ գումարելու, նիւթական օգնութիւններով ցոյց տան որ թէպէտեւ մղոններով իրարմէ հեռու՝ բայց եւ այնպէս՝ իրենք սրտերով չատ մօտ են իրարու։ Միեւնոյն ատեն նամակներով մեր չրջանի մարմիններուն եւ ընկերներուն կը թելադրուէր որ ներկայացումներ, հանդէսներ սարքելով արդիւնքը փութացնեն կեդրոնական արկղը։ Կ. կոմիտէն ալ իր կարգին սարքեց վիճակահանութիւն մը։ Ներկայացումներէ, հանգանակութիւններէ եւ վիճակահանութենէ գոյացաւ երկու հազար ֆրանքի գումար մը, որը իր ատենին փոխադրուեցաւ Բիւրոյին։ Այստեղ անցողակի ըսենք որ տեղացի հայութիւնը, նամանաւանդ ունեւոր դասակարգը խիստ անտարբերութիւն մը ցոյց տուաւ հանդէպ այս ձեռնարկներուն։

<u>Քարաքերական</u>.— Մեր յարաբերութիւնները երկրի եւ արտասահմանի մարմիններուն հետ հակառակ մեր փափաքներուն ու բաղձանքներուն գոհացուցիչ չեղան։

Սկիզբէն ի վեր աշխատած ենք որ երկրի ծոցին մէջ բուն կեանք ապրող մեր մարմինները մեզի գիտակ պահեն իրենց գործունէութեան հետ, բան մը՝ որ մեծապէս իր օգուտները պիտի ունենար եւ կուսակցական կապերը զօրացնելու ծառայէր։ Մեր չրջանը կուսակցութեան օրգաններէն մին ըլլալով, անոր ընդհանուր կեանքին անհաղորդ եւ մեկուսացած պարագային չատ բնական է որ դատապարտուի խորթացումի եւ որ աւելին է, ենթարկուի բարոյական մահուան։ Պոլսոյ կ. կոմիտէն եւ Արեւմտեան Բիւրոն թէպէտեւ տուած են երբեմն տեղեկութիւններ եւ ծանօթութիւններ կուսակցութեան գործունէութեան մասին, բայց անոնք չեն եղած բազմակողմանի եւ լիակատար։ Իսկ Վանի, Մուշի, Խարբերդի, Իզմիրի կ. կոմիտէները ո՛չ մէկ պատասխան տուած են մեր չօշափած խնդիրներու մասին։ Միայն Ամերիկայի կ. կոմիտէն պահած է մեզ հետ կատարեալ յարաբերութիւն եւ մեր նամակներուն օրը օրին պատասխանած։ Ջմոռանանք ըսելու որ Խարբերդի կ. կոմիտէն տեղւոյն վրայ թերթ մը հրատարակելու համար դիմած էր մեզ դեռ տարեչրջանին սկիզբները եւ խընդրած՝ որ նիւթական օժանդակութիւն մը ընենք իրենց։ Այդ առաջարկը մեր կողմէն ուրախութեամբ ընդունուեցաւ եւ որոշեցինք մեր ծախքի սակէն խնայողութիւններ ընելով տարեգլխին աւելցած գումարը յատկացնել նոյն նպատակին։

Մենք աւելի գոհ պիտի մնայինք Խարբերդի կ. կոմիտէէն, եթէ մեզ տար անիկա իր չրջանի կազմակերպութեան պատկերը, հայ ժողովուրդի տնտեսական, կրթական վիճակը, վերաչինութեան այն ձեռնարկները՝ որ սահմանադրութենէն ասդին տեղի ունեցած են։ Մէկ ալ Բիւրոյի միջոցաւ Տրապիզոնի կ. կոմիտէէն ստացած ենք այս վերջերս չրջաբերական նամակ մը Թուրքիոյ

5.- Պէտք է ըլլայ՝ կուսակցութեան։

արեւմտեան նահանգներու կ. կոմիտէներու ռայոնական ժողով գումարելու առաջարկը ներկայացնող։

Մեր յարաբերութիւնները չրջանի մարմիններուն հետ եղած են բաւականին կանոնաւոր։ չնորհիւ յաճախակի մեր դիտողութիւններուն, մարմինները եւ ընկերները կարծես հետզհետէ կու գան գիտակցութեան, ու սկսած են ըմբռնել որ արտասահմանի ընկերները դեռ ունին պարտականութիւններ կատարելիք, քանի չեն վերջացած դեռ հայ ժողովուրդի վրայ գործ դրուած բռնութիւնները ու անիրաւութիւնները եւ երկիրը քանի դեռ ապրած չըլլայ խաղաղ, ստեղծագործ եւ վերաչինող տարիներ։

<u>Շրջանի կազմակերպական եկամուտը</u>.— Շրջանի երկու տարուայ եկամուտները բաղդատմամբ միւս տարիներուն նուազած է։ այս պարագան պէտք է վերագրել մասամբ ընկերներէն չատերուն երկիր վերադառնալուն եւ մասամբ ալ կուսակցութեան ընդհանուր հանգանակութիւններուն ժամանակէ մը ի վեր մեր չրջանէն վերնալուն։ կարեւոր տեղ ունի նաեւ հասոյթներու նուազման մէջ ընկերներու կողմէն կազմակերպական տուրքին հանդէպ ցոյց տրուած անպարտաճանաչութիւնը. այս պարագան աւելի յատուկ է Պուլկարիոյ ընկերներու համար։ Վերոյիշեալ հանգամանքներու մէջ այս տարի ունեցած ենք 7562 ֆր. կազմակերպական հասոյթ։

<u>Նիստեր</u>.— Կ. կոմիտէն տասն եւ վեց ամսուայ միջոցին մէջ ունեցած է ութսուն նիստեր, որոնց ընթացքին զբաղուած է չրջանի մարմիններուն ընթացիկ գործերով, Ազատամարտի պահանջներու խնդիրներով եւ կազմակերպական ու կուսակցական զանազան հարցերով։ Գրած է չրջանի մարմիններուն թէ չրջաբերական նամակներ եւ թէ 150 ալ սովորական նամակներ։ 15րդ նիստէն յետոյ մեր պաշտօնակիցներէն Հայկ-Աշոտ չէ մասնակցած նիստերուն Ֆիլիպէ տեղափոխուելուն պատճառով։

<u>Ընտական</u>.— Պոլսոյ կ. կոմիտէն իմացած ըլլալով, որ Պարտիզակցի Մ. Ֆրէնկեան, երբեմնի մեր Ֆիլիպէի ընկերներէն, որ իր չարաչահութիւններուն համար դատապարտուած էր նախկին չրջանական ժողովէն, այս անգամ Մաղնիսա քաղաքին մէջ չանթաժ ընելով յաջողած է գանձել 15-20 ոսկիի գումար մը ասոր անոր սպառնալիքներ ընելով։ կ. կոմիտէն նկատելով չիշեալ անձին դաչնակցականի հանգամանքը, որոշեց վերջնականապէս արտաքսուած համարել չրջանի կազմակերպութենէն, այս որոշումը յայտարարուեցաւ իր ատենին պաշտօնաթերթով։

Քոնսթանցայի մարմինը տարուայ սկիզբները առանց կ. կոմիտէին հաւանութիւնը առնելու, կազմակերպական սրճարանը հազար ֆրանքի վաճառելը կ'իմացնէր. որոշուեցաւ միայն դիտողութիւն մը ընել, որ առանց կ. կոմիտէին հաւանութեան՝ այդ կերպ վարմունքներ հակառակ են դիսցիպլինայի եւ կանոնագրի տրամադրութիւններուն։ Այսպէս վարուիլ որոշուեցաւ, որովհետեւ չատ լաւ ծանօթ էինք անոնց մաքուր եւ անկեղծ զգացումներուն. եղածը լոկ կազմակերպական օրէնքներուն անհասկացողութենէն առաջ եկած թերութիւն մըն էր։

<u>Կազմակերպական պահանջներ, ընկերներու, նախկին ընկերներու եւ հաստատութիւններու վրայ</u>.— Նախկին կ. կոմիտէի տոմարներուն մէջ արձանագրուած կային չարք մը դրամական պահանջներ, որոնք ժամանակին ինչ ինչ պարագաներու տակ թէ փոխ տրուած էին եւ աւանդ ձգուած տեսակ տեսակ ձեռնարկութիւններու համար։ Կ. կոմիտէն իր ատենին հարկ եղած դիմումները կատարած էր չիշեալներու մօտ եւ չիշեցուցած՝ որ կազմակերպական դրամները պարտաւոր են վճարել եթէ չեն ուզեր որ հրապարակով յայտարարուի իրենց անունները որպէս զեղծարարներ։ Ասոնցմէ միայն կարօ Ազէմեան, Ամերիկայի կ. կոմիտէի ձեռամբ ղրկած է իր 130 ֆր.ի պարտքը, իսկ միւսներէն մինչեւ այսօր անկարելի եղած է գանձել։

Պալքանեան կ. կոմիտէին կը պարտին այժմ Երուանդ Ալաճաճեան (Ֆիլիպէի նախկին ընկերներէն, 1577.20 ֆր., Առաքել Գրիգորեան (Պուքրէշ) 467 ֆր. Համբարձում Դաւիթեան 167.55։ Իսկ Ֆիլիպէի դատավարութեան մը համար պահ [է] ղրուած 2000 ֆր.։

Ասոնցմէ Երուանդ Ալաճաճեան խոստացած է իր պարտքը վճարել Բիւրոյին մէկ քանի ամիսէն. Առաքել Գրիգորեանէ, որ առած էինք երկու մուրհակ, հակառակ մեր ըրած ջանքերուն չկրցանք գանձել, որովհետեւ այս անձը սնանկացած ըլլալով իր ֆիրման փոխանցած է ուրիչի մը անուան։ Իսկ Ֆիլիպէի 2000 ֆրանքին համար այդ տեղի մեր ընկերներէն Ա. դիմած է գործին պաշտպան փաստաբանին եւ ուզած է անոր կարծիքը այդ դրամները ետ առնելու մասին, բայց այս վերջինս յայտարարած է որ քաղաքական այս տեսակ պայմաններու մէջ խելք չէ մէջտեղ նետել այդ օրինակ խնդիր մը որ կրնար կնճռոտութիւններ եւ բարդութիւններ առաջ բերել։ Ահա մեր չրջանը իր կուսակցական եւ ընկերական չրջանին մէջ իր ընդհանուր գծերով։ Ջենք վիչատակեր չրջանի մարմիններուն առանձին առանձին տեղեկագրութիւնները քանի որ անոնք չեն ունեցած կազմակերպական ո՛չ մի գործունէութիւն ի բաց առեալ կազմակերպական տուրքի գանձումներէ ուր մի քանի տեղեր ցաւ է խոստովանիլ որ այս իսկ չէ կատարուած։

Հ.Ց.Դ. ՊԱԼՔԱՆԵԱՆ Կ. ԿՈՄԻՏԷԻ ԱՆԴԱՄՆԵՐ
Մ. ՊԱՍՄԱՃԵԱՆ, Գ. ՔԵՍՏԱՆԵԱՆ
ԳԱՌՆԻԿ ՄԿՐՏԻՉԵԱՆ, ՄԻՍԱԿ ԹՈՓՉԵԱՆ

(Կնիք)

1911 Օգոստ. 9, Ռուսչուք

ԿԱԶՄԱԿԵՐՊԱԿԱՆ ՇՐՋԱՆՆԵՐ

ԳԼՈՒԽ XIV

ԱՍԵՐԻԿԱՅԻ Կ. ԿՈՄԻՏԷՈՒԹԻՒՆ

Ամերիկայի Հ.Յ.Դ. Կեդր. Կոմիտէութիւնը հիմնուած էր 1896 թուականին Միացեալ Նահանգներու արեւելեան գօտիի մէջ. ապա կազմակերպական ցանցը տարածուելով հասած էր Արեւմտեան շրջան (Քալիֆորնիա) եւ Քանատա,– աշխարհագրական ընդարձակ երկրամաս մը, ուր վերջին տասնամեակներուն հաստատուած հայութիւնը բաղկացած էր մեծ մասամբ Արեւմտեան Հայաստանէն (Խարբերդ, Քալու, Քղի, Տիգրանակերտ եւայլն) գաղթած, բայց եւ հայրենի բնօրրանի կեանքին ու կենցաղին ջերմօրէն կապուած, անոնց տակաւին թարմ ու կարօտալի վերյիշումներով ապրող պանդուխտներէ: Այս իմաստով ամերիկահայութիւնը պատրաստ եղած էր միշտ, նիւթական գետնի վրայ եւ մարդոյժով, սատար կանգնելու Երկրի վերաշինութեան գործին: Թուրքիոյ մէջ սահմանադրական կարգերը ո՛չ առաջին եւ ոչ ալ վերջին պատեհութիւնը պիտի ընծայէին, որպէսզի հեռաւոր այս ցամաքամասի տարագիր հայութիւնը ցոյց տար ամէն կարգի նուիրաբերում հայրենի բնօրրանի տառապեալ ազգակիցներուն:

Այսուհանդերձ, կազմակերպումի եւ ղեկավարումի տեսակէտներով, շրջանը կը տառապէր որակեալ մարդոյժի պակասէն: Յատկապէս 1907էն ասդին, երբ Արշակ Վռամեան՝ գործիչային երկարամեայ ու բեղմնաւոր առաքելութենէ մը ետք (1899-1907) վերադարձաւ Արեւելք, Կեդր. Կոմիտէն անընդհատ պնդումներով պահանջ կը դնէր զոյգ Բիւրոներուն գործիչներ ուղարկելու թէ՛ «Հայրենիք»ի խմբագրութեան եւ թէ կազմակերպական գործերու համար. այլապէս տարածքային հեռաւորութիւններու պատճառով դժուար, եթէ ոչ անկարելի պիտի ըլլար տեղական ուժերով ղեկավարել արդէն գոյութիւն ունեցող շուրջ 50 մեծ ու փոքր կոմիտէութիւնները իրենց 1200ը անցնող ընկերներով: Այս ուղղութեամբ զանազաններու եղած դիմումները (Ռուբէն Զարդարեան, Նիկոլ Աղբալեան, Ռուբէն Դարբինեան-Արտաշէս Չիլինգարեան եւ շատ ուրիշներ) հետեւանք չէին ունեցած: Ընդառաջած էր միայն Սիամանթոն (1909 թ.), որ սակայն հարկ եղած յարմարութիւնը չունէր խմբագրի, առաւել եւս գործիչային աշխատանքի: Ամերիկա իր կեցութեան շուրջ երկու տարիները, սակայն, առիթ պիտի ընծայէին անոնց բանաստեղծին նոր ստեղծագործութիւններ երկնելու եւ իր բանաստեղծութենց հատորները լոյս ընծայելու: Ի վերջոյ Արեւմտ. Բիւրոյի անդամներէն Է. Ակնունի, 1910 թ. Սեպտեմբերին յանձն պիտի առնէր մեկնիլ Ամերիկա, սկզբնապէս երկու ամսուան համար միայն, որ յետոյ երկարեցաւ մինչեւ 1911 Մայիսի աւարտը: Ակնունիի եւ Սիամանթոյի վերադարձէն ետք, նոյն տարուան Նոյեմբերին, Սիմ. Վրացեան եւ Սիմէոն Նարինեան (Մնար) պիտի հասնէին Նիւ Եորք, երկարատեւ առաքելութեամբ մը ըստ բաւականին գոհացում տալու համար ամերիկեան պահանջներուն:

Ակնունիի իննամսեայ տեւողութեամբ ներկայութիւնն ու ժրաջան շրջագայութիւնը Միացեալ Նահանգներու արեւելեան ափէն մինչեւ արեւմտեան ափը եւ Քանատա, արտակարգ խանդավառութիւն ստեղծած էր թէ՛ կուսակցական շարքերուն եւ թէ հայ հասարակութեան մէջ: Հրապարակային բանախօսութիւններով, մամուլի եւ այլազան հանդիպումներու ճամբով Ակնունիի ամերիկեան գործունէութիւնը պիտի կեդրոնանար առաւելաբար հետեւեալ մարզերուն վրայ.–

1.– Կազմակերպական աշխատանք, որու ընթացքին ան ջատագով հանդիսացաւ հայկական կազմակերպութիւններու միջեւ փոխադարձ հանդուրժողականութիւն եւ գործակցութիւն ստեղծելու անհրաժեշտութեան:

2.– Ամերիկեան պետական եւ քաղաքական շրջանակներու եւ հանրային կարծիքին առջեւ արծարծել կովկասահայ քաղաքական բանտարկեալներու եւ այդ առթիւ Ռուսիոյ ցարական վարչակարգի հայահալած քաղաքականութեան խնդիրները:

3.– Նոյն բանտարկեալներու դատի պաշտպանութեան համար ժողովրդային հանգանակութիւններ, որոնցմէ գոյացած գումարը հասաւ 10.000 տոլարի:

Ակնունին էր դարձեալ որ բանախօսութիւններու ընթացքին եւ «Հայրենիք»ի էջերէն բազմիցս պիտի արձակէր «Դէպի Երկիր» լոզունգը, կոչ ուղղելով ամերիկահայ պանդուխտներուն հայրենիք վերադառնալ եւ լծուիլ աւերուած Երկիրը ծաղկեցնելու գործին*:

Վերջապէս, Ակնունիի մղումով է, որ Ամերիկայի տարածքին գործող Հայ Կարմիր խաչի խումբերը, միաւորուելով Հ. Յ. Դաշնակցութեան հովանաւորութեան ներքեւ, կազմեցին յետագայի «Հայ Օգնութեան Միութիւն» կանացի համահայկական մեծ կազմակերպութիւնը:

*
* *

Հ.Յ.Դ. Ամերիկայի Կեդր. Կոմիտէութեան թղթածրարին նիւթերը.–

1) «Ամփոփ տեղեկագիր Հ.Յ.Դ. Ամերիկայի կոմիտէներու Տասնհինգերորդ Պատգամաւորական ժողովի» [Դեկտ. 1909]: Մեքենագիր, մեծադիր 5 էջ:

2) «Տեղեկագիր Հ.Յ.Դ. Ամերիկայի Կ. Կոմիտէի (1909 – 1910)»: Չեռագիր 8 էջ:

3) «Ատենագրութիւն Հ.Յ.Դ. Ամերիկայի 16րդ Պատգ. ժողովի, գումարուած Դեկտ. 24-29, 1910, Փրավիտէնսի մէջ»: Փաստ. 1399-157 տետրակի առաջին 41 էջերու մէջ արտագրուած:

4) «Տեղեկագիր Հ.Յ.Դ. Ամերիկայի Կեդր. Կոմիտէին 1910 – 1911»: Չեռագիր 12 էջ, դժուար ընթեռնելի վիճակի մէջ:

5) «Ատենագրութիւն Հ.Յ.Դ. Ամերիկայի 17րդ (Արտակարգ) Պատգ. ժողովի, գումարուած Յունիս 1– 4, 1911, Հարթֆորտի մէջ»: Արձանագրութիւնը արտագրուած է թիւ 1399-157 փաստաթուղթին մէջ, տետրակին 61-77 էջերուն: Շրջ. ժողովը «արտակարգ» է, որովհետեւ տարբեր է տարեկան ընթացիկ ժողովներէն եւ գումարուած է բացառապէս քննելու համար Ընդհ. Ժողովի օրակարգը:

6) «Տեղեկագիր Ամերիկայի շրջանի [1911]»: Չեռագիր 6½ էջ, ստորագրուած Զ. Ընդհ. Ժողովէն Ամերիկայի պատգամաւոր Նշան Թաշճեանէ:

7) Է. Ակնունիի ճամակը Արեւմտեան Բիւրոյի Պոլսոյ հատուածին, գրուած Նիւ Եորքէն, 31 Յունուար 1911ին:

8) Շրջաբերական Է. Հ.Յ.Դ. Ամերիկայի Կեդր. Կոմիտէի, 1911, Նոյեմբեր 4, Պոսքըն: 13 էջնոց տպագիր պրակ, որ Ամերիկայի պատգամաւոր Նշան Թաշճեանի զեկուցագիրն է, Զ. Ընդհ. Ժողովի մասին, շրջաբերականի ձեւով ուղղուած կոմիտէներուն:

**) Տես առանձին հատորներով Է. Ակնունի «Դէպի Երկիր», 1911 Պոսքըն, ինչպէս նաեւ «Բողոքի ձայն» (ցարական հալածանքի մի էջ 1911, Պոսքըն) (հայերէն եւ անգլերէն):*

Յայտնենք որ կովկասահայ քաղաքական բանտարկեալներու վերաբերող փաստաթուղթերը պիտի տրուին «ՆԻՒԹԵՐ»ու յաջորդ Թ. հատորին մէջ:

Փաստ. 1397-125

Ա.– ԱՄՓՈՓ ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ Հ.Յ.Դ. ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ԿՈՄԻՏԷՆԵՐՈՒ ՏԱՍՆՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ՊԱՏԳԱՄԱՒՈՐԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎԻ

Հ. Յ. Դաշնակցութեան Ամերիկայի կոմիտէներու ԺԵ՞ Պատգամաւորական ժողովը գումարուեցաւ 1909 Դեկտ. 23-24-25-26 օրերը, Պոսթընի մէջ: Նախապատրաստական ժողովը բացուեցաւ Դեկտ. 23 Հինգշաբթի կէսօրէ ետք ժամը մէկին:

Ժողովը պաշտօնական հանգամանք ստանալուն պէս յոտնկայս յարգանքի արտայայտութիւն մը ըրաւ ընկեր Եղիշէ Թոփչեանի եղերական մահուան առթիւ եւ որոշեց ցաւակցական հեռագիր մը ղրկել «Ազատամարտ»ի միջոցով Հ. Յ. Դաշնակցութեան եւ իր ընտանիքին[1]:

Դիւանի կազմութենէն առաջ հինգ անձերէ բաղկացած յանձնախումբ մը կազմուեցաւ, ճշդելու համար կոմիտէներու իրաւասութիւնը: Կոմիտէները դարձեալ անկարող եղած էին 1909ի տուրքերը ամբողջովին գանձելու. յանձնախումբի թելադրութեան համաձայն, որոշուեցաւ միայն այս տարուան համար իրաւասու ճանչնալ այն կոմիտէները որ գէթ իւրաքանչիւր անդամէ միջին հաշուով վեց տալէր գանձած էին:

Այս կարգադրութեան դէմ բողոքեցին Նիւ Եորքի Շրջան. խորհուրդի, Նիւ Եորքի, Ռ. Հոպոքընի եւ Ֆեթիրսընի կոմիտէներու ներկայացուցիչները:

Ժողովին կը մասնակցէին հետեւեալ կոմիտէները:

Փրավիտէնս	— 5 ձայն
Նիւ Եորք	— 2 ձայն
Լին	— 1 ձայն
Նեշուէ	— 1 ձայն
Ուստր	— 1 ձայն
Ուոդրթաուն	— 1 ձայն
Պոսթըն	— 2 ձայն
Փորթլէնտ	— 1 ձայն
Լոուէլ	— 1 ձայն
Լորէնս	— 1 ձայն
Հէյվըրհիլ	— 1 ձայն
Միլֆըրտ	— 1 ձայն
Ուայթինսվիլ	— 2 ձայն
Նիւպըրիփորթ	— 1 ձայն
Նիւ Պրիթըն	— 1 ձայն
Նիւ Հէյվըն	— 1 ձայն
Ռ. Հոպոքըն	— 1 ձայն
Պրաքթըն	— 1 ձայն
Սենթրըլֆոլս	— 1 ձայն
Տիթրոյիթ	— 2 ձայն
Փեթիրսըն	— 1 ձայն
Ուսթրվլիէթ	— 2 ձայն
Թրոյ	— 1 ձայն
Ֆիլատելֆիա	— 1 ձայն
Հէմիլթըն եւ Ս. Կադարինէ	— 2 ձայն
Ռիչմընտ	— 1 ձայն
Մանլըր	— 1 ձայն
Մանչէսթըր	— 1 ձայն
Պրէնտֆըրտ	— 2 ձայն
Կոլդ	— 1 ձայն
Համագումար	— 41 ձայն

Տեղի հեռաւորութեան եւ ուրիշ պատճառներով պատգամաւոր ղրկած չէին Նորֆոք, Ուէստ Փուլմըն, Կրանտ Ռաբիտս, Շիքակօ, Ուօքէկըն, Կրանիդ Սիթի, Սէնթ Լուիզ, Իսթ Սէնթ Լուիզ եւ քանի մը նորակազմ կոմիտէներ:

Ուրեմն ժողովին կը մասնակցէին 30 կոմիտէներ 41 ձայնով: Ասոնցմէ զատ Կ. Կոմիտէն, Նիւ Եորքի Շրջան. խորհուրդը, եւ «Հայրենիք»ի վարչութիւնը իւրաքանչիւրը կը ներկայացնէր մէկ մէկ ձայն: Ընդամէնը 44 ձայն:

Թրոյի եւ Ուսթրվլիէթի կոմիտէները դատական խնդրի մը առթիւ խորհրդակցական ձայնով միայն մասնակցեցան: Ուսթրվլիէթի երկու պատգամաւորներէն մէկը իր քուէի իրաւասութիւնը պահեց:

Բ՞ նիստի մէջ դիւանի ընտրութենէն ետք ընտրուեցան հետեւեալ յանձնախումբերը.

1. Կեդր. Կոմիտէի հաշիւները քննող յանձնախումբ:
2. Հարցերը դասաւորող յանձնախումբ:
3. Կանոնագիրը վերաքննող յանձնախումբ:
4. «Հայրենիք»ի հաշիւները քննող յանձնախումբ:
5. Կեդր. Կոմիտէի դիւանական յարաբերութիւնները քննող յանձնախումբ:
6. Դատական յանձնախումբ:

1.- Կարնոյ «Յառաջ» թերթի հիմնադիր խմբագիր եւ Հ.Յ.Դ. Արեւելեան Բիւրոյի անդամ, որ Հինգերորդ Ընդհ. ժողովի աւարտին Կարին վերադարձի ճամբուն վրայ, 1909 թ. Հոկտ.ին Բաբերդի մօտ սպաննուած էր խմբապետ Միհրանի եղբօր՝ Յաքէի կողմէ:

Օրակարգ

Պատգամաւորական ժողովի զբաղումը կազմող հարցերը, կ՚ամփոփուին հետեւեալ գլուխներուն տակ

1. Գործիչի հարց:
2. Նիւ Եորքի Շրջան. խորհուրդի տեղեկագիրը:
3. Կեդր. Կոմիտէի տեղեկագիրը:
4. Գործիչներու տեղեկագիրը:
5. Կանոնագրի վերամշակութիւն
6. Արեւմուտքի շրջանը Կ. Կոմիտէ հիմնելու հարց:
7. Դաշնակցութեան հիմնադրութեան քսանամեակը տօնելու հարց:
8. Հայ կուսակցութիւններու հետ համերաշխութեան հարց:
9. Պատգամաւորական ժողովի վայրը փոխելու հարց:
10. Թրոյի եւ Ուսթրվլիէթի կոմիտէներու խնդիր:
11. Ուօքէկնի եւ Շիքակոյի կոմիտէներու հարց:
12. Կ. Կոմիտէի հաշուեկշիռը եւ դիւանական յարաբերութիւնները:
13. Խմբագիր:
14. Խմբագրական գործերը վարելու խնդիրը:
15. Կոմիտէներու տեղական ծախսերու խնդիր:
16. Տուրքերու նուազեցումի հարց:
17. Գործիչներու ընտրութիւն:
18. Կեդր. Կոմիտէի ընտրութիւն:
19. «Հայրենիք»ի վարչութեան ընտրութիւն:

Գործիչի հարց.— Ժողովը որոշեց հեռագրով երկու գործիչ պահանջել Արեւ[մտեան] Բիւրոյէն, բայց հեռագրի պատասխանը ժողովի ցրուելէն ետք հասած ըլլալով պատգամ[աւորները] անտեղեակ մնացին: Բիւրոն իր վերջին նամակով յոյս կը յայտնէ որ ընկեր Մար[2] մեր կողմը կու գայ իր գործերը կարգադրելէ ետք:

Որոշուեցաւ ընկերներ Ա[րամ] Աշոտը[3] եւ Տիգրանեանը[4] կանչել: Պատասխան ստացանք որ անոնք այս տարի անձնական գործով զբաղուած ըլլալով չպիտի կրնան գալ:

Նիւ Եորքի Շրջան. խորհուրդի տեղեկագիրը կարդացուեցաւ եւ ժողովը գտաւ որ ան իր պարագաներուն ներած չափով աշխատած է եւ օգտակար եղած իր շրջանին մէջ:

Կեդր. Կոմիտէի տեղեկագիրը.— Կարդացուեցաւ նաեւ Կ. Կոմիտէի տեղեկագիրը որով կը պարզուէր մէկ տարուան շրջանին մէջ կատարուած գործունէութիւնը: Ժողովը նկատի ունենալով Կեդր. Կոմիտէի տրամադրութեան տակ եղած ուժերն ու զինք շրջապատող հանգամանքները, իր մէկ տարուան գործունէութիւնը գոհացուցիչ եւ գնահատելի գտաւ:

Գործիչներու տեղեկագիրը.— Արեւմուտքի գործիչ Ա. Ռստիկեանի եւ ժամանակաւոր գործիչ Ս. Ջթչեանի տեղեկագիրները կարդացուեցան: Ուօքէկնի եւ Շիքակոյի կոմիտէներու մասին գրուածները հակասական գտնելով, ժողովը դատական յանձնախումբին յանձնեց զանոնք, որպէսզի քննութիւն մը կատարէ եւ եզրակացութիւնը հաղորդէ ժողովին:

Անկէ ետք ժողովը լսեց գործիչի պաշտօնով Նիւ Եորքի շրջանն այցելող ընկերներ Յ. Յ. Զագմագճեանի բերանացի բացատրութիւնները:

Անոր յաջորդեց Խարբերդի եւ իր շրջանի վայրերուն գործիչ ընկեր Ամատունիի[5] բացատրութիւնները: Ժողովը տրուած բացատրութիւնները գոհացուցիչ գտաւ:

Կանոնագրի վերամշակութիւնը.— Կանոնագրի վերամշակութեան յանձնախումբը վեցերորդ նիստի ժողովի քննութեան յանձնեց վերամշակուած կանոնագիրը, վաւերացումի համար:

Փոփոխութեան ենթարկուած մասերը յօդուած առ յօդուած կարդացուեցաւ եւ ընդունուեցաւ քուէներու երկու երրորդ մեծամասնութեամբ: Վերամշակուած կանոնագիրը յանձնուած է տպագրութեան, լոյս տեսնելէ ետք կը ղրկուի կոմիտէներուն:

Արեւմուտքի շրջանը Կեդր. Կոմիտէի մը հաստատումը.— Այս հարցը բերուած էր Արեւմուտքի շրջանէն: Պատգամաւորները կը պահանջէին որ այս մասին դրական որոշում մը տրուի, հակառակ պարագային մնայուն գործիչ մը յատկացուի Արեւմուտքի համար: Պատգ. ժողովը նկատելով որ Կեդր. Կոմիտէ մը հիմնելու իրաւասութիւնը միմիայն Ընդհանուր ժողովին կը պատկանի, իր հեղինակութեան սահմանէն դուրս նկատեց այդ խնդիրը, բայց գոհացում տալու համար Արեւմուտքի շրջանի երկրորդ պահանջին, որոշեց որ ընտրուելիք երկու գործիչներէն մէկը անպատճառ ղրկուի Արեւմուտք:

Դաշնակցութեան հիմնադրութեան քսանամեակը.— Այս հարցը բերուած էր քանի մը կոմիտէներէ. ժողովը նկատի առնելով խնդիրը իր բոլոր հանգամանքով, որոշեց որ նորընտիր Կեդր. Կոմիտէն Արեւմտեան Բիւրոյին յայտնէ ժողովին բաղձանքը այս մասին:

Հայ կուսակցութիւններու հետ համերաշխելու հարց.— Հ.Յ.Դ. Ե՞ [Ընդհ.] ժողովի որոշումին համաձայն, Պատգամ. ժողովը յանձնարարեց նորընտիր Կ.

2.- Մար՝ Տէր Մարտիրոսեան Միքայէլ:
3.- Արամ Աշոտ՝ Մինասեան Սարգիսն է:
4.- Տիգրանեան՝ իսկական անունը՝ Խզմալեան Թադէոս, որ 1903 թ. առաջին անգամ իբրեւ գործիչ եղած էր Ամերիկա:
5.- Ամատունի բուն անունով Աղքատեան Յովհաննէս:

կոմիտէին որ առաջին առթիւ բանակցութեան մտնէ Ամերիկայի միւս հայ կազմակերպութիւններուն հետ, մշակելու համար համերաշխութեան պայմանները որոշ կէտերու շուրջ։

Պատգամաւորական ժողովը վայրը.— *Նկատելով որ Պատգամաւորական ժողովը միշտ Պոսթընի մէջ կը գումարուի, ժողովը քուէներու երկու երրորդի մեծամասնութեամբ որոշեց յաջորդ Պատգամաւորական ժողովին վայրը փոխել, կ. կոմիտէին յանձնելով վայրը որոշելու իրաւունքը։*

Թրոյի եւ Ուտրվիլէթի կոմիտէներու խնդիրը.— *Երկու կոմիտէները ասկէ առաջ միացեալ կոմիտէ մը կը կազմէին, բայց կ. կոմիտէն իրենց տեղական պահանջին համաձայն երկուքի բաժնած էր։ Բաժան կոմիտէները իրենց բողոքները բերած էին Պատ. ժողովին, որը իր կարգին յանձնած էր դատական յանձնախումբին։ Դատական յանձնախումբի որոշումով երկու կոմիտէները կը կորսնցնէին մէկ մէկ ձայն եւ կը մասնակցէին ժողովին խորհրդակցական ձայնով, եւ թէ տեղի Շրջան. խորհուրդի իրաւասութեամբ յանձնախումբ մը կազմուի եւ խնդիրը կրկին քննուի տեղին վրայ։ Ժողովը վաւերացուց այս որոշումը։*

Ուօքէկնի եւ Շէբակոյի կոմիտէներու խնդիրը.— *Դատական յանձնախումբը կարդալով ընկեր Զթճեանի եւ Ա. Ռստիկեանի տեղեկագիրները, որոշած էր կոմիտէները իրաւասու ճանչնալ եւ Շրջան. խորհուրդի որոշումները չեղեալ համարել։ Ժողովը լսեց եւ վաւերացուց։*

կ. կոմիտէի հաշուեկշիռը եւ դիւանական յարաբերութիւնները.— *Ցանձնախումբի տուած տեղեկութիւններէն դատելով, ժողովը գոհացուցիչ գտաւ եւ վաւերացուց։*

Համբագիը.— «Հայրենիք»ի խմբագիր որոշեցաւ ընկեր Սիմանթօ, իսկ պատասխանատու կը ճանչցուի ընկեր Յ. Յ. Զագմագճեան կ. կոմիտէի կազմին հետ։

Կոմիտէներու տեղական ծախք.— Այս հարցը վիճաբանութեան առարկայ դառնալով որոշուեցաւ որ, մէկ տարուան համար հարիւրին 20 յատկացուի առ առաւելն։

Տուրքի նուազեցում.— Քուէներու երկու երրորդի առաւելութեամբ որոշուեցաւ ամսական տուրքը 85 սէնթ ընել։

Գործիչներ.— Պատգամաւորներու բացարձակ քուէով, Ամերիկայի համար գործիչ ընտրուեցան ընկերներ Յ. Յ. Զագմագճեան եւ Ա. Ռստիկեան։ Յ. Յ. Զ[ագմագճեան] յետոյ ընտրուեցաւ կեղր. կոմիտէի անդամ։

Կեդր. կոմիտէ.— Գաղտնի քուէով կ. կոմիտէի անդամ ընտրուեցան ընկերներ Վ. Ա[ճէմեան], Վ. Ի., Յ. Յ. Զ[ագմագճեան], Զ[ատիկ] Մ[աթիկեան] եւ Տ. Տ[ապաղեան]։

«Հայրենիք»ի վարչութիւն.— Գաղտնի քուէով վարչութեան անդամ ընտրուեցան ընկերներ Յ. Ա., Շ[ահան] Ն[աթալի], եւ Մ. Մ.։ Որոշուեցաւ որ վարչութեան անդամներ պաշտօն չստանձնեն եւ թելադրուեցաւ հրաւիրել Նիւ Եորքի ընկերներէն Համբարձումեանը Հայրենիքի քարտուղարութեան պաշտօնը ստանձնելու։

Ընտրութիւնները կատարուելէ ետք, Ընդհ. ժողովի պատգամաւոր ընկեր Ճելալեան բերանացի բացատրութիւններ տուաւ Ընդհ. ժողովի որոշումներէն երկրի եւ արտասահմանեան գործունէութեան չուրջ։ Ժողովը վերջացաւ Դեկտ. 26ի կիրակի գիշեր ժամը 12ին եւ պատգամաւորները ցրուեցան գոհ տպաւորութեան տակ։

ԱՄՓՈՓՈՒԱՄ
ՊԱՏԳԱՄ. ԺՈՂՈՎԻ ԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԵՆԷՆ

1909 ԹՈՒԻ ՀԱՇՈՒԵԿՇԻՌԸ

ՄՈՒՏՔ

Փրավիտէնսի	կոմիտէ	800
Տիթրոյիթի	»	700
Պոսթընի	»	198,40
Պրէտֆըրտի	»	512
Պրիճփորթ	»	96,15
Պֆլոյի	»	47
Սէնդրըլ Ֆոլսի	»	164
Շիքակոյի	»	291
Քանքըրտի	»	94,50
Ի. Ս. Լուիզի	»	160,55
Կրանտ Ռափիտս	»	49
Կրանիդ Սիթի	»	270
Համիլթընի	»	450
Հէյվըրհիլի	»	126,29
Լօրէնի	»	178
Լօուէլի	»	114,25
Լինի	»	180
Մանչէսթրի	»	60,49
Միլֆըրտի	»	33,47
Նէշուէլի	»	150
Նիւ Պրիթընի	»	215
Նիւփորթի	»	80
Նիւ Եորքի	»	400
Փեթիրսընի	»	185
Ֆիլատելֆիայի	»	245
Փորթլէնտի	»	220
Ռիչմընտի	»	115
Թամսնվիլի	» «տրուած Սփրինկֆիլտ»	40
Թրոյի	»	260
Ուորճեսթաունի	»	290
Ուոքէկնի	»	150
Ուէստ Հոպոքընի	»	244,93
Ուայթինսվիլի	»	360
Ուէստ Փուլմընի	»	65
Ուստրի	»	133,61
Նիւհէյվընի	»	79,22
Տովըրի	»	80
Պրաքթընի	»	135
Կոլդի	»	298
Ս. Լուիզի	»	40
Ս. Քաթարինէ	»	218
Նորֆոքի	»	88
Ուօտրվիլիէթի	»	250
Պրանտֆըրտի	» կանանց	43
Փրավիտէնսի	» »	40
Թրոյի	» »	50

Նուիրատուութիւններէ	67,95
Գաղթ[ականներու], Սովեալ[ներու] եւ բանտարկեալներու համար	351,40
Չինանշաններէ	64,86
«Գործ» թերթի բաժնեգիններէն ստացուած	38,50
Անդրանիկին համար ղրկուած	10
«Դրօշակ»ի բաժանորդագին	14,20
Սերոբ-Աղբիւրի եւ Հրայրի ընտանիքներուն	105,75
Դրամական փոխադրութեան համար ստացուած	127
Ինքնապաշտպանութեան համար ղրկուած	695
Գրքերու դրամ	21
Դրամին չահը	41,81
Գանձանակէ	3
Ի. Ս. Լուիզի կոմիտէին փոխ տրուած դրամը ետ ստացուած	50
	1,590,47
	8,984,06
	1,590,47
Հանրագումար	10,574,53

ԵԼՔ

Արեւմտեան Բիւրոյին ղրկուած	6120
Անդրանիկին ղրկուած	600
Անդամատետրերու պատրաստութեան եւ պայուսակի	25,15
Դիւանական եւ յարակից ծախսերու	113,25
Փոստատուփի վարձք	12
Սովեալներու ղրկուած	346,55
Նիւ Եորքի Շրջան. խորհուրդի ծախս	47,34
Հեռագիրներու ծախս	31,91
Կ. Կոմիտէի նիստերու եւ յարակից ծախսեր	120,33
Խորհրդակցութիւններու բացառիկ եւ Պատգամ. ժողով ծախս	58,25
Ընկեր Զագմագճեանի 52 շաբաթական	590
Նիւ Եորքի շրջանը այցելութեան ծախս	47,35
Ընկեր Մանկունիի 52 շաբաթական	520
Ընկեր Աստիկեանի 28 շաբաթական	280
Սերոբ-Աղբիւրի ընտանիքին ղրկուած	74,50
Երկիրը «Հայրենիք» թերթ եւ գիրքեր ղրկուած	97,77
Գործ թերթին ղրկուած	23,62
Մոգական լապտերի պատրաստութեան համար	58
Ընկեր Ռստիկեան 14 շաբաթական	140
Պարսկաստան ղրկուած	500
Դրամական փոխադրութիւն	127
Կ. Կոմիտէի կողմէ կոմիտէներու այցելութեան ծախս	36,14
«Դրօշակ»ին ղրկուած	10
Նուիրատուութիւն Կ. Պոլսի Պատասխանատուին ղրկուած	20
Ինքնապաշտպանութեան համար ղրկուած	695
Ընկեր Ամատունիին երկիր ղրկուած	50
Զինանշաններու պատրաստութեան համար	112,85
Ընկեր Ճելալեանի 7 շաբաթական	70
Ընկեր Սիամանթոյի 5 շաբաթական	50
Պատգամաւորներու ծախս	598
Պատգամաւոր ղրկելու եւ այլ յարակից ծախսեր	69,55
Համագումար	11,626,56

1908էն գանձը մնացած	6,785,29
1909ի մուտքը	10,574,53
	17,359,82
1909ի ելքը	11,626,56
Պատրաստ դրամ 1909ի գանձին մէջ	5,733,26

Փաստ. 1398-134

Բ 1.– ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ Հ.Յ.Դ. ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ Կ. ԿՈՄԻՏԷԻ

(1909 – 1910)

1909-ի Կեդր. Կոմիտէն, իր շրջապատով եւ աշխատութիւնով բոլորովին տարբեր է նախորդ տարիներու Կեդր. Կոմիտէներէն։ Ցայտնի է թէ մեր կազմակերպական գործերը եւ մամուլը ինչ վիճակով փոխանցուեցան նորընտիր մարմնին,– խարխուլ եւ անկերպարան։ Նորը պիտի աշխատէր ընթացք եւ ուղղութիւն տալ, կոմիտէներու ներքին կեանքը զօրացնել եւ տեւական յարաբերութիւն պահպանել երկրի մեր գործադիր եւ տեղական մարմիններուն հետ։

Կոմիտէներու գործերուն ուղղութիւն տալու եւ զանոնք զօրացնելու համար հարկաւոր էին ուժեր, եւ այդ ուժերը գոյութիւն չունէին։ Նախորդ տարիները կային գործիչներ, պրոպականտիստներ, մէկէ աւելի, նոյնիսկ անցեալ տարի, մեր կազմակերպական շրջապատը աւելի հարուստ էր. կային տեղական ուժեր, որոնք մեկնեցան կամ բացակայեցան այս տարի։ Նկատելի է թէ՝ գործը կը ծանրանար բուռ մը ընկերներու վզին։ Մենք ստիպուած եղանք մեր երկրորդական, երրորդական ուժերը գործի կոչել, գործը եթէ ոչ կատարեալ յաջողութեամբ, գէթ զայն յառաջ մղելու եւ մեր կրցած չափով գլուխ հանելու [համար]։ Գլխաւոր խնդիր մըն էր մեր կոմիտէներուն հրապարակային, դասախօսական ժողովներուն բաւարարութիւն տալ, պահանջներուն մենք մեր ուժերով աշխատեցանք եւ եթէ այս կէտի մէջ թերութիւններ պատահած են, ընկերները նկատի ունենալու են մեր հանգամանքները։

2.- կեդր. Կոմիտէն նկատի առաւ իր նիստերուն մէջ գործադրութեան դնել 1908ի Պատգ. ժողովի յանձնարարելի որոշումները։ Ուեստի շրջանը պէտք էր գործիչ ղրկել. ընկեր Թաշճեան խոստացած էր Պատգ. ժողովէն անմիջապէս ետք մեկնիլ. դպրոց գնաց. երկու ամիս ու կէս վերջ մեզի յայտնեց որ ինք տրամադրելի է Ուեստ մեկնիլ։ Մինչեւ այդ ատենը Ուեստի մեր կազմակերպական գործերուն իրազեկ ընկերները կը հաղորդէին որ ընկերներու տնտեսական վիճակը վատ է, գործ չկայ, գործիչը որ այստեղ գայ՝ մենք անկարող պիտի ըլլանք հանգանակութիւններու ձեռնարկել, որով արդիւնաւոր պիտի չըլլայ։ Կ. Կոմիտէն առանց անսալու անհատական այդ տեղեկատուութիւններուն, մասնաւոր շրջաբերականով մը Ուեստի կոմիտէներուն հաւաքական կարծիքը ուզեց լսել։ Անոնք ալ եկան նոյն բանը մեզի հաստատելու, թէ առայժմ գործիչ հարկաւոր չէ, լաւ է աշնան ղրկէք եւ եթէ Պատգամաւորականէն վերադարձին մէկը գայ՝ աւելի լաւ։

3. Գործիչ հարկաւոր էր Նիւ Եորքի շրջանին։ Նիւ Եորքի Շրջ. խորհուրդը քանի մը անգամ մեզ դիմեց, պահանջելով որ ընկեր Ճելալեան շրջան մը կատարէ անցնելով Նիւ Եորքի կոմիտէներուն։ Ճելալեան, այս պարագային գործով զբաղուած էր, առաջ տրամադիր էր երթալ, բայց գործը երկարելուն համար՝ անկարող եղաւ մեկնիլ։ Այս պարագան կարող ենք իմանալ ուղղակի իրմէ։

4. Նկատի ունենալով որ Պոսթընի շրջանի կոմիտէներուն եւս այցելութիւն մը կատարել պէտք է, ընկեր Պէննէեան երկու չաբաթուան մէջ այցելեց հետեւեալ կոմիտէներուն,– Հէյվըրհիլ, Նեւուէյ, Լովէլ, Լորէնս, Մանչեսթըր, Քանքըրտ։ Կ.Կ.ի միւս ընկերները նոյնպէս այցելութիւններ կատարած են առանձնապէս, երբ որեւէ կոմիտէէ մը նման պահանջ եղած էր։

Աչնան ընկեր Զագմագճեան երկու ամիս ու կէսով այցելեց Նիւ Եորքի կոմիտէներուն։ Իսկ Ուեստ գործիչ ղրկելու համար մենք դարձեալ դիմեցինք ընկեր Թաշճեանին, որը մեզի յայտնեց թէ դպրոց երթալուն համար, անկարող է երթալ։ Դիմեցինք ընկեր Ռստիկեանին, որը յանձն առաւ մեկնիլ եւ հիմա արդէն կը գտնուի Ուեստի շրջանը։

Նկատի ունենալով Ուեստի մէկ քանի կոմիտէներուն թոյլ եւ խռովայոյզ վիճակը, իրաւասութիւն տուինք ընկեր Ռստիկեանին անոնց ներքին բոլոր գործերը կարգադրելու։ Այդ կոմիտէներէն մեզի հասած նամակները ուրախութեամբ կը յայտնեն որ իրենց ներքին գործերը կարգադրած են եւ աւելի եռանդով փարած գործին։

Ընկեր Ռստիկեան մեզի կը մատնանշէր որ Ուեստ պէտք է անպայման տեւական գործիչ մը պահուի, որը թէ՛ նիւթական եւ թէ կազմակերպական տեսակէտէ մեծ կարեւորութիւն ունի մեզի համար։

5. Պատգամաւորական ժողովին մեզի յանձնած որոշումներու անշեղ գործադրութեան համար, մենք մեր արտասահմանեան եւ տեղական գործառնութեանց մէջ ջանացինք [զանոնք] գլուխ հանել։ Արտասահմանեան մեր գործադիր մարմիններէն ստացած մեր կազմակերպական տեղեկութիւնները շրջաբերականի նիւթ դարձուցինք եւ հաղորդեցինք մեր չարքերուն, որպէսզի աւելի մօտիկէն գիտակ ըլլան մեր գործադիր մարմիններու գործառնութեանց։

Տեղական որոշումները նամակներու եւ շրջաբերականներու միջոցով ժամանակին մենք հաղորդեցինք

կոմիտէներուն, որպէսզի իրենք եւս մեզի հետ աշխատին եւ դիւրացնեն 1909-ի Պատգ. ժողովի աշխատութիւնները։

6. «Հայրենիք»ը։— Մեր կազմակերպական աշխատութիւններուն հետ մեծ առնչութիւն ունեցող գործ մըն էր «Հայրենիք»ը։ Մեր ջանքը եղաւ անոր մէջ առաջին օրէն իսկ ջիղ ու արիւն դնել։ Բայց խնդիր է թէ այդ գործը յաջողութեամբ գլուխ հանելու համար ունէ՞ինք մտաւորական ուժեր։

Մենք առանց վերապահութեան կ'ըսենք որ թերթը չդրուեցաւ պահանջուած հողին վրայ եւ չտուաւ պահանջուած դրական արդիւնքը։ Ինչո՞ւ. թերթը այդ բաղձալի արդիւնքին հասցնելու համար, հարկաւոր էր կարող խմբագիր մը։ մենք չունէինք։ Թերթին համար հարկաւոր էր կողմնակի աշխատակիցներ։ ասոր համար գրեցինք Արեւմտ. Բիւրոյին, որ մեզի կովկասէն կամ Տաճկաստանէն կարող աշխատակիցներ տրամադրելի ընէ վճարելու պայմանով. չըրաւ։

Միաժամանակ կարելի է ըսել որ «Հայրենիք»ի նիւթականն ալ խեղճ էր, բայց մենք այդ պարագան բնաւ նկատի չունեցանք։ Ցետոյ ընտրուած էր խմբագրավարչական մարմին մը, որուն անդամներն իսկ իրենց կարողութիւնը եւ աշխատութիւնը սպաս չէրին գործին։ նորը վերընտրելու պարագային միայն եւ անպայման աշխատող մարդիկ նկատի ունենալու է։ Ասոր հետ մէկտեղ, մենք կ'ըսենք որ թերթն ալ իր ներկայ ուժերով, իր չրջապատով, աչքի զարնող գործ կատարեց, կանգնելով աւելի ձախակողմեան հողի վրայ, աւելի ջիղ ու արիւն ունենալով իր մէջ։ Մեր համոզումն է՝ որ տեղական ուժերով կարելի է գործը եղյա տանիլ, բայց թերթը պահանջուած բարձրութեան վրայ պահելու համար՝ առաջնորդող մէկէ աւելի մեծ ուժերու պէտքը կայ։

7. Կ. Կոմիտէի այս տարուան մուտքը եղած է ------ իսկ ելքը՝ ------։

Ջնայելով մեր յաջողական դիմումներուն, կոմիտէները անդամատուրքերը հաւաքելու մէջ թերի գտնուեցան։ Անդամատուրքի չատութիւնը պատճառներէն մէկն էր, ինչպէս նաեւ գործիչներու բացակայութիւնը։

8. Այս տարուան ընթացքին կազմակերպական գործերուն ամէնէն հոգածու եւ պարտաճանաչ կոմիտէները քանատացիներն եղան։

9. Արտասահման.— Նախորդ Պատգամաւորական ժողովին մեզի յանձնարարած արտասահմանեան գործերուն հետամուտ եղանք եւ ջանացինք մեր իրաւասութեան մէջ ինկած գործերը կատարել։

Արեւմտեան Բիւրոյին՝ երկրի ինքնապաշտպանութեան գործին համար փոխադրեցինք 6,000 տոլար մէկ անգամ, իսկ 1000 տոլար ուրիշ անգամ։ Պարսկաստան ղրկեցինք 500 տոլար, Անդրանիկին՝ 600 տոլար։

10. Ընկեր Ամատունի երկիր մեկնած ըլլալով, Կ. Կոմիտէս որոշեց զայն Խարբերդի չրջանին գործիչ նշանակել, թէեւ Կ. Պոլսի Պատասխանատու մարմինը ընդդիմացաւ՝ յայտնելով որ Երկրի չրջաններուն գործիչ նշանակելը ձեզի չի պատկաներ։ Սակայն Արեւմտեան Բիւրոն համամիտ գտնուեցաւ մեր կարծիքին։ Ընկեր Ամատունի վերադարձած է Ամերիկա եւ կը գտնուի մեր մօտ։ Իր գործունէութեան մասին կը լսենք ուղղակի իրմէն։

11. Ժամանակին գրեցինք Կ. Պոլսի Պատասխանատուին որ այտեղի Տիգրանակերտցի ընկերները եւ համակիրները պատրաստ են նիւթական զոհողութիւն ընել, Տիգրանակերտի մէջ մամուլ մը հիմնելու՝ Դաշնակցութեան նախաձեռնութեամբ։ Մեր կրկնակի դիմումներուն՝ Պատասխանատուն պատասխանեց որ Տիգրանակերտը այնքան լայն հայկական չրջան մը չէ եւ չունի լայն մտաւորականութիւն ու մենք առայժմ անյարմար կը նկատենք այսպիսի գործի մը ձեռնարկութիւնը։

12. Երկրի հետեւեալ մարմիններուն հետ յարաբերութեան մէջ էինք.— Իզմիր, Կարին, Մուշ, Վան, Պիթլիս, Բալու, Տիգրանակերտ, Ռգի, Խարբերդ, Ատանա, Սվազ, Մարզուան, եւայլն։

13. Նկատի ունենալով որ գաւառը Սահմանադրութենէ յետոյ թերթերու եւ գիրքերու կարիք ունէր, վերեւ յիշուած վայրերուն «Հայրենիք»ի հրատարակած գիրքերէ 2-3եան օրինակ ղրկեցինք մեր տեղական մարմիններուն՝ գրադարաններուն բաչխելու։ 4-5 ամիս ալ «Հայրենիք» թերթ չարունակեցինք ղրկել։ Մինչեւ հիմա ալ դեռ կարգ մը նիւթապէս աղքատ վայրերուն՝ ինչպէս Մուշ, Պիթլիս, Վան եւայլն կը չարունակուի։ Կ. կոմիտէն փոստի ծախսերը վճարած է։

14. Նկատի ունենալով որ՝ Ամերիկայի մեր կազմակերպական գործերը վարելու եւ «Հայրենիք»ին ուղղութիւն տալու համար հարկաւոր էր գործիչ, մեր մտահոգութեան առաջին առարկան եղաւ պահանջել մեր գործաղիր մարմիններէն գործիչ եւ խմբագիր։ Մեր յարաբերութիւններուն մէջ մենք գործածեցինք չատ անգամ խիստ եւ վիրաւորական լեզու, բայց անօգուտ։

Արեւմտ. Բիւրոն մեզի պատասխանեց ամէն անգամ, որ մեր ջանքն է եղած գործիչ ղրկել ձեզի, բայց կը ցաւինք որ մինչեւ հիմա չկրցինք յարմար գործիչ մը գըտնել, որը կարողանար ձեզի բաւարարութիւն տալ. բայց ամէն ատեն նկատի ունինք ձեր պահանջը։

Վերջին անգամ հեռագրեցինք Մարին[2], առանձին նամակ գրեցինք Արամ Աչոտին[3] որ հոս գայ խմբագրի պաշտօնով։ Մեր բոլոր դիմումները անօգուտ եղան։ Վերջին ամիսներուն, այսինքն Սեպտեմբերէն ի վեր, Ամերիկա կը գտնուի ընկեր Ակնունին, որուն կատարած գործունէութեան լրիւ պատկերը հրատարակուած է «Հայրենիք»ի մէջ։

Փաստ. 1399-157 (էջ 1-41)

Բ 2.– ԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Հ.Յ.Դ. ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ 16ՐԴ ՊԱՏԳ.[ԱՄԱԽՈՐԱԿԱՆ] ԺՈՂՈՎԻ

ԳՈՒՄԱՐՈՒԱԾ ԴԵԿ. 24-29, 1910, ՓՐԱՎԻՏԵՆՍԻ ՄԷՋ

Նախապատրաստական ժողովը բացուեցաւ Դեկտ. 23-ի Շաբաթ իրիկուն ժամը 8-ին։

Դիւանի կազմութենէն առաջ եօթը անձերէ բաղկացեալ յանձնախումբ մը կազմուեցաւ ճչդելու համար կոմիտէներու իրաւասութիւնը։

Որոշեց.— պատգամաւորներուն բերած գումարներուն համեմատ, նկատի առնել ձայնի իրաւասու պատգամաւորները, ու խորհրդակցականները։ Կոմիտէներէն երկուքը միայն իրենց 1910-ի տուրքերը ամբողջովին վճարած չըլլալուն, առարկուեցաւ ժողովի կողմէն, եւ 2/3-ի մեծամասնութեամբ որոշուեցաւ, ժողովի մասնակցող իրենց երկու պատգամաւորներէն մէկը, խորհրդակցական ձայնով միայն մասնակցիլ։

ՆԻՍՏ Ա.

կիրակի առաւօտ ժամը 8։

Ժողովին կը մասնակցէին 34 կոմիտէներ 49 ձայնով, կեդր. կոմիտէ, գործիչներ, «Հայրենիք»ի վարչութեան, Նիւ Եորք եւ Պոստընի Շրջանական խորհուրդները, մէկ մէկ ձայնով, որով ընդամէնը 54 ձայն հետեւեալ կերպով[6].—

Պոստըն — Յ. Չէօկիւրեան, Օ. Ղազարոսեան՝ 1 խորհր.
Պրանթֆըրտ — Ե. Մուրատեան, Ս. Քրքիսեանեան
Պրիճփորթ — Տ. կարապետեան
Պրակթըն — Ս. Արամեան
Քհնթըն — Մամիկոն Արսլանեան
Սենթրըլ Ցոլս — Պ. Հարմանեան
Ջըլսի — Պ. Խտրրեան
Շիքակօ — Կ. Խչտոյեան
Քանքըրտ — Յ. Մանդրագործեան
Տիթրոյիթ — Ղ. Պահլաւունի, Օ. Պօղոսեան՝ երկու ձայն
Կրանիթ Սիթի — Մ. Արսլանեան եւ Ս. Չիճեան
Համիլթըն — Գ. Իսկենտէրեան
Հարթֆըրտ — Պ. Աւագեան
Հեվըրհիլ — Ս. Ջուլճեան
Լին — Ռ. Ասլանեան
Միլֆըրտ — Պ. Բարսեղեան
Նէշուէ — Ա. Ասլանեան
Նիւ Պրիթէյն — Կ. Նիկողոսեան
Փեթիրսըն — Յ. Պէնկլեան
Ֆիլատելֆիա — Գ. Միրանչահեան, Դ. Ջամանիկեան
Փրավիտէնս — Թ. Ճէլալեան, Ն. Մանկունի, Պ. Ալվազեան
Րէյսին — Ս. Չիճեան
Ս. կատարինէ — Գ. Իսկենտերեան
Թրոյ — Յ. Տէրտէրեան
Ուօթըրթաուն — Յակ. Թաշճեան, Ես. Կոնոյեան՝ խորհրդակց.
Ուօթըրվիլայթ — Հ. Ուզունեան, Լ. Սէֆիրեան՝ 2 ձայն
Ուօքիկըն — Յ. Տէրտէրեան
Ուեստ Հոպոկըն — Տ. Ջաքարեան
Ուայթինսվիլ — Ե. Թօսունեան, Ն. Համբարձումեան, Գ. Մուրատեան
Ուստր — Տ. Ճնտանեան
Նիւթըն Ափըր Ֆոլս — Տ. Ադամեան
Նիւ Հէվըն — Յ. Մաղաքեան
Նիւ Եորք — Յ. Պարոյրեան, Վ. Փափազեան
Նիւ Պրիթըն — Ա. Շալճեան
Ն. Ե. Շրջ. խորհուրդ — Սանտալ
Պոստընի Շրջ. խորհուրդ — Մ. Համբարձումեան
Հ[այրենիքի] վարչութիւն — մէկ ձայն
Կ. Կոմիտէ — մէկ ձայն
Գործիչներ — մէկ ձայն

Ամէնը 54 քուէարկու ձայն եւ երկու խորհրդակց[ական][6]։ Ժողովին չէին մասնակցեր, Քլիվլէնտ, Տովըր, Ֆրեզնօ, Կալիֆ, Կրենտ Րափիտս, Ճայլհէթ, Լովել, Փորթլենտ եւ Ուէսթ Փուլմընի կոմիտէները բանաւոր պատճառներով։

Դիւանի ընտրութեան ձեռնարկելով, 3 ատենապետներ ընտրուեցան, ընկեր Թ. Ճէլալեան, Մ. Չիճեան եւ Մ. Համբարձումեան. փոխնիփոխ ժողովը կառավարելու, նաեւ երեք ալ ատենադպիրներ, ընկերներ Գ. Միրանչահեան, Ղ. Պահլաւունի, Մ. Սանտալ։

6.- Թիւ 1358-130 փաստաթուղթը, որ միեւնոյն այս 16ՐԴ Պատգ. ժողովի մէկ արձանագրութիւնն է, կ'աւելցնէ՝ *«Ընկերներ Ակնունի եւ Սիամանթօ ժողովին մասնակցեցան խորհրդակցական ձայնով»։* Նոյն այս փաստաթուղթէն քաղած ենք նաեւ այս ատենագրութեան վերջին բաժինը.– «Ընկեր Ակնունիի Ամերիկա այցելութիւնը»։

Դիւանի ընտրութենէն վերջ, ընտրուեցան նաեւ հետեւեալ յանձնախումբերը։

1- *Օրակարգի յանձնախումբ*
2- *«Հայրենիք»ի հաշիւները քննող յանձնախումբ*
3- *Կեդր. կոմիտէի հաշիւները քննող յանձնախումբ*
4- *Կեդր. կոմիտէի դիւանական յարաբեր[ութիւնները] քննող յանձնախումբ*
5- *Դատական քննիչ յանձնախումբ*

Որոշուեցաւ Փրավիտենսի կոմիտէի ընկերներէն Ն. Փաչալեան, Արամ Թորոս, Մ. Փարթոյեան հրաւիրել Պատգ. ժողովին մասնակցելու խորհրդակցական ձայնով, ինչպէս նաեւ Ն. Թաշճեան եւ Գ. Ռստիկեան։

Նիստը փակուեցաւ 2:30ին։

Յաջորդ նիստը թողլով Երկուշաբթի առտու ժամը 9։

ՆԻՍՏ Բ.
Դեկտ. 26

Նիստը բացուեցաւ առաւօտեան ժամը 10:30ին, այն պայմանաւ, որ կազմուած յանձնախմբերը իրենց գործերը աւարտած չէին։

Նախորդ նիստի արձանագրութիւնը կարդացուելով վաւերացուեցաւ։

Որոշուեցաւ «Հայրենիք»ի քարտուղարին հետ նաեւ «Հայրենիք»ի հաշիւները քննող յանձնախմբի անդամներէն մէկը (երկու հոգի) ղրկել Պոստըն Պատգ. ժողովին վայրը փոխադրելու «Հայրենիք»ի հաշուետետրերը ու բոլոր քարտերը ու թղթակցութիւնները, որպէսզի կարելի ըլլայ վերջնական հաշուեքննութիւն մը ընելու։

Որոշուեցաւ նաեւ, որ Պատգ. ժողովէն վերջ յանձնախումբը երթայ Պոստըն, տեղին վրայ քննելու «Հայրենիք»ի հաշիւները, գոյքերը ու հրատարակութիւնները, ըստ հաշուեկշիռին։

Որոշուեցաւ նաեւ Փորթլենտի կոմիտէին հեռագրել որ իրենց պատգամաւորը անմիջապէս ղրկէ, քանի որ ան կը բացակայէր թիւրիմացութեան մը հետեւանքով։

Օրակարգի յանձնախումբը իր օրակարգը պատրաստած էր հետեւեալ կերպով —

1- *Արեւմ. Բիւրոյի տեղեկագիրը*
2- *Կեդր. կոմիտէի տեղեկագիրը*
3- *«Հայրենիք»ի վարչ. տեղեկագիրը*
4- *Շրջան. խորհուրդներու տեղեկագրերը*
5- *Գործիչներու տեղեկագրերը*
6- *Կեդր. կոմիտէի հաշուեքննիչ յանձ. տեղեկագիր*
7- *Կեդր. կոմիտէի դիւան[ական] յար[աբերութիւնները] քննող յանձ. տեղեկագիրը*
8- *«Հայրենիք»ի հաշուեքննիչ յանձ. տեղեկագիր*
9- *Դատական յանձնախմբի տեղեկագիր*
10- *Անցեալ տարուայ Պատգ. ժողովի տեղեկագրի անհարազատ ըլլալու պարագան (հարցը բերուած Պոստընի կոմիտէի կողմէ)*
11- *Գործիչ եւ խմբագիր*
12- *Համերաշխութեան հարց*
13- *Տեղական կոմիտէներու հետ կ. կոմիտէին կողմէ կանոնաւոր յարաբերութիւն պահելու հարց*
14- *Դասախօսական եւ հրապարակային ժողովներու հարց*
15- *Բողոք կեդր. կոմիտէի դէմ, կոմիտէներու նամակներուն ուշ պատասխանելուն համար*
16- *Կեդր. կոմիտէի ռեւէ անդամ, կազմակերպական թղթակցութիւն չպահէ անհատներու հետ*
17- *«Հայրենիք»ի փոխադրութեան հարց*
18- *Գործիչներու ընտրութիւն*
19- *Կեդր. կոմիտէի ընտրութիւն*
20- *«Հայրենիք»ի վարչութիւն*
21- *«Հայրենիք»ի ուղղութիւն*
22- *«Հայրենիք»ի առեւտրական բաժին* (manager)
23- *«Հայրենիք»ի վարչութեան եւ կեդր. կոմիտէի իրաւասութիւններու ճշդում*
24- *Կոմիտէներու տեղական ծախսերու պլիւտճէի յաւելում եւ նուազեցում*
25- *Ազգային գործերու մասնակցութիւն*
26- *Պատգ. ժողովի ժամանակի փոփոխութիւն*
27- *Ամերիկայի կարմիր խաչի հարց*
28- *Վճարուած աշխատակիցներու հարց («Հ.»-ի)*
29- *Միջ-կուսակցական յանձնախմբերի կազմութիւն*
30- *Անդամավճարներու յաւելման հարց*
31- *Գործիչ Քանատայի համար*
32- *Շրջանական խորհուրդ*
33- *Մամուլի միջոցաւ արտագաղթին հակազդել*
34- *Ոչ հայի մը կազմակերպութեան միացման հարց*
35- *Փոստոյեանի հարց*
36- *Կոմիտէներու Պատգ. ժողովի մասնակցելու իրաւասութեան սահմանի ճշդում*
37- *Ուօթըրվլայթի հեռացած ընկերներու հարց*
38- *Հիւանդ ընկերներու օժանդակելու հարց*
39- *Դաշնակցութեան կողմէն հողեր գնելու հարց*

Օրակարգը կարդացուելով միաձայնութեամբ ընդունուեցաւ։

1) *Արեւմտեան Բիւրոյի տեղեկագիր։ Ծիչուած տեղեկագիրը ստացուած չըլլալուն, ընկեր Ակնունին խոստացաւ բերանացի տեղեկութիւններ տալ յաջորդ նիստերէն մէկուն մէջ։*

Պատգ. ժողովի անունով եկած նամակները կարդացուեցան եւ յանձնուեցան պատկան յանձնախումբերուն։

Ժամանակը լրացած ըլլալուն նիստը փակուեցաւ։

ՆԻՍՏ Գ.

1) *Ժողովը բացուեցաւ ժամը 3-ին, բոլոր ընկերներու ներկայութեան։*

2) *Պատգ. ժողովը լսելով Ընդհ. ժողովի ներքին կանոնագիրը՝ մշակուած մասնախմբի մը կողմէն, միաձայնութեամբ ընդունուեցաւ։*

Նախորդ տարուայ Պատգ. ժողովի տեղեկագրին արձանագրութեան անհարազատութեան բողոքը, որ Պոստընի կոմիտէի կողմէն եկած էր. ժողովը որոշեց այդ հարցի քննութիւնը յանձնել դատական յանձնախմբին։

3) *Կեդր. կոմիտէի տեղեկագիրը.— Կարդացուելէ վերջ, կարդացուեցաւ նաեւ կ.կ.ի յարաբերական թղթերը քննող յանձնախմբի տեղեկագիրը՝ երկուքի մասին միաժամանակ վիճաբանելու [համար]։ Սակայն կ.կ.ի տեղեկագիրը երկար քննադատութեան ենթարկուելէ յետոյ, նկատի առնելով որ ժողովի ժամանակը լրացած է, որոշուեցաւ կ. կոմիտէի տեղեկագիրը, հարցերու բաժանումներու ենթարկելով, առանձինն զանոնք քննելով վերջնական վաւերացումէ վերջ, անցնիլ օրակարգին։*

Ժողովը փակուեցաւ ժամը 6-ին։

ՆԻՍՏ Դ.

Ժողովը բացուեցաւ ժամը 8-ին բոլոր ընկերներու ներկայութեան։

Պատգ. ժողովին ուղղուած նամակներու ընթերցումէն վերջ, որոշուեցաւ զանոնք պատկան յանձնախմբին յանձնել, միայն պատասխանել ընկ. Ռափայէլեանի գրութեան, տեղեկացնելով անոր միանգամայն, որ կազմակերպութիւնը չի գիջանիր զբաղուիլ այդ կարգի հարցերով, եւ կը թելադրէ իրեն դիմել պատուոյ ատեանի մը իր վիրաւորուած անձնասիրութիւնը պաշտպանելու։

Ժամանակը լրացած ըլլալուն, առաջարկուեցաւ գործը դիւրացնելու համար յանձնախումբ մը ընտրել, որ օրակարգի բոլոր հարցերուն համար բանաձեւեր պատրաստէ, որ յաջորդ նիստերուն դիւրութեամբ խընդիրները լուծուին։

ՆԻՍՏ Ե.

Ժողովը բացուեցաւ ժամը 9-ին. ներկայ էին բոլոր պատգամաւորները, բացի Թ. Ճէլալեանէն։

Դատական յանձնախմբի կողմէն նամակ մը կարդացուեցաւ, որով երկու ընկերներ եւս օժանդակ կ'ուզէին իրենց ծանր գործերը վարելու, եւ որոշուեցաւ երկու ընկերներ ալ տալ, Սանտալ եւ Թաշճեան։

Կեդր. կոմիտէի տեղեկագիրի վերաքննութիւնը կրկին յետաձգուելով, Նիւ Եորքի Շրջ. խորհուրդի տեղեկագրի մասին լսուեցան իր շրջանի կոմիտէներու գոհացուցիչ արտայայտութիւնները եւ միաձայնութեամբ ընդունուեցաւ։ Իսկ Պոստընի Շրջանական խորհուրդի տեղեկագրի մասին թէեւ նպաստաւոր կարծիքներ յայտնուեցան քանի մը կոմիտէներու կողմէն, սակայն մի քանի առկախ խնդիրներ պարունակելով, յետաձգուեցաւ մինչեւ դատական ատեանի այդ առթիւ բերելիք տեղեկագրի ընթերցումը։ Նոյնպէս եւ գործիչի տեղեկագրի վաւերացումը յետաձգուեցաւ մինչեւ դատական ատեանի վերջնական տեղեկագրութեան, քանի որ նա ալ դատական մաս կը պարունակէր։

Ակէ վերջ ժողովը զբաղեցաւ կեդր. կոմիտէի եւ «Հայրենիք» թերթի վարչութեան մէջ եղած առկախ մնացած խնդիրներով, որ երկար վիճաբանութիւններէ վերջ չկրցաւ ելքի մը յանգիլ. որոշուեցաւ այդ վաղուան նիստին թողուլ թարմ ուժերով կրկին անդրադառնալու։

Ժողովը փակուեցաւ ժամը 12:30-ին։

ՆԻՍՏ Զ.

Ժողովը բացուեցաւ ցերեկէն վերջ ժամը 3-ին։

Ներկայ էին բոլոր պատգամաւորները բացի Թ. Ճէլալեանէն։

Բանաձեւերու անցնելէ առաջ, որոշուեցաւ, որ քուէէի իրաւասու պատգամաւորներէն ոչ ոք իրաւունք ունի Պատգ. ժողովի վերջնական աւարտումէն առաջ մեկնելու, նոյն իսկ եթէ ժողովը որոշուած օրը չվերջնանայ, իսկ խորհրդատու պատգամաւորները կրնան բացառութիւն համարուիլ։

Անցնելով բանաձեւերուն,

1.— «Հայրենիք»ի մասին.—

Հ.Ը.Դ. Ամերիկայի 18ռ Պատգ. ժողովը, ծանօթանալով իր պաշտօնական թերթի խնդրին, եւ մանրամասն քննելով անոր վերաբերեալ առաջարկները, որոշեց,

Ա) Շարունակել «Հայրենիք»ի հրատարակութիւնը, ճանչնալով անոր օգտակարութիւնն ու անհրաժեշտութիւնը, չաբաթը մի անգամ, ծաւալի որոշումը թողլով խմբագրական մարմնին, ընտրուած Կեդր. Կոմիտէէն, որուն կը վերաբերի ընդհանուր ղեկավարութիւնը ինչպէս նաեւ տնտեսական հոգատարութիւնը,

Բ) Պարտաւորեցնել խմբագրութիւնը անչեղ կերպով հետեւիլ կազմակերպութեան ծրագրի տարածման, եւ հեռու մնալ այնպիսի պայքարէ, որ կը վնասէ տպագրական խօսքի հմայքին ու պատուին։

Գ) Թերթի բովանդակութիւնը ճոխացնելու նպատակով հրաւիրել նոր խմբագիր մը. այս առթիւ անմիջական եւ ստիպողական դիմում ընելով Արեւմտեան Բիւրոյին (նոյնութեամբ ընդունուեցաւ)։

Դ) Յատկացնել որոշ գումար մը, վճարելու կարող աշխատակիցներու, ըլլան անոնք Ամերիկայի մէջ կամ այլուր, վարձատրութեան չափը խմբագրական մարմնին թողլով (նոյնութեամբ ընդունուեցաւ)։

Ե) Թերթի ծանուցումներու բաժինը հատուցանելու համար, այդ մասը յանձնել յատուկ անձի մը, այդ գործի կարգադրութիւնը թողլով կեդր. կոմիտէին (նոյնութեամբ ընդունուեցաւ)։

Զ) Ամէն միջոց գործ ղնել, որպէսզի «Հայրենիք»ը մեծ քանակով տարածուի թէ Ամերիկայի եւ թէ երկրի մէջ իբրեւ տեղեկատու կապ գաղութներու եւ մայր երկրի մէջ (նոյնութեամբ ընդունուեցաւ)։

<u>*Հ.- Գործիչներ եւ Շրջանական խորհուրդ*</u>

Կազմակերպութեան զարգացումին նպաստելու համար, ժողովը որոշեց

Ա) Կազմել չորս Շրջանական խորհուրդ, Նիւ Եորք, Պոստըն, Շիքակօ [եւ] Քանատայի շրջաններու համար։

Բ) Քալիֆորնիայի շրջանը կրնայ ունենալ իր Շրջանական խորհուրդը, պայմանաւ որ նոյն շրջանի կոմիտէներուն թիւը (3) պակաս չըլլայ։

Գ) Պահել երկու գործիչ, մէկը Արեւելքի իսկ միւսը Միջին Արեւմուտքի շրջանին համար՝ Շիքակօ-Քանատա, թողլով Քալիֆորնիան ինքն իր մէջէն հոգալ այդպիսի գործիչ մը իր շրջանին համար։

Դ) Երկու գործիչներէն մէկը ընտրել Ամերիկայի ընկերներէն, իսկ միւսը բերել տալ արտասահմանէն Բիւրոյի միջոցով։

Ե) Գործիչներու ընդհանուր ղեկավարութիւնն ու հոգատարութիւնը կը վերաբերի կեդր. կոմիտէին։

<u>*Անդամավճարի յաւելում՝*</u>
<u>*միաձայնութեամբ մերժուած*</u>

<u>*Հ.- Դաշնակցութեան օտար անդամակցողները։*</u>

Դաշնակցութեան 5ր Ընդհանուր Ժողովի տուած բացատրութեան համաձայն, Ամերիկայի պատգամաւորական ժողովը բաղձալի կը նկատէ որ Ամերիկայի մէջ կազմակերպութեան դրօշին տակ ընդունուին նաեւ ոչ-հայ անդամներ, որոնք կ'ընդունին Դաշնակցութեան ծրագիրը, կանոնագիրը եւ թաքթիքը։

<u>*Ծանօթ.*</u>- *(Ոչ-հայերը կրնան կազմակերպուիլ իբրեւ առանձին խմբեր)։*

Ժողովը ուրախութեամբ իմացաւ ընկեր պատգամաւորներէն, որ Քանատայի մէջ արդէն մեր կոմիտէներուն կը մասնակցին քանի մը քիւրտ հայրենակիցներ, իսկ Շիքակոյի շրջանին ապրող օսմանցի թուրքեր եւ քիւրտեր շատ մօտ են մեր կոմիտէներուն եւ մեծ համակրանք կը տածեն դէպի կազմակերպութիւնը։

Ժողովը բաղձալի կը նկատէ, որ ասկէ վերջ աւելի եւս ուժգին կերպով գրաւուին դէպի մեր շարքերը ոչ-հայ պանդուխտներ, համոզուած որ այդ է լաւագոյն միջոցներէն մէկը փոքր առ փոքր նուազեցնելու համար թշնամական այն զգացումը, որ կայ Օսմանեան կայսրութեան այլազեղ ու այլակրօն տարրերուն մէջ։

<u>*Ատենախօսութիւններ եւ պրոպականդ*</u>

Համոզուած որ հրապարակային ատենախօսութիւնները եւ այլ բանաւոր պրոպականդը շատ մեծ նշանակութիւն ունին թէ կազմակերպութեան գաղափարներու տարածման եւ թէ շարքերու ուժեղացման համար։

Ժողովը կը հրահանգէ

Ա) Շարունակել ուժգին կերպով կազմակերպել հրապարակային ատենախօսութիւնները մեր բոլոր գաղութներուն մէջ, հրաւիրելով այդ գործին համար բոլոր ձեռնհաս ուժերը, թէ մեր շարքերէն եւ թէ համակիրներէն։

Բ) Ատենախօսութիւններուն տալ ոչ թէ կուսակցական բանակռուի ձեւ, որ յաճախ վնասակար կերպով կը գրգռէ կրքերը, այլ այդ ժողովները դարձնել կուսակցական խնդիրներէն դուրս նաեւ գիտութեան եւ հասարակական խնդիրներու տարածման միջոց։

Գ) Կազմակերպել նոյն նպատակով, պարբերաբար, գէթ երկու չաբաթը անգամ մը, ինչպէս կանոնագիրն ալ կը հրահանգէ, ընկերական ժողովներ, պարտաւորիչ դարձնելով բոլոր ընկերներուն համար ծանօթութիւնը մեր ծրագրային հարցերուն ինչպէս նաեւ կազմակերպութեան հրատարակած գրքոյկներուն։

Դ) Թելադրել անգլիախօս ընկերները յաճախել ըստ կարելիութեան ամերիկեան եւ այլ ժողովներու, յատկապէս ընկերվարական, լայնցնելու համար իրենց մըտաւոր հորիզոնը։

<u>*Հասարակական,*</u>
<u>*ազգային գործերու մասնակցութիւն*</u>

Քննելով ազգային եւ հասարակական հիմնարկութիւններու ու գործերու մասնակցելու խնդիրը, 16ր Պատգ. ժողովը հարկ կը համարէ հրահանգել բոլոր ընկերներուն ղեկավարուելու այդ գործին մէջ Դաշնակցութեան 5ր Ընդհանուր Ժողովի որոշումով, այսինքն մասնակցիլ այդ հիմնարկութիւններուն իբրեւ քաղաքացի-անհատ, առանց դուրս գալու հարկաւ կազմակերպութեան ուղղութենէն։

Ժողովը անհրաժեշտ կը համարէ աւելցնել որ Ամերիկայի մէջ, նկատի ունենալով տեղական պայմանները, լիովին բաղձալի է, որ մեր ընկերները ջերմ մասնակցութիւն ունենան այն բոլոր կրթական ու քաղաքակրթական ընկերակցութիւններուն եւ ճեռնարկներու մէջ, որոնց նպատակն է ալակցիլ մայր երկրի մէջ ուսումնական եւ հանրային գործերուն։

<u>*Ներգաղթի խնդիրը*</u>

Կանգնելով այն հիմնական տեսակէտին վրայ, որ Օսմ. սահմանադրութենէն[7] վերջ, հրամայական պահանջ կայ արագացնել եւ ուժեղացնել հայ գաղթականներու դարձը դէպի երկիր,

Հ.Ց.Դ. Ամերիկայի 16ր Պատգամաւորական ժողովը որոշեց

Ա) Կոչ ընել Ամերիկայի կոմիտէներուն այդ միտքը արծարծել հայ գաղութներու մէջ, ժողովներով, խմբական զրոյցներով եւ այլ յարմար միջոցներով։

Բ) Առաջարկել կազմակերպութեան պաշտօնական օրկանին «Հայրենիք»ին ինչպէս նաեւ «Ասպարէզ»ին ու ամերիկահայ բոլոր թերթերուն այս ուղղութեամբ գրելու ու պրոպականդ ընելու։

Գ) կազմել գլխաւոր քաղաքներու մէջ ներգաղթի յանձնախմբեր, որոնց նպատակը ըլլայ նիւթական եւ այլ աջակցութիւններով նպաստել անկարող պանդուխտներու վերադարձին։

Միեւնոյն ժամանակ ժողովը պարտք կը դնէ կ.կ.ին վրայ յանձնարարել Երկիր վերադարձող ընկերներուն տարածելու մայր երկրի ժողովրդին մէջ այս միտքը թէ՝ մեծ թիւրիմացութեան մէջ են պանդխտել փափաքողները, կարծելով թէ Ամերիկան դրամի եւ երջանկութեան աղբիւր է, մինչ այս երկրի մէջ հայ գաղութը ենթակայ է անսովոր կերպով չարքաշ կեանքի եւ մեծ դառնութիւններու, որոնք անխուսափելի կերպով կապուած են պանդխտութեան հետ։

<u>*Կովկասահայ քաղ. բանտարկեալները*</u>

Լսելով կովկասահայ քաղ. բանտարկեալներու հարցի մասին, Հ.Ց.Դ. Ամերիկայի Դաշ. 16ր Պատգամաւորական ժողովը, բարոյական եւ հրամայական պարտականութիւն կը համարէ ուղարկել ռուսական բանտերուն մէջ անարդար կերպով փակուած հայ ժողովուրդի բոլոր խաւերուն իր ջերմ համակրանքը ու յարգանքը։

Ժողովը համոզուած է, որ Ամերիկայի հայ գաղութը պիտի չարունակէ առանց կուսակցական կամ յարանուանական խորութեան յայտնել իր բողոքը ցարդ կառավարութեան հայահալած քաղաքականութեան։

<u>*Պատգ. ժողովի ժամանակ*</u>

Քննելով քանի կոմիտէներու կողմէ եկած առաջարկը փոխելու Պատգ. ժողովի ժամանակը,

Ժողովը որոշեց

Շարունակել Պատգ. ժողովը գումարելու Դեկ. ամսու 24-28 օրերը, քանի որ բոլոր միւս ամիսները անյարմարութիւններ կը ներկայացնեն մեր գործաւոր ընկերներուն համար, ինչպէս ցոյց կու տան պատգամաւորներու մանրամասն տեղեկութիւնները։

<u>*Ընկերվարական կուսակցութիւններու հետ*</u>
<u>*յարաբերութեան հարց*</u>

Հ.Ց.Դ. Ամերիկայի 16ր Պատգամաւորական ժողովը նկատողութեան առնելով տեղական ընկերվարականներու հետ յարաբերութեան հարցը, որոշեց.

Ա) Մօտ յարաբերութեան մէջ մտնել Ամերիկայի ընկերվարական կուսակցութեան հետ, յանձնարարելով մեր կոմիտէներուն յաճախել տեղական ընկերվարական ակումբները ու լսարանները։

Բ) «Հայրենիք»ի մէջ տեղ տալ տեղական ընկերվարական եւ աշխատաւորական շարժման եւ ընտրական պայքարին, ամերիկահայ աշխատաւորութեան մէջ ընդհանրացնելու համար ընկերվարական գաղափարը։

Գ) Այդ յարաբերութեան ընթացքին, ուեւէ գործնական քայլ առնելու համար, (ընտրական պայքար եւայլն) նկատի պէտք է ունենալ տեղական պայմանները։

ՆԻՍՏ Է.

Ժողովը բացուեցաւ ժամը 8-ին երեկոյեան։ Բոլոր պատգ[ամաւորները] ներկայ էին։

Բանաձեւի կարգին անցնելէ առաջ, Փրավիտէնսի մէջ Դեկ. 24 գումարուած կովկասահայ բանտարկեալներու հանգանակութեան ժողովի մասին կանգ առնելով բանտարկեալներու օգտին եղող հանգանակութեան վրայ, ժողովը որոշեց գումարը հասցնել 1500 տալերի, որուն $800 պիտի տրուի Փրավիտէնսի կոմիտէին (ընկերներ-հասարակութիւն), իսկ $700-ը պիտի բաժնուի պատգամաւորներու [վրայ] իրենց ներկայացուցած թուին համաձայն։

Որոշուած վճռեալ գումարը կեդր. կոմիտէն պիտի ղրկէ Պոլսոյ մէջ ի նպաստ Կով[կասի] քաղ[աքական] բանտարկեալներու կազմուած կեդ. յանձնախմբին, պարտք դնելով Փրավիտէնսի կոմիտէին վրայ, որ մինչեւ 15 օրէն հասցնեն կեդր. կոմիտէին մնացած գումարը։

7.- Ձեռագրին մէջ «կայսրութենէն»։

ՆԻՍՏ Ը.

Ժողովը բացուեցաւ ժամը 9-ին առաւօտ։ Ներկայ էին բոլոր պատգ.ները բացի Թ. Ճէլալեանէն։

Կարդացուեցաւ Նիստ Զ.ի արձանագրութիւնը եւ նոյնութեամբ վաւերացուեցաւ։

Օրակարգի անցնելէ առաջ, կարդացուեցաւ Փորթ-

լէնտի կոմիտէին գրած մէկ նամակը, ի պատասխան Պատգ. ժողովի հեռագրին իրենց պատգամաւորը չուտով ժողովին ղրկելու մասին. ժողովը որոշեց — նկատի չառնել Փորթլէնտի կոմիտէին պատճառաբանութիւնները կ.կ.ին դէմ ժողովէն բացակայելու մասին եւ յանձնել այդ նամակը նորընտիր կեդր. կոմիտէին ի կարգադրութիւն։

Կարդացուեցաւ դատական յանձնախմբի տեղեկագիրը, որը երկու կարեւոր կէտեր կը չօշափէր իր մէջ, Ա) Ն. Թաչճեանի ըողոքը Շահան Նաթալիի դէմ զայն ամբաստանելով։ Բ) Ամերիկայի 15ՐԴ Պատգ. ժողովին ատենագրութեան անհարազատութեան հարց.—

Ա) Դատական յանձնախմբի եզրակացութեան վրայ, որ խնդիրը վերաքննութեան կը կարօտէր ամբաստանութեանց ճշդութիւնը ստուգելու համար, սակայն ընկեր Շահան Նաթալիի մերժումին վրայ, առարկելով թէ ըողոքը օրինական ճամբով չէր եկած, Դատ. յանձնախումբը խնդիրը Պատգ. ժողովին կը ձգէր։ Այս առթիւ երկար վիճաբանութիւններէ վերջ, Պոստընի Շրջանախորհուրդի վճիռը օրինական գտան, միեւնոյն ժամանակ իրաւունք տրուեցաւ ընկեր Ն. Թաչճեանի որ նա իր ըողոքը ներկայացնէ ուղղակի Պատգ. ժողովին։

Սակայն երկուստեք տեղի ունեցող վիճաբանութիւնները՝ այդ խնդիրը վերաքննելու մասին, որոշ ելքի մը չհանելուն, թելադրուեցաւ, որ կազմուի յանձնախումբ մը՝ աւելցնելով դիւանի վրայ, քննելու թէ, Ամերիկայի ներքին կանոնագիրը թոյլ կու տա՞յ, որ վերոյիշեալ դատական խնդիրը վերաքննութեան համար ժողովին ներկայացուի։

Այս թելադրութիւնը ընդունելով, ընկեր Շահանէն պահանջեց, որ այդ յանձնախումբին [մէջ] իր եւ ընկեր Ն. Թաչճեանի կողմէն նշանակուին երկ-երկու անձ իրրեւ յանձնախմբի անդամ։ Ընկերներ Շ. Ն.ի կողմէն ընտրուեցան Զէօկիւրեան, Աստիկեան, Ն. Թաչճեանի կողմէն Ց. Թաչճեան, Ց. Պարոյրեան։

Նիստը փակուեցաւ ժամը 12:30-ին։

ՆԻՍՏ Թ.

Ժողովը բացուեցաւ կէսօրէ ետք ժամը 3-ին։ Ներկայ էին բոլորը բացի Թ. Ճէլալեանէն։

Կարդացուելով նախորդ նիստի արձանագրութիւնը վաւերացուեցաւ։

Դատական յանձնախմբի առաջին գործը վերջանալէ առաջ, քանի այդ առթիւ կազմուած յանձնախմբի մէկ անդամը բացակայ էր ժողովէն, անցաւ երկրորդ մասին, որով դատական յանձնախումբը բաղդատելով 15ՐԴ Պատգ. ժողովի ատենագրութիւնը [գտած էր որ] 3 կէտերու մէջ բնագրին հարազատ ընդօրինակութիւնը չէր,— ժողովին կը թողուր այդ առթիւ իր վերջնական խօսքը ըսելու։

Ժողովը չատ երկար լսելով անցեալ տարուայ Պատգ. ժողովի արձանագրութիւններու բնագրին եւ կեդր. կոմիտէի պատրաստած պատճէններու տարբերութեան մասին, եկաւ այն եզրակացութեան, որ

Ա) Բնագրի եւ պատճէններու մէջ կան տարբերութիւններ,

Բ) Այդ արդիւնք է եղած ժողովի դիւանի թղթերու ոչ վերջնական ձեւով ներկայացուելուն,

Գ) Տարբերութիւններու էութիւնը Պատգ. ժողովի որոշումներուն ոգոյն հակառակ չէ, եւ չի մտցներ կազմակերպական չարքերուն մէջ սխալ հակասութիւններ։

Որոշեց՝

Ազդարարել դիւանին այսուհետեւ ներկայացնել իր թղթերը կանոնաւոր եւ ճեւաւոր, իսկ ցաւ յայտնել կ. կոմիտէին որ հոգ չէ տարած այդ թղթերը կանոնաւոր դրութեամբ ներկայացուելուն։

Դատական նախորդ խնդիրը յետաձգուեցաւ, եւ անցաւ բանաճեւերուն։

Փորթուգալեանի յոբելեան

Պատգ. ժողովը լսելով Մկրտիչ Փորթուգալեանի յոբելեանը տօնելու կեդրոնական յանձնախմբի հրաւէրը, որով ան կոչ կ'ընէր Դաշնակցութեան Ամերիկայի կոմիտէներուն մասնակցիլ այդ հանրային տօնին, որոշեց — իբրեւ յարգանք Փորթուգալեանի երկարամեայ համակրելի գործունէութեան, առաջարկել չրջանի բոլոր կոմիտէներուն եւ ընկերներուն ջանք չխնայել աջակցելու բարոյապէս եւ նիւթապէս այդ հանրային ձեռնարկին, մանաւանդ որ այդ միտքը ամէնէն առաջ յղացած է մեր կուսակցական չարքերուն մէջ։

Համերաշխ գործակցութեան հարց

Դաշնակցութեան 16ՐԴ Պատգամաւորական ժողովը յատուկ ուշադրութեան առաւ այլ եւ այլ հայ քաղաքական կուսակցութիւններու հետ համերաշխ գործակցութեան խնդիրը, որ ամերիկահայ գաղութին մէջ ստացած է օրուայ ցաւի կերպարանք։

Ժողովը տխրութեամբ լսեց զանազան քաղաքներէ եկած պատգամաւորներու բերած տեղեկութիւնները, որոնք քիչ բացառութեամբ ցոյց կու տան որ երկու հայ կուսակցութիւններու պատկանող թերթեր, խմբեր եւ անհատներ իրենց անուղղամիտ հակահամերաշխական քայլերով եւ նոյնիսկ գրգռիչ դիրքով ծանրապէս կը վնասեն կուսակցութիւններու ներդաշնակ համերաշխ գործունէութեան։

Անհերքելի դարձած է, որ

Ա) Հայ հասարակութիւնը արդէն յոգնած է այդ անգաղափարական կռիւներէն,

Բ) Որ այդ ընթացքը սաստկապէս վնասած է քաղաքական կուսակցութիւններու արդիւնաւոր գործունէութեան,

Նկատի ունենալով այս բոլորը, ինչպէս նաեւ այն, որ Դաշնակցութեան բարձրագոյն ատեանի՝ Ընդհանուր Ժողովի հրահանգած ուղղութիւնը, որ կը ձգտի ներդաշնակ ու համերաշխ վիճակ ստեղծել այլ եւ այլ կուսակցութիւններու մէջ,

Ժողովը որոշեց —

1) Կարեւորութիւն չտալ այս կամ այն կուսակցութեան պատկանող խմբերու հակահամերաշխական արարքներուն եւ հրահանգել բոլոր կոմիտէներուն ու ընկերներուն անկեղծաբար եւ անշեղ կերպով չարունակել ընթանալ միշտ կուսակցութեան գծած ճամբով, այն է միշտ ղէպի համերաշխութիւն, եւ անգաղափարական կռուի դադարում։

2) Ճարմար առթիւ կոչեր ուղղել հայ գաղութներուն եւ չէզոք հասարակութեանը որպէսզի անոնք ալ, իրենց վերաբերմունքով քաջալերեն քաղաքական կարեւորութիւն ունեցող այս չարժումը, վերջ դնելու համար այն վնասակար ու անազնիւ կռիւներուն, որոնք կը գրգռեն կուսակցական չարքերը, եւ կը վնասեն մեր քաղաքական հասունութեան։

3) Հրահանգել չրջանի պաշտօնական թերթին, հաւատարիմ մնալ այդ ուղղութեան եւ ըստ այնմ մղել իր պրոպականդը։

Անցնելով Ն. Թաչճեանի եւ Շահան Նաթալիի դէմ եղած ամբաստանութեան, կարդացուեցան պատրաստուած բանաճեւերը։

Ա) Համաձայն յօդուած 91-ի, դատական յանձնախումբը իրաւունք չունի խնդիրը ըստ էութեան քննելու, այլ կը քննէ ըստ դատավարութեան եւ եզրակացութիւնը կը բերէ Պատգ. ժողովին։

Բ) Ճանձնախումբը այն կարծիքի է թէ, նկատելով, որ Պատգ. ժողովը սկսած օրէն կեդր. կոմիտէի իրաւասութիւնը կը դադրի, կրնայ բողոքը ուղղակի գալ Պատգ. ժողովին։

Գ) Ճանաչելով, որ Պատգ. ժողովը իրաւասութիւն ունի քննելու այդ խնդիրը, սակայն յանձնախումբը այն կարծիքին է, որ ժողովը տարաժամ ըլլալուն առթիւ ցանկալի է այս դատը յանձնել նորընտիր կ. կոմիտէին՝ յատուկ մարմնի մը միջոցաւ խնդիրը քննելու, եթէ Պատգ. ժողովը կը հաւանի։

Այս երեք բանաճեւերը կարդացուելէն վերջ, ժողովը մեծամասնութեամբ որոշեց, որ մի որոշ ժամանակ յատկացուի լսելու համար չահ[ագրգռուած] կողմերը եւ հարկաւոր բացատրութիւններէ վերջ կարելի ըլլայ ճշդել ընկերներու դիրքը, որպէսզի աւելի որոշ ըլլայ ընկերներու տրամադրութիւնը եւ վերաբերումը ընտրութիւններու առթիւ։

Երկու կողմերն ալ մէկէ աւելի անգամներ լսելով, ինչպէս նաեւ իրենց վկաներու այդ խնդրին հետ կապ ունեցող ընկերները՝ Շահանի կողմերու բացակայութեան՝ ընկերներ կարծիքներ փոխանակելէ վերջ, հետեւեալ բանաճեւը քուէարկեցին։

Ժողովը փակուեցաւ իրիկուան ժամը 7-ին։

ՆԻՍՏ Ժ.

Ժողովը բացուեցաւ երեկոյեան ժամը 8-ին։ Ներկայ էին բոլոր պատգամաւորները, բացի ընկեր Մանկունիէն։

Ժողովը քննելով ընկեր Ն. Տ. Ս. Թաչճեանի ամբաստանութիւնները հանդէպ ընկեր Շահան Նաթալիի, հասաւ հետեւեալ եզրակացութեան.

Ա) «Հայրենիք»ի հասցէները «Շանթին» համար գործածուած են «Հայրենիք»ի վարչութեան գիտակցութեամբ. Ժողովը մեղաւոր կը համարէ «Հայրենիք»ի վարչութիւնը ամբողջ կազմով, որու մէջն է նաեւ ընկեր Շահան Նաթալին, եւ կ'որոշէ խիստ յանդիմանութեան ենթարկել «Հայրենիք»ի վարչութիւնը։ Ժողովը նկատի ունենալով, որ Շահան Նաթալի անկազմակերպական ընթացքի մը հետեւած է եւ կազմակերպութեան օգտակար ըլլալու չէ աչխատած, կը համարէ [զայն] անպարտաճանաչ։

Գ) Դրամական անկանոնութիւններու մասին Ն. Տ. Ս. Թաչճեանի ըրած ամբաստանութիւնները հանդէպ Շահան Նաթալիի, կը համարուի անհիմն եւ բացարճակապէս զուրկ ճշմարտութենէ։

Ժողովը ցաւ յայտնելով որ ընկերներու մէջ անձնական ջնջին խնդիրներու այդքան լուրջ բնոյթ կը տրուի եւ մինչեւ Պատգամաւորական ժողովի առջեւ կը ներկայացուի,

Որոշեց —

Բոլորովին վերջացած համարել խնդիրները, յանձնարարելով երկու կողմերուն անձնական խնդիրներով չվնասել կազմակերպական կարգապահութեան եւ գործին։

Նոյնութեամբ ընդունուեցաւ։

Ահմանադրութեան պաշտպանութեան խնդիր

Հ.Ց.Դ. Ամերիկայի 16ՐԴ Պատգամաւորական ժողովը, հիմնուած այն տեղեկութիւններու վրայ որ ստացուած են եւ կը ստացուին Թուրքիայէն երկրի սահմանադրութեան կացութեան վրայ,

Նկատի ունենալով —

1) Որ Օսմանեան սահմանադրութեան պաշտպանութեան գործը, ընդդէմ ռէակսիոնէրը տարերքու եւ քաղաքական դաւերու, կ'իյնայ նաեւ հայ տարրի, բայց

մասնաւորապէս մեր ժողովրդի քաղաքական կազմակերպութեանց վրայ,

2) Որ մեր ժողովուրդի ինքնապաշտպանութիւնը սերտօրէն կապուած է նոր ռեժիմի ամրապնդման հետ,

Որոշեց —

Ա) Յանձնարարել բոլոր ընկերներուն, որ Երկիր վերադառնալու ժամանակ, անպատճառ ունենան զէնք, որ հրամայական անհրաժեշտութիւն է մեր արդի կացութեան մէջ։

Բ) Ջանք չխնայել, որ Ամերիկայի հայ գաղթականները բոլոր հնարաւոր միջոցներով նպաստեն ինքնապաշտպանութեան գործին, մատակարարելով իրենց պատկանած համայնքներուն զէնքի ղրամական միջոցներ, որ իբրեւ սահմանադրական ձգտում հակաօրինական բնոյթ չունի։

Գ) Տարածել գաղութներուն մէջ այն համոզումը, թէ որքերու, կրթական եւ նման գործերու մասին խորհելու ատեն, պէտք չէ մոռնալ նաեւ նոր ռեժիմի եւ ինքնապաշտպանութեան կարեւորագոյն խնդիրը։

Դ) Պատգամաւորներուն վրայ պարտք կը դրուի յայտարարել իրենց կոմիտէներուն, որ ամէն մի ղաշնակցական պարտաւոր է զինավարժութեան հետեւիլ եւ ապացոյց տալ որ ինք հմուտ է զէնքի գործածութեան մէջ։

Նոյնութեամբ ընդունուեցաւ։

«Հայրենիք»ի տպարանը

Պատգ. ժողովը լսելով իր անդամներու կարծիքը «Հայրենիք»ի տպարանի Նիւ Եորք կամ Փրավիդենս փոխադրելու մասին, նաեւ ծանօթանալով այն անախորժ յայտնութիւններուն, որոնք արտայայտուեցան տպարանական շրջապատի մասին,

Որոշեց,

Ա) Կեդրոնական կոմիտէի միջոցով վերջ տալ այն անկարգապահ վիճակին, որ կայ տպարանական գործերու մէջ, իրաւասութեան սահմանները չճանաչուելուն պատճառով։

Բ) Անմիջապէս վարձել խմբագրութեան յատուկ բնակարան։ Լիազօրութիւն տալ Կ. Կոմիտէին, որ եթէ հարկ կը համարի եւ պէտք կը տեսնէ՝ փոխադրէ տպարան-խմբագրատունը Նիւ Եորք կամ այլուր։

Ատոր հետ միասին Պատգմ. ժողովը կը յանձնարարէ Կ. Կոմիտէին, իբրեւ պատասխանատու մարմին, ամէնէն խիստ կարգապահութիւնը մտցնել տպարանի գործերուն մէջ եւ թոյլ չտալ որ կրկնուին հին անախորժութիւնները ոչ մէկ պատճառաբանութիւնով։

ՆԻՍՏ ԺԱ.

Ժողովը բացուեցաւ առաւօտեան ժամը 9-ին. նախորդ արձանագրութիւնը նոյնութեամբ ընդունուեցաւ։

Ատենապետը յայտարարեց որ նախորդ կեդր. կոմիտէի անդամներէն ընկ. Ագէմեան նամակ մը ղրկած էր Պատգ. ժողովին՝ ընկ. Զէօկիւրեանի հասցէին։ Ընկերները օրինական ճամբով հրապարակ գալէ զուրկ նկատելով՝ որոշեցին բնաւ ուշադրութիւն չտալ այդ նամակին եւ ետ յանձնել զայն։

Կարդացուեցաւ Կ. Կոմիտէի հաշուեքննիչ յանձնախումբի տեղեկագիրը, որը շատ ճիշդ եւ կանոնաւոր գտաւ։ Սակայն նախորդ նիստերուն մէջ Կ. Կոմիտէի տեղեկագրին գրեթէ բոլոր կէտերը որոշ չափով ծեծուած եւ լուսաբանուած ըլլալուն՝ վիճաբանութեան ենթարկուեցաւ Կ. Կոմիտէի տեղեկագրի ամբողջական վաւերացումը։ Հետեւեալ բանաձեւը կարդացուեցաւ։

— Պատգամ. ժողովը լսելով Կ. Կոմիտէի հաշուեքննիչ յանձնախումբի զեկուցագիրը, եկաւ այն եզրակացութեան որ 1) Հաշիւները հաշուական տեսակէտէ բոլորովին ճիշդ են, 2) Նկատեց որ ծախսելու ելքը կը կազմէ մեծ տոկոս քան թէ կանոնագիրը կը տրամադրէ, թէեւ անոնք ստիպողական են եղեր, եւ թելադրեց Կ. Կոմիտէին մնալ իր սահմանին մէջ ծախսելու վերաբերմամբ, յայտնելով իր վստահութիւնը Կ. Կոմիտէի ընդհանուր գործունէութեան վերաբերմամբ առհասարակ։ Ատոր հետ մէկտեղ նկատել կու տայ Կ. Կոմիտէին, որ նա չէ կրցեր խիստ կարգապահութեան ենթարկել «Հայրենիք»ի վարչութեան, խմբագրութեան կազմի եւ գործաւորներու գործածութիւնը՝ ներդաշնակ եւ օգտակար գործունէութեան մը համար։

«Հայրենիք»ի հաշուեքննիչ յանձնախումբ

Կարդալով հաշուեքննիչ յանձնախումբի տեղեկագիրը հետեւեալ բանաձեւը ընդունուեցաւ

— Նկատի առնելով «Հայրենիք»ի հաշիւներու խճողումը եւ անկանոնութիւնները, ժողովը կ'որոշէ ընտրել մասնաւոր յանձնախումբ, որ մանրամասնօրէն քննէ «Հայրենիք»ի հաշիւները եւ գոյքերը եւ մանրամասն հաշիւ պատրաստելով ուղարկէ կոմիտէներուն՝ Կ. Կոմիտէի միջոցով, առ առաւելն երկու ամսուայ ընթացքին մէջ։ Ջանձնախումբի անդամ ընտրուեցան

Հ. Գօչիկեան — Նիւ Բրիտըրտ
Ճ. Զէօկիւրեան — Բոստոն
Գ. Պոյաճեան — Ջըլսի
Լ. Թաչճեան — Բոստոն
Ճ. Կէմիճեան — Բոստոն

ՆԻՍՏ ԺԲ.

Ժողովը բացուեցաւ ժամը 1:30-ին կէսօրէ վերջ. նախորդ նիստի արձանագրութիւնները կարդացուեցան եւ ընդունուեցան։

Դրամարկղը Կ. Կոմիտէի եւ «Հայրենիք»ի գոյքերու ապահովութեան համար։

Ժողովը նկատի ունենալով որ Կ. Կոմիտէի եւ «Հայրենիք»ի գոյքերը անապահով վիճակի մէջ կը գտնուին, դրամարկղի մը չգոյութեան պատճառով, կը յանձնարարէ Կ. Կոմիտէին անմիջապէս դրամարկղ մը դնել։

Պատգ. ժողովի արձանագրութեան տետրակ

Ժողովը նկատի ունենալով եղած Պատգ. ժողովներու արձանագրութեան տետրակի մը գոյութիւն չունենալը, որոշեց,

Ունենալ արձանագրութեան տետրակ մը, ուր կ'արձանագրուին Պատգմ. ժողովի որոշումները արձանագրուելով դիւանի կողմէ։

Հ.Ճ.Դ. Կարմիր խաչի անդամները

Փափաքելով միջոց տալ հայ կիներուն ըստ կարելւոյն շատ մտնել Կարմիր խաչի մեր շարքերուն մէջ, որպէսզի մօտէն ծանօթանան կազմակերպութեան ծրագրին եւ ուղղութեան,

Նկատելով միեւնոյն ժամանակ, որ այժմեան անդամավճարի քանակը յաճախ արգելք է եւ որպէսզի ընտանիքի իգական անդամները եւս մտնեն կուսակցութեան մէջ, ժողովը որոշեց կանանց եւ օրիորդներու համար անդամավճար ընդունիլ տարեկան $3 տոլար։

Ջինուորագրութեան վերաբերմամբ

Տեղեկանալով, որ շատ դէպքեր պատահած են, երբ մեր երիտասարդները խոյս տալով զինուորագրութենէ թուրքիայէն կը փախչին դէպի արտասահման, եւ նկատելով որ այդ տխուր երեւոյթը անարգանք է քաղաքացիական այդ կարեւոր իրաւունքին, որ տրուած է հայ ժողովուրդին՝ նոր օրէնքով։

Ժողովը որոշեց,—

Խիստ նկատողութիւն ընել մեր կազմակերպութեան այն անդամներուն, որոնք խուսափած են զինուորագրութենէ, եւ հրահանգել ընկերներուն, հասկցնել հայ երիտասարդներուն առհասարակ, որ այդ ծառայութենէ խոյս տալը, ներկայ պայմաններու մէջ, ծանր հարուած է մեր ինքնապաշտպանութեան գործին եւ նոր ռեժիմին։

Քղեցիներու դիմումը

Պատգմ. ժողովը լսելով քղեցի խումբ մը դաշնակցական ընկերներու խնդիրը, որով կը ցանկային ոյժ տալ իրենց չրջանի կրթական եւ կազմակերպական գործերուն, որոշեց յանձնարարել Կ. Կոմիտէին խնդրելու Կարնոյ Կ. Կոմիտէն ուշադրութիւն դարձնել Քղիի չրջանի կրթական եւ կազմակերպական գործերուն եւ ուղարկել չրջուն գործիչներ պարբերաբար այդ չրջանին համար։

Ընտրուեցաւ Իննի յանձնախումբը. 9 հոգիէ բաղկացած յանձնախումբը, որ Պատգմ. ժողովի լրանալուն յաջորդ օրը պատրաստէ բոլոր թղթերն ու գոյքերը եւ արձանագրութիւնները եւ զանոնք ստորագրելէ եւ վաւերացնելէ վերջ՝ յանձնէ Կ. Կոմիտէին, որմէ վերջ կարող են մեկնիլ։ Ջանձնախումբի անդամ ընտրուեցան

1. *Ճ. Զէօկիւրեան*
2. *Գ. Միրանշահեան*
3. *Ա. Ռստիկեան*
4. *Ս. Զթճեան*
5. *Ն. Թաչճեան*
6. *Ն. Մանկունի*
7. *Տ. Զաքարեան*
8. *Տ. Տապաղեան*
9. *Ճ. Զագմագճեան*

Ճիշեալ յանձնախումբը լիազօր է՝

1.- Կարգի բերել բանաձեւերը եւ յանձնել տպագրութեան։ Որոշումները տպուած պիտի ցրուին կոմիտէներուն ամենաուշ մինչեւ Յունուարի 20-ը։

2.- Ընթացք տալ Պատգմ. ժողովի պարապմունքներու առկախ մնացած հարցերուն, դուրս չգալով Պատգմ. ժողովի որոշումներու սահմանէն եւ հոգիէն։

3.- Ամբողջ դիւանը, գոյքերը եւ թղթերը յանձնել նորընտիր կեդր. Կոմիտէին։

4.- Քննել Ընդհ. ժողովի ծախքերու հաշիւը եւ արդիւնքը յանձնել Կ. Կոմիտէին։

5.- Ջանձնաժողովը պէտք է գործի սկսի Պատգմ. ժողովի փակման յաջորդ օրն իսկ, եւ ապա միայն ցրուի։

Գործիչի ընտրութիւն

Գործիչներու ընտրութեան մասին կարծիքներ փոխանակելէ վերջ՝ որոշուեցաւ ընկ. Ա. Ռստիկեան Արեւմուտքի ժամանակաւոր Շրջանային գործիչ։

Արեւմուտքի պատգամաւորներու առաջարկին եւ պնդումին վրայ ժողովը որոշեց որ Եւրոպայէն եկած գործիչը ժամանումէն մէկ երկու ամիսէ վերջ՝ պէտք է անպատճառ Արեւմուտք երթայ։

Իսկ Արեւելքի համար որոշուեցաւ թոշակաւոր գործիչ չպահել եւ թելադրուեցաւ Կ. Կոմիտէին որ Արեւելքի ընկերներէն խօսելու յարմարութիւն ունեցող ընկեր-

ներու ցանկ մը պատրաստէ, եւ Պատգմ. ժողովը բարոյական պարտք կը դնէ այդ ընկերներուն վրայ, որ ամէն անգամ որ իրենց կը դիմուի, չմերժեն, հակառակ պարագային կը ճանաչուին անպարտաճանաչներ։

<u>Կ. Կոմիտէի ընտրութիւն</u>

Գաղտնի քուէարկութեան ենթարկուելով հետեւեալները ընտրուեցան.

Կոբոյեան — 38 [ձայն]
Զատիկ [Մաթիկեան] — 37
Փաշալեան — 34
Սանտալ — 27 (49 բաց ձայն)
Միրանչահեան — 25 (51 բաց ձայն)
Փոխ անդամ բաց քուէով.
Թ. Ճէլալեան
Տ. Տապաղեան

<u>Ազատութեան կոթողը</u>

Հ.Ց.Դ. Ամերիկայի Պատգմ. ժողովը միաձայն ընդունեց Պոլսի մէջ, ի պատիւ հայ յեղափոխութեան, արձան մը կանգնեցնելու առաջարկը։

Արձանը պիտի անուանուի «Ազատութեան կոթող» եւ պիտի կանգնեցուի հայ յեղափոխական նահատակներու չիրիմնատեղիին վրայ, Շիշլիի գերեզմանատան մօտերը, յարմարագոյն դիրքի մը վրայ։

Ժողովը որոշեց.—

1. Այդ ճեռնարկին վերաբերեալ դրամական հանգանակութեան գործը սկսիլ Ամերիկայի հայ գաղութին մէջ, անոր սկզբնաւորութիւնն ընելով նոյն ժողովին մէջ։

2. Ձեռնարկին համաժողովրդական բնոյթ տալու համար, սկսիլ հանգանակութիւնը ամբողջ հայ գաղութին մէջ, եւ նշանակել 5 սէնթ իբր մասնակցութեան գումար,— ինչ որ հարկաւ, չ'արգիլեր աւելի մեծ գումարներու նուիրումը — որպէսզի գաղութի ամէն մէկ անհատ մասնակցած ըլլայ գործին։

3. Այս նպատակով կոչ ընել «Հայրենիք»ի եւ բոլոր այն թերթերուն մէջ, որոնք կը համակրին գործին։

<u>«Դրօշակ»ի խմբագրութեան չէնքի գնման հարց</u>

Պատգամաւորական ժողովը սիրով ընդունեց Դաշնակցութեան սեփականութիւնը դարձնելու առաջարկը՝ «Դրօշակ»ի խմբագրութեան այժմեան չէնքին, որուն հետ կապուած են այնքան յիշատակներ, ուր աշխատած են շատ ընկերներ, այժմ նահատակուած, որ իբրեւ յիշատակավայր, սիրելի է կազմակերպութեան բոլոր անդամներուն, եւ ուր պիտի պահուին կուսակցութեան թանգարանն ու բոլոր դիւանական թղթերը (արխիւ) եւայլն։

Ա) Ամերիկայի ընկերներուն կողմէ առաջարկ ներկայացնել՝ առաջիկայ Ընդհանուր Ժողովին գնել այդ չէնքը։

Բ) Կազմակերպութեան Ամերիկայի ընկերները պիտի մասնակցին այդ գործին՝ տալով մէկ մէկ դոլար։

Գ) Բոլոր կոմիտէներուն հաղորդել այս որոշումը,

Դ) Յանձնարարել Կ. Կոմիտէին՝ առաջիկայ Ընդհ. Ժողովէն առաջ գոյացնել այս գումարը՝ գայն դնելու համար ժողովի տրամադրութեան տակ։

<u>Հ.Ց.Դ. փոխադարձ օգնութեան արկղ</u>

Իննի յանձնախումբը սկզբունքով ընդունեց դաշնակցական ընկերներու փոխադարձ օգնութեան արկղի հիմնումը, կազմակերպութեան հովանիին տակ, եւ յանձնեց Բոստոնի Շրջ. խորհուրդին, մինչեւ երեք ամիս մշակել այս մասին մասնաւոր ծրագիր՝ միւս Շրջ. խորհուրդի եւ Կ. Կոմիտէի վաւերացումն ալ ստանալէ վերջ գործադրութեան դնելու համար։

Այս արկղի դրամական մասը ոեւէ կապ պիտի չունենայ կազմակերպական եկամուտներու հետ, այլ պիտի կազմակերպուի իբրեւ բոլորովին անջատ գործ։

Քննագրին համապատասխան ըլլալը կը հաստատեմ։
Քարտուղար Կ.Կ.ի ՍԱՆՏԱԼ

<u>Ընկեր Ակնունիի Ամերիկա այցելութիւնը</u>

Պատգամաւորական ժողովը լսելով ընկեր Ակնունիի հորս ամսուայ տեղեկագիրը՝ ներկայացուած Կ. Կոմիտէին եւ Արեւմտեան շրջանի գործիչ ընկեր Ա. Ռոստիկեանի կողմէ՝ գտաւ՝

ա. Որ մեր ընկերոջ այցելութիւնը, ինչպէս կ'ակընկալուէր, ունեցած է այնպիսի մեծ օգուտ ամերիկահայ գաղութին մէջ,— Նիւ Եորքէն մինչեւ Սան Ֆրանչիսկօ — որու ազդեցութիւնն ու արդիւնքը վստահաբար պիտի մնայ անջնջելի։

բ. Ժողովը գտնելով նաեւ որ ընկեր Ակնունիի Ամերիկա այցելութիւնը մեծապէս նպաստած է կազմակերպական շարքերու ուժեղացման՝

Որոշեց՝

ա. Մասնաւոր նամակով մը գոհունակութիւն յայտնել Արեւմտեան Բիւրոյին, որ մեր շրջանի արդարացի պահանջին գոհացում տալու համար, ընկեր Ակնունին այցելութեան ղրկեց Ամերիկա։

բ. Նոյն նամակով խնդրել Արեւմտեան Բիւրոյէն, որ ընկեր Ակնունին մնայ մեր շրջանը մինչեւ որ մնայուն գործիչ մը ունենայ Ամերիկան։

գ. Ժողովը անզգնացուելի պարտք կը համարէ նաեւ խորին շնորհակալութիւն յայտնել ընկեր Ակնունիի, իր ա՛յն անգնահատելի աշխատանքին համար, որով ան նպաստեց Պատգ. ժողովի նիստերու արդիւնաւոր կերպով առաջ տարուելուն։

Փաստ. 1399-159

Գ 1.– ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ Հ.Յ.Դ. ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ԿԵԴՐ. ԿՈՄԻՏԷԻՆ 1910 – 1911

Ընկերներ,

Այս տարուան կեդր. Կոմիտէին վիճակուած դժուարութիւնները կարելի չէ բաղդատել նախորդիններուն հետ։ Ամէն տարի իրաւ է իր դժուարութիւնները ունեցած է, բայց երեք տարիէ ի վեր դժուարութիւնները աճած են որոշ պատճառներով, եւ այս տարի ամենադառն փորձառութիւնները մեզի վիճակուեցան։

Այդ պատճառները ընդհանուր եւ մասնաւոր հանգամանքով կը ներկայանան։ Ընդհանուր դժուարութիւնները կը պատկանին ամբողջ կազմակերպութեան, իսկ մասնաւորները յատուկ են մեր շրջանին։

Կազմակերպութիւնը այնքան խոր արմատ ձգած եւ գործօն դեր մը ստանձնած է տեղի կեանքին մէջ, որ սահմանադրութեան հռչակուելուն պէս աննման ոգեւորութենէն ցնցուած ամբողջ հասարակութիւնը, հայ, յոյն, թուրք, պուլկար, եւն, իր ուշադրութիւնը անոր դարձուց։

Այդ յափշտակութիւնը գիտակցական երեւոյթ չունէր, մտածում եւ կշռադատութիւն չկար անոր մէջ, այլ իրերու տարտամ ըմբռնում մը միայն, որ ոգեւորութեան եւ յուզումի շրջանէն ետք չէր կրնար անբեկանելի մնալ։ Իրաւ ալ երբ կեանքը իր բնականոն վիճակը ստացաւ, հինի եւ նորի, առաջդիմութեան եւ կայու[նու]թեան կռիւը ծայր տուաւ։ Անձնական շահերը հանրայինի հետ բախեցան։ Նոյնիսկ անոնք որ կատարեալ գիտակցութեամբ եւ համոզումով կազմակերպութեան քաղաքականութիւնը կը ներբողէին, դաւաճանեցին անոր դէմ, երբ տեսան որ կազմակերպութիւնը չարունակ վեր կը բռնէ հանրութեան շահերը անձնական շահերէն։

Հակահոսանքը ահաւոր եղաւ եւ եթէ Դաշնակցութիւնը տոկաց անոր դէմ եւ իր դիրքը պահեց, այդ շնորհիւ իր ուժին ու կենսունակութեան էր։

Այսուհանդերձ այդ հակահոսանքը անհամեմատօրէն դժուարացուց Դաշնակցութեան գործը. անոր դէմ դնելու համար գերագոյն ուժ թափել պէտք էր. աւելի մեծ թիւով գործակիցներ ու գործիչներ նշանակել պէտք էր այնպիսի տարրերէ, որոնք իրենց հանրային ճչմարիտ եւ բարձր գաղափարներով ապահովութիւն ներշնչէին մեր մէջ պիւրոքրատութեան եւ spoil system-ի ներմուծման վտանգին դէմ[8]։

Այս նկատումի եւ կանխազգուշութեան արդիւնքը ամէն տեղ կը յայտնուէր գործիչներու պակասով։ Որչափ մեծ էր գործիչներու պահանջը այնքան մեծ պէտք է ըլլար զգուշութիւնը։ Որովհետեւ դիւրին է քիչ չատ լեզուն դարձնել գիտցողի մը պաշտօն տալ, բայց խիստ դժուար է անոր սխալ գործունէութիւնը դարմանել։

Անդին գործիչներու պակասէն կ'օգտուէին մեր անուղղամիտ հակառակորդները։ Ուստի Դաշնակցութեան բարձրագոյն մարմինները երկրի ինքնապաշտպանութեան եւ ծանրակչիռ հարցերէն զատ իրենց սեղանին վրայ ունէին այս չփոթեցնող հարցը,— ամէն ջանք թափելով գոհացում տալու իւրաքանչիւր չրջանի պահանջին։

Գործիչի հարցով ամէնէն աւելի տուայտող չրջանը մերը եղած է։ Նախ տեղին հեռաւորութիւնը ահագին խնդիր մըն է ոեւէ գործիչի համար, երկրորդ՝ տեղին պայմաններուն յարմար գործիչ մը գտնել արդէն փոքրաթիւ գործիչներուն մէջ՝ չատ փափուկ պարագայ մըն էր, երրորդ՝ Սահմանադրութենէն ետքը գործին նուիրուած կարող ընկերներ բնականօրէն Երկիրը պիտի նախընտրէին իրենց գործունէութեան վայր, ուր բուն ժողովուրդը կը սպասէր լոյսի, դաստիարակութեան եւ կազմակերպումի։ Հետեւապէս մեր չրջանը կը մնար զրկուած կարող գործիչէ մը եւ գործերը հետզհետէ լքումի կը մատնուէին։

Ընդհանուր եւ մասնակի դժուարութիւններու մէջ նկատելի կէտ մըն է հանրութեան հոգեբանութեան փոփոխութիւնը։

Սահմանադրութենէն առաջ զգացում էր որ ժողովուրդը կը կապէր կազմակերպութեան մը հետ, իսկ ներկայիս աւելի գաղափարն է որ կը ծառայէ իրերու կապ, պայծառատեսութեամբ եւ իմացականութեամբ զօրացած, անշահախնդիր, մաքուր գաղափարը։ Այս յանկարծակի փոփոխութիւնը պէտք է վնասէր կազմակերպութեան, եթէ Դաշնակցութիւնը իր գործունէութիւնը չարունակ դաստիարակչական եղանակով առաջ տարած չըլլար։

Ի հարկէ կարելի չէր սպասել որ մեր դաստիարակութիւնը դիւրութեամբ հասնէր ժողովուրդին, եւ երբեմն նշանները ցոյց կու տային որ միմիայն զգացումով կապուած անհատներ կ'իյնային չարքերէն։ Սակայն ինչպէս անցեալ նոյնպէս ներկայ կեդր. Կոմիտէին հրամայողութեամբ չարքերը կը դաստիարակուէին, եթէ ոչ փափաքուած չափով գոնէ տեղի ունեցող հոգեբանա-

8.- Անգլերէն՝ քաղդիչ մեթոտ իմաստով։

կան փոփոխութեան զգալիօրէն հակազդելու չափով։ Գաղափարով տկար մարդիկ Երկիր երթալու հեռանկարով յաճախ խնայողութեան համար կը խուսափին կազմակերպական գործերու մասնակցութենէ, բայց անոնք որ կազմակերպական դաստիարակութեամբ զօրացած են աւելի եռանդուն կապուած կը մնան գործին։

Անցեալ տարուան կեդրոնական կոմիտէն բացատրած էր իր տեղեկագրին մէջ թէ որքան տաժանելի եղած էր իրեն կռուիլ այդ յարաճուն լքումին դէմ իր ձեռքին տակ ունեցած ուժերով եւ մատնանիշ կ'ընէր, որ ուժերը լքումին հետ խոտոր համեմատութեամբ գացած էին, այսինքն ուժերը միշտ պակսած եւ լքումը աւելցած էր։ Այս տարի ուժերը աւելի պակսած էին, ուստի եւ մեր գործերը աւելի դժուարացան։

Ցաճախ հինգ վեց կոմիտէներ մէկէն ժողովի պատրաստութիւններ կը տեսնեն, եւ իւրաքանչիւրը երկուքէն պակաս ատենախօսով չի բաւականանար, ան ալ իր ընտրած երկուքը կը պահանջէ եւ չ'ուզեր հասկնալ մեր չուարեցնող կացութիւնը։ Մէկը կամ միւսը համոզել որ յետաձգէ ժողովը եւ կամ միայն մէկ ատենախօսով բաւականանայ դիւրին գործ եղած չէ։ Կոմիտէները իրենց խիստ պահանջներուն մէջ երբեմն այնքան կը մոռնային մտածելու եւ կշռադատելու պարտականութիւնը, որ իրենց դիմումները չէին կրնար կրկնել կամ յուսախաբութիւնը արտայայտել, առանց թերանալու պատշաճութեան մէջ, ինչ որ յաճախ վիրաւորած է ընկերներու սիրտը։

Այս հարեւանցի ակնարկը կ'ընենք ոչ թէ ամբաստանելու կոմիտէները, այլ մատնանիշ ընելու կազմակերպական եւ ինքնայարգանքի աւելի զօրաւոր դաստիարակութեան պէտքը։

Եթէ Կ. Կոմիտէն չէ կրցած բոլոր կոմիտէներուն պահանջին գոհացում տալ եւ կամ ոմանց աւելի մեծ չափով գոհացում տուած քան միւսներուն, այդ հաճոյք մը չէր իրեն համար, այլ պարագաներու բերումով կատարուած։ Ընկերները վստահ կրնան ըլլալ թէ ինչ որ կարելի էր ընել ըրած ենք այդ ուղղութեամբ, եւ ինչ որ չենք կրցած ընել, այդ բացարձակապէս անկարելի եղած է։

Կեդր. Կոմիտէի ընկերները կրցածնուն չափ վազած են շրջանի կոմիտէներու հրապարակային կամ անդամական ժողովներուն, ազատ կամ հանգիստ կիրակիի խիստ անբաւական թիւ մը ունենալով։

Ինչ որ կարելի եղած չէ անձամբ ընել, ջանացած է ընել թղթակցութեամբ, լուծուած կոմիտէները վերակազմելու — կամ նորեր կազմելու համար, կազմակերպական խնդիրներու եւ ծրագրային հարցերու չուրջ եղած հարցումներուն ընդփոյթ պատասխանելով։

Մեր այս աշխատութիւնները ապարդիւն անցած չեն։ Հակառակ եղած ահագին դժուարութիւններու, մենք նուազած ուժերով ոչ միայն մեր չարքերը չենք կորսնցուցած, կամ պահած ենք, այլ նաեւ աւելցուցած ենք։

Այս պայմաններու մէջ մեր չարքերը կուռ պահեցինք։ Այս իրողութիւնը կարելի է ըմբռնել, եթէ բաղդատենք անցեալ տարուան եկամուտը ներկայ տարուան նուազած տուրքերու եկամուտով։ Ընկերներու վրայէն ծանր բեռը մասամբ վերցուեցաւ, սակայն անոնք որ իտէալով զօրացած չէին դարձեալ թերացան իրենց ընկերական պարտականութեանց մէջ, հակառակ եղած դիւրութեան։ իսկ կազմակերպչերպութեան համար աւելի գուրգուրանք ունեցող ընկերներ ամբողջովին վճարեցին իրենց տուրքերը, եւ տուրքի նուազումէն օգտուելով մասնակցեցան այլեւայլ բարեգործական նպատակներու, ինքնապաշտպանութեան համար եւ աւելի լայն համեմատութեամբ հետեւեցան մեր գրականութեան։

Այս տարուան մէջ կազմուեցան կամ վերակազմուեցան հետեւեալ կոմիտէները.— Ֆրեզնօ, Ֆրէնթըն, Մէնթ Լուիզ, Ֆոնչա, Ճալիէթ, Հարթֆըրտ, Ֆիլատելֆիա, Սփրինկֆիլտ, Ջըլսի, Նիւթըն, Ափըր Ֆոլզ եւ վերջերս Հըլտսըն։

Լուծուեցան մեր հետեւեալ պզտիկ կոմիտէները, որոնց ընկերներու թիւը հազիւ հասնէր.— Տովըր, Նորֆոք, Պըֆլօ եւ Մանչեսթըր։ Ասոնցմէ միայն Մանչեսթըր ընկերներու անհամաձայնութեամբ լուծուեցաւ, թիւը հինգէն երեքի իջնելով, իսկ միւսները լուծուած են ընկերներու Երկիր մեկնած ըլլալուն համար։

Արեւմուտքի կոմիտէները չարունակ երկպառակութեան տեսարան մը կը ներկայացնէին, բայց այս տարի գրեթէ բոլորովին խաղաղեցան։ Արեւմուտքի գործիչ ընկեր Ռուիկեան ձեզի աւելի լայն տեղեկութիւն կու տայ այդ շրջանին առթիւ։ Դեռ երեք-չորս ամիս առաջ մասնաւոր նամակներով՝ վերջին անգամ ըլլալով՝ հարցումներ ուղղեցինք իրենց ներքին խաղաղութեան մասին. ամէնքն ալ գոհացուցիչ պատասխաններ գրեցին։

Գործչին հարցը եւ ոչ մէկ րոպէ մոռացութեան տրուեցաւ. ամէն մէկ պաշտօնական եւ անպաշտօնական նամակի մէջ Բիւրոյին ուղղուած՝ շեշտեցինք այդ պէտքը, հետագրով պահանջեցինք։ Սկիզբէն հետագրով եւ նամակով ուզեցինք ընկերներ Արամ Աչոտը[3] եւ Տիգրանեանը[4], ետքէն Մար[2] եւ ուրիշներ, բայց ամէնքն ալ այս կամ այն պատճառով չընդունեցին մեր հրաւէրը։

Ամէնէն ետքը երբ լսեցինք որ ընկեր Ակնունի Եւրոպա անցած է, առիթէն օգտուելով դիմեցինք Բիւրոյին եւ Դրօշակի խմբագրութեան նամակներով եւ հետագրերով։ Մեր երկար պահանջները վերջապէս լաւ արձագանգ գտան եւ ընկեր Ակնունի յանձն առաւ գալ։ Ընկեր Ակնունի իր պատասխանատու պաշտօնին բերմունքով միայն երկու ամիս տրամադրելի ըրած էր սկիզբէն, մեր շրջանին համար, եւ ըստ այնմ ժողովներու շարք մը պատրաստեցինք, շարք մը որ խիստ յոգնեցուցիչ էր ընկեր Ակնունիի համար, եւ երբեմն անյապաստ մէկ կամ միւս կոմիտէին. բայց թէ՛ ընկեր Ակնունիի անխոնջ աշխատութեամբ եւ թէ կոմիտէներու եռանդուռ ջանքերով, գրեթէ բոլոր ժողովները յաջողանցան։ Ընկեր Ակնունի տեսնելով մեր չրջանի վիճակը սիրայօժար երկարցուց իր այցելութիւնը, եւ գնաց նոյնիսկ մինչեւ Ֆրեզնօ, Սաքրամենթօ, Ցառ Լուի եւ Սան Ֆրանսիսկօ, ուր ոչ մէկ դաշնակցական գործիչ ոտք կոխած էր մինչեւ այս տարի։ Ֆրեզնոյի կոմիտէն քանի մը ամիս առաջ վերակազմուած էր, մօտաւորապէս տասնհինգ կամ քսան ընկերներով։ ընկեր Ակնունիի այցելութենէն ետք վաթսունի բարձրացաւ։ Ուրախ ենք ըսելու որ գրեթէ բոլոր գաղութները վերջին ծայր գոհ մնացին այդ այցելութենէն եւ ընկեր Ակնունի հակառակ իր նախկին ծրագրին, ամէն տեղ այնչափ մնաց որքան պահանջ կար, ժամանակ տալով նաեւ կոմիտէներու ներքին ժողովներուն։ Միայն Նիւ Ինկլէնտի պզտիկ գաղութները եւ քանի մը ուրիշ կոմիտէներ զրկուեցան իր այցելութենէն, ժամանակ չըլլալուն, բայց անոնք ալ իրենց բաժինը պիտի ունենան այս ժողովէն ետք։ Այցելութեան եւ ժողովներու այդպիսի հսկայ ծրագիր մը առանց անպատեհութեան չէր կրնար ըլլալ։ Շիքակօ եւ Պոսթըն դառն փորձառութիւններ ունեցան։ Հարիւրաւոր նամակներ հակառակ պահանջներով՝ կը տեղային. անոնց համաձայն ընկեր Ակնունին՝ գիտակ պահել ճամբու վրայ, հեռագրերով եւ նամակներով, միշտ կարելի էր։ Շիքակօ անգամ մը յուսախաբ եղաւ բայց անոր փոխարէն երկու անգամ ժողով ունեցաւ։

Ընկեր Ակնունիի հետ խորհրդակցելով հեռագրեցինք Ժընեւ ընկեր Սիմոն Յակոբեանը կամ մեզի աւելի ծանօթ անունով Բերունին զրկելու, բայց այդ ընկերը Վիեննա Մխիթարեաններու հաստատութիւնը երթալ որոշած ըլլալով (ուսումնասիրութեան մը համար) հրաժարեցաւ գալէ։ Մենք դարձեալ չարունակեցինք ուրիշ գործիչ մը պահանջել։ Գրեցինք ընկեր Ժիրայրին[9] համար, թէեւ բաւական ատեն այդ մասին պատասխան չկրցանք առնել, բայց Բիւրոն իր վերջին նամակով տեղեկացուցած էր թէ ընկեր Ժիրայրը պէտք էր այնտեղ, եւ անոր տեղ կ'առաջարկէր ընկեր Շահխաթունեան, միայն նկատել տալով թէ այս վերջինը չի կրնար խօսելու համար ճամբորդութիւններ ընել իր տկար կազմին եւ փափուկ առողջութեան համար։ Այլեւս այս ժողովին կը մնայ ընկեր Ակնունիի հետ խորհրդակցելով լաւագոյն կարգադրութիւնը ընել։ Բիւրոն յայտնած էր նաեւ թէ ընկեր Ակնունին կրնայ մնալ մինչեւ ամառ։

*
* *

Ջորրորդ Ընդհ. ժողովի որոշումներէն եւ սահմանադրութենէն ետք կիներու կոմիտէները ամէն տեղ լուծուած էին. թէեւ մեր ներքին կանոնագիրը այս տարի կոմիտէներուն կազմը առանց սեռի խտրութեան կ'ընդունի եւ կարգ մը տեղեր տիկիններ կը մասնակցին կոմիտէներու, բայց տակաւին կան հայ տիկիններ որ այնքան ազատ չեն զգար մասնակցելու այրերէ բաղկացած կոմիտէներու, եւ չարժում մը կար դարձեալ կանանց կոմիտէ մը կազմելու։ Թրոյի կանանց նախկին կոմիտէի անդամները ձեռնարկած էին կոմիտէն կազմելու ու դժկամութիւն ցոյց կու տային ուրիշ անունով գործելու, բայց ներկայացնելով իրենց մեր ներքին կանոնագրի տրամադրութիւնը եւ մանաւանդ Ընդհ. Ժողովի որոշումները, համաձայնեցան կազմակերպուիլ Հ.Ց.Դ. Թրոյի եւ Ուօթըրվիլթի կանանց կարմիր խաչի ընկ. անունով եւ մինչեւ որ այս ժողովը վաւերացնէ նոր կանոնագիր մը այդպիսի ընկերութեան մը համար, կ'առաջնորդուին կանանց կոմիտէի հին կանոնագրով։

Նորակազմ կարմիր խաչի ընկերութեան առաջին գործը եղաւ նախկին ընկերուհիներու տուրքի պարտքերը հաւաքել եւ ճօթանասուն տալէրի հասցնելով ղրկել կովկասահայ բանտարկեալներու դատին համար։

Նիւ Պրիթընի մէջ ալ այդպիսի ընկերութիւն մը կազմուելու վրայ էր, բայց յետաձգած են մինչեւ կանոնագրի մը լոյս տեսնելը։

Մեր գործերու սովորական դժուարութիւններէն զատ, մեծ դժուարութիւն էր նաեւ կեդր. կոմիտէի ցրուած հանգամանքը։ Խորհրդակցութեան համար ամէն ատեն ժողով ընել թէ դժուար էր եւ թէ ահագին ծախքերու դուռ կը բանար։ Ուստի հաւաքական ժողովները խիստ կարեւոր պարագաներու վերապահելով, ընթացիկ գործերուն նախ թղթակցութիւնով կը խորհրդակցէինք, ինչ որ դժուար էր բոլոր ընկերներու համար ալ հաւասարապէս։ Շրջաբերականներ կանխաւ կը ղրկէին եւ ընկերներու հաւանութիւնը, թելադրութիւնը եւ բարեփոխութիւնը առնելէն ետք կը ղրկուէին կոմիտէներուն, նոյնպէս միջկուսակցական յարաբերութիւններու թուղթերը։

Այդպիսի ցրուած կեդր. կոմիտէի մը ընտրութիւնը արդէն պերճախօս փաստերէն մէկն էր թէ մեր ուժերը որչափ պակսած էին եւ գործը, որ աւելի մեծցած էր, որքան ծանրացած քանի մը ընկերներու վրայ։ Հակառակ այս աննպաստ կացութեան, ամէն ջանք ի գործ դրինք անցեալ Պատգ. ժողովի որոշումները գործադրելու։

Այդ ընելու համար ունեցած ենք վեց կանոնաւոր եւ ամբողջական ժողովներ, իսկ երբ մեծամասնութեանը մօտենալու պատեհութիւն ունեցած ենք, աւելի յաճախ ժողովներ եւ խորհրդակցութիւններ ունեցած եւ իրարու հաղորդած ենք. Պոսթընի մէջ երեք ընկերներ 4-5 անգամ խորհրդակցութիւններ ունեցած են, իսկ Նիւ Եորքի մէջ երբ երեք ընկերներ իրարու մօտ էին, աւելի

9.- Ժիրայր՝ Զօրեաճ Բարթող, նախապէս Պուլկարիա, այժմ՝ Պոլիս։

քան երեք ամիս գրեթէ ամէն Հինգշաբթի ժողովներ ունեցած են, թիւով 12։

Մեզի յանձնուած գլխաւոր գործերն էին.

1.- Գործիչի մը անհրաժեշտութիւնը։

2.- Վերամշակուած կանոնագրի տպագրութիւնը։

3.- Միջ-կուսակցական համերաշխութեան հարցը։

Գործիչի հարցի մասին արդէն լսեցիք։

Վերամշակուած կանոնագիրը խիստ անխնամ եւ մատիտով գրուած խառն թուղթերու վրայ յանձնուած էր մեզ։ Սովորական գործերէ դուրս բաւական դժուար էր զանոնք կարգի բերելու ժամանակ գտնել եւ տպագրութեան յանձնել։ Չկասեցուց եղած դժուարութիւնները անոր տպագրութիւնը եւ ցրուումը աւելի երկար չտեւեց քան գործին թեքնիքական մասը կը պահանջէր։ Տպագրութեան ատեն խիստ մեծ զգուշութիւն ձեռք առնուած է պատգ. ժողովի վաւերացումին համաձայն գործին հարազատութիւնը պահելու համար։ Տպագրուած օրինակները կանխաւ ղրկուած են կ.կ.ի ընկերներուն համեմատութեան համար։ Ուրախ ենք ըսելու որ աչքառու վրիպում եղած չէ, եւ ոեւէ վրիպումի մասին գանգատ եկած չէ։

Միմիայն երրորդ յօդուածի տրամադրութեան համաձայն դիմումնագրերու պատրաստութիւնը խիստ ուշացաւ՝ ձեւի մասին վերջնական համաձայնութեան գալու եւ տպարանական դժուարութիւններու պատճառով. բայց վերջապէս տարին լրանալէ առաջ ցրուըւած է բոլոր կոմիտէներուն։ Դիմումնագրերու ուշանալու պատճառով շրջաբերականներով բոլոր կոմիտէներէ իրենց անդամներու թիւը ուզեցինք, կատարեալ եւ ճշգրիտ մարդահամար կատարելու համար. դժբախտաբար կոմիտէներու ամբողջութիւնը չկրցաւ մեզի հարկ եղած ծանօթութիւնները տալ։

Միջկուսակցական համերաշխութեան հարցը չափազանց փափուկ եւ դժուար հարց էր։ Կ. կոմիտէն ինքզինքը որոշ աշխարհահայեացքով ներկայացուած կուսակցութիւն մը չէր որ կը գտնէր, այլ իւրաքանչիւր կուսակցութիւն տեղական եւ հակասական ըմբռնումներ ցոյց կու տար։ Օրինակ, Հնչակեան Պոլսոյ կեդր. մարմինը համերաշխական էր, իսկ Ամերիկայի մէջ թուենք հակահամերաշխական... համերաշխութիւնը իր քանդումին ազդակը նկատող։ Ռամկավարականները արդէն թէ՛ երկրի մէջ եւ թէ արտասահմանի մէջ հակառակ էին, իսկ Վերակազմեալները թէեւ Երկրի մէջ անկեղծ համերաշխականներ եղած էին, բայց այստեղ ուժերը տկար ըլլալուն՝ որոշ ձգտում մը ցոյց չէին տար։ Այս կացութեան մէջ կ. կոմիտէս որոշեց այս շրջանին նախապատրաստութեան ուժ տալ, այսինքն մշակել համերաշխութիւնը նախ մամուլի, բեմի եւ անհատական յարաբերութիւններու միջոցով, զգուշանալ կարելի եղածին չափ ուրիշի ինքնասիրութեան դպչող անհարկի բառերէն եւ բացատրութիւններէն, աշխատիլ քննադատութեան ատեն գէշ կողմերը չտկելու անկեղծ ոգիով, նիւթերը մշակել եւ մարդոց լաւ կողմերը տեսնել, միեւնոյն ատեն միշտ հսկել որ [երբ] համերաշխութեան ուղիէ մը ներկայանայ՝ չփախի։ Պրէնտֆըրթի մէջ դաշնակցականներու կողմէն կատարուած ենթադրական տեռորի լուրը առիթ մը եղաւ մեզ, որ Պոլսոյ միջ[կուսակցական] ատեանին տեղեկագիր մը ներկայացնենք եւ միջկ. ատեանով խնդրին քննութիւն բանալու մեր համաձայնութիւնը յայտնենք։

Հնչակեանները առաջինը եղան այստեղ ատեանը պահանջելու, բայց դժբախտաբար միշտ խուսափեցան եւ երբեք չընդունեցին ժողովի պայմանները, նոյնիսկ ժողովին նիւթ ըլլալիք «անյաջող մահափորձ»ի որակումը, ինչպէս իրենց հեռագրերը կ'ըսէին։ Իրենց գործածած միակ բառը գոց նամակի մը մէջ «յարձակում» բառն էր։ Չկասեցուց անոր որ մենք իրենց գրեթէ բոլոր առաջարկները ընդունեցինք, բացի «յարձակում» բառէն եւ Վեր[ակազմեալ] հնչ[ակեաններ] ժողովէն դուրս ձգելու առաջարկէն, իրենք բացարձակապէս մերժեցին նոյնիսկ պատասխանել մեր պայմաններուն։

Ընկեր Ակնունիի գնալէն ետք կրկին փորձեցինք, Վերակազմեալները սիրայօժար արձագանգ տուին, թէեւ խոչոր ծրագրով, բայց միւսները ոչ միայն մերժեցին, այլ նաեւ անպատիւ միջոցներու դիմեցին համերաշխութիւնը անկարելի դարձնելու համար։

* * *

«Հայրենիք»ի տպարանը չատ անյպաստ կացութեան մէջ յանձնուեցաւ մեզի։ Նախ անցեալ Պատգ. ժողովը հապճեպով վերջանալուն, կարեւոր խնդիրներու վրայ չրջահայեաց ակնարկ նետելու ժամանակ չունեցաւ, եւ նոյնիսկ որոշումներ վաւերացնելու մոռցաւ, որով կարգ մը թիւրիմացութիւններ, թէեւ ոչ այնքան կարեւոր, երկար ատեն յոգնեցուցին մեզ եւ վերջապէս գործը անորոշ կացութեան մատնուեցաւ։ Վարչութիւն եւ Կեդր. կոմիտէ՝ իբրեւ մէկ գործի վրայ երկու մարմին, սովորականին պէս դարձեալ անհասկացողութեան մատնուեցաւ, ինչ որ վնասեց գործին։ Նախ գործաւորները կորսնցուցին իրենց յարգանքը ոեւէ մարմնի հանդէպ, եւ գործը ղեկավարել դժուարացաւ։ Երկրորդ՝ Կեդր. կոմիտէս խիստ անհաճոյ կացութեան մէջ գտնուելով՝ չէր գիտեր ինչ քայլ առնելիքը։ Եթէ չհսկէր՝ գործի քանդումին կ'երթար, եթէ հսկէր՝ ուրիշի իրաւասութիւնը բռնաբարած կ'ըլլար։

Փետր. 27ին Կեդր. կոմիտէի, «Հայրենիք»ի վարչութեան եւ խմբագրութեան խառն ժողովի մէջ որոշուեցաւ ընկեր Համբարձումեանը կանչել Նիւ Եորքէն իբրեւ «Հայրենիք»ի քարտուղար, ըստ թելադրութեան անցեալ տարուան Պատգ. ժողովին։ Վարչութիւնը գործադրեց այդ որոշումը, բայց ետքէն հետզհետէ անտարբեր դիրք մը բռնեց։ Իրերու այս դրութիւնը դարմանելու համար դիմումէ ըրինք վարչութեան, որ աւելի հոգ տանի գործին։ Ի պատասխան մեր դիմումին վարչութիւնը խառն ժողով պահանջեց Օգոստ. 14ի կիրակիին համար։ Երբ մենք 344 թիւ նամակով կրկին իրենց ուշադրութիւնը հրաւիրեցինք եւ պահանջեցինք իրենց դիրքը չտկել, վարչութենէն երկու անդամներու ստորագրութեամբ նամակ մը ստացանք, որով կը յայտնէին իրենց հրաժարումը պատասխանատուութենէ, պատճառ բռնելով մեզի անծանօթ ոտնձգութիւններ։ Անկէ վերջ ինչպէս առաջ գործը դարձեալ մեր վրայ ծանրացած մնաց։

Այս դժուարութիւններուն աւելցաւ նաեւ փոխադրութեան խնդիրը։ Թէեւ Փրավիտէնսի կոմիտէն կ'առաջարկէր տպարանը Փրավիտէնս փոխադրել, բայց այդ ուղղութեամբ գործելու նախ ժամանակ չկար, երկրորդ՝ կոմիտէներու ամբողջութիւնը չկրցաւ իր որոշ կարծիքը ղրկել։ Կարծիք յայտնողներու մէջ երկու երրորդի մեծամասնութիւն չկար։ Կեդր. Կոմիտէս անյարմար դատեց փոխադրութիւնը թէ՛ ժամանակի կարճութեան համար անկարելի ըլլալուն, եւ թէ խնդիրը լուրջ խորհրդակցութեան կարօտ ըլլալուն։ Այս ժողովն է որ այդ մասին իր վերջնական որոշումը պիտի տայ։

Տպարանը երբեք կազմակերպութեան վրայ բեռ չ'ըլլար, եթէ ղեկավարող ուժ մը ըլլայ. դժբախտաբար այդ ուժը պակսած է եւ վերը բացատրուած անպատեհութիւններու պատճառով, քիչ մըն ալ կոմիտէներու պարտքերուն պատճառով, տպարանը նիւթապէս կորսնցուց եւ կ. կոմիտէս այնպիսի կացութեան մը առջեւ գտնուեցաւ որ կամ թերթը դադրեցնել հարկ էր կամ քիչ մը պարտք տալով գործը փրկել։ կ. կոմիտէս երկու չարեաց փոքրագոյնը ընտրելով 305 տալէրի պարտք մը տուաւ։ Եթէ այս տարուան եւ անցեալ տարուան հաշուեկշիռներու բաղդատութիւնը ընէք պիտի տեսնէք որ կորուստը աւելի բաժանորդագիրներու եւ ձեռքէ ծախուած թերթերու մէջ եղած է։ Ասոր մէկ պատճառն է անշուշտ թերթերու չատնալը, բայց ուրիշ պատճառներ ալ կան, ինչպէս թերթի պարունակութեան մէջ երբեմն զանազանութեան պակասը՝ կարող եւ կանոնաւոր աշխատակիցներու չգոյութեան հետեւանքով։

<u>Թերթի խմբագրութիւն</u>

Ի հարկէ թերթը մեր փափաքածին չափ լաւ չխմբագրըւեցաւ բայց եղած ուժերով ինչ որ կարելի էր ըրինք. նախ թերթին մաքրութեան խիստ հոգ եւ հսկողութիւն տարուեցաւ, պահելով նաեւ անոր մէջ կարելի եղածին չափ գաղափարի ուժ եւ ջիղ։ Կարեւոր հարցերու շուրջ խմբագրականներէ եւ ընտրուած գրական ու բանաստեղծական կտորներէ զատ երեւցած են դաշնակցական ամէնէն սիրուած գրողներու յօդուածներ։ Այդ պատահական յօդուածներէ դուրս սիստեմաթիք աշխատութիւններ երեւցան, ինչպէս՝ Իմ եղբայր գիւղացին, Կրէնգըլսիլ, Քրիստոսի Սոցիալիստական ուսուցումը, որոնք ետքէն գիրքի վերածուեցան։ Թերթի միջոցով հրատարակուած գիրքերը բաւական եկամուտ բերած են, Պոլսոյ գրավաճառներու հինցած պարտքերը գոցելէ ետք։ Դժբախտաբար կանոնաւոր աշխատակիցներ չըլլալուն թերթը երբեմն կը կորսնցնէր իր զանազանութիւնը։ Խմբագրութեան համար դժուար հարց մը եղած է կոմիտէներէ եկած թղթակցութիւնները ղեկավարել. ոմանք ընդհ. չահագրգռուեցնէ զուրկ ըլլալով նոյնիսկ տեղական օգտակարութիւն չունին, իսկ թղթակիցները այնպէս կը ներկայացնեն որ առանց այդ գրութեան հրատարակումին, եթէ ոչ Դաշնակցութիւնը՝ գոնէ տեղական կոմիտէն պիտի փճանայ. երբեմն գիրերը անընթեռնելի եւ լեզուն խիստ անհասկնալի, եւ յաճախ խիստ անպատշաճ բառերով լեցուն։ Եւ զարմանալին այն է որ ամէնքն ալ կը պահպանեն անոնց անփոփոխ հրատարակութիւնը, ոմանք միայն համեստութիւնը կ'ունենան առաջարկելու որ տառասխալները չտկուին, պայմանով որ բառերը եւ իմաստը անփոփոխ մնան։ Երբեմն թախանձանքները յաղթած են, եւ անմիջապէս ուրիշ տեղերէ բողոքներ եկած են լեզուի դէմ, բազմաթիւ հերքում գրութիւններով։ Ասոնց իւրաքանչիւրին պատասխանել եւ դիտողութիւններ ընել՝ խմբագրութեան աշխատութեան ահագին մեծ մասը կազմած է։

Թերթը իր բոլոր պակասութիւններով հանդերձ, որոնց մենք եւս կատարելապէս գիտակ ենք, իր դիրքը պահեց, ու չինկաւ ամբոխի բաղձանքներուն ենթակայ. թերթը նուիրուեցաւ մեծ մասով դաստիարակչական գործին, հրաժարելով ամբոխի բաղձանքներուն համակերպելէ եւ անոր ծափերը վայելելէ։ Ուրախ ենք մենք ըսելու որ ժողովուրդի մաքուր մասը, նոյնիսկ չէզոք հասարակութիւնը աւելի յարգանք ունի մեր թերթին հանդէպ քան ուրիշ ոեւէ արտասահմանեան թերթի։

Լրագրական վիճաբանութիւնը եթէ մաքուր հողի վրայ տարուի, չատ օգտակար է ժողովրդի մտաւոր դաստիարակութեան համար։ Բայց Ամերիկայի եւ արտասահմանի մէջ հրատարակուող հակառակորդներու թերթերը այնպիսի անսկզբունք եւ անպարկեշտ մարդոց ձեռք ինկած են, որ բոլորովին աղտոտած են գրականութիւնը, եւ մարդ չի կրնար անոնց հետ գործ ունենալ առանց ցեխոտուելու. ուստի մեր մամուլի մաքրութիւնը պահպանելու համար զգուշացած ենք յաճախ նոյնիսկ անունները յիշել անոնց, եւ հերքած ենք միայն կարճ եւ անուղղակի կերպով ամէնէն վրդովեցուցիչ սուտերը։

<u>Երկրի ինքնապաշտպանութիւնը</u>

Մեր այնքան աշխատանքներու մէջ չմոռցանք երկրի ինքնապաշտպանութեան խնդիրները։

Վայրի մը մէջ ինքնապաշտպանութեան համար բաւական մեծ քանակութեամբ զէնքեր գնուած էին լաւ պայմաններով, բայց ընկերները դրամը պարտքով վերցուցած ըլլալով ստիպողաբար մեզ դիմում ըրած էին հարկ եղած գումարը փոխանցելու եւ կազմակերպական համալքը փրկելու։ Պատեհութիւնը այնքան յանկարծակի եղած էր որ անկէ օգտուելու համար միջոց չէր մնացած կազմակերպական օրինական ճամբով, այսինքն Բիւրոյի հրահանգով կատարել։ Ընդհ. ժողովի մեր պատգամաւորներն ալ չեչտած էին խնդրին փափկութիւնը, ուստի ժամանակ չկորսնցնելու համար փութացուցինք պահանջուած $517,50ի փոխանցումը։ Գրնուած զէնքերը ինքնապաշտպանութեան ատակ ընկերներու վաճառուելով կրկին դրամի պիտի վերածուէր եւ այդ գումարը պիտի յատկացուէր Զիֆռնի դրամագլուխին։ միեւնոյն ատեն մենք իմաց տուինք Բիւրոյին մեր առած քայլի մասին եւ թէպէտ սկիզբէն Բիւրոն իր դժգոհութիւնը յայտնած էր կազմակերպական կարգապահութեան այս ակամայ չեղումին առթիւ, բայց լսելով մեր բացատրութիւնները համաձայնեցաւ։

Ապեւայլ նպաստներ

Մենք չմոռցանք նաեւ որբերը, մեր հերոսներու որբեւայրիները եւ բանտարկուած եղբայրները։

Միակ մէկ անպատեհութիւնը որ կար՝ ընկերները մէկ հերոսին ուշադրութիւն դարձնելով մասնաւորապէս, մոռացութեան կը մատնեն ուրիշ հերոսները։ մեր եւ ուրիշներու ձեռքով օրինակի համար աւելի քան 1000ական տոլէր հասցուած է մեր սիրած երկու հերոսներու՝ Սերոբի եւ Հրայրի այրիներուն, մինչդեռ մեր թելադրութիւններու միջոցով միայն պզտիկ գումար մը կրցանք ապահովել ուրիշ հերոսներու համար։

Աչխատանքի Տունը, որ դաշնակցական ընկերներու եւ ընկերուհիներու գեղեցիկ ու իմաստուն մէկ հաստատութիւնն էր, այնքան ուշադրութիւն չդրաւեց, ինչ որ ցաւալի է։

Մխիթարական է այն երեւոյթը որով գիտակից հասարակութիւնը արձագանգ տուաւ մեր կոչին կովկ. եղբայրներու դատը փրկելու համար։ Արդէն մեր մամուլի միջոցով 1041,87 [տոլար] փոխանցուած է։

Ուրիշ գումարներ տակաւին պիտի ղրկուին կամ ղրկուած են Պատրիարքարանի միջոցով։ Մինչեւ հիմա պահանջուած գումարը կարելի էր դիւրութեամբ հանել, եթէ հակառակորդներու բացարձակապէս վատ դերը երեւան չելլէր[10]։

Ընկերնե՛ր, կազմակերպութիւնը շատ դժուարութիւններէ ու տագնապներէն դուրս ելած է եւ այս կացութիւնէն ալ կ՚ելլէ իր ճշմարտապէս նուիրումով ժողովրդին շահերուն, մաքրութեամբ եւ ուղիղ քաղաքականութեամբ։ Մեզի կը մնայ պահել եւ զօրացնել այդ ուժը, մաքրութեան եւ ճշմարտութեան ուժը։

Ձեզի կը մնայ վիճաբանութեան ժամանակ իւրաքանչիւր խնդրին իր արժանիքին համեմատ եւ ուժ տալով անցնել օգտակար եւ գործնական որոշումներ յաջորդ տարուան գործունէութեան համար։

Ցաջողութիւն կը մաղթենք ձեզ։

10.- Ամերիկայի մէջ կովկասահայ բանտարկեալներու համար հաւաքուած դրամը պիտի հասնէր 10.000 տոլարի։

Փաստ. 1399-157 (էջ 61-77)

Գ 2.– ԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Հ.Յ.Դ. ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ 17ՐԴ (ԱՐՏԱԿԱՐԳ) ՊԱՏԳ.[ԱՄԱՒՈՐԱԿԱՆ] ԺՈՂՈՎԻ

Գումարուած Յուլիս 1–4, 1911, Հարթֆըրտի մէջ

Նախապատրաստական նիստը գումարուեցաւ յուլիս 1-ի չաբաթ իրիկունը ժամը 8-ին։ Նիստը օրինաւոր լինել-չլինելը նկատողութեան առնուելով երեւան եկաւ որ 34 կոմիտէներու պատգամաւորներ ներկայ էին, հետեւաբար իբրեւ մեծամասնութիւն նիստը օրինաւոր նկատուելով առաջամեայ դիւան ընտրուեցաւ, ընկ. Մէյմատեան՝ ատենապետ, եւ ընկ. Մուրատեան ատենադպիր։

Ցաջորդող նիստերուն արագ եւ կանոնաւոր ընթացք տալու համար, նոյնպէս եւ պատգամաւորներու իրաւասութիւնը ճշդելու համար կազմուեցան երկու յանձնախմբեր. ա.- կոմիտէներու իրաւասութիւնը քննող յանձնախումբ, որուն յանձնուեցան բոլոր յանձնարարականները եւ հաշիւները եւ բ.- Օրակարգը պատրաստող յանձնախումբ, որու յանձնուեցան Ջ՞ Ընդհ. ժողովի օրակարգը, ինչպէս եւ կոմիտէներէ եկած բոլոր հարցերը։

Ընկերներու կողմէ առաջարկուեցաւ ժողովին հրաւիրել կարող ընկերներ խորհրդակցական ձայնով։

Այս հարցը յետաձգուեցաւ յաջորդ նիստին։

Նիստը փակուեցաւ ժամը 11-ին յաջորդ նիստը որոշելով կիրակի առաւօտեան ժամը 9-ին։

ՆԻՍՏ Բ.

Կիրակի առաւօտ, ժամը 9։

Նիստին առաջին մասը չարունակեց նախորդ օրուայ դիւանը մինչեւ մնայուն դիւանի ընտրութիւնը։ կարդացուեցաւ կոմիտէներու իրաւասութիւնը քննող յանձնախումբի տեղեկագիրը, որը կը հաստատէ կոմիտէներու իրաւասութիւնը բացի չորս կոմիտէներէ, որոնք իրենց հաշիւներէն մաս մը միայն վճարած էին, իսկ ուրիշ չորս կոմիտէներ եւս, որոնք բնաւ վճարում չէին ըրած։

Նկատելով, որ Ուստր, Զլսի, Նիւ Հէյվըն եւ Ուօթըրվլայթի կոմիտէները իրենց վեցամսեայ հաշիւները չէին փակած, ժողովը լսելով յիշեալ կոմիտէներու պատճառաբանութիւնները, գտաւ ոչ-գոհացուցիչ, բայց նկատի ունենալով Արտակ[արգ] Պատգ. ժողովի հանգամանքը, թոյլտուութիւն ըրաւ իրենց պատգամաւորներուն պայմանաւ, որ այդ կոմիտէները ժողովի թուականէն մինչեւ երեք չաբաթ փակեն իրենց վեցամսեայ հաշիւները։ Նմանապէս նկատի առնուեցաւ վեցամսեայ հաշիւներէն մաս մը միայն ղրկած կոմիտէները եւ անոնց ալ թոյլտուութիւն եղաւ Արտ. Պատգ. ժողովի հանգամանքին համար։

Ցանձնախմբի երկրորդ զեկոյցն էր ձայներու բաշխումի պարագան, որը երկար վիճաբանութեան ենթարկուելէ վերջ եւ նկատելով, որ հեռաւոր կոմիտէները, հակառակ ներքին կանոնագրի յօդ. 118-ի, ձայն ղրկած էին անհատ ընկերներու եւ կամ Կ. Կոմիտէին, ժողովը որոշեց գոհանալ անոնց տեղեկագրերու ընթերցումով եւ մերժեց մօտաւոր կոմիտէներու ձայները, եւ Կ. Կոմիտէի նկատողութեան յանձնեց այն կոմիտէները, որոնք ոչ մէկ կերպով պատասխանած էին։

Օրակարգի յանձնախումբի պատրաստած օրակարգը եւս կարդացուելով ձեռնարկուեցաւ մնայուն դիւանի ընտրութեան հետեւեալ կերպով՝ ընկերներ Գ. Պօյաճեան, Ց. Կոբոյեան եւ Ց. Զատիկեան՝ ատենապետներ յաջորդաբար հսկելու ժողովներուն իսկ ընկերներ Պ. Ներսիսեան, Ղ. Մարգարեան եւ Ե. Մուրատեան ատենադպիրներ։ Վերոյիշեալ մնայուն դիւանը ընտրուեցաւ ձեռամբարձ քուէով։

Որոշուեցաւ խորհրդակցական ձայնով ժողովի հրաւիրել ընկերներ Նչ. Թաչճեան, Ց. Զագմագճեան, Շահան Նաթալի, Ց. Զէօկիւրեան եւ Տ. Թերլեմեզեան, եւ յանձնարարուեցաւ դիւանին որ պէտք եղած կարգադրութիւնը ընէ հեռագրով։

Մանօթ.— Բացի ընկ. Ց. Զէօկիւրեանէ, բոլոր միւս հրաւիրուածները ներկայ եղան 4րդ նիստէն սկսեալ։

Ժողովը փակուեցաւ ժամը 12-ին։

ՆԻՍՏ Գ.

Ժողովը բացուեցաւ ցերեկէ վերջ ժամը 3-ին։ Ներկայ-բացակայի ընթերցումէն վերջ կարդացուեցան նոր եկող պատգամաւորներու յանձնարարականները եւ անոնց իրաւասութիւնը քննելէ յետոյ ընդունուեցան։

Օրակարգի անցնելով՝

«Բ. Արդի քաղաքական վիճակը երեք երկիրներուն մէջ եւ կուսակցութեան դիրքը անոնց հանդէպ»։

I Թուրքիա

1.— Դաշնակցութիւնը եւ միւս կուսակցութիւնները

ա.- Միութիւն եւ Յառաջ[դիմութիւն] կոմիտէն (Իթթ. վէ Թէրագգը)· կարճ վիճումէ վերջ որոշուեցաւ հետեւեալը·

— Դաշնակցութիւնը պէտք է չարունակէ իր արդի համերաշխական քաղաքականութիւնը Միութիւն եւ Յառաջադիմութիւն կոմիտէին հետ համաձայն իր սկզբունքին եւ գործելակերպին։

Միւս քաղաքական կուսակցութիւնները եւայլն

Որոշուեցաւ հետեւեալը·

Հ.Յ.Դ.ը պէտք է ջանայ համերաշխութիւն մշակել քաղաք· բոլոր կուսակցութիւններու նոյնպէս եւ ոչ-հայ խմբակցութիւններու հետ սահմանադրութեան պահպանումին համար։

2.— Դաշնակցութիւնը եւ կառավարութիւնը

ա.- Հողային հարց եւայլն։

Որոշուեցաւ.— Պահանջել Ընդհ. Ժողովէն հողային հարցերու առթիւ եղած հետաձգումը չարունակել եւ կարելիութեան սահմանին մէջ հետաձգել հողերու հաւասար բաշխումը։

բ.- Ապահովութեան խնդիր հայաբն[ակ] գաւառ[ներու] մէջ։

Որոշուեցաւ.— Կուսակցութիւնը պէտք է ստիպողական դիմումներ ընէ սահմանադր· կառավարութեան մօտ, երկրի անապահովութեան վերջ մը դնելու եւ միանգամայն պէտք է իր բոլոր կարելի միջոցներով ոյժ տայ ինքնապաշտպանութեան գործին՝ անհատական, ազգային եւ պետական շահերու պաշտպանութեան համար։

Ժողովը փակուեցաւ ժամը 6-ին։

ՆԻՍՏ Դ.

Բացուեցաւ երեկոյեան ժամը 8-ին եւ չարունակուեցաւ օրակարգը։

գ.- Նահանգ· ինքնավարութիւնը, իրաւունքներու ընդլայնումը։

դ.- Հարկային սիստեմի բարեփոխում։

ե.- Հաղորդակց· ճամբ· հայկակ[ան] նահանգներու մէջ։

Ցիշեալ երեք հարցերը նոյնութեամբ ընդունելի եւ փափաքելի ըլլալով թողուեցան մեր պատգամաւորի դատողութեան։

զ.- Տնտեսական բարգաւաճ միջոցներ, co-opératif ընկ· եւայլն։

Այս հարցի մասին երկար բացատրութիւններ տալէ վերջ որոշուեցաւ հետեւեալը·

— Նկատելով որ co-opératif ընկերութիւնները միակ միջոցն են գործաւոր դասակարգը դրամատէրերու անյագ կեղեքումէն ազատելու, ժողովս բաղձանք կը յայտնէ, որ այդ միութիւնները գոյութիւն ունենան երկրի մէջ եւ մեր կազմակերպութիւնը իր բարոյական աջակցութիւնը չխնայէ այդ առթիւ։

է.- Մշակութային ինքնավար[ութիւն] Թուրքիոյ բաղկացուցիչ ազգերուն։

Ազգային, կրթական եւ ուրիշ ինքնավարութեան յատուկ իրաւասութիւնները վիճաբանութեան ենթարկելով որոշուեցաւ·

— «Ջանալով հանդերձ Հ.Յ.Դ. ծրագրի տրամադրութեան համաձայն ազգային մշակութային իրաւասութիւնները ընդլայնել, միեւնոյն ատեն սահմանադրութեան ներկայ պայմաններուն մէջ ամէն գնով պահպանել արդէն ֆէրմաններով ստացուած իրաւունքները։

Ժողովը փակուեցաւ գիշերուան 12-ին։

ՆԻՍՏ Ե. (Յուլիս 3)

Բացուեցաւ առաւօտեան ժամը 8-ին։

Օրակարգը չարունակուեցաւ։

3.— Դաշնակցութիւնը եւ հայ ազգ· խնդիրները

ա.- Մեր մասնակց[ութեան] եղանակը ազգ·-մշակուլթ[ային] հաստատութիւններուն։

Որոշում.— Դաշնակցութիւնը իբրեւ ընկերվարական եւ քաղաքական մարմին, քաղաքական եւ ընկերական ձեռնարկներու եւ գործերու մէջ կը մասնակցի պաշտօնապէս, իսկ դպրոցական, եկեղեցական եւ բարեսիրական գործերու մէջ [ընկերները] կը մասնակցին իբրեւ հայ անհատ քաղաքացիներ, համաձայն իրենց քաղաքացիական պարտաւորութեան եւ տեղական պայմաններուն եւ ըմբռնումին։

բ.- Թուրքիոյ հայոց Ազգ· Սահմանադրութեան վերաքննումը։

Որոշում.— Հ.Յ.Դ. Ընդհ. Ժողովը նախաձեռնող ըլլալ Ազգ· Սահմանադրութեան վերաքննութեան եւ առանց կրօնի, քաղաք[ական] դաւանանքի խտրութեան ազգային բոլոր տարրերէ բաղկացած խառն յանձնախմբի մը պաշտօն տրուի՝ վերաքննութեան համար միջոցներ ձեռք առնելու եւ զայն Օսմ· կառավարութենէն վաւերացնել տալու։

գ.- Պայքար հայ պահպանող[ական] եւ յետադիմակ[ան] տարրերու դէմ։

Որոշում.— Շարունակել պայքարը պահպանողական, յետադիմական տարրերու դէմ թաքթիքով ճեւակերպելով զայն իւրաքանչիւր վայրի պայմաններու համաձայն։

4.— Օսմ· խորհրդարանի դաշն[ակցական] երեսփոխանութիւնը

ա.- Համարատուութիւն իրենց գործունէութեան մասին։

Որոշում.— Դաշնակցական պատգամաւորները ընտրուած ըլլալով կազմակերպութեան կողմէն, պարտաւոր են տեւական յարաբերութիւն պահել Բիւրոնեըուն հետ, անոնցմէ ստանալ իրենց հրահանգները, համարատու ըլլալ անոնց պարբերական տեղեկութիւններ ներկայացնելով։

Մանօթ.- Այն վայրերուն մէջ ուր դաշն[ակցական] թեկնածուի ընտրութիւնը կասկածելի է, եւ եթէ միւս հայ կուսակցութիւնները կամ մարմինները ունին վրաստահելի թեկնածու, ուժ տալ այդպիսիներուն բարոյապէս։

բ.- Խորհրդարանակ[ան] խմբակը եւ Բիւրոն· փոխյարաբերութիւններ։

Որոշում.— Խորհրդարանի դաշնակց[ական] պատւիրակներու թեկնածութիւնը նշանակուի Բիւրոններու կողմէն խորհրդակցութեամբ տեղական կոմիտէներու։

գ.- Հրահանգներ յառաջիկայ գործունէութեան մասին։

Որոշում.— Ամէն օրինաւոր միջոցներով կազմակերպութիւնը ընտրողական պայքար ստանձնէ եւ մամուլով ու պրոպականտով աշխատի ձեռնհաս պատգամաւորներու ընտրութիւնը ապահովելու եւ անոնց թիւը աւելցնելու համաձայն հայ տարրին հիմնական իրաւունքներուն։

դ.- Յառաջիկայ խորհրդար[անական] ընտրութիւնները (1912-1916)։

Որոշում.— Կուսակցութիւնը իր թեկնածուներու ընտրութիւնը յաջողցնելու համար պէտք է նիւթապէս եւս օժանդակէ։ Թեկնածուները պարտաւոր պէտք է ըլլան ընտրողական ֆոնտին մասնաւոր վճարումներ ընել համաձայն կանխօրօք գծուած պայմաններու։

Ժողովը փակուեցաւ ժամը 12-ին։

ՆԻՍՏ Զ.

Ժողովը բացուեցաւ կէսօրէ վերջ ժամը 3-ին։

Օրակարգի անցնելէ առաջ կարդացուեցաւ Ֆրեզնոյի կոմիտէի այն հեռագիրը, որով ընկեր Թիւֆէնկճեանը կը ներկայացնէին իբրեւ իրենց պատգամաւորը։

Ժողովը ծափերով ընդունեց հեռաւոր կոմիտէի մը այս առաջին մասնակցութիւնը եւ անցաւ օրակարգին։

II Ռուսիա

ա.- Դաշնակց[ութեան] թաքթիքը Ռուսիոյ արդի ռեժիմին հանդէպ եւ կազմակերպական նոր եղանակի մը անհրաժեշտութիւնը։

Որոշում.— Ընդհ. Ժողովը նկատի ունենալով Կովկասի կացութիւնը, կ'որոշէ երկու թաքթիքներ — յեղափոխական ծայրայեղ եւ չափաւոր միջոցներ։ Եթէ դատը վերջնայ հայ տարրի նկատմամբ նպաստաւոր, դիմել չափաւոր միջոցներու, իսկ եթէ ռուս կառավարութիւնը չարունակէ իր արդի ընթացքը՝ հայ ժողովրդի իրաւունքներու հանդէպ, դիմել ծայրայեղ միջոցներու, որուն տեսակէտէն ընտրութիւնը թողուլ Կովկասէն եկած տեղեկագիրներուն եւ ցուցմունքներուն։

բ.- Դաշնակցութիւնը եւ միւս կուսակցութիւնները։

Որոշում.— Կազմակերպութիւնը միջոցներ ձեռք առնէ համերաշխութիւն մը կայացնելու ընդդիմադիր կուսակցութիւններու հետ եւ գումարելով մասնաւոր քոնկրէս մը, մշակէ կուռւի եւ պրոպականտի նոր թաքթիք, հիմնուած դարձեալ Կովկասէն եկած տեղեկագիրներու եւ պայմաններու վրայ։

գ.- Դաշնակցութիւնը եւ կովկասեան նահանգ· ինքնավար նոր հաստատութիւններ (Զեմստվօ)։

Որոշում.— Կովկասեան նահանգային ինքնավարութիւնները, եթէ գոյութիւն ունին նեղ սահմաններու մէջ, ջանալ զանոնք աւելի ընդլայնել։

դ.- Դաշնակցութիւնը եւ հայ ազգային հաստատութիւնները։

Որոշում.— Դաշնակցութիւնը ինչպէս Թուրքիոյ նոյնպէս եւ Կովկասի մէջ յարաբերութիւն չ'ունենար ազգային հաստատութիւններու հետ, բայց անհատ դաշնակցականներ ինքզինքնին պէտք է պարտաւոր զգան՝ եռանդուն կերպով մասնակցելու ազգ· բոլոր հաստատութիւններուն մէջ, միշտ համերաշխ եւ համաձայն կազմակերպութեան ընդհանուր սկզբունքներուն, նկատելով որ այս անհրաժեշտ է ազգային ներքին կեանքի կանոնաւոր զարգացման համար։

ե.- Կուսակցական մամուլը Կովկասի մէջ։

Որոշում.— Քանի որ արդի ռուս բռնապետական ռեժիմը թոյլ չի տար ունենալ յայտնի մամուլ մը, կու-

սակցութիւնը պէտք է ստեղծէ գաղտնի միջոցներ, նկատի ունենալով մամուլի անհրաժեշտութիւնը։

գ.- Դաշնակցութիւնը եւ դաշնակցական գործը անուան տակ ծանօթ դատավարութիւնը եւ հալածանքը հայ ժողովրդին դէմ։

Որոշում.— «Դաշնակցական գործ» ծանօթ դատավարութեան մասին ըլլալիք բոլոր նիւթական ու բարոյական օժանդակութիւնը չարունակել մինչեւ դատավարութեան վերջը չհնայելով ոչ մէկ զոհողութիւն։

III Պարսկաստան

1.- Դաշնակցութիւնը եւ միւս կուսակցութիւնները խորհրդարանէն ներս եւ դուրս։

2.- Դաշնակցութիւնը եւ Իրանի սահմ[անադրական] կառավարութիւնը։

3.- Պարսկաստ. հայաբն[ակ] վայրերու ապահովութեան խնդիր։

ա.- Իրանեան խորհրդար[անի] դաշն[ակցական] երեսփոխաններու համարատուութիւն։

բ.- Դաշն[ակցական] երեսփոխանութիւնը եւ Ատրպատական[ի] կ. Կոմիտէի փոխայարաբ[երութիւնը]

գ.- Հրահանգներ յառաջիկայ գործունէութեան մասին։

Որոշում.— Ամերիկայի Ընդհ. Արտակ[արգ] Պատգ. ժողովը իր Թուրքիոյ մասին տուած բոլոր որոշումները կ'ընդունի նաեւ Պարսկաստանի համար։

Ժողովը գոցուեցաւ ժամը 6-ին։

ՆԻՍՏ Է.

Ժողովը բացուեցաւ երեկոյեան ժամը 8-ին։ Օրակարգի չարունակութիւնն էր գ.- Աչխատաւոր[ական] քաղաքականութիւնը։

ա.- Կուսակց. աչխատաւոր. քաղաքականութիւնը՝ գիւղացիական, արհեստակցական եւ գործակցական միութիւններու հանդէպ, եւն։

Որոշում.— Դաշնակցութիւնը իբրեւ ընկերվարական կազմակերպութիւն, ինչպէս անցեալին մէջ, նոյնպէս եւ ապագայի համար պէտք է ձգտի աչխատաւոր դասակարգի ինքնագիտակցութեան եւ անոր տնտեսական վիճակին բարձրացման, կազմակերպելով աչխատաւորական-արհեստակցական եւ գիւղացիական միութիւններ, ոչ-կուսակցական եւ միջազգային հողի վրայ։ Այդ միութիւններու ղեկավարումը կը յանձնուի բոլոր աչխատաւոր տարրերէ բաղկացած եւ ընտրուած մարմիններու։

բ.- Ուրոյն նուազագոյն աչխատաւորակ[ան] պահանջներ Թուրքիոյ, Ռուսիոյ եւ Պարսկաստանի քաղաք[ական] եւ տնտեսական պայմաններու համաձայն։

Որոշում.— Նկատի ունենալով Դաշնակցութեան ծրագրի աչխատաւորական պահանջները եւ հիմնուելով երեք երկիրներու հատուածներէն եկած զեկուցումներուն վրայ, պէտք է գծել աչխատաւորական նուազագոյն պահանջներու փլաթֆորմ մը։

(4.— Կազմակերպական)

ա.- Օսմ. կառավար. վաւերացուած ծրագրին վերաքննումը։

Որոշում.— Դաշնակցութիւնը նկատի ունենալով քաղաքական հանգամանքները պէտք է զայն վերաքննէ եւ վաւերացնել տայ կրկին անգամ։

բ.- Հիմնական կանոնագրին վերաքննումը եւ վաւերացումը։

Որոշում.— Հիմնական կանոնագիրը պէտք է վերաքննել եւ վաւերացնել։

գ.1.- Հ.Յ.Դ. Խորհուրդի ընտրութիւնը Ընդհ. Ժողովի կողմէն։

Որոշում.— Շարունակել նախկին ձեւով։

2.- Կուսակցութեան այլեւայլ մարմիններու իրաւասութեանց աւելի բացայայտ ճշդումը։

Որոշում.— Հարկաւոր նկատուած։

3.- Բիւրոյական չրջաններու նոր բաժանում։

Որոշում.— Եթէ անհրաժեշտ է։

4.- Պատասխանատու մարմիններու վերահաստատում։

Որոշում.— Համաձայն ենք։

5.- Մնայուն հաչուեքննիչ մարմնի մը հաստատում։

Որոշում.— Կարեւոր է։

6.- Թուրք[իոյ] կեդր.կոմիտէներու չրջաններուն աչխարհագրական ճշդումը։

Որոշում.— Կարեւոր է։

7.- Թուրքիոյ մարմիններու համար հայերէն, թրքերէն կնիքներու գործածութեան խնդիր։

Որոշում.— Կարեւոր է։

8.- Դրօչակի հրատարակութեան վայր։

Որոշում.— Համաձայն ենք Ժընեւի հրատարակութեան։

9.- Դաշնակց[ութեան] Ժընեւի տան գնում։

Որոշում.— Պէտք է գնել։

10.- Փոխադարձ օգն[ութեան] արկղի մը հաստատումը դաշնակցականներու համար։

Որոշում.— Համաձայն ենք կազմուելուն եւ սակայն ոչ պարտաւորիչ։

(5.— Բանաւոր եւ գրաւոր պրոպականտ)

Գրաւոր

1.- Պաչտօնաթերթի Դրօչակը։

Որոշում.— Կը պահանջենք Դրօչակի հրատարակութիւնը ամէն ամիս կանոնաւորապէս։

2.- Կիսապաչտօնական թերթերը։

Որոշում.— Քանալ գաւառները, ուր որ չկայ, մամուլ հաստատել տեղական պայմաններով եւ միջոցներով։

3.- Հրատարակութիւններ։

Որոշում.— Շարունակել ուժ տալ դաչ[նակցական] գրականութեան։

Բանաւոր

1.- Դասընթացքի մը հաստատումը պրոպականտիստներու համար։

Որոշում.— Անհրաժեշտ նկատելով դասընթացքի մը հաստատումը պրոպականտիստներ պատրաստելու տեսակէտէն, կ'առաջարկենք ընտրել ճեռնհաս անձ մը, որ պաչտօն ունենայ որոշ ծրագրով մը [եւ] ղրկուի վայրէ վայր դասընթացքներ սարքելու. աւելի արդիւնաւոր ընելու համար այս ճեռնարկը պատրաստել տալ սիստեմաթիք եւ աստիճանաւոր գրաւոր դասընթացք մը։

2.- Գործիչ եւ պրոպականտիստ ընկերներու բաչխում։

Որոշում.— Անհրաժեշտ է։

3.- Բանաւոր եւ գրաւոր պրոպականտ ոչ հայախօս հայերու համար։

Որոշում.— Համաձայն ենք։

Օրակարգի հարցերը վերջացած ըլլալով եւ ժամանակն ալ ուչ, նախքան Ընդհ. Ժողովին ղրկելիք կոմիտէներէ եկած հարցերով զբաղելու, յանձնախումբ մը ընտրուեցաւ Ընդհ. Ժողովին ղրկուելիք պատգամաւորի եռապատիկ ցանկ մը պատրաստելու համար, որուն արդիւնքը եղաւ Ց. Զագմագճեան, Նչ. Թաչճեան եւ Ա. Ռստիկեան իբր թեկնածուներ։

Ժողովը փակուեցաւ գիչերուան ժամը 1-ին։

ՆԻՍՏ Ը. (Ցուլիս 4)

Ժողովը բացուեցաւ առաւօտեան ժամը 8-ին։

Նախքան օրակարգի անցնիլը, կարդացուեցաւ Նիւ Պրիթէնի Տիկնանց ազատ[ութեան] կոթողի յանձնախմբի մէկ նամակը, որով Արտակ[արգ] Պատգ. ժողովին յայտնող[ութիւն] մաղթելէ վերջ կը փափաքէին որ եթէ ժողովին զբաղումները ներեն, հաւաքաբար ներկայ ըլլանք իրենց դաչտահանդէսին նոյն օր կէսօրէ վերջ եւ հակառակ պարագային՝ իրենց ատենախօս մը տրամադրենք։ Ժողովը իրենց անկեղծ բաղձանքներուն համար չնորհակալութեան նամակ մը գրել որոշեց եւ իբր ատենախօս յանձնարարեց ընկ. Շահան Նաթալին։

Օրակարգի համաձայն պէտք էր պատգամաւորի ընտրութեան ճեռնարկուէր, որմէ առաջ ընկ. Ազէմեան իր կոմիտէին կողմէ առաջարկ բերաւ թէ, արդեօք ուսանող ընկերները կրնա՞ն իրաւասու ճանչցուիլ ընտրելի ներկայանալու համար, քանի որ անոնք կազմ. տուրք չեն վճարեր, եւ այդ պարագային ներք. կանոնագրի յօդ. 12-ի համաձայն կը կորսնցնեն իրենց իրաւասութիւնը։

Թեր ու դէմ վիճաբանութենէ վերջ ժողովը

Որոշեց.— Արտակ[արգ] Պատգ. ժողովս կ'ընդունի ուսանող ընկերներու իրաւասութիւնը բոլոր ընտրական չրջաններու մէջ բնաւ նկատի չառնելով անոնց տուրքի պարագան, այլ միայն նկատելով անոնց բարոյական օժանդակութիւնները։

Անցնելով օրակարգին՝ եռապատիկ ցանկին համաձայն առաջարկուեցաւ թեկնածու ընկերներուն որ կարգով ժողովէն դուրս ելնեն իրենց բացակայութեան կարճնալ իրենց մասին կարծիքներ փոխանակելու համար։ Իսկ Նչ. Թաչճեանի մասին կարծիքներ փոխանակելու պարագային ընկ. Ց. Աստիկեան նկատել տուաւ թէ թեկնածու ընկերը 1908-ին ամբաստանուած էր ընկ. Տիգր. Աստիկեանի կողմէ, որը երկար վիճաբանութիւններու տեղի տուաւ, որմէ վերջ որոշուեցաւ.—

«Նկատելով որ ոչ մէկ ատեն ընկ. Նչ. Թաչճեանի դէմ ոեւէ գրաւոր ամբաստանութիւն չէ ներկայացած եւ եղած տարաձայնութիւնները թիւրիմացութեան արդիւնք են, որոշեց չզբաղիլ այդ հարցով»։

Ընտրութեան ճեռնարկուելով գաղտնի քուէով 2/3-ի մեծամասնութեամբ ընկ. Նչ. Թաչճեան ընտրուեցաւ Զ՞ Ընդհ. Ժողովին ղրկուելիք Ամերիկայի պատգամաւոր։

Մանօթ.— Ամերիկայի Դաչ. կողմէն մէկ կամ երկու պատգամաւոր ղրկելու հարցը եւս ծեծուելէ վերջ նախորդ նիստին մէջ մեծամասնութեան որոշումով մէկ պատգամաւոր ղրկել քուէարկուեցաւ։

(Տեղակ[ան] կոմիտէներէ եկած հարցեր)

1.- Մասնաւոր պիւտճէ մը դաչնակց[ական] ուսանողութեան։

Որոշում.— Այս հարցը լուծուած է պրոպականտի հարցի որոշումով։

2.- Թուրքերէն թերթ եւ պրոչիւրներու հրատ[արակութեան] խնդիրը։

Որոշում.— Այդ ուղղութեամբ արդէն ջանքեր կ'ընդլան, ինչպէս Ազատամարտի թուրքերէն բաժինը։

3.- Պարտադիր ընել Բիւրոները, որ տարեկ[ան] ընդհ. տեղեկ[ութիւններ] ղրկեն կ. կոմիտէներուն։

Որոշում.— Թելադրել Կ. Կոմիտէին եւ պատգամաւորին այդ խնդիրը ներկայացնելու ընդհ. պատգմ. ժողովին եւ պահանջել անոր գործադրութիւնը։

4.- Ոեւէ Կ. Կոմիտէ իր հրապարակ հանած չրջաբերականներէն ղրկէ նաեւ միւս բոլոր Կ. Կոմիտէներուն, Որոշում.— Իւրաքանչիւր Կ. Կոմիտէ իր չրջանի կոմիտէներուն ղրկած չրջաբերականներէն մէկ մէկ օրինակ ալ պէտք է ղրկէ բոլոր միւս կեդր. Կոմիտէներուն Բիւրոներու միջոցաւ, զանոնք տեղեակ պահելու համար զանազան չրջաններու մէջ տեղի ունեցած կազմակերպական անցուդարձերուն։

5.- Գործիչի հարց։

Որոշում.— Յանձնարարել մեր պատգամաւորին, որ ստիպէ Ընդհ. Պատգմ. ժողովին մէջ փութացնելու մեզ գործիչ ղրկելը։

6.- Հայ զինուորներու հարց։

Որոշում.— Նկատի ունենալով զանազան կողմերէ եկած բողոքները հայ զինուորներու դէմ գործուած անարդարութիւններու մասին օսմ. բանակին մէջ, դիմել Ընդհ. Ժողովին, որպէսզի վարչական միջոցներով ջանայ բարելաւել անոնց վիճակը։

Կեդր. Կոմիտէի մէկ անդամը պակաս ըլլալով (հրաժարած ընկ. Միրանչահեանի փոխարէն) ժողովը որոշեց ընտրութիւն կատարել եւ բացարձակ քուէով ընտրուեցաւ ընկեր Ն. Մանկունի իբր քարտուղար։

Ընկ. Ռստիկեան, որ Արեւմուտքի գործիչ ընտրուած էր եւ սակայն ստիպուած «Հ[այրենիք]»-ի քարտուղարութիւնը ստանձնելու մի առժամանակ — գործերը կարգի բերելու համար, ամփոփ տեղեկութենէ մը վերջ ներկայացուց «Հ[այրենիք]»-ի նիւթական ներկայ վիճակը, որմէ պարզ կ'երեւէր թէ մինչ այս թուականին սնտուկին մէջ մտած էր $3486,97 եւ ծախսուած $3167,76, որով գանձը պատրաստ կը մնայ $ 319,21. ժողովը ուրախութեամբ լսեց ընկ. Ռստիկեանի տեղեկագիրը, որմէ վերջ ընկ. Զատիկ քանի մը հակիրճ եւ տպաւորիչ խօսքերով փակեց Արտ[ակարգ] Պատգ. ժողովը։

Ընկերներ պատգամաւորները ցրուեցան գոհ տպաւորութեան տակ։

Հ.Յ.Դ. ԱՐՏ[ԱԿԱՐԳ]
ՊԱՏԳ[ԱՄԱՒՈՐԱԿԱՆ] ԺՈՂՈՎԻ ԴԻՒԱՆ
Ատենապետ Գ. ՊՕՅԱՃԵԱՆ
Ատենադպիրներ Պ. Կ. ՆԵՐՍԻՍԵԱՆ
ՂՈՒԿ. ՄԱՐԳԱՐԵԱՆ
ԵՂ. ՄՈՒՐԱՏԵԱՆ

Քննագրին համապատասխան ըլլալը կը հաստատեմ։
Քարտուղար Կ.Կ.ի՝
ՍԱՆՏԱԼ

Փաստ 1543-26

Գ 3.– ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ՇՐՋԱՆԻ
[1911]

Համառօտ տեղեկագիր՝ Ընդհ. ժողովին պատգամաւոր գացած Ն. Տ. Թաշճեանի ստորագրութեամբ։ Գրի առնուած է հաւանաբար տեղւոյն վրայ։

Ամերիկայի դաշնակցական կազմը կը բաղկանայ 56 կոմիտէներէ։*

Անդամներու ընդհանուր թիւն է 1200՝ ցրուած Միացեալ Նահանգներու արեւելեան նահանգներէն մինչեւ արեւմուտք — հեռաւոր Քալիֆորնիան եւ Քանատա։

Անդամական տուրքն է երկու տարիէ ի վեր 10 տոլար 20 սէնթ, ամսական 85 սէնթ վճարումի հաշուով, որու փոխարէն, իւրաքանչիւր դաշնակցական կը ստանայ կուսակցութեան զինանշանը կրող դրոշմ մը՝ իբր ընկալագիր՝ փակցնելու համար իր անդամատետրին մէջ։ Երկու տարի առաջ 16 տոլար էր, բայց Սահմանադրութենէն վերջ, խորհելով որ Երկիրը նոյնչափ պէտք չունի, Պատգ. ժողովը նուազեցուց զայն։

Կազմակերպութեան տարեկան մուտքն է, միջին հաշուով 10 հազար տոլար, գլխաւորաբար գոյացած անդամավճարներէ։ Այս գումարը կը նուազի կամ կ'աւելնայ՝ համաձայն չրջանի գործունէութեան։ Մնայուն կարող գործիչ ունեցած տեղ, Ամերիկան տուած է տարեկան մինչեւ 15 [հազար] տոլար, եւ նոյնը ու աւելին կրնայ տալ նաեւ ապագային եթէ պահանջուած կարող գործիչը ղրկուի Ամերիկա։

Անդամական տուրքէն զատ, կազմակերպութիւնը ստացած է նաեւ նուիրատուութիւններ՝ յօգուտ նահատակ ընկերներու պարագաներուն, եւ այլ բացառիկ պահանջներու համար, ինչպէս վերջերս՝ յօգուտ Կովկասի քաղաքական բանտարկեալներուն, որու համար բացուած հանգանակութիւնը, երեք ամսուայ ընթացքին, բարձրացաւ մօտ 10 հազարի։ Այս հանգանակութիւնը թէեւ ընդհանուր, սակայն գումարի մեծագոյն մասը վճարած են ընկերներ եւ մօտիկ համակրողները։ Ջանազան հասոյթներու մասին տեսնել հաշուեցոյցը։

*) *Կոմիտէ* բառը այն իմաստը չունի Ամերիկայի մէջ, ինչ որ կը սահմանէ կանոնագիրը։ Կոմիտէ, կը նշանակէ իւրաքանչիւր քաղաքի դաշնակցականներու համախմբումը՝ իբր մէկ մարմին։ այս մարմիններու թիւը կը տարուբերի 5էն 100-120-ի մէջ։

Գաղթը (արտագաղթ եւ ներգաղթ)

Ամերիկահայ գաղութը թէեւ չունի իր որոշ վիճակագրութիւնը, սակայն, հիմնուած ցան ու ցրիւ տեղեկագրութիւններու վրայ, կը հասնի 50 հազարի։ Գաղթականները կը վերաբերին Թուրքիոյ բոլոր վայրերուն ալ, բայց գլխաւորաբար Խարբերդ եւ Քղիի չրջաններուն։

Պանդուխտներու գլխաւոր զբաղումն է գործաւորութիւն, գործարաններու մէջ։ կան բաւական թիւով խանութպաններ, առեւտրականներ եւ ազատ-արհեստի տէր մարդիկ։

Դաշնակցականներու մօտաւորապէս 85%ը գործաւորներ, 10% արհեստաւորներ, իսկ 5%ը ազատ-արհեստի տէր են։

Սահմանադրութեան հռչակումէն անմիջապէս վերջ շատ մեծ էր Երկիր վերադառնալու տրամադրութիւնը, եւ բաւական թիւով հայեր վերադարձան ալ։ Ատանայի դէպքէն վերջ, սակայն, կանգ առաւ այս շարժումը որ մինչեւ այսօր կը տեւէ՝ Երկրի անապահով եւ տնտեսապէս քայքայուած վիճակին հետեւանքով։ Վերջին տարիները արտագաղթը գերակշռած է ներգաղթը։

Ազգային մշակոյթ

Ամերիկահայ գաղութն ունի նաեւ իր դպրոցները՝ պայքարելու համար ձուլման վտանգին դէմ։ Այդ դպրոցները, բնականաբար, փոքրիկներուն հայերէն սովրեցնելու համար են միայն եւ գոյութիւն ունին գլխաւորաբար ա՛յն քաղաքներուն մէջ, ուր գաղութն ունի եկեղեցի, գրադարան, եւ կամ ոեւէ հաւաքատեղի՝ ուր մանուկները, չաբաթը 3-4 անգամ — ամերիկեան վարժարաններէն արձակուելէ վերջ — կը համախմբուին մայրենի լեզուն սովորելու։ Այս ուղղութեամբ ջանքեր շատ եղած են, բայց աննպաստ պայմաններու պատճառով տեւական չեն եղած։ Այժմ, քիչ թէ շատ կանոնաւոր վիճակ ունեցող 5-6 դպրոց հաւիւ ունինք, ան ալ գլխաւոր կեդրոններու մէջ, ինչպէս Նիւ Եորք, Պոսթըն, Թրոյ, Ուստր, Ֆրեզնօ, եւայլն։

Դաշնակցականները չատ քիչ թուով, գրեթէ բնաւ չեն մասնակցիր տեղական ազգային-մշակութային կեանքին. ո՛չ կը մասնակցին հոգաբարձական ընտրութիւններուն եւ ոչ իսկ գրադարաններու վարչութեան, որովհետեւ քիչ բացառութեամբ ոչ ոք անդամ է յիշուած հաստատութիւններուն, այդպիսով հրապարակը թողլով մրցակից կուսակցութիւններուն, որոնք իրենց գոյութիւնը այդպիսով միայն ապահոված են։

Կրթական բարձրագոյն հաստատութիւնները յաճախող ուսանողութեան (150-200) հարիւրին 15ը դաշնակցականներ են։

Միւս կուսակցութիւնները

Դաշնակցութենէն զատ կան նաեւ հետեւեալ կուսակցութիւնները.—

1.- Սահմանադիր Ռամկավար

2.- Հին Հնչակեաններ

3.- Վերակազմեալ Հնչակեաններ

1.- Սահմանադիր ռամկավարները կը ներկայացնեն յետադէմ-պահպանողական եւ աղայական խմբակցութիւն մը. երեւութապէս զօրեղ, բայց իբր կազմակերպութիւն՝ գրօ. անդամներու մեծ մասը կանչուած են անոր՝ անձնական չահերու ապահովման համար. ուրիշներ՝ Դաշնակցութեան իբր թէ հակառակած ու վնասած ըլլալու համար։ Իրենց օրկան «Ազգ» թերթը հազիւ «Հայրենիք»ի ¾ սպառումն ունի։

Այս խմբակցութիւնը վերջերս կը գործէ Բարեգործականին հետ, ու գրեթէ նոյնացած է անոր հետ, ռամկավարներն ըլլալով մեեւնոյն ատեն բարեգործականներ։

2.- Հին հնչակեանները բաղդատաբար աւելի յեղափոխական են։ Ո՛չ մէկ ազդեցութիւն ու դիրք ունին հասարակութեան առջեւ. իրենց ամբողջ ուժով կը գործածեն թերթի մը հրատարակութիւնն ապահովելու համար Ամերիկայի մէջ, բայց դարձեալ պարտք ունին գրաշարներուն։

3.- Վերակազմեալ հնչակեանները նոյնպէս բաղդատաբար յեղափոխական, բայց իրենց ազդեցութեամբ գրեթէ ոչինչ։ Անհատներ ունին միայն, իսկ կազմակերպութիւն՝ գրեթէ գոյութիւն չունի։ Մասնաւոր ճիգերով հազիւ յաջողեցան «Հայրենիք»ի կէս ծաւալով չաբաթաթերթ մը հրատարակել։

Ցետադիմականները գլխաւորաբար կազմուած են Մ. Ռ. կուսակցութեան մէջ, իսկ Դաշնակցութենէ վռնտուածները մուտք գտած են թէ Մ. Ռ. եւ թէ հին Հնչ. կուսակցութիւններուն մէջ։

Վերջին տարիները, Շրջանային Պատգ. ժողովի որոշումներուն համաձայն, Դաշնակցութիւնը մասնաւոր ջանքեր ըրած է բոլոր միւս կուսակցութիւններուն հետ համերաշխելու, բայց միշտ արգելքի բախած։ Անհաշտ հակառակորդի դիրքին մէջ յամառած են մնալ մանաւանդ Մ. Ռ. եւ հին Հնչ. կուսակցութիւնները։ Վերակազմեալները աւելի տրամադիր երեւցած են համերաշխելու, անոնք ալ թերեւս իրենց տկարութեան համար։

Ոչ միայն անկարելի եղած է մնայուն համերաշխութիւն մը կնքել վերը յիշուած կուսակցութիւններուն հետ, այլեւ անկարելի եղած է ժամանակաւոր գործակցութիւն մը ապահովել, նոյնիսկ համազգային ձեռնարկներու չուրջ, ինչպէս յոգուտ կովկասեան բանտարկեալներու եւ ազատութեան կոթողի համար բացուած հանգանակութիւնները։

Վերջին տարիներուն սկսած ենք յարաբերութեան կապ հաստատել Ամերիկայի ընկերվարական կուսակցութիւններուն հետ. անոնք զիրար կը ճանչնան հիմա, մտերմական կապ մը կայ իրարու մէջ. գործադուլներու եւ գործաւորական այլ պահանջներու պարագային կը գործակցին իրարու եւ երբեմն միասին կը սարքեն հրապարակային ժողովներ։

Բանուորները միացած են տեղական արհեստակցական միութիւններուն, եւ կը վարուին համաձայն մեր ծրագրի տրամադրութիւններուն։

Անցեալին մէջ տեղի ունեցած են պարագաներ, ուր հայ բանուորներ — որոնց մէջ նաեւ, երբեմն, դաշնակցականներ — ընդդէմ գնացած են բանուորական չահերու՝ գործադուլներ աւրելով եւ ուժ չտալով բանուորական միութեան։ Վերջերս, սակայն, չնորհիւ կազմակերպութեան տուած խիստ որոշումներուն (գործադուլ աւրող ընկերներ կը հեռացուին կազմակերպութեան չարքերէն, համաձայն ներքին կանոնագրի), եւ «Հայրենիք»ի գրաւոր պրոպականտին, բանուորական չահերու գիտակցութիւնն արթնցած է գործաւոր դասակարգին մէջ, եւ անցեալի անպատուաբեր երեւոյթները չեն կրկնուիր նոյնքան յաճախ։

Ընկերվարական ուղղութեամբ աւելի դաստիարակելու համար ընկերները, վերջին պատգամաւորական ժողովներուն մէջ որոշումներ անցած են, որոնց համաձայն կոմիտէները ջանալու են աւելի սերտ յարաբերութիւն մշակել տեղական աշխատաւորական-ընկերվարական կազմակերպութիւններու հետ։

Ն. Տ. ԹԱՇՃԵԱՆ

Փաստ 1399-22

Դ.– ԱԿՆՈՒՆԻ ՆԱՄԱԿԸ ԱՐԵՒՄ. ԲԻՒՐՈՅԻ ՊՈԼՍՈՅ ՀԱՏՈՒԱԾԻՆ

Նիւ Եորք 1911, Յունուար 31

Սիրելի ընկերներ,

Ինչպէս տեսնում էք, գրում եմ Նիւ Եորքից: Այստեղ մնալու եմ մի քանի օր, եւ ապա Ֆիլատելֆիայի վրայով, պիտի անցնեմ Վաշինգտոն:

Վերջին քաղաքը գնում եմ գլխաւորապէս *բանտարկեալների հարցի* համար: Ինչպէս երեւի գիտէք, ամերիկեան հայ գաղութներից, մօտաւորապէս 16 քաղաքներից, բողոքի որոշումներ գնացին Վաշինգտոն, Արտաքին գործերի նախարարութեան եւ դեսպաններին: Մի քանի քաղաքներից, ինչպէս Սան-Ֆրանսիսկօ եւայլն, բողոքներ ենք ուղարկել տուել եւ ամերիկացիների կողմից: Բողոքներ ուղարկուած են եւ Տաֆտին[11]: Զանազան կանտոնների պատգամաւորներին գրուած են յատուկ դիմումներ, որպէսզի խնդիրը պաշտպանեն: Մի քանիսի համար յանձնարարականներ ունին:

Այժմ հարկաւոր է այդ բոլորը միացնել, կապել, եւ *պաշտօնական* բնոյթ եւ ընթացք տալ: Եթէ այդ գործը, այս վերջին կէտը յաջողուի, յոյս ունիմ, որ Պետերբուրգ մի փոքր կը չափաւորեն եղած լրբութիւնները. հակառակ արտաքուստ սովորական դժկամութեան հարկաւ այս քայլը մի փոքր աւելի կարեւոր կը դառնայ, եթէ Պարիզի մէջ նոյն օրինակ տրամադրութիւն լինի միւնիստրութեան կողմից: Պարիզից դեռ լուր չունիմ այդ մասին տարաբախտաբար, եւ սպասում եմ Միքայէլից[12] մանրամասներ:

Վաշինգտոնի մէջ անցած-դարձածները կամ կը գրեմ, կամ կը պատմեմ բերանացի:

Բանտարկեալների խնդրի միւս մասը՝ հանգանակութեան գործն է: Արդէն 8 հազար դոլար հանգանակուած է եւ երբ տասն հազարը (50 հազար ֆրանկ) լրանայ, պիտի յայտարարուի հանգանակութիւնը փակուած: Այդ կը լինի մօտ օրերս: Իբրեւ համակրանք եւ յարգանք մեր կալանաւորներին, դա բաւական է այս խեղճ գաղութի կողմից: Երկու ամսուայ մէջ այդ գումարը այստեղ նկատւում է բացառիկ բան:

Ի դէպ, ինչո՞ւ մինչեւ այսօր չէք գրել, եւ ո՞վ է Պոլսոյ մէջ կազմուած կեդրոնական յանձնախումբի գանձապահը եւ պաշտօնական հասցէն որն է: Ինչպէս կարելի է այդպիսի անհոգութիւն: Հեռագրից յետոյ՝ ոչ մի նամակ այդ մասին չեկաւ:

Ձեր յատուկ ուշադրութիւնն եմ դարձնում այն բանի վրայ, որ այդ մարմինը պէտք է լինի աւելի քան ճշտապահ եւ խիստ իր հաշիւների մէջ: Նա պէտք է մանրամասն հաշիւ տայ գումարների մասին.– Ամերիկեան հայ գաղութը կասկածների մի օրօրոց է:

Եթէ մինչեւ այս լուրերի ստացումը, Կենտ. յանձնախումբի պաշտօնական հասցէն չէք ուղարկել տուել, ուղարկեցէք, եւ բացի դրանից՝ տպել տուէք Պոլսի թերթերից մի քանիսի մէջ:

Հանգանակութեան փակումով եւ Վաշինգտոնի մէջ ասածս դիմումները անելով՝ ես այդ հարցը կը համարեմ, իմ աննելիքի տեսակէտից, փակուած եւ ուրեմն ազատ այդ կողմից:

Այս րոպէին երկու խնդիր կայ, որի շուրջը աշխատանքներ պիտի թափենք.–

1) *Գաղթականների դարձը* եւ 2) Կարնեգիի դիմումը:

Դարձի մեծ շարժում կայ, սակայն շատերը միջոց չունին: Մի քանի ամերիկացիների կարծիքը իմանալուց յետոյ, ուզում ենք կազմել *ամերիկեան կոմիտէ*, որը դրամով նպաստէր անկարող պանդուխտների դարձին, յատկապէս նրանք, որոնք փախել են հին ռեժիմի օրով:

Եթէ այդ չաջողուեց, նոյնը պիտի փորձել անել Պոլիս, օսմանեան կառավարութեան միջոցով եւ միջոցներով: Այդ առիթով պիտի տեսնեմ՝ բացի ամերիկացիներից, նաեւ Վաշինգտոնի օսմանեան դեսպանը: – Այս մասին շատ քաղաքների մէջ հայերը յատկապէս խնդրել են:

Միւս հարցը, Կարնեգիի[13] դիմումը, առ այժմ պահած է գաղտնի, մինչեւ կարող լինենք պատրաստուել: Ահա էութիւնը: Կարնեգին յատուկ գումարներ է նուիրել՝ հիւանդանոցների եւ գրադարանների համար, որքան գիտեմ 12 միլիոն: Ինչու այդ գումարից չօգտուի տանջուած եւ բազմակարօտ Փոքր Ասիան, հայկական նահանգների հետ միասին: Բիբլիական երկիրը միանգամայն արժանի է այդ նպաստին:

Այդ մասին գրել էր եւ Ռոստոմը: – Մեր հաքիմ Զաւրիեւը իր աղեխարշ նամակով, գրած Մուշից, աւելի դրդեց ինձ: Բոլոր տեղեկութիւններին նայելով, շատ մեծ դժուարութիւն չի լինի, մի պայմանով միայն – պէտք է դիմումը կազմակերպել *համնուր* ձեւով, *բոլոր* հայերի կողմից, համազգային եղանակով: Արդ, այս

11.- Ուիլիըմ Հովըրտ Թաֆթ, Միացեալ Նահանգներու Նախագահ:

12.- Վարանդեան Միքայէլ:

13.- Ամերիկացի յայտնի գործատէր եւ բարեգործ:

անիծուած գաղութի մէջ, ուր ամէն ինչ եւ ամէն բան քայքայուած է *կուսակցական* կռիւների շնորհիւ, ուր ոչ մի բանի մէջ չեն միանում եւ պատրաստ են լաւագոյն ձեռնարկներն իսկ սպանել, կուսակցական նկատումներով – այդ միացման խնդիրը ամենադժուարն է:

Տարաբախտաբար վերջին շաբաթները մի քանի տեղ, ինչպէս օրինակ, հէնց Նիւ Եորք, կրքերը սկսել են բորբոքուել, շնորհիւ մի թեթեւամիտ եկուորի, Ադանայի տխրանուն Մուշեղը[14], որը կարծէք ստեղծուած է կռիւ յարուցանելու, եւ ես ահագին դժուարութիւններ եմ կրում մտքերը խաղաղ պահելու համար:

Այս խոշոր գործը պահանջում է մեծ կապեր, սերտ յարաբերութիւն եւ երկար աշխատանք: Պիտի յաջողի՞նք արդեօք: Երջանիկ պիտի լինեմ եւ պիտի մոռանամ այս գլխապտոյտ ճամբորդութեան դժուարութիւնները, եթէ այդ գործը գէթ յաջողութեան ճամբու վրայ տեսնենք: Դրանով մենք ապահոված կը լինենք հարիւրաւոր գաղթածներ եւ հեռացածներ, թէ՛ հայերի եւ թէ մահմեդական ժողովուրդների համար:

Կեդրոնական Կոմիտէին եմ թողնում գրելու ձեզ իմ պտոյտի հետեւանքների եւ արդիւնքների մասին, ինչպէս եւ այստեղի Պատգամաւորական ժողովի որոշումների վերաբերմամբ: Այդ որոշումներից մի քանիսը կապ ունեն Ժընեւի եւ Պոլսի մարմինների հետ, հետեւաբար երկու տեղից էլ պէտք է կարգադրել: Յատկապէս «Դրօշակ»ի խմբագրատան շէնքի գնման մասին պէտք է մի քայլ անել. ես այդ մասին գրեցի Ժընեւ որ օր առաջ իմանան տանտիրոջ տրամադրութիւնը, եւ ըստ այնմ տեղեկացնեն ամերիկեան ընկերներին: Սրանք լաւ տրամադրութիւն ունեն եւ պէտք է օգտուել այդ բանից:

Պատգամաւորական ժողովից անմիջապէս յետոյ, ձեզ հեռագրուած էր եղել Ժիրայրը ճամբայ դնելու մասին եւ այդ՝ շուտափոյթ: Չեր նամակը պատասխան չէր, այլ միայն՝ մի բան գրած լինելու փորձ: Անցեալ օր Կենտ. Կոմիտէն որոշում կայացրեց նորից *հեռագրել եւ գրել*, եւ ես մի խօսք ունեմ միայն աւելացնելու.– Կարգադրել պէտք է այդ խնդիրը. այդ ձգձգումը միայն վնասել կարող է այս շրջանին, եւ ուրիշ ոչինչ:

Եթէ Ժիրայրն Վիեննա է, նորից յիշեցրէք նրան, որ կազմակերպական պարտք է յարգել ամերիկացիների խնդիրքը: Կովկաս անկարող պիտի լինի գնալ, եւ ուրեմն թող այս ճամբան բռնէ, գէթ մինչեւ ճամբաների բացուելը:

Քանի մը խօսք իմ մասին:

Եկայ երկու ամսով: Այս մասին գրուած էր «Դրօշակի» եւ իմ կողմից շատ վճռական: Բանտարկեալների հարցը եւ Կալիֆորնիան այդ երկուսը դարձրին չորս: Այժմ, միւս խնդիրների համար եւ առիթով՝ չորսը լինում է հինգ: Արել եմ, ինչ հնարաւոր էր: Աւելին անկարող եմ, եւ պատրաստուած եմ Փետրուարի կէսին նաւ առնելու[15]:

Այս նամակը առնելուց յետոյ՝ այլեւս ինձ նամակ չգրէք.– Նա ինձ չի հասնի: Ուզում եմ անցնել Լոնտոն, եւ այնտեղից, մի քանի մարդ տեսնելուց յետոյ, Պարիզ, որտեղ կարող էք ինձ գրել Քիյարի[16] հասցէով, եթէ գրելու բան կայ:

Բարեւներ բոլորիդ՝ ԽԱՉԱՏՈՒՐ

P.S.- Վերադարձիս ուրացայ երկու-երեք նամակ բիւրոյական հայրուածի կողմից, գերազանցապէս պաշտօնական չեւի տակ դրած: Ուզեցի պատասխանել, բայց զգացի որ գրածս պիտի լինի շատ գրգռուած եւ նոյնիսկ վիրաւորական, ուստի լաւագոյն է չպատասխանել:

P.S.- Մի քանի տեղ ինձ զանգատուեցին, որ թերթիս թղթակցութիւնները են գրել իմ ճամբորդութեան մասին եւ չեն տպուել եւ ոչ մի տող: Ճիշդ է, միթէ՞:

14.- Մուշեղ եպիսկոպոս Սերոբեան, նախկին առաջնորդ Ատանայի:

15.- Իրականութեան մէջ Ակնունի Ամերիկայէն պիտի մեկնէր Մայիս 31ին միայն:

16.- Փրօ-Արմենիայի (դադրած) ծանօթ խմբագրապետ Փիեռ Քիյար:

Փաստ. 1399ա-8

Կոմիտէներուն համար

Ե.– ՇՐՋԱԲԵՐԱԿԱՆ Է. Հ.Յ.Դ. ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ԿԵԴՐ. ԿՈՄԻՏԷԻ

1911, Նոյեմբեր 4, Պոսթըն

Ընկերնե՛ր,

Նոր կը վերաղառնամ Պոլսէն, ուր տեղի ունեցաւ մեր Ընդհանուր կուսակցաժողովը: Պարտք կը համարիմ գրաւոր ամփոփ տեղեկատուութիւն մը ընել ներկայ շրջաբերական-նամակով, որովհետեւ գիտեմ թէ անհամբերութեամբ կը սպասեն ընկերները լսելու այս մասին: Այս ամփոփ տեղեկատուութիւնը կ'ընեմ անմիջապէս նամակով, մանրամասնութիւնները թողլով բերանացի տեղեկատուութեանս, զոր պիտի ջանամ տալ ժամանակիս ներածին չափ չուտ:

* * *

Հ. Բ. Դաշնակցութեան Ջ՞. Ընդհ. Ժողովը բացուեցաւ Օգոստոս ամսի 29ին եւ փակուեցաւ Սեպտեմբեր 30ին: Ժողովի նիստերուն կը մասնակցէին 32 ընկերներ վճռական ձայնի իրաւունքով, իբր պատգամաւոր եւ կամ ներկայացուցիչ եւ խորհրդակցական ձայնով՝ իբր գործիչ ընկերներ զանազան շրջաններէ: Պատգամաւոր ունէին Թուրքիայի, Պարսկաստանի, Պալքանի եւ Ամերիկայի մարմինները: Կովկասը միայն, ռուս կառավարութեան ծանօթ հալածանքին պատճառով անկարող եղած էր այդ դաժան պայմաններուն տակ ժողով գումարել եւ պատգամաւոր ընտրել: Այս պակասը կը լրացնէին նոյն տեսնները գրաւականով բանտէն արձակուած եւ Թուրքիա անցած մեր կովկասահայ ընկերները Ա. Ահարոնեան, Գ. Խաժակ եւ Աւ. Խահակեան, որոնք ժողովին մասնակցեցան վճռական ձայնի իրաւունքով:

Կովկասի մէջ մեր հարիւրաւոր ընկերներու բանտարկումը եւ այնտեղի մարմիններուն պատգամաւոր չղրկելու պարագան չատ իրաւամբ ենթադրել պիտի տար՝ կացութեան մօտէն անծանօթին՝ թէ Դաշնակցութիւնը տկարացած է Կովկասի մէջ, թէ ցարական կառավարութեան ճնշիչ, բարբարոս միջոցները հասած են նպատակին. իրողութիւնը սակայն այն է, որ հակառակ այս տրակոնական խստութեան, մեր կազմակերպութիւնը կը մնայ հաստատուն իր կրնկիթէ պատուանդանին վրայ, կազմակերպական շարքերը կը մնան յեղափոխական՝ բառին բարձր իմաստով, եւ հիներուն, բանտարկուածներուն տեղ նորերը, բռնակալութեան այդ սպառնալիքները արհամարհող երիտասարդներն եկած են գրաւելու ղեկավարի առժամապէս թափուր մնացած տեղը:

Այսպէս ներկայացուցին մեզ կացութիւնը բանտարկուած մեր ընկերները. նոյնը կը հաստատեն օրը օրին կազմակերպական ճամբայով ստացուած տեղեկութիւնները. եւ այս բոլորէն աւելի, յեղափոխական կենդանի գործը խօսուն վկան է այս իրողութեան:

Յեղափոխութեան քուրան կը վառի, ուրեմն կեցցե՛ն անոր անձնուէր գործիչները:

Ընդհանուր վիճակին այսպէս հակիրճ կերպով տեղեկանալէ վերջ, ընկերները մեծ անհամբերութեամբ կը սպասեն լսել նաեւ բանտարկեալներու մասին. կը ցաւիմ որ խրախուսիչ լուրեր չունիմ հաղորդելիք: Բռնակալութիւնը թէեւ չունի փաստեր բանտարկեալները դատապարտելու, սակայն որոշած է անպատճառ յանցապարտի կնիք զարնել անոնց ճակտին, ատեն մը բանտային սարսափներու ենթարկելէ վերջ ով գիտէ ինչ ծանր պատիժներու ենթարկելու համար զանոնք: Ու այս բոլորը, որպէսզի յաջողի մարել յեղափոխութեան կրակը: Ի զո՛ւր. յեղափոխութեան չունչը նոյնչափ ուժգին է այսօր որչափ երէկ, հալածանքի չգոյութեան օրերուն: Ընդհանուր ռուսական յեղափոխութիւնը գործօն շրջանի մէջ անցած է արդէն եւ բռնակալութեան զազիր ներկայացուցիչները կարգով գոհ կ'երթան Յեղափոխական արդարութեան: Յուսալի է որ քաղաքական տեռորներու շարքը զգաստացնէ անուղղայ ցարիզմը եւ համայն Ռուսաստանի մէջ տիրող բռնութեան թեթեւացումովը թեթեւանայ նաեւ հալածանքը հայերուս հանդէպ:

Ընդհ. Ժողովը նկատի ունենալով այս խնդիրին մէջ բռնակալութեան դէմ պայքարելու համար անհրաժեշտ նիւթական ու բարոյական մեծ ուժը, յանձնարարեց իր մարմիններուն չարունակել ի նպաստ բանտարկեալներու սկսուած չարժումը:

ԹՈՒՐՔԻԱ

Թուրքիոյ մէջ, ինչպէս ընդհանուր առմամբ յայտնի է բոլորիդ, կազմակերպութիւնը յարաճուն եւ պատկառազդու վիճակի մը մէջ կը գտնուի այսօր:

Դաշնակցութիւնը, ինչպէս կեանքի մէջ գործօն դեր ունեցող ամէն կազմակերպութիւն, օսմանեան սահմանադրական վերահռչակումէն ի վեր ենթակայ եղաւ համակրութեան ու հակակրութեան փոփոխակի հոսանքներու: Այդ երկու հոսանքներն ալ անցեալին մէջ եղած են կոյր, անգիտակից. ժողովուրդը, սահմանադրութեան խանդավառ շրջանին փառաբանեց, աստուածացուց Դաշնակցութիւնը, առանց զայն իրապէս ճանչցած

ըլլալու. վերջին հակադաշնակցական պայքարի ատեն այդ նոյն ժողովուրդը խաչ հանել ուզեց Դաշնակցութիւնը դարձեալ առանց ճանչցած ըլլալու՝ յարգանքի ու խոր համակրանքի միայն արժանի այդ կուսակցութիւնը։ Այսօր, սակայն, իրախուսական է արձանագրել որ Դաշնակցութեան ցոյց տրուած համակրութիւնը չի կրեր այլեւս նախկին անգիտակից, կոյր բնաւորութիւնը. սահմանադրական երեք տարիներու ընթացքին ժողովուրդը անպէտ քննադատութեան բովէն անցնելէ ետք մեր կեանքին մէջ գործող այլեւայլ կուսակցութիւնները, գործնական փորձերով այն համոզման եկաւ թէ Դաշնակցութիւնը այն կուսակցութիւնն է, որ իսկապէս նուիրուած է հայ ժողովրդի քաղաքական ու տնտեսական բարգաւաճման մեծ գործին, որ գիտէ անշեղ քալել դէպի իր նպատակը, արհամարհելու իր ճամբուն վրայ նետուած բոլոր մեծ ու պզտիկ արգելքները։ Ժողովուրդը յանձին իր ողջամիտ եւ համեմատաբար գիտակից ներկայացուցիչներուն, կրցաւ թափանցել այս ճշմարտութեան եւ ինքնաբերաբար փափաք յայտնեց օժանդակելու այն կազմակերպութեան, որ վտանգի պահուն ուժ ու ընդունակութիւն ունէր ժողովրդի ինքնապաշտպա[նութեան] գործին գլուխը կանգնելու։

Այս է Պոլսի մէջ տիրող տրամադրութիւնը, որուն անձամբ ծանօթանալու պատեհութիւն ունեցայ, այս է նաեւ տրամադրութիւնը գաւառներու մէջ, ինչպէս կը ներկայացնէին մեր պատգամաւոր ընկերները։

Ժողովուրդի լայն խաւերուն կողմէ Դաշնակցութեան հանդէպ ցոյց տրուած այս անվերապահ համակրանքն ու վստահութիւնը կրկնակի խթաններ կ'ըլլային բնականաբար որպէսզի մեր կազմակերպութեան Ընդհ. Ժողովը իր մարմիններու ապագայ գործունէութեան մասին իր տալիք հրահանգներուն մէջ ըլլար ա՛լ աւելի չրջահայեաց, ա՛լ աւելի համապատասխան ժողովրդի չահերուն։ Ու պարծանքով պէտք է յիշել, որ Ընդհ. Ժողովը իր օրակարգին մէջ նշանակած կենսական հարցերուն մօտեցաւ իր բազմամեայ փորձառութեամբը աւելի լուրջ ու հեռատեսօրէն։

Այս հակիրճ տեղեկատուութեան մէջ անկարելի ըլլալով ամբողջութեամբ ներկայացնել Ընդհ. Ժողովի զբաղումները, պիտի ջանամ ամենագլխաւոր կէտերու մասին միայն յիշատակութիւն ընել եւ անցնիլ։

ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՄԻՈՒԹԵԱՆ ՈՒ ՋԱՌԱՅԻՄՈՒԹԵԱՆ ԿՈՄԻՏԷԻՆ ԿԱՄ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹԻՒՆԸ

Կարեւոր խնդիրներէն մէկն էր այս, որով զբաղեցաւ Ժողովը աւելի երկար։

Այս հարցին չուրջ ժողովին մէջ գոյութիւն ունէր երկու հոսանք. մէկը կ'առաջարկէր խզել յարաբերութիւնները Իթթիհատի հետ, իսկ միւսը համակիր էր համերաշխութեան չարունակութեան։ Ներկայ դրութեան համեմատ ամենէն ընդունելի կերպը այդ էր։ Ինչո՞ւ Դաշնակցութիւնը պիտի ստանձնէր պատասխանատուութիւնը ամէն բանի համար, երբ ինք ոչ մէկ իշխանութեան մասնակից էր, ոչ մէկ պատասխանատու պաշտօն ունէր։ Ինչո՞ւ Դաշնակցութիւնը պիտի ստանձնէր պատասխանատուութիւնը այն բոլոր գործերուն համար, որոնք կը կատարուէին առանց իր կամքին հարցնելու։ Ինչո՞ւ Դաշնակցութիւնը պիտի ստանձնէր պատասխանատուութիւնը այն բոլոր գործերուն համար, որոնք կը կատարուէին առանց իր կամքին հարցնելու։ Ինչո՞ւ Դաշնակցութիւնը պիտի ստանձնէր պատասխանատուութիւնը այն բոլոր գործերուն համար, որոնք կը կատարուէին առանց իր կամքին հարցնելու։

Ժողովը մասնաւոր որոշումներ անցուց հայկական չահերը պաշտպանելու համար այն պարագային, երբ կառավարութիւնը չարունակէ անտարբեր մնալ հայկական վայրերու արդար պահանջներուն հանդէպ, եւ Իթթիհատի հետ մեր համերաշխութիւնը չտալով ակընկալուած օգուտը՝ ձեռնհաս մարմինները հարկադրուած ըլլան դադրեցնել իրենց յարաբերութիւնները այդ մարմնին հետ։

ԻՆՔՆԱՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹԵԱՆ ՀԱՐՑԸ

Ընդհ. Ժողովը առանձին ուշադրութիւն դարձուց հայաբնակ վայրերու ինքնապաշտպանութեան գործին վրայ եւ տուաւ գործնական եւ խելացի որոշումներ՝ քաղաքական անակնկալներու ատեն ժողովուրդը դնելու համար ինքնապաշտպանութեան ընդունակ վիճակի մը մէջ։

Այս առթիւ կազմակերպութիւնը պէտք կը զգայ անգամ մըն ալ յայտարարել, որ ակնկալուած յաջողութիւնը ձեռք բերելու համար ինքնապաշտպանութեան գործը դնելու է ժողովրդական հողի վրայ. պէտք է ժողովուրդը ինքը հոգայ իր ինքնապաշտպանութեան համար՝ կազմակերպութեան թողուով հսկողի եւ ղեկավարի դերը։

ՀԱՄԵՐԱՇԽՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒ ՀԵՏ

Հակառակ նախորդ Ընդհ. Ժողովի յանձնարարութեան համաձայն, Դաշնակցութեան նախաձեռնութեամբ Պոլսի մէջ տեղի ունեցած համերաշխութեան յայտնի ժողովներուն, անկարելի եղած էր բաղձացուած արդիւնքին հասնիլ։ Պատճառները արդէն հրատարակած են, այնպէս որ բոլորիդ ծանօթ է թէ ինչ դրդապատճառներով հատիկ հատիկ հեռացան այդ ժողովին մասնակցող կուսակցութիւնները եւ Դաշնակցութիւնը մնաց դարձեալ մինակ։

Այս իրողութիւնը նկատի ունենալով՝ Ժողովը առանձին, պարտաւորիչ որոշում չանցուց այս մասին, այլ բաւականացաւ ցաւ յայտնելով, որ իր ջանքերը այսպէս միշտ արգելքներու բախած են, ինչ որ բնականաբար չի քաջալերեր զինքը՝ նոր քայլեր առնելու դէպի այդ բաղձալի նպատակը։ Ասոր հետ մէկտեղ, արտօնեց իր մարմինները, մանաւանդ երկրին մէջ, համագործակցիլ վստահութիւն ներշնչող բոլոր յեղափոխական տարրերուն հետ։

ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՀԱՅ ԱԶԳԱՅԻՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐ

Ժողովին առջեւ դրուած կարեւոր հարցերէն մէկն ալ այս էր. պէ՞տք է որ Դաշնակցութիւնը իբր կազմակերպութիւն մասնակցի ազգային-մշակութային հաստատութիւններուն, թէ պէտք է չարունակել համաձայն նախորդ որոշումին, այսինքն կազմակերպութիւնը չի մասնակցիր, բայց անհատները ազատ են։ Հոս ալ կարծիքները կը տարբերէին, բայց ոչ սկզբունքային տեսակէտէ, որովհետեւ բոլորն ալ կ'ընդունէին որ համաձայն մեր ծրագրի,— որ պարտք կը դնէ կազմակերպութեան վրայ «ձգտիլ պաշտպանել հայ աշխատաւոր զանգուածներուն բովանդակ չահերը, թէ տնտեսական -դասակարգային, թէ՝ մարդկային քաղաքական եւ թէ ազգային-մշակութական» — պէտք է որ մասնակցինք իբր կազմակերպութիւն. բայց, կարգ մը սոսկ գործելակերպի վերաբերեալ նկատումներով, որոշուեցաւ սահմանափակումներ ընել՝ արտօնելով կազմակերպութեան իբր կուսակցութիւն մասնակցիլ ազգային բոլոր օրհնադրական ժողովներուն — ազգ. երեսփոխական, գաւառական եւլն.։ — վարչական կամ գործադիր իշխանութիւններուն մասնակցիլ արտօնելով՝ այն դաշնակցականներուն միայն, որոնք կազմակերպութեան մէջ պատասխանատու պաշտօն չունին, եւ հետեւաբար ազատ ժամանակ ունին իրենց ստանձնած գործին նուիրուելու, առանց վնասելու կազմակերպական գործերու յաջող ընթացքին։

ՕՍՄ. ԽՈՐՀՐԴԱՐԱՆԻ ԴԱՇՆԱԿՑԱԿԱՆ ԵՐԵՍՓՈԽԱՆՈՒԹԻՒՆ

Օսմ. Խորհրդարանի դաշնակցական երեսփոխանները ներկայ էին Վանի եւ Մուշի երեսփոխանները, միւսները արձակուրդով Պոլսէն բացակայ գտնուելուն համար։ Ընկեր երեսփոխանները ըրին ընդարձակ հաշուետուութիւնը իրենց գործունէութեան, որմէ թէեւ կը յայտնուէր որ մեր պատգամաւորները փարլամենթին մէջ գտնուող միւս ներկայացուցիչներէն համեմատաբար աւելի գործնեայ գտնուած էին, բայց չէին ունեցած դաշնակցական երեսփոխանութենէն ակնկալուած լաւագոյն գործունէութիւնը։ Որպէսզի ապագայի աւելի արդիւնաւոր ըլլայ դաշնակցական երեսփոխանութեան գործունէութիւնը, ժողովը որոշեց որ անոնք ատկէ ետքն ունենան իրենց Բիւրոն, ուր հաւաքուելով խորհրդակցին փարլամենթին ներկայացուած կամ ներկայանալիք բոլոր հարցերուն չուրջ՝ այսպիսով ապահովելով հաւաքական բաղձալի գործունէութիւնը օսմ. կայսրութեան օրէնսդրական ժողովին մէջ։

Որոշուեցաւ նաեւ որ երեսփոխանները կուսակցութեան ընտրական Ֆոնտին համար վճարեն իրենց մէկ ամսականը (50 ոսկի)։

ՊԱՐՍԿԱՍՏԱՆ

Պարսկաստանի մէջ մեր կազմակերպութեան ունեցած դիրքը յայտնի է ամէն ընկերոջ։ Պարսկաստանի մանուկ սահմանադրութիւնը պահպանուեցաւ ու տակաւին կը պահպանուի չնորհիւ դաշնակցական մարտիկներու. այս պահուս գործի ասպարէզն են Եփրեմ, Քեռի, Նիկոլ եւ այլ բազմաթիւ ընկերներ, ծանօթ իրենց ռազմական փորձառութեամբ, կազմակերպութեան վարած նախորդ կռիւներու միջոցին՝ թուրք բռնութեան եւ հայաթաթար ընդհարումներու ատեն։ Այս անվեհեր ֆետայիներու բոյլը իր քաջարի գործունէութեամբ ոչ միայն բարձրացուց հայ ցեղի ռազմական կորովին ներկայացուցիչ մեր կազմակերպութեան վարկը, այլ եւ յարգանքի արժանի դարձուց ամբողջ հայ ժողովուրդը Հայաստանի երեք հատուածներուն մէջ ալ։

Պարսիկ մոլեռանդ եւ այլատեաց ժողովուրդը որ անարգանքի ամէնէն ծանր բառն ունէր ասկէ առաջ, հայերուն համար — մունտար կ'անուանէր զանոնք — այսօր պատկառանք եւ խոր յարգանք ունի դէպի հայը։ Պարսկաստանի մեր ընկեր պատգամաւորը կը պատմէր թէ ինչպէս կեանքի ամէնօրեայ երեւոյթներուն մէջ կը յայտնուի հոգեբանական այդ զգալի փոփոխութիւնը պարսիկ ժողովուրդին մէջ։ Իբր գործնական ապացոյց այս ուրախալի իրողութեան, պարսիկ փարլամենթի երեսփոխան մեր ընկեր Միրզոյեան իր տեղեկագրին մէջ կը յայտնէր թէ ընդունուած է երկու հայի մասնակցու-

թիւնը փարլամենթին մէջ,— պահանջ մը, որ երկար ատենէ ի վեր դրած էին մեր պարսկահայ եղբայրները։

Դաշնակցութիւնը նոյն տիրական դիրքն ունի պարսկահայ ներքին կեանքին մէջ. կրթական հասարակական բոլոր հաստատութիւնները կը գտնուին մեր կազմակերպութեան ազդեցութեան տակ եւ այս գործերուն մէջ մեր ընկերներու ցոյց տուած խելացի ընթացքին հետեւանքով ա՛լ աւելի կը մեծնայ ժողովրդի համակրութիւնը դէպի Դաշնակցութիւնը։

ԿԱՋՄԱԿԵՐՊԱԿԱՆ

1.— *Ժողովը քննելով օսմ. կառավարութենէն վաւերացուած ծրագիրը, գտաւ համաձայն մեր հիմնական սկզբունքներուն։*

2.— *Հիմնական կանոնագիրը քննելով տեղի ունեցան զանազան բարեփոխումներ, որոնց կարեւորագոյնները միայն կը յիշեմ հոս։*

ա) Դաշնակցութեան Խորհուրդը։ *Ասկէ վերջ, Դաշնակցութեան Խորհուրդը պիտի չգումարուի ներքին կանոնագրի նախկին տրամադրութեան համաձայն, ընդունելով որ գործերու արագ եւ լաւագոյն կերպով առաջ տարուելուն համար նպատակայարմար չէ այդ կերպը։ Երկար վիճաբանութիւններէ վերջ, որոշուեցաւ.— Խորհուրդին մասնակցելու համար պատգամաւոր կը ղրկեն կովկասը, Պարսկաստանը, Ամերիկան, Թուրքիոյ գըլխաւոր կ. կոմիտէներն եւ Բիւրոները։ Խորհուրդը կը գումարուի տարին անգամ [մը]։*

բ) Սնայուն Հաշուեքննիչ մարմին։ *Կազմակերպութեան ամբողջ ելմտական քոնթրոլի վերին հսկողութիւնը յանձնուեցաւ երեք հոգիէ բաղկացած մարմնի մը, ընտրուած Ընդհ. Ժողովէն։ Այս մարմինը պիտի քննէ բոլոր մարմիններու հաշիւները եւ պիտի հսկէ Ընդհ. Ժողովի որոշած պիւտճէի ճշդիւ գործադրութիւնը։*

գ) «Դրօշակ»ը։ *կը շարունակուի հրատարակուիլ ժընեւի մէջ, ամիսն անգամ մը, կրկին ծաւալով եւ բազմազան բովանդակութեամբ։*

դ) Դաշնակցութեան ժընեւի տան *գնման առաջարկը, ներկայացուած Ամերիկայի կողմէ, արժանանալով հանդերձ բարձր գնահատումի, Ժողովը թելադրեց որ Ամերիկայի ընկերները իրենց այդ գովելի զոհողութիւնը յատկացնեն նոյնչափ նուիրական բայց աւելի այժմէական նպատակի մը — երկար ատենէ ի վեր ծրագրուած հերոսներու արձոմին՝ ամփոփ կենսագրականներով եւ Դաշնակցութեան պատմութեամբ։*

Կ. կոմիտէն ծանօթանալով Ընդհ. Ժողովի այս բաղձանքին, կը խորհի ընել չատ նպատակայարմար կարգադրութիւն մը՝ այս երկու ձեռնարկներն ալ գլուխ հանելու համար նոյն զոհողութեամբ։

ԲԱՆԱԽՕՐ ԵՒ ԳՐԱԽՕՐ ՊՐՕՊԱԿԱՆԴ

Կազմակերպութեան արագ ծաւալումով կը մեծնայ նաեւ պահանջը պրոպականդիստներու եւ Կազմակերպութեան սկզբունքները բացատրող եւ լուսաբանող հրատարակութիւններուն։ Այս պահանջին գոհացում տալու համար Ընդհ. Ժողովը որոշեց՝

ա) *Հաստատել դասընթացքներ պատրաստելու համար պրոպականդիստներ. այս դասընթացքներու առաջինը կը հաստատուի Պոլսի մէջ կարճ ժամանակէն։*

բ) *Այս դասընթացքներուն զուգընթաց եւ անոնց մեթոտով պատրաստել կազմակերպական դասագրքեր՝ աստիճանական դասաւորումով եւ դիւրահասկնալի լեզուով։*

Գրաւոր պրոպականդի մէկ մասը կազմող «կխասպաշտօնական օրկաններուն» համար տրուեցաւ հետեւեալ որոշումը։

«Ոեւէ դաշնակցական մարմին կամ ընկերներու խումբ մը դաշնակցական պրոպականդին ծառայելու նպատակով թերթ մը հրատարակելէ առաջ, պարտաւոր են իրենց բարոյական եւ նիւթական կարողութեան հաշիւը ներկայացնել ճեռնահաս մարմնին եւ անոր հաւանութիւնը ստանալէ ետք միայն ճեռնարկել հրատարակութեան։

Գործիչներու բաշխման *առեն Ընդհ. Ժողովը Ամերիկայի երկար տարիներու պահանջումին գոհացում տուաւ որոշելով որ Ամերիկա մեկնին ընկերները վրացեան (կարինի «Ծառաջ» թերթի խմբագիր) եւ Նարինեան, Եւրոպայի մեր ուսանողներէն («Ուսանող»ի խմբագիր)։ Այս երկու ընկերներն ալ ամիսէ մը Ամերիկա կ'ըլլան։*

Առաջիկայ Ընդհ. Ժողովը *կը գումարուի երկու տարի վերջ, 1913-ի Յուլիսին։*

Պատգամաւոր՝ Ն. Տ. Ս. ԹԱՇՃԵԱՆ

Կարեւոր

ա) Բոլոր կոմիտէները իրենց հաշիւները պէտք է փակեն մինչեւ Նոյեմբերի վերջը, որպէսզի կարելի ըլլայ հաշուեկշիռ պատրաստել։ Այն կոմիտէները, որ իրենց տրամադրութեան տակ կազմ[ակերպական] գումար ունին, փոխադրելու են Կ. Կոմիտէին։

բ) Կը խնդրուի կոմիտէներէն եւ գործակալներէն, որ իրենց «Հայրենիք»ի հետ ունեցած հաշիւները փակեն, որպէսզի կարելի ըլլայ նաեւ «Հայրենիք»ի հաշուեկշիռը պատրաստել։

Ընկ[երական] բարեւներով
Հ.Յ.Դ. ԱՄԵՐ[ԻԿԱՑԻ] Կ. ԿՈՄԻՏԷ

ԱՆՁՆԱՆՈՒՆՆԵՐ

Աբգարեան Գ. — 181։
Աբիկեան Բ. — 292։
Ագինեան Ներսէս հայր — 20։
Ադամեան Տ. — 445։
Ադամեան Օննիկ — 434։
Աթանասեան Յարութիւն — 181, 182, 196, 200, 202, 223։
Ալաճաճեան Երուանդ — 416, 417, 427, 428, 435։
Ալի էֆէնտի — 352։
Ալոյեան Գալուստ (Թորոս) — 174։
Ակնունի Է. (Մալումեան Խաչատուր) — 7, 24, 26, 35, 36, 40, 42-46, 48-50, 55, 56, 58-60, 62-64, 67, 68, 71, 81-83, 85-89, 98-101, 103-109, 111, 114-118, 137, 138, 333, 436, 437, 444-446, 454, 456-458, 469, 470։
Ահարոնեան Աւետիս (Միսեան) — 7, 24, 26։ 33, 35, 36, 40, 42, 43, 53, 67, 71, 74, 81, 471։
Ահմէտ Ռիզա — 149։
Աղբալեան Նիկոլ (Հանգոյց) — 436։
Ամէմեան կարօ — 435։
Ամէմեան Վ. — 440, 452։
Ամատունի (Աղքատեան Յովհ.) — 439, 442, 444։
Այվազեան Պ. — 445։
Անդրանիկ (Պարոյր, Օզանեան) — 7, 20, 24, 46, 106, 109, 420, 441, 442, 444։
Անդրէասեան Տիգրան — 378։
Անտոն — Տես Չաւարեան Սիմոն։
Ապտէլ Գատէր — 141։
Ապտիւլ Համիտ Բ. — 56, 61, 149, 238, 351, 354, 355, 414։
Ապտիւլ Ռզախ — 236։
Ասըմ բէգ — 59։
Ասլան — Տես Զարդարեան Ռուբէն։
Ասլանեան Ա. — 445։
Ասլանեան Ռ. — 445։
Աստղիկ — Տես Տէր կարապետեան Գեղամ։
Աստիկեան Յ. — 442, 450, 465։
Աստիկեան Տիգրան (Մոփացի) — 6, 7, 24-26, 28, 31, 33-35, 37, 40-46, 50, 51, 55-57, 62, 64, 67,69, 71, 77, 79, 81, 87, 90, 93, 97, 98, 108, 109, 123, 138, 325, 327, 328, 377, 385,465։
Արամ — Տես Մանուկեան Արամ։
Արամ Աչոտ (Մինասեան Սարգիս) — 224, 439, 444, 456։
Արամեան Ս. — 445։
Արամեանց Հմայեակ — 137։
Արամ Թորոս — 446։
Արզումեան Վահան — 413։
Արիս — 273, 277։
Արմէն Գարօ (Փաստրմաճեան Գարեգին) — 45, 47, 55, 106, 111, 139, 140, 143, 147, 148, 162, 222, 223, 264, 269։
Արշակ (Ներսէսեան) — Տես Սեպուհ։
Արշաւիր — Տես Միսաքեան Շաւարշ։
Արոնեան — 177։
Արսլանեան Մամիկոն — 445։
Աւագեան Պ. — 445։
Աւօ — Տես Իսահակեան Աւետիք։

Բաբա — Տես Խաժակ Գարեգին։
Բագարատ քհնյ. — 298։
Բաթաբանեան Հայկ — 140։
Բարունակ (Վանեցի) — 283
Բարսեղ Շահպազ (Պերճ, Շահէն) — 177, 224, 329, 333, 334, 385։
Բարսեղեան — Տես Տէր Դաւթեան Յովսէփ։
Բարսեղեան Պ. — 445։
Բժիշկ — Տես Տէր Դաւթեան Յովսէփ։
Բլէեան Ա. — 283։

Գաբրիէլեան Արտաշէս — 370։
Գագլիկեան Փ. —298, 299։
Գալֆայեան Յարութիւն (Գալֆա) — 7, 24, 106, 108, 109, 136-138,193։
Գայեայեան Ս. — 144։
Գասապեան Տոքթ. Տիգրան — 181, 182, 196։
Գասպարեան Վրէն — 273, 283։310, 315, 316։
Գավճեան Գառնիկ — 18։
Գատրի պէյ — 148։
Գարմէն (Մելքոնեան Մկրտիչ) — 138, 140, 141, 160, 164, 227, 239, 241, 243, 244, 246-248, 251, 252, 259։
Գեղամ — Տես Տէր կարապետեան Գեղամ (Աստղիկ)։
Գեղամ (կարին) — 272, 281, 282, 286, 288։
Գէորգ Չաուշ — 353։
Գիւտ վարդապետ — 373։
Գնթունի — 280, 286։
Գումրիեան Ս. — 292, 294։
Գրգօ — Տես Քեստանեան Գէորգ։
Գրիգորեան Առաքել — 427, 433, 435։
Գօչիկեան Հ. — 452։

Դարբինեան Ռուբէն (Ջիլինկիրեան Արտաշէս) — 138, 436։
Դաւթեան Յոհան — 123, 137։
Դաւիթ Դհերցի — 227։
Դաւիթեան Համբարձում — 435։
Դերենիկ — 280։
Դումլի — 278, 279, 286, 287։

Եագուպ Ձեմիլ պէյ — 147, 155։
Եղիկեան Աչոտ — 77։
Ենովք Շահէն — 177, 194, 195։
Եսայեան Ե. — 298։
Եսայեան Յարութիւն քհնյ. — 370։
Եսայեան Ս. — 321։
Երէցեան Յովհաննէս (Թորգոմ) — 16, 24, 26, 29, 42, 55, 66, 67, 73, 80, 87, 88, 90, 93, 94, 100, 106։
Երէցեան Ռաֆայէլ (Րաֆֆի) — 227, 230։
Եփրեմ (Դաւթեան) — 59, 82, 83, 473։

Ընդհանրական — Տես Ամերիկեան։

Ժիրայր — Տես Զօրեան Բարթող։

Իգիթ — 302։
Իշխան (Վանայ, Միքայէլեան Նիկոլ) — 227։
Իպրահիմ փաշա — 144, 146։
Իսահակեան Աւետիք (Աւօ) — 7, 24-26, 28, 29, 31, 33, 35, 40, 43, 44, 46, 50, 58, 62, 64, 71, 74, 77, 85, 88, 93, 105, 106, 111, 114, 117, 471։
Իսահակեան (Զամալեան Արշակ) — 432։
Իսկենտերեան Գ. — 445։
Իսմայիլ Հագգը — 141, 144, 266։
Իսրայէլեան Արիս — 181, 193։
Իփէկեան Գասպար — 140, 148։

Լեռնեան — Տես Նազարեանց Լիպարիտ։
Լոժին — 3։
Լիպարիտ (Աւետիսեան) — 163, 165, 166, 277, 281, 283։
Լուսիկ — 353։

Խմին բէյ — 59։
Խտիպ մոլլա — 147։

Թալէաթ — 60, 141, 143-146, 148, 152, 154, 160։
Թահիր փաշա — 141, 144, 146, 259։
Թաղի Զադէ — 20, 100, 142։
Թաշճեան Լ. — 452։
Թաշճեան Յակոբ — 445։
Թաշճեան Նշան — 7, 21, 24, 26, 30, 34, 51, 70, 75, 80, 82, 86, 90, 99, 100, 104, 106-108, 110, 111, 437, 443, 446, 447, 450, 451, 453, 461, 465, 467, 468, 474։
Թաֆթ Ուիլիըմ Հովըրտ — 469։
Թերլեմէզեան Տ. — 461։
Թիրեաքեան Հայկ (Հրաչ, Ֆարհատ) — 7, 22, 24, 88, 89, 98, 99, 106, 108, 109, 138, 140, 177, 181, 182, 193, 196, 224, 374, 378, 410։
Թլկատինցի (Յարութիւնեան Յովհ.) —330։
Թորգոմ — Տես Երէցեան Յովհաննէս։
Թորլաքեան Արշ. — 314։
Թորոս — Տես Ալոյեան Գալուստ։
Թուրիկեան Գարեգին — 298։
Թոփչեան Եղիշէ (Երուանդ) — 166, 278, 279, 287, 313, 438։
Թոփճեան Միսակ — 19, 428, 430, 435։
Թօսունեան Ե. — 445։

Ֆրանսացի — Տես Ամերիկեան։

Քեստանեան Գէորգ (Գրգօ) — 59, 82, 83, 473։

Խաժակ Գարեգին (Զագալեան, Բաբա) — 7, 24-26, 28, 29, 31, 33, 35, 40, 43, 46, 50, 51, 54, 58, 62-64, 66-68, 71, 81, 85, 86, 88-91, 93, 95, 101, 106-109, 111, 114-118, 471:
Խալիլ պէյ — 144-146, 148, 154, 155:
Խալրի պէյ — 146:
Խաչատուրեան Մ. — 292:
Խաչատրեան Աստուածատուր — 269:
Խաչիկեան Խաչիկ — 430:
Խզմալեան Թադէոս (Տիգրանեան) — 439, 456:
Խլղաթեան Գ. — 77:
Խմօ (Տէր Ղազարեան Ղազար) — 272, 273, 275, 281, 282, 298:
Խչտոյեան Կ. — 445:
Խոսրով — 273, 281:
Խուչպուչեան — 314:
Խտրեան Պ. — 445:

Ծաղիկեան Ապրօ — 422:
Ծոփացի — Տես Աստղիկեան Տիգրան:

Կարաբէկով —142, 148:
Կարագեան — Տես Պանիրեան Հայրապետ:
Կարապետեան Տ. — 445:
Կէմիճեան Բ. — 452:
Կէմիճեան Կ. — 324:
Կորոյեան Բ. — 454, 461:
Կոմս — Տես Փափազեան Վահան:
Կոնոյեան Եսայի — 445:
Կոտոյի Հաճի (Կոտոյեան Յակոբ) — 247, 248, 251, 252:
Կորիւն (Գոմսայ Խօ) — 239, 244:

Հագպը փաշա — 48, 67, 118, 146, 147, 156:
Հալաճեան Պետրոս — 45, 146, 148, 264:
Հաճի — Տես Կոտոյի Հաճի:
Հաճի Սատուն — 352:
Համբարձումեան Մ. — 445:
Համբարձումեան Ն. — 445:
Հայկ-Աչոտ — 435:
Հայրապետեան Բրաբիոն — 340:
Հայրիկ — Տես Պանիրեան Հայրապետ:
Հապիպ փաշա — 143, 144:
Հաջի բէյ — 143, 144:
Հասոյի Իպրահիմ — 351:
Հարմանեան Պ. — 445:
Հիլմի փաշա — 152:
Հիւսէին փաշա — 156:
Հիւսէին Քերիմ պէյ — 156:
Համայեակ — 272, 277:
Հրաչ (Ֆարհատ) — Տես Թիրեաքեան Հայկ:
Հրաչեայ Մարալ (Ղարիպեան Գրիգոր) — 162, 163, 165-167, 174, 269, 273, 274, 278, 282, 294, 303:
Հրայր-Դժոխք (Ղազարեան Արմենակ) — 441, 460:

Ղազարոսեան Օ. — 445:
Ղանի պէյ — 147, 331:
Ղուկասեան Յ. — 181, 182:

Ճաւեր բէյ — 143, 145, 152, 154:
Ճելալ պէյ — 144:
Ճելալեան Թոմմաս — 440, 442, 443, 445, 447, 449, 450, 454:
Ճեմալ պէյ — 144, 146, 374:
Ճնտանեան Տ. — 445:

Մաթիկեան Զատիկ — 21, 440, 454, 466:
Մալխաս (Յովսէփեան Արտաշէս) — 137, 181, 303:
Մալումեան Խաչատուր — Տես Ակնունի Խ.:
Մաղաքեան Յ. — 445:
Մաճէլեան Մ. — 292:
Մամբրէ — 272:
Մայր — 39, 40:
Մանաս — 188:
Մանիսիա Զադէ — 56:
Մանկունի Մ. — 442:
Մանկունի Ն. — 445, 453, 466:
Մանուկ (Դուրան-Բարձրաւանդակ) — 162, 174:
Մանուկեան Արամ — 6, 17, 24, 26, 29, 30, 36, 40, 51, 56, 62, 66, 72, 74, 77, 79, 107, 109, 110, 115, 141, 202, 212, 227, 303, 377-379:
Մատինեան Նիկոլ (Վահան) — 303, 315-317:
Մար (Տէր Մարտիրոսեան Միքայէլ) — 7, 24, 29, 33, 35, 37, 39, 40, 43, 44, 46, 50, 52, 53, 56-58, 62, 64, 71, 73, 86, 106, 109, 136, 137, 439, 456:
Մարալ — Տես Հրաչեայ Մարալ:
Մարալ Սալբի — 364, 375:
Մարգարեան Ղուկաս — 461, 466:
Մարզպետ (Ղազարոսեան Ղազարոս) — 7, 24, 28, 29, 31, 35, 37, 40, 43, 44, 46, 49, 58, 64, 67, 74, 77, 80, 81, 85, 86, 88-91, 93-95, 98, 100, 101, 105, 107, 114, 117, 118, 145, 148, 160, 227, 252:
Մարթին (Մուրատեան) — 370:
Մելոյեան Ղեւոնդ (Մելօ) — 7, 26, 28, 33, 35, 43, 44, 46, 50, 51, 58, 60, 62, 64, 70, 93, 100, 101, 103, 106, 107, 109, 111, 114, 117, 137, 181:

Մելքոնեան Կարապետ — 299:
Մելքում — 7, 58, 62, 64, 71, 81, 83, 85, 86, 95, 98, 100, 105-107, 109, 111, 114:
Մեծատուր — 63, 64:
Մեհմեդ Ալի (Էքս Շահ) — 3, 20, 83, 86, 131, 210:
Մեհմետ Էմին — 144, 156, 397:
Մեհրապեան Սարգիս (Վարդան Խանասորի) — 7, 25, 103, 105, 106, 108, 109, 111:
Մեմէտ Թելհաֆ էֆ. — 352:
Միհրան (Խմբապետ) — 166, 278:
Մինասեան Սարգիս — Տես Արամ Աչոտ:
Միսաքեան Շաւարշ (Արշաւիր) — 177, 193, 223:
Միտհաթ պէյ — 143, 154, 160:
Միրանշահեան Գ. — 445, 453, 454, 466:
Միրզոյեան Յովսէփ — 473:
Միրէեան Պօղոս — 291:
Միրիմանեան Արշակ — 252:
Միքայէլեան Քրիստափոր — 414:
Մլեհ — 272, 273, 275:
Մկրտիչեան Գառնիկ — 19, 428, 435:
Մոհամմէտ պէյ — 144:
Մուամմէր պէյ — 404:
Մուհամէտ Ալի — Տես Մեհմեդ Ալի (Էքս Շահ):
Մուսա բէգ — 259:
Մուստաֆա Նեճիպ պէյ — 147, 378:
Մուրատ Սեբաստացի (Սուրէն, Խրիմեան) — 6, 24, 26, 37, 40, 42, 44, 57, 61, 67, 72, 74, 78-80, 88, 89, 93, 94, 97, 99, 100, 104, 106, 107, 109, 114, 138, 141, 142, 227, 244, 252, 288, 303, 311, 315, 317, 329, 333, 334, 376:
Մուրատեան Գ. — 445:
Մուրատեան Եղ. — 445, 461, 466:
Մուրատեան Սեդրակ — 353:
Մուրատեան Սուրէն քհնյ. — 298:

Յարէթ (Խմբապետ Միհրանի եղբայր) — 166, 278:
Յակոբեան Աստուր — 328:
Յակոբեան Սիմոն — 138, 457:
Յակոբով Արամ — 177:
Յարութիւն — 273, 275:
Յոնան, Յովնան — Տես Դաւթեան Յոնան:
Յովհաննէսեան Արիստակէս — 252:
Յովհաննէսեան Կիրակոս — 16:
Յովնանեան Ահարոն — 433:
Յովնանեան Բ. — 298:

Նազարեանց Լիպարիտ (Լեոնեան) — 26, 29, 31, 33, 35, 37, 39, 40, 43, 46, 53, 57, 66, 67, 73, 83, 85, 100, 103, 105-108, 116, 118, 136-138, 140:
Նազըմ պէյ — 141, 143, 145, 146, 154, 156, 160:
Նալբանտեան Գ. — 341:
Նաջի պէյ — 145, 147, 154:
Նարինեան Սիմէոն (Մնար) — 436, 474:
Նեճմետտին մոլլա — 146, 259:
Նեչվէյապ — 364, 370:
Ներսէսեան Խ. — 292:
Ներսիսեան Պ. — 461, 466:
Նիազի — 156:
Նիկոլ Դուման (Տէր Յովհաննիսեան Նիկողայոս) — 58, 89, 136, 137, 181, 286, 315, 317, 473:
Նիկողոսեան Կ. — 445:
Նշան — Տես Թաշճեան Նշան:
Նորաշխարհեան Նազարէթ — 140:

Շալճեան Ա. — 445:
Շահան Նաթալի — 440, 450, 451, 461, 465:
Շահխաթունեան Աւետիք — 138, 457:
Շահէն — 272, 275, 279:
Շահնազարեան Տիգրան — 298:
Շահրիկեան Յարութիւն (Ատոմ, Նիթրա) — 6, 19, 24, 26, 29, 34, 36, 37, 39, 40, 42, 45, 46, 49, 50, 56, 59, 60, 63, 64, 66, 69, 72, 74-78, 90, 93, 94, 104, 106, 107, 110, 111, 114, 115, 118, 137, 139, 140, 143, 144, 160, 193, 202, 204, 212, 213, 222-224, 378:
Շամիլ (Վանայ Սարգիս, Օտապաշեան Պօղոս) — 5, 227, 237, 240, 241, 243:
Շարիկեան Ա. — 252:
Շաւարշ — 39, 56, 97, 108, 109:
Շեւքէթ փաշա — 149:
Շէհրանեան Տիգրան — 292, 294:
Շէյխ Սէիդ Ալի — 233:
Շիրինեան Տիգրան —397:
Շմիկեան Գրիգոր — 268:

Ոստան — 107:
Ուզունեան Հ. — 445:

Զաքմաքճեան Բ. Բ. — 439, 440, 442, 443, 453, 461, 465:
Զաւտարեան Կարապետ — 298:
Զէօկիւրեան Բ. — 445, 450, 452, 453, 461:
Զէճեան Սահակ — 439, 445, 453:

Ջիլինկիրեան Արտաշէս — Տես Դարբինեան Ռուբէն։
Ջուլճեան Ս. — 445։
Ջպուքճեան Գալուստ — 196, 224։

Պալեան Տրդատ եպս. — 400։
Պահլաւունի Ղ. — 445։
Պանիրեան Հայրապետ (Հայրիկ, Կարագեան) — 6, 18, 20, 24, 26, 30, 34, 38, 40, 42, 44, 52, 54, 55, 63, 66, 68, 74, 78, 80, 82, 83, 86-88, 101։
Պապայեան Խօսրով — 177։
Պասթաճեան Կ. — 141։
Պասթաճեան Մ. — 18։
Պասմաճեան Մարտիկ — 19, 422, 428, 433-435։
Պարոյր — 292, 297։
Պարոյր — Տես Անդրանիկ (Օզանեան)։
Պարոյրեան Յ. — 445, 450։
Պարսոյեան Ղազար — 298։
Պարտիզպանեան Յովսէփ — 328։
Պդէեան Միսակ — 163, 173։
Պետրոսեան Վահան — 373։
Պերճ — Տես Բարսեղ Շահպազ։
Պզտիկեան Զաքարիա (Կիլիկեան) — 140, 373։
Պէնկլեան Յ. — 445։
Պէննէեան — 443։
Պէքիր Սամի — 141, 144, 146, 156, 234։
Պիոնեան Կարապետ — 16, 18, 20։
Պոյաճեան Գ. — 452, 461, 466։
Պոսթաճեան Մ. — 18։
Պուլկարացի Սարգիս — 234։
Պօղոսեան Գրիգոր — 292։
Պօղոսեան Օ. — 445։

Ջանգէօզեան Աւետիս — 268։

Ռափայէլեան — 447։
Ռոստոմ (Զօրեան Ստեփան) — 6, 26, 58, 61, 66, 68, 71, 74, 77-79, 81, 82, 84, 85, 87-90, 92, 94, 99, 100, 105-107, 109, 136-138, 161, 162, 165, 169, 172-174, 252, 269, 316, 385, 414, 427, 469։
Ռուբէնեան Պօղոս — 430։
Ռստիկեան Ա. — 439, 442, 443, 453, 454, 456, 465, 466։

Սաթենիկ, Սաթօ — Տես Օհանջանեան Սաթենիկ։
Սահակեան — 181, 183, 193։
Սահրանտ (Սարաֆեան Հրանտ) — 303-305, 311, 313, 314։
Սանդրագործեան Յ. — 445։
Սանտալ Մ. — 445, 447, 454, 466։
Սապահ-Գիւլեան — 137, 385։
Սապահետտին — 149, 155։
Սասունի Կարօ — 181, 182, 196, 224։
Սատըր պէյ — 146։
Սարգիսեան Զաքար — 298։
Սարըեան Մարտիրոս —7, 22, 62, 64, 410, 413։
Սարումեան — 7, 57, 74, 107։
Սեմալցի Մանուկ — 239։
Սեպուհ (Ներսէսեան Արշակ) — 145, 148, 160, 162, 165, 174, 227, 244, 252, 272-275, 282, 283, 292-294, 303։
Սերոբ Աղբիւր (Վարդանեան) — 441, 442, 460։
Սերոբեան Մուշեղ եպ. — 470։
Սէիտ բէգ — 234, 240, 242։
Սէյիտ պէյ — 146։
Սէյֆէտտին փաշա — 351, 354, 355։
Սէֆէրեան Լ. — 445։
Սիամանթօ (Եարճանեան Ատոմ) — 436, 440, 442, 445։
Սիմոնեան Ա. — 292։
Սիրունեան Մելիք — 302։
Սիրունեան Սահակ — 298։
Սիւնի Գրիգոր — 314, 315, 321, 385։
Սիւջա էդ Դովլէ — 20։
Սլաք — Տես Օխիկեան Արմենակ։
Սմբուլ (Յակոբեան Սմբատ) — 163, 166, 272, 273։
Սուրէն — Տես Մուրատ Սեբաստացի։
Սուքիասեան Ս. — 292։
Սրապեան Տիրան — 298, 299։
Սրենց (Գըլճեան Սարգիս) — 181, 182, 187, 202, 223։
Սօսանուէր — 272-274, 285, 287։
Սօֆեան Թ. — 181, 182, 200։

Վաթան — Տես Մելոյեան Ղեւոնդ։
Վահագ — Տես Տաթեւեան Վահագն։
Վահան — Տես Փափազեան Վահան (Կոմս)։
Վահան (Քղի) — 272-275, 281, 288, 298, 299։
Վահապ — Տես Վռամեան Արշակ։
Վաղարշ — 168։
Վարազդ (Կարին) — 272, 273, 279, 286, 287։
Վարազդատ — 7, 74, 80, 81, 86-88, 93-95, 99, 103-106, 108, 109, 111, 116, 117, 136։
Վարանդեան Միքայէլ (Յովհաննիսեան) — 24-26, 29-31, 35-38, 42, 43, 49, 55, 60, 79, 83, 84, 94-96, 106, 107, 109, 114, 117, 118, 137, 469։
Վարդան (Խանասորի) — Տես Մեհրապեան Սարգիս։
Վարդան Շահպազ — 227, 281, 303։

Վարդգէս (Սերենկիւլեան Յովհ.) — 45-47, 55, 106, 139, 143, 145, 147, 162, 172, 269, 278, 286, 287, 333։
Վիշապեան Գէորգ — 6, 18, 22, 24, 26, 29, 52, 56, 60, 71, 79, 89, 90, 94, 99, 107, 108, 114, 116, 376։
Վլախով — 47։
Վռամեան Արշակ (Վահապ, Դերձակեան Օննիկ) — 5, 6, 18, 20, 26, 27-32, 35-42, 46, 52, 54, 55, 58, 59, 63, 64, 66, 71, 73-75, 78, 80, 81, 84, 85, 88, 90-96, 98, 99, 104-109, 136-138, 140, 142-145, 160, 242, 258, 263, 331, 374, 377, 414, 436։
Վտարանդի (Արամ Զարըգ) — 181, 182, 273, 281։
Վրացեան Սիմոն — 109, 160, 269, 436, 474։
Վրոյր (Տէր Եղիայեան Վարդ) — 162, 174, 338, 351։

Տաթեւեան Վահագն — 99, 140, 204, 373, 374։
Տաշրացի — Տես Գասպարեան Վրէն։
Տապաղեան Տ. — 440, 453, 454։
Տասնապետեան Հրաչ — 244։
Տատրեան Արմենակ — 381։
Տատրեան Յակոբ — 381։
Տերսիմի Աշոտ — 160, 166, 281, 282, 286-288։
Տէր Դաւթեան Յովսէփ (Բժիշկ) — 6, 24, 26, 29, 30, 42, 61, 63, 78, 89-91, 99, 109, 136, 137, 162, 165, 174, 202, 242, 269, 272-274, 283, 285, 286։
Տէր Կարապետեան Գեղամ (Ասողիկ) — 7, 40, 43-46, 49, 50, 54, 56, 58, 62, 64, 71, 74, 75, 77, 86, 94, 99, 106, 109, 114, 139, 268։
Տէր Մարտիրոսեան Միք. — Տես Մար։
Տէր Մեսրոպեան Սարուխան — 252։
Տէր Մինասեան Ռուբէն — 246, 268
Տէրտէրեան Յ. (Մէմօ) — 6, 17, 24, 26, 51, 55, 63, 72, 80, 87, 88, 98, 99, 181, 183, 321, 445։
Տիգրան — Տես Աստիկեան Տիգրան։
Տիգրանեան — Տես Խզմալեան Թադէոս։
Տիգրանեան եպս. Մկրտիչ — 337։
Տիլպէր Զարեհ — 144։
Տինոյեան Պօղոս — 193, 194։
Տիտան — 17, 310։
Տուրբախ (Կիրակոսեան Յարութիւն) — 162։

Րաֆֆ — Տես Երէցեան Ռաֆայէլ։
Րեգուլ — 162, 174, 338, 351, 371։

Փայլակ — 273, 289։
Փանիկեան — 181, 182։
Փաշալեան Ն. — 446, 454։
Փարամազ (Սարգիսեան Մատթէոս) — 329, 341։
Փարթոյեան Մ. — 446։
Փափազեան Յ. — 20։
Փափազեան Վ. — 445։
Փափազեան Վահան (Կոմս) — 7, 24, 26, 28, 29, 31, 33-35, 40, 42-48, 50, 53, 73, 74, 77, 95, 105, 106, 109, 114, 116, 118, 123, 137, 139, 145, 227, 242, 243։
Փափարի Կենծօ — 353։
Փիլաւեան Յ. — 413։
Փիլոս — Տես Հրաչեայ Մարալ։
Փոստոյեան — 446։
Փորթուգալեան Մկրտիչ — 29, 109, 450։

Քաջբերունի — 325-327։
Քասիմ — 364, 370, 371։
Քեամիլ փաշա — 60։
Քեռի (Գաւաֆեան Արշակ) — 473։
Քեստանեան Գէորգ (Գրգօ) — 6, 7, 19, 24, 26, 30, 34, 37, 49, 70, 79, 80, 97, 99, 106, 107-110, 124, 414, 428, 435։
Քէօր Հիւսէին — 258։
Քէօր Սըլօ — 353։
Քիյառ Փիեռ — 470։
Քիւրքճեան Ա. Յ. — 292, 294։
Քիւրքճեան Յ. — 430։
Քրքիսէլեան Ս. — 445։

Օզանեան Գագիկ — 385։
Օխիկեան Արմենակ (Սլաք) — 278, 283։
Օհանեան Սմբատ — Տես Զաւարեան Սիմոն։
Օհանջանեան Սաթենիկ (Սաթօ) — 7, 26, 31, 33, 35, 40, 43, 44, 46, 50, 56, 58, 62, 64, 71, 81, 85, 86, 91, 93, 98-101, 103, 106, 114, 116, 181, 193։
Օսման փաշա — 146, 267։
Օվոյեան Կ. — 298։
Օտապաշեան Պետրոս — 17։

Ֆայիք Գրիգոր — 374։
Ֆարհատ — Տես Թիրեաքեան Հայկ։
Ֆելիքս — 7, 19, 26, 28, 114-117, 177, 193, 212, 416։
Ֆերիտ Ճեմիլ (Ամսէեան Տիգրան) — 141, 335, 337, 350, 351, 359, 362։
Ֆրէնկեան Մ. — 435։

ՏԵՂԱՆՈՒՆՆԵՐ

*Ա*բիոն — 314։
Ագրակ — 355։
Ալաչկերտ (Մոդոմ) — 272, 273, 277, 282, 284, 286, 302։
Ալեքանդրապոլ (Քար) — 170։
Ալպանիա — 44, 46, 146, 156, 157։
Ալջաւազ — 153, 228, 229, 231, 233, 243։
Ալվառինճ — 256։
Ախլաթ — *Տես Խլաթ*։
Ակն (Թաթաւռ) — 322, 323, 325, 334, 389։
Աղթամար — 236, 432։
Ամասիա (Պոնտոս) — 41, 377, 380-382, 385, 387, 408։
Այգեստան — *Տես Գանճակ*։
Այնթապ (Հովիտ, Հողաբլուր) — 10, 11, 24, 91, 101, 102, 134, 140, 147, 258, 363, 364, 374-373։
Անուշաւան — *Տես Հիւսէյնիկ*։
Աչոտի — 41։
Ապառաժ լեռ. — *Տես Լճէ*։
Առիւծկայ — 394։
Աստարա — 20։
Ատաբազար — 120, 156, 181, 182, 192, 197, 199, 201, 378։
Ատանա (Խոր Վիրապ) — 10, 11, 22, 24, 57, 58, 83, 91, 134, 138, 140, 144, 147, 148, 150, 155, 237, 238, 243, 363, 373, 374, 398, 399, 415, 444, 467։
Ատրպատական (Վրէժ, Վրէժստան) — 3, 4, 6, 16, 20, 82-84, 86, 101, 139, 142, 161, 237։
Արաբիա — 44, 146, 156, 157։
Արաբկիր (Բլրակ) — 141, 322-324, 326, 330, 331, 334։
Արաղ — 256։
Արգավանք — 256, 263։
Արեան Հովիտ — *Տես Ուրֆա*։
Արեւելուսին — *Տես Մեզրէ*։
Արծիւ — *Տես Երզնկա*։
Արղանա-Մաւէն — 333։
Արղնի — 339, 341։
Արճակ — 233։
Արճէշ — 144, 152, 228, 230, 231, 233, 234։
Արմաշ — 120, 152, 181-183, 192, 198, 201։
Արշաւան — 272, 282։
Աւազան (Կիրասոն) — *Տես Տրապիզոնի կ. կոմիտէ*։
Աւանց — 230, 231։
Աւզաղբիւր — 256։
Աւրան — 256։
Աքսերայ — 400։

*Բ*աբերդ *(Միջնաբերդ)* — 160, 166, 269, 272, 273, 277, 278, 282, 284, 286, 292-297, 302, 389, 438։
Բագուր — *Տես Պաքուր*։
Բազէ — *Տես Զարսանճաք*։
Բալու (Մեսրոպաւան) — 322, 323, 325, 326, 333, 436, 444։
Բաղէշ — *Տես Պիթլիս*։
Բանալի — *Տես Սամսոն*։
Բաշգալէ — 230, 231, 236, 242։
Բասեն (Կռուադաշտ) — 272, 273, 282, 284, 302։
Բարձրաբերդ — *Տես Կարին*։
Բարձր-Սար — *Տես Կեսարիա*։
Բարիֆրուշ — 20։
Բերա — 120, 181, 192, 201։
Բերդ — *Տես Շապին Գարահիսար*։
Բերդակ — 256։
Բերկրի — 231, 242։
Բերքառատ — *Տես Մալաթիա*։
Բիթլիս — *Տես Պիթլիս*։
Բիւրակն — *Տես Խնուս*։
Բիւրք — 311, 313։
Բլրակ — *Տես Արաբկիր*։
Բուլանըխ — *Տես Պուլանըխ*։
Բռնաչէն — 172, 266, 268։

*Գ*ահպիք — 337, 340։
Գայլ-գետ — 311, 315, 317։
Գանճակ (Այգեստան) — 170։
Գատըգիւղ — 183, 192, 422։
Գարթալ — 120, 181, 183, 192, 198, 201։
Գաւալա — 201։
Գաւառ — 231։
Գելիկուզան — 256։
Գընճըլար — 120, 181-185, 192, 193, 197, 201։
Գինջ — 253։
Գուրտպելէն — 120, 181, 183-186, 188-194, 199, 201։

*Դ*ամասկոս *(Լիճ)* — 101, 102, 122, 140, 342, 363, 364, 368, 371, 372։
Դաշտ — *Տես Հալէպ*։
Դերջան (Ջրաւէտ) — 269, 272-274, 277, 282, 284, 286, 290, 291, 302։
Դուրան — *Տես Տարօն-Մասուն*։
Դուրան-Բարձրաւանդակ — *Տես Տարօն-Մասուն*։

*Ե*գիպտոս — 7, 11, 24, 91, 101, 134, 138, 160, 343, 389, 395, 403, 406։
Ենիճէ — 201, 389։
Եոմուրա (Մարաւի) — 120, 142, 303, 311-315, 317։
Երեւան (Մրգաստան) — 170։
Երէք-Բլուր — 387։
Երզնկա (Արծիւ) — 91, 142, 167, 267, 269, 272, 273, 277, 282, 285, 288, 289, 302։

*Զ*արեւանդ — *Տես Հազրօ*։
Զէյթուն (Արծուաբերդ) — 140, 258, 363, 369, 371, 372։
Զիարէթ — 261։
Զիլէ — 380, 382։
Զոնկուլտաք — 120, 181, 183, 192, 199, 201։

*Է*լեւի (Գետափ) — 120, 303, 311, 312, 313, 315-317, 321։
Էրզրում — *Տես Կարին*։
Էրէյլի — 406։
Էրպաա — *Տես Հերէկ*։
Էվերէկ-Ֆեննեսկ — 121, 400, 406։
Էֆքերէ — 406։

*Թ*աթաւռ — *Տես Ակն*։
Թալաս — 121, 400։
Թաղավանք — 153, 154։
Թամզարա — 311։
Թամսընվիլ — 441։
Թաւրիզ (Վրէժ) — 18, 20, 84, 85, 137։
Թեհրան — 83, 85, 86։
Թըրպըսբի — 352, 360։
Թխմար — 231։
Թխլիս (Մեծ քաղաք) — 32, 90, 99, 161, 170, 273, 276։
Թոքատ (Ջորաձր) — 41, 380, 382, 394, 401։
Թրիպոլի (Ժայռ) — 120, 303, 308, 311-313, 316, 321։
Թրոյ — 438-441, 445, 457, 467։

*Ժ*ընեւ — 35, 105, 107, 124, 135-137, 212, 213, 268, 320, 332, 402, 428, 457, 464, 470, 474։

*Ի*զմիթ — 120, 190, 192, 201։
Իզմիր (Ոսկեհանք) — 22, 24, 71, 101, 102, 104, 123, 137, 138, 140, 147, 148, 152, 376, 398, 406, 409-413, 434, 444։
Իսթ Սէնթ Լուիզ — 438, 441։
Իսկենտերուն (Կարաւան) — 363։

*Լ*եռ — *Տես Հալէպ*։
Լեռնասար — *Տես Խարբերդ*։
Լեռնավայր (Կիլիկիա) — 7, 363-375։
Լիճ — *Տես Դամասկոս*։
Լին — 438, 441, 445։
Լճէ (Ապառաժ Լեռ) — 326, 339, 341, 351։
Լսոնք-Լոյս — 294-297։
Լօուէլ — 438, 441, 443, 445։
Լօրէնս — 438, 441, 443։

*Խ*այէք — 294։
Խասգիւղ — 146, 267։
Խարբերդ (Լեռնասար) — 6, 7, 24, 28, 40-42, 56, 71, 77, 85, 86, 88, 89, 91, 93, 100, 102, 105-107, 109, 111, 114, 117, 121, 138, 141, 144, 147, 155, 322-334, 377, 434, 436, 444, 467։
Խարց — 256։
Խիզան — 229, 231, 233։
Խլաթ — 253, 259, 265, 268։
Խնուս (Բիւրակն) — 272, 273, 277, 282, 284, 286, 302։
Խոյ (Աւարայր) — 149։
Խոյթ — 145, 146, 152-155, 172, 263, 265, 266, 268։
Խորաձոր — *Տես Քղի*։
Խտան — 256։

*Ծ*աղկաձաշտ *(Կարնոյ շրջան)* — 272, 282, 286, 302։
Մերմակ — 298, 299։
Մխաւու — 256։
Մղակ — 263։
Մոց — *Տես Պէլուճ*։
Մովափ — *Տես Տրապիզոն*։

Կալաց — 417, 419, 420, 429, 433։
Կառափնատ — Տես Լեռնավայր-Կիլիկիա։
Կարին (Բարձրաբերդ, Էրզրում) — 4, 6, 11, 24, 25, 28, 29, 31, 33, 35, 40, 43-46, 50, 58, 59, 62, 64, 67, 74, 77, 81, 86, 88-91, 93, 95, 98, 100-103, 105-107, 109, 121, 136-138, 142, 144, 146-149, 152, 155, 161, 162, 165, 166, 174, 227, 258, 259, 262, 269-302, 308, 314, 333, 335, 338, 351, 389, 444։
Կարկառ — 229, 231։
Կարճկան — 229, 231, 253։
Կարս (Զրաբերդ) — 170։
Կարս-Բազար — 140։
Կաւաշ — 229, 231։
Կեսարիա (Բարձր-Սար) — 6, 10, 18, 22, 24, 26, 28, 31, 35, 40, 43, 44, 46, 50, 56, 58, 62, 67, 71, 81, 85, 86, 89, 91, 93, 95, 98, 100-103, 105-107, 109, 111, 114, 116, 117, 121, 134, 148, 376, 389, 399-408։
Կէօլքէօյ (Զարխափան վանք) — 389։
Կիրասոն (Փառնակ) — 18, 102, 120, 139, 162, 303, 306, 308, 311, 312-314, 316, 321։
Կիւմիւշխանէ (Լեռնաշղթայ) — 120, 303, 311-313, 315-317, 321։
Կիւրին — 41։
Կոլդ — 438, 441, 445։
Կովկաս (Սարուստան) — 7, 24, 27, 28, 50, 68, 69, 72, 73, 79, 82, 83, 86, 89, 90, 101-103, 115, 120, 131, 132, 136, 146, 151, 160, 161, 163, 166, 167, 170, 171, 173, 206, 209, 218, 220, 221, 234, 238, 243, 248, 269, 282, 286, 306-308, 315, 317, 320, 321, 334, 338, 344, 374, 417, 422, 433, 437, 438, 449, 460, 463, 470, 471, 474։
Կռուադաշտ — Տես Բասէն։
Կրանիդ Սիթի — 438, 441, 445։
Կրանտ Ռափիտս — 438, 441, 445։

Հազրօ (Զարեւանդ) — 335-337, 339, 342, 354, 355, 358, 362։
Հազօ — 333։
Հալէպ (Դաշտ, Լեռ) — 10, 11, 22, 102, 140, 147, 156, 264, 343, 363, 364, 368, 370-372։
Հաղբակ — 231, 233, 239։
Հաճըն — 140, 258։
Հաճի-գիւղ (Կայծակ) — 380-382, 408։
Համա — 156։
Հայեղիկ — 337, 340, 343։
Հայնի — 333, 339, 341։
Հայոց Ձորեր — 229, 231։
Հարթիքըտ — 437, 445, 456։
Հաւրան — 146։
Հեթինք — 256։
Համիլթըն — 438, 441, 445։
Հերէկ (Էրպաա) — 380, 382, 394-396։
Հէյվըրհիլ — 438, 441, 443, 445։
Հըտսըն — 456։
Հիւսէյնիկ (Արեւալուսին) — 322, 323, 325, 326։
Հողաբլուր — Տես Այնթապ։
Հոպոքըն — 438։
Հովիտ — Տես Այնթապ։

Ձիթող — 276։
Ձորայր — Տես Թոքատ։

Ղաչղալթաղ — 256։
Ղզըլաղաճ — 256։
Ղոլամերիկ — 236։

Ճալիէթ — 445, 456։

Մալաթիա (Բերքառատ) — 41, 91, 141, 322, 323, 325, 326, 331, 333, 334։
Մալասայ — 294, 297։
Մալկարա — 120, 181, 182, 192, 198, 201։
Մակեդոնիա — 144, 157, 416։
Մակու — 86։
Մաղնիսա — 435։
Մամուրէթ-իւլ-Ազիզ — Տես Մեզրէ։
Մամրտանք — 228, 233, 243։
Մանազկերտ — 238, 244, 253, 267։
Մանչեսթր (Ամերիկա) — 438, 441, 443, 456։
Մասեաց Մոց — Տես Պայազիտ։
Մատէն — 339, 341։
Մարաշ (Սահմանաբերդ) — 140, 363, 369։
Մարզուան (Կայան) —7, 35, 41, 43, 44, 46, 50, 56, 58, 62, 64, 67, 71, 74, 81, 86, 91, 95, 98, 100-103, 105-107, 111, 114, 116, 117, 140, 141, 376, 377, 381, 382, 385, 389, 390, 408, 444։
Մեզրէ (Արեւալուսին) — 11, 322, 323, 325, 326, 328, 330։
Մեծ Նորգիւղ — 201։
Մեծ Քաղաք — Տես Թիֆլիս։
Մերսին (Զրուէժ) — 363, 398, 406։
Միլֆըրտ — 438, 441, 445։
Մինարէթ — Տես Սալմաստ։
Միջնաբերդ — Տես Բաբերդ։
Մոկս — 228, 229, 233։
Մոտկան — 265-267։
Մունճուսուն — 121, 400։

Մուշ — 7, 24-26, 28, 29, 31, 40, 43, 44, 56, 60, 67, 71, 90, 95, 99, 116, 141, 144, 155, 239, 241, 243, 244, 252, 253, 258, 261, 263, 265-268, 310, 333, 343, 353, 434, 444, 469, 473։
Մուսա Լեռ — 140։
Մուսուլ — 342։
Մրգաստան — Տես Երեւան։

Նաւահանգիստ — Տես Պաթում։
Նեղուէ — 438, 441, 443, 445։
Նէմրուն — 153։
Նիկոմիդիա — Տես Իզմիթ։
Նիկսար — 408։
Նիւ Եորք — 436, 438-443, 445, 447, 448, 452, 454, 458, 467, 469, 470։
Նիւթըն Ափըր Ֆոլս — 445, 456։
Նիւ Ինկլէնտ — 457։
Նիւ Հէյվըն — 438, 441, 445։
Նիւ Պրիթըն — 438, 441, 445, 457, 465։
Նիւպրիփորթ — 438։
Նիւփորթ — 441, 452։
Նորդուզ — 230, 233, 242։
Նորֆոք — 441։
Նովոչերկասկ — 147։
Նփրկերտ (Փրակերթօ) — 101, 102, 141, 167, 333, 335, 341, 355, 360, 362։

Շահի, Շահստանի կոմիտէ — Տես Թեհրան։
Շամ — Տես Վան-Վասպուրական։
Շապին Գարահիսար (Բերդ) — 91, 120, 160, 303-306, 308, 311-314, 316, 317, 321։
Շատախ — 229, 231, 232։
Շէյրան — 311, 315, 317։
Շիքակօ — 438-441, 445, 448, 457։
Շումլա — 434։

Ոսկանապատ — Տես Պաքու։
Ոսկեհանք — Տես Իզմիր։
Ոստան — 144։
Որսորդ (Ենթակոմիտէ) — 272, 277, 284, 286։
Ուաշինկթըն — 438, 441, 445։
Ուեսթ Հոպոքըն — 438, 441, 445։
Ուեսթ Փուլմըն — 438, 441, 445։
Ուզունլու — 400։

Զարշամպա — 41, 380, 382, 384։
Զարսանճաք (Գահաւանդ) — 144, 155, 322, 323, 325-328, 331։
Զէյնկիլէր — 120, 181, 183, 192, 198, 201, 209։
Զըլսի — 445, 452, 461։
Զխուր — 259։
Զմշկածագ (Բագէշ) — 322, 323, 325, 326։
Զնգուշ — 333։
Զոմաքլու — 400։
Զորում — 380-382։
Զոք Մարզուան (Քարավանք) — 140, 333, 363։

Պաթում (Նաւահանգիստ) — 170։
Պալըքէսիր — 201։
Պալխա-Մատէն — 120, 177, 181, 192, 201։
Պալքան (Կ. կոմիտէ) — 6, 7, 11, 19, 24-26, 28, 29, 31, 32, 35, 40, 43, 44, 46, 50, 56, 58, 62, 64, 67, 71, 74, 77, 81, 85, 86, 88, 89, 91, 93, 98, 100-103, 105, 107, 109, 111, 114, 116, 117, 121, 166, 168-170, 177, 414-435։
Պաղչէճիկ — 337, 340, 343։
Պաղտատ — 156, 342։
Պայազիտ (Մասեաց Մոց) — 269, 272, 273, 277, 278, 280, 282, 284, 302։
Պանտրմա — 177։
Պասրա — 374։
Պարտիզակ — 120, 181, 182, 192, 197, 201։
Պաքու (Ոսկեհանապատ) — 87, 101, 161, 170, 276։
Պաֆրա — 380, 382, 384։
Պետերսբուրգ — 3։
Պէյրութ (Մոց) — 140, 264, 363, 364, 368, 371, 372, 375։
Պըճլօ — 441, 456։
Պիթլիս (Բաղէշ, Սալնոյ-ժոր) — 11, 101, 138, 141, 144, 145, 147, 149, 154, 155, 239, 241, 244, 253, 258, 259, 264-267, 287, 333, 342, 444։
Պիլէճիկ — 201։
Պիրէճիկ — 264։
Պիւնիան — 400։
Պլերիկ — 335, 341, 342, 351, 362։
Պողազլիան — 400։

Պոլիս (Իս, Վիշապ) — 4-6, 11, 18, 19, 21, 24-26, 28, 30, 31-33, 35, 36, 38, 40-44, 46, 49-51, 55, 56, 62, 64, 65, 67, 68, 71, 73, 77, 81, 85, 90, 91, 94, 101-103, 105, 111, 113, 114, 116, 117, 120, 123, 124, 128, 136-140, 144, 145, 149, 151, 154, 156, 159, 160, 175-227, 238-241, 253, 258, 261, 268, 277, 307, 308, 310, 319, 337, 343, 352, 362, 363, 365, 368, 370, 374, 377, 378, 393, 398, 406, 409, 412, 414, 428, 433, 434, 442, 444, 449,454, 458, 469, 470-474:
Պոլու — 144:
Պոնտոս — *Տես Ամասիա*:
Պոսթըն — 437, 438, 440, 441, 443, 445-448, 450, 452, 454, 457, 467, 471:
Պուլանըխ — 164, 238, 239, 253:
Պուրկազ — 417, 419, 421, 429, 430:
Պուքրէշ — 427, 433:
Պրաքթըն — 438, 441, 445:
Պրայլա — 417, 419, 420, 429, 433:
Պրենտֆըրտ — 438, 441, 445, 458:
Պրիճփորթ — 441, 445:
Պրուսա — 138, 175, 181, 192, 201, 209, 378:

Ջահմանց — 294:
Ջերմուկ — 333, 339, 341, 343:
Ջրաբերդ — *Տես Կարս*:
Ջրարբի — 336:
Ջրաւէտ — *Տես Դերջան*:
Ջրիկ — 256:

Ռիչմընտ — 438, 441:
Ռոտոսթօ — 177, 181, 192, 197:
Ռումելի — 238, 240:
Ռումտիկին — 400, 404:
Ռուսջուք — 415, 418, 419, 422, 427-431, 434:

Սադուգեղ — 339, 340, 343:
Սալմաստ (Մինարէթ) — 20, 82, 83, 86, 139:
Սալնոյ-Ջոր — *Տես Պիճլիս*:
Սահմանաբերդ — *Տես Մարաչ*:
Սամաթիա — 181-185, 187, 188, 192, 198, 201:
Սամսոն (Բանալի) — 7, 24, 28, 35, 40, 41, 43, 44, 46, 50, 56, 58, 62, 64, 67, 71, 74, 77, 81, 85, 86, 88, 91, 95, 98, 100-103, 105-107, 111, 114, 116, 117, 140, 141, 329, 333, 376, 377, 380-385:
Սան Ֆրանչիսկօ — 454, 457, 469:
Սարայ — 228, 230, 233, 242:
Սարափ — *Տես Եոմուրա*:
Սարուստան — *Տես Կովկաս*:
Սաքրամենթօ — 457:
Սեբաստիա (Սեւ Բլուր, Սըվազ) — 6, 11, 24-26, 28, 29, 33, 35, 41, 43, 46, 50, 53, 56, 58, 59, 62, 64, 67, 71, 77, 85, 88, 91, 93, 95, 98, 100-103, 105-107, 114, 116, 117, 121, 137, 141, 144, 148, 156, 227, 266, 333, 334, 376, 378, 391-398, 444:
Սելանիկ — 5, 56, 75, 137, 139, 144, 145, 147, 149, 150, 153, 154, 160, 242, 318, 384, 472:
Սենթրըլ Ֆոլս — 438, 441, 445:
Սեւ Բլուր — *Տես Սեբաստիա*:
Սեւերէկ — 339, 341:
Սեւ Վիշապ — *Տես Տիգրանակերտ-Տիարպէքիր*:
Սէնթ Լուիզ — 438, 441, 456:
Սիս — 140:
Սիվան — 333, 335, 342, 343, 352, 362:
Սիվէն — 416, 418-421, 429, 430:
Սկիւտար — 120, 181-183, 192, 199, 201, 209:
Սղերդ (Դժոխք) — 95, 244, 253, 351:
Սմբատաբերդ — *Տես Սպեր*:
Սողոմ — *Տես Ալաշկերտ*:
Սուէտիա (Մուսա Լեռ) — 363:
Սուլթան-Չայիր — 201:
Սուլինա — 417, 419, 420, 429, 433:
Սպաղանք — 256:
Սպարկերտ — 228, 229, 231:
Սպեր (Սմբատաբերդ) — 269, 272, 273, 277, 282, 284, 286, 300-302:
Սփրինկֆըլտ — 456:
Ս. Քաթարինէ — 438, 441, 445:

Վան-Վասպուրական (Շամ) — 4, 6, 7, 11, 23, 26, 28, 29, 31-33, 35, 40, 43, 58, 59, 62, 64, 71, 77, 81, 89, 90, 98-103, 105-107, 109, 111, 114, 116, 117, 122, 137, 139, 141, 142, 144-149, 152-156, 161, 162, 164, 174, 227-244, 253, 258, 259, 266, 267, 335, 342, 343, 377, 378, 427, 434, 444, 473:
Վաշինկթըն — 469:
Վաշտ — *Տես Օրտու*:
Վառնա — 20, 398, 418, 419, 421, 422, 425, 429, 434:
Վարդենիս — 256:
Վարդխաղ — 263:
Վարդո — 164, 253, 267:
Վարզահան — 294, 297:
Վերանշեհիր — 341:
Վիեննա — 18, 149, 457, 470:

Վիշապ — *Տես Պոլիս*:
Վիշապաձոր — *Տես Տիգրանակերտ-Տիարպէքիր*:
Վրէժ, Վրէժստան — *Տես Ատրպատական*:

Տարենտէ — 41:
Տարօն-Մասուն (Դուրան-Բարձրաւանդակ) — 4, 6, 17, 28, 46, 50, 58, 60, 64, 74, 77, 81, 85, 86, 88, 89, 91, 93, 95, 98, 100-103, 105-107, 109, 111, 116, 117, 121, 138, 141, 162, 164, 165, 172-174, 244-270, 287, 313, 335, 427:
Տեոէ-Ագաճ — 177, 181, 192, 201:
Տերիք (Աշտիշատ) — 256:
Տիգրանակերտ-Տիարպէքիր (Վիշապաձոր) — 6, 11, 16, 24-26, 28, 29, 31, 33, 35, 40, 41, 43, 44, 46, 50, 56, 58, 62, 64, 67, 71, 74, 77, 81, 85, 86, 88, 89, 91, 93-95, 98, 100-102, 105-107, 121, 123, 137, 141, 147, 155, 162, 166, 167, 174, 237, 264, 333, 335-362, 370, 436, 444:
Տլպնէ — 339, 343:
Տիթրոյիթ — 438, 441, 445:
Տիվրիկ (Որոտում)— 334:
Տոմ — 256:
Տովըր — 441, 445, 456:
Տրապիզոն (Տրապիզոնի կ. կոմիտէ) — 4, 6, 11, 17, 24-26, 28, 29, 31, 33, 35, 40, 43, 44, 46, 50, 56, 58, 62, 64, 71, 74, 77, 81, 85, 86, 88, 89, 91, 93, 95, 98, 100-103, 105, 106, 109, 110, 120, 123, 138, 142, 148, 162, 166, 174, 253, 285, 286, 288, 303-321, 434:

Րէյսին — 445:

Ցրօնք — 256:

Փառնակ — *Տես Կիրասոն*:
Փարոս — *Տես Ուրմիա*:
Փարիզ — 149, 151, 277, 469:
Փենթիրսըն — 438, 441, 445:
Փիրան — 339:
Փոս — 242:
Փորթլենտ — 438, 441, 445, 446, 450:
Փսանք — 172:
Փրակերթօ — *Տես Նիփրկերտ*:
Փրաւիտենս — 437, 438, 441, 445, 446, 449, 452, 459:

Քանքըրտ — 441, 443, 445:
Քար — *Տես Ալեքսանդրապոլ*:
Քարավանք — *Տես Զոք Մարզուան*:
Քարավրակ — 292, 294, 295, 297:
Քարճոր — 256:
Քենթըն — 445, 456:
Քիրմուրթի — 201:
Քլիվլենտ — 445:
Քղի (Խորաձոր) — 167, 269, 272-274, 277, 282, 285, 298-300, 302, 369, 436, 444, 467:
Քնոշա — 456:
Քոսթանցա — 417, 419-421, 429, 430, 433:
Քսանթայ — 294:

Օտեսա — 398:
Օրտու (Վաշտ) — 120, 227, 303, 306, 308, 311-313, 316, 321, 377, 378:

Ֆարղին, *Մուֆարղին* — *Տես Նիփրկերտ*:
Ֆիլատելֆիա — 438, 441, 445, 469:
Ֆիլիպէ — 418, 419, 422, 427-430, 435:
Ֆրեզնօ — 104, 445, 456, 457, 463, 467:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ ---------- 3

ԳԼՈՒԽ I.– Հ.Յ.Դ. VI ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԺՈՂՈՎ
(էջ 7 – 135)

Ա 1.– Հ.Յ.Դ. մարմիններուն (Շրջաբերական թիւ 13) ---------- 8
Ա 2.– Հ.Յ.Դ. մարմիններուն (Շրջաբերական թիւ 15) ---------- 9
Ա 3.– Օրակարգ Հ.Յ.Դ. Զ. Ընդհ. Ժողովի ---------- 11
Ա 4.– Հարցարան տեղեկագրերու պատրաստութեան համար ---------- 14
Բ.– Լիազօրագրեր ---------- 16
Գ.– Հ.Յ.Դ. Զ. Ընդհ. Ժողովի ատենագրութիւնները ---------- 23
Դ.– Տեղեկագիր Հ.Յ.Դ. Զ՞ Ընդհ. Ժողովի կողմէ ընտրուած Հաշուեքննիչ յանձնախմբին (1911) ---------- 120
Ե.– Հ.Յ.Դ. Զ՞ Ընդհ. Ժողովին Որոշումները (Ամփոփում եւ քաղուածքներ) ---------- 125

ԳԼՈՒԽ II.– Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ԲԻՒՐՕ
(էջ 136 – 161)

Ա.– Տեղեկագրի ամփոփոյք Հ.Յ.Դ. Արեւմ. Բիւրօ (Թ[ուրքիոյ] հատուած) ---------- 137
Բ 1.– Յարաբերութիւնները «Իթթիհատ վէ Թերաքքը»-ի հետ (1909 Նոյ. – 1911 Օգոստ.) ---------- 143
Բ 2.– Յիշատակագիր Հ. Յ. Դաշնակցութեան եւ «Իթթիհատ վէ Թերաքքը» կուսակցութիւններու փոխադարձ յարաբերութիւններու մասին ---------- 149
Գ 1.– Թուրք կառավարութենէն վաւերացուած ծրագրի բնագրին ձեռագիրը ---------- 157
Գ 2.– Շրջաբերական թիւ 11 (Կ. Կոմիտէներուն) ---------- 159
Դ.– Արեւմտեան Բիւրոյէն Արեւելեան Բիւրոյին ---------- 160
Ե.– Կովկասի մարմիններուն ---------- 161

ԳԼՈՒԽ III.– ՌԱՅՈՆԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎՆԵՐ
(էջ 162 – 174)

Ռայոնական ժողով Արեւելեան Բիւրոյի Թուրքիոյ հատուածին ---------- 162

ԿԱՋՄԱԿԵՐՊԱԿԱՆ ԾՐՋԱՆՆԵՐ

ԳԼՈՒԽ IV.– ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼՍՈՅ Կ. ԿՈՄԻՏԷՈՒԹԻՒՆ
(էջ 175 – 226)

Ա 1.– Տեղեկագիր Հ.Յ.Դ. Պոլսոյ Կ.Կ.ի (1909 Օգոստ. – 1910 Դեկտ.) ---------- 177
Ա 2.– Ատենագրութիւն Հ.Յ.Դ. Պոլսոյ Բ. Շրջանային ժողովին (1911, Յունուար) ---------- 181
Ա 3.– Տեղեկագիր Պոլսոյ Շրջ. ժողովի Հաշուեքննիչ յանձնախումբի ---------- 196
Բ.– Հ.Յ.Դ. Պոլսոյ շրջանի Արտակարգ Գ. Շրջ. ժողովոյ ատենագրութիւնք (1911, Յուլիս) ---------- 201
Գ.– «Ազատամարտ»ի խմբագրութեան շրջաբերականը Հ.Յ.Դ. մարմիններուն եւ ընկերներուն ---------- 225

ԳԼՈՒԽ V.– ՎԱՍՊՈՒՐԱԿԱՆԻ Կ. ԿՈՄԻՏԷՈՒԹԻՒՆ
(էջ 227 – 243)

Ա.– Հ.Յ.Դ. Վասպ[ուրականի] շրջանի համառօտ տեղեկագիր 1910 թուի ---------- 227
Բ.– Տեղեկագիր Վասպուրականի Կ.Կ.ի Հ.Յ.Դ. Ջ. Ընդհ. Ժողովին (1911) ---------- 231
Գ.– Վանայ Սարգիսէճ երեք նամակ Բիւրոներուն ---------- 238
Գ 1.– Հ.Յ.Դ. Արեւմտեան Բիւրոյին ---------- 238
Գ 2.– Հ.Յ.Դ. Արեւելեան Բիւրոյին ---------- 240
Գ 3.– Արեւմտեան Բիւրոյին ---------- 242

ԳԼՈՒԽ VI.– ԴՈՒՐԱՆ – ԲԱՐՁՐԱՒԱՆԴԱԿԻ Կ. ԿՈՄԻՏԷՈՒԹԻՒՆ
(էջ 244 – 268)

Ա 1.– Քաղուածքներ Հ.Յ.Դ. Դուրան-Բարձրաւանդակի Շրջ. ժողովի որոշումներէն (1911) ---------- 245
Ա 2.– Տեղեկագիր Հաշուեքննիչ յանձնաժողովոյ Դուրան-Բարձ[րաւանդակ]ի Ռայ. ժողովին (1911) ---------- 251
Բ.– Տեղեկագիր Դուրան-Բ[արձրաւանդակ]ի Կ.Կ.-ական շրջանի մասին (1911) ---------- 253
Գ 1.– Արեւմտեան Բիւրոյի Պոլսոյ հատուածին (21 Մարտ 1910) ---------- 256
Գ 2.– Ա[րեւելեան] Բ[իւրոյի] ընկերներուն (10 Մայիս 1910) ---------- 257
Գ 3.– Շրջաբերական (10 Օգոստ. 1910) ---------- 258
Գ 4.– Արեւմտեան Բիւրոյի Թ[ուրքիոյ] հ[ատուած]ին (25 Հոկտ. 1910) ---------- 259
Գ 5.– Արեւմտեան Բիւրոյի Թուրքիոյ հատուածին (4 Փետրուար 1911) ---------- 261
Գ 6.– Արեւմտեան Բիւրոյին (Պոլիս) (22 Յունիս 1911) ---------- 263
Գ 7.– Արեւմտեան Բիւրոյին (Պոլիս) (28 Յունիս 1911) ----------264
Գ 8.– Արեւմտեան Բիւրոյին (Պոլիս) (6 Յուլիս 1911) ---------- 266

ԳԼՈՒԽ VII.– ԲԱՐՁՐԱԲԵՐԴ – ԿԱՐՆՈՅ Կ. ԿՈՄԻՏԷՈՒԹԻՒՆ
(էջ 269 – 302)

Ա 1.– Հ. Յ. Դաշնակցութեան Տեղական մարմնին (30 Ապրիլ 1910) ---------- 270
Ա 2.– Արձանագրութիւններ Բարձրաբերդի Շրջանային Բ. ժողովի (1910) ---------- 272
Ա 3.– Ընդհանուր հաշուեկշիռ Բարձրաբերդի ---------- 286
Բ 1.– Հ.Յ.Դ. Բարձրաբերդի Կ. Կոմիտէին, յանձնելի Շրջ. ժողովին [Երզնկա] ---------- 288

Բ 2.– Հ.Յ.Դ. Բարձրաբերդի Բ՚ Շրջանային ժողովին [Դերջան] ---------- 300
Բ 3.– Պատճէն արձանագրութեան Միջնաբերդի Շրջանային Ա. ժողովին [Բաբերդ] ---------- 292
Բ 4.– Գ. Պատգամաւորական ժողով Խորաձորի [Քղի] ---------- 298
Բ 5.– Տեղեկագիր եւ զեկուցում Սմբատաբերդի [Սպեր] ---------- 300
Գ.– Հ.Յ.Դ. Ընդհանուր Ժողովին (10 Օգոստ. 1911) ---------- 302

ԳԼՈՒԽ VIII.– ԾՈՎՔՓ – ՏՐԱՊԻԶՈՆԻ Կ. ԿՈՄԻՏԷՈՒԹԻՒՆ
(էջ 303 – 321)

Ա 1.– Աւազանի IV Շրջանային ժողով (1911, Դեկտ.) ---------- 304
Ա 2.– Հ.Յ.Դ. Աւազանի Դ. Շրջանային ժողով (1911, Յունուար) ---------- 306
Ա 3.– Շրջաբերական-նամակ (1911, Տրապիզոն) ---------- 309
Բ 1.– Տեղեկագիր Հ.Յ.Դ. Աւազանի մարմիններուն եւ Կ.Կ.ի (1909-1911) ---------- 311
Բ 2.– Վեցամսեայ տեղեկագիր Ծովափի Շրջ. մարմնի (1911) ---------- 315
Բ 3.– Հ.Յ.Դ. Աւազանի V Շրջ. ժողով (1911) ---------- 316

ԳԼՈՒԽ IX.– ԼԵՌՆԱՍԱՐ – ԽԱՐԲԵՐԴԻ Կ. ԿՈՄԻՏԷՈՒԹԻՒՆ
(էջ 322 – 334)

Ա 1.– Հ.Յ.Դ. Լեռնասարի Բ. Շրջ. ժողով (1910) ---------- 322
Ա 2.– Հ.Յ.Դ. Լեռնասարի Գ. Շրջ. ժողով (1911) ---------- 325
Ա 3.– Տեղեկագիր Լեռնասարի Կ. Կոմիտէին (1911) ---------- 329
Բ.– Սեբաստացի Մուրատէն Պոլսոյ Պատասխանատու մարմնին ---------- 333

ԳԼՈՒԽ X.– ՎԻՇԱՊԱՁՈՐ – ՏԻԳՐԱՆԱԿԵՐՏ
(էջ 335 – 362)

Ա.– Հ.Յ.Դ. Վ[իշապա]ձորի շրջանի համառօտ տեղեկագիր (1910) ---------- 336
Բ.– Հ.Յ.Դ. Տ[իգրանա]կերտի շրջանի տեղեկագիր (1911) ---------- 339
Գ 1.– Հ.Յ.Դ. Վ[իշապա]ձորի Գ՚ Շրջանային ժողովի որոշումները (1911) ---------- 345
Գ 2.– Հ.Յ.Դ. Արեւելեան Բիւրոյին (Թուրք[իոյ] հատուած) ---------- 351
Դ 1.– Հ.Յ.Դ. Արեւմտեան Բիւրոյի Թուրքիոյ հատուածին ---------- 352
Դ 2.– Հողային հարց Հազրոյի. քիւրն ալ կրնա՞ք հերքել ---------- 354
Դ 3.– Յուցակ Սլիվանի եւ Պշերիկի բռնատիրուած կալուածոց ---------- 360

ԳԼՈՒԽ XI.– ԼԵՌՆԱՎԱՅՐ – ԿԻԼԻԿԻԱ
(էջ 363 – 375)

Ա 1.– Հ.Յ.Դ. Կառափնատի Շրջանային ժողով (1910) ---------- 364
Ա 2.– Հ.Յ.Դ. Արեւմտեան Բիւրոյին (Թուրքիոյ հատուածին) ---------- 372
Ա 3.– Հ.Յ.Դ. Արեւմտեան Բիւրոյին ---------- 373
Բ .– Վահագն Տաթեւեանէն Վռամեանին ---------- 374
Գ.– Արեւմտեան Բիւրոյին ---------- 375

ԳԼՈՒԽ XII
ՓՈՔՐ ԱՍԻՈՅ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊԱԿԱՆ ՄԻՒՍ ՇՐՋԱՆՆԵՐԸ
(էջ 376 – 413)

1.– ՔԱՆԱԼԻԻ [ՍԱՄՍՈՆ–ՄԱՐՁՈՒԱՆ] ՇՐՋԱՆ

Ա.– Արամ Մաճուկեանէն Վռամեանին (1910) ---------- 377
Բ 1.– Տեղեկագիր Հ.Յ.Դ. Բաճալիի Կ.Կ.ի շրջանին (1911) ---------- 380
Բ 2.– Տեղեկագիր Բաճալիի [Սամսոն] շրջանի ---------- 384
Բ 3.– Տեղեկագիր Ամասիոյ շրջանին ---------- 386
Բ 4.– Տեղեկագիր Հ.Յ.Դ. Երեք-Բլուրի ենթակոմիտէին ---------- 387
Գ.– Պատասխան թիւ 16 շրջաբերական հարցարանին [Մարզուան]---------- 389

2.– ՍԵՒ ԲԼՈՒՐ – ՍԵԲԱՍՏԻՈՅ ՇՐՋԱՆ

Ա.– Հ.Յ.Դ. Սեւ Բլուրի խումբերու կողմէ թելադրութիւններ (1911) ---------- 391
Բ.– Տեղեկագիր Էրպաայի շրջանին [Հերէկ] ---------- 394
Գ 1.– Պատասխան հարցարանի [Սեբաստիա] ---------- 395
Գ 2.– Հարցարանի պատասխան ---------- 398

3.– ՔԱՐՁՐ ՍԱՐ – ԿԵՍԱՐԻՈՅ ՇՐՋԱՆ

Ա.– Տեղեկագիր Հ.Յ.Դ. Քարճր-Սարի (Կեսարիոյ) շրջանի կազմակերպութեան (1911) ---------- 399
Բ.– Թոքատի տեղեկագիրը ---------- 401
Գ 1.– Թիւ 16 շրջաբերական-հարցարանին պատասխանները [Կեսարիա]---------- 403
Գ 2.– Տեղեկագրերու պատրաստութեան համար ղրկուած հարցարանին պատասխանը [Էվէրէկ] --------- 406
Գ3.– Պատասխան շրջաբերական թիւ 16ի ---------- 408

4.– ՈՍԿԵՀԱՆՔ – ԻԶՄԻՐԻ ՇՐՋԱՆ

Ա.– Տեղեկագիր Հ.Յ.Դ. Իզմիրի Կ.Կ.ի (1909-1911) ---------- 409
Բ.– Հարցարանին պատասխանները (1911) ---------- 411

ԳԼՈՒԽ XIII.– ՊԱԼՔԱՆԻ Կ. ԿՈՄԻՏԷՈՒԹԻՒՆ
(էջ 414 – 435)

Ա 1.– Տեղեկագիր Հ.Յ.Դ. Պալք[անի] Կ. Կոմիտէի (1909-1910) ---------- 415
Ա 2.– Ատենագրութիւն Հ.Յ.Դ. Պալք[անի] Թ՞ Շրջանական ժողովի (1910) ---------- 419
Բ.– Տեղեկագիր Հ.Յ.Դ. Պալքանեան Կ. Կոմիտէի (1910-1911 տարեշրջանի) ---------- 431

ԳԼՈՒԽ XIV.– ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ Կ. ԿՈՄԻՏԷՈՒԹԻՒՆ
(էջ 436 – 474)

Ա 1.– Ամփոփ տեղեկագիր Հ.Յ.Դ. Ամերիկայի կոմիտէներու 15ր Պատգ. ժողովի (1909, Դեկտ.) ---------- 438
Բ 1.– Տեղեկագիր Հ.Յ.Դ. Ամերիկայի Կ.Կ.ի (1909-1910) ---------- 443
Բ 2.– Ատենագրութիւն Հ.Յ.Դ. Ամերիկայի 16ր Պատգ. ժողովի (1910, Դեկտ.) ---------- 445
Գ 1.– Տեղեկագիր Հ.Յ.Դ. Ամերիկայի Կ.Կ.ի (1910-1911) ---------- 455
Գ 2.– Ատենագրութիւն Հ.Յ.Դ. Ամերիկայի 17ր (Արտակարգ) Պատգ. ժողովի (1911) ----------461
Գ 1.– Տեղեկագիր Ամերիկայի շրջանի [1911] ---------- 467
Դ.– Ակնուճիի նամակը Արեւմ. Բիւրոյի Պոլսոյ հատուածին ---------- 469
Ե.– Շրջաբերական Է. Հ.Յ.Դ. Ամերիկայի Կ.Կ.ի (4 Նոյ. 1911) ---------- 471

ՄՆՉՆԱՆՈՒՆՆԵՐ ---------- 476

ՏԵՂԱՆՈՒՆՆԵՐ ---------- 482

ՆԻՒԹԵՐ Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ – Ը. ՀԱՏՈՐ

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ

Հրատարակութեան պատրաստութիւն, խմբագրութիւն եւ ծանօթագրութիւններ
ԵՐՈՒԱՆԴ ՓԱՄՊՈՒՔԵԱՆԻ

Համակարգչային շարուածք եւ էջադրում
ԹԱՄԱՐ ՄՆԱՊԵԱՆ-ՍՈՒՐՃԵԱՆԻ

ՅՐՈՒՈՒԽՏ ԿԵԴՐՈՆ

HAMAZKAYIN LIBRARY
P.O.BOX 80-1096
BOURJ HAMMOUD – LEBANON
TEL.: 00961 - 1 - 241263/4
FAX: 00961 - 1 - 260329
E-MAIL: impliamaz@inco.com.lb
www.liamazkayin-bookstore.com

ՀԱՄԱԶԳԱՅԻՆԻ ՎԱՀԷ ՍԷԹԵԱՆ ՏՊԱՐԱՆ